

Vergaderjaar 2002–2003

28 506

Enquête Srebrenica

Nr. 3

RAPPORT

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	7	2.4	Advisering door ambtelijke en militaire top	45
1.1	Voorfase	7	2.4.1	Verantwoordelijkheidsverdeling militaire advisering	45
1.1.1	Algemene opmerkingen	7	2.4.2	Advisering door top Defensie	47
1.1.2	Voorgeschiedenis	7	2.4.3	Risico-analyse	54
1.1.3	Instelling commissie	8	2.4.4	Het VN-inlichtingenbeleid	58
1.2	De onderzoeksopdracht	9	2.4.5	Het Nederlandse inlichtingenbeleid	60
1.2.1	Inleiding	9	2.5	Uitwerking VN-opdracht	62
1.2.2	Voorstel tijdelijke commissie doel onderzoek	9	2.5.1	Totstandkoming mandaat	62
1.2.3	Voorstel tijdelijke commissie onderzoeks- onderwerpen en te horen getuigen	9	2.5.2	Inhoud en reikwijdte mandaat UNPROFOR	65
1.2.4	Annotaties Kamer tijdens debat met de tijdelijke commissie	9	2.5.3	Bewapening van Dutchbat	71
1.2.5	Herformulering onderzoeksonderwerpen en te horen getuigen	10	2.5.4	Luchtsteun voor UNPROFOR	74
1.2.6	De onderzoeksvragen	11	2.5.5	Termijn	78
1.3	Organisatie en werkwijze	14	2.5.6	Locatie	79
1.3.1	Organisatie onderzoek	14	2.6	Verloop van het besluitvormingsproces	84
1.3.2	Onderzoeksopzet/methode van onderzoek	14	2.6.1	Point of no return	86
1.3.3	Uitvoering en tijdsduur onderzoek	15	2.6.2	Rechte lijn?	88
1.3.4	Voorgesprekken	16	3	POGINGEN TOT INTERNATIONALISERING (FASE 2)	93
1.3.5	Openbare verhoren	17	3.1	Inleiding	93
1.3.5.1	Algemeen	17	3.2	Situatie voor Dutchbat in de enclave Srebrenica	93
1.3.5.2	Buitenlandse getuigen	18	3.3	Pogingen tot versterking van positie Dutchbat in Srebrenica	97
1.3.6	De staf	19	3.4	Inspanningen tot aflossing van Dutchbat in Srebrenica	118
1.3.7	Advisering commissie	19	3.5	Evacuatieplannen	125
1.3.8	Afspraken ministeries/Informatieprotocol	20	3.6	Safe area-beleid in voorjaar 1995	129
1.3.9	NIOD	20	4	DE VAL VAN DE ENCLAVE (FASE 3)	135
1.4	Opbouw rapport	21	4.1	Inleiding	135
2	BESLUITVORMING TOT UITZENDING (FASE 1)	23	4.2	De ruimte van Nederland binnen de internationale kaders	136
2.1	Inleiding	23	4.2.1	De VN-hoofdkwartieren in voormalig Joegoslavië	136
2.2	Motieven tot uitzending van Nederlandse troepen	24	4.2.2	De communicatie tussen Nederland en de VN in Bosnië	138
2.2.1	Motieven in de Tweede Kamer	27	4.2.3	De verhouding tussen het Defensie Crisis- beheersingscentrum en de KL Crisisstaf	141
2.2.2	Motieven voor het kabinet	30	4.2.4	De opdracht aan Dutchbat	145
2.2.3	Nederland en het <i>safe area</i> -concept	34			
2.3	Voortouw uitzending luchtmobiel bataljon	37			
2.3.1	Tweede Kamer	37			
2.3.2	Kabinet	40			

4.3	Het functioneren van Dutchbat	151	5.3.4	Overeenkomst Smith-Mladic	283
4.3.1	De aanloop naar de Bosnisch-Servische aanval op OP-E	151	5.3.5	Bunkerlek	287
4.3.2	De val van OP-E	152	5.3.6	Kritiek op medisch handelen Dutchbat	287
4.3.3	Inlichtingenvergaring ten behoeve van en door Dutchbat	157	5.3.7	Bevordering van Karremans	290
4.3.4	De noodkreet van Karremans van 5 juni 1995	161	5.3.8	Het OP-Mike incident	290
4.3.5	Het moreel van Dutchbat	164	5.3.9	Managementrapportage	291
4.3.6	De aanval van de Bosnische Serviërs	165	5.4	Debriefings Dutchbat III	294
4.3.7	De <i>blocking positions</i>	170	5.4.1	Debriefing 15–16 juli 1995, Zagreb	294
4.3.8	Reacties op het optreden van Dutchbat tijdens de aanval	183	5.4.2	Debriefing 22–23 juli 1995, Zagreb	301
4.3.9	Ontwikkelingen rondom de inzet van luchtsteun	186	5.4.3	Debriefing september 1995, Assen	309
4.3.10	Het verloop van aanvragen en verlening van luchtsteun	189	5.4.3.1	Opdracht en verantwoordelijkheid	309
4.3.11	De opvang van de vluchtelingen in Potocari	198	5.4.3.2	Aanpak	318
4.3.12	Misdaden rondom de <i>compound</i>	205	5.4.3.3	Vertrouwelijkheid	321
4.3.13	De evacuatie van de vluchtelingen	214	5.4.3.4	Uitvoering	325
4.3.13.1	De gesprekken met Mladic	214	5.4.3.5	Feitenrelaas	328
4.3.13.2	Instructies rondom de evacuatie	218	5.4.3.6	Debriefingsrapport	331
4.3.13.3	Aanvang van de evacuatie	222	5.5	Onderzoek naar de informatievoorziening	344
4.4	De besluitvorming in Nederland	233	5.5.1	Het onderzoek door Van Kemenade	345
4.4.1	Verantwoordelijkheidsverdeling met betrekking tot Srebrenica	234	5.5.2	Kritiek NIOD op Van Kemenade	357
4.4.2	Bemoeienis van de ministerraad	235	5.5.3	Reactie Van Kemenade	363
4.5	Lotsverbondenheid	239	5.6	Oorzaken gebrekkige informatievoorziening	368
4.5.1	Ministerraadsvergadering van 11 juli 1995	239	6	OVERIGE ONDERWERPEN	385
4.5.2	Bijeenkomsten ministerraad na 11 juli 1995	253	6.1	Inleiding	385
4.5.3	Het bezoek van Pronk aan Bosnië	256	6.2	Archief	385
4.5.4	Verdere inspanningen van de VN	260	6.3	Nazorg	388
5	NASLEEP (FASE 4)	269	6.3.1	Inleiding	388
5.1	Inleiding	269	6.3.2	Omvang probleem	389
5.2	Verantwoordelijkheid voor informatievoorziening	270	6.3.3	Aanpak Defensie	391
5.3	Voornaamste incidenten bij de informatievoorziening	273	6.3.4	Maatregelen tijdens verhoren	392
5.3.1	Het mislukte fotorolletje	273	6.4	Gevolgen voor carrières	393
5.3.2	De verklaring van 17 juli 1995	281	6.4.1	Luitenant Van Duijn	394
5.3.3	De lijst van 239	282	6.4.2	Kapitein Peter Rutten	396
			6.4.3	Luitenant-generaal Van Baal	397
			6.4.4	Kolonel Brantz	401
			6.4.5	Plaatsvervangend directeur Voorlichting Kreemers	403
			6.5	Terugtrekken van het kabinet	403
			7	BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN	413

1 INLEIDING

1.1 Voorfase

1.1.1 Algemene opmerkingen

Vanaf januari 1994 zijn in de enclave Srebrenica in Bosnië Nederlandse militairen gelegerd. Deze militairen (hierna te noemen: Dutchbat) maken deel uit van de VN-vredesmacht in voormalig Joegoslavië.

In juli 1995 wordt de enclave Srebrenica veroverd door de Bosnische Serviërs. In de dagen na de val van de enclave vinden duizenden bewoners van de enclave de dood.

Vanaf het moment van de val ontstaan er vele vragen en geven de gebeurtenissen aanleiding tot hevig debat. In 1996 besluit de regering, met instemming van de Kamer, tot het instellen van een historisch-wetenschappelijk onderzoek door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD; thans NIOD).

Bijna zeven jaar na de val, in april 2002, besluit de Tweede Kamer alsnog tot het instellen van een parlementaire enquête. Het doel van deze enquête is de Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen over het optreden van de Kamer, de Nederlandse regering en de ambtelijk/militair verantwoordelijken in de aanloop naar, tijdens en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica. Dit onderzoek dient ter aanvulling op de conclusies die eerder door de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (TCBU) en door het NIOD zijn getrokken.

In dit eindrapport legt de Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica verantwoording af over het onderzoek dat zij in de periode van juni 2002 tot januari 2003 heeft uitgevoerd.

Op deze plaats wil de commissie graag benadrukken dat wat haar betreft de moord op naar schatting bijna achtduizend bewoners van de enclave¹ en de gebroken levens van de talloze nabestaanden een drama is dat alle andere vraagstukken rond de val verre overstijgt. Dat de commissie desondanks veel aandacht aan (ook) die andere vraagstukken besteedt, vloeit voort uit de haar gegeven opdracht door de Kamer, die zich primair richt op de gezags- en verantwoordelijkheidslijnen binnen Nederland. Dit mag wat de commissie betreft echter nooit leiden tot het op de achtergrond raken van het drama dat zich in Srebrenica zelf heeft voltrokken.

1.1.2 Voorgeschiedenis²

Op 10 april 2002 verschijnt het langverwachte rapport van het NIOD over de val van de enclave Srebrenica.³ Naar aanleiding van het NIOD-rapport biedt het tweede kabinet-Kok op 16 april 2002 zijn ontslag aan.

Op 17 april 2002 wordt in de Tweede Kamer het debat met de minister-president gevoerd over het ontslag van het tweede kabinet-Kok. Tijdens dit debat dient de heer Melkert mede namens de overige fractievoorzitters een motie in, waarin de Tweede Kamer wordt verzocht een tijdelijke commissie in te stellen.⁴ Deze commissie zou de opdracht moeten krijgen om nog vóór het debat op hoofdlijnen inzake het NIOD-rapport te rapporteren over onderwerpen voor een mogelijk parlementair onderzoek van korte duur. De motie wordt direct aansluitend aan het debat met

¹ Recent onderzoek door de International Commission on Missing Persons (ICMP) wijst uit dat de lijst van vermisten bestaat uit 7800 tot 8000 personen.

² Dit is een beknopte voorgeschiedenis vanaf het moment van het verschijnen van het NIOD-rapport. In de bijlage van dit rapport is een uitgebreide (parlementaire) voorgeschiedenis te vinden.

³ NIOD, «Srebrenica, een «veilig» gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area», 2002 (bijlage bij TK 2001–2002, 26 122, nr. 28).

⁴ TK 2001–2002, 28 334, nr. 2.

algemene stemmen aangenomen. De dag daarop wordt de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport ingesteld.

Op 24 april 2002 brengt de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport verslag uit. De commissie stelt de Tweede Kamer voor te besluiten een aanvullend onderzoek (enquête) in te stellen met als doel de Tweede Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen over het optreden van regering, Kamer en ambtelijk/militair verantwoordelijken in de aanloop naar, tijdens en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica. Dit onderzoek dient te worden beschouwd als aanvulling op de onderzoeken die eerder door de TCBU en door het NIOD zijn verricht.⁵ Op de overige aanbevelingen van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport wordt in paragraaf 1.2 nader ingegaan.

Naar aanleiding van het rapport van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport vindt op 25 april 2002 het plenaire debat in de Tweede Kamer plaats.⁶ Tevens wordt op die datum een debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport gevoerd.⁷ Bij de stemmingen over de aanbevelingen van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport stemt de Tweede Kamer, met uitzondering van de fractie van de VVD, in met de aanbevelingen van de tijdelijke commissie. In een stemverklaring vooraf geeft de heer Van den Berg van de SGP-fractie aan dat zijn fractie er de voorkeur aan geeft een parlementaire enquête te laten houden door de Eerste Kamer, daartoe uitgenodigd door de Tweede Kamer. Nu echter uit het debat blijkt dat daarvoor geen meerderheid is in de Tweede Kamer besluit de SGP-fractie de aanbevelingen van de tijdelijke commissie alsnog te steunen.

1.1.3 Instelling commissie

De Tweede Kamer stelt in haar vergadering van 5 juni 2002 de Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica in. De commissie bestaat uit de volgende leden:

- de heer A.D. Bakker (D66);
- de heer drs. A.G. Koenders (PvdA);
- mevrouw J.C. Huizinga-Heringa (ChristenUnie);
- de heer dr. A. Mosterd (CDA);
- mevrouw drs. F. Vergeer-Mudde (SP);
- mevrouw mr. B.M. de Vries (VVD);
- de heer H.R.R. Wijnschenk (LPF).

De heer mr. T.N.J. de Lange wordt door de Griffier van de Tweede Kamer als griffier van de commissie aangewezen.

Op 11 juni 2002 vindt de constituerende vergadering van de enquêtecommissie plaats. De commissie kiest de heer Bakker tot voorzitter. In de daaropvolgende vergadering van 12 juni 2002 wordt mevrouw De Vries tot ondervoorzitter gekozen.

Op 10 september 2002 benoemt de Voorzitter van de Tweede Kamer het lid E.J. Groenink op verzoek van de LPF-fractie als lid van de Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica in plaats van het lid Wijnschenk, aangezien de heer Wijnschenk voorzitter wordt van de LPF-fractie. Op 23 oktober maakt de Voorzitter van de Tweede Kamer bekend dat de heer Groenink met ingang van 17 oktober 2002, op diens eigen verzoek,

⁵ TK 2001–2002, 28 341, nr. 2, p. 27.

⁶ TK 2001–2002, Handelingen 73, p. 4751 e.v.

⁷ TK 2001–2002, Handelingen 73, p. 4775 e.v.

vanwege interne strubbelingen binnen de LPF-fractie geen deel meer uitmaakt van de commissie.

1.2 De onderzoeksopdracht

1.2.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de onderzoeksopdracht van de enquêtemissie. Deze opdracht vloeit voort uit het rapport van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport,⁸ aangevuld met de uitkomsten van het plenaire debat over dit rapport.⁹ De voorzitter van de tijdelijke commissie, de heer Van Middelkoop, geeft tijdens het debat aan dat het rapport, met de uitkomsten van het plenaire debat als annotatie daarop, als basis voor de enquêtemissie zouden kunnen dienen. De Tweede Kamer gaat hier tijdens het debat stilzwijgend mee akkoord.

Uitgaande van deze gedachtegang wordt hieronder eerst ingegaan op het door de tijdelijke commissie geformuleerde doel van het onderzoek en op de onderzoeksonderwerpen. Vervolgens wordt aangegeven of, en zo ja welke, nuanceringen daarop tijdens het debat tussen Kamer en tijdelijke commissie zijn aangebracht. Dit resulteert in aangepaste onderzoeks- onderwerpen. Tenslotte worden onderzoeksvragen voor de enquête geformuleerd.

1.2.2 Voorstel tijdelijke commissie doel onderzoek

De tijdelijke commissie stelt voor om het doel van het onderzoek als volgt te omschrijven:

Doel van het onderzoek is de Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen over het optreden van de Kamer, de Nederlandse regering en de ambtelijk/militair verantwoordelijken in de aanloop naar, tijdens, en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica. Dit onderzoek dient ter aanvulling op de conclusies welke eerder door de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen en door het NIOD zijn getrokken.

1.2.3 Voorstel tijdelijke commissie onderzoeksonderwerpen en te horen getuigen

De tijdelijke commissie beveelt in haar rapport een aantal onderwerpen voor nader onderzoek aan, die zijn onderverdeeld naar vier fasen die in het debat rondom de val van Srebrenica worden onderscheiden. Tevens geeft de tijdelijke commissie per fase aan welke categorieën personen mogelijk kunnen worden gehoord. De aanbevelingen van de tijdelijke commissie zijn in appendix A (plan van aanpak) weergegeven. Onderstaand worden de vier genoemde fasen nader omschreven:

- *Fase 1: besluitvorming uitzending (tot januari 1994);*
- *Fase 2: pogingen tot internationalisering (1994 tot 1 juli 1995);*
- *Fase 3: val van de enclave (juli 1995);*
- *Fase 4: nasleep.*

1.2.4 Annotaties Kamer tijdens debat met de tijdelijke commissie

Tijdens het debat tussen Kamer en tijdelijke commissie worden zowel opmerkingen in algemene zin als opmerkingen per fase gemaakt. Voor zover de voorzitter van de tijdelijke commissie deze opmerkingen heeft overgenomen, leiden deze tot herformulering van de onderzoeks-

⁸ TK 2001–2002, 28 341, nrs. 1–2.

⁹ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4751–4775.

onderwerpen en/of van de categorieën uit te nodigen personen. De overige opmerkingen heeft de commissie niet verwerkt. De opmerkingen zijn in het plan van aanpak (appendix A) opgenomen.

1.2.5 Herformulering onderzoeksonderwerpen en te horen getuigen

Op grond van het rapport van de tijdelijke commissie en het debat hierover herformuleert de enquêtecommissie de onderzoeksonderwerpen. Ook stelt de enquêtecommissie een lijst van specifieke onderzoeksvragen vast. Tevens wordt vastgesteld welke categorieën personen mogelijk zouden kunnen worden gehoord. Daarbij neemt de enquêtecommissie als leidend beginsel dat alle personen die worden gehoord een relevante bijdrage moeten kunnen leveren aan het doel van het onderzoek, gerelateerd aan één of meer onderzoeksvragen.

De aldus vastgestelde onderzoeksonderwerpen zijn in het navolgende weergegeven. De onderzoeksvragen komen aan de orde in paragraaf 1.2.6.

Fase 1

Onderwerp van onderzoek is de politiek-bestuurlijke (inclusief militaire) besluitvorming die heeft geleid tot de uitzending van Nederlandse troepen naar Srebrenica. Aangezien de TCBU en het NIOD verschillende accenten leggen bij de rol van de Kamer en het kabinet gedurende het hele traject van uitzending, wordt nader onderzoek gedaan naar de te onderscheiden verantwoordelijkheden en motieven van kabinet, Kamer en ambtelijk apparaat. Kaders waarbinnen dit onderwerp wordt onderzocht, worden onder meer gevormd door het mandaat en de *Rules of Engagement* van UNPROFOR. Binnen deze kaders wordt onderzocht op welke wijze het mandaat in het verkeer tussen Den Haag en de VN is ingevuld. Tevens wordt onderzocht de wijze waarop het militaire apparaat met de politiek heeft gecommuniceerd over de concrete invulling van het mandaat, mede tegen de achtergrond van de toenmalige afspraken hieromtrent.

Mogelijk te horen categorieën van personen zijn enkele toenmalige woordvoerders binnen de Kamer, de meest verantwoordelijke bewindspersonen alsmede, van de desbetreffende ministeries, personen uit de ambtelijke en militaire top. Indien noodzakelijk voor het doel van het onderzoek, zullen ook VN-functionarissen worden gehoord.

Fase 2

Voor deze fase richt het onderzoek zich vooral op de consequenties die het kabinet heeft getrokken uit de constatering van minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in de enclave Srebrenica militair gezien «uitzichtloos» is. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de adviezen van militaire zijde, onder andere op het gebied van de exit-strategie, en het al dan niet voorziene militaire scenario indien luchtsteun onverhoopt achterwege zou blijven bij een Bosnisch-Servische aanval op de enclave.

Mogelijk te horen categorieën van personen zijn de meest-verantwoordelijke bewindspersonen uit het eerste kabinet-Kok alsmede, van de desbetreffende ministeries, personen uit de ambtelijke en militaire top.

Fase 3

Onderwerp van onderzoek voor deze fase is het optreden van de Nederlandse regering, de ambtelijk/militair verantwoordelijken en de

Kamer tijdens en direct na de val van Srebrenica. Dit optreden wordt mede onderzocht in het kader van de toen geldende internationale context, waarbij ook het optreden van de VN aan de orde is. Meer specifiek staat centraal de coördinatie van het beleid binnen het kabinet en de communicatie over het kabinetsbeleid met Dutchbat, Kamer, VN en NAVO, alsmede de invulling van de verantwoordelijkheid – ook wel omschreven als lotsverbondenheid – die Nederland ten opzichte van de bevolking in de enclave droeg. Daarbij wordt ook onderzocht hoe en met welke argumenten de afweging is gemaakt tussen enerzijds de veiligheid van Dutchbat en anderzijds de veiligheid van de bevolking in de enclave, en of Dutchbat opgedragen taken naar behoren heeft uitgevoerd.

Mogelijk te horen categorieën personen bestaan uit de meest verantwoordelijke ministers en militairen. Indien noodzakelijk voor het doel van het onderzoek, kunnen ook andere militairen alsmede nabestaanden worden gehoord.

Fase 4

Onderwerp van onderzoek is een aantal incidenten met betrekking tot de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica binnen het Ministerie van Defensie en (vervolgens) aan de Tweede Kamer. Centrale vraag daarbij is of sprake is geweest van onwil of onkunde. Hierbij worden ook de onderzoeken betrokken die in latere jaren naar deze incidenten hebben plaatsgevonden.

Tevens wordt onderzocht of de debriefing voldoende ruimte bood voor één van de door Defensie zelf genoemde doelen van de debriefing, te weten het verwerken van de indrukken en ervaringen die de militairen van Dutchbat III hadden opgedaan.

Hiertoe kan een beperkt aantal direct betrokkenen worden gehoord.

1.2.6 De onderzoeksvragen

De onderzoeksonderwerpen zijn nader uitgewerkt in specifieke onderzoeksvragen. Onderstaand worden deze onderzoeksvragen weergegeven, onderscheiden naar de diverse fasen. Al deze onderzoeksvragen komen in het onderzoek van de enquêtecommissie aan de orde.

Een steeds terugkerende algemene onderzoeksvraag is de vraag of de verantwoordelijken, gegeven de omstandigheden, adequaat hebben gehandeld. Ook deze vraag komt in het onderzoek van de enquêtecommissie aan de orde. Om het antwoord op deze vraag te vergemakkelijken, splitst de commissie deze algemene vraag op in een tiental ondersteunende vragen. Per persoon beziet de commissie of, en zo ja welke, ondersteunende vragen van belang zijn. Ook deze ondersteunende vragen zijn in het onderstaande aangegeven.

Fase 1

- 1.1 Wat was, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het motief voor de diverse betrokkenen in Kamer, kabinet, ambtelijke en militaire top om te pleiten voor uitzending naar Bosnië?
- 1.2 Lag, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het initiatief en het voortouw om te besluiten tot uitzending

van een bataljon van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië voornamelijk bij de Kamer of bij het kabinet?

- 1.3 Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de nadere uitwerking van het mandaat? Is er bijvoorbeeld een risico-analyse opgesteld? Tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoordelijken heeft dit geleid?
- 1.4 In welke mate is in het kader van de uitwerking van het mandaat informatie ingewonnen bij het Canadese detachement dat in Srebrenica was gelegerd, en op welke wijze is over de resultaten van deze informatievergaring door de militaire top gecommuniceerd met de politieke leiding?
- 1.5 In welke mate paste het binnen het mandaat van de VN dat Nederland bij de besluitvorming over en uitwerking van het mandaat gebruik zou maken van vormen van intelligence, en op welke wijze is over het gebruik van intelligence gecommuniceerd met de politieke leiding?
- 1.6 Wat was de inzet van het kabinet voor wat betreft de nadere uitwerking van het mandaat en wat was hiervan het resultaat?
- 1.7 Is er sprake geweest van communicatie tussen de Nederlandse regering en de VN inzake de uitwerking van het mandaat?
- 1.8 Zo ja, heeft de communicatie inzake de uitwerking van het mandaat met de VN tot maatregelen geleid?

Fase 2

- 2.1 Welke maatregelen heeft het kabinet genomen naar aanleiding van de constatering van minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in de enclave Srebrenica «uitzichtloos» was?
- 2.2 Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de militaire situatie (bijvoorbeeld over de exit-strategie en het militaire scenario indien luchtsteun achterwege zou blijven)? Tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoordelijken heeft dit geleid?
- 2.3 Tot welke resultaten hebben de inspanningen van het kabinet om internationaal aandacht te krijgen voor de situatie in de enclave geleid?
- 2.4 Heeft het kabinet alles gedaan wat redelijkerwijze mogelijk was om de geconstateerde problemen in Srebrenica op te lossen?

Fase 3

- 3.1 Welke ruimte had Nederland binnen de internationale kaders? Hoe is daar mee omgegaan?
- 3.2 Welke verantwoordelijkheden en bevoegdheden hadden de verantwoordelijke Nederlandse VN-militairen in Bosnië?
- 3.3 Hoe hebben de Nederlandse VN-militairen deze verantwoordelijk-

heden en bevoegdheden ingevuld met betrekking tot de val van de enclave Srebrenica?

- 3.4 Hoe is door het kabinet de communicatie met Dutchbat, VN en NAVO in juli 1995 met betrekking tot de gebeurtenissen in Srebrenica vormgegeven?
- 3.5 Tot welke inzichten en maatregelen heeft deze communicatie geleid?
- 3.6 Op welke wijze is de coördinatie van het beleid ten aanzien van Srebrenica in juli 1995 binnen het kabinet vormgegeven?
- 3.7 Welke ministers zijn als eerstverantwoordelijken aangewezen? Welk mandaat hebben zij van het kabinet gekregen?
- 3.8 Wat verstond het kabinet onder lotsverbondenheid met de bevolking van de enclave Srebrenica? Tot welke initiatieven van het kabinet heeft deze lotsverbondenheid geleid gedurende de verschillende tijdstippen voor, tijdens en na de val van de enclave?
- 3.9 Lag bij het kabinet de nadruk op de veiligheid van Dutchbat, van de bevolking in de enclave, of van beide?
- 3.10 Welke beleidslijn had de VN ten aanzien van lotsverbondenheid?

Fase 4

- 4.1 Op welke wijze is de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica (waaronder de debriefing) binnen het Ministerie van Defensie vormgegeven?
- 4.2 Werd in de debriefing ruimte geboden aan de leden van Dutchbat III om hun indrukken en ervaringen ten aanzien van de gebeurtenissen in Srebrenica te uiten?
- 4.3 Werden leden van Dutchbat III onder druk gezet om geen mededelingen te doen over hun indrukken en ervaringen die zij hebben opgedaan in Srebrenica?
- 4.4 Op welke wijze heeft de militaire top haar verantwoordelijkheid jegens de minister met betrekking tot de informatievoorziening over Srebrenica ingevuld?
- 4.5 Welke maatregelen heeft de minister van Defensie genomen om een zo goed mogelijke informatievoorziening over Srebrenica te waarborgen, mede op basis van de conclusies in het rapport van Van Kemenade?
- 4.6 Waardoor wordt het verschil in interpretatie van verschillende onderzoekers (Van Kemenade, NIOD) veroorzaakt?
- 4.7 Wat is de oorzaak van de geconstateerde problemen in de informatievoorziening met betrekking tot de val van Srebrenica (onwil of onkunde)?

Algemene onderzoeksvraag

Als algemene onderzoeksvraag formuleert de commissie de vraag of de

verantwoordelijken gegeven de omstandigheden adequaat hebben gehandeld. Daarbij kunnen de navolgende ondersteunende vragen van belang zijn.

1. Welke rol of bijdrage hadden de afzonderlijke actoren met betrekking tot het besluitvormingsproces, en wat was de betekenis hiervan voor het verloop en de uitkomsten van de besluitvorming?
2. Wat wilden de afzonderlijke actoren bereiken?
3. Welke kernwaarden en belangen speelden voor de actoren een rol?
4. Hebben de afzonderlijke actoren zich ervan vergewist dat ze de relevante informatie beschikbaar hadden op het moment dat een besluit werd genomen? (Hulpvragen hierbij kunnen zijn: Wie bepaalt de inhoud van de informatie? Wie vergaart de informatie? Wie selecteert de informatie? Wie biedt de informatie uiteindelijk aan?)
5. Op welke wijze is de relevante informatie verwerkt in het besluitvormingsproces en in hoeverre heeft deze informatie een rol gespeeld bij het uiteindelijke besluit?
6. Welke handelingsvrijheid voor beslissen hadden de afzonderlijke actoren, en op welke wijze is met deze handelingsvrijheid omgegaan? (Hulpvragen hierbij kunnen zijn: Wat was de formele handelingsvrijheid? Wat was de informele handelingsvrijheid, gegeven de positie van betrokkene en de cultuur en structuur van de organisatie?)
7. Wat hebben de afzonderlijke actoren ondernomen om steun te krijgen voor hun eigen standpunt en/of belangen?
8. Wat zijn de cruciale keuzes die zijn gemaakt?
9. Hoe is het besluitvormingsproces verlopen, gezien de onzekerheden en verschillende invalshoeken die van belang waren?
10. Hoe typeren de afzonderlijke actoren zelf het besluitvormingsproces?

1.3 Organisatie en werkwijze

1.3.1 Organisatie onderzoek

De commissie stelt direct na aanvang van haar werkzaamheden een plan van aanpak op. Het plan van aanpak dient als basis voor het onderzoek en andere activiteiten van commissie en staf. In het plan van aanpak wordt onder meer aandacht besteed aan de doelstelling en reikwijdte van het onderzoek en de planning van de werkzaamheden. Het plan van aanpak is als appendix A in het rapport opgenomen.

De Wet op de Parlementaire Enquête schrijft voor dat de Tweede Kamer een raming maakt van de kosten van het onderzoek (artikel 29). De Tweede Kamer stemt in met een budget van € 975 000. De commissie blijft uiteindelijk binnen deze begroting.

1.3.2 Onderzoeksopzet/methode van onderzoek

Tijdens het debat over het rapport van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport wordt van de zijde van de Kamer nadrukkelijk opgemerkt dat de enquêtecommissie zich grotendeels zal moeten baseren op beschikbaar materiaal. Vooral het rapport van de TCBU¹⁰ en het rapport van het NIOD¹¹ worden genoemd.

De commissie neemt daarnaast kennis van andere rapporten, waaronder het VN-rapport inzake de val van Srebrenica uit 1999,¹² het rapport van de Franse parlementaire onderzoekscommissie over de gebeurtenissen in

¹⁰ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8.

¹¹ NIOD, «Srebrenica» (bijlage bij TK 2001–2002, 26 122, nr. 28).

¹² UN, «The Fall of Srebrenica. Report of the Secretary-General», 15 november 1999.

Srebrenica¹³ en het rapport van het Interkerkelijk Vredesberaad over Srebrenica.¹⁴

Ook neemt de commissie kennis van een groot aantal gepubliceerde verklaringen van nabestaanden. De commissie maakt hierbij onder meer gebruik van het Roodboek van het Politiek Comité Stari Most¹⁵ en het onder auspiciën van de Werkgroep Nederland-Srebrenica uitgegeven boek «Srebrenica: het verhaal van de overlevenden».¹⁶

De nadruk van de commissie bij het verzamelen van relevante informatie ligt op het analyseren van de diverse onderzoeksgegevens, teneinde (indachtig het doel van deze enquête) de Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen over het optreden van diverse actoren in de aanloop naar, tijdens en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica. Aanvullend onderzoek zal beperkt plaatsvinden, en kan alleen dienen ter versterking van de waarheidsvinding.

Met betrekking tot de notulen van de ministerraad van 11 juli 1995 wil de commissie opmerken dat deze, vanwege plaatsing op het internet in de versie die op de site van NOVA is te vinden¹⁷, inmiddels onderdeel uitmaken van het publieke domein. De commissie meent dan ook dat deze niet kunnen ontbreken in het publieke debat en dus ook niet in dit rapport.

Veel nadruk, meer nog dan in andere parlementaire enquêtes, ligt op de openbare verhoren. Gelet op de voorgeschiedenis van het dossier Srebrenica neemt de publieke verantwoording juist in deze enquête een bijzondere plaats in, mede als aanvulling op het zeer omvangrijke onderzoeksmateriaal.

Onder meer tijdens de verhoren wordt regelmatig gesproken over «Moslimbevolking» en «Moslimmannen». Deze termen komen ook in het rapport van de commissie regelmatig terug. Met «Moslimbevolking» wordt de bevolkingsgroep in Bosnië aangeduid die als zodanig sinds de jaren zestig ook in de grondwet van het voormalige Joegoslavië als nationale etnische groep werd aangeduid. Het betreft dus geen religieus onderscheid. De commissie gebruikt overigens ook de minder beladen termen «Bosnische bevolking» of «Bosnische mannen».

De onderzoeksonderwerpen en onderzoeksvragen zijn in de vorige paragrafen reeds aan de orde gekomen.

1.3.3 Uitvoering en tijdsduur onderzoek

De Kamer spreekt in april 2002 de wens uit dat de enquêtecommissie een kortdurend onderzoek verricht en voor het einde van 2002 haar werkzaamheden afrondt. Gezien het feit dat de Kamer pas anderhalve maand later (begin juni 2002) de enquêtecommissie in kan stellen, vat de enquêtecommissie de wens van de Kamer aldus op dat het rapport uiterlijk eind januari 2003 aan de Kamer dient te worden aangeboden.

In de periode tot half september 2002 richt de aandacht van de commissie zich vooral op het eenduidig afbakenen van de onderzoeksopdracht, het verzamelen van aanvullend materiaal, het uitvoeren van aanvullend onderzoek en het voorbereiden van de voorgesprekken en verhoren.

In een tussentijds verslag van 3 september 2002 gaat de commissie in op de voortgang van haar werkzaamheden, inclusief de voorgenomen

¹³ Assemblée nationale, «Rapport d'information par la mission d'information commune sur les événements de Srebrenica», 2001.

¹⁴ M.J. Faber, «Srebrenica. De genocide die niet werd voorkomen», 2002.

¹⁵ Politiek Comité Stari Most, «Roodboek. Getuigenissen van Srebrenica-overlevenden die in Nederland asiel zoeken», 2002.

¹⁶ H. Hren, «Srebrenica: het verhaal van de overlevenden», 1999.

¹⁷ Het kabinet heeft niet bewilligd in een verzoek van de commissie om de betreffende notulen zelf full text aan de commissie ter beschikking te stellen.

aanbieding van het eindrapport eind januari 2003.¹⁸ De Tweede Kamer neemt dit verslag stilzwijgend voor kennisgeving aan.

Op 23 september 2002 beginnen de eerste voorgesprekken. Deze duren, op enkele uitzonderingen na, tot 16 oktober 2002.

De commissie hoort geen nabestaanden uit de enclave Srebrenica, omdat de enquête zich richt op de politieke, ambtelijke en militaire verantwoordelijken. Desalniettemin brengt de voorzitter van de commissie eind oktober 2002, op uitnodiging van de «Vrouwen van Srebrenica» te Tuzla en de «Associatie van de moeders van de enclaves Zepa en Srebrenica» te Sarajevo, een bezoek aan Bosnië (Sarajevo, Tuzla en Srebrenica).¹⁹ Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt om ook gesprekken te voeren met andere organisaties en personen. Uitkomst van deze gesprekken is onder meer de aanscherping van door de enquêtecommissie tijdens de verhoren te stellen vragen, onder andere met betrekking tot de gang van zaken op en rond de compound in de dagen na de val. Ook wordt informatie ingewonnen over de hulpinspanningen ten behoeve van de nabestaanden van Srebrenica.

Grote dank is de commissie verschuldigd aan H.M. ambassadeur in Sarajevo, de heer drs. R. Bosscher en de leden van zijn staf die dit bezoek hebben voorbereid en zich ook tijdens het bezoek zeer hebben ingespannen om een en ander goed te laten verlopen.

In de bijlage bij dit rapport wordt uitgebreider op dit bezoek van de voorzitter ingegaan. Daarnaast is het verslag van dit bezoek als appendix C aan dit rapport toegevoegd.

Op 11 november 2002 beginnen de openbare verhoren. Deze duren, verdeeld over tien verhoordagen, tot en met 6 december 2002.

1.3.4 Voorgesprekken

Zoals ook in voorgaande enquêtes het geval was, kiest de commissie ervoor om met potentiële getuigen een vertrouwelijk voorgesprek te voeren.

De commissie streeft met de voorgesprekken een tweetal doelen na. In de eerste plaats vindt op grond van deze gesprekken de definitieve selectie van de in het openbaar te horen getuigen plaats. In de tweede plaats dienen de voorgesprekken voor de commissie en voor de gesprekspartners ter voorbereiding van een eventueel openbaar verhoor onder ede.

De voorgesprekken zijn informatief van aard. De woordelijke verslagen daarvan, vervaardigd door de Stenografische Dienst van de Staten-Generaal, worden niet openbaar gemaakt. Wel maken de verslagen onderdeel uit van het onderzoeksmateriaal dat de commissie ter beschikking staat. De verslagen worden aan de gehoorde voor het aanbrengen van eventuele feitelijke correcties voorgelegd.

De voorgesprekken vinden, op één gesprek na, allemaal plaats in de Van Someren-Downerzaal in het gebouw van de Tweede Kamer. Het voorgesprek met de heer Lubbers vindt, vanwege zijn verblijf in het buitenland, plaats door middel van een *conference call* en wordt op diens verzoek in dit rapport gepubliceerd (appendix I).²⁰ Het eerste gesprek

¹⁸ TK 2001–2002, 28 506, nr. 1.

¹⁹ Brief van de organisaties van nabestaanden «Vrouwen van Srebrenica», te Tuzla en de «Associatie van de moeders van de enclaves Zepa en Srebrenica», te Sarajevo d.d. 12 juli 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-14).

²⁰ Brief van R.F.M. Lubbers d.d. 8 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-48).

wordt op 23 september 2002 gehouden, het laatste op 5 december 2002. In totaal worden 50 voorgesprekken gevoerd.

Het overgrote deel van de voorgesprekken vindt plaats vóór aanvang van de openbare verhoren. Een beperkt aantal voorgesprekken vindt later plaats.

De commissie kiest er voor de gehoorde in de uitnodiging een relatief uitgebreide nadere aanduiding te geven van de onderwerpen die in het betreffende gesprek aan de orde zullen worden gesteld. Deze formule blijkt in de praktijk goed te werken. De meeste gehoorde grijpen de door de commissie geboden mogelijkheid aan door zich gericht op het gesprek voor te bereiden en voorkomen daarmee een zowel voor de commissie als voor de gehoorde zinloos gesprek waarin geheugenverlies en vage antwoorden voorop staan.

1.3.5 Openbare verhoren

1.3.5.1 Algemeen

In de Wet op de Parlementaire Enquête nemen de openbare verhoren een centrale plaats in. Het merendeel van de rechten en plichten van zowel de commissie als de getuigen en deskundigen heeft betrekking op dit onderdeel van het onderzoek. Velen beschouwen de openbare verhoren dan ook als dé enquête.

Ook in het onderzoek van de enquêtecommissie Srebrenica spelen de verhoren zoals eerder reeds is toegelicht een belangrijke rol.

De openbare verhoren hebben meerdere doelen, te weten:

- het zo veel mogelijk invullen van nog resterende lacunes in het feitenmateriaal;
- het citeerbaar maken van tijdens de voorgesprekken ingevulde lacunes;
- het bevestigen van voorlopige bevindingen;
- het bieden van een beeld van de onderzochte gebeurtenissen.

In totaal worden, verdeeld over vier weken, 41 openbare verhoren gehouden.

De commissie kiest voor een weloverwogen opbouw van de openbare verhoren. Er wordt gepoogd in de volgorde van de verhoren zoveel mogelijk de onderscheiden fasen aan te houden. Aangezien een groot deel van de getuigen echter een rol heeft gespeeld in verschillende fasen is een al te strikte chronologische opbouw niet uitvoerbaar. Omdat het drama rond de val van Srebrenica het hoofdpunt is bij alle gebeurtenissen, kiest de commissie er verder voor om op de eerste dag van de openbare verhoren te starten met het verhoren van militairen die daarbij op dat moment aanwezig waren.

Tijdens de openbare verhoren komen er naar aanleiding van een «nieuw» document uit het archief van de Militaire Inlichtingen Dienst (MID) van Defensie in de media weer nieuwe verhalen over het fotorolletje van luitenant Ron Rutten van Dutchbat III naar boven.²¹ De commissie besluit op de laatste dag van de openbare verhoren een aantal getuigen op te roepen die te maken hebben met de gang van zaken rond dit fotorolletje in juli 1995.

²¹ Brief van de minister van Defensie d.d. 25 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-151).

De heer Van den Breemen (oud-Chef Defensiestaf) geeft desgevraagd aan vanwege zijn gezondheidstoestand niet in staat te zijn verhoord te worden door de commissie. De commissie vergewist zich van de onmogelijkheid van een verhoor en stelt vast dat dit inderdaad het geval is. De commissie voorziet hierin door de bij haar levende vragen schriftelijk aan de heer Van den Breemen voor te leggen en te bedingen dat de antwoorden openbaar mogen worden gemaakt. De vragen van de commissie en de antwoorden van de heer Van den Breemen zijn in deel 3 van dit rapport, naast de verslagen van de openbare verhoren, opgenomen.

Iedere gehoorde krijgt aan het eind van het verhoor de mogelijkheid een eigen statement af te leggen. Hierdoor krijgen de gehoorde de mogelijkheid om onderwerpen onder de aandacht van de commissie te brengen waar de commissie niet naar gevraagd heeft of waar naar het oordeel van de gehoorde niet of onvoldoende bij stil is gestaan. Veel gehoorde maken hier gebruik van.

1.3.5.2 Buitenlandse getuigen

De Wet op de Parlementaire Enquête is van toepassing op alle Nederlanders, alle ingezetenen en andere binnen het grondgebied van het Rijk verblijfhoudende personen (artikel 3). De instrumenten die de enquêtecommissie op basis van deze wet ter beschikking staan kunnen derhalve niet op buitenlandse getuigen worden toegepast. Hoewel de commissie van de Tweede Kamer de opdracht krijgt vooral de Nederlandse verantwoordelijkheid te onderzoeken, acht de commissie het voor haar onderzoek van belang zo mogelijk ook een aantal buitenlandse getuigen te horen, juist ook om de Nederlandse verantwoordelijkheden beter in kaart te kunnen brengen.

Om het kunnen horen van buitenlandse getuigen te bevorderen, voert de commissie een «driesporenbeleid». Afhankelijk van de beoordeling van de situatie worden personen direct benaderd, dan wel benaderd met de hulp van Nederlandse en buitenlandse diplomatieke vertegenwoordigers, dan wel via een combinatie van beide.

Nadat de commissie in kaart heeft gebracht welke buitenlandse personen van belang zijn voor de beantwoording van een aantal onderzoeksvragen, begint zij met het benaderen van deze personen of van personen die kunnen bevorderen dat eerstgenoemde personen gehoor geven aan een uitnodiging voor een openbaar verhoor. Onderstaand wordt een overzicht gegeven van de benaderde personen.

- De heer J.M.G. Baril, militair adviseur van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties van juni 1992 tot 1 juli 1995.
- De heer S. Tharoor, toenmalige speciale assistent van de onder-Secretaris-Generaal voor vredesoperaties van de Verenigde Naties (Kofi Annan).
- De heer Y. Akashi, speciale vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties van januari 1994 tot oktober 1995.
- De heer B. Janvier, bevelhebber UNPF in Zagreb van maart 1995 tot januari 1996.
- De heer R.A. Smith, commandant van UNPROFOR in Sarajevo in 1995.

Van de bovengenoemde personen verschijnt uiteindelijk alleen de heer Smith voor een openbaar verhoor. Voor een nadere toelichting op welke wijze de bovengenoemde personen zijn benaderd, wordt verwezen naar de bijlage, onder «achtergronden onderzoek».

1.3.6 De staf

De staf van de commissie is als volgt samengesteld:

Griffier

- de heer mr. T.N.J. de Lange

Assistent-griffier

- mevrouw mr.dr.s. H.J. Post

Onderzoekers

- de heer drs. E. Stolk (inhoudelijk coördinator)
- de heer drs. R.W. Terpstra
- de heer drs. T.J.E. van Toor
- mevrouw drs. G.S. Verheuvél

Documentatie

- mevrouw M.G.M. van Oostwaard
- de heer M.A. Niemeijer

Secretariaat

- mevrouw A.C. Knijnenburg

Voor een nadere toelichting op de verdeling van de werkzaamheden binnen de staf wordt verwezen naar de bijlage.

Commissie en staf worden gedurende de werkzaamheden ondersteund door een groot aantal diensten uit de Tweede Kamer. Te noemen vallen onder meer (in willekeurige volgorde) de afdeling Reprografie, de Postkamer, de Bodedienst, de Stenografische Dienst, het Onderzoeks- en Verificatiebureau, de Afdeling Voorlichting, de Beveiligingsdienst, de Stafdienst Financieel-Economische Zaken, de Interne Dienst, het Restaurantbedrijf, de Vergaderservice en de Dienst Automatisering. De commissie stelt de bijdragen van deze diensten zeer op prijs.

Zonder de andere diensten tekort te willen doen, is de commissie echter vooral de staf zeer dankbaar voor de grote inzet en toewijding bij het vervullen van haar taak. Mede door de beperkte omvang van de staf wordt de staf in perioden van grote drukte (met name rond de voorgesprekken en de openbare verhoren en bij het schrijven van het eindrapport) zeer zwaar belast. Ondanks deze belasting is er gedurende het hele onderzoek sprake van een optimale ondersteuning.

1.3.7 Advisering commissie

In het voortraject van het onderzoek vraagt de commissie een aantal deskundigen op diverse terreinen om advies. Deze deskundigen houden voor de commissie een aantal inleidingen met als doel de kennis en inzicht van de commissie op een aantal specifieke terreinen te vergroten. De commissie is deze deskundigen veel dank verschuldigd voor hun bijdragen. De commissie benadrukt overigens dat het gehele rapport voor de verantwoordelijkheid van de commissie komt. De adviseurs zijn hier op geen enkele wijze voor verantwoordelijk.

In volgorde van gesprek betreft het de volgende personen:

- de heer drs. D. Leurdijk, senior onderzoeker bij het Nederlands instituut voor internationale betrekkingen Clingendael te Den Haag;

- de heer prof.dr. R. Andeweg, hoogleraar empirische politicologie aan de Universiteit Leiden;
- de heer prof.dr. P. 't Hart, hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Leiden;
- de heer J. Weerts, hoofd Kennis- en onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut;
- Kolonel drs. W. Martens en luitenant-kolonel drs. P. Sanders, werkzaam bij de afdeling individuele hulpverlening van de Koninklijke Landmacht, en (apart) majoor E. Dijkman, bedrijfsmaatschappelijk medewerker bij het Ministerie van Defensie; aanvullend op deze gesprekken voert de voorzitter van de commissie gesprekken met de heer H. Komduur, vader van een Dutchbat-militair die zelfmoord heeft gepleegd, en de heer C.W.F. van Renssen, wiens zoon op 8 juli 1995 in Srebrenica is omgekomen;
- de heer mr. H.J. Westenberg, vice-president rechtbank Den Haag en deskundige op het gebied van het horen van getuigen;
- de heer J.A. Kamps, bijzonder presidiumadviseur van het Onderzoeks- en Verificatiebureau van de Tweede Kamer;
- de heer R.W. Polak, advocaat bij De Brauw Blackstone Westbroek en deskundige op het gebied van parlementaire enquêtes.

1.3.8 Afspraken ministeries/Informatieprotocol

Vanaf het begin van de enquête is het duidelijk dat de commissie in aanraking zal komen met geclassificeerde documenten. De Wet op de Parlementaire Enquête geeft de Kamer toegang tot alle informatie, waaronder dus in beginsel ook deze geclassificeerde documenten. Inzage kan alleen worden geweigerd wanneer het belang van de Staat in het geding is (artikel 68 Grondwet). Dit neemt echter niet weg dat er bij toepassing van de verschoningsgrond enige beoordelingsruimte bestaat, aan de zijde van het kabinet en ook bij de enquêtecommissie. Daarbij gaat het om vragen als: wordt de informatie toegankelijk en zo ja, wanneer, wie mag de informatie inzien en onder welke condities?

Mede om te voorkomen dat deze vragen bij ieder concreet informatieverzoek weer opnieuw beantwoording behoeven, wordt in overleg met de betrokken ministeries een informatieprotocol opgesteld. Dit protocol vervult een nuttige functie; zij vormt als het ware «de smeerolie» tussen de regering en de parlementaire enquêtecommissie en voorkomt onder meer dat bij ieder verzoek om informatie over de voorwaarden waaronder deze informatie beschikbaar kan worden gesteld, moet worden onderhandeld. Het protocol treft u als appendix B bij dit rapport aan.

Uitvloeisel van het protocol is dat de Ministeries van Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken en Defensie een gemeenschappelijk contactpunt voor de commissie instellen, de Coördinatie- en documentatie-eenheid enquêtecommissie Srebrenica. De contacten met deze eenheid verlopen tot volle tevredenheid. Alle verzoeken van de commissie worden accuraat en zonder onnodig tijdsverlies afgehandeld.

1.3.9 NIOD

Belangrijk basismateriaal voor het onderzoek is het NIOD-rapport. De commissie maakt in alle fasen van het onderzoek substantieel gebruik van dit rapport. De commissie heeft veel waardering voor het rapport en beschouwt het als een gedegen basis voor haar werkzaamheden. Het is

een ongekend omvangrijke verzameling van feiten en analyses. De commissie bevestigt de in de motie-Melkert vastgelegde uitspraak «dat het NIOD een gedegen en evenwichtig onderzoek heeft verricht».²² Het feit dat de commissie in haar onderzoek kritische kanttekeningen plaatst bij een aantal conclusies van dit rapport, doet hieraan niets af.

Met het NIOD worden nadere afspraken gemaakt met betrekking tot het beschikbaar stellen aan de commissie van door het NIOD opgemaakte verslagen van interviews en gesprekken ten behoeve van het Srebrenica-onderzoek. Verslagen en notities worden aan de commissie ter beschikking gesteld mits er schriftelijke toestemming is van de gehoorde persoon. Verder wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de bijlage.

1.4 Opbouw rapport

Het rapport bestaat uit drie delen. Deel 1 vormt de hoofdtekst van het rapport, in deel 2 zijn de bijlage en de appendices opgenomen en in deel 3 staan de verslagen van de openbare verhoren.

In de hoofdstukken 2 tot en met 5 van deel 1 wordt ingegaan op de vier fasen die in het onderzoek worden onderscheiden. Deze hoofdstukken beslaan ieder één fase. In deze hoofdstukken zijn de belangrijkste resultaten van de verhoren verwerkt. Voorts is in deze hoofdstukken in sterk verkorte vorm uit andere informatiebronnen (waaronder het NIOD-rapport) afkomstige informatie over de relevante vragen uit de betreffende fases opgenomen. De commissie acht dit noodzakelijk om haar bevindingen beter te kunnen verantwoorden. De commissie hoopt daarmee tevens een hulpmiddel te bieden voor de parlementaire behandeling van het rapport. De commissie wijst er wel met nadruk op dat het voor een goed begrip van alle gebeurtenissen absoluut noodzakelijk is om uit te gaan van de bronteksten, waaronder dus die uit het NIOD-rapport. De door de commissie opgenomen informatie is niet meer dan een op onderdelen sterk ingekorte en daardoor noodzakelijkerwijs onvolledige en «kort-door-de-bocht» samenvatting van de relevante feiten en gebeurtenissen.

In hoofdstuk 6 van deel 1 wordt ingegaan op een aantal «overige» onderwerpen. Dit zijn onderwerpen die geen onderdeel uitmaken van het onderzoek in eigenlijke zin, maar waar de commissie gedurende het onderzoek op stuit. De commissie wil deze onderwerpen, mede gezien hun belang, niet onbesproken laten. Wel wil de commissie benadrukken dat het onderzoek wat deze punten betreft verre van uitputtend is.

In hoofdstuk 7 van deel 1 worden de bevindingen gepresenteerd van wat het onderzoek aan informatie heeft opgeleverd, onderscheiden naar de (clusters van) onderzoeksvragen. Voor deze informatie put de commissie uit hetgeen in de voorgaande hoofdstukken aan informatie is opgenomen. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk een beperkt aantal aanbevelingen op het terrein van nazorg gepresenteerd. Een aantal procedurele aanbevelingen is in de bijlage (deel 2) opgenomen.

Na hoofdstuk 7 is een tweetal relevante kaartjes opgenomen, te weten:

- Kaart 1: Nederlandse betrokkenheid in voormalig Joegoslavië (maart 1994);
- Kaart 2: Enclave Srebrenica (juli 1995).

²² TK 2001–2002, 28 334, nr. 2.

In deel 2 wordt nader ingegaan op een aantal in de inleiding van deel 1 behandelde onderwerpen zoals voorgeschiedenis, organisatie en werkwijze, voorgesprekken en openbare verhoren. Ook wordt ingegaan op het archief van de commissie. In de appendices zijn de voor het onderzoek meest relevante documenten toegevoegd. Van de ingekomen en uitgegane brieven zijn die brieven toegevoegd waarnaar in het rapport expliciet wordt verwezen.

In deel 3 zijn, naast de verslagen van de openbare verhoren, ook de schriftelijke vragen van de commissie en de antwoorden daarop van de heer Van den Breemen opgenomen.

2 BESLUITVORMING TOT UITZENDING (FASE 1)

2.1 Inleiding

De desintegratie van voormalig Joegoslavië en de daaropvolgende gewelddadigheden begin jaren negentig leiden tot een toenemende internationale betrokkenheid. Nederland neemt vanaf 1992 deel aan de operatie UNPROFOR in Kroatië. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het proces van besluitvorming, dat uiteindelijk heeft geleid tot uitzending van het eerste bataljon van de Luchtmobiele Brigade (LMB) naar Srebrenica. Leidend daarbij zijn het onderzoeksonderwerp en de daarbij behorende onderzoeksvragen zoals weergegeven in box 2.1. Eerst wordt ingegaan op de aanloop tot de uitzending, waarbij de motieven van de diverse betrokkenen centraal staan. Daarna wordt ingegaan op de wijze waarop het besluit om de Luchtmobiele Brigade uit te zenden, is genomen. Voorts wordt de advisering van ambtelijke en militaire top besproken. Tot slot wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de uitwerking van het mandaat van UNPROFOR in relatie tot de uitzending van Dutchbat.

Box 2.1: Onderzoeksonderwerp en onderzoeksvragen fase 1

De commissie heeft als onderwerp voor het onderzoek met betrekking tot fase 1 vastgesteld:

Onderwerp van onderzoek is de politiek-bestuurlijke (incl. militaire) besluitvorming die heeft geleid tot de uitzending van Nederlandse troepen naar Srebrenica. Aangezien de TCBU en het NIOD verschillende accenten leggen bij de rol van de Kamer en het kabinet gedurende het hele traject van uitzending, wordt nader onderzoek gedaan naar de onderscheiden verantwoordelijkheden en motieven van kabinet, Kamer en ambtelijk apparaat. Kaders waarbinnen dit onderwerp wordt onderzocht, worden onder meer gevormd door het mandaat van UNPROFOR en de Rules of Engagement. Binnen deze kaders wordt onderzocht op welke wijze het mandaat in het verkeer tussen Den Haag en de VN is ingevuld. Tevens wordt onderzocht de wijze waarop het militaire apparaat met de politiek heeft gecommuniceerd over de concrete invulling van het mandaat, mede tegen de achtergrond van de toenmalige afspraken hieromtrent.

De commissie heeft de volgende onderzoeksvragen geformuleerd met betrekking tot fase 1:

- Wat was, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het motief voor de diverse betrokkenen in Kamer, kabinet, ambtelijke en militaire top om te pleiten voor uitzending naar Bosnië?
- Lag, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het initiatief en het voortouw om te besluiten tot uitzending van een bataljon van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië voornamelijk bij de Kamer of bij het kabinet?
- Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de nadere uitwerking van het mandaat? Is er bijvoorbeeld een risico-analyse opgesteld? Tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoordelijken heeft dit geleid?
- In welke mate is in het kader van de uitwerking van het mandaat informatie ingewonnen bij het Canadese detachement dat in Srebrenica was gelegerd, en op welke wijze is over de resultaten van deze informatievergaring door de militaire top gecommuniceerd met de politieke leiding?
- In welke mate paste het binnen het mandaat van de VN dat Nederland bij de besluitvorming over en uitwerking van het mandaat gebruik zou maken van vormen van *intelligence*, en op welke wijze is over het gebruik van *intelligence* gecommuniceerd met de politieke leiding?
- Wat was de inzet van het kabinet voor wat betreft de nadere uitwerking van het mandaat en wat was hiervan het resultaat?

- Is er sprake geweest van communicatie tussen de Nederlandse regering en de VN inzake de uitwerking van het mandaat?
- Zo ja, heeft de communicatie inzake de uitwerking van het mandaat met de VN tot maatregelen geleid?

2.2 Motieven tot uitzending van Nederlandse troepen

De besluitvormingsprocedure met betrekking tot de uitzending van Nederlandse militairen naar Srebrenica is, op verzoek van de Kamer, aan de orde in een brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 4 maart 1996.¹ In deze brief geeft de minister de context van de besluitvorming weer. De Tweede Kamer neemt de brief voor kennisgeving aan.² De commissie acht de brief van belang voor een beter inzicht in het verloop van de gebeurtenissen.

De minister merkt in de brief op dat vanaf het uitbreken van de conflicten in mei 1991 Nederland, dat vanaf juli 1991 voorzitter van de EG is, grote betrokkenheid toont bij de ontwikkelingen in Joegoslavië in het algemeen en in Bosnië in het bijzonder. Naarmate de situatie in Joegoslavië verslechtert, groeit in de publieke opinie, het kabinet en de Kamer meer en meer het gevoel dat de gebeurtenissen ter plekke (schending mensenrechten, humanitaire problemen) niet zomaar op hun beloop kunnen worden gelaten. Er moet iets gebeuren en Nederland wil daarbij niet aan de zijlijn staan. Nederland dringt er in internationaal overleg voortdurend op aan dat actief iets wordt gedaan aan de situatie in Joegoslavië. Deze opstelling brengt wel met zich mee dat Nederland zelf niet kan achterblijven.³ De minister stelt verder: «Binnen parlement en regering, en ook in de publieke opinie in Nederland, groeit in de loop van 1993 de overtuiging dat een sterkere internationale militaire presentie op de grond wenselijk is. De Nederlandse bijdrage in de vorm van verbindingstroepen en een transportbataljon wordt daarbij soms als weinig zichtbaar ervaren.»⁴

Overigens worden op het internationale diplomatieke vlak diverse pogingen ondernomen om vrede in Bosnië te brengen. In box 2.2 wordt een overzicht gegeven van de diverse vredesinitiatieven met betrekking tot Bosnië in de periode 1992–1993.

Box 2.2: Vredesinitiatieven voor Bosnië in 1992–1993

Conferentie van Londen (26–27 augustus 1992)

Deze conferentie resulteert in een beginselverklaring met dertien principes, waaronder het tegengaan en terugdraaien van etnische zuiveringen.⁵ Als bemiddelaars worden Vance (voormalig minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten) en Lord Owen (voormalig minister van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië) aangewezen.⁶

Vance/Owen-plan (januari 1993)

In dit eerste vredesplan dat internationaal in bespreking komt, is Bosnië een gecentraliseerde federale staat. Belangrijke functies worden uitgevoerd op het niveau van provincies.⁷ Dit plan stuit op veel kritiek omdat het, volgens de critici, een beloning van de Servische agressie is en een acceptatie van etnische zuiveringen.

De Tweede Kamer en het kabinet staan kritisch tegenover dit plan.⁸ Minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans beschouwt het plan als «het enig haalbare» en «een stapje in de goede richting», maar merkt ook op dat «het akkoord wankel is en dat niet kan worden gesproken over een onvoorwaardelijke aanvaarding van het plan.»⁹ Uiteindelijk verwerpt

¹ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149.

² TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 209.

³ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 16.

⁴ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 5.

⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 710.

⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 711.

⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 840–843.

⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 858–860.

⁹ TK 1992–1993, 22 181 nr. 41, p. 7.

het Bosnisch-Servische parlement het vredesplan van Vance en Owen op 16 mei 1993.¹⁰ Owen beschuldigt later de Nederlandse regering ervan dat deze het plan heeft getorpedeerd, evenals de regeringen van Duitsland en de Verenigde Staten.¹¹

Owen/Stoltenberg-plan (20 augustus 1993)

Dit tweede initiatief (Stoltenberg heeft inmiddels Vance opgevolgd) borduurt voort op het afgewezen plan van Vance en Owen. Ook dit plan voorziet in een driedeling van Bosnië-Herzegovina, waarbij de Moslims een beperkt deel van het grondgebied krijgen.¹² De Nederlandse regering meent dat dit plan niet overeenkomt met de beginselen van de conferentie van Londen en de Europese Raad van Kopenhagen (21–22 juni 1993). Minister Kooijmans voert op 25 augustus 1993 een gesprek met Owen en Stoltenberg, waarin hij de bezwaren van Nederland op dit punt naar voren brengt.¹³ De Tweede Kamer deelt de opvatting van de minister, zo blijkt uit het verslag van een mondeling overleg van 2 september 1993.¹⁴ Dit vredesplan wordt eind september 1993 door het parlement van Bosnië verworpen.¹⁵

Zowel de TCBU als het NIOD komen in hun onderzoek tot een aantal algemene motieven voor Nederlandse deelname aan UNPROFOR. De aard van de motieven komt in beide rapporten overeen. De rapporten verschillen voornamelijk van elkaar in de nadruk op bepaalde motieven.

De TCBU stelt dat er een zekere accentverschuiving in de motieven plaatsvindt naarmate de oorlog vordert. De motieven liggen volgens de TCBU aanvankelijk vooral in «het bijdragen aan een vreedzame oplossing van het conflict in voormalig Joegoslavië». Na het uitbreken van de burgeroorlog in Bosnië krijgen andere motieven om militairen uit te zenden echter de overhand. Deze motieven zijn volgens de TCBU «het leveren van een bijdrage aan de humanitaire hulpverlening, het voorkomen van schendingen van mensenrechten en het mogelijk maken van een vredesakkoord». Anders dan het NIOD stelt de TCBU dat het kabinet er ook op wijst dat Europese veiligheidsbelangen in het geding zijn.¹⁶

Het NIOD onderscheidt twee hoofdmotieven in het Nederlandse beleid met betrekking tot Joegoslavië. Dit betreft «de wens in internationaal verband een rol van betekenis te spelen» en daarnaast «het belang dat werd gehecht aan mensenrechten en humanitaire steun: morele politiek».¹⁷ Het eerste motief wordt door de TCBU niet zo nadrukkelijk als hoofdmotief genoemd. Het tweede motief wel, maar daar legt het NIOD iets sterker dan de TCBU de nadruk op. Verder wijst het NIOD ook op de rol van de media in de besluitvorming.¹⁸ Overigens hanteert het NIOD ook de begrippen *Gesinnungsethik* en *Verantwortungsethik* om twee soorten moraliteit te duiden. De wijze waarop het NIOD deze begrippen hanteert, wordt in box 2.3 toegelicht.

¹⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 960–961.

¹¹ D. Owen, «Balkan Odyssey», 1995, pp. 190–191.

¹² NIOD, «Srebrenica», p. 1013.

¹³ TK 1992–1993, 22 181 nr. 58, p. 4–5.

¹⁴ TK 1992–1993, 22 181, nr. 61.

¹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1025.

¹⁶ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 388.

¹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 3133.

¹⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 3134–3136.

¹⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 185.

²⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 3136.

²¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 185–186.

Box 2.3: Gesinnungs- en Verantwortungsethik in het NIOD-rapport

Het NIOD onderscheidt in zijn rapport twee soorten moraliteit: moraliteit in termen van overtuiging en wenselijkheid en moraliteit in termen van haalbaarheid en consequenties.¹⁹ Het NIOD koppelt dit aan twee soorten ethiek die Max Weber onderscheidt: «gezindheids- of intentie-ethiek» (*Gesinnungsethik*) en «verantwoordelijkheidsethiek» (*Verantwortungsethik*).

Bij gezindheidsethiek staan «moreel zuivere bedoelingen centraal»²⁰: «Degene die handelt vanuit de gezindheidsethiek slaat geen acht op de gevolgen van zijn handelen.»²¹

Bij verantwoordelijkheidsethiek spelen de gevolgen van handelen wel een rol, omdat de «handelende politici zich rekenschap dienen te geven van de praktische effecten van hun (door hoe moreel hoogstaande intenties ook gedreven) besluiten en handelen.»²²

Een belangrijk onderdeel van de discussies over de rol die Nederland wil of moet spelen in voormalig Joegoslavië in het algemeen en Bosnië in het bijzonder wordt gevormd door de inhoud van de resoluties van de Veiligheidsraad die betrekking hebben op UNPROFOR. In box 2.4 wordt een overzicht gegeven van de relevante resoluties. In appendix F zijn de letterlijke teksten opgenomen.

Box 2.4: Resoluties Veiligheidsraad met betrekking tot UNPROFOR

Hoewel de humanitaire taak van UNPROFOR steeds voorop blijft staan, wordt het mandaat van UNPROFOR, onder invloed van de ontwikkelingen, voortdurend aangepast. Het *peacekeeping* (vredeshandhaving) karakter van UNPROFOR wordt meer en meer gemengd met (elementen van) *peace-enforcement* (vredesafdwinging).²³ De VN kondigt een aantal (steeds verdergaande) maatregelen af ten aanzien van voormalig Joegoslavië, en Bosnië in het bijzonder.

De Veiligheidsraad neemt ten aanzien van UNPROFOR de volgende resoluties aan:

- Resolutie 713 (25 september 1991): afkondiging van een wapenembargo tegen alle delen van voormalig Joegoslavië.
- Resolutie 743 (21 februari 1992): instelling van een United Nations Protection Force (UNPROFOR). Deze vredesmacht, die aanvankelijk bestemd is om toe te zien op de situatie van de drie United Nations Protected Areas (UNPA's) in Kroatië.
- Resolutie 758 (8 juni 1992): uitbreiding taak UNPROFOR met zorg voor de ongehinderde bevoorrading van Sarajevo en andere gebieden in Bosnië.²⁴ Niet alleen het operatiegebied wordt uitgebreid, ook het takenpakket en de omvang van de vredesmacht worden in de loop der jaren vergroot.
- Resolutie 770 (13 augustus 1992): goedkeuring van het gebruik van «alle noodzakelijke maatregelen» voor het leveren van humanitaire hulp.
- Resolutie 781 (9 oktober 1992): instelling van een vliegverbod boven Bosnië om versterking van humanitaire vluchten op Sarajevo en bombardementen door Bosnische Serviërs tegen te gaan.²⁵
- Resolutie 816 (31 maart 1993): machtigt de lidstaten, met een verwijzing naar hoofdstuk VII van het VN-Handvest, het vliegverbod boven Bosnië af te dwingen. Op 8 april 1993 stemt de NAVO-Raad stemt met deze plannen in. Nederland stelt een squadron F-16's ter beschikking voor deze operatie *Deny Flight*.²⁶
- Resolutie 819 (16 april 1993) en resolutie 824 (6 mei 1993): andermaal worden onder Hoofdstuk VII Handvest VN de *safe areas* ingesteld. De mix van *peacekeeping* en *peace-enforcement* die hieruit ontstaat, leidt vervolgens zowel conceptueel als operationeel tot veel verwarring.²⁷
- Resolutie 836 (4 juni 1993): vaststelling van het geweldsniveau inzake de *safe areas*. Deze resolutie is een verdere uitwerking van het geldende mandaat van UNPROFOR, dat is gebaseerd op Hoofdstuk VII Handvest VN.
- Resolutie 844 (18 juni 1993): Veiligheidsraad neemt de «lichte variant» (troepenmacht van 7 600 man) over en herbevestigt de mogelijkheid van luchtsteun om het mandaat uit te voeren.
- Resolutie 1004 (12 juli 1995): Veiligheidsraad veroordeelt de Bosnisch-Servische agressie en eist terugtrekking van de Bosnisch-Servische troepen uit de *safe area* Srebrenica.

²² NIOD, «Srebrenica», p. 3136.

²³ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 73.

²⁴ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 2.

²⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 755.

²⁶ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 107.

²⁷ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 73–74.

In het onderstaande wordt ingegaan op de voornaamste motieven in de Tweede Kamer en het kabinet om te pleiten voor ingrijpen in voormalig Joegoslavië.

2.2.1 Motieven in de Tweede Kamer

In de Tweede Kamer gaan in 1992 stemmen op voor militaire interventie, maar die klinken nog niet erg luid. Militair ingrijpen wordt niet uitgesloten, zo blijkt tijdens een algemeen overleg op 17 juni 1992 tussen de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie met de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie.²⁸

Buiten de Tweede Kamer wordt wel gepleit voor een interventie. Voorhoeve, directeur van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael, pleit meerdere malen voor ingrijpen.²⁹ De houding van Voorhoeve is tegengesteld aan de houding van de minister van Defensie Ter Beek, zo verklaart Ter Beek tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Ter Beek**: (...) In de tweede helft van 1992 vond het interventiedebat plaats. Wanneer in augustus 1992 die afschuwelijke beelden van de concentratiekampen op onze schermen komen, is het van: gaan we met militaire middelen ingrijpen? In dat interventiedebat – ik hecht eraan om dat te zeggen – heb ik altijd aan de kant gestaan van iemand als de generaal Van der Vlis. Ook ik heb nooit vermogen in te zien, hoe je met militaire middelen daar een vrede zou kunnen opleggen: peace enforcing. In dat verband noem ik het befaamde debat tussen Voorhoeve en Van der Vlis in najaar 1992 in Het Capitool: toen zat ik aan de kant van Van der Vlis.³⁰

De houding van de parlementariërs verandert na de berichtgeving in augustus 1992 over het (vermoedelijke) bestaan van concentratiekampen. Tijdens een overleg tussen commissies en ministers op 12 augustus 1992 dringen zij voor het eerst op ruimere schaal bij het kabinet aan op ingrijpen met het oog op de humanitaire aspecten van het conflict in Bosnië. Net als het kabinet zijn er ook Kamerleden (De Hoop Scheffer, Valk) die zich aan het gebrek aan Europese daadkracht ergeren.³¹ De heer Valk, toenmalig woordvoerder Defensie met betrekking tot de Balkan voor de PvdA, verklaart dit tijdens zijn verhoor door de enquêtecommissie nader.

De heer **Valk**: (...) Wat betreft de motieven om militair betrokken te raken op welke wijze dan ook bij het conflict in voormalig Joegoslavië: dat was heel nadrukkelijk ingegeven vanuit een gevoel dat het toch onaanvaardbaar was dat op een afstand van anderhalf uur vliegen vanaf Amsterdam daar zo'n afschuwelijke oorlog woedde en dat hoe dan ook er middelen ingezet moesten worden om aan die mensenslaching een einde te maken.³²

Ook is Valk voorstander van harder optreden door de internationale gemeenschap.

De heer **Valk**: (...) overigens niet zozeer in de zin van: vrede afdwingen door middel van een grondoorlog; dat heb ik ook nooit bepleit. Maar wel heel nadrukkelijk in de zin van het afgeven van een ultimatum, inhoudende dat op het moment dat Servische agressors doorgaan met bijvoorbeeld het bombarderen van safe areas, er op dat moment ook vanuit de lucht hard wordt ingegrepen. Ik was er zeker voorstander van om op die manier te proberen het conflict te beheersen en zo mogelijk ook te kunnen beëindigen. Op het moment dat de internationale gemeenschap dáár niet toe bereid was, ontstond er toch een soort second-best-positie dat door daar aanwezig te zijn met blauwhelmen, je in ieder geval verdere verslechtingen kon voorkomen en hulp kon bieden.

Van de diverse motieven die het NIOD noemt, vindt De Hoop Scheffer, toenmalig woordvoerder Buitenlandse Zaken voor het CDA, tijdens zijn verhoor door de enquêtecommissie het humanitaire motief één van de belangrijkste.

²⁸ TK 1992–1993, 22 181, nr. 27.

²⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 659–660.

³⁰ Openbaar verhoor A.L. ter Beek, 14 november 2002, nr. 12.

³¹ TK 1991–1992, 22 181, nr. 22.

³² Openbaar verhoor G. Valk, 13 november 2002, nr. 6.

De heer **De Hoop Scheffer**: Dat was wat later werd genoemd het humanitaire imperatief, de absolute noodzaak om op grond van wat er in het voormalige Joegoslavië gebeurde, een bijdrage te leveren aan het voorkomen van nog ernstiger moorden, nog ernstiger verkrachting en nog ernstiger kampen.³³

Van Middelkoop, toenmalig woordvoerder Buitenlandse Zaken én Defensie voor het GPV, nuanceert het humanitaire motief wat.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Het ging om peacekeeping: het bewaken van de vrede met instemming van de partijen die het aanging. Het pacificerende motief is voor mij ook altijd de belangrijkste rechtsgrond geweest. Je kunt het ook humanitair noemen, maar ik vind dat een wat verdoezelend woord. Er kwamen humanitaire motieven naast te liggen, in de trant van hulpverlening aan de bevolking, maar dat is nooit het allereerste geweest, want – dat blijkt ook wel uit het NIOD-rapport-organisaties als UNHCR en Artsen zonder grenzen hadden daar een eigen verantwoordelijkheid in. Als je militairen uitzendt – daar was ik mij altijd heel wel van bewust – dan moet je ze ook een taak geven die past bij datgene waarvoor zij zijn opgeleid en dat is toch het dreigen met geweld. Zij gingen erheen om, zoals later wel is genoemd, «to deter by presence», af te schrikken door aanwezig te zijn. Dat vond ik toen gerechtvaardigd en dat was dus, zeg ik nu, de belangrijkste rechtsgrond om in te stemmen met uitzending. Dan hebben wij het natuurlijk over de eerste fase, UNPROFOR.³⁴

Blaauw, toenmalig woordvoerder Balkan voor de VVD, noemt in zijn verhoor door de commissie een aantal factoren die een rol spelen om te pleiten voor ingrijpen in voormalig Joegoslavië en de deelname van Nederlandse militairen, waarbij het politieke aspect verschuift naar het humanitaire.

De heer **Blaauw**: (...) Wij vonden allemaal in eerste instantie dat Joegoslavië eigenlijk een eenheid moest blijven, maar de aandacht verschoof al snel naar de humanitaire aspecten toen de berichten binnenkwamen van moordpartijen in Kroatië, uitgevoerd door Servische troepen. Dan komt het probleem Bosnië-Herzegovina en dan zit je er middenin. (...) Het politieke aspect van eenheid in Joegoslavië en vrede in Europa werd versterkt en in feite overvleugeld door het humanitaire aspect, het helpen van de mensen.³⁵

Dat de invloed van de media ook een rol speelt, blijkt onder meer uit de verklaring van De Hoop Scheffer.

De heer **De Hoop Scheffer**: Het kernmotief was het humanitaire op basis van hetgeen de Verenigde Naties in de resoluties mogelijk maakten, namelijk het voorkomen van erger. Wij zagen op televisie en lazen in de kranten dat het al erg was. Ook in de publieke opinie in Nederland en bij de Nederlandse pers was dat humanitaire imperatief heel duidelijk en scherp aanwezig.

(...) Het was bij mij dus zeker niet alleen de redenering «doe iets»; misschien herinnert u zich de televisie- en radiospotjes met de slogan «en nog wordt er niet ingegrepen». Het was ook via dat VN-mandaat aanwezig kunnen zijn en mensen op zijn minst kunnen beschermen en kunnen voorzien van eten en drinken.

Ook Valk wijst op de invloed van de media.

De heer **Valk**: (...) aspect dat mij heel sterk beïnvloedde, was het gevoel: dit mag niet wat hier gebeurt. Daarin maakte ik natuurlijk, net als iedere andere Nederlander, deel uit van de Nederlandse samenleving die naarmate de oorlog verder voortschreed, met name in de zomer van 1992 toen die beelden van de gevangenkampen in Trnopolje alle televisiezenders haalden, het gevoel kreeg: dit mag niet. Wat dat betreft maakten wij natuurlijk net zo goed deel uit van de publieke opinie.

³³ Openbaar verhoor J.G. de Hoop Scheffer, 13 november 2002, nr. 5.

³⁴ Openbaar verhoor E. van Middelkoop, 13 november 2002, nr. 8.

³⁵ Openbaar verhoor J.D. Blaauw, 13 november 2002, nr. 7.

Naast het humanitaire motief speelt ook het bevorderen van de internationale rechtsorde een rol, aldus De Hoop Scheffer. De berichten over de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië hebben ook invloed op de stemming in die tijd.

De heer **De Hoop Scheffer**: (...) Daaruit ontwikkelde zich een politieke en maatschappelijke consensus – ik onderstreep nog eens vanuit welk maatschappelijk-politiek klimaat wij toen opereerden – dat dit zo niet kon. Het buitenlandspolitieke motief was, wat mij betreft en wat ons betreft, dat je Europa niet op deze manier in tweeën kunt delen in een rijk en welvarend deel, de Europese Unie, en een deel waar men letterlijk moordt, rooft, verkracht en elkaar de hersens inslaat. Dan ben je dus weer terug bij het humanitaire imperatief, zoals ik dat noem.

Nog een element van buitenlandse politiek is de rol van Nederland in de Europese Unie (EU), toen nog Europese Gemeenschap (EG) geheten. Volgens Van Middelkoop speelt het feit dat Nederland in de tweede helft van 1991 voorzitter is van de EG, zeker een rol.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Ik herinner mij nog wel een licht gevoel van opwindning dat je met je eigen minister, die tevens minister voor Europa was, regelmatig overleg kon voeren over de ontwikkelingen in Joegoslavië. Daardoor doemde langzaam het beeld op en misschien niet alleen bij mij – dan chargeer ik met opzet – dat het een beetje ging tussen Nederland en Joegoslavië. Dat is niet zo, maar dat heeft wellicht tot enige beeldvervalsing geleid op grond waarvan latere stappen enigszins te verklaren zijn.

Blaauw erkent dat Nederland een rol wil spelen in de oplossing van de problemen in voormalig Joegoslavië.

De heer **Blaauw**: Nederland wil niet een rol spelen, Nederland speelt een rol in de wereld, zeker in Europa. Die rol willen wij, als een van de eerste lidstaten van de Unie, met de gedachte van een Europa dat je wilt verenigen en dat je in vrijheid wilt laten leven, met veiligheid en welvaart voor de mensen, altijd spelen. Of je dan de kleinste van de grote bent of de grootste van de kleine, laat ik in het midden. Wij hebben daar echter wel altijd een voortrekkersrol in gepakt. Bij dit veiligheidsaspect vond ik dat ook een heel logische zaak.

De mate waarin Nederland voorop loopt en waarin dat tot resultaten heeft geleid, wordt echter verschillend getaxeerd. De Hoop Scheffer is van mening dat Nederland niet het enige land is dat voorop heeft gelopen in de internationale discussie.

De heer **De Hoop Scheffer**: Nederland liep niet in zijn eentje voorop; wij waren met een aantal andere landen. Nederland was wel trekker van het hele debat, dat is volstrekt juist. Als u vraagt of de stemming in Nederland op dat moment maatschappelijk en politiek een heel andere was dan in ons geestverwante landen, is mijn antwoord nee. Vele andere landen, ook geestverwante landen, waren bij UNPROFOR betrokken. Nederland heeft wel vooropgelopen, in die zin dat Nederland uiteindelijk in Srebrenica terecht is gekomen na de discussies die wij allemaal kennen. Ik wijs u erop dat bijvoorbeeld onze Britse vrienden in Gorazde terecht zijn gekomen en andere landen weer elders. De Canadezen zaten op dat moment al in Srebrenica. Nederland liep dus tot op zekere hoogte voorop.

Nederland heeft wel een belang om in te grijpen, zo merkt De Hoop Scheffer tijdens zijn verhoor op.

De heer **De Hoop Scheffer**: (...) Als u vraagt of er een specifiek Nederlands belang was, zeg ik ja. Ik vond en vind namelijk dat in het Nederlands buitenlands beleid de argumenten op grond waarvan wij indertijd hebben besloten om de militairen uit te zenden, ook vandaag de dag nog een rol mogen en moeten spelen.

Naast het humanitaire motief en het belang van een eigen rol voor Nederland, is ook het Europese veiligheidsbelang een element in de discussie. Dit belang is voor Valk een belangrijk motief om te pleiten voor ingrijpen.

De heer **Valk**: In die zin dat ik toch wel erg bezorgd was dat op het moment dat deze oorlog niet beheerst zou worden, ook aanpalende landen in vuur en vlam zouden worden gezet. Het was bepaald geen irrealistisch scenario dat dit grote gevolgen kon hebben voor bijvoorbeeld Kosovo, voor Macedonië en wellicht ook voor andere regio's. Daar hield ik zeker rekening mee; dat beïnvloedde ook mijn afweging. Ik denk dat mijn hoofdmotief was de grote zorg over de oorlog zelf.

Valk omschrijft de motieven niet als moralistisch. Hij wijst erop dat in de besluitvorming realisme wel degelijk een rol heeft gespeeld, evenals het (zijns inziens niet realistische) scenario van niet-ingrijpen.

De heer **Valk**: Wat niet zozeer een rol speelde, was: jongens, Nederland gidsland! Dat was het absoluut niet. Wel was het: Nederland, neem je verantwoordelijkheid! Ik zou wat dat betreft de positie van Nederland niet zozeer willen karakteriseren als moralistisch, want dat heeft een negatieve impact, maar meer als een van grote betrokkenheid en een gevoel van verantwoordelijkheid bij datgene wat er in Europa gebeurt. (...) Realistisch, maar waarbij dat realisme wel werd beïnvloed door gevoelens van verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Realistisch niet in die zin dat wij voor 100% van tevoren wisten hoe het allemaal uit zou pakken met de Nederlandse militaire betrokkenheid; daar komen wij later wel op. Maar je kunt je natuurlijk heel goed de vraag stellen of het scenario realistisch is op het moment dat je zegt: jongens, het is ons pakkie-an niet. (...) Een realistisch scenario zoals ik dat toen inzag en waar ik eerlijk gezegd nog steeds van overtuigd ben, hield in dat op het moment dat wij deze safe areas op geen enkele manier wilden beschermen, zij op grote schaal zouden worden uitgemoord. Ik denk dat wij dan ook een parlementaire enquête zouden hebben gehad maar dan over de vraag: waarom heeft de internationale gemeenschap niets gedaan in dat scenario?

2.2.2 Motieven voor het kabinet

Al vanaf het begin van de conflicten in Joegoslavië in 1991 en 1992 – op dat moment vooral in Kroatië – betonen toenmalig minister-president Lubbers en toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek zich grote voorstanders van vormen van interventie in de conflicten in de Balkan. De motieven van Lubbers en Van den Broek zijn volgens het NIOD tweeledig. In de eerste plaats speelt de wens internationaal een rol te spelen. Daarnaast hechten zij groot belang aan mensenrechten en humanitaire steun.³⁶ Zij dringen herhaaldelijk (in het bijzonder in de periode van het Nederlandse voorzitterschap van de EG van juli tot december 1991, maar ook daarna tijdens andere internationale topontmoetingen, zoals van de Europese Raad, de WEU en de NAVO) bij andere landen aan op interventie, maar vinden weinig weerklank.

Na de berichtgeving over het (vermoedelijke) bestaan van concentratiekampen in Bosnië, herhaalt Lubbers op 14 augustus 1992 zijn opvatting dat het beter is «niet lijdzaam toe te zien».³⁷ Aangezien het overleg binnen de NAVO en de WEU volgens Lubbers en Van den Broek traag verloopt, komen zij met een plan om buiten deze organisaties om, maar met toestemming van de VN, militaire operaties uit te voeren ter bescherming van de hulp aan Bosnië.³⁸ Naar aanleiding hiervan ontstaat een publieke discussie over dit vooruitstrevende plan, mede gezien de onmogelijkheid om dienstplichtigen onvrijwillig uit te zenden.

³⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 3133.

³⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 671.

³⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 703.

Lubbers noemt tijdens zijn verhoor voor de enquêtecommissie het Europees veiligheidsbeleid als kernmotief voor de Nederlandse betrokkenheid.

De heer **Lubbers**: Het kernmotief was dat ik vond dat het na het Verdrag van Maastricht niet anders kon. In het Verdrag van Maastricht werd besloten tot een duidelijk Europees veiligheidsbeleid. Het Europees veiligheidsbeleid is bedoeld om mensen te beschermen tegen geweld. Ik vond dat wij daar een nadrukkelijke verantwoordelijkheid in hadden. Het grijpt zelfs al daarop terug. Het is juist dat ik daar zeer gemotiveerd in was, niet afzonderlijk als Nederland, maar in de context van Europa, de Europese Unie. Naar mijn oordeel was er een nadrukkelijke verantwoordelijkheid in voormalig Joegoslavië.³⁹

Volgens Lubbers staat op dat moment de geloofwaardigheid van de internationale rechtsorde op het spel. Deelname van Nederland is volgens Lubbers een verplichting maar de constatering van het NIOD dat daarbij sprake is van morele overwegingen deelt Lubbers niet, ondanks zijn uitspraak na de ministerraadsvergadering van 12 maart 1993 dat Nederland de morele plicht heeft om deel te nemen aan een vredesmacht.⁴⁰

Tijdens zijn verhoor door de commissie verwijst Lubbers onder meer naar de Grondwet om zijn positie van toen te omschrijven.

De heer **Lubbers**: Ik voel mij niet thuis bij dat woord [morele overwegingen]. Natuurlijk is de Grondwet van een land gebaseerd op morele inzichten. (...) Een Grondwet bevat heel fundamentele aspecten, zoals artikel 1 van de Grondwet en ook dit. Op het moment dat je je begeeft in de publieke zaak, is je eerste gebod het naleven van de Grondwet en dan moet je je daar ook in thuis voelen. Om dat dan moreel te noemen, gaat wel wat ver. Ik zal niet zeggen dat het immoreel is, maar het is niet het eerste woord dat mij te binnen schiet. Het is een verplichting die voortvloeit uit het staan voor de publieke zaak in een land dat bepaalde principes wenst hoog te houden. Dat heeft zeker een morele dimensie, maar ik vond het geen gelukkige typering in het NIOD-rapport. (...) Het is een dwingend element, maar in het NIOD-rapport wordt het anders voorgesteld. Het wordt voorgesteld alsof het gaat om een morele afweging die Nederland afzonderlijk van andere landen maakte. Dat is een stukje geschiedvervalsing. De grote landen hebben samen met andere landen die keuze gemaakt, met name de Europese Raad. Het is een politieke keus. (...) In die context is een uitlating als «het is een morele plicht» gedaan. Die plicht is volgens mij geworteld in onze rechtsopvatting. Die is dwingend, zou je kunnen zeggen.

Lubbers verwijst naar artikel 90 van de Grondwet: «De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde.»

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken betoont zich van meet af aan een groot voorstander van de inzet van Nederlandse militairen bij vredesoperaties van de VN. Motieven die volgens het NIOD hierbij een rol spelen, zijn de wens om Nederland internationaal een rol van betekenis te laten spelen en om bij te dragen aan het bevorderen van de internationale veiligheid en rechtsorde.⁴¹ Tijdens het verhoor door de enquêtecommissie verklaart toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans, die op 2 januari 1993 minister Van den Broek opvolgt, dat het veiligheidsmotief doorslaggevend is geweest.

De heer **Kooijmans**: In eerste instantie is dat naar mijn stellige overtuiging geweest het veiligheidsmotief. Wat zich afspeelde moest zo snel mogelijk tot een oplossing worden gebracht en in afwachting van die oplossing moest de humanitaire nood worden gelenigd. Ik moet u zeggen dat – en dit is iets dat ik nog steeds uitermate betreur – de internationale gemeenschap onvoldoende en inadequaat gereageerd heeft op wat zich

³⁹ Openbaar verhoor R.F.M. Lubbers, 20 november 2002, nr. 27.

⁴⁰ Algemeen Dagblad, 13 maart 1993; NRC Handelsblad, 13 maart 1993.

⁴¹ NIOD, «Srebrenica», p. 872.

daar afspeelde. Juist vanwege die inadequate reactie trad de humanitaire problematiek steeds meer op de voorgrond. Nogmaals, de oplossing van het humanitaire probleem is steeds gezien in het kader van de uiteindelijke politieke oplossing van het conflict. Toen de laatste niet bleek te kunnen bestaan uit het bij elkaar houden van Joegoslavië, heeft men geprobeerd te komen tot een vredesakkoord.⁴²

Dat Nederland internationaal een rol wil spelen bij het oplossen van conflicten, wordt bevestigd door de heer Vos, destijds directeur-generaal Politieke Zaken op het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij wijst daarnaast op het humanitaire aspect.

De heer **Vos**: (...) Als u naar het buitenlandse beleid van Nederland kijkt, ziet u een aantal heel duidelijke constanten. Een eerste constante is het bijdragen, waar enigszins mogelijk, aan het oplossen van conflicten en aan vredeshandhaving. Dit vindt heel vaak plaats binnen het kader van de Verenigde Naties. U zult ook zien dat wij altijd bovenproportioneel hebben deelgenomen aan vredeshandavingsacties van de VN. Een tweede constante is – misschien wat kort door de bocht genoemd – het humanitaire element. Ik denk dat u in het buitenlandse beleid van alle regeringen sinds de oorlog die twee constanten kunt zien. Ik denk dat de deelname van Nederland om te proberen te helpen in het conflict in Joegoslavië ook in dat kader moet worden gezien. In dat kader moet de deelname ook volkomen logisch worden geacht.⁴³

De heer Biegman, in 1993 Permanente Vertegenwoordiger van Nederland bij de VN (PVVN), stelt dat Nederland niet voorop loopt bij het aanbieden van gevechtstroepen.

De heer **Biegman**: Nederland liep niet voorop in het ter beschikking stellen van troepen voor UNPROFOR. UNPROFOR liep al een jaar lang rond, voordat wij begonnen met gevechtstroepen. Wij hadden natuurlijk de transporteenheid, die ongelooflijk goed werk gedaan heeft. Dat wil ik er even tussenin doen. Wij zitten erg met Srebrenica, maar ik geloof dat de landmacht uitermate trots kan zijn op die transporteenheid; drie jaar lang alle linies door, Sarajevo in en uit, en Goddank zonder doden, wat anders makkelijk gekund had. Maar goed, dat was de transporteenheid. Dan hadden wij een verbindingseenheid, maar gevechtstroepen hadden wij niet. Dus in 1993 werd het waarschijnlijk tijd dat Nederland ook eens een gevechtseenheid zou aanbieden.⁴⁴

De minister van Buitenlandse Zaken geeft in zijn brief van 4 maart 1996 al aan dat de substantiële Nederlandse bijdrage op de grond – bestaande uit verbindingstroepen, een transportbataljon en later het luchtmobiele bataljon in Srebrenica – niet heeft geleid tot meer invloed van Nederland op het internationale besluitvormingsproces.⁴⁵ Dit wordt door Vos tijdens zijn verhoor nog eens bevestigd.

De heer **Vos**: (...) Ik ben alle jaren dat ik directeur-generaal was, geconfronteerd met het probleem dat wij eigenlijk vinden dat wij, door onze grote internationale bijdrage op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, vredesoperaties of op een ander gebied, niet alleen het recht hebben om te spreken – dat doen wij toch wel – maar ook het recht hebben om gehoord te worden. Dat gebeurt in veel gevallen wel, maar de directe link dat de Nederlanders meer doen en daardoor meer te zeggen hebben, is er eigenlijk niet. Je kunt proberen daar wat aan te doen door goede diplomatie, door het opbouwen van netwerken en door ervoor te zorgen dat voor beslissingen cruciale mensen benaderbaar zijn. Dat zijn allemaal handgrepen van het vak. De kernvraag «hebben wij meer invloed omdat wij meer doen?» zou ik graag positief beantwoorden, maar dat kan ik niet.

De toenmalige minister van Defensie, Ter Beek, noemt de humanitaire nood het belangrijkste motief tijdens zijn verhoor door de commissie maar ook het feit dat Europa de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië niet kon toestaan.

⁴² Openbaar verhoor P.H. Kooijmans, 14 november 2002, nr. 11.

⁴³ Openbaar verhoor J.M. Vos, 14 november 2002, nr. 10.

⁴⁴ Openbaar verhoor N.H. Biegman, 14 november 2002, nr. 13.

⁴⁵ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 16.

De heer **Ter Beek**: Voor mij was het meest doorslaggevend dat ik vond dat de wereldgemeenschap, met name Europa, niet kon toestaan dat al die afschuwelijke gebeurtenissen zich daar voltrokken. Er zijn in die tijd best discussies geweest in de trant van: misschien is het maar het beste om een groot hek om Joegoslavië heen te zetten; laat het ze zelf maar uitzoeken; laat het maar uitroken. Die gedachte heb ik heel nadrukkelijk willen weerstaan. Ondanks het hopeloze en vaak ook machteloze gevoel dat je kreeg als je zag wat zich daar allemaal afspeelde, heb ik mij niet daardoor laten leiden maar door een uitspraak van Willy Brandt: alleen berusting kan ons verslaan.

Nadat de Veiligheidsraad resolutie 836, waarin nog eens nadrukkelijk is ingegaan op de status van de *safe areas*, heeft aangenomen, wordt op de Europese top in Kopenhagen van 21–22 juni 1993 besproken op welke wijze de Europese Unie een bijdrage kan leveren aan de uitvoering van deze resolutie. De Nederlandse regering biedt een logistieke eenheid aan. Dit aanbod is mede bedoeld om andere landen over de streep te trekken een bijdrage te leveren. De bijdrage van andere landen komt echter niet.

De heer **Kooijmans**: (...) Wij hadden goede hoop, ook op basis van gesprekken in de Algemene Raad waar Joegoslavië een vast punt op de agenda was, dat de bereidheid om die 7 600 man, wat een absoluut minimum was, te garanderen uit Kopenhagen zou kunnen komen. Anders hadden wij het niet gedaan. Dit is echter niet bewaarheid geworden, wel in die zin dat de EG zich er sterk voor wilde maken dat die 7 600 man er zouden komen, maar er was geen commitment om dat zelf te doen. En dat was een bittere teleurstelling.

Ook Vos rekt niet echt op bijval voor het aanbod.

De heer **Vos**: «Rekenen op», is mij iets te sterk. Het is zeker een van de hoofdredenen geweest voor de minister-president en minister Kooijmans om daar dit aanbod te doen. De voorbeeldwerking. Wij hebben er in alle internationale fora, voor de Top al, op aangedrongen dat er in Joegoslavië meer moest gebeuren. Ik wil niet zeggen dat dit gebeurde op instructie van uw Kamer, maar het was zeker wel in de geest van de wens van uw Kamer. De Top van Kopenhagen was voor mijn gevoel een voorbeeld van wat de Amerikanen noemen «put your money where your mouth is»: de Nederlanders roepen altijd dat er meer moet worden gedaan, maar wat doen ze zelf? Ik denk dat dit de achtergrond is geweest om op dat moment dat aanbod te doen, wat overigens een totaal ander aanbod is dan het aanbod dat het uiteindelijk is geworden.

Het aanbod van Nederland is gebaseerd op wat Nederland op dat moment kan bieden. Er zijn al verbindingstroepen en een transportbataljon uitgezonden. Omdat dienstplichtigen alleen op vrijwillige basis kunnen worden uitgezonden, heeft Nederland het plafond van haar mogelijkheden om bij te dragen bereikt, terwijl andere landen in eerste instantie weinig concrete toezeggingen doen.

De heer **Ter Beek**: De Fransen hebben een soort cosmetische operatie uitgevoerd door wat troepen terug te trekken en die vervolgens in Bihac en voor een deel in Sarajevo te stationeren. Het Noordse bataljon zou zich in september gaan ontplooiën in Tuzla. Het was dus mondjesmaat, maar het was heel duidelijk dat Nederland met de beschikbaarstelling van die 400 man voor een logistieke eenheid op de Top in Kopenhagen een politiek signaal heeft willen afgeven in de richting van de andere EU-lidstaten: wij, Europa, moeten dit nu gaan doen. De Amerikanen waren in geen velden of wegen te bekennen. Wij, Europa, moeten die 7600 man leveren en wij, Nederland, geven daarbij aan het niet bij woorden te willen laten en stellen een daad door die 400 man ter beschikking te stellen.

Er is geen uitgewerkte visie op de aanpak beschikbaar ten tijde van het aanbod in Kopenhagen. Niet in Nederland en niet in Europa, zo blijkt uit het verhoor van Lubbers. Of het *safe area*-concept zwak is door het gebrek aan afspraken tussen strijdende partijen, kan Lubbers niet goed beoordelen.

De heer **Lubbers**: Ik denk dat ik hier alleen kan herhalen dat ik mijzelf niet de specialist acht die dat goed kan beoordelen. Wel is in mijn geheugen gegrift dat het op de Europese Top door de landen onderling is uitgewerkt. Het is geen door Nederland uitgewerkt idee. Het was niet de gedachte van Nederland dat dit de beste weg was. Dat is niet zo. Wat wel voluit waar is, is waar u op duidt, namelijk dat Nederland het kennelijk een verplichting achtte om aan enigerlei aanpak – de bepaling wat dan de meest optimale aanpak was, was niet uitgewerkt op het Nederlandse ministerie van Defensie of Buitenlandse Zaken – mee te werken. In zoverre kan ik mij zeer goed de discussie over de aantallen herinneren die wij net bespraken.
(...) Wij trokken misschien niet de consequenties uit de verplichtingen die wij op ons namen. Maar goed, dat is dan het vervolg.

2.2.3 Nederland en het *safe area*-concept

De discussie over militair ingrijpen in Bosnië wordt gevoerd tegen de achtergrond van de discussie over het te hanteren concept. Daarbij kunnen diverse mogelijkheden worden onderscheiden.

Ten eerste kunnen *relief zones* of *safe zones* worden ingesteld. Daarbij gaat het om gebieden rondom al in Bosnië gelegerde VN-eenheden, die enige veiligheid kunnen bieden aan de burgerbevolking. Hierbij is van vredesafdwinging geen sprake.

In de tweede plaats bestaat de mogelijkheid tot het instellen van *safe areas*, een op dat moment nog niet uitgekristalliseerd concept. In deze gebieden wordt vluchtelingen een zekere mate van veiligheid geboden. Vredesafdwinging kan nodig zijn. Voor de instelling van *safe areas* is instemming van de betrokken partijen nodig en is een effectief staakt-het-vuren noodzakelijk.

Ten derde is instelling van *safe havens* een optie. Dit zijn gebieden waarin vluchtelingen volledige bescherming krijgen en waarbij vredesafdwinging noodzakelijk is.

Tenslotte bestaat naast instelling van beschermde gebieden de mogelijkheid van *lift and strike*. Hieronder wordt verstaan de opheffing van het wapenembargo tegen de Bosnische Moslims en de inzet van het luchtwapen voor grote aanvallen op Servische doelen.⁴⁶

De diverse concepten leiden tot verschillende typen militaire operaties met verschillende bevoegdheden en verantwoordelijkheden, variërend van vredeshandhaving («blauwe operatie») tot vredesafdwinging («groene operatie»).

In Nederland bestaat vanaf het begin een voorkeur voor het instellen van *safe havens*.⁴⁷ Die voorkeur blijkt ook uit de Nederlandse reactie naar aanleiding van de UNHCR-conferentie van eind juli 1992.⁴⁸ Van den Broek is aanvankelijk echter geen voorstander van het concept (later wel⁴⁹). Hij stelt dat met het instellen van dergelijke gebieden bij het Servische leiderschap de indruk gewekt kan worden dat «de internationale gemeenschap voorzieningen wenst te scheppen voor degenen die zij met geweld uit de door hen veroverde gebieden verdrijven».⁵⁰ Ook uit internationale discussies blijkt dat ten aanzien van dit concept aarzelingen bestaan omdat de angst bestaat dat de VN hiermee bijdraagt aan etnische zuiveringen.⁵¹ Deze angst bestaat ook bij de VN zelf.⁵² Er ontstaat dan ook het beeld dat het concept van de *safe areas* het maximaal haalbare zal zijn.

⁴⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 586, 775, 851, 979; TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 109–110.

⁴⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 608.

⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 608, 670.

⁴⁹ TK 1992–1993, Handelingen 13, p. 812.

⁵⁰ TK 1991–1992, 22 181, nr. 22, p. 12.

⁵² NIOD, «Srebrenica», p. 766.

De opvattingen in de Tweede Kamer over het concept van *safe areas* worden mede bepaald door wat internationaal haalbaar is. Daarnaast is het concept een internationaal concept, gedragen door de Veiligheidsraad, zo benadrukt Van Middelkoop tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Nogmaals, het kan geen kwaad om erop te wijzen dat het concept van de *safe areas* is vastgelegd door de Veiligheidsraad. Wij moeten niet denken dat wij het allemaal bedacht hebben en dat wij het gemandateerd hebben. De Veiligheidsraad heeft daar de vloer onder gelegd. Je ziet dan ook later dat de secretaris-generaal van de VN, Boutros Boutros-Ghali, en Akashi, zijn ondergeschikte, daar steeds meer aan gingen twijfelen, maar de Veiligheidsraad wilde blijven vasthouden aan dat concept. Het is goed om de verantwoordelijkheden te leggen bij degenen die bevoegd waren en dat was in dit geval de Veiligheidsraad.

De Hoop Scheffer verklaart tijdens zijn verhoor dat hij het concept wel heeft aanvaard, met als doel het bieden van humanitaire bescherming.

De heer **De Hoop Scheffer**: (...) Een *safe area* – er waren er op een gegeven moment zes – is een gebied waarbinnen je er in ieder geval voor kunt zorgen dat mensen die daar weerloos zijn samengepakt, enige vorm van bescherming wordt geboden en waarbinnen kan worden voorkomen dat verder etnisch geweld en etnische zuiveringen plaatsvinden. Ik was een voorstander van het begrip «*safe area*», dat overigens ook vastlag in resoluties van de Veiligheidsraad.

Op de vraag van de commissie of De Hoop Scheffer zich op dat moment realiseert dat de *safe areas* mogelijk slechts valse bescherming zullen bieden in plaats van echte bescherming, antwoordt hij ontkennend.

De heer **De Hoop Scheffer**: Nee, dat realiseerde ik mij op dat moment niet. Ik ben van een koude kermis thuisgekomen – ik druk mij heel mild uit – als wij zien hoe het is afgelopen.

Ook voor Valk is haalbaarheid van het concept een overweging om ermee in stemmen om de burgerbevolking te beschermen. Beheersing van het conflict is het politieke doel in de beleving van Valk. Vrede is niet het doel van de *safe areas*.

De heer **Valk**: Ik denk dat het politieke doel was: beheersing van het conflict, voorkomen dat het conflict verder zou gaan escaleren en in ieder geval zorgen dat de burgers in die *safe areas* bescherming zou kunnen worden geboden.
(...) Nee, ik was realistisch genoeg om te veronderstellen dat je vrede niet kon afdwingen met de instelling van *safe areas*.

Van Middelkoop heeft nog wel een kanttekening bij het *safe area*-concept, zo blijkt tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Ik vond dat naïef – misschien moet ik het zuiverder formuleren – ik vond het herkenbaar idealistisch en mede daarom ook naïef. Er zat natuurlijk een beweging achter: er moest iets gedaan worden. Het lag toch wel in de rede dat ook Nederland daaraan zou meedoen. Hier speelt weer de betrokkenheid die voortvloeide uit ons voorzitterschap van de Europese Unie, maar ook onze overtuiging dat er een positieve bijdrage verlangd mag worden van een land als Nederland voor de internationale rechtsorde. Wij zijn, geloof ik, het enige land ter wereld waar in de Grondwet staat: de regering bevordert de internationale rechtsorde, artikel 90. Dat zegt iets over de manier waarop wij in de wereld staan. Dat vertaalde zich ook allemaal in een naar mijn overtuiging te gemakkelijke, naïeve of, zo u wilt, idealistische omhelzing van het concept.

Ook bij het kabinet en de ambtelijke ondersteuning bestaat kritiek op het *safe area*-concept. Directeur-generaal Politieke Zaken van Buitenlandse Zaken Van Walsum bijvoorbeeld, stelt dat de *safe areas* een «vals gevoel van veiligheid» scheppen.⁵³ Ook voor minister Kooijmans is dit concept niet zijn eerste keus, zo verklaart hij tegenover de commissie.

De heer **Kooijmans**: Ik vond het concept duidelijk tweede keus. In eerste instantie was gemikt op de zogenaamde safe havens, gebieden die daadwerkelijk beschermd zouden kunnen worden tegen aanvallen van buiten. Daar was de oorspronkelijke gedachtegang ook op gebaseerd, vandaar dat de oorspronkelijke planning uitkwam op 36 000 man. Het werd vrij snel duidelijk dat 36 000 man nooit bijeengebracht zouden kunnen worden. Daarom heeft men de gedachte van safe havens losgelaten en is men zich op safe areas gaan richten, met een lichte optie van 7 600 man. Dat was de next best oplossing.

De opvolger van Van Walsum, Vos, is ook niet onverdeeld positief over het *safe area*-concept, zo blijkt uit zijn verhoor door de commissie.

De heer **Vos**: (...) Het safe area-concept dat wij in het begin zagen, was een tijdelijk en humanitair concept. Het was het idee dat er daar wat troepen moesten zijn om humanitaire ongelukken te voorkomen, om een zekere mate van bescherming te bieden. Langzamerhand heeft dat safe area-concept zichzelf omgevormd tot iets totaal anders. Het tijdelijke element verdween: het werd eerst een soort semi-permanente en daarna een permanente instelling. Het belangrijkste verschil voor mijn gevoel is dat het niet meer een aanwezigheid was om humanitaire bescherming te bieden, zoals in het begin, maar dat het was verworden tot een soort strategisch bruggenhoofd voor beide partijen, waarvan beide partijen misbruik hebben gemaakt.

Achteraf erkent Lubbers dat het concept een dubbele betekenis heeft gehad, wat niet effectief uit de verf is gekomen.

De heer **Lubbers**: Nu ik erop terugkijk – het is nu lang geleden – had het inderdaad een dubbele betekenis. De betekenis was om bescherming te bieden aan een bevolking die geen ander alternatief had dan om naar die safe area te gaan en daar te blijven. Het was ook een onderdeel van een aanpak om tot vrede te komen. Met name het laatste stuk is nooit, althans toen niet, effectief uit de verf gekomen. Daarnaast is ook het safe area-concept in de zin van bescherming van de bevolking, zoals wij nu weten, daar niet effectief gebleken. U hebt gelijk dat het in het begin gezien werd als een poging om het daar tot vrede te brengen.

Kooijmans benadrukt tijdens zijn verhoor door de commissie nog eens dat de instelling van *safe areas* moet worden gezien vanuit de verwachting dat er uiteindelijk een vredesregeling in Bosnië zou komen.

De heer **Kooijmans**: Het behouden van de safe areas was buitengewoon belangrijk om een vredesregeling mogelijk te maken die niet berustte op etnische zuivering, iets wat door de conferentie van Londen uitdrukkelijk als niet toelaatbaar was gekwalificeerd, maar die een multi-etnische samenleving in een toekomstig Bosnië-Herzegovina wellicht nog mogelijk zou kunnen maken.
(...) Zolang een vredesregeling nog binnen de mogelijkheden lag, was naar mijn gevoel dat hele safe area-concept een wezenlijke voorwaarde voor de verwezenlijking van de vredesregeling.

Ter Beek ziet het als een noodsprong.

De heer **Ter Beek**: Het concept van de safe areas heb ik altijd beschouwd als een soort noodsprong om in afwachting van een definitieve vredesregeling bescherming te bieden aan mensen die werden bedreigd. In dat licht heb ik de safe areas gezien als een tijdelijke oplossing die eigenlijk geen oplossing was. Het was een tijdelijk gebeuren op weg naar

⁵³ NIOD, «Srebrenica», p. 772.

In de loop van 1993 wordt de wens van de Kamer om in te grijpen steeds pregnanter. De discussie over het leveren van een bijdrage aan een vorm van ingrijpen door de internationale gemeenschap in Bosnië, wordt dan steeds meer vermengd met de discussie of de Luchtmobiele Brigade moet worden uitgezonden. Op het verloop van het besluitvormingsproces dat leidt tot uitzending van het luchtmobiele bataljon in januari 1994 wordt in de volgende paragraaf ingegaan.

2.3 Voortouw uitzending luchtmobiel bataljon

Nederland levert vanaf maart 1992 een actieve bijdrage aan de humanitaire taak van UNPROFOR in Bosnië met de uitzending van een verbindingseenheid, aangevuld met een transporteenheid in november 1992. In de loop der tijd ontstaat er (door de ontwikkelingen in Bosnië) binnen kabinet en Kamer een brede consensus dat een bijdrage in de vorm van Nederlandse grondtroepen in Bosnië ten behoeve van conflictbeheersing door UNPROFOR gewenst is.⁵⁴

Gaandeweg komt de wens om de Luchtmobiele Brigade in te zetten steeds nadrukkelijker naar voren. Over de wijze waarop dit proces is verlopen, lopen de conclusies van de TCBU en het NIOD enigszins uiteen. Het NIOD komt tot de conclusie dat minister-president Lubbers en minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek «vanaf het begin met nadruk het voortouw» hadden.⁵⁵ De TCBU legt hier niet zo sterk de nadruk op als het NIOD doet.

Met betrekking tot het initiatief tot uitzending van een luchtmobiel bataljon naar Bosnië legt de TCBU de nadruk bij de Kamer (motie Van Traa/Van Vlijmen) en het NIOD bij het kabinet. De TCBU stelt dat «Bij het besluit van het kabinet om het eerste luchtmobiele bataljon als infanteriebataljon uit te zenden naar Bosnië (...) de opstelling van de Kamer van doorslaggevend belang».⁵⁶ Het NIOD stelt daarentegen expliciet dat «aan de motie Van Traa/Van Vlijmen (...) ten onrechte een grote stuwende kracht is toegekend in de uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar voormalig Joegoslavië. (...) Op 3 mei 1993 had de ministerraad in feite de keuze gemaakt voor de Luchtmobiele Brigade als aanbod voor een implementatiemacht en gezegd dat die optie in internationale contacten genoemd kon worden.»⁵⁷

In het navolgende wordt aangegeven wat de stellingname van de diverse actoren in de discussie hierover is geweest.

2.3.1 Tweede Kamer

In de Defensienota van 7 maart 1991 staat het voornemen tot oprichting van een Luchtmobiele Brigade vermeld. In de Prioriteitennota van 12 januari 1993 wordt de Luchtmobiele Brigade genoemd als mogelijk inzetbare eenheid voor crisisbeheersingsoperaties, waaronder vredesoperaties.⁵⁸ Dit is in de beginfase nog geen optie omdat de Luchtmobiele Brigade (LMB) nog niet operationeel inzetbaar is. Op 9 maart 1993 wordt een Kamerdebat gehouden waarin de eerste aanzet wordt gegeven tot uitzending van de LMB. De Hoop Scheffer (CDA) noemt in dat debat voor het eerst de optie van deelname van het luchtmobiele bataljon aan een vredesmacht in Bosnië. Hij vraagt minister Kooijmans deze optie met minister Ter Beek te bespreken.⁵⁹

⁵⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 973.

⁵⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 3135.

⁵⁶ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 432.

⁵⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 973.

⁵⁸ TK 1992–1993, 22 975, nrs. 1–2, p. 17.

⁵⁹ TK 1992–1993, Handelingen 53, p. 3855.

Na verwerping van het Vance/Owen-plan door het Bosnisch-Servische parlement wordt het gevoelen in de Tweede Kamer sterker dat er nu echt iets moet worden gedaan om de oorlog te beëindigen. De wens van de Tweede Kamer om daarbij grondtroepen en specifiek om de LMB in te zetten wordt nu bijna Kamerbreed gedragen. Tijdens een algemeen overleg op 6 mei 1993 wordt aan de minister van Defensie gevraagd of Nederland een pantserinfanteriebataljon beschikbaar kan stellen als bijdrage aan grondtroepen in voormalig Joegoslavië. Valk vraagt expliciet of de Luchtmobiele Brigade de komende maanden kan gaan oefenen met zwaar materieel voor een eventueel optreden.⁶⁰ Blaauw pleit voor het oefenen met pantserwagens om die in te kunnen zetten.⁶¹ Minister Ter Beek schetst in zijn reactie de activiteiten die reeds plaatsvinden, waarbij de beschikbaarheid van pantserwagens en de opleiding om ermee om te gaan een rol spelen.

De Tweede Kamer blijft aandringen bij de minister. Op 19 mei 1993 aanvaardt de Tweede Kamer een motie van de Kamerleden Van Traa en Van Vlijmen, waarin zij het kabinet vragen de Luchtmobiele Brigade ook geschikt te maken voor voorzienbare VN-operaties.⁶²

De vraag is nu of de motie, zoals de TCBU stelt, doorslaggevend is geweest voor de keuze van de Luchtmobiele Brigade. Volgens De Hoop Scheffer heeft de motie Van Traa/Van Vlijmen wel invloed gehad, maar is zij niet doorslaggevend geweest.

De heer **De Hoop Scheffer**: Ik denk dat de motie-Van Vlijmen/Van Traa een heel belangrijke motie is geweest. Ik denk niet dat die motie de doorslag heeft gegeven om tot uitzending over te gaan. Ik denk wel dat die motie, die over de Luchtmobiele Brigade ging, het denken bij Defensie in eerste instantie en ook bij Buitenlandse Zaken in een versnelling heeft gebracht.

Ook Valk denkt niet dat de motie doorslaggevend is geweest voor het besluit tot uitzending van het kabinet.

De heer **Valk**: Nee, hoor. Ik denk dat het kabinet zelf allang zover was, althans ten minste de premier en de minister van Buitenlandse Zaken. Ik denk dat die motie wat dat betreft meer een uitspraak was om dat nog eens te onderstrepen en niet zozeer een doorslaggevend effect had voor het beleid van het kabinet. Dat geloof ik niet.

Van een duidelijk voortouw bij Kamer of kabinet is volgens De Hoop Scheffer geen sprake.

De heer **De Hoop Scheffer**: Ik meen dat in die periode de regering en de Kamer gelijk optrokken. Er was in die zin ook geen verschil tussen het kabinet-Lubbers 3 en het kabinet-Kok 1 dat in 1994 aantrad. Ik denk dat het humanitaire imperatief zowel werd gevoeld bij de regering als bij de Kamer.

Van Middelkoop maakt in zijn antwoord een verschil tussen zijn beleving toen en zijn analyse na lezing van het NIOD-rapport nu.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Indertijd heb ik zeer waarschijnlijk gedacht dat het initiatief lag bij de Kamer of bij Kamerleden. Dat verbijzondert zich dan in de steun voor de motie-Van Vlijmen/Van Traa, waar ik tegen heb gestemd. Als je de analyse van het NIOD-rapport leest, dan blijkt dat zich een voor mij vrij herkenbare beweging heeft voltrokken van een interactie tussen ministers en Kamerleden, bijvoorbeeld minister Ter Beek en PvdA-Kamerleden, waarbij het er ten slotte niet meer toe doet wie het eerste initiatief heeft genomen. De motie met als onderwerp om de Luchtmobiele Brigade in te zetten voor het safe area-concept heeft dat op een gegeven moment officieel geagendeerd op een zodanige wijze dat wij er niet meer van terug konden. Dat is het belang van die

⁶⁰ TK 1992–1993, 22 181, nr. 51, p. 4.

⁶¹ TK 1992–1993, 22 181, nr. 51, p. 5.

⁶² TK 1992–1993, 22 975, nr. 22.

motie geweest. Dat is belangrijker dan de vraag wie als eerste op het idee kwam. Ik lees ook dingen in het NIOD-rapport die ik niet wist, bijvoorbeeld dat minister Ter Beek al veel eerder, voor die motie, de chef Defensiestaf, de heer Van der Vlis, die u na mij zult horen, opdracht had gegeven om te kijken wat zoal de mogelijkheden waren, puur materieel.

Binnen de Kamer is in 1993 sprake van een grote eensgezindheid om iets te gaan doen in voormalig Joegoslavië. Tegengeluiden klinken nauwelijks door. Volgens De Hoop Scheffer wordt dat verklaard door de maatschappelijke discussie over de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië.

De heer **De Hoop Scheffer**: De Kamer opereert niet in een maatschappelijk vacuüm. De druk vanuit de samenleving was heel groot. Ik zeg er nadrukkelijk bij dat ik dat terecht vind. Ik benader dit dus niet in negatieve zin. Waar je als Kamerlid ook kwam – of het nou was in zaaltjes voor mijn eigen partij, in debatten binnen de Atlantische commissie of bij bezoeken die ik als buitenlandwoordvoerder aan het buitenland bracht – overal hoorde je dat hierover vrijwel een communis opinio bestond. Er waren natuurlijk wel critici. Er zijn ook mensen die toen hebben gevraagd waar wij aan begonnen. Dat moet naar eer en geweten ook worden gezegd. De maatschappelijke omgeving was evenwel – ik vind dat terecht – dat je hetgeen dáár gebeurde, uit humanitair perspectief niet in politieke zin kon aanvaarden.

Valk sluit zich hierbij aan.

De heer **Valk**: (...) Wat dat betreft opereerde de Kamer niet anders dan een overgrote meerderheid van de Nederlandse samenleving. Ik werd bestookt met brieven en met telefoontjes. Iedereen vond: doe wat!

De oppositie is ook voor ingrijpen in voormalig Joegoslavië, waardoor de conclusies in het debat al snel één richting uitgaan.

De heer **Blaauw**: Er waren twee oppositiepartijen die meedraaiden in het spel en in het politieke gebeuren. Sterker nog, GroenLinks zat toen volledig aan de kant van de VVD. Dat was duidelijk nog voor paars. Er is vaak druk gezet op Defensie om veel meer militaire middelen in te zetten. Dat is op diverse momenten gebeurd. Bij het beleg van Sarajevo hebben GroenLinks en de VVD gezegd: pak nu eindelijk die Servische stellingen in de bergen, zodat Sarajevo niet kan worden beschoten. Wij waren degenen die ook ogenblikkelijk na het incident bij Dubrovnik zeiden: wat is dit voor waanzin? Er vaart een WEU-eskader in de buurt rond en wij laten zomaar Dubrovnik beschieten vanuit zee. Er was dus sprake van een wat militantere stemming bij de oppositie dan bij de regeringspartijen. Dan bereik je natuurlijk heel snel een consensus als er wat moet gebeuren.

Van 1 tot en met 5 oktober 1993 brengt een delegatie uit de vaste Commissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie een werkbezoek aan het voormalige Joegoslavië.⁶³ Terug in Nederland uit Maarten van Traa (PvdA) in een interview in Trouw zijn twijfels over deelname aan een internationale vredesmacht in Bosnië: «Ik heb altijd vooraan gestaan om te pleiten voor Nederlandse betrokkenheid, maar ik heb ook de verantwoordelijkheid om nu vraagtekens te zetten.»⁶⁴

De heer **Valk**: Er waren twijfels, zeker ook bij Maarten van Traa, die het gevoel had dat – toen was er ook nog sprake van onderhandeling over een vredesakkoord – partijen niet bereid zouden zijn om zich te houden aan eventuele internationale afspraken en aan een vredesakkoord. Hij kwam wat dat betreft toch gereserveerd en pessimistischer terug uit Bosnië. Ik ben zelf toen ook met die reis mee geweest en die reis was zeer deprimerend. Sarajevo waar wij doorheen reden, was in puin geschoten. Overal in het landschap zag je huizen die verwoest waren en zowat ieder half uur, terwijl je toch in een colonne van pantservoertuigen reed die goed bewapend waren, werd je aangehouden door een

⁶³ TK 1993–1994, 22 181, nr. 63.

⁶⁴ Trouw, 6 oktober 1993.

road-block met twee van die Servische «hufters» die de boel ophielden, en iedereen was zo mak als een lammetje. Dat was het beeld van die reis.

(...) Het was overigens niet zo dat hij of ik daaruit de conclusie trok: wij moeten het niet doen. Wij vonden wel, en zeker Maarten, dat bij het debat dat vrij snel plaatsvond na die reis, over uitzending van het luchtmobiele bataljon, er in ieder geval nog wel een voorbehoud gemaakt moest worden, te meer ook omdat de Kamer op dat moment niet wist wáár dat bataljon zou worden ontplooid. Wij vonden – dat was de lijn die wij hadden afgesproken – dat er uitgesproken zou worden: in principe zijn wij het eens met de uitzending, maar voor het definitieve groene licht willen wij nog een apart debat hierover voeren met het kabinet, namelijk op het moment dat bekend is wáár de troepen naartoe gaan.

In bovenstaand citaat wordt ook al kort ingegaan op de discussie omtrent de precieze locatie. Op die discussie wordt in paragraaf 2.5.6 nader ingegaan.

2.3.2 Kabinet

Hoewel in de Nederlandse verhoudingen de portefeuillehoudende minister eerstverantwoordelijk is voor de uitzending, bemoeit ook de toenmalige minister-president Lubbers, die een grotere inzet van het Westen in Joegoslavië voorstaat, zich in maart 1993 actief met de uitvoering van het Nederlandse beleid.⁶⁵ Hij doet dat onder andere met betrekking tot de kwestie van uitzending van dienstplichtigen, mede in relatie tot uitspraken van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) Couzy hieromtrent.⁶⁶ Lubbers pleit voor beperking van de mogelijkheid voor dienstplichtigen om alleen vrijwillig aan de vredesoperatie in Bosnië deel te nemen. Zijn overweging hierbij is dat op Nederland «de morele plicht» rust deel te nemen aan de vredesmacht die het Vance/Owen-plan desnoods moet afdwingen.⁶⁷ Lubbers' idee krijgt weinig bijval, maar het stimuleert wel het denken over Nederlandse deelname aan de implementatie van het Vance/Owen-plan.⁶⁸

Overigens wordt in box 2.5 een korte uiteenzetting gegeven over de besluitvorming in de ministerraad en de rol van de minister-president.

Box 2.5: Besluitvorming in de ministerraad

De besluitvorming in de ministerraad heeft een sterk collectief karakter, hetgeen voortkomt uit het principe dat alle ministers aan elkaar gelijk zijn. Dat geldt ook voor de minister-president, die als *primus inter pares* evenzogoed één stem heeft in de ministerraad. Alleen bij stakende stemmen in een voltallige ministerraad is de stem van de minister-president doorslaggevend.⁶⁹ Het collectieve karakter van de besluitvorming kan ook worden afgeleid van het zogenaamde *non-interventiebeginsel*, hetgeen betekent dat bij de bespreking van agendapunten in de ministerraad alleen die ministers, voor wiens portefeuille het betreffende van belang is, het woord voeren. Dit is vooral een gedragslijn, geen formele regel.⁷⁰

Over de regierol van de minister-president is in de loop der tijd veel discussie gevoerd. Zowel in 1990⁷¹ als in 2000⁷² is de afbakening van de taken tussen de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken onderwerp van gesprek tussen Kamer en kabinet, als gevolg van onduidelijkheden. De Tweede Kamer heeft hierover zelf haar opvattingen kenbaar gemaakt in het rapport «Het bestel bijgesteld»⁷³, met een aantal concrete voorstellen voor het Reglement van Orde voor de ministerraad. De voorstellen van de Tweede Kamer hebben onder meer betrekking op de coördinerende rol van de minister-president, die terug komen in het in 1994 gewijzigde Reglement van Orde (RvO) van de ministerraad.⁷⁴ Het RvO regelt de formele gang van zaken binnen de ministerraad, o.a. de

⁶⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 888.

⁶⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 891–901.

⁶⁷ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 116; NIOD, «Srebrenica», p. 893.

⁶⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 895.

⁶⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 895.

⁷⁰ R.B. Andeweg (red.), «Ministers en Ministerraad», 1990, pp. 26–27.

⁷¹ TK 1990–1991, Handelingen 21, pp. 1115–1133.

⁷² TK 2000–2001, Handelingen 12, pp. 825–834.

⁷³ TK 1992–1993, 21 427, nrs. 36–37, p. 32–39.

⁷⁴ Staatsblad 1994, nr. 203, laatstelijk gewijzigd bij Staatsblad 1998, nr. 305.

samenstelling en bevoegdheid (paragraaf 2) en de werkwijze (paragraaf 3) van de raad. Belangrijke elementen hierin zijn de coördinatie van beleid en de rol van de minister-president als voorzitter van de raad.

Bij de invulling van de rol van minister-president spelen meerdere bepalingen in het RvO een rol. In het RvO wordt geregeld welke onderwerpen in de ministerraad aan de orde moeten komen⁷⁵. Onderwerpen zijn onder meer «belangrijke onderwerpen het buitenlands beleid betreffende, daaronder begrepen het in internationaal verband doen van of instemmen met voorstellen die van aanmerkelijke invloed kunnen zijn op de geldende rechtsorde, verplichtingen van blijvende aard ten gevolge kunnen hebben, dan wel de Nederlandse Antillen of Aruba raken».⁷⁶ Over onderwerpen die wel het algemeen regeringsbeleid betreffen, maar *niet* in het RvO zijn opgesomd, plegen de ministers overleg met de minister-president. Indien dit overleg niet tot overeenstemming leidt, wordt het onderwerp in de ministerraad behandeld.⁷⁷ Indien dus een onderwerp na overleg tussen minister-president en minister niet in de ministerraad worden geagendeerd, is er blijkbaar overeenstemming bereikt. Andersom, als dat wel het geval is, is er blijkbaar sprake van verschil van inzicht. Afhankelijk van de wijze hoe hiermee wordt omgegaan, kan deze bepaling de minister-president speelruimte geven in de contacten met de ministers. Verder beslist de minister-president over gevallen waarin niet duidelijk is welke minister verantwoordelijk is.⁷⁸ Ook kan de minister-president, als de eerst-verantwoordelijke minister dat niet wil, een onderwerp uit hoofde van zijn coördinerende verantwoordelijkheid voor het algemeen regeringsbeleid agenderen voor de ministerraad, indien dit in overeenstemming is met het gevoelen van de raad.⁷⁹ Deze bevoegdheid is in 1994 in het Reglement van Orde van de ministerraad opgenomen.⁸⁰ Last but not least: de minister-president stelt de agenda van de ministerraad op.⁸¹

Op het Ministerie van Buitenlandse Zaken heerst de breed gedeelde overtuiging dat het voor de geloofwaardigheid van Nederland belangrijk is niet alleen te prediken dat iedereen een steentje moet bijdragen, maar zelf ook het goede voorbeeld te geven door materieel iets bij te dragen. Hoewel hij de precieze invulling van de Nederlandse bijdrage met Ter Beek moet bespreken, spreekt Kooijmans tijdens een debat met de Tweede Kamer op 9 maart 1993 over «een principebereidheid van Nederland om met de daarvoor beschikbare middelen bij te dragen aan zo'n vredesoperatie». Volgens het NIOD oefent hij vervolgens, aangespoord door zijn ambtenaren en de Tweede Kamer, (constante) druk uit op Ter Beek om extra middelen in te zetten en de inzet van de LMB voor te bereiden.⁸² Minister Kooijmans kan zich tijdens zijn verhoor door de commissie echter niet herinneren dat sprake is geweest van druk van zijn kant op Ter Beek om een extra bijdrage te leveren. Wel herinnert hij zich terughoudendheid bij Ter Beek, die inherent is aan de rol van Ter Beek als minister van Defensie.

De heer **Kooijmans**: (...) als u zegt dat hij terughoudend was op het punt van een grotere inzet, is het van belang een onderscheid te maken tussen zijn politieke evaluatie van de noodzaak om een grotere inzet te plegen en zijn perceptie als minister van Defensie op de middelen die hij daarvoor ter beschikking had. Het is logisch dat dit bij hem een buitengewoon belangrijke rol speelde. Hij was degene die de knikers moest leveren. Ik heb echter nooit gemerkt dat de heer Ter Beek zei: het is welletjes wat betreft de noodzaak van een militaire inspanning.

Ook Ter Beek zelf heeft geen druk van Kooijmans ervaren, zo verklaart hij tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Ter Beek**: Nee, absoluut niet. Ik heb dat van de zijde van de heer Kooijmans nooit als druk ervaren. U raakt wel een goed punt, mijn aarzelingen en twijfels met betrekking

⁷⁵ Staatsblad 1994, nr. 203, artikel 4.

⁷⁶ Staatsblad 1994, nr. 203, artikel 4, tweede lid, sub h.

⁷⁷ Staatsblad 1994, nr. 203, artikel 5.

⁷⁸ Staatsblad 1994, nr. 203, artikel 6.

⁷⁹ Staatsblad 1994, nr. 203, artikel 7.

⁸⁰ Staatsblad 1994, nr. 203, p. 18.

⁸¹ Reglement van Orde van de ministerraad, artikel 9.

⁸² NIOD, «Srebrenica», pp. 882–887.

tot de uitrusting van het luchtmobiele bataljon met pantservoertuigen. Deze kwamen voort uit een zorg die ik met generaal Van der Vlis deelde, dat als gevolg van dit soort ontwikkelingen het hele concept van de Luchtmobiele Brigade, met name de helikopters waaraan ik zeer hechtte, overboord zou slaan.

(...) Ook ik was echter van mening dat Nederland als er een vredesregeling zou komen, zou moeten bijdragen aan een implementatiemacht. Het was een voortdurend schuren van enerzijds de politieke ambitie om een bijdrage te leveren en anderzijds de militaire onmogelijkheid om het ook daadwerkelijk te doen. Dat had er alles mee te maken dat de Nederlandse krijgsmacht toen nog voornamelijk gevuld was met dienstplichtigen, die alleen op basis van vrijwilligheid konden worden uitgezonden. Dit maakte het bijna ondoenlijk om een organieke eenheid tot stand te brengen en ook uit te zenden. Als dat alles dan toch zou kunnen, was het voortzettingsvermogen niet verzekerd.

(...) Het gesprek met Kooijmans heeft zich met name daarop gericht.

Van een verschil van mening tussen de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie merkt toenmalig minister-president Lubbers niets.

De heer **Lubbers**: (...) Als het niet gaat, ga je naar de minister-president, omdat je geen genoeg kunt nemen met de uitkomst. Dan heb je een wat conflictueuze situatie, een verschil van mening, tussen twee ministers en dan wordt de minister-president gevraagd wat er gedaan moet worden. Dat is echter niet gebeurd. Het is niet tot die mate van oneens zijn gekomen tussen de toenmalige ministers Kooijmans en Ter Beek.

Ter Beek hoeft generaal Van der Vlis niet onder druk te zetten om de diverse opties voor Nederlandse deelname uit te werken, ondanks diens bezwaren tegen uitzending.

De heer **Ter Beek**: Nee. Ik heb geen enkele druk op generaal Van der Vlis hoeven uit te oefenen. Hij heeft gewoon zijn huiswerk gedaan, op verzoek van de minister een lijst samengesteld van eenheden die wel en eenheden die niet konden worden uitgezonden.

(...) Het is heel boeiend om dit even na te gaan. Van der Vlis zelf heeft, zonder dat ik dat had bedacht, op 10 maart laten weten dat op 1 november het eerste luchtmobiele bataljon gereed zou zijn; zonder dat hij er een doel bij noemde. Tussen 10 en 17 maart moet er in de discussies intern een probleem aan de orde zijn geweest – dat ik overigens ook wel kon inzien – namelijk dat het luchtmobiele bataljon als infanteriebataljon zou moeten worden uitgezonden aan het eind van dat jaar maar niet de beschikking had over pantservoertuigen. Bovendien zou een additionele training met pantservoertuigen noodzakelijk zijn om het bataljon daadwerkelijk operationeel te doen zijn. Gelet op de situatie in Bosnië zouden wij dan echter pantservielvoertuigen moeten hebben, die wij niet hadden. In Nederland hadden wij heel veel YPR's, maar dat zijn pantserrupsvoertuigen.

(...) Toen die discussie speelde en iemand met de gedachte kwam om die dingen, de pantservielvoertuigen, te leasen van een bondgenoot, zal ik ongetwijfeld tegen Van der Vlis hebben gezegd: Arie, kijk eens rond of deze pantservielvoertuigen beschikbaar zijn. Ik vind het woord «aanwijzing» een beetje te zwaar aangezet. U moet dat zien als een soort contingency-planning, een voortdurende zoektocht naar wat te doen als de nood aan de man komt.

Na het gesprek tussen Kooijmans en Ter Beek volgt eerst een mondeling overleg met de vaste Commissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie op 6 mei 1993.⁸³ Drie dagen daarvoor – op 3 mei 1993 – wordt in de ministerraad ook al gesproken over de mogelijke inzet van de Luchtmobiele Brigade voor een implementatiemacht voor een vredesregeling. Kooijmans omschrijft het karakter van de bespreking in de ministerraad tijdens zijn verhoor door de commissie desgevraagd als volgt:

De heer **Kooijmans**: [De inzet van LMB werd gezien] (...) als een mogelijkheid in de toekomst. Daar is ook helemaal geen geheim van gemaakt. In het plenaire debat dat op 23 juni plaatsvond na de Top van Kopenhagen en waarin de minister-president en ondergetekende het beleid van Nederland hebben uitgelegd en verdedigd heb ik met

⁸³ TK 1992–1993, 22 181, nr. 51.

zoveel woorden gezegd: indien na 1 januari 1994 de safe areas nog nodig mochten zijn – een indicatie van de naïviteit waarin wij toen nog verkeerden – dan zou daarvoor het luchtmobiele bataljon kunnen worden gebruikt.

Volgens Ter Beek wordt er op 3 mei 1993 geen besluit genomen.

De heer **Ter Beek**: (...) Ik heb in de ministerraad gezegd dat aan het eind van het jaar de Luchtmobiele Brigade operationeel zou kunnen zijn, zonder dat met die mededeling van mij al een besluit werd genomen over de beschikbaarstelling van de Luchtmobiele Brigade voor de Verenigde Naties.

Uit de geobjectieerde samenvatting van de notulen van de ministerraad van 3 mei 1993 blijkt inderdaad dat de Luchtmobiele Brigade eind 1993 beschikbaar zal zijn als Nederlandse bijdrage voor een implementatiemacht, als infanterie-eenheid met pantserbescherming.⁸⁴ Los van deze bespreking in de ministerraad van 3 mei 1993 blijkt achteraf dat Buitenlandse Zaken naar aanleiding van de inventarisatie van Defensie in maart 1993 in internationale contacten een Nederlandse bijdrage aanbiedt.

De heer **Ter Beek**: Die Nederlandse bijdrage – dat heb ik nu uit het NIOD-rapport mogen begrijpen – is door middel van telegrammen vanuit Buitenlandse Zaken al vanaf april aan bondgenoten «in het vooruitzicht gesteld», wat dat dan ook moge zijn.

Kooijmans vindt het niet vreemd dat dergelijke contacten worden gelegd vanuit het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

De heer **Kooijmans**: Toen het duidelijk was dat het luchtmobiele bataljon in Joegoslavië inzetbaar kon worden – en dat was het resultaat van de inventarisatie van Defensie en het daarop volgende bewindslidenoverleg – en gelet op de achtergrond dat Nederland het van belang vond dat er een grotere inspanning vanuit de internationale gemeenschap zou kunnen verricht, was het logisch dat dit werd geventileerd. Ik moet u eerlijk zeggen dat ik dit geen onverantwoorde vorm van beïnvloeding vind.

Kooijmans kan zich tijdens zijn verhoor door de commissie niet meer precies herinneren of hij daartoe opdracht heeft gegeven. Het principebesluit om de Luchtmobiele Brigade in de toekomst beschikbaar te hebben voor een implementatiemacht voor een vredesregeling moet volgens Kooijmans niet worden gezien als een teken dat het kabinet het voortouw heeft bij de uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië.

De heer **Kooijmans**: Er loopt een aantal kanalen langs en door elkaar heen. Op 3 mei werd besloten om te kijken wat Nederland op de Top in Kopenhagen kon bijdragen. Daarbij werden alle mogelijkheden geïnventariseerd aan de hand van de inventarisatie die op Defensie had plaatsgevonden. Er is niet besloten, het luchtmobiele bataljon aan te bieden of uit te zenden. Er is besloten om het als één van de mogelijkheden in de overwegingen te betrekken.

Ondanks de mededeling van Ter Beek aan de ministerraad op 3 mei 1993, is hij drie dagen later tijdens het overleg met de Kamer nog terughoudend over de inzet van de Luchtmobiele Brigade in Bosnië. Hij wijst op alle inspanningen die Nederland al verricht in het kader van UNPROFOR.

De heer **Ter Beek**: Op 6 mei heb ik in het mondeling overleg met de Kamer heel uitvoerig verteld wat wij allemaal al niet deden, met 1782 militairen die wij toen al in Kroatië en Bosnië hadden. En dat wij alles uit de kast haalden om een logistieke eenheid van 400 man te kunnen aanbieden. Ook toen liep ik op – dat is misschien een van de redenen geweest dat op 19 mei die motie-Van Vlijmen/Van Traa is gekomen – tegen een algemeen gevoel in de Tweede Kamer van «too little, too late»: het moet meer zijn. Er was daar een

⁸⁴ Geobjectieerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 3 mei 1993.

voortdurende aandrang van: wij moeten meer doen. Toen heb ik gezegd: op dit moment kan er absoluut niet meer, maar eind dit jaar is er het luchtmobiele bataljon. Wederom nog niet wetend voor welk doel het eventueel zou kunnen worden uitgezonden. Wederom daarmee niet al impliciet een besluit nemend met betrekking tot de beschikbaarstelling. Daar is het toen ook over gegaan en waarschijnlijk heeft de Tweede Kamer in dat licht op 19 mei dat nadrukkelijke signaal willen afgeven met de motie-Van Vlijmen/Van Traa: regering, wij willen dat u het bataljon gereedmaakt voor inzet in voormalig Joegoslavië.

Tijdens het debat over de Prioriteitennota op 13 mei 1993 wordt door Van Traa samen met Van Vlijmen een motie ingediend om de Luchtmobiele Brigade geschikt te maken voor vredesoperaties. Lubbers is in zijn verhoor door de TCBU in 2000 al stellig over de invloed van de motie Van Traa/Van Vlijmen op zijn standpunt. Hij stelt dat hij niet door de Kamer werd gedwongen het plan van de *safe areas* en de feitelijke uitzending te steunen. «Ik vond het zelf een goed idee. (...) Ik vond de motie geen goed idee, maar ik vond het een goed idee om daarheen te gaan.»⁸⁵ Tijdens het verhoor door de commissie zegt Lubbers hierover:

De heer **Lubbers**: Ik geloof dat moties vaak een rol spelen van consolidatie van een overeenstemming. Dan peil je of er een meerderheid in de Kamer is bij de stemmingen. Dat geeft de regering de gelegenheid om een opvatting te geven over een motie. Dan kun je zeggen dat je er de grootste moeite mee hebt of dat het prima is. De motie is een manier om in het verkeer tussen regering en Kamer, maar ook tussen Kamerleden onderling, te peilen hoe men erover denkt. Zo'n motie speelt natuurlijk een rol. Het is niet voor niets dat een ministerraad zenuwachtig en soms in spoedberaad bijeenkomt als de verkeerde motie aangenomen dreigt te worden. Dat is hier niet het geval. Ik geloof dat die motie wel degelijk een consoliderende rol speelt. In die zin is die motie natuurlijk niet onbelangrijk.

Ter Beek ziet de motie daarentegen als een nadrukkelijk signaal, dat wel degelijk een rol heeft gespeeld in de discussie. Hij heeft wel problemen met de motie, maar dan om andere redenen.

De heer **Ter Beek**: (...) Ik had er problemen mee om twee redenen. Ten eerste – u gaf dat al aan – had ik ook hier de zorg dat als het luchtmobiele bataljon echt helemaal de vorm kreeg van een pantserinfanteriebataljon, de sfeer zou ontstaan dat wij in het nieuwe tijdperk meer zouden hebben aan een gemechaniseerde brigade. Ten tweede werd in de motie gesproken over de inzet van het luchtmobiele bataljon in voormalig Joegoslavië zonder aan te geven voor welk specifiek doel het bataljon zou moeten worden ingezet. Er zat een «carte-blanche-achtig» element in. Daarmee had ik problemen, omdat ik weliswaar te allen tijde de mentale bereidheid had om een bijdrage te leveren voor zover dat in het vermogen lag, maar dan moest ik wel weten voor welk doel. Dit sluit aan op een eerdere vraag van u aan het begin. Dat werd in die motie niet uitgesproken.

De rol van de motie Van Traa/Van Vlijmen ziet Kooijmans meer in het kader van het debat over de Prioriteitennota.

De heer **Kooijmans**: Wat dat betreft, loop het parallel, maar niet in de zin dat het een het andere beïnvloedde. De gedachtevorming was in de Tweede Kamer aan de gang bij de voorbereiding van de Prioriteitennota. De Kamer heeft daarover zelfstandig haar opvattingen bepaald. Zoals u weet, was Defensie op zich er geen voorstander van om reeds in het kader van de Prioriteitennota de Luchtmobiele Brigade voor vredesoperaties in te zetten omdat dit het hele concept van een luchtmobiele eenheid zou kunnen schaden.

Als het gaat om de vraag of de Tweede Kamer of het kabinet voorop heeft gelopen bij de uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar Srebrenica, legt Ter Beek het voortouw niet bij één van beide.

⁸⁵ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 120.

De heer **Ter Beek**: Ik denk niet dat je nadrukkelijk kunt zeggen dat het kabinet of de Kamer voorop heeft gelopen. Ik herinner mij uit die tijd uit alle debatten nauwelijks verschillen van politiek inzicht tussen regering en Kamer. Iedereen was van mening, gesteund door de publieke opinie, dat wij op enigerlei wijze iets moesten doen. Het enige waar ik steeds tegen opliep en waar ik mee te maken had, was dat schuren tussen de politieke ambities en de militaire onmogelijkheden: wij konden weinig.

2.4 Advisering door ambtelijke en militaire top

Gedurende het proces van besluitvorming over de inzet van de Luchtmobiele Brigade in Bosnië wordt van militaire en ambtelijke zijde meerdere malen advies gegeven over de (on)mogelijkheden van de inzet. Dat betreft zowel adviezen over het *safe area*-concept in het algemeen als de uitzending naar Srebrenica in het bijzonder.

In deze paragraaf ligt de nadruk op de advisering van de militaire top over de (on)mogelijkheden van uitzending naar Bosnië. De ambtelijke advisering, en dan vooral die van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, komt in paragraaf 2.7 meer nadrukkelijk aan de orde. In het navolgende wordt eerst ingegaan op de verantwoordelijkheidsverdeling binnen de militaire top ten aanzien van advisering van de minister. Vervolgens wordt ingegaan op de inhoud van de adviezen, in het bijzonder over de risico's voor de Nederlandse soldaten en het gebruik van inlichtingen (*intelligence*) bij de voorbereiding van de missie.

2.4.1 Verantwoordelijkheidsverdeling militaire advisering

In 1993 is sprake van een andere verdeling van de verantwoordelijkheden binnen de militaire top ten aanzien van vredesoperaties dan in de huidige situatie het geval is. De Chef Defensiestaf is de hoogste militaire adviseur van de minister. Vanuit die rol adviseert hij over langetermijnplanningen. Een voorbeeld hiervan is de Prioriteitennota. Een directe verantwoordelijkheid voor de voorbereiding en uitvoering van vredesoperaties heeft hij dan nog niet, zo verklaart de toenmalig Chef Defensiestaf generaal Van der Vlis tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Van der Vlis**: (...) In die tijd had de chef Defensiestaf nog niet de verantwoordelijkheid voor de werkelijke coördinatie van vredesoperaties. Dat is pas later tot stand gekomen. Wel is in mijn periode besloten dat als een bepaalde vredesoperatie een combinatie werd van verschillende krijgsmachtonderdelen, de operationele coördinatie bij de chef Defensiestaf zou worden gelegd. Dit was in feite een doorbraak ten opzichte van de situatie daarvoor.⁸⁶

De voorbereiding en uitvoering van concrete vredesoperaties is een taak van de bevelhebber van het krijgsmachtdeel dat eerstverantwoordelijk is.

De heer **Van der Vlis**: Zoals voor alle bevelhebbers geldt: zodra een bepaalde vredesoperatie in voorbereiding werd genomen, werd besloten welke bevelhebber de grootste verantwoordelijkheden had. Een voorbeeld hiervan is Cambodja: door de inzet van mariniers was daar het bevel in handen van de bevelhebber der zeestrijdkrachten. Hoe vreemd dit misschien ook klinkt, maar het waren mariniers die daar naartoe gingen. Voor Bosnië is het operatietoneel opgedeeld, omdat er heel veel verschillende operaties aan de gang waren. Voor de inzet van de landstrijdkrachten en dus ook voor de besluitvorming over en de uitzending van het luchtmobiele bataljon, lag het operationele voortouw bij de bevelhebber der landstrijdkrachten.

Ongeacht de gekozen inzet waren zij verantwoordelijk voor de operationele voorbereiding. Vervolgens namen zij de operationele aansturing voor hun rekening, voor zover passend

⁸⁶ Openbaar verhoor A.K. van der Vlis, 13 november 2002, nr. 9.

binnen de beperkte verantwoordelijkheden van Nederland, maar vooral ook de logistieke en personele aansturing van deze eenheden.

Ingeval van de uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië is de Bevelhebber van de Landstrijdkrachten, luitenant-generaal Couzy, de verantwoordelijke bevelhebber. Vanuit die rol is hij ook adviseur van de minister.

De heer **Van der Vlis**: (...) Een bevelhebber staat hiërarchisch direct onder de minister van Defensie en in dit soort zaken niet onder de chef Defensiestaf waar het zijn bevelhebberverantwoordelijkheden betreft. Als er belangrijke beslissingen worden genomen, is de mening van de bevelhebber der landstrijdkrachten natuurlijk ook van groot belang. In de praktijk werden dan ook heel veel zaken die werden geadviseerd of besproken, door mij voorbesproken met generaal Couzy om zeker te weten dat ik zijn mening kende en die in de advisering kon meenemen.

Er zijn ook nog situaties geweest waarin wij gezamenlijk naar de minister stapten. Dit is bijvoorbeeld eind september gebeurd toen het echt ging om vragen als: hoe kleden wij het luchtmobiele bataljon aan, hoe zal het eruit zien. Toen zijn wij samen naar het politieke beraad gegaan om daarover te spreken.

Deze zienswijze wordt door luitenant-generaal Couzy niet helemaal gedeeld, zo blijkt uit zijn verhoor door de commissie.

De heer **Couzy**: Eerst wil ik opmerken dat ik niet een van de belangrijkste adviseurs van de minister was. Zijn naaste adviseurs zaten op het ministerie en dé militaire adviseur van de minister was de chef Defensiestaf. Ik had meer verantwoordelijkheden in het uitvoerende vlak. Dus als adviseur stond ik op vrij grote afstand van de minister.⁸⁷

De discussie spitst zich toe op het moment waarover wordt gesproken: de voorbereiding of de uitvoering van een vredesoperatie.

De heer **Couzy**: (...) Als het gaat over de uitvoerende werkzaamheden van mijn functie als bevelhebber viel ik rechtstreeks onder de minister, maar als het gaat over voorbereiding, planning en adviezen viel ik onder de chef Defensiestaf. Dat is op zichzelf duidelijk, alleen is er altijd een grijs veld tussen: zit dat nu in de uitvoerende sector of zit dat in de adviserende, de voorbereide fase?

(...) de voorbereiding of er een bataljon zou gaan of niet, is echt een planningszaak. Dan was ik niet de adviseur van de minister. Dan was de chef Defensiestaf de adviseur van de minister, die daarvoor verantwoordelijk was.

(...) Het was zo dat de voorbereiding van een bataljon op de uitzending mijn verantwoordelijkheid was. Iedereen was het daarmee eens. Ook het aansturen was mijn verantwoordelijkheid, alhoewel dat maar heel minimaal is, want de VN stuurt aan. Ook de terugkomst en de afwikkeling waren de verantwoordelijkheid van de bevelhebber.

(...) het besluit of Nederland al dan niet een bijdrage levert aan, is niet een zaak van de bevelhebber. Dat is een zaak waarbij de chef Defensiestaf de militaire adviseur van de minister is, naast andere adviseurs.

Advisering over defensiebeleid door de bevelhebber heeft volgens Couzy een beperkt karakter.

De heer **Couzy**: [adviseren aan de minister over het defensiebeleid] ten aanzien van integrale uitvoeringstaken.

De taken en verantwoordelijkheden van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten geldend in 1993, zijn vastgelegd in het Algemeen Organisatiebesluit Defensie 1992. De bevelhebber is volgens dit besluit integraal verantwoordelijk voor de uitvoering van de taken van de Koninklijke Landmacht (artikel 10, lid d). De taak met betrekking tot de advisering over

⁸⁷ Openbaar verhoor H.A. Couzy, 21 november 2002, nr. 30.

het defensiebeleid wordt in artikel 10, lid e, als volgt omschreven: «Het vanuit de integrale verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de taken van de Koninklijke landmacht adviseren over het defensiebeleid.»⁸⁸

In de Defensienota 1991 wordt de instelling van een Departementaal beraad aangekondigd, waarin afspraken worden gemaakt over de richting en de wijze van de beleidsvoorbereiding. Ook komen hier de meer complexe vraagstukken aan de orde die nog niet in het eindstadium van de beleidsvoorbereiding verkeren. Het Departementaal beraad staat onder leiding van de secretaris-generaal. Hierin hebben verder zitting de Chef Defensiestaf, de bevelhebbers en de directeuren-generaal. Het beraad «vergroot de betrokkenheid van de bevelhebbers, die verantwoordelijk zijn voor het product van de krijgsmachtdelen, bij de beleidsvoorbereiding.»⁸⁹

Het orgaan waarin de beleidsvoorbereiding wordt voltooid, is de Defensieraad die onder leiding van de minister staat. Ter Beek heeft «de Defensieraad willens en wetens en tot ongenoegen van sommige generaals stilletjes een zachte dood laten sterven.»⁹⁰ De Defensieraad wordt door Ter Beek geassocieerd als een «plechtstatig verplicht nummer», waar hij niets aan heeft. Wel heeft Ter Beek regelmatig met de bevelhebbers afzonderlijke gesprekken.⁹¹

De heer Barth, in 1993 directeur Algemene Beleidszaken (DAB), is geen voorstander van het afschaffen van de Defensieraad.

De heer **Barth**: (...) Naar mijn overtuiging ontbrak het aan een periodiek overleg tussen de politieke leiding en alle bevelhebbers. Dat overleg is afgeschaft tijdens het ministerschap van de heer Ter Beek. De heer Voorhoeve heeft dat zo gelaten, maar ik vond dat fout. Dat heb ik tegen beide ministers herhaaldelijk gezegd, maar zij vonden dit overleg niet nodig, niet nuttig of niet aangenaam. Ik weet niet precies wat hun reden was. Hun opstelling kwam erop neer, dat ik dit mocht doen.

(...) Wat wij nu hebben, bestond destijds niet. Eerst hadden wij de Defensieraad. Nu hebben wij een politiek beraad, maar dat komt op hetzelfde neer: een wekelijks overleg tussen de politieke leiding van het departement, de bevelhebbers en enkele stafleden. In plaats van een dergelijk overleg was er toen iets wat als departementaal beraad te boek stond. Dat bracht onder mijn voorzitterschap hetzelfde gezelschap bijeen. Dat probeerde op een bescheidener niveau, want ik ben slechts een eenvoudig ambtenaar, te spreken over al die dingen die ons gemeenschappelijk bezighielden. Dat was mijn wezenlijke bijdrage aan het oplossen van het probleem dat ik zo-even schetste. Voorts heb ik niet aflatend geprobeerd om, ook van persoon tot persoon, ervoor te zorgen dat alles bleef lopen. Dat was echt nodig.⁹²

2.4.2 Advisering door top Defensie

Defensie heeft als belangrijk zorgpunt bij uitzending de veiligheid van de uit te zenden militairen. Als in maart 1993 de discussie over deelname van Nederland aan een vredesoperatie en van de inzet daarbij van de Luchtmobiele Brigade gaat spelen, hebben Chef Defensiestaf generaal Van der Vlis en Bevelhebber der Landstrijdkrachten luitenant-generaal Couzy bezwaren. Zij zijn niet overtuigd van de vredeskansen in Joegoslavië en staan derhalve sceptisch tegenover het sturen van Nederlandse gevechtseenheden. Tijdens zijn verhoor door de commissie gaat Van der Vlis in op zijn bezwaren tegen het concept.

De heer **Van der Vlis**: (...) Wil zo'n safe area effectief zijn en wil de bescherming die daarmee samenhangt effectief zijn, dan betekent dit dat zo'n safe area effectief verdedigd moet kunnen worden. Dit is de uiteindelijke consequentie van zo'n redenering.

⁸⁸ Algemeen Organisatiebesluit Defensie 1992, d.d. 24 februari 1992.

⁸⁹ TK 1990–1991, 21 991, nrs. 2–3, p. 220.

⁹⁰ R. ter Beek, «Manoeuvres. Herinneringen aan Plein 4», 1996, p. 219.

⁹¹ R. ter Beek, «Manoeuvres», p. 220.

⁹² Openbaar verhoor D.J. Barth, 20 november 2002, nr. 24.

(...) Dat die natuurlijk niet effectief werd verdedigd. Ik heb vandaag geluisterd naar de verhalen van de voormalige en huidige Kamerleden en ik denk dat hierover geen misverstand bestaat, gelukkig niet. In het safe-areaconcept zoals de VN dit noodgedwongen heeft uitgewerkt, betekent dit uiteindelijk dat voor een lichte beveiligingsoptie werd gekozen in plaats van voor de hoeveelheden troepen die echt nodig waren om zo'n safe area te verdedigen. Dit betekent dat zo'n concept grote nadruk legt op het afschrikkingaspect, door de aanwezigheid van. Hier zit in feite een blufelement in. Zolang de VRS dat respecteert en die internationale vertegenwoordiging respecteert gaat het goed, maar op het moment dat dit niet meer gebeurt – en wij hebben dit allemaal helaas zien gebeuren – wordt zo'n concept zeer kwetsbaar. Dit was het hoofdbezwaar.

Een ander kritiekpunt van Van der Vlis en Couzy is het feit dat er geen duidelijkheid bestaat over de lange-termijndoelstelling in Joegoslavië. Van der Vlis heeft geen vertrouwen in een op dat moment nog te sluiten vredesregeling voor Bosnië.

De heer **Van der Vlis**: (...) ik heb in 1993 nooit geloofd dat er een vredesregeling zou komen. U kunt dan de vraag stellen: waar haal je die wijsheid vandaan. Die komt met name uit het Military Committee van de NAVO. Wij hebben in dat jaar en overigens ook daarvoor, zeer uitgebreid gediscussieerd over Bosnië. Daar was het gevoel over het tot stand komen van een vredesregeling somber. Mijn eigen ervaringen nadat ik een aantal malen in Bosnië was geweest, waren ook van dien aard dat ik steeds heb gezegd tegen mijn minister, maar ook tegen vele anderen: ik zie dit nog niet gebeuren voorlopig.

Van der Vlis citeert in zijn verhoor de brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 4 maart 1996, om aan te geven waar in 1993 zijn bezwaren zich op concentreerden.

De heer **Van der Vlis**: (...) «Door het voortdurend ijveren voor een meer actieve rol van de internationale gemeenschap, een houding die niet alleen door parlement en publieke opinie in 1993 werd ondersteund, maar zelfs bevorderd, was Nederland in een positie gekomen waarin een grotere Nederlandse presentie wenselijk en noodzakelijk werd geacht, ook al met het oog op de geloofwaardigheid van de Nederlandse opstelling. Toen de mogelijkheid zich voordeed een bataljon van de Luchtmobiele Brigade beschikbaar te stellen, sprak het vanzelf dat hiervan gebruik zou worden gemaakt, of dit nu was in het kader van een vredesregeling of ter bescherming van de safe areas. Eventuele bezwaren tegen een dergelijke uitzending moesten hiervoor wijken.» Als u nu het woord «eventueel» weglaat, kan ik mij hierin perfect vinden.

De minister van Buitenlandse Zaken stelt in zijn brief van 4 maart 1996 in aanvulling op het citaat van Van der Vlis daarnaast nog: «De onhoudbaarheid van het safe area-concept bleek pas toen na de instelling daarvan de veronderstelde pre-condities wegvielen. Toen dat was geschied, was het feitelijk niet meer mogelijk het concept te wijzigen. In deze door onmacht beheerste periode hebben veel mensen het leven behouden.»⁹³

Couzy heeft bezwaren tegen de resolutie van de Veiligheidsraad, waarin de basis wordt gelegd voor de *safe areas* en die de basis vormt voor het mandaat van het later uitgezonden Dutchbat. Tevens wijst hij op het gebrek aan bereidheid van andere landen om troepen te leveren.

De heer **Couzy**: Mijn eerste bezwaar betrof de vlees-noch-vis-resolutie van de Veiligheidsraad, waarbij men bescherming moest bieden zonder gebruik te mogen maken van de wapens. Mijn tweede bezwaar was dat er om de safe areas te beschermen circa 34 000 VN-militairen extra aanwezig moesten zijn. Iedereen kon op z'n vingers natellen dat dat aantal nimmer gehaald zou worden. De uitvoering van de missie zou helemaal onmogelijk zijn als je maar een heel klein aantal militairen ter beschikking zou krijgen, zoals later ook

⁹³ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 17.

gebeurd is. Ik heb ook gezegd: waarom moeten wij het braafste jongetje van de klas zijn door mee te doen, terwijl alle andere grote troepenleverende landen als Engeland en Frankrijk absoluut niet bereid zijn om extra militairen te leveren? Er zijn nog wat extra militairen gekomen, maar die kwamen dan uit heel verre landen. Scandinavië heeft ook nog een extra bijdrage geleverd. Je wist van tevoren dat het bij lange na niet gehaald zou worden.

Verder is een belangrijk bezwaar van Couzy dat de Nederlandse militairen in een onzekere situatie terechtkomen, waarbij niet duidelijk is wat ze moeten doen.

De heer **Couzy**: (...) Iedereen had het erover dat wij ernaar toe gingen om de arme vluchtelingen te beschermen, maar wij wisten dat, als puntje bij paaltje zou komen, wij die mensen in de steek moesten laten, dat wij dus geen echte bescherming boden. Ik vind dat je militairen niet in zo'n onzuivere, onduidelijke situatie mag brengen. Ik heb dat bij de minister aan de hand van een voorbeeld geadstrueerd dat toen net gespeeld had. Een Zweedse VN-militair was getuige van de verkrachting van een vrouw. Hij wilde onmiddellijk ingrijpen. Ja, een natuurlijke reactie om onmiddellijk een eind aan zo iets te maken. Hij werd teruggeroepen door zijn superieuren met de mededeling: de VN bemoeit zich niet met dit soort dingen; wij staan boven de partijen. Toen dacht ik: je kunt je toch niet voorstellen dat je mensen steeds in dat soort situaties moet brengen? Een ander voorbeeld. Een verkeersongeluk met burgervoertuigen. Het werd verboden dat de VN slachtoffers naar een ziekenhuis bracht, omdat zij er dan bij betrokken zouden worden. Dan zouden er schuldclaims ingediend kunnen worden. Ook toen dacht ik: je kunt je toch niet voorstellen dat je militairen in zulke situaties brengt?

Zowel Van der Vlis als Couzy wil wel bijdragen aan oplossing van het conflict in Joegoslavië, maar stelt dat niet te kunnen. De belangrijkste bezwaren betreffen het feit dat de uit te zenden gevechtseenheid gevuld moet worden met vrijwilligers uit de groep dienstplichtigen en dat de, uit beroepsmilitairen bestaande, Luchtmobiele Brigade nog niet operationeel is. Een bijkomend bezwaar is dat de Luchtmobiele Brigade niet is opgeleid als pantserinfanterie. Gebruik van pantserwagens past niet in het concept.

Het NIOD suggereert dat Van der Vlis een aanwijzing van Ter Beek heeft gekregen om de optie Luchtmobiele Brigade uit te werken.⁹⁴

De heer **Van der Vlis**: Nee, zo is het niet gegaan. Dit zijn de vier nota's. Ik ben helemaal geen notaschrijver, maar op de een of andere manier was er in die periode opeens een stroom van nota's. Ik ben er zelf ook volledig door in verwarring geraakt, want het waren er vier in een zeer korte periode. Heel kort: al in de eerste nota (...) staat dat het luchtmobiele bataljon op 1 november klaar is voor zijn operationele taken. De slager om de hoek wist het ook dat dit op dat tijdstip zo zou zijn. Daaraan was niets geheimzinnigs. Ditzelfde stond ook in de laatste nota. Het NIOD verbindt daaraan allerlei conclusies, maar zij waren denk ik even kwijt dat dit ook al in de eerste nota stond. De tweede nota is van 15 maart en daarin staat iets heel interessants. Daarin zeg ik namelijk dat de inzet van de Duitse BTR-60, dat is een pantserinfanterievoertuig dat erg lijkt op de YPR, niet aan de orde kan zijn, omdat die dezelfde problemen geeft als de YPR. Wat is er gebeurd? Er zijn besprekingen geweest en op een gegeven moment oppert iemand in een politiek beraad het idee: kunnen wij dan geen andere pantservoertuigen nemen. Daar viel dus het woord BTR. Toen heb ik dus gezegd: nee, dat is geen oplossing. Op 17 maart ziet u staan dat wij gaan zoeken naar voertuigen. Het is heel duidelijk wat er is gebeurd. De minister heeft mij na een van die besprekingen – hoe het precies is gegaan, weet ik ook niet meer – een aanwijzing gegeven en gezegd: ga toch eens kijken of wij elders voertuigen kunnen vinden. Dit is in gang gezet. Wij hebben ze niet gevonden. Heel simpel.

⁹⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 886.

In de nota van 15 maart 1993 stelt Van der Vlis over de inzet van de Luchtmobiele Brigade «de oneigenlijke inzet van een luchtmobiel bataljon als pantserinfanteriebataljon heeft een negatieve uitstraling en brengt de geloofwaardigheid van de werving van de KL in diskrediet. Deze oplossing moet dan ook ernstig worden ontraden».⁹⁵

Volgens Van der Vlis is er wel sprake van druk van het Ministerie van Buitenlandse Zaken om als Nederland een bijdrage te leveren.

De heer **Van der Vlis**: Dat was het gesprek op 10 maart toen wij een soort inventariserende vergadering hadden met de minister van Buitenlandse Zaken, de minister van Defensie en een aantal ambtenaren. De waarheid is dat bijna de hele krijgsmacht de revue passeerde. Ik probeerde maar steeds uit te leggen dat – hoe vervelend dat ook was – wij in die fase van reorganisaties niet de juiste middelen hadden om in ieder geval aan die doelstelling te beantwoorden. Dit was een indringend gesprek. Met instemming van de minister, want die zat naast mij, heb ik in dat gesprek dus niet toegegeven. Ik heb toen gezegd: nee, dit kan zo niet.

Volgens Couzy heeft Ter Beek wel oog voor de bezwaren van zijn militairen, ook later nog, in mei 1993.

De heer **Couzy**: Ja, hij zag heel duidelijk onze bezwaren. Het probleem in mei was dat het eigenlijk onmogelijk was omdat wij geen troepen beschikbaar hadden. Dienstplichtigen konden niet worden ingezet voor dit soort taken, omdat die zich op het laatst moment als vrijwilliger konden terugtrekken. Dat gebeurde dus ook. De enige operationele eenheden die je kon gebruiken, waren van de Luchtmobiele Brigade en die was in oprichting. Het eerste bataljon van de Luchtmobiele Brigade zou pas op 1 september 1993 operationeel worden. Het was dus niet mogelijk om in mei troepen uit te zenden. Dat begreep minister Ter Beek natuurlijk ook heel goed. Hoe dichter het verschoof naar die datum van 1 september, hoe meer dat argument verviel. Dat argument kon dus ook niet meer door de militaire adviseurs gebruikt worden, want er was toen een luchtmobiel bataljon beschikbaar. Dat niet beschikbaar zijn in mei heeft ertoe geleid dat er uiteindelijk een creatieve gedachte is ontstaan om een logistiek bataljon te formeren. Dat heeft minister-president Lubbers – ik meen in juni – ook ingebracht als een mogelijke bijdrage van Nederland.

Minister-president Lubbers biedt op de Europese top in Kopenhagen van 21–22 juni 1993 namens Nederland een logistieke eenheid aan in het kader van de uitvoering van resolutie 836 van de Veiligheidsraad. Later blijkt dat Nederland dit aanbod niet kan realiseren en dat het niet aansluit op de vraag van de VN.

Eerder, 16 juni 1993, wordt aan de Nederlandse vertegenwoordigers bij de VN en de NAVO bericht dat zij kunnen «aangeven dat Nederland de optie openhoudt om het eerste bataljon van de Luchtmobiele Brigade, dat in november a.s. paraat zal zijn, na een dan nog volgende training van twee maanden met (Nederlandse) pantservoertuigen, vanaf begin 1994 gereed te hebben voor eventuele inzet in Bosnië. Hierbij wordt uitdrukkelijk niet gedacht aan de *safe areas*, die immers een bij uitstek tijdelijke maatregel dienen te zijn, maar om een mogelijke inzet in een veel breder kader van de implementatie van een «negotiated settlement on the basis of the principles of the Vance-Owen plan.»⁹⁶

⁹⁵ Nota van CDS aan de minister van Defensie, 15 maart 1993.

⁹⁶ Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de PVVN en de PV NAVO, 16 juni 1993.

In de zomer van 1993 vindt overleg plaats tussen de plaatsvervangend Bevelhebber der Landstrijdkrachten Reitsma, plaatsvervangend Chef Defensiestaf Van den Breemen en directeur Algemene Beleidszaken Barth. Deze staan heel wat positiever tegenover uitzending van de Luchtmobiele Brigade. Tijdens de afwezigheid van Van der Vlis en Couzy schrijven Barth

en Van den Breemen gezamenlijk een nota voor de minister. Hierin stellen zij dat het de vraag is of het in juni 1993 aan de VN gedane Nederlandse aanbod van het logistieke bataljon gerealiseerd kan worden. Zij stellen voor «om het Nederlandse aanbod van een logistieke eenheid en de Nederlandse optie van uitzending van het eerste luchtmobiele bataljon samen te voegen tot een nieuw, groter Nederlands aanbod: een luchtmobiel bataljon met een eigen logistieke component, totaal 900 à 1 000 man. Een dergelijk bataljon, uitgerust met YPR's kan begin 1994 gereed zijn voor uitzending.»⁹⁷

Hiermee worden in feite twee afzonderlijke aanbiedingen die oorspronkelijk voor verschillende doeleinden zijn gedaan, samengevoegd tot één nieuw aanbod. Deze verandering van standpunt binnen de ambtelijke top staat bekend als «de switch». Ter Beek neemt dit voorstel na overleg met Couzy, Reitsma en Schouten (commandant van het legerkorps) over en stelt het in de ministerraad van 3 september 1993 aan de orde. Het voorstel wordt aangenomen en zo biedt Ter Beek op 7 september 1993, namens de Nederlandse regering, het luchtmobiel bataljon met een eigen logistieke component aan de VN aan.⁹⁸

Het verschil in standpunten tussen Buitenlandse Zaken en Defensie wordt geaccentueerd door de gang van zaken rond de aanbieding van het LMB aan de VN. Een land kan ten aanzien van zijn deelname voorwaarden stellen. Ter Beek doet dat op 31 augustus 1993 middels een brief waarin hij Secretaris-Generaal van de VN Boutros-Ghali op de hoogte stelt van het aanbod van de Luchtmobiele Brigade ter uitvoering van een vredesregeling. Hij wil de VN geen blanco cheque geven en geeft in zijn brief aan dat de Nederlandse regering wel eerst wil weten hoe de vredesregeling eruit ziet en welk mandaat in dat verband zal gelden. Chef Directie Politieke VN-Zaken (DPV) Hoekema, Chef Directie Atlantische Samenwerkings- en Veiligheidszaken (DAV) Majoor en plaatsvervangend Chef Directie Europa (DEU) Hattinga van 't Sant adviseren Kooijmans in een memorandum de brief vanwege procedurele en inhoudelijke bezwaren niet door te zenden. Zo behoort het informeren van de VN tot de competentie van de minister van Buitenlandse Zaken. Daarnaast biedt Defensie het infanteriebataljon aan in het kader van een vredesregeling, terwijl Buitenlandse Zaken wil verwijzen naar resolutie 836 inzake de *safe areas*. Kooijmans stuurt, op advies van zijn ambtenaren, in plaats daarvan mede namens, maar – naar eigen zeggen – zonder medeweten van, Ter Beek op 2 september 1993 een instructie aan de Permanente Vertegenwoordiger bij de VN Biegman. Deze krijgt daarin de opdracht om het nieuwe aanbod van een luchtmobiel bataljon met logistieke component in plaats van de logistieke eenheid voor te bereiden, dit alles ten behoeve van de uitvoering van resolutie 836 van de Veiligheidsraad over de *safe areas*.⁹⁹ Dat is ook het formele aanbod dat Ter Beek op 7 september 1993 tijdens een bezoek aan Boutros-Ghali doet, zonder dat hij op dat moment weet dat zijn brief niet is doorgestuurd. De directeur Algemene Beleidszaken en de Chef Defensiestaf worden op 2 september 1993 op de hoogte gesteld van het niet doorsturen van de brief en de instructie die gegeven is aan PVVN Biegman. Ter Beek is hiervan dus niet op de hoogte, het blijkt hem pas tijdens de verhoren van de TCBU in 2000.¹⁰⁰

⁹⁷ Nota van DAB en PCDS aan de minister van Defensie, 17 augustus 1993.

⁹⁸ TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p.131.

⁹⁹ TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p.129.

¹⁰⁰ TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p.131; NIOD, «Srebrenica», pp. 130–131.

Ter Beek, die ervan uitgaat dat Boutros-Ghali zijn brief heeft ontvangen, maakt tijdens het gesprek met de Secretaris-Generaal geen enkel voorbehoud, noch wat betreft de taak van de eenheid, noch wat betreft de locatie in Bosnië, noch wat betreft de periode waarvoor Nederland zich committeert aan de uitzending. Hij doet daarmee het aanbod voor de *safe*

areas en stelt daarbij geen voorwaarden.¹⁰¹ Ter Beek verwacht op dat moment nog dat er spoedig een vredesregeling tot stand zal komen.

In de periode na het gesprek van Ter Beek met Boutros-Ghali ontstaat er bij Buitenlandse Zaken en Defensie verwarring over het doel waarvoor Ter Beek de Luchtmobiele Brigade nu precies heeft aangeboden. Plaatsvervangend PVVN D'Ansembourg, die bij het onderhoud met Boutros-Ghali aanwezig is, geeft aan Kooijmans door dat het luchtmobiele bataljon is aangeboden voor de *safe areas*. Ook het VN-secretariaat geeft in een notitie over het gesprek aan dat het Nederlandse aanbod voor de uitvoering van resolutie 836 geldt. Een ambtenaar bij Defensie, die aantekeningen heeft gemaakt van het gesprek, meent dat het aanbod geldt voor de *safe areas* en een vredesregeling.¹⁰² Hoekema lijkt echter in de veronderstelling te verkeren dat het Nederlandse aanbod is bedoeld voor implementatie van een vredesregeling. Dat valt op te maken uit het dringende advies dat hij in een memorandum op 9 september 1993 geeft aan Kooijmans om Ter Beek te herinneren aan vier, op 2 september 1993 door Kooijmans in de Kamer gestelde, voorwaarden voor beschikbaarstelling.¹⁰³ Deze hebben betrekking op de aanbieding ten behoeve van de implementatie van een vredesregeling. Kooijmans neemt het advies over en informeert ook PVVN Biegman en de Permanente Vertegenwoordiger bij de NAVO (PV NAVO) Veenendaal. Laatstgenoemde kan tijdens de NAVO Raad op 22 september 1993 het luchtmobiel bataljon noemen «als Nederlandse aanbod voor de implementatie in NAVO-verband van een vredesregeling in Bosnië».¹⁰⁴

Op 21 oktober 1993 doet Boutros-Ghali het verzoek aan Nederland om de Luchtmobiele Brigade beschikbaar te stellen voor de *safe areas*. De exacte locatie is dan nog niet bekend. Omdat Nederland geen voorwaarden heeft gesteld ten aanzien van de locatie, moet worden afgewacht waar UNPROFOR de inzet van Dutchbat wenselijk acht. Naarmate de tijd vordert, worden de geluiden sterker dat de locatie Srebrenica zal worden. Met name bij ambtenaren van Defensie bestaan bezwaren tegen deze locatie. Zo adviseert Van der Vlis op 8 oktober 1993 in een nota ten behoeve van het Politiek Beraad van Defensie om veel druk uit te oefenen op UNPROFOR om niet in Srebrenica, dat binnen UNPROFOR de voorkeur geniet als locatie voor het Nederlandse bataljon, te worden gestationeerd. Hij voorziet bij die locatie grote logistieke problemen vanwege de ontoegankelijkheid van het terrein. Zijn advies wordt door het Politiek Beraad op 11 oktober 1993 overgenomen.

De heer **Van der Vlis**: (...) wij hebben op 11 oktober een politiek beraad gehouden, waarin mijn nota van 8 oktober is besproken. Ik heb toen gezegd: mensen, laten wij proberen om uit Srebrenica weg te blijven. Naar aanleiding van die discussie verzoek ik de minister van Defensie om nog eens over het hele concept te gaan praten met de minister van Buitenlandse Zaken. Waarom? Omdat de koppeling met de vredesregeling werd losgelaten. Ik maakte mij daar grote zorgen over. Alle elementen uit deze discussie zijn daarvoor aan de orde geweest.

Van der Vlis overweegt niet om zijn bezwaren op een andere plek dan bij zijn minister te uiten.

De heer **Van der Vlis**: Nee, dat heb ik niet gedaan. Er zit namelijk iets bijzonders in de positie van de Nederlandse chef Defensiestaf. Dat moet u zich goed realiseren. De Nederlandse chef Defensiestaf werkt niet voor het kabinet. De Nederlandse chef Defensiestaf, die in tegenstelling tot het buitenland, werkt voor de minister van Defensie.

¹⁰¹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p.131; NIOD, «Srebrenica», p. 1062.

¹⁰² TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p.131.

¹⁰³ Memorandum van DAV en DPV aan de minister van Buitenlandse Zaken, DPV/PZ UNPROFOR 209 DAV/MS 202/93, 9 september 1993.

¹⁰⁴ Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PV NAVO en PVVN, 21 september 1993.

Hij is mijn baas. Mijn collega's in Engeland, Duitsland, Frankrijk en de VS werken ook voor de bondskanselier of de president. Dat deed ik dus niet. Het zou dan ook een wat merkwaardige situatie zijn geworden als ik de minister aanhoor en zeg: dit bevalt mij niet en ik stap nu naar de heer Lubbers. Ik vind dat dat niet kan.

Dat de minister van Defensie terughoudend is over de inzet van militairen, is een benadering die Lubbers begrijpelijk vindt en waarvan hij op de hoogte is. Van de bezwaren van de topmilitairen is hij niet op de hoogte, zo verklaart Lubbers tijdens het verhoor door de commissie.

De heer **Lubbers**: (...) Ik geloof dat het de verdienste van de mensen van Defensie, inclusief de minister, is om niet meteen enthousiast te zeggen dat het prachtig is en dat zij dat gaan doen. Zij vragen zich eerst af of zij er goed voor zijn uitgerust en of zij het aankunnen. Dat speelde naar mijn oordeel ook in die situatie. Zo lang ik minister-president was – er zijn ook andere voorbeelden te noemen – was Defensie de terughoudende partij in deze zaak en zo hoort het ook.

(...) Ik herinner mij niet dat de minister van Defensie naar mij toe kwam om te zeggen: dit is niet goed, want dat kan niet of dat kan ik niet aan; ik heb dit niet of dat is niet verantwoord. Hetzelfde geldt overigens voor de bevelhebbers. Ik zeg dat zo nadrukkelijk, want met name in de laatste fase van het derde kabinet-Lubbers kende ik die mensen redelijk goed. Ik sprak ze ook vrij regelmatig. Toen ik later hoorde over de grote twijfels die er waren heb ik mij wel eens afgevraagd waarom mij dat toen niet is gezegd. Ik ben er niet zeker van dat het een interpretatie achteraf is geweest. Er zal zeker aarzeling zijn geweest. Dat is Defensie eigen, die voorzichtigheid, maar het heeft, noch bij de minister van Defensie, noch bij een bevelhebber, geleid tot de uitspraak dat ze tien minuten met mij wilden praten, omdat wij iets aan het doen waren wat wij niet zouden moeten doen. Dat was absoluut niet het geval.

Ook binnen de Kamer is er geen directe aanleiding om de adviezen van de militairen te vragen. Daarbij speelt mede een rol dat de Tweede Kamer de minister ter verantwoording roept en niet zijn topmilitairen.

De heer **Valk**: (...) Natuurlijk was het wel bekend in de pers dat er wat onrust was binnen Defensie, maar als Kamerlid communiceer je met je ministers en niet met ambtenaren.

De parlementaire discussie over advisering door militairen in het algemeen wordt al eerder gevoerd in het debat over Nederlandse deelname aan UNPROFOR met een transporteenheid op 16 september 1992. Daarin vraagt Eisma (D66) de regering om de Kamer te informeren «over de adviezen die door haar militaire deskundigen worden verstrekt (...) desnoods in een vertrouwelijk overleg».¹⁰⁵ In zijn reactie wijst Ter Beek vervolgens op de staatsrechtelijke verhoudingen en merkt op dat «adviezen van militaire deskundigen medebepalend zijn voor het uiteindelijke regeringsbesluit en de opvatting en stellingname van de regering. Het is dan een beetje een merkwaardige figuur om datgene wat van militair-deskundige zijde aan adviezen binnenkomt, hier los van de politieke stellingname neer te zetten».¹⁰⁶ Uiteindelijk wordt, voorafgaand aan het debat over uitzending van het transportbataljon op 22 oktober 1992, op 7 oktober 1992 een vertrouwelijke technische briefing gegeven waarvan de status en inhoud niet bekend worden gemaakt.¹⁰⁷

Dat de bezwaren van Couzy bij de Tweede Kamer bekend zijn, blijkt uit de schriftelijke vragen van de Kamerleden Van Traa en Vos (beiden PvdA) op 26 maart 1993 naar aanleiding van een interview met Couzy in het Algemeen Dagblad van 25 maart 1993, waarin hij wijst op de risico's van uitzending.¹⁰⁸ Ook eerder dat jaar is al discussie geweest over de uitspraken van Couzy over risico's van uitzending, waar onder andere

¹⁰⁵ TK 1992–1993, Handelingen 2, pp. 58–59.

¹⁰⁶ TK 1992–1993, Handelingen 2, p. 59.

¹⁰⁷ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 104.

¹⁰⁸ TK 1992–1993, Aangangsel Handelingen 462.

Blaauw van zegt dat het langzamerhand tijd is dat «hij niet aldoor zijn meningen maar [via] allerlei media naar buiten brengt».¹⁰⁹

2.4.3 Risico-analyse

In het najaar van 1993 vindt een drietal Nederlandse verkenningmissies naar Bosnië plaats. Tijdens deze missies zijn er ook enkele contacten met militairen van Canbat. Dit is een eenheid van ongeveer 150 man, die van 18 april 1993 tot 10 maart 1994 in Srebrenica gelegerd is. In de periode dat Canbat in Srebrenica zit, ondervinden de Canadezen de nodige problemen «met de positionering van hun troepen, de bevoorrading, de hulpverlening aan de bevolking en de bewaking van de status quo».¹¹⁰ Het Bosnisch-Servische leger (VRS) beheerst de toegangswegen naar de enclave en bepaalt daarmee de toevoer. De VRS kan door gericht vuren duidelijk maken wat zij verlangt van de VN-militairen in de enclave.¹¹¹ Tijdens de eerste twee verkenningmissies is het inzetgebied van Dutchbat nog niet bekend, al wordt Srebrenica al wel als mogelijk inzetgebied door de VN genoemd.¹¹² Geen van de drie verkenningmissies doet Srebrenica aan.

Begin november 1993 reist de tweede verkenningmissie onder leiding van brigade-generaal Brinkman (commandant van de Luchtmobiele Brigade) minister Ter Beek vooruit, die van 9 tot 11 november 1993 een bezoek zal brengen aan Bosnië. Het team vertrekt om «de opvattingen van BH-Command over het gebied van inzet van het Nederlandse bataljon te gaan peilen.»¹¹³ Het blijkt dat er twee mogelijkheden zijn: Centraal-Bosnië of Srebrenica/Zepa. Hoewel Brinkman te horen krijgt dat voor de laatste optie Scandinavische landen worden benaderd en Midden-Bosnië daarmee de meest waarschijnlijke inzetoptie lijkt, informeert hij bij het hoofdkwartier van het Canadese bataljon in Visoko naar de situatie in Srebrenica. Brinkman vertelt tegenover het NIOD dat hij door een Canadese compagniecommandant, die net is teruggekeerd uit Srebrenica, uitgebreid wordt gebriefd over de problemen die de Canadese troepen daar hebben «met de positionering van hun troepen, de bevoorrading, de hulpverlening aan de bevolking en de bewaking van de status quo».¹¹⁴

Bij aankomst van Ter Beek en zijn gezelschap in Bosnië vertelt Brinkman hen dat hij van de Canadese compagniecommandant heeft begrepen dat inzet in Srebrenica «een moeilijke, maar niet onmogelijke opdracht is.»¹¹⁵ Couzy verklaart tegenover het NIOD dat «de positieve waardering door Brinkman van inzet in Srebrenica en Zepa te weinig rekening hield met de moeilijkheden die daaraan waren verbonden.»¹¹⁶ Hij wijst Brinkman op de problemen van logistieke en medische verzorging. Couzy wil echter in gezelschap van de minister Brinkman niet afvallen en inzet in Srebrenica niet afwijzen.¹¹⁷ Tijdens zijn bezoek wordt Ter Beek op 10 november 1993 verder ook gebriefd over de inzetopties door brigade-generaal Bastiaans, hoofd van de militaire waarnemers in Bosnië. Het NIOD stelt op basis van een interview met en dagboeknotities van Bastiaans dat hij zich, op grond van berichten van de Canadezen, een indruk heeft gevormd van de afhankelijkheidspositie waarin de VN-militairen in Srebrenica verkeren. Bastiaans stelt dat als al het politieke besluit wordt genomen om Nederlandse militairen in Srebrenica in te zetten, het in ieder geval duidelijk moet zijn dat zij daar «niet meester van het spel» zijn.¹¹⁸ Dit is ook hetgeen Bastiaans in zijn verhoor tegenover de enquêtecommissie verklaart.

¹⁰⁹ Radio 1, KRO, Echo, 14 januari 1993.

¹¹⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1072.

¹¹¹ NIOD, «Srebrenica», p. 1074.

¹¹² NIOD, «Srebrenica», pp. 1066, 1072.

¹¹³ NIOD, «Srebrenica», p. 1072.

¹¹⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 1072.

¹¹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1073.

¹¹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1073.

¹¹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 1073.

¹¹⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1074.

De heer **Bastiaans**: (...) Het was evident dat Canada liever gisteren dan vandaag uit de enclave zou zijn vertrokken. Ik heb die eenheid ook bezocht voordat het eerste bataljon erheen ging. Men was aan het eind van zijn Latijn. Overste Karremans heeft beschreven hoe zijn eenheid eraan toe was, die eenheid zag er in het begin van 1994 zeker even slecht uit. (...) Het was voor mij duidelijk dat het, als wij daar in stapten, slechts een kwestie van tijd zou zijn of wij onderworpen zouden worden aan het beperkende programma van de Serven.¹¹⁹

Bastiaans kan zich herinneren dat hij dit ook met minister Ter Beek heeft besproken.

De heer **Bastiaans**: (...) Ik meen dat het bij een van zijn eerste bezoeken is geweest. (...) Ik heb gezegd dat Srebrenica een zeer gevaarlijke optie was, of woorden van die strekking. [En wat was zijn reactie?] Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen, ik had de indruk dat het al niet meer anders kon. (...) Mijn indruk was op dat moment in ieder geval dat hij er kennis van had genomen, maar dat hij er verder niet over gesproken heeft.

Dat de Canadezen in Srebrenica veel problemen hebben gehad, is bekend bij Van der Vlis.

De heer **Van der Vlis**: Zij waren redelijk uitgewrongen. Ik heb ook wel begrepen dat een soort lichte wanhoop zich van hen meester had gemaakt. Dat was ook niet zo vreemd, omdat zij qua aantallen de facto in de situatie verkeerden als later ons Dutchbat III. Opnieuw: voor Dutchbat I en II lag dat echt anders. Tussen neus en lippen door zei ik zojuist dat wij in het Military Committee van de NAVO heel veel over Joegoslavië hebben gesproken. Het is, denk ik, wat te weinig over de tafel gekomen. Ongetwijfeld heb ik en marge van deze gesprekken met admiraal Anderson gesproken, mijn Canadese collega. Wij waren weken lang met elkaar op reis en dan praat je over dit soort zaken. Ik kan mij niet herinneren dat uit die gesprekken iets naar voren is gekomen wat ik bijzonder verontrustend vond. Daarenboven was het in die periode in de omgeving van Srebrenica heel erg rustig. Er was toen niet echt iets aan de hand.

Als Ter Beek op 11 november 1993 terugkomt in Nederland, heeft hij een overleg met Van der Vlis en Couzy over de inzet van de Luchtmobiele Brigade in Centraal Bosnië of één van de *safe areas*. Het gesprek concentreert zich op dat moment op de veiligheidsrisico's voor de militairen.

De heer **Van der Vlis**: Nee! In mijn advisering aan de minister, en dat was voor hem natuurlijk een heel belangrijk punt, is het mijn standpunt geweest dat de veiligheidsrisico's voor ons personeel verantwoord en aanvaardbaar waren.

(...) Ik krijg natuurlijk vervolgens de vraag wat die termen betekenen. Dan is mijn antwoord: dat weet ik niet precies. Wat ik wel weet is, en dat werd vanmorgen ook door de heer Blaauw gezegd, dit: het maakt een groot verschil of je een militaire operatie uitvoerde ter verdediging van de Grebbergen of een vredesoperatie uitvoert. Met een vredesoperatie bedoel ik dat het risico aanvaardbaar is dat er enkele doden vallen – het klinkt allemaal heel hard, maar ik wil het graag zeggen zoals het is – en dat er gewonden vallen. Het mag echter beslist niet zo zijn dat die aantallen in de tientallen gaan lopen, want dan ben je je positie, je verantwoordelijkheid ten opzichte van je eigen mensen in zo'n vreemd land naar mijn gevoel aan het kwijtraken.

Couzy deelt deze opvatting.

De heer **Couzy**: (...) Wij schatten de risico's voor Dutchbat laag in. Dat was dus geen argument om niet te gaan.

(...) Omdat op dat moment geen van de strijdende partijen ooit echt VN-posten, militairen aangevallen heeft of onder vuur genomen heeft. Wel waren er regelmatig gijzelingen geweest, maar er was geen sprake van bewust grootscheepse aanvallen op VN-militairen. Wij gingen ervan uit dat dat zo zou blijven en dat die risico's voor Nederlandse Dutch-

¹¹⁹ Openbaar verhoor G.J.M. Bastiaans, 20 november 2002, nr. 25.

batters aanvaardbaar waren. Natuurlijk loop je daar veel meer risico dan in welke andere situatie ook, maar dat hoort natuurlijk bij het vak van militair. Wij vonden dat die risico's acceptabel waren.

Op 29 november 1993 vertrekt een derde verkenningsmissie van Defensie naar Split voor een bezoek dat tot 12 december moet duren.¹²⁰ Het is tijdens dit bezoek dat generaal-majoor Reitsma, de plaatsvervangend Bevelhebber der Landstrijdkrachten, na een telefoongesprek met de commandant van de VN-missie in Bosnië Briquemont en een bezoek aan de commandant van de VN-missie in Bosnië, UNPROFOR-bevelhebber Cot, op 1 december 1993 te horen krijgt dat Srebrenica en Zepa het inzetgebied van Dutchbat zullen worden.¹²¹ De eventuele inzet van het uit Zweedse, Noorse en Deense militairen bestaande Nordbat voor Srebrenica is dan afgewezen door de Scandinavische regeringen vanwege de geïsoleerde locatie van Srebrenica, de ligging in een dal, het grote aantal vluchtelingen in de enclave. Bovendien willen ze, op aandrang van het Deense parlement, per se tanks kunnen meenemen. Hoewel generaal Cot, op dat moment commandant van de VN-missie, Nordbat het bevel geeft om zich naar Srebrenica te verplaatsen, wordt dit door de bevelvoerende Zweedse kolonel geweigerd met een beroep op het verbod van zijn regering.¹²²

De verkenning van Dutchbat wordt daarna uitsluitend op die inzetoptie gericht.

Reitsma stuurt diezelfde dag een fax aan de commandant van de verkenningsmissie, kolonel Lemmen, waarin hij stelt dat de informatie-uitwisseling met het Canadese bataljon in Srebrenica – «reeds gedeeltelijk geschied» – en het Oekraïense bataljon in Zepa moet worden «uitgediept».¹²³ Brigade-generaal Bastiaans stelt tegenover het NIOD dat hij op of rond 2 december 1993 in een telefoongesprek met de souschef Operatiën of het hoofd van de Crisisstaf bezwaar heeft aangetekend tegen ontplooiing van Dutchbat in Srebrenica wegens de moeilijkheden die het Canadese bataljon daar heeft ondervonden. Het NIOD stelt dat dit bericht Ter Beek niet heeft bereikt en dat hij in die tijd geen enkele reserve «van wie dan ook» tegen uitzending naar Srebrenica heeft gehoord.¹²⁴ Niet duidelijk is of hiermee de militair-operationele haalbaarheid van de missie of alleen de risico's voor de veiligheid van de Nederlandse militairen wordt bedoeld.

Rond de derde verkenningsmissie ligt een belangrijk draaipunt met betrekking tot de uiteindelijke keuze voor Srebrenica als locatie voor Dutchbat. In de eerste plaats is er op 29 november 1993 een *freedom of movement*-overeenkomst gesloten door de strijdende partijen. Deze overeenkomst moet de vrijheid van beweging van konvoien langs drie centrale routes in Bosnië garanderen.¹²⁵ In de tweede plaats wordt er vanuit UNPROFOR op aangedrongen dat Nederlandse troepen naar Srebrenica gaan. Eventuele problemen in de bereikbaarheid van de enclave zouden door de *freedom of movement*-overeenkomst worden ondervangen.

Generaal Cot en generaal Briquemont oefenen druk uit om akkoord te gaan met de locaties Srebrenica en Zepa. Naar aanleiding van de gesprekken tijdens deze verkenningsmissie stuurt generaal-majoor Reitsma op 2 december 1993 een fax met de conclusie dat Nederland door de inzet in de twee enclaves Srebrenica en Zepa een waardevolle bijdrage levert aan de uitvoering van resolutie 836: «De optie Srebrenica en Zepa is een eervolle, niet eenvoudige maar wel uitvoerbare opdracht voor de

¹²⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1103.

¹²¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1106, 1109.

¹²² NIOD, «Srebrenica», p. 1105.

¹²³ NIOD, «Srebrenica», p. 1110.

¹²⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 1113.

¹²⁵ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp.143–144; NIOD, «Srebrenica», p. 1112.

De eerder verkregen informatie omtrent de situatie in Srebrenica is geen reden voor Couzy om bezwaar te maken tegen de locatie, zo blijkt uit zijn verhoor door de commissie.

De heer **Couzy**: In die zin dat ik mij nog beter realiseerde hoe lastig het was. Het gebied van Srebrenica kende ik heel goed uit luchtfoto's en dergelijke. Ik wist dat het militair gezien een moeilijk verdedigbaar gebied was. Een van de zaken die in het mandaat stonden was dat de VN de Moslim-strijders binnen de enclave moesten ontwapenen. Wij hadden dus al van de Canadezen gehoord dat dat praktisch onuitvoerbaar was en heel frustrerend. Dan zagen zij een Moslim-patrouille en dan probeerden zij die te arresteren, in te sluiten om hun wapens af te nemen. Die vluchtten dan snel een huis binnen. De VN mocht geen huiszoeking doen. Dan moest de lokale politie komen voor de huiszoeking. En, helaas, helaas, die vonden nooit een wapen. Het is natuurlijk heel frustrerend dat je aan die belangrijke taak, namelijk het ontwapenen van de Moslims, helemaal niet kon toekomen. Het is heel frustrerend als je dingen moet doen en het lukt niet. Het wordt je onmogelijk gemaakt om dat uit te voeren.

(...) Het is meegenomen in de overweging. Toch heb ik daardoor niet mijn standpunt gewijzigd en gemeend dat wij niet naar Srebrenica zouden kunnen gaan. Ik vond dat wij niet naar Bosnië moesten, maar er was geen reden om te zeggen: we kunnen wel naar locatie A, maar niet naar Srebrenica. Dat bleef voor mij ongewijzigd. Nederland zou naar Srebrenica kunnen.

Een systematische risico-analyse over de inzet in Srebrenica wordt niet opgesteld.

De heer **Couzy**: Ik kan in dit verband een systematische risico-analyse niet zo goed plaatsen. Wij zaten op dat moment al ruim een jaar in Bosnië met ons verbindingsbataljon en wat kortere tijd met het Nederlands-Belgische transportbataljon. Dat betekende dat je dagelijks geïnformeerd werd over de situatie daar ter plaatse. Wij kregen regelmatig analyses van de inlichtingendienst. Dus dan weet je heel goed wat er zich afgespeeld heeft en wat er zich afspeelt. Op grond daarvan stel je je voor hoe een Nederlands bataljon daar ter plaatse zou optreden. Maar er zijn geen methodes op basis waarvan je kunt uitrekenen, met allerlei factoren die van invloed zijn, hoeveel slachtoffers er zullen vallen. Zo'n systematische analyse kun je in die situatie niet maken. Maar de generaal Van der Vlis en ik waren ontzettend goed op de hoogte van de situatie daar ter plaatse.

(...) Ik had het al over de analyses van de inlichtingendiensten. De generaal Van der Vlis en ikzelf ook ontmoetten vrij regelmatig onze collega's, waaronder Amerikanen, Engelsen en Fransen. En altijd spraken wij over Bosnië. Althans, met de Engelsen en de Fransen sprak ik over die situatie. Opvallend was dat zij exact dezelfde mening hadden als ik, namelijk dat zij het een hopeloze situatie vonden, dat zij bang waren dat zij nog twintig jaar met hun eenheden in Bosnië zouden zitten. Eigenlijk wilden ze allemaal graag morgen weg, maar ze begrepen dat dat niet mogelijk was.

Ook de problemen die de verkenningseenheid ondervindt bij de ontplooiing van Dutchbat in januari 1994, zijn geen reden voor de militaire top om op de eerdere adviezen terug te komen.

De heer **Van der Vlis**: (...) Dat was ook niets nieuws voor ons. Wij hebben met Cambodja precies hetzelfde meegemaakt. In Cambodja lukte dat ook niet. In Cambodja is de hele ontplooiing, naar ik meen, twee tot drie maanden stopgezet, omdat er tegenwerking was van de Thaise generaals, die eerst hun diamanten moesten opruimen, voordat wij erin mochten. Je weet dat dit soort dingen gebeurt. Daar wordt ik niet echt zenuwachtig van. Het is wel zo geweest dat ik in die fase generaal Rose heb gebeld. Ik heb tegen hem gezegd: ik denk dat het nu wel mooi is geweest. U weet dat ook de ontplooiing van Dutchbat zelf problemen gaf. Ik zei daarom: Michael, ga eens met Mladic praten en zorg

¹²⁶ Fax van directie Operatiën KL aan DCBC t.a.v. CDS d.t.v. SCOCIS, 2 december 1993.

ervoor dat dat gelazer afgelopen is, of woorden van gelijke strekking. En niet te geloven: een week later ging alles goed. Het werkte kennelijk.

2.4.4 Het VN-inlichtingenbeleid

In tegenstelling tot de meeste nationale staten, die over het algemeen beschikken over nationale civiele en/of militaire inlichtingendiensten, heeft de VN geen eigen inlichtingencapaciteit. Hoewel er in het verleden tijdens *peacekeeping*-operaties in VN-verband wel eens zelfstandig aan inlichtingenvergaring is gedaan (bijvoorbeeld tijdens de operatie in Kongo tussen 1960 en 1964), is de VN doorgaans afhankelijk van hetgeen lidstaten bereid zijn aan te leveren. Over het algemeen zijn lidstaten daarin echter terughoudend uit vrees voor «lekkens» binnen de VN zelf, waardoor de gedeelde inlichtingen bij een buitenlandse inlichtingendienst terecht kan komen. De mogelijkheid bestaat overigens, zo stelt het NIOD, dat hetgeen wel door de lidstaten aan de VN wordt aangeleverd in het nationale belang gemanipuleerd is.¹²⁷

De belangrijkste verklaring die, volgens het NIOD, vaak wordt gegeven voor het feit dat de VN niet zelf aan vergaring van inlichtingen tijdens *peacekeeping*-operaties doet, is dat het niet past in de VN-cultuur waarin «doctrines van onpartijdigheid, transparantie en het volkenrecht hoog in het vaandel staan».¹²⁸ Zelfstandige en actieve inlichtingenvergaring door de VN kan deze principes in het geding brengen. Zo kan het in strijd zijn met het mandaat waar de vredesmissie aan gebonden is en/of met lokale wetten en regels die de VN dient te respecteren. De VN mag bij een *peacekeeping*-missie niet van het mandaat of de originele overeenkomst hierover met de lokale regering afwijken. De VN gaat daar heel behoedzaam mee om. Daarnaast zal inlichtingenvergaring door de VN altijd betekenen dat de VN inlichtingen zal (moeten) verzamelen over de eigen lidstaten. De meeste lidstaten zien dit als onwenselijk, omdat zij vrezen dat het hun nationale belangen, veiligheid en integriteit zal schaden. Verder zal zelfstandige inlichtingenvergaring de VN voor het dilemma stellen of het de vergaarde inlichtingen wel of niet met alle lidstaten of bijvoorbeeld alle strijdende partijen moet delen. Generaal-majoor Van Kappen, in 1995 militair adviseur van de Secretaris-Generaal van de VN, geeft tijdens zijn verhoor door de enquêtecommissie hierover vanuit zijn ervaring bij de VN tijdens een nadere toelichting.

De heer **Van Kappen**: Het inlichtingenverhaal ligt complex en gevoelig. Het heeft iets te maken met het feit dat de VN een glazen huis is. Veel mensen die hun carrière in dat systeem hebben gemaakt, zien het gebruik van inlichtingen als iets onbehoorlijks. De VN moet daar de handen absoluut niet aan branden. Toen ik bij de VN kwam, was die mening heel sterk aanwezig. Je moest daar absoluut niets mee te maken willen hebben. Het is eng. Langzaam maar zeker, onder druk van de omstandigheden, het gebeuren in het veld en de militaire staf is dat veranderd. Er werd gezegd: dat kan allemaal waar zijn, maar bij militaire operaties in zo'n scenario moeten er inlichtingen zijn. De VN heeft geen inlichtingenapparaat. Hoe kwamen wij aan inlichtingen? De discussie over voor en tegen heeft lang geduurd. Uiteindelijk is er een typische VN-constructie bedacht: ergens in het situation center is een kamertje waarin door de landen die beschikken over een grote inlichtingenorganisatie, met name de Russen, de Amerikanen, de Engelsen en de Fransen, een functionaris is neergezet die toegang heeft tot de inlichtingencapaciteit van dat land. Als wij bepaalde dingen wilden weten, konden wij onze vraag daar neerleggen. Je moest dan afwachten of een van de landen via hun inlichtingenfunctionaris die informatie aan je wilde verstrekken.¹²⁹

¹²⁷ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», pp. 29–30.

¹²⁸ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 26.

¹²⁹ Openbaar verhoor F.E. van Kappen, 15 november 2002, nr. 15.

Van Kappen bevestigt dat het uitwisselen van inlichtingen in internationaal verband een markt is, maar dat de VN uiterst terughoudend met inlichtingen is.

De heer **Van Kappen**: Voor wat hoort wat, zo werkt het heel vaak in de inlichtingsfeer. Ik heb al gezegd hoe moeizaam het lag binnen de VN. Het mag absoluut niet. Het mechanisme zoals het is opgezet bij de VN, waarin lidstaten via trait d'union-functionarissen aan lidstaten vragen om inlichtingen of informatie te geven over een bepaalde situatie, is een geformaliseerd circuit. Dat mag. Het lanceren van een inlichtingenoperatie in een VN-operatiegebied zonder dat de VN daarvan op de hoogste is, is ten strengste verboden. Dat wil absoluut niet zeggen dat het niet gebeurt.

Het NIOD stelt dat Nederland geen goede positie heeft op de internationale inlichtingenmarkt. Omdat de Militaire Inlichtingen Dienst (MID) geen eigen inlichtingenbronnen heeft, kan ze niets aanbieden. Daarom krijgt de MID ook niets, aldus het NIOD. Nederland heeft weinig inlichtingen uit te ruilen met andere inlichtingendiensten, waardoor de MID volgens het NIOD in een zwakke inlichtingenpositie zit. Typerend voor de positie van Nederland is dat tegenover het NIOD is verklaard dat er documenten zijn gesignaleerd met daarop de tekst «not voor Dutch eyes».¹³⁰

Hoewel de VN geen inlichtingen-cultuur heeft, heeft UNPROFOR wel een zogeheten G2-*intelligence*-staf. Omdat het vooral moet gaan om «militaire informatie», wordt het de *Military Information Office* genoemd. Als gevolg van gebrek aan bronnen en middelen om informatie te verzamelen is de *Military Information Office* onvoldoende toegerust.¹³¹

Naast de G2-*intelligence*-staf zijn in Bosnië *United Nations Military Observers* (UNMO's) actief, die rechtstreeks onder het VN-hoofdkwartier in New York vallen. De UNMO's leven «tussen de bevolking», en verstrekken informatie aan UNPROFOR. Maar ook deze informatie heeft volgens het NIOD problemen opgeleverd, omdat de politieke werkelijkheid dicteert welke informatie naar boven doorgaat. Als een UNMO bijvoorbeeld heeft geconstateerd en gemeld dat Moslims zichzelf hebben beschoten, wordt deze informatie door UNPROFOR om politieke redenen niet overgenomen.¹³²

Blaauw bevestigt uit eigen ervaring dat VN-lidstaten desondanks informatie verzamelen, maar ook dat zij deze informatie niet vrij met elkaar uitwisselen.

De heer **Blaauw**: Na de val van Srebrenica – een tijd daarna -heb ik met de Defensiecommissie van de West-Europese Unie een werkbezoek gebracht aan de Verenigde Staten. Daarbij zijn wij op een van de marinebases aan boord geweest van de United States Ship Mount Whitney. Dat is een van hun varende topintelligence centra, die meegaan met hun grote vloten. Daar wordt commandovoering op gevoerd. Daar is mij duidelijk geworden dat daar alle informatie binnenkomt die de Amerikanen verzamelen. Of het nu gaat om radioverbindingen of om satellieten of om spionagevliegtuigen etcetera. Ik heb gezien dat daar op schermen de hele Middellandse Zee stond. Toen ik vroeg: kan ik ook de Balkan zien, werd het beeld gewoon vergroot en kwam de Balkan daar uit. Kan ik Bosnië-Herzegovina zien? Toen werd het beeld vergroot. Kan ik Srebrenica zien? Toen ging het dicht. Bij die kaarten stonden allemaal vlaggetjes en allemaal gegevens. Bij nadere navraag werd er gezegd dat er gigantisch veel informatie binnenkomt

¹³⁰ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 113.

¹³¹ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», pp. 36–40.

¹³² NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 39.

Blaauw verklaart deze handelswijze uit de combinatie van de hoeveelheid informatie die wordt verzameld en het ontbreken van een eigen belang voor de VS bij operaties in Bosnië.

De heer **Blaauw**: (...) Ik draai het dan terug naar hoe je het zelf deed aan boord van een schip in de gevechtscentrale. Daar komt zoveel informatie binnen dat er filters voor gaan. Je kunt het namelijk niet allemaal bevatten. Ook in dat intelligence-centre van de Amerikanen zoekt men die informatie die primair van belang is voor de strijdkrachten van de Verenigde Staten. De Verenigde Staten zaten niet in de operatie van UNPROFOR. Zij zaten op afstand.

2.4.5 Het Nederlandse inlichtingenbeleid

In Nederland wordt het terughoudende VN-beleid met betrekking tot inlichtingen gevolgd. Dat er niet op VN-inlichtingen hoeft te worden gerekend, is eerder gebleken bij de vredesoperatie in Cambodja. Zelfs simpele luchtfoto's waren bij de VN «not done».¹³³ Als Nederland, bijvoorbeeld met het oog op bescherming van de eigen troepen, toch over inlichtingen zou willen beschikken, dan zou het daar zelf voor moeten zorgen.

De MID produceert in 1993 een risico-analyse, op basis waarvan zij concludeert dat «de enclave vanuit militaire optiek onverdedigbaar» is. Het NIOD stelt dat «uit niets is gebleken dat de hogere regionen van deze conclusie in kennis zijn gesteld».¹³⁴ Ook Commodore P.J. Duijn, van juli 1990 tot december 1993 hoofd van de MID, verstrekt begin 1993 een negatief advies over de uitzending van Nederlandse militairen naar de Balkan en eind 1993 over de lichte bewapening waarmee Dutchbat naar Bosnië is gestuurd. Met deze mondelinge adviezen, die hij via de plaatsvervangend Chef Defensiestaf (Van den Breemen) en de secretaris-generaal (Patijn) naar minister Ter Beek zendt, wordt echter niets gedaan.¹³⁵

Voor de eigen informatiepositie moet Dutchbat vertrouwen op de informatie die de eigen patrouilles verzamelen. Informatie van westerse inlichtingendiensten is niet beschikbaar. Vlak voordat Dutchbat vertrekt naar Srebrenica, verzoekt de CIA echter of Dutchbat ontvangst- en zendapparatuur mee kan nemen, zogenaamde «communicatiekoffertjes». Met deze apparatuur kan het radioverkeer van zowel het Bosnische regeringsleger in de enclave als van de Bosnische Serviërs die om de enclave heen zijn gelegerd, worden afgeluisterd. Couzy wijst dit aanbod af vanwege de risico's bij ontdekking.

De heer **Couzy**: Je loopt een hoop extra risico's doordat daar zeer geheime apparatuur aanwezig is, waarbij het maar de vraag is hoe lang het geheim blijft dat je het hebt, want in die enclave van Srebrenica bleef niets geheim. Binnen no time lekt dat uit en dan loop je extra risico's, want dat zijn natuurlijk topdoelen voor een tegenpartij, voor een maffia, om dat te vermeesteren. Je haalt aldus een geweldige hoeveelheid ellende op je hals, wat je in mijn ogen alleen maar doet, als je er ook grote voordelen aan ziet. Ik zag nauwelijks voordelen, want ik zag niet in dat de positie van Dutchbat er iets beter door zou worden. Het nadeel dat de Inlichtingendienst er iets slechter van werd, vond ik ondergeschikt bij alle risico's die je ging lopen als je daar ja tegen zou zeggen.

Couzy relateert tijdens zijn verhoor het belang van inlichtingen.

De heer **Couzy**: Kijk, intelligence is een hulpmiddel. Informatie over de vijand waar je iets mee kunt doen, zodat je beter kunt reageren. In dat licht moet u dat zien. De Engelse

¹³³ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 140.

¹³⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 1119.

¹³⁵ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 114.

commandant in Sarajevo had een groot aantal SAS-teams die hem van informatie voorzagen die de VN niet kon leveren. Zodoende waren de generaal Rose en later de generaal Smith ontzettend goed geïnformeerd over wat er op die hotspots gebeurde. Hij stuurde dus altijd zo'n team naar hotspots of plaatsen waarvan hij verwachtte dat het een hotspot zou kunnen worden. Hij kreeg rechtstreeks van die teams de informatie en kon daarop dus goed reageren als commandant. Maar als je in die enclave bent, dan heb je niks meer. Er zijn ook verder geen andere hulpmiddelen. Wat heb je dan aan informatie als je daar toch niet op kan reageren? Dat was een belangrijk punt.

Daarnaast hebben de «communicatiekoffertjes» volgens Couzy ook weinig tot geen zin, gezien de situatie waarin Duchtbat terecht komt in Srebrenica.

De heer **Couzy**: Een tweede punt is dat het gros van de posten van de eenheden die rond de enclave zaten vaste posities waren. Die communiceerden niet met elkaar via de radio, die communiceerden per lijn. Met die wonderkoffertjes kon je geen lijnen af luisteren. Je kon radioverkeer af luisteren. Er zal best wel eens radioverkeer zijn, maar dan gaat het wel in het Servo-Kroatisch. Dat betekent dat je om 24 uur per dag dat radioverkeer af te luisteren een behoorlijke af luister- en analysecapaciteit nodig hebt in de enclave. Nou, het is onmogelijk dat je die daar stiekem, in het geheim naar binnen smokkelt. Dat betekent dat de informatie die met die middelen, met die sensoren zou worden opgevangen via de satelliet naar de Amerikaanse CIA zou worden gestuurd. Dan heb je dus geen enkele controle, geen enkel zicht op wat er met jouw informatie gebeurt. Je bent dus heel naïef om te denken dat je daar echt op tijd ooit iets van terugziet. Zo werkt bijna geen enkele inlichtingendienst, maar zeker de CIA niet. Dus ik vond dat eigenlijk ook weer een fopspeen. Het lijkt heel mooi, maar je kan er als Nederland niks mee. Je bewijst alleen de Amerikanen een heel kleine dienst, want ik denk dat het niet echt veel bijzondere informatie zou hebben opgeleverd. Alle rompslomp die je hebt tegen de VN ik ging ervan uit dat ik niet eens naar de minister hoefde te gaan om dit te vragen, omdat ik het antwoord «nee» zou krijgen.

Dat de «communicatiekoffertjes» geen meerwaarde hebben door het beperkt radioverkeer is niet in overeenstemming met de constatering van *communications intelligence*-personeel dat in Bosnië heeft gewerkt, die de oorlog in de regio een «walkietalkie war» noemen.¹³⁶ Daarnaast verklaart de heer Wiebes, de auteur van de deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995» van het NIOD, in een schriftelijke reactie aan de commissie naar aanleiding van het verhoor van Couzy: «Amerikaanse diensten hadden (...) het grootste belang erbij om te delen met de KL. Dat is mij recent nogmaals bevestigd door een Amerikaanse inlichtingenfunctionaris».¹³⁷

Van der Vlis verklaart tijdens zijn verhoor dat hij niet heeft geweten dat Couzy het verzoek van de CIA om de «communicatiekoffertjes» mee te nemen heeft afgewezen.

De heer **Van der Vlis**: (...) Het is misschien geen leuke opmerking, maar laat ik maar helder zijn: als dat bericht bij mij terecht was gekomen, had ik er zonder meer op aangedrongen dat het wel was gebeurd. Ik moet er wel een opmerking bij maken. Denkt u niet dat dit betekent dat je daarmee stante pede over allerlei informatie beschikt! Wat u in de enclave had kunnen brengen, is de interceptieapparatuur, de apparatuur die de informatie opvangt. Wat u niet in de enclave kunt brengen, is de analysecapaciteit, omdat daarvoor te veel mensen en apparatuur nodig zijn. Dat moet dus in de VS gebeuren. Dat gaat via satellietverbindingen en dan is het nog maar te hopen dat de Amerikaanse bureaucratie ertoe leidt dat wij die informatie weer terugkrijgen. Dat is namelijk nog niet zo simpel. Het is niet zo maar even een simpele oplossing voor een moeilijk probleem.

¹³⁶ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 273.

¹³⁷ Brief van C. Wiebes, d.d. 22 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-43).

Ook Ter Beek verklaart niet op de hoogte te zijn geweest van het verzoek van de CIA.

De heer **Ter Beek**: Dat heeft mij nooit bereikt. Ik heb een dergelijk verzoek nooit onder ogen gehad. Als ik het onder ogen zou hebben gehad, had ik toestemming gegeven. Ik kan u zeggen waarom. Voor mij was de veiligheid van de door mij uitgezonden Nederlandse soldaten zo belangrijk.

Daarnaast wordt er ook vanuit het parlement niet «nadrukkelijk aangedrongen op een verbetering van de Nederlandse informatiepositie op het vlak van intelligence», noch voor het besluit tot uitzending, noch na de feitelijke uitzending van Dutchbat.¹³⁸

2.5 Uitwerking VN-opdracht

Het besluit een vredesoperatie te beginnen, wordt genomen door de Veiligheidsraad. Deelname aan een vredesoperatie is echter een nationaal besluit. Regeringen kunnen aan hun deelname voorwaarden stellen, bijvoorbeeld door de inzet uitdrukkelijk aan een bepaald gebied te verbinden of te beperken tot een onderdeel van het mandaat. Het NIOD wijst op het belang van het stellen van voorwaarden voorafgaand aan de terbeschikkingstelling van een eenheid voor een vredesoperatie. Zaken als het optreden, de locatie en de tijdsduur worden bij vredesoperaties normaal gesproken vastgelegd voordat een eenheid ter beschikking wordt gesteld. Na overdracht van operationeel bevel kan een VN-commandant vervolgens, binnen de overeengekomen taakopdracht, de overeengekomen middelen en de afgesproken geografische beperkingen naar eigen goeddunken eenheden inzetten.¹³⁹

Deelname aan een vredesoperatie geschiedt in beginsel op basis van een mandaat waarin het beoogde doel, de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de verschillende bevelvoeringsniveaus en de middelen van de vredesmacht zijn vastgelegd. In het onderstaande wordt eerst beschreven op welke wijze een mandaat tot stand komt. Vervolgens wordt ingegaan op wat de inzet van de Nederlandse regering is bij de nadere uitwerking van de VN-opdracht, wat daarbij het advies is van de ambtelijke en militaire top en op welke wijze de Nederlandse regering hierover communiceert met de VN.

2.5.1 Totstandkoming mandaat

In het mandaat van de Veiligheidsraad voor vredesoperaties worden de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de troepen vastgelegd. Eén van de basisprincipes van VN-vredesoperaties, die ook in het mandaat wordt vastgelegd, is dat lidstaten troepen leveren op basis van vrijwilligheid. Formeel betekent dit dat Nederland er vrijwillig voor kiest troepen te sturen, maar ook het recht heeft om in beginsel te besluiten om zijn troepen terug te trekken (*full command*). Hierbij dient wel te worden aangetekend dat dit om politieke en praktische redenen vaak niet zo eenvoudig is. Zo draagt het VN-secretariaat Nederland de beslissing om zijn troepen in oktober 1983 uit Libanon terug te trekken nog lange tijd na.¹⁴⁰ In het specifieke geval van de uitzending van Dutchbat maakt het feit dat het aanbod zonder voorwaarden wordt gedaan, terugtrekking zonder gezichtsverlies te lijden eigenlijk onmogelijk.

Een belangrijk aspect dat door de VN in het mandaat van een vredesmissie wordt vastgesteld, is het geweldsniveau. Het gaat hierbij om de

¹³⁸ NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992–1995», p. 161.

¹³⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 1061.

¹⁴⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 501.

keuze de operatie uit te voeren als vredeshandhavende operatie (volgens Hoofdstuk VI Handvest VN) of als vredesafdwingende operatie (volgens Hoofdstuk VII Handvest VN). Een dergelijke beslissing wordt vastgelegd in een resolutie.

Bij het ontwerp van een Veiligheidsraadresolutie spelen meerdere invalshoeken een rol. Van Kappen licht dit proces vanuit zijn ervaring bij de VN tijdens zijn verhoor nader toe.

De heer **Van Kappen**: (...) De processen verlopen parallel aan elkaar. Op DPKO en het secretariaat en tussen DPKO en DPA wordt voortdurend een dialoog gevoerd over de contouren van het concept. Tegelijkertijd wordt er door de ambassadeurs van de permanente leden en de ambassadeurs van de niet-permanente leden van de Veiligheidsraad over gesproken. De processen doorkruisen elkaar soms. Er is echter een continue planningsproces met allerlei parallelle processen. Uiteindelijk legt het secretariaat zijn ideeën vast in een concept. Dat is eigenlijk een politiek-militair concept, dat het resultaat is van een afweging van de politieke en de militaire aspecten. Men heeft getracht een optimale match te vinden van de politieke en de militaire overwegingen. Dit stuk wordt door DPKO voorgelegd aan de 38ste verdieping, de secretaris-generaal, die er met zijn inner circle nog een keer naar kijkt. Uiteindelijk komt het terecht bij de Veiligheidsraad. Daar start dan de discussie over het samenstellen van het mandaat. Dus die brief van de secretaris-generaal is een van de belangrijke bouwstenen bij het komen tot een mandaat. Ik wil nog even iets zeggen over dat politiek-militaire proces. Ik meen namelijk dat dat belangrijk is. Zaken die politiek heel aantrekkelijk zijn, zijn vaak militair onuitvoerbaar of zeer riskant. Het omgekeerde geldt ook. Wat militair erg voor de hand ligt en militair zeer aantrekkelijk is, is politiek soms absoluut niet haalbaar. De kunst is met een voortdurende uitwisseling van gedachten, met een soort dialoog, tot een concept te komen waarmee het politieke en het militaire denken als het ware in elkaar worden geschoven, zodat een optimale oplossing ontstaat. Ik zeg niet dat er dan de beste oplossing is, maar dat er dan de optimum solution is.

Van Kappen maakt ook onderscheid tussen klassieke vredesoperaties en huidige vredesoperaties.

De heer **Van Kappen**: (...) De ambtenaren die al enige tijd bij de VN in New York werkten, de ambtenaren die van DPA kwamen en bij DPKO zijn gezet, waren nog opgevoed met het idee van de klassieke vredesoperaties, de eerste generatie vredesoperaties. Daarbij gold: volledige instemming van alle partijen, licht bewapend, niet te wild en niet te ruw. Men moest het daarbij voornamelijk hebben van de politieke afschrikking. De militairen hadden een symboolfunctie en konden licht bewapend zijn. De omslag in het denken heeft enige tijd gekost. Toen ik bij DPKO kwam, was er nog een zeer grote groep van met name mensen van de civiele kant die de klassieke visie op vredesoperaties zeer sterk aanhingen. De aard van de conflicten had zich echter gewijzigd. Wij hadden niet meer te maken met conflicten tussen staten met regeringen en legers. Wij hadden daarentegen te maken met burgeroorlogen; met uiterst bloedige conflicten. Wij kregen te maken met niet alleen regeringen, maar ook met andere partijen, partijen die vaak niet gevoelig waren voor internationale druk. Die partijen bedienden zich niet van reguliere legers die doen wat ze gezegd wordt, maar zij bedienden zich van allerlei bewapende krijgsmiddelen in allerlei soorten en varianten. Dus het risico van de tweede generatie operaties is zowel strategisch als tactisch, maar ook politiek en militair aanzienlijk groter. Het wennen aan dat beeld en het zich realiseren dat er een andere manier van vredesondersteunende operaties moest worden bedacht, heeft enige tijd gekost. Er kon niet een knop worden omgezet. Het proces verliep heel langzaam.

Het formuleren van het mandaat voor UNPROFOR verloopt volgens de aanpak van een klassieke vredesoperatie, terwijl sprake is van een burgeroorlog.

Onderdeel van het mandaat zijn de *Rules of Engagement*, waarin de geweldsinstructie voor de VN-troepen zijn vastgelegd. Ook daarvoor geldt dat de totstandkoming geen eenvoudig proces is, zo verklaart Van Kappen tijdens zijn verhoor.

De heer **Van Kappen**: (...) De rules of engagement vormen in principe een politiek-militair en juridisch document. Zij zijn altijd gebaseerd op het mandaat. Het mandaat is het fundament voor alles: voor de rules of engagement, voor de operationele plannen en voor het genereren van troepen. Op een gegeven moment begint het mandaat vorm te krijgen en dan begint de militaire staf al met het opstellen van een concept. Althans, zo is thans de procedure. Vroeger was die anders. Men begint in zo'n vroeg stadium, omdat men niet kan wachten totdat het definitieve mandaat er is, want dan ben je te laat. Het concept wordt voorgelegd aan de politieke mensen van DPKO. Ook hieruit blijkt weer dat er gelijktijdig een politiek-militair proces is voor het zoeken naar de optimale oplossing. Militairen willen vaak iets in de rules of engagement waarvan politici zeggen: dat gaat toch echt niet door. Enfin, dan krijg je een discussie tussen de politieke en de militaire kant totdat het concept, dat van de militaire adviseur komt, is bijgesteld en alle politieke inputs zijn ingebracht. Blijkt dat beide partijen ermee kunnen leven, dan moet het nog door het juridische poortje. Het gaat vervolgens naar het office of legal affairs. Daar bestuderen internationale juristen het concept. Zij zeggen bijvoorbeeld: het is een spannend verhaal, maar je hebt het internationale recht niet in aanmerking genomen. Bepaalde elementen moeten nog in de tekst verwerkt worden. Dat is de juridische input. Als ook dat is gebeurd, gaat het concept naar de Force Commander. Helaas wordt bij dit soort operaties de persoon van de Force Commander pas op het allerlaatste moment aangewezen, omdat het daarbij om een politieke benoeming gaat. Achter de schermen wordt dan tussen allerlei landen die die positie willen een gevecht geleverd. Dus de Force Commander komt pas heel laat in beeld, maar uiteindelijk moet hij met het stuk werken. Het verhaal wordt hem dan dus voorgelegd. Hij leest het met zijn staf, als die dan al is geformeerd. De mensen van die staf komen namelijk overal vandaan. De Force Commander heeft vervolgens ook het een en ander over het concept te vertellen en wil bepaalde wijzigingen aangebracht hebben. Dat is althans vaak het geval. Voor het aanbrengen van die wijzigingen geldt het hele verhaal dat ik verteld heb. Uiteindelijk kan de Force Commander met de tekst leven en wordt het stuk ondertekend door de undersecretary-general voor peace keeping operations. Destijds was dat Kofi Annan. Dan zijn de rules of engagement vastgesteld. De VN-macht moet zich daarna aan die rules of engagement houden. Natuurlijk zijn er procedures om de rules of engagement te wijzigen als de situatie in het veld verandert. Dat vergt evenwel een ingewikkeld proces.

Een lidstaat heeft de mogelijkheid om na overleg voor de eigen troepen van de *Rules of Engagement* af te wijken. Eenvoudig is dat echter niet.

De heer **Van Kappen**: Ja, theoretisch kan dat, praktisch ook, maar je moet daarmee heel voorzichtig zijn. Je moet waar kunnen maken waarom je ervan wilt afwijken. De discussie erover wordt bij de VN in alle openheid gevoerd. Allerlei landen letten op je en er wordt een oordeel over je geveld. Dus als je wilt afwijken van de rules of engagement die door de VN zijn vastgesteld, moet je met een goed verhaal komen.

Verder heeft een lidstaat altijd de mogelijkheid om op andere terreinen een zekere mate van eigen invulling te kiezen. Er is sprake van een zekere mate van vrijheid, zo verklaart PVVN Biegman.

De heer **Biegman**: Daar is een zekere mate van vrijheid. Men zag dat ook in bewapening tussen verschillende eenheden in Bosnië. De Denen hadden tanks in Tuzla, wat heel plezierig was, geloof ik. Zij hebben er een paar keer mee geschoten en dat maakte toch wel enige indruk. Andere eenheden hadden een wat lichtere bewapening. Het was een kwestie van dialoog tussen het land in kwestie en de commandant van UNPROFOR, of hij dat goed vond of niet. Wat betreft de lokatie had men de vrijheid om te zeggen: ik wil dit wel en dat niet. Dat hebben wij tot onze schade gemerkt toen wij zelf een opvolger zochten.

2.5.2 Inhoud en reikwijdte mandaat UNPROFOR

In algemene termen bestaat de taak van UNPROFOR uit de uitvoering van het UNPROFOR-mandaat voor Bosnië (resolutie 770) en voor de *safe areas* (resoluties 819, 824, 836)¹⁴¹. In resolutie 836, die een sleutelrol zal gaan spelen bij het *safe area*-beleid, worden de taken van UNPROFOR in Bosnië geformuleerd en wordt de mogelijkheid geopend gebruik te maken van geweld om het mandaat te kunnen uitvoeren. De bevoegdheid wordt gegeven om – zij het met een aantal randvoorwaarden – gebruik te maken van *air power*. Box 2.6 bevat een beschrijving van de belangrijkste onderdelen van deze resolutie. De letterlijke tekst van de resolutie is opgenomen in appendix F.

Box 2.6: Resolutie 836

Resolutie 836 (4 juni 1993) bevat diverse onderdelen, waarvan er drie direct van belang zijn voor het mandaat van UNPROFOR. Dit betreft de volgende onderdelen:

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

5. *Decides* to extend to that end the mandate of the UNPROFOR in order to enable it, in the safe areas referred to in resolution 824 (1993), to deter attacks against the *safe areas*, to monitor the cease-fire, to promote the withdrawal of military or paramilitary units other than those of the Government of the Republic of Bosnia and Herzegovina and to occupy some key points on the ground, in addition to participating in the delivery of humanitarian relief to the population;

9. *Authorizes* UNPROFOR, in addition to the mandate defined in resolutions 770 (1992) of 13 August 1992 and 776 (1992), in carrying out the mandate defined in paragraph 5 above, acting in self-defence, to take the necessary measures, including the use of force, in reply to bombardments against the safe areas by any of the parties of to armed incursion into them or in the event of any deliberate obstruction in or around those areas to the freedom of movement of UNPROFOR or of protected humanitarian convoys;

10. *Decides* that, notwithstanding paragraph 1 of resolution 816 (1993), Member States, acting nationally or through regional organizations or arrangements, may take, under the authority of the Security Council and subject of close coordination with the Secretary-General and UNPROFOR, all necessary measures, through the use of air power, in and around the safe areas in the Republic of Bosnia and Herzegovina, to support UNPROFOR in the performance of its mandate set out in paragraphs 5 and 9 above.

In punt 5 van de resolutie worden de taken beschreven. Belangrijke element hierin is «to deter attacks against the safe areas», hetgeen niet meer is dan het afschrikken van een aanval. Verdediging van de enclave of bescherming van de bevolking valt hier niet onder.

Punt 9 biedt UNPROFOR de mogelijkheid om «acting in selfdefence» maatregelen te treffen «including the use of force», om te antwoorden op bombardementen of een gewapende inval van de *safe areas* of humanitaire konvoien.

Onder punt 10 wordt *air power* beschikbaar gesteld als middel om het mandaat uit te voeren. Deze *air power* is vooral bedoeld als zelfverdediging. De reikwijdte van het begrip «zelfverdediging» leidt echter tot verwarring onder de NAVO-landen die al deelnemen aan *Deny Flight* en meer jachtvliegtuigen beschikbaar stellen voor de taak ten aanzien van de *safe areas*. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk willen de vliegtuigen alleen inzetten voor de bescherming van het VN-personeel in de enclaves, de andere Europese lidstaten menen dat ook de bevolking moet worden verdedigd. De Amerikaanse autoriteiten gaan er ook vanuit dat alleen

¹⁴¹ TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 74–81.

UNPROFOR moet worden beschermd en dat de *safe areas* niet moeten worden verdedigd. Dat is volgens militaire specialisten ook niet mogelijk.¹⁴² In paragraaf 2.5.4 wordt nader ingegaan op de discussie omtrent luchtsteun voor UNPROFOR.

Op 14 juni 1993 stuurt de SGVN, Boutros-Ghali, een rapport aan de Veiligheidsraad over de implementatie van resolutie 836.¹⁴³ Hierin wordt aangegeven dat voor een volledige uitvoering van de resolutie, gebaseerd op *deterrence by strength*, een troepenmacht van 34 000 man nodig is. Voor een minimumniveau van afschrikking is een troepenmacht van 7 600 man nodig (een aantal overigens dat uiteindelijk pas na een jaar wordt gerealiseerd, zo meldt de SGVN aan de Veiligheidsraad¹⁴⁴). Het NIOD spreekt over *deterrence by presence*.¹⁴⁵ Deze term wordt door de SGVN in het rapport niet gebruikt. Wel merkt de SGVN in het rapport op dat deze «lichte variant» op zichzelf geen volledige garantie van de verdediging van de *safe areas* kan bieden, er wordt vertrouwd op de dreiging met luchtsteun tegen elke aanvallende partij.¹⁴⁶ De «lichte variant» wordt voorgesteld, omdat een troepenmacht van 34 000 niet haalbaar wordt geacht.

De Veiligheidsraad neemt het voorstel van de SGVN om te kiezen voor de «lichte variant» op 18 juni 1993 over met het aannemen van resolutie 844. In box 2.7 worden de belangrijkste onderdelen van deze resolutie weergegeven.

Box 2.7: Resolutie 844

Resolutie 844 (18 juni 1993) bevestigt de implementatie van resolutie 836.

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. *Approves* the report of the Secretary-General;
2. *Decides* to authorize the reinforcement of UNPROFOR to meet the additional force requirements mentioned in paragraph 6 of the report of the Secretary-General as an initial approach;
3. *Requests* the Secretary-General to continue the consultations, *inter alia*, with the Governments of the Member States contributing forces to UNPROFOR, called for in resolution 836 (1993);
4. *Reaffirms* its decision in paragraph 10 of resolution 836 (1993) on the use of air power, in and around the safe areas, to support UNPROFOR in the performance of its mandate, and *encourages* Member States, acting nationally or through regional organizations or arrangements, to coordinate closely with the Secretary-General in this regard;
5. *Calls upon* Member States to contribute forces, including logistic support and equipment to facilitate the implementation of the provisions regarding the safe areas.

In paragraaf 2 wordt de omvang van de troepenmacht vastgesteld, onder verwijzing naar het rapport van de SGVN. In paragraaf 4 van deze resolutie wordt de mogelijkheid van luchtsteun om het mandaat uit te kunnen voeren, bevestigd. De minister van Buitenlandse Zaken geeft in zijn brief van 4 maart 1996 aan dat politieke en praktische argumenten de doorslag hebben gegeven om te kiezen voor de «lichte variant», waarbij luchtsteun noodzakelijk is.¹⁴⁷

Centraal in de discussie over inhoud en reikwijdte van het mandaat staat de vraag of Dutchbat geweld mag gebruiken om de enclave te verdedigen

¹⁴² NIOD, «Srebrenica», p. 983.

¹⁴³ UN, Report of the Secretary-General of 14 June 1994 (S/25 939).

¹⁴⁴ UN, Report of the Secretary-General of 1 December 1994 (S/1994/1389).

¹⁴⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 985.

¹⁴⁶ UN, Report of the Secretary-General of 14 June 1994 (S/25 939), p. 3.

¹⁴⁷ TK 1995–1996, 22 181, nr. 149, p. 8.

en/of de bevolking te beschermen of alleen ter zelfverdediging. In het navolgende wordt ingegaan op de opvattingen over deze vraag in 1993, dus vóór de uitzending van Dutchbat.

Volgens Kooijmans staat in het mandaat de bescherming van de bevolking centraal.

De heer **Kooijmans**: Het mandaat voor de safe area-operatie was het beveiligen van de bevolking in de safe areas en daarvoor werden in resolutie 836 bepaalde mogelijkheden geboden om die bescherming ook geloofwaardig te maken. Dat was ook de inzet van het luchtwapen als dat nodig zou blijken te zijn.

(...) Als u ziet dat in de resolutie zelf staat dat gewapend geweld mag worden gebruikt, zoals de inzet van het luchtwapen, ter bescherming van de missie, dan is daarbij inbegrepen het eventueel geweld mogen gebruiken ter bescherming van de bevolking. In het rapport van Kofi Annan over Srebrenica staat dat het secretariaat een nota heeft opgesteld waarin de commandant van UNPROFOR wordt verzocht om van de geboden mogelijkheden van bescherming iedere keer aan te geven onder welke voorwaarden en aan de hand van welke criteria het luchtwapen kan worden ingezet. Het is dan duidelijk dat het mandaat ook betrekking had op de bescherming van de bevolking.

Blaauw verklaart tegenover de commissie dat het mandaat alleen zelfverdediging van de eigen troepen betreft. Verdediging van mensen die onder de ogen van Dutchbat door een andere partij zwaar bedreigd worden, staat niet in het mandaat. Dutchbat heeft ook onvoldoende middelen om zich te beschermen. Kooijmans onderschrijft dit niet.

De heer **Kooijmans**: Ik moet u eerlijk zeggen dat mij dit zeer verbaast. Ik herinner mij heel goed dat wij natuurlijk in de Kamer over het mandaat gesproken hebben, maar het is zo'n gekunsteld onderscheid. Als op een observatiepost geschoten wordt, en wij weten nu exact wat dit inhoudt, is dat een aanval op UNPROFOR-personeel. Het is echter tevens een aanval op het te beschermen mandaat. Als zodanig kun je geen onderscheid maken. Ik weet dat de inzet van geweld in de discussie eindeloos een rol gespeeld heeft: als dit uitsluitend mocht ter zelfbescherming van het personeel dan mocht dit ook ter bescherming van de missie. Ik vind het kunstmatig om te spreken over bescherming van personen of bescherming van grondgebied. Het gaat om de missie en dat staat heel uitdrukkelijk ook in het rapport van Kofi Annan.

Duidelijk is in ieder geval dat verdediging van de enclave niet als onderdeel van het mandaat wordt gezien. Ook Vos gaat niet uit van verdediging, maar van bescherming van de bevolking.

De heer **Vos**: Ik denk niet dat de troepen die daar gelegerd waren, met de safe-areaconstructie die wij hadden, ooit de mogelijkheid hebben gehad om de gebieden echt te verdedigen. Met die taak zijn wij er ook niet heen gegaan. Ik heb gezegd dat wij daarheen zijn gegaan met de taak, een mate van humanitaire bescherming te leveren. Daar waren we voor uitgerust. Of het nou een .50 of een 25 mm was: daar waren we voor uitgerust. Dat geldt niet alleen voor ons, maar ook voor de Britten in Gorazde, in Zepa, en voor alle safe-areatroepen die daar waren. Die waren daar niet naartoe gestuurd om de safe areas te verdedigen tegen een massale aanval, zoals die uiteindelijk in Srebrenica wel heeft plaats gehad.

Ook Lubbers onderschrijft dat zijns inziens het mandaat de bescherming van de bevolking omvat. Lubbers realiseert zich dat dit kan leiden tot slachtoffers onder de Nederlandse militairen.

De heer **Lubbers**: In beginsel «ja», maar daar moet aan toegevoegd worden dat ik mij geen gesprek herinner. Natuurlijk is het van betekenis, met name bij de vormgeving, maar het is een principiële vraag. Altijd als je troepen uitzendt, wordt dat risico genomen.

Ter Beek legt in zijn reactie nog eens de nadruk op het verschil tussen de «zware variant» met 34 000 man en de «lichte» met 7 600 man waar uiteindelijk voor is gekozen. Bij de «lichte variant» is geen sprake van verdediging.

De heer **Ter Beek**: Dat was het essentiële verschil tussen de zware en de lichte variant. De zware met 34 000 man was ook gericht op gebiedsverdediging. Daarvoor moesten dan ook alle zware middelen mee, variërend van tanks tot artillerie. De lichte variant was gebaseerd – uiteindelijk heeft dat niet gewerkt – op het principe van afschrikking door aanwezigheid. Anders gezegd: de aanwezigheid van VN-blauwhelmen ter plekke zou Karadzic en Mladic ervan moeten weerhouden om de enclave in te nemen, omdat zij daarmee de VN, de volkerengemeenschap bruuskeerden et cetera. Aan deze «deterrence by presence», zoals het in de terminologie van Boutros-Ghali heet, zaten nog een paar elementen vast. Heel essentieel was daarbij de air support.

Biegman heeft een eigen visie op het mandaat van UNPROFOR.

De heer **Biegman**: Het mandaat was op zichzelf natuurlijk een heel klein beetje absurd. Als het mandaat is afschrikking. Wat is afschrikking? Dat is dat je de andere partij erg bang maakt en daardoor ervoor zorgt dat hij iets niet doet. Dutchbat kon dat natuurlijk niet, militair. Het was een politiek concept, het idee, de hoop dat als daar een VN-macht zit, dan zullen de Serviërs nog wel even uitkijken voordat zij daarover heenlopen. Dat was de hele basis. Zoals gezegd, het heeft op sommige plaatsen lang genoeg gewerkt en op andere is dat niet het geval geweest.

Volgens Couzy is het mandaat onwerkbaar. Beschermen van de bevolking kan niet met de gekozen constructie.

De heer **Couzy**: (...) als Dutchbat de mensen had willen beschermen, hadden er in plaats van 500 of 600 militairen 4000 militairen uitgezonden moeten worden naar die enclave. Dan had je kans gemaakt om de mensen echt te beschermen als dat mocht. Maar met dat kleine handjevol dat wij daar echt hadden, was dat ook militair gezien onmogelijk.

Ter Beek blijkt in 1994 anders over de inzet van geweld te denken dan Couzy, zo blijkt uit uitspraken van Ter Beek tijdens een uitzending van het Capitool van de NOS op 30 januari 1994, waarin hij zegt: «De resolutie van de VN die het mandaat verschaft op basis waarvan men daar naar toe gaat en op basis waarvan men kan optreden, voorziet in een mogelijkheid dat men gewapenderhand in actie kan komen als het gaat om zelfverdediging en zelfbescherming, maar ook wanneer de opdracht van de militairen, namelijk het beschermen van de burgerbevolking daar in gevaar komt. En welke middelen hebben zij daarvoor?» Het antwoord is: «Men is uitgerust op de eerste plaats met pantserwagens, natuurlijk ook belangrijk voor de eigen bescherming, maar men beschikt verder over mitrailleurs, mortieren en antitankwapens. Dus men is echt goed uitgerust.»

Couzy kan dit verschil van opvatting over de werkbaarheid van het mandaat tijdens zijn verhoor door de commissie niet verklaren.

De heer **Couzy**: Ja, daar zit duidelijk licht tussen. Dat is helder. Maar op dat moment is het besluit allang genomen. Als de minister dan zo'n uitspraak doet en ik zou hem horen, dan kun je daar hoogstens binnenskamers op terugkomen om daar verduidelijking over te vragen, maar je moet dan zeker niet ergens anders ventileren dat je een andere mening hebt.

Overigens is Couzy in 1993 voorstander van «robuust» optreden, zo blijkt uit een interview met het NRC Handelsblad op 11 november 1993. Couzy omschrijft zijn opstelling van destijds tegenover de commissie.

De heer **Couzy**: Heel consequent van het begin af aan een lijn inzetten en daaraan ook vasthouden en bij intimidaties je niet van de wijs laten brengen en dan resoluut, robuust optreden. De minister en ik hadden afgesproken dat wij die kreet «robuust» zouden gebruiken om aan te geven dat wij meer zouden optreden zoals de Engelsen dan zoals sommige andere troepenleverende landen die gemakkelijk meebogen met alles waar zij tegenaan liepen. Als er bijvoorbeeld colonnes werden gestopt – die werden heel vaak gestopt – eiste men een deel van de lading, anders kon men niet doorrijden. Als je daaraan begint, is het hek van de dam. Dan kan geen enkele colonne meer ongestoord zijn einddoel bereiken. Dat bedoel ik met resoluut optreden. Dat je je niet laat intimideren door dit soort chantagetactieken.

Dat daarbij wapens worden gebruikt, is volgens Couzy logisch. Dat is echter niet hetzelfde als het beschermen van de bevolking.

De heer **Couzy**: Ja, maar dan gebruik je je wapens dus niet om de bevolking te beschermen; dan gebruik je ze voor jezelf, want jij hebt een afspraak gemaakt, jouw belangen worden geschaad. Daar kun je dan eventueel wapens voor gebruiken. Dat is iets anders dan de enclave verdedigen tegen een aanval van de Serven.

Het gebruik van wapens is gebonden aan regels, die zijn opgenomen in de *Rules of Engagement* (geweldsinstructies). Volgens Van der Vlis zijn deze niet altijd even duidelijk.

De heer **Van der Vlis**: Als u in het NIOD-rapport the rules of engagement naleest, ziet u dat elke regel een aantal opties heeft. En het moeilijke van dit onderwerp is dat die opties, welke opties er worden gekozen, toch een interpretatie is van de commandant. Dit kan ertoe leiden dat rules of engagement een verschillende inhoud krijgen. In situatie A dit, in situatie B dat. Dit maakt het natuurlijk niet simpel. In volle oorlogstijd is het volstrekt helder wat er gaat gebeuren. Hier komt er een complicerende factor bij en daarvoor moet ook begrip bestaan, namelijk dat je heel snel tegen politieke consequenties van het geweldsmatig handelen aanloopt. Dus dat er op zich terughoudendheid was bij het toepassen van geweld, daar heb ik geen enkel probleem mee. Ik vraag mij echter wel af of bij iedereen tot op het laagste niveau in iedere situatie helder was welk soort geweld zou mogen worden gebruikt. Je ziet dan ook in de praktijk discussies ontstaan: kan dit nu wel of kan dat nu wel. Dat is niet goed. Ik heb bijvoorbeeld begrepen dat voor de Engelsen die voor de beveiliging van het transportbataljon zorgden, gold: als er op hen werd geschoten, was er geen discussie maar werd er terug geschoten. Andere landen reageerden daarop anders en hadden daarover een andere opvatting. Eigenlijk is dat niet goed. Eigenlijk moet je met z'n allen gewoon één lijn trekken.

Het verbeteren van de geweldsinstructies lag niet binnen de invloedssfeer van Van der Vlis, verklaart hij tegenover de commissie.

De heer **Van der Vlis**: (...) Ik had daar echt geen invloed op, behalve dat ik in het gesprek met generaal Rose heel uitvoerig over deze materie heb gesproken. Wij hebben uitvoerig gesproken over de vraag in welke mate je geweld zou toepassen. Hij zat echt op de lijn van een klassieke peace keeper. Ik moet eerlijk zeggen: onder die omstandigheden vind ik dit ook een heel begrijpelijke benadering, want je zit er niet als een groene macht, een NAVO-macht. Je zit er als VN tussen de partijen in. Het gaat er echter wel om dat je op het juiste moment wel de juiste middelen toepast als het echt nodig is. Dat heeft hij in Gorazde ook gedaan. Toen heeft hij op een gegeven ogenblik ook luchtsteun ingezet. Ik had dat natuurlijk ook graag in Srebrenica gezien, dat moge helder zijn.

In de Kamer ligt de nadruk van de inzet op het beschermen van de bevolking.

De heer **De Hoop Scheffer**: Daar is altijd een spanning blijven en die is eigenlijk gedurende de hele Bosnië-operatie gebleven. Dat is de spanning – dat is ook in Srebrenica heel duidelijk gebleken – tussen aanwezig zijn, bescherming, humanitaire bescherming bieden om de redenen waarover wij hebben gesproken, en het steeds groeiende besef dat de agressie, zoals die in Bosnië bleef plaatsvinden, op een bepaalde plaats een halt moest worden toegevoerd. Die twee zielen in één politieke gedachte zijn in steeds sterkere mate met elkaar gaan botsen.

Van Middelkoop hanteert voor *to deter by presence* de term «naïef».

De heer **Van Middelkoop**: (...) door er te zijn: to deter by presence. Ik formuleer het maar met opzet zo, want het geeft ook een beetje onze naïviteit aan.

Valk geeft aan dat impliciete verwachtingen omtrent het actief verdedigen van de bevolking niet expliciet worden uitgesproken.

De heer **Valk**: Formeel was het ter verdediging van Dutchbat, waarbij je dan hoopte dat de bescherming van de bevolking door de aanwezigheid van Dutchbat – plus het eventuele luchtwapen – min of meer gegarandeerd zou worden. Maar ik ging er altijd wel op de een of andere manier van uit: ook een aanval op de bevolking, ook een aanval op Srebrenica zelf, zal toch op de een of andere manier niet onbeantwoord blijven. (...) daar gingen wij toch wel min of meer van uit. Wij hebben het wel aan de orde gesteld in het debat van 16 november, toen wij het hadden over de geweldsinstructies. Het is erg jammer dat daar een zeer beknopt verslag van is gemaakt en geen stenografisch verslag. (...) Toen is er gesproken over de geweldsinstructies en hoe die geïnterpreteerd zouden moeten worden. Omdat ik het niet goed heb kunnen teruglezen, weet ik niet zeker in hoeverre ook nadrukkelijk gezegd is: betekent het dat als er bevolkingsgroepen worden aangevallen, Dutchbat ook zal optreden? Dat herinner ik mij niet. Voor mijn gevoel gingen wij er min of meer van uit dat dit het geval zou zijn.

Dat er Nederlandse militairen risico's lopen bij deze vredesoperatie realiseert Valk zich vanuit ervaringen met andere vredesoperaties, zo verklaart hij.

De heer **Valk**: Ik ben er nooit van uitgegaan dat deelname aan een vredesoperatie, ook in die jaren, een risicoloos gebeuren was. Omdat er van andere landen, met name van Frankrijk en Engeland, ook vrij veel soldaten waren omgekomen bij zulke operaties, wisten wij dat dit een lot zou kunnen zijn dat ook Nederlandse soldaten zou kunnen treffen.

De Hoop Scheffer verklaart in min of meer dezelfde bewoordingen rekening te hebben gehouden met slachtoffers.

Een ander element van het mandaat betreft de ontwapening van de Bosnische strijders in de enclave. Daarover bestaat de opvatting dat dit niet realistisch is.

De heer **Van Middelkoop**: Nee. Iemand die iets wist van de Balkan en die regio – dan hoefde je echt niet de boeken van Den Doollaard gelezen te hebben – kon weten dat het ontwapenen in die gebieden illusoir was. (...) Ze hadden misschien wel de bevoegdheid om netjes aan passerende Serven en Moslims te vragen om hun wapens in te leveren, maar als dat vervolgens werd geweigerd, dan waren er niet zoveel mogelijkheden om ze daartoe te dwingen. Zo zat het er al jaren en dat gold ook voor dit concept. Je was in hoge mate aangewezen op de medewerking van de partijen.

Valk stelt hierover in zijn verhoor:

De heer **Valk**: Achteraf bleek dat volstrekt onhaalbaar te zijn. (...) Op het moment dat het in discussie was, gingen wij er toch een beetje van uit: het is een overeenkomst waar ook de strijdende partijen zich aan hebben gecommitteerd, zodat het met het inleveren van wapens wel goed zal zitten. Natuurlijk was dat vreselijk naïef.

Blaauw wijst in zijn verhoor op de noodzaak van medewerking van beide partijen. Daarnaast heeft Blaauw een striktere opvatting over de inhoud en reikwijdte van het mandaat en de geweldsinstructie die daarmee samenhangt.

De heer **Blaauw**: Uitgaande van het mandaat en het feit dat men alleen maar zijn wapens in mag zetten voor zelfverdediging, was die geweldsinstructie voldoende. Er stond niet in de geweldsinstructie dat je de wapens moest inzetten wanneer er onder je ogen Bosniaken afgevoerd zouden worden door Bosnische Serviërs. Dat stond niet in het mandaat. (...) Bescherming van de burger stond niet in het mandaat. Dat sluipert iedere keer weer in de discussies. Het ging om het handhaven van de safe area. Het beveiligen van de burgers stond daar niet bij. Je zit dan dus in een grijs veld, waarbij je moet verwachten dat de militairen ter plekke daar mogelijk een antwoord op vinden.

Voormalig Chef Defensiestaf Van der Vlis stelt dat verdediging van de *safe area* en bescherming van de bevolking niet los van elkaar zijn te zien.

De heer **Van der Vlis**: Die twee hangen samen. Ik heb zojuist al gezegd dat je niet de bevolking kunt beschermen zonder de safe area te verdedigen.

Van der Vlis reageert in zijn verhoor ook op de verklaringen van de Kamerleden en legt een directe relatie tussen het beschermen van de bevolking en de verdediging van de enclave.

De heer **Van der Vlis**: Neem de discussie van vanmorgen: waren wij nu wel of niet bezig om de vluchtelingen te beschermen. Stond dit nu wel of niet in het mandaat? Daarover mag natuurlijk geen twijfel zijn. Om heel duidelijk te zijn, want ik denk dat die discussie vaak verwarrend gevoerd wordt, het effectief beschermen van de bevolking hangt wat mij betreft direct samen met het effectief verdedigen van de enclave. Als je het gebied niet in handen kunt houden, kun je ook de bevolking niet beschermen. Dit zat er in dat mandaat dus niet in. Het mandaat leunde heel zwaar op twee cruciale voorwaarden. De eerste is: «the consent of all the parties involved», dus de medewerking van alle partijen. De tweede is de luchtsteun. Op het moment dat een van die twee voorwaarden dus ging kruipen, werd uitgehold, wist je van tevoren dat er een probleem was. Waarom? Omdat achter de afschrikking, de «deterrence», geen vervolg zat. UNPROFOR beschikte niet over luchtmobiele eenheden bijvoorbeeld, dat is pas later gekomen met de rapid reaction force. Men had niet de middelen om dan nog werkelijk te kunnen ingrijpen.

2.5.3 Bewapening van Dutchbat

Een onderdeel van de besluitvorming over de uitzending van het luchtmobiele bataljon en de nadere uitwerking van de opdracht van de VN betreft de zwaarte van de bewapening. Dat besluit wordt op nationaal niveau genomen. In Nederland gebeurt dat door Van der Vlis en Couzy, nog voordat duidelijk is dat Dutchbat in Srebrenica zal worden ingezet.¹⁴⁸ Die beslissing wordt later niet meer gewijzigd. Het luchtmobiele bataljon wordt uitgezonden als een lichte infanterie-eenheid met extra middelen, in de vorm van een aantal zware wapens. In de besluitvorming over het soort wapens speelt een drietal overwegingen mee. In de eerste plaats moet het mogelijk zijn de manschappen in korte tijd te trainen in het gebruik en onderhoud van de wapens. Ten tweede bestaat bij optreden in

¹⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1123.

VN-verband de voorwaarde dat de bewapening licht moet zijn. Ten derde voeren Couzy en Van der Vlis aan dat de bewapening licht moest zijn om de Serven niet te provoceren en het zo voor hen duidelijk te laten zijn dat de bewapening slechts ter zelfbescherming dient. Volgens de plaatsvervanger van Couzy, Reitsma, speelt er bij Couzy en Van der Vlis (en bij hemzelf overigens ook) de vrees dat het luchtmobiele bataljon met zwaardere bewapening teveel op een pantserinfanteriebataljon zal gaan lijken. Daarmee zal het luchtmobiele bataljon zijn nut niet kunnen bewijzen en zullen er (opnieuw) vraagtekens worden geplaatst bij het concept, met alle gevolgen vandienvoor de aanschaf van gevechtshelikopters en het aantrekken van voldoende mensen voor een beroepsleger. De Luchtmobiele Brigade moet een eenheid zijn die de arbeidsmarkt aanspreekt.¹⁴⁹

Boutros-Ghali staat echter, op basis van de VN-resoluties 807 (19 februari 1993) en 819 (30 maart 1993), die beide verwijzen naar Hoofdstuk VII Handvest VN, zwaardere bewapening bedoeld voor zelfbescherming toe. Bovendien is het in Bosnië de praktijk dat troepenleverende landen zwaardere bewapening meesturen en de VN legt zich daar bij neer. Commandant Briquemont stelt zelfs tegenover het NIOD dat hij juist wil dat landen zich zwaarder bewapenen en noemt het «spijtig» dat hij de Nederlandse autoriteiten niet heeft kunnen overtuigen.¹⁵⁰ Er komt zowel van binnen (Nederlandse Officieren Vereniging) als van buiten Defensie veel kritiek op het besluit inzake de (te) lichte bewapening. Bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken komt de kritiek van de directie Atlantische Samenwerking en Veiligheid, maar ook van minister Kooijmans zelf. Kamerlid Blaauw vindt de zwaarte van de bewapening niet in overeenstemming met het mogelijk robuust optreden waar het kabinet eerder over sprak. Ook rijst in de Kamer de vraag of de lichte uitrusting is afgedwongen door de Serven, iets wat Ter Beek stellig ontkent.¹⁵¹

De heer **Ter Beek**: De generaal Van der Vlis heeft op 1 februari 1994 overtuigend tegenover de Tweede-Kamercommissie uitgelegd dat het een keuze was, die voortkwam uit een peacekeeping operatie. Wij waren daar met instemming van de Serviërs, en zoals eerder gezegd konden wij er alleen komen met instemming van hen. Wat de keuzes van andere landen betreft: u moet die niet overschatten en op zijn minst enigszins relativeren. Immers, die negen of elf tanks die de Denen hadden meegenomen, hebben één of twee keer geschoten op Sugar Hill, vlakbij Tuzla, en toen zijn zij ermee opgehouden, want het gevolg daarvan was dat er represailles kwamen van de Servische eenheden, namelijk het gijzelen van waarnemers van de VN.

Van der Vlis verdedigt in zijn verhoor door de commissie de keuze van de bewapening.

De heer **Van der Vlis**: (...) je moet voldoende mensen indelen, je moet de bewapening zo maken dat in ieder geval de zelfverdediging is gewaarborgd. Het is iets anders en ik wil daarop met nadruk wijzen, dat je een eenheid toerust voor een effectieve verdediging. Ik heb nog steeds het overduidelijke gevoel dat de discussie over de bewapening in feite om iets anders gaat, namelijk een discussie over de doelstelling. Dat men er toch elementen in wil brengen om die verdediging wel tot stand te kunnen brengen. Ik wil daarover helder zijn en dan weet u gelijk wat de afstand is tussen wat gezonden is en wat een effectieve verdediging had moeten meebrengen, 4 000–5 000 man, een complete brigade inbegrepen artillerie, tanks en inbegrepen bij voorkeur bewapende helikopters. Dit had ik in die enclave willen brengen. Dit is niet alleen mijn verhaal. Er zijn WEU-studies over en NAVO-studies. Nou, daaraan voldeden wij natuurlijk voor geen meter. Ik wil u ronduit zeggen dat ik nog steeds voor 100% sta achter wat ik op 1 februari in de Kamer heb gezegd. Het viel mij op dat de heer Blaauw vanochtend begon over de 25 mm kanonnen,

¹⁴⁹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 115.

¹⁵⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1124.

¹⁵¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1127–1128.

maar aan het einde zei: het maakte eigenlijk toch niet zoveel uit. Dit was ook precies mijn redenering. Wij zochten liever naar een wapen dat paste bij de opleiding van het luchtmobiele bataljon.

(...) Ik vond de bewapening niet licht. (...) Wat men wel eens vergeet, is dat als wij het 25 millimeter-kanon hadden meegenomen, het nog maar de vraag was geweest hoeveel er inzetbaar waren geweest op het moment van de val van de enclave. Het was namelijk een gecompliceerd wapensysteem. Al met al is naar die combinatie van eisen gezocht. Die zijn aangevuld met antitankraketten, de TOW en de Dragon. Bovendien had elke groep nog zijn eigen anti-tanksysteem. Er zaten lichte mortieren in. Het is niet de zwaarte van de bewapening van een pantserinfanterie bataljon, maar, naar mijn oprechte overtuiging, heb ik terecht in de Kamer gezegd dat de bewapening adequaat was voor deze missie. Dat was dus de missie 836 en niets anders.

De woordvoerders in de Tweede Kamer uit 1994 verklaren weliswaar vraagtekens te hebben gehad bij de bewapening, maar uiteindelijk te hebben vertrouwd op de uitleg van Van der Vlis tijdens het mondeling overleg op 1 februari 1994.¹⁵²

De heer **Blaauw**: Ik heb er bij de minister van Defensie geregeld op aangedrongen zwaarder materieel mee te sturen. In het bijzonder de YPR-765 pantserwagens, maar dan degene die is uitgerust met een 25 millimeter kanon. Dat is een geïntegreerd wapensysteem dat veel robuuster is. Als je peacekeeping wilt plegen, moet je wel een enigszins afschrikwekkende bewapening hebben, want als je er te zwak rondloopt, zou je uitlokking kunnen plegen. In het laatste overleg haalde de minister van Defensie Ter Beek echter de chef Defensiestaf van stal en die zei dat binnen de instructies van de Verenigde Naties en binnen de inschatting van de militairen .50 mitrailleurs voldoende waren. Dan stopt het voor mij. Dan ga ik geen motie indienen dat de Kamer van mening is dat er 25 millimeter kanonnen mee zouden moeten. Die militairen zijn ervoor opgeleid en die horen het te weten en die horen het juiste advies te geven. Daar moet je op een gegeven moment op kunnen varen.

Achteraf wordt geopperd dat de beschikbaarheid van tanks verschil zou kunnen hebben uitgemaakt. Aanleiding hiervoor is dat de Denen in Bosnië wel tanks bij zich hebben.

De heer **Blaauw**: (...) Ook het incident, waarbij door de commandant van UNPROFOR de tanks van de Denen werd ingezet om een weg open te maken om de logistieke lijnen open te houden, gaf ons het gevoel dat er eigenlijk meer en zwaarder materieel mee zou moeten als je wat gaat doen.

De waarde van de tanks wordt echter door Van der Vlis tijdens zijn verhoor gerelativeerd.

De heer **Van der Vlis**: Het verhaal van de tanks. Ik moet hier wel de aantekening bij maken dat de vraag tot nu toe onbeantwoord is waarom UNPROFOR die niet heeft ingezet toen het echt nodig was. Ik kan u het antwoord geven. Omdat de Denen dat hadden verboden! Aan de inzet van die tanks waren restricties verbonden. Ik weet niet of u het verhaal van die tanks kent. Die tanks hebben tien maanden rondgezworven, voordat ze Bosnië überhaupt in mochten. Die tanks zijn overal geweest! Het was simpel. De Serven wilden ze niet. Na heel veel geëmmer zijn die dingen er gekomen. Ik heb zelf heel toevallig de operatie gezien waarin zij die logistieke weg hebben opengebroken. Ik moet u eerlijk zeggen dat ik zoiets komisch in mijn leven nog niet had meegemaakt. Volstrekt witte tanks die tactisch optreden om een weg vrij te maken! Maar goed: het heeft gewerkt. Bij mijn weten is dat de laatste inzet van de tanks in Bosnië geweest. Dus Om uw vraag maar direct te beantwoorden: los van alle logistieke problemen, had het er naar mijn gevoel nooit ingezet dat wij die tanks hadden kunnen meebrengen naar de enclave.

¹⁵² TK 1993–1994, 22 181, nr. 74, p. 6.

Een breed gedeelde opvatting is de noodzaak van luchtsteun als terugval-optie ingeval van een aanval op de enclave.

De heer **Van der Vlis**: (...) U heeft het woord «luchtsteunoptie» genoemd, zonder dat wij er echt over hebben gesproken. Er is geen enkel wapensysteem dat zo snel en intimiderend is. Luchtsteun is echt intimiderend voor de tegenstander. Luchtsteun kan met een enorme omvang gevechtskracht tot gelding brengen. Die noodrem was natuurlijk volstrekt noodzakelijk om te voorkomen dat het bataljon onder de voet zou worden gelopen als het echt fout zou gaan.

Ook binnen de Tweede Kamer wordt luchtsteun als een noodzakelijke voorwaarde gezien, omdat de omvang van het uitgezonden bataljon volstrekt onvoldoende is om de enclave te verdedigen.

De heer **Valk**: (...) Wat bovendien erg belangrijk was, was het gevoel van: op het moment dat de zaak onder druk komt te staan, zal het luchtwapen worden ingezet. Overigens, nog één opmerking hierover: stel nu dat er zware wapens zouden zijn meegestuurd, dan zouden een paar honderd soldaten met een gevechtsfunctie ook dan niet in staat zijn geweest om een Servische troepenovermacht van duizenden manschappen, uitgerust met tanks, het hoofd te bieden. Daarvoor had je het luchtwapen nodig.

2.5.4 Luchtsteun voor UNPROFOR

Nadat is gekozen voor de «lichte variant» met 7 600 militairen, met vertrouwen in de afschrikkende werking van het luchtwapen, komt de vraag aan de orde wat het luchtwapen precies inhoudt. De VN-troepen die in een *safe area* gelegerd worden, dienen – volgens het NIOD – slechts als struikeldraad (*trip wire*) om de luchtsteun te activeren in het geval van een aanval van het Bosnisch-Servische leger.¹⁵³

De basis voor het gebruik van luchtsteun ligt in resolutie 836, waarin de Veiligheidsraad UNPROFOR «all necessary measures, through the use of *air power*, in and around the *safe areas* (...), to support UNPROFOR» toestaat. Dit wordt opnieuw opgenomen in resolutie 844. De luchtsteun wordt geleverd door de NAVO. De vliegtuigen die worden ingezet voor *Deny Flight* krijgen tevens als taak het verzorgen van luchtsteun voor UNPROFOR.

Door diverse betrokkenen wordt bij de besluitvorming rond de uitzending van Dutchbat gerekend op bescherming van het luchtwapen. Couzy heeft reeds eind december 1992 gewezen op de risico's voor de Nederlandse soldaten als Nederland daadwerkelijk F-16's naar Bosnië stuurt.¹⁵⁴ Het Algemeen Dagblad citeert de Kamerleden Valk (PvdA) en De Kok (CDA) en de staatssecretaris van Defensie, Van Voorst tot Voorst, die wijzen op de veiligheidsrisico's voor de Nederlandse militairen indien het vliegverbod boven Bosnië met geweld wordt afgedwongen.¹⁵⁵

Daarnaast worden ook later reserves geuit door diverse personen. Genoemd worden de volgende bezwaren¹⁵⁶:

- de stap van eventueel lichtgewapend verzet op de grond naar de inzet van het luchtwapen betekent een grote stap op de escalatieladder;
- internationaal lopen de meningen over wenselijkheid en raadzaamheid van de inzet van het luchtwapen nogal uiteen. Inzet van het luchtwapen zou daardoor ook politieke gevolgen kunnen hebben.

¹⁵³ NIOD, «Srebrenica», p. 979.

¹⁵⁴ NOS-Journaal, 29 december 1992.

¹⁵⁵ Algemeen Dagblad, 30 december 1992.

¹⁵⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 984, 1129–1132.

Ook worden meer praktische bezwaren genoemd¹⁵⁷:

- belemmeringen door weersomstandigheden;
- onvoldoende vliegtuigen, en dan ook nog met onvoldoende brandstof;
- belemmeringen door terreinomstandigheden (dichte bebossing, grotten);
- gevaar van represaillemaatregelen tegen VN-troepen op de grond.

Op 19 januari 1994 voert de Nederlandse regering op het Catshuis overleg met Boutros-Ghali over de inzet van luchtsteun. Dit gesprek leidt tot verwarring omdat Boutros-Ghali geen onderscheid maakt tussen *close air support* en *air strikes*. Hij gebruikt de verzamelterm *air power*.¹⁵⁸ De meningen van de betrokken ministers Ter Beek, Lubbers en Kooijmans over wat Boutros-Ghali precies heeft gezegd, lopen na de bijeenkomst uiteen. Op 28 januari 1994 stuurt de SGVN opnieuw een brief aan de Veiligheidsraad, waarin hij voor het eerst onderscheid maakt tussen *close air support* en *air strikes* in plaats van het tot dan gehanteerde, meer algemene begrip *air power*. Vanaf dat moment zijn de betrokken ministers tevreden.¹⁵⁹

Minister Kooijmans gaat er na afloop van het gesprek met Boutros-Ghali vanuit dat er een toezegging is van de VN dat ingeval van nood luchtsteun zal worden ingezet. Echt hard is deze toezegging blijkbaar niet.

De heer **Kooijmans**: Ik ben niet zo naïef dat ik vertrouwen heb in alles wat ik hoor, maar je moet op een gegeven moment de prioriteiten afwegen die je hebt. Onze eerste prioriteit was het garanderen van de safe area. De tweede prioriteit was helderheid te krijgen over de vraag of het een werkbaar concept is. Met het tweede bedoel ik ook helderheid krijgen over de vraag wat er onder luchtsteun kan worden verstaan en wanneer het gegeven zou worden. Vervolgens moet er een conclusie worden getrokken of het onder de gegeven omstandigheden verantwoord is om erheen te gaan. Alle analyses van militaire en politieke zijde wezen uit dat het op dat moment een verantwoorde keus leek te zijn.

Ook Vos gaat niet uit van harde garanties.

De heer **Vos**: (...) Wij hadden allemaal de indruk dat er wel positief werd gereageerd, maar dat het niet spijkerhard was. Daar is dus ook op doorgevraagd. En toen was het nog niet spijkerhard. Ik herinner me dat wij na afloop van een lunch of een diner, dat weet ik niet meer, daarover spraken: hebben wij nu eigenlijk een keiharde garantie of niet? Ik denk dat wij allemaal het gevoel hadden dat er wel een soort garantie was, maar was die hard genoeg? Met het oog daarop is doorgevraagd. Ik heb zelf, na overleg met de ministers, de volgende dag daarover nog een gesprek gehad met Gharekhan, een van de voornaamste medewerkers van Boutros-Ghali. Daar werd het beeld voor mijn gevoel wel duidelijker. Wij hebben toen echt doorgevraagd: kunnen wij rekenen op luchtsteun? (...) Het resultaat was in ieder geval dat wij na het bezoek van de secretaris-generaal het gevoel hadden dat die toezegging voldoende was. De secretaris-generaal heeft ook op de laatste dag een persconferentie gegeven – ik heb de tekst daarvan niet voor me – waarin hij veel duidelijker was dan hij in de gesprekken met de ministers was geweest. Ik denk dat het resultaat van het bezoek van Boutros-Ghali in januari zodanig was dat wij op een verantwoordelijke manier konden zeggen: ja, als er werkelijk problemen komen, kunnen we rekenen op luchtsteun.

Ter Beek vertrouwt op dat moment wel op het verlenen van luchtsteun indien dat nodig is.

¹⁵⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 1129–1132.

¹⁵⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1139.

¹⁵⁹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 154; NIOD, «Srebrenica», pp. 1139–1141.

De heer **Ter Beek**: Ik vertrouwde daarop. De discussie op 19 januari in het Catshuis verliep inderdaad vrij verwarrend. Ik weet ook wel, hoe dat kwam. Het NIOD meldt dat ook correct. Omdat Boutros-Ghali voortdurend de term «air power» gebruikte. Ik werd daar wat onrustig van, omdat daaronder zowel «air strikes» als «close air support» vallen. Om

het verschil tussen de beide nu maar even simpel neer te zetten: air strikes beschouwde ik als een risico voor de Nederlandse troepen. Air support beschouwde ik als een bescherming van de Nederlandse troepen. Er was mij tijdens de discussie in het Catshuis dus veel aan gelegen, dat onderscheid tussen air strikes en air support goed helder te krijgen. We hebben het in april 1994 in Gorazde meegemaakt: aanvallen, uitgevoerd op strategische doelen van de Serviërs leidden tot represailles van de kant van de Serviërs en, zoals in Gorazde daadwerkelijk is gebeurd, het gijzelen van waarnemers van de VN, waaronder vijf Nederlanders. Mijn grote zorg was dat, wanneer er air strikes zouden worden uitgevoerd, deze gevolgen zouden hebben voor de positie van de Nederlandse soldaten op de grond. Vandaar dat ik extra veiligheidswaarborgen wilde, alvorens besloten zou worden tot inzet van air strikes, met name dat de UNPROFOR-commandant, onder wiens verantwoordelijkheid de Nederlanders en de andere grondtroepen vielen, bij die afweging zou worden betrokken. Bij de air support had ik er nu juist alle behoefte aan om die besluitvormingslijnen zo kort mogelijk te hebben, en er daarom bij Boutros-Ghali op aandrong dat er voor het gebruik van air support niet eerst een afzonderlijke Veiligheidsraaddiscussie nodig zou moeten zijn, wat de Russen een dag daarvoor, op 18 januari, nog te kennen hadden gegeven. Ik wilde graag dat de beslissingen met betrekking tot de inzet van luchtsteun genomen zouden kunnen worden door de secretaris-generaal zelf of, wat het uiteindelijk is geworden, door zijn vertegenwoordiger ter plekke in Zagreb, namelijk Akashi.

Dit is voor Ter Beek echter weer wat anders dan een garantie.

De heer **Ter Beek**: (...) Ik loop lang genoeg rond in het leven om te weten dat garanties en overtuigingen soms anders uitpakken dan je gedacht hebt. In de Kamer heb ik steeds gezegd dat ik in de verwachting leefde dat die luchtsteun er zou komen als de nood aan de man zou komen.

Volgens Biegman is er ook geen sprake van een keiharde toezegging van Boutros-Ghali.

De heer **Biegman**: Een keiharde toezegging is er nooit geweest. Er is wel een verduidelijking geweest in een brief, meen ik, een week of wat later. Ik heb die niet precies in mijn hoofd. Maar intussen gingen wij er in alle redelijkheid van uit dat die luchtsteun zou komen wanneer wij hem nodig hadden, zeker als dat luchtsteun zou zijn waar de Veiligheidsraad niet bijgehaald hoefde te worden, zoals close air support. Daar moesten wij op kunnen rekenen, want de reserve van de secretaris-generaal was: ik ben niet zeker van de Veiligheidsraad. Als de Veiligheidsraad in dat geheel geen rol speelt, kun je zeggen: daar ben je dan toch wel aan gehouden. Dat was eigenlijk de situatie in juli 1994.

Lubbers legt in zijn reactie de nadruk op de toezegging van de president van de Verenigde Staten, Clinton. Hij herinnert zich geen toezegging van de SGVN over de inzet van luchtsteun.

De heer **Lubbers**: (...) het belangrijkste was de toezegging van de toenmalige president van de Verenigde Staten, de heer Clinton, dat hij niet kon helpen met grondtroepen, maar met luchtsteun. Uiteindelijk ging hij daarover. Dat is één. Ten tweede was het voor mij heel belangrijk dat er tijdens de NAVO-Top in Brussel, die vooral ging over de uitbreiding van het «partnership for peace», zeer krachtige taal gebruikt werd, door hem en ook door anderen; ik sprak al over president Mitterrand. Men was vastbesloten om bepaalde gebeurtenissen niet toe te laten en men zou zo nodig het luchtwapen hanteren, wat later ook gebeurd is.

Dan komen wij tot het gesprek met Boutros-Ghali. Ik was bezorgd – dat spreek ik nu met enige moeite uit, want ik ben van de VN – dat de VN als het erop aan zou komen niet de benodigde besluiten zou nemen. Ik was bang dat de keten van de besluitvorming, wat er moet gebeuren voordat je tot een besluit komt, te bureaucratisch zou zijn, dat er geen machtiging zou zijn om het tijdig te doen. Ik herinner mij ook niet – met alle respect voor hem die ik zeer waardeer, de heer Biegman – dat wij hem om een garantie gevraagd hebben. Volgens mij hebben wij hem helemaal niet om een garantie gevraagd. Volgens

mij hebben wij uren gesproken over de vraag hoe het precies zat in de besluitvorming. De vraag was wat er zou gebeuren als er een vraag zou komen van een bevelhebber. Is er dan de mogelijkheid om daarop te reageren of moet er dan een heel debat volgen? Dat gesprek ging, vond ik, trekkerig. In die zin heeft Biegman gelijk. Het duurde lang, urenlang. Ik had er ook geen goed gevoel over. Ik heb natuurlijk respect voor de secretaris-generaal van de Verenigde Naties. Hij heeft ook zeker niet gezegd dat het er niet van zou komen, dat wij maar moesten afwachten en dat hij dat wel zou uitmaken. Die woorden heeft hij niet gebruikt, maar ik had er geen goed gevoel over toen hij die avond het Catshuis verliet. Ik dacht: verdraaid nog aan toe; ik heb een heldere toezegging van de president van de Verenigde Staten. Het is een «tweesleutelsysteem», want je hebt toch ook de VN nodig als het moet gebeuren. Als je er zoveel uren over moet praten, is het op zichzelf niet goed. Dat was in januari.

De Kamer vertrouwt op het luchtwapen, zo blijkt tijdens een overleg met de minister van Defensie op 1 februari 1994, mede gezien het feit dat de SGVN in zijn brief van 28 januari 1994 aangeeft luchtsteun onverwijld toe staan als een vorm van zelfverdediging van VN-militairen in Bosnië.¹⁶⁰ Dit wordt bevestigd in latere verklaringen door de Kamerleden Blaauw¹⁶¹ en De Hoop Scheffer¹⁶² tegenover de TCBU, waarin wordt aangegeven dat men destijds rekende op luchtsteun. Tijdens zijn verhoor door de commissie maakt De Hoop Scheffer een onderscheid tussen de hoop op luchtsteun en het al dan niet hebben van een garantie.

De heer **De Hoop Scheffer**: Mijn hoop was gebaseerd op een internationale rechtsorde en op afspraken tussen de VN en de NAVO. Van de VN kan nog worden gezegd dat het allemaal nogal moeizaam was met dubbele sleutels en door het feit dat er twee beslissingslijnen waren. Ik ging ervan uit – ik vond dat ik er ook vanuit mocht gaan, gezien het feit dat er uitdrukkelijke afspraken waren gemaakt tussen de VN en de NAVO – dat besloten zou worden om luchtaanvallen uit te voeren als het werkelijk noodzakelijk zou zijn.

(...) Garanties heb je en krijg je nooit. Ik vond dat de afspraken tussen de VN en de NAVO een redelijke mate van garantie boden.

Ook Valk vertrouwt ten tijde van de uitzending volledig op de beschikbaarheid van luchtsteun indien dat nodig zal blijken te zijn. Dit geldt eveneens voor Blaauw.

De heer **Blaauw**: (...) Ik heb daar volledig op vertrouwd. De secretaris-generaal van de Verenigde Naties heeft die toezegging persoonlijk gedaan, nadat wij de minister van Defensie zwaar onder druk hadden gezet en hadden gevraagd hoe het precies zat met die luchtsteun en of die wel kwam. Boutros-Ghali heeft toen gezegd dat als het bataljon in de knijp zou komen, er luchtsteun zou worden gegeven. Daaraan waren niet allerlei mitsen en maren verbonden. Wij moeten er natuurlijk wel rekening mee houden dat wij nu weten hoe slecht het is om te werken met dubbele sleutels voor het inzetten van militaire middelen. Daar zit hem natuurlijk een van de grote knijppunten voor het uiteindelijk niet inzetten van die luchtsteun. De dubbele sleutel hield in dat er zowel een burger «ja» als een militair «ja» moest komen. Dat werkt dus niet. Dat was toen echter niet duidelijk. Daar is toen niet zo'n diepe discussie over gevoerd, want het was toegezegd. Dan verwacht je niet dat er ergens een kink in de kabel zou komen als de nood aan de man komt. Dan zou iedereen namelijk begrijpen dat die luchtsteun er moet komen.

Later wordt de inzet van luchtsteun onderwerp van discussie, omdat de Serviërs gijzelaars nemen na luchtaanvallen. De vertegenwoordiger van de VN in voormalig Joegoslavië, Akashi, wordt dan geconfronteerd met de gevolgen van luchtsteun voor het VN-personeel op de grond dat onder zijn verantwoordelijkheid valt. In hoofdstuk 4 wordt nader ingegaan op de actuele situatie met betrekking tot luchtsteun in juli 1995. Op het moment

¹⁶⁰ TK 1993–1994, 22 181, nr. 74.

¹⁶¹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 219.

¹⁶² TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 178.

van besluitvorming in 1993 realiseert men (kabinet en ambtelijke ondersteuning) zich niet voldoende dat het risico van gijzelaars bestaat.

De heer **Vos**: Nee. In januari, de tijd dat wij spraken over luchtsteun, hebben wij ons absoluut onvoldoende gerealiseerd wat het effect zou kunnen zijn van gijzelingsacties op de concrete mogelijkheid om inderdaad vliegtuigen daar binnen een of twee uur te hebben. Dat is een fout die wij nooit meer mogen maken.

In de Kamer wordt het risico van gijzelaars aanvankelijk ook niet onderkend.

De heer **De Hoop Scheffer**: Op het moment dat je dat besluit neemt, speelt niet concreet in je achterhoofd dat er wel eens gijzelingen zouden kunnen plaatsvinden. Dat besef drong natuurlijk wel door, toen de agressie van de Bosnische Serviërs steeds verder toenam en duidelijk werd dat UNPROFOR ook binnen het mandaat, dat als zodanig wel degelijk optreden op zichzelf mogelijk maakte, niet als zodanig optrad of in ieder geval te weinig optrad.

2.5.5 Termijn

Iedere lidstaat kan bij het beschikbaar stellen van troepen voor een VN-vredesoperatie voorwaarden stellen in termen van locatie en duur van de inzet. Nederland heeft geen voorwaarden gesteld met betrekking tot de inzet van Nederlandse troepen in Bosnië, zo verklaart Vos tijdens zijn verhoor door de commissie.

De heer **Vos**: Wij hebben een aanbod gedaan en daar is door de Verenigde Naties op gereageerd. Daarna is dat aanbod verder ingevuld. Ik denk niet dat je de Verenigde Naties een aanbod moet doen met de voorwaarden A, B, C en D. Wij hebben een aanbod in principe gedaan. Daarna is een gesprek op gang gekomen met de Verenigde Naties, voornamelijk aan de militaire kant, over de vraag hoe dat verder zou worden ingevuld. Het aanbod dat minister Ter Beek 7 september heeft gedaan, was een niet op locatie geclausuleerd aanbod.

Vos erkent dat het niet stellen van voorwaarden achteraf gezien niet verstandig is geweest, maar het paste in de situatie van toen. Kooijmans is van mening dat er wel voorwaarden aan de VN zijn gesteld.

De heer **Kooijmans**: Wij hebben wel de voorwaarde gesteld van duidelijkheid over de luchtsteun die geboden zou worden. Wij hebben een voorwaarde gesteld ten aanzien van de locatie, het zo mogelijk aaneengesloten zijn van de uiteindelijke locatieplaats. Dat is niet gebeurd, maar dat is een besluit dat aan Nederlandse zijde genomen is. Het was wel een voorwaarde die wij gesteld hadden. Wij hebben verder de voorwaarde gesteld van de gebondenheid in de tijd, anderhalf jaar. Uiteindelijk hebben wij in eigen verantwoordelijkheid – wij hadden wat dat betreft andere voorwaarden kunnen stellen – besloten tot de .50 mitrailleur en niet tot het 25 mm-kanon.

Deze voorwaarden blijken echter vooral achteraf te zijn gesteld. Op 11 november 1993 spreekt Ter Beek met Couzy over de randvoorwaarden voor uitzending. Couzy adviseert de minister de inzet niet langer dan twee jaar te laten duren en de Nederlandse eenheid in een aaneengesloten gebied in te (laten) zetten. Ter Beek gaat hiermee akkoord. Als Van der Vlis later die dag in het gesprek wordt betrokken, plaatst hij vraagtekens bij de gestelde uitzendtermijn van twee jaar. Ter Beek verlaagt de termijn daarop tot achttien maanden.

De heer **Van der Vlis**: U weet hoe het is gegaan. In Bosnië is tussen generaal Couzy en minister Ter Beek de afspraak gemaakt dat het twee jaar zou zijn. Op 11 november heb ik

gezegd: waarom nu in vredesnaam twee jaar. Toen heb ik een stommiteit uitgehaald, want ik heb toen 18 maanden voorgesteld. Ik dacht aan een schema van drie keer. Dan vond ik 18 maanden logischer dan twee jaar. Ik had natuurlijk 12 maanden moeten zeggen of zo. Dit heb ik niet gedaan.

Dat besluit wordt op 12 november 1993 door de ministerraad overgenomen. Ter Beek meldt deze tijdslimiet aanvankelijk echter niet bij de VN, omdat hij aanneemt dat Buitenlandse Zaken dat zal doen. Pas in juni 1994 meldt Ter Beek deze termijn in een gesprek onder vier ogen aan Boutros-Ghali. Het VN-secretariaat stelt later daarvan niets te weten en zo blijft tot begin 1995 bij de VN de overtuiging bestaan dat de Nederlandse bijdrage voor onbepaalde tijd is. De termijn is niet in de vorm van een instructie naar de PVVN gestuurd om aan DKPO door te geven.¹⁶³ Deze communicatie verloopt normaal gesproken via het Ministerie van Buitenlandse Zaken, zo verklaart Vos in zijn verhoor door de commissie. Waarom de VN niet direct op de hoogte is gesteld van de termijn van 18 maanden kan hij niet verklaren.

De heer **Vos**: De fysieke communicatie met de VN gaat via Buitenlandse Zaken, via ons communicatiesysteem. Alle telegrammen over dit soort onderwerpen – wij communiceren via telegrammen – werden door de beide ministeries gezien. Soms zal de inhoud wat meer militair zijn geweest en soms zal de inhoud wat meer politiek zijn geweest. Bij dit soort onderwerpen, die zo duidelijk een co-dominion waren van de ministeries, gebeurde dat gezamenlijk, maar het vaststellen van de termijn is denk ik een militaire zaak. Die zal waarschijnlijk via onze kanalen aan de Verenigde Naties zijn medegedeeld. Wanneer dat precies is geweest, kan ik u niet zeggen.

2.5.6 Locatie

Van 9 tot 11 november 1993 brengt Ter Beek een bezoek aan Kroatië en Bosnië om zich te oriënteren op de taak en de locatie van het Nederlandse infanteriebataljon. Ter Beek krijgt hierover van UNPROFOR niet veel duidelijkheid. Op 12 november 1993 besluit de ministerraad om in beginsel in te stemmen met de uitzending van een bataljon van de Luchtmobiele Brigade voor anderhalf jaar. Uit de geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad van 12 november 1993 blijkt dat de ministerraad in beginsel met de uitzending instemt, maar dat over de implementatie nader zal worden beslist als meer feitelijke gegevens bekend zijn over de locatie en de medewerking van de bondgenoten. Ook blijkt uit de notulen van de ministerraad van 12 november 1993 dat het de meeste leden niet duidelijk is op welk moment eigenlijk de principetoezegging om het luchtmobiele bataljon uit te zenden is gedaan en of daaraan een besluit van de ministerraad vooraf is gegaan.¹⁶⁴

Tijdens zijn verhoor door de commissie nuanceert Ter Beek de tijdens de ministerraad van 12 november 1993 genoemde voorwaarden.

De heer **Ter Beek**: Of nu alles wat toen in de ministerraad van 12 november is gezegd – wij hebben beide de geobjectiveerde samenvatting van de ministerraad in het NIOD-rapport gelezen -moet worden gerubriceerd als voorwaarde, of dat het nu en dan eerder voorkeuren waren, weet ik niet, daar zit een zekere ruimte tussen.

De ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie delen het besluit om in beginsel in te stemmen met de uitzending van het luchtmobiele bataljon op 15 november 1993 in een brief aan de Tweede Kamer mee¹⁶⁵. Op 16 november 1993 wordt deze brief met de vaste Commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie besproken¹⁶⁶. Tijdens dit overleg

¹⁶³ TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp.131–133; NIOD, «Srebrenica», pp. 1075–1077.

¹⁶⁴ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 12 november 1993.

¹⁶⁵ TK 1993–1994, 22 181, nr. 64.

¹⁶⁶ TK 1993–1994, 22 181, nr. 67.

stemmen alle aanwezige partijen in met het voorstel van het kabinet tot uitzending van het luchtmobiele bataljon. De locatie komt daarbij aan de orde.

De heer **De Hoop Scheffer**: (...) De vraag was of het Centraal-Bosnië moest worden of dat het de enclaves moesten zijn. Ik vind dat je op het moment dat je een door de regering gemotiveerd voorstel tot beslissing voorgelegd krijgt – de minister van Buitenlandse Zaken en de minister van Defensie werden daarin uiteindelijk ook gesteund door de militaire experts, al weet ik ook wel wat daaraan voorafgegaan is – als Kamerlid van goeden huize moet komen om te zeggen dat je het geen uitvoerbare opdracht vindt omdat je de aanvoerlijnen te lang vindt.

(...) In het algemeen overleg van 16 november – ik heb dat eerder voor de TCBU het cruciale algemeen overleg genoemd – is politiek met de uitzending ingestemd. Voordat de Kamer daar weer over kwam te spreken, was het, uit mijn hoofd gezegd, redelijk ver in december. Toen zei de minister van Defensie dat hij het ook met de definitieve locatiekeuze een verantwoorde en uitvoerbare opdracht vond. Met de kennis van nu moet ik zeggen dat daar ook in het opereren van de Kamer een te groot gat zit.

Dat Dutchbat onder moeilijke omstandigheden zal moeten functioneren, realiseert Blaauw zich op dat moment goed.

De heer **Blaauw**: Ik denk dat wij ons allemaal realiseerden dat wij in Bosnië-Herzegovina niet dezelfde omstandigheden hoefden te verwachten die wij in Frankrijk of in Nederland hebben. Het is daar een crisisgebied met bevolkingsgroepen die elkaar naar het leven staan. Dat betekent van alles en nog wat. Ik ben vanaf het begin in Bosnië-Herzegovina geweest. In Sarajevo landde je met een helm op je hoofd en een kogelwerend vest om en dan moest je uit het vliegtuig hard rennen, want de snipers zaten in de buurt. In die omstandigheden zit je daar en met die blik kijk je ook wat er moet gaan gebeuren. Bij een bezoek aan Busovac werd op een gegeven moment gerapporteerd dat men verderop aan het voetballen was met iets dat geen voetbal was. Wij zitten in een gebied dat een hoog geweldsniveau heeft en waar sprake is van historische vetes. Daar moet je rekening mee houden.

In het debat wordt wel een enkel voorbehoud gemaakt. Zo benadrukt PvdA-woordvoerder Valk dat de Kamer zich het recht voorbehoudt de uitzending bij gewijzigde omstandigheden opnieuw te toetsen.¹⁶⁷ Eén van die omstandigheden zou de locatiekeuze kunnen zijn, die op dat moment nog niet bekend is. Overigens wordt de locatiekeuze niet tijdens het debat als «harde» voorwaarde genoemd, maar wel in informele contacten tussen Kamer en kabinet.¹⁶⁸

De heer **Valk**: Ik heb dat debat toen gevoerd en ik heb dat voorbehoud gemaakt. Ik kan u verzekeren dat het een zeer hectisch debat werd: ik werd van alle kanten op mijn nek gesprongen door de collega's die het volstrekt onverantwoord vonden wat ik te berde bracht. De minister van Defensie weigerde hierin mee te gaan en toen heb ik uiteindelijk in tweede instantie in dat debat gezegd, toch definitief te willen instemmen met uitzending maar dat wij, mochten er veranderingen komen in de situatie, dan opnieuw hierop zouden willen terugkomen.

Valk rekent tijdens het overleg op steun van de minister, gezien diens eigen terughoudendheid omtrent de locatie Srebrenica.

De heer **Valk**: Ja, dat zegt iets over zijn positie op dat moment. Ik meen mij te herinneren dat in het overleg ter voorbereiding van dit debat, de avond tevoren, op maandagavond, Maarten [Van Traa] en ik dit ook bespraken met de minister van Defensie en ik meen mij te herinneren dat hij akkoord ging met deze lijn. Maar goed, dat bleek de volgende avond niet het geval te zijn.

¹⁶⁷ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 141; NIOD, «Srebrenica», p. 1085.

¹⁶⁸ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 141.

Ter Beek heeft echter een andere herinnering aan zijn opvatting op dat moment.

De heer **Ter Beek**: Nee, dat is echt een verkeerde perceptie. Ik wist dat hij er zo over dacht. Maar ik merkte ook dat geen van de andere Kamerleden diezelfde behoefte had als Valk om na het bekend worden van taak en locatie opnieuw met mij te overleggen. Sterker nog: ik kan mij nog goed herinneren dat Valk door de andere Kamerleden op een hoorbare wijze bijna werd weggehoond.

Ter Beek heeft weliswaar op 16 november 1993 een andere voorkeur dan voor Srebrenica, maar zijn voornaamste bezwaren hebben betrekking op het eventueel splitsen van het in te zetten bataljon.

De heer **Ter Beek**: Op dat moment had ik nog steeds een voorkeur -ik heb dat de Kamer kenbaar gemaakt – voor ontplooiing in Centraal-Bosnië, en had ik aanzienlijk minder trek in de andere optie die toen ook speelde, namelijk dat het bataljon in tweeën geknipt zou worden: een deel in Centraal-Bosnië en een ander deel in Srebrenica, vanwege de aanvoerlijnen, de medische verzorging et cetera. Dat heb ik de Kamer ook gemeld. Maar u weet als bijna geen ander, na uw tweede studie, dat het een andere locatie is geworden. (...) Toen [op 16 november 1993] ging het niet om de optie van de afzonderlijke locatie Srebrenica, maar om het in tweeën knippen van het bataljon: een deel in Centraal-Bosnië en een ander deel in Srebrenica. Het uit elkaar trekken van het bataljon gaf extra problemen. Daartegen richtten zich met name de bezwaren van de generaal Couzy, bezwaren die ik deelde.

Voor Van der Vlis is het debat van 16 november 1993 het moment waarop hij vaststelt dat er geen weg terug meer is, ondanks de problemen met de dan nog eventuele locatie Srebrenica.

De heer **Van der Vlis**: Laten wij voorop stellen dat toen 16 november het finale Kamerdebat werd gehouden, de keuze niet bekend was. Ik denk dat het belangrijk is om dit vast te stellen. Waar ik – overigens niet onder druk van de minister van Defensie, ik wil dit met nadruk stellen – voor mezelf de beslissing heb genomen, nu moet je ophouden, want het is gewoon einde verhaal: wij gaan. De opmerking van de minister in dat debat was dat ongeacht de keuze van de locatie de uitzending van het bataljon zou plaatsvinden. Of woorden van gelijke strekking. Dit staat niet in het NIOD-rapport, maar het is goed dat ik het hier zeg. Toen heb ik de conclusie getrokken: oké, hier ligt de politieke beslissing en nu sta je, Arie van der Vlis, voor de vraag hoe je je verder gaat opstellen.

Tegenover de TCBU is Van der Vlis explicieter over z'n afwegingen op dat moment.

«In dat debat [16 november 1993] heeft de minister op de problematiek gewezen die met Srebrenica samenhangt. Hij gebruikte vrijwel letterlijk de woorden die ik daarvoor had gebruikt. U kunt daar de Handelingen op nalezen. Vervolgens zei de minister iets heel belangrijks. Hij zei: de locatiekeuze tussen die twee gebieden is voor mij geen absolute voorwaarde voor uitzending. Voor mij was dat het moment om te zeggen: akkoord, wij hebben nu een jaar lang gediscussieerd, kennelijk heeft de minister nu in principe zijn beslissing genomen dat de uitzending gaat plaatsvinden.

Ik wil niet verhelen dat ik mijzelf toen in een moeilijke situatie bevond. Ik had consistent dwars gelegen op dit onderwerp. Je ziet dat er iets gaat gebeuren wat je eigenlijk niet wilt. Je moet jezelf dan de vraag stellen, waar je zelf staat. U mag best weten dat ik mijzelf op dat moment de vraag heb gesteld: moet je niet weggaan; maak je jezelf niet ongeloofwaardig als je aanblijft als chef defensiestaf? Mijn antwoord daarop was: nee. Aangezien het hier een operationele inzet betrof, mocht er naar mijn mening geen twijfel zijn over de loyaliteit van de krijgsmacht om die uit te

voeren. Dat maakt het voor een topfunctionaris bij dit soort onderwerpen volgens mij onmogelijk om te zeggen: ik hang mijn pet aan de wilgen. Want wat moeten dan in vredesnaam de mensen denken die zelf die opdracht moeten uitvoeren? Ik denk dat dat dus niet kan! Ik heb dat dan ook niet gedaan. Ik heb de andere optie gekozen en mijn verzet gestaakt. Er was toen voor mij nog maar één belang en dat was, deze moeilijke opdracht die zou komen, zo snel mogelijk voor te bereiden en ervoor te zorgen dat de zaak op orde was. Ik heb binnen mijn staf bij een van de briefings 's morgens gezegd: mensen, jullie kennen mijn standpunt, maar ik wil geen discussie meer, ik wil nu alle neuzen in een richting zetten en ervoor zorgen dat het goed gaat.»¹⁶⁹

Over de keuze van Srebrenica verklaart Van der Vlis afwijzend te hebben geadviseerd.

De heer **Van der Vlis**: Wat de keuze van Srebrenica betreft, wij hebben een tijd lang in de mening verkeerd dat Zenica de eerste prioriteit had. Het werd langzaam maar zeker duidelijk, maar eigenlijk toch pas definitief begin december dat het Srebrenica zou worden. In mijn negatieve advisering speelde de logistieke problematiek van Srebrenica een belangrijke rol, los van de problematiek van het concept zelf die algemeen bekend was. In mijn nota van 8 oktober 1993 (...) wordt uitdrukkelijk aan de minister gevraagd om druk uit te oefenen om niet naar Srebrenica te gaan, met name vanwege de logistieke problemen. Er was een lange aanvoerlijn tussen onze basis en Srebrenica en die weg – dat wist je van tevoren – kon elk moment door wie het maar wilde, worden afgesloten. Dan had je een probleem.

Tijdens het AO van 16 november is de locatie nog niet bekend. De optie dat Dutchbat zal worden ontplooid in de driehoek Zenica-Vares-Kakanj speelt ook nog een rol. «De minister benadrukte overigens dat hij van de lokatiekeuze geen absolute voorwaarde voor uitzending heeft gemaakt.»¹⁷⁰

Ter Beek ontvangt op 2 december 1993 de fax met het bericht dat Srebrenica en Zepa de locaties worden voor het Nederlandse bataljon. Dezelfde dag legt Ter Beek een brief aan de ministerraad voor waarin de locaties worden genoemd. Deze brief wordt door het kabinet voor kennisgeving aangenomen, ondanks de voorwaarden die tijdens de ministerraad van 12 november 1993 zijn gesteld. Tijdens zijn verhoor door de commissie moet Kooijmans een verklaring hiervoor schuldig blijven.

De heer **Kooijmans**: Ik kan het niet verklaren, maar ik kan wel gissen waarom dit het geval is geweest. De uiteindelijke locatie was voor de raad geen aanleiding om tot een nadere discussie over te gaan. Dat is de enige verklaring die ik kan geven.

De minister stuurt op 3 december 1993 een brief aan de Tweede Kamer waarin de mededeling wordt gedaan dat Dutchbat zal worden ontplooid in de *safe areas* Srebrenica en Zepa¹⁷¹. In de brief van het kabinet wordt gerefereerd aan de unanieme instemming van de Kamer met de uitzending van ruim 1100 extra Nederlandse VN-militairen naar Bosnië. Over deze brief wordt door de Kamer geen apart overleg gevoerd.¹⁷² Er wordt door de Kamerleden geen afzonderlijk overleg aangevraagd om over de locatie Srebrenica te debatteren, ook niet door Valk die op 16 november 1993 nog een voorbehoud voor de locatie heeft gemaakt.

¹⁶⁹ TCBU «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, pp. 55–56.

¹⁷⁰ TK 1993–1994, 22 181, nr. 67, p. 8.

¹⁷¹ TK 1993–1994, 22 181, nr. 66.

¹⁷² TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 147.

De heer **Valk**: Toen bekend werd waar de troepen gelegerd zouden worden, konden wij ons er, alles afwegende, toch in vinden.

Blaauw ziet het meer als een tussenbericht. Het «echte» debat over de uitzending van Dutchbat vindt volgens hem pas later, op 1 februari 1994, plaats¹⁷³.

De heer **Blaauw**: Wij hebben de volledige brief pas later gekregen. Die kwam in januari. Dit was een bericht tussendoor. Dan moet je afwachten tot je het volledige bericht binnen hebt. Wij vonden niet dat je bij ieder deelbericht dat je binnen krijgt, als bokken op de haverkist moest klimmen en moest zeggen: uitleggen, uitleggen. Wij krijgen alle gegevens. Het hele element van de luchtsteun speelt dan ook mee. In die afweging staan die elementen tegenover elkaar.

Voor dit debat staat een brief van de minister van Defensie van 26 januari 1994 geagendeerd, waarin wordt meegedeeld dat het versterkte bataljon van de LMB wordt uitgezonden.¹⁷⁴ Deze brief wordt niet in het kabinet besproken.

Ter Beek wijst in zijn verhoor op het ontbreken van een afzonderlijk debat over de locatie Srebrenica, zowel in de ministerraad als in de Kamer.

De heer **Ter Beek**: (...) De discussies in de ministerraad over de eerstbeschikbaarstelling van het luchtmobiele bataljon en daarna over de uitzending van dat bataljon, hebben vooral in politieke zin plaatsgevonden, en minder in specifiek militaire zin, want zowel het besluit van de ministerraad van 12 november om tot uitzending over te gaan, als het debat in de Tweede Kamer -overigens niet plenair, maar in commissieverband - op 16 november, welke debatten naar mijn oordeel beslissend zijn geweest voor de uitzending van het bataljon, hebben plaatsgevonden zonder dat op dat moment de specifieke taak en de specifieke locatie van het bataljon vaststonden.

Deze brief wordt volgens Lubbers op 2 december 1993 niet expliciet in de ministerraad besproken omdat er geen afwijkende standpunten zijn.

De heer **Lubbers**: (...) In beginsel werd gezegd dat onze doelstelling was om het op die en die manier te doen. Toen kon het niet zoals hij wilde en moest het iets anders zijn. Toen heeft hij er waarschijnlijk met allerlei mensen over gesproken, maar het was niet controversieel. Het was geen controversiële zaak. Het werd beschouwd als zijn zaak.

Dit is volgens Lubbers ook de verklaring voor het niet bespreken van een belangrijk besluit als de locatie.

De heer **Lubbers**: Dat kan ik alleen verklaren doordat de instemming met een andere locatie dan oorspronkelijk werd beoogd door de ministerraad, door de collega's en ook door mijzelf, werd gezien als een zaak van de minister van Defensie.

Dat Srebrenica geen gemakkelijke locatie zal worden, realiseert Ter Beek zich ook op dat moment.

De heer **Ter Beek**: Vanaf het moment dat Dutchbat de locatie Srebrenica kreeg toegevoegd en Nederland die accepteerde zonder enige discussie, noch in de regering noch in de Tweede Kamer, wisten wij dat wij afhankelijk waren van de medewerking van de Serviërs. Sterker nog, zonder medewerking van de Serviërs hadden wij nooit in Srebrenica kunnen komen. Ik heb dat zelf ook mogen ervaren: ik moest met de helikopter een tussenlanding maken op een voetbalveld in Zvornik, waarna wij door de Serviërs werden geïnspecteerd voordat ik Srebrenica binnenkon. Wij wisten dat dus.

Desondanks zijn alle adviezen en berichten over de situatie daar voor hem geen reden om de locatie alsnog af te wijzen.

¹⁷³ TK 1993-1994, 22 181, nr. 74.

¹⁷⁴ TK 1993-1994, 22 181, nr. 70.

De heer **Ter Beek**: Nee, maar dat kon ook niet. Wij hadden dit geaccepteerd, en bij de Canadezen, die ook een belangrijke rol hebben gespeeld, hebben denk ik hun ervaringen in Somalië in hun achterhoofd ook nog een rol gespeeld. Dit was voor mij geen reden om te zeggen: wij gaan niet naar Srebrenica. Dan hadden we dus in het voortraject heel nadrukkelijk tegen de VN moeten zeggen: u mag ons overal naar toe sturen, behalve naar Srebrenica. Dat hebben wij niet gedaan.

2.6 Verloop van het besluitvormingsproces

Vanwege het belang van de besluitvorming in 1993 voor het verdere verloop van de gebeurtenissen in de enclave Srebrenica, vraagt de commissie aan een aantal betrokkenen om aan te geven of men met de kennis van toen andere keuzes had kunnen maken. Daarbij gaat het ook om het verloop van het besluitvormingsproces.

In box 2.8 is een overzicht opgenomen van diverse besluitvormingsmomenten in het proces van uitzending van een luchtmobiel bataljon naar Srebrenica.

Box 2.8: Beslismomenten met betrekking tot de uitzending van de Luchtmobiele Brigade in Bosnië

- *9 maart 1993*: de mogelijkheid tot inzet van de Luchtmobiele Brigade wordt voor het eerst in de Kamer geopperd tijdens een debat met de minister van Buitenlandse Zaken.
- *10 maart 1993*: Kooijmans bespreekt met Ter Beek de mogelijke bijdrage van Nederland aan een implementatiemacht in het kader van een vredesregeling. De Chef Defensiestaf gaat inventariseren of de Luchtmobiele Brigade kan worden ingezet. Het al dan niet gebruik kunnen maken van pantserwagens is daarbij een belangrijk aandachtspunt.
- *3 mei 1993*: de beschikbaarheid van de Luchtmobiele Brigade voor een eventuele implementatiemacht in het kader van een vredesregeling wordt in de ministerraad besproken.
- *19 mei 1993*: de Tweede Kamer neemt de motie Van Traa/Van Vlijmen aan, waarin de minister van Defensie wordt gevraagd de Luchtmobiele Brigade geschikt te maken voor vredesoperaties.
- *21/22 juni 1993*: premier Lubbers biedt namens Nederland een logistieke eenheid ten behoeve van de uitvoering van resolutie 836 van de Veiligheidsraad aan.
- *3 september 1993*: bespreking beschikbaarstelling LMB voor een implementatiemacht in de ministerraad.
- *7 september 1993*: minister Ter Beek biedt de Luchtmobiele Brigade aan bij de SGVN. In zijn beleving doet hij dat ten behoeve van een implementatiemacht in het kader van een vredesregeling, in werkelijkheid voor een *safe area* op grond van resolutie 836.
- *21 oktober 1993*: de SGVN verzoekt Nederland de Luchtmobiele Brigade beschikbaar te stellen voor een *safe area*.
- *12 november 1993*: de ministerraad bespreekt de inzet van de Luchtmobiele Brigade voor een *safe area* in Bosnië, en wil over de locatie en de medewerking van de bondgenoten op een nader moment besluiten als hierover meer bekend is.
- *16 november 1993*: de Tweede Kamer voert overleg met Ter Beek over de inzet van de Luchtmobiele Brigade in Bosnië. De locatie is dan nog niet bekend. Alleen de PvdA-fractie maakt een voorbehoud voor de locatie.
- *2 december 1993*: generaal-majoor Reitsma, hoofd van de verkenningsmissie op dat moment, stuurt een fax met als locatie Srebrenica. Omdat Nederland vooraf geen voorwaarden heeft gesteld aan de locatie accepteert Ter Beek deze locatie, al heeft deze niet zijn voorkeur. In de ministerraad die hierop volgt, wordt de brief van Ter Beek aan de Tweede Kamer waarin Srebrenica wordt genoemd voor kennisgeving aangenomen.
- *3 december 1993*: de Tweede Kamer ontvangt de brief van Ter Beek. De brief wordt voor kennisgeving aangenomen.
- *21 december 1993*: de Tweede Kamer voert overleg met Kooijmans over voormalig Joegoslavië. De inzet van Dutchbat in Srebrenica komt zijdelings aan de orde.

- 1 februari 1994: de Tweede Kamer bespreekt de inzet van Dutchbat in Srebrenica. De discussie gaat vooral over het niveau van bewapening. De Chef Defensiestaf licht de gemaakte keuze toe. De Tweede Kamer stemt in. Op de keuze van de locatie wordt niet nader ingegaan.

In zijn verhoor door de commissie kijkt Kooijmans terug op het verloop van het besluitvormingsproces.

De heer **Kooijmans**: Naar mijn gevoel zit er zeker aan het slotstuk een merkwaardig eind, namelijk dat de Kamer het niet nodig gevonden heeft om plenair bijeen te komen om over de brief van 2 [3] december te spreken. Er heeft een debat plaatsgevonden in februari over de uitzending, maar in de tussentijdse periode niet. Dat vind ik op zich wat vreemd. Ik kan u onvoldoende inzicht geven in de vraag of formeel de besluitvorming in de ministerraad op de voorgeschreven wijze heeft plaatsgevonden, vanwege de sterke betrokkenheid van de ministerraad bij dit onderwerp en de uitvoerige aandacht die er altijd aan werd gegeven. Soms gaat iets sluipenderwijze, waarbij misschien de formele procedure niet direct in acht worden genomen.

Kooijmans ontkent dat wellicht sprake is geweest van een informeel proces, maar dat betekent zijns inziens niet dat er geen aandacht voor de uitzending is geweest in de ministerraad.

De heer **Kooijmans**: (...) Ik kan u alleen maar mijn perceptie geven dat dit onderwerp hevig bediscussieerd is en continu de belangstelling van de ministerraad had. Het feit dat er geen formele besluitvorming heeft plaatsgehad, spoot niet met mijn perceptie, maar die perceptie is duidelijk onjuist.

Tijdens de ministerraad van 12 november 1993 wordt expliciet uitgesproken dat de besluitvormingsprocedure niet goed is verlopen, omdat de ministerraad niet formeel het besluit heeft genomen om tegemoet te komen aan het verzoek van de SGVN.¹⁷⁵

De uiteindelijke beslissing om over te gaan tot uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar Srebrenica plaatst Ter Beek in de context van een proces dat langere tijd heeft geduurd. Op een gegeven moment kan het kabinet niet meer terug, gezien het aanbod dat al is gedaan.

De heer **Ter Beek**: (...) Ik zal de gang van zaken nog even kort weergeven. In juni was het aanbod van Lubbers en Kooijmans op de Europese Top. Dat aanbod ruilen wij in voor een ander aanbod: het luchtmobiele bataljon. Ik bied dat aan de Verenigde Naties aan, overigens in verwachting dat dit gebeurt met betrekking tot de Nederlandse bijdrage aan een implementatiemacht voor de vredesregeling. Omdat die niet doorgaat, krijgen wij uiteindelijk op 21 oktober het verzoek van de Verenigde Naties om dit bataljon beschikbaar te stellen voor de veilige gebieden. Ik ga er vervolgens naar toe en in die nacht met Van der Vlis zeg ik onder andere dat er gezichtsverlies dreigt omdat wij bekend hebben gemaakt een bijdrage te willen leveren aan de veilige gebieden. De VN komt daar nu op terug. Dat soort politieke overwegingen speelde dus. Toen heb ik uiteindelijk de voor mij als minister van Defensie zeer zwaarwegende hamvraag voorgelegd aan zowel Couzy als Van der Vlis: zijn aan deze uitzending onaanvaardbare veiligheidsrisico's verbonden voor de Nederlandse militairen? Beide generaals hebben mij toen gezegd dat dit niet het geval was.

Ook voorafgaand aan het overleg met de Tweede Kamer op 16 november 1993 wordt in de ministerraad niet gesproken over de uitzending van het luchtmobiele bataljon naar een *safe area*.

¹⁷⁵ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 12 november 1993.

De heer **Ter Beek**: Nee, want het volgende is gebeurd. Er heeft eigenlijk nooit een afzonderlijke discussie plaatsgevonden over de uitzending van het luchtmobiele bataljon naar een safe area. Ik zal u uitleggen, hoe dat kan. Het specifieke aanbod dat Nederland voor een safe area heeft gedaan, was die 400 man logistieke eenheid op de Europese Top van 21/22 juni in Kopenhagen. De beschikbaarstelling van het Nederlandse bataljon aan de VN/UNPROFOR op 7 september 1993, tijdens mijn gesprek met Boutros-Ghali, vond wat mij betreft plaats in de stellige verwachting dat het hier ging om een Nederlandse bijdrage aan een eventuele implementatiemacht van een eventuele vredesregeling, het Owen/Stoltenberg-plan. Als bewijs hiervoor mag dienen het NIOD-rapport, dat schrijft dat op 2 september minister Kooijmans nog in de Tweede Kamer is en daar ook zodanige bewoordingen gebruikt dat hij het heeft over een vredesregeling. Op 3 september – lees het NIOD-rapport – is er een ministerraad, en de geobjectiveerde samenvatting van het NIOD van die ministerraad geeft aan, dat daarin over het aanbod van het luchtmobiele bataljon, dat Ter Beek een paar dagen later in New York zal doen, is gesproken als over een Nederlandse bijdrage aan een implementatiemacht. (...) op 21 oktober kregen wij het verzoek van de VN, en toen was het de vraag, of dat wel of niet moest worden ingewilligd. Dát is de reden.

De verklaring van Ter Beek over de ministerraad van 3 september 1993 komt overeen met de geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad. Daarin is het besluit geformuleerd dat alleen indien de vredesregeling wordt uitgevoerd en Nederland besluit daaraan deel te nemen, het aanbod van militairen zal worden gedaan. Dat zal ook afhangen van het eigen politieke oordeel over de aanvaardbaarheid ervan.¹⁷⁶

Uit deze notulen van de ministerraad blijkt niet dat niemand het voorbehoud maakt dat deelname wat hem of haar betreft ook mogelijk is in het geval van geen vredesregeling. De minister van Buitenlandse Zaken heeft daarentegen de dag daarvoor, op 2 september 1993, in een codebericht aan de PVVN het aanbod van de Luchtmobiele Brigade niet aan een vredesregeling gekoppeld.

2.6.1 Point of no return

Ook vraagt de commissie of het kabinet en de Tweede Kamer een moment in het proces kunnen benoemen, waarop zij de beslissing om een eenheid naar Bosnië uit te zenden voor het eerst niet meer hebben kunnen heroverwegen. Gevraagd wordt met andere woorden om aan te geven of er een point of no return kan worden aangewezen.

De heer **Kooijmans**: Het point of no return is bereikt op 2 december, als de VN vraagt om de Luchtmobiele Brigade in te zetten in Srebrenica. Daarvoor was het luchtmobiele bataljon niet aangeboden voor een bepaalde taakstelling, maar in het algemeen. Het is immers UNPROFOR dat bepaalt waar uiteindelijk een ter beschikking gestelde eenheid moet worden ingezet. U moet dus heel duidelijk onderscheid maken tussen het ter beschikking stellen voor Bosnië en het ter beschikking stellen voor Srebrenica. Het point of no return van het ter beschikking stellen voor Bosnië is het besluit van de ministerraad van 16 november.

Dat er wellicht een eerder moment is geweest waarop de Nederlandse regering toch al min of meer het point of no return heeft gepasseerd, moet Kooijmans erkennen.

De heer **Kooijmans**: Als u met point of no return bedoelt een punt waarop het heel moeilijk wordt om ergens op terug te komen – een point of no return is er niet, je kunt altijd terugkomen – dan denk ik dat dit ligt in de zomermaanden van 1993, wanneer duidelijk wordt dat het tailor-made bataljon dat was aangeboden aan de VN niet kon

¹⁷⁶ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 3 september 1993.

worden opgebracht en wij niet wilden terugkomen op de toezegging om ten aanzien van de buitengewoon moeilijke situatie in Bosnië-Herzegovina iets te doen. Op dat moment heb je je in sterke mate moreel gecommitteerd om in te zetten wat je dan nog beschikbaar hebt voor taken die naderhand overeen te komen zijn, want op dat moment stond de taak nog niet vast.

Het point of no return wordt volgens Ter Beek in september 1993 bereikt.

De heer **Ter Beek**: (...) Voor mij telt dat de besluitvorming over de daadwerkelijke beschikbaarstelling van het bataljon pas in september heeft plaatsgevonden. Alles wat daarvoor is gebeurd, zou je vingeroefeningen, contingency-planning, van alles en nog wat kunnen noemen. In de feitelijke reeks van besluitvormingsmomenten is de beschikbaarstelling van het luchtmobiele bataljon op 3 september in de ministerraad aan de orde geweest, in de verwachting dat het een bijdrage zou zijn aan een implementatiemacht. Op dat punt verschil ik van mening met het NIOD.

Door Van Middelkoop wordt het moment veel later in de tijd geplaatst; in de periode voor de val van de enclave in juli 1995.

De heer **Van Middelkoop**: Dat was op het moment waarop je moest constateren dat er niets anders meer kon, dus een paar maanden voor de val, toen gedebatteerd moest worden over een verlenging van het mandaat. Het mandaat liep ergens in juli af. De vraag was of er een Dutchbat IV moest komen. Toen dat debat begon, ontstond het gevoel dat het beter was om ervan af te raken en om met andere landen te overleggen om het over te nemen, Oekraïne bijvoorbeeld. Op hetzelfde moment zaten wij in de fuik. Alle gepraat over alternatieven was toen loos gepraat geworden, want het ging maar om één zaak, althans vanuit Nederlands perspectief gezien, namelijk: hoe kunnen wij onze mensen daar enigszins veilig uithalen?

Valk is van mening dat er niet zozeer een point of no return is aan te wijzen.

De heer **Valk**: Ik denk dat al in de maanden daarvoor er een situatie was ontstaan, waarin de Kamer en het kabinet vonden: wij gaan daar een rol spelen met extra troepen. Wanneer het omslagpunt was, weet ik niet. Een «point of no return» impliceert dat je op een gegeven moment het gevoel hebt: eigenlijk zou je wel willen maar je kunt niet meer anders. In die situatie was er echter sprake van: wij willen gewoon. Wat dat betreft is «point of no return» misschien een verkeerd begrip gelet op de visie die op dat moment werd aangehangen door Kamer, kabinet, Nederlandse samenleving, journalisten enz.

Ook de suggestie dat Nederland op een gegeven moment in een trechter of fuik terecht is gekomen, onderschrijft Valk niet. Eventueel gezichtsverlies van Nederland is ook niet doorslaggevend om een andere beslissing te nemen.

De heer **Valk**: (...) «trechter» suggereert dat er andere krachten zijn die jou, terwijl je misschien zelfs tegenspartelt, daarin trekken, terwijl er hier sprake was van volstrekte vrijwilligheid en ook van de wens van de kant van de Nederlandse politiek. (...) Laten wij duidelijk wezen: als Nederland eerst al troepen aanbiedt maar vervolgens zou zeggen: «Wij doen het niet», dan lijd je gezichtsverlies. Maar dat is geen overweging geweest om de troepen ter beschikking te stellen. Wij vonden gewoon: wij moeten daarin een rol spelen. Wij vonden dat ook andere landen hun verantwoordelijkheid moesten nemen.

Ook Lubbers legt de nadruk op de eigen wens van Nederland om iets te doen in Bosnië. Er is volgens hem geen sprake van sterke internationale druk waar Nederland niet onderuit kan.

De heer **Lubbers**: Ik geloof in alle eerlijkheid niet dat wij dat kunnen zeggen. Ik geloof dat wij wel kunnen zeggen dat de nationale druk groot was, niet de internationale druk. Als wij hadden gezegd dat wij het niet zagen zitten om ons moverende redenen of dat wij er niet meer in geloofden of niet meer konden, dan was het mogelijk geweest. Ik ben althans niet geneigd om te zeggen dat er veel internationale druk was. Ik geloof dat wij het zelf, regering en parlement samen, als onze zaak zagen om daar een bijdrage te leveren. (...) Er was misschien wel een onderliggende houding dat wij sowieso iets moesten doen. De vraag was niet of wij wat zouden doen, maar de vraag was wat wij konden doen. Ik denk dat dit de houding was, maar die kwam niet door internationale druk op ons. Dat waren wij zelf.

Verder wijst Lubbers in zijn verhoor op de internationale dimensie van de besluitvorming. Niet alleen Nederland maar ook de *safe area* Srebrenica is volgens Lubbers in de steek gelaten in die periode.

De heer **Lubbers**: (...) Dat is belangrijker dan dat Nederland in de steek gelaten werd. Wij gingen daarheen om mensen te beschermen en wij hebben dat niet kunnen waarmaken. Het is te kort door de bocht om te zeggen dat het aan Nederland ligt. Dat is gewoon niet eerlijk. Wij leverden een bijdrage samen met andere landen. Wij kregen toezeggingen, maar die toezeggingen werden niet ingelost en dat is het drama.

Deze benadering wordt onderschreven door De Hoop Scheffer.

De heer **De Hoop Scheffer**: Het is een vertrouwen in onze belangrijkste en naaste bondgenoten. De Verenigde Staten, Frankrijk en Engeland hebben ons echter zeer teleurgesteld, met alle gevolgen van dien. Ik had dat vertrouwen echter wel. (...) ik had een vertrouwen dat achteraf te groot is gebleken.

2.6.2 Rechte lijn?

Gesuggereerd is dat het NIOD stelt dat het in 1993 genomen besluit tot uitzending naar Srebrenica onvermijdelijk geleid heeft tot de tragische afloop.¹⁷⁷ In het NIOD-rapport is deze suggestie echter niet terug te vinden. Integendeel, het NIOD merkt op dat de gebeurtenissen niet onvermijdelijk zijn. Er zijn volgens het NIOD voortdurend situaties geweest waarin een andere beslissing of ander handelen een andere voortzetting van de gebeurtenissen had kunnen betekenen.¹⁷⁸ Het NIOD stelt wel «dat zo wel een zeer zware wissel werd getrokken op een toekomst waarin de verhoudingen in de regio zouden stabiliseren of zelfs verbeteren», en dat de uitkomst weliswaar niet is te voorspellen maar dat er wel sprake is van «verontrustende signalen over gebeurtenissen en ontwikkelingen die relevant konden zijn voor gewijzigd beleid». Vervolgens stelt het NIOD: «De brede kring van betrokkenen bij de vorming van dit beleid en in het bijzonder de protagonisten daarvan, hebben zo wel een grote verantwoordelijkheid op zich geladen, door de mogelijkheden van een uit de hand lopen van het gedrag van de strijdende partijen te verontachtzamen.»¹⁷⁹

Ook de betrokkenen ontkennen de gedachte van een rechte of directe lijn.

De heer **Kooijmans**: Nee, dat kan ik absoluut niet zeggen, om de simpele reden dat het naar mijn gevoel niet zo is. Er zijn een aantal ontwikkelingen in die tussenliggende periode opgetreden die de val van Srebrenica misschien steeds waarschijnlijker hebben gemaakt, maar het is niet een noodlotspiraal die vanaf het besluit om de troepen erheen te zenden een rechtstreekse uitwerking heeft gehad in de val van Srebrenica. Het had onder andere omstandigheden – en die hebben zich in de tussenliggende periode voorgedaan – ook een succes kunnen worden. Ik wil maar eventjes wijzen op het feit dat de voorganger van de huidige secretaris-generaal eind 1994 nog gezegd heeft dat de *safe area*-politiek een hoop

¹⁷⁷ Trouw, 30 april 2002.

¹⁷⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 30.

¹⁷⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 3136.

mensenlevens gered heeft. Dat was dus een perceptie van dat moment die niet geheel van goede gronden was ontbloeit en die achteraf buitengewoon wrang klinkt als wij het hebben over één safe area, want de andere safe areas moet je ieder op zichzelf beschouwen.

Ook Lubbers ziet geen directe lijn tussen de besluitvorming in 1993 en de gebeurtenissen in 1995.

De heer **Lubbers**: Nee, dat kan niet worden gesteld. Als Nederlander en als voormalig minister-president solidariseer ik met de tragiek van de gebeurtenissen. Ik distantieer mij daar dus niet van. (...) Ik voel mij betrokken bij de tragiek van wat er gebeurd is, maar ik kan in alle eerlijkheid niet zeggen dat alles onvermijdelijk zo moest gebeuren nadat in 1993 een bepaald besluit was genomen. Ik geloof niet dat het zo is.

De Hoop Scheffer wijst op het verschil tussen de kennis van toen en de kennis van nu.

De heer **De Hoop Scheffer**: Ik heb uiteraard ook gelezen dat in het NIOD-rapport gesproken wordt over de onafwendbaarheid van de val. Ondanks het feit dat de situatie steeds penibeler werd, kan ik mij niet herinneren dat toen de onafwendbaarheid van de val voorlag, in die zin dat de enclave zou worden ingenomen. Daar staat mij niets van bij, ook niet na raadpleging van mijn aantekeningen, maar wel van de penibele situatie. U vraagt mij naar het causale verband met het besluitvormingsproces in fase een en twee. Ik geef toe dat dit verband achteraf wel is aan te tonen, zoals ook in het NIOD-rapport wordt gedaan. Aan uw vraag voegde u echter al toe: met de kennis en wetenschap van nu is er, denk ik, een causaal verband. Met de kennis en wetenschap van toen heb ik dat causale verband in ieder geval zelf niet aangelegd.

Ook Van Middelkoop ziet geen directe relatie, mede omdat andere *safe areas* niet zijn ingenomen.

De heer **Van Middelkoop**: Absoluut niet. Wij moeten de dingen wel goed benoemen. Wat zijn de gebeurtenissen van '95? Dat is voor mij de volkerenmoord. Neem mij niet kwalijk, maar de schuldigen daar, dat zijn echt anderen. Ik ben zelfs niet bereid om, met alle kritiek die ik eerder heb verwoord ter zake van het safe area-concept, achteraf automatismen te formuleren van het type: het moest wel daartoe leiden. Kom nou, er zijn andere gebieden geweest die wel degelijk safe area waren en bleken te zijn tot het eind toe, tot wij op een gegeven moment van blauw naar groen – om in het jargon te blijven – zijn gegaan. Nee...

Valk wijst op de rol van de internationale gemeenschap bij het voorkomen van de val van Srebrenica.

De heer **Valk**: Nee, ik vind niet dat je die conclusie kunt trekken, omdat ik van mening ben dat nog tot aan het moment dat Srebrenica werd aangevallen, de enclave verdedigd had kunnen worden door grootschalige luchtsteun. Ik zie wat dat betreft geen rechte lijn tussen deze beslissing en de val van Srebrenica. Ik zie wel een rechte lijn tussen enerzijds het niet nemen van deze beslissing en het niet bereid zijn van de internationale gemeenschap om safe areas in te stellen en deze daadwerkelijk te beschermen en anderzijds grootschalige etnische zuiveringen en grootschalige moordpartijen, ook elders.

Aan het eind van zijn verhoor wijst Ter Beek op de verantwoordelijkheid van de politiek voor de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica.

De heer **Ter Beek**: (...) Wat er is gebeurd in Srebrenica, valt de Nederlandse militairen niet aan te rekenen. Dat is de verantwoordelijkheid van alle politici die hen hebben uitgezonden. Onder die verantwoordelijken reken ik heel nadrukkelijk, misschien wel op de eerste plaats, mijzelf.

De Hoop Scheffer verwijst in zijn slotwoord naar het mandaat en de mogelijkheden die Dutchbat heeft gehad om te opereren.

De heer **De Hoop Scheffer**: (...) wil ik nog eens onderstrepen dat het mandaat waarmee Dutchbat I, II en III naar Srebrenica zijn gestuurd, gebaseerd is op humanitaire gronden. Het was geen mandaat waarmee de enclave manu militari verdedigbaar was. Daarom wil ik hier nog eens met nadruk verklaren dat je vanuit die redenering moet benaderen wat Dutchbat daar kon doen en wat het daar niet kon doen. Je moet dus niet te gemakkelijk tot de conclusie komen dat Dutchbat het anders had moeten doen. (...) Het was een humanitair mandaat. Zo is daar in de Kamer altijd over besloten. De tragedie heeft zich voltrokken vanwege het feit dat een aantal van de elementen (...) waar ik zelf in geloofde en op vertrouwde, niet heeft plaatsgevonden. Dat is achteraf ook het deel van de tragedie voor de 7000 vermoorden, maar ook het deel van de tragedie voor de politiek. Wij hebben daar echter alle lessen uit geleerd en wij moeten nu proberen om die dagelijks in de praktijk te brengen.

De vraag omtrent het al dan niet bestaan van een directe lijn tussen de besluitvorming in 1993 en de gebeurtenissen in 1995 wordt ook voorgelegd aan bewindspersonen van het kabinet-Kok I, die ten tijde van de val van de enclave regeringsverantwoordelijkheid dragen.

Pronk is het niet eens met de suggestie die zijns inziens het NIOD doet dat alles zich automatisch ontrolde toen de beslissing tot uitzending eenmaal is genomen.

De heer **Pronk**: (...) Een beschrijving van politieke besluitvorming die ik op geen enkele manier kan begrijpen. Er waren talloze keuzemomenten, ook nadat de beslissing was genomen om naar Srebrenica te gaan. Die keuzemomenten speelden voor een deel op het hoogste niveau, de ministerraad, voor een deel ter plekke en voor een deel op topambtelijk niveau. Het waren echter wel allemaal afzonderlijke keuzemomenten. Het was niet een soort fatum dat zich voltrok.¹⁸⁰

Van Mierlo denkt dat niet voldoende is onderkend door de Nederlandse regering wat er in Srebrenica heeft kunnen gebeuren, maar ziet geen rechte lijn tussen het moment van besluiten tot uitzending en de uiteindelijke val van de enclave.

De heer **Van Mierlo**: Dat denk ik niet, maar ik ontken dat er een rechte, onverbiddelijke lijn van het Griekse drama loopt van dat besluit naar 7 500 moorden. Dat ontken ik, want er zitten momenten in waarop het anders had kunnen zijn. Ik heb al gewezen op de zes vooronderstellingen, die alle zes in de praktijk niet bleken te werken. Ik heb gesproken over wat wij nog niet wisten, dat er met de geboorte van het terrorisme als oorlogs-instrument een geheel nieuw element in de oorlogsvoering kwam: door de een te gijzelen wordt de ander verhinderd het wapen te gebruiken dat hij heeft. Dat is puur terrorisme. Volgens mij was dit de eerste keer dat er een oorlog is gevoerd waarin op zo grote schaal het terrorisme institutioneel gebruikt werd als wapen. Dat is niet voorzien. Er is niet voorzien dat je de Serviërs niet aan hun woord kon houden. Nu moet ik niet overdrijven, zij hebben zich ook wel eens aan hun woord gehouden, dat is dan het misleidende. Maar de punten die ik noemde – niet aanvallen, bevoorrading veiligstellen – die beruften op de gedachte dat je afspraken kon maken met Serven. Dat is niet juist. Ik denk ook dat de hele opzet een gebrek aan kennis verraadt van de dieperliggende emoties in de Balkan. Ik weet niet of wij ons daarover vreselijk schuldig moeten voelen. Op een gegeven moment moet je met of zonder kennis opstaan en een daad stellen. Hoewel er intellectueel veel aan te merken is op het soort van besluitvorming, vind ik dat Nederland moraliter in ieder geval niet aan de onrechtvaardige zijde van het conflict ging staan. Dat heeft zijn prijs gevraagd. Soms gaat er iets gewoon mis en je kunt het lang niet altijd voorzien. Een ding is een vreselijke fout geweest van UNPROFOR, namelijk dat het luchtwapen niet is gebruikt toen het er echt op aankwam.¹⁸¹

¹⁸⁰ Openbaar verhoor J.P. Pronk, 20 november 2002, nr. 26.

¹⁸¹ Openbaar verhoor H.A.F.M.O. van Mierlo, 28 november 2002, nr. 35.

Voorhoeve ziet geen onafwendbaarheid, en wijst overigens op het feit dat alleen Nederland troepen heeft willen leveren voor de enclave.

De heer **Voorhoeve**: Er is niet een onafwendbaarheid; die is er nooit in de geschiedenis. Er zijn alleen waarschijnlijkheden en onwaarschijnlijkheden. De vraag wat er zou zijn gebeurd «als toen en toen dat en dat was gedaan», is steeds een heel belangrijke vraag, maar het antwoord op die vraag hangt af van het moment waaraan je dan refereert en de veronderstellingen die je maakt over wat dan aan bijdragen beschikbaar zou zijn geweest om de enclave overeind te houden. Je kunt niet zeggen dat zij in 1993 was gevallen en dus moest dat in 1995 eindigen in Servische massamoorden. Het had ook anders kunnen lopen; het had ook heel anders moeten lopen. Het Nederlandse beleid is steeds geweest om de enclave overeind te helpen houden. Ik permitteer mij om eraan toe te voegen dat Nederland nu met de vreselijke en afgrijselijke vraag zit of het nog meer had kunnen doen. Men kan ook constateren dat van de 186 leden van de Verenigde Naties er slechts één bereid was om te helpen de enclave overeind te houden. Dat is niet gelukt: het beleid en alle ingezette alternatieven zijn uiteindelijk toch geëindigd in een afgrijselijke ramp.¹⁸²

Kok beschouwt de redenering van de rechte lijn vooral als een redenering achteraf.

De heer **Kok**: (...) Ik heb grote problemen met de redenering van die rechte lijn. Voor zover de rechte lijn al waarneembaar is, is het achteraf. Als je heel consequent doorredeneert, dan zeg je eigenlijk dat in het besluit zelf om tot uitzending over te gaan al de dramatische afloop in juli 1995 lag besloten. Daar ben ik het mee oneens. Het is wel zo: als er geen besluit tot uitzending was genomen en er dus geen enclave Srebrenica was gekomen met Nederlandse Dutchbatters daar, dan hadden wij zelfs ook niet als gezicht een betrokkenheid bij de massaslachting die daar heeft plaatsgevonden. Zo gezien, is er achteraf natuurlijk een relatie tussen de afloop, tussen de loop van de gebeurtenissen en het ontstaan in de tijd van het besluit om daarheen te gaan.¹⁸³

Ook de kennis omtrent de situatie op de Balkan, de diepe wortels van het conflict, de twijfels omtrent luchtsteun, ziet Kok vooral als kennis achteraf die echter niet bekend is op het moment dat het besluit moet worden genomen.

De heer **Kok**: (...) De situatie op de Balkan, daar kun je analyserend van zeggen dat het nooit iets behoorlijks op zal leveren, dus begin er maar niet aan. Ik praat alleen over Nederland, ik heb het niet over de internationale omgeving, maar in ons land vond iedereen – er zullen zeker uitzonderingen zijn geweest – maar de grootste gemene deler in Nederland was: wij kunnen dat conflict daar tussen bevolkingsgroepen, tussen etnische groepen niet op z'n beloop laten, wij horen daarbij. Ik verschuil mij niet als politicus achter de publieke opinie en zelfs niet achter het parlement, maar het is wel feit dat én de publieke opinie én het parlement én de regering, dat wij allemaal vonden dat Nederland in het begin van de jaren negentig niet afzijdig mocht blijven. Nu kunnen wij natuurlijk discussiëren over de vraag – nu het besluit om daar te zijn eenmaal genomen was – of dit de optimale invulling is van de conceptuele benadering die aan de gehele vredesoperatie ten grondslag lag. Daar vallen inderdaad met de wetenschap van nu en met de kennis van nu de nodige kanttekeningen bij te plaatsen. Ik ben de eerste om dat toe te geven. Dat als verklaring gebruiken, dat zou namelijk uit die rechte lijn kunnen voortvloeien, dat het een weeffout is die als het ware natuurnoodzakelijk tot de dramatisch val van de enclave moest leiden, daar ga ik niet in mee. Dat zou betekenen dat wij Mladic en zijn trawanten vrijpleiten van de misdaden die zij willens en wetens hebben gepleegd. Dat zijn de boosdoeners. Zij kunnen niet hun rechtvaardiging vinden in het feit dat zij hebben gedaan zoals zij dat hebben gedaan uit het feit dat wij in 1993 misschien een scenario met onvolkomenheden zijn ingegaan. Ik hoop dat duidelijk is wat ik bedoel. Nu gaat het er mij niet om dit tot een uitvoerige polemiek met de commissie of via de commissie met het NIOD te maken, maar die redenering één-op-één: u bent eraan begonnen dus nu krijgt u ook een koekje van eigen deeg, gaat er bij mij niet in.

¹⁸² Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 27 november 2002, nr. 34.

¹⁸³ Openbaar verhoor W. Kok, 28 november 2002, nr. 37.

3 POGINGEN TOT INTERNATIONALISERING (FASE 2)

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt, na herhaling in box 3.1 van het onderzoeks-
onderwerp en de onderzoeksvragen voor deze fase, eerst een korte schets
gegeven van de ontplooiing van Dutchbat I in de enclave Srebrenica in het
vroege voorjaar van 1994 en de daaropvolgende aflossing door Dutchbat
II in de zomer van 1994. Dit alles speelt nog ten tijde van het kabinet-
Lubbers III. Daarna worden de pogingen beschreven van het in augustus
1994 aangetreden kabinet-Kok om de positie van de Nederlandse
militairen in Srebrenica te versterken. Vervolgens wordt ingegaan op de
inspanningen van het kabinet om te komen tot aflossing van Dutchbat III.
Voorts wordt in een aparte paragraaf nagegaan of er reële plannen
bestonden voor de evacuatie van Dutchbat uit de enclave. Tenslotte wordt
ingegaan op de voorstellen die in het voorjaar van 1995 worden gedaan
tot wijziging van het beleid inzake de *safe areas*, in het bijzonder de
oostelijke enclaves, waaronder Srebrenica.

Box 3.1: Onderzoeksonderwerp en onderzoeksvragen fase 2

De commissie heeft als onderwerp voor het onderzoek met betrekking tot fase 2 vastge-
steld:

*Voor deze fase richt het onderzoek zich vooral op de consequenties die het kabinet heeft
getrokken uit de constatering van minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in
de enclave Srebrenica militair gezien «uitzichtloos» is. Daarbij wordt ook aandacht
besteed aan de adviezen van militaire zijde, onder andere op het gebied van de exit-strate-
gie en het al dan niet voorziene militaire scenario indien luchtsteun onverhoopt
achterwege zou blijven bij een Bosnisch-Servische aanval op de enclave.*

De commissie heeft de volgende onderzoeksvragen geformuleerd met betrekking tot
fase 2:

- Welke maatregelen heeft het kabinet genomen naar aanleiding van de constatering van
minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in de enclave Srebrenica
«uitzichtloos» was?
- Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de militaire situatie
(bijvoorbeeld over de exit-strategie en het militaire scenario indien luchtsteun achter-
wege zou blijven), en tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoor-
delijken heeft dit geleid?
- Tot welke resultaten hebben de inspanningen van het kabinet om internationaal
aandacht te krijgen voor de situatie in de enclave geleid?
- Heeft het kabinet alles gedaan wat redelijkerwijze mogelijk was om de geconstateerde
problemen in Srebrenica op te lossen?

3.2 Situatie voor Dutchbat in de enclave Srebrenica

De twee compagnieën van Dutchbat die vanaf begin april 1994 in de
enclave Srebrenica zijn gelegerd, worden vanaf het begin van de operatie
geconfronteerd met problemen met de bevoorrading en verplaatsing.
Ondanks een in januari 1994 tussen UNPROFOR-commandant generaal
Briquemont en de Bosnisch-Servische bevelhebber generaal Mladic
overeengekomen afspraak over *freedom of movement*, houden Bosnisch-
Servische militairen regelmatig konvoeien tegen en weigeren de
Bosnisch-Servische autoriteiten ook vaak om toestemming te geven voor
bezoeken aan de enclave.

De tegenwerking van de Bosnisch-Servische autoriteiten begint reeds bij de ontplooiing van het eerste bataljon van Dutchbat. Een verkennings-eenheid, onder leiding van luitenant-kolonel Vermeulen, de commandant van het bataljon van de Luchtmobiele Brigade (LMB) dat als eerste naar Bosnië wordt uitgezonden, moet in december 1993 onverrichterzake naar Nederland terugkeren, omdat de Bosnische Serviërs weigeren de eenheid toe te laten tot de beoogde locaties Srebrenica en Zepa. Het voornemen om het bataljon in januari 1994 uit te zenden is dan ook niet haalbaar. Minister van Defensie Ter Beek besluit op 30 december 1993 om de ontplooiing van Dutchbat veertien dagen op te schorten. Omdat overleg tussen de VN en de Bosnisch-Servische leiders niets oplevert, besluit minister Ter Beek op 14 januari 1994 om het vertrek van het bataljon uit te stellen tot 31 januari 1994.

De heer **Ter Beek**: Wij gingen op het moment dat de besluitvorming tot stand kwam, ervan uit dat de Serviërs medewerking zouden verlenen. Het bataljon heeft er uiteindelijk ook pas kunnen komen nadat in een brief van Karadzic van januari 1994 aan de toenmalige UNPROFOR-commandant te kennen werd gegeven dat de «deployment», de ontplooiing van het Nederlandse bataljon, «shall not be hindered», niet langer zal worden tegengehouden. Vanaf het moment dat wij in de december 1993 hadden besloten dat het bataljon op verzoek van UNPROFOR – dat hebben wij dus gehonoreerd – naar Srebrenica ging, zijn alle mogelijke chicanes er geweest. Zo konden verkenningsparties die wij wilden uitzenden, het gebied niet bereiken, enzovoorts.¹

Op de NAVO-top van 10 en 11 januari 1994 in Brussel dreigen de staats- en regeringsleiders van de lidstaten van de NAVO met luchtaanvallen indien de Bosnische Serviërs niet meewerken aan de rotatie van het contingent van UNPROFOR in Srebrenica en de opening van het vliegveld van Tuzla ten behoeve van hulpvluchten. Na overleg met Briquemont geeft Mladic op 18 januari 1994 toestemming voor de ontplooiing van Dutchbat in Srebrenica en Zepa. Hierop wordt de verkennings-eenheid van de LMB opnieuw naar Bosnië gezonden en op 27 januari 1994 volgen 110 kwartiermakers. Op 25 januari 1994 trekt de verkennings-eenheid Srebrenica in.

Het voornemen dat het gehele bataljon eind maart ter plaatse operationeel zal zijn, wordt echter niet gerealiseerd. Op 30 maart 1994 meldt minister Ter Beek de Kamer dat de B-compagnie van Dutchbat zich sinds 3 maart 1994 in Srebrenica bevindt, maar dat het eerste konvooi van de C-compagnie op 29 maart 1994 is tegengehouden door Bosnische Serviërs.² Na bemiddeling van UNPROFOR geven de Bosnische Serviërs uiteindelijk toestemming voor de verplaatsing van de C-compagnie. De Bosnische Serviërs blijven echter weigeren om de vier helikopters die Defensie voor ondersteunende taken aan het bataljon heeft toegevoegd, toe te laten tot de enclave. Uiteindelijk zullen deze helikopters ook nooit in Srebrenica worden gestationeerd.

De opstelling van de Bosnische Serviërs ten opzichte van Dutchbat verhardt op momenten dat de NAVO, op verzoek van de VN, militaire luchtacties uitvoert tegen Bosnisch-Servische posities. Zo kan in april 1994 een voorgenomen bezoek van minister van Defensie Ter Beek aan Sarajevo en Srebrenica geen doorgang vinden, omdat de Bosnische Serviërs hun samenwerking met UNPROFOR hebben opgeschort in reactie op aanvallen van NAVO-vliegtuigen op hun stellingen tijdens de crisis rondom de *safe area* Gorazde. Een maand later krijgt de minister

¹ Openbaar verhoor A.L. ter Beek, 14 november 2002, nr. 12.

² TK 1993–1994, 22 181, nr. 76, pp. 6–7.

wel toestemming om de militairen van Dutchbat I in Srebrenica te bezoeken (op 10 en 11 mei 1994).

De heer **Ter Beek**: (...) Het was mijn bedoeling, in april naar Srebrenica te gaan, maar dat is mij niet gelukt, omdat toen net vanwege de luchtaanvallen op Gorazde er van alles en nog wat aan de hand was, en de Serviërs mij weigerden om Srebrenica te bezoeken. Ik kwam er gewoon niet in! Dat was, hoewel niet de belangrijkste, één van die represailles. Ik heb wel eens gezegd: ons bataljon is een soort «puppet on a string»: de Serviërs trekken aan de touwtjes. Maar in mei ben ik wel gegaan, maar toen was Vermeulen toevallig net met verlof in Nederland, dus toen heb ik hem vanuit Srebrenica via de Satcom gesproken. Ik heb hem dus niet ontmoet in Srebrenica.

(...) Toen ik daar in mei was, kon ik met mijn lekenoog zien dat die enclave militair, met de aanwezige manschappen en middelen, niet verdedigbaar zou zijn. Mij is nog goed bijgebleven een opmerking van de majoor Peek, de S-3 van het bataljon, een opmerking die ik heb opgeschreven in mijn boek. Hij zei: het is hier een soort driedubbele gevangenis: de moslimleiders bewaken de moslimvluchtelingen, wij bewaken de Moslims en de Serviërs bewaken ons. Zo was het dus ook! Maar dat veranderde de situatie in feite niet. Wij kwamen daar binnen op basis van de deterrence through presence, en dat was dus zo. Wij waren daar gekomen met de instemming van de Serviërs, want wij moesten door hun linies heen. Het grote afknijpen is later begonnen, in de tweede helft van 1994: moeilijk doen met verloven, rotaties, aanvoer van benzine en voedsel. Niet dat de Serviërs in mijn periode geen pesterijtjes uitvoerden, maar het functioneerde.

In mei 1994 reist ook minister-president Lubbers, in de nadagen van zijn premierschap, naar de Nederlandse militairen in Villafranca (Italiaanse NAVO-vliegbasis) en Bosnië. Hij bezoekt onder andere Srebrenica.³

De heer **Lubbers**: (...) Ik was met topmilitairen – ik reisde daar niet alleen heen – in Srebrenica. Ik denk dat het in mei was. Toen was ik in meer delen van Joegoslavië. Je praat met mensen. Je gaat naar Villafranca. Op dat moment, daar zijnde, waren de blauwe VN-vlaggen zichtbaar. Misschien was het de lente. Op dat ogenblik was er een element van meer optimisme. Er was geen neerslachtige stemming in Srebrenica. Er werden bepaalde vragen gesteld, maar die gingen over praktische dingen of over bepaalde voorraden van medicamenten die ze goed konden gebruiken. Ik geloof dat de degradatie van het luchtwapen, de mindere beschikbaarheid, en de toenemende zorgen goeddeels daarna kwamen. (...) Ik herinner mij een korte conversatie. Ik weet niet zeker of het met hem [commandant Dutchbat] was, maar het kan met hem geweest zijn. Hij zei: «Als je hier kijkt naar de bergen om je heen, dan weet je hoe nodig het luchtwapen is.»⁴

In het verslag van zijn bezoek aan Srebrenica meldt minister Ter Beek dat de Bosnische Serviërs nog steeds belemmeringen opleggen aan de bevoorrading van de Nederlandse militairen: «De afgelopen twee weken heeft geen enkel logistiek konvooi toestemming gekregen via Bosnisch-Servisch gebied de Nederlandse eenheden in Srebrenica te bevoorraden.»⁵ De minister stelt dat het gebrek aan brandstof gevolgen heeft voor de mogelijkheid om patrouilles per voertuig uit te voeren.

Uit het onderzoek van de TCBU blijkt dat de problemen met de bevoorrading van Dutchbat in Srebrenica in de loop van 1994 diverse malen door Buitenlandse Zaken worden gemeld bij het VN-secretariaat.⁶ In deze contacten meldt de leiding van UNPROFOR dat het bataljon door de lucht zal worden bevoorrad, indien de situatie dit vereist. Wanneer in het voorjaar van 1995 de bevoorrading van Dutchbat vrijwel onmogelijk wordt gemaakt door de Bosnische Serviërs, vindt internationaal overleg plaats over de mogelijkheid van logistiek transport door de lucht. Hoewel de NAVO zich wel voorbereidt op een dergelijke operatie, blijft een aanvraag van de VN echter uit. Kolonel De Jonge, stafofficier bij het hoofdkwartier van de VN-vredesmacht in Zagreb, vertelt de commissie in zijn verhoor

³ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 158.

⁴ Openbaar verhoor R.F.M. Lubbers, 20 november 2002, nr. 27.

⁵ TK 1993–1994, 22 181, nr. 78, p. 2.

⁶ Onder andere: Bericht van PVVN aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 25 april 1994; Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PVVN, 12 augustus 1994.

over de verschillende opties die zijn afgewogen voor bevoorrading door de lucht en over de grond.

De heer **De Jonge**: In april of begin mei werden al een aantal mogelijkheden ontwikkeld. In de eerste plaats was er de optie om met een behoorlijke luchtvloot van helikopters binnen te komen; gevechtshelikopters en transporthelikopters om te bevoorraden. Die mogelijkheid is besproken door landen – dus niet door mij, maar door chefs van mij, de Force Commander, de chef van de staf wellicht – en uiteindelijk kreeg ik alleen het verhaal te horen: het is niet mogelijk, er is onvoldoende steun voor deze optie. De tweede optie was om met Amerikaanse steun – die als enigen op dat moment die techniek beheersten – zogenaamde high altitude, high opening logistiek naar binnen te brengen. Het gaat om transportvliegtuigen die op grote hoogte vliegen. Op die grote hoogte worden de parachutes geopend om de spullen naar beneden te laten zeilen. Ik heb begrepen dat die optie ook door anderen met de Amerikanen is besproken. Deze is afgewezen omdat de techniek nog onvoldoende precies zou zijn. De derde optie is natuurlijk bekeken, maar heel snel, ik denk al in de eigen staf, afgewezen, namelijk de mogelijkheid om met grondtroepen naar binnen te gaan om een corridor te openen. (...) Dat werd ingeschat als een optie waarvoor zeer veel troepen nodig waren die er op dat moment absoluut niet waren, dus stoppen daarmee. Dat laat onverlet dat er eindeloze discussies zijn gevoerd door Akashi en door Janvier met Mladic, met Karadzic, met Milosevic om opnieuw consent te krijgen om de normale transporten over de grond de enclave binnen te krijgen. Dat hield niet op, dat ging gewoon door.⁷

Generaal Smith, in het voorjaar van 1995 commandant van UNPROFOR in Sarajevo, verklaart tijdens zijn verhoor dat hij beschikte over plannen voor bevoorrading van de enclave door de lucht. Deze plannen waren overigens nog niet goedgekeurd door het hoofdkwartier van de VN-vredesmacht in Zagreb.

Mr **Smith**: (...) At about that time, the beginning of March, it was becoming clear that the UN was consistently failing to resupply and get aid into the enclaves. That was not just the case in Srebrenica, but in all of them, including Sarajevo to a large degree, although that was the least acute difficulty at the time. I will discuss the situation in Srebrenica, but I could do this for all of them. We were not getting convoys into Srebrenica. If we did get them in, they were very limited and each one was being made a special case. I did not think we could continue like this. Early March that year I was not allowed to get a convoy into Srebrenica. We put together a plan, which was to strike by air and to create a situation where I would be able to use NATO to get these supplies in, if Mladic started to attack the aircraft. This was never done, but I had it available to me. It had not been fully cleared with my Headquarters in Zagreb, with Mr Akashi and General Janvier, although they knew I had this plan in the making. I would have had to say: right, we are now going to start this. We did not have to, because I won an argument with Mr Mladic and got the convoy in and got myself there at the same time. So, on or around 6 March, I got into Srebrenica with a convoy. That is the only time I got there, before the fall of the enclave.⁸

Tijdens zijn verhoor zet Voorhoeve uiteen wat hij heeft geprobeerd om de bevoorrading van Dutchbat te verbeteren.

De heer **Voorhoeve**: Ten eerste: steeds aandringen op bevoorrading over de weg. Aanvankelijk was er een korte, snelle route. Deze werd afgesloten door de Serviërs toen er een keer ergens een Deense tank werd ingezet. Om de VN terug te pakken, hebben zij toen de rechtstreekse route naar Srebrenica afgesloten. Daarna was het via een heel grote omweg anderhalve dag rijden. Vanaf december, januari wordt de bevoorrading aan Dutchbat stelselmatig afgeknepen, zodat er eigenlijk helemaal niets meer was. Tegelijkertijd voeren wij dan vanuit Den Haag de druk op bondgenoten en medestanders op, tot bevoorrading door de lucht te komen. (...) Dit liep op niets uit omdat er geen internationale overeenstemming kwam en wij dat ook niet nationaal konden doen, want op dat moment hadden wij nog geen Apache-gevechtshelikopters; die hebben wij pas later aangeschaft. (...) De Serviërs luisterden mee bij al het internationale overleg; zij wisten

⁷ Openbaar verhoor J.H. de Jonge, 15 november 2002, nr. 16.

⁸ Openbaar verhoor R.A. Smith, 6 december 2002, nr. 39.

precies wat de enclave in kwam. Op de momenten dat Dutchbat werkelijk vrijwel niet meer te eten had, de bevolking helemaal droog stond omdat de UNHCR-konvooiën al lange tijd niet waren geweest en Nederland in het internationale overleg stelde dat er echt een luchtbrug moest komen, zei Janvier: misschien de komende weken, laten wij het bekijken. Vervolgens mocht er plotseling weer een vrachtwagen door. De Serviërs speelden dat spel buitengewoon slim.⁹

Minister Van Mierlo gaat in zijn verhoor in op de inspanningen van Buitenlandse Zaken om de bevoorrading van Dutchbat internationaal aan de orde te stellen. Van Mierlo wijst de commissie daarbij op de zwakke onderhandelingspositie van Nederland.

De heer **Van Mierlo**: Er vielen geen aanvullende voorwaarden te stellen, dat was het vervelende. Bij de beslissing over Srebrenica zijn wij in een gefixeerde situatie terechtgekomen, waarin geen verandering meer te brengen viel. (...) als het dan weer nijpend werd, werd het zowel door Voorhoeve als door mij als door de hogere ambtenaren in de betreffende gremia aan de orde gesteld. Er werd dan zwaar geprotesteerd en dan lieten de Serven weer iets toe. Zij waren slim genoeg Zij knepen af en je kunt je afvragen of dat al die maanden in het teken heeft gestaan van de uiteindelijke aanval op Srebrenica, maar daar wisten wij allemaal niets van. Nu pas begint het vermoeden een rol te spelen dat het mogelijkkerwijs een strategie van de Serven was.

(...) Wij deden dat voortdurend in overleg. Voorhoeve zei dan: de bevoorrading wordt een nijpend probleem, want wij hebben nu nog voor twee weken. Wij stelden het dan beiden, hij met de militaire staf en ik met behulp van de diplomaten, aan de orde.

(...) Op een gegeven moment is dat [het maken van een corridor voor de bevoorrading] een onderdeel geweest van een van de plannen, maar daar zijn wij op stuk gelopen. Wij zijn op alles stuk gelopen, begrijpt u. Het enige wat af en toe lukte was dat er ineens, minimaal, weer wat bevoorrading kwam. Dat gaf de hoop dat er misschien wat verbetering zou komen in de situatie.¹⁰

Het NIOD concludeert dat internationaal de politieke wil ontbrak om een riskante operatie als bevoorrading door de lucht aan te gaan.¹¹ Voorts werpt het NIOD de vraag op «of Nederland niet krachtiger in New York op maatregelen ter verbetering van de bevoorrading had moeten aandringen. (...) Het is zeer de vraag of Nederland daar alleen iets had kunnen bereiken, maar door samenwerking met andere landen die troepen leverden voor de oostelijke enclaves (het Verenigd Koninkrijk en Oekraïne) had het onderwerp wel sterker naar voren gebracht kunnen worden.»¹²

Op 21 juli 1994 wordt Dutchbat I afgelost door het tweede bataljon van de LMB, dat onder commando staat van luitenant-kolonel Everts. Minister Ter Beek informeert de Kamer hierover op 5 juli 1994: «Voorafgaand aan de eerste aflossing van het versterkte Nederlandse infanteriebataljon – die gefaseerd plaats heeft in de maand juli – zijn de minister van Buitenlandse Zaken en ik, alles afwegende, van mening dat de aflossing van dit bataljon onder de huidige omstandigheden verantwoord en wenselijk is.»¹³ De Tweede Kamer neemt deze brief voor kennisgeving aan.

3.3 Pogingen tot versterking van positie Dutchbat in Srebrenica

Op 22 augustus 1994 treedt het eerste kabinet-Kok aan. Voorafgaande aan zijn benoeming heeft de beoogde minister van Defensie, Voorhoeve, een gesprek met formateur Kok, waarin hij onder meer aandacht vraagt voor «de enorme kwetsbaarheid van de Nederlandse militairen in de enclave Srebrenica. Wij hoopten dat het internationaal overleg dat plaatsvond over een vredesregeling, zou leiden tot een tijdige oplossing voor de bevolking, met name de vorming van een corridor tussen de oostelijke enclaves en Centraal-Bosnië».¹⁴ Volgens minister-president Kok heeft

⁹ Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 28 november 2002, nr. 36.

¹⁰ Openbaar verhoor H.A.F.M.O. van Mierlo, 28 november 2002, nr. 35.

¹¹ NIOD, deelstudie «Bevoorrading door de lucht», p. 231.

¹² NIOD, deelstudie «Bevoorrading door de lucht», pp. 234–235.

¹³ TK 1993–1994, 22 181, nr. 81, p. 1.

¹⁴ Hoorzitting J.J.C. Voorhoeve, 31 mei 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p.197.

Voorhoeve «daar geen politiek punt van gemaakt in de zin van: formateur, als dit of dat niet verandert moet u weten dat ik mijn verantwoordelijkheid niet kan aanvaarden.»¹⁵ Ook in zijn verhoor door de enquêtemissie gaat Voorhoeve in op zijn gesprek met formateur Kok.

De heer **Voorhoeve**: Ten eerste in het gesprek met de formateur, voorafgaande aan de ministersbenoeming. Dat ging over twee onderwerpen: de bezuinigingstaakstelling van Defensie (...) en de vredesoperatie in Bosnië, in het bijzonder de kwetsbaarheid van Srebrenica. (...) De gedachtewisseling over Bosnië stond niet alleen in het licht van de enorme kwetsbaarheid, maar ook in het licht van de hoop dat het Owen/Stoltenberg plan of het Vance/Owen plan – ik weet niet meer precies wat er toen het meest kanshebbend was – tot overeenstemming zou leiden en tot een oplossing voor de enclaves. (...) Dit was na de formele formatie, in de fase tussen de afronding van het regeerakkoord en het aanzoeken van de ministers.

Bij de portefeuille-overdracht tussen Lubbers en Kok komen de problemen in Srebrenica niet aan de orde.

De heer **Lubbers**: Ik zie mij nog zitten in het torentje voor de portefeuilleoverdracht om het ene na het andere dossier af te ronden. Ik had een lijst gemaakt van de dingen die moesten worden doorgesproken met Wim Kok die mij opvolgde. Hij was de vice-voorzitter van de raad, dus het ging natuurlijk eigenlijk heel collegiaal. Dit stond niet op die lijst. Het was noch voor hem, noch voor mij een punt waarvan wij vonden dat wij er eens goed over moesten praten. Wij hebben niet gesproken over onze presentie in Srebrenica, over zwakke elementen, over de bewapening of het weggaan uit Srebrenica.

Ook na het aantreden van het kabinet-Kok neemt geen van de verantwoordelijke bewindspersonen contact op met voormalig minister-president Lubbers om hem om informatie te vragen.

De heer **Lubbers**: In het begin ben je toch vrij nauw met zo'n kabinet verbonden. Dan haalt de minister-president je wel eens op en dan vraagt hij hoe iets zit en of je iets kunt toelichten omdat hij op een vreemd probleem is gestuit. Er gebeurde echter niets. Noch de minister-president, die ik toch heel goed kende, noch de minister van Buitenlandse Zaken, Hans van Mierlo, die ik heel goed kende, noch de minister van Defensie, die ik nota bene opvolgde bij Clingendael, geen van drieën heeft gezegd dat zij nog eens met mij wilden praten over de vraag hoe het precies was gegaan omdat zij met een probleem zaten. Zij hebben niet gezegd dat zij dat anders hadden gedaan of dat zij het anders zagen. Nee, helemaal niet. Die bewustwording is naar mijn gevoel toen niet zo intens geweest. Dat moet toch later geweest zijn.

Minister-president Kok bevestigt dat Srebrenica tijdens de portefeuille-overdracht, maar ook daarvoor bij de kabinetsformatie, en daarna, bij de regeringsverklaring en het debat daarover in de Kamer, geen punt van bespreking is geweest.

De heer **Kok**: (...) Er was trouwens ook helemaal geen uitgebreid overdrachtdossier van de voormalig minister-president. Ik denk dat wij dat beiden ook niet nodig vonden. Dat verschilt ook per departement. Algemene Zaken is over het algemeen een redelijk overzichtelijk departement. Bovendien maakte ik van het vorige kabinet deel uit. Ik had ook de voorgeschiedenis vanaf 1993 en de besluitvorming tot in 1994 meegemaakt. Ik moet wel zeggen dat ik heb vastgesteld dat er in die periode vrij weinig aandacht bestond voor het onderwerp. (...) Dat was de overdracht in de zomer van 1994. De kabinetsformatie heeft lang geduurd en is zeer intensief geweest met eerst een mislukking en uiteindelijk toch weer een vervolg. In de kabinetsformatie is er weinig over gesproken. Nu kunt u zeggen dat dit geen onderwerp is dat de politieke agenda bepaalt. Als dit onderwerp echter veel aandacht had getrokken, dan was het in die zomermaanden vast en zeker aan de orde gesteld. Het is niet in de regeringsverklaring terug te vinden. Ook in het debat

¹⁵ Hoorzitting W. Kok, 8 juni 2000, TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 391.

over de regeringsverklaring is er door de Kamer niet over gesproken. U ziet dat ook in de troonrede van september 1994, behalve in enkele algemene volzinnen, weinig aandacht is geschonken aan dit onderwerp. Ook in het debat over de troonrede, dat zoals altijd twee volle dagen heeft geduurd, wordt er door de Kamerfracties niet of nauwelijks over gesproken. Ik bedoel dit te zeggen: wij moeten die constatering van Voorhoeve [dat de situatie «uitzichtloos» is] niet alarmerender maken dan door de feiten wordt gerechtvaardigd.¹⁶

Voorhoeve spreekt voorafgaande aan de portefeuille-overdracht uitgebreid met zijn voorganger Ter Beek, waarbij de situatie in Srebrenica wel aan de orde komt.

De heer **Ter Beek**: Het schijnt dat sommige ministers het wel eens met minder doen, maar wij hebben twee keer drie uur met elkaar gesproken. Verder lag er natuurlijk ook nog een overdrachtdossier klaar voor Voorhoeve. Wij hebben dus twee keer een gesprek van zeker drie uur gehad. Een ging over de namen en rugnummers, over hoe ik de kwaliteiten van zijn verschillende adviseurs inschatte. Het andere ging over de dossiers, waarbij Srebrenica een belangrijk onderwerp was.

Twee weken na zijn aantreden brengt de nieuwe minister van Defensie, samen met de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) Couzy, een werkbezoek aan de Nederlandse eenheden in het voormalige Joegoslavië (9 tot en met 12 september 1994). Kort voor het bezoek van Voorhoeve heeft ook de kort daarvoor tot Chef Defensiestaf (CDS) benoemde generaal Van den Breemen, op verzoek van de minister, een bezoek gebracht aan het voormalige Joegoslavië om te spreken met de leiding van UNPROFOR over een mogelijke militaire versterking van Srebrenica. De CDS legt zijn bevindingen vast in een uitgebreide nota aan de minister van Defensie. Van den Breemen adviseert negatief over de suggestie van generaal Rose, de commandant van UNPROFOR in Sarajevo, om Dutchbat in Srebrenica te versterken met de derde Nederlandse compagnie (die in Centraal-Bosnië is gelegerd). De bevoorrading en eventuele evacuatie van Dutchbat zou dan nog moeilijker worden. Voorts adviseert hij de minister onder meer om bij de bondgenoten aandacht te vragen voor de precare situatie van Dutchbat en na het werkbezoek aan Bosnië overleg te voeren met de minister van Buitenlandse Zaken «teneinde ook op ambtelijk niveau eenduidigheid van mening te bewerkstelligen».¹⁷

Minister Voorhoeve stuurt de Tweede Kamer op 16 september 1995 een verslag van zijn werkbezoek, waarin hij schrijft dat «de situatie in Srebrenica op dit moment stabiel is. (...) maar de bevoorrading blijft een voortdurend punt van zorg».¹⁸ Intern ventileert Voorhoeve zijn bezorgdheid over de situatie in de enclave echter in sterkere bewoordingen. In een gesprek op 15 september 1994 met de Bosnische PVVN, Sacirbey, zegt hij: «Een ding is zeker: de huidige uitzichtloze situatie rondom de enclaves kan niet nog jaren blijven voortbestaan.»¹⁹ Tegenover de commissie legt Voorhoeve uit wat hij met de term «uitzichtloos» heeft bedoeld.

De heer **Voorhoeve**: Uitzichtloos in militaire zin. Ik had een paar dagen nadat ik minister werd, een gesprek met de chef Defensiestaf en vroeg hem naar Srebrenica te gaan en met de commandant na te gaan of er een verdedigingsstrategie voor Srebrenica zou kunnen worden opgesteld. Hij kwam terug en zei dat zo iets onmogelijk was door de fysieke situatie: het feit dat het ver in vijandelijk gebied lag en een veel te grote grenslijn had om tot een effectieve verdedigingsstrategie over te gaan. Er zat niets anders op dan om door te gaan met de taken zoals Dutchbat die van de VN had gekregen: patrouilleren, medische hulp faciliteren, rapporteren over wat er gebeurde.

Tegelijkertijd was de situatie toen politiek niet uitzichtloos, want er was nog steeds hoop op een vredesregeling. De bedoeling in die periode was dat de oostelijke enclaves door

¹⁶ Openbaar verhoor W. Kok, 28 november 2002, nr. 37.

¹⁷ Nota van CDS aan de minister van Defensie, 8 september 1994.

¹⁸ TK 1993–1994, 22 181, nr. 82, p. 5.

¹⁹ Verslag gesprek Voorhoeve en Sacirbey op 15 september 1994, opgesteld door (wnd.) DAB De Winter, 20 september 1994, p. 1.

een verbinding aan centraal-Bosnië zouden worden gekoppeld, zodat zij levensvatbaar zouden zijn. Er was ook nog aan andere oplossingen te denken. De situatie was toen inderdaad, zoals ik aan de Kamer rapporteerde, stabiel in de zin dat het hetzelfde was als in juni en juli. Het is een tijd zo gebleven totdat de bevoorrading helemaal werd afgeknepen. (...) en daar moet ik aan toevoegen dat de uitzichtloosheid ook een emotionele indruk was die ik had gekregen van mijn eigen bezoek aan Srebrenica. Nadat de chef Defensiestaf er was geweest, ben ik zelf gegaan om het ook nog eens met eigen ogen te zien en dezelfde vragen te stellen. Wat mij opviel, was die bijeengedreven bevolking die een hopeloze uitdrukking in de ogen had: de mensen zagen er dof en moedeloos uit. Het was een heel beklemmende ervaring.

Voorhoeve stelt tijdens zijn verhoor dat de kwalificatie «uitzichtloos» ook betrekking heeft op de positie van Dutchbat zelf en de mogelijkheden die Dutchbat heeft om de taken uit te voeren.

De heer **Voorhoeve**: (...) Men had een aantal observatieposten om waar te nemen en de vlag van de VN te laten wapperen. Die observatieposten hadden elk een bemanning van acht à negen personen en waren niet bestand tegen een aanval met zware wapens. Zij waren ook verlicht en duidelijk waarneembaar; het waren geen verdedigingsstellingen. Srebrenica zelf is een dal met om het dal heen heuvels en bergen, en boven op die heuvels en bergen zat Servische artillerie. Ik herinner mij dat ik in één van die observatieposten door één van de kijkers naar die Servische stellingen keek en gewoon recht in het gezicht keek van een aantal Servische militairen die daar bij artillerie zaten. Zo'n beeld maakt dan heel duidelijk dat de situatie daar, door de er omheen gelegen Servische troepen, er een van gegijzeld zijn is. Eigenlijk was Srebrenica een grote openluchtgevangenis die was gecreëerd door de Servische offensieven, door de Moslims daar bijeen te drijven. De Verenigde Naties hadden er een VN-vlag geplant om te zeggen: kom niet aan deze mensen. Toen, in september 1994, kon Dutchbat zijn mandaat uitvoeren in de zin van het faciliteren van humanitaire hulp. Het bood veel medische hulp, ook aan het ziekenhuisje van Artsen zonder Grenzen, en het bood zelf medische hulp op het Nederlandse kampement. Het hielp de VN-vluchtelingenorganisatie met de begeleiding van voedseltransporten en toezicht op de verdeling. Het patrouilleerde voorts de bestandslijnen en probeerde Moslimstrijders of Bosnische strijders tegen te houden als zij over de bestandslijnen heen gingen, maar dat kon het over het algemeen niet want die waren veel te lang. En in de dalen tussen de observatieposten had men ook dat soort mogelijkheden niet om al patrouillerend de strijdende partijen uit elkaar te houden. (...) Zo was bijvoorbeeld de ontwapening van de enclave onmogelijk. Ik heb het wapenverzamelpunt toen bezocht en daar lag het een en ander, maar dat zag er in mijn ogen, als niet-militair, zeer slecht uit. Ik hoorde van Dutchbat dat er erg veel wapens in de enclave waren, ook veel moderne, omdat die 's nachts via helikoptervluchten naar binnen werden gebracht door de Bosnische regering.

Voor Van Mierlo komt de mening van Voorhoeve dat de situatie in Srebrenica «uitzichtloos» is, op dat moment niet als een verrassing.

De heer **Van Mierlo**: Die was naar ons gevoel juist en niet helemaal verrassend, omdat gaandeweg al signalen waren gekomen dat de vooronderstellingen waarop onze aanwezigheid in Srebrenica berustte, steeds meer werden uitgehold. Dat proces stond toen nog aan het begin, maar naarmate wij verder gingen, bleken alle vooronderstellingen uitgehold te zijn. Er ontstond een zeer ernstige situatie, ja. Ik had overigens de indruk dat de heer Voorhoeve toen voornamelijk doelde op de militaire situatie, namelijk dat het een rattenval was, mocht het tot een militair verdedigen moeten komen.

Minister Van Mierlo merkt in zijn verhoor op dat hij de vraag of de enclave verdedigbaar was minder relevant vond. Van meer belang was of de vooronderstellingen nog golden waarop het besluit tot uitzending was gebaseerd.

De heer **Van Mierlo**: (...) Welnu, dat zo zijnde, waren de vooronderstellingen, waarop de beslissing was gebaseerd: dat het een tijdelijke regeling zou zijn, dat het in het zicht zou zijn van een vredesregeling, dat de Serven niet zouden aanvallen, dat de Moslims in de enclave zouden ontwapenen, dat er een voortdurende bevoorrading zou zijn die nodig was om het werk daar te verrichten en ten slotte dat het luchtwapen er zou zijn als het erop aankwam. Die vooronderstellingen waren eigenlijk veel belangrijker dan de vraag of het echt verdedigbaar was of niet. Die vooronderstellingen zijn successievelijk stuk voor stuk uitgehold. Dán is er inderdaad sprake van een totaal onwerkbare situatie. Ik wil daarbij nu al zeggen dat de militaire situatie, het als ratten in de val zitten zoals Voorhoeve dat noemt, relevant was voor het geval het zo ver zou komen, maar het was de bedoeling dat het nooit zo ver zou komen. Er was geen verdedigingsopdracht.

Volgens Van Mierlo zat Nederland vooral politiek «als ratten in de val».

De heer **Van Mierlo**: Veel erger was dat wij politiek als ratten in de val zaten. Dat heeft het buitenlandbeleid en het defensiebeleid van die anderhalf jaar van begin tot eind gekenmerkt. Wij beschikten namelijk niet over de laatste troefkaart die je in onderhandelingen nodig hebt, namelijk dat je tegen collega's, tegen bondgenoten en tegen andere landen kunt zeggen: als jullie nu niet doen wat wij willen, gaan wij weg. Iedereen wist dat wij die troefkaart niet hadden. Iedereen wist dat dat laatste zowel moraliter als technisch niet kon. Het kon moraliter niet omdat wij de Moslims dan in de steek zouden laten. Nogmaals, niemand in Den Haag wilde dat. (...) Zelfs als je een ruim geweten had gehad, kon het technisch niet, want de Moslims gingen voor je voertuigen liggen. Dat hadden zij al laten zien bij het vertrek van de Canadezen. U moet goed begrijpen dat het hele spel van het uitoefenen van invloed en het zover proberen te krijgen van mensen, op je woorden moet gebeuren. Iedereen wist dat je die laatste troefkaart nooit kon gebruiken. Dan ben je in het internationale spel eigenlijk structureel onmachtig.

Volgens minister-president Kok heeft de term «uitzichtloos», die Voorhoeve gebruikt, met name betrekking op de militaire situatie.

De heer **Kok**: (...) Ik moet er wel bij zeggen dat uw citaat volgens mij enige nadere toelichting verdient. In de eerste plaats omdat hiermee wordt gezegd dat de situatie uitzichtloos is, onder de toevoeging dat die zo niet enkele jaren meer kan voortduren. Het was ook niet de bedoeling dat die nog jaren zou voortduren. In de tweede plaats was de situatie vooral uitzichtloos vanuit het oogpunt van de verdedigbaarheid van de enclave. Die was militair niet te verdedigen. Het was trouwens ook niet de opdracht om de enclave te verdedigen. (...) Zijn stelling dat er van een onverdedigbare situatie sprake was, klopt dus, maar paste ook in de perceptie van het nieuw aangetreden kabinet van wat wel en wat niet tot de taak van Dutchbat behoorde. (...) Dutchbat was niet toegerust, noch qua omvang noch qua militaire toerusting, voor de verdediging van het gebied. Dutchbat was daar om de bevolking bescherming te bieden in een broze en fragiele situatie. Het voortbestaan was afhankelijk van de bereidheid van de Bosniërs en vooral van de Bosnische Serviërs om dat te respecteren. (...) Er waren echter geen aanwijzingen dat men het voornemen had om de enclave onder de voet te lopen. (...) Uitzichtloos, vanuit een oogpunt van het militair kunnen verdedigen en uitzichtloos met de toevoeging dat het zo geen jaren kon voortduren.

Kok deelt in zekere zin de mening van Voorhoeve en Van Mierlo dat Dutchbat niet weg kon gaan, dat zij als «ratten in de val» zaten.

De heer **Kok**: Nou ja Dat zou je zo kunnen zeggen. Daar hebben zij ook wel gelijk in. Alleen zeggen wij dat met de kennis van nu en in de wetenschap van de gebeurtenissen die zich sedertdien hebben voltrokken. Wij waren daar – ik geef het tijdsbeeld van dat moment naar beste vermogen weer – met een positief doel. Hoe moeilijk dat ook was en hoe kwetsbaar wij ook waren in Srebrenica, de moeilijkste job van alle jobs. Wij waren daar om, ook al was er nog geen vredesregeling, door onze aanwezigheid af te schrikken en daarmee bij te dragen aan het voortbestaan van de status quo. En die status quo maakte het de internationale gemeenschap mogelijk om te werken aan een vredesre-

geling. Dat is positief. Ik bedoel: het is dramatisch wat er sedertdien is gebeurd. Wij komen er nog uitgebreid over te spreken, maar dat was de instelling. Collega Voorhoeve, die de woorden «uitzichtloze situatie» heeft gebruikt, heeft steeds gezegd: het is en blijft noodzakelijk dat wij die politieke en humanitaire missie daar vervullen. (...) Wij bleken als ratten in de val te zitten en waren getuige van de meest afschuwelijke omstandigheden denkbaar. Wij waren daar echter wel om een positief doel te bereiken en om daar aan vrede te bouwen, in de wetenschap dat al het andere toen slechter was dan het safe area-concept.

(...) Ik herinner mij dat het in de raad niet alleen moreel verwerpelijk werd geacht om de Moslims in de steek te laten, maar ook technisch onmogelijk, vanwege de reacties die te verwachten waren als je bijvoorbeeld met helikopters zou evacueren. Daarover werd heel vaak, ook in het diepere voorjaar van 1995, in die echt heel spannende maanden van mei en juni, gesproken, niet alleen naar aanleiding van internationale analyses van bijvoorbeeld Kofi Annan – u vindt daarover beschouwingen terug in de VN-rapporten – maar ook naar aanleiding van de beschouwingen die wij zelf opstelden, de analyses van Van Mierlo en Voorhoeve. Evacuatie zou ook geen oplossing zijn, want je zou die mensen dan reddeloos aan hun lot overlaten. Dat kon dus ook niet.

Voorhoeve verklaart tegenover de commissie dat hij na zijn bezoek aan Srebrenica behoedzaam is geweest om de situatie in het openbaar als «uitzichtloos» te bestempelen.

De heer **Voorhoeve**: Ik heb na mijn bezoek aan Srebrenica een persconferentie gegeven. Ik heb daar in zorgelijke termen over de situatie gesproken. Je begint dan niet meteen te praten over de allerzwartste nachtmerries die je ervan kunt hebben, want dat heeft een enorm gevolg voor de hele situatie. Als je zegt dat er geen manier is om dit te verdedigen en dat de Serviërs het van de ene op de andere dag onder de voet kunnen lopen, geef je eigenlijk een geschreven uitnodiging aan de Serviërs om dat te doen. Je moest dus erg op je woorden passen in alle openbare communicaties. Bovendien waren er natuurlijk vele duizenden familieleden van Dutchbatters – van Dutchbat I, II en III, en op dat moment van Dutchbat II – die alles op de voet volgden en geen slapeloze nachten wilden hebben over wat daar wellicht zou kunnen gaan gebeuren. Op dat moment ging het echter nog zoals de VN het wilden.

Wel stelt Voorhoeve de Kamer in vertrouwelijke bijeenkomsten op de hoogte van de situatie.

De heer **Voorhoeve**: (...) Daarnaast [naast de openbare overleggen in de Kamer] is er een aantal besloten briefings geweest, soms in de Kamer en soms op het ministerie van Defensie, om de militaire details in te vullen. (...) De Kamer deelde die bezorgdheid. Ik heb steeds het gevoel gehad dat daar ook geen partijpolitieke ruzies over waren in de Kamer. Ik vond dat het Bosnië-beleid van de Nederlandse regering Kamerbreed werd gesteund.

In mei 2000 verklaart Voorhoeve tegenover de TCBU dat hij de ministerraad «in het najaar» van 1994 uitgebreid verslag heeft gedaan van zijn bevindingen en de opties om de positie van Dutchbat in Srebrenica te verbeteren.²⁰ Uit de geobjectiverde samenvattingen van de notulen van de ministerraad blijkt echter dat de situatie in Srebrenica voor het eerst op 25 november 1994 aan de orde komt, overigens in het kader van een gedachtewisseling over de situatie in de enclave Bihac.²¹ Het kabinet heeft de VN namelijk begin november een compagnie van Dutchbat toegezegd voor stationering in Bihac, hoewel niet is voldaan aan de eerder door de ministerraad van 4 november 1994 gestelde voorwaarde dat ook militairen uit andere landen, met name het Verenigd Koninkrijk, moeten deelnemen gezien de grote veiligheidsrisico's in Bihac. Nadat de Bosnische Serviërs de Nederlandse verkenningsseenheid enige weken tegen hebben gehouden, ziet de leiding van UNPROFOR uiteindelijk af van de statio-

²⁰ Hoorzitting J.J.C. Voorhoeve, 31 mei 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 199.

²¹ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 25 november 1994.

nering van de B-compagnie van Dutchbat in de Bihac-enclave en blijft deze gelegerd in Simin Han.²²

In zijn dagboek meldt Voorhoeve dat hij op vrijdag 28 oktober 1994 «een gesprek onder vier ogen» heeft gevoerd met premier Kok in de lunchpauze van de ministerraad. Voorhoeve schrijft dat hij aanneemt «dat het over de nood in de enclaves van Bosnië ging, en over mijn opvatting dat er extra maatregelen nodig waren».²³ Tegenover de commissie bevestigt Voorhoeve dat hij na zijn bezoek aan Srebrenica met minister-president Kok over zijn bezorgdheid over de situatie voor Dutchbat heeft gesproken en tevens dat hij hierover de ministerraad heeft ingelicht. Hij kan tijdens zijn verhoor echter geen duidelijkheid geven over de datum waarop hij de ministerraad voor het eerst in kennis heeft gesteld van zijn bezorgdheid.

De heer **Voorhoeve**: Ja, er was regelmatig contact over tussen de minister-president en de minister van Defensie. Dit was ofwel in de ministerraad zelf; daarbij was het dan plenair aan de orde -ik weet dat het op 9 september aan de orde is gesteld in de ministerraad. Maar er was daarnaast erg veel bi- of trilateraal overleg: in het Torentje, op de kamer van de minister-president; telefonisch en ook tijdens de lunch van de ministerraad. Dat was eigenlijk het beste moment om een aantal dringende zaken van week tot week bij te praten. (...) Die (minister-president Kok) was geschokt en in toenemende mate bezorgd over de ernst van de situatie. Dat was ook bij mij het geval. Wij hebben verschillende malen dat najaar van gedachten gewisseld over Srebrenica, het meest indringend en uitvoerig tijdens de ministerraadsvergadering van 9 december. Toen heb ik aan de ministerraad uiteengezet wat de denkbare scenario's waren en ook hoe er eventueel oplossingen zouden kunnen worden bedacht. Delen van die oplossingen zijn ook al eerder aan de orde geweest, want daar gingen de minister van Buitenlandse Zaken en ik al mee aan de slag in het internationaal overleg in september, oktober en november.

Voorhoeve stelt dat hij op 9 september 1994 (op de dag van zijn vertrek naar Srebrenica) in de ministerraad (kort) zijn bezorgdheid duidelijk heeft gemaakt en op 9 december 1994 uitgebreid. Uit de geobjectiverde samenvatting van de ministerraad van 9 september 1994 blijkt dat de situatie in Bosnië kort aan de orde is geweest in het kader van de voorbereiding van de informele Algemene Raad van 10 en 11 september 1994. Gesproken wordt over de eventuele opheffing van het wapenembargo voor de Bosnische Moslims en de Nederlandse relatie tot de Contactgroep. De situatie van Dutchbat in Srebrenica komt niet specifiek aan de orde.²⁴

Tijdens zijn verhoor geeft Voorhoeve antwoord op de vraag van de commissie waarom de situatie voor Dutchbat in Srebrenica pas in de ministerraad van 9 december 1994 zo uitgebreid is besproken.

De heer **Voorhoeve**: Het is ook voordien aan de orde geweest, maar toen was er in één middagvergadering gelegenheid voor een zeer uitvoerige gedachtewisseling. De aanleiding daarvoor was dat de situatie plotseling erg begon te verslechteren. Eind november was een tweetal bussen met Nederlandse Dutchbatters door de Serviërs gegijzeld geworden; die waren door Mladic naar een onbekende plaats afgevoerd en werden daar vastgehouden. Er moest toen worden onderhandeld met Mladic over het vrij krijgen van die Dutchbatters. Er is toen een keer door UNPROFOR een luchtsteunactie uitgevoerd op een andere plaats, ik geloof in de Krajina; daar was een vliegveld aangevallen. Het gevolg was dat Mladic dan met min of meer terroristische acties reageerde. Dat was steeds het probleem van UNPROFOR: als de Serviërs op de ene plek werden aangepakt, begon hij op een andere plek, bijvoorbeeld vanuit de heuvels van Tuzla of Sarajevo, de burgerbevolking te beschieten. Er moest dus altijd zwaar betaald worden voor het maken van een vuist door de Verenigde Naties. Dit soort gebeurtenissen hadden in de ministerraad geleidelijk een gevoel van hopeloosheid over UNPROFOR doen

²² TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 164–165.

²³ J.J.C. Voorhoeve, «Dagboek ten behoeve van het RIOD», 28 oktober 1994, p. 30.

²⁴ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 9 september 1994.

postvatten, in de zin van: hoe verder met UNPROFOR? Dat was reden om een al eerder voorgenomen en aangekondigde langere gedachtewisseling over «hoe verder met UNPROFOR, in het bijzonder met Srebrenica?» in de ministerraad te doen plaatsvinden.

Voorhoeve maakt tegenover de commissie duidelijk dat als gevolg van de verslechtering van de situatie in Bosnië de bezorgdheid van de ministerraad tussen september 1994 en december 1994 sterk gegroeid was.

De heer **Voorhoeve**: (...) Ik had toen [in september 1994] nog goede hoop dat er een politieke oplossing kwam. (...) Er was toen [tijdens de ministerraadsvergadering van 9 december 1994] al een lid van de ministerraad dat zei: UNPROFOR werkt niet meer, wij moeten weg. Andere ministers – het was ook sterk de overtuiging van de premier, van de minister van Buitenlandse Zaken en van mijzelf – vonden: wij kunnen niet weg; Nederland heeft zich gecommitteerd en zich verplicht, volkenrechtelijk ook, om tot in ieder geval 1 juli van het volgende jaar troepen voor Srebrenica ter beschikking te stellen. Bovendien, zelfs als wij zo laf zouden zijn om de benen te nemen, zouden wij dat niet eens kunnen om de eenvoudige reden dat de Moslims ons niet zouden laten gaan, zoals ook de Canadese militairen die er vóór ons hadden gezeten, werden geblokkeerd door Bosnische vrouwen en kinderen die gewoon op de weg voor de voertuigen gingen zitten op het moment dat zij eruit wilden rijden. (...) Ik tref het [het onderwerp Srebrenica] niet aan in de notulen van september en oktober; ik tref het aan in de notulen van 2 en 9 december. Op deze laatste datum worden uitvoerig allerlei opties afgewogen. Voor die tijd is het wel vele malen in interdepartementaal overleg aan de orde geweest. Voor de internationale vergaderingen waar collega Van Mierlo en ik naar toegingen, moesten wij natuurlijk overleggen hoe wij met dit vraagstuk zouden omgaan. Vanaf het begin, eind augustus, zijn wij met dit onderwerp in de weer geweest. (...) Er werd vrijwel wekelijks gesproken over de situatie in Bosnië. Een apart geagendeerde, uitvoerige bespreking over «hoe verder met Srebrenica» vind ik terug in de notulen van 9 december.

Minister Van Mierlo kan zich niet precies herinneren wanneer Voorhoeve zijn bezorgdheid over de situatie in Srebrenica voor het eerst in de ministerraad heeft ingebracht.

De heer **Van Mierlo**: (...) U moet niet vergeten dat de betekenis van de rapportage van Voorhoeve niet lag in de nieuwe feiten die hij onthulde, maar in het feit dat wij vanaf dat moment als het ware door eigen waarneming verantwoordelijkheid kregen voor de situatie. Dat heeft de ministerraad zich ongetwijfeld ook gerealiseerd. Als u mij vraagt wanneer precies dat moment was, dan weet ik dat niet. (...) in werkelijkheid was Joegoslavië voortdurend aan de orde en een punt van bespreking in vrijwel iedere ministerraad. De schok zat hem in die van de herkenning, in het zeker en voor eigen verantwoordelijkheid weten dat het zo is. Meteen was de mededeling daarbij dat de twee eerstbetrokken ministers nu een beleid gaan ontwerpen om de dreiging het hoofd te bieden, de situatie te verbeteren enzovoort.

Volgens minister-president Kok is er niet direct na het bezoek van Voorhoeve aan Bosnië uitgebreid in de ministerraad gesproken over de situatie in Srebrenica.

De heer **Kok**: De ministerraadsverslagen van die periode laten niet zien dat daar toen plenair uitgebreid aandacht voor is gevraagd. Het is zeker zo dat er bilaterale gesprekken plaatsvonden met Van Mierlo. Verder waren er natuurlijk in de marge van de ministerraad de nodige contacten.

Voorhoeve verklaart tijdens zijn verhoor tegenover de commissie dat de bespreking op 9 december 1994 in de ministerraad van de situatie in Srebrenica niet in de notulen is vastgelegd op verzoek van de minister-president.

De heer **Voorhoeve**: (...) Ik heb de notulen nog eens kunnen nalezen op Algemene Zaken en ik heb de data genoteerd waarop het aan de orde is geweest en ook even samengevat wat er toen aan de orde is geweest. (...) Het is ook één à twee keer voorgekomen dat een zeer uitvoerige, aparte bespreking over Srebrenica niet werd genotuleerd, op voorstel van de voorzitter en om een verstandige reden waar ik het mee eens was. In die zeer uitvoerige bespreking in de ministerraad van hoe nu verder met Srebrenica en UNPROFOR, op 9 december, heb ik in nogal schrille termen geschetst wat er mis zou kunnen gaan. Ik ben daar overigens niet volledig in geweest, als ik nu naar de geschiedenis kijk en zie hoe het in feite is gegaan. Ik heb daarbij verschillende militaire scenario's besproken. De minister-president stelde na afloop van die, helaas nogal lange, monoloog van mij vast dat dit niet als zodanig moest worden genotuleerd. Ik neem aan – dat vond ik een heel legitieme reden – dat hij doelde op het risico dat altijd bij notulen bestaat, namelijk dat zij pootjes krijgen en, in dit tijdperk van de Xeroxmachine, verspreid worden over dezen en genen. Ik veronderstel derhalve dat hij niet wilde dat die hele lijst van «contingencies», van eventuele mogelijkheden en gebeurtenissen en hoe daarop te reageren, de volgende dag in de krant zou staan. (...) Dat is volgens mijn aantekeningen op 9 december het geval geweest en ik geloof daarna nog een keer, in het voorjaar.

Op de vraag van de commissie of het juist is dat op zijn verzoek de rapportage van Voorhoeve in de ministerraad van 9 december 1994 uit de notulen is gehouden, antwoordt Kok dat hij de ministerraad op die datum wegens deelname aan de Europese Raad in Essen, samen met minister Van Mierlo, niet heeft voorgezeten.

De heer **Kok**: (...) Ik was toen geen voorzitter, want ik woonde de Europese Raad in Essen bij. Ik weet niet of er – dat is een lacune in mijn kennis – op 9 december, zonder dat de heer Van Mierlo en ik daarbij aanwezig waren, indringend is gesproken over een aantal aspecten rondom de vervanging van Dutchbat II door Dutchbat III. Dat kan ik niet achterhalen.

(...) De heer Dijkstal was toen de voorzitter.

[Is het mogelijk om bepaalde delen van een ministerraadsvergadering niet op te laten nemen in de notulen?] Dat gebeurt bij hoge uitzondering. Het komt wel eens voor dat iemand bijvoorbeeld zegt: voorzitter, dit is voor buiten de notulen. Zoiets kan dus wel eens voorkomen. Het komt in allerlei vergaderingen van besturen en instellingen voor dat men iets aan collega's wil melden of tegen zijn medebestuurders wil zeggen, maar dat men nadrukkelijk niet wil dat het in de notulen terecht komt.

(...) Er moeten zeer uitzonderlijke omstandigheden zijn op grond waarvan de voorzitter of de spreker zegt: laten wij dit op een gerubriceerde manier of op een andere manier registreren. Dan zetten wij het niet in de normale notulen. Je kunt het nog vertrouwelijker dan vertrouwelijk doen. Je hebt persoonlijke notulen, de zogenaamde P-notulen, waarin het dan wel wordt vastgelegd. Het komt dan echter niet terecht in de reguliere oplage van de ministerraadsvergadering. Het kan dus wel eens een enkele keer voorkomen.

In een brief aan de commissie komt Voorhoeve terug op zijn uitspraken in het verhoor over de uitvoerige bespreking op 9 december 1994 in de ministerraad over evacuatie-risico's, die op verzoek van minister-president Kok niet genotuleerd zou zijn. Het betreft volgens Voorhoeve een eerdere ministerraad, kort na zijn terugkeer uit Bosnië.

«Bij nadere bestudering van de notulen is mij gisteren gebleken, dat ik twee afzonderlijke vergaderingen heb vermengd in mijn herinnering. Deze twee besprekingen dienen te worden onderscheiden. De bespreking van 9 december 1994 is namelijk wel genotuleerd. Zij vond plaats onder voorzitterschap van de vice-premier. Eind september of begin oktober 1994 heb ik na terugkomst uit Srebrenica een mondeling reisverslag gegeven (...). Na afloop van dit reisverslag in de Ministerraad, stelde de voorzitter voor, dit niet te notuleren, waar ik mij bij aansloot. Ik tref geen referenties over deze uiteenzetting van mij in de notulen aan van september en oktober 1994, maar weet zeer zeker dat ik deze uiteenzetting

met contingencies toen heb gegeven, en dat toen expliciet is besloten ze niet te notuleren. (...)»²⁵

Op basis van de aan de commissie ter beschikking gestelde geobjectieeerde samenvattingen van de notulen van de ministerraad kan niet worden vastgesteld dat in september/oktober 1994 besloten is om het mondelinge reisverslag van minister Voorhoeve uit de notulen van de ministerraad te houden. Wel blijkt dat op 8 december 1994 de situatie in Bosnië en de positie van UNPROFOR uitgebreid besproken is in de Raad voor Europese Zaken (REZ), een onderraad van de ministerraad, ter voorbereiding op de Europese Raad van Essen van 9 en 10 december 1994, waar dit onderwerp op de agenda staat. Bij de bespreking in de REZ zijn de minister-president en de beide verantwoordelijke bewindspersonen aanwezig. De REZ besluit dat de Nederlandse delegatie in de Europese Raad in contacten met de aanwezige leden van de Contactgroep de stelling zal uitdragen dat UNPROFOR nog steeds een belangrijke humanitaire taak vervult en dat degenen die deze taak willen beëindigen een zware verantwoordelijkheid op zich nemen ten opzichte van de bevolking die door UNPROFOR wordt beschermd. Voorts zal de delegatie ervoor pleiten dat, voorzover er *contingency*-plannen voor de terugtrekking van UNPROFOR worden voorbereid, dit in grote vertrouwelijkheid geschiedt en dat verder geen voedsel meer wordt gegeven aan openbare speculaties daaromtrent.²⁶

De uitkomsten van de REZ van 8 december 1994 worden formeel vastgesteld door de ministerraad van 9 december 1994, waar de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken dus niet bij aanwezig zijn. Bij dit agendapunt wordt gewezen op de discussie in de REZ over het in het openbaar speculeren door een aantal landen over het terugtrekken van UNPROFOR uit Bosnië. Daarvan gaat een negatief effect uit. Voorts wordt in deze ministerraad bevestigd dat de VS bereid zijn troepen te leveren bij een eventuele evacuatie van Nederlandse blauwhelmen. Dat wordt beschouwd als een belangrijk gegeven, want een eventueel vertrek uit de moslim-enclave zal niet eenvoudig zijn. Gesteld wordt dat de Nederlandse blauwhelmen in de enclave Srebrenica kwetsbaar zijn. Vervolgens wordt in de ministerraad een uiteenzetting gegeven over mogelijke evacuatiescenario's. Voorgesteld wordt om de geschetste scenario's niet in het openbaar te bespreken om de familieleden van de Nederlandse blauwhelmen in Bosnië niet onnodig ongerust te maken.²⁷

In zijn gesprek met Sacirbey van 15 september 1994 suggereert Voorhoeve als mogelijke oplossing voor de nijpende positie van de bevolking dat «herplaatsing van de bevolking, naar goed verdedigbare gebieden onder VN-bescherming, wellicht overwogen (moet) worden».²⁸ Deze optie is echter voor de Bosnische regering onbespreekbaar.

²⁵ Brief van J.J.C. Voorhoeve d.d. 17 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-255).

²⁶ Geobjectieeerde samenvatting van de notulen van de REZ d.d. 8 december 1994.

²⁷ Geobjectieeerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 9 december 1994.

²⁸ Verslag gesprek Voorhoeve en Sacirbey op 15 september 1994, opgesteld door (wnd.) DAB De Winter, 20 september 1994, p. 2.

²⁹ Openbaar verhoor N.H. Biegman, 14 november 2002, nr. 13.

De heer **Biegman**: Het was een Servisch idee. Karadzic en zijn mensen hebben er wel eens over gesproken om die enclaves te ruilen voor een stukje Sarajevo of zo. Daar voelde de Bosnische regering totaal niets voor. Dat is ons ook duidelijk gemaakt. Wij hebben in die tijd vooral gesproken met Sacirbey. De Bosnische regering was er faliekant op tegen. Dat was eigenlijk een no go item.²⁹

In zijn verhoor gaat Voorhoeve nader in op het voorstel voor herplaatsing van de bevolking van de oostelijke enclaves.

De heer **Voorhoeve**: (...) De beste oplossing leek mij – in september heb ik dat voorgelegd aan de Bosnische minister Sacirbey – dat de bevolking zou worden geëvacueerd door de

UNHCR, al voor een Servische aanval op de enclave. De Bosnische regering zou dan als tegenprestatie van de Serviërs een stuk gebied rondom Sarajevo kunnen opeisen. Er zou dan een ruil plaatsvinden, waardoor ook de situatie in en rondom Sarajevo veiliger zou worden. In dat gebied zou de Bosnische bevolking uit Srebrenica dan kunnen worden gehuisvest. De VN zouden dan ook uit de situatie zijn waarin de Serviërs voortdurend hun vingers om de hals van de VN hadden. Die oostelijke enclaves waren gijzelings-situaties, waardoor de VN machteloos waren geworden. Zo'n evacuatie was een puur civiele operatie, die door UNHCR had kunnen worden geregeld. Uit de stukken blijkt overigens dat die gedachte al eerder, voordat deze bij mij opkwam, door UNHCR in '94 aan de Bosnische regering is voorgesteld en door deze werd afgewezen omdat zij dat het meewerken aan etnische zuivering vond. Het was een buitengewoon moeilijke keus tussen politieke principes en mensenlevens. Bij zo'n keus horen volgens mij de mensenlevens voor de principes te gaan, maar die afweging is toen zo door de Bosnische regering gemaakt. (...) Ik vind dat dit een verstandige beleidslijn zou zijn geweest, waardoor men vele mensenlevens had kunnen redden en UNPROFOR krachtiger had kunnen maken.

Voorts meent Voorhoeve dat «het goed zou zijn als meer landen troepen zouden hebben in de oostelijke enclaves. Hierdoor zouden meer landen zich verantwoordelijk voelen voor de situatie aldaar en de Serviërs zouden zich derhalve wel twee keer bedenken alvorens de enclaves aan te vallen».³⁰ Dit laatste voorstel zal in de daaropvolgende maanden een van de voornaamste punten zijn die door de ministers Van Mierlo en Voorhoeve in internationaal overleg aan de orde worden gesteld om de positie van Dutchbat in Srebrenica te verbeteren.

Op 21 september 1994 spreken de ministers Voorhoeve en Van Mierlo uitgebreid over de ontwikkelingen in Bosnië en het beleid terzake van de Nederlandse regering. De uitkomst van dit gesprek vormt zowel de basis voor de inbreng van minister Voorhoeve in een informele bijeenkomst van ministers van Defensie van de NAVO-lidstaten op 29 en 30 september 1994 in Sevilla als voor de opstelling van minister Van Mierlo tijdens de Algemene Vergadering van de VN, die in het najaar van 1994 in New York plaatsvindt. In een voorbereidende notitie van Defensie wordt een aantal opties genoemd die door Voorhoeve in het gesprek met Van Mierlo naar voren kunnen worden gebracht.³¹

- internationalisering van de VN-presentie in de *safe areas* (Nederland zou andere landen kunnen benaderen met een verzoek blauwhelmen te legeren in Srebrenica);
- uitbreiding van het aantal *exclusion zones* tot alle zes *safe areas* (tot dan toe alleen rondom Sarajevo en Gorazde);
- uitbreiding van het aantal landen dat deelneemt aan *Deny Flight*;
- voorbereidingen voor een onverhoopte evacuatie van UNPROFOR (indien het Amerikaanse voorstel voor de opheffing van het wapenembargo tegen Bosnië zou worden overgenomen).

Het overleg tussen Voorhoeve en Van Mierlo leidt tot de vaststelling van een gezamenlijke beleidslijn inzake Bosnië:

- voorkoming van de opheffing van het wapenembargo;
- geen eenzijdige terugtrekking van nationale contingenten van UNPROFOR;
- voorbereiding van evacuatieplannen in samenwerking met de VS (*contingency planning*). Met het oog op de veiligheid van het personeel zou pas na gereedkomen van evacuatieplannen het wapenembargo opgeheven kunnen worden;
- opvolging Dutchbat per 1 juli 1995 door een ander land;
- internationalisering van troepen in *safe areas*;

³⁰ Verslag gesprek Voorhoeve en Sacirbey op 15 september 1994, opgesteld door (wnd.) DAB De Winter, 20 september 1994, pp. 6–7.

³¹ Notitie t.b.v. gesprek van de minister van Defensie met de minister van Buitenlandse Zaken t.v.v. «Sevilla», 20 september 1994.

- lastenverdeling;
- niet actief streven naar politiek gemotiveerde uitbreiding van de bestaande *exclusion zones*.

Deze beleidslijn inzake Bosnië wordt door de minister van Buitenlandse Zaken gemeld aan de Nederlandse PV's bij de VN en de NAVO.³²

Binnen het Ministerie van Buitenlandse Zaken wordt getwijfeld aan de haalbaarheid van een internationalisering van de presentie in de *safe areas*. Naar aanleiding van het overleg tussen Voorhoeve en Van Mierlo laat de chef van de directie Politieke VN-zaken (DPV), Kurpershoek, zijn directeur-generaal Politieke Zaken (DGPZ), Vos, weten dat er naar zijn mening «geen aanleiding lijkt voor maatregelen zoals internationalisering van het UNPROFOR-contingent in Srebrenica».³³ Tijdens zijn gesprek met de TCBU wordt Van Mierlo met deze passage geconfronteerd: «Internationalisering kon alleen als de Bosnische Serviërs dat zouden toestaan. Er is wel iets aan gedaan, maar bij ons was er wat dat betreft niet zoveel geloof als er hoop was bij Defensie. Dan had het een Fransman of een Engelsman moeten zijn. Het had geen enkele zin om dat aan iemand anders te vragen.»³⁴

Volgens DGPZ Vos heeft Buitenlandse Zaken op internationaal vlak voortdurend geprobeerd aandacht te krijgen voor de moeilijke positie van Dutchbat in Srebrenica.

De heer **Vos**: Dat is een continue stroom van internationale contacten geweest. Die ligt ook vast in series telegrammen, die bij uw commissie bekend zijn. Ik heb naar die laatste periode gekeken. Ik heb daar een stuk of 35, 36 of 37 telegrammen gezien, verstuurd in contacten tussen Buitenlandse Zaken en onze vertegenwoordigers bij de VN, de Europese Unie, Washington en de NATO. Daarin is voortdurend aandacht gevraagd voor de steeds moeilijker positie van Dutchbat. Dat zijn alleen maar de telegrammen, waarin teksten vastliggen. Daarnaast is door Nederland in alle vergaderingen en allerlei telefonische contacten voortdurend hiervoor de aandacht gevraagd.³⁵

Tijdens de vergadering in Sevilla op 29 en 30 september 1994 spreken de ministers van Defensie van de NAVO-lidstaten af dat daadkrachtiger en robuuster zal worden opgetreden tegen de Bosnische Serviërs, indien zij afspraken met UNPROFOR niet nakomen. Minister Voorhoeve zet in de vergadering zijn grote zorgen uiteen over de situatie van de enclaves in Oost-Bosnië. Ook spreekt hij bilateraal met een groot aantal collega's over hun bereidheid om militairen te leveren voor Srebrenica. Geen van zijn collega's blijkt daartoe echter bereid.³⁶

De heer **Voorhoeve**: Ik heb het meteen op de eerste vergadering van de NAVO waar ik naartoe ging, luid en duidelijk aan de orde gesteld en daar gezegd dat de oostelijke enclaves, in het bijzonder Srebrenica, de allermoeilijkste plek van de hele VN-aanpak waren. Dat is in die NAVO-vergadering goed genotuleerd; daar zijn nog verslagen van. Vervolgens heb ik het aan de orde gesteld in alle contacten met collega-ministers van defensie, omdat ik hoopte een aantal van hen te interesseren in het óók zenden van militairen naar Srebrenica.

Het belangrijkste voorstel van Nederland, de «internationalisering» van de VN-presentie in Srebrenica, leidt echter niet tot toezeggingen van andere landen.

De heer **Voorhoeve**: De eerste gedachte waar ik op kwam, was: het zou goed zijn als hier ook vlaggen zouden wapperen van grotere landen, met name van leden van de Veiligheidsraad. Tijdens een NAVO-bijeenkomst in Sevilla heb ik het, nadat ik het plenair aan de

³² Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PV NAVO en PVVN, 23 september 1994.

³³ Memorandum van DPV aan DGPZ, 21 september 1994.

³⁴ Voorgesprek van TCBU met H.A.F.M.O. van Mierlo, 14 april 2000, TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 410.

³⁵ Openbaar verhoor J.M. Vos, 14 november 2002, nr. 10.

³⁶ Hoorzitting J.J.C. Voorhoeve, 31 mei 2000, TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 200.

orde had gesteld, met een zestal collega's van andere NAVO-landen bilateraal nog besproken. Sommigen heb ik ook expliciet uitgenodigd mee te doen, al was het maar met een geneeskundig peloton, om dan de politieke presentie en daarmee ook de reputatie en het politieke gewicht van dat land in de enclave te hebben. Het antwoord – ik vat verschillende antwoorden even samen onder één noemer – was als volgt: het is een heel moeilijke positie; wij hebben veel respect voor wat Dutchbat daar doet, maar wij hebben onze handen al vol aan andere taken die wij in Bosnië hebben. De Britten zaten in Gorazde en rondom Tuzla en andere gebieden. De Fransen zaten in de enclave Bihac, die zij overigens dat najaar hebben verlaten. De Oekraïne zat in de enclave Zepa. Zo had ieder zijn handen vol. Helaas, van de 186 leden van de Verenigde Naties waren er maar ongeveer twee dozijn die troepen beschikbaar hadden gesteld voor het uitvoeren van de VN-resoluties en het merendeel daarvan betrof betrekkelijk kleine bijdragen. Het kwam in feite maar op een paar landen neer. De twee landen die behoorlijke bijdragen leverden, waren Frankrijk en Groot-Brittannië en die wilden er niet nog eens het probleem van Srebrenica bij hebben.

Minister Van Mierlo spreekt op 27 september 1994 in New York met Kofi Annan, die als onder-Secretaris-Generaal van de VN (OSGVN) verantwoordelijk is voor de afdeling voor vredesoperaties (DPKO). In dit gesprek komt onder andere de positie van Dutchbat in Srebrenica aan de orde: «Ik vroeg de aandacht van de OSG voor de zeer kwetsbare positie waarin het Nederlandse bataljon in de enclave Srebrenica verkeert. De OSG bleek hiervan zeer wel op de hoogte en trok zelf de parallel met de positie van de Oekraïners in Zepa en de Britten in Gorazde. Annan gaf aan dat men zich binnen DPKO terdege bewust was van de voor- en nadelen verbonden aan de inzet van contingenten van één nationaliteit in geïsoleerde posities. Hij beloofde in consultatie met de *Force Commander* de wenselijkheid/mogelijkheid te bespreken om deze geïsoleerde eenheden te internationaliseren. Hij zal de PV op de hoogte houden van zijn bevindingen.»³⁷ Op 7 oktober 1994 schrijft Kofi Annan aan Van Mierlo dat de *Force Commander*, de Franse luitenant-generaal Lapresle, van mening is dat om een aantal operationele redenen (gebrek aan interoperabiliteit tussen eenheden van verschillende landen, taalproblemen, verschillen in logistiek en rotatieschema's etcetera) de ontplooiing in de drie *safe areas* niet gemakkelijk veranderd kan worden. Kofi Annan neemt deze opvatting over.³⁸

Ook in zijn verhoor gaat Van Mierlo in op zijn inspanningen bij de VN in het najaar van 1994 om de aanwezigheid van de VN-militairen in Srebrenica te «internationaliseren».

De heer **Van Mierlo**: Toen ik eind september in New York was, heb ik een lang gesprek gehad met Kofi Annan en daarbij verschillende punten aan de orde gesteld, waaronder de internationalisering. Onze redenering was – en dat is helaas ook heel erg waar gebleken – dat je, wanneer je daar als enige en dan vooral als klein land zit, gemakkelijk in de verdomhoek of de verdrukking komt. Wij dachten dat het niet veilig was om daar alleen te zijn. (...) dat was eind september. Ik heb toen al tegen Kofi Annan gezegd dat zij er, vanwege de veiligheid, voor moesten zorgen dat wij er een groot land bij kregen. Hij erkende dat. Hij is aan het werk gegaan en heeft mij, ik denk begin oktober, gerapporteerd dat het onmogelijk was om een land te vinden dat bereid was om naast ons in Srebrenica te zitten. Dat was ook beetje weggegeven. Dat is ook weer een gevolg van de manier waarop de hele besluitvorming tot stand is gekomen.

Hoewel internationalisering van de aanwezigheid van VN-eenheden in Srebrenica in feite na «Sevilla» en de reactie van de VN van de baan lijkt, noemt minister Voorhoeve deze optie nog in een overleg met de Kamer op 18 oktober 1994: «Het zou nuttig zijn als er landen bereid konden worden gevonden om een, al is het bescheiden, bijdrage te leveren, zodat

³⁷ Bericht van PVVN (afkomstig van Van Mierlo) aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 september 1994.

³⁸ Brief van OSGVN aan de minister van Buitenlandse Zaken, 7 oktober 1994.

er verschillende landen in Srebrenica vertegenwoordigd zijn.»³⁹ De diplomatieke inspanningen van Nederland om te komen tot internationalisering van de aanwezigheid in Srebrenica lopen dan echter al over in pogingen om de aflossing van Dutchbat per 1 juli 1995 mogelijk te maken. Toch refereert Voorhoeve nog op 9 maart 1995 in een overleg met de Kamer aan de mogelijkheid tot «het delen van de taak in Srebrenica met een land dat politiek en militair van betekenis is».⁴⁰

In januari 1995 probeert Voorhoeve tijdens de *Wehrkunde-Tagung* in München (een jaarlijkse bijeenkomst van defensie-experts) internationaal aandacht te krijgen voor zijn voorstel om de *safe areas* tot werkelijk veilige gebieden te maken met inzet van troepen van de NAVO. Zijn voorstel werkt hij nader uit in een artikel dat hij ter publicatie wil aanbieden aan enkele Amerikaanse kranten.⁴¹ Op aandrang van Van Mierlo, die het niet het juiste moment acht om het artikel openbaar te maken, ziet Voorhoeve af van publicatie.⁴²

Tijdens zijn verhoor gaat Voorhoeve nader in op zijn politieke verhouding met Van Mierlo. Volgens Voorhoeve is de kwestie van zijn artikel het enige inhoudelijke meningsverschil tussen beiden geweest.

De heer **Voorhoeve**: Wij waren het eens op alle hoofdlijnen. Wij zijn daarover veel in overleg geweest. Als minister van Defensie heb je dit probleem boven aan je agenda staan, terwijl de minister van Buitenlandse Zaken met een heel lange agenda van internationale vraagstukken bezig is en van het ene overleg naar het andere vliegt. Wij hebben één keer een echt inhoudelijk meningsverschil gehad, dat vervolgens is bijgelegd. Nadat wij in december hadden vastgesteld hoe hopeloos UNPROFOR was geworden, stelde ik bij een bijeenkomst in München, de «Wehrkundetagung», voor om de beveiliging van de oostelijke enclaves van de VN over te dragen aan de NAVO. In NAVO-verband zou dan een coalitie van gelijkgestemde landen kunnen worden gemaakt, die voor de veiligheid in die enclaves zou zorgen. Ik heb dat daar uiteengezet. U treft dit ook aan in een aantal Nederlandse kranten – ik heb het nog eens nagelezen – van 6 februari van 1995. Die uiteenzetting was naar aanleiding van de discussie die ik met Amerikaanse politici daarover had gehad. De Amerikanen waren toen naar mijn indruk met een totaal verkeerd en heel riskant beleid bezig, namelijk (...) De overgang van de beveiliging van de enclaves als taak van de VN naar de NAVO. Ik stelde dat voor in een artikel dat ik in de Verenigde Staten wilde publiceren in het verlengde van mijn discussie met Amerikaanse politici, want ik hoopte daarvoor steun te vinden. Dat artikel heb ik in concept aan collega Van Mierlo voorgelegd. Hij belde mij daarover op en zei dat hij het er niet mee eens was dat ik het zou publiceren. Daarvoor had hij een aantal redenen en ik heb mij daarbij neergelegd. (...) Als ik het mij goed herinner, was zijn reactie als volgt. Dit is een afwijking van het Bosnië-beleid zoals dat internationaal is vastgesteld door de Veiligheidsraad. Je kunt niet op verschillende paarden tegelijkertijd gaan rijden. Wat jij nu voorstelt, is dat de NAVO het overneemt, althans een deel ervan. Verder is dit een wijziging van het Nederlands buitenlands beleid; het is niet aan de minister van Defensie om dat internationaal voor te stellen. Het primaat ligt inderdaad bij de minister van Buitenlandse Zaken. Ik heb dus aan het eind van dat telefoongesprek gezegd: akkoord, ik trek het terug.

Ook Van Mierlo wijst de commissie er in zijn verhoor op dat er geen grote verschillen van mening waren tussen hem en minister Voorhoeve.

³⁹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 88, p. 9.

⁴⁰ TK 1994–1995, 22 181, nr. 92, p. 6.

⁴¹ J. Voorhoeve, «Needed: A joint new Bosnia policy», bijlage bij brief van de minister van Defensie d.d. 7 februari 1995 aan de minister van Buitenlandse Zaken.

⁴² Voorgesprek H.A.F.M.O. van Mierlo, 14 april 2000, TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 412.

De heer **Van Mierlo**: Wij zijn zo«n beetje direct na zijn terugkeer op mijn departement bij elkaar gaan zitten om een strategie, een beleid neer te leggen voor de komende periode. (...) Ik mag wel zeggen in veel grotere harmonie dan het NIOD-rapport regelmatig suggereert. (...) ik wil graag op een paar punten vaststellen dat de voorstelling van zaken daar onjuist is, onder andere dat er zulke grote verschillen van mening waren tussen Voorhoeve en mij. Over het algemeen, verreweg de meeste situaties werden in goed overleg afgehandeld. Als er eens wat tegenstelling was, konden Voorhoeve en ik, die

eigenlijk dezelfde opvattingen had, het zó eens worden en dan was het ambtelijk ook weer in orde. (...) Een andere verantwoordelijkheid die ik had en waarover wij op een gegeven moment één keer frictie hebben gehad, was de hele Joegoslaviëpolitiek. De verantwoordelijkheid voor het tot stand brengen van een vredesregeling voor heel Joegoslavië die ook ten gunste van Dutchbat zou komen, lag bij mij. Het liep natuurlijk een beetje in elkaar over.

(...) er is wel een conflict geweest – een heel kleintje – dat de indruk zou kunnen wekken dat er heel grote verschillen van mening waren. Voorhoeve was in de Wehrkundetagung geweest. (...) Ik heb dat artikel gelezen, want dat legde hij mij voor en toen heb ik gezegd: Joris, dat moeten wij niet doen, want in de eerste plaats gooi je dan alles overhoop op het ogenblik. Ik had er ook met Biegman over gesproken en die zei dat het een enorme verwarring zou gaan opleveren als de minister van Defensie ineens, dwars tegen het beleid in, dit soort dingen in een krant zou gaan zeggen. Toen heb ik gezegd: laten wij serieus nemen wat je voorstelt. Je moet dat artikel niet schrijven, want ik maak daar echt bezwaar tegen. Als wij die kant al zouden opgaan, moeten wij daarover eerst in de ministerraad spreken. Als er dan iets moet gebeuren, zit je eerlijk gezegd hier wel erg op het terrein van de minister van Buitenlandse Zaken. (...) Dat was het. Voorhoeve heeft toen onmiddellijk gezegd: daar heb je gelijk in. En toen was het over. Wij zouden zeker over die gedachte verder hebben gesproken, want er zaten elementen in die de moeite waard waren, ware het niet dat zij onmiddellijk werd ingehaald door opvattingen van Boutros-Ghali over de onhoudbaarheid van de situatie enzovoort. Dat is het enige moment geweest, waarop er éven als het ware een korte wrijving is geweest. Wij hebben dat afgesloten met de afspraak dat wij daarover zouden doorpraten. Dat is het enige. (...) Ik heb er niet zo'n probleem mee om, als het om de zaak gaat, te zeggen: dan kom je toch wat meer in de buurt van mijn terrein. Ik had geen lange tenen, al zeg ik het zelf, behalve die ene keer dat het echt te ver ging, toen riep ik «au».

De commissie legt aan Kok de vraag voor of hij als minister-president heeft waargenomen dat er politieke meningsverschillen waren tussen de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie.

De heer **Kok**: Nee hoor! Niets anders dan wat normaal is in het verkeer tussen deze departementen. Deze ministeries kijken soms vanuit twee verschillende invalshoeken naar een bepaald probleem. Daarover wordt van gedachten gewisseld. Er vinden voorbereidingen plaats. Ik heb, zoals in de hele periode die wij nu bespreken, ook in het geval van deze zaak niets gemerkt van een tegenover elkaar staan. De departementen waren gewoon bereid om op te treden, in openheid met elkaar alles onder ogen te zien, vervolgens een conclusie te trekken en daar samen mee naar de ministerraad te gaan.

Tijdens zijn verhoor gaat Kok ook in op de kwestie van de brief van Voorhoeve.

De heer **Kok**: De minister-president ondersteunt dat en coördineert dat wanneer dat nodig mocht zijn. Dat doe je vooral als het tussen twee departementen niet goed gaat. Het ging gelukkig wel goed, afgezien van even een kleine schermutseling in het begin van 1995 over die «Wehrkundetagung». Het ging daarbij meer om de opportuniteitsvraag of het wel of niet wenselijk was dat Voorhoeve in een Amerikaanse krant een suggestie zou doen voor een beleidswijziging. Afgezien daarvan ging het allemaal goed tussen die departementen. (...) Dat was geen hoogoplopend conflict. Het was niet eens een conflict. Het was duidelijk een kortdurend verschil van inzicht. Zij hebben dat op een goede manier bijgelegd. Waarom besteden wij daar nu zoveel aandacht aan? Omdat het eigenlijk één van de weinige periodes is, misschien wel het enige moment in die periode, dat er even sprake was van een verschil van zienswijze, omdat de minister van Buitenlandse Zaken natuurlijk als eerste verantwoordelijk is voor het internationale politieke beleid. Voor de rest was dat verschil van zienswijze er niet. Men kwam er altijd op een goede manier samen uit. Hier kwam men er overigens ook uit!

De mogelijkheden voor de Nederlandse regering om een rol te spelen in het internationale overleg over Bosnië zijn beperkt, omdat Nederland in

deze periode geen lid is van de Veiligheidsraad, die de besluiten neemt over VN-vredesoperaties en het mandaat vaststelt voor VN-vredesmachten. Wel heeft de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken zitting in de Algemene Raad van de EU, het besluitvormend orgaan op het gebied van de Europese Politieke Samenwerking (na inwerkingtreding van het Verdrag van Maastricht in 1993: het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, GBVB). Ook de halfjaarlijkse bijeenkomsten van regeringsleiders van de EU-lidstaten (Europese Raad) vormen een forum, waar wordt gesproken over de situatie in het voormalige Joegoslavië. Voorts maakt Nederland deel uit van de Noord-Atlantische Raad, het besluitvormend orgaan van de NAVO, en de Ministeriële Raad van de West-Europese Unie (WEU).

Tijdens zijn verhoor geeft minister-president Kok aan wat hij heeft gedaan om de Nederlandse voorstellen ter versterking van de positie van Dutchbat in Srebrenica internationaal bij zijn collega's aan te kaarten, bijvoorbeeld tijdens de bijeenkomsten van de Europese Raad.

De heer **Kok**: (...) Het kwam niet zo vaak voor, maar soms mocht je ook wel eens helemaal alleen op reis. Meestal werkten wij immers in gezamenlijkheid. Ik herinner mij dat het onderwerp tijdens het bezoek aan Clinton in februari 1995 aan de orde kwam. Daar was trouwens ook de minister van Buitenlandse Zaken bij aanwezig. (...) Wij hebben die gelegenheid zeker benut om onze punten naar voren te brengen. Wij hebben van de Amerikaanse kant te horen gekregen dat er de nodige binnenlandspolitieke barrières en hobbels waren die voor complicaties zorgden. (...) Voor het overige voltrokken die gesprekken daarover zich natuurlijk vooral in VN-verband en binnen de NAVO en de Contactgroep. Ik heb daar dus geen directe bemoeienis mee gehad, maar dat neemt natuurlijk niet weg dat er door Nederland wel de nodige druk werd uitgeoefend om de zaak meer in onze richting te krijgen. (...) Er is eigenlijk nooit een moment geweest dat de minister van Buitenlandse Zaken, de minister van Defensie, zij beiden of de ministerraad zeiden: nu moeten wij toch eens uit een ander vaatje gaan tappen en de minister-president moet ook in het strijdperk treden, omdat wij niet genoeg gehoor krijgen voor wat Nederland naar voren willen brengen. (...) Er zou een verkeerd beeld ontstaan als ik zou zeggen: ja, daar hadden wij immers de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie voor. Nee, wij formuleerden met grote regelmaat het beleid. Wij stelden ook vast hoever wij met bepaalde inspanningen waren gekomen en waaruit de nieuwe initiatieven moesten bestaan. Er werd heel veel door beide ministers afgereisd. Zij ontvingen soms ook mensen in Nederland. Daarbij speelde ik als minister-president – dat vloeit voort uit je taak – een heel actieve en directe rol. Ik zal zeker ook de kennis die ik daaraan ontleende, hebben benut om in de gesprekken met mijn collega's, die zo af en toe plaatsvonden, de aandacht te vestigen op datgene wat Nederland beoogde en wat Nederland bezighield. (...) In de marge van de Europese raden bijvoorbeeld. Dat zijn de bijeenkomsten waar je de meeste collega's gedurende een of anderhalve dag tegenkomt. Er is dan ook veel gelegenheid om -van die gesprekken en marge worden overigens geen notulen gemaakt – je zorgen over de ontwikkelingen in het gebied of je kijkt op de gewenste ontwikkeling in het belang van een vredesregeling kenbaar te maken. De marges van de Europese Raad zijn toch de belangrijkste gelegenheden geweest om met elkaar, los van de feitelijk vastgestelde conclusies, van gedachten te wisselen.

Vervolgens gaat minister-president Kok nader in op zijn activiteiten tijdens de bijeenkomsten van de Europese Raad in december 1994 in Essen en juni 1995 in Cannes.

De heer **Kok**: (...) De hoofdschotel in Essen werd door ons zelf geserveerd, namelijk maximale druk uitoefenen op de andere landen en de Raad om te komen tot een duidelijk commitment met de blijvende aanwezigheid van UNPROFOR. (...) Het concrete resultaat was dat de Europese Raad met zoveel woorden het belang van die aanwezigheid bevestigde. Daarom verwees ik naar het Kamerdebat dat drie dagen daarna heeft

plaatsgevonden, want daarin bleek dat de fracties daarvoor veel waardering hadden. Wij hebben toen echt een punt gescoord door de neuzen weer meer één kant op te laten wijzen. (...) Daarmee was het een verbetering voor de situatie in Srebrenica! Als iedereen de andere kant op was gaan kijken en geleidelijk aan het enclavebeleid voor gezien had gehouden, hadden wij de mensen daar in een veel eerder stadium volkomen in de steek gelaten. (...) Op die Top [Cannes] is de totale problematiek van dat moment uitgebreid belicht en besproken, ook in de vergadering van de ministers van Buitenlandse Zaken die vaak in de marge van de Europese Raad op een dagdeel plaatsvond. Meestal was dat de avond van de eerste dag. U vindt in de conclusies van de Raad in Cannes terug dat er vooral veel aandacht was voor de algemene situatie en de verslechtering van de situatie in Sarajevo, maar niet dat er op dat moment bijzondere aandacht is geschonken aan Srebrenica.

Pogingen om betrokken te worden bij de werkzaamheden van de Contactgroep voor het voormalige Joegoslavië zijn weinig succesvol.⁴³

De heer **Van Mierlo**: Dat was niet alleen de situatie met betrekking tot Srebrenica, maar dat was ook het geval bij zoiets als de Contactgroep. Bij het nemen van de beslissing [tot uitzending] hebben wij dat lidmaatschap eigenlijk al laten lopen. Dat heb ik altijd een fout gevonden, maar ik denk dat dit toen in zekere zin onvermijdelijk was. Hoe dan ook: daar konden wij ook geen verandering in brengen.

Voorhoeve prijst in zijn verhoor de pogingen van Van Mierlo om Nederland te betrekken bij de activiteiten van de Contactgroep.

De heer **Voorhoeve**: Hij [Van Mierlo] begreep de situatie snel en heeft vervolgens erop aangedrongen – dat werd meteen na mijn terugkomst uit Srebrenica een discussiepunt in de ministerraad -dat Nederland greep moest krijgen op het overleg in de Contactgroep. Het Bosnië-beleid werd toen door de Contactgroep van Rusland, de Verenigde Staten, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië gevoerd. Wij zaten daar niet in, terwijl wij een relatief grote militaire bijdrage hadden geleverd aan UNPROFOR. Daarvoor was eigenlijk geen oplossing, want die Contactgroep wilde geen kleiner land als Nederland toelaten, omdat men dan ook nog twaalf andere zou moeten toelaten. De Contactgroep zoals die was, werkte al helemaal niet, doordat de lidstaten het voortdurend met elkaar oneens waren over het te voeren beleid. De minister van Buitenlandse Zaken heeft toen een oplossing gevonden door met de Amerikanen en de Duitsers af te spreken dat zij ons zouden informeren. In het bijzonder de Duitse minister Kinkel heeft toen op zich genomen, Nederlandse visies mee te nemen en te presenteren. Helaas heeft dit niet mogen baten, want de Contactgroep heeft in het Bosnië-beleid – als ik mij deze opmerking mag permitteren – niets tot stand gebracht.

Nederland neemt (als derde troepenleverend land) wel deel aan het overleg dat de Permanente Vertegenwoordigers (PV's) van landen die troepen leveren voor UNPROFOR, in New York voeren met het secretariaat van de VN. De Permanente Vertegenwoordiger van Nederland bij de VN, Biegman, benadrukt tegenover de commissie dat dit overleg vooral op initiatief van Nederland tot stand is gekomen. Hij nuanceert echter ook het belang van deze bijeenkomsten, aangezien er geen besluitvorming kon plaatsvinden.

De heer **Biegman**: Vergaderingen van de Veiligheidsraad met troepenleverende landen, wat het dus in feite was, is een instituut dat vooral op initiatief van Nederland tot stand gekomen is, want wij hebben lange tijd gevonden dat wij veel te weinig inspraak hadden in datgene wat er gedaan werd in operaties waarin wij toch aanmerkelijke aantallen troepen hadden. Die zijn ten slotte gehouden. Wat mij betreft zijn ze nogal een teleurstelling geworden. (...) Het waren hoe dan ook geen besluitvormende bijeenkomsten. Ze waren meer informierend, er was meer een gedachteswisseling, vooral met Kofi Annan, die dat meestal voorzat. De leden van de Veiligheidsraad zelf namen er lang niet altijd aan deel. De meeste vertegenwoordigers van troepenleverende landen namen er ook niet echt

⁴³ De Contactgroep bestaat uit de VS, Rusland, het VK, Frankrijk, de BRD en (in een later stadium) Italië. Voor de Nederlandse pogingen betrokken te worden bij de Contactgroep, zie: TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 163; NIOD, «Srebrenica», pp. 1680–1681.

aan deel. Nederland had vaak iets te zeggen, Nieuw-Zeeland, de Turken, misschien nog een paar. Ten slotte stelde dat niet zo geweldig veel voor. Helaas!

De voornaamste ingang voor de Nederlandse diplomatie is het contact met de EU-partners, met name met de Britten en Fransen, die eveneens eenheden in Bosnië hebben, en met de Duitsers, die weliswaar om historische en grondwettelijke redenen geen militairen in Bosnië hebben gestationeerd, maar wel lid zijn van de Contactgroep. De Nederlandse PV bij de VN, Biegman, acht het wekelijkse overleg van de PV's van de EU-lidstaten bij de VN een mogelijkheid om invloed uit te oefenen: «Die zagen elkaar eenmaal per week, een hele ochtend. Daar zaten de Fransen bij, de Britten en tijdelijke leden van de Veiligheidsraad. Daar konden wij datgene inbrengen wat wij te zeggen hadden en die leden konden dat dan vervolgens meenemen naar de Veiligheidsraad. Dat was de beste ingang die wij hadden en daarvan hebben wij dan ook gebruik gemaakt.»⁴⁴

Tijdens zijn verhoor gaat Biegman nader in op deze (informele) contacten bij de VN.

De heer **Biegman**: Er waren andere bijeenkomsten waar wij meer te vertellen hadden, bijvoorbeeld het wekelijkse overleg van de landen van de Europese Unie, waar natuurlijk twee permanente leden van de Veiligheidsraad bij zaten. Verder was er informeel contact met al diegenen waar je tegen aanliep. Dat was praktisch doorlopend. (...) Die [informele contacten in het circuit van de VN] zijn natuurlijk van het grootste belang. Dat zijn de meest belangrijke. De formele zittingen van de VN zijn in het algemeen een serie speeches. Daar wordt niet echt een dialoog gevoerd. Wij zaten niet in de Veiligheidsraad, dus het enige wat dan overblijft is aanpraten tegen al diegenen die in die verschillende gremia iets te vertellen hebben en proberen hen te overtuigen van ons gelijk. (...) Nederland is niet zo erg klein, maar het is ook niet zo erg groot. Er waren op dat ogenblik iets van 185 leden van de Verenigde Naties, de meeste daarvan aanmerkelijk kleiner dan Nederland. De invloed van Nederland in de Verenigde Naties met dat systeem van een Veiligheidsraad met permanente leden is aanmerkelijk minder groot dan bijvoorbeeld in de Europese Unie of in de NAVO, waar besluiten worden genomen per consensus en waar men dus jouw stem nodig heeft. In de Verenigde Naties is dat niet zo. Het is dus allemaal inderdaad een kwestie van je best doen.

Tijdens zijn verhoor gaat Biegman ook verder in op zijn diplomatieke inspanningen bij de VN.

De heer **Biegman**: (...) zodra ik zie dat een van de Nederlandse ministers hierover begint, dan begin ik er ook over. Dat gaat vanzelf. (...) Wij [Biegman en Van Mierlo] hadden regelmatig telefonisch contact en ik denk dat het daar ook wel in ter sprake is gekomen. (...) Het is niet zo formeel. Het is niet zo dat ik zit te wachten totdat er eindelijk een instructie komt, zodat ik weer eens iets kan doen. Ik weet tamelijk precies waar het departement mee bezig is, wat men vindt. Ik zie verslagen van gesprekken met de Kamer, ik zie wat de minister hier en daar zegt en loop daarmee verder rond, ik probeer er iets aan te doen. (...) Dat deed ik om te beginnen bij het secretariaat, dat wil zeggen bij Kofi Annan z'n set-up. Verder weer bij de leden van de Veiligheidsraad van: hier is een probleem, daar moeten jullie iets aan doen. Want de Veiligheidsraad was hiervoor verantwoordelijk. (...) Die zeiden dan: Ja, dat is een probleem, daar moeten wij iets aan doen, enzovoorts. (...) Vervolgens deden zij niet zo erg veel, zij hadden natuurlijk de machtsmiddelen ook niet. Het enige wat de Veiligheidsraad kon doen, was resoluties aannemen en dat gebeurde ook naar hartelust. Tot op zekere hoogte had dat enig effect. Maar ik herinner mij de Belgische generaal Briquemont die er in januari 1994 de brui aan gegeven heeft nadat hij zes van zijn twaalf maanden als commandant in Bosnië-Herzegovina had uitgediend, die zei: die resoluties lees ik niet eens meer, die gaan bij mij rechtstreeks de prullenbak in. (...) De theorie is wel eens te berde gebracht dat als er Fransen of Britten

⁴⁴ Hoorzitting N.H. Biegman, 29 mei 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999-2000, 26 454, nr. 10, p. 186.

gezetten hadden – Amerikanen wil ik niet zeggen, want die zaten nergens – de Serven wat voorzichtiger geweest zouden zijn. Dat is mogelijk.

Het NIOD concludeert dat Nederland in de internationale besluitvorming over het vredesproces in Bosnië, robuuster optreden tegen de Bosnische Serviërs en eventuele opheffing van het wapenembargo, «geen rol speelde. De regering had (...) een eigen standpunt, maar internationaal deed dat er weinig toe. (...) Slechts ten dele was dit standpunt ingegeven door vrees voor de positie van Dutchbat in Srebrenica».⁴⁵

Van Mierlo ontkent tijdens zijn verhoor echter dat Nederland geen rol speelde in de internationale besluitvorming over Bosnië.

De heer **Van Mierlo**: (...) Het was niet zo dat Nederland minder te zeggen had dan andere kleinere landen, in tegendeel: er werd wel degelijk naar Nederland geluisterd. Er was bij alle landen sprake van een paralyserende onmacht om iets in het gebied waar de Bosnische Serviërs de baas waren, tot stand te brengen. Er was een regeling gemaakt die gebaseerd was op de gedachte dat je afspraken kon maken met de Bosnische Serviërs. Het getuigt van een zekere mate van naïviteit om te denken dat je überhaupt afspraken kunt maken met mensen die zo bezeten zijn van een idee. Als wij dat niet gedaan hadden, was er niets gebeurd. Het was kiezen tussen de pest en de cholera. (...) Van begin af aan hebben wij ons met alle kracht verzet tegen gedachten om UNPROFOR terug te trekken. Wij waren een van de eersten die onmiddellijk tegen de Amerikanen zeiden dat het wapenembargo niet mocht worden opgeheven. Dat is anderhalf jaar lang onderwerp van gesprek geweest. Waarom? Omdat door het hevige Ik wil niet zeggen dat het door Nederland kwam, want wij waren niet alleen. Het is moeilijk om een causaal verband te leggen tussen jouw woorden en het uiteindelijke resultaat. Is dat resultaat aan jou te danken? Je stimuleerde anderen en uiteindelijk vond de lift and strike van de Amerikanen niet plaats. Op een gegeven moment is de Senaat omgegaan en heeft besloten dat het wapenembargo zou worden opgeheven, maar met een timelag van een half jaar waarin het nog niet zou worden uitgevoerd.

Het NIOD constateert dat het Nederlandse beleid ter versterking van UNPROFOR vooral door Voorhoeve en de Nederlandse CDS, generaal Van den Breemen, werd bepaald.⁴⁶ Zo is Van den Breemen op 19 en 20 december 1994 in Den Haag gastheer van een bijeenkomst van CDS'en van de NAVO-lidstaten. Doel van deze vergadering, waaraan op de tweede dag ook vertegenwoordigers van andere troepenleverende landen en de commandant van de VN-vredesmacht deelnemen, is het opstellen van een lijst met voorstellen ter versterking van de effectiviteit en vermindering van de kwetsbaarheid van UNPROFOR. Hoewel een dergelijke lijst wordt opgesteld, leidt deze niet direct tot een werkelijke versterking van UNPROFOR. Op 19 mei 1995 vindt een vervolgbijeenkomst plaats op Soesterberg. Tijdens deze vergadering bespreken de CDS'en van de NAVO-lidstaten onder andere het plan om de enclaves in Oost-Bosnië, onder bescherming van bewapende NAVO-helikopters en vliegtuigen, door de lucht te bevoorraden (een plan dat, zoals eerder beschreven, nooit wordt gerealiseerd). Voorts wordt opnieuw gesproken over mogelijkheden tot versterking van UNPROFOR. In het verlengde hiervan speelt de Nederlandse regering, met name minister Voorhoeve, een niet onbelangrijke rol bij het initiatief tot oprichting van de *Rapid Reaction Force* (RRF), waartoe het besluit op 3 juni 1995 in Parijs wordt genomen. Voorhoeve gaat hierop tijdens zijn verhoor nader in.

De heer **Voorhoeve**: (...) Wij hebben na herhaaldelijk internationaal beraad, met steun van de Amerikaanse minister van Defensie die eigenlijk ook wilde dat zijn land meer zou doen, alle chefs van staven van troepen leverende landen en de VN-leiding uitgenodigd naar Den Haag voor een geheime bijeenkomst in december. Wij hebben hun toen een plan

⁴⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1681.

⁴⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1698.

voorgelegd om de hele situatie in Bosnië te versterken: meer wapens, meer bataljons en een luchtbrug, zodat er een veel sterkere vuist kon worden gemaakt. Die chefs Defensiestaven werden het daarover eens; er is ook een document gemaakt, dat u aantreft in mijn stuk. Vervolgens bleven dat vrome woorden, omdat hun regeringen niet over de brug kwamen met de toegezegde versterkingen. De Nederlandse regering deed dat wel. Die heeft meteen besloten, extra troepen en vliegtuigen in het vooruitzicht te stellen als de andere lidstaten dat ook deden. Toen er niets van kwam, zijn wij naar Kofi Annan gegaan, de ondersecretaris-generaal belast met vredesoperaties, en hebben hem gezegd: niemand doet wat; wij willen onder uw leiding in New York een tweede vergadering, waarbij de lidstaten aan hun jas worden getrokken: komt er nog wat van? Die vergadering is er geweest, maar er kwam niets van. Ten derde male hebben wij het in Nederland gedaan op de vliegbasis Soesterberg, in mei. Opnieuw werden er plechtige afspraken gemaakt. Daar kwam pas iets van toen op 2 juni in Parijs de Britse, Franse en Nederlandse regering de snelle reactiemacht in elkaar zetten.

De voormalige onderhandelaar namens de EU voor Bosnië, Lord Owen, uit in zijn gesprek met het NIOD kritiek op de geringe Nederlandse diplomatieke inspanningen om de situatie voor Dutchbat in Srebrenica in internationaal overleg aan de orde te stellen:

«Hij meende dat de Nederlandse regering door te zwijgen over de toestand in Srebrenica, de schending van de demilitarisatie, de uitvallen van de AbiH en vooral het niet aan de kaak stellen van de afknijping van de bevoorrading haar eigen positie had benadeeld. Nederland had altijd een moralistische toon aangeslagen in het buitenlandse beleid – en Owen had daar bewondering voor. Den Haag had daarmee een zeker gezag afgedwongen en ook kunnen afdwingen. Nederland had de problemen in de enclave en ook het optreden van de AbiH zijn inziens diplomatiek moeten vertalen, maar liet dat na. Nederland genoot internationaal zoveel respect dat het erop had kunnen rekenen dat ernaar geluisterd zou worden in internationale fora. Owen meende dat de Nederlandse positie in het diplomatieke krachtenveld aanzienlijk verbeterd zou zijn als Den Haag langs deze lijn actie had ondernomen. (...) Toen Owen tijdens een bijeenkomst van de ministers van Buitenlandse Zaken van de EU dergelijke problemen aan de orde stelde, zei hij de wind van voren te hebben gekregen van minister Van Mierlo, daarin gesteund door de Duitse minister Kinkel. Owen meende hierin een gebrek aan realisme in de Nederlandse buitenlandse politiek te bespeuren. Hij vroeg zich daarom af of er in Nederland op kabinetsniveau geen mechanisme had bestaan om meningsverschillen tussen Buitenlandse Zaken en Defensie over het te voeren beleid tot in detail te bespreken, in aanwezigheid van militaire en ambtelijke deskundigen, zoals dat in het Verenigd Koninkrijk gebruikelijk was.»⁴⁷

De kritiek van Lord Owen wordt door de drie betrokken Nederlandse ministers heftig weersproken in hun verhoren met de commissie. Voorhoeve verklaart dat Lord Owen zelf nooit heeft gelooft in de *safe areas*.

De heer **Voorhoeve**: (...) dan heeft de heer Owen zelf niet genoeg naar die bellen geluisterd. Bovendien klopt die kritiek niet. Ik heb een keer een gesprek met Lord Owen gehad, waarin hij letterlijk zei dat hij nooit enig geloof had gehecht aan de enclaves, de safe areas. Van begin af aan was het een farce geweest. Als u wilt, zal ik dat letterlijk citeren. Overigens was dit een schokkende ervaring. (...) Ik citeer nu uit mijn samenvatting van het gesprek: «Hij zei dat de safe areas zoals die door de Verenigde Naties waren ingesteld, vanaf het begin een farce waren geweest en dat hij er nooit in had geloofd.» De kritiek dat Nederland niet voldoende aan de bel heeft getrokken, vind ik niet waarachtig. Nederland heeft zeer aan de bel getrokken; collega Van Mierlo en ik waren daar voortdurend mee bezig en ook premier Kok, die de problematiek van Srebrenica aan de orde

⁴⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2409.

heeft gesteld bij president Clinton. (...) Lord Owen was boos op een groot aantal landen, omdat het Vance/Owen plan en het Owen/Stoltenberg plan waren afgewezen, nu eens door de oorlogsvoerende partijen dan weer door verschillende internationale overleggingen. Ik kan mij goed voorstellen dat je na jarenlang onderhandelen, praten en masseren een wat cynische houding krijgt. De kritiek specifiek op Nederland klopt echter niet met zijn eigen vaststelling dat het een onhoudbare situatie was.

Van Mierlo wijst de commissie er op dat de verantwoordelijkheden van de Britse premier nu eenmaal anders zijn dan die van de Nederlandse minister-president. Hij vindt dat het NIOD een te grote betekenis toekent aan de uitspraken van Lord Owen. Ook verwijt hij het NIOD dat het de kritiek van Lord Owen niet aan de betrokkenen heeft voorgelegd voor een reactie.

De heer **Van Mierlo**: De Lord kletste uit zijn nek, als ik het zo mag zeggen. Hij gaf bovendien ook nog een paar aanwijzingen hoe het staatsrechtelijk zou moeten in Nederland. Daarbij dacht hij natuurlijk aan zijn eigen Britse situatie, waarbij de prime minister de belangrijkste verantwoordelijkheid heeft voor de buitenlandse politiek. Hij vroeg of er geen coördinerende minister-president was. Dat leek hem wel heel aardig, maar ik verklaar hier dat onze minister-president totaal niet tekort is geschoten wat betreft zijn controlerende of coördinerende taak. In het Nederlandse staatsbestel – dat ik zelf bijzonder graag veranderd zou willen hebben, maar wat, zoals u weet niet lukt – treedt de minister-president op als het tussen de betrokken ministers niet goed gaat en het ging wél goed tussen de betrokken ministers. Dat beeld werd ook voortdurend aan de heer Kok gegeven, dus voor hem was er geen enkele reden om in te spelen. Wat de kritiek van Owen betreft op het negeren van de situatie De heer Owen in een heel bijzonder persoon: hij is snel aangebrand en vond dat hij het grootste gelijk van de wereld had en dat hij dat ook van de wereld moest krijgen. Er werd steeds achterdochtiger en ook met een zekere tegenzin naar hem geluisterd. Het merkwaardige is dat ik misschien nog een van de weinigen was – misschien omdat ik hem vanuit een politiek verband kende – die naar zijn analyses luisterde en het over het algemeen wel eens was met zijn analyses. Er staat een heel merkwaardige passage in het NIOD-rapport dat Owen de situatie in Srebrenica als verschrikkelijk afschilderde, maar dat hij naar eigen zeggen de wind van voren kreeg van Van Mierlo en van Kinkel. Ik vind de uitdrukking «de wind van voren krijgen» al een heel rare uitdrukking en ik weet ook niet hoe die uitdrukking in het Engels luidt. Hij heeft dat gezegd in een gesprek met het NIOD. Ik persoonlijk vind dat het NIOD natuurlijk bij mij had moeten komen. Als iemand zo«n belangrijke getuigenis neerlegt, vraag je toch even aan iemand in het land die daarin wordt beschuldigd, wat dit betekent. Dan had ik ze ook nog kunnen zeggen wat het betekende. Dat hebben zij niet gedaan, maar zij hebben die uitspraak zomaar in het rapport gezet en daar grote betekenis aan gehecht. Je moet zien hoe het NIOD daarover doorgaat. Dit bevestigde precies het voorgevoel dat zij al hadden dat Buitenlandse Zaken die zaken licht nam. Ik sprak er in iedere Algemene Raad over. Van het lunchgesprek – u kunt dat ook terugvinden – waarin Owen zegt dat hij van mij de wind van voren heeft gekregen, rapporteert de ambassadeur zelfs dat Van Mierlo de analyse van Owen geheel deelde en daar ook opmerkingen over maakte. Owen wekte alleen de indruk dat je daar meteen weg moest gaan en Owen was geen groot liefhebber van de »Moslim-side« van het vraagstuk. Hij suggereerde dat wij daar gewoon weg moesten gaan en dat wij het hard moesten spelen. Toen heb ik gezegd: maar, dat kán niet. Kinkel is mij toen bijgevallen. Ik denk dat hij dat bedoelde toen hij zei dat hij de wind van voren kreeg.

Ook Kok wijst de kritiek van Lord Owen van de hand.

De heer **Kok**: Ik denk ook niet dat die [de kritiek van Lord Owen] staande kan worden gehouden. Het NIOD heeft, geloof ik, wel met de heer Owen, de Lord, gesproken, maar bijvoorbeeld niet met de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken. (...) Het [de situatie in Srebrenica] is wel degelijk nadrukkelijk onder de aandacht gebracht, misschien niet tot instemming van Lord Owen, maar dat is terug te voeren op de opvatting die hij blijkbaar al vanaf het begin had over de ondeugdelijkheid van het

concept. En dat kan weer verband houden met zijn gevoelens over het niet uitvoeren van het Vance/Owen plan, dat men indertijd tot leven heeft proberen te laten komen. (...) Ik kan moeilijk gissen naar de beweegredenen van Lord Owen. Ik houd mij maar vast aan de mededeling van mijn toenmalige collega's dat zij de feitelijke problematiek waarmee wij werden geconfronteerd, zeer uitgebreid hebben belicht en toegelicht in gremia waar Lord Owen ook bij aanwezig was. (...) Lord Owen had bepaalde ideeën over wat naar zijn mening misschien een beter concept was om tot die oplossingen te komen. De Veiligheidsraad heeft uiteindelijk de safe area-methode gekozen en Nederland heeft toen zijn verantwoordelijkheid genomen, wat natuurlijk een ondankbare taak was en een ook steeds moeilijker te verrichten taak. Maar toch: wij hebben dat met goede bedoelingen gedaan.

3.4 Inspanningen tot aflossing van Dutchbat in Srebrenica

Op 18 januari 1995 neemt Dutchbat III, onder leiding van luitenant-kolonel Karremans, de taak van Dutchbat II over in Srebrenica. De minister van Defensie informeert de Tweede Kamer op 2 januari 1995 in een brief over deze aflossing: «De minister van Buitenlandse Zaken en ik zijn van mening dat de tweede aflossing van het versterkte Nederlandse infanteriebataljon, ondanks de moeilijke omstandigheden, verantwoord en geboden is. Wij zijn van mening dat de onpartijdige missie van UNPROFOR moet worden voortgezet.»⁴⁸ Deze brief wordt door de Kamer voor kennisgeving aangenomen. In de ministerraad van 9 januari 1995 wordt een korte discussie aan dezelfde brief gewijd. De brief wordt vervolgens voor kennisgeving aangenomen.

Op 23 februari 1995, kort na zijn terugkeer naar Nederland, houdt luitenant-kolonel Everts, commandant van Dutchbat II, een lezing voor de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap. Hierin geeft hij een kritisch beeld van het lokale bestuur in de enclave en de verhoudingen tussen de Nederlandse militairen en de plaatselijke bevolking.⁴⁹ De lezing wordt in het najaar van 1995 gepubliceerd.⁵⁰ Overste Everts stelt in zijn lezing ook de moeizame bevoorrading van het Nederlandse bataljon aan de orde. Daarover heeft hij in de laatste weken dat hij het commando in Srebrenica voerde, ook bezorgde rapportages naar Den Haag gezonden.⁵¹

Kok stelt in zijn verhoor door de commissie dat de signalen van Dutchbat II over de ernst van de situatie er niet toe hebben geleid stil te staan bij de vervanging van Dutchbat II door Dutchbat III. Volgens Kok is er niet gesproken over de mogelijkheid om daar niet zonder meer toe over te gaan.

De heer **Kok**: Nee. In mijn herinnering heeft dat geen grote rol gespeeld. Ik kan mij geen uitgebreide discussies herinneren over de vraag of wij eventueel nieuwe voorwaarden zouden moeten verbinden aan de opvolging van Dutchbat II door Dutchbat III. Het was een bestaand patroon. Nederland was er ook vertrouwd mee; wij zouden een bijdrage moeten leveren in het eerste half jaar van 1995. Aan die overgang is dus, althans in het bredere kader van de ministerraad, geen forse discussie vooraf gegaan over voorstellen of afwegingen om het zus of zo te doen. Het staat mij niet bij dat het een punt van bijzondere aandacht is geweest. (...) Het safe area-concept was vastgesteld. Er lagen de nodige Veiligheidsraadsbesluiten. De rollen waren verdeeld. Nederland had zijn plek gekregen als opvolger van de Canadezen. Wij zouden in het eerste halfjaar van 1995 die rol voortzetten. De afwisseling was noodzakelijk. Later bleek dus dat dit ook in logistieke zin werd bemoeilijkt; het werd vertraagd. Daar is dus geen uitgebreide, zware beraadslaging aan voorafgegaan, misschien wel binnen Defensie, maar niet op het niveau van de ministerraad.

⁴⁸ TK 1994–1995, 22 181, nr. 89, p. 1.

⁴⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2925–2926.

⁵⁰ Luitenant-kolonel Everts, «Ervaringen in de «de grootste openluchtgevangenis van Europa»», in: Mars in Cathedra, nr. 102, september 1995.

⁵¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1526–1527.

Begin november 1994 heeft de KL ook reeds een planning gemaakt voor de aflossing van Dutchbat III in juli 1995, indien een positief politiek besluit wordt genomen over verlenging van de voor anderhalf jaar toegezegde bijdrage aan UNPROFOR. Het 42 pantserinfanteriebataljon («Limburgse Jagers») wordt door de BLS aangewezen als aflossende eenheid.⁵² Kamer en kabinet debatteren in het voorjaar van 1995 regelmatig over een verlenging van de Nederlandse bijdrage aan UNPROFOR, maar het streven is er op gericht om voor de toekomstige Nederlandse eenheden een andere locatie dan Srebrenica toegewezen te krijgen van de VN.

In het eerder genoemde bericht van de minister van Buitenlandse Zaken van 23 september 1994 worden de Nederlandse PV's bij de VN en de NAVO er op gewezen dat «het versterkte infanteriebataljon van de luchtmobiele brigade (1200 militairen), o.a. actief in Srebrenica, door Nederland voor anderhalf jaar aan UNPROFOR (is) toegezegd, d.w.z. tot juni 1995. Wij zullen expliciet de noodzaak aan de orde stellen tijdig, d.w.z. reeds vanaf nu, opvolging van de Nederlandse presentie in Srebrenica in juni 1995 te verzekeren. Er zal daartoe zoonodig grote druk moeten worden uitgeoefend, aangezien het i.c. gaat om een gemeenschappelijk aanvaarde verantwoordelijkheid, waaraan Nederland zijn bijdrage levert.»⁵³

Begin 1995 ontstaat op het Ministerie van Defensie enige verontrusting, omdat concrete acties van het VN-secretariaat om te zorgen voor aflossing van de Nederlanders in Srebrenica uitblijven. Op 22 februari 1995 krijgt minister Voorhoeve het ambtelijk advies om de aflossing aan de orde te stellen bij zijn gesprek met de Secretaris-Generaal van de VN (SGVN), Boutros-Ghali, dat voorzien is voor 17 maart 1995.⁵⁴ Voorhoeve neemt dit advies over en vraagt zijn adviseurs tevens om na te gaan of Polen bereid zou zijn om zijn militairen, die vrijkomen in Kroatië, in Srebrenica te stationeren.⁵⁵

Op 10 maart 1995 wordt in de ministerraad gemeld dat de VN nog geen actie heeft ondernomen om te zorgen voor de aflossing van de Nederlanders in Srebrenica.⁵⁶ De ministerraad wordt geïnformeerd dat de minister van Defensie een week later een gesprek zal hebben met de SGVN, Boutros-Ghali, over de situatie in voormalig Joegoslavië. In dat gesprek zal ook de Nederlandse verantwoordelijkheid voor de enclave Srebrenica te berde worden gebracht. Geen enkel land wil graag de taak van de Nederlanders overnemen. De kans is dan ook groot dat Nederland die taak zal moeten blijven uitoefenen. Een voorwaarde is dan wel dat de Nederlandse troepen goede ondersteuning krijgen van een ander land. Als reactie hierop wordt in de raad de mening naar voren gebracht dat Nederland de VN zou moeten wijzen op de noodzaak om de Nederlandse VN-militairen in Srebrenica af te lossen. Nederland heeft daarover afspraken gemaakt. Pas als dat niet zou lukken, zal er sprake kunnen zijn van gedeelde verantwoordelijkheid. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zouden weer moeten worden gevraagd een bijdrage te leveren aan de bescherming van de enclave Srebrenica. De mening dat Nederland een speciale verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van Srebrenica wordt gedeeld. Ook wordt ingebracht dat de hoofdlijn zou moeten zijn dat de VN in goed overleg met de betrokkenen ervoor zal moeten zorgen dat de Nederlandse VN-militairen in Srebrenica tijdig worden afgelost. Nederland zal niet zelf voor de aflossing van militairen moeten zorgen of eventueel de bijdrage aan UNPROFOR in Srebrenica moeten voortzetten. Nederland zal de harde lijn moeten volgen. De Nederlandse VN-militairen in Srebrenica zullen tijdig moeten worden afgelost. Nederland zal

⁵² Nota van SCO aan de minister van Defensie, 2 november 1994.

⁵³ Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PV NAVO en PNVN, 23 september 1994.

⁵⁴ «Enige gedachten over de aflossing in Srebrenica», notitie van DAB en CDS d.d. 22 februari 1995.

⁵⁵ Aantekening van Voorhoeve d.d. 6 maart 1995 aan DAB en CDS.

⁵⁶ Geobjectieerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 10 maart 1995.

eventueel als concessie een gedeelde verantwoordelijkheid kunnen accepteren. Het zal zeker niet zo mogen zijn dat Nederland, omdat de Fransen en de Britten geen bijdrage willen leveren aan de bescherming van de enclave Srebrenica, die verantwoordelijkheid maar weer op zich zal moeten nemen. Voorgesteld wordt om voorzichtig te zijn met de binnenlandse informatievoorziening, maar binnen de VN te kiezen voor een harde opstelling.⁵⁷ In zijn verhoor geeft minister Van Mierlo aan waarom de moeilijke positie van Dutchbat in het openbaar niet te zeer benadrukt kon worden.

De heer **Van Mierlo**: (...) dat was ook een van de redenen waarom wij absoluut nooit aan de weg konden timmeren met de noodsituatie zoals die er lag. Wat dat betreft waren er verschillende, wat je kunt noemen, catch 22-situaties waarin je geen kant uit kunt. Je kon proberen druk uit te oefenen door de publieke opinie te mobiliseren, maar als je dat deed, zou je ten eerste paniek zaaien onder de Moslims in Srebrenica, je zou grote onrust bij Dutchbat krijgen, je zou een invite geven aan de Serven om nu toe te slaan en je zou de mogelijke opvolgers afschrikken om het over te nemen. Wat dat betreft zat er, als je wilt, iets onwaarsachtigs in het zoeken naar opvolging. Je wist dat die opvolger in dezelfde situatie terecht zou komen als waarin wij zaten.

Voorhoeve spreekt op 17 maart 1995 in New York met de SGVN, Boutros-Ghali, en met de onder-SGVN, Kofi Annan, over onder andere de toekomst van Dutchbat. In deze gesprekken stelt Voorhoeve voor dat de VN andere landen benadert om de taak van de Nederlandse troepen in Srebrenica over te nemen vanaf 1 juli 1995.⁵⁸ Volgens Voorhoeve antwoordt Annan daarop dat hij dit een gerechtvaardigd maar uiterst moeilijk verzoek vindt.⁵⁹

Medio mei 1995 komen Van Mierlo en Voorhoeve overeen een nieuwe poging te doen om de aflossing van Dutchbat in Srebrenica te bewerkstelligen, omdat de VN er nog steeds niet in geslaagd is andere landen bereid te vinden om de taak van Nederland over te nemen. De ministers besluiten een beperkt aantal landen in eerste aanleg bilateraal te benaderen. Op dat moment wordt gedacht aan Jordanië, Pakistan, Argentinië, Tsjechië en Polen. Binnen Buitenlandse Zaken wordt nagegaan of Nederland bepaalde tegenprestaties kan aanbieden in de vorm van militaire, politieke of economische steun.⁶⁰

Eerder in mei heeft Buitenlandse Zaken op verzoek van minister Voorhoeve aan PVVN Biegman gevraagd om te peilen of de VN de Oekraïense eenheden in Kroatië als aflossing van Dutchbat III zouden willen inzetten.⁶¹ Voorhoeve krijgt deze suggestie van VN-onderhandelaar Stoltenberg tijdens een gesprek tussen beiden op 3 mei 1995.⁶² PVVN Biegman antwoordt vervolgens dat het VN-secretariaat niet voornemens is om de Oekraïners voor te stellen hun bataljon te verplaatsen naar Srebrenica.⁶³

Volgens het NIOD speelt Voorhoeve bij het zoeken vanaf mei naar een vervanger van Dutchbat «een leidende en sturende rol, net als in de voorafgaande fase.»⁶⁴ Van Mierlo uit tijdens zijn verhoor kritiek op deze conclusie van het NIOD en benadrukt dat de pogingen om aflossing voor Dutchbat III te regelen een gezamenlijke inspanning van Voorhoeve en hem waren.

De heer **Van Mierlo**: Dit is een van die plaatsen waar het NIOD er gewoon hartstikke naast zit. (...) Ik hoefde die acties niet allemaal zelf te ondernemen. In de eerste plaats was het een taak van de VN. Ik heb daarover met Kofi Annan gesproken en hij heeft tegen mij

⁵⁷ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 10 maart 1995.

⁵⁸ Bericht van PVVN aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 maart 1995.

⁵⁹ Hoorzitting J.J.C. Voorhoeve, 31 mei 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 200.

⁶⁰ Memorandum van plv. DGPZ aan aantal regionale directies van Buitenlandse Zaken, 16 mei 1995.

⁶¹ Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PVVN, 4 mei 1995.

⁶² Aantekening van Voorhoeve aan CDS en DAB, 4 mei 1995.

⁶³ Bericht van PVVN aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 mei 1995.

⁶⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 1707.

gezegd: ik zoek en ik zoek, maar zij die willen, kunnen niet en zij die kunnen, willen niet. Je denkt niet zozeer: kom, ik ga eens actie ondernemen om de Oekraïners te krijgen. Je was daarmee eigenlijk altijd bezig en Voorhoeve ook. Het ging gewoon samen op. In de eerste plaats moesten wij de VN onder druk zetten door te zeggen: het is jullie opdracht, dus is het jullie taak om een oplossing te vinden en het is ook in jullie belang, want als er geen aflossing komt, zul je voortaan nooit meer iemand bereid vinden om troepen te sturen. Kofi Annan was zich dat heel erg bewust. (...) Ik twijfelde absoluut niet aan de instelling van Kofi Annan. Hij liep net zo met zijn kop tegen de muur als wij. Toen hij zei dat hij niet kon leveren, waren wij voor al voor onszelf begonnen, omdat wij niet veel hoop hadden dat het de VN zouden lukken. Dat ging voortdurend in een gecombineerde actie. Nu eens maakten wij gebruik van de lijnen van Defensie en dan weer maakte Defensie gebruik van onze lijnen. Dat beeld komt helaas niet naar voren in het NIOD-rapport. (...) Op de een of andere manier heeft het NIOD het kennelijk niet de moeite waard gevonden om dat aspect door te lichten. Het NIOD heeft het rare «préjugé» dat Buitenlandse Zaken het een beetje overliet aan Voorhoeve.

(...) In tegenstelling tot Defensie werd bij Buitenlandse Zaken ontzettend veel over de telefoon gedaan. Als zij niet aan de telefoon zaten, gingen zij een wandelgang op en trokken zij iemand aan zijn jasje en zeiden: «by the way» Dat is nu eenmaal de cultuur van Buitenlandse Zaken. Daar wordt veel minder opgeschreven.

Op de vraag van de commissie welke inspanningen Buitenlandse zaken heeft gepleegd om tot een afspraak over aflossing te komen, antwoordt DGPZ Vos:

De heer **Vos**: (...) Op een goed moment kregen wij het gevoel dat dit niet voldoende resultaat opleverde, in ieder geval niet zo snel dat wij op dit vlak achterover konden leunen. Vanaf dat moment zijn we ook bilateraal harder aan de gang gegaan en hebben we met een aantal van de landen die wij als eventuele mogelijkheden zagen, gesproken. (...) In eerste instantie vind ik dat een verantwoordelijkheid van de VN, maar het is een buitengewoon moeilijke taak. Ik vind het volstrekt normaal dat ook het land dat direct belanghebbende is – in dit geval Nederland – bilateraal pogingen doet. (...) Natuurlijk is het moeilijk voor de Verenigde Naties om die aflossing voor elkaar te krijgen. Zij hebben daar naar mijn gevoel absoluut hard aan gewerkt. Het heeft alleen niet tijdig het vereiste resultaat opgeleverd. Ik wil dus ook niet zeggen dat het een fout is van de Verenigde Naties. Ik constateer alleen dat een aantal maanden voor de datum van 1 juli de zaak nog niet rond was. Toen zijn de bilaterale pogingen om tot aflossing te komen, versterkt. Dat is gebeurd door minister Voorhoeve en door minister Van Mierlo. Ik noemde u met name de gesprekken die naar mijn mening belangrijk zijn geweest en marge van de NAVO-Top in Noordwijk.

Ook PNVN Biegan gaat tijdens zijn verhoor in op de activiteiten van Buitenlandse Zaken om tot aflossing van Dutchbat te komen.

De heer **Biegan**: Opnieuw praten met al degenen die daarvoor in aanmerking kwamen. Dat is een lange actie geweest die tenslotte succesvol was, maar helaas niet helemaal op tijd want dan zou de Oekraïners hetzelfde overkomen zijn wat ons overkomen is en dan zaten wij hier op het ogenblik niet.

Wij werden in die gesprekken geconfronteerd met het feit dat landen inderdaad nee konden zeggen tegen dit soort dingen. De animo was gering. Het bijkomende probleem was dat bepaalde landen misschien best gewild hadden maar niet acceptabel waren voor de Serven. (...) Moslimlanden, Jordanië misschien, Pakistan, noem maar op. (...) Ik weet niet zeker of zij zich aangemeld hebben, maar daar was contact mee vanuit het secretariaat. Het was de taak van het secretariaat om het te doen. Men ging dus de boer op en kwam dan terug met het bericht dat het probleem was dat wie wil, niet mag en wie mag, niet wil. Daar zat men mee. Uiteindelijk is het gelukt. Wij dachten eerst nog aan een paar andere landen. Misschien zouden bij een herstructurering van de operatie in Kroatië Argentijnen of Tsjechen vrijkomen, maar die kwamen niet vrij, die bleven daar gewoon zitten. Jordanië was een mogelijkheid geweest, maar dat was een moslimland, dus dat zat er niet zo erg in. Tenslotte waren er de Oekraïners die ook in Kroatië aanwezig waren maar

voor hen was geen plaats meer in Kroatië. Die mensen wilden niet naar huis gestuurd worden en gingen liever naar Srebrenica en Zepa. Zo is het gegaan, maar het is een lijdensweg geweest.

(...) Bij mijn weten is het wel de VN geweest die Oekraïne bereid heeft gevonden om dit te doen. Daarbij is ook door Nederland enige bilaterale druk uitgeoefend in Kiev. De Oekraïners wilden wel, zij wilden namelijk alles liever dan terug naar huis. Toen was alleen Srebrenica beschikbaar en zo kwam het uit.

Biegman gaat in dit deel van zijn verhoor ook in op de verschillende visies op de oorlog in Bosnië van de Secretaris-Generaal van de VN, Boutros-Ghali, en de onder-Secretaris-Generaal, Kofi Annan.

De heer **Biegman**: Men heeft zich enorm ingespannen, Kofi Annan voorop. Ik had daarin ook alle vertrouwen, Kofi was een prima man. Hij is niet voor niets secretaris-generaal geworden. Hij had ook belangstelling voor de situatie in Bosnië en dat kon je niet echt zeggen van zijn baas. Boutros-Ghali had weinig affiniteit voor de Bosnische Moslims en met de oorlog als zodanig. Hij heeft bij een bezoek aan Sarajevo een keer gesproken van «a rich man's war». Hij vond dat het de aandacht afleidde van al hetgeen wat er gaande was in de Derde Wereld. En daar was natuurlijk ook nogal wat gaande. Wij hebben de hele genocide in Rwanda gehad in 1994, het ging daarbij om een miljoen mensen in twee maanden tijd. Bosnië was niet het enige wat er speelde in de VN. Maar bij Kofi kon ik altijd terecht. Die heeft echt heel hard zijn best gedaan voor ons.

Ook Voorhoeve ontkent dat hij bij het zoeken naar een opvolger voor Dutchbat III te weinig steun kreeg van Buitenlandse Zaken en dat hij in feite, zoals het NIOD stelt, de aansturende minister was.

De heer **Voorhoeve**: Ik heb mij steeds gesteund geweten door collega Van Mierlo. Wij hadden dezelfde beleidslijnen. De heer Van Mierlo heeft al uiteengezet dat het logisch is dat in de fase waarin Nederland een verplichting op zich neemt voor vredesoperaties, Buitenlandse Zaken het voortouw neemt en Defensie volgend is. Daarna ligt de implementatie van de bijdrage toch vooral bij het ministerie van Defensie. Als ministerie van Defensie kun je dan rekenen op de steun van het ministerie van Buitenlandse Zaken in al het internationale overleg dat je nodig hebt. Die steun heb ik steeds ten volle gehad in alle landen waar ik op bezoek ben geweest om de aandacht te vragen voor Srebrenica, in alle internationale overleggen en ook in het zoeken van opvolgende troepen voor Dutchbat. (...) De aansturende minister in het internationaal beleid is de minister van Buitenlandse Zaken. Deze term is waarschijnlijk in het NIOD-rapport verschenen, doordat men constateerde dat ik woekerde met de mogelijkheden om iets aan die situatie te doen, overall naartoe reisde om steun te vragen, naar oplossingen aan het zoeken was en het steeds opnieuw op de agenda zette. Ik heb daarin volop steun gehad van de minister van Buitenlandse Zaken.

(...) het ministerie van Buitenlandse Zaken stond open voor al onze zorgen en verzoeken. Het was in verschillende organisaties actief, en ook bilateraal bij de belangrijkste bondgenoten, met het onder de aandacht brengen van de problematiek van Srebrenica. (...) Ik had geen problemen met Buitenlandse Zaken. Het kwam wel eens voor dat het wat lang duurde voor je ergens een reactie op kreeg, maar dat is ook logisch omdat Buitenlandse Zaken een andere agenda had en in andere kaders werkte. Daar praatte men met de Contactgroepleden en in EU-verband, waar de ministers van Defensie nou juist weer niet optreden.

Van Mierlo verdedigt zich tegenover de commissie tegen de kritiek van het NIOD dat Voorhoeve in feite de aansturende minister was.

De heer **Van Mierlo**: (...) Ik was de aansturende minister voor heel Joegoslavië en hij was het voor zover het Dutchbat betrof. De drama's lagen bij hem. De vrouwen, de verloofden, zij kwamen allemaal naar het departement. Hij stond dagelijks in het nieuws. Ik wilde dat hij inderdaad wat ruimte kreeg om zich wat sterker te maken, maar dat ging in zeer goed overleg. (...) Er is ook een rolverdeling. Ik heb over de rolverdeling al gezegd dat in de

aanloop naar een beslissing Buitenlandse Zaken het voortouw heeft. Als je er eenmaal bent, moeten alle gegevens, alle dramatische feiten en alle informatie van de compound komen. Geen wonder dat Voorhoeve steeds meer, of eigenlijk voortdurend, het voortouw had. Alleen al door het feit dat hij kwam melden wat voor nieuwe situatie er was. Dan was ik meer functioneel, maar ik bemoeide mij er ook wel mee. Zoals Voorhoeve zich ook bemoeide met de rol die ik weer had, namelijk in de eerste plaats zorgen dat er een vredesregeling in Joegoslavië kwam. Het liep dus een beetje door elkaar heen. Er waren accentverschillen. Er is natuurlijk ook een accentverschil in de rol van Defensie. Defensie zit heel dicht bij de eigen mensen die gevaar lopen. Daar had ook Buitenlandse Zaken weer oog voor, maar Buitenlandse Zaken had nog meer als eerste opdracht om te zorgen dat er aan een internationale verplichting werd voldaan. Daar had ook Voorhoeve oog voor. Het zijn accentverschillen die er liggen.

Minister-president Kok bevestigt tegenover de commissie de door Voorhoeve en Van Mierlo uiteengezette rolverdeling tussen Buitenlandse Zaken en Defensie. Voorts verklaart hij tijdens zijn verhoor dat Buitenlandse Zaken veel heeft gedaan aan de aflossing van Dutchbat III.

De heer **Kok**: (...) Je kunt een beetje schematisch zeggen dat de betrokkenheid van Buitenlandse Zaken over het algemeen groter is, ook relatief gesproken, in de fase voorafgaand aan een vredesoperatie dan in de fase dat de vredesoperatie daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Dan zegt Buitenlandse Zaken niet: ik trek mijn handen ervan af. Maar dan ligt de penvoering voor een groot aantal kwesties, die met de feitelijke gang van zaken rondom zo'n vredesoperatie verband houden, veel meer bij Defensie. In die zin is het ministerie van Defensie dus aansturend op punten die echt des Defensies zijn, die echt tot het domein van Defensie behoren. Maar zodra er raakpunten zijn met het buitenlands beleid, gebeurt dat altijd in nauwe samenwerking en in nauwe afstemming met Buitenlandse Zaken.

(...) Ik vind dat Buitenlandse Zaken daar veel aan heeft gedaan. Het was sowieso heel lastig om in internationaal verband de geesten in beweging te krijgen voor die aflossing en met name voor het vinden van geschikte kandidaten. Iedereen, ook Kofi Annan, vond het natuurlijk van het grootste belang dat een ander land het in juli 1995 zou overnemen. Hij kon echter niet direct iemand met een rugnummer aanwijzen die dat zou gaan doen. De urgentie van die aflossing werd dus stevig gevoeld in de ministerraad. Dat hebben wij niet aan Defensie alleen overgelaten. Wij wilden echt met man en macht bewerkstelligen dat er na drie periodes Dutchbat een ander land aan de beurt zou komen in juli 1995. Wij hebben ook regelmatig van gedachten gewisseld over de vraag hoe de kaarten erbij lagen. Vervolgens heeft Defensie een groot deel van het werk op zijn terrein gedaan, maar ook Buitenlandse Zaken heeft op verschillende momenten en op verschillende plaatsen ondersteuning verleend langs de diplomatieke weg en anderszins bij het in kaart brengen van mogelijke kandidaten.

Op 19 mei 1995 wordt de ministerraad geïnformeerd dat er weinig schot zit in de gesprekken met de VN over de aflossing van de Nederlandse eenheden in Srebrenica. Daarom zullen ook bilaterale gesprekken worden gevoerd met landen die voor aflossing zouden kunnen zorgen. Intussen worden, ingeval niet tijdig in buitenlandse aflossing wordt voorzien, eenheden van de Limburgse Jagers opgeleid. Uitzending zal echter niet plaatsvinden dan na consultatie van de ministerraad en de Tweede Kamer. Gevraagd wordt of het tactisch gezien verstandig is om nieuwe eenheden beschikbaar te houden en op te leiden. Zodra dat bekend wordt, valt de druk op derden weg. Hier wordt tegenin gebracht dat het onverantwoord is om geen voorbereidingen te treffen. De huidige eenheden van de Luchtmobiele Brigade in Srebrenica kunnen slechts vertrekken als tegelijkertijd aflossing plaatsvindt. Sinds maart 1995 wordt tweewekelijks overlegd met vertegenwoordigers van de VN over aflossing. Door de VN is inmiddels zonder succes een viertal landen benaderd. Er zal worden getracht om met één van deze landen alsnog bilateraal overeenstemming

te bereiken. De militaire situatie in Srebrenica is nog stabiel, maar door de toegenomen risico's is geen enkele land bereid nieuwe verplichtingen aan te gaan. De fracties in de Tweede Kamer lijken desondanks bereid tot voortzetting.⁶⁵

De PV bij de VN, Biegman, krijgt op 18 mei 1995 de instructie om er bij het VN-secretariaat op aan te dringen eenheden die vrijkomen als gevolg van de reorganisatie van UNPROFOR in Kroatië, in te zetten voor de aflossing van Dutchbat in Srebrenica. In deze instructie wordt opnieuw met name het Oekraïense bataljon genoemd: «Begrijp uit defensiekringen dat op VN-secretariaat bijvoorbeeld de mogelijkheid van overplaatsing van het Oekraïense bataljon inmiddels in een positiever licht wordt gezien.»⁶⁶ Op 22 mei 1995 antwoordt de PVVN dat Kofi Annan Oekraïne heeft verzocht om Dutchbat af te lossen.⁶⁷ De Oekraïense regering reageert aanvankelijk afhoudend op het verzoek van de VN. Om deze reden probeert de Nederlandse regering via bilaterale contacten de Oekraïners te overreden.⁶⁸

De Nederlandse ambassadeur in Kiev spreekt op 24 mei 1995 met de Oekraïense vice-minister van Buitenlandse Zaken, die hem meedeelt dat Oekraïne zijn medewerking zal verlenen aan de aflossing van Dutchbat in Srebrenica. Een harde toezegging blijft echter nog uit.⁶⁹ Tijdens de ministeriële Noord-Atlantische Raad in Noordwijk (30 mei 1995) vraagt Van Mierlo aan zijn Amerikaanse collega Christopher om zijn invloed aan te wenden om de Oekraïners onder druk te zetten. Ook heeft Van Mierlo een gesprek met zijn collega van de Oekraïne, Uduenko, die hem toezegt persoonlijk te bevorderen dat de aflossing door Oekraïne wordt geregeld.⁷⁰ Volgens Van Mierlo is «de rol van Christopher, op mijn verzoek, waarschijnlijk een beslissende geweest.»⁷¹ Tijdens zijn verhoor door de enquêtemissie antwoordt Van Mierlo iets minder stellig over de beslissende rol van Christopher.

De heer **Van Mierlo**: Dat zou je aan de Amerikanen moeten vragen. Ik weet wel dat ik mij toen heb verlaagd tot smeken, opdat Christopher ervoor zou zorgen dat de Oekraïners ons zouden afllossen. Dat heeft hij toen beloofd. Ik heb Uduenko, de Oekraïner die bij dezelfde bijeenkomst in Noordwijk was, daarover ook benaderd. Bij mijn herinnering, maar zoals zoveel dingen zijn die niet opgeschreven, heb ik toen zachtjes verwezen naar een grote lening van de Wereldbank. In die tijd behartigden wij de belangen van Oekraïne bij de Wereldbank. Het was dus een vriendelijke verwijzing naar een mogelijke pressie om het gedaan te krijgen.

⁶⁵ Geobjectieerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 19 mei 1995.

⁶⁶ Bericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan PVVN, 18 mei 1995.

⁶⁷ Bericht van PVVN aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 22 mei 1995.

⁶⁸ Memorandum van DAV/MS aan DAV, 23 mei 1995.

⁶⁹ Bericht van ambassade Kiev aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 24 mei 1995.

⁷⁰ Voorgesprek TCBU met H.A.F.M.O. van Mierlo, 14 april 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 411.

⁷¹ Voorgesprek TCBU met H.A.F.M.O. van Mierlo, 14 april 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 412.

⁷² Bericht van PV NAVO aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 9 juni 1995.

⁷³ Bericht van ambassade Kiev aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 juni 1995.

⁷⁴ Bericht van PVVN aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 juni 1995.

⁷⁵ Bericht van ambassade Washington aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 21 juni 1995.

In de loop van juni moeten door Nederland nog wat strubbelingen tussen de VN en Oekraïne worden gladgestreken. Mede op advies van de CDS spreekt Voorhoeve op 9 juni 1995 met zijn Oekraïense collega Shmarov. Zij spreken af dat een delegatie van Defensie naar Kiev zal gaan om de plannen voor de overdracht op te stellen.⁷² Op 15 juni 1995 vertrekt een delegatie onder leiding van de plaatsvervangend Chef Defensiestaf, luitenant-generaal Schouten, naar Kiev. Namens Nederland ondertekent de plv. CDS op 21 juni 1995 een protocol met afspraken over de aflossing van Dutchbat door het Oekraïense bataljon. Oekraïne wenst echter een formeel verzoek van de VN te ontvangen alvorens een definitief besluit te nemen.⁷³ Voorhoeve brengt deze wens van de Oekraïense regering over aan onder-SGVN Kofi Annan, met wie hij op 19 juni 1995 in New York een gesprek heeft.⁷⁴ In Washington spreekt Voorhoeve met zijn Amerikaanse collega Perry, die hem toezegt de Oekraïense minister van Defensie te bellen om aan te dringen op een spoedige overeenkomst over de aflossing.⁷⁵ Op 24 juni 1995 ontvangen de autoriteiten in Kiev het formele

verzoek van de onder-SGVN om het 60ste bataljon te verplaatsen naar Oost-Bosnië ter aflossing van Dutchbat in Srebrenica.⁷⁶

Op 30 juni 1995 heeft CDS Van den Breemen in Zagreb een gesprek met de *Force Commander* van UNPF, generaal Janvier, over onder andere de aflossing van Dutchbat III. Janvier vertelt hem dat generaal Mladic geen enkele toezegging heeft gedaan op de verzoeken van Janvier om de aflossing van Dutchbat III door Dutchbat IV of door de Oekraïners mogelijk te maken. Van den Breemen constateert in zijn verslag van dit gesprek: «De situatie in de enclave Srebrenica van DB-3 zal derhalve in de komende periode onder zware druk komen te staan.» Hij stelt Voorhoeve voor om «tesamen met collega Van Mierlo contact op te nemen met speciale afgezant Bildt om de problematiek van de aflossing te Srebrenica te bespreken met de Servische leiders in Pale».⁷⁷

3.5 Evacuatieplannen

Uit gesprekken met de leiding van Dutchbat tijdens zijn bezoek aan Srebrenica in september 1994 wordt het Voorhoeve duidelijk dat een voortijdige terugtrekking van de Nederlandse militairen uit de enclave niet mogelijk is. De plaatselijke bevolking zal een vertrek over de weg onmogelijk maken. Een evacuatie door de lucht zal alleen mogelijk zijn met medewerking van de Amerikanen, die over de noodzakelijke transporthelikopters en gevechtshelikopters beschikken. Voorhoeve legt deze optie aan de Amerikanen voor, maar deze wordt als onuitvoerbaar afgewezen, omdat daarbij grote verliezen zouden worden geleden.⁷⁸ Ook tegenover de enquêtecommissie bevestigt Voorhoeve dat er in het najaar van 1994 geen concrete en uitgewerkte evacuatieplannen bestonden, bovendien zouden evacuatieplannen in de praktijk niet kunnen werken.

De heer **Voorhoeve**: Pas in het verdere verloop is in het kader van de NAVO een evacuatieplan gemaakt met twee varianten voor UNPROFOR als geheel, waarbij het allermoeilijkste punt steeds was: hoe om te gaan met de enclaves. Ik heb een rondgang langs observatieposten in Srebrenica gemaakt en heb met de leiding van het bataljon kennism gemaakt. Overigens was de bataljonscommandant er op dat moment niet; die had elders andere verplichtingen. De ondercommandant en al zijn onderofficieren waren er echter wel. Op de kamer van de bataljonscommandant hebben wij toen 's avonds een soort brainstormsessie gehad over wat er allemaal zou kunnen misgaan en hoe dan op te treden. Het verslag daarvan, mijn aantekeningen, treft u aan in mijn dagboek. (...) Bij iedere mogelijkheid, ieder risico waarop mogelijk zou moeten worden geantwoord, was de conclusie: zo kan het dus niet. Je kon de enclave niet uitgaan, want dan zou je de Bosnische vluchtelingenbevolking op een presenteerblaadje aan de Serviërs overhandigen; dat was onverantwoord om te doen. Je kon je er niet uitvechten als Dutchbat werd aangevallen, omdat er dan ongelooflijk veel slachtoffers zouden vallen. Je kon ook niet – dit werd ook bekeken – in militaire termen «exfiltreren», in kleinere groepen de situatie verlaten, want dan zouden er ook veel slachtoffers vallen in mijnenvelden en vuurgevechten. Bovendien zat je ook dan met het ethisch onaanvaardbare gevolg dat je de vluchtelingenbevolking achterliet.

⁷⁶ Bericht van ambassade Kiev aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 26 juni 1995.

⁷⁷ Verslag gesprek van CDS Van den Breemen met generaal Janvier in Zagreb op 30 juni 1995.

⁷⁸ Hoorzitting J.J.C. Voorhoeve, 31 mei 2000, TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 10, p. 199.

⁷⁹ TK 1994–1995, Aangangsel Handelingen 287.

Tijdens zijn verhoor wijst de commissie Voorhoeve op de antwoorden die hij op 20 december 1994 heeft gegeven op schriftelijke vragen van het Kamerlid Marijnissen (SP):

«Tijdens de verkenningen voor de uitzending zijn de mogelijkheden voor evacuatie onderzocht. Op basis daarvan is een evacuatieplan opgesteld dat sindsdien is aangepast en verbeterd. Evacuatieplannen maken altijd deel uit van de militaire planning voor dit soort operaties.»⁷⁹

Voorhoeve geeft, na enig doorvragen, toe dat hij zich dan in zijn eerdere beantwoording van vragen van de commissie moet hebben vergist en dat er in september 1994 wel een evacuatieplan was.

De heer **Voorhoeve**: In de reismap met informatie over Srebrenica die ik kreeg toen ik er op 9 september naar toeging, zat geen evacuatieplan. Uit uw opmerkingen maak ik op dat in de maanden daarna een evacuatieplan is gemaakt. Het kan zijn dat het antwoord verwijst naar de eerste vorm van een NAVO- evacuatieplan. Ik weet niet meer precies wanneer de NAVO daaraan is begonnen. Overigens had je niets aan zo'n evacuatieplan, omdat er niet in een oplossing voor de bevolking werd voorzien. (...) Op het meetpunt waarover wij het eerder hadden, begin september '94, was ik niet bekend met een evacuatieplan. Het kan zijn dat er op het departement wel over was nagedacht en een stuk over was geschreven.

(...) Dan vergiste ik mij daarnet en heb ik begin september, toen ik de stukken over Srebrenica kreeg, geen aandacht besteed aan evacuatieplannen.

Vervolgens gaat Voorhoeve tegenover de commissie nader in op zijn overleg met zijn Amerikaanse collega Perry.

De heer **Voorhoeve**: Ik heb mijn Amerikaanse collega, minister Perry, de volgende vraag voorgelegd: is het mogelijk, als alles misloopt en Dutchbat rechtstreeks wordt aangevallen door de Serviërs om de VN uit Srebrenica te verdrijven, dat de Amerikanen ons te hulp komen? Is het mogelijk om dan zoveel mogelijk levens te redden door met grote Amerikaanse helikopters te landen op het kampement Potocari en iedereen eruit te halen? Minister Perry zei toen dat hij dit zou laten bestuderen op het Pentagon. Later heb ik hem daaraan herinnerd. In het voorjaar van '95 is het antwoord gekomen, dat werd gemeld aan generaal Schouten, die daar toen was: de Amerikaanse militaire planners waren tot de conclusie gekomen dat het niet kon. Er stond zoveel Servische artillerie dat ook bij een nachtelijk operatie, in het duister, die helikopters te kwetsbaar waren. Er hoefde maar één transporthelikopter met personeel te worden geraakt en er zouden 40 mensen dood vallen. De Amerikanen schudden het hoofd en zeiden: dat kan niet.

Van Mierlo stelt in zijn verhoor dat de Amerikanen, op zijn verzoek, wel toezeggingen deden om hulp te verlenen bij een mogelijke evacuatie, maar dat deze niet erg hard waren.

De heer **Van Mierlo**: Je zou kunnen zeggen dat de geschiktheid pas blijkt als je het moet uitvoeren, maar het had heel veel voeten in de aarde om die plannen tot stand te brengen. Een van de grote nadelen is natuurlijk dat er eigenlijk een exitstrategie had moeten zijn. De kracht van een exitstrategie is dat je haar ontwerpt als je nog niet in nood zit. Wij moesten nu een exitstrategie maken, die er eigenlijk op neer kwam dat er een evacuatieplan moest komen, terwijl je al in nood zit. Dat is geen sterk uitgangspunt. Ik heb al in een heel vroeg stadium via de directeur-generaal Politieke zaken gevraagd – ik geloof dat hij dat bij Holbrooke aanhangig heeft gemaakt – of de Amerikanen wilden helpen bij een eventuele evacuatie. Dit was al in september en vloeide direct voort uit het beleidsoverleg waarover wij het hadden. Daarna is dat nog een keer gebeurd door een staatssecretaris, Gmelich Meijling geloof ik. Dat lag dus in de planning. Ik heb mijzelf niet bemoeid met de inhoud van het evacuatieplan, want dat was veel te technisch. Één ding was zeker en dat was dat de Amerikanen onmisbaar waren. Ik moet zeggen dat ook hier sprake was van een raadselachtige catch 22-situatie. De Amerikanen zeiden namelijk: wij willen zeker inspringen als dat nodig is. Maar de Amerikanen zeiden ook: wij komen pas in actie als er een vredesregeling is. Voor die vredesregeling was nodig dat er hard werd gebombardeerd en daarvoor was weer nodig dat de troepen weg zouden zijn. [Hoe hard waren die toezeggingen van de Amerikanen?] Net zo hard als alle andere toezeggingen in die periode waren. Dat is dus niet te zeggen. Zij waren er en je was blij dat je iets had. Wij kwamen voortdurend in situaties, en dat is structureel, dat de ene toezegging of halve zekerheid die je had, een week daarna werd ingehaald door een andere werkelijkheid. Dit was een toezegging van de Amerikanen.

Eerder hebben de Canadezen wel een afspraak kunnen maken met de Amerikanen over een evacuatie van Canbat uit Srebrenica in geval van nood. Op 12 februari 1994 sluiten de Canadese premier Chrétien en de Amerikaanse president Clinton een overeenkomst, waarbij de Amerikanen *special forces*, helikopters en luchtsteun toezeggen ten behoeve van een operatie om Canbat uit Srebrenica weg te halen. Het hoofdkwartier van de NAVO in Napels is op de hoogte van deze plannen. Onbekend is of de leiding van UNPROFOR in Zagreb en Sarajevo hiervan kennis had. De toenmalige minister van Defensie, Ter Beek, was in ieder geval niet op de hoogte van de Canadees-Amerikaanse evacuatieplannen. Wanneer de *compound* van Canbat op 5 maart 1994 wordt omsingeld door Bosnische militairen en ook het Bosnisch-Servische leger de enclave afsluit voor een Canadees konvooi, besluiten de Canadezen het evacuatieplan uit te voeren. Onduidelijk is of de inmiddels reeds in de enclave aanwezige Nederlandse verkenningseenheid ook meegenomen zou worden. Op het laatste moment wordt de operatie afgeblazen, omdat het Bosnische leger zijn verzet tegen de Canadese terugtrekking staakt en de Bosnische Serviërs de blokkade opheffen. Canbat kan de enclave hierdoor ongehinderd over de weg verlaten.⁸⁰

Minister Voorhoeve verklaart tegenover de commissie dat hij niet op de hoogte was van de afspraak voor een Canadees-Amerikaanse «extractie-operatie».

De heer **Voorhoeve**: Nee, dat wist ik niet. Dat weet ik sinds uw commissie mij die vraag stelde in het voorgesprek. Dat is interessant; de Canadezen hebben daarover dus van tevoren met de Amerikanen afspraken gemaakt. Het is overigens de vraag of een dergelijke toezegging door de Amerikanen zou kunnen worden uitgevoerd onder vijandelijke omstandigheden. Zij zouden dan met dezelfde problemen te maken hebben gekregen als waardoor zij in het voorjaar van '95 tegen mij zeiden: het kan niet. (...) Ik weet niet hoe hard die toezegging [van de Amerikanen aan de Canadezen] toen is geweest, of het een politieke toezegging was, een intentieverklaring, dan wel een garantie, een bondgenootschappelijke verplichting. Ik kan geen goede vergelijking trekken. Bovendien was de situatie in het voorjaar van '94 nog minder ernstig dan in het voorjaar van '95, met name rond Srebrenica.

Ook andere regeringen stellen nationale plannen op voor een mogelijke noodevacuatie van hun eenheden. De Britten voor Britbat in Gorazde en de Fransen voor hun VN-militairen in Sarajevo. Voorhoeve stelt tegenover de commissie niet op de hoogte te zijn geweest van het nationale plan van de Britten.

De heer **Voorhoeve**: Het bestaan van een dergelijk plan was mij overigens niet bekend. (...) In het NIOD-rapport trof ik een aantal punten op verschillende plaatsen aan, waaruit bleek dat de Britten zich ook nationaal oriënteerden, op de Britse troepen, de Britse problemen in Gorazde. Het is ook een Britse beslissing geweest om Gorazde 's nachts te verlaten.

Een nationaal plan voor de evacuatie van Dutchbat uit Srebrenica wordt echter nooit opgesteld. Voorhoeve beantwoordt tijdens zijn verhoor vragen hierover van de commissie.

De heer **Voorhoeve**: Wij hadden zoiets alleen maar kunnen doen met behulp van bondgenoten. Bij al die verschillende opties over hoe Srebrenica overeind te helpen houden, kwamen wij steeds uit bij: dan hebben wij dit of dat van bondgenoten nodig. Ik zal een voorbeeld geven. Voor mij werd allengs cruciaal, nadat allerlei andere denkbare opties onmogelijk waren gebleken, dat er een luchtbrug zou komen. De internationale gemeenschap zou zo zijn solidariteit met de vluchtelingen daar demonstreren door de

⁸⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 1346–1347; NIOD, deelstudie «Intelligence en de oorlog in Bosnië», pp. 222–224.

wegblokkades te omzeilen en met transporthelikopters, begeleid door bewapende helikopters, naar Srebrenica te vliegen. Alleen zo zou je die wegblokkades kunnen breken. Om dat te doen, had je bewapende helikopters nodig. Vanaf december '94, maar in het bijzonder in het voorjaar van '95, is dit door ons herhaaldelijk aan de orde gesteld. Wij hadden medewerking nodig van vijf landen om dit te doen, met de spullen daarvoor. Sommige waren daartoe in principe bereid, andere niet; die vonden het te riskant. De UNPROFOR-leiding was er nimmer toe bereid. Deze heeft er wel naar gekeken, maar steeds gezegd: dit is te riskant, dat gaan wij niet doen. (...) Als wij het helemaal nationaal zouden willen doen, moesten de Dutchbatters in de voertuigen instijgen en eruit rijden. Dan was er een grote witte colonne die zou dienen als schietschijf voor de Serviërs.

Eind 1994 dreigen enkele belangrijke troepenleverende landen hun militairen uit UNPROFOR terug te trekken, indien de VS zouden overgaan tot het beëindigen van het wapenembargo voor Bosnië. Een dergelijk besluit (*lift and strike*) zou het einde van UNPROFOR betekenen. In de ministerraad van 9 januari 1995 wordt gemeld dat in NAVO-verband de plannen zijn afgerond voor een evacuatie in oorlogssituatie en dat verschillende landen zich bereid hebben verklaard tot het bieden van hulp. Voor Nederland is het van belang dat de Verenigde Staten op tamelijk omvangrijke schaal bereid zijn een bijdrage te leveren.⁸¹ Deze mededeling lijkt wat voorbarig. De NAVO is al in augustus 1994 begonnen om plannen te ontwikkelen voor een terugtrekking van UNPROFOR uit Bosnië en Kroatië. Echter pas eind juni 1995 keurt de NAVO-Raad het terugtrekkingsplan *Determined Effort* (Oplan 40 104) goed.

Voorts worden in het voorjaar van 1995 door de NAVO plannen gemaakt voor noodevacuaties, die betrekking hebben op een beperkt gebied en op korte termijn moeten worden uitgevoerd. Chef Defensiestaf Van den Breemen meldt de minister van Defensie op 27 april 1995 naar aanleiding van een vergadering van het Militair Comité van de NAVO: «Ook is nu voorzien in «quick response options». Hiermee is met name tegemoet gekomen aan de Nederlandse wensen ten aanzien van Srebrenica. (...) Gezien het specifieke Nederlandse belang ten aanzien van Srebrenica is het van het grootste belang dat landen hun toezeggingen formaliseren omdat daarmee ook duidelijk wordt of de toezeggingen om «emergency options» uit te voeren gestand worden gedaan.»⁸²

Voorhoeve verklaart in zijn verhoor dat hij pas bij lezing van het NIOD-rapport erachter is gekomen dat de Amerikanen uiteindelijk nooit definitief formele goedkeuring hebben gegeven aan deelname aan een eventuele evacuatie.

De heer **Voorhoeve**: (...) Toen de NAVO dat OPLAN ging maken, maakte men twee versies. Een voor terugtrekking van UNPROFOR na een politiek besluit dat deze vredesoperatie met instemming van de strijdende partijen moest worden beëindigd. Daaraan is nog een evacuatieplan toegevoegd voor het geval die zonder instemming van de strijdende partijen zou moeten zijn. Dat laatste zou veel moeilijker zijn. Overigens was het een gigantische operatie, die niet zonder Amerikaanse steun kon worden uitgevoerd, ook de evacuatie uit Centraal-Bosnië. Het vroeg vele maanden voorbereidingstijd om dat logistiek in elkaar te zetten; het ging om vele tienduizenden troepen. Het heikele punt bleef overigens hoe de troepen uit de drie moeilijkste oostelijke enclaves te halen: Zepa, Srebrenica en Gorazde. Naar ik uit het NIOD-rapport begrijp, is dat in feite nooit opgelost. Het is wel op papier gezet, maar blijkbaar hebben de Amerikanen daaraan nooit hun uiteindelijke fiat gegeven. (...) Mijn indruk was dat die er wel was, want mij werd gemeld: die planning is goed afgerond, het staat nu vast. Het moeilijke probleem is wel de enclaves. Dat de formele Amerikaanse goedkeuring ontbrak, las ik in het NIOD-rapport.

⁸¹ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 9 januari 1995.

⁸² Nota van de Chef Defensiestaf, generaal Van den Breemen, d.d. 27 april 1995 aan de minister van Defensie.

De Amerikaanse minister van Defensie Perry zet op 8 juni voor de Amerikaanse Senaat uiteen dat de Amerikanen bereid zijn grondtroepen in te zetten in geval van een evacuatie onder Oplan 40 104 en in geval van een *emergency extraction* van UNPROFOR eenheden.⁸³ De Nederlandse regering biedt voor het evacuatieplan een mariniersbataljon aan als onderdeel van de UK/NL *Landing Force*. De vaste commissie voor Defensie van de Tweede Kamer wordt op 16 mei 1995 in een vertrouwelijke briefing op de hoogte gesteld van de plannen van de NAVO voor evacuatie.⁸⁴

Voorhoeve geeft in zijn verhoor aan dat in de verschillende scenario's voor evacuatie en exit-strategieën geen rekening is gehouden met de manier waarop de enclave uiteindelijk in juli 1995 is gevallen en met de gebeurtenissen die daarop volgden.

De heer **Voorhoeve**: (...) Het echte worst case scenario, het zwartste scenario zoals het zich heeft ontwikkeld, zat niet in de contingencies, niet in de planning. Zoals het in feite is gegaan, hebben wij het allemaal onderschat: dat na een aanval van de Servische strijdkrachten de Bosnische soldaten en milities die in Srebrenica aanwezig waren, de enclave zouden verlaten; dat de civiele bevolking naar het Nederlandse kampement zou trekken; dat Mladic duizenden krijgsgevangenen zou maken van de stroom mannen uit de enclave naar Centraal-Bosnië. De kop van die stroom, ongeveer 3000 man, heeft Centraal-Bosnië levend bereikt; de rest is gedood of gevangengenomen en daarna gedood. In geen van de zogenaamde contingency-plannen is met dat soort afgrijselijke, ondenkbare massamoorden rekening gehouden. (...) Het was denkbaar dat men krijgsgevangenen zou maken. Het was denkbaar dat men de bevolking zou opjagen en verdrijven naar Centraal-Bosnië. Het was denkbaar dat er gevechtssdoden zouden vallen. Wat echter heel moeilijk denkbaar was, maar toch is gebeurd, is dat de Servische generaal Mladic en zijn directe vertrouwelingen en ondercommandanten een kapitale misdaad en een kapitale politiek-militaire fout zouden begaan. Dat is het beide geweest. Als je je probeert te verplaatsen in de schoenen van Bosnisch-Servië, is het feit dat zij zoveel duizend mannen hebben vermoord, niet alleen een kapitale oorlogsmisdaad maar ook een kapitale fout geweest. Zij hadden die krijgsgevangenen namelijk ook kunnen uitonderhandelen voor een voor hen belangrijk doel.

(...) Er is een studie die laat zien dat het overgrote merendeel van de oorlogsmisdaden in die burgeroorlog zijn begaan door Bosnisch-Servische troepen. Er zijn ook oorlogsmisdaden door anderen begaan, maar het massaal executeren van duizenden bijeengedreven krijgsgevangenen is een afgrijselijke, in zekere zin «ondenkbare», misdaad. Het is echter wel gebeurd, dus in die zin is het «denkbaar» omdat het bij de mogelijkheden behoort. (...) Ik tref het niet aan als een optie, bij de dingen die het hoofd moet worden geboden, in stukken van de VN, de NAVO of Nederland uit '94 of begin '95. Ik tref het pas aan als een vrees die ik zelf uitspreek in de ministerraad na de val van Srebrenica, dat de door Serviërs gevangengenomen mannen zouden kunnen worden vermoord.

3.6 Safe area-beleid in voorjaar 1995

De Britse luitenant-generaal Smith, in 1995 commandant van UNPROFOR in Sarajevo en als zodanig commandant van Dutchbat, beschrijft in zijn verhoor de situatie waarin de VN-militairen in onder andere Srebrenica zich in het voorjaar van 1995 bevinden.

Mr **Smith**: (...) We were becoming hostages for the Bosnian Serbs and a shield for the Bosnian federation. This was part of my thesis. If you were a Bosnian you could operate from the safe area of Srebrenica, you could conduct raids out of Srebrenica and so forth. To that extent the UN was a shield and the Bosnians were protected by the UN from the threats of the Bosnian Serbs doing anything about it. That was the basis of their thinking. From the Serbs' point of view we were hostages, of course.

⁸³ Bericht van ambassade Washington aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 juni 1995.

⁸⁴ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 170.

In het voorjaar van 1995 groeit bij generaal Smith het vermoeden dat generaal Mladic van de oostelijke enclaves af wil. Smith heeft op 7 maart 1995 een eerste ontmoeting met Mladic, waarin deze hem vertelt dat de oostelijke enclaves hem dwars zitten. Volgens Smith heeft Mladic daar twee redenen voor. In de eerste plaats zou Mladic de naar schatting 10 procent van de VRS-troepen die de drie enclaves omsingeld houden, hard nodig hebben om ze elders te kunnen inzetten.⁸⁵ Ten tweede zou Mladic vrezen voor een aanval van de AbiH vanuit de enclaves op het VRS-front. Daarbij zou mogelijk een corridor tussen de enclaves en het gebied rond Tuzla kunnen ontstaan.⁸⁶ Hoewel Smith er geen concrete aanwijzingen voor heeft, ontstaat bij hem het sterke vermoeden «dat Mladic om politieke en militaire redenen de oostelijke enclaves zou oprollen, of tenminste in omvang terugbrengen, onder gelijktijdige gehele afsluiting van Sarajevo».⁸⁷

Tijdens een bezoek aan voormalig Joegoslavië (31 maart tot 4 april 1995) spreekt Chef Defensiestaf Van den Breemen begin april 1995 met generaal Smith in Sarajevo. Smith speculeert tijdens het gesprek op een Bosnisch-Servische verovering van de enclaves, zodat daarna de aan de enclave verbonden troepen kunnen worden ingezet bij Sarajevo.⁸⁸

Enkele dagen eerder heeft een delegatie uit de vaste commissies voor Defensie en Buitenlandse Zaken van de Tweede Kamer ook een bezoek gebracht aan Bosnië. Op 25 maart 1995 spreekt de delegatie in Sarajevo met generaal Smith, in aanwezigheid van zijn Nederlandse chef-staf, brigade-generaal Nicolai. Volgens het verslag van de delegatie van dit werkbezoek gaat generaal Smith tijdens dit gesprek onder meer in op de mate van steun van de deelnemende landen aan UNPROFOR: «Hoewel hij niet pleitte voor een blanco cheque, omdat het gevaar van betrokkenheid bij de oorlog dan zeer nabij is, meende hij wel dat de in UNPROFOR deelnemende landen wel bereid zouden moeten zijn deze operatie militair te ondersteunen en op te leggen aan de Bosnische Serviërs. Tegelijkertijd waarschuwde hij ervoor dat niet te hoog van de toren moet worden geblazen, daar de kans om teruggefloten te worden ook ruimschoots aanwezig is.»⁸⁹

Tijdens zijn verhoor geeft generaal Smith aan hoe hij in de loop van het voorjaar van 1995 ging aankijken tegen de bedoelingen van de strijdende partijen in Bosnië. Volgens Smith betekende dit dat UNPROFOR bij de strijd betrokken zou raken en de VN-militairen zouden moeten gaan vechten. Deze opvatting legt hij voor een reactie voor aan de Nederlandse Kamerleden en hij vraagt hen om een «blanco cheque».

Mr Smith: (...) As I began to get round my command and understand the situation at first hand, I reached the conclusion -somewhere towards the end of February, early March – that no party wanted peace. They were going to fight for a resolution. Furthermore, they needed a resolution that year. (...) If the Bosnian-Serb army were to finish the job to their advantage, they had to produce some more manpower. The only manpower they could relieve was that that was guarding these enclaves in – to their minds – their rear areas. Therefore, they would conduct operations to what I call squeezing the enclaves, so that these were neutralised, that they were not a problem, and they could reduce the numbers of people guarding them. In other words, they could take risks and mass their forces for some other activity elsewhere. Part of this is to understand the UN's position in this. We were becoming hostages for the Bosnian Serbs and a shield for the Bosnian federation. (...)

If the UN were going to break out of this, in my view we had to fight. We had to demonstrate and show that we would fight, because if we did not, we would go on being a

⁸⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1743

⁸⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1744.

⁸⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 1745.

⁸⁸ Nota van CDS aan de minister van Defensie, 6 april 1995.

⁸⁹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 108, p. 4.

hostage of one and a shield of the other. From about mid-March I was beginning to argue that we needed to understand this situation and that, if we were not going to make a difference, we were going to have to fight. You can see this appearing in the report to the Security Council sometime in late May. The argument was then developing. You can also see it in my actions in May. I did also explain this to a committee of your parliament, sometime in late March. This was the situation in my view. As I recall it, we had a long conversation about peacekeeping. If you were peacekeeping you could not do what I proposed. I am quoting something that was a long time ago, so I am in danger of getting it wrong. As I recall it, the general mood was that by our presence we would deter. I said that this was not how deterrence works. It worked, because they thought it not worth having a fight with us.

(...) I also had this conversation about the consequences. I was argued back with: no, we are peacekeeping. You do not do this if you are peacekeeping. We will deter by our presence. I am in danger of remembering something that was not said like that, but that was the mood of the meeting. I went back to say that this is not how deterrence works. Here I do remember the words I used. I said: you will only be able to deter if you are prepared to give me a blank cheque on the soldiers you have committed to this operation. In other words: If you put this into this venture, then you must be prepared to risk it, or you will not deter.

(...) I was told: no, we cannot give you a blank cheque. I cannot remember the Netherlands« army officer who was with me, but I remember turning to him and saying: have I explained myself properly? Do you want to do it in Dutch? We then had a conversation about what I meant by a blank cheque and it became quite clear that they had understood and they said: no we cannot give you a blank cheque.

(...) I meant that they would not be able to deter, unless the commanders were able to risk the forces they had been given. Otherwise, you cannot react in time. You cannot go into the meeting with Mladic or whatever, and say: I am going to fight you, because he knows jolly well you will not.

Op verzoek van de commissie reageren enige leden van de Kamerdelegatie op de weergave die generaal Smith in zijn verhoor heeft gegeven van zijn gesprek met de delegatie. De Hoop Scheffer schrijft de commissie: «Uit het gesprek met de toenmalige generaal Smith staat mij niets bij over een opvatting van de Kamerdelegatie dan wel van individuele leden dat «vechten geen optie zou zijn». Ik kan mij daarvan in ieder geval niet herinneren. De getuigenis van de heer Smith verbaast mij dan ook in hoge mate. Ten eerste omdat een dergelijke discussie toch zeker zou zijn neergeslagen in het delegatieverslag. Ten tweede omdat deze notie dan zeker in de op de reis volgende debatten een rol zou moeten hebben gespeeld. Ten derde omdat ik er altijd vanuit ben gegaan, samen met de collegae van andere partijen, dat een uitzending als deze Nederlandse slachtoffers met zich mee zou kunnen brengen. Dit laatste element heeft, zoals u zonder twijfel weet, in de debatten wel altijd een rol gespeeld.»⁹⁰

Ook delegatielid Valk plaatst in een brief aan de commissie kanttekeningen bij de opmerkingen van generaal Smith.

«Zelf kan ik mij niets herinneren van een dergelijke stellingname en die past ook niet bij de wijze waarop ik toen aankeek tegen de Nederlandse betrokkenheid bij het conflict in Bosnië: wij wisten allemaal dat in dit conflict ook Nederlandse slachtoffers konden vallen. (...)»⁹¹

Een ander delegatielid, Hoekema, kan zich evenmin herinneren dat «van de kant van de Nederlandse parlementaire delegatie een signaal zou zijn afgegeven: alleen «peacekeeping», en geen actieve zelfverdediging.»⁹² Voorts wijst Hoekema de commissie op tegenstrijdigheid tussen de uitspraken van generaal Smith in zijn verhoor op 6 december jl. over een blanco cheque en de (eerder geciteerde) passage over een blanco cheque in het verslag van de delegatie.

⁹⁰ Brief van J.G. de Hoop Scheffer d.d. 23 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-262).

⁹¹ Brief van G. Valk d.d. 18 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-259).

⁹² E-mail van J. Hoekema d.d. 26 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-263).

Delegatielid Sipkes schrijft de commissie dat het haar «voor de hand liggend lijkt dat er door de delegatie geweest is op het karakter van de operatie, nl. peace keeping. Iets anders lijkt mij ook onmogelijk omdat parlementaire delegaties op werkbezoek slechts bezig zijn met fact finding en geen (vergaande) politieke uitspraken doen. Het doen van toezeggingen over uitbreiding van het mandaat zou dan ook niet gepast zijn. Nog geheel los van het feit dat, gezien de discussies in die tijd, er waarschijnlijk geen politiek draagvlak zou zijn geweest voor uitbreiding van het mandaat.»⁹³

De voorzitter van de delegatie, Korthals, schrijft de commissie naar aanleiding van de uitspraken van generaal Smith:
«Voor zover ik weet heeft de delegatie zich niet in de zin, zoals verwoord door de heer Smith, uitgelaten. Dit ligt om verschillende redenen ook niet voor de hand. Een delegatie bestaat uit leden van verschillende politieke richtingen, die ieder hun eigen standpunten hebben. Nooit is toen getracht een gezamenlijk standpunt in te nemen. Indien dit wel het geval geweest zou zijn, zou ik mij dit stellig herinneren. Uitspraken van individuele leden in die zin zijn, voor zover ik weet, evenmin gedaan. Ik ga er overigens vanuit dat een dergelijke opvatting in het verslag opgenomen zou zijn, hetgeen niet is gebeurd.»⁹⁴

De delegatie heeft op 28 maart 1995 ook een gesprek met kolonel De Jonge op het VN-hoofdkwartier in Zagreb. Tijdens zijn verhoor meldt de heer De Jonge hierover:

De heer **De Jonge**: (...) Er is een delegatie bij mij gekomen, wellicht was dit de vaste Kamercommissie. Ik heb toen heel bewust – en daarom weet ik het nog zo goed – de mooie, optimistische standaardbriefings die je altijd in staven hebt, doelbewust naast mij neergelegd en ik heb doelbewust in het Nederlands verteld wat mijn percepties waren van de situatie waarin de missie zich ontwikkelde, met name de afnemende mogelijkheden en de zich ontwikkelende rampzalige situatie die voor mij toen hartstikke duidelijk was. Daarbij heb ik mij zeker niet alleen op Srebrenica geconcentreerd, maar op de gehele missie.

(...) Als ik zo «n duidelijk verhaal houd – maar dat is misschien een beetje naïef – dan verwacht je of hoop je in ieder geval dat daardoor een debat zal ontstaan of dat er een waarschuwing van uitgaat. Misschien is dit debat wel geweest, maar dan in besloten kring. Je verwacht signalen uit Nederland dat de zaak heel serieus wordt genomen, dat men in ieder geval beseft en aanvaardt dat de staven in het gebied zelf bijna wanhopig zijn en bijna geen mogelijkheden meer zien om de missie op een fatsoenlijke manier uit te voeren. Opnieuw: daarbij niet concentreren op Srebrenica maar missiebreed. Ik was natuurlijk afhankelijk van wat CNN-beelden of wat andere beelden, maar ik had niet de indruk dat het een aardverschuiving teweegbracht.

Uit het verslag van de delegatie valt niet op te maken dat kolonel De Jonge in zijn gesprek met de delegatie heeft gesproken over een «zich ontwikkelende rampzalige situatie» of soortgelijke bewoordingen heeft gebruikt.⁹⁵

Tijdens zijn verhoor legt de commissie aan een van de leden van de delegatie naar Bosnië, De Hoop Scheffer, de vraag voor welke informatie de delegatie van kolonel De Jonge heeft gekregen.

De heer **De Hoop Scheffer**: Daar is mij niet zo verschrikkelijk veel van bijgebleven. Ik herinner mij wel een buitengewoon teleurstellend gesprek met de heer Akashi. Wij kwamen daarvan terug met het idee – ik zeg het nu misschien wat te duidelijk, maar dat hindert niet –: als wij het van deze man moeten hebben, dan hebben wij een groot probleem. Ik moet u zeggen dat de twijfel toen begon te knagen, ook over hoe het in de

⁹³ Brief van L. Sipkes d.d. 30 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-6).

⁹⁴ Brief van A.H. Korthals d.d. 2 januari 2003 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-1).

⁹⁵ TK 1994–1995, 22 181, nr. 108, p. 6.

VN verder allemaal liep. Het gesprek met de toenmalige kolonel De Jonge kan ik mij niet herinneren. De informatie dat het daar penibel was, geconcentreerd op Srebrenica, kregen wij hier in Den Haag. Zoals u weet, konden wij de enclave toen ook niet in, hoewel dat wel op het oorspronkelijke programma stond. Daaruit bleek wel dat de Serviërs het voor mensen, voor de aanvoerlijnen, steeds meer onmogelijk maakten om erin te gaan. Ik herinner mij nog heel goed dat wij te horen kregen dat wij er als Kamerleden wel in konden gaan, maar dat de Serven ons dan zouden straffen door een aantal bevoorradingsniet toe te staan, terwijl er al zo weinig bevoorrading was. Wij hebben toen gezegd: dan gaan wij er dus niet in, want wij gaan de Dutchbatters niet in een nog moeilijker situatie brengen dan zij al zijn. Dat besef was dus wel doorgedrongen, maar ik geloof niet dat wij dat besef hebben meegenomen vanuit de concrete informatie tijdens dat bezoek aan Bosnië.⁹⁶

Ook een ander delegatielid, Valk, kan zich tijdens zijn verhoor het gesprek met kolonel De Jonge niet meer goed herinneren. Wel heeft hij herinneringen aan het gesprek met generaal Smith.

De heer **Valk**: Dat gesprek [met kolonel De Jonge] staat mij niet heel helder meer voor de geest; dan zou ik het verslag van dat werkbezoek nog eens na moeten kijken. Ik herinner mij in grote lijnen dat Smith heel nadrukkelijk stelde dat het in geval van nood vanuit de lucht ingrijpen een heel reële optie was en dat wij met Janvier van gedachten hebben gewisseld over de mogelijkheid om de enclave te bevoorraden – want die was afgesloten door de Serviërs – vanuit de lucht: door droppings of met helikopters. Ik herinner me dat wij met Akashi van gedachten hebben gewisseld over ook weer de inzet van het luchtwapen. Ik kreeg daarbij een beetje het gevoel: ik heb helemaal geen greep op die man, op Akashi.

In een algemeen overleg op 10 mei 1995 verwoordden de Kamerleden hun zorg over de situatie voor Dutchbat in Srebrenica. Ook wordt de minister van Defensie gevraagd om informatie over de aflossing van Dutchbat.⁹⁷ Naast een reeks van openbare overleggen met de ministers van Defensie en van Buitenlandse Zaken krijgen de Kamerleden ook informatie over de positie van Dutchbat in Srebrenica in een aantal vertrouwelijke bijeenkomsten op het Ministerie van Defensie, onder andere op 16 mei (woordvoerders) en op 31 mei 1995 (fractievoorzitters).⁹⁸

Ten tijde van de gijzelaarscrisis eind mei, begin juni 1995 komt de vraag naar voren hoe het nu verder moet met UNPROFOR. Op 24 mei 1995 geeft generaal Janvier, de commandant van de VN-vredesmacht in het voormalige Joegoslavië, een briefing aan de Veiligheidsraad, waarin hij onder andere het voorstel doet om UNPROFOR terug te trekken uit de oostelijke enclaves. De Secretaris-Generaal van de VN presenteert op 30 mei 1995 vier opties aan de Veiligheidsraad voor de toekomst van UNPROFOR: 1. terugtrekking van UNPROFOR en maximaal een kleine politieke missie over te laten als dat de wens zou zijn van de partijen; 2. handhaving van de bestaande UNPROFOR-taken en methoden; 3. aanpassing van het bestaande mandaat om UNPROFOR toe te staan meer gebruik te maken van geweld; 4. herziening van het mandaat om slechts die taken over te houden die redelijkerwijs van een vredesmacht konden worden verlangd.⁹⁹ De laatste optie betekent terugtrekking uit de oostelijke enclaves. De SGVN heeft een duidelijke voorkeur voor de laatste optie. De VR besluit echter op 16 juni 1995 tot uitbreiding van UNPROFOR met de oprichting van de RRF.¹⁰⁰

Het besluit van de Veiligheidsraad tot voortzetting van de vredesoperatie in Bosnië wordt door sommigen beschouwd als «doormodderen» en leidt

⁹⁶ Openbaar verhoor J.G. de Hoop Scheffer, 13 november 2002, nr. 5.

⁹⁷ TK 1994–1995, 22 181, nr. 101.

⁹⁸ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, nrs. 7–8, p. 173.

⁹⁹ UN, «The fall of Srebrenica. Report of the Secretary-General», 15 november 1999, p. 51.

¹⁰⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 1776–1783; TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 174; UN, «The fall of Srebrenica», p. 48 en pp. 50–51.

volgens kolonel De Jonge tot onzekerheid bij de militaire staven van de VN-vredesmacht.

De heer **De Jonge**: (...) Begin mei begint het idee te ontstaan dat wij bezig zijn met een onmogelijke missie. Op 16 mei wordt dat zo verwoord door Boutros-Ghali in de Veiligheidsraad. Hij gebruikt daar letterlijk «mission impossible». Hij legt een viertal opties voor om uit deze patstelling te komen. Er was namelijk een patstelling. Je ziet vervolgens dat dit niet goed in de Veiligheidsraad ontvangen wordt. Dan denk ik – de feitelijkheid is dat het gebeurd is – dat hij generaal Janvier gevraagd heeft om dat als verantwoordelijk militair in de Veiligheidsraad te komen uitleggen. Dat gebeurde op 23 of 24 mei. Janvier legt aan de Veiligheidsraad en vervolgens aan de vergadering van troepenleverende landen uit waarom dit een mission impossible geworden is, wat er allemaal veranderd is sinds het oorspronkelijke mandaat en waarom hij niet door kan gaan op deze weg met zijn militaire middelen die hij op dat moment ter beschikking heeft. Hij wordt daar weggehoond. Hij krijgt vreselijke, scherpe reacties, onder anderen van Madeleine Albright, maar van meer mensen. Hij komt als een geslagen hond terug, echt waar. Op dat moment zit je in een heel moeilijke situatie. Je hebt na goed nadenken aangetoond dat het zo niet verder kan, dat er ofwel een ander mandaat moet komen ofwel betere middelen. Wij hebben daar een aantal opties voor geschetst. Mijn baas werd teruggestuurd met de opdracht: je gaat maar doormodderen. Zo heette die optie ook «muddling through». Dan ontstaat er een gigantisch gevoel van onzekerheid in de staven. Dat voelde ik in Zagreb. Dat moet gevoeld zijn in Sarajevo en op andere plaatsen. Tegelijkertijd heb je die rampzalige ontwikkeling gezien na de air strikes van 24 mei, die alleen maar geresulteerd hebben in een totale patstelling waardoor de VN, met NAVO op de achtergrond, opnieuw geen stap verder komen. Ik denk dat daardoor in de diverse staven een grote terughoudendheid is ontstaan om luchtsteun toe te wijzen. Met andere woorden: men is zeer scherp gaan kijken of dit nu absoluut cruciaal noodzakelijk was of dat het nog even uitgezongen kon worden zonder luchtsteun. Ik denk dat dat de mentality is geweest die zich in de staven is gaan vormen.

Volgens minister Voorhoeve is door de Bosnische regering ook wel gedacht aan het terugtrekken van de VN-militairen uit de oostelijke enclaves.

De heer **Voorhoeve**: (...) Overigens kwam tot mijn verbazing eind mei, begin juni 1995 minister Sacirbey bij mij en zei: wij hebben onze Bosnische troepen in de enclaves militair zo versterkt dat wij die enclaves eigenlijk zelf kunnen verdedigen; wij willen een situatie scheppen waarin de VN weg kunnen. Ik was zeer verbaasd over die mededeling, omdat deze volgens mij niet aansloot op de werkelijkheid. Ik denk dat deze gedachte in Sarajevo postvatte naar aanleiding van discussies in de Veiligheidsraad en mededelingen van de secretaris-generaal van de VN, die in april al had laten weten af te willen van de oostelijke enclaves. Deze werkten namelijk verlamdend op de hele vredesoperatie.

4 DE VAL VAN DE ENCLAVE (FASE 3)

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het optreden van de Nederlandse regering, de ambtelijk/militair verantwoordelijken en de Kamer tijdens en direct na de val van Srebrenica. Leidend daarbij zijn het onderzoeks-onderwerp en de daarbij behorende onderzoeksvragen, zoals opgenomen in box 4.1.

Eerst wordt ingegaan op de ruimte die Nederland heeft binnen de internationale kaders. Vervolgens wordt ingegaan op het functioneren van Dutchbat III in de periode direct voor, tijdens en direct na de val. Daarna wordt de besluitvorming in Nederland in deze periode beschreven. Tot slot wordt ingegaan op de lotsverbondenheid tussen Dutchbat III en de vluchtelingen in de enclave.

Box 4.1: Onderzoeksonderwerp en onderzoeksvragen fase 3

De commissie heeft als onderwerp voor het onderzoek met betrekking tot fase 3 vastgesteld:

Onderwerp van onderzoek voor deze fase is het optreden van de Nederlandse regering, de ambtelijk/militair verantwoordelijken en de Kamer tijdens en direct na de val van Srebrenica. Dit optreden wordt mede onderzocht in het kader van de toen geldende internationale context, waarbij ook het optreden van de VN aan de orde is. Meer specifiek staat centraal de coördinatie van het beleid binnen het kabinet en de communicatie over het kabinetsbeleid met Dutchbat, Kamer, VN en NAVO, alsmede de invulling van de verantwoordelijkheid – ook wel omschreven als lotsverbondenheid – die Nederland ten opzichte van de bevolking in de enclave droeg. Daarbij wordt ook onderzocht hoe en met welke argumenten de afweging is gemaakt tussen enerzijds de veiligheid van Dutchbat en anderzijds de veiligheid van de bevolking in de enclave, en of Dutchbat opgedragen taken naar behoren heeft uitgevoerd.

De commissie heeft de volgende onderzoeksvragen geformuleerd met betrekking tot fase 3:

- Welke ruimte had Nederland binnen de internationale kaders? Hoe is daar mee omgegaan?
- Welke verantwoordelijkheden en bevoegdheden hadden de verantwoordelijke Nederlandse VN-militairen in Bosnië?
- Hoe hebben de Nederlandse VN-militairen deze verantwoordelijkheden en bevoegdheden ingevuld met betrekking tot de val van de enclave Srebrenica?
- Hoe is door het kabinet de communicatie met Dutchbat, VN en NAVO in juli 1995 met betrekking tot de gebeurtenissen in Srebrenica vormgegeven?
- Tot welke inzichten en maatregelen heeft deze communicatie geleid?
- Op welke wijze is de coördinatie van het beleid ten aanzien van Srebrenica in juli 1995 binnen het kabinet vormgegeven?
- Welke ministers zijn als eerstverantwoordelijken aangewezen? Welk mandaat hebben zij van het kabinet gekregen?
- Wat verstond het kabinet onder lotsverbondenheid met de bevolking van de enclave Srebrenica? Tot welke initiatieven van het kabinet heeft deze lotsverbondenheid geleid gedurende de verschillende tijdstippen voor, tijdens en na de val van de enclave?
- Lag bij het kabinet de nadruk op de veiligheid van Dutchbat, van de bevolking in de enclave, of van beide?
- Welke beleidslijn had de VN ten aanzien van lotsverbondenheid?

4.2 De ruimte van Nederland binnen de internationale kaders

4.2.1 De VN-hoofdkwartieren in voormalig Joegoslavië

De United Nations Protection Force (UNPROFOR) wordt op 21 februari 1992 opgericht op basis van resolutie 743 van de Veiligheidsraad ter uitvoering van het vredesplan van VN-afgezant Cyrus Vance voor de Servische gebieden in Kroatië, de *United Nations Protected Areas* (UNPA's). Het betreft een klassieke vredesoperatie waarbij op basis van een staakt-het-vuren twee voormalige strijdende partijen (het Kroatische regeringsleger en de etnische Servische militias) worden gescheiden en wordt toegezien op de terugtrekking van het Joegoslavische federale leger. Het hoofdkwartier wordt in Sarajevo gevestigd om de onpartijdigheid van de vredesmissie te onderstrepen. Wanneer de gevechten in het voorjaar van 1992 uitbreken in Bosnië-Herzegovina wordt het UNPROFOR-hoofdkwartier naar Zagreb verplaatst.

Als gevolg van bezwaren van de Kroatische regering in het voorjaar van 1995 wordt de VN-operatie aldaar gedwongen in omvang te verminderen. Dit wordt aangegrepen om de gehele operatie in het voormalig Joegoslavië te reorganiseren. UNPROFOR krijgt per 1 april 1995 een nieuwe naam: de United Nations Peace Forces (UNPF). Omdat het UNPF-hoofdkwartier drie verschillende VN-vredesoperaties in het voormalig Joegoslavië aanstuurt waar vele landen aan deelnemen, zijn officieren van vele tientallen nationaliteiten vertegenwoordigd.¹ Het is in tegenstelling tot bijvoorbeeld UNPROFOR in Sarajevo niet gebaseerd op een blauwdruk van een NAVO-hoofdkwartier.

Onder UNPROFOR vallen enkele regionale hoofdkwartieren: de United Nations Confidence Restoration Operation (UNCRO, vanaf december 1994), het Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) Command en het Bosnia Herzegovina (BH) Command. Ook zij worden met de reorganisatie van UNPROFOR van mei 1995 hernoemd: UNCRO in Headquarters (HQ) UNCRO, FYROM Command in HQ United Nations Preventive Deployment Force (UNPREDEP) en BH Command in HQ UNPROFOR.² De oude namen blijven echter nog geruime tijd in zwang en worden ook in de julidagen van 1995, naast de nieuwe benamingen, gebruikt.

Vanaf 1 februari 1995 wordt het UNPROFOR-hoofdkwartier geleid door de Franse generaal Janvier. Hij wordt bijgestaan door de plaatsvervangend *Force Commander*, de Canadese generaal Ashton. Deze speelt een relatief geringe rol in de bevelvoering tijdens de val van de enclave. Janvier's chef-staf is vanaf 1 juli 1995 de Nederlandse generaal-majoor Kolsteren. Tijdens de Bosnisch-Servische aanval op Srebrenica speelt de Nederlandse kolonel De Jonge, de stafofficier Operaties, een belangrijke rol.

Met het aannemen van resolutie 776 op 14 september 1992 door de Veiligheidsraad wordt de opdracht van UNPROFOR uitgebreid tot humanitaire hulpverlening in Bosnië-Herzegovina. Daarmee wordt ook de oprichting van BH Command gefiatteerd. De kern van BH Command bestaat uit Britse, Belgische, Nederlandse en Amerikaanse officieren van het hoofdkwartier van de Northern Army Group (NORTHAG), het noordelijke NAVO-hoofdkwartier.

In 1994 besluit de commandant van BH Command, de Britse generaal Rose, de operationele structuur te reorganiseren. Omdat het aantal

¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2089.

² NIOD, «Srebrenica», pp. 1181, 2088.

bataljons in de loop der tijd is toegenomen van oorspronkelijk vier naar elf, creëert hij regionale hoofdkwartieren als een extra bevelslaag tussen BH Command en de bataljons te velde: Sector Sarajevo, Sector South West in Gornji Vakuf en Sector North East in Tuzla.³

Op 23 februari 1995 volgt de Britse luitenant-generaal Smith zijn landgenoot Rose op als *Commander* van (op dat moment nog) BH Command. Zijn plaatsvervanger, de Pakistaanse generaal-majoor Shaheed, zetelt in Split. De chef-staf van Smith is de Nederlandse brigade-generaal Nicolai. Op 2 juli 1995 gaat Smith met verlof, dat hij op 8 juli 1995 onderbreekt voor overleg met de VN-top in Genève. Hij keert op 12 juli 1995 terug op zijn post. Zijn positie wordt in die periode waargenomen door de Franse generaal-majoor Gobilliard, die tevens commandant van de Sector Sarajevo is.

Mr **Smith**: I think I went on leave on 2 July and I went to an island, Korcula, on the Adriatic coast. I had communications with me, so that I could be informed of what was happening. We judged that the situation was sufficiently stable for it to be okay for me to go on leave at that time. (...) I also left formal command with the sector Sarajevo commander and briefed him. Both of them had been there all through the periods of April, May and the events of that time. So it was not as though we had not been talking to each other and involved in the same things together.⁴

Omdat Gobilliard druk bezig is met de ontwikkelingen in zijn eigen sector Sarajevo, is hij slechts zo nu en dan in de gelegenheid de ontwikkelingen in het UNPROFOR-hoofdkwartier te volgen.

De heer **Nicolai**: Ik was chef-staf. Bij afwezigheid van de commandant de generaal Smith nam de hoogste in rang zijnde ondercommandant de honneurs waar. Dat was de generaal-majoor Gobilliard. (...) Gobilliard was de waarnemend commandant. Die gaf uiteindelijk de orders en die moest ook de beslissingen nemen. De generaal Gobilliard heeft er alleen voor gekozen ook nog te proberen tegelijkertijd zijn eigen hoofdkwartier aan te sturen. Dat betekent dat hij zijn tijd verdeelde tussen de staf van het hoofdkwartier UNPROFOR en zijn sectorhoofdkwartier.⁵

Dit betekent dat tijdens de julidagen Nicolai en diens *military assistant* luitenant-kolonel De Ruiter een belangrijke aansturende rol spelen.

De heer **Nicolai**: Ik was wel 24 uur per dag op dat hoofdkwartier aanwezig. Daardoor was ik ook wat actueler op de hoogte van alle ontwikkelingen. Bovendien was Dutchbat een Nederlandse eenheid. Heel vaak liepen de contacten wel via mij, omdat de communicatie nu eenmaal wat makkelijker gaat als je dat in je eigen landstaal kunt doen.

In maart 1994 wordt North East Command opgericht. Behalve de regio rond Tuzla zelf vallen ook de enclaves Zepa en Srebrenica onder de verantwoordelijkheid van dit regionale hoofdkwartier. De kwaliteit van het hoofdkwartier laat in sommige gevallen te wensen over.⁶ Plaatsvervangend commandant van Dutchbat, majoor Franken, zegt daarover:

De heer **Franken**: Het probleem met de staf van North East was dat het een internationaal samengestelde staf was van wie een groot aantal mensen nauwelijks Engels sprak. Dat gaf aanleiding tot verschrikkelijk veel misverstanden en de meest merkwaardige discussies waarmee ik u op dit moment niet zal vermoeien.⁷

North East Command wordt geleid door de Noorse brigade-generaal Haukland, met de Nederlandse kolonel Brantz als chef-staf/plaatsvervangend commandant. Voor de uitvoering van zijn taken beschikt Haukland over twee infanteriebataljons (Nordbat II en Dutchbat) een medische

³ NIOD, «Srebrenica», p. 1184.

⁴ Openbaar verhoor R.A. Smith, 6 december 2002, nr. 39.

⁵ Openbaar verhoor C.H. Nicolai, 15 november 2002, nr. 17.

⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2091.

⁷ Openbaar verhoor R.A. Franken, 11 november 2002, nr. 4.

compagnie en een helikopterdetachement. Vanwege verlof van Haukland is Brantz van 22 juni tot en met 15 juli 1995 waarnemend commandant. Tijdens de val van Srebrenica wordt North East Command vaak in de VN-bevelslijn tussen Sarajevo en Srebrenica overgeslagen.

De heer **Brantz**: Ik kan best begrijpen dat op bepaalde momenten directe aansturing van in dit geval overste Karremans de voorkeur heeft boven de formele lijn via Tuzla. (...) In dit geval – er was heel weinig tijd – kan ik begrijpen dat men rechtstreekse contacten heeft tussen twee hoofdkwartieren. Het zou echter wel aardig zijn geweest als verteld was wat er gebeurd is en welke de achterliggende filosofie was. Ik heb mij vaak overbodig gevoeld.⁸

Karremans bevestigt dit.

De heer **Karremans**: (...) Vooral als het precair wordt en zaken heel snel moeten worden geregeld – en je krijgt de persoon in kwestie, in dit geval de kolonel Brantz, niet zelf aan de lijn, maar iemand uit zijn opsroom zodat er bijvoorbeeld taalproblemen rijzen – ben je geneigd om in de bevelslijn een niveau over te slaan.⁹

Ook volgens Nicolai wordt Brantz in de julidagen overgeslagen, zij het om goede redenen.

De heer **Nicolai**: Het is inderdaad een aantal malen gebeurd. «Vaak» vind ik een wat zware kwalificatie. Het is een paar keer gebeurd. (...) Soms [gebeurde het] toch ook wel omdat ik rechtstreeks van gedachten wilde wisselen met de commandant in kwestie om toch echt goed alle overwegingen helder op het netvlies te krijgen. (...) Zo heb ik ook een keer uitgelegd waarom de luchtsteun in eerste instantie niet verleend werd. Ik vond ook dat ik dat persoonlijk aan Karremans moest uitleggen. Ik had het volste vertrouwen in de generaal Haukland en ik had ook het volste vertrouwen in de kolonel Brantz. Ik had misschien wat minder vertrouwen in een aantal leden van de staf in Tuzla. Maar goed, dat waren over het algemeen niet mijn gesprekspartners. (...) Zeker als het om delicate kwesties gaat, moet de boodschap wel voor 100% worden begrepen. Dan wil ik wel iemand hebben van wie ik de zekerheid heb dat hij, als hij geen Nederlands spreekt, in ieder geval wel goed het Engels begrijpt. In de meeste gevallen waarin wij eerst rechtstreeks contact hadden, hebben wij achteraf Tuzla wel geïnformeerd. Dan is de volgorde misschien niet helemaal correct, maar dan is wel verzekerd dat iedereen op de hoogte is.

4.2.2 De communicatie tussen Nederland en de VN in Bosnië

Het NIOD stelt dat er van «formeel regelgeving» inzake de «Haagse bemoeienis met Dutchbat» en de «daarvoor geboden ruimte bij de VN» weinig sprake was.¹⁰ De VN heeft in Bosnië *operational control* over de ter beschikking gestelde troepen en, in tegenstelling tot de afspraak binnen de NAVO, geen *operational command*.

Operational control is een binnen VN-operaties gebruikelijke manier van overdracht van bevoegdheden van het troepenleverende land aan de *Force Commander*. Elk land kan daaraan zijn eigen invulling geven. Tijdens UNPROFOR definieert Nederland *operational control* als een overdracht van bevoegdheden waarbij «de troepenleverende landen nauw betrokken [blijven] bij de voortgang van de vredesoperaties, met name op momenten dat de uitvoering van de taakopdracht in het gedrang komt. (...) Voortdurend overleg met alle betrokkenen om de effectiviteit van de operatie zo mogelijk te bewaren» wordt daarbij noodzakelijk geacht.¹¹

⁸ Openbaar verhoor C.L. Brantz, 15 november 2002, nr. 18.

⁹ Openbaar verhoor Th.J.P. Karremans, 18 november 2002, nr. 19.

¹⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2283.

¹¹ DS.nr. C95/27705016171, directeur Juridische Zaken (Ybema) aan directeur Algemene Beleidszaken en Chef Defensiestaf, 23-08/05; bijlage: Command en Control bij VN-operaties; NIOD, «Srebrenica», p. 1189.

De heer **Hilderink**: Als Nederland had gezegd dat een bataljon bestemd was voor een bepaald gebied, in dit geval Srebrenica, was het de VN niet mogelijk geweest om het op te pakken en naar Gorazde te brengen, zonder daarover van tevoren te overleggen met de hoofdsteden. Het verschil tussen die twee situaties, de uiteindelijke eigen verantwoordelijkheid die je altijd hebt, de vergelijking tussen hetgeen gebeurt en de voorwaarden waaronder je troepen ter beschikking hebt gesteld, dat moesten wij volgen.¹²

Een stap verder gaat het concept *operational command*, een binnen de NAVO gangbaar begrip dat de NAVO-bevelhebbers *Supreme Allied Commander Europe (SACEUR)* en *Supreme Allied Commander Atlantic (SACLANT)* vergaande vrijheden geeft bij de inzet van de aan hen toegewezen NAVO-eenheden.¹³

Troepenleverende landen behouden *full command*, waaronder met name wordt verstaan de bevoegdheid om zo nodig de eenheden weer te onttrekken aan het bevel van de internationale commandant.¹⁴ Bovendien zijn troepenleverende landen verantwoordelijk voor logistieke, personele en administratieve zaken. Operationele aangelegenheden zijn echter een zaak van de VN.¹⁵ De officiële bevelslijnen zijn weergegeven in figuur 1, waarin ook de verantwoordelijke personen in juli 1995 zijn vermeld.

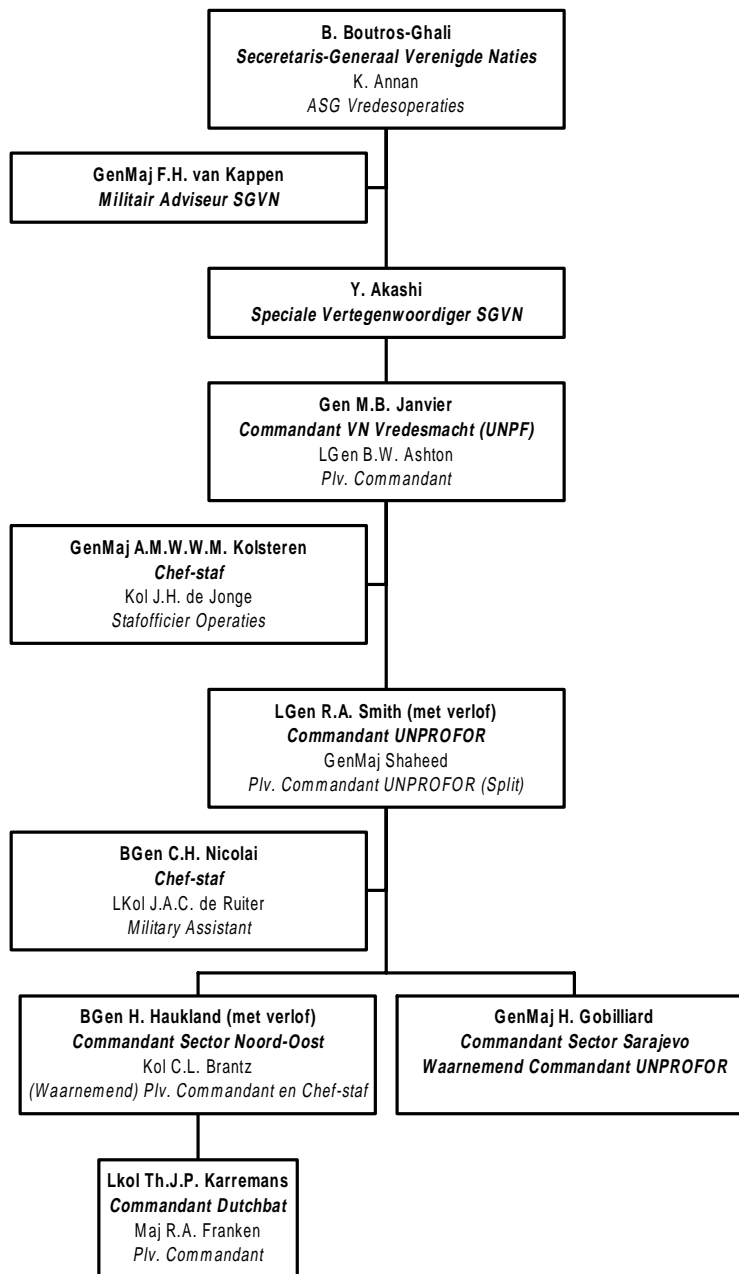
¹² Openbaar verhoor C.G.J. Hilderink, 15 november 2002, nr. 14.

¹³ NIOD, «Srebrenica», p. 1189.

¹⁴ TK 2000–2001, 26 454, nr. 18, p.2.

¹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2283.

Figuur 1: Bevels- en communicatielijnen VN/UNPF/UNPROFOR - Dutchbat III (juli 1995)

De communicatielijnen van troepenleverende landen met UNPROFOR verlopen formeel via luitenant-generaal Janvier, de *Force Commander* van de *UN Peace Forces* (UNPF) waar UNPROFOR deel van uitmaakt. Deze heeft immers het *operational control*. Zijn Nederlandse gesprekspartner daarbij is Chef Defensiestaf (CDS) Van den Breemen. Via deze as wordt er gedurende de julidagen intensief gecommuniceerd. Daarnaast wordt Nederland op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen op de grond doordat faxen die Dutchbat en de in de UNPROFOR-bevelstructuur werkzame Nederlanders verzenden, in afschrift naar Den Haag worden gestuurd. Zo kan Nederland «meelezen» met UNPROFOR. In geval van onduidelijkheden worden tijdens de julidagen vaak de Nederlanders in

Sarajevo en Zagreb door het Defensie Crisisbeheersingscentrum (DCBC) gevraagd om opheldering.¹⁶ Hen worden door Den Haag echter geen bevelen gegeven, dat is de taak van hun operationele VN-commandanten. De contacten dienen vooral ter invulling van de informatiebehoefte van Den Haag.

De heer **Hilderink**: Kijken of je de informatie kon krijgen die nodig was om de minister of de Chef Defensiestaf op de hoogte te stellen van alles wat er speelde. (...) Het operational control had je weggegeven. Het ging dus niet om operationele opdrachten, maar om het inwinnen van informatie, zodat je de afweging in hoeverre er dingen gebeurden die strijdig waren met de voorwaarden waaronder de eenheid ter beschikking was gesteld, kon invullen.

Nederland kan zijn VN-officieren misschien geen opdrachten geven, wensen neerleggen is natuurlijk altijd mogelijk.

De heer **Hilderink**: Als wij een bepaalde gedachte hadden of een evaluatie hadden gemaakt wat wel of niet aan de hand was, konden wij dat ter kennis brengen van de mensen die daarvoor aangewezen waren.

Deze communicatie wordt binnen de VN-operatie in Bosnië normaal gevonden.

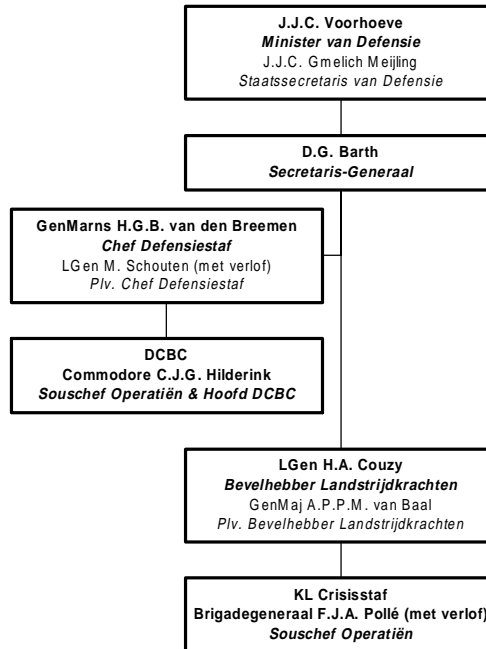
Mr **Smith**: As I say, it is a fact of life in the practice of multinational command that you have all these different reporting chains. Particularly in the UN and UN-command at that time, the idea that there is «a UN-position» I do not find very easy to follow. It is a meld of national positions and whichever nation is most closely engaged, is the one that is dominating the debate, because it is that nation's people that are at risk.

4.2.3 De verhouding tussen het Defensie Crisisbeheersingscentrum en de KL Crisisstaf

De contacten tussen Den Haag en UNPROFOR worden verzorgd door het Defensie Crisisbeheersingscentrum in de «bunker» onder het Ministerie van Defensie en door de Crisisstaf van de Koninklijke Landmacht (KL Crisisstaf) op de Prinses Julianakazerne. Figuur 2 toont de belangrijkste personen op het Ministerie van Defensie tijdens de aanval van het Bosnisch-Servische leger en hun onderlinge gezagsverhoudingen:

¹⁶ Voor de beschrijving van de contacten van het DCBC met de hoofdkwartieren in Zagreb en Sarajevo heeft de commissie onder andere gebruik gemaakt van de «dagrapporten» van het DCBC, waarin (handgeschreven) aantekeningen staan die grotendeels zijn ontleend aan in het DCBC gevoerde telefoongesprekken. Deze «dagrapporten», waarover ook het NIOD de beschikking heeft gehad, zijn de commissie op haar verzoek toegezonden door het Ministerie van Defensie als bijlage bij brief van het Hoofd Bureau Secretaris-Generaal d.d. 9 januari 2003 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-9). Tevens waren hierbij gevoegd acht cassettebandjes met opnames van in het DCBC gevoerde telefoongesprekken in de periode van 15 juli 1995. Het NIOD verklaarde desgevraagd telefonisch ook over deze bandjes te hebben beschikt. In het NIOD-rapport wordt overigens vermeld dat de banden van de telefoongesprekken in het DCBC «niet [werden] uitgewerkt en niet bewaard». (NIOD, «Srebrenica», p. 2275).

Figuur 2: Gezagsverhoudingen belangrijkste personen Ministerie van Defensie in juli 1995

Deze personen volgen voor zover mogelijk de gebeurtenissen op de voet en voeren hierover veelvuldig overleg.

De verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen het DCBC, onder de verantwoordelijkheid van de Chef Defensiestaf, en de KL Crisisstaf onder de verantwoordelijkheid van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS), is voor alle betrokkenen niet geheel duidelijk.¹⁷ In zijn brief aan de enquêtecommissie geeft toenmalig CDS generaal der mariniers Van den Breemen aan dat tot 1 mei 1995 de aansturende en informatieve verantwoordelijkheid vrijwel geheel lag bij de bevelhebber: «Als algemeen uitgangspunt gold in die tijd dat bij vredesoperaties (zeker bij single-service operaties) de desbetreffende bevelhebber verantwoordelijk was voor de aansturing met alle verantwoordelijkheden die daarbij hoorden (de informatievoorziening is daar een integraal deel van). De BLS was dus verantwoordelijk voor de aansturing van Dutchbat en het andere KL personeel in Bosnië. In die tijd viel de BLS rechtstreeks (lijnverantwoordelijkheid) onder de minister. De CDS was militair adviseur van de minister van Defensie en was onder andere de militair vertegenwoordiger van Nederland in internationale fora. Ook was voor hem een coördinerende rol (zonder nadere bevoegdheden) toebedeeld t.a.v. informatie tijdens operaties voor de politieke leiding. De door BLS geschikt geachte informatie voor de politieke leiding ging meestal via het sitcen KL [KL Crisisstaf] naar het DCBC.»¹⁸

Naarmate de VN-operatie in Bosnië vordert, blijkt deze verdeling van verantwoordelijkheden volgens Van den Breemen problemen op te leveren: «Tijdens de operatie in Bosnië deden zich een tweetal ontwikkelingen voor die aanleiding gaven tot «fijntuning» van de infolijnen zonder aan de principes van de vastliggende aansturinglijnen te komen. Ten eerste werd het conflict in Bosnië op alle agenda's van de internationale fora gezet waarvan Mindef en CDS lid waren. Ten tweede kreeg Nederland

¹⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2275–2281.

¹⁸ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

verschillende stafofficieren in de diverse staven. Kijkend ook naar collega's vond ik het jammer dat de CDS niet rechtstreeks informatie kon vragen voor hemzelf of voor de Minister aan deze stafofficieren.»¹⁹

Op 1 mei 1995 wordt daarom in het Comité Chef Defensiestaf Bevelhebbers (COCB) een taakverdeling overeengekomen ten aanzien van de informatievoorziening. Het gaat hier nadrukkelijk niet om de aansturing van personen en eenheden. Deze staan immers onder de *operational control* van de VN.²⁰

De overeenkomst wordt overigens pas in oktober 1995 geformaliseerd.²¹ De taakverdeling houdt in de praktijk in dat de KL Crisisstaf zich bezig houdt met de logistieke, personele en materiële aangelegenheden van de Nederlandse UNPROFOR-troepen en met de informatie aan het thuisfront. Het DCBC heeft als taak het informeren van politieke leiding en onderhouden van de contacten met het VN-secretariaat in New York, de Nederlandse stafofficieren bij de Permanente Vertegenwoordiging aldaar, de politiek-militaire leiding in Zagreb (UNPF) en Sarajevo (UNPROFOR), de NAVO (waaronder het Air Operations Coordination Center (AOCC) in Vicenza, Italië) en met de buitenlandse defensie-attachés in Den Haag. De KL Crisisstaf doet daarom vrijwel geen zaken met Zagreb en weinig met Sarajevo en het DCBC op zijn beurt weinig met Dutchbat en Tuzla.

De Bevelhebber der Landstrijdkrachten, luitenant-generaal Couzy, meent echter dat de verantwoordelijkheden van de KL na de afspraak van 1 mei 1995 zijn overgegaan naar het DCBC.

De heer **Couzy**: Op dat moment [in juli 1995] was het de chef Defensiestaf die de hele operatie in Bosnië aanstuurde, met het DCBC als operationeel centrum om hem daarbij te ondersteunen. Wij zaten eigenlijk behoorlijk in de zijlijn, want wij hadden wel verbindingen met het bataljon en wij hoorden alles over personeelsswisselingen, logistieke problemen en dat soort dingen, maar de operationele zaken gebeurden in het DCBC. Er viel dus niet zo ontzettend veel meer af te stemmen, want alle berichtenverkeer ging tegelijkertijd naar het DCBC en de KL-Crisisstaf: zij hadden alle berichten.²²

Tijdens de val van Srebrenica verandert de situatie omdat de gebeurtenissen in de enclave van direct politiek belang worden. Het NIOD stelt dat «het DCBC een meer centrale en invloedrijke positie had vanwege de nabijheid van de minister, waardoor zijn invloed in de julidagen sterk toenam.»²³ Van den Breemen licht dit in zijn brief toe:

«Tot de 8e juli is, mede door de relatieve rust in Bosnië, in feite het fysieke info-zwaartepunt steeds bij het KL-sitcen [KL Crisisstaf] geweest, vooral ook door de dagelijkse contacten, die er sowieso met Dutchbat waren. De eerste meeting met de Minister (op 9 juli? Kan ook op 8 juli zijn) vond dan ook plaats bij het KL-sitcen. Toen de crisis echter op gang kwam ging vanzelf eigenlijk het fysieke info zwaartepunt naar het DCBC. Immers de stafofficieren hadden veel informatie rechtstreeks van belang voor de politieke leiding, die daar aanwezig was met adviseurs vanuit verschillende disciplines. Bovendien vonden vandaar uit de contacten plaats met de NAVO, de VN, enz. Voor alle duidelijkheid de infolijn KL Sitcen/ Dutchbat bleef zoals die was. Dat voorkwam ook overbelasting van Dutchbat zodat die zich zoveel mogelijk kon bezighouden met de operationele taak.»²⁴

De taakverdeling schrijft voor dat beide staven informatie behoren uit te wisselen maar in de praktijk gebeurt dat veel op ad hoc-basis. De contacten tussen de Julianakazerne en de bunker verlopen volgens het NIOD onder meer stroef vanwege het feit dat er als gevolg van overplaat-

¹⁹ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

²⁰ Verslag Comité Chef Defensiestaf Bevelhebbers (COCB), 1 mei 1995, p. 2.

²¹ TK 1995–1996, 24 464, nr. 1.

²² Openbaar verhoor H.A. Couzy, 21 november 2002, nr. 30.

²³ NIOD, «Srebrenica», p. 2276.

²⁴ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

singen en verloven weinig landmachtmilitairen onder de vaste bezetting van het DCBC aanwezig zijn, maar vooral marine- en luchtmachtpersoneel.²⁵ De relaties tussen de top van de landmacht en het DCBC zijn echter goed, vooral door de veelvuldige aanwezigheid van plaatsvervangend bevelhebber generaal-majoor Van Baal in de «bunker». Couzy laat zich vervangen door zijn plaatsvervanger Van Baal.²⁶ Couzy is gedurende de gehele periode dan ook niet vaak in de KL Crisisstaf te vinden, maar op enkele belangrijke momenten tijdens de aanval van de Bosnische Serviërs op de enclave laat hij zich in de crisiscentra briefen. Hij voelt zich naar eigen zeggen zeer betrokken maar wil de mensen in de bunker niet voor de voeten lopen.²⁷ Daar komt bij dat hij zich in de eerste helft van de jaren negentig vooral bezighoudt met de grote reorganisaties waar de KL zich voor ziet geplaatst op grond van de Defensienota van 1991 en de Prioriteitennota van 1994.

De heer **Couzy**: Als bevelhebber en plaatsvervangend bevelhebber maak je taakafspraken, wat de één doet en wat de ander doet. In die taakafspraken was dit aan [Van Baal] toebedeeld. Nu, als het belangrijke dingen waren, dan besprak de generaal Van Baal dat natuurlijk altijd met mij en ik werd ook voortdurend geïnformeerd; ik bleef dus op de hoogte van wat er gebeurde. Belangrijke dingen stemde hij af en als ik een vraag had, besprak ik dat natuurlijk met Van Baal. (...) Ik ben daar bewust weggebleven om niet de situatie te krijgen van twee kapiteins op één schip. Het idee dat generaal Van Baal daar constant was, is iets dat niet helemaal zo was. Hij is daar bij bepaalde briefings geweest, maar Van Baal is daar niet voortdurend aanwezig geweest. Alleen bij een aantal briefings is hij daar namens mij geweest.

Zijn plaatsvervanger, generaal-majoor Van Baal, kan zich goed vinden in de tussen Couzy en hem afgesproken werkverdeling.

De heer **Van Baal**: Het was een van mijn functies als directeur operaties [van de KL] om contact te hebben met de Centrale organisatie op het gebied van crisisbeheersing, maar ik was niet de enige die contacten had met het DCBC. Het formele contact met de chef Defensiestaf is uiteraard voorbehouden aan de bevelhebber der landstrijdkrachten. Wat de DCBC betreft was het in eerste aanleg de contactpersoon van commodore Hilderink, generaal Pollé en later kolonel Smeets. Ik heb daar vaak een bijdrage aan geleverd. De functie van de bevelhebber is het eenduidig leiding geven aan de Koninklijke Landmacht. Dat doet hij onder andere met behulp van zijn landmachtstaf, waarin zijn plaatsvervanger opereert als directeur operaties, en met het Situatiecentrum van de Koninklijke Landmacht. Hij geeft eenduidig leiding aan de Koninklijke Landmacht. Hij is ook het eerste aanspreekpunt voor de minister en voor de chef Defensiestaf als het gaat om crisisbeheersingsoperaties. Zo zijn de verantwoordelijkheden verdeeld.²⁸

Er wordt wel eens gesuggereerd dat de overdracht van verantwoordelijkheden heeft geleid tot het niet doorgeven van belangrijke informatie vanuit de KL Crisisstaf naar het DCBC. Volgens Couzy is hij het met de verschuiving eens, maar ligt dit gevoeliger bij de mensen van de KL Crisisstaf.

De heer **Couzy**: (...) als ik dan aan de crisisstaf ga vertellen dat in het vervolg ik niet meer aanstuur maar de chef Defensiestaf, dan verliezen zij ook macht en invloed, want zij worden een ondersteunende organisatie van het DCBC en zien hun «belangrijkheid» verminderen. Dat zeggen zij niet tegen je, maar je ziet hen denken: die man heeft onze belangen niet goed behartigd. Dat zeggen zij niet, maar je ziet het.

(...) Als je het hun vraagt, zullen zij zeggen: nee hoor, dat hebben wij altijd keurig gedaan. Maar qua mentaliteit, qua cultuur, heeft zoiets invloed op mensen. Dat is natuurlijk zo en dat kan ik niet ontkennen, maar zij zullen niet bewust zeggen: dat moeten wij niet doorsturen naar de chef Defensiestaf. Natuurlijk niet, maar in hun emoties en in hun gevoelens zal dat zeker een rol hebben gespeeld.

²⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2281.

²⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2281.

²⁷ H.A. Couzy, «Mijn jaren als bevelhebber», 1996, pp. 160–161.

²⁸ Openbaar verhoor A.P.P.M. van Baal, 18 november 2002, nr. 20.

Het intensieve beraad van de betrokkenen in het DCBC kan niet voorkomen dat zij, net als de VN-leiding in Sarajevo en Zagreb, in de julidagen van 1995 achter de feiten aan lopen. Volgens het NIOD hebben de discussies in het DCBC daardoor een hoog theoretisch gehalte.²⁹ Dit wordt door de betrokkenen tot op zekere hoogte bevestigd, ook door Van den Breemen.

«Ten aanzien van de feitelijke actuele ontwikkelingen en situatie op de grond liepen wij, zoals ook later bleek, vaak ver achter de feiten aan. Zoiets wordt vooral achteraf duidelijk. Naar later bleek, zo gaat dat in oorlogssituaties, wist de bataljonscommandant soms ook lang niet alles wat in zijn gebied speelde. De historie herhaalt zich: oorlog/crisis is chaos.»³⁰

De politieke leiding is ervan overtuigd dat de informatievoorziening altijd goed is geweest.

De heer **Voorhoeve**: Ik was er [in juli 1995] al aan gewend dat de informatie mij werd aangeleverd door de Centrale organisatie en het DCBC. In de evaluatie nadien heb ik geconcludeerd dat het geen goed werkbare situatie is dat ieder krijgsmachtdeel zijn eigen crisiscentrum heeft: er moet gewoon één overkoepelend crisiscentrum komen en er moet één overkoepelende bevoegdheid zijn. Die leg ik neer bij de chef Defensiestaf. Op dat moment leek het mij dat alles goed op elkaar aansloot. Er waren steeds twee categorieën puzzels: wat gebeurt er ter plekke – de meest directe informatie daarover was bij de Koninklijke Landmacht – en wat gebeurt er internationaal, in de VN, de hogere echelons en in UNPROFOR? Omdat de chef Defensiestaf uitstekende contacten had met zijn collega-chefs van defensiestaven in andere landen en hij ook steeds met mij meeding in het internationaal overleg en het overleg met Buitenlandse Zaken, bestond enerzijds het nationale plaatje en anderzijds het internationale plaatje. Het sloot toen, naar mijn indruk, goed op elkaar aan. Wat daarin kon worden verbeterd, staat in het NIOD-rapport. Dat is in het najaar van 1995 ook verbeterd.³¹

4.2.4 De opdracht aan Dutchbat

In januari 1994 ontvangt de KL Crisisstaf via de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiging in New York de opdracht voor de ontplooiing van Dutchbat. De opdracht bestaat uit drie onderdelen:³²

- het verlenen van militaire bijstand aan hulporganisaties bij humanitaire activiteiten en het herstel van de openbare voorzieningen;
- het scheppen van voorwaarden voor evacuatie van gewonden, bescherming en zorg voor de bevolking, betere levensomstandigheden en beëindiging van de vijandelijkheden;
- handhaving van de gedemilitariseerde status van de enclave.

Het UNPROFOR-hoofdkwartier in Sarajevo concretiseert de opdracht verder in vijf deeltaken:

- vestiging en bezetting van VN-waarnemingsposten (*Observation Posts, OP's*);
- verbetering en uitbreiding van *liaison* met en tussen de strijdende partijen ter voorkoming van *uncontrolled actions*;
- verbetering van het proces van informatieverzameling, op het militaire (inlichtingen) en het humanitaire (inventarisatie van ontheemden en hun behoeften) vlak;
- assistentie van de UNHCR;
- deelname aan de reparatie van de openbare nutsvoorzieningen.

²⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2284.

³⁰ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhooren).

³¹ Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 28 november 2002, nr. 36.

³² NIOD, «Srebrenica», pp. 1361–1362.

Het North East Command vertaalt deze algemene deeltaken verder in een *Operations Order*.³³ Daaronder valt een opsomming van de humanitaire, militaire, vertrouwenwekkende en *freedom-of-movement*-taken die ieder bataljon dient uit te voeren. Bovendien heeft elk bataljon een aantal specifieke opdrachten.

De militaire taken voor Dutchbat bestaan onder meer uit:

- vestiging van *liaison* met alle strijdende partijen;
- aanmoediging van lokale bestanden;
- handhaving van aanwezige bestanden en demilitariseringsovereenkomsten;
- afschrikking (door aanwezigheid) van aanvallen op *safe areas*;
- voorbereiding op de implementatie en handhaving van een *Total Exclusion Zone*;
- monitoring van activiteiten van de strijdende partijen langs de *Confrontation Line*;
- inrichting van observatie- en commandoposten op basis van het principe van «zien en gezien worden».

De bataljonsspecifieke taken voor Dutchbat zijn onder meer:

- handhaving van het staakt-het-vuren en het bereiken van volledige demilitarisatie;
- handhaving van de *safe area* Srebrenica;
- voorbereiding op de implementatie en handhaving van een *Total Exclusion Zone* rond Srebrenica en Tuzla;
- voorbereiding van een evacuatie uit de *safe area* Srebrenica op korte termijn.

Eén van de taken is de handhaving van de demilitariseringsovereenkomst. Dit zou impliceren dat er geen wapens aanwezig zijn in de enclave. Dit is niet het geval. Dutchbat is daarom gedwongen waar mogelijk soldaten van het Bosnische regeringsleger te ontwapenen. Dit draait vaak uit op frustrerende situaties voor de Nederlandse militairen.

De heer **Franken**: De informatie die wij van onze voorgangers kregen, was dat de demilitarisatie eigenlijk niet had plaatsgevonden. Wij hadden een weapon collection point. Het is een plaats waar in het begin de Bosnische strijders hun wapens hadden ingeleverd. Ik weet ook nog dat er zo'n 200 geweren inlagen en wat zelf geknutseld spul en twee tanks van het type T55. De informatie die wij bij de overname van Dutchbat II kregen, was dat er tussen de 4000 en 5000 wapens in de enclave waren met de daarbij horende mannetjes. Wij hebben redelijk intensief gepatrouilleerd al die tijd. (...) Dan werd de man aangehouden. Wij hadden kwitantietjes bij ons, netjes opgesteld in de Bosnisch-Servische taal. De man moest dan zijn wapen inleveren, kreeg een kwitantie en het wapen ging naar het weapon collection point. Dat veronderstelt natuurlijk enige medewerking van de man. Als [wij] hem zover hadden dat hij in de positie was dat hij geen kant op kon, werd het wapen hem ontnomen. Dat is ook duidelijk. Het aantal gevallen waarin de man vluchtte, omdat hij op redelijke afstand door had dat wij eraan kwamen. Nogmaals, wij moesten VN-patrouille lopen en geen militaire patrouille. Dat betekent dat je routekeuze heel anders is. Je loopt open en bloot over de weg met een grote mooie lichtblauwe helm op je hoofd. Die mannen zagen ons van verre al komen en zo niet dan werd het doorgeseind dat wij op de weg waren. Dat was dus niet zo heel erg effectief. Als wij dan al eens iemand hadden die wij op de hielen zaten, vluchtte hij een huis in. Wij waren niet geautoriseerd huizen te betreden, want dat was huisvredebreuk. De lokale politie moest er dan bijkomen. Ik heb zelf twee keer meegemaakt dat die weer naar buiten kwamen en zeiden dat er echt geen wapens waren. Daar bleef het dan bij. Het was op zijn zachtst gezegd een frustrerende situatie. Daarmee maakten wij onszelf tamelijk belachelijk. UNPROFOR was in de ogen van de strijdende partijen naar onze mening al belachelijk genoeg. Daar hoefden wij volgens ons niet aan bij te dragen. Men wist: op het moment dat je daar

³³ Sector North East Operations Order 05/1994, 5 December 1994.

tegen aanloopt en je hebt de kans, neem je het wapen af. Het is niet projectmatig een issue geweest. In de meldingen [aan de hogere echelons] was een stukje ingeruimd voor wat in het kader van de demilitarisering had plaatsgevonden. Dat waren nihilmeldingen waarop geen enkele reactie kwam.

Dutchbat neemt waar dat het aantal en de kwaliteit van de wapens toeneemt, zozeer zelfs dat het regeringsleger tijdens de aanval geen gebruik wil maken van de in het *weapon collection point* aanwezige wapens.

De heer **Karremans**: Ik kreeg het idee dat in de enclave het aantal wapens groeide. Wij wisten dat eigenlijk wel zeker. Tegen het einde zagen wij meer nieuwe wapens dan oude. Dat vormt misschien ook een verklaring voor het feit dat – toen uiteindelijk werd gevraagd om wapens uit het *weapon collection point* en ik «ja» zei – ze daar geen behoefte meer aan hadden.

Van hogerhand wordt het uitblijven van de ontwapening van het Bosnische regeringsleger in de enclave gedoogd. De UNPROFOR-leiding fungeert als overlegpartner voor de partijen die beiden uitvoering van delen van de VN-opdracht eisen.

Mr **Smith**: In principal terms and in practical terms, the argumentation for not taking that action was that we were impartial. We did not use force on either party, because it was their agreement. It was up to them either to stick to it or not. Secondly, there were considerable other pressures to arm the Bosnians and to encourage them, from the United States and others. All of us faced another set of pressures, me, Zagreb, the Security Council or whatever. The Serbs demanded that we should police the other side in this agreement. That was precisely how the Bosnian Serbs were approaching the UN: you UN have agreed to this and you agreed that they would be disarmed. Why do you not disarm them? However, the Bosnians were equally saying: you agreed to this and you are supposed to be able to supply us, but you are not. Since you are not able to supply us, we will now go to fight for supplies. We entered this argument, in which the UN finished up as a shield of one and a hostage to the other, to be punished by either of them, because we were not doing what they wanted us to do.

In de opdrachten van zowel de VN in New York, UNPROFOR in Sarajevo als North East Command wordt verdediging van de enclave niet genoemd. De *Operations Order* van NE Command vermeldt wel dat de *safe area* moet worden gehandhaafd en dat een aanval erop moet worden afgeschrikt door aanwezigheid, *deterrence by presence*. Naar aanleiding van de val van OP-E stelt generaal Smith op 5 juni 1995 in een brief aan de commandant van het Bosnische regeringsleger Delic dat UNPROFOR de instructie heeft «to deter attacks on the civilian population by our presence, acting only in self-defence».³⁴ Verdediging wordt door Dutchbat dan ook niet als de taak van het bataljon opgevat.

De heer **Franken**: Wij kregen onze opdracht van de sector North East. Onze opdracht was: deter by presence. Ik heb dat wel eens genoemd de gevechtskracht van de blauwe helm: VN-eenheden zouden door hun aanwezigheid moeten garanderen dat vijandelikheden verder achterwege bleven.

Ook de hogere echelons van UNPROFOR hebben geen actieve verdediging van de enclave door Dutchbat voor ogen.

De heer **Nicolai**: Verdedigen is in dit geval absoluut niet aan de orde. Daar zouden veel meer en ook veel zwaardere middelen voor nodig zijn geweest. Daar beschikte Dutchbat ten enenmale niet over, daar was het veel te zwak voor. Dan had je minstens een versterkte brigade moeten hebben met artillerie en tanks. Dan zou je ook heel anders

³⁴ Brief Smith aan Delic, 5 juni 1995; NIOD, «Srebrenica», p. 2014.

moeten optreden. Dan zou je je moeten ingraven en niet boven op een heuvel in observatieposten moeten zitten. Het was meer het afschrikken van de dreigende partijen, in dit geval de Bosnische Serven, om aanvallen te doen op de enclave, louter door de aanwezigheid van VN-troepen onder het motto van «als ze ons zien, zullen ze dat wel niet doen».

Op basis van de *Rules of Engagement* (RoE's) is het Dutchbat wel toegestaan zichzelf te verdedigen.

De heer **Groen**: Als je wordt aangevallen, kan er sprake zijn van zelfverdediging. Er zijn allerlei mogelijkheden waaruit je kunt putten, maar uiteraard staat voorop dat elke situatie uniek is en dat je gewoon met gezond verstand moet bekijken wat op zo'n moment de beste oplossing is. Je hebt een aantal mogelijke manieren van optreden tot je beschikking, waarvan zelf gericht vuren als laatste redmiddel er een is.³⁵

De opdracht van het VN-secretariaat vermeldt wel dat zorg voor en bescherming van de bevolking een taak van Dutchbat is. In de opdrachten van zowel UNPROFOR in Sarajevo als North East Command wordt de zorg voor de bevolking uitgebreid uitgewerkt in allerlei humanitaire taken en de bijstand aan hulporganisaties; de bescherming van burgers is hier echter niet in terug te vinden. Niettemin lijkt Dutchbat zich wel bewust van deelaspecten van een dergelijke taak.

De heer **Karremans**: Die bescherming was in feite gebaseerd op de uitdrukking die u al vaak heeft gehoord: deterrence by presence. Het ging om het aanwezig zijn in de safe area. Dat kon op een aantal manieren. Die vraag [of dat ten koste mocht gaan van eigen levens] is nog niet gesteld terwijl ik dat toch een goede vraag vind. In de julidagen regent het granaten in de safe area. Dan is daar aan bescherming van de bevolking niet veel meer te doen. Als een patrouille onderweg is van de ene observatiepost naar de andere en als men constateert dat een vluchteling op het punt staat om te worden afgeschoten – ik zeg het maar even heel onsympathiek – dan is het de taak van die patrouille om op te treden. Als rechtgeaarde Nederlander zal ook elk patrouillelid, in elk geval de commandant, dat doen. Gaat het echter om grotere verbanden, dan kun je weinig meer doen. (...) Kortom, wij waren ervoor om de individuele burger te beschermen, in humanitaire zin en ook op grond van veiligheidsoverwegingen.

Het gebruik van geweld is ook toegestaan om de bevolking te beschermen.

De heer **Franken**: Onze rules of engagement gaven aan dat op het moment dat wij zelf zouden worden aangevallen – heel lang was de veiligheid van de UN ongeveer het hoogste goed binnen UNPROFOR – wij onze wapensystemen, onze wapens mochten gebruiken. Een afgeleide van zelfverdediging is dan natuurlijk ook dat als burgers, dat wil zeggen niet-strijders, aangevallen worden, beschoten worden, wij onze wapensystemen mochten gebruiken. Dat is juist.

Ook in de UNPROFOR-lijn wordt de bescherming van de bevolking als een belangrijke taak gezien, maar dan wel met behulp van luchtsteun.

De heer **Nicolai**: De Security Council Resolution 836 geeft de ruimte om ook geweld te gebruiken ter uitvoering van het mandaat en de bescherming van de lokale bevolking, inbegrepen het gebruik van het luchtwapen. De eigen middelen van Dutchbat waren onvoldoende om effectief die bescherming te bieden. Daar kon je hooguit even mee afschrikken of de zaak wat ophouden. Om echt een grootscheepse aanval tot staan te brengen, was het luchtwapen het enige zware middel waarover werd beschikt.

Ook in Den Haag wordt de tweeslachtigheid tussen de opdracht en de middelen van Dutchbat erkend.

³⁵ Openbaar verhoor J.R. Groen, 11 november 2002, nr. 1.

De heer **Voorhoeve**: Dat was de grote innerlijke tegenspraak in de VN-opdracht: beschermen door aanwezig te zijn, maar niet de middelen en de opdracht krijgen om ook feitelijk het gebied en de bevolking te verdedigen. Dat betekent dat «bescherming» moet worden ingevuld door politieke deterrence, door de vlag van de VN daar te laten wapperen en zo veel mogelijk humanitaire hulp aan de bevolking te geven en aan de VN te rapporteren wat daar gebeurt. We moeten een onderscheid maken tussen wat we wilden en wat er mogelijk was. Wat we wilden, was de bevolking beschermen en de enclaves overeind houden om rampen te voorkomen, en de enclaves bewaren, totdat er een vredesregeling was met een definitieve oplossing daarvoor. Wat formeel in de mandaten stond, waren een hoop mooie woorden, in New York opgeschreven, zonder dat de landen die de teksten aannamen daar ook de middelen bij op tafel legden om de mandaten waar te maken. Al die resoluties over safe area's werden plechtig door de Verenigde Staten onderschreven, maar ze gaven niet thuis toen het ging om grondpersoneel; en daar ging het om bij de bescherming van de beveiligde gebieden.

Naast deze opdrachten, die op verschillende niveaus nader zijn uitgewerkt, heeft Dutchbat te maken met een stelsel van gedragsregels en instructies voor VN-vredesoperaties.³⁶ Hierbij gaat het – naast administratieve regels – om operationele instructies over de uitvoering van de vredestaak, alsmede de interne en externe veiligheid van de vredesmissie.

Centraal in deze categorie instructies staan de gedragsregels voor de toepassing van geweld, de zogeheten *Rules of Engagement* (RoE's), die door de *Force Commander* (gelegerd in Zagreb, één niveau hoger dan de commandant in Sarajevo) worden opgesteld. De RoE's voor UNPROFOR worden vastgesteld op 24 maart 1992. Nadien worden zij een aantal malen gewijzigd (onder andere op 19 juli 1993, wegens de uitbreiding van het mandaat met de *safe areas*, en op 24 juni 1994)³⁷, zij het niet ingrijpend. De kern van de RoE's blijft onaangetaast. Basis van de RoE's is de bepaling van de Secretaris-Generaal van de VN dat binnen UNPROFOR het gebruik van geweld tot een minimum dient te worden beperkt en in feite alleen in geval van zelfverdediging mag worden gebruikt.³⁸

De voorschriften uit de veiligheidsraadsresoluties en RoE's worden door de verschillende VN-niveaus vastgelegd en uitgewerkt in *Standing Operating Procedures* (SOP's). Daarnaast worden door de UNPROFOR-commandanten *Policy Directives* uitgegeven, die dezelfde basis als de SOP's kennen. Ze bevatten algemene instructies voor operationele en administratieve deelterreinen. Hierin worden tot in detail allerlei zaken op het terrein van de vredesmacht geregeld.

Ook binnen UNPROFOR zijn de *Policy Directives* en de SOP's belangrijke instrumenten. Naast de SOP's en *Policy Directives* van UNPROFOR zijn er nog nadere *Operational Orders* en SOP's van Sector North East in Tuzla.

De inhoud van alle eerdergenoemde instructies en bevelen wordt door Defensie vertaald naar (vaste) instructies voor het operatiegebied, de zogeheten Vaste Order. Voor Dutchbat is dit Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, een samenstel van bestaande Nederlandse regels en VN-voorschriften en procedures en van speciaal voor de missie in voormalig Joegoslavië opgestelde regels.³⁹ Dit in de Nederlandse taal gestelde document geeft aan hoe de operationele opdracht moet worden uitgevoerd. Het geeft (soms) uitgebreide richtlijnen op het gebied van personeelszaken, inlichtingen en veiligheid, operatiën en logistieke aangelegenheden en hoe meldingen, rapportages en berichten te verzorgen. In de Vaste Order is ook opgenomen SOP 206, die instructies ten aanzien van «non-combat-

³⁶ Het stelsel van gedragsregels en instructies komt in het NIOD-rapport aan de orde op pp. 1176, 1189–1196, 1361–1364, 1366–1377 en zijn samengevat op p. 1193.

³⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 1192.

³⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1192.

³⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1366, 1371–1372; Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, pp. 5–11.

tanten» bevat en waarin voorschriften voor humanitaire hulpverlening zijn opgenomen. SOP 208, waarin de instructies voor rapportage van oorlogsmisdaden zijn vastgelegd, is niet in de Vaste Order opgenomen.

Hoofdstuk 3 van de Vaste Order handelt over operatiën en SOP's. In paragraaf 4 van dit hoofdstuk worden kort de principes inzake de status van de *safe areas* en de rechten en plichten van UNPROFOR en de strijdende partijen uiteengezet. Hierin wordt onder meer gesteld: «UNPROFOR is niet verantwoordelijk voor de bescherming van de *safe areas*; zij kan daartoe wel een bijdrage leveren.»⁴⁰ In paragraaf 5 wordt het gedrag bij bedreiging van personeel en/of materieel neergelegd.⁴¹ In het navolgende wordt een aantal in oog springende instructies weergegeven.

- Afwijkend van andere VN-mandaten zal indien mogelijk hulp worden geboden aan non-combattanten die fysiek bedreigd worden. Hierbij moet rekening worden gehouden met de eigenlijke opdracht, de eigen veiligheid en de beperkte middelen van UNPROFOR. In de SOP 206 staat in de toelichting vermeld dat het primaire mandaat van de *peacekeepers* en de beperkte middelen waarover zij beschikken niet als excuses mogen gelden om niemand te helpen. Deze toevoeging staat overigens niet in de Vaste Order.⁴²
- Als steun verleend wordt door UNPROFOR, zijn de gesteunde personen bij fysieke bedreiging gelijk gesteld met personeel van UNPROFOR. De geweldsinstructie treedt dan in werking.
- Na steunverlening mogen geen personen weggestuurd worden als fysieke bedreiging het gevolg daarvan is. De definitie van non-combattanten die daarbij moet worden aangehouden behelst ongewapende burgers, maar ook ongewapende ex-combattanten die buiten gevecht gesteld zijn (gewond, ondervoed of andere oorzaak).⁴³

In de Vaste Order worden voorbeelden uitgewerkt om de instructies met betrekking tot toegang tot de VN-faciliteit en gebruik maken van VN-transport toegelicht. In box 4.2 worden deze voorbeelden genoemd.

Box 4.2: Toegang tot VN-faciliteit en gebruik van VN-transport⁴⁴

Toegang tot de VN-faciliteit

Non-combattanten die toegang tot de VN-faciliteit willen:

- Indien gewond of ernstig ziek: dit is toegestaan met de mededeling dat ze weer moeten vertrekken als hun toestand stabiel is en er geen onmiddellijk gevaar dreigt;
- Niet gewond of ernstig ziek: niet toelaten, maar wel indien noodzakelijk en mogelijk buiten de *compound* bescherming en hulp verschaffen;

Gebruik van VN-transport

Non-combattanten die gebruik willen maken van VN-transport om uit een gevaarlijk gebied te komen:

- Het al of niet beschikbaar stellen van transport moet altijd bezien worden in het kader van twee gevoelige punten:

- * het meewerken aan etnische zuiveringen.
- * het ontzeggen van het recht om te vluchten.

Voorwaarden die medegedeeld dienen te worden aan het te vervoeren personeel:

- Te transporteren personeel zal het voertuig verlaten indien er geen onmiddellijke fysieke dreiging meer bestaat.
- Voertuigen zullen alle normale checks ondergaan door partijen die het te passeren gebied toebehoren.

⁴⁰ Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, p. 5.

⁴¹ Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, pp. 5–6.

⁴² NIOD, «Srebrenica», p. 2601.

⁴³ Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, p. 5.

⁴⁴ Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, pp. 6–7.

De later aan Dutchbat verstrekte instructies zijn te beschouwen als nadere instructies op onderdelen. Voorgaande instructies met een algemeen karakter, zoals de Vaste Order, blijven onverkort geldig, althans voor zover ze niet in strijd zijn met de nadere instructies. Wel kunnen de omstandigheden zelf ertoe dwingen om van welke instructies dan ook af te wijken. De betreffende commandant zal dergelijke afwijkingen na afloop desgevraagd moeten kunnen motiveren.

4.3 Het functioneren van Dutchbat

4.3.1 De aanloop naar de Bosnisch-Servische aanval op OP-E

Op 25 en 26 mei 1995 voeren NAVO-vliegtuigen luchtaanvallen (*air strikes*) uit op doelen nabij het Bosnisch-Servische regeringscentrum in Pale. Daarop nemen de Bosnische Serviërs enkele honderden UNPROFOR-militairen, zowel UNMO's als kleine reguliere eenheden, gevangen om te dienen als gijzelaars en zodoende verdere aanvallen te voorkomen. De gijzelaarscrisis heeft ook gevolgen voor de enclave Srebrenica. Op 25 mei worden zowel burgerdoelen als Dutchbat door de Bosnische Serviërs gebombardeerd.⁴⁵

Op 28 mei 1995 worden Britse pantservoertuigen die een konvooi naar Gorazde begeleiden in een hinderlaag gelokt, worden twee OP's van Britbat door de Bosnische Serviërs ingenomen en enkele tientallen Britse militairen gegijzeld.⁴⁶ Britbat trekt zich daarop terug op de *compound*. Omdat ook de situatie voor Dutchbat steeds bedreigender wordt, geeft brigade-generaal Nicolai de commandacht van Dutchbat III, luitenant-kolonel Karremans, in de avond van 28 mei de opdracht moeilijk bereikbare en verdedigbare OP's te verlaten en zich te concentreren op de belangrijkste OP's en de *compounds*.⁴⁷ Karremans en zijn plaatsvervanger, majoor Franken, besluiten dit bevel niet op te volgen omdat er volgens hen geen specifiek zwakke OP's zijn, aangezien in principe alle waarnemingsposten zijn in te nemen. Bovendien is evacuatie op dat moment onmogelijk vanwege de slechte weersomstandigheden.⁴⁸

De heer **Karremans**: Ik heb daarover met de generaal Nicolai wat woorden gehad, moet ik zeggen. Ik heb het gewoon verdomd om observatieposten los te laten. Iemand die wel eens een moessonregen heeft meegemaakt, zal het begrijpen. Iemand die de beelden van het gebied kent, weet dat je je met een pantserrupsvoertuig nauwelijks kunt verplaatsen, laat staan dat dat mogelijk zou zijn onder die omstandigheden, 's nachts. Om deze en andere redenen heb ik gewoon, plompverloren, tegen de generaal Nicolai gezegd: je kunt de boom in, ik verlaat geen observatieposten.

Nicolai ziet in de latere inname van OP-E op 3 juni 1995 echter het gelijk van de opdracht om de OP's te verlaten.

De heer **Nicolai**: Dat is ook de reden geweest waarom wij aanvankelijk aan Karremans de opdracht hadden gegeven: trek je OP's maar terug, verminder je kwetsbaarheid maar. Daar is toen een hele discussie over ontstaan. Op dringend advies en verzoek van Karremans hebben wij naar een soort tussenoplossing gezocht en gezegd: oké, blijf daar maar zitten, maar zorg dat je wel heel snel kunt terugtrekken. Het risico was dus wel degelijk aanwezig.

Op 29 mei 1995 wordt een compromis bereikt: Nicolai en Karremans besluiten dat de bemanningen op de OP's blijven maar zodanige voorbereidingen treffen dat een evacuatie op de meest korte termijn mogelijk is. Onnodige risico's moeten worden vermeden.⁴⁹

⁴⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1989.

⁴⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1989.

⁴⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 1990.

⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1990.

⁴⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 1991.

Op de middag van 29 mei bespreekt majoor Franken de situatie met vertegenwoordigers van het Bosnische regeringsleger.⁵⁰ Tijdens deze bijeenkomst worden mogelijkheden besproken voor een gezamenlijke verdediging van de enclave. Volgens de commandant van de 28e divisie van het Bosnische regeringsleger, Becirovic, stelt Franken dat Dutchbat in staat is de OP's 72 uur te verdedigen waarbij het Bosnische regeringsleger het tussenliggende terrein dient te behouden. Franken zegt daarover:

De heer **Franken**: (...) Zoals ik al eerder schetste, is het verdedigen alleen vanuit de observatieposten onzin, omdat zij [de Bosnische Serviërs] ongemerkt links, rechts om ons heen konden. Dan is er maar één manier om ze eventueel wat tegen te houden en dat is een vorm van coördinatie met de aanwezige Moslimstrijdkrachten. Dat mocht formeel niet, want wij waren onpartijdig. (...) Als je echt coördineert, geef je daarmee je onpartijdigheid op. Het is een wat merkwaardig gesprek geweest met de chef-staf van de 28ste divisie. Wij zeiden dat wij ervan uitgingen dat een OP zou worden aangevallen. Zijn vraag was wat wij dan zouden doen. Ons antwoord was dat wij uiteraard op de OP zouden blijven en als dat evident was dat wij ons zouden verdedigen. Wij zeiden ook dat dit erg zinloos zou zijn als wij links en rechts omtrokken konden worden. Ik heb toen gezegd: stel je nou voor dat jullie links en rechts van ons zouden zijn, dan kunnen zij er niet omheen en hebben wij toch een soort lijn. Ik heb toen nog eens benadrukt dat dit natuurlijk geen gecoördineerde verdediging zou zijn, maar een toevaligheid van gezamenlijk ter plekke aanwezig zijn, waar de man hartelijk om moest lachen. Allebei hebben wij daar intern erg om gelachen, maar het was duidelijk wat wij beiden bedoelden.

Dutchbat maakt deze afspraken op eigen initiatief. Er vindt geen overleg plaats met de hogere echelons in UNPROFOR. Nicolai geeft wel aan dat hij later wel op de hoogte is gesteld van de afspraken:

De heer **Nicolai**: (...) Ik weet het niet meer precies maar ik neem aan dat het ergens eind juni is dat ik weet dat er op enig moment contacten zijn geweest tussen Dutchbat en de lokale Moslimstrijders om te proberen tot wederzijdse afspraken te komen, elkaar in ieder geval niet te hinderen en elkaar waar mogelijk te helpen. (...) Om te beginnen weet ik niet precies wat ze afgesproken hebben. Als je afspreekt om je gezamenlijk tegen de Serven te verdedigen, dan past dat absoluut niet binnen het mandaat en het neutraliteitsbeginsel. Maar zover zijn ze volgens mij ook niet gegaan. Met de tien observatieposten die men had langs de meer dan 40 kilometer lange enclavegrens, zaten er veel witte vlekken in. Als men dan wil afspreken dat de Moslimstrijders de onbestreken gebieden afdekken en daarover informatie verschaffen, dan heb ik daar wel begrip voor. (...) Ik heb er wel begrip voor dat je dan probeert naar oplossingen te zoeken om zo goed mogelijk je veiligheid te verzekeren. Ik denk dat je dan weinig keus hebt.

4.3.2 De val van OP-E

In het uiterste zuidoosten van de enclave heeft Dutchbat OP-E (OP-Echo) ingericht. OP-Echo is gesitueerd op een zeer strategische plaats: vlakbij het dorpje Zeleni Jadar, een industrieterrein en de drinkwatervoorziening, en op een driesprong van wegen naar zowel Srebrenica, Zepa, de bauxietmijnen ten zuiden van de enclave als de wegverbinding van Oost naar West.⁵¹ Net ten noorden van OP-E ligt bovendien het *Swedish Shelter Project*, een door een Zweedse NGO gebouwd dorp van noodbarakken voor naar de enclave gevluchte burgers.⁵² Al tijdens de legering van Canbat is er onenigheid tussen de Bosnische Serviërs en het Bosnische regeringsleger over de controle van Zeleni Jadar. Kapitein Groen is de commandant van de B-compagnie in Srebrenica-stad waaronder ook de bemanning van OP-E valt.

⁵⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 1992, 2109–2112. Het VN-rapport stelt dat een dergelijke overeenkomst na de val van OP-E is gesloten, UN, «The Fall of Srebrenica. Report of the Secretary-General», 15 november 1999, par. 223, pp. 53–54.

⁵¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1996–1998.

⁵² NIOD, «Srebrenica», pp. 1273–1276.

De heer **Groen**: Wij wisten van onze voorgangers dat OP Echo al vanaf het begin een zeer heikele locatie was, omdat die een heel belangrijke logistieke route voor de Bosnische Serviërs afsloot. Als zij die weg in handen hadden, zou dat hun logistiek sterk vergemakkelijken. Hun route zou een stuk korter worden, dus het zou heel veel voor hen opleveren. Wij gingen er in eerste instantie van uit dat het om die weg te doen was, en niet zozeer om meer OP's. OP Echo bevond zich voor hen op de verkeerde plek, wij gingen er dus van uit dat het hun puur om die weg ging.

Op 31 mei 1995 wordt de patrouille van OP-E beschoten door de Bosnische Serviërs, waarna Groen de bemanning van de OP laat versterken tot twaalf militairen. Ook wordt er in de omgeving gevochten tussen de Bosnische Serviërs en het Bosnische regeringsleger. Op 1 juni 1995 dringen enkele Bosnisch-Servische militairen de enclave binnen en doden enkele burgers.⁵³ Op dezelfde datum dringt de Bosnisch-Servische kolonel Vukovic er bij Karremans op aan OP-E te verlaten en de nabij gelegen weg vrij te maken, wat door de Dutchbat-commandant wordt afgewezen.⁵⁴ Op 2 juni 1995 neemt de spanning toe, in de hand gewerkt door allerlei geruchten over een ophanden zijnde aanval van de Bosnische Serviërs.

De volgende dag wordt de bemanning van OP-E gewaarschuwd dat zij tien minuten hebben om de waarnemingspost te verlaten.⁵⁵ Na overleg met de bataljonsleiding wordt besloten de OP op te geven.

De heer **Groen**: Je kunt laten zien dat je daar niet zomaar weggaat, dus wij trokken ons absoluut niet bij de eerste provocatie terug. Maar als, zoals in dit geval, een complete compagnie, een man of zestig, zeventig, een aanval doet waarbij ze eerst naast de OP schiet, maar daarna de OP zelf daadwerkelijk onder vuur neemt, dan ga je een zelfmoordactie aan als je daar met de acht man die je hebt, iets tegen doet. Als men [de Bosnische Serviërs] echt een OP wil hebben, dan is het een kwestie van loslaten, want het heeft geen zin om acht man op te offeren als het resultaat uiteindelijk hetzelfde is. Bij OP Echo was men behoorlijk agressief bezig. Je bent in zo'n geval de OP toch kwijt, het gaat er dan alleen om of het met relatief weinig slachtoffers of met veel slachtoffers gepaard gaat.

De gereedstaande YPR-pantserwagen vertrekt onder hevig Bosnisch-Servisch vuur. De manschappen van het Bosnische regeringsleger zijn, in tegenstelling tot de volgens Karremans op 29 mei 1995 gemaakte afspraken, nergens te bekennen.⁵⁶ De bemanning van de OP trekt zich terug in het achterterrein.

De heer **Karremans**: Je gaat natuurlijk niet met felrode achterlichten onmiddellijk naar de *compound* terug. Je gaat – het kostte moeite om dit aan de Moslimstrijders uit te leggen – naar een achterwaarts gelegen opstelling zodat je kunt zien wat er gebeurt op de plek die je hebt verlaten. Onder oorlogsomstandigheden kan in die positie ook nog vuur worden uitgebracht op de eigen oude opstelling.

Hoewel Karremans zich de aanvraag later niet blijkt te herinneren, vraagt Dutchbat volgens het NIOD wel *close air support* aan.⁵⁷ Deze wordt door UNPROFOR echter geweigerd. In de ogen van Groen is luchtsteun in een dergelijke situatie noodzakelijk en gerechtvaardigd, omdat er immers een VN-eenheid wordt aangevallen.

⁵³ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 223, p. 53.

⁵⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2001.

⁵⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2005.

⁵⁶ Th. Karremans, «Srebrenica. Who cares?», 1998, p. 19.

⁵⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2007.

De heer **Groen**: Luchtsteun was eigenlijk het enige middel waarmee je iets kon uitrichten. Er had met luchtsteun eventueel iets tegen gedaan kunnen worden. Het was toegezegd, het was een van de middelen die achter de hand gehouden werden om te kunnen optreden. Met de middelen die wij ter beschikking hadden, kon je bij een zwaardere aanval maar heel erg weinig doen. (...) Ik moet eerlijk zeggen dat wij op dat moment niet echt specialisten in het aanvragen van luchtsteun waren; het was voor ons een betrek-

kelijk nieuw fenomeen. Misschien dachten wij er wat te naïef over, maar op dat moment wisten wij niet anders. Als je luchtsteun aanvraagt, ga je er dus van uit dat die komt. Anders begrijp ik ook niet waarom die in eerste instantie wordt toegezegd. Als de eenheid op de grond erom vraagt, behoort er ook luchtsteun te komen.

Ook Franken rekent op luchtsteun.

De heer **Franken**: Wij waren er in die tijd redelijk van overtuigd dat als het zover kwam, er massieve luchtsteun zou komen. Dat was eigenlijk als voorwaarde gesteld bij het complete safe area-concept toen geaccepteerd werd dat er minder gevechtskracht inging dan noodzakelijk was. Dat betekende dat de gevechtskracht aangevuld moest worden met luchtsteun. Voorshands gingen wij daar nog vanuit, zeker als het zover zou komen.

Als reden voor de weigering krijgt Franken in eerste instantie te horen dat er op dat moment geen vliegtuigen beschikbaar zijn. Later wordt hem verteld dat UNPROFOR de inname van de OP niet beschouwt als een aanval op een VN-eenheid. Net als Karremans kan ook Nicolai zich de aanvraag niet herinneren. Hij stelt wel dat de afwijzing terecht is, ook al betekent dit dat de OP daardoor zal vallen.

De heer **Nicolai**: Ik wil met nadruk zeggen: dat was de richtlijn. Eigenlijk hoefden wij daar verder niet zoveel richtlijnen over te geven. Punt één: Dutchbat had zelf al actie genomen, het had twee alternatieve opstellingen in de buurt van die OP Echo ingenomen.

De *Quick Reaction Force* (QRF) van de B-compagnie, bestaande uit een YPR met negen infanteristen, wordt naar het zuiden gestuurd om poolshoogte te nemen.

De heer **Groen**: Ik ben toen zelf naar voren gereden en wij hebben de bemanning van de OP opgevangen. De Quick Reaction Force, een pantservoertuig, was er al naar toe gereden. Ik ben toen ook zelf naar voren gereden om te bekijken tot hoe ver de Servische strijdkrachten waren genaderd, want het vluchtelingenkamp, het Swedish shelter project, lag op dat moment open, want OP Echo bewaakte ook de toegangsweg naar dat project. Wij wilden dan ook weten tot hoe ver de Servische opmars was gekomen. Wij zijn toen dus met doorgeladen wapens doorgereden om dat na te gaan.

Wanneer de QRF de OP nadert, wordt de terugweg afgesloten door het Bosnische regeringsleger, terwijl zich voor de Dutchbatters de Bosnische Serviërs bevinden.

De heer **Groen**: Toen dreigden wij afgesloten te raken, zodat wij halt hielden, terugreden en positie wilden kiezen. Maar op dat moment werden wij tegengehouden door lokale Moslimstrijders. Die hadden de weg gebarricadeerd en hielden ons onder bedreiging van een antitankwapen ter plaatse. Ook zetten zij dat met wat acties kracht bij. Wij zijn toen anderhalve nacht gegijzeld tot de situatie geregeld was. Toen bleek dat ook de Moslimstrijders een eigen agenda hadden en behoorlijk agressief tegen ons konden optreden als het kennelijk niet zo ging als zij het voor ogen hadden.

Pas na lang onderhandelen met het Bosnische regeringsleger wordt het de YPR toegestaan naar Srebrenica terug te keren. OP-E blijft echter in Bosnisch-Servische handen. Dutchbat richt twee nieuwe OP's in ten noorden van de voormalige OP-E, om de toegangsweg naar het *Swedish Shelter Project* te beschermen: OP-S en OP-U.⁵⁸

De inname van OP-E stemt tot nadenken. Zowel bij de leiding van Dutchbat, in de hogere UNPROFOR-echelons als in Den Haag worden conclusies getrokken over wat dit zou kunnen betekenen voor de

⁵⁸ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 223, p. 53.

toekomst. Groen stelt dat de verwachtingen ten aanzien van zowel de Bosnische Serviërs als het Bosnische regeringsleger worden bijgesteld.

De heer **Groen**: Dat de Bosnische Serviërs in ieder geval kennelijk niet zonder meer de VN-status respecteerden, dat zij ook echt doordrukten, als zij iets wilden, en dat zij daar behoorlijk wat voor over hadden. (...) Toen bleek dat ook de Moslimstrijders een eigen agenda hadden en behoorlijk agressief tegen ons konden optreden als het kennelijk niet zo ging als zij het voor ogen hadden.

Franken heeft een sceptische houding ten aanzien het verlenen van *close air support*. Hij meent dat een beroep op luchtsteun voortaan zal worden afgewezen hoger in de VN-lijn, met alle consequenties van dien.

De heer **Franken**: De conclusie was dat wij niet meer op luchtsteun hoefden te rekenen. Als deze trigger geen trigger was, wat dan nog wel? Onze conclusie was dat de Serven er ook rekening mee hadden gehouden dat zij luchtsteun op hun kop zouden krijgen. Samenvattend heb ik gezegd: dit is een heel aardige les. BSA weet dat zij vrij ver kunnen gaan zonder dat zij luchtsteun op de kop krijgen. De Moslims zijn ervan overtuigd dat de bereidheid bij de VN om krachtdadig op te treden ongeveer nul is. Voor het bataljon betekent het dat wat er ook gebeurt, je het verder wel kunt vergeten. Die luchtsteun was de enige mogelijke steun die wij konden krijgen, omdat steun over de weg niet van toepassing was en die steun kon je wel vergeten.

Ook in Den Haag worden lessen getrokken.

De heer **Voorhoeve**: Er waren verschillende visies. De visie van de VN was dat het één OP was en dat het begrijpelijk was dat de Serviërs die wilden innemen, omdat zij een weg door dat gebied in handen wilden krijgen en daar een belangrijke mijn lag. Ik vond dat een verkeerd teken, omdat ook als het materiële belang van zo'n OP niet zo groot is, er een groot psychologisch belang mee is gemoeid dat de VN hun posities benadrukken en niet zomaar laten omkegelen. Ik moet een en ander wel plaatsen in de toentertijd ontstane situatie: de hele VN-vredesoperatie was gedemoraliseerd en machteloos geworden. De Bosnisch-Servische militairen hadden dat al perfect gedemonstreerd naar aanleiding van de gijzelingen van honderden VN-blauwhelmen na de luchtaanval op de munitie-opslagplaats in Pale van de maand ervoor.

Ook al zijn de lessen die naar aanleiding van OP-E worden getrokken ernstig, zowel Dutchbat als Den Haag verwachten geen volledige inname van de enclave.

De heer **Franken**: In dit stadium zeker niet.

Franken weet niet of de hogere echelons beschikten over scenario's van een mogelijke Bosnisch-Servische aanval.

De heer **Franken**: Ik weet niet of zij plannen hadden. Zij hebben dat niet met ons gecommuniceerd. Wij hebben in die tijd wel opdracht gekregen, extractieplannen te ontwikkelen en te vervolmaken. Daarbij ging het om Dutchbat en niet om de bevolking.

Ook in Den Haag heerst op dat moment de gedachte dat de Bosnische Serviërs niet de gehele enclave willen innemen.

De heer **Voorhoeve**: (...) Er waren verschillende visies. De visie van de VN was dat het één OP was en dat het begrijpelijk was dat de Serviërs die wilden innemen, omdat zij een weg door dat gebied in handen wilden krijgen en daar een belangrijke mijn lag. (...) De VN hebben toen geen grote heisa gemaakt van de inname van die OP door de Serviërs. Ik vond dat een verkeerd teken, omdat ook als het materiële belang van zo'n OP niet zo groot is, er een groot psychologisch belang mee is gemoeid dat de VN hun posities benadruk-

ken en niet zomaar laten omkegelen. (...) Ik moet een en ander wel plaatsen in de toentertijd ontstane situatie: de hele VN-vredesoperatie was gedemoraliseerd en machteloos geworden. De Bosnisch-Servische militairen hadden dat al perfect gedemonstreerd naar aanleiding van de gijzelingen van honderden VN-blauwhelmen na de luchtaanval op de munitieopslagplaats in Pale van de maand ervoor. (...) Er was steeds een discussie over wat nu eigenlijk de Servische doeleinden waren. De overheersende opinie bij de analytici vanuit de inlichtingsfeer was toen: ofwel ze willen alleen de zuidpunt, ofwel ze willen doen wat ze eerder in Gorazde hadden gedaan, namelijk de vluchtelingenmassa bijeendrijven in Srebrenica, de enclave niet innemen, maar wel de buitenposten, en zo een onmogelijke humanitaire situatie laten ontstaan waar de UNHCR, de VN en de lidstaten die mensen uit moest halen. (...) Ik had toen geen aanwijzingen. Ik had toen natuurlijk wel gedachten over wat er allemaal zou kunnen gebeuren.

Nicolai acht het na 3 juni 1995 in principe wel denkbaar dat de enclave in zijn geheel wordt ingenomen. Ook hij is echter van mening dat dit niet in de lijn der verwachting ligt.

De heer **Nicolai**: Die mogelijkheid is er eigenlijk altijd al geweest. De middelen van Dutchbat waren zo beperkt dat, als de Serven het echt gewild hadden, zij op elk moment die enclave hadden kunnen innemen. [Karremans] heeft er begin juni in een rapportage op gewezen dat hij eigenlijk zijn bataljon niet meer operationeel inzetbaar achtte. Daar kun je conclusies aan verbinden. Daarna hebben wij geprobeerd de situatie op de voet te volgen en in te schatten hoe groot de dreiging voor Dutchbat was, of er wijzigingen waren in die dreiging voor Dutchbat, zodat je daar tijdig op zou kunnen anticiperen. Eigenlijk zijn wij tot 9 juli steeds van mening geweest dat, als er al een dreiging was, die met name was gericht op de zuidelijke punt van de enclave Srebrenica en dat er geen intentie aanwezig was om de hele enclave op te rollen.

Na de val van OP-E maakt Dutchbat plannen voor het innemen van *blocking positions*, op strategische punten in te richten wegblokkades achter de OP's.⁵⁹ De posities zijn echter niet verdedigend van aard maar meer bedoeld als alternatieve waarnemingsposities na een eventuele verovering van de OP's door de Bosnische Serviërs. Wel worden deze posities ook gebruikt wanneer Dutchbat op 9 juli 1995 het bevel krijgt om *blocking positions* in te nemen tegen de Bosnisch-Servische aanval.

De heer **Groen**: In wezen is [een blocking position] wat de naam aangeeft, een positie waarin je een opmars probeert te blokkeren. Je gaat uit van wat er zou kunnen gaan gebeuren. Een van de mogelijkheden was dat men vanuit die positie zou willen doorstoten naar de stad. Je probeert dan na te gaan welke benaderingswegen men zou kunnen kiezen, zowel met voertuigen als met personeel. Je probeert dan locaties te kiezen waar je dat kunt waarnemen. En omdat je een VN-eenheid vormt, probeer je dan het liefst ook nog een positie te nemen waar men jou kan zien. Normaal probeer je dat juist te voorkomen, maar bij een VN-optreden is dat natuurlijk compleet anders. Je rijdt in een wit voertuig, wat erg opvallend is, en je draagt een blauwe helm. Je probeert dus posities te kiezen die misschien tactisch niet het beste zijn, maar waar je jezelf goed laat zien. Zo zijn die *blocking positions* eigenlijk ook gekozen: zien waar de tegenstander het gebied binnenrijdt om alles te kunnen melden, maar ook gezien worden. In wezen is een OP natuurlijk ook een *blocking position*. Het is maar net hoe je het bekijkt.

Dit is een eigen initiatief van Dutchbat waarvan de hogere echelons niet vooraf op de hoogte worden gesteld. Dat wordt echter ook niet als een probleem ervaren.

De heer **Nicolai**: Daar zijn wij achteraf wel over geïnformeerd, maar dat is op eigen initiatief gebeurd. De operationele commandant is verder vrij om te bepalen hoe hij voorziet in zijn eigen beveiliging en ook in de bescherming van de burgerbevolking. Laat ik voor alle duidelijkheid zeggen: het had geen enkele relatie met de *blocking position*-

⁵⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 1993.

opdracht die later verstrekt is. Elk initiatief van een commandant om zo goed mogelijk te anticiperen op wat kan gaan gebeuren, kun je alleen maar toejuichen.

4.3.3 Inlichtingenvergaring ten behoeve van en door Dutchbat

In paragraaf 2.4.6 wordt ingegaan op de negatieve houding van de VN ten aanzien van het gebruik van inlichtingen bij de uitvoering van vredesoperaties. Dit speelt ook de VN-operatie in Bosnië parten. Hoewel sommige troepenleverende landen wel een actief inlichtingenbeleid voeren, stelt Nederland zich op het standpunt dat het zich naar de richtlijnen van de VN dient te voegen: geen actieve inlichtingenvergaring, ook niet ten behoeve van de eigen troepen.⁶⁰

Mr **Smith**: There was no intelligence structure in a fighting-a-war sense in this operation at all. I will not agree that it was the United Nations that did not have the intelligence. It was the nations that did not give the intelligence. The United Nations do not have a capacity to magic an intelligence service.

Het zelf vergaren van inlichtingen ter plaatse over de strijdende partijen behoort echter wel tot de taken die Dutchbat van de VN heeft ontvangen.

De heer **Karremans**: Inlichtingen verzamelen was één van de deeltaken van het bataljon. (...) [Dat] is een apart vak. Wij werden niet geacht daar te zitten puur om inlichtingen te verzamelen. Daar hadden wij ook de middelen niet voor, afgezien van een half verkenningpeloton.

Ondanks de beperkte eigen middelen neemt Dutchbat III de inlichtingenvergaring voortvarend ter hand. Er wordt informatie ingewonnen bij de burgerbevolking en lokale strijders, en er worden meer observatieposten langs de *Confrontation Line*, de grens van de enclave, gebouwd.

De heer **Groen**: Toen wij er aankwamen, had mijn voorganger drie observatieposten ingericht. Er werden ook veel patrouilles gelopen. (...) Ik ben op verkenning geweest en ik heb veel met pelotonscommandanten van mijn voorganger gesproken. Toen werd mij duidelijk dat er heel veel stukken van het gebied waren waarop je eigenlijk helemaal geen zicht had. Met een patrouille te voet informatie gaan inwinnen is een illusie, want men ziet je al van verre aankomen met je blauwe helm. Op het moment waarop een patrouille van een OP vertrekt of de poort van de compound uitloopt, gaat er door de hele enclave het bericht dat er een patrouille in aantocht is. Dingen die je graag zou waarnemen, kunnen dan heel makkelijk aan het oog onttrokken worden. Wij gingen dan ook veel meer naar statische locaties, meer OP's, met als gevolg dat wij wat minder patrouilles konden lopen. Maar als je voortdurend op een bepaalde locatie aanwezig bent, is het voor anderen natuurlijk veel moeilijker om bepaalde dingen verborgen te houden. Op die manier probeerden wij meer informatie in te winnen. En uiteraard probeerden wij ook via contacten met de lokale bevolking informatie in te winnen; die verliepen ook heel vaak via het bataljon. Er waren bij ons een aantal liaison-mensen.

Het lopen van patrouilles blijft noodzakelijk maar ook hierbij zijn de mogelijkheden beperkt.

De heer **Franken**: Normaal is het militair-technisch gebruikelijk dat als je posities hebt, in dit geval moet u dat vertalen met observatieposten, je niet alleen patrouilles doet links en rechts van je en naar achteren, maar ook zeker naar voren. Dat was echter niet toegestaan. Ik mocht niet patrouilleren in Servisch gebied.

Al deze inspanningen leveren noodzakelijke en nuttige informatie op, die echter wel van enkele kanttekeningen moet worden voorzien.

⁶⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 1388–1391.

De heer **Groen**: Daarbij is het maar de vraag of wat lokale strijders je allemaal vertellen, wel betrouwbaar is. Dat is ook gekleurde informatie, beide partijen hebben natuurlijk een bepaalde agenda. Je moet dus heel vaak afgaan op wat je zelf ziet. Op een gegeven moment hebben wij door nieuwe waarnemingslocaties in te richten wel steeds meer locaties met Bosnisch-Servische opstellingen ontdekt. Toen bleek dat er veel meer troepen rondom de enclave stonden dan wij dachten.

De zelf verkregen informatie kan niet worden geverifieerd of aangevuld met inlichtingen van buiten. Het zicht van Dutchbat op de gang van zaken houdt op bij de *Confrontation Line*.

De heer **Groen**: Ik zou graag een beter beeld hebben gehad. Ik wist gewoon niet wat ik daarbij miste; dan is het heel lastig om in te schatten of je een goed beeld hebt. Een goed beeld heb je als je je waarnemingen bevestigd kunt zien met bijvoorbeeld luchtfoto's. Wij konden alleen waarnemen «in the line of sight»; als er een bomenrij of heuvels waren, was het al niet meer mogelijk. Dan heb je geen goed beeld. Het heeft zeker gevolgen.

Het ontbreekt Dutchbat daarom per saldo aan voldoende, goede en actuele inlichtingen, terwijl daar bij het bataljon wel behoefte aan bestaat.

De heer **Groen**: Het bataljon heeft steeds om luchtfoto's gevraagd, omdat wij niet eens wisten wat er rondom de enclave gebeurde. (...) Als je precies weet waar alles staat, waar de bewegingen plaatsvinden, waar bijvoorbeeld troepenconcentraties zijn, dan kun je daar vroegtijdig op reageren en hoef je je niet te laten verrassen. Dat is dan namelijk de realiteit.

Het ontbreken van inlichtingen bemoeilijkt ook het werk als compagniescommandant.

De heer **Groen**: Het wordt er in ieder geval niet makkelijker op, want je mist een heleboel zaken. Je zult zelf informatie moeten zien in te winnen.

Luchtfoto's zijn op het UNPROFOR-hoofdkwartier in Sarajevo ook niet altijd vrijelijk beschikbaar.

De heer **Nicolai**: Ik heb u zojuist al aangegeven dat er na begin juni heel weinig werd gevlogen in vergelijking met de periode daarvoor. Strikt genomen konden wij wel vragen of er verkenningsvluchten werden uitgevoerd. In sommige gevallen is dat ook wel gebeurd. Over het algemeen kregen wij dan niet de foto's, maar wel de informatie op die foto's. Dat heeft ook weer te maken met een stukje geheimhouding. Omdat er ook veel niet-NAVO-landen in de VN zaten, wilde men niet dat in den brede bekend werd over welke middelen men beschikte en wat de mogelijkheden van die middelen waren. Dat betekende dat men vrij restrictief was om echt de bronnen te laten zien. Wij kregen alleen de conclusies uit die verkenningen. Ik ben niet echt onder de indruk van de hoeveelheid informatie. Een enkele keer hielp het wel eens, maar heel vaak ook niet.

Er zijn wel luchtfoto's beschikbaar bij de MID/KL.

De heer **Couzy**: U moet mij niet vragen hoe die er aankomt, want dat is strikt geheim. (...) Ik kan mij niet een verzoek herinneren dat mij bereikt heeft om luchtfoto's.

Deze foto's zijn volgens Couzy in principe ook beschikbaar voor Dutchbat.

De heer **Couzy**: Ja, natuurlijk. Die luchtfoto's waren bij onze inlichtingendienst zo voorhanden.

Dutchbat vraagt Nederland echter direct noch indirect om inlichtingen.

De heer **Karremans**: Op het moment zélf, als je daar zit, heb je geen idee wat Nederland zelf zou kunnen betekenen op het terrein van de inlichtingen. Als je om specifieke inlichtingen vraagt, doe je dat via de hiërarchieke lijn, dat wil zeggen: Tuzla-Sarajevo-Zagreb. (...) Het ging om een VN- en niet om een NAVO-operatie.

In de enclave bevinden zich enkele *Joint Commission Observers* (JCO's), commando's van de Britse elite-eenheid *Special Air Service* (SAS). Zij worden rechtstreeks aangestuurd door de *Commander* van UNPROFOR om informatie te verzamelen. Karremans verbiedt het hun zich buiten de enclavegrens te begeven om verkenningen uit te voeren. Zo nu en dan maakt hij gebruik van de door hen aangeleverde informatie.

De heer **Karremans**: Daarnaast was er een aantal «aangewaaide» -ik zeg het wat oneerbiedig – JCO's. Ik heb ze opdracht gegeven om niet buiten de enclavegrens op te treden omdat dat niet de verantwoordelijkheid van Dutchbat betrof. (...)Ik heb ze een aantal malen bij mij op «het bureau» – als ik het zo mag noemen – gehad. (...) Ik heb met ze gesproken over hun taken en over onze taken, met name waar het het verzamelen van inlichtingen betrof. Ik heb ze duidelijk te kennen gegeven dat ze niet buiten de enclavegrenzen mochten optreden. Het viel niet binnen het mandaat. Het is ook nooit in een opdracht opgenomen om buiten de enclavegrenzen op te treden om na te gaan of op die manier inlichtingen konden worden verzameld. (...) Nogmaals, bij tijd en wijle hebben wij gebruik kunnen maken van de inlichtingen die de JCO's verzamelden. Zij hadden overigens hun eigen verbindingsmiddel, een heel klein radio'tje met een schotelantenne. Op die manier hadden ze een rechtstreekse verbinding met hun hogere echelon. (...) Mannen [als de JCO's] opereerden niet alleen in het gebied waar wij toevallig zaten maar ze wisselden in ploegen, in het hele gebied. Ze waren als gevolg daarvan qua inlichtingen veel beter op de hoogte dan wij, maar ze waren niet echt «happy» om alle informatie die ze hadden door te geven.

De JCO's rapporteren aan UNPROFOR in Sarajevo, waar de informatie wordt verzameld en geanalyseerd. Voor zover mogelijk wordt deze informatie doorgeleid.

De heer **Nicolai**: Alle meldingen van die JCO's kwamen binnen in Sarajevo. Strikt genomen rapporteerden die aan Smith en niet aan mijn staf, aan mijn sectie Operatiën van mijn staf of aan het hoofd inlichtingen van mijn staf. Maar daar waar dat nodig was, kregen wij die informatie van de generaal Smith. Ik kan alleen maar oordelen over de informatie die aan mij bekend werd gemaakt. Als dat informatie was die relevant was voor Dutchbat, werd dat ook geheid doorgegeven. Ik weet natuurlijk niet of ik alle informatie kreeg. Ik heb proberen te schilderen dat maar heel mondjesmaat informatie bekend was, eigenlijk veel minder dan wij graag wilden. Je geeft op «need to know»-basis de informatie aan Dutchbat door. Ik kan mij niet herinneren dat wij Dutchbat veel tot steun hebben kunnen zijn als het ging om wat er rondom die enclave gebeurde. Daar hadden wij nauwelijks informatie over.

Soms leveren de contacten wel informatie op maar blijkt deze informatie achteraf niet waar te zijn. Zo vertelt de lokale commandant van het Bosnische regeringsleger op 8 juni 1995 dat hij de volgende dag een aanval van de Bosnische Serviërs verwacht.⁶¹

De heer **Karremans**: Het kan zijn dat het geopperd is in een van de vele gesprekken tussen de mannen van Sectie 5 [liaisonofficieren] met wie zij regelmatig om de tafel zaten. Het plan is een keer naar boven gekomen. De JCO's hadden dat plan al een keer naar boven gebracht. Het ging om geruchtvorming. Het gonsde natuurlijk van de geruchten. De leidinggevenden van de Bosnische militairen hadden bij tijd en wijlen goede verbinding met hun hogere echelon en met hun eigen regering. Er werd in hun kanalen ook veel overlegd. Ik denk dat het vanuit dat kanaal gekomen is. Ik heb [de informatie] op schrift gesteld en gewoon via de hiërarchische lijn doorgegeven zoals ik altijd alles heb doorge-

⁶¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2017.

geven. Nee. Hier moet ik even voorzichtig zijn. Ik denk dat ik eigenlijk alles wat ik geschreven heb naar de crisisstaf heb gefaxt, dus dit ook.

Niettemin blijken al de inspanningen van Dutchbat en de hogere echelons om meer en betere inlichtingen te verkrijgen niet effectief te zijn. De aanwezige middelen zijn onvoldoende om de daadwerkelijke aanval op 6 juli 1995 te voorspellen. Dutchbat en de JCO's nemen op 5 juli 1995 wel enkele Bosnisch-Servische troepenverplaatsingen waar die de inlichtingensectie van Sector North East analyseert.⁶² Een voorbode voor een aanval de dag daarop wordt er echter niet in gezien. Het VN-rapport stelt dat er in juni 1995 geen indicaties zijn dat de enclave direct zal worden aangevallen.⁶³ De gespannen situatie die na de val van OP-E het beeld rond Srebrenica bepaalt, wordt aan het eind van de maand juni minder.

De heer **Van Baal**: In de gesprekken die met name generaal Pollé en daarna kolonel Smeets met kolonel Karremans hebben gehad, zijn alle opties aan de orde geweest. Maar tot op het laatste moment zijn wij ervan uitgegaan dat Mladic het niet in zijn hoofd zou halen om de hele enclave aan te vallen. Dat was de perceptie van ons allen. (...) Er zijn in de hele periode van de enclave verschillende signalen geweest dat er een aanval op de enclave zou komen. Pas begin juli werd het onduidelijker wat Mladic van plan was. In de periode vanaf 1994, waarin ik nadrukkelijk betrokken was bij de crisisbeheersingsoperaties, zijn er herhaaldelijk signalen gekomen dat een grootscheepse aanval op de enclave mogelijk was. Dat gebeurde niet. Ook in deze situatie, waarin de waarschuwing heel concreet was, zowel via de Bosniërs als via de JCO's, ging de aanval niet door.

Ook voor de politieke leiding komt de aanval als een volslagen verrassing. Voorhoeve doet daarom na de val navraag bij bondgenoten of zij mogelijk achteraf beschikt hebben over aanwijzingen voor de Bosnisch-Servische aanval.

De heer **Voorhoeve**: (...) ik vond dat de Servische aanval zo geolied en snel verliep en dat die aanval zo duidelijk niet was voorspeld in de Nederlandse intelligence-verslagen dat ik vragen ben gaan stellen over wat onze bondgenoten eigenlijk wisten. Mij is toen na enige tijd gemeld dat een bondgenoot – houdt u mij ten goede dat ik nu niet specificeer, want dit soort zaken valt onder de Wet bescherming staatsgeheimen – half juni een Servische bron had die meldde dat Mladic voornemens was om de drie oostelijke enclaves binnenkort op te rollen. Mijn vraag was vervolgens natuurlijk wanneer die melding aan Nederland was medegedeeld. Die melding dat een Servische bron – wij hebben het niet over een bevestigde bron – dit had gemeld aan een inlichtingendienst van een bondgenoot, is bij de MID na de val van de enclave binnengekomen. Het is dus een voorbeeld van te trage mededeling van inlichtingen aan bondgenoten. Tegelijkertijd moet men hieraan niet al te sensationele conclusies verbinden, want «inlichtingen» is ook het voortdurend inschatten van de betrouwbaarheid van bepaalde geruchten. Inlichtingen komen binnen in een brij van informatie waaruit moet worden geselecteerd: wat de analisten politiek relevant achten, gaat omhoog naar politieke kanalen en wordt daar gezien; daarmee gaat tijd verloren. Daarna wordt al dan niet besloten om die inlichtingen mede te delen aan bondgenoten die daaraan iets zouden kunnen hebben. In ieder geval is deze melding veel te laat bij ons binnengekomen. Ik heb toen alleen in een commentaar hierop gezegd: dit is dus niet goed verlopen; waarom is dit ons niet tijdig gemeld en waaraan ligt dit? Ik kon aan de datumstempels zien dat het gewoon veel te laat bij Nederland was binnengekomen. Ik ben toen naar een grotere bondgenoot gegaan. Dat was een middelgrote bondgenoot. Ik ben toen naar de allergrootste bondgenoot gegaan, de Verenigde Staten. Ik heb mijn Amerikaanse collega het volgende gevraagd: willen jullie alle satellietfoto's van die periode aan rechter Goldstone ter beschikking stellen en alles melden wat de inlichtingendiensten hebben gezien of – achteraf materiaal nog eens analyserend – hadden kunnen zien wat daar precies is gebeurd, want dat is essentieel voor het oorlogsmisdadentribunaal. De tweede vraag die ik stelde was of mijn Amerikaanse collega en zijn chef Defensiestaf het door mij vernomen gerucht konden bevestigen dat telefoonverkeer van Mladic, waarin hij verzoekt om zo spoedig mogelijk een groot aantal

⁶² NIOD, «Srebrenica», p. 2075.

⁶³ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 236, p. 57.

bussen te leveren, door een niet nader te specificeren bondgenoot was afgeluisterd. Kunnen jullie dat bevestigen en op welke datum was dat? Dit vond ik belangrijk om in te schatten of dit moord met voorbedachten rade was. Ik wilde ook weten of dit telefoontje wellicht naar Belgrado was gegaan en wat dus de betrokkenheid van Milosevic en de zijnen hierbij zou kunnen zijn geweest. Op die vraag kreeg ik het antwoord «dat bericht kunnen wij niet bevestigen, dat weten wij niet en als wij het zouden weten, zouden wij daar niet zomaar een antwoord op kunnen geven, want dan geven wij bronnen bloot».

4.3.4 De noodkreet van Karremans van 5 juni 1995

Op 5 juni 1995 stuurt Karremans een fax naar de KL Crisisstaf waarin hij zijn zorgen uitspreekt over de steeds hopelozere wordende situatie van Dutchbat: de opdracht van het bataljon is niet langer uitvoerbaar, de ondersteunende eenheden hebben hun werkzaamheden al gestaakt, patrouilles zijn tot het absolute minimum beperkt en steunverlening aan de burgerbevolking is stopgezet. Karremans waarschuwt: «als zich op korte termijn geen wijzigingen voordoen, is het niet uitgesloten dat zich een ramp zal voltrekken.»⁶⁴

De heer **Karremans**: Ik heb die berichten gegeven eigenlijk naar aanleiding van OP Echo en omdat het daarna ook een stuk rustiger werd. Toen ben ik in de pen geklommen en heb eerst een bericht in het Engels opgesteld voor de VN-kanalen en dat gewoon in de hiërarchische lijn gestopt, dus naar Brantz, Haukland, Sarajevo en Zagreb. Toen ik toch aan het schrijven was, heb ik er een bericht in het Nederlands achteraan geschreven. Wetende dat men in Nederland op de hoogte was –althans dat mocht ik aannemen –van hoe schrijnend de toestand daar was, wilde ik nog eens goed aangegeven hoe op dat moment de toestand was. Ik wilde dat niet onder stoelen of banken steken: de toestand was schrijnend, niet erg maar héél erg. Ik heb heel lang overwogen om er zelf mee naar buiten te komen door te zeggen: luister, ik ben niet meer in staat om mijn opdracht uit te voeren. Het ergste wat je als bataljonscommandant kan overkomen, is te moeten zeggen dat je niet langer meer je opdracht kunt uitvoeren. Ik heb dat dus op die manier omschreven. Ik heb niet alleen geschreven hoe wij als bataljon ervoor stonden want daarvoor waren wij getraind. Wij waren fysiek in een wat betere conditie dan de vluchtelingen. Maar waarvoor zaten wij daar? Wij zaten daar per slot van rekening voor de vluchtelingen. Uit dien hoofde heb ik echt aan de bel getrokken en gezegd: luister, zo kan het niet langer meer! Als er geen UNHCR-konvoien meer binnenkomen, als wij zelf niet meer bevoorrad worden met hulpmiddelen – met name voedsel, reserveonderdelen en diesel teneinde de voertuigen te kunnen inzetten en geneesmiddelen – om de burgerbevolking te kunnen helpen, dan werkt het niet langer meer.

Zowel UNPROFOR als Den Haag erkennen de ernst van het bericht. Zij interpreteren het echter eerder als een teken van de steeds voortgaande verslechtering van de situatie van het bataljon dan als een acute noodkreet. Bovendien zijn hun handen in veel opzichten gebonden. Nederland is afhankelijk van de VN en de VN op zijn beurt van de Bosnische Serviërs.

De heer **Nicolai**: Dat was uiteraard een bijzonder ernstige boodschap. Die boodschap is door ons opgevat als: het bataljon is eigenlijk niet meer operationeel inzetbaar. (...) De fax is uiteraard ook besproken met de generaal Smith, want het is natuurlijk niet niks: het is het enige middel dat je in die enclave hebt. Als zij zeggen dat zij eigenlijk niet meer berekend zijn voor hun taak, staat de missie daarmee op de tocht. Wij hebben dus besproken wat wij daaraan zouden moeten doen. De acties zijn tweërlei geweest, nog los van het feit dat daarover natuurlijk ook nog wel contact met Nederland is geweest. Primair zagen wij het echter toch als een VN-probleem. Er was al geruime tijd een operatieplan in de maak om Dutchbat door de lucht te bevoorraden. Dat was in dat stadium eigenlijk al helemaal uitgewerkt. Het vervelende was alleen dat er nog onvoldoende draagvlak was bij de landen die daar een bijdrage aan moesten leveren. Zij wilden zo'n operatie, die buitengewoon riskant zou zijn, eigenlijk uitsluitend uitvoeren als inderdaad het «leven»

⁶⁴ Th.J.P. Karremans, «De toestand in Srebrenica», TK9589 Potocari, 5 juni 1995; NIOD, «Srebrenica», pp. 1922–1924.

van Dutchbat op het spel stond, dus bij wijze van spreken als zij op het punt stonden om uitgehongerd te raken. Zolang dat nog niet het geval was, wilden zij daar niet aan meewerken. Daar zijn wel contacten over geweest, met name op de niveaus boven ons, om te proberen om binnen de VN draagvlak te krijgen van de troop contributing nations, maar op dat moment was dat er niet.

Ook in Den Haag veroorzaakt de fax ongerustheid.

De heer **Van Baal**: Het was een alarmerend bericht. Van alle berichten die overste Karremans in de voorgaande periode gestuurd had, was het het meest dramatische. Het bericht is onmiddellijk doorgestuurd naar het DCBC en ter hand gesteld aan iemand die ervoor gezorgd heeft dat het bij de minister, de staatssecretaris, de bureauchefs, de CDS en de PCDS terecht kwam. De inhoud ervan was niet geheel en al onbekend. Minister Voorhoeve was in de periode dat het bericht bij ons binnenkwam, bij het Defensie planning committee in Brussel. In een informele bijeenkomst voorafgaand aan die bijeenkomst is uitvoerig over de situatie in Srebrenica gesproken, ook over de deplorabele situatie waarin overste Karremans met zijn bataljon zat. Bovendien kwam daar aan de orde het verzoek van minister Voorhoeve om te overwegen een luchtbrug in te stellen om in ieder geval de medische en logistieke situatie van het bataljon te verbeteren, zodanig dat het bataljon inzetbaar was en zijn taken kon blijven uitvoeren. Om allerlei redenen is er op dat moment geen besluit over genomen. (...) Er zijn vele pogingen ondernomen om dat wél te doen en de situatie te veranderen. Er is wel degelijk geprobeerd, zeker door minister Voorhoeve en de CDS, om de situatie te keren. (...) Iedereen was zeer wel doordrongen van de ernst van de situatie. Ik kan het mij voorstellen dat overste Karremans voortdurend dacht: gebeurt er nou nog wat? Maar de VN kon op dat moment helemaal niks. Generaal Janvier kon absoluut geen opdrachten geven aan de Engelse of Franse eenheidscommandanten met helikopters om naar Srebrenica te vliegen. Janvier had de macht niet om dat te doen. Of zij het wilden of niet, is niet aan de orde.

De regering erkent de ernst van de situatie. Zij ziet de waarschuwing echter ook als een bericht in een langere reeks van slecht nieuws.

De heer **Voorhoeve**: Dat alarm was zeer terecht. De conclusies die uit het alarm konden worden getrokken, waren al getrokken uit eerdere alarmen. Dit was overigens het meest indringende alarm, maar we waren al volop bezig om de toenemende hopeloosheid van de situatie te bestrijden met nieuwe maatregelen, in het bijzonder de versterking van UNPROFOR. De inhoud van de fax van 5 juni is mij getoond door de Chef Defensiestaf. Dat moet na de 5de zijn geweest, want op de 5de zelf zat ik buiten Nederland. In de ministerraad van 7 juni stelde ik aan de orde dat de situatie van Dutchbat steeds slechter werd. Die mededelingen nemen overigens steeds meer toe: ik tref ze namelijk op verschillende momenten ook aan in de ministerraadnotulen van mei. Wat in de fax van de heer Karremans stond, kon je overigens ook destilleren uit de wekelijkse situatierapporten die in maart, april, mei, juni aan mij werden voorgelegd.

Bovendien is ook Nederland in internationaal verband al enige tijd druk bezig om steun te verwerven teneinde de penibele situatie van Dutchbat te verlichten. De fax van Karremans wordt beschouwd als een bevestiging van de noodzaak van deze inspanningen.

De heer **Voorhoeve**: Wat moesten wij doen om de situatie te verbeteren? We moesten aandringen op bevoorrading: Dutchbat weer operationeel maken, was de eerste zorg. Dat deden we dag in, dag uit. We moesten aandringen op bevoorrading uit de lucht. Daarmee waren we in december van het voorgaande jaar begonnen, dat was keer op keer vastgelopen.

(...) Wij waren bezig met het overal bepleiten van de versterking van UNPROFOR, met de versterking van de bevoorrading en met – maar dat staat hierbuiten – het overdragen van de enclave per 15 juli aan Oekraïne.

(...) Ik weet niet of de fax er was, maar de inhoud van de fax, de steeds erger wordende situatie, heb ik wel [in de Ministerraad] aan de orde gesteld. Laat ik mijn aantekeningen

raadplegen: «Woensdag 7 juni. Versterking van UNPROFOR nodig. Voorstel om 170 mariniers te sturen van Nederlandse kant. Situatie in Srebrenica is inmiddels nijpend, nauwelijks voedsel en brandstof. Bosnische Serviërs trachten OP's te veroveren. Bevoorrading nodig. NAVO zou veilige gebieden moeten instellen. Luchtwapen kan niet worden gebruikt zolang represailles op de grond mogelijk zijn.» Dat is wat ik letterlijk in de notulen aantref. Iedereen [binnen de Ministerraad] was bezorgd, vroeg zich af wat wij eraan konden doen. Het veroorzaakte nogal wat discussie dat ik op de conferentie in Parijs had toegezegd dat wij militaire middelen zouden leveren voor de Quick reaction force [bedoeld wordt: Rapid Reaction Force]. De vraag of we er nog meer aan zouden moeten bijdragen, werd besloten met de conclusie: ja, wij moeten doorgaan met versterken. Vervolgens is gesproken over de situatie in Srebrenica. Wat ik u voorlas, zijn mijn notities uit het herlezen van de ministerraadnotulen.

De fax van 5 juni 1995 komt bij Van Mierlo echter niet over als een extra dringend alarm.

De heer **Van Mierlo**: Ik weet niet meer of die fax in de ministerraad... Ik denk het wel, maar ik was in die tijd ook niet altijd aanwezig in de ministerraad. Ik was vaak weg, dus ik weet het niet. (...) Maar de mededeling dat Karremans rapporteert dat de situatie slecht is. Het woord «ramp», «dreigende ramp» kwam niet zo aan, omdat je ook niet wist wat hij daarmee bedoelde. Je denkt nu dat hij misschien wel de slachting van de mensen bedoelde, maar toen was het gewoon: de situatie van de mensen is slecht en ik kan het zo niet meer houden. Dat is door ons doorgegeven aan New York, dat is bij mijn weten ter sprake gekomen met de PV-NAVO. Ik weet niet meer of ik zelf op die fax een bepaalde persoonlijke actie heb ondernomen. Dat weet ik niet meer.⁶⁵

Op 20 juni 1995 arriveert weliswaar een konvooi maar de aangevoerde voorraden zijn dusdanig gering dat het geen structurele verbetering van de situatie van Dutchbat betekent.⁶⁶ Karremans voelt zich in de steek gelaten.

De heer **Karremans**: Ik ben een roepende in de woestijn geweest. (...) Ik denk dat ik heel duidelijk heb aangegeven, hoe de situatie op dat moment was. Ik heb in die periode ook wel vernomen dat men daarmee in Nederland heel erg hard bezig was. Ik heb dat gehoord van de BLS en in een later stadium een keer van de minister van Defensie zelf. Het had echt wel de aandacht. (...) Ik heb een keer geschreven: Maak het bekend via het ANP, maak het wereldnieuws hoe slecht wij ervoor staan. Ik heb ook wel gezegd, dat ik wilde dat CNN in dat gebied aanwezig was geweest die dagelijks had kunnen uitzenden wat er daadwerkelijk aan de hand was. Het is eigenlijk met geen pen te beschrijven wat er inderdaad gebeurd is. Dat is de reden waarom ik die brandbrief geschreven heb. (...) Ik heb geen antwoord gehad, maar wij kregen 's ochtends wel het nieuws te zien en ontvingen ook het knipselnieuws als de fax werkte. Op die manier waren wij aardig op de hoogte van hetgeen er in Nederland gebeurde. Ik was ervan op de hoogte dat men zich in Nederland ernstige zorgen maakte. Dat was in eerste instantie ook wel mijn bedoeling, maar in tweede instantie ging het om de vraag wat eraan gedaan werd. Dat vond ik eigenlijk veel belangrijker.

Karremans krijgt geen apart antwoord op zijn fax. De buitenwereld is op de hoogte van de slechte situatie waarin Dutchbat verkeert.⁶⁷ De VN noch de Nederlandse regering is echter bij machte de situatie ten goede te keren.

⁶⁵ Openbaar verhoor H.A.F.M.O. van Mierlo, 28 november 2002, nr. 35.

⁶⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1929.

⁶⁷ Het Parool wijdt bijvoorbeeld twee artikelen aan de slechte logistieke situatie van Dutchbat: «VVD eist bevoorraden Dutchbat», 7 juni 1995, en «Toch hoop op bevoorrading bij Dutchbat», 10 juni 1995.

De heer **Van Baal**: Als u de krantenberichten uit die tijd erop naslaat en ook de televisie-uitzendingen terugkijkt, zult u verbaasd zijn over de hoeveelheid aandacht die aan [de oproep van Karremans] geschonken is. Het vervelendste was dat er niets aan gedaan kon worden, en zeker niet vanuit Nederland. Wij hadden de minister en de Chef Defensiestaf geïnformeerd. Via NAVO-kanalen en op andere plaatsen hadden wij aandacht gevraagd voor de situatie [van Dutchbat]. De communicatie daarover is vooral richting generaal

4.3.5 Het moreel van Dutchbat

De situatie waarin Dutchbat zich in het voorjaar van 1995 bevindt, verslechtert langzaam maar zeker. De belangrijkste oorzaak hiervan is de Bosnisch-Servische blokkade van de bevoorrading.⁶⁸ In paragraaf 3.2 wordt hier nader op ingegaan. Na 18 februari 1995 bereiken Dutchbat geen dieselkonvoeien meer en is het bataljon in toenemende mate aangewezen op een *minimize*-programma, waardoor de taakuitvoering in omvang en kwaliteit terugloopt. Niet alleen de voertuigen lopen op diesel, ook voor de electriciteitsvoorziening op de *compound* en de observatieposten is men op dieselgeneratoren aangewezen. Na verloop van tijd worden patrouilles niet langer gemotoriseerd maar te voet uitgevoerd en wordt de persoonlijke verzorging tot een minimum teruggeschoefd. Omdat ook voedseltransporten slechts zeer spaarzaam tot de enclave worden toegelaten, is de bataljonsleiding na verloop van tijd gedwongen slechts gevechtsrantsoenen te verstrekken. Bovendien wordt het in juni 1995 verlofgangers niet toegestaan naar de enclave terug te keren, waardoor het totaal beschikbare aantal manschappen van 600 terugloopt naar 430.⁶⁹ Hierdoor worden de overgebleven militairen zwaarder belast. Bovendien heeft Dutchbat niet alleen problemen met de Bosnische Serviërs maar ook met de lokale militairen van het Bosnische regeringsleger, die het bataljon volgens het NIOD net als de Serviërs «dwaarszaten, treiterden en manipuleerden».⁷⁰ Volgens het NIOD zijn «de randvoorwaarden voor een goede taakuitvoering ronduit slecht».⁷¹

Deze negatieve omstandigheden hebben gevolgen voor het moreel van het bataljon. Het NIOD gaat hier uitgebreid op in.⁷² Er zijn verschillende indrukken van het moreel van de manschappen. Bezoekers van buiten en functionarissen met wie het bataljon regelmatig contact heeft, beoordelen de sfeer als bedompt en het moreel als matig.⁷³ De soldaten en onderofficieren oordelen negatief over het moreel, met name wanneer de rantsoenering problematische vormen begint aan te nemen.⁷⁴ De bataljonsleiding is positiever.

De heer **Franken**: Natuurlijk waren er perioden dat de stemming in het bataljon niet «himmelhoch jauchzend» was, maar dat kan ook nauwelijks. Wij waren redelijk afgesloten. Wij deelden het lot van de bevolking in redelijke mate. Wij hadden geen verwarming. Wij moesten vrij snel overgaan op één keer per week twee minuten douchen voor de mensen, omdat er geen water was. Water moesten wij zelf zuiveren. Daar had je energie voor nodig die er niet was. Als je calorierijk kijkt, is een gevechtsrantsoen een uitstekende maaltijd, maar als je bijna maanden op gevechtsrantsoenen moet leven, is dat niet echt goed voor het moreel. Voor zover ik heb kunnen waarnemen – en ik heb zelf behoorlijk wat patrouilles gelopen en vrij veel bij de mannen gekeken – heeft dat er niet toe geleid dat het direct en absoluut disfunctioneren teweeg bracht.

De situatie waarin Dutchbat verkeert mag echter slecht zijn, zij is beter dan die van de burgerbevolking in de enclave. Volgens het NIOD «druist dit in tegen het gevoel van rechtvaardigheid» bij het bataljon.⁷⁵

⁶⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 1913.

⁶⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 1915.

⁷⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1608.

⁷¹ NIOD, «Srebrenica», p. 1913.

⁷² NIOD, «Srebrenica», pp. 1600–1605, 1607–1614, 1912–1922.

⁷³ NIOD, «Srebrenica», pp. 1603, 1604.

⁷⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 1920–1921.

⁷⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 1913.

De heer **Karremans**: Je wilt als Nederlander zoveel mogelijk doen. Dat was ook onze opdracht, vooral ook humanitair gezien. Je kunt met een goed woord veel doen maar als iemand ziek wordt en je geen geneesmiddelen meer hebt, als iemand moet worden geopereerd en daarvoor de middelen niet aanwezig zijn, dan zinkt je de moed wel eens in de schoenen. Dat heb ik op het einde ook bij de mannen geconstateerd.

Tegenover het NIOD heeft Karremans aangegeven dat de geïsoleerde situatie waarin Dutchbat III vanaf april verkeert het moreel in negatieve zin beïnvloedt.⁷⁶ In zijn verhoor verklaart hij dat het moreel lange tijd goed is geweest, tot in de julidagen van 1995.

De heer **Karremans**: (...) Terugkomend op het begrip «moreel» wil ik niet onder stoelen of banken steken dat het moreel, gezien de omstandigheden, best hoog was. Het steeg zelfs, ondanks die omstandigheden. Ook al konden wij geen moer aan die omstandigheden doen, met het moreel zat het niet slecht. Uiteraard ging het achteruit in de julidagen.

Franken wijst de leden van Dutchbat zonnodig op de situatie waarin de bevolking van de enclave zich bevindt. Dit werkt volgens hem opbeurend.

De heer **Franken**: In algemene zin was het daarmee eigenlijk best goed gesteld. Dat was verbazingwekkend genoeg. (...) Ik heb zelf altijd benadrukt: als je weer eens gedemotiveerd raakt, loop dan het dorp eens in en kijk naar de bevolking. Voor hen zijn wij hier. Daarvan trachten wij de mensen te doordringen.

Voorhoeve is zich echter bewust van het slechte moreel.

De heer **Voorhoeve**: (...) De berichten over de logistieke en morele situatie waren slecht: het moraal was slecht vanwege de geïsoleerde en afgelegen situatie.

4.3.6 De aanval van de Bosnische Serviërs

In de nacht van 5 op 6 juli 1995 beginnen de Bosnische Serviërs doelen in de enclave te beschieten: zowel het Bosnische regeringsleger, de burgerbevolking als Dutchbat krijgen in de loop van de dag inslagen te verwerken.⁷⁷ Infanterie-aanvallen op posities van het Bosnische regeringsleger worden afgeslagen. Bosnische militairen signaleren ook Bosnisch-Servische troepenbewegingen langs de grens van de enclave. De commandant van het Bosnische regeringsleger in Srebrenica, Becirovic, vraagt Dutchbat om terug te vuren en een *air strike* aan te vragen. Dutchbat antwoordt dat het dat zal doen op basis van een eigen inschatting van de situatie.⁷⁸ De OP's ontvangen geen nadere instructies omdat de rol van Dutchbat in de ogen van de bataljonsleiding niet wezenlijk verandert, ook niet in het licht van de veranderde omstandigheden van de toegenomen Bosnisch-Servische beschietingen. Volgens Franken luiden deze instructies dat geweld wel kan worden gebruikt.

De heer **Franken**: Ik heb [op 6 juli 1995] niet letterlijk de opdracht gegeven om te schieten. Het is een lopende opdracht. De OP's moesten bezet blijven. Als zij aangevallen werden, zouden zij zich verdedigen. Verdedigen kun je ultiem doen door op je tegenstander te schieten. Het was mijn verwachting dat het in die lijn zou gebeuren.

Net als bij de val van OP-E op 3 juni 1995 heeft het Bosnische regeringsleger echter zijn stellingen verlaten, waardoor van een aaneengesloten verdediging geen sprake meer kan zijn.

De heer **Franken**: (...) Het werd doorkruist, omdat de OP-bemanningen al heel snel ontdekten dat zij er alleen zaten en dat de Moslims weer eens verdwenen waren.

Kapitein Groen, de commandant van de B-compagnie wiens OP's onder vuur liggen, stelt dat Dutchbat een passieve opstelling hanteert. Hij handhaaft de dan geldende instructies.

⁷⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1610.

⁷⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2100.

⁷⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2102.

De heer **Groen**: Dat waren de instructies die zij in wezen al hadden. Omdat wij geen aaneengesloten linie hadden, kozen wij bepaalde locaties in het gebied om zoveel mogelijk waar te nemen.

Proberen de Bosnisch-Servische aanvallen af te slaan, is niet aan de orde.

De heer **Groen**: Het is dan de vraag wat je daarmee wilt bereiken. Nogmaals, met de middelen die je hebt, kun je in zo'n situatie misschien iets van symbolische waarde doen. Bij de eerste OP's die eruit gingen, zoals de OP Uniform, stonden de mensen gewoon op de OP voordat je het in de gaten had. Dan kun je er sowieso al weinig tegen doen. Het enige wat de zaak had kunnen afstoppen, zou luchtsteun geweest zijn. Je probeert de zaak zo goed mogelijk in kaart te brengen en zoveel mogelijk informatie door te geven, opdat men goed weet wat er aan de hand is en iets kan doen.

Groen ziet voortdurende neutraliteit en deëscalatie van de gevechten als taak van Dutchbat. Terugvuren beschouwt hij als een risico.

De heer **Groen**: Wij waren er als VN-eenheid nog steeds om juist te proberen, de zaak te deëscaleren en niet meteen de boel te laten escaleren. De gevolgen daarvan zouden anders niet te overzien zijn. In zelfverdediging mocht je uiteraard het vuur openen. Er is inderdaad een kans dat de zaak daarmee escaleert. Als men zich niet meer aan de VN-status lijkt te storen waarmee je eigenlijk de wereldgemeenschap vertegenwoordigt, en als men toch de aanval op zo'n gebied opent, dan moet je goed beseffen wat een reactie teweeg zou kunnen brengen. Men heeft dan kennelijk al de stap genomen om de internationale gemeenschap aan te vallen. Het is dan maar de vraag wat je met het uitschakelen van een aantal mensen kunt bereiken, anders dan een symbolische daad. Als je echt iets wilt bereiken, zul je een massale actie moeten ondernemen. De middelen daarvoor waren niet ter plaatse beschikbaar, dus zou je alleen iets met het luchtwapen kunnen doen. En anders moet je goed beseffen wat een eventuele reactie tot gevolg zou kunnen hebben, een mogelijke escalatie dus. (...) Dat moet je op zo'n moment goed beseffen, want dan is er geen weg terug meer. Je hebt geen contact met die mensen, je kunt er niet over praten.

Na het aanvankelijke luwen van de gevechten op 7 juli 1995 zetten de Bosnische Serviërs op 8 juli 1995 de aanval met alle kracht door. De OP's en de UNMO's tellen enkele honderden inslagen, zowel rond de OP's en de linies van het Bosnische regeringsleger als in Srebrenica-stad en Potocari.⁷⁹ Het zwaartepunt van de gevechten ligt in het zuidoosten van de enclave, vlakbij OP-F.

De heer **Groen**: De beschieting veranderde op 8 juli om 14.00 uur in een aanval, want toen werd OP Foxtrot gepakt. Daarna is het spelletje «packman» begonnen, zoals wij dat kwalificeerden. Toen werden er achter elkaar een groot aantal observatieposten ingenomen.

Door de Bosnische regeringslinies gebroken Bosnisch-Servische eenheden nemen OP-F zwaar onder vuur en dwingen de bemanning de OP te verlaten.⁸⁰

De heer **Franken**: Men ontdekte dat men ineens omringd was door Serven. Men zat vast bij de Serven. Mij is dat gemeld. Ik heb toen aangegeven dat men desondanks moest trachten gewoon terug te komen. Verbijsterend genoeg is dat zelfs min of meer gelukt. Zij zijn met de YPR teruggekomen.

Onderaan de heuvel waarop OP-F is gelegen, wordt de bij de waarschuwingspost behorende YPR tegengehouden door het Bosnische regeringsleger. Uit woede om het opgeven van de OP gooit een strijder van het regeringsleger een handgranaat naar de YPR die soldaat Van Renssen

⁷⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2114.

⁸⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2115–2116.

dodelijk verwondt.⁸¹ Met grote spoed vervolgt de pantserwagen zijn weg via Srebrenica-stad naar Potocari, waar Van Renssen overlijdt.

Rond 19:00 uur wordt ook OP-U door de Bosnische Serviërs ingenomen.⁸² Met het incident van Van Renssen in gedachten, prefereert de bemanning zich over te geven aan de Bosnische Serviërs in plaats van terug te keren naar de *compound* in Srebrenica.⁸³ Daarmee beschikken de Bosnische Serviërs over hun eerste zes Nederlandse gijzelaars.

Op 9 juli 1995 om 9:00 uur wordt OP-S ingenomen door de Bosnische Serviërs. Ook de bemanning van deze waarnemingspost prefereert overgave aan de Bosnische Serviërs boven een risicovolle terugkeer naar Srebrenica.⁸⁴ Daarmee komt het aantal gijzelaars op veertien. Met OP-U en OP-S zijn de twee «opvolger-OP's» van OP-E ingenomen, waarmee het *Swedish Shelter Project* en de toegangsweg tot Srebrenica-stad voor de Bosnische Serviërs openliggen. De aanvallen van de Bosnische Serviërs op de posities van het Bosnische regeringsleger nemen in hevigheid toe.⁸⁵ Rond 18:30 uur wordt ook OP-K door de Bosnische Serviërs overgenomen. Ook deze bemanning verkiest een gang achter de Bosnisch-Servische linies. Er zijn dan in totaal dertig gijzelaars in Bosnisch-Servische handen, waarvan er zich twintig in Bratunac en tien in Milici bevinden.⁸⁶ De bemanning van OP-D besluit om na de inname van OP-K zich wel in de enclave terug te trekken. Dit wordt door Bosnische regeringsleger-militairen tegengehouden en lukt pas de volgende ochtend, na uitvoerig overleg.⁸⁷

In de hogere echelons van de VN worden de ontwikkelingen in Srebrenica op de voet gevolgd. Men gist naar de bedoelingen van de Bosnische Serviërs.

De heer **Brantz**: Wij dachten allemaal dat wij het Gorazde-principe zouden krijgen: de Serven schieten een beetje hier en een beetje daar, gebruiken wat meer druk, proberen de stabiliteit binnen de sector toch te doorbreken.

Ook Nicolai is men de mening toegedaan dat het hier gaat om een beperkte aanval waarbij de Bosnische Serviërs door het innemen van een zuidelijk deel van de enclave hun aanvoerlijnen belangrijk kunnen bekorten.⁸⁸ Ook in Zagreb wordt er zo over gedacht.

De heer **De Jonge**: Wij hebben daar tot en met 9 juli mee geworsteld. Was dit een voorloper van een totale aanval om de hele enclave te overlopen, in te nemen of waren het een aantal prikacties van de Serviërs met een bepaald beperkt doelletje?⁸⁹

Brantz komt op 8 juli 1995 echter tot de conclusie dat het Mladic wellicht te doen is om de gehele enclave.

De heer **Brantz**: Ik heb op 8 juli [tegen Sarajevo en Den Haag] gezegd: ze hebben twee voeten in de enclave; ik denk dat dit een springplank is voor Mladic, als je hem goed kent en hem goed doorgrondt, om naar voren te gaan. In Sarajevo had ik toen veel contact met de toenmalige overste De Ruiter. In Den Haag zal ik het gezegd hebben tegen het Sitcent. Ik meen dat ik in dat geval overste Felix of kolonel Dedden aan de telefoon heb gehad. Het was 8 juli, maar ik heb dat gebaseerd op de informatie en de signalen die wij hebben gekregen van 3 juni tot en met 8 juli. (...) Het heeft in elk geval niet geleid tot aanvullende richtlijnen of informatiestromen, waaruit ik kon concluderen dat bepaalde dingen anders zouden moeten.

⁸¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2116–2119.

⁸² NIOD, «Srebrenica», p. 2125.

⁸³ NIOD, «Srebrenica», p. 2126.

⁸⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2131.

⁸⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2140.

⁸⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2143.

⁸⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2142–2143.

⁸⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2127–2128.

⁸⁹ Openbaar verhoor J.H. de Jonge, 15 november 2002, nr. 16.

Op 8 juli 1995 (volgens het NIOD op 9 juli 1995) vindt in Genève een bijeenkomst plaats onder leiding van de SGVN Boutros-Ghali, waar de situatie van UNPROFOR wordt besproken.⁹⁰ Aanwezig zijn speciaal VN-gezant voor Bosnië Akashi, Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen Ogata, VN-onderhandelaar Stoltenberg, de generaals Janvier en Smith en de onder-Secretarissen-Generaal Annan en Goulding, kortom de gehele VN-top. Men is bijzonder pessimistisch gestemd over het verdere verloop van de operatie. Volgens het VN-rapport komt de situatie in Srebrenica tijdens de vergadering niet aan de orde.⁹¹ Ook het NIOD stelt dat Srebrenica niet ter sprake komt.⁹² Volgens Smith wordt de situatie in de enclave tegen het einde van de bijeenkomst echter wel kort besproken. Ook in Genève bestaat de indruk dat het de Bosnische Serviërs te doen is om de zuidpunt van de enclave.

Mr **Smith**: (...) The situation in Srebrenica was discussed, as I recall it, at the end of the meeting. My memory is that we were concerned about the situation. I can remember having been upset with the death of the Dutch soldier. What I cannot remember is whether I learned about it before the meeting, after the meeting or during it. I do not remember that. My irritation was that this was caused by the Bosnians, if I recall correctly, throwing a grenade at this patrol. It was the two groups of people on the inside – the Dutch battalion and the Bosnians – who were in this problem and not the Serbs, while we had enough problems as it was with the Serbs. And then there were 30 soldiers taken hostage.

As I recall it, the judgement at the end of the meeting was the same as during the week, namely that this was a case of the Serbs operating to open up and free that road I mentioned earlier, on the south side of the Srebrenica enclave. This was more of the same squeezing process.

Ook in Den Haag heerst onzekerheid over de komende dagen. Op 9 en 10 juli 1995 wordt de mogelijkheid geopperd dat de inname van de gehele enclave tot de mogelijkheden zou kunnen behoren.

De heer **Hilderink**: In de eerste evaluaties dachten wij aanvankelijk dat het een soort «VN'etje pesten» was, zoals de Britten in Gorazde hadden meegemaakt, waarbij de omvang van de enclave werd samengedrukt. Toen zich dit verder begon te ontwikkelen kwamen andere ideeën op: zou het kunnen zijn dat de Serviërs de zuidelijke kant van de enclave in bezit wilden hebben, omdat daar een belangrijke verbindingsweg doorheen liep? Pas daarna kwam op enig moment de gedachte, gelet op de zich ontwikkelende omstandigheden, dat zij de gehele enclave wilden hebben. Op 10 juli. Misschien op 11 juli, maar ik denk de 10de. Die opties zijn in elk geval op 9 en 10 juli op papier gezet.

Ook de politici hebben nog geen vastomlijnd idee van wat de bedoelingen van de Bosnische Serviërs zijn.

De heer **Van Mierlo**: (...) ik ontleende mijn kennis gewoon aan wat er uit de bunker kwam. Daar moest Voorhoeve het ook mee doen. Voornamelijk vanuit de bunker was het beeld dat het niet om de enclave zelf ging.. Het was ook vrij onlogisch dat Mladic die enclave zou willen. Het sparen van de enclave zou betekenen een toenemende gijzelneming van het hele Dutchbat als onderhandelingspunt voor de rest van Bosnië. De verwachting was dus – ook Karremans dacht dat – dat het ging om de zuidelijke route en dat hij de enclave zou laten liggen. Tot de 9de. Toen is er een beleidswijziging gekomen.

⁹⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2129–2130; UN, «The Fall of Srebrenica», par. 259–261, pp. 62–63.

⁹¹ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 260, p. 62.

⁹² NIOD, «Srebrenica», p. 2129.

De heer **Kok**: (...) Maar zelfs met de kennis van nu moeten wij vaststellen dat op 6 juli en in het weekend dat daarop volgde, de ware intenties van Mladic nog onvoldoende helder waren. Dat blijkt wel uit de geschiedschrijving en de analyses. Als ik dan de stap maak naar de kennis van nu: nee, wij konden niet bevroeden, meen ik, dat datgene erop zou volgen wat erop gevolgd is. Temeer omdat het incident een ernstig incident was, maar

toch ook een onderdeel van de keten van gebeurtenissen in dat gebied, uiteraard ook buiten Srebrenica, die allemaal tot uitdrukking gaven dat er een zeker grimmigheid was ontstaan of dat de grimmigheid in omvang toenam.⁹³

Hoewel het NIOD begrip voor de situatie heeft, uit het NIOD wel kritiek uit op de taakverdeling tussen Karremans en Franken.⁹⁴ Het concludeert dat Franken een zodanig prominente rol bij de aansturing van het bataljon aanneemt dat Karremans als commandant aan het zicht van de manschappen wordt onttrokken. Franken pareert dit commentaar tijdens zijn verhoor:

De heer **Franken**: (...) Toen het echt spannend werd – aanvankelijk na Echo en zeker nadat Foxtrot gevallen was – werd overste Karremans zodanig vroegen externe bronnen zoveel aandacht van de overste Karremans – ik wilde bijna het woord «lastig vallen» gebruiken – dat het er automatisch toe leidde dat ik binnen de richtlijnen en de vangrail die hij gesteld had, beslissingen moest nemen die overigens daarna of zo kort mogelijk daarna met hem gecommuniceerd werden.

Wat was hier het normale optreden van een bataljon? Ik was nagenoeg de enige stafofficier. Gelukkig zat een groot deel van de bataljonsstaf in Zagreb. «Gelukkig» is in dit verband erg cynisch, dat moge duidelijk zijn. De bataljonsstaf als zodanig bestond niet. Ik was al S4 in mijn tweede functie, dat wil zeggen: de logistieke man van het bataljon. Het hoofd Operatiën zat in Zagreb, dus in dat opzicht nam ik dat ook mee. Het enige voordeel hiervan was dat de coördinatie binnen de staf erg gemakkelijk was. Dit was in wezen de situatie. Normaal is echter dat tijdens een lopend gevecht de S3 in eerste instantie de aansturing doet. De bataljonscommandant zit als het ware naast hem, maar hij is de man die iets over de radio roept. Als de situatie heel spannend wordt, doet de commandant dat zelf. Deze gang van zaken werd redelijk doorkruist door het feit dat men niet accepteerde dat ik de externen te woord stond. Men wilde per se overste Karremans aan de telefoon. Dat gebeurde heel veelvuldig, storend veelvuldig.

Op zichzelf is het natuurlijk prima. Ik heb er ook geen moeite mee gehad om wat te zeggen. Laat dat duidelijk zijn. Het is een slechte zaak dat als beslissingen worden genomen waarvoor je ongeveer twee seconden voorbereidingstijd hebt, dat een plaatsvervanger in wezen doet. Zoiets zou de commandant moeten doen, maar die kon dat niet, want dan hing hij weer eens aan de telefoon met generaal X.

Ook generaal Bastiaans, die tijdens de debriefing ook de bataljonsleiding onderzoekt, zet kanttekeningen bij de taakverdeling.

De heer **Bastiaans**: Mijn indruk was al gevoed met mededelingen op weg daarheen. Ik heb mij afgevraagd of ik die er wel bij zou moeten betrekken, want op elke bataljonscommandant die naar Joegoslavië was uitgezonden, werd wel kritiek geleverd in enigerlei vorm, althans in de tijd dat ik ermee te maken had. Dat is ook niet zo verbazingwekkend als je zes maanden tot elkaar veroordeeld bent. Eigenlijk werd het beeld bevestigd dat majoor Franken de spil van het bataljon was. Ik heb in een gesprek met generaal Couzy aangegeven dat overste Karremans op z'n best uitging van het principe van indirect leiderschap en dat hij op z'n slechtst majoor Franken bij een groot aantal beslissingen gevolgd zou zijn. Verder kon ik het beeld niet vernauwen. Laat ik het zo zeggen, mijn perceptie is dat kernbeslissingen, zoals over de inzet van medisch personeel, over de inzet van de reserve, het moment waarop duidelijk is dat de commandant van de Bravo-compagnie het zwaartepunt is, neerkomen op wilsoverdracht, maar dat je dan ook moet kunnen lezen wat er binnen zo'n eenheid gebeurt. Wordt er gedaan wat jij wilt, ook al zegt men dat men het doet? Dat zijn kardinale dingen en daarbij zie je met name majoor Franken een kardinale rol spelen. Natuurlijk zal er een wisselwerking zijn geweest, maar daarvoor kan ik alleen een bandbreedte aangeven. Ik kon er niet precies de vinger op leggen. Ik heb me wel gerealiseerd dat ik ook niet wist in welke mate hoogwaardigheidsbekleders als de minister, de chef defensiestaf, de bevelhebber der landstrijdkrachten, de commandant van het Bosnia-Herzegovina Command, de commandant in Tuzla en wellicht ook de Force Commander en iedereen daartussen overste Karremans die rol onmogelijk hebben gemaakt. In zo'n crisis wil iedereen altijd persoonlijk spreken met de man die alles

⁹³ Openbaar verhoor W. Kok, 28 november 2002, nr. 37.

⁹⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2385–2395.

moet doen. Ik zeg er alleen bij dat dit niet noodzakelijkerwijs tot een slecht optreden van het bataljon leidt.

(...) Zoals ik zojuist aangaf, hoe het krachtenspel tussen de twee hoofdpersonen in het bataljon ook was, het heeft voor zover ik het kan beoordelen, in ieder geval een efficiënt resultaat gehad. Of het allemaal beter had gekund, is heel moeilijk te beoordelen.⁹⁵

4.3.7 De blocking positions

In de ochtend van 9 juli 1995 komt kolonel De Jonge, stafofficier Operatiën bij de UNPF in Zagreb, met de suggestie dat Dutchbat *blocking positions* zou moeten inrichten.⁹⁶ De Bosnische Serviërs gaan door met hun aanval op de enclave. Het is de VN nog steeds niet duidelijk welke bedoeling zij daarmee hebben.

De heer **De Jonge**: Na 6 juli, maar ook al eerder zoom ik steeds meer in op de vraag: hoe nu verder in die enclave? Je vraagt je af: was er guidance, was het duidelijk? Nee, er was niet veel guidance en het was niet duidelijk. Dit moeten wij weer zien in het licht van de onzekerheid in de staven: hoe gaan wij in vredesnaam om met de komende dagen, met al die acties, met dat steeds agressiever optreden van de Serviërs, waar wij eigenlijk geen antwoord op hebben, waar Dutchbat ook geen antwoord op kan hebben. Wat voor richtlijnen moeten wij geven, hoe moet onze policy zijn? Je ziet dat Rupert Smith daarmee worstelt, je ziet dat Janvier daarmee worstelt. Wat mij tussen 6 en 9 juli steeds meer duidelijk wordt, is dat wanneer wij niets doen, de hele VN-missie een grote disaster wordt. Je ziet dat in de enclave Srebrenica de tactiek – dag na dag wordt dat duidelijker – van de Serviërs is: een stukje inpikken, dan even wachten op de reactie, weer een stukje inpikken, wachten op de reactie, weer een OP wegschieten of weggagen, wachten op de reactie. Toen was mijn redenering ergens in de ochtend van 9 juli: als dit nog vier dagen duurt, hebben wij geen schot gelost, is er niets gebeurd en is de enclave weg. Dat zit je echt met een groot probleem. Niet alleen voor de bevolking, niet alleen voor Dutchbat, maar ook missietechnisch. Dan heeft de hele VN-missie in heel Bosnië-Herzegovina en waarschijnlijk ook in Kroatië gefaald. Als de VN hier niet ingrijpen en geen lijn in het zand trekken, is de weg open voor de Serviërs om door te gaan. De hele missie was in het gevaar aan het komen. Dat was niet de bedoeling. Je bent dan een beetje strategisch-politiek aan het denken. Ondanks het feit dat Janvier bot had gevangen in de Veiligheidsraad hadden wij niet de indruk dat de opdracht aan ons gewijzigd was door de Veiligheidsraad. Kortom, wij moesten nog steeds proberen, daar de humanitaire hulpverlening te bevorderen. Laat je je wegdrücken zonder dat er iets gebeurt uit zo'n enclave, dan komt het initiële idee van de UNPROFOR-troepen om de humanitaire hulpverlening te bevorderen en te beschermen in gevaar. Dat kan gigantische rampen veroorzaken in het hele gebied. Het had kunnen veroorzaken dat het hele gebied in vlammen was opgegaan. Vandaar dat ik bij mijzelf heb geredeneerd: dan zullen er toch iets van scherpere richtlijnen moeten komen. Als Dutchbat die niet krijgt, gaan ze door met wat ze uitvoeren en ze kunnen ook niet anders dan wat ze aan het uitvoeren zijn. Dat is almaar terugtrekken en terugvallen en op een gegeven moment hou je geen enclave meer over. Vandaar de blocking positie.

Vanuit de *blocking positions* kan vuur worden uitgebracht op de Bosnische Serviërs en aldus worden vastgesteld of de Bosnische Serviërs bij de eerste de beste tegenstand van UNPROFOR stoppen of dat ze de enclave willen oprollen. Als de Bosnische Serviërs doorzetten, zal zonder meer *close air support* moeten kunnen worden ingezet.

De heer **De Jonge**: De bedoeling van de blocking positie is voor mijzelf een situatie creëren, met name voor de Force Commander een situatie creëren, dat de volgende aanvraag voor luchtsteun wel moest worden goedgekeurd. Die wilde ik per se hebben. Dat was nog het enige dat wij konden regelen om Dutchbat te hulp te schieten. Ik moest iets doen tegen die terughoudendheid en die zeer zorgvuldige afweging waardoor tot nu toe bijna al die aanvragen niet meer gehonoreerd werden, overigens met de beste bedoelingen van de andere staven. Daar ga ik van uit. Zij probeerden in te vullen wat de

⁹⁵ Openbaar verhoor G.J.M. Bastiaans, 20 november 2002, nr. 25.

⁹⁶ De totstandkoming en uitvoering van de *blocking positions* staat uitvoerig beschreven in het NIOD, «Srebrenica», pp. 2150–2196.

algemene terughoudendheid ten aanzien van de inzet van close air support was. Ik moest er iets tegen doen, want anders zou de enclave echt snel weg zijn.

Een tweede aspect. Ik moest ook een situatie creëren dat mensen of commanders niet konden zeggen: wij kunnen geen close air support bieden, wij kunnen deze aanvraag niet goedkeuren want er is een te groot gevaar voor de eigen troepen. Kortom, dan moet je een geografisch gebiedje creëren waardoor er een scheiding komt tussen Serviërs, in dit geval de doelen, en de eigen troepen. Op al die observatieposten was dat allemaal onmogelijk geweest. Bij al die keren dat die observatieposten waren weggedrukt, stonden de Serviërs ineens op of om die observatiepost. Dan kan je met close air support niets meer doen.

Een derde reden voor de blocking positie was dat ik daarmee Mladic kleur wilde laten bekennen. Tot en met dat moment wisten wij nog steeds niet zeker: is dit een groot-schalige actie, zal dit leiden tot het helemaal orollen van de enclave of is het een kleine prikactie? Inrichten van de blocking positie en vervolgens kijken wat de Serviërs ermee doen. Vallen ze die blocking positie aan, dan was voor mij duidelijk dat Mladic een veel groter doel met de enclave had en dat hij in dit geval wel het risico moest accepteren om VN-troepen aan te vallen. Daar was hij terughoudend in. Dat waren zo'n beetje de baselines, de grondgedachten volgens welke ik vond dat er zo rap mogelijk iets gedaan moest worden. De opdracht is uiteindelijk neergelegd door het bureau van de Force Commander en de lijn ingestuurd: blocking positie inrichting, zuid van Srebrenica, doel: de opmars van de Serviërs tot staan te brengen.

De net aangetreden Nederlandse chef-staf van UNPF in Zagreb Kolsteren, de *Force Commander* Janvier en even later ook de Speciale Vertegenwoordiger van de Secretaris-Generaal Akashi stemmen in met het idee. Generaal-majoor Van Kappen, de net aangetreden militaire adviseur van de SGVN, doet navraag naar de situatie en krijgt bij toeval De Jonge aan de lijn die het plan met hem doorspreekt. Hij en Iqbal Riza, de plaatsvervanger van de afwezige SGVN Boutros-Ghali en OSGVN Annan in New York, vinden het een goed plan.⁹⁷

De heer **Van Kappen**: Toen de crisis ontstond, heb ik gesproken met kolonel De Jonge en ik meen een keer met generaal Kolsteren. (...) Het is in zo'n situatie verstandig dat je iemand meeneemt uit het politieke systeem. Vaak moet je namelijk de beslissing samen nemen. Kofi Annan was er helaas niet. De secretaris-generaal was er ook niet. Beiden waren op reis. Ik heb toen gevraagd of mijnheer Riza, hij was de toenmalige assistant secretary-general voor Operations, naar het Situation center kon komen. Hij is gekomen. We hebben vervolgens een gesprek gehad met kolonel De Jonge. Dat is dan weer zo'n moment waarop je zegt: ik heb wel de rapportages, maar ik heb toch het gevoel dat er meer aan de hand is dan ik weet; we hebben nu even een direct lijntje nodig. Ik heb daarom met Zagreb gebeld en kreeg kolonel De Jonge aan de lijn. Hij heeft uitgelegd wat de situatie was, voor zover hij die in Zagreb kon overzien. Hij heeft ook gezegd wat hun future intentions waren, wat hun plan was. Dat kwam eigenlijk neer op: we moeten iets doen om heel duidelijk te maken dat men echt over de rode streep stapt, we hebben het idee om een blocking position, eventueel met luchtsteun, neer te leggen. Dat zou een symbolisch gebaar naar de Serven zijn en heel duidelijk maken: je gaat nu over de streep, we trekken een streep in het zand.⁹⁸

Wel wordt onderkend dat de *blocking positions* militair-operationeel geen haalbare kaart zijn. Het is met name bedoeld als een politiek signaal.

De heer **Van Kappen**: Zowel Kolsteren als ik en ieder die er bij betrokken was, begreep dat die blocking position militair absoluut geen nut had. Militair gezien was het een gebaar, waarmee je niet zo veel kon. Je zet een blocking position neer met flanken die in de lucht hangen en die makkelijk omtrokken kon worden. Dit was typisch een moment waarop militairen gebruikt worden om een politiek signaal af te geven. Het had een zekere symbolische functie. Symboliek is overigens niet onbelangrijk in dat soort situaties. Wij hadden geen alternatief. Het enige alternatief was om het allemaal maar te laten gebeuren. Wij stonden er achter. Wij hebben ernaar gekeken. Ik zag ook wel dat het

⁹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2152.

⁹⁸ Openbaar verhoor F.E. van Kappen, 15 november 2002, nr. 15.

militair gezien weinig zinvol was. Wij hoopte op het politieke signaal van een blocking position, waarbij opdracht wordt gegeven aan VN-militairen met blauwe helmen in witte voertuigen om desnoods het vuur te openen en met alle middelen duidelijk te maken dat een van de partijen over de streep stapt. Daarin zit een vrij krachtige symboliek. Voor de militairen die het moeten uitvoeren, is het overigens een uiterst angstige onderneming.

De Bosnische Serviërs worden van tevoren ook gewaarschuwd. Akashi stuurt Mladic een waarschuwing waarin staat dat de aanval onacceptabel is, dat zijn strijdkrachten zich terug moeten trekken tot de *Confrontation Line*, dat Dutchbat bevolen is *blocking positions* in te nemen en dat wanneer deze zullen worden aangevallen *close air support* zal worden ingezet.⁹⁹

De heer **De Jonge**: Die opdracht is vergezeld gegaan van een warning; een brief op papier aan Mladic, in afschrift naar de staven, in ieder geval naar de staf in Sarajevo, waarin heel duidelijk stond: dit is de situatie, dit is onacceptabel. De brief was getekend door Akashi en er stond heel duidelijk in: Mladic jij escaleert op dit moment op een onverantwoordelijke wijze. Hij heeft in de warning heel duidelijk geschreven: u dient nu te stoppen met uw voorwaartse beweging, elke aanval tegen de blocking positie – en dan zijn de volgende woorden heel belangrijk – NATO close air support will be employed, dus niet «can be employed». Het stond er bikkelhard en niet mis te verstaan. Daarmee creëer je dus een lijn waar de Serviërs niet meer overheen mogen, want anders zijn ze bezig, de blocking positie aan te vallen.

Volgens Kolsteren heeft Dutchbat weliswaar op 6 juli 1995 al om *close air support* gevraagd maar heeft het zelf nog maar weinig weerstand geboden.¹⁰⁰ De *blocking positions* kunnen ervoor dienen dat Dutchbat in de positie wordt gedwongen om zelf tegenstand te bieden. Dit kan ertoe leiden dat de *blocking positions* op hun beurt vuur trekken van de Bosnische Serviërs. De Jonge denkt daar echter anders over.

De heer **De Jonge**: [Vuur trekken] moest niet, dat gebeurt dan vanzelf als je daar gaat staan met witte voertuigen. Voor mij was dat geen reden om steun te krijgen en voor de Force Commander ook niet. Nogmaals, wij hadden continu smoking guns. De middag van 9 juli vielen er ook granaten in de stad Srebrenica. Dat ging continu door.

Het UNPROFOR-hoofdkwartier in Sarajevo krijgt niettemin te horen dat tegenvuur van Dutchbat gewenst is.

De heer **Nicolai**: Toen daar op 9 juli met de generaal Kolsteren over gesproken werd, was er wel bij gezegd: wat bij de generaal Janvier ook wel zwaar weegt, is dat er nog niet teruggeschoten is door Dutchbat; hij had wat moeite met in één keer de sprong van bij wijze van spreken protesteren naar het allerzwaarste middel. Hij zei dus: het zou goed van pas komen als Dutchbat ook zelf gebruik zou maken van zijn wapens, dus op een lager escalatieniveau, maar dat was geen uitdrukkelijke voorwaarde. (...) Ik denk dat [Janvier] eerst eens wilde zien of het inzetten van middelen op een lager escalatieniveau misschien ook al zou helpen. Dat Mladic toch zegt: Hé, als zij toch terug gaan vechten, zet ik mijn aanval maar niet verder door en stel ik mij tevreden met wat wij nu hebben. Schieten is volgens mij vechten. Het is niet meer en minder dan ik nu zeg: men wilde graag dat er teruggeschoten werd.

Voor Nicolai is de bedoeling van de opdracht duidelijk.

De heer **Nicolai**: De opdracht was om een positie in te nemen, in ieder geval tussen de naderende Servische troepen en de lokale bevolking, met het oogmerk om een situatie te creëren waarin heel duidelijk zowel VN-troepen als de lokale bevolking werden aangevallen, zodat werd voldaan aan alle condities waarop luchtsteun verleend kon worden en zodat het verzoek eigenlijk niet langer afgewezen kon worden. Wij wilden dat ook heel

⁹⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2151.

¹⁰⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2153.

duidelijk maken in de richting van de Serven. (...) Strikt genomen was één van die voorwaarden al voldoende, maar als je een omstandigheid hebt dat deze twee toevallig samenvallen, zeiden wij: welke commandant zou dan nog zo'n verzoek kunnen afwijzen? Dat verzoek hebben wij ook helemaal voorbereid. (...) In feite zijn die condities er dus al eerder geweest, maar het verschil met deze situatie was dat er toen nog mogelijkheden waren om de troepen van Dutchbat terug te trekken. Weliswaar werd de bevolking lokaal af en toe beschoten, maar als die blocking position bij het stadje Srebrenica werd aangevallen, was er geen mogelijkheid meer om nog verder terug te trekken. Ja, je kon terugtrekken naar de compound, maar dan heb je de enclave dus prijsgegeven. Het was dus echt zo'n positie waarop de conditie van «last resort» van toepassing was. In het stadje Srebrenica zat dus die bevolking, die dus onmiddellijk als geheel werd bedreigd. Dan zeg je: als het nu niet het moment is om die luchtsteun in te zetten, komt dat er nooit meer.

Tegelijkertijd maakt Nicolai vanuit Sarajevo afspraken met de NAVO in Vicenza over de inzet van het luchtwapen. In de ochtend van 10 juli 1995 staat de NAVO paraat voor *close air support*. De aanvraagprocedures blijven echter ongewijzigd: er wordt geen goedkeuring vooraf gegeven.

Zagreb licht ook Nederland in over de plannen voor de *blocking positions*. Den Haag is niet blij met de opdracht maar geeft aan ook niets beters te kunnen verzinnen.

De heer **Hilderink**: Toen het idee ontstond, werden wij daarover geïnformeerd. Ik meen door generaal Kolsteren of door kolonel De Jonge uit Zagreb. (...) Generaal Kolsteren stond op het lijstje van mensen met wie wij informatiecontacten hadden. Als hij er niet was, deed de daarna senior Nederlander het. Dat was kolonel De Jonge. Ik vond het raar: een groene opdracht, in wit gecamoufleerde voertuigen met blauwe helmen op. Dat is niet de logische gang van zaken bij een peacekeeping concept op de grond. (...) Als een truc om close air support te kunnen triggeren. Want anders had het helemaal geen zin.

In zijn brief aan de enquêtecommissie geeft Van den Breemen aan dat ook hij scepsis heeft wanneer hij op de hoogte wordt gesteld van de instructie voor de *blocking positions*.

«In mijn herinnering werd het idee van een blocking position ons doorgebeld vanuit Zagreb. Aanvankelijk begreep ik dat men een militaire blocking position beoogde. Daar nu zette ik grote vraagtekens bij. Witte voertuigen; zichtbaar; etc. Dat alles tegen de achtergrond van het verzwakte Dutchbat en het feit dat de Serven elk moment hun artillerie konden gebruiken tegen zowel Dutchbat als tegen de vluchtelingen. Een wijze algemene raad voor zo'n situatie werd door de SGVN in één van zijn rapporten genoemd:

Rapport SGVN van 30 mei 1995 (blz. 18): «Nothing is more dangerous for a peacekeeping operation than to ask to use force when its existing composition, armament, logistic support and deployment deny it the capacity to do so».

Al met al vond ik eigenlijk dat het mandaat van de opdracht wel erg opgerekt werd. Algaande bleek me echter dat het idee van de blocking position vooral een intern doel van de VN moest dienen namelijk vergemakkeling van de luchtsteunprocedures. Dat gaf toch een wat andere kijk op de zaak, hoewel mijn twijfels over succes bleven. Hoe dan ook, ik heb mijn scepsis aan de minister medegedeeld maar vond toch, dat de commandanten in het veld de zaak uitmaakten. Hetgeen ik geadviseerd heb. De Minister had ook aanzienlijke twijfels en zorgen, maar was het met mij eens.»¹⁰¹

¹⁰¹ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

Ook minister Voorhoeve wordt ingelicht.

De heer **Voorhoeve**: (...) De aanwezige militairen schudden hun hoofd: zo'n blocking position is onverdedigbaar, die wordt een schietschijf voor de Serviërs. Wij bespraken met elkaar, in de zin van gedachten wisselen, hoe Dutchbat zou omgaan met die opdracht. Wij hoopten dat de verantwoordelijke officieren die blocking position zouden innemen, vervolgens het personeel uit de voertuigen zouden halen en die mensen in het veld leggen om van daaruit te kunnen vuren op aanstormende Servische militairen; zo'n wit voertuig was namelijk een schietschijf voor de Serviërs en niet bestand tegen de antitankwapens van de Serviërs. Als het personeel in het voertuig was gelaten, dan zouden de inzittenden met één antitankwapen zijn omgebracht. Wij hoopten dat het zo zou worden ingevuld. Kapitein Groen heeft aan die blocking position buitengewoon dapper vormgegeven: het was immers vanuit professioneel militair oogpunt een heel rare opdracht, maar noodzakelijk om UNPROFOR ertoe te brengen om alle uitvluchten die het voordien had gehad om geen luchtsteun te geven, nu echt in te trekken en daadwerkelijk luchtsteun te geven. Ik denk, naar mezelf luisterend (...), dat ik het te eenzijdig heb gezegd. Er was natuurlijk nog een heel belangrijke tweede overweging. Ik had het alleen over de VN en het hoofdkwartier van UNPROFOR te Zagreb. Dit hoofdsignaal moest natuurlijk naar de Serviërs uitgaan: jullie hebben observatiepost na observatiepost overrompeld, als jullie nu ook het stadje Srebrenica binnentrekken, dan zal de VN jullie een geweldige klap geven; wij trekken hier een lijn waar jullie echt niet meer overheen mogen gaan. Inmiddels was immers ook aan alle twijfelaars duidelijk dat het de Serviërs niet meer alleen maar ging om de zuidpunt van de enclave, maar dat zij uit waren op de enclave als geheel.

Voorhoeve geeft aan dat onnodige slachtoffers onder de Dutchbat-militairen moeten worden vermeden.

De heer **Voorhoeve**: Niemand wil onnodige slachtoffers. Het effectief verdedigen van de enclave was niet mogelijk. Als daaraan was begonnen, dan was dat een heroïsch schijngevecht geworden, waarin grote aantallen slachtoffers waren gevallen, met name onder de burgerbevolking, maar ook onder Dutchbat, en de enclave was toch gevallen. Er moeten steeds verstandige afwegingen worden gemaakt. Het ging om grote aantallen mensenlevens, van de bevolking, van de Dutchbatters. Zoals majoor Franken het een keer pregnant stelde: je moet, als je in een VN-voertuig zit, met enorme aantallen vluchtelingen om je heen, op Serviërs gaan vuren. Bij het eerste schot dat je terug krijgt, vallen er honderden doden. Zoiets, in alle indringendheid, geeft de ethische dilemma's aan waar zo'n commandant ter plekke voor staat. Je zegt dus, als politiek signaal aan de UNPROFOR-organisatie, dat je luchtsteun wilt en de antitankwapens inzet als dat mogelijk is. Ik zal iets dergelijks hebben gezegd. Ik was toen overigens nog niet op de hoogte van het feit dat het merendeel daarvan helemaal niet bruikbaar was, zeker niet op die afstanden, doordat ze heel lang niet waren getest. Je wilt daarnaast dat de VN het maximale doen om de boel overeind te houden, en je wilt grote aantallen slachtoffers helpen voorkomen. Het probleem was dat Srebrenica dagenlang werd beschoten door de Serviërs. Die schoten gewoon, at random, op de bevolking. (...) Nu lopen twee dingen door elkaar die volgtijdelijk anders liepen. Ik heb niet ten aanzien van de blocking position gezegd: akkoord met blocking position maar geen onnodige slachtoffers. Ik heb, toen wij de blocking position bespraken, de hoop uitgesproken dat de commandanten zulke maatregelen zouden nemen dat er zo weinig mogelijk slachtoffers zouden vallen. Op die momenten leefde ik overigens wel in de vrees dat er wellicht één of meerdere dozijnen Dutchbatters zouden kunnen omkomen. En een aantal Dutchbatters heeft ook in die doodsangst geleefd.

Van den Breemen bevestigt dat de instructie om onnodige slachtoffers te voorkomen aan de UNPROFOR-organisatie is overgebracht.

«Het zijn de commandanten die het uiteindelijk bepalen, met de aantekening dat de politieke wens overeind bleef dat onnodige slachtoffers voorkomen moesten worden. Dit is verder volgens mijn herinnering zakelijk richting de VN gecommuniceerd. In de middag heeft Nicolai mij

gebeld een update gegeven van de laatste stand van zaken. Wat ik precies gezegd heb weet ik niet meer, in ieder geval niets bijzonders, zoiets van veel sterkte en succes en denk eraan: geen onnodige slachtoffers. Op de vraag of er andere alternatieven waren moet ik antwoorden dat ik dat niet weet. Ik weet niet of de mogelijkheden die generaal Janvier op dat moment had. (bijvoorbeeld politiek overleg op het hoogste niveau, Akashi?).»¹⁰²

Luitenant-kolonel De Ruiter brengt de instructie van de *blocking positions* over aan Karremans. Nicolai verduidelijkt de opdracht later telefonisch. Tevens wordt gemeld dat de *blocking positions* een «streep in het zand» dienen te zijn die de Bosnische Serviërs niet mogen oversteken.¹⁰³ De streep wordt getrokken op de «horizontaal 84», een lijn op de kaart anderhalve kilometer onder Srebrenica-stad.

Karremans staat sceptisch tegenover de opdracht, maar begrijpt wel waarom deze wordt gegeven.

De heer **Karremans**: Ik zal hem voorlezen. U moet goed luisteren wat er staat, want zo heb ik het ook geïnterpreteerd. «Met de u ter beschikking staande middelen dient u zodanige «blocking positions» in te nemen dat een verdere doorbraak en opmars van BSA-eenheden in de richting van de stad Srebrenica wordt voorkomen. Al het mogelijke moet worden gedaan deze posities te versterken ook voor wat betreft de wapeningen. Deze blocking positions dienen op de grond herkenbaar te zijn. Vanaf maandag 10 juli 1995 kunt u rekenen op de u toegezegde aanvullende middelen.» Het gaat om die laatste zin waarover ik mij overigens nog steeds verbaas. Dat is de hele tekst die ik heb gekregen, eerst mondeling.

(...) Eigenlijk [zei Nicolai] niet veel meer dan de tekst van deze opdracht. Hij had eigenlijk helemaal geen aanwijzingen hoeven geven ten aanzien van het gebruik van wapeningen, want dat is up to de commandant ter plekke. Daarmee bemoei je je in feite ook niet op dat niveau. Hij heeft iets gezegd over het gebruik van antitankwapens en dergelijke en hoe er gewerkt zou moeten worden in die blocking positions – de bekende streep in het zand – wat het zou betekenen, waarvoor die uitgevoerd zouden moeten worden. (...) Hij heeft getracht om mij de intentie van deze opdracht uit te leggen.

Ook de inhoud van de opdracht is voor Karremans duidelijk.

De heer **Karremans**: Streep in het zand: tot hier en niet verder en, kijkende naar de letterlijke tekst van de opdracht, als het BSA de blocking positions zou aanvallen dan wel zijn aanval er omheen of er doorheen zou voortzetten, zou dat in het kader van het hameren aanbeeldeffect de trigger zijn om mogelijk het luchtwapen in te zetten. Ik heb dat gehaald uit de zin: «Vanaf maandag 10 juli 1995 kunt u rekenen op de u toegezegde aanvullende middelen.» Andere middelen zou ik niet weten. Over de grond was dat niet mogelijk.

De intentie van deze blocking positions en de intentie van de opdracht heb ik altijd heel goed begrepen. Ik heb dat heel duidelijk omschreven. Ik ben misschien een beetje te veel infanterieofficier, die gestudeerd heeft hoe je het verdedigend gevecht voert en het dan ook nog bekijkend vanuit de blauwe positie want daarvoor zaten wij daar tenslotte. Wij kregen echter een puur groene opdracht. Zo heb ik die altijd vertaald en daar blijf ik bij. (...) Ik denk dat [de nadere instructie van Nicolai] goed bedoeld was, laat ik het zo maar zeggen. Ik heb in eerste instantie tegen generaal Nicolai gezegd: Deze opdracht is niet uitvoerbaar; u moet daarvan op de hoogte zijn. Ik heb misschien gezegd dat ik het sterke vermoeden had dat men in Sarajevo niet echt het idee had waar het specifiek om ging en hoever wij in de problemen zaten, zeker rond de 8ste en de 9de juli, en dat het inrichten van blocking positions helemaal niet overeenkomt met resolutie 836. Ik weet dat dit groen optreden betekent. Dat heeft niets te maken met VN-resoluties; de rules of engagement moeten anders worden geïnterpreteerd, de gewelddirectie. (...) Nogmaals, de intentie

¹⁰² Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoeren).

¹⁰³ NIOD, «Srebrenica», p. 2160.

van de opdracht snapte ik en daarom hebben wij hem uiteindelijk ook uitgevoerd in het groter geheel.

Over de wens van de minister om geen onnodige slachtoffers te maken verklaart Karremans:

De heer **Karremans**: Die instructie is als zodanig uitgegaan. Ik zie daarin geen verschil. Je kunt wel proberen te voorkomen dat er aan eigen zijde geen slachtoffers vallen, maar dat weet je nooit zeker. Een mortier of een artilleriegranaat kun je niet zien aankomen. Als er eentje tussen jouw verdedigende opstelling valt, kan dat slachtoffers veroorzaken. Misschien is er een verschil van interpretatie. Mijn visie is dat met zo'n opdracht rekening moet worden gehouden met slachtoffers. Naar mijn mening was de instructie wel eenduidig. Instructies kunnen anders geïnterpreteerd worden. Nee, [er] zit geen licht tussen [Franken en mij]. Mijn intentie is natuurlijk ook geweest geen slachtoffers. Daar ga je altijd vanuit. Ik heb echter wel omstandigheden meegemaakt waarin dat wel gebeurd is. (...) Ik heb in andere omstandigheden meegemaakt dat er slachtoffers vielen, met alle gevolgen van dien. Die ervaring had ik al opgedaan in Libanon. Ik weet welke problemen dat heeft gegeven en dat speelde natuurlijk wel een rol mee op dat moment. Daarom geef je als deel instructie of als mondelinge richtlijn: Voorkom dat er slachtoffers vallen. Ik wil geen slachtoffers aan eigen zijde hebben. In mijn achterhoofd heb ik daarmee gezien eerdere ervaring echter wel rekening gehouden. Je moet als commandant daarmee rekening houden op welk niveau dan ook: groepsniveau, pelotonsniveau, compagniesniveau en bataljonsniveau. Laten we wel wezen, er was een oorlog aan de gang, dus er konden slachtoffers vallen.

Ook dient de *Quick Reaction Force* antitankwapens mee te nemen. Deze verkeren echter in slechte staat en zijn wapens voor (in dit geval te) korte dracht.

De heer **Franken**: Om [het antitank]wapen te kunnen gebruiken, moet je het doel binnen een bepaalde afstand krijgen. (...) Wij hadden systemen die effectief waren tot honderd meter. Zo dichtbij is een tank niet geweest. De Dragon zou kunnen gaan tot één kilometer en met de TOW was een gigantisch probleem. Ten eerste gold dat wij het gros van onze installaties waren kwijtgeraakt op de OP's. Die waren namelijk ingezet als waarneming-smiddel. Waarom? Omdat je testapparatuur nodig hebt. Je moet eerste testen doen voordat een TOW vuurgereed is. Die apparatuur hadden de Serven nooit doorgelaten. Dus we konden het wapen niet eens vuurgereed maken, los van het feit dat de munitie naar de filistijnen was vanwege vochtinwerking. Wat er dus daadwerkelijk aanwezig was, was een aantal AT-4's, wapens voor de korte afstand en die Dragon. Het aantal weet ik niet precies meer, maar ik meen dat wij zes of zeven AT-4's hadden. Het is bovendien een wegwerpwapen. Je kunt het één keer gebruiken en, boem, dan is er een huls over en die gooi je weg. Je kunt het wapen niet herladen.

Sarajevo is van de slechte staat van de antitankwapens op de hoogte.

De heer **Nicolai**: Ik wist van de slechte staat van de TOW-wapenssystemen. Er moest met name getwijfeld worden aan de betrouwbaarheid van de munitie; er was ook geen testapparatuur aanwezig in de enclave. Het was mij niet bekend of dat ook zou gelden voor de Dragons. Volgens mij wist Karremans dat ook niet. In ieder geval hebben zij die Dragon-wapensystemen meegenomen. Nou schieten die wat minder ver dan een TOW; een Dragon schiet ongeveer 1 kilometer. De reden waarom dat wapensysteem niet gebruikt is, is dat de doelen zich niet binnen die afstand gemanifesteerd hebben. Je moet pas schieten als je weet dat de vijand zich binnen de dracht van het wapen bevindt. Dat is volgens mij de reden geweest waarom zij niet gebruikt zijn. (...) De reden waarom ik die antitankwapens mee wilde hebben, is toch een beetje ingegeven door: als je nog een beetje indruk wilt maken, moet je niet met een mitrailleur op een tank schieten. Maandag is het woord «lakschade» al gevallen. Dan moet je echt middelen meenemen waarmee je wat indruk kan maken. Het enige wat zij op dat gebied

nog hadden, waren antitankwapens. Dan hoef je soms nog niet eens raak te schieten. Alleen al een schot dat dicht in de buurt komt, kan al grote indruk maken.

Franken geeft daarop Groen opdracht de positie in te richten.¹⁰⁴ Hij spreekt daarin als eerste van een «groene opdracht». Daarvoor staan zes YPR's, vijftig infanteristen en enkele antitankwapens ter beschikking.

De heer **Franken**: [Karremans en ik] hebben gekeken waar de opstellingen zouden moeten komen en of die afweken van plannen die wij al hadden. Wij hebben daar een vrij kort bevel aan besteed, ook schriftelijk aan de commandant van de Bravo-campagne, de toenmalige kapitein Groen. Ik heb dat ding opgesteld. Het was een fax.

Groen ontvangt de opdracht per fax en overlegt kort met Franken. Hij trekt daarna zijn eigen conclusies.

De heer **Groen**: Ik heb de opdracht via de fax binnengekregen. Daar is nog een telefonisch gesprek op gevolgd. Omdat er behoorlijke tijdsdruk achter zat, is dat natuurlijk vrij kort geweest. (...) De overste en majoor Franken kenden mij natuurlijk. Wij hebben een tijd met elkaar samengewerkt, ook in het voortraject in Nederland. Je weet wat voor persoon dat is, dus je weet hoe hij op bepaalde zaken zal reageren. Als het nodig is om aanvullende instructies te geven, dan geeft men die ook. Ik ging ervan uit dat wij het, als ik geen aanvullende instructies kreeg, gewoon zo zouden gaan uitvoeren. Natuurlijk hebben wij pauzeloos verbinding met elkaar om als het nodig is, eventueel bij te sturen.

De *blocking positions* blijven volgens Groen passen binnen het VN-optreden.

De heer **Groen**: Het is maar net hoe je het bekijkt. Het paste zolang wij het nog konden passen in ons VN-optreden en zolang wij onze VN-status konden handhaven. Nogmaals, het ging om de burgerbevolking. In een vroegtijdig stadium, toen de aanvallen steeds dichterbij de stad kwamen, hebben wij geprobeerd een vluchtelingenstroom op gang te krijgen naar het veilige noorden. In Potocari was eigenlijk nog niets aan de hand. Daar ging het uiteindelijk om. Die VN-status moet je proberen te handhaven. Wij wilden voorkomen dat wij die kwijt waren. Dan past het nog steeds in de rules of engagement. Die laten vrij dat je gericht vuurt. Ik heb geen instructies gemist. Ik zat niet te wachten het met idee «roep nou eens wat ik moet doen». Als dat zo was, had ik er wel om gevraagd. Ik had niet de indruk dat wij de complete controle kwijt waren. Het valt of staat met: weet je wat er aan de hand is, weet je waar de tegenpartij zit, dreig je niet omtrokken te worden? Zodra je omtrokken werd, hetgeen bij een aantal waarnemingsposten, de OP's, is gebeurd, dan ben je die mannen kwijt en kun je ze niet meer inzetten. Het is heel belangrijk om dat niet te laten gebeuren. Je moet continu weten waar partijen zijn. Zo ben je continu bezig om te proberen het scherm voor de burgerbevolking in stand te houden. Je wilt geen geïsoleerde voertuigen laten afsnijden. Dat past nog steeds in het VN-optreden. Ondertussen is het een en al ellende, maar van een commandant wordt dan verwacht dat hij gewoon normaal blijft nadenken.

Hoewel Franken de opdracht als «groen» kwalificeert, interpreteert Groen de instructies zodanig dat de bemanning van de *blocking positions* niet het gevecht aan hoeft te gaan met de Bosnische Serviërs. Dutchbat dient in zijn optiek zoveel mogelijk inlichtingen te verkrijgen over de bedoelingen van de Bosnische Serviërs en zo lang mogelijk een schild tussen de aanvallers de burgerbevolking te vormen. Daarom zal eerst over de hoofden van de Bosnisch-Servische soldaten moeten worden gevuld en daarna pas gericht. Hij geeft de opdracht in die zin ook aan zijn ondergeschikten.

De heer **Groen**: Ik heb de (groene of blauwe instructies) als volgt doorgegeven: wij hadden het voordeel dat iedereen met de hele situatie was meegegroeid, iedereen was al

¹⁰⁴ Opdracht tot inrichting van *blocking positions*, 9 juli 1995.

een halfjaar in dat gebied. Iedereen wist dus wel hoe de situatie zich ontwikkeld had, iedereen wist dat wij nog steeds deëscalerend moesten proberen op te treden. Als wij zonder er goed over na te denken gericht het vuur hadden geopend, zouden wij de kans hebben gelopen om in de ogen van de tegenstander de VN-status kwijt te raken, ook al zouden wij dat zelf misschien niet hebben gedacht. Dan is het maar de vraag wat je bereikt; je loopt de kans dat je dan net als de Moslimstrijders gewoon als tegenstander wordt gezien. Overigens hadden de Moslimstrijders al geregeld geprobeerd om ons aan hun zijde te krijgen en de onpartijdige status op te geven, opdat wij samen tegen de Bosnische Serviërs zouden strijden. Dat wilden wij natuurlijk zien te voorkomen, omdat wij daar onpartijdig waren en juist daardoor als schild konden fungeren tussen de Bosnisch-Servische strijdkrachten en de burgerbevolking, waarom het in mijn ogen ging.

De manschappen van de *Quick Reaction Force* zijn volgens Groen op de hoogte van de vuurinstructies. Zij weten wanneer er gericht en over de hoofden heen moet worden gevuld.

De heer **Groen**: (...) Men wist dat men gericht mocht vuren ter zelfverdediging. Wij gingen er niet heen om bij de eerste de beste beweging die wij zagen, onmiddellijk het vuur te openen. Het bleef staan dat wij deëscalerend moesten optreden en met gezond verstand ernaar moesten blijven kijken. Wij moesten niet op elke provocatie reageren. (...) Als wij in de situatie komen waarin wij de kans lopen om daadwerkelijk gericht te vuren, dan zit er nog een stap tussen: het over de hoofden heen vuren. Als wij daarmee bereiken dat men een aanval niet doorzet, dan is hetzelfde doel bereikt en wel zonder slachtoffers en zonder verdere escalatie. Die stap zit er altijd nog tussen.

Aldus wordt de opdracht ook begrepen. Luitenant Van Duijn voert het commando over één van de YPR's, die wordt gepositioneerd nabij OP-H, ten oosten van Srebrenica.

De heer **Van Duijn**: Het doel van de blocking positions was – zo is het mij uitgelegd en het woord zegt het al – om te proberen een dreigende aanval van de Servische troepen te stoppen, en dan niet alleen met onze inzet, maar gecombineerd met close air support, dus met luchtsteun. Het doel was om een statement te maken in de zin van: hier staan wij, met opzichtige witte voertuigen en blauwe helmen, en verder kun je niet komen. Dat was de opdracht, zoals ik die geformuleerd heb gekregen van kapitein Groen: wij staan hier en wij gaan niet weg. Op dat moment wisten wij nog niet wat de Servische troepen gingen doen, of ze alleen het gebied ten zuiden van de stad wilden hebben, dan wel of ze de hele enclave wilden innemen. Wij wilden een daad stellen door duidelijk te maken: wij staan hier en hier kom je niet langs. Het werd gebracht als een groene opdracht. Je gaat al meer naar gevechtshandelingen toe. Wij hebben het zo ook voorbereid, door zoveel mogelijk materiaal dat er nog was, bij elkaar te schrapen en datzelfde te doen met de inzetbare soldaten en er vervolgens te gaan staan. De opdracht was ook: als er op ons gevuld werd, mochten wij terugvuren, eerst met overhead-vuur, dus over de Serven heen, en daarna eventueel ook gericht. Dat was natuurlijk ook een stuk gevechtsleiding van de kapitein Groen. Eigenlijk was het dus een groene opdracht met blauw materiaal en in feite kan zo iets niet. Als je uitgaat van een groene opdracht moet je jezelf kunnen camoufleren en ervoor zorgen dat je de gevechtshandelingen zo goed mogelijk kunt doen, met een element van verrassing erin. Dat is natuurlijk niet te doen als je met witte voertuigen en blauwe helmen ergens open en bloot gaat staan.¹⁰⁵

Volgens Franken heeft Groen de opdracht niet verkeerd geïnterpreteerd. Vergeleken met de oorspronkelijke opdracht van de B-compagnie verschuift de taak van de *Quick Reaction Force* wel.

De heer **Franken**: (...) De prioriteit van zijn taak verschoof van gebiedsverantwoordelijkheid – die had hij – naar de blocking position. Dus alles wat hij vrij kon maken, moest hij daar inzetten. (...) Er gold: ultimo schieten. Jawel. De doelstelling was niet zozeer: gesloten verdediging. Die was namelijk onmogelijk. Wederom zeg ik: deter by presence. Door die «presence» wat forser te maken, probeerden wij die deterrence wat groter te krijgen.

¹⁰⁵ Openbaar verhoor L.C. van Duijn, 11 november 2002, nr. 2.

Ultimo was hij gerechtigd te schieten. De opdracht bleef: voorkom dat de Serven de stad ingaan. Als daarvoor gericht vuren nodig zou zijn, mocht hij dus gericht schieten.

De instructie «eerst over de hoofden heen schieten» maakt echter geen deel uit van de opdracht.

De heer **Franken**: Nee, dat was niet de opdracht. De opdracht aan hem was: voorkom dat de Serven de stad ingaan. Als het nodig is, wordt er gericht gevuld. Dat was het verhaal dat hij kreeg. Dan kan mij het als bataljon erg weinig schelen welk middel hij gebruikt. Als hij het voor elkaar krijgt dat door te zwaaien met een groenblauwe vlag de Serven weggaan, vind ik dat prima. Ik heb begrepen dat hij met zijn mannen gefaseerd te werk is gegaan. Eerst heeft hij over head laten vuren. Overigens, was dat bij het gebruik van wapensystemen een normale gang van zaken. Het effect van het over head vuren was dat de Serven die op een rijtje de heuvel afkwamen richting stad, zich terugtrokken. Daarmee werd voldaan aan de opdracht om te voorkomen dat de Serven in de stad kwamen. Hoe hij de opdracht uitvoert binnen zijn mogelijkheden, maakt een compagniescommandant zelf uit. Ik heb zelf in de tekst aangegeven dat het een groene opdracht was. U moet goed begrijpen dat wij bijna volledig waren geïnctrineerd als het gaat om het wapengebruik. Er gold: wapengebruik is ongeveer het laatste wat je doet. Zo waren ook de rules of engagement: alleen maar ter zelfverdediging, onmiskkenbaar, en dan vuur je terug. Als er globaal op een patrouille werd gevuld, wat de mannen regelmatig meemaakten, en het was niet verschrikkelijk duidelijk dat er geschoten was om de mannen te raken, maar gewoon om te intimideren, dan mocht je eigenlijk niet terugvuren. Om discussie daarover te voorkomen, gelet ook op de korte tijd die wij hadden, heb ik in de tekst gezet dat het een groene opdracht was. Daarmee moest het hem duidelijk worden – het bleek dat dit hem ook duidelijk was – dat hij desnoods met gericht vuur moest voorkomen dat de Serven in de stad kwamen. Dat was ook de bedoeling van de opmerking: dit is een groene opdracht.

De *Quick Reaction Force*, de Dutchbat-eenheid die de *blocking positions* bemant, wordt aangevoerd door kapitein Hageman, de plaatsvervanger van Groen. Groen leidt de confrontatie vanuit Srebrenica. Er worden in de vroege ochtend van 10 juli 1995 vier posities ingericht aan de toegangswegen ten westen, ten zuiden en ten oosten van Srebrenica-stad. Na een succesvolle tegenaanval van het Bosnische regeringsleger 's ochtends vroeg, rukken de Bosnische Serviërs opnieuw op. De Bosnische Serviërs beschieten Srebrenica-stad en eenheden van het Bosnische regeringsleger. Hoewel er vuur om de *blocking positions* heen inslaat, krijgt Dutchbat niet de indruk dat het op hen is gericht.¹⁰⁶

De heer **Van Duijn**: Op het moment dat er op je gevuld wordt, zorg je natuurlijk dat je eigen mensen en jijzelf in veiligheid komen. Het was op dat moment duidelijk dat het ging om artillerie-inslagen, dus om groot kaliber. Eerder hadden wij ook te horen gekregen dat er een aantal artilleriestukken op een bepaalde afstand van ons stonden. Wij wisten dus, toen duidelijk was dat het om groot geschut ging, dat het van de Serven afkomstig was. Dat werd te meer duidelijk toen ze, nadat ze in de omgeving van ons hadden geschoten, over ons heen gingen vuren en wij inslagen op de stad konden zien.

Ook de YPR van Hageman wordt niet gericht onder vuur genomen.

De heer **Groen**: Wij merkten dat men [de Bosnische Serviërs] niet gericht probeerde VN-militairen uit te schakelen. Toen mijn plaatsvervanger zijn positie innam, is hij beschoten, vlak voor het voertuig. Daardoor raakte het voertuig in een slip en viel het bijna van een helling af. Men had het voertuig ook gewoon gericht kunnen uitschakelen. Dat gebeurde op meerdere posities van de *blocking positions*. Er werd gericht naast het voertuig geschoten om indruk te maken, om ze daar weg te drukken. Wij hadden de indruk dat men probeerde om niet het voertuig zelf uit te schakelen, maar gewoon te intimideren. Het is zaak om daar niet in mee te gaan. Wij hadden de indruk dat men de

¹⁰⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 2175–2176.

VN-status toch enigszins respecteerde, hoe gek het ook moge klinken. [Hoe lang bent u onpartijdig gebleven?] Dat is een gevoelskwestie. Natuurlijk zaten wij al bijna zeven maanden in hetzelfde gebied met die vluchtelingen.

Het valt Groen ook steeds moeilijker de onpartijdige VN-status te handhaven.

De heer **Groen**: Gevoelsmatig natuurlijk niet meer als je ziet wat er allemaal was gebeurd, hoeveel slachtoffers er al waren gevallen door willekeurige artilleriebeschietingen en mortierbeschietingen van de stad, hoeveel ellende het al had opgeleverd. Ik was zelf ook al een soldaat kwijtgeraakt. Het is dan natuurlijk hartstikke moeilijk om onpartijdig te blijven. Je moet wel gewoon blijven nadenken. Wat kunnen beslissingen tot gevolg hebben? Als de escalatie inzet, is er geen weg terug meer. Ook al heb je gevoelsmatig je onpartijdigheid al opgegeven – het was echt wij tegen zij – dan moet je daar niet openlijk in je gedrag aan toegeven.

Achteraf blijkt echter dat het inderdaad Bosnisch-Servische tanks zijn die het ook op de *blocking positions* hebben gemunt.¹⁰⁷ Vooral de YPR's aan de westkant krijgen het te verduren. Eén ervan wordt teruggesleept naar de *compound* in Srebrenica. Vanuit de *blocking positions* wordt niet teruggevuurd.

De heer **Van Duijn**: Op dat moment had dat geen zin. Het zware geschut stond op 10, 15 kilometer afstand van ons en wij hadden alleen maar klein kaliber met een zware mitrailleur. Die is alleen geschikt voor rechtstreeks vuren. Wij hadden geen eigen vuursteun in de vorm van artillerie, waarmee wij hun opstellingen zouden kunnen bestoken. [Antitankwapens] hebben wij niet gebruikt. Ook die zijn alleen geschikt voor rechtstreeks vuur. Je moet dan een line of sight hebben, dus zicht hebben op degene die je bevuurt. Er waren globaal twee systemen die wij bij ons hadden kunnen hebben, namelijk het Dragon-systeem dat op 1000 meter nauwkeurig is voor het uitschakelen van een tank als je daar geoefend in bent, en het AT4-systeem dat geschikt is voor 400 tot 600 meter. Dit zijn antitanksystemen die je zelf kunt dragen en één van die systemen hadden wij bij ons. Wij hebben geen enkele tank voor ons gekregen binnen de genoemde afstanden en de stukken geschut stonden veel verder weg, zoals ik al zei, en konden wij vanaf onze positie ook niet zien. Als wij al hadden kunnen schieten, zou dat trouwens met gevaar voor eigen leven hebben moeten gebeuren, want alle vochtindicatoren van het kruit in de antitankraketten stonden volkomen boven de norm. Het was dan ook afwachten, als wij zo'n ding hadden afgevuurd, of die niet in onze handen was ontploft.

Franken doet op 10 juli 1995 rond 9:00 uur opnieuw een aanvraag tot luchtsteun (in totaal de derde aanvraag van Dutchbat sinds 6 juli 1995) maar deze schijnt Tuzla niet te hebben bereikt.¹⁰⁸ Hoewel er bij UNPROFOR en UNPF in de loop van de dag wel voorbereidingen worden getroffen voor de aanvraag van *close air support*, blijft het daarbij. Bovendien lijken de Bosnische Serviërs tegen het middaguur pas op de plaats te maken en betreft de lucht boven de enclave wat luchtsteun zal bemoeilijken. Om 17:00 uur overschrijden Bosnisch-Servische troepen toch de horizontaal 84. Karremans meldt dit aan het hogere echelon.

De heer **Karremans**: Ik zeg wat er aan de hand is. De BSA komt met uitgestegen infanterie naar voren. Er zijn troepenverplaatsingen in het achterterrein, dat wil zeggen dat er tanks worden verplaatst. Je kunt niet zien of de vuursteuneenheden worden verplaatst, want die liggen te ver weg, maar je weet wel dat hun granaten achter je naar beneden komen. Er is dan een pauzeloos melden naar het hogere echelon van wat je ziet. Je wilt dat hoger echelon de mogelijkheid geven om wat te doen.

Rond 18:00 uur dreigen de *blocking positions* door de oprukkende Bosnisch-Servische infanterie afgesneden te worden van hun terugval-

¹⁰⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2175.

¹⁰⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2180.

wegen op Srebrenica-stad. Zij krijgen daarop van Groen de opdracht zich terug te trekken op de *compound* in Srebrenica-stad.

De heer **Groen**: Het enige wat je op dat moment kunt doen, is proberen het scherm terug te trekken en ondertussen zoveel mogelijk de burgerbevolking voor je op te stuwen richting het noorden, waar men al bezig was met het regelen van een soort opvang. Iedereen die bij mij een beetje kon lopen en nog inzetbaar was, hebben wij geprobeerd tussen de bevolking mee te laten lopen om die stroom op gang te krijgen. De voertuigen kwamen natuurlijk steeds dichterbij mijn compound, die in de stad lag. Het hoopt zich natuurlijk steeds meer op. Er zaten steeds meer mensen in de stad, eigenlijk veel meer dan kan. Het was een enorm gedrang van mensen, een en al ellende. Als men probeert de zaak te onttrekken, dan proberen wij natuurlijk om de mensen zoveel mogelijk naar veilig gebied te loodsen. Heel belangrijk is dat je contact met elkaar houdt, dat je elkaar fysiek kunt zien, dat er verband in de eenheden zit en dat je niet geïsoleerd raakt. Ook dat zijn zaken waar ik zelf van op de hoogte ben; daar hoef ik geen instructies van het hogere niveau voor te hebben. Je loopt al een tijdje mee, dus je weet hoe je moet opereren in bepaalde situaties. Ik had geen extra instructies nodig. Dat realiseerde men zich ook op het bataljon. Het radionet was natuurlijk overbelast omdat er zoveel meldingen kwamen. Alleen als er dingen compleet anders gedaan moeten worden, gaat men instructies geven. Het getuigt van professionalisme dat je op dat moment de discipline kunt opbrengen om niet voor elk wissel van het net te gebruiken, want je hebt maar één radionet. Natuurlijk heb ik ook een radionet naar het bataljon toe, maar alles was overbelast. Pauzeloos kreeg ik meldingen binnen. Je hebt dan je handen vol aan het proberen overzicht te bewaren. Onnodige berichten kunnen alleen maar verstorend werken.

Bij het afbreken van de posities wordt tegenvuur gegeven, over de hoofden van de Bosnische Serviërs heen en éénmaal gericht.¹⁰⁹

De heer **Van Duijn**: Ik kan mij niet meer herinneren, in het hele spel van commandovoering van de kapitein Groen, welke opdracht ik precies heb gekregen, maar ik weet nog wel dat ik mijn boordschutter opdracht gegeven heb om ook gericht te vuren, op het moment dat hij Servische troepen zag komen. Ik kan mij niet meer herinneren of ik die opdracht van een hoger niveau heb gehad. Ik kan mij nog wel herinneren dat ik die opdracht aan mijn eigen boordschutter heb gegeven, op het moment dat hij Serven zou zien.

De Jonge heeft veel bewondering voor de wijze waarop zijn concept van de *blocking positions* is uitgevoerd.

De heer **De Jonge**: Kapitein Groen laat zien dat hij daar heel helder over nagedacht heeft en een heel gezond idee daarover heeft ontwikkeld. Ik heb diep respect voor de wijze waarop hij op die zondagavond met zijn mensen, insprekend op hun soldaten en onderofficieren, duidelijk hebben gemaakt wat zij daar moesten doen. Dat kan alleen maar daar op de grond worden uitgelegd. Wat kapitein Groen niet kan hebben geweten, zijn de hogere doelstellingen die ik gebruikt heb en die bij mij en bij Janvier een rol hebben gespeeld om de *blocking position* op te dragen. Je ziet op verschillend niveau een uitleg van de bedoeling van de *blocking position*, wat is het oogmerk, wat willen wij ermee bereiken? Ik heb hem niet gesproken op dat moment, maar ik ga ervan uit dat hij onze redenatie, onze achtergrond om te komen tot een *blocking position*, niet heeft meegerekend.

In Srebrenica-stad heerst chaos. Militairen van het Bosnische regeringsleger bedreigen Dutchbat en eisen dat de YPR's ten strijde trekken tegen de Bosnische Serviërs. Vanaf de beschikbare YPR's wordt opnieuw over de hoofden van oprukkende Bosnisch-Servische soldaten gevuld. De YPR's nemen *blocking positions* in op het marktplein. Rond 19:00 uur doet Dutchbat een vierde aanvraag voor *close air support*. De Bosnische

¹⁰⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2185.

Serviërs stoppen hun aanval. Intussen ontvangt de bataljonsleiding een instructie uit Den Haag.

De heer **Franken**: Dat wil zeggen, nadat de Servische aanval was afgeslagen op, ik meen, maandagavond de negende [moet zijn: maandagavond de tiende], hebben wij nagegaan wat wij verder moesten doen. Overste Karremans is naar voren gegaan. U zei juist de kwestie van de luchtsteun apart te willen behandelen, maar toen speelde dat hele verhaal van de airstrike. 's Avonds is mij meegedeeld dat er bericht was van de minister van Defensie Voorhoeve dat inhield dat hij niet wilde dat er Nederlandse doden en gewonden zouden vallen. Mij werd dat meegedeeld door overste Karremans. Woorden van die strekking en die niet mis waren te verstaan.

Karremans is er van overtuigd dat er in de ochtend van 11 juli 1995 luchtaanvallen plaats zullen vinden. Deze boodschap wordt ook medegedeeld aan Dutchbat, de bevolking en het Bosnische regeringsleger.¹¹⁰

In de ochtend van 11 juli 1995 blijven de luchtaanvallen echter uit. De Bosnische Serviërs rukken verder op. Nieuwe aanvragen voor *close air support* worden afgewezen. Pas even na de middag staat Janvier *close air support toe*. Om 14:45 uur voeren twee F-16's aanvallen uit op Bosnisch-Servische tanks ten zuiden van Srebrenica-stad. Dit heeft echter een onbedoeld effect: in plaats van de opmars te staken, drukken de Bosnische Serviërs nu echt door in de richting van de stad. Onder hevig Bosnisch-Servisch vuur worden de *blocking positions* verlaten. In Srebrenica-stad ontstaat wederom chaos. Burgers vluchten naar de *compound* van Dutchbat in Srebrenica-stad.

De heer **Groen**: Toen de voertuigen bijna bij mijn compound waren, waren heel veel mensen al op pad richting het vluchtelingenkamp. Heel veel mensen hebben zich toen vrijgespeeld. Ik had ondertussen tientallen burgergewonden op de compound liggen. In de eetzaal, in de tv-ruimte, overal werden zij neergelegd en behandeld door al mijn geneeskundig personeel. Toen de voertuigen bijna bij de compound waren en de opmars werd voortgezet, moesten wij al die mensen meenemen. De voertuigen die wij nog hadden, Mercedessen en pantservoertuigen, hebben wij leeggehaald en er vervolgens zoveel mogelijk mensen in gelegd, tot en met op motorkappen aan toe. Wij hebben zelfs kruiwagens gebruikt om de gewonden te vervoeren richting de opvanglocatie bij Potocari. Wij probeerden dat te doen voordat de Bosnische Serviërs zover waren genaderd, dat wij dat niet meer konden. De laatste vier pantservoertuigen hebben wij als scherm gebruikt. Uiteindelijk ben ik als laatste ingestapt om in verbinding met het bataljon te blijven. (...) Ik wilde natuurlijk zeker weten dat ik al mijn mensen mee had, dus ik ben persoonlijk nog snel alle gebouwen langsgelopen. Wij zijn met alle gewonden vertrokken. Nogmaals, daar ging het om. Het ging om de vluchtelingen. Daarvoor was de enclave ooit in het leven geroepen. Daarvoor waren wij erheen gegaan.

In de loop van 11 juli 1995 verlaten steeds meer soldaten van het Bosnische regeringsleger hun linies en verzamelen zich in het noordwesten van de enclave.¹¹¹ Zij besluiten vandaaruit uit te breken naar de Bosnische regeringslinies in de richting van Tuzla.¹¹² Samen met een groot aantal mannelijke burgers en een klein aantal vrouwen trekken zij in de nacht van 11 op 12 juli 1995 over de westelijke grens van de enclave. Het NIOD spreekt over 10 000 tot 15 000 personen.¹¹³ Dutchbat wordt hier pas op 12 juli 1995 van op de hoogte gesteld door rapportages van de OP's A en M.

¹¹⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2207–2208, 2213.

¹¹¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2475–2478.

¹¹² NIOD, «Srebrenica», pp. 2482–2484.

¹¹³ NIOD, «Srebrenica», p. 2480.

De heer **Karremans**: Op dat moment hadden wij een vermoeden, bevestigd door de bemanning die van OP Mike terugkwam, dat grote colonnes bewapende Moslimgroepen zich in de richting van de Buljin-area begaven om daar uit te breken en een stuk te overbruggen tussen Srebrenica, de safe area, en Tuzla. Dat hoorden wij ook van OP Alpha,

dat naar ik het meen het langst in de lucht is gebleven en die meldingen deed. Je kon ook horen dat er nog steeds vuurgevechten plaatsvonden. Die vuurgevechten vonden niet plaats tussen het bataljon en wie er nog meer in het gebied zaten. Wij kregen eigenlijk onmiddellijk het vermoeden op het moment dat de vluchtelingenstroom in gang werd gezet en de vluchtelingen de compound op kwamen. Toen zij daar niet meer in konden gingen zij in de fabriekscomplexen. Franken en ik zeiden tegen elkaar: waar zijn al die mannen eigenlijk? Toen wist wij dat zij waren afgebogen in westelijke richting. OP Mike heeft op de terugweg veel van die mannen die kant op zien gaan. OP Alpha zag dat ook 's nachts, want de gevechten zijn ook 's nachts doorgegaan. Overigens heb ik dat allemaal pas later daadwerkelijk gehoord. In het boek van Westerman en Rijs is goed beschreven wat er daadwerkelijk is gebeurd. Later begreep ik ook wat de intentie is geweest om af te buigen: de vrouwen, kinderen en ouden van dagen afschuiven in de richting van de compound, Potocari, en zelf afbuigen en een uitbraakpoging ondernemen.

Het merendeel van de burgerbevolking, voor het grootste deel bestaande uit vrouwen, kinderen en ouden van dagen, vlucht naar Potocari. Ook de B-compagnie verlaat de *compound* en verplaatst zich zo goed en zo kwaad als het kan temidden van de burgerbevolking naar het hoofdkwartier van Dutchbat. Groen krijgt opdracht van Franken tussen Srebrenica-stad en Potocari een nieuwe *blocking position* in te richten. Laat in de avond maakt Groen aldaar contact met de Bosnische Serviërs die de Dutchbatters hun wapens en uitrusting afnemen.¹¹⁴

4.3.8 Reacties op het optreden van Dutchbat tijdens de aanval

Achteraf stellen sommige commentatoren dat Dutchbat zich te terughoudend heeft opgesteld tijdens de aanval van de Bosnische Serviërs. Het IKV stelt dat het *deterrence by presence*-concept met de val van de enclave in duigen valt.¹¹⁵ Het IKV oordeelt dat Dutchbat «onder zware omstandigheden zijn rol van neutrale waarnemer probeert te handhaven». Oorlogvoering in strikte zin is niet aan de orde. Het IKV stelt verder dat het bataljon «een dienstbevel om een Servische aanval op een Dutchbatpositie uit te lokken (*blocking position*)» heeft genegeerd. Het IKV beweert dat «bij herhaling Karremans de bevolking van Srebrenica [niettemin heeft] bezworen dat het bataljon er was om de enclave te verdedigen en de bevolking te beschermen». Het IKV verwijt Dutchbat kortom «een gebrek aan weerstandsvermogen».

Het NIOD stelt in de epilooft dat Dutchbat op het moment van overrompeling «weinig reden voor een eigen initiatief tot het voeren van een actieve verdediging» ziet.¹¹⁶

In het VN-rapport wordt gesteld dat Dutchbat weliswaar niet op de Bosnische Serviërs heeft gevuurd maar dat het voor een verdediging ook niet is uitgerust. Bovendien is de overmacht van de Bosnische Serviërs in manschappen en materieel te groot.¹¹⁷

Zowel het NIOD- als het VN-rapport laten open in hoeverre verzet door Dutchbat uit psychologisch opzicht zinvol voor het behoud van de enclave had kunnen zijn.

Een aantal gehoorde gaat in op de vraag in hoeverre Nederland voldoende militaire cultuur kent om een dergelijke operatie goed uit te voeren en vergelijken het optreden van Dutchbat met dat van Britse en Franse UNPROFOR-eenheden. Karremans wijst de kritiek op Dutchbat van de hand. Hij gaat nader in op de stelling van Kolsteren en Janvier dat Dutchbat eerst zelf weerstand had moeten leveren voordat er *close air support* zou kunnen worden verleend.

¹¹⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2250.

¹¹⁵ M.J. Faber, «Srebrenica. De genocide die niet werd voorkomen», 2002, pp. 46–49.

¹¹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 3143.

¹¹⁷ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 472, p. 105.

De heer **Karremans**: (...) De Nederlanders zouden eerst maar eens iets gedaan moeten hebben. Het is maar vanuit welke optiek je dat bekijkt: de Franse, de Engelse, de Nederlandse of vanuit de optiek van de VN. Hadden wij eerst wat moeten doen en hadden wij dan luchtsteun gekregen? Was dit nu de finale act die ging plaatsvinden waarin wij robuust weerstand zouden bieden, gericht moesten vuren en zou dan de trigger voor luchtsteun overgehaald worden? (...) Vanuit een groter perspectief gezien, zat er wel wat in die opdracht voor blocking positions. Maar is dat nu geïnitieerd omdat het Nederlandse bataljon nog niets had gedaan of was dat iets wat men op het allerlaatste moment nog zou kunnen doen? Ik weet niet of het wel of niet iets gedaan hebben van het bataljon daartoe heeft bijgedragen. Ik denk dat het een persoonlijke inschatting of opmerking van iemand is geweest. Als de Force Commander generaal Janvier dat inderdaad dacht, had hij de telefoon moeten grijpen en moeten zeggen: luister, Karremans, het wordt nu eens tijd jongen dat je wat gaat doen, ga aan die trekker hangen. Dan had ik hem gezegd: is de opdracht aan de trekker hangen; prima dan doe ik dat, maar realiseert u zich dan wel dat wij overgaan van blauw naar groen. Ik ga niet zomaar aan de trekker trekken als ik niet op wat voor manier dan ook ondersteund wordt door het hogere echelon. Dan kom ik namelijk op oorlogvoering terecht en dat is een heel ander hoofdstuk.

De Jonge heeft, zoals reeds eerder aangegeven, lof voor de wijze waarop zijn bevel ten aanzien van de *blocking positions* is uitgevoerd.

De heer **De Jonge**: (...) de blocking positie, Groen en zijn plaatsvervanger en de onderofficieren die erbij waren: het was een bijna onmogelijke opdracht. Toch heb ik hem durven geven, omdat het moest. Hij vertaalt dat, er komt een fatsoenlijk bevelletje naar Groen en Groen voert dat uit; hij gaat, zoals dat van een officier wordt verwacht, met zijn mensen praten om ze alles zo goed mogelijk uit te leggen – ik heb al gezegd hoe moeilijk het is om de mindset van vermoeide soldaten in één nacht te veranderen. Als ik dat allemaal op een rij zet, dan heb ik altijd een enorm respect gehad voor het optreden van de mannen en vrouwen van Dutchbat, voor de leiding, voor de onderofficieren en voor de soldaten.

Van Kappen heeft begrip voor het optreden van Dutchbat.

De heer **Van Kappen**: Ik kom even terug op de blocking position. Ik heb uitgelegd dat het ging om een pure symboolfunctie. Wij konden niets anders bedenken op dat moment. Er wordt vaak in de pers de indruk gewekt dat Dutchbat niet heeft gevochten. In die perceptie ligt een vorm van kritiek; dat men het niet goed heeft gedaan. Ik vraag u met nadruk zich te verplaatsen in de situatie dat je als militair de opdracht krijgt om met witte voertuigen een blocking position in te nemen om een politiek signaal af te geven in omstandigheden van chaos en geweld, waarbij het eigen leven gevaar loopt. Ik vind niet dat wij militairen daarvoor moeten prijzen. Het is ons vak. Ik vraag wel begrip. Dat vereist moed. Men is gegaan, terwijl zij wisten daarmee fysiek gevaar te lopen. Het was een blocking position die met de flanken in de lucht hing. Men wist dat het een politiek gebaar was. Zelfs iedere soldaat kon het afleiden uit de situatie. Ik vraag met nadruk begrip. Ik vraag niet om hen te prijzen. Ik vraag er de aandacht voor dat het een zekere moed vereist.

Hoewel Dutchbat volgens Van der Vlis de RoE's nauw interpreteert, is ook hij van mening dat het bataljon de *blocking positions* goed heeft uitgevoerd.

De heer **Van der Vlis**: De Dutchbatters hadden een zeer terughoudende opvatting, maar ik wijs er wel op dat als je in zo'n enclave zit met al die beperkingen om je heen, je er natuurlijk niet aan ontkomt drie keer goed na te denken voordat je iets doet. Ik moet zeggen dat ik grote bewondering heb voor de wijze waarop de majoor Groen dit verteld heeft. Hij stelde zich altijd de vraag: wat bereik ik met wat ik nu doe, mag ik daarvoor mensen opofferen, ja of nee. Ik vind dit een wijze manier van denken voordat je actie gaat nemen.

(...) Iedereen heeft het over Dutchbat, maar dat was het allang niet meer. Het was een versterkte compagnie van vrijwel uitgeputte mensen die al maanden psychologisch en fysiek waren afgeknepen. Prima, daar moet je op een gegeven ogenblik tegen kunnen. Ik

heb met grote bewondering geluisterd naar het verhaal van de majoor Groen, hoe hij met dat scherm tussen de Bosnische Serviërs en de vluchtelingen in is terug getrokken op Portocari. Ik denk dat dit zeer professioneel is gegaan, zelfs onder die verschrikkelijk moeilijke omstandigheden.¹¹⁸

Karremans wijst ook op het optreden van Franse UNPROFOR-eenheden in Bosnië.

De heer **Karremans**: (...) De cultuur van de Nederlandse militair in het algemeen, is een andere dan die van de Engelsen en de Fransen. Ik weet niet meer wie het de vorige week zei, maar de Fransen hebben in hun periode van uitzending nogal wat gesneuvelden gehad. Daar heb ik persoonlijk altijd grote vraagtekens bij gezet, maar ik denk dat het met de cultuur te maken heeft, met de Franse manier van optreden.

Van Kappen refereert aan de gang van zaken in de andere twee enclaves.

De heer **Van Kappen**: Bij de safe areas concentreren wij ons terecht op Srebrenica. Wij zouden ook eens moeten kijken wat er gebeurd is in Zepa en Gorazde. Ik kan mij herinneren dat in New York een paar mensen tegen mij hebben gezegd: uiteindelijk is het zo dat de Nederlanders de enige zijn geweest die iets geprobeerd hebben. De Oekraïners in Gorazde [Zepa] Enfin. Kijk u er maar naar. Die hebben geen vinger uitgestoken. De Engelsen zijn gewoon weggelopen uit Gorazde. Die zijn gewoon weggegaan. De Nederlanders zijn de enige geweest die iets geprobeerd hebben.

De Jonge verwijst in zijn slotwoord naar de wijze van optreden door eenheden van andere troepenleverende landen.

De heer **De Jonge**: (...) Ik refereer aan hen die vragen: hadden ze zich niet meer moeten verdedigen, hadden we niet meer van die jongens moeten verwachten, hadden ze zich niet harder moeten opstellen? Kijk eens naar de bataljons om hen heen – ook generaal Van Kappen is daarop ingegaan: 1, 2, 3 mei 1995 valt door een Kroatisch offensief de sector West. Het Nepalese bataljon, dat goed stond aangeschreven, loste geen schot. Dat heeft op mij indruk gemaakt en heeft mij min of meer ook bewogen om in mijn advies met betrekking tot Srebrenica te verweven dat dat niet mocht gebeuren; er was uiteindelijk namelijk weinig waardering voor de wijze waarop het Nepalese bataljon niets had gedaan. Met het optreden van Dutchbat werd er tenminste iets gedaan, hoe moeilijk het ook voor de kerels en vrouwen en commandanten van Dutchbat is geweest. Dan wordt de Oekraïense compagnie, zonder dat ze een schot lost, weggeduwd uit de OP's: Zepa valt. Dan krijg je Gorazde. De Britse commandant heeft daar tamelijk snel na de richtlijn al zijn OP's verlaten, kon dus helemaal niets meer doen, kon zijn opdracht niet uitvoeren en heeft uiteindelijk rond 1 augustus als een dief in de nacht de enclave verlaten. Een stukje verder, rond half augustus, krijg je de Kroatische aanval op Krajina Zuid en Noord. In Krajina Noord zaten een aantal goede bataljons – ik praat niet over de wat minder betrouwbare bataljons, maar onder andere over het goed aangeschreven Belgische bataljon, een professionele club – er wordt geen schot gelost, de Kroaten walsen eroverheen. In Krajina Zuid is er het Canadese bataljon, dat bekend staat om de integere wijze waarop zij hun militaire opdracht willen en moeten uitvoeren, deze professionele jongens, net als Britbat in Gorazde. Ook het Canadese bataljon lost geen schot. Geen duizenden doden, maar wel honderden vermoorde Servische vrouwen en kinderen. Ook daar werkte men dus niet zonder dilemma's en afschuwelijke gevolgen. Als ik dat allemaal afzet tegen wat Dutchbat heeft gedaan, dan moet dat ons allen wat doen.

Ook Bastiaans zet kanttekeningen bij het optreden van Franse en Britse eenheden in Bosnië.

De heer **Bastiaans**: Ik wil nog graag even ingaan op een opmerking over vermeend forser, robuuster optreden van Britten en Fransen bij dezelfde VN-missie. (...) Interessant zijn de uitspraken van de commandanten die in Gorazde hebben gediend. Mijn informatie was dat het optreden van het Britse bataljon niet zoveel verschilde van dat van het

¹¹⁸ Openbaar verhoor A.K. van der Vlis, 13 november 2002, nr. 9.

Nederlandse. Wat het Franse bataljon betreft – ik moet zeggen dat ik zowel voor het Britse als voor het Franse best respect heb – kan door een aantal Nederlandse waarnemers worden bevestigd dat het optreden van dat bataljon in Bihac geen aanleiding gaf om te veronderstellen dat de Fransen daar kordater en robuuster zouden zijn opgetreden. Robuust optreden kan alleen als er aan bepaalde militaire voorwaarden is voldaan; of dat nu steun van de artillerie-eenheid, van de reaction force is, of van luchtsteun, maakt niet uit. Ik ben bij de eerste bespreking over de verdeling van Bosnië-Herzegovina geweest en daarbij bleek dat de Britten doodongelukkig waren met de oorspronkelijke ontplooiing in Doboï, het moeilijke gebied. Het was toen nog niet zo helder hoe het zich allemaal zou ontwikkelen, de situatie was nog erg dynamisch. Alle landen hechtten veel waarde aan een nagenoeg zekere bevoorradingslijn. Het enige land dat die niet had, was Nederland. In de twee vergelijkbare situaties, die van de Fransen en de Britten, in Gorazde en Bihac, was dit niet zo.

4.3.9 Ontwikkelingen rondom de inzet van luchtsteun

De mogelijkheid van ondersteuning van NAVO-vliegtuigen aan UNPROFOR wordt in het leven geroepen met Veiligheidsraadsresolutie 836.¹¹⁹ Het gebruik van het luchtwapen ontwikkelt zich tot een belangrijke splijtzwaam, niet alleen tussen de NAVO en de VN maar ook tussen de Verenigde Staten en de Europese bondgenoten binnen de NAVO zelf.¹²⁰ De laatsten zijn immers de belangrijkste troepenleveranciers van UNPROFOR. Hoewel de Veiligheidsraad de mogelijkheid biedt en de NAVO bereid is actie te ondernemen, is de VN-vredesmacht beducht voor een robuuste inzet van het luchtwapen. Het draagt het gevaar in zich de onpartijdigheid van UNPROFOR te ondergraven en daarmee de positie van UNPROFOR (verder) te verzwakken.¹²¹

Deze vrees wordt bewaarheid wanneer UNPROFOR in de loop van mei 1995 in toenemende mate wordt meegetrokken in de escalerende strijd in Bosnië. In reactie op de toenemende beschietingen door de Bosnische Serviërs op VN-eenheden laat generaal Smith, de *Commander* van UNPROFOR, op 25 en 26 mei 1995 munitie-opslagplaatsen bij Pale bombarderen.¹²² Hierop verhevigen de Bosnische Serviërs hun beschietingen op de *safe areas* en zij nemen enkele honderden UNMO's en UNPROFOR-soldaten gevangen die bij strategische objecten worden vastgehouden. Ook verergert de crisis de situatie in de oostelijke enclaves omdat de doorgang van de konvooien wordt geminimaliseerd.¹²³

Na deze crisis wordt de beslissing over te gaan tot *air strikes* overgedragen aan de Secretaris-Generaal van de VN. Besluiten inzake *close air support* worden van de commandant in Sarajevo verschoven naar het hoger gelegen niveau van de *Force Commander* in Zagreb.

Mr **Smith**: (...) You said that UNPROFOR-Headquarters was very important in the process. It was in the process because it was in the chain of command, but the decision no longer lay with Headquarters. After May, it had been moved to Zagreb. Headquarters, as it were, gave advice. (...) Yes, it went through Sarajevo and to that extent, you are an important step in the chain. But you are not the executive authority. Yes, you may turn around and in that sense you could stop it. (...) Almost immediately after that, the air support situation materially changed. The interpretation was completely different after the London conference.

Bovendien besluit generaal Smith op 29 mei 1995 een *Post Air Strike Guidance* uit te geven, waarin wordt aangekondigd dat luchtsteun terughoudender zal worden toegepast.¹²⁴ Daarin wordt vermeld dat «using force if necessary including CAS [*close air support*] and Air Strikes as a last resort». In de *Directive* stelt Smith verder: «I have been directed,

¹¹⁹ Zie ook hoofdstuk 2.

¹²⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1673.

¹²¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 1673–1674.

¹²² NIOD, «Srebrenica», pp. 1766–1767.

¹²³ NIOD, «Srebrenica», p. 1768.

¹²⁴ Commander HQ UNPROFOR Directive 2/95, 29 May 1995; NIOD, «Srebrenica», p. 2324.

today 29 May 95, that the execution of the mandate is secondary to the security of UN personnel. The intention being to avoid loss of life defending positions for their own sake and unnecessary vulnerability to hostage taking.» Deze laatste opdracht staat ook in de instructie van Janvier aan Smith van 2 juni 1995. Bovendien stelt Janvier daarin: «We must definitely avoid any action which may degenerate into confrontation, further escalation of tension and the potential use of air power».¹²⁵

Tijdens zijn verhoor kan Smith zich de door hem uitgebrachte *Directive* niet meer herinneren.

Mr **Smith**: I do not actually remember that piece of paper. I am sure it is there and all the rest of it. My memory was that at the end of May, after the bombing and the hostages, all the use of air power was to be cleared with the Secretary General himself. In other words: the whole thing had moved from Zagreb back to New York. Therefore it would not have surprised me to be told that this would only be used in the last resort.

Wel kan Smith zich de bijeenkomst in Split van 9 juni 1995 herinneren waarin Akashi, Janvier en hijzelf zich buigen over de toekomst van UNPROFOR.¹²⁶

Mr **Smith**: (...) I do not know the debate in Zagreb and I was not in New York, either. Partly to answer this question and the previous one about the aftermath of Mr Akashi and General Janvier going to New York: somewhere in late May or maybe early June, there was a meeting in which Akashi, Janvier and I were all present and discussed what to do. We were in Split.

I advanced the argument that we should force supplies into Sarajevo, but I failed to win the argument. That is where the connection is for me, that is where I see the post-New York meetings come together. They did not come together with the sort of statements you made, but in my head that is when I – I do not want to say finished with – have come away from the bombing of Pale, from getting the hostages back and so forth. I was trying to figure out how to come off the back foot, how do we start to...

(...) Formally, I am almost certain that nothing went from me down to Dutchbat. They may have received copies, through the standard chain of command, of some of the correspondence. They may well have known it. They may have been told it by the chief of staff, because that is what chiefs of staff are supposed to do. But I do not think I did it as a formal command task.

De *Post Air Strike Guidance* van Smith leidt niet tot nadere actie vanuit Den Haag in de richting van de UNPROFOR-leiding, zo verklaart Voorhoeve.

De heer **Voorhoeve**: [leidde dit voor u tot een nieuw initiatief of een nieuwe interventie bij de VN?] Nee. Het nieuwe initiatief was de vorming van de Snelle reactiemacht [Rapid Reaction Force]. Dat was op 2 juni genomen en zou hopelijk tot een oplossing leiden. Men kan overigens lang discussiëren over de vraag of de Snelle reactiemacht de enclaves echt had kunnen redden; het hangt er maar van af hoe die zou zijn ingezet.

In de jaren na 1995 ontstaan er overigens geruchten dat Janvier en Mladic een akkoord hebben gesloten over de vrijlating van de gijzelaars in ruil voor terughoudendheid in het gebruik van het luchtwapen. Zowel de VN als het NIOD kunnen hier echter geen bewijzen vinden.¹²⁷

De VN kent een omslachtige aanvraagprocedure voor *close air support*. Zij bestaat uit twee delen: goedkeuring door de VN en goedkeuring door de NAVO.¹²⁸ Volgens de VN-procedure moet de bataljonscommandant luchtsteun aanvragen via het sectorhoofdkwartier (voor Dutchbat Sector North East in Tuzla) aan UNPROFOR in Sarajevo. Daar wordt het verzoek

¹²⁵ Brief Janvier aan Smith, 2 juni 1995; NIOD, «Srebrenica», pp. 1801–1802.

¹²⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 1734–1738.

¹²⁷ UN, «The Fall of Srebrenica», p. 49, par.

196–198; NIOD, «Srebrenica», p. 1908.

¹²⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2095–2097.

beoordeeld door het *Close Air Support Committee* bestaande uit de belangrijkste officieren en civiele functionarissen, waarna de UNPROFOR-commandant het doorstuurt naar het UNPF-hoofdkwartier in Zagreb. In Zagreb buigt het *Crisis Action Team* onder leiding van de chef-staf zich over de aanvraag, die deze vervolgens ter ondertekening voorlegt aan de *Force Commander*. De *Force Commander* op zijn beurt vraagt toestemming aan de Speciale Vertegenwoordiger van de SGVN. Alle functionarissen en fora wegen de aanvraag op basis van een vaste checklist van criteria.

Goedkeuring van een aanvraag door de NAVO verloopt via een minder omslachtige procedure.¹²⁹ Voor de communicatie met de VN-vredesmacht in het voormalige Joegoslavië zijn NAVO liaison-officieren aanwezig op de hoofdkwartieren in Sarajevo en Zagreb. In Sarajevo is er een Air Operations Coordination Center (AOCC) voor de contacten met het Combined Air Operations Center (CAOC) van de NAVO-luchtmacht in Vicenza. In Zagreb is er een *liaison cell* voor de contacten met Vicenza en daarnaast is er een NAVO-officier aanwezig voor de contacten met het hoofdkwartier van de *Commander-in-Chief Allied Forces Southern Europe* (CINCSOUTH) in Napels, de Amerikaanse admiraal Leighton Smith. Het AOCC in Sarajevo heeft geen formele bevoegdheden, maar is wel belangrijk voor de informatievoorziening over de specifieke omstandigheden waarin de luchtaanval moet worden uitgevoerd. Door de voorwaarschuwing die het afgeeft aan de NAVO-organisatie kunnen beslissingen aldaar worden voorbereid en vliegtuigen in gereedheid worden gebracht. Het is niettemin CINCSOUTH die toestemming voor luchtsteun moet geven.

De omslachtige procedures en de (aanvullende) voorwaarden leiden ertoe dat een aanvraag voor luchtsteun geen sinecure is.

Mr **Smith**: No, it is reasonable for a battalion commander to expect that if he calls for help, he would get it. I was not here when the commander in question was discussing it. He would have known that this was not just the same procedure as calling for fire by aircraft or artillery in a conventional battle. There was a process of decision-making that would go on because of this call. It was formally a shorter process if the call was for close air support than if it was for the support of the enclaves. But it was not a simple call for fire.

Franken meent echter wel dat hij weet waar hij aan toe is wanneer er een aanvraag voor luchtsteun wordt gedaan.

De heer **Franken**: [Wat verstond u onder «last resort»?] Letterlijk als: het laatste redmiddel. Als niets anders meer helpt, is het geven van luchtsteun evident. (...) Er werden wel voorwaarden verbonden aan het leveren van luchtsteun. Dat impliceert onder andere CAS, close air support. (...) Als je weet hoe luchtsteun werkt, weet je dat het in de praktijk meestal om close air support zal gaan. Dat is juist, echter de tekststelling hield niet in dat men de rest niet eens meer in beschouwing nam. De kreet offensive air support is gebruikt. Ik zeg dit voor de duidelijkheid. An sich was dat erg eenvoudig. Al eerder in de analyse was namelijk de conclusie getrokken dat een verdediging in de normale militaire zin van het woord niet mogelijk was. Dan kwam je al heel snel uit op het last resort, zijnde luchtsteun. Dat is evident. Voor ons was dus duidelijk dat als de Serven offensief gingen optreden, wij vrij snel aan de bel moesten trekken en om luchtsteun moesten vragen. Luchtsteun is het meest effectief op het moment waarop je in staat bent een tegenstander ongeveer op één plaats te houden. Dat was ook eigenlijk de functie van de blocking positions, in samenwerking met luchtsteun: zorgen dat ze in ieder geval in het open gebied, ten zuiden van de stad blijven, zodat ze aangepakt kunnen worden met luchtsteun.

¹²⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2097–2098.

Er bestaan bepaalde verwachtingen over de inzet van het luchtwapen. De Jonge schetst wat mag worden verstaan onder een *air strike*.

De heer **De Jonge**: (...) Air strikes vind je in geografisch opzicht meestal op een andere plaats, dieper in het gebied, en hebben een meer strategisch doel, namelijk het vermogen tot voortzetting van een bepaalde actie aan te tasten of te verminderen. Die bedoeling kon men zien op 24 en 25 mei, toen dieper in het land, in de buurt van Pale, munitiebunkers werden aangepakt. Eigenlijk is dat het grote verschil. Een ander belangrijk verschil – in ieder geval werd het in het gebied zo gezien – is dat wij de indruk hadden dat air strikes niet meer een issue waren, omdat Mladic daar als een dolle stier op reageerde; bij ons bestond de indruk, of de hoop, dat Mladic close air support zou accepteren, omdat hij wist dat de VN hun eigen troepen te hulp moesten schieten als die onder vuur lagen.

Bovendien hoeft het niet per definitie zo te zijn dat *close air support* minder omvangrijk is dan een *air strike*.

De heer **De Jonge**: (...) Close air support kun je zo massaal maken als je wilt. Het betekent niet per definitie één vliegtuigje per uur, je kunt het zo massaal maken als je wilt. Wezenlijk is dat je altijd mensen op de grond hebt of in de lucht – de zogenaamde forward air controllers die al meer dan voldoende aan bod zijn geweest in deze verhoren – en zicht hebt op de doelen. Welnu, dat zicht hadden we. (...) Close air support is dus niet eenmalig een bommetje gooien, die kan worden doorgezet zolang als dat nodig is. Daarmee vervalt gedeeltelijk de discussie over de vraag of het air strikes hadden moeten zijn, want we hadden wel degelijk al die doelen stuk voor stuk kunnen afwerken – niet binnen één minuut, maar dat kan met een air strike ook niet. Eigenlijk was ik daar een beetje op uit.

Franken geeft zijn visie op luchtsteun.

De heer **Franken**: Het verschil [tussen close air support en air strikes] ken ik erg goed. Ik ben tweeënhalf jaar ground-air liaison officer van een gemechaniseerde brigade geweest. Dus ik weet echt hoe luchtsteun werkt en wat de begrippen inhouden. [Een air strike] was de enige effectieve manier om op te treden. Ik moet nu kort het militaire probleem schetsen waarmee wij zaten. Los van het feit dat we een tekort aan middelen hadden, waren wij niet in staat om de hardware van de Serven aan te pakken. Dan heb ik het nog niet zozeer over de tanks die daar rondreden. Daarover heb ik al eerder gesproken. Maar de grootste bedreiging voor datgene waarvoor wij er waren, lees: de burgerbevolking, waren de Servische artillerie en mortieren. Die waren voor ons buiten zicht en daarmee werden voortdurend granaten in de menigte geschoten met de bekend veronderstelde effecten. Als wij dus iets wilden doen aan de agressie van de Serven, zouden wij ervoor moeten zorgen dat hun hardware uit de handel werd genomen. Die moest aangepakt worden. Dat konden wij niet zelf. Dat kon alleen met vliegtuigen. Ik weet het niet precies, maar ik meen dat wij 32 locaties van Servische artillerie, tanks en dergelijke kenden. Stel dat je één smoking gun aanpakt. Wat je daarmee bereikt was al eerder gebleken. De intensivering van de beschieting op de stad was telkenmale nadat wij alleen al door aanwezig te zijn de Serven een voet dwars hadden gezet. Dat was duidelijk. Dit was dan de onmiddellijke consequentie. Als je dus één kanon eruit pakte, kon je voorspellen wat er gebeurde. Dan zou je het lot in feite alleen maar verergeren. Er was dus maar één oplossing: het gros van de artillerie en de tanks uitschakelen. In dat geval zag ik nog wel mogelijkheden om de BSA-infanterie enigszins effectief het hoofd te bieden. Sterker, het air strike-idee is niet door ons geponeerd. Wij hebben voorgesteld om alle doelen aan te pakken. In die zin heb ik een request voor een air strike ingediend. Je geeft dan target area's aan en je beschrijft wat de inzet, de doelgebieden zijn, waar dan plukjes vliegtuigen gelijktijdig heen kunnen, om wapens uit te schakelen. Laat ik de actie zo heel kort samenvatten. Dit is dus niet helemaal juist, maar ik zeg dit voor de beeldvorming.

4.3.10 Het verloop van aanvragen en verlening van luchtsteun

Er worden in de periode van 6 tot en met 11 juli 1995 diverse aanvragen voor luchtsteun ingediend. Een overzicht is opgenomen in box 4.3.

Box 4.3: aanvragen tot luchtsteun in periode 6 t/m 11 juli 1995

Datum & tijd	Reden aanvraag	Plaats en reden akkoord of afwijzing
6 juli, 13:50	Aanval Bosnische Serviërs op zuid-oosten enclave (geen formele aanvraag, want verzoek om <i>presence close air support</i>) ¹³⁰	<i>Sarajevo</i> Nicolai: afwijzing aanvraag vanwege gebrek aan vliegtuigen en luwen van gevechten waardoor verzoek niet aan <i>smoking gun</i> -richtlijnen voldoet
8 juli, 13:00	Gevechten rond OP-F en noorden enclave, ook beschietingen Srebrenica-stad ¹³¹	<i>Sarajevo</i> Nicolai: afwijzing aanvraag (na serieuze voorbereiding) vanwege «technische problemen» en «kalmering situatie»
9 juli, ochtend	Karremans: afraden <i>air presence</i> en <i>close air support</i> vanwege Nederlandse gijzelaars ¹³²	<i>Sarajevo</i> Nicolai: niet doorzetten aanvraag (na serieuze voorbereiding) vanwege aftocht vliegtuigen door dreigende luchtafweer en afwezigheid FAC-er in <i>kill box</i>
9 juli, 17:16	Geen overleg met Dutchbat ¹³³	<i>Sarajevo</i> Gobilliard: ondertekening <i>Blue Sword Request</i> ¹³⁴ vanwege «incursion of the safe area Srebrenica and threat to UNPROFOR peacekeepers» <i>Zagreb</i> Aanvraag niet aan Akashi of Janvier voorgelegd om onduidelijke redenen
10 juli, 8:55	Vuren op <i>blocking position</i> Bravo-1 ¹³⁵	<i>Tuzla</i> Onbekend <i>Sarajevo</i> Aanvraag UNPROFOR niet bereikt
10 juli, middag	Beschietingen Srebrenica-stad ¹³⁶	Overleg met UNPROFOR onduidelijk
10 juli, 19:00	Omtrekken positie Bravo-1, beschieting Srebrenica-stad ¹³⁷	<i>Sarajevo</i> Gobilliard: ondertekening <i>Blue Sword Request</i> <i>Zagreb</i> Janvier: weigering <i>Blue Sword Request</i> vanwege invallen duisternis (N.B. volgens NAVO luchtsteun wel mogelijk)
11 juli, 8:00	Doelen vormen bedreigingen Srebrenica ¹³⁸	<i>Sarajevo</i> Aanvraag geweigerd omdat Dutchbat niet wordt aangevallen en Srebrenica-stad niet wordt beschoten

Datum & tijd	Reden aanvraag	Plaats en reden akkoord of afwijzing
11 juli, 10:00	Overschrijding Bosnische Serviërs van horizontaal 84 ¹³⁹	<p><i>Sarajevo</i> Gobilliard: ondertekening <i>Blue Sword Request</i> om 10:50</p> <p><i>Zagreb</i> Na ontvangst van een «updated target list» lange tijd geen antwoord, daarna ondertekening <i>Blue Sword Request</i> door Janvier om 12:00</p>

In de ochtend van 6 juli 1995 beginnen de Bosnische Serviërs met hun beschieting op militaire, burger- en Dutchbat-doelen in de enclave. Om 13:50 uur doet Dutchbat een aanvraag om *presence close air support*. Hoewel het geen formele aanvraag is, wijst Sarajevo het verzoek af omdat er op dat moment geen vliegtuigen beschikbaar zijn en de gevechten luwen. Nicolai en Karremans hebben daarop telefonisch contact om de voorwaarden voor luchtsteun nogmaals door te spreken.

De heer **Nicolai**: Ik heb [Karremans] bijna letterlijk voorgelezen wat er in de Post air strike guidance stond. Ik heb gezegd: Luister, gelet op datgene wat er gebeurd is na de luchtval op 25 en 26 mei Dat had ook in die situatie weer heel goed kunnen gebeuren, want het stadje Srebrenica en de compound van Dutchbat lagen duidelijk binnen het bereik van de Servische artillerie; de OP's konden dus al opgerold worden; ook op andere locaties was de VN net zo kwetsbaar. Het luchtwapen waarvan iedereen zegt: «Waarom hebben die laffe VN'ers dat nou niet ingezet, want dat was het enige redmiddel?» had het redmiddel kunnen zijn – het was ook het laatste middel dat wij hadden – maar het had zich ook verschrikkelijk tegen ons kunnen keren. Dat heb ik geprobeerd uit te leggen: «Luister, het is niet om Karremans te pesten dat wij dat wapen niet inzetten; nee, wij zijn buitengewoon beducht vanwege de risico's die daaraan kleven; wij willen het alleen gebruiken als er geen andere uitweg meer is». [Karremans reageerde] laat ik zeggen: toch een beetje teleurgesteld. Hij stelde eigenlijk min of meer de vraag: hoe moet ik dan verder mijn opdracht uitvoeren? Natuurlijk, daarmee stond dat ook op de tocht. Dat is ook de reden geweest waarom de tweede keer dat hij luchtsteun aanvroeg – op die zaterdag – bij ons zo langzamerhand vrees begon te ontstaan: als het zo doorgaat en als zij elke dag een of meerdere OP's oprollen, is het een kwestie van dagen en dan bestaat de enclave ook niet meer. Nadat wij daar eerst intern in Sarajevo een korte brainstormsessie aan gewijd hadden, heb ik daarna contact opgenomen met de generaal Ashton, de deputy commander in Zagreb. Ik heb hem gezegd: met de huidige richtlijnen kan het zijn dat er een situatie ontstaat waarin de opdracht niet meer uitvoerbaar is, zeker als de Serven geen genoegen nemen met alleen die zuidelijke punt. Ik denk dat hij [de uitleg] heel goed verstaan heeft, maar als je niets doet Hij moet als commandant natuurlijk ook voor zijn mensen opkomen. Als je het gevoel hebt dat je in een onmogelijke situatie zit, kun je op dat moment niets anders doen dan iedere keer weer opnieuw jouw hogere bazen inprenten in welke onmogelijke situatie je verkeert en waarop het dreigt uit te lopen. Wat dat betreft, heb ik er alle begrip voor dat hij zegt: het is mooi wat zij daar allemaal vinden, maar ik zal nog een keer benadrukken dat ik het alleen niet af kan en dat ik hulp nodig heb.

Karremans begrijpt dat er met luchtsteun terughoudend moet worden omgegaan. Hij is echter van mening dat, ook met de ontwikkelingen van de laatste weken in het achterhoofd, de inzet van het luchtwapen gerechtvaardigd is.

¹³⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2103–2106.

¹³¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2121–2123.

¹³² NIOD, «Srebrenica», pp. 2133–2136.

¹³³ NIOD, «Srebrenica», pp. 2144–2149.

¹³⁴ Codenaam voor een officiële aanvraag voor *close air support* van de UNPF aan de NAVO.

¹³⁵ NIOD, «Srebrenica», pp. 2179–2182.

¹³⁶ Th. Karremans, «Srebrenica. Who cares?», p. 184.

¹³⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2189–2196.

¹³⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2224–2226.

¹³⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2226–2235.

De heer **Karremans**: [Nicolai] heeft [op 6 juli 1995], ik denk met goede bedoelingen, nog eens getracht om de post air strike guidance uit te leggen. Met de inzet van het luchtwapen zou zeer restrictief worden omgegaan, op basis van hetgeen in de voorbije periode allemaal was gebeurd [de gijzelingen en dergelijke]. Er was ook nog een Amerikaanse F-16 neergeschoten. De inzet van het luchtwapen was niet gemakkelijk. Er zijn veel luchtmachtcollega's van mij daarop afgestudeerd. Het inzetten van het luchtwapen is heel moeilijk. Ik begrijp ook wel dat het luchtwapen zeer restrictief ingezet zou kunnen worden, maar ik vraag mij in alle gemoedsrust af hoever het dan moet gaan voordat dat ding wel wordt ingezet. Nogmaals, voor mij was het op 6 juli hartstikke duidelijk dat de BSA zijn aanval inzette. Er wordt overal geschoten, er vallen doden en gewonden en een observatiepost ligt onder vuur. De enige mogelijkheid is het aanvragen van luchtsteun.

Op 8 juli 1995 vinden er opnieuw hevige beschietingen op de enclave plaats en wordt ook OP-F direct onder vuur genomen. Om 13:00 uur doet Dutchbat een aanvraag om luchtsteun. Deze wordt door Sarajevo intensief voorbereid maar uiteindelijk afgewezen omdat de situatie in de enclave lijkt te kalmeren.

Op 9 juli 1995 raadt Karremans *air presence* en *close air support* af omdat inmiddels enkele tientallen Dutchbatters in gijzeling zijn genomen door de Bosnische Serviërs. In Sarajevo wordt de luchtsteun niet doorgezet omdat wordt gevreesd voor Bosnisch-Servische luchtafweer en vanwege de afwezigheid van een *forward air controller*, een VN-militair die de vliegtuigen naar hun doel dient te praten. Niettemin stuurt generaal Gobilliard om 17:16 uur een aanvraag voor *close air support* naar Zagreb vanwege «incursion of the safe area Srebrenica and threat to UNPROFOR peacekeepers». ¹⁴⁰ Deze aanvraag wordt door Zagreb aangehouden.

De heer **Nicolai**: Op 9 juli is er geen aanvraag geweest. Wij hebben wel een aanvraag opgesteld, maar dat was een aanvraag die gerelateerd was aan een eventuele aanval op de blocking position.

Nicolai voert op 9 juli 1995 ook een telefoongesprek met Voorhoeve waarin deze hem verzekert dat, ongeacht de gevolgen, *close air support* mag worden ingezet om de aanval van de Bosnische Serviërs tot staan te brengen. ¹⁴¹

Van 6 tot en met 8 juli 1995 overleggen de politieke en militaire leiding over luchtsteun, zowel binnen het DCBC als met buitenlandse spelers. ¹⁴² Van een directe bemoeienis met het verlenen van de aanvragen door het VN-hoofdkwartier in Zagreb is op deze dagen echter geen sprake. Pas wanneer Nederlandse VN-officieren Den Haag op 9 en 10 juli 1995 bellen met de vraag of Nederland luchtsteun nog steeds opportuun acht, antwoordt Voorhoeve dat dit het geval is.

Op 10 juli 1995 om 8:55 uur wordt Bosnisch-Servisch vuur uitgebracht op een *blocking position*. Dutchbat dient een aanvraag om luchtsteun in die UNPROFOR niet bereikt. In de middag wordt wederom een aanvraag ingediend vanwege de beschietingen op Srebrenica-stad. De inhoud van het overleg hierover met en binnen de hogere UNPROFOR-echelons is onduidelijk. Kolsteren belt namens Janvier met Voorhoeve om te vragen of Nederland bezwaar heeft tegen de verlening van luchtsteun gezien het dertigtal Nederlandse gijzelaars dat in handen is van de Bosnische Serviërs. ¹⁴³

De heer **Voorhoeve**: Toen het erop aan kwam en het steeds duidelijker werd dat de Serviërs op meer uitwaren dan de zuidhoek van Srebrenica, heb ik met generaal Kolsteren

¹⁴⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2144–2145.

¹⁴¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2158–2159.

¹⁴² NIOD, «Srebrenica», pp. 2123–2125, 2284–2287.

¹⁴³ NIOD, «Srebrenica», p. 2288.

contact gehad, de chef-staf van Janvier. Hij stelde mij letterlijk de vraag of de Nederlandse regering bezwaar had tegen de inzet van het luchtwapen, omdat inmiddels 30 of 35 Nederlanders in Servische handen waren, die als gijzelaars zouden kunnen worden omgebracht.

(...) Ik heb hiertoe geen opdracht gegeven. Dat kon ik niet, dat mocht ik niet, dat was mijn competentie niet, er zou ook geen gevolg aan zijn gegeven. Het is anders gelopen. Generaal Kolsteren heeft mij vanuit Zagreb gebeld en vroeg naar het gevoelen van de Nederlandse regering over luchtsteun; er zouden immers Nederlandse gegijzelden kunnen worden omgebracht. Toen heb ik uit eigen beweging – ik kon namelijk niet de minister-raad bijeenroepen, het kwam telefonisch tot mij – stante pede aan hem gezegd: luchtsteun is onvermijdelijk, de VN kunnen het niet maken om geen luchtsteun te verlenen.

Om 19:00 uur dient Dutchbat zijn derde aanvraag van de dag in. De Bosnische Serviërs trekken om een *blocking position* heen en de stad wordt wederom beschoten. Gobilliard ondertekent en verzendt deze aanvraag onmiddellijk naar Zagreb. Binnen het uur bereikt de aanvraag Janvier; de NAVO-vliegtuigen staan gereed. *Force Commander* Janvier overlegt langdurig met zijn staf en voert telefoongesprekken met de staven van de Bosnisch-Servische generaals Tolimir en Mladic.¹⁴⁴ Na verder overleg met zijn staf komt er een bericht binnen van Karremans. Deze stelt dat de gevechten zijn geluwd. Luchtsteun is op dat moment niet meer zinvol, maar hij wil die wel beschikbaar hebben vanaf 6:00 uur de volgende morgen.¹⁴⁵ Karremans bevestigt dat hij heeft doorgegeven dat hij luchtsteun op de avond van 10 juli 1995 niet langer nodig acht.

De heer **Karremans**: De situatie was rustig. Het was donker. De ervaring heeft ons geleerd dat, zelfs in die dagen, de gevechten in het algemeen niet 's nachts plaatsvonden, maar overdag, bij mooi weer. Ja, maar toen het 's avonds donker begon te worden trad een soort rustige periode in. Dan heeft het geen zin meer om luchtsteun in te zetten.

Janvier wijst de aanvraag af, onder meer vanwege het invallen van de duisternis. Volgens de *liaison*-officier van de NAVO zijn de Amerikaanse toestellen echter in staat om ook 's nachts aanvallen uit te voeren. Karremans bevestigt de lezing van Janvier. Binnen de staf van Janvier is er sprake van onbegrip voor het weigeren van de luchtsteun.

De heer **De Jonge**: Het tijdstip op 10 juli kan ik me niet exact herinneren. Dat zou zeer wel kunnen kloppen. Wij zijn niet uit de besprekingskamer weggegaan. Janvier voerde af en toe zijn telefoongesprekken in een apart kamertje. Ik weet dat hij een aantal malen hiervan terugkeerde en ons iets daarover meedeelde. Ongetwijfeld waren de verhalen van Tolimir en Mladic allemaal hetzelfde, hetzelfde wat generaal Nicolai meestal te horen kreeg: de ontkenning dat er een aanval was, dat er helemaal geen hogere doelstelling was, dat er eigenlijk helemaal geen Serviërs in het gebied waren – dat waren altijd de standaardzinnen van Tolimir. Het staat me niet meer helder voor de geest, maar ik ga ervan uit dat het diezelfde avond in dezelfde kamer is gebeurd. (...) Wellicht heb ik daar niet op gereageerd. Ik had mijn adviezen gegeven, ik kon niet verder gaan. Het is dan aan de Force Commander om af te wegen en een beslissing te nemen. Ik had duidelijk mijn adviezen gegeven. Toen wij begonnen met de vergadering lag er bij ons op maandagavond een daadwerkelijke aanvraag voor close air support, doorgeleid door Sarajevo. Er was een korte inleiding door de chef-staf generaal Kolsteren die de situatie schetste – dat moet ongeveer om half zes 's avonds zijn geweest – wij zitten in een kring en Janvier vraagt om de adviezen van de staf. Hij komt als eerste bij mij. Ik zeg dat hij om twee redenen nú moet instemmen met deze luchtsteun: ten eerste heeft het bataljon die nodig, de UNPROFOR-soldaten hebben die nodig, er vond op hen een aanval plaats; de aanval van de infanteristen die van die heuvel afkwamen, in de richting van de blocking position. Ten tweede heb ik heel duidelijk tegen generaal Janvier gezegd dat hij, als hij toen niet instemde met luchtsteun, nooit meer een gesprekspartner zou zijn voor Mladic. Waarom niet? Omdat hij het ultimatum had medeondertekend of zelfs opgesteld: bij een aanval op

¹⁴⁴ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 289, p. 68.

¹⁴⁵ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 291, p. 68.

een blocking position, «NATO-close air support will be employed». Mladic daagde hem toen uit. Als hij daar niet tegen zou optreden, niet zou antwoorden met close air support, dan zou Mladic hem verder altijd uitlachen. Daarna hebben alle adviseurs hem geadviseerd om in te stemmen met de luchtsteun, behalve één Franse kolonel, om onduidelijke redenen. Daarna was het eindeloos doordenken, heeft hij niet zozeer met ons gepraat, maar zijn er vele telefoongesprekjes gevolgd, tot de uiteindelijke uitslag.

Ook daarna blijft er onduidelijkheid en ongeloof bestaan over de reden waarom Janvier de aanvraag heeft geweigerd. Van Baal krijgt echter tijdens het bezoek dat Van den Breemen en hijzelf op 11 juli 1995 aan Zagreb brengen een in zijn ogen duidelijk antwoord.

De heer **Van Baal**: (...) Hij had drie argumenten. Ten eerste zouden de Serven hebben begrepen dat het menens was. Zij hadden namelijk een aanval te voet uitgevoerd en die aanval was gestopt dankzij het ingrijpen van de Nederlandse eenheden in de blocking position. Ten tweede zag hij geen reden om te roepen dat de Serven over de lijn 84 waren gegaan of de intentie hadden om dat te doen. Ten derde zou de duisternis snel intreden, waardoor voor luchtsteun een onoverzichtelijke situatie zou ontstaan.

Op basis van gesprekken met Brantz denkt Karremans dat de volgende ochtend vroeg zware luchtaanvallen plaats zullen vinden op Bosnisch-Servische stellingen.

De heer **Brantz**: Dus hij [Karremans] kreeg het bericht over de close air support die de volgende ochtend op 11 juli om 06.00 uur opgestart zou worden en om 06.50 uur zou het time over target zijn. Datzelfde bericht had ik ook gekregen. Wij hebben daar met elkaar over gepraat en wij concludeerden: als dit gebeurt, hebben wij nog een kans.

Omdat hij verwacht dat de rustige situatie van de avond van 10 juli 1995 niet zal voortduren, verwacht Karremans dat op de ochtend van 11 juli 1995 alsnog luchtsteun zal komen indien dat nodig is.

De heer **Karremans**: Ik heb duidelijk aangegeven dat ik bij het aanbreken van de dag, om zes uur, er weer de beschikking over wilde hebben. De ervaring heeft ons geleerd dat ze bij het aanbreken van de dag weer beginnen. [De Nederlandse gijzelaars zijn] bij mij nooit een punt van overweging geweest. Gevechtsvliegtuigen zijn in staat, soms zelfs veel beter in staat, om 's nachts op te treden. De Amerikanen konden dat met hun F-18's heel goed. De situatie was er echter op dat moment niet meer naar om luchtsteun in te zetten. Dat heb ik doorgegeven naar boven, met het stringente verzoek om gereed te blijven, zodat ik er de volgende ochtend over zou kunnen beschikken. Dat was gebaseerd op de opdracht en de middelen. Ik heb gezegd: dan maar vanaf morgen zes uur. Dit staat even los van de heel lange discussie die Janvier heeft gehad, waardoor het ook allemaal zo lang heeft geduurd.

Karremans gaat daarbij uit van enkele tientallen vliegtuigen.

De heer **Karremans**: Ik had toen gelukkig een goede verbinding met Brantz. Wij hebben dat 's nachts nog een keer besproken. Ik ben die nacht nog een keer naar de leiding van de opstina gegaan, de lokale civiele leiding en militaire leiding. Ik heb uitgebreid met Brantz gesproken over de inzet van het luchtwapen de volgende dag. Hij heeft mij gezegd dat ik er, gelet op de toestand op dat moment, rekening mee moest houden dat ik de volgende ochtend zoveel vliegtuigen boven de enclave zou zien vliegen dat ik nog nooit gezien had, of woorden van gelijke strekking. Nu ben ik niet gauw onder de indruk, maar als het getal veertig wordt genoemd, is dat heel veel. Dat kan niet. Het optreden van het luchtwapen kennende en wetende hoe dat volgtijdelijk, achter elkaar, zou kunnen gebeuren, dan zijn het er veel. Het ging mij echter niet zozeer om de hoeveelheid vliegtuigen die boven de enclave zou hangen, maar om de uitwerking daarvan, het gewenste effect. (...) Wij zijn nu iets meer dan zeven jaar verder, maar dit is nog steeds een van de moeilijkste punten voor

mij. Ik denk vaak terug aan die laatste avond. Je hebt in die laatste bespreking iets gegeven aan mannen die je regelmatig bent tegengekomen. Die zitten daar allemaal met bloeddorlopen ogen, moe van de strijd. Zij zijn heel bang voor wat allemaal aan de hand is. Eigenlijk zeg je die mannen iets toe. Ik heb daar heel lang over nagedacht. Ik denk er nog wel eens over na.

Ook Franken realiseert zich dat de genoemde veertig vliegtuigen zich niet allemaal zullen bezighouden met de daadwerkelijke aanvallen.

De heer **Franken**: Het bericht over de mysterieuze 44 vliegtuigen, dat van bovenaf kwam, is gebruikt door sector North East in de richting van het bataljon. Later is het zeker niet ontkend door het hoofdkwartier in Sarajevo. Dat bericht gaf aan dat het dan niet meer om close air support ging. Natuurlijk zijn niet al die 44 vliegtuigen bedoeld om de feitelijke aanval uit te voeren. Er zit bij dit aantal een hoeveelheid vliegtuigen voor suppression enemy air defense enzovoorts. Er zitten dan ook wat air borne FAC'ers bij, waarmee niet echt wordt gevochten. Met een FAC'er wordt luchtsteun geleid. Sorry voor het jargon. Opgeteld kom je dan op 8 à 12 vliegtuigen die daadwerkelijk zijn bedoeld voor offensive air support. Dat paste netjes bij het aantal target areas dat wij hadden aangeven. Dat was voor ons al een trigger om te zeggen: o, het wordt geen CAS, het wordt toch een air strike. (...) Er was sprake van offensive air support en die steunt kent verschillende soorten. Het kan gaan om close air support voor een single point, zoals u terecht schetst. Het kan gaan om air strike, hetgeen eigenlijk een veelvoud is van close air support, al dan niet in het zicht van de troepen die ondersteund worden en het liefst gebeurt een en ander gelijktijdig. Overigens is de communicatie hierover naar buiten ook door Karremans gedaan. Men accepteerde zeker niet dat een plaatsvervanger luchtsteun zou aanvragen. Formeel was het zo dat de commandant dat zelf deed, en terecht. Welke woorden dus exact zijn gebruikt, weet ik niet. Ik weet wel dat het eind van het verhaal was dat overste Karremans ervan overtuigd was dat wij luchtsteun zouden krijgen. Dat heeft hij 's nachts ook gecommuniceerd met de leiding van de 28ste divisie. Ik heb al wel eens eerder aangegeven dat ik wat cynisch ben. Voor mij was de mogelijkheid van luchtsteun voor Echo [op 3 juni 1995] iets wat voorbij was. Ik heb dat 's morgens ook in de bunker gezegd: ik geloof er niet echt in.

Karremans kondigt in een overleg met de Bosnische militaire en burgerautoriteiten de massale luchtaanvallen van de volgende ochtend aan. Op 11 juli 1995 om 6:00 uur verschijnen er echter geen vliegtuigen boven de enclave. Hoewel de Bosnische Serviërs hun aanval nog niet hebben ingezet, vraagt Dutchbat om 8:00 uur opnieuw luchtsteun aan. Sarajevo weigert die omdat het bataljon niet wordt aangevallen en de stad niet wordt beschoten. Om 10:00 uur wordt opnieuw een aanvraag ingediend. Gobilliard ondertekent de aanvraag en stuurt deze door naar Zagreb. Janvier geeft om 12:00 uur zijn goedkeuring aan de aanvraag.

Op basis van de aanvraag voor *close air support* van de UNPF lanceert de USS Roosevelt in de Adriatische Zee haar vliegtuigen om 12:30 uur; Nederlandse en Amerikaanse F16's stijgen rond 12:50 uur op vanaf vliegbasis Villafranca. Daarna duurt het nog enige tijd voordat de begeleidende vliegtuigen *airborne* zijn. Om 13:56 uur krijgen de vliegtuigen officieel toestemming voor het uitvoeren van bombardementen. Om 14:20 uur maken de Nederlandse F16's voor het eerst contact met de (Nederlandse) FAC'ers van Dutchbat. Door de stress worden zij niet, zoals gebruikelijk, in het Engels maar in het Nederlands naar hun doel geleid. Rond 14:45 werpen zij hun bommen af. Vanwege miscommunicatie, verkeerd lopende verbindingen en onvoldoende zicht zijn de andere vliegtuigen (Amerikaanse F16's, F18's en A10's) niet in staat hun bommen af te werpen. Het effect van de aanvallen is gering: een Bosnisch-Servische tank wordt beschadigd. Wel ontlokken ze boosheid aan de Bosnische Serviërs. Om 16:03 uur laat kolonel Brantz het DCBC weten dat

de Bosnische Serviërs dreigen Srebrenica-stad en de *compound* in Potocari te beschieten en de gegijzelde Dutchbat-militairen te doden indien de *close air support* zal worden voortgezet. Dit dreigement komt even daarvoor, om 15:50 uur, bij Dutchbat binnen. De in het DCBC aanwezige ministers en militairen concluderen dat de aanvallen moeten worden stopgezet en beginnen daartoe meteen met de VN en de NAVO te bellen. In een telefoongesprek met Voorhoeve stemt Akashi in met het stopzetten van de aanvallen. Ook neemt Voorhoeve contact op met de NAVO. Achteraf blijkt echter dat Akashi net voor Voorhoeve's telefoontje de acties zelf heeft stopgezet. Om 18:30 uur wordt de actie geheel afgeblazen.

Achteraf wordt de vraag gesteld waarom luchtsteun uiteindelijk niet is toegekend. De Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger bij de VN Biegman spreekt enkele weken nadien met OSG Annan.

De heer **Biegman**: Wij [Annan en ik] hebben natuurlijk gefilosofeerd over de hoofdstad van de commandant. Dat was op dat ogenblik een relevante hoofdstad. Het ging niet verder dan filosoferen zonder enige conclusie te kunnen bereiken. (...) Nee, wij kwamen gezamenlijk op de gedachte dat het interessant zou zijn om het te weten als daar contacten geweest waren. Hij heeft toen gezegd: ik heb geen idee en ik kom er ook niet achter. Wij zijn er nog steeds niet achter natuurlijk. [Concretere informatie daarover was toen noch bij u noch bij de heer Kofi Annan beschikbaar?] Nee. Van getuigen in Zagreb wisten wij dat dat contact had plaatsgevonden, althans dat wist ik later. Ik weet zelfs niet zeker of ik dat in juli al wist. Over de inhoud daarvan heeft nooit iemand iets vernomen en, nee, dat is speculatie, dat kan ik niet onder ede herhalen.¹⁴⁶

Over de mogelijkheden en onmogelijkheden van luchtsteun, en *close air support of air strikes*, ontstaat later de nodige discussie. Tijdens de debriefing in Zagreb ontstaat een meningsverschil tussen brigade-generaal Bastiaans enerzijds en Karremans en Franken anderzijds over de voorwaarden voor het verlenen van luchtsteun.

De heer **Bastiaans**: Ik heb de discussie daarover gevolgd, ook die met majoor Franken. Technisch was het geen probleem, het probleem zat in de politieke overwegingen die gekoppeld waren aan een blue sword-operatie, in 1993 geformuleerd door het hoofdkwartier in Zagreb. De vraag hoe luchtsteun zou kunnen worden ingezet in een peace-keeping-operatie waarbij wij «onzijdig» ten opzichte van de andere partijen zouden blijven, heeft altijd een spanningsveld opgeleverd. Dit gaf een zeer groot aantal beperkingen voor het inzetten van luchtsteun. Ik had misschien het geluk dat ik daar een jaar was en dat ik op alle niveaus contact had met de Force Commander, ook als het over deze onderwerpen ging. De Force Commander, maar ook het Bosnia-Herzegovina Command, de brigadecommandanten, de sectorcommandanten en de bataljonscommandanten moesten op de hoogte blijven van de overwegingen, de mogelijkheden en onmogelijkheden bij luchtsteun. Het ging mij erom, te ontdekken in hoeverre overste Karremans geïnformeerd was door het hogere niveau over deze aspecten. De techniek van het aanvragen was niet het probleem, ik denk dat er daarbij volkomen correct gehandeld is. Het ging erom, wat hij wist en wat hij niet wist.

Bastiaans kan niet zeggen in hoeverre Karremans en Franken de informatie van de hogere echelons goed hebben beoordeeld, maar meent wel dat zij onvoldoende zijn geïnformeerd.

De heer **Bastiaans**: Dat kon ik niet beoordelen. Ik ben vrijwel bij het begin van de ontwikkelingen rondom de inzet van luchtsteun geweest. Je kon het bijna zien als de inzet van een kernwapen. Als je alle operaties met luchtsteun voorafgaande aan de val van Srebrenica nagaat, dan zie je daar een bepaald patroon in. Het is altijd heel beperkt geweest en het heeft steeds zeer negatieve consequenties voor de missie gehad, in die zin

¹⁴⁶ Openbaar verhoor N.H. Biegman, 14 november 2002, nr. 13.

dat er grote aantallen mensen werden gegijzeld of dat de beoogde humanitaire operatie geen doorgang kon vinden. Met deze ernstige crisis zouden alleen bij een fundamentele wijziging van het mandaat operaties van die omvang hebben kunnen plaatsvinden. Dat achtte ik zeer onwaarschijnlijk, en dat was het ook. (...) Voor zover ik het toen kon beoordelen, was [Karremans] onvoldoende geïnformeerd.

Karremans stelt dat hij goed op de hoogte was van de politieke en militaire mogelijkheden van luchtsteun.

De heer **Karremans**: Ik was op de hoogte van de post air strike guidance, van 29 mei naar ik meen. Die is per fax binnengekomen. Generaal Nicolai heeft de post air strike guidance op 6 juli nog eens omstandig uitgelegd, naar aanleiding van het afwijzen van de eerste luchtaanvraag. Ik heb veel gelezen over het onbegrip, dat wij niet zouden hebben geweten wat het verschil is tussen air strikes en air support. Franken heeft heel duidelijk uitgelegd wat hij ervan vindt. Daar schaar ik mij achter. Wij hebben dat ook geleerd. Wij weten verdomde goed wat het onderscheid is.

Op 1 november 1995 overleggen in het DCBC de belangrijkste Nederlandse spelers op de VN-hoofdkwartieren en de nationale crisiscentra, om de gebeurtenissen rondom de val van de enclave na te lopen (het zogenaamde «bunkerberaad»¹⁴⁷). Daarbij komt ook de luchtsteun aan de orde. Het blijkt dat er in juli 1995 tussen de hoofdkwartieren verschillende belevingen bestonden inzake luchtsteun. Iedereen is van mening dat *air strikes* niet aan de orde waren. Het besef van de noodzaak van de aanwezigheid van een *smoking gun* leefde alleen in Zagreb, niet in Sarajevo en Tuzla. Inzake de kritiek op de late en magere *close air support* moet worden gekeken naar de NAVO die na het omdraaien van de VN-sleutel verantwoordelijk was voor de snelheid waarmee de vliegtuigen boven de enclave verschenen, voor het aantal vliegtuigen en voor de gebruikte munitie.

Of luchtsteun uiteindelijk de val van de enclave zou hebben kunnen voorkomen, is volgens sommigen de vraag. Hilderink poneert de stelling dat ook luchtsteun dit op lange termijn niet had kunnen bewerkstelligen.

De heer **Hilderink**: (...) Er is in het verleden en ook deze week ongelofelijk veel gesproken over luchtaanvallen. Daarbij is wellicht soms het idee ontstaan dat luchtaanvallen het panacee zouden kunnen zijn voor alle mogelijke operaties en ook op langere termijn de enclave hadden kunnen redden. Nu verwacht u dat misschien minder van iemand in een luchtmachtpak, maar ik sluit niet uit dat luchtaanvallen tot een psychologische werking hadden kunnen leiden die zeker op de kortere termijn tijd hadden kunnen verschaffen. Tegelijkertijd constateer ik dat luchtaanvallen en alles wat er speelde, of het nu CAS was of *air strikes*, afhankelijk was van wat er eerder was gebeurd. Ik verwijs naar het gijzelingsdrama en naar de kwetsbaarheid van het concept van het begin af aan: met een blauw concept *peacekeeping* op de grond en een *peace enforcing* concept, een groen concept, in feite in de lucht. Die twee dingen waren zodanig met elkaar in strijd, dat daarmee het totale concept heel erg moeilijk werd. Ik vind dat er erg weinig aandacht is besteed aan Nederlandse initiatieven om die twee concepten dichter bij elkaar te brengen. Ik duid met name op de vergaderingen van de chiefs of defence staff in december 1994 en in mei 1995, die uiteindelijk hebben geleid tot de rapid reaction force. Als die operationeel was geweest, was een veel beter evenwicht ontstaan tussen grondstrijdkrachten en luchtstrijdkrachten. Daardoor was bovendien de kwetsbaarheid voor gijzelingen minder geworden. Je had dan daadwerkelijk van een joint operatie onder een gezamenlijk commando kunnen spreken, waardoor er meer kans van slagen was geweest.

Denken dat een of twee enkele *close air support*-missies de enclave ook op langere termijn hadden kunnen redden is in mijn ogen een volledig voorbijgaan aan de mogelijkheden om zelfs de enclave maar gewoon logistiek af te sluiten en uit te hongeren.

¹⁴⁷ Aantekeningen van de bijeenkomst inzake de val van Srebrenica in juli 1995, 1 november 1995.

Ook Van Kappen stelt dat ook met inzet van het luchtwapen de problematiek van de *safe areas* nog niet zou zijn opgelost.

De heer **Van Kappen**: (...) Er wordt erg veel over die luchtsteun gepraat. Ik vraag met nadruk aandacht voor het feit dat close air support misschien de aanval zou hebben gestopt; dat weten wij niet; dat zullen wij nooit weten. De vraag is: wat komt daarna? Met close air support was het probleem van de safe areas niet opgelost. Wij hadden op dat moment gewoon niet de grondtroepen en de middelen om de safe areas te ontzetten. Die waren er niet. Met het luchtwapen, waarvoor ik groot respect heb, kan men zo'n situatie niet oplossen. Uiteindelijk heb je grondtroepen nodig. Die waren er dus gewoon niet. Dutchbat zal als een rat in de val. Men zat op het verkeerde moment op de verkeerde plek.

4.3.11 De opvang van de vluchtelingen in Potocari

Op 10 juli 1995, al voor de daadwerkelijke val van de enclave op 11 juli 1995, begeven radeloze vluchtelingen zich al van Srebrenica-stad in de richting van Potocari. Deze worden door soldaten van het Bosnische regeringsleger tegengehouden en teruggestuurd naar de stad. Franken is op de hoogte van deze vluchtelingenstroom.

De heer **Franken**: Daar ben ik wel bekend mee, maar die beweging is gestopt door de 28ste divisie. Die hebben in de buurt van het Servische kerkhofje, ergens halverwege Srebrenica-Potocari, de mensen teruggestuurd de stad in.

Franken weet niet waarom de Bosnische militairen de vluchtelingen terug hebben gestuurd.

De heer **Franken**: Daar kun je alleen naar gokken. Dat hebben wij ook niet gevraagd. Het was zo'n lokale commandant. Het was in het donker. Wij constateerden het. Een van onze patrouilles ontdekte dat het gebeurde.

In de loop van de middag van 11 juli 1995 slaat de burgerbevolking op de vlucht.¹⁴⁸ Met het verlaten van Srebrenica-stad trekt de B-compagnie zich samen met de manschappen van de C-compagnie die deel uitmaken van de *Quick Reaction Force* terug op de *compound* in Potocari. Dutchbat probeert zoveel mogelijk vluchtelingen, vooral de meest kwetsbare, mee te nemen naar het hoofdkwartier van het bataljon. De vluchtelingenstroom bestaat uit duizenden mensen. De Dutchbatters begeven zich zo openlijk mogelijk tussen de burgerbevolking om de Bosnische Serviërs enigszins af te schrikken. De gerichte beschietingen aan beide zijden van de weg suggereren dat de Bosnische Serviërs de vluchtelingen naar Potocari opdrijven.¹⁴⁹

De heer **Groen**: In wezen had ik geen gebied meer. Het gros van de mensen hadden wij in relatieve veiligheid kunnen brengen. Omdat ik met mijn voertuigen aan de zuidrand van het vluchtelingenkamp zat, heb ik daar ook posities ingenomen om het kamp een stukje bescherming te bieden. De Servische strijdkrachten trokken nog steeds op naar het noorden. Wij hebben daar zoveel mogelijk alle mensen verzameld. Het bataljon had de zaak daar al georganiseerd. Luitenant Koster en nog een paar mensen zijn daar heel druk in geweest. Zij vingen mij daar op. Ik had niet meegekregen wat er allemaal al geregeld was. Via de radio kreeg ik de melding van majoor Franken dat ik daar positie in moest nemen met front, met zicht naar het zuiden om in de gaten te houden wanneer de Bosnisch-Servische troepen eraan zouden komen. Het was een provisorisch ingerichte locatie. Het was geen met hekken omringd gebied. Het was de enige locatie waar je zoveel duizend mensen kon verzamelen. Dat kon natuurlijk niet op de *compound* van Potocari zelf, het sloot erop aan. Die locatie had men gekozen. (...) Over die aantallen heb ik mij altijd verbaasd. Ik heb nooit geweten dat men ook echt eens een keer geteld heeft hoeveel mensen er waren. Tienduizenden? Ik kan echt geen goede schatting noemen. Het waren

¹⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2607–2610.

¹⁴⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2610; International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor vs Radislav Krstic, par. 123.

enorme aantallen. Als compagniescommandant heb ik niets te melden over waar een vluchtelingenkamp moet komen. Ik was met heel andere zaken bezig. Het is een keuze van het bataljon geweest om het op dat moment op die locatie te doen. [U kunt ook niet zeggen waarom dit aantal tot de compound is toegelaten?] Nee, ik had de indruk dat het meer ging om de gewonden. Toen ik daar aankwam, was ik natuurlijk al mijn mensen kwijt. Ik had er geen flauw benul van hoeveel mensen in de hectiek wat was overkomen. Mijn prioriteit was om te kijken of ik mijn eigen mensen nog wel had. Een aantal van mijn onderofficieren was al verzameld in Potocari, in de compound van het bataljon. Deze mensen zijn bezig geweest om iedereen met naam op te sporen. Ik heb dus bekeken of ik mensen miste. Het kamp zelf is door het bataljon geregeld. Daar had ik niets over te melden.

(...) Wij bleven fysiek tussen de bevolking aanwezig. Wij bleven fysiek het scherm handhaven. Door onze aanwezigheid wilden wij steun verlenen. (...) De nacht ervoor zijn duizenden Moslimstrijders de enclave uitgegaan. Zij hebben nog gevechten gevoerd. Toen zij weg waren, resteerden voornamelijk vrouwen, kinderen en oude mannen. Moslimstrijders waren er niet meer. Wij stonden nu tussen de Bosnisch-Servische strijdkrachten en de burgerbevolking.

Ook de YPR van Van Duijn trekt zich samen met de andere pantserwagens van de *Quick Reaction Force* terug op Potocari.

De heer **Van Duijn**: Ik was vanuit de blocking positions teruggekomen. Vervolgens hebben wij ervoor gekozen om de nacht daarop tussen de vluchtelingen door te brengen. Wij hadden gezien dat zij heel snel in paniek waren en niet wisten wat er zou gaan gebeuren. Nadat wij de nacht tussen de vluchtelingen hadden doorgebracht, waarbij ik met mijn pantservoertuig stond naast het pantservoertuig van de kapitein Groen, werd duidelijk dat de enclave gevallen was. Ik kreeg toen door dat wij terug moesten gaan naar de *compound* en dat de verse troepen – degenen die nog niet waren ingezet voor de blocking positions – onze rol temidden van de vluchtelingen zouden overnemen. Mijn rol was toen dus eigenlijk klaar. De kapitein Groen vroeg mij naar de *compound* te lopen en te kijken wat ik daar nog zou kunnen doen. Ik had het idee dat wij nog iets zouden moeten proberen te doen en probeerde te bedenken wat dit zou kunnen zijn. Aan het eind van de ochtend kwam ook de omslag om eventuele verdedigingsactiviteiten in blocking positions te verlaten; wij gingen de wapens inleveren en onze boordwapens naar de hemel richten, in ieder geval in een zodanige positie dat ze er niet meer dreigend uitzagen. Alle handvuurwapens moesten worden ingeleverd in een pantservoertuig, waar het mijne voor is gebruikt, en vervolgens zouden wij ons alleen maar concentreren op humanitaire hulpverlening en dus geen bewakings- of verdedigingsactiviteiten meer doen. [Dit gebeurde] op de elfde juli, aan het eind van de ochtend.

Tijdens en na afloop van de chaotische terugtocht naar Potocari krijgen sommige chauffeurs van vracht- en pantserwagens de indruk dat zij over vluchtelingen heen zijn gereden.¹⁵⁰ Naar aanleiding van deze berichten gaat opperwachtmeester Rave aan het eind van de middag terug naar Srebrenica-stad en controleert of hij gewonden of lijken kan vinden die mogelijk het slachtoffer zijn van overrijdingen.¹⁵¹ Ook de psycholoog van het bataljon, luitenant-kolonel Sanders, die als één van de laatste Dutchbatters naar Potocari vertrekt, treft geen overreden vluchtelingen of bloedsporen aan.¹⁵²

Tijdens het verhoor over zijn debriefing in Zagreb gaat Van Duijn in op de vraag of de YPR-pantserwagens die hij onder bevel heeft, over vluchtelingen heen zijn gereden.

De heer **Van Duijn**: Er stond in dat ik over mensen was heengereden met mijn pantservoertuig. Dat klopt niet. Wel is ter sprake geweest dat tijdens de terugtocht mensen van onze twee pantservoertuigen waren afgevallen. Dat was niet mijn pantservoertuig maar het andere pantservoertuig dat samen met het mijne steeds kleine blocking positions

¹⁵⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2610–2616.

¹⁵¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2613.

¹⁵² NIOD, «Srebrenica», pp. 2613–2614.

innam om de karavaan van vluchtelingen te beschermen. Op het moment dat de pantservoertuigen stil gingen staan, zijn er mensen van de voorkant van het voertuig afgevallen. Wij zijn er dus niet overheengereden. Ook chronologisch klopt het verslag niet, in de zin van op welke dagen de verschillende gebeurtenissen plaatsvonden.

Wanneer tussen Srebrenica-stad en Potocari de eerste Bosnisch-Servische militairen contact maken met Dutchbat, worden hun wapens en uitrusting afgenomen. Dit zal later nog vaker gebeuren.

De heer **Rutten**: Er zijn in die fase [na de val] niet vrijwillig voertuigen en wapens afgestaan. Wel zijn er in de aanloop daar naartoe in het zuiden voertuigen om de enclave heengereden, van OP's die losgelaten werden. Die voertuigen werden in de richting van Bratunac gedirigeerd. [U heeft niet zelf gezien dat materiaal van Dutchbat of de VN werd afgenomen?] Dat gebeurde wel, zij het niet direct op de elfde. De dag erna begon dit meer vorm te krijgen. Op de middag van de elfde waren er mensen uit mijn groep die zeiden: ze willen dat we de wapens afstaan. Dat verbood ik natuurlijk onmiddellijk. Later is er geen sprake meer van, maar de beweging is er wél en het is moeilijk om er zicht op te houden tussen al die vluchtelingen. De Serven bedreigen de soldaten en proberen om aan spullen te komen, voornamelijk scherfvesten, wapens en blauwe helmen. [En dat gebeurde altijd onder dwang?] Ja, steeds onder dwang. Het is nooit vrijwillig gebeurd; dat heb ik althans niet waargenomen.¹⁵³

Na een korte discussie tussen Karremans en Franken over de opvang van vluchtelingen op de *compound* in Potocari, worden in de tweede helft van de middag via de zuidwestkant van de *compound* de vluchtelingen in kleine groepjes toegelaten.¹⁵⁴ Aldaar ontstaat volgens het NIOD «waarschijnlijk in de geest van de Vaste Order een mini-*safe area*».¹⁵⁵ De reden hiervoor is volgens Karremans zowel regelgeving als noodzaak.

De heer **Karremans**: Ik meen mij te herinneren dat het in een van de richtlijnen stond. In een van de Standing operating procedures van de Verenigde Naties. Bovendien, anders hadden wij het toch wel gedaan. Het is net welke naam je het beestje geeft, maar het was in feite het enige stukje gebied dat wij nog zelf in handen hadden, met alle problemen van dien. Noem het dan een *safe area*. Maar die was wel heel erg klein, moet ik zeggen. [Een *safe area*] betekent dat je met de middelen die je nog hebt door je aanwezigheid in een minigebiedje probeert nog een stukje bescherming te geven. Ik denk aan aanwezigheid van personeel, met een aantal mensen tussen de bevolking door lopen, door het vormen van een soort cordon eromheen met voertuigen, door waar mogelijk en noodzakelijk af te zetten met tape, door humanitaire hulpverlening en noem maar op. Dat gebeurde allemaal in dat kleine gebiedje dat wij uiteindelijk *safe area* hebben genoemd.

Ook de Bosnische Serviërs worden over het bestaan van de *safe area* ingelicht.

De heer **Karremans**: Ik heb gezegd dat de *compound* en het gebied eromheen, waarin de vluchtelingen zich bevonden, door mij werd beschouwd als een *safe area*. Ik praat over de *compound* en naar ik meen twee grotere fabriekscomplexen. Dat was het gebied waarin alle vluchtelingen zich bevonden. Er was nog een fabriekscomplex, dat wij de *blue factory* noemden, dat wij er bewust niet bij hebben genomen, om een aantal redenen. Een van de redenen was asbest.

Er is volgens Karremans lang niet voor iedereen plaats op de *compound*.

De heer **Karremans**: Nu praten wij over aantallen. Wij kunnen er lang over praten, maar in principe is vol vol. Ik verwijs naar wat in SOP 206 staat over wel toestaan en niet toestaan. Er zijn regels dat er geen vluchtelingen op VN-bodem mogen komen, tenzij bijvoorbeeld medische hulp nodig is of het lokale werkkrachten met een pasje zijn, enz. In dit geval was het anders. Wij hebben daar van tevoren duidelijk over gesproken. Wat doen

¹⁵³ Openbaar verhoor J.H.A. Rutten, 11 november 2002, nr. 3.

¹⁵⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2603–2607.

¹⁵⁵ Het NIOD doelt hier op Vaste Order 1 (NL) VN Infbat, pp. 5–6; NIOD, «Srebrenica», p. 2604.

wij? Wij hadden een grote voertuigenhal. Wij hebben gezegd: wij kijken wel hoeveel mensen erin kunnen, uit het zicht van de BSA en van de wapensystemen die op de compound gericht stonden. Hoever kun je dan gaan? Er zijn allerlei getallen, tussen 2500 en 4000 of 5000. Ik denk dat wij er ongeveer 4000 à 5000 op de compound hebben gehad. Maar er waren nog meer redenen om er niet meer op de compound te hebben, zoals de beweegbaarheid van onze YPR'en. Wij hadden reserve-opstellingen op de *compound* gegraven. Als de nood aan de man kwam en de compound rechtstreeks aangevallen zou worden, konden wij toch nog wat doen, maar dan kun je geen 25 000 of 30 000 vluchtelingen op je compound hebben. Je moet met alles rekening houden. In het kader van alle maatregelen die genomen zijn, op basis van gegeven richtlijnen, zijn wij gekomen tot: vol is vol. Meer konden er niet op. Ik weet dat er mensen zijn die vinden dat wij ze er alle 25 000 in hadden moeten stoppen. Dan hadden wij ze moeten stapelen, als ik het onsympathiek mag zeggen. [Konden de leegstaande fabriekshallen eromheen ook gebruikt worden voor de opvang van vluchtelingen?] U wilt het misschien niet geloven, maar dat was de enige mogelijkheid die nog openstond. Humanitair was het niet echt goed.

De meeste mensen zijn gedwongen hun toevlucht te zoeken tot de omliggende fabrieksterreinen, het busstation, de huizen en buswrakken. Op het hoogtepunt bevinden zich circa 30 000 mensen in Potocari, waarvan circa 5200 op de *compound* zelf. Van deze 30 000 personen zijn ongeveer 2 000 personen mannen, waarvan zo'n 300 zich op de *compound* bevinden.¹⁵⁶

Zo veel mogelijk zieken en gewonden worden in de verbandplaats van Dutchbat verzorgd.¹⁵⁷ Het duurt enige tijd voordat Dutchbat erin slaagt om de soms radeloze menigte tot kalmte te brengen.

De heer **Franken**: Ik ben er pas later achter gekomen wat het aantal [vluchtelingen] was. Ik moet nu eerst even de situatie schetsen, anders komt wat ik ga zeggen niet echt begrijpelijk over. De compound lag volledig in het zicht en het directe vuur van Servische artillerie. De Serven zaten dichtbij en aan de goede kant van de CL. Zij hadden zicht op onze complete compound. In de fase waarin de vluchtelingen kwamen, had ik er geen idee van hoe alles verder zou gaan. Toen hebben wij besloten dat wij er in ieder geval voor moesten zorgen dat de vluchtelingen enige bescherming zouden krijgen tegen de Serven en dat zij dus niet in het open terrein zouden komen te zitten. Centraal op de base was een erg grote fabriekshal. Die verkeerde wel in deplorabele staat, maar voldeed in ieder geval aan de eisen die wij stelden. Ik moest trachten de mensen naar binnen te krijgen, omdat het ongelooflijk heet was. En ik moest voorkomen dat de eerste de beste Serviër die in de buurt kwam absolute paniek onder de vluchtelingen zou veroorzaken.

Rond 16:00 uur telefoneert minister Voorhoeve met Nicolai. Voorhoeve is erg bezorgd over het lot van de Dutchbat-militairen na de tevergeefs gebleken luchtaanvallen.

De heer **Nicolai**: Nadat ik de minister had geïnformeerd over het feit dat de luchtaanvallen gestopt waren, vroeg hij of ik op de hoogte was van het extractieplan van Dutchbat. Ik heb daarop geantwoord: «Ja». Daar was ik halverwege de dag ook al door een Amerikaan uit de staf over benaderd, maar ik heb gezegd: «Dat is nu niet aan de orde; onze eerste zorg gaat op dit moment uit naar het lot van de vluchtelingen». Ik heb hem geïnformeerd dat wij na ampel beraad – dat heeft echt heel kort geduurd – in Sarajevo geen andere oplossing zagen dan het evacueren van die bevolking, die daar volledig onbeschermd en onder erbarmelijke omstandigheden aanwezig was; wij hadden ook geen middelen om daar ook maar iets aan te doen. Uit het oogpunt van de veiligheid of het waarborgen van de veiligheid van die vluchtelingen zagen wij geen andere mogelijkheid dan Dutchbat en eventueel andere benodigde VN-middelen bij die evacuatie te betrekken, omdat wij dat niet aan de Serven wilden overlaten. Daar stemde hij onmiddellijk mee in. Want anders hoef je er verder niets meer aan te doen; dan gaan zij vanzelf wel dood. Het

¹⁵⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 2620.

¹⁵⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2616–2620.

waren buitengewoon erbarmelijke omstandigheden. Er was maar één oplossing: hen zo snel mogelijk naar veilig gebied brengen, liefst op een door de VN gecontroleerde wijze.

Voorhoeve herinnert zich dit gesprek.

De heer **Voorhoeve**: Ja, dat was heel prominent, ook in de agenda van de heer Nicolai. Het gesprek verliep naar mijn herinnering als volgt: als de Serviërs Dutchbatters gevangen nemen, gijzelen en afvoeren – één van mijn vrezes was dat zij dat massaal zouden gaan doen om daarmee de inzetbaarheid van de rapid reaction force ook voor bredere doeleinden onmogelijk te maken – dan moet er snel worden opgetreden en moeten de potentiële gijzelaars, VN-blauwhelmen, zo snel mogelijk uit het bereik van de Serven worden gehaald. Immers, dit heeft consequenties voor ook de andere enclaves. Dat was één overweging.

De tweede overweging die direct en prominent in dat telefoongesprek aan de orde kwam – de heer Nicolai bracht dit met nadruk naar voren – was dat de blauwhelmen nodig zijn om voor de vluchtelingen te zorgen. Wij waren het daar meteen over eens. Dit gesprek zal zo aan het eind van de namiddag hebben plaatsgevonden en heeft, denk ik, mede een rol gespeeld bij het opstellen van de instructie van generaal Gobilliard aan Dutchbat om zo goed mogelijk voor de vluchtelingen te zorgen, present te blijven, humanitaire hulp te geven enz.

Om 18:45 uur ontvangt Karremans een fax van Gobilliard met instructies over de handelwijze van Dutchbat nu de enclave is gevallen.¹⁵⁸ Deze luiden:

- a. Enter into local negotiations with BSA forces for immediate ceasefire. Giving up any weapons and military equipment is not authorised and is not a point of discussion.
- b. Concentrate your forces into the Potocari Camp, including withdrawal of your OPs. Take all reasonable measures to protect refugees and civilians in your care.
- c. Provide medical assistance and assist local medical authorities.
- d. Continue with all possible means to defend your forces and installation from attack. This is to include the use of close air support if necessary.
- e. Be prepared to receive and coordinate delivery of medical and other relief supplies to refugees.

De aangeboden mogelijkheid van *close air support* wordt door Karremans als een onmogelijkheid beschouwd.

De heer **Karremans**: Bij de punten b. en d. heb ik «onmogelijk» geschreven, omdat fysiek gezien het kleine gebiedje dat wij uiteindelijk safe area hebben genoemd, wetende dat de wapensystemen op de randen van de enclave stonden, direct gericht op de compound en de fabriekscomplexen daaromheen, niet te beveiligen was. Je kon bij wijze van spreken je eigen bataljon daar niet meer beveiligen. Ik heb wel gezegd dat wij er rekening mee hadden gehouden en dat wij een aantal opstellingen hadden laten graven op de compound, om in geval van nood mijn voertuigen, de YPR'en, nog in te kunnen zetten. Dat was louter ter verdediging van de compound zelf. Fysiek waren wij op dat moment niet in staat om de veiligheid van zo'n grote groep vluchtelingen in zo'n klein gebiedje te garanderen. (...) Vanwege het nog steeds bestaande gevaar van de wapensystemen rond de compound. Als militair ter plekke wisten wij allen dat Mladic de middelen had om zijn wapensystemen in te zetten. Het leed is niet te overzien als dat gebeurt in zo'n klein gebiedje, met zoveel mensen. Ik heb daar uiteindelijk niet direct rekening mee gehouden, maar ik heb er wel over nagedacht. In de worst case situatie had dat ook nog kunnen plaatsvinden. Nou, dan waren de rapen echt gaar geweest.

¹⁵⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2624–2625; Th. Karremans, «Srebrenica. Who cares?», p. 340.

Voor de instructie tot zelfverdediging, zo nodig met *close air support*, stemt Karremans wrang.

De heer **Karremans**: Die heb ik ook nooit begrepen. In mijn boek heb ik geschreven, dat er een enigszins cynische grijns op mijn gezicht kwam toen ik dat las. Ik voelde mij hevig teleurgesteld dat de [close air support] te laat en te weinig is gekomen. Ik heb geschetst dat ik eigenlijk de leiding van de Moslimstrijders en van de vluchtelingen, de opstina, op het verkeerde been heb gezet. Ik was zwaar teleurgesteld.

Nicolai is slechts indirect betrokken bij het opstellen van deze instructies.

De heer **Nicolai**: Die instructies zijn opgesteld bij de sectie Operatiën en zijn rechtstreeks voorgelegd aan de generaal Gobilliard. De generaal Gobilliard en ik hadden wel gesproken over wat voor soort richtlijnen wij zouden geven. In feite hielden die in: het maximale doen om toch nog de vluchtelingen te beschermen. Alleen, wat dat fysiek dan inhield, was natuurlijk niet zoveel meer. Als je daar tegen een overmacht van Serven staat, met duizenden vluchtelingen die daar opeengehoopt zitten, wat kun je dan nog effectief doen, anders dan met name door je aanwezigheid de Serven nog van ergere dingen afhouden? Ik denk ook dat die opdracht zo gelezen moet worden: probeer nog te doen wat in je vermogen ligt om die vluchtelingen te beschermen. Maar als puntje bij paaltje komt, is dat natuurlijk niet zo gek veel, hoewel het uiteindelijk wel het effect heeft gehad dat de Serven daar niet ter plekke begonnen zijn met het massaal vermoorden van die vluchtelingen.

Nicolai vindt echter wel dat Sarajevo nog voldoende inzicht heeft in de mogelijkheden van het bataljon, al verbaast ook hij zich over instructie tot zelfverdediging, zo nodig met behulp van *close air support*.

De heer **Nicolai**: [Had u in Sarajevo voldoende kennis van de situatie ter plekke op dat moment?] Dat denk ik wel, ja. Doordat er regelmatig gemeld werd hoe de situatie zich steeds verder ontwikkelde. (...) Ik moet zeggen: ik kan mij heel goed voorstellen dat, ondanks het feit dat er nog vliegtuigen rondvlogen, ook ik daar niet zo'n goed beeld van had; ik zou dat niet in de order opgenomen hebben, want ik kan mij voorstellen dat Karremans daar na zijn eerdere ervaringen wat schamper op gereageerd heeft.

Karremans plaatst kanttekeningen bij de kritiek van Nicolai.

De heer **Karremans**: De eerste wel, met de interpretatie die ik er zojuist aan gaf: probeer door je aanwezigheid de Serven van ergere dingen af te houden. De tweede: als je echt beschoten wordt – massaal, met artillerie – dan zou onze enige reactie nog luchtsteun geweest kunnen zijn, maar dan meer als vergelding dan dat je daar nog wat mee kan redden. Maar dat hij daar sceptisch op gereageerd heeft, kan ik mij 100% voorstellen.

Ook Van den Breemen stelt in zijn brief aan de enquêtecommissie dat hij begrip heeft voor het gevoel van Karremans, zij het dat hij pas achteraf op de hoogte is gesteld van de instructie van Gobilliard.

«Wat betreft de instructie, die door Sarajewo was verzonden vond ik, toen ik die achteraf (met commentaar van Karremans) las, dat ik zo'n eerste reactie vanuit de chaos waar Karremans zich in bevond, wel kon begrijpen, zeker t.a.v. het punt dat slaat op de voorbereiding van luchtoperaties dat overigens in het gesprek met Janvier niet aan de orde is geweest, intendeel: verder geweld had geen zin.»¹⁵⁹

Karremans is al met al niet overtuigd van de kennis van zaken van de hogere echelons op dat moment.

De heer **Karremans**: Ik denk dat ik heel duidelijk en heel kort ben geweest over de beroerde omstandigheden waarin wij toen verkeerden. (...) Ik praat nu even in de achteraf, zeven jaar na dato. De instructies hadden duidelijker moeten zijn. Maar dit is achteraf. Zij hadden veel stringenter en veel duidelijker moeten zijn, zodat je er als

¹⁵⁹ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

commandant ter plekke mee uit de voeten kon. Ik had wel het idee dat zij op de hoogte waren van de precaire omstandigheden waarin wij verkeerden. Dat mag ik aannemen. «Wij» zijn in dit geval het bataljon en de vluchtelingen. Maar in Sarajevo en Zagreb konden ze er niet goed mee uit de voeten. Wat moesten zij ermee aan? Ik mag aannemen -ik hoop ook dat het in die tijd zo gebeurd is – dat op alle niveaus mensen bezig waren om te zien hoe zij uit de impasse konden komen. Ik vind, nogmaals achteraf, de instructies die ik toen heb gekregen niet zo getuigen van analytisch denkvermogen op die niveaus in de hoofdkwartieren. Ze hadden de instructies anders en beter moeten omschrijven.

Van den Breemen relateert de kritiek van Karremans op de hogere echelons:

«T.a.v. de vraag of UNPROFOR en ik voldoende inzicht hadden in de mogelijkheden van de Dutchbat en de situatie het volgende. Voor UNPROFOR kan ik niet echt spreken zowel niet voor Zagreb als voor Sarajewo. Mijn indruk was, dat ze soms nauwelijks meer informatie hadden dan wij. De enclave was al volstrekt geïsoleerd. Zelfs de operationele VN commandanten mochten er alleen in met een speciale toestemming van de Serven komen. En die toestemming werd slechts mondjesmaat en selectief verstrekt. (ik geloof dat gen. Smith slechts 1 maal dat jaar was geweest). Dus alle informatie was afhankelijk van wat er uit de enclave kwam via de verbindingen. Daarbij had de bataljonscommandant ook nog eens het grote probleem, dat door de onoverzichtelijkheid van de enclave en de grootte hij zelf ook de grootste moeite had uit te vinden wat er allemaal gebeurde.

Voor mijzelf gold dat door bij Dutchbat te zijn geweest je tot op zekere hoogte zaken makkelijker kon interpreteren. Je kon bepaalde zaken voor je zien. Voor de feiten van de actuele situatie bleef je echter afhankelijk van de rapportages en liep je zoals later ook is gebleken heel vaak achter de feiten aan. Dat gold zeker in de slotfase. In mijn herinnering had ik op het moment van de val het gevoel dat Dutchbat er niet best aan toe was en dat het chaos was. Maar hoe erg de totale situatie was leerde ik pas later. Ik denk dat het bij UNPROFOR niet echt anders is geweest. Ook voor de bataljonscommandant was het schier onmogelijk de situatie te overzien, zoals ook later is gebleken.»¹⁶⁰

Van den Breemen en Van Baal overleggen in de avond van 11 juli 1995 met Janvier in Zagreb. Van den Breemen herinnert zich niet dat hij heeft gesproken over de instructie van Gobilliard:

«De instructie aan Karremans is voor zover ik me herinner niet door Zagreb verstuurd maar verzonden door de wndt.cdt. Gobilliard in Sarajewo. Ik neem aan op bepaalde aanwijzingen van Janvier. Ik heb er dus niet specifiek over gesproken met gen. Janvier en dus ook niet met Karremans. Dat was voor alles typisch een taak voor de operationele VN commandanten.»¹⁶¹

Van Baal kan zich meer herinneren over instructies van Janvier richting Gobilliard.

De heer **Van Baal**: Janvier heeft generaal Gobilliard opdracht gegeven om zo spoedig mogelijk op het niveau van Sarajevo, dus niet op het niveau van overste Karremans, contact te leggen met de Serven om de evacuatie en de verbetering van de humanitaire situatie gestalte te geven. Zowel in de richting van UNPROFOR als in de richting van UNHCR zijn heel concrete afspraken met generaal Janvier gemaakt. Al deze zaken staan in een verslag dat natuurlijk ook ter beschikking is gesteld van de enquêtecommissie. De opdrachten zijn in ieder geval heel goed doorgekomen. Het was laat in de avond, het begin van de nacht. Wij vlogen terug naar Nederland. De volgende morgen hebben wij gecontroleerd of het ondertussen op gang was gekomen. De tweede bespreking met

¹⁶⁰ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

¹⁶¹ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

overste Karremans was achter de rug en de derde was aangekondigd. Ondertussen was er vanuit Sarajevo ook contact geweest met de BSA. Dat hebben wij geweten. Wij vroegen ons af of de vertegenwoordigers van UNHCR al op weg waren naar Srebrenica. Dat was het geval, maar men was er nog niet aangekomen. Men is er ook nooit aangekomen, want Mladic heeft ze gewoon niet toegelaten. Concrete opdrachten zijn er bij mijn weten vanuit Sarajevo niet naar overste Karremans gegaan.

4.3.12 Misdaden rondom de compound

Nog tijdens het derde gesprek van Karremans met Mladic arriveren om 11:00 uur in de ochtend van 12 juli 1995 de eerste Bosnisch-Servische soldaten aan de noordzijde van de *compound*.¹⁶² Zij eisen een inspectie van de *compound*. Enkele soldaten worden toegelaten onder escorte van ongewapende Dutchbatters. Volgens Franken komen er buiten deze militairen geen Bosnische Serviërs op de *compound*.

De heer **Franken**: Er zijn geen Bosnisch-Servische soldaten op de base geweest, anders dan het stel dat onder mijn begeleiding een inspectieronde heeft gemaakt. Er was een club, onder andere met honden, die probeerde via het hek binnen gekomen. Dat werd mij gemeld. Ik ben er toen heen gegaan en heb gezegd dat het nog niet mis schien ging gebeuren. Er was toen een leidinggevende bij. Die mannen bleven nogal aandringen en er kwamen er steeds meer, dus ik wilde voorkomen dat er een al dan niet gewapend conflict aan de rand van mijn hek ontstond. Daar was ik niet zo nerveus over, maar ik had wel te maken met vluchtelingen die daar vlak achter zaten. Als zo'n massa in paniek raakt, is die niet meer te controleren. Dan krijg je alleen al daardoor doden. Ik heb toen toegestaan dat er twee of drie met mij megingen, want zij wilden controleren of niet de hele 28ste divisie bij mij op de base zat. [De Bosnische Serviërs] waren buiten de *compound*. Ik heb later gehoord dat zij tussen de vluchtelingen waren. Daar heb ik geen melding van gehad, maar dat is theoretisch mogelijk geweest. Waarom? Ik had weinig kerels om dat onoverzichtelijke gebied af te zetten. Wij hebben wel geprobeerd dat zo effectief mogelijk te doen. Ik heb later begrepen uit verhalen van de vluchtelingen dat die Serven in VN-uniform liepen met een blauwe helm enzovoorts. De melding zou zijn dat zij tussen de vluchtelingen zijn geweest in de fase dat zij in dat kleine beveiligde gebiedje zaten. Dat heb ik achteraf gehoord uit verklaringen van vluchtelingen, niet persoonlijk, maar de registratie daarvan. (...) U roept steeds «op de *compound*». Nogmaals, de Bosnische Serviërs zijn niet op de base, niet op de *compound* geweest. Dus ik weet zeker dat de Serviërs daar geen misdaden begaan hebben. [U zei net dat zij eventueel buiten de *compound* VN-uniformen aan hadden. Weet u dat?] Het is simpel. Er zijn natuurlijk uitrustingsstukken achtergebleven op de OP's. Bovendien hadden zij in die fase ongeveer 55 krijgsgevangenen met hun complete uitrusting.

De Bosnisch-Servische manschappen bestaan in eerste instantie vooral uit reguliere troepen die hebben gevochten bij de verovering van de enclave. Na verloop van tijd komen ook manschappen van verschillende paramilitaire milities aan in Potocari. Deze bestaan uit Drina-wolven, Arkan-tijgers en een eenheid van Griekse vrijwilligers.¹⁶³ Ook Arkan zelf wordt door vluchtelingen en ook enkele Dutchbat-militairen gesignaleerd.¹⁶⁴ Net als de manschappen van de B-compagnie in de avond van 11 juli 1995, worden verschillende Dutchbat-militairen op 12 en 13 juli 1995 gedwongen hun wapens en uitrusting af te staan aan Bosnische Serviërs.¹⁶⁵ Vooral de irreguliere troepen nemen al snel een dreigende houding aan, niet alleen tegenover de vluchtelingen maar ook jegens lokaal VN-personeel.

De heer **Groen**: (...) Ik had een tolk, een Moslimman. Hij bleef uiteraard continu bij mij, want het was mijn spreekbuis richting burgerbevolking, zodat wij de mensen op de hoogte konden houden van wat er gebeurde. Begrijpelijkerwijs was men in paniek. Toen de Servische strijdkrachten het vluchtelingenkamp binnenliepen, werd er heel agressief

¹⁶² NIOD, «Srebrenica», p. 2640.

¹⁶³ NIOD, «Srebrenica», pp. 2269–2672.

¹⁶⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2670–2671.

¹⁶⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2685.

op de tolk gereageerd. Men wilde hem meenemen. Dat hebben wij gelukkig kunnen tegenhouden. Hij hoorde bij ons en had dus een VN-status.

In de loop van de middag van 12 juli 1995 halen Bosnisch-Servische militairen en militieleden mannen uit de menigte vluchtelingen die zich buiten de *compound* bevinden, vaak onder het mom van ondervraging of identificatie van oorlogsmisdadigers. Soms keren de mannen, al dan niet mishandeld, terug, vaak ook niet. In veel gevallen klinken uit het zicht, achter of in een gebouw, schoten en keren de Bosnische Serviërs alleen terug. Dit impliceert naar alle waarschijnlijkheid dat deze mannen ter plekke zijn geëxecuteerd. Het NIOD stelt dat ook veel mannen ter plekke met messen lijken te zijn omgebracht.¹⁶⁶ Niet alleen militairen selecteren mannen uit de vluchtelingenmassa, ook Bosnisch-Servische burgers uit de omgeving van Srebrenica zijn op zoek naar bekenden of andere mannen die hebben deelgenomen aan gevechten in het begin van de oorlog of tijdens strooptochten daarna.¹⁶⁷ Na het aanwijzen en meenemen van een vermeende schuldige valt hen doorgaans hetzelfde lot ten deel als de andere mannen.

De heer **Rutten**: (...) Het zijn vaak ex-bewoners, Serven, die in de enclave hebben gewoond en die een beeld proberen te krijgen van wat er aanwezig is, om hun verhoren of andere zaken voor te bereiden of te ondersteunen.

Naarmate de nacht van 12 op 13 juli 1995 naderbij komt, nemen de moorden en andere misdaden toe. De Bosnische Serviërs nemen de steeds onoverzichtelijker wordende situatie en de duisternis te baat om hun terreur op te voeren.¹⁶⁸ De van de Nederlanders gestolen uitrusting wordt daarbij gebruikt. Verschillende Moslimmannen kunnen de situatie niet langer aan en nemen hun toevlucht tot zelfverminking of zelfmoord. Daarbij komt dat tussen één en vier uur 's nachts de bewakingsring die Dutchbat heeft gelegd rondom de *compound* onvolledig is vanwege een verkeerd lopende aflossing.¹⁶⁹ Volgens getuigen vinden dan de meeste verdwijningen plaats. Volgens vele Dutchbatters zijn de toezichtmogelijkheden überhaupt onvoldoende: het ontbreekt het bataljon simpelweg aan voldoende mankracht, zeker in de duisternis.¹⁷⁰

De heer **Karremans**: Wat buiten de compound is gebeurd, in de fabriekscomplexen eromheen. Je kunt er een cordon omheen leggen. Je moet dan alles dichttimmeren om te voorkomen dat er mensen naar binnen gaan. Dat is wel gebeurd. Ik heb het niet waargenomen. In de vele korte besprekingen die in dat tijdsbestek hebben plaatsgevonden zijn daar natuurlijk wel meldingen over gedaan, vooral vanuit de vluchtelingen. Er werd dan gezegd wat er was gebeurd die nacht. Je kunt dat nooit natrekken. Het klinkt misschien badinerend, maar je kunt het natrekken als iemand zich heeft opgehangen, als iemand is overleden of iemand ziek wordt en je ervoor zorgt dat je die naar de verbandplaats krijgt. Dat zijn tastbare feiten. Laat ik het woord «ongein» maar een keer gebruiken. Er is het een en ander aan ongein gebeurd. Maar dat moet je dan persoonlijk wel gezien hebben. Er is zoveel overleg gepleegd in die periode, met Brantz en met Nicolai. Er is ook over zoveel kleine dingen, in onze ogen misschien futiliteiten, maar die daar heel groot waren, gesproken. Ook over dit soort dingen is gesproken.

Zijn de passages in het NIOD-rapport over de misdaden van de Bosnische Serviërs al huiveringwekkend te noemen, de verklaringen van de ooggetuigen zelf zijn dat des te meer.

Uit het boek «Srebrenica, het verhaal van de overlevenden»:

¹⁶⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 1969.

¹⁶⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2674–2675.

¹⁶⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2685–2693.

¹⁶⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2691.

¹⁷⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2692.

«De volgende ochtend [13 juli 1995] ging ik [moslim-vluchteling in Potocari] water halen. Tussen uitgebrande vrachtwagens en bussen zag ik een vermoorde man. Zijn handen waren met ijzerdraad vastgebonden. Zijn buik was met een mes helemaal opengesneden, zoals wanneer je een watermeloen inkruist. Een eindje van het huis waar de pomp was zagen mijn buurvrouw Zilha en ik zes gedode mannen, die met het hoofd naar beneden op een heuvel lagen.» Verderop: «Terwijl de mensen naar de bussen liepen, begonnen de tsjetniks de mannen er tussenuit te halen, ze spaarden zelfs de oude mannen niet. De UNPROFOR-soldaten keken zwijgend toe. Ik kwam aan de beurt om met mijn kinderen in de bus te stappen. Terwijl ik tussen de levende muur door liep, gebeurde het allerergste: zonder enig medelijden rukten de tsjetniks mijn zoon zijn kleine zusje dat hij droeg uit zijn armen. Op haar gegil: «Broertje, broertje! Laat hem los! Laat mijn broer hier!» duwden ze haar alleen maar tussen een groep vrouwen en hij werd door twee tsjetniks meegenomen naar een huisje dat leek op een portiersloge. Ik hoorde zijn stem: «Pas goed op mijn zusje, mama!» Een andere verklaring: «Het werd wat stiller, maar toen hoorde je het gejammer van een vrouw: Mensen, de mannen van UNPROFOR slachten onze kinderen af! Kijk ze hebben mijn kind de keel afgesneden!» Ik dacht dat die vrouw een zenuwinkering had gekregen. Maar helaas was haar dertienjarige zoon inderdaad gekeeld, alleen niet door mannen van UNPROFOR, maar door de tsjetniks in VN-uniformen. Daar kwamen we de volgende ochtend achter.»¹⁷¹

Deze verklaringen maken onderdeel uit van honderden ooggetuigenverklaringen, de één nog aangrijpender dan de andere. Ook in het Roodboek van Stari Most uit 2002 zijn vele van dit soort verklaringen opgenomen. Dit Roodboek wordt uitgegeven in het kader van de actie in 2002 voor een collectieve verblijfsvergunning voor de Srebrenica-vluchtelingen, die in het Roodboek hun persoonlijke geschiedenis rond de val van Srebrenica vertellen. In het Roodboek wordt geschetst dat de mannen op 10 juli 1995, dus vóór de val, precies weten wat hun lot zal zijn wanneer ze in handen van de Bosnische Serviërs vallen.¹⁷² Het overgrote deel van de mannen besluit dan ook te vluchten via de bossen en de bergen. Bescherming door de VN wordt niet realistisch geacht. De mannen worden onderweg in de bossen, op de bergkammen en bij het oversteken van wegen heftig beschoten. Velen vinden daar de dood. Overlevenden zien om zich heen verminkte, stervende en dode mensen. Zij kunnen meestal niets voor de zwaargewonden doen, ook al gaat het om hun vader, kind, broer, oom of vriend.

Een gemeenschappelijk punt in veel van de ooggetuigenverklaringen is het feit dat Dutchbat naar het oordeel van de overlevenden geen pogingen doet om de vluchtelingen te beschermen. In sommige ooggetuigenverklaringen wordt zelfs gesproken over actieve medewerking van Dutchbatters aan de misdaden van de Bosnische Serviërs. Voor dit laatste is geen aanwijzing te vinden, anders dan dat Bosnische Serviërs in VN-uniformen misdaden plegen. Het overgrote deel van deze misdaden vindt volgens verklaringen van Dutchbatters buiten hun gezichtsveld plaats.

Het feit dat slechts weinig Dutchbat-militairen direct misdaden hebben gezien, duidt er volgens het NIOD op dat de Bosnische Serviërs ze zo veel mogelijk uit het zicht hebben willen houden van Dutchbat en andere internationale waarnemers.¹⁷³ Ook het opvallend grote aantal met messen begane moorden wijst volgens het NIOD in die richting. Hoewel veel vluchtelingen en sommige Dutchbatters wel degelijk lijken zien, getroos-

¹⁷¹ H. Hren, «Srebrenica, het verhaal van de overlevenden», 1999.

¹⁷² Politiek Comité Stari Most, «Roodboek. Getuigenissen van Srebrenica-overlevenden die in Nederland asiel zoeken», 2002.

¹⁷³ NIOD, «Srebrenica», p. 2969.

ten de Bosnische Serviërs zich veel moeite stoffelijke overschotten zo snel en discreet mogelijk uit de enclave te verwijderen.¹⁷⁴ Er worden later dan ook geen massagraven in en rondom Potocari gevonden. Het NIOD echter stelt ook dat, naar achteraf is gebleken, veel Dutchbatters getuige zijn geweest van ernstige misdaden (executies of mishandelingen) of de gevolgen daarvan (lijken). Deze waarnemingen hebben zij vaak lange tijd, soms jarenlang voor zich gehouden.¹⁷⁵

Slechts een handvol getuigenissen van oorlogsmisdaden wordt daadwerkelijk aan de bataljonsleiding gemeld, waarvan er twee worden doorgegeven aan het UNPROFOR-hoofdkwartier in Sarajevo. Luitenant Rutten vertelt op 13 juli 1995 aan Karremans negen lijken te hebben gezien en gefotografeerd. Rutten krijgt in de ochtend van 13 juli 1995 de opdracht om een konvooi met vluchtelingen te begeleiden.¹⁷⁶ Om een idee te hebben om hoeveel mensen het gaat, loopt hij samen met sergeant-majoor Van Schaik naar de busremise.

De heer **Rutten**: Ik ben samen met een compagnies sergeant-majoor. Hij gaat mee naar het zogenaamde Witte huis. Wij hebben doorgekregen dat daar het een en ander gebeurt, ondervragingen enz. Wij gaan naar binnen, proberen om naar binnen te gaan. Bij het naderen van het huis lopen wij door de tuin en zien daar hopen identiteitspapieren liggen, paspoorten, arbeidskaarten enz. Vervolgens zien wij hopen kleding liggen. Wij komen bij het huis; bij de ingang staat een aantal Serven. Er staan ook twee soldaten van het KCT [Korps Commandotroepen] die daar door een collega achtergelaten zijn om enigszins toezicht te houden op wat daar gebeurt. Wij gaan naar binnen onder het mom van het uitdelen van pakken water. Een probleem is dat wij daar maar slecht, met wat discussie, binnen geraken. Dan zien wij dat een Moslimman aan de trap is vastgebonden, zodanig dat hij zijn voeten niet aan de grond kan krijgen. Ik vraag onmiddellijk om hem lager aan te binden en dat gebeurt ook. Kennelijk hebben ze daar geen moeite mee. Ik probeer vervolgens een ruimte binnen te stappen waar ook een Servische soldaat voor staat. Dat wordt mij verhinderd doordat mij een wapen in het gezicht wordt geduwd. Kennelijk is dat de ondervragingsruimte. Vervolgens probeer ik om naar boven te gaan. Ik pak wat pakken water en zeg tegen sergeant-majoor Van Schaik dat hij op de trap achter moet blijven, zodat ik boven rustig kan rondkijken en niet wordt verrast. Ik probeer boven zicht te krijgen op wat zich daar allemaal bevindt. Dat zijn voornamelijk mannen, oudere mannen en jonge jongens, pubers. Ik geef die pakken water af en behoef maar een armbeweging te maken om te bereiken dat ze bij elkaar gaan zitten. Ik trek mijn fototoestel en ze begrijpen onmiddellijk wat ik daarmee bedoel. Ik maak de foto. Je kunt het niet beschrijven.... Eerder heb ik in een verklaring gezegd dat je de dood kan ruiken. Ik dacht dat dat niet bestond, maar het zijn mijn woorden die naderhand ook door anderen zijn gebruikt, en het is gewoon echt waar. Er zijn tientallen mannen en zij begrijpen de boodschap haarfijn. Ik moet eigenlijk weer naar beneden. Ik probeer in een andere ruimte nog een foto te maken maar ik krijg het signaal dat het beter is om naar beneden te gaan. We gaan naar de andere kant van de woning waar nog geen mannen zijn verzameld. Ook daar gaan we de trap op. We zien daar dat er foto's naast elkaar liggen, gerangschikt. Foto's van vrouwen en kleine kinderen liggen op de grond, maar de foto's van de mannen liggen naast elkaar, op een bed, op banken, op tafels, om na te gaan of er bekenden tussen zitten. Het zijn veelal familiefoto's. (...)

We gaan de woning weer uit, proberen aan de achterkant de boomgaard in te gaan, maar dat lukt niet. Er zitten twee Serven op stoelen, met wapens. Op het moment dat ik dichterbij kom, weren ze me af en duwen ze me een wapen in het gezicht. Je voelt wel aan wanneer je een grens bereikt. Welnu, dit is zo'n grens. Je gaat terug. Je overlegt met elkaar en komt tot de conclusie dat deze voorbereiding weinig goeds belooft. Je loopt terug. Ik meld een en ander aan de compagniescommandant. Via luitenant Schotman komt de melding binnen dat er mogelijk mensen worden geëxecuteerd. Dat gaan we onderzoeken.

¹⁷⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2679–2685.

¹⁷⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2696.

¹⁷⁶ NIOD, «Srebrenica», pp. 2718–2719.

Rutten gaat met enkele collega's kijken en vindt negen mannen die net zijn doodgeschoten. Hij neemt daar enkele foto's van. Terug op de *compound* licht Rutten Karremans in, die zegt zijn bericht aan een hoger niveau te zullen rapporteren.

De heer **Rutten**: Nadat ik de foto's heb gemaakt (...), ga ik terug naar de weg en wordt een en ander gemeld aan de overste Karremans die ook aan de weg staat. Die geeft mij aan dat hij het zal doorgeven aan een hoger niveau. Ik vertelde hem dat wij zojuist foto's hadden gemaakt van een negental geëxecuteerde mannen. Ik zei hem dat het vlakbij was gebeurd en gaf exact aan waar het was gebeurd. Hij zei dat hij het zou doorgeven aan een hoger niveau. Eigenlijk kwam zijn reactie op mij vrij lauw over. Daarmee was de melding afgedaan. Hij heeft er zelf weinig op gezegd. De volgende stap is dat ik het bij de blocking position nog even doorspreek met luitenant Koster die zich er óók over verbaast. Maar goed, het zij zo. Ik geef aan dat hiermee geen goed beeld wordt gegeven van datgene waarmee wij bezig zijn. Want, als je door de lens van de camera kijkt – ik probeer ongezien wat foto's te maken van de situatie die daar bestaat – lijkt het erop dat militairen van Dutchbat de afvoer ondersteunen. Dezelfde mededeling heb ik gedaan aan mijn compagniescommandant, de kapitein Matthijssen. In het voorbijgaan heb ik ook de kapitein Groen erover aangesproken. Dat zijn de mensen geweest die ik hierover heb aangesproken. De kapitein Matthijssen zei mij: praat er niet met iedereen over. Dat is ook niet gebeurd. Om geen algehele paniek te laten ontstaan, denk ik. (...) Daar mocht het niet terecht komen. We handelden naar aanleiding van een gerucht van de luitenant Schotman, maar wij zijn nooit op de plek van dat gerucht aangekomen. Al eerder kwamen wij op de locatie waar wij die negen man aantreffen. Kennelijk had er dus nog méér plaatsgevonden. Wij zijn gewoon niet zo ver gekomen.

Hoewel Karremans in de ogen van Rutten vrij lauw op zijn melding reageert, doet hij geen navraag naar de wijze waarop de commandant er daarna mee om is gegaan. Rutten kan zich niets herinneren van instructies van Karremans of Franken om in het vervolg mensenrechtenschendingen te rapporteren.

De heer **Rutten**: Wat ik heb gedaan, was handelen op grond van eigen bevindingen. Het is niet zo gewoon – dit is moeilijk uit te leggen aan mensen die niet in de militaire hiërarchie werkzaam zijn – om naar een bataljonscommandant toe te stappen en te vertellen waar het nou écht om draait. Niettemin heb ik dat gedaan. Ik ben er tegenover hem heel nadrukkelijk in geweest. Dat was meer dan voldoende. Om vervolgens, in mijn rol als luitenant van een bataljon, nogmaals naar de bataljonsleiding toe te stappen en wéér onder de aandacht te brengen wat daar had plaatsgevonden.... Dat was een rol die bij mijn compagniescommandant lag. Ik had hem op de hoogte gebracht en daar hield mijn optreden in feite op. Pas later, in Zagreb, heb ik het opnieuw onder de aandacht gebracht.

Soldaat Groenewegen geeft zijn waarneming van een executie in de hiërarchische lijn door, die uiteindelijk Karremans bereikt.¹⁷⁷ Groenewegen ziet waarschijnlijk op 12 juli 1995 op circa tweehonderd meter afstand van de *compound* hoe vier Bosnisch-Servische soldaten een man uit een groep vluchtelingen halen en hem met een nekschot doden.¹⁷⁸ Hij rapporteert zijn waarneming aan sergeant Mulder waarna die verder in de lijn uiteindelijk bij Karremans terecht komt. Franken kan zich deze melding nog herinneren.

De heer **Franken**: Er was een melding van iemand die op redelijk grote afstand de executie van een enkele man had gezien.

Karremans geeft deze beide gevallen door aan UNPROFOR.

¹⁷⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2719–2720.

¹⁷⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2720–2721.

De heer **Karremans**: Er is over gecommuniceerd, laat ik het zo zeggen. Ik kan mij op dit moment echt niet herinneren of ik bijvoorbeeld tegen Nicolai heel duidelijk heb gezegd dat er dingen plaatsvonden, niet binnen de compound maar daarbuiten, die het daglicht niet konden verdragen. Wij hebben de dingen verteld die ik net heb genoemd, die ook niet normaal waren. Mensen die komen te overlijden, geboortes, iemand die zich heeft opgehangen. Ik weet bijna zeker dat ook gezegd is dat zich onrechtmatigheden hebben voorgedaan, maar gemeld door de lokale bevolking. Ik kon dat achteraf niet bewijzen. In alle gesprekken, die ik echt niet heb bijgehouden – ik hoop dat u mij dat niet euvel duidt – tussen alle vergaderingen en de besprekingen met Mladic, het opstellen van berichten en dergelijke door, is dit wel ter sprake gekomen, zonder meer. Laat ik het woord ongerechtigheden maar gebruiken. Het ging in de zin van: wij hebben gehoord dat er bijvoorbeeld verkrachtingen hadden plaatsgevonden, dat er een vent uit gehaald was, dat er meer kerels uit gehaald zijn. Dat is wel gecommuniceerd, maar altijd in die zin, dat wij dat hadden gehoord. Wij hadden het niet met eigen ogen gezien. Ik denk dat heel wat mensen wat gezien hebben. Er zijn mensen die dingen gezien hebben die ze gewoon niet verteld hebben, die ze later verteld hebben of die er op dit moment misschien nog steeds mee zitten omdat zij het nooit verteld hebben, of die zij niet durfden te vertellen. [Maar op dat moment hoorde u niet van Dutchbatters dat zij rond de compound dat soort ongerechtigheden hadden waargenomen?] Nee, eigenlijk meer vanuit de bevolking zelf.

Karremans spreekt met luitenant-kolonel De Ruiter, de *military assistant* van Nicolai. Volgens De Ruiter zegt Karremans: «Het is zover» of «Het is begonnen».¹⁷⁹ Op de vraag wat hij daarmee bedoelt, zegt Karremans: «Nou, het uitmoorden van». Daarop vertelt Karremans De Ruiter van de negen gevonden lijken. Volgens Karremans zegt De Ruiter hem niet in paniek te raken.¹⁸⁰ De Ruiter verklaart tegenover het NIOD dat hij deze woorden wel heeft gebruikt, maar op een ander moment.¹⁸¹ Karremans is in ieder geval niet te spreken over De Ruiter's reactie.

De heer **Karremans**: Een reactie die mij uit collegiaal oogpunt tegenviel. Het was meer een reactie in de zin van «raak niet in paniek» of zoiets. Luitenant Rutten heeft omstandig uitgelegd wat hij daar gedaan heeft om te trachten zijn melding naar boven te krijgen. Hij is ook bij mij geweest. Ik heb het gehoord. Ik heb hem gezegd dat ik er wat aan zou doen, in die zin dat ik dat zoveel mogelijk op het hogere echelon zou brengen. In hetzelfde gesprek heb ik aangegeven wat er daadwerkelijk aan de hand was buiten de poort. Het is niet netjes om het op die manier te zeggen, maar in zekere zin verliep de evacuatie redelijk gestaag. Ik wist op dat moment niet – ik ben er zelf geen getuige van geweest – dat er mannen uitgetrokken werden, verhoord werden en apart werden afgevoerd. Dat is allemaal in de loop van die dag wat duidelijker geworden.

Nicolai krijgt Karremans' meldingen wel degelijk door en geeft ook aan dat hij ze heeft doorgeleid in de hogere VN-echelons en naar Den Haag.

De heer **Nicolai**: Er is in ieder geval een melding geweest over negen lijken. Aanvankelijk is die door Karremans doorgegeven aan mijn military assistant, de overste De Ruiter. Kennelijk is dat een wat opgewonden gesprek geweest. Ik was zelf op dat moment ergens anders mee bezig, want erg veel tijd werd in beslag genomen door het regelen van de opvang van de vluchtelingen. De Ruiter heeft mij dat later gemeld. Hij zei: een beetje een merkwaardig verhaal. Dat heeft mij ertoe gebracht om zelf nog een keer met Karremans te bellen. Ik zei: ik hoorde een bericht over negen lijken die gevonden zouden zijn. Daar had ik op dat moment verder nog geen conclusie over getrokken, want het was op zich niet zo verbazingwekkend dat daar lijken gevonden zouden zijn. Maar goed, vanwege de commotie wilde ik er wat meer van weten. Karremans was op dat moment wat gekalmeerd en zei: ja, ik denk niet dat dit helemaal zuivere koffie is, maar ik denk dat het beter is om niet via deze min of meer open lijn daarover te berichten; ik zal via een secure line nog een keer schriftelijk rapporteren wat onze vermoedens daaromtrent zijn. Toen zei ik: heb je nog meer berichten? Hij zei toen: nee, het is allemaal kleinschalig, het gaat om negen lijken. Dat was eigenlijk het eerste signaal dat ons bereikte, dat er mogelijk ook mensen moedwillig omgebracht waren.

¹⁷⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2720–2721.

¹⁸⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2726.

¹⁸¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2726.

Het vervolg weet ik eigenlijk niet zo heel goed meer. Wij hebben dit signaal wel doorgegeven aan Den Haag en ook binnen de VN-lijnen. Wij hebben gezegd dat er verder wel schriftelijke informatie zou volgen. Daarna werden wij een beetje door allerlei ontwikkelingen ingehaald. Vanaf vrijdag, de dag daarna, bereikten ons veel meer signalen. Uit de UNMO-kanalen kwamen er al geruchten, zoals ik ze op dat moment kwalificeerde, dat er mogelijk op veel meer plaatsen mensen omgebracht waren. Van de vrouwen die in Tuzla gearriveerd waren, kwamen dat soort berichten. Je weet dan ook niet hoe betrouwbaar die informatie is, want het kan zijn dat dat een beetje paniekverhalen zijn. Maar goed, er kwamen zoveel signalen binnen uit allerlei verschillende richtingen, dat toen eigenlijk het eerste moment was dat er zorgen begonnen te ontstaan [Dat was] op vrijdag de 14de.

Volgens het NIOD wil Karremans geen gedetailleerde berichten over de open telefoonlijn overbrengen omdat de cryptotelefoon tijdens de opmars van de Bosnische Serviërs naar Potocari op 12 juli 1995 is vernietigd.¹⁸² Dutchbat beschikt echter nog steeds over een *secure* fax en satellietverbinding.¹⁸³ Nicolai beschouwt de meldingen op dat moment echter nog als geruchten. Hij wacht op bevestigingen van derde bronnen.

De heer **Nicolai**: Op dat moment nog niet meer dan geruchten. De eerste actie die je dan moet doen – je moet de mensen niet opzadelen met geruchten, maar proberen feiten aan te leveren. Wij hebben toen – ik weet niet meer of dat op vrijdagavond was of op zaterdag, maar ik dacht op zaterdag – een bijeenkomst belegd met allerlei instanties die ons mogelijk informatie zouden kunnen verschaffen: het hoofd UNMO, een vertegenwoordiger van UNHCR, mensen van het Rode Kruis, mensen die konvoien uitstuurden. Wij hebben gezegd: iedereen die zich nu ergens in dat gebied begeeft, moet met name zijn ogen wijd open houden om te kijken of er aanwijzingen zijn die deze informatie kunnen bevestigen. Voor zover ik mij dat herinner, is [die bijeenkomst] op de zaterdag geweest. Er zijn wel verzoeken gedaan [richting Den Haag en Zagreb]. Ook in de VN-lijn hebben wij gezegd: probeer door middel van NAVO-middelen, vliegtuigen, te kijken of op andere wijze informatie beschikbaar kan komen. Er zijn wel verzoeken gedaan om ook op die manier aanvullende informatie te krijgen. Maar eigenlijk hadden wij nog niet echt het besef dat het om moedwillige slachtingen ging. Ik had weinig illusies over wat er zou gebeuren als de militairen die probeerden te exfiltreren, in een hinderlaag liepen van de Serven. Ik had er weinig vertrouwen in dat die het er dan levend af zouden brengen. Maar ja, dat zijn dan reguliere gevechten. Dat is wat anders dan mensen gevangen nemen en vervolgens ergens tegen de muur zetten. [De geschiedenis van Joegoslavië] verklaarde onze ongerustheid.

Verdere actie verwacht hij vooral van Zagreb.

De heer **Nicolai**: Ik vind dat alarmeren van de internationale gemeenschap meer op de weg van het hoofdkwartier in Zagreb liggen. Daar hebben wij onze ongerustheid uiteraard mee gedeeld. Dat moge blijken uit het feit dat wij gevraagd hebben: probeer met vliegtuigen wat meer informatie te verzamelen. De hele UNMO-organisatie werd daar natuurlijk ook op aangesproken. Die waren dus op de hoogte van onze zorgen. Of dat het moment was om de internationale gemeenschap te triggeren, weet ik niet. Als dat al had moeten gebeuren, dan vind ik dat toch echt op het niveau van Zagreb liggen.

Ook geeft Nicolai geen verdere instructies aan Karremans, bijvoorbeeld de instructie om UNPROFOR met rapportages op de hoogte te houden.

De heer **Nicolai**: Het is niet gebeurd, omdat wij dachten: die kunnen daar geen bijdrage aan leveren. Aan het eind van donderdag de 13de waren de vluchtelingen afgevoerd. Dutchbat was vervolgens gegijzeld op zijn eigen compound en kon niet verder kijken dan een paar honderd meter over het hek. Zij konden dus geen bijdrage leveren aan de informatievoorziening. Volgens mij zijn er op de compound in Potocari heel weinig mensen geweest die daar wat hebben waargenomen. De meldingen over dingen die mogelijk gebeurd waren, zijn mij eigenlijk pas geworden na de terugkeer van Dutchbat in Zagreb. De 55 gegijzelden die in handen waren van de Serven, zijn eerder afgevoerd. Die

¹⁸² NIOD, «Srebrenica», p. 2725, noot 652.

¹⁸³ NIOD, «Srebrenica», p. 2725, noot 655.

hebben kennelijk onderweg een aantal dingen gezien die alarmerend waren. Die hebben mij alleen nooit bereikt. Ik weet niet of die toen in het weekend van de 16de en de 17de in Zagreb al naar voren zijn gekomen. In ieder geval heeft mij daar nooit iets van bereikt. Uit de verklaring van de generaal De Jonge voor mij heb ik begrepen dat hem daar ook niets over bereikt heeft. Op dat moment is daar zeker niets van bekend geworden, hoewel het wel bekend geweest zou moeten zijn. Dat heb ik in ieder geval later in de rapporten gelezen.

De reden dat niet meer berichten van oorlogsmisdaden worden gemeld of doorgegeven, wijt het NIOD aan de relatieve ineenstorting van de hiërarchische organisatie van Dutchbat in de loop van 12 en 13 juli 1995.¹⁸⁴ Dit wordt mede veroorzaakt doordat veel soldaten in shock raken bij het aanschouwen van zoveel leed en chaos. Het bataljon lijkt zich pas weer te hervinden wanneer de vluchtelingenmassa is afgevoerd tegen het einde van 13 juli 1995.¹⁸⁵ Karremans en Franken proberen met behulp van een aantal Dutchbatters zo goed en zo kwaad als het gaat de aansturing van het bataljon te behouden. Daarbij houdt Karremans zich bezig met de woordvoering naar buiten en bemoeit Franken zich met de interne leiding van het bataljon.¹⁸⁶

Franken krijgt in de loop van 12 juli 1995 al snel de indruk dat de Bosnische Serviërs ernstige misdaden begaan tegenover de Moslimmannen. Naar buiten toe bagatelliseert hij dergelijke berichten echter, om paniek onder de vluchtelingen en een operationele ineenstorting van het bataljon te voorkomen.¹⁸⁷

De heer **Franken**: Ik heb meldingen gekregen – dat kan op de 13de geweest zijn; dat weet ik niet – tijdens de evacuatie vanuit de vluchtelingen dat er mensen vermoord zouden zijn. Het was overigens nadat wij dat zelf hadden geconstateerd met als hard bewijs de negen geëxecuteerden plus die ene executie. Er zijn wel wat locaties bij gegeven en daar is overigens ook gekeken, maar er is verder niets gevonden. Daar kon ik dan ook niet zo verschrikkelijk veel mee. Ik denk dat de kreet «bagatelliseren» absoluut de verkeerde kreet is. Ik heb u eerder geschetst welke keuzes wij hebben gemaakt. Als ik binnen de vluchtelingenmassa bekend zou maken dat er mensen worden vermoord, dan heb ik weer de door mij zo gevreesde paniek tussen die vluchtelingen. Dat is de reden, niet waarom ik het gebagatelliseerd heb, maar waarom ik heb gezegd: ik ga dit niet communiceren als nieuwtje in de richting van. [Dat] is zeker wel gecommuniceerd in de hogere lijnen! Het is rechtstreeks gemeld aan Karremans. Dadelijk gaat u mij vragen door wie, want dat is de standaardvraag. Ik heb geen idee, maar het kwam uit het bataljon. Het moet een van de mensen zijn die bij die negen lijken zijn geweest, dus Rutten of Oostveen. Ik kreeg het wel te horen, maar ik zat er niet in die zin tussen. Toen Karremans die melding kreeg, heeft hij dat gecommuniceerd met de VN.

Volgens Nuhanovic, de tolk van de UNMO's ter plekke, zegt Franken: «Dat is niet waar, verspreid die bullshit niet binnen de basis, ik wil niet dat de mensen in paniek raken, ik weet alleen maar dat Serviërs overdag 43 mensen in een huis buiten de basis hebben opgesloten om ze te ondervragen en ik ga morgen direct kijken wat er gebeurd is.»¹⁸⁸

De heer **Franken**: Ik weet niet of ik deze woorden zo gebruikt heb, maar dat zal ongeveer de strekking zijn geweest. Dat past in mijn vertaling van het bagatelliseren.

Karremans zegt hiervan niet op de hoogte te zijn geweest.

De heer **Karremans**: Wij hebben heel veel gecommuniceerd, dat moge duidelijk zijn, tot op het laatste moment. Je bent echter niet in staat om alles te communiceren. Ik kan mij dit ook niet zo goed meer herinneren. Hij is er niet de figuur naar om zaken te bagatelliseren.

¹⁸⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2694–2695.

¹⁸⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2694.

¹⁸⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2741.

¹⁸⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2743.

¹⁸⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2743.

Op basis van een methode van Amnesty International besluit Franken wel een lijst op te stellen van de op de *compound* aanwezige weerbare mannen.¹⁸⁹

De heer **Franken**: (...) Ik had zorgen over de mannen. Bij de eerste meldingen dat er werd geslagen, heb ik de UNMO's – die zaten ook bij ons – daarheen gestuurd met de opdracht: houd het in de gaten, schuif daar naar binnen. Zij hebben dat toen overigens ook gedaan. Ik kreeg meldingen dat zij de indruk hadden dat het door hun aanwezigheid wat minder was, maar dat er toch redelijk grof werd opgetreden. Er kwamen steeds meer meldingen. Dan ga je overwegen: ga ik er iets aan doen? Het was mogelijk om met een heel snelle militaire actie dat huis te pakken, de mannen eruit te halen en terug te brengen naar je base. Maar ik zat met dezelfde situatie die ik al eerder schetste in verband met het stoppen van de deportatie. Het is dezelfde overweging die ik u zojuist heb gegeven. Ik kan het wel steeds herhalen als u dat graag wilt, maar dat is gewoon de situatie. Ja, het is dezelfde overweging. Toen ik erover nadacht hoe ik die mannen toch enige bescherming kon bieden, schoot mij een truc van Amnesty te binnen: anonieme slachtoffers zijn geen slachtoffers. Ik heb toen mogelijkheden gezocht om die mannen een identiteit te geven. Dat kun je op een aantal manieren doen, bijvoorbeeld door foto's te maken, maar die middelen had ik niet. Ik heb toen in overleg met het inmiddels opgerichte comité, het bekende driemanschap dat optrad als vertegenwoordiging van de vluchtelingen, geprobeerd alle mannen te registreren met volledige naam, geboortedatum, geboortelocatie enzovoorts. Het was de bedoeling dat ik die lijst naar buiten zou brengen – ik heb de Serven ook gezegd dat ik hen had geregistreerd – en dat men waar mogelijk die lijst in de publiciteit zou brengen om enige druk op de Serven te zetten: pas op, wij weten precies wie eruit is gegaan en wij kunnen hen monitoren en volgen. Ja, het was op dat moment de enige vorm van bescherming die ik nog kon bedenken, omdat wij eerder hadden besloten om te kiezen voor de vrouwen en kinderen. Ik heb al eerder aangegeven waarom ik de mannen niet fysiek heb beschermd. Het betekent niet dat ik het maken van een lijst als equivalent zie van de feitelijke fysieke bescherming van de mannen. Maar in de gegeven situatie was het een van de mogelijkheden om hen tenminste nog enige bescherming te bieden.

Op deze «lijst van 239» komen uiteindelijk 251 namen van mannen te staan. Niet iedere Moslim wil echter genoteerd worden, aangezien sommigen het meer als een risico dan als een veiligheidsgarantie beschouwen. Franken weet (na eerdere eigenhandige vernietiging van het origineel) een kopie van deze lijst met het vertrek van Dutchbat uit de enclave te smokkelen en in Zagreb aan de VN te overhandigen. Het bestaan van de lijst leidt echter niet tot redding van de 251 mannen. Ook zij worden afgevoerd door de Bosnische Serviërs. Franken zegt hierover:

De heer **Franken**: Ik heb de Serven verteld dat ik ze [de Bosnische mannen op de *compound*] geregistreerd had. Ik heb hun die lijst uiteraard niet gegeven. Maar zij leken er niet echt van onder de indruk te zijn. Ik had mijn hoop erop gericht dat Nederland en de VN die lijst zouden hanteren in de richting van de Serven en op die manier enige druk zouden kunnen uitoefenen. Ik heb begrepen dat er met die lijst eigenlijk geen donder gebeurd is. Die verdween ergens in een la, omdat men het niet begreep, of dat soort verhalen.

Karremans wordt ingelicht over deze lijst maar weet niet wat er verder mee is gebeurd.

De heer **Karremans**: Ik ben daar eerlijk in. Ik kan mij herinneren dat de lijst is gefaxt. Hij is volgens mij ook naar kolonel Brantz gefaxt en naar Den Haag.

Op 15 juli 1995 melden zich nog vijf militairen van het Bosnische regeringsleger bij de poort van de *compound*.¹⁹⁰ Eén van hen is gewond. Vermoedelijk durven ze het niet aan om door de linies te breken en zo in

¹⁸⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2744–2749.

¹⁹⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2765–2766.

de Bosnisch-Servische fuik te lopen. De gewonde wordt verzorgd, maar de soldaten worden daarna weer weggestuurd. Volgens majoor Otter, de commandant van de *compound*, zijn de mannen «te laat» en worden militairen «sowieso» niet toegelaten.¹⁹¹ De mannen vertrekken, waarop enkele schoten worden gehoord. Volgens een Dutchbatter valt er een dode. Het NIOD verklaart de handelwijze van Otter door te wijzen op de problemen die de evacuatie van de gewonden in de avond van 12 juli 1995 teweeg heeft gebracht (zie paragraaf 4.3.13.3).¹⁹²

Het NIOD raamt op basis van een schatting van de in de menigte aanwezige mannen en het aantal achteraf gerapporteerde vermisten dat rondom de *compound* van Potocari tussen de honderd en vierhonderd mannen door de Bosnische Serviërs zijn omgebracht.¹⁹³ Ervan uitgaande dat er zich circa 2 000 mannen op en rondom de *compound* bevinden, zijn dus 1 600 tot 1 900 mannen van de *mini-safe area* afgevoerd. Het Joegoslavië-Tribunaal is echter terughoudender over een dergelijke schatting omdat aantallen juridisch moeilijk te bewijzen zijn.¹⁹⁴

4.3.13 De evacuatie van de vluchtelingen

De evacuatie van de vluchtelingen vindt plaats op 12 en 13 juli 1995. In deze paragraaf wordt ingegaan op de gesprekken met Mladic, de instructies rondom de evacuatie en de gang van zaken tijdens de evacuatie.

4.3.13.1 De gesprekken met Mladic

Conform de eerste instructie in de fax van Gobilliard vraagt Karremans rond 19:00 uur om een onderhoud met de Bosnisch-Servische leiding, waarvan hij de toezegging in het daaropvolgende uur krijgt. Net voor het vertrek naar het gesprek heeft Karremans een kort overleg met Brantz en Nicolai. Volgens Nicolai draagt hij Karremans mondeling op over de evacuatie met de Bosnische Serviërs in onderhandeling te treden.

De heer **Nicolai**: De strategie was enerzijds: stel je zoveel mogelijk rondom die vluchtelingen op en vorm min of meer een soort cordon. Dat is ook gebeurd; met de Bravo-campagne hebben zij in het zuiden de zaak nog wat afgeschermd; voor een deel waren de mensen binnen de compound en voor een deel waren zij in complexen aangrenzend aan de compound. Dutchbat heeft zich daar zoveel mogelijk tussen opgehouden om op die manier, door hun aanwezigheid, die bevolking nog wat te beschermen. Het tweede wat gebeurd is – ik heb daar, nadat ik de minister had gesproken, ook telefonisch met Karremans overleg over gehad – is dat ik heb gezegd: «Werp je op bij de Serven, bij de onderhandelaars» – ik wist toen niet dat het Mladic was – Maar wel: «Bied je aan voor die evacuatie».

Karremans geeft echter aan geen specifieke instructies van Brantz of Nicolai te hebben ontvangen.

De heer **Karremans**: (...) Ik heb getracht voorafgaande aan de drie besprekingen in ieder geval contact te hebben met beide hoofdkwartieren, met Brantz en met Nicolai, heel kort, om aanvullende richtlijnen te vragen. (...) Mijn onderhandelingspositie was natuurlijk verre van gunstig. «Wat kunnen jullie mij meegeven als aanvullende richtlijnen, zodat ik die ter plekke op tafel kan leggen?» Dat was op dat moment eigenlijk niet zoveel.

Brantz stelt dat Karremans in het gesprek met hem zegt dat hij naar Mladic gaat.

¹⁹¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2765.

¹⁹² NIOD, «Srebrenica», p. 2766.

¹⁹³ NIOD, «Srebrenica», pp. 2657–2668, 2774.

¹⁹⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2689.

De heer **Brantz**: Vooraf, om een uur of half acht belde hij mij op. Hij zei tegen mij: ik moet naar boven toe, ik moet praten met Mladic. Ik heb hem geadviseerd om gewoon maar te luisteren naar mijnheer Mladic, niets te drinken en niets ertegenin te brengen, want een verliezer heeft altijd ongelijk. (...) Ik heb geen reden om aan te nemen dat hij met iemand anders zou moeten praten. Als de overwinnaar in de enclave de BSA is, dan is Mladic de BSA. Simpel.

(...) Hij was natuurlijk niet gelukkig met de dingen die gebeurd waren. Ik moet zeggen dat hij zich gezien de ervaringen die hij had meegemaakt nog prima gedroeg. Maar hij was natuurlijk niet blij dat hij naar boven ging en dat hij geconfronteerd werd met de overwinnaar van dit vervelende gebeuren.

Volgens Karremans is hij voor zijn eerste gesprek met de Bosnisch-Servische militaire leiding onwetend van de aanwezigheid van Mladic.

De heer **Karremans**: Ik denk dat dit berust op een misverstand. Ik had geen idee wie zich daar zou bevinden. (...) De eerste keer was ik volledig verrast. Ik had de generaal Zivanovic verwacht, die ik overigens tevoren nog nooit persoonlijk had ontmoet. Hij was de commandant van het Drinakorps. Zivanovic en Mladic lijken uiterlijk een beetje op elkaar. Hij is echter een heel ander, heel rustig type. Misschien zou het anders zijn gelopen. Ik was Mladic nooit tegengekomen. Ik had hem daar niet verwacht. Ik werd ineens met hem geconfronteerd.

Rond 21:00 uur komt Karremans in gezelschap van twee Dutchbat-officieren aan in hotel Fontana in Bratunac. Aldaar blijkt tot verrassing van de Dutchbatters de Bosnisch-Servische delegatie te worden aangevoerd door generaal Mladic zelf, die hen gedurende het gesprek intimideert en bedreigt.¹⁹⁵ Karremans brengt de humanitaire nood van de vluchtelingen naar voren. Hij vraagt Mladic om voedsel en medicijnen. Ook stelt hij dat veel vrouwen zeggen «dat ze wachten op bussen om uit de enclave te vertrekken.»¹⁹⁶ Daarnaast legt hij Mladic een verzoek van Nicolai voor «om een vrijgeleide voor de burgerbevolking. En voor het bataljon».¹⁹⁷ Mladic negeert de verzoeken van Karremans. De Bosnisch-Servische generaal vraagt Karremans voor 23:00 uur terug te komen met vertegenwoordigers van de Moslimbevolking en eventueel ook van het Bosnische regeringsleger. Na afloop van het gesprek vraagt Karremans Mladic om de in het hotel vastgehouden Dutchbatters (afkomstig van de in de dagen daarvoor ingenomen OP's) te mogen zien. Dit gebeurt, maar pas nadat iedereen voor het oog van camera's een glas in de handen krijgt gedrukt. Dit is de beruchte «toastscene».¹⁹⁸

De bijeenkomst afsluitend vraagt Mladic terloops aan Karremans of UNPROFOR voor bussen kan zorgen. Volgens de transcripten van de op video opgenomen gesprekken antwoordt Karremans dat dit vermoedelijk geregeld kan worden.¹⁹⁹ Hij kan zich daar tijdens het verhoor weinig van herinneren.

De heer **Karremans**: Ik kan mij niet herinneren dat ik bussen [aan Mladic] heb toegezegd. Wij weten allen hoe het begonnen is en hoe de eerste bespreking verlopen is. Zo zijn uiteindelijk ook de beelden ontstaan. Er is niet zoveel gezegd in de eerste bespreking. Ik vind het eigenlijk ook niet eens een bespreking. Het is meer een aanwezig zijn, waar je te horen krijgt wat hij, Mladic, ervan vindt. Hij geeft nog wat directieven. Terloops gebruikt hij het woord «bussen». Op weg terug naar de compound zat dat ergens in mijn achterhoofd. Ik zat ook aan de radio om zo snel mogelijk iemand te vinden die mij zou kunnen assisteren bij de tweede bespreking, een vertegenwoordiger van de Moslimbevolking. Ik meen dat ik bij terugkeer op de compound het onderwerp wel met Franken of met Otter heb besproken. Ik weet eigenlijk niet meer precies wie er op dat moment bij zaten. Ik dacht dat een vertegenwoordiger van de UNHCR zei dat ze zouden kijken wat ze konden doen. Mogelijk zouden geen bussen maar een andersoortig vervoer kunnen worden ingezet. In

¹⁹⁵ NOVA, transcripten van de «Mladic-tapes», nr. 1. NOVA heeft in het Nederlands gestelde transcripten opgesteld. De transcripten van het International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) zijn in het Engels gesteld. De teksten overlappen elkaar voor het grootste gedeelte. Zie ook NIOD, «Srebrenica», p. 2632, noot 151.

¹⁹⁶ NOVA, transcripten van de «Mladic-tapes», nr. 1; ICTY, «Transcripts Mladic Tapes», OTP Ex. 39/a, p. 11.

¹⁹⁷ NOVA, transcripten van de «Mladic-tapes» nr. 1; ICTY, «Transcripts Mladic Tapes», OTP Ex. 39/a p. 19.

¹⁹⁸ NOVA, transcripten van de «Mladic-tapes», nr. 2; ICTY, «Transcripts Mladic Tapes» OTP Ex. 39/a, p. 36.

¹⁹⁹ NOVA, transcripten van de «Mladic tapes», nr. 2; ICTY, «Transcripts Mladic Tapes» OTP Ex. 39/a, p. 35.

het tweede gesprek met Mladic is er volgens mij niet meer op teruggekomen dat wij bussen zouden moeten leveren, hooguit dat wij diesel zouden moeten leveren.

Volgens Karremans heeft Mladic in het eerste gesprek het woord «evacuatie» niet genoemd.

De heer **Karremans**: Het woord «evacuatie» heeft hij [Mladic] volgens mij op dat moment niet expliciet in de mond genomen. Hij heeft iets gezegd over bussen en dergelijke. Ik legde op dat moment het verband eigenlijk ook nog niet.

Karremans bespreekt de mogelijkheden van bussen wel met de UNHCR.

De heer **Karremans**: Ja, in een tussenbespreking. Ik meen mij te herinneren dat het naasthogere echelon van de UNHCR ook in Sarajevo zat. Met andere woorden, de vertegenwoordiger op de compound deed rechtstreeks zaken met zijn hogere echelon in Sarajevo.

Na terugkomst in Potocari rapporteert Karremans over het gesprek aan Brantz en Nicolai, zonder te spreken over evacuatie. Hij bespreekt een mogelijke evacuatie ook daarna niet met Nicolai. Ook volgens Brantz heeft Karremans niets gezegd over een verzoek van Mladic om voor bussen te zorgen.

De heer **Brantz**: Daar heeft hij niets over gezegd tegen mij. Hij heeft mij wel wat gezegd over het feit dat er bij de tweede bespreking om 23.00 uur een detachement of vertegenwoordigers van de DP's [displaced persons, vluchtelingen] van de enclave zouden zijn. Daar heeft hij wel met mij over gesproken. Hij heeft mij in het kort verteld dat hij de 20 man die gevangen werden gehouden in hotel Fontana kort had gesproken over hun situatie.

Wanneer de hogere VN-echelons en Den Haag vernemen dat Karremans' onderhandelingspartner Mladic is, geeft Voorhoeve opdracht om mogelijkheden te zoeken om Mladic andere onderhandelingspartners aan te bieden.²⁰⁰

De heer **Hilderink**: De datum weet ik niet, maar ik denk dat het is geweest na het eerste gesprek tussen Mladic en Karremans. Op 11 of 12 juli. Er zijn een paar mensen de revue gepasseerd, overigens zonder dat zij het zelf wisten. Er is gesproken over de plaatsvervangend chef Defensiefstaf, generaal Schouten. Er is gesproken, als ik mij niet vergis, over generaal Rose, om de Britten te vragen of die misschien een bemiddelende rol daarin zou kunnen spelen. Er is natuurlijk ook gesproken over mensen die wel in de VN-lijn zaten. Er is toen in een kleine groep over gesproken door de minister. Ik dacht dat er iemand bij zat van de directie Algemeen beleid, waarschijnlijk het hoofd DCBC, kapitein-luitenant ter zee Metzelaar, en ikzelf. Ik weet niet zeker waarom het niet is gelukt, maar ik kan mij er alles bij voorstellen. Het was niet in het belang van Mladic om met iemand anders te praten dan degene van wie hij de overtuiging had dat het de verliezende partij was. Hij was op dat moment de baas en wie wist wat er dan zou gebeuren. Ik weet niet wat verder met dat verhaal is gebeurd. Ik heb begrepen dat dit wel is doorgebuuzt aan anderen in de VN-lijn, maar dat het ook daar tot de onmogelijkheden bleek te behoren omdat Mladic uitsluitend met Karremans wilde praten. Ik heb dat begrepen. Ik denk dat het de CDS zelf is geweest.

Nicolai draagt hem, naar eigen zeggen met instemming van Voorhoeve, op «robuust» op te treden, zich niet te laten intimideren, zich in geen geval over te geven, geen wapens af te dragen, te blijven rapporteren over de ontwikkelingen en in de buurt te blijven van de vluchtelingen om hen zodoende zo veel mogelijk te blijven beschermen.»²⁰¹ Karremans keert daarop voor een volgend gesprek met Mladic terug naar Bratunac, samen met Mandzic, een vertegenwoordiger van de Moslimburgers. De

²⁰⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2629–2632.

²⁰¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2634.

sfeer is beter dan bij de eerste ontmoeting. Karremans kan meteen ter zake komen: hij deelt mee dat de burgerbevolking, die volgens hem vooral bestaat uit vrouwen en kinderen, graag uit de enclave wil vertrekken. Hij vraagt aandacht voor hun noden ten aanzien van voedsel, medicijnen en brandstof.²⁰² Hij stelt verder dat hij een evacuatieplan op zal stellen en dat hij misschien voor transport kan zorgen. De UNHCR in Belgrado zal mogelijk dertig trucks kunnen leveren.²⁰³ Dutchbat of het Internationale Rode Kruis (International Committee of the Red Cross, ICRC) zal zorg moeten dragen voor het vervoer, dat ook begeleid zal moeten worden door Dutchbat. Verder vraagt Karremans om een staakt-het-vuren en stelt hij dat Dutchbat het gebied van en rond de *compound* als veilig gebied beschouwt waarin de Bosnische Serviërs niet kunnen worden toegelaten. Tenslotte pleit hij voor vrijlating van de gevangenen Dutchbatters en de veilige terugkeer van de overgebleven OP-bemanning.

De heer **Karremans**: Ik heb toen één man meegenomen. Die is met de nodige overredingskracht uiteindelijk meegegaan. Ik kan mij dat ook wel voorstellen vanuit zijn visie op wat er allemaal is gebeurd. Ik ben achteraf blij dat hij is meegegaan. De inhoud van het tweede gesprek was heel anders, maar de setting was ook iets anders. Ik wil het woord «gemoedelijk» helemaal niet in de mond nemen, maar het was iets meer ontspannen dan de eerste keer. Ik weet dat er over diesel gesproken is, maar het specifieke onderwerp «bussen» is volgens mij pas de derde keer, de volgende ochtend, aan de orde gekomen. Ik zou op een rijtje moeten zetten wat de exacte inhoud van de drie besprekingen is geweest. Er is zoveel gezegd.

Mladic is bereid tot een tijdelijk bestand en zegt toe dat de gewonden volgens de internationale verdragen zullen worden behandeld. Tenslotte dicteert hij Mandzic een ultimatum: degenen die de wapens neerleggen zullen worden gespaard en de volgende morgen wil hij met een delegatie spreken «over de redding van jouw volk».²⁰⁴ Terug op de *compound* doet Karremans verslag aan zijn staf en aan Brantz. Brantz belt op zijn beurt om 2:30 uur 's nachts met Voorhoeve over de eisen van Mladic en licht daarop Karremans weer in over de resultaten van dit gesprek: humanitaire hulpverlening is de eerste prioriteit en het gezamenlijk vertrek van Dutchbat en de vluchtelingen de tweede.²⁰⁵

Om acht uur de volgende ochtend krijgt Karremans Voorhoeve aan de lijn. Voorhoeve steekt hem een hart onder de riem.

De heer **Karremans**: 's Ochtends om acht uur had ik minister Voorhoeve aan de telefoon. Die heeft mij verteld dat hij wist onder welke omstandigheden ik er zat, maar dat ik ervoor moest zorgen, of woorden van gelijke strekking, met hetgeen ik nog kon doen daar humanitair zo goed mogelijk bezig te zijn. (...) Hij heeft gesproken van «kijk wat je nog kunt doen». (...) «Zorg ervoor dat je zo goed mogelijk probeert toch nog het laatste voor die mensen te doen».

Minister Voorhoeve beaamt deze lezing.

De heer **Voorhoeve**: [Karremans en ik] hebben daarin besproken: red wat er te redden is en help mensen zoveel mogelijk. De heer Karremans beaamde ook meteen dat hij dit zou doen, dat dit zijn voornemen en de inzet was, en dat zij daar in feite al mee waren begonnen omdat zij 's avonds van de nog resterende rantsoenen een soort soep hadden gekookt die was uitgedeeld aan alle vluchtelingen. Dat telefoongesprek had ook tot doel de heer Karremans moed in te spreken en hem het vol te laten houden, want psychologisch was de situatie natuurlijk wanhopig geworden.

Vergezeld door een vertegenwoordiging van de Moslimbevolking arriveert Karremans voor de derde keer bij hotel Fontana. Het burgercomité heeft

²⁰² NOVA, transcripten van de «Mladic tapes», nr. 2; ICTY, «Transcripts Mladic Tapes», OTP Ex. 40/a, ICTY, «Team-Scripts Mladic Tapes», OTP Ex. 49/a.

²⁰³ NOVA, transcripten van de «Mladic tapes», nr. 2.

²⁰⁴ ICTY, «Transcripts Mladic Tapes», OTP Ex. 49/a, p. 5.

²⁰⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2636.

die ochtend tevergeefs geprobeerd contact op te nemen met de Bosnische regering voor instructies. Ook Mladic wordt ditmaal vergezeld door enkele burgers. Deze deelt onverwacht mee dat hij voor voertuigen kan zorgen voor degenen die willen vertrekken; Bosnisch-Servische militairen zullen ze escorteren.²⁰⁶ Karremans wijst dat af. Wanneer de Bosnisch-Servische bussen later die dag komen, blijkt dat Mladic zich hier niets van aantrekt. Verder eist Mladic de ontwapening van de Bosnische regeringsleger-militairen en van Dutchbat diesel voor de evacuatievoertuigen. Ook noemt hij de volgorde waarin de vluchtelingen en Dutchbat zullen worden afgevoerd: eerst de gewonden, daarna de zwakken, vervolgens de sterkeren (vrouwen en kinderen), dan de mannen tussen 17 en 60 jaar en tenslotte Dutchbat zelf.²⁰⁷ De mannen moeten zich echter wel als eerste melden, voor screening op de aanwezigheid van oorlogsmisdadigers.²⁰⁸ Tenslotte vraagt Mladic het comité om een lijst met namen ten behoeve van de indeling van de evacuatie. De bijeenkomst eindigt licht chaotisch wanneer Mladic wordt ingelicht over de aankomst van de eerste moslims in het voetbalstadion van Bratunac.²⁰⁹ Het gaat hier om Moslimmannen die ten westen van de enclave op hun tocht naar Tuzla krijgsgevangen zijn gemaakt en vanaf dit moment naar Bratunac en omliggende plaatsen worden gebracht om te worden vermoord. Op de terugweg halen de Dutchbat-officieren en het burgercomité lange colonnes Bosnisch-Servische militairen in die op weg zijn naar Potocari.

4.3.13.2 Instructies rondom de evacuatie

Bij terugkomst doet Karremans verslag van de vergadering aan kolonel Brantz.²¹⁰ Volgens het NIOD ontstaat wanneer deze om 13:19 uur zijn *situation report (sitrep)* verstuurt naar het DCBC in Den Haag, daar grote consternatie over de door Mladic geëiste debriefing van de weerbare mannen.²¹¹

In een brief aan de enquêtecommissie stelt Voorhoeve echter: «Het sitrep verslag door Brantz van 13:19u was, geloof ik, niet de aanleiding van deze conclusie, maar het eerder die ochtend binnengekomen telefonische bericht.»²¹²

Hij refereert daarbij aan een telefoontje van Brantz eerder die dag waarin deze verslag doet van het derde gesprek tussen Mladic en Karremans. Voorhoeve geeft opdracht aan zijn medewerkers om aan UNPROFOR te laten weten dat Dutchbat onder geen beding mag meewerken aan een aparte behandeling van de mannen.²¹³ Hilderink heeft daarop contact met UNPROFOR, maar kan zich in augustus 1995 niet herinneren met wie: de chef-staf van UNPROFOR brigade-generaal Nicolai, zijn militair assistent luitenant-kolonel De Ruiter of Brantz.²¹⁴ In zijn verhoor kan Hilderink zich zijn gesprekspartner wel herinneren. Hij weet echter niet wat met de instructie is gedaan.

De heer **Hilderink**: Daarover is ook contact geweest, zowel via de Chef Defensiestaf als via mij. (...) Er is een bericht gegaan naar ons aanspreekpunt in Sarajevo. (...) De reactie daarop op enig moment in Sarajevo is geweest, dat wij eigenlijk een non-verhaal vertelden omdat er daar nauwelijks weerbare mannen waren. (...) Ik heb toen contact gehad met de toenmalige luitenant-kolonel en nu kolonel De Ruiter, de militair assistent van Nicolai. Die instructie of althans de opmerking erover is in elk geval door mij overgebracht aan kolonel De Ruiter en, voorzover ik weet, door de Chef Defensiestaf aan generaal Nicolai. (...) De uitdrukkelijke wens van de minister om dat niet te doen, om daaraan geen medewerking te verlenen.

²⁰⁶ ICTY, «Transcripts Mladic Tapes», OTP Ex. 49/a, pp. 9–10.

²⁰⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2641.

²⁰⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2639.

²⁰⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2640.

²¹⁰ Nota DAB, 23 augustus 1995, p. 2.

²¹¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2641.

²¹² Faxbericht van J.J.C. Voorhoeve d.d. 9 januari 2003 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-8).

²¹³ Nota DAB, p. 2.

²¹⁴ Nota DAB, p. 2.

De Ruiter wordt in een notitie van de Directie Algemene Beleidszaken (DAB) en in het NIOD-rapport aangehaald als de enige die zich in augustus 1995 dit gesprek nog vaag kan herinneren. Volgens hem is daarbij echter niet gesproken over een specifieke ministeriële aanwijzing.²¹⁵ In zijn brief aan de enquêtecommissie schrijft hij:

«Ik herinner mij ook geen opdracht of richtlijn die door of namens de minister zou zijn gegeven dat Dutchbat niet zou mogen meewerken aan het scheiden van mannen en vrouwen».²¹⁶

Nicolai herinnert zich in zijn notitie «Laatste dagen Dutchbat Srebrenica» van 16 augustus 1995 «geen rechtstreekse aanwijzing dat medewerking van Dutchbat aan de scheiding van mannen en vrouwen was verboden.»²¹⁷ Ook de DAB-nota, die daar deels op is gebaseerd, maakt er geen melding van. Nicolai geeft tijdens zijn verhoor een toelichting.

De heer **Nicolai**: Los van de boodschap die wij zelf al [aan Dutchbat] hadden gegeven – «Doe al het mogelijke wat je kunt doen» – ben ik op woensdagmorgen, dus op de twaalfde, gebeld, in mijn herinnering door de generaal Van den Breemen. (...) Ik denk dat dit verder niet zo urgent is, maar wel dat op die woensdagmorgen een boodschap is doorgegeven dat de minister zich buitengewoon veel zorgen maakte over de mannen die zich nog in de enclave bevonden en of wij daar bijzondere zorg aan wilden besteden. (...) Dat was op de twaalfde; dat weet ik echt helemaal zeker. Het was ook nog voordat de evacuatie plaatsvond. In zoverre was dat relevant ik had op de maandagavond met Karremans gezegd: hoe zouden wij dat dan doen als wij zo'n evacuatie moeten uitvoeren? Toen hadden wij aanvankelijk een soort strategie bepaald van «vrouwen en kinderen eerst» of «eerst de zieken en dan de vrouwen en kinderen», dus de zwaksten het eerst.

In een brief aan de enquêtecommissie stelt Nicolai:

«Op woensdagmorgen 12 juli, ergens tussen 10:00 en 12:00 uur bereikte mij het bericht, dat Minister Voorhoeve zeer bezorgd was over het lot van de mannelijke vluchtelingen en dat hij het daarom buitengewoon ongewenst achtte om een scheiding aan te brengen tussen de mannen en vrouwen.

Ook dit bericht heb ik vervolgens zo snel mogelijk, in ieder geval nog voor de aanvang van de evacuatie, doorgegeven aan de overste Karremans. Deze gaf daarop te kennen, dat er zich nauwelijks mannen onder de vluchtelingen bevonden, met uitzondering van een handjevol ouden van dagen en jongens. Alle weerbare mannen, behalve diegenen die in dienst van de VN waren, hadden kennelijk besloten elders een goed heenkomen te zoeken.»²¹⁸

In een gesprek dat ten behoeve van de DAB-nota met hem wordt gevoerd, stelt Karremans echter dat «hij geen instructies had ontvangen om niet mee te werken aan de afscheiding van de mannen.»²¹⁹

Op 12 juli 1995 om 15:00 uur rapporteert Karremans telefonisch aan Nicolai.²²⁰ De lezingen over wat het onderwerp van dit gesprek is geweest, lopen uiteen. Nicolai zegt akkoord te zijn gegaan met de prioriteitsverdeling die Mladic die ochtend heeft voorgesteld. Hij heeft echter bedenkingen tegen de aparte behandeling van de mannen.²²¹ Karremans kan zich Nicolai's reserves tegen de aparte behandeling echter niet herinneren.²²²

In zijn brief aan de commissie stelt Nicolai dat hij de prioriteitsverdeling al op de avond van 11 juli 1995 met Karremans heeft besproken.

«Tijdens dit gesprek of tijdens een gesprek later op die avond [van 11 juli 1995] (dat herinner ik mij niet meer exact) heb ik met overste Karremans

²¹⁵ Nota DAB, p. 2.

²¹⁶ Brief van J.A.C. de Ruiter d.d. 12 december 2002 aan de enquêtecommissie, p. 2 (Sreb-02-242).

²¹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2642; Notitie van Bgen C.H. Nicolai aan DCBC en KL Crisisstaf, «Laatste dagen Dutchbat Srebrenica», 16 augustus 1995, p. 2.

²¹⁸ Brief van C.H. Nicolai d.d. 1 december 2002 aan de enquêtecommissie, p. 1 (Sreb-02-190).

²¹⁹ Verslag van het gesprek met luitenant-kolonel Karremans, 16 augustus 1995, bijlage bij nota DAB.

²²⁰ Nota DAB, p. 3.

²²¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2642; Nota DAB, p. 3; Notitie Nicolai, p. 2.

²²² NIOD, «Srebrenica», p. 2642; Nota DAB, p. 3.

overlegd over een mogelijke prioriteitsvolgorde tijdens de afvoer. Aanvankelijk kwamen wij overeen dat eerst de gewonden en zieken zouden worden geëvacueerd vervolgens de vrouwen en kinderen en tenslotte de mannen.»²²³

Nicolai stelt in zijn verhoor echter dat hij na de instructie van Voorhoeve terugkomt op de prioriteitsverdeling.

De heer **Nicolai**: Toen wij de waarschuwing kregen dat het wel eens zou kunnen zijn dat de Serven op mannen anders reageren dan op vrouwen en kinderen, hebben wij ook wel ingezien dat dit mogelijk een risico vormde en heb ik onmiddellijk Karremans gebeld met de boodschap: «Ik denk dat wij de richtlijnen wat moeten aanpassen en moeten proberen om juist niet aparte groepen te vormen.»

Volgens Nicolai stelt Karremans daarnaast dat er nauwelijks mannen aanwezig zijn in Potocari.²²⁴

De heer **Nicolai**: Het antwoord van Karremans was eigenlijk: «Waar praten wij over? Er is hier maar een handjevol mannen en eigenlijk zijn dat of ouden van dagen of kinderen. Dus punt één: qua aantal zijn het er niet veel; punt twee: het is een doelgroep waar de Serven waarschijnlijk toch niet echt in geïnteresseerd zijn». Eigenlijk werd het daarmee min of meer tot een non-problem, alhoewel – maar goed, dat is wijsheid achteraf – mij uit de informatie die naderhand boven tafel is gekomen, toch is gebleken dat er kennelijk toch wel wat meer mannen en ook weerbare mannen waren dan op dat moment door Karremans werd gesuggereerd. Ik betwijfel zelf of hij dat op dat moment wist, want ook in zijn boek geeft hij nog een keer aan dat hij op dat moment dat antwoord heeft gegeven.

Karremans beaamt in zijn verhoor dat hij iets dergelijks heeft gezegd tegen Nicolai, al is het hem niet duidelijk of dat in dit gesprek is gebeurd. Volgens Karremans heeft hij al in eerdere gesprekken met Nicolai en Brantz gemeld dat het hem opvalt dat er zich weinig mannen onder de vluchtelingen bevinden.

De heer **Karremans**: Dat laatste had ik in een aantal gesprekken met Brantz en Nicolai al verteld. Ik heb beiden zoveel mogelijk op de hoogte gesteld. Daarom zei ik al dat ik in die dagen rode oortjes had van het telefoneren. Ik probeerde de boodschap naar buiten te brengen en overleg te plegen. Ik heb verteld dat de vluchtelingenstroom op gang kwam en de compound binnenstroomde, dat wij het gat in het hek moesten sluiten en de rest buiten moesten laten. Ik heb verteld in welke omstandigheden die mensen verkeerden. Ik heb gezegd dat het mij opviel dat er zo weinig mannen bij waren. Ik heb een aantal keren gezegd dat het enige wat ik zag vrouwen, kinderen en ouden van dagen waren. Ik heb nooit over aantallen gesproken, bijvoorbeeld dat er tussen de 5000 vluchtelingen nog 1000 of 2000 mannen van de weerbare leeftijd zaten. Daarvan was op dat moment helemaal geen sprake. [Wanneer hebt u voor het eerst tegen generaal Nicolai gezegd dat het om een handje weerbare mannen zou gaan?] Veel later. Toen was de evacuatie al op gang.

Op 12 juli 1995 om 18:10 uur rapporteert Karremans aan Nicolai dat de Bosnische Serviërs zich niet aan het door Mladic opgestelde schema van de evacuatie houden en de vluchtelingen door elkaar in bussen afvoeren.²²⁵ Nicolai trekt in zijn brief aan de commissie nog enkele conclusies.

²²³ Brief van C.H. Nicolai d.d. 1 december 2002 aan de enquêtecommissie, p. 1 (Sreb-02-190).

²²⁴ Het NIOD spreekt van «niet of nauwelijks weerbare mannen», de nota van de DAB heeft het over «geen mannelijke vluchtelingen», NIOD, «Srebrenica», p. 2642; Nota DAB, p. 3.

²²⁵ Nota DAB, p. 4.

²²⁶ Brief van C.H. Nicolai d.d. 1 december 2002 aan de enquêtecommissie, p. 2 (Sreb-02-190).

«Uit deze gang van zaken concludeer ik, dat de zorg van de Minister louter is voortgekomen uit het overleg in de Ministerraad en niet uit meldingen over in de omgeving van Potocari aanwezige mannelijke vluchtelingen.

En tevens concludeer ik, dat de richtlijn van de Minister over het niet scheiden van de mannen en vrouwen wel degelijk aan de overste Karremans is overgebracht. Hetgeen bevestigd wordt door de kolonel Karremans afgelegde verklaring.»²²⁶

In een nota van de directeur Algemene Beleidszaken die in opdracht van minister Voorhoeve op basis van gesprekken met betrokkenen op 23 augustus 1995 wordt opgesteld, wordt geconcludeerd dat Karremans nooit een uitdrukkelijke richtlijn van UNPROFOR heeft ontvangen waarin Dutchbat werd verzocht geen medewerking te verlenen aan de aparte behandeling van de mannen. Het is, aldus de directeur DAB, bovendien onwaarschijnlijk dat de instructie van de minister van Defensie als heldere richtlijn bij UNPROFOR is overgekomen, ook al is door commodore Hilderink wel op het probleem gewezen.²²⁷

De Ruiter merkt in de DAB-nota op dat ook een heldere instructie terzake aan Karremans weinig relevant zou zijn geweest omdat zowel Karremans, Nicolai als De Ruiter ervan overtuigd waren dat conform de eerdere mededelingen van Karremans er slechts weinig weerbare mannen onder de vluchtelingen aanwezig waren.²²⁸ De dagrapporten van het DCBC tenslotte geven geen uitsluitel over de behandeling van de instructie van Voorhoeve.²²⁹ Voorhoeve stelt verder in zijn brief aan de commissie:

«Toen de volgende ochtend [13 juli 1995] berichten binnenkwamen dat de «evacuatie» zeer snel verliep, werd mijn ongerustheid versterkt en heb ik voor de zekerheid en ten overvloede die ochtend ook zelf naar Sarajewo gebeld. Ik kon alleen Overste de Ruiter aan de telefoon krijgen en verzocht hem opnieuw aan Dutchbat te berichten geen medewerking te verlenen. Hij reageerde bevestigend, zou dit direct doorgeven aan de Chef-staf, doch voegde toe dat de «evacuatie» razendsnel verliep en Dutchbat met de rug tegen de muur stond, of woorden van gelijke strekking.»²³⁰

Even na 13:00 uur op 12 juli 1995 arriveert generaal Mladic met groot gevolg bij de *mini-safe area* rond de *compound* van Potocari. Na voor Bosnisch-Servische camera's een vriendelijke pose voor de vluchtelingen te hebben opgevoerd, geeft hij hen de mogelijkheid om zo snel mogelijk de enclave te verlaten. Karremans heeft bij de poort van de *compound* een kort gesprek met Mladic. Over de totstandkoming van dit gesprek geeft het NIOD verschillende lezingen weer.²³¹ Tijdens dit gesprek wordt gesproken over het vervoer van de vluchtelingen. Karremans beschrijft in zijn boek dat Mladic hem aanbiedt om met de vluchtelingen te vertrekken. Hij weigert dat omdat eerst de gewonden verplaatst moeten worden, door het Rode Kruis of door de Noorse medische eenheid in Tuzla. Mladic reageert niet. Mladic reageert ook niet op de mededeling van Karremans dat het lokale personeel in dienst van Dutchbat III pas vertrekt indien het bataljon vertrekt. Karremans wijst de suggestie van kolonel Jankovic, een officier van Mladic, af dat de Bosnische Serviërs de gewonden overnemen.²³²

Tijdens zijn verhoor door de commissie reageert Karremans op de vraag of er een mogelijkheid is geweest om de evacuatie te stoppen wanneer hij verneemt dat er mannelijke vluchtelingen worden vermoord.

De heer **Karremans**: Het was een optie, maar geen reële. Ik heb buiten bij de poort met Mladic gesproken. Dat was de vierde keer dat ik hem tegenkwam. De evacuatie was toen net op gang gekomen. Er was ook nog niets gebeurd. Er was veel pers bij, televisie en noem maar op. Er werd water en brood uitgedeeld. Wij hebben het gewoon een mooi circus genoemd. Ik heb hem toen gezegd dat hij zich gewoon niet aan afspraken had gehouden, of woorden van gelijke strekking. De eerste afspraak was, dat wij de gewonden er het eerst uit wilden hebben. Dat was mijn grootste zorg. All of a sudden staat ineens een hele partij bussen voor de deur. Die man zag mij op dat moment helemaal niet staan, zeker in dat vierde gesprek niet. Hij heeft gewoon al hetgeen ik heb gezegd ter zijde

²²⁷ Nota DAB, p. 4.

²²⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2642; Nota DAB, p. 4.

²²⁹ Dagrapporten DCBC, 12 juli 1995.

²³⁰ Faxbericht van J.J.C. Voorhoeve d.d. 9 januari 2003 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-8).

²³¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2645.

²³² Th. Karremans, «Srebrenica. Who cares?», p. 215.

geschoven, want hij was bezig met zijn tv-optreden, dat hij belangrijker vond. Daarna is hij weer vertrokken. Protesten? Nee. De zaak veranderen? Ik denk niet dat een andere optie mogelijk was.

Rond 14:00 uur arriveren de eerste bussen en vrachtwagens bij de *safe area*.²³³ Er ontstaat een stormloop op de bussen, resulterend in een grote chaos.

De heer **Karremans**: Toen ging het ook heel snel, zodanig snel dat wij zelf verrast werden. Ik praat over de twaalfde. Al die bussen reden ineens bij ons voor de compound langs. Toen zeiden wij nog tegen elkaar: waar komt dat in godsnaam zo snel vandaan? Er zijn verschillende visies over. Ik heb altijd gezegd dat dit preplanned moet zijn geweest. Hij moet dat van tevoren geregeld hebben. Je kunt in dat gebied niet zoveel voertuigen in een keer bij elkaar trekken. Natuurlijk zijn er andere visies over. Misschien heeft hij het op een heel stringente manier heel snel kunnen regelen, maar daar zet ik mijn vraagtekens bij. Kortom, in mijn opinie was het preplanned.

Karremans vraagt niet aan Nicolai of de VN alsnog voor vervoer kan zorgen.

De heer **Karremans**: Ik heb ook niet tegen hem [Nicolai] gezegd. Daar was de tijd ook niet meer naar. Toen ik terugkwam van de derde bespreking, 's ochtends, heb ik een nabespreking gehouden met het vluchtelingencomité, niet wetende dat er al zo snel een evacuatie zou gaan plaatsvinden. Er moesten nogal wat maatregelen genomen worden als dat ging gebeuren. Toen ik uit de bespreking kwam, kwamen de bussen al aan. Dat is zó snel gegaan. Er was eigenlijk geen tijd meer om goed overleg te plegen met het hogere echelon. Ik heb toen eerst een nabespreking gehouden met de vertegenwoordigers van de vluchtelingen. Franken en een paar mannen van de bataljonstaf zaten daarbij, om een aantal zaken toch zo goed mogelijk te regelen. Er liepen op dat moment natuurlijk nog veel meer dingen op humanitair gebied enz. Er is zoveel gebeurd. Het leven gaat natuurlijk ook gewoon door in een groep van 25 000 mensen, als u begrijpt wat ik bedoel. Daar is natuurlijk ook over gesproken. Dat is geen lange bespreking geweest. U moet mij niet vragen hoe lang, maar echt niet zo lang. Ik meen dat rond een uur of een de eerste bussen al aankwamen. Daar waren wij echt door verrast.

4.3.13.3 Aanvang van de evacuatie

Van een georganiseerde evacuatie verdeeld over vijf groepen, waar Mladic die ochtend nog op heeft aangedrongen, komt niets terecht. Dutchbat-militairen verlenen waar mogelijk hulp aan de vluchtelingen en proberen te voorkomen dat sommige onder de voet worden gelopen. Volgens Karremans gaan de vluchtelingen vrijwillig mee met de bussen.

De heer **Karremans**: Ik moet dat baseren op uitspraken die al de voorafgaande dag zijn gedaan onder de burgerbevolking. «Wanneer komen de bussen»? Ik wist op dat moment nog niet eens van bussen af. Toen werd al geroepen: wanneer komen de bussen? Men wilde dolgraag weg, wat ik mij ook heel goed kan voorstellen. Ik kom even terug op iets dat ik al eerder gezegd heb. Van de bevolking waar wij tussen gezeten hebben heeft natuurlijk een deel van oorsprong altijd gewoond in Srebrenica of de dorpjes eromheen. Zij wilden liefst terug naar huis en haard. Dat kan ik mij voorstellen. Ik denk dat er nooit van dwang sprake is geweest. Ik weet niet of dat bestempeld kan worden als dwang. Men wilde graag weg; laat ik het daar op houden. Er stond vervoer gereed. Hoe je het ook wilt noemen, deportatie, afvoeren – een vreselijk woord –, evacuatie – dat vind ik langzamerhand ook een vreselijk woord – men is weggegaan. Volgens mij is dat niet met dwang gebeurd. Men wilde gewoon weg, even los van de kleine groep misschien die er oorspronkelijk heeft gewoond. Die is uiteindelijk ook weggegaan. Misschien hebben ze eieren voor hun geld gekozen en hadden zij het idee dat zij nooit meer terug zouden kunnen gaan naar de kleine dorpjes rond Srebrenica.

²³³ NIOD, «Srebrenica», p. 2646.

Tijdens het bezoek van een delegatie van de enquêtemissie aan Bosnië in oktober 2002 wordt ook gesproken met vertegenwoordigers van een drietal organisaties van nabestaanden. Deze vertegenwoordigers ontkennen dat de vluchtelingen destijds zelf uit de enclave weg wilden. Er is sprake van ontberingen, maar die is men gewend. Opgemerkt wordt dat de vluchtelingen van Dutchbat valse informatie zouden hebben gekregen over mogelijkheden voor evacuatie en over de komst van het Rode Kruis die de vluchtelingen zou registreren.²³⁴

Ook in het Roodboek van Stari Most zijn diverse verklaringen te vinden omtrent het vertrek.²³⁵ Uit deze verklaringen kan worden afgeleid dat vluchtelingen, vooral vanwege de nijpende situatie, wel weg willen. Men wil naar veilig gebied.

Aan het begin van de middag van 12 juli 1995 worden de eerste bussen gevuld met vluchtelingen. In de loop van de middag wordt een aantal Dutchbatters gedwongen hun wapens en uitrustingen af te geven en worden zij geweerd uit de bussen.²³⁶ Tegelijkertijd beginnen de Bosnisch-Servische militairen Moslimmannen uit de rijen wachtende vluchtelingen te halen en naar een nabijgelegen huis te brengen. Luitenant Van Duijn neemt het initiatief om met de Bosnisch-Servische officier «Mane» Duric af te spreken dat Dutchbat een soort «sluis» van vier YPR's zal vormen waardoor de vluchtelingen rustiger en ordelijker naar de bussen kunnen worden geleid.²³⁷

De heer **Van Duijn**: Ik ben pas na die stormloop aangekomen, dus toen er al een beetje rust was geschapen. Wel heb ik gezien dat, als er Moslims werden doorgelaten om in de bus te stappen, de mensen elkaar onder de voet liepen om maar zo snel mogelijk in de bus te komen. Om dit te voorkomen, hebben wij tegen elkaar gezegd dat wij dit meer zouden moeten regelen en mensen alleen in kleine groepjes naar de bus zouden moeten doorlaten. Wij hebben toen een soort menselijke keten van VN-soldaten gemaakt die hand in hand de mensen in toom probeerden te houden. Verder probeerde een Moslimtolk die Servo-Kroatisch sprak, op de menigte in te praten door te zeggen dat ze allemaal aan de beurt zouden komen, dat ze rustig moesten gaan zitten en dat ze elkaar niet bewusteloos zouden moeten drukken. Ik heb begrepen dat er één massale stormloop is geweest. Daarna is er een lint gespannen en toen kwam ik daar aan. [Toen was het dus allemaal iets kalmer geworden.] Maar als er een groep vluchtelingen werd doorgelaten naar de bussen toe, liepen ze elkaar weer direct onder de voet.

Deze afspraak heeft inderdaad het beoogde effect van een rustiger verloop. Het heeft echter ook tot gevolg dat onder de vluchtelingen aanwezige mannen zich niet langer kunnen verschuilen in de menigte. Zij worden uit de stroom gehaald en naar een huis afgevoerd. Van Duijn realiseert zich dit niet wanneer hij besluit om de sluis op te zetten.

De heer **Van Duijn**: Ik had mij niet gerealiseerd dat een beter toezicht van de Bosnische Serviërs op de moslimmannen het gevolg van die sluis kon zijn. Het enige doel dat wij op dat moment voor ogen hadden, was om te voorkomen dat mensen in elkaar zakten, onder de voet gelopen werden of elkaar plat drukten. Ook om er zoveel mogelijk voor te zorgen dat paniek werd voorkomen. Wij hebben er toen niet over nagedacht dat wij op deze manier de Serviërs een middel zouden verschaffen om de mannen er beter uit te pikken. [Toen u op een gegeven moment ontdekte dat dit wel het gevolg was van de sluis, heeft u toen nog eens nagedacht over uw besluit?] Er was eigenlijk geen andere optie. Als je ziet dat mensen elkaar bijna dooddrukken, dan moet je daaraan iets doen. Wij zijn ook blijven protesteren. Als er een man werd uitgepikt die te jong of te oud was, hebben wij er direct tegen geprotesteerd. Wij hebben op geen enkele manier meegewerkt aan de scheiding van de mannen en de vrouwen en kinderen. Daar hebben wij ook iedere keer tegen geprotesteerd. Op dat moment gold dat wij iets aan die situatie moesten doen. [Heeft u

²³⁴ Verslag van een werkbezoek, appendix C, p. 4.

²³⁵ Politiek Comité Stari Most, «Roodboek. Getuigenissen van Srebrenica-overlevenden die in Nederland asiel zoeken».

²³⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2647.

²³⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2648–2649.

die scheiding van de mannen van de vrouwen en kinderen ook gemeld op het moment van het afvoeren naar de bussen, dus dat de mannen er werden uitgepikt?] Ja, dat hebben wij ook gemeld. Aan de bataljonsradiokamer.

Anderzijds kan hij op dat moment wel enig begrip opbrengen voor het scheiden van de mannen.

De heer **Van Duijn**: Er was een Servische commandant waar ik zaken mee deed, over aantallen mensen die wij door mochten laten en vervolgens mochten begeleiden naar de bussen. Die heb ik daar direct over aangesproken en gevraagd waarom die mannen eruit werden gepikt en wat de Serven met die mannen wilden gaan doen. Ik heb hem dus in feite ondervraagd om te horen wat zijn bedoeling was. Hij vertelde mij dat zij die mannen eruit pikten om na te gaan of ze misschien oorlogsmisdadigers waren. De Serven hadden, zo zei hij, een lijst met namen van oorlogsmisdadigers. Wij zaten ook in een gebied waar veel gevechtshandelingen waren geweest tussen de Bosnische Moslims en de Serven en er moeten dingen zijn gebeurd die het daglicht niet kunnen verdragen. Dat de Serven daarnaar op zoek waren, was op zichzelf wel een logische verklaring.

Al snel vertrekt er een vrachtwagen met daarin uit het huis afkomstige Moslimmannen.

De heer **Van Duijn**: Wij hebben de moslimmannen in die zin wel fysiek beschermd door ze in eerste instantie in de gaten te houden. Op de eerste dag zaten ze gewoon in een tuin voor een huis. Pas op het moment dat ze vertrokken en zijn ingestapt in een klein vrachtwagentje, hebben we gezegd dat we moesten proberen ze te begeleiden. Dat kleine vrachtwagentje is toen vertrokken. Naar ik heb begrepen, is daar geen begeleiding bij geweest. Dat was de avond van de eerste dag van de afvoer. Overdag hebben wij natuurlijk wel geprobeerd – en vaak met succes – om mannen die er uitgepikt werden maar die te oud of te jong waren, van wie geen enkele sprake kon zijn dat ze strijders waren, bij hun familie te laten. Op de tweede dag hebben wij hetzelfde geprobeerd, hetgeen ook vaak is gelukt. De fysieke bescherming hield in mijn geval op toen ik een Kalasjnikov-geweer in mijn buik kreeg en weggetrokken werd bij de ingang van de bus.

Meer invloed op de situatie uitoefenen, is volgens Van Duijn niet aan de orde.

De heer **Van Duijn**: Daarvoor hadden wij de middelen niet. Het was ook niet toevallig wat de Servische troepen deden; zij deden dat direct, kennelijk volgens plan. De enige keus die wij hadden, was om ter plaatse te blijven, lijfelijk tussen de Serven en de Moslims in, of terug te gaan naar het kamp. Dat was de enige keus die wij kregen van de Serven. Wij mochten er tussenin blijven staan, of teruggaan naar het kamp en dan zouden de Serven het zelf doen. Dat was de enige optie die ik voorgeschoteld kreeg. Daar was geen discussie over mogelijk. Ik heb het later ook teruggemeld naar de majoor Franken. Dat wij bleven, paste in de lijn van humanitaire hulpverlening, want anders zouden wij de vluchtelingen aan hun lot hebben overgelaten en zouden wij er helemaal geen zicht meer op hebben. Dat heb ook gemeld. Aan de bataljonsradiotelefonist van dienst. Er werd mij toen gevraagd of ik ze nog kon zien, en daarop kon ik antwoorden dat dit het geval was, omdat ze op een grasveld voor een huis zaten. Vervolgens kwam de vraag om het direct te melden als er verandering kwam in die situatie. Pas aan het eind van de avond werden die mannen daar weggehaald met een vrachtwagen.

Deze gang van zaken heeft volgens Van Duijn de goedkeuring van de bataljonsleiding.

De heer **Van Duijn**: Na een minuut of vijf, toen het wat rustiger was, heb ik direct contact opgenomen met de bataljonsradiokamer en naar de majoor Franken gevraagd. Ik heb toen aangegeven dat ik eigenlijk al had gezegd dat wij ter plaatse zouden blijven, en hij zei dat hij dit ook zo zag, omdat het paste in humanitaire hulpverlening. Hij vroeg ook of ik nog materiaal of mensen nodig had. Voor hem was het duidelijk – voor mij was dat toen

nog niet duidelijk – dat de vluchtelingen weg zouden gaan. Hij zei dan ook: ik weet ervan, blijf daar en zeg het maar als je iets nodig hebt.

Dit wordt bevestigd door Franken.

De heer **Franken**: (...) Ook aan Servische zijde ontstond er enige hectiek toen die stormloop begon. Wij wilden voorkomen dat de Serven in paniek raakten en God mag weten wat gingen doen. In een latere fase heeft Van Duijn busladingen gereed gezet. Ik heb dat gemeld gekregen. Toen gebeurde dat overigens al. Vrij kort daarna heb ik het ook geautoriseerd. Het argument was: de Serven gebruikten nogal wat fysiek geweld, ook tegen vrouwen en kinderen, om bussen die geschikt waren voor 40 of 50 mensen, toch te vullen met het dubbele aantal. Met onze aanwezigheid probeerden wij dat wel bij te sturen, maar de bussen gingen toch nog steeds te vol weg. Nogmaals, die mensen moesten een paar uur in zo'n ding zitten bij een zeer hoge temperatuur. Om dat te voorkomen, is bedacht: als wij zelf die busladingen gereed stellen, zijn de Serven niet in staat om die bussen te overbevolken. Ik denk dat het een goede zaak was. Ik heb dat besluit genomen en ongetwijfeld later gemeld aan Karremans dat het gebeurde. Zo werkte dat namelijk. Grosso modo gingen [de vluchtelingen] vrijwillig mee, want zij wilden erg graag weg, wat ook zeer begrijpelijk was.

Van Duijn verklaart dat de vluchtelingen vrijwillig meegaan met de bussen.

De heer Van **Duijn**: De angst van de mensen was toen evident. Angst doet gekke dingen met mensen. Sommigen waren zo bang dat ze zichzelf iets aangedaan hebben in de hoop dat ze daardoor beter behandeld werden. Ik heb wel gezien dat de Moslimvluchtelingen niet tegengestribbeld hebben om de bus in te stappen. Ze wilden wel graag met de bussen mee. Ze wilden wel weg uit de enclave Srebrenica. (...) Wij hebben niemand gedwongen om in de bussen te stappen. In ieder geval de desbetreffende persoon [die zichzelf verwondde] hoopte op die manier een betere behandeling te krijgen als hij gewond zou zijn. [Heeft u, toen u die berichten hoorde over slachtoffers en mensen die aan de evacuatie wilden ontkomen, ook overwogen om te stoppen met het gemakkelijker laten verlopen van de evaluatie?]. Nee. Het beeld dat ik van de vluchtelingen kreeg, was nog steeds dat ze daar graag weg wilden. Wij hebben niemand gedwongen om in de bus te stappen en daar weg te gaan. Gelet op het gevaar van het uitbreken van epidemieën en de ongezonde situatie om mensen daar te laten blijven, hebben wij geconcludeerd dat er eigenlijk geen andere optie was dan mee te werken.

Bovendien heeft UNPROFOR Dutchbat de opdracht gegeven de evacuatie zo goed mogelijk te begeleiden.

De heer **Franken**: Wij hebben opdracht gekregen om mee te werken en de humanitaire situatie van de vluchtelingen zoveel mogelijk te verbeteren dan wel te voorkomen dat die ernstig zou verslechteren. Ik weet niet door wie, maar ik weet wel de instantie. Dat is in de VN-lijn gekomen. De opdracht was: gij zult de evacuatie ondersteunen teneinde humanitaire noden zoveel mogelijk te voorkomen dan wel acceptabel te houden.

Karremans stelt dat Nicolai hem mondeling richtlijnen heeft gegeven om de evacuatie zo goed mogelijk te begeleiden.

De heer **Karremans**: Er zijn richtlijnen gegeven om de evacuatie zo humanitair mogelijk te begeleiden, of woorden van gelijke strekking.

Nicolai bevestigt het geven van deze richtlijnen.

De heer **Nicolai**: (...) Toen Mladic met die bussen op de proppen kwam, hebben wij dat wel onmiddellijk doorgegeven. Toen is er wel een discussie geweest in de zin van: hoe ga je dat dan verder doen? Toen hebben wij gezegd: wij zullen in eerste instantie proberen om op elke bus een aantal soldaten mee te zenden die daar toezicht kunnen houden. Dat

is later overigens niet gelukt. Toen hebben wij de konvooien zoveel mogelijk laten begeleiden door voertuigen van Dutchbat; over het algemeen werden met die bussen jeeps meegezonden, waarvan onderweg overigens weer een deel werd «afgevangen». (...) Er is (...) een militaire opdracht verstrekt: regel de evacuatie van de vluchtelingen. Op een ander niveau – lees in dit geval: het niveau Sarajevo – was die afweging gemaakt: van alle kwaden was dit het meest te verkiezen. Als je niets doet, zullen die vluchtelingen daar verkommeren; wij zullen dus helaas moeten meewerken aan ethnic cleansing. Wij hebben geprobeerd om dat een evacuatie te maken; in de praktijk is dat natuurlijk verworpen tot iets wat meer weg had van een deportatie, maar de intentie was anders. (...) Wij hebben wel verzoeken ingediend om voorraden te mogen invliegen onder het motto «dat is snel». Voordat je de bevoorrading over de weg geregeld en uitgevoerd hebt, gaat er immers veel tijd verloren. Er was, wat ons betreft, echt sprake van een acute noodsituatie. Die mensen hadden helemaal niks en bevonden zich onder erbarmelijke omstandigheden. Als dat een dagen durende kwestie was geworden, hadden wij alleen nog maar lijken kunnen evacueren. Welke oplossing wij ook kozen, het moest snel gebeuren. Als wij voorraden hadden ingevlogen met behulp van helikopters, had je misschien iets meer tijdwinst kunnen creëren. Maar goed, dat werd afgewezen. Dan is er nog maar één optie over: zo snel mogelijk die mensen uit die erbarmelijke omstandigheden wegbrengen.

Bevoorrading van Dutchbat en de vluchtelingen door de lucht wordt echter door de Bosnische Serviërs afgewezen. UNPROFOR is gedwongen zich daar bij neer te leggen.

De heer **Nicolai**: Ja, wat heet erbij neerleggen. Ik heb u al verteld dat begin juni zelfs straaljagers uit de lucht geschoten werden. We wisten dus dat ze daar over luchtverdedigingsmiddelen beschikten. Het oogt dan heel erg dapper als je toch zonder toestemming met een helikopter naar binnen vliegt die aanzienlijk langzamer is, maar de kans dat die zijn doel bereikt, is vrijwel nihil.

Aanvankelijk hebben Karremans en Franken het voornemen om op iedere bus een Dutchbat-militair mee te laten rijden. Ook Van Duijn leeft in de veronderstelling dat dit zal worden gedaan.

De heer **Van Duijn**: Ik heb daar specifiek om verzocht toen de mannen werden afgevoerd. Het was op een gegeven moment duidelijk dat het de bedoeling was dat de reguliere transporten begeleid zouden worden. Wij hoorden echter ook al snel dat bij bepaalde checkpoints de soldaten hun wapens en voertuig moesten afgeven, onder bedreiging, waardoor bepaalde konvooien niet meer begeleid werden. Er is toen wel naar ons doorgedruppeld dat de reguliere transporten van de vrouwen en de kinderen begeleid werden. Zeker de tweede dag, toen het transport van de mannen wegging, heb ik beklemtoond dat die in ieder geval begeleid zouden moeten worden, omdat dit een ander soort transport was dan de reguliere transporten van de vrouwen en de kinderen. Voor zover ik mij kan herinneren, niet persoonlijk [bij Karremans of Franken]. Ik heb het gewoon aan de dienstdoende radiotelefonist van de bataljonsradiokamer doorgegeven.

Dit plan blijkt onuitvoerbaar omdat het bataljon zodanig is uitgedund dat daardoor het toezicht in Potocari niet langer mogelijk zou zijn. Daarom wordt besloten per konvoi één à twee met communicatiemiddelen uitgeruste voertuigen mee te sturen.²³⁸ Het eerste konvoi wordt begeleid door twee Dutchbat-officieren. Onderweg worden er enkele mannen uit de bussen gehaald. De twee officieren kunnen niet terug naar Potocari, omdat dat te gevaarlijk wordt geacht. De begeleiders van de daarop volgende konvooien komen in grotere problemen. Tegen het einde van de avond van 12 juli 1995 zijn er veertien terreinwagens van Dutchbat-begeleiders door de Bosnische Serviërs afgenomen.²³⁹ Bovendien heeft Dutchbat een slecht zicht op hoe de vluchtelingen Kladanj bereiken.

²³⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2650.

²³⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2651.

Franken verklaart te hebben overwogen de evacuatie te stoppen maar heeft dit niet als een reële optie beschouwd.

De heer **Franken**: (...) Aanvankelijk liep het ogenschijnlijk goed. Volgens meldingen die ik kreeg vanuit de sector North East en van het Pakistaanse bataljon dat dat deel van de CL bezette in de Tuzla area kwamen grote aantallen mensen binnen zonder al te veel problemen en zaten er aanvankelijk zelfs mannen tussen. De voor mij prioriteit hebbende groep van vrouwen en kinderen kwam heel aan. Er was dus geen aanleiding om op dat moment de evacuatie te stoppen. Het was op dat moment de enige oplossing, omdat ik hen in wezen niet kon verzorgen. Toen de situatie bij het witte huis verergerde – ik doel op de wijze waarop de Serven met de mannen omgingen – kon dat een trigger zijn om de evacuatie te stoppen. Wij hebben er ook over nagedacht of dat het moment was om te stoppen. Wij hebben toen nadrukkelijk en duidelijk gekozen voor de grote hoeveelheid vrouwen en kinderen. Als ik de evacuatie stopte, hoefde Mladic zich er eigenlijk niet boos over te maken, want binnen enige dagen zou het probleem zichzelf oplossen. Dat klinkt heel cynisch, maar dan zou er een situatie zijn ontstaan met heel veel doden zonder directe invloed van Mladic. Mladic had, zoals al eerder was gebleken, wat dat betreft de tijd altijd op zijn hand. Ik begon te vermoeden dat het er al ernstiger uitzag voor de mannen dan je vooraf kon veronderstellen. Ik heb alles bij elkaar dan ook besloten, althans geadviseerd om de evacuatie te laten doorgaan en niet daardoor te stoppen. Dat betekent dat je een bewuste keuze maakt: ik kies voor de 25 000 vrouwen en kinderen ten koste wellicht – het was voor ons ook niet duidelijk dat al die mannen afgemaakt zouden worden – van die 600 à 700 mannen.

Ook de bussen met mannen die naar Bratunac gaan, worden tot de enclavegrens begeleid door Dutchbat, waar de Nederlanders worden tegengehouden. Franken meent dat de evacuatie redelijk soepel verloopt en ziet een *window of opportunity* om ook de tientallen mannelijke gewonden die Dutchbat onder zijn hoede heeft de enclave uit te krijgen. Deze opzet slaagt echter niet: de mannen die zich voordoen als gewonden en enkele verpleegsters worden afgevoerd en de echte gewonden komen terecht in het ziekenhuis van Bratunac.²⁴⁰ Franken zegt daarover:

De heer **Franken**: Wij hebben de rampen gehad met de poging om de gewonden weg te brengen, u wellicht bekend. Toen hebben de Serven datgene wat van dat konvooi terugkeerde bij OP Papa tegengehouden met de mededeling: jullie hadden geen clearance. Er is toen nog iemand gestorven, doordat hij medische hulp moest ontberen.

Wanneer de evacuatie tegen het eind van de avond wordt stopgezet, zijn er zes konvoeien uit de enclave vertrokken met circa vier- a vijfduizend mensen.²⁴¹

Na de onrustige en gewelddadige nacht van 12 op 13 juli 1995 neemt om 6:00 uur in de ochtend Van Duijn het commando van de «sluis» over van luitenant Koster.²⁴² Daar zien zij dat de bussen al wel, maar de Bosnisch-Servische soldaten nog niet zijn gearriveerd.

De heer **Van Duijn**: De eerste dag van de afvoer zie je dat families uit elkaar getrokken worden, waarbij mannen van vrouwen en kinderen gescheiden worden. Die beelden staan op je netvlies gebrand. Ook het schoppen en slaan door Servische soldaten richting Bosnische vluchtelingen. De Servische soldaten hadden verteld dat ze rond half negen zouden komen. Ikzelf was er rond een uur of zes die ochtend. Ik had ook verwacht dat de bussen pas later zouden komen, maar die waren er dus al eerder. Op dat moment heb ik gedacht: de Servische soldaten zijn er nu nog niet, de mensen moeten toch weg, laten wij alvast beginnen; op die manier kunnen de mensen zelf rustig naar de bus lopen en kunnen wij ze begeleiden; dan kunnen wij nog helpen als mensen vallen of niet meer kunnen lopen. Op die manier kunnen wij ze op een humane manier de bus in laten gaan, zonder dat Servische soldaten inmengen of mannen er uitpikken. Ik ben blij dat het NIOD

²⁴⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2652.

²⁴¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2652.

²⁴² NIOD, «Srebrenica», pp. 2738–2739.

nog mannen heeft gevonden die in die spaarzame uren door de mazen van het Servische net geglipt zijn en zijn ontkomen. Daar ben ik heel erg blij om. Het NIOD heeft nog een aantal mensen kunnen traceren die toen die ochtend ook verbaasd waren dat ze daar geen Servische soldaten aangetroffen hebben maar alleen VN-soldaten en dat ze gewoon in de bus konden stappen en mee konden gaan met hun eigen familie. Daar ben ik heel dankbaar voor.

Van Duijn start de evacuatie zelf op om hardhandig optreden van de Bosnische Serviërs te voorkomen.

De heer **Van Duijn**: Dat gebeurde incidenteel. Op dat moment kon ik direct met de Servische commandant gaan praten en zeggen: die vent hoort hier niet, dus haal hem hier weg. Hij deed dat vervolgens. Er staat mij een incident voor ogen waarbij een jongetje zijn keel werd dichtgeknepen. De Servische commandant heeft toen ook gezegd: jij bent een Servische soldaat, jij hoort hier niet, jij moet 50 tot 100 meter hierachter blijven staan. In de omgeving van de bussen hadden wij mondjesmaat wat mensen staan. Ik heb van hen gehoord dat het scheiden van de mannen en de vrouwen en kinderen soms hardhandig ging.

Hoewel er enige discussie ontstaat tussen Van Duijn en Koster, laat Van Duijn de evacuatie beginnen.

De heer **Van Duijn**: Ik heb gesproken met luitenant Koster. Die had gedurende de nacht de dienst van mij overgenomen; tussen twaalf en vijf uur die nacht heb ik nog even kunnen slapen. Om een uur of zes heb ik het weer van hem overgenomen. Ik hoorde toen verhalen van hem over wat er zich 's nachts onder de vluchtelingen had afgespeeld, waarin in ieder geval de angst en de paniek van de mensen duidelijk werden; mensen die zichzelf probeerden te verwonden om dan maar door het Rode Kruis te worden afgevoerd. Op het moment dat de bussen er aankwamen, was luitenant Koster er ook. Ik kan mij herinneren dat hij er geen voorstander van was om alvast te starten, maar hij is toen daarna weggegaan. Ik heb toen toch besloten om te beginnen. [U heeft er met luitenant Koster over gesproken, maar verder met niemand?] Niet dat ik mij herinner. Ik heb het in ieder geval niet teruggekoppeld met majoor Franken. Maar ja, het paste helemaal in het beeld van humanitaire hulpverlening.

Ik heb in ieder geval gehoord dat mensen zichzelf verwond hebben en zelfmoord gepleegd hebben. Het verhaal van luitenant Koster van lichamen die hij heeft gevonden, kwam eigenlijk pas later. Via Artsen zonder Grenzen en via andere lijnen hebben wij nog te horen gekregen dat er ergens in een veldje achter een huis lichamen zouden liggen. Ik heb toen gevraagd aan luitenant Koster om daar te gaan kijken. Hij heeft daar nog een aantal mensen voor meegenomen. Toen hij daarvan terugkwam, heeft hij mij heel kort verteld wat hij daar gezien had en is hij toen weer weggegaan. Ik heb zelf geen moordpartijen of liquidaties gezien. Ik heb wel lijken zien liggen, maar dat had niets te maken met die zaken. Dat is aan de kant van de weg geweest naar aanleiding van gevechtshandelingen, terugkomend van de blocking position. Dat had in die zin niets te maken met de afvoer van de vluchtelingen. Ik heb niets [met de berichten van Koster] gedaan. Hij vertelde mij dat hij terug zou gaan naar het bataljon om daar iedereen te brieven. Dus het leek mij niet verstandig om daarover via het radionet nog verslag te doen. Luitenant Koster was ook zichtbaar opgejaagd. Ik heb hem terug laten begeleiden en een aantal mensen met hem meegestuurd naar het kamp. Hij ging direct zelf naar het kamp en ik ging ervan uit dat hij zelf verslag zou doen. Het leek mij in ieder geval verstandig om dat niet over het radionet te doen. Omdat Servische eenheden bekend stonden om hun af luister technieken en tevens om onze eigen soldaten geen schrik aan te jagen.

(...) alleen vanaf dat moment stellen de Serven zich weer op tussen onze locatie en de bussen en worden er weer mannen uitgepikt. Vanaf dat moment ga ik weer vragen wat ze van plan zijn te doen met de mannen. Wij hebben toen ook weer geprotesteerd wanneer jonge of te oude mannen, die niet echt als strijder gezien konden worden, er werden uitgepikt. Wij hebben daardoor ook weer een aantal mensen kunnen redden, die in ieder geval op dat moment met hun familie meekonden.

Van Duijn krijgt hiervoor, achteraf, toestemming van de bataljonsleiding.

De heer **Franken**: Ik heb die melding wel gekregen, vrij snel nadat het gebeurd was. Mijn eerste reactie, althans tussen mijn oren, was: is dit allemaal handig? De argumenten horende dacht ik: ja, dat is misschien wel handig, want misschien kunnen wij proberen wat mannen daartussen te schuiven. Ik heb achteraf begrepen dat het ook is gebeurd. [Heeft u het geautoriseerd?] Achteraf, ja. Ja, dat moet vrij snel daarna zijn.

Een uur lang vertrekken er bussen met Moslimvrouwen en -mannen ongehinderd in de richting van Kladanj. Wanneer de Bosnisch-Servische militairen weer verschijnen, probeert Van Duijn ze zoveel mogelijk van ruw optreden te weerhouden en de afzondering van de Moslimmannen te voorkomen.²⁴³

Wanneer Rutten de door Dutchbat uitgevoerde evacuatie ziet, wordt hij kwaad.²⁴⁴ Vanwege zijn bezoek aan het Witte Huis en zijn vondst van negen lijken weet hij inmiddels zeker dat de Moslimmannen een vreselijk lot te wachten staat. Meedoen aan een evacuatie en zo de Bosnische Serviërs in de kaart spelen is uit den boze, meent hij.

De heer **Rutten**: Ik was daar dus niet bij aanwezig; ik hoorde het later van de luitenant Koster. Later op de dag, na het maken van de foto's, vindt de confrontatie plaats tussen Van Duijn en mij. Die heeft te maken met het feit dat ik een nacht tussen de vluchtelingen heb doorgebracht, samen met de luitenant Koster en de luitenant Schotman. Ik heb een beeld van wat er al is gebeurd, van wat er is gebeurd met de bus die naar Bratunac is gevolgd en van de wijze waarop de Serven te werk gaan, door wat ik die ochtend in het Witte huis heb gezien. Ik maak die middag foto's bij de blocking position waar groepen van zestig, zeventig mensen worden samengesteld om een bus te vullen. Ik zie daarbij heel duidelijk dat op deze manier geen goed beeld van Dutchbat wordt gegeven. Dat gezien hebbend, loop ik naar de luitenant Van Duijn toe en zeg ik hem wat ik zie dat daar gebeurt. [Dit is] in de middag.

(...)De kern van mijn argumentatie was dat er nu daadwerkelijk mensen werden afgemaakt en dat hij met zijn actie – het samenstellen van groepen om bussen te vullen en het begeleiden daarvan – geen goed beeld afgaf. Ik had bij die blokkade wat foto's gemaakt. Zijn reactie was dat ik mij daarmee niet moest bemoeien. Hij zou het zelf wel ter plekke regelen. Ik moest maar naar de compound teruggaan. Er ontstaan wat woorden over omdat ik wil benadrukken dat de zaak belangrijker is dan hij kennelijk denkt. Ik vraag hem van wie hij opdracht heeft gekregen. Dan wordt er «bataljon» geroepen maar dat kan ik mij bijna niet voorstellen. Er gaan wat woorden over en weer; er ontstaat een ruzie-achtige sfeer. (...) Ik was er niet zeker van. Ik kon mij dat maar moeilijk voorstellen. Tussen twee linten worden groepen samengesteld van 60 tot 70 mensen en vervolgens worden ze de bussen in gedirigeerd. Op de ene plaats werden de groepen samengesteld en een paar honderd meter verderop werden de mensen naar de bussen geleid. Die ochtend had ik al waargenomen dat op het tussenliggende terrein de mannen en de vrouwen werden gescheiden. Van Duijn had daar niet direct zicht op. Ook vanuit dat oogpunt maakte ik mij zorgen. Er vond – niet direct onder zijn ogen – iets plaats waar hij in feite impliciet aan meewerkte. Hij [Van Duijn] kan het wel zo zeggen maar als je een bepaald beeld hebt van een situatie waarin een deportatie gaande is, als je een beeld hebt van hopen paspoorten, als je een beeld hebt van mensen die ondervraagd worden, van mannen die ergens anders naar toe worden gebracht, van mannen die geëxecuteerd zijn, dan mag je toch aannemen dat er kennelijk wat méér te gebeuren staat? Als je dan ziet dat in dat gebied naar de bus toe mannen in een huis worden verzameld – die middag waren er al meer dan driehonderd in die woning aanwezig – heb je toch voldoende aanleiding om te zeggen dat het niet de goede kant opgaat en dat je misschien een andere positie moet gaan kiezen, wellicht die van waarnemer? Dan moet je het die Serven zélf laten opknappen. Ze zaten daar met het wapen voor de borst op stoeltjes langs de kant van de weg.

Van Duijn is het niet met Rutten eens.

²⁴³ NIOD, «Srebrenica», p. 2740.

²⁴⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2740–2741.

De heer **Van Duijn**: Naar ik heb begrepen, is luitenant Rutten toen ik in de blocking position verbleef, nog op het kamp gebleven. Op de tweede dag van de afvoer is hij naar buiten gegaan en is hij eigenlijk voor het eerst geconfronteerd met die vreselijke situatie. Dat heeft zo'n indruk op hem gemaakt – dat kan ik mij heel goed voorstellen – dat hij direct zoiets had van: daar wil ik helemaal niets mee te maken hebben. Ook die emotie kan ik mij heel goed voorstellen. Ik had er ook liever niet gestaan, maar op dat moment was er geen andere optie. Hij heeft het gehele verloop, dus ook het kantelmoment van blocking position naar het bij onszelf inleveren van alle wapens en het alleen maar verlenen van militaire hulp, niet actief meegemaakt, dus ik kon mij zijn emotie heel goed voorstellen. Alleen, op dat moment hadden we zo goed en zo kwaad als het kon, bewerkstelligd dat we tussen de Serven en de vluchtelingen in stonden, dat we nog konden protesteren en de Serven er ook nog naar luisterden. In de kantlijn – meer was onze rol niet – konden wij nog iets bewerkstelligen. Ik had de indruk dat hij niet wist wat er allemaal gespeeld had. Omdat ik hem op dat moment relatief «schoon» van het kamp af zag komen en hij naar ons toe kwam. Hij reageerde ook heel emotioneel. Eigenlijk vroeg hij letterlijk: waarom werk je eraan mee? Toen heb ik tegen hem gezegd: Ron, ik wil het best aan je uitleggen, maar ik heb er nu geen tijd voor, dus help alsjeblieft mee of ga terug naar het kamp. Op een gegeven moment heb ik ook mensen weg moeten sturen die met een fotocamera op de borst kwamen. Op dat moment vond ik dat totaal niet gepast. Dat waren wat collega's van het kamp, die blijkbaar geen rol hadden in de rest van het verloop en de begeleiding van de afvoer.

Rutten ontsteekt niet alleen in woede tegenover Van Duijn maar ook tegenover de aanwezige Bosnisch-Servische militairen.

De heer **Rutten**: Ik heb één Bosnische Serviër aangesproken; voor de rest waren het soldaten en daar hoefde ik niet mee te spreken. Ik spreek die commandant aan, een zogenaamde «Mane», een Servische kapitein. Ik maak hem duidelijk waar hij mee bezig is. Die woorden [«nazipraktijken»] zijn gevallen. Van Duijn geeft aan dat hij wil dat ik naar de compound ga. De kolonel Kremer is daar bij. Hij schat de situatie heel goed in en zegt: Ron, ga alsjeblieft mee. Hij zegt ook tegen mij: Ron, ik denk dat je de situatie goed ziet, maar dit heeft nu hier helemaal geen zin. Later zie je op TV-beelden dat de kolonel Kremer het inderdaad goed inschat: «You know perfectly well what's going on».

Van Duijn probeert de boos geworden Bosnisch-Servische soldaten te kalmeren.

De heer **Van Duijn**: Nadat luitenant Rutten mij had aangesproken, is hij met de Servische soldaten gaan praten, waarbij hij heeft gezegd: dit herinnert aan 50 jaar geleden, aan de nazi's. De Serven hadden het idee dat ze voor nazi's uitgemaakt werden. Ze vonden dat dit niet kon. Zo heeft er een te kennen gegeven dat zijn vader bij de Servische troepen met Tito heeft gevochten tegen de nazi's. Ik heb luitenant Rutten door kolonel Kremer laten begeleiden naar het kamp. Toen kreeg ik de Servische commandant over mij heen met de vraag: waarom maken jullie ons uit voor nazi's? Dat heeft ertoe geleid dat de afvoer anderhalf uur heeft stilgelegen. Onze soldaten moesten er daardoor tussenspringen omdat mensen in elkaar zakten in een hitte van ongeveer dik dertig graden. Dat heeft voor veel problemen gezorgd. (...) maar er waren eigenlijk slechts twee opties. Die waren voor mij ook duidelijk. Het was kiezen uit twee kwaden. Alleen, ik had op dat moment geen tijd om aan hem uit te leggen wat precies de aanloop was geweest tot de situatie die was ontstaan.

Volgens Rutten had Dutchbat een passieve houding aan moeten nemen.

De heer **Rutten**: (...) Een alternatieve positie was die van waarnemer. Dat heb ik dan ook geroepen: langs de kant zitten, waarnemen, namen noteren, feiten vastleggen. Als je in een situatie terecht bent gekomen waarin je geen wapens meer hebt en in T-shirt rondloopt, maar nog wél die «millimeter» kunt invullen, dan moet dát je positie zijn. Als je

dat nalaat of een andere positie kiest, neem je een bepaalde verantwoordelijkheid op je. Die verantwoordelijkheid heb ik nadrukkelijk niet willen nemen. Ik heb geprobeerd in kaart te brengen wat er daadwerkelijk aan de hand was. Dat was, grofweg gezegd, een deportatie. Een ander woord is er niet voor. Het viel op dat moment met de daadwerkelijke geweldsuitingen in de richting van de Moslimbevolking nogal mee. Er werd wel eens geduwd, getrapt of geslagen maar de Serven hadden er enorm belang bij dat de «evacuatie» – zo noemden zij het – geruisloos zou verlopen. Alles wat er tussendoor zou komen, zou tot vertraging leiden. Hun wijze van aanpak en hun optreden maakten duidelijk dat ze niet op vertragingen zaten te wachten. In alle eerlijkheid vraag ik mij af of zij op deze manier hun eigen operatie zouden willen vertragen. Dat geloof ik niet. Elke toepassing van geweld zou de Moslimbevolking hebben doen terugschrikken terwijl men aanvankelijk de enclave best graag wilde verlaten. Die mensen verkeerden immers in een onmogelijke situatie, met kinderen, zonder voedsel enz. Het is begrijpelijk dat de mensen zelf de enclave graag wilden verlaten. Ik denk niet dat er sprake is van «tegenhouden». Ik verwijs naar wat ik zojuist over die «millimeter» heb gezegd. Mijns inziens moet je streven naar een situatie waarin je zicht houdt op wat er gebeurt, waarin je probeert om nog erger te voorkomen en waarin je steeds je aanwezigheid toont om de burgerbevolking zoveel mogelijk te beschermen. Zolang wij daar aanwezig waren, werd erger voorkomen. Wat daar heeft plaatsgevonden, is de compagniescommandant gemeld.

De bataljonsleiding stelt zich op de hoogte van het begin van de evacuatie.

De heer **Franken**: Ik ken de inhoud van [Rutten's] bezwaren inmiddels wel, maar op dat moment kende ik ze niet. Ik kreeg een melding dat er een meningsverschil was tussen de commandant ter plaatse en de luitenant Rutten, die het niet eens was met het gereed stellen van busladingen. Dat was tenminste de melding die ik toen kreeg. [Wanneer kreeg u die melding?] Gewoon in de lijn. Ik kreeg die van iemand van de Opsroom, waar alle berichten binnenkwamen. Ik heb niet gevraagd of het kwam van Charly, rechtstreeks van Rutten of iets dergelijks. Ik had het op dat moment nogal druk, dus dat soort vragen stelde ik niet. Ik kreeg de melding en dat was voldoende: Rutten had daar problemen mee, er was een conflict geweest, maar inmiddels was er niets meer aan de hand, want Rutten was ter plaatse weg. Daar heb ik het verder bij gelaten. U moet niet vergeten dat, als mensen in dat soort omstandigheden moeten werken, er tal van grotere en kleinere persoonlijke conflictjes plaatsvinden. Ik had niet de gelegenheid en tijd om daar echt aandacht aan te besteden. Ik had wat andere dingen aan mijn hoofd.

Het beginnen met de evacuatie is volgens Karremans het eigen initiatief van Van Duijn. Hij staat er echter wel achter.

De heer **Karremans**: Ik sta er achter. Ik steun luitenant Van Duijn in dat eigen initiatief. De bussen waren er. De bevolking wilde weg. Moet je dan wachten tot de BSA er aankomt? Nee, dan begin je. Laat ik er heel duidelijk over zijn. Ik zeg het nog één keer. Met de armen over elkaar staan is niet mijn attitude.

Achteraf zegt Rutten in een uitzending van het actualiteitenprogramma NOVA in 1998 dat Van Duijn met zijn initiatief heeft meegewerkt aan de evacuatie.

De heer **Rutten**: (...) Ik geef (...) aan dat het beeld dat ik toen had, niet het beste beeld was dat je ziet wanneer je door de lens van een camera kijkt. Dat beeld was dat blauwhelmen actief een deportatie aan het ondersteunen waren. Ik vind dat je dit onderscheid moet maken. Als een collega je nadrukkelijk op dit feit wijst en je dat niet tot je door laat dringen, dan is dat naar mijn oordeel een gemiste kans. Wij hadden onszelf een andere rol kunnen toebedelen dan die van het ondersteunen van de deportatie.

Tegen het einde van de middag van 13 juli 1995 valt het Van Duijn op dat de mannen hun papieren op een hoop moeten gooien en een Bosnisch-Servische militair tegen hem zegt dat zij «die toch niet meer nodig

hebben». Hij geeft zijn ontdekking en verontrusting door in de lijn maar er kan weinig meer aan gedaan worden, alleen al omdat de evacuatie zo goed als voltooid is.

De heer **Van Duijn**: Ik ben begonnen om de paspoorten in mijn broekzakken te stoppen. Ik had eerst het idee dat een aantal mensen hun paspoorten hadden laten vallen. Maar toen allebei mijn broekzakken vol zaten, had ik zoiets van: er liggen er volgens mij nog meer. Ik ben toen verder gaan zoeken en heb daarna de Servische commandant er op aangesproken. Ik heb er later spijt van gekregen, maar ik heb die paspoorten toen uit mijn broekzakken gehaald en op een muurtje gelegd. Ik heb ze dus niet meegenomen. Waarom weet ik ook niet.

Ik vroeg [de Servische commandant] wat hij van plan was met de Moslimmannen te doen. Hij antwoordde met hetzelfde verhaal dat het de bedoeling was ze te ondervragen en om na te gaan of er zich onder hen oorlogsmisdadigers bevonden. Toen heb ik hem voorgesteld dat, wanneer de paspoorten er niet zijn, men een valse naam kan opgeven en dat dan het verhaal van het controleren van de identiteit niet meer opgaat. Hij moest er eigenlijk wel om lachen, in de zin van: wat maak je je druk, die paspoorten hebben ze niet meer nodig. Voor de rest heeft hij mij geen uitleg gegeven. Toen beкроop mij toch wel een angstig vermoeden.

[Heeft u toen alarm geslagen en het gemeld aan de bataljonsleiding?] Niet over de paspoorten. Wel heb ik direct gezegd dat wij er in ieder geval voor moeten zorgen dat wij die bussen kunnen begeleiden. Daar heb ik dus de nadruk op gelegd. Toen ik van de bataljonskamer hoorde dat men bezig was om dat te organiseren, was ik eigenlijk wel gerustgesteld. Toen de bussen daar vertrokken, heb ik ook nog auto's van ons zien rijden, maar ik heb later begrepen dat die begeleiding niet is gelukt.

[Waarom heeft u niet gemeld dat u die paspoorten gevonden had?] Op dat moment heb ik dat niet over de radio gemeld. ik durf eigenlijk niet te zeggen waarom ik het niet heb gemeld. Je probeert natuurlijk altijd op een radionet zo kort en bondig mogelijk iets door te geven om ervoor te zorgen dat dingen zo snel mogelijk gebeuren. Ik heb ervoor gekozen om over het radionet niet een uitgebreid verhaal te vertellen over de paspoorten die ik gevonden had. Ik heb aangegeven dat het echt nodig was om aandacht te besteden aan de begeleiding van de bussen waarin de mannen zaten. Als je dan een positief antwoord krijgt dat er aan gewerkt wordt om dat te organiseren, dan weet je dat er getracht wordt om die bussen te begeleiden.

In paragraaf 4.2.4 is al ingegaan op de formele opdrachten aan Dutchbat. Tijdens de evacuatie wordt de bataljonsleiding geconfronteerd met de situatie waarin vluchtelingen op de *compound* onder de bescherming van de VN-status willen vertrekken. Daarbij wordt duidelijk dat de formele opdrachten ruimte bieden voor eigen interpretatie. Het VN-personeel mag geen onaanvaardbaar risico lopen en er moet worden gewaakt voor een te grote betrokkenheid bij het conflict. Volgens het NIOD houden Karremans en Franken rekening met de dreiging van Mladic om de *compound* te beschieten. Daarnaast ziet de bataljonsleiding in een tijdelijke bevrozing van de situatie een groot risico voor een dreigende humanitaire catastrofe. Verder stelt het NIOD dat op dat moment nog niet het vermoeden bestaat dat het de bedoeling is om alle Bosnische mannen om het leven te brengen.²⁴⁵

Een aparte groep mensen waarvoor Dutchbat III een specifieke verantwoordelijkheid heeft, is het lokale personeel. In juli 1994 is formeel vastgelegd dat alle lokale medewerkers, ongeacht de aard van hun aanstelling, door de VN in veiligheid moeten worden gebracht.²⁴⁶ De toenmalig commandant van UNPROFOR in Sarajevo, generaal Rose, heeft al een maand later deze richtlijn herzien, zo beschrijft de minister van Defensie in zijn brief van 25 april 1996 aan de Tweede Kamer. Het meenemen van alle lokale medewerkers bij een georganiseerde terugtrekking, zeker vanuit de enclaves, zou volgens hem onmogelijk zijn. De

²⁴⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2748.

²⁴⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2752.

richtlijn heeft vanaf dat moment alleen nog betrekking op personeel dat formeel als VN-medewerker in vaste dienst is.²⁴⁷

Voor de bataljonsleiding is het dus van belang dat de bij de terugtrekking mee te nemen VN-medewerkers in vaste dienst zijn, en geen Bosnische militairen zijn. De Bosnische Serviërs willen ook niet alleen weten of medewerkers in vaste dienst zijn, maar ook hoe lang hun dienstverband is.²⁴⁸ Franken wil ook niet het risico lopen dat de Bosnische Serviërs bij een inspectie op een persoon stuiten die geen geldige of twijfelachtige papieren heeft. Hij beschouwt dit als een reëel gevaar dat hij daarmee ook het lot van de overige medewerkers op het spel zet. Verstoppen is voor hem geen optie.²⁴⁹

Bij de opstelling van de lijst van lokaal personeel dat recht heeft op evacuatie uit de enclave, wordt Karremans geïnstrueerd door het hogere VN-echelon in de persoon van Nicolai. In de avond van 13 juli 1995 ontvangt Karremans een fax van De Ruiters met instructies voor de verdere onderhandelingen met Mladic. Daarbij staat onder punt 6 dat het lokale VN-personeel moet worden meegenomen.²⁵⁰ De plaatsvervangend BLS, generaal-majoor Van Baal, dient Karremans echter ook van advies.²⁵¹ Van Baal vertelt Karremans in een telefoongesprek op 12 of 13 juli 1995 dat alleen medewerkers met een geldig VN-pasje bij de evacuatie een speciale status hebben.²⁵² Karremans stuurt Mladic in de avond van 13 juli 1995 een brief over de voorwaarden voor de evacuatie van Dutchbat uit de enclave.²⁵³ Daarbij geeft hij ook aan dat «personnel assigned to the UN and to Dutchbat such as interpreters and the people from Médecins Sans Frontières and UNHCR» recht heeft om de enclave te verlaten.²⁵⁴

Op 13 juli 1995 om 17:15 uur is de evacuatie afgerond, met uitzondering van de gewonden, lokaal personeel van Dutchbat en Dutchbat zelf.²⁵⁵ Om 17:30 uur arriveert in Potocari een UNHCR-konvooi met onder meer voedselvoorraden.²⁵⁶ Dit konvooi heeft enkele dagen bij de grensovergang bij Zvornik staan wachten op toestemming van de Bosnische Serviërs om toegang tot de enclave te verkrijgen.

Op 17 juli 1995 leggen de Bosnische Serviërs een verklaring voor aan Mandzic, als civiele vertegenwoordiger van Srebrenica en Franken, als vertegenwoordiger van de VN, over het correcte verloop van de evacuatie. Beiden ondertekenen het document. Franken schrijft er echter zelf een opmerking bij: «as far as it concerns convoys actually escorted by UN forces».²⁵⁷

4.4 De besluitvorming in Nederland

De ministerraad is voor besluitvorming in de julidagen van 1995 in hoge mate afhankelijk van de informatie die uit Bosnië wordt verkregen. De communicatie met UNPROFOR verloopt via het DCBC en de KL Crisisstaf. In paragraaf 4.2.2 is ingegaan op de formele en informele communicatielijnen tussen deze centra en de VN-hoofdkwartieren. In paragraaf 4.2.3 is ingegaan op de afstemming en verhouding tussen de beide crisiscentra. In deze paragraaf wordt eerst meer in algemene zin ingegaan op de werking van de ministerraad, de rol van de minister-president en de besluitvorming in de julidagen van 1995. Vervolgens wordt meer specifiek op een aantal besluitvormingsmomenten ingegaan, daarbij verwijzend naar de eerder beschreven gebeurtenissen.

²⁴⁷ TK, 1995–1996, 22 181, nr. 157, p. 2–3.

²⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2755.

²⁴⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2756–2757.

²⁵⁰ «Richtlijnen voor onderhandelingen met Mladic», 13 juli 1995.

²⁵¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2753.

²⁵² NIOD, «Srebrenica», p. 2753.

²⁵³ NIOD, «Srebrenica», p. 2754.

²⁵⁴ CO Dutchbat to general Mladic, «Evacuation of Dutchbat», 13 July 1995.

²⁵⁵ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 348, p. 90.

²⁵⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2728.

²⁵⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2768.

4.4.1 Verantwoordelijkheidsverdeling met betrekking tot Srebrenica

Op de besluitvorming in de ministerraad is reeds in paragraaf 2.3.2 (box 2.5) ingegaan. Eerstverantwoordelijk minister in de julidagen van 1995 is de minister van Defensie, vanwege zijn eerstverantwoordelijkheid voor de uitvoering van het Defensiebeleid. De minister van Buitenlandse Zaken is op dat moment, als eerstverantwoordelijke voor het buitenlands beleid, wel betrokken maar niet eerstverantwoordelijk. Tijdens de fase van de besluitvorming tot uitzending (beschreven in hoofdstuk 2) is de minister van Buitenlandse Zaken wel eerstverantwoordelijke bewindspersoon. De minister-president is verantwoordelijk voor de coördinatie en de eenheid van het regeringsbeleid, en is als zodanig betrokken bij het beleid met betrekking tot Srebrenica.

Vanuit zijn primaire verantwoordelijkheid is minister Voorhoeve nauw betrokken bij de gang van zaken in de julidagen. Op 9 juli 1995 wordt hij op de KL Crisis staf door generaal Couzy en generaal Van Baal geïnformeerd over de opdracht om *blocking positions* in te richten, die het VN-hoofdkwartier in Zagreb aan Dutchbat heeft gegeven.²⁵⁸ Vanaf 10 tot en met 14 juli 1995 is Voorhoeve veelvuldig in het DCBC aanwezig om de gebeurtenissen op de voet te kunnen volgen.²⁵⁹

Ook op de regierol van de minister-president is eerder (box 2.5) in dit rapport al ingegaan. In het NIOD-rapport wordt ten aanzien van de invulling van de regierol door minister-president Kok gesteld dat het niet zijn stijl van optreden was om zich op eigen initiatief met een zaak te bemoeien.²⁶⁰ Het NIOD concludeert dat minister-president Kok evenmin als zijn voorganger Lubbers zwaar heeft ingezet op zijn regiefunctie. In de beleidsvorming en -uitvoering blijft hij meer nog dan Lubbers op de achtergrond.²⁶¹ Kok is van mening dat Voorhoeve en Van Mierlo als vakministers ook in de julidagen van 1995 eerstverantwoordelijk zijn en blijven.

De heer **Kok**: Ik was ook in die crisissituatie nog steeds van mening dat de eerste verantwoordelijkheid van de vakministers onverkort bleef gelden. Er was geen noodsituatie ontstaan die als het ware het staatsrecht even overboord zette en de minister-president plaatste in de rol van superminister. Nee, je hebt een minister van Defensie die in buitengewoon moeilijke omstandigheden zijn taken verricht, die in direct contact met zijn medewerkers, ook in Srebrenica, staat en die ook contacten heeft met andere instellingen, en een minister van Buitenlandse Zaken die op zijn terrein als het gaat om internationaal beleid, internationaal veiligheidsbeleid, natuurlijk ook z'n mannetje staat. Als minister-president moet je zorgen dat de eenheid van het kabinetsbeleid niet wordt geschaad, dat als er ergens onverhoopt iets los hangt, een knoopje los hangt in de communicatie tussen de departementen, dat probeert te verhelpen en overige ontwikkelingen signaleert die belangrijk zijn. Dat hebben wij ook in de dagen daarna natuurlijk voortgezet. Wij hebben, zoals u zelf zei, in de week die eindigde 14 juli onze dagelijkse ministerraden gehad. U vindt ook veel passages in de notulen terug die over dit onderwerp gaan. Het zijn geen margegesprekken geweest. Stukken van die vergaderingen zijn ingeruimd voor dit onderwerp. Nadat vrijdagavond de ministerraad met reces is gegaan, zijn wij in het onderlinge contact die werkwijze blijven voortzetten. In de regiefunctie moet je rekening houden – ook onder zeer moeilijke omstandigheden – met de constitutionele regels zoals die in onze Grondwet zijn vastgelegd. Die constitutionele regels houden in dat een minister met alles wat eraan vastzit een eigen onvervreembare ministeriële verantwoordelijkheid houdt voor het vakgebied. De minister-president in Nederland is – in tegenstelling tot de bondskanselier in Duitsland of de prime minister in Groot-Brittannië en zo kun je nog een reeks voorbeelden noemen – meer de eerste onder zijns gelijken dan in een daarbovengeschikte positie. Ik heb altijd tijdens mijn functioneren als minister-president die regel belangrijk gevonden, namelijk dat je wel

²⁵⁸ H.A. Couzy, «Mijn jaren als bevelhebber», pp. 159–160.

²⁵⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2283–2300.

²⁶⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 1711.

²⁶¹ NIOD, «Srebrenica», p. 3141.

coördineert en regie voert op die momenten waarop dat nodig is, maar niet over ministers op hun eigen vakterrein heen grijpt daar waar die ministers zelf, ook tegenover het parlement, een individuele verantwoordelijkheid hebben. Op enig moment komt dit regelmatig samen in de ministerraad. In de ministerraad geef je ook mede vorm aan de eenheid van beleid. Nadat de ministerraad is geëindigd, ga je daarmee door, want de wereld staat niet stil. Steeds geldt echter dat de minister-president de eerste onder zijns gelijken is. Hij is niet bovengeschiedt aan de andere ministers.

Ook Van Mierlo is van mening dat het optreden van Kok past binnen de Nederlandse verhoudingen.

De heer **Van Mierlo**: Hij [Lord Owen] vroeg of er geen coördinerende m-president was. Dat leek hem wel heel aardig, maar ik verklaar hier dat onze minister-president totaal niet tekort is geschoten wat betreft zijn controlerende of coördinerende taak. In het Nederlandse staatsbestel – dat ik zelf bijzonder graag veranderd zou willen hebben, maar wat, zoals u weet niet lukt – treedt de minister-president op als het tussen de betrokken ministers niet goed gaat en het ging wél goed tussen de betrokken ministers. Dat beeld werd ook voortdurend aan de heer Kok gegeven, dus voor hem was er geen enkele reden om in te spelen.

4.4.2 *Bemoeienis van de ministerraad*

Ook de ministerraad komt tijdens de julidagen van 1995 meerdere malen bijeen, zij het niet in de eerste plaats vanwege de situatie in Srebrenica. Op 5, 6 en 7 juli 1995 wordt er in de eerste plaats over de begroting voor 1996 gesproken. Bosnië in het algemeen en Srebrenica in bijzonder komen zijdelings aan de orde. In de dagen tussen 6 en 11 juli 1995 vergaderen alleen de drie eerdergenoemde vakministers over Srebrenica. De ministerraad komt inzake Srebrenica weer bijeen op de avond van 11 juli 1995, wanneer de enclave in feite al is gevallen. Deze vergadering vindt plaats in het DCBC. De aldaar getrokken conclusies en genomen besluiten komen in paragraaf 4.5.2 nader aan de orde.

Wanneer de enclave op 11 juli 1995 valt, bevindt Voorhoeve zich in gezelschap van zijn belangrijkste adviseurs. Voorhoeve bemoeit zich intensief met de ontwikkelingen in Bosnië. Op drie verschillende momenten oefent hij invloed uit op de bevelvoering van Dutchbat.

De eerste keer is tijdens de verstrekking van de opdracht voor de *blocking positions* op 9 juli 1995.²⁶² Voorhoeve geeft generaal Van den Breemen opdracht om aan UNPROFOR over te brengen dat onnodige slachtoffers moeten worden voorkomen, al moet dat volgens hem als een vanzelfsprekendheid worden beschouwd.

De heer **Voorhoeve**: [De grote vraag is, vanuit welke positie u die drie – instructies mag ik het kennelijk niet noemen – duidelijke berichten gaf over: antitankwapens meenemen, uit de auto's gaan, het mag geen levens kosten, en dan zullen wij zorgen dat er druk komt op de luchtsteun?] «Zullen wij zorgen» – zo heb ik dat nooit gezegd, want daar kon ik niet voor zorgen; daarvoor waren wij afhankelijk van de VN en de NAVO.

Of deze wens of instructie aan Dutchbat een inbreuk is op de formele UNPROFOR-gezagslijnen, vindt Voorhoeve niet zo belangrijk.

De heer **Voorhoeve**: Formeel kunt u het stellen en heeft u daarmee misschien gelijk. Maar als in een noodsituatie blijkt dat niets werkt, dan zijn de formele afspraken over gezagslijnen even wat minder belangrijk dan de noodsituatie. Nood breekt wet. Je moet dan proberen, binnen de marges die je hebt en met de beperkte middelen die je als betrekkelijk klein land hebt, te doen wat je nog kunt doen.

²⁶² J.J.C. Voorhoeve, «Dagboek van het Bosnië-beleid en Srebrenica» (niet gepubliceerd), p. 100.

De tweede keer dat Voorhoeve invloed uitoefent op de bevelslijn is op 11 juli 1995 wanneer hij NAVO *close air support* op Bosnisch-Servische doelen in de enclave probeert te stoppen omdat Mladic heeft gedreigd Dutchbat en de vluchtelingen te bombarderen.²⁶³ Achteraf blijkt dat de vertegenwoordiger van de VN in voormalig Joegoslavië, Akashi, zelf al het bevel heeft gegeven om de luchtacties te stoppen.

De derde keer is op 12 juli 1995 wanneer Voorhoeve probeert te verhinderen dat Dutchbat meewerkt aan de aparte behandeling van de weerbare Bosnische mannen die zich bevinden op en rondom de *compound* in Potocari.

De heer **Voorhoeve**: Als ik mij goed herinner, kwamen de instructies van Mladic over wat hij de evacuatie noemde, op de 12e. Daarvan kennismemend, heb ik het hoofd van het DCBC, commodore Hilderink, verteld dat hij direct moesten laten weten dat Dutchbat daaraan geen medewerking moest verlenen, omdat niemand kon garanderen dat dit goed zou gaan. (...) Ja, dat is buitengewoon wrang. Het is wel zo, dat die instructie is gegeven. Er zijn veel getuigen van die DCBC-vergadering, want er waren verschillende van mijn medewerkers, directeurs en militairen aanwezig toen ik die instructie gaf. Die instructie is ook aangekomen in Sarajevo bij generaal Nicolai en zijn militaire medewerker, overste De Ruiter. Zij hebben de instructie doorgegeven aan de heer Karremans. Ik dacht dat zij dat hier ook hebben verklaard. Ik denk dat het probleem is dat Karremans en Franken werden overvallen door de enorme snelheid waarmee Mladic te werk ging. Deze wilde geen internationale pottenkijkers. Hij haalde plotseling ergens eerst vijftig en daarna honderd bussen vandaan. Toen hebben Karremans en Franken, naar mijn mening zeer terecht, geprobeerd dat zoveel mogelijk met blauwhelmen te begeleiden, wat hen onmogelijk werd gemaakt. Ik heb de instructie geformuleerd toen ik in de vergadering van het DCBC zat. De chef van het DCBC, de toenmalige commodore Hilderink nam op zich om de instructie uit te voeren en hij heeft dat ook gedaan. Later is mij gebleken dat er vragen waren in hoeverre die instructie tijdig was doorgesijpeld naar Srebrenica. Ik heb dat laten onderzoeken. Vele dagen, zelfs weken, later. Toen ontstond er twijfel over de vraag of de instructie wel tijdig bij Dutchbat was aangekomen. Ik heb dat laten onderzoeken en kreeg toen een rapportage van de heer Casteleijn, waarnemend directeur Algemene beleidszaken, die zei dat de instructie was gegeven en doorgemeld, maar dat niet duidelijk was wat ermee was gedaan. Evenmin was duidelijk hoe de instructie in Srebrenica was aangekomen, of deze op het niveau Sarajevo was blijven hangen en of deze wel tijdig kwam. Ik herinner mij dat er een reactie kwam – ik weet niet meer precies van wie – in de trant van: het verdelen van mensen in groepen gebeurt voortdurend in deze oorlog. Wij, dat wil zeggen UNPROFOR, maken in Srebrenica niet de dienst uit, dat doet Mladic. Bovendien kwam ook het commentaar: deze instructie is te laat, want iedereen is al afgevoerd.

Deze drie momenten worden ook uiteengezet in de ministerraad van 18 augustus 1995.²⁶⁴

Op 11 juli 1995 worden verschillende bijeenkomsten gehouden in het DCBC om te overleggen over de situatie, waarbij in de loop van de middag ook Kok en Van Mierlo aanwezig zijn. In de vroege avond van 11 juli 1995 wordt een bijzondere ministerraadsvergadering bijeengeroepen in het DCBC. De inhoud komt in de hiernavolgende paragraaf aan de orde. In box 4.4 wordt een overzicht gegeven van de bijeenkomsten op 11 juli 1995.

²⁶³ NIOD, «Srebrenica», pp. 2302–2304.

²⁶⁴ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 18 augustus 1995.

Box 4.4: bijeenkomsten op 11 juli 1995 in het DCBC

Op 11 juli 1995 hebben verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden in het DCBC waar wordt overlegd over de situatie. Deze zijn achtereenvolgens:

8:40 uur	<i>Ochtendbriefing</i> door Hilderink in aanwezigheid van Van Baal, Barth, Van den Breemen en Gmelich Meijling (Voorhoeve is in Doorn om afscheid te nemen van het Mariniers-detachement voor de <i>Rapid Reaction Force</i>).
11:00 uur	<i>Overleg</i> in aanwezigheid van Van Baal, Barth, Van den Breemen, Gmelich Meijling, Hilderink en Voorhoeve.
Middag	<i>Overleg</i> van het Interservice Comité Souschefs Operatiën (ICOSCO) onder leiding van Hilderink, in aanwezigheid van luitenant-kolonel Felix (Koninklijke Landmacht), kolonel Neisingh (Koninklijke Marechaussee), commodore Vogelpoel (Koninklijke Luchtmacht) en commandeur Zeijlemaker (Koninklijke Marine).
Middag	<i>Briefing</i> door Hilderink in aanwezigheid van Barth, Kok, Van Mierlo en Voorhoeve waar vier opties voor het vertrek van Dutchbat worden besproken.
Middag	<i>Persconferentie</i> door Voorhoeve.
19:30 uur	<i>Vergadering</i> van de ministerraad in aanwezigheid van het vrijwel voltallige kabinet.

Over de doelstelling van de vergadering, waarom op deze plaats en waarom op dit tijdstip verklaart Voorhoeve tegenover de commissie dat informatieverzorging het voornaamste doel is geweest. De locatie werd gekozen om dicht bij het communicatiecentrum te kunnen blijven.

De heer **Voorhoeve**: De doelstelling was informatieverzorging. Ik had eerder op de 11e regelmatig contact met premier Kok en minister Van Mierlo. Zij waren 's middags, op de 11e, ongeveer een uur in het DCBC geweest. Dat was vlak na de feitelijke val van Srebrenica en toen de kwestie speelde van een derde mogelijke vorm van luchtsteun. Wij hebben ergens die middag vastgesteld: wij moeten de hele ministerraad informeren over de vreselijke dingen die zich nu aan het ontrollen zijn. Tegelijkertijd moest collega Van Mierlo natuurlijk zoveel mogelijk internationaal kunnen bellen en moest ik in het DCBC kunnen volgen wat er gaande was, want er kwamen steeds berichten binnen vanuit verschillende bronnen. Als je dan apart in de ministerraad gaat vergaderen, betekent dit dat je een tijd buiten beeld bent. Toen hebben wij besloten de ministers uit te nodigen naar het DCBC te komen en hen bij te praten over de ontwikkelingen. Dat begon met een uiteenzetting van het dienstdoend hoofd aan de ministerraad; het was dus vooral een informatiebijeenkomst. Iedereen was geschokt door het gebeurde. Toen hebben wij als ministerraad erover van gedachten gewisseld: wat is hier nog aan te doen? Het was dus geen reguliere ministerraadsvergadering, ook niet op de reguliere plek. Er is gelukkig wel een verslag van gemaakt.

Van Mierlo ziet de keuze om in het DCBC een extra ministerraadsvergadering te houden vooral als een praktische afweging voor dat moment.

De heer **Van Mierlo**: Niet anders dan dat wij bij de hand wilden zijn als er nieuwe berichten zouden komen. Voorhoeve kon niet weg van het centrum en ik eigenlijk ook niet. Wij waren tegelijkertijd ook niet misbaar in de ministerraad. Volgens mij was het een puur praktische overweging.

Wij wisten toen nog niet dat het afhankelijk zou zijn van de tijd. Wij wilden een situatie creëren waarin er zo goed mogelijk voor de vluchtelingen werd gezorgd. De factor tijd ging pas later een rol spelen. Het was zeker niet zo – zeker niet in de ministerraad – dat de enige gedachte was dat wij moesten zorgen dat wij zo snel mogelijk onze jongens reddden. Wij wilden dat wel, maar niet als iets dat uitgelicht werd boven de andere dingen. (...) Maar dat was geen tijd winnen. Wij wilden zo lang mogelijk voor de vluchtelingen zorgen.

Helaas, of misschien juist goed, beschikken wij over een verslag van die bijeenkomst van de ministerraad. Dat is nu eenmaal bekend geworden. Het staat op internet, dus iedereen kan het raadplegen. Daarin kan je precies lezen wat het gevoel was van de ministerraad over de situatie. Niet in die ministerraad zelf. Daar is alleen de algemene situatie besproken en in het algemeen onze houding bepaald. Direct daarna ben ik gaan bellen met Jan en alleman om te zien hoe wij gedaan konden krijgen dat er voor de vluchtelingen en de gewonden en dat soort kwesties meer kon worden gezorgd. Dat deed Voorhoeve ook. Ik deed dat op mijn manier via mijn kanalen. (...) Wat er is besproken treft u in het verslag dat u hebt gelezen. Dat is een zeer algemene beleidslijn: laten wij proberen zo goed mogelijk voor die mensen te zorgen.

De heer Kok benadrukt tijdens zijn verhoor door de commissie de behoefte om te ontstane situatie te bespreken en om als ministerraad bij elkaar te zijn.

De heer Kok: Het was een bijeenkomst van de ministerraad en in die zin ook een ministerraadsvergadering. Er zijn notulen van gemaakt, zoals iedereen die het internet een beetje weet te vinden, heeft kunnen vaststellen. (...) Het was geen vergadering in de gebruikelijke zin van het woord. Wij hadden gek genoeg niet de behoefte om een vergadering te houden. Wij voelden wel de behoefte aan samen zijn. Op zo'n moment, de enclave was gevallen en de spanning liep enorm op, hebben mensen soms de behoefte om bij elkaar te zijn. Ik heb dat een enkele keer meer meegemaakt in de afgelopen jaren bij heel ernstige, heel bijzondere situaties. Collega's bellen elkaar dan of laten hun medewerkers bellen met de vraag: zien wij elkaar nog? Je kunt mensen immers niet altijd onmiddellijk aan de lijn krijgen. Je kunt ook niet alles tegelijk doen. Je kunt op zo'n moment echter moeilijk naar huis gaan en wat dan ook gaan doen, zonder elkaar als collega's, leden van de raad eerst te hebben ontmoet. Ik heb ergens in de loop van die namiddag in overleg met Voorhoeve en Van Mierlo besloten om dat te doen. Om het werk zoveel mogelijk door te laten gaan – dat had natuurlijk prioriteit, ook vanwege de contacten enzovoort - deden wij dat dan maar in de bunker.

Daarnaast wijst Kok op de praktische voordelen.

De heer Kok: Wij hadden het, gegeven die behoefte om bij elkaar te komen, ook in de Treveszaal kunnen doen. De bunker had natuurlijk een groot praktisch voordeel. Medewerkers van Voorhoeve die nauw betrokken waren bij de ontwikkelingen, konden dan namelijk gewoon doorwerken en doorgaan met communiceren. Wij hadden zelf ook het gevoel dat wij door daar te zijn onze betrokkenheid bij de gebeurtenissen het beste tot uiting brachten, ook naar elkaar toe. Daar komt dan natuurlijk vervolgens in de loop van een gesprek een aantal andere dingen bij. Toen ik de vergadering telefonisch bijeenriep, heb ik met name dat voornemen gehad, ook rekeninghoudend met wensen die intussen van de zijde van een aantal collega's waren gebleken, die ik ook heel begrijpelijk vond; de collega's van de raad, de leden van het kabinet volledig en in alle opzichten Gewoon simpelweg ook de feiten. Wat is bekend? Dat is al moeilijk genoeg. Die avond werd gekenmerkt door heel veel hectiek, omdat heel veel informatie op elkaar gestapeld werd. Daar ben je dan uit de aard van je verantwoordelijkheid graag met elkaar bij.

De heer Dijkstal kan niet precies aangeven wat de bedoeling van de ministerraad is, anders dan het uitwisselen van informatie.

De heer Dijkstal: (...) Wij zijn op een uitzonderlijke wijze bijeengeroepen op een uitzonderlijke plaats om een ministerraadsvergadering te houden over een zeer ernstig onderwerp. En daar kom je als individuele minister naartoe – overigens niet alleen ministers maar ook staatssecretarissen – om je een oordeel te vormen over wat er gebeurd is en om te bezien als hoogste bestuur van ons land wat je moet doen. Dat is de normale taak van een ministerraad en in dit geval in bijzondere omstandigheden. Ik kan u verder echter niet vertellen wat de bedoeling was van de ministerraad. In ieder geval is naderhand gebleken dat wij die ministerraad gebruikt hebben om informatie uit te wisselen om van daaruit te kijken hoe verder gehandeld moest worden. Het was niet de bedoeling van de minis-

terraad, maar het is wel zo dat er in de ministerraad natuurlijk gesproken is over de ontstane situatie en over wat verder te doen. Ik kan niet aan u vertellen wat er allemaal in een ministerraad is besproken. (...) Mij is bekend geworden dat een deel van de notulen van die ministerraad openbaar is geworden, hetgeen ik zeer ernstig vind en ook zeer betreurt. In die notulen speel ik ook wel een rol, waarover ik best iets wil zeggen, maar verder kan ik u niet vertellen over wat de bedoeling was van iedereen en wat er gezegd is en wat de uitkomst was, anders dan datgene wat door de minister-president daarna gewoon is meegegeeld.²⁶⁵

4.5 Lotsverbondenheid

Op 27 maart 2002 publiceert het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) het rapport «Srebrenica. De genocide die niet werd voorkomen».²⁶⁶ Daarin wordt uitgebreid stilgestaan bij de discussie in de ministerraad over lotsverbondenheid tussen Dutchbat en de vluchtelingen in de enclave. Dit leidt tot veel commotie in de media en politiek Den Haag. In het TCBU-rapport wordt echter ook al gesteld dat het begrip in die ministerraad aan de orde komt.²⁶⁷ In het TCBU-rapport wordt geen bijzondere betekenis aan dit begrip gehecht. Ook het NIOD haalt de discussie in de ministerraad aan en vermeldt sec de lotsverbondenheid.²⁶⁸

In de vergaderingen van de ministerraad vóór de Bosnisch-Servische aanval komt het mandaat van UNPROFOR in het algemeen en de opdracht van Dutchbat in het bijzonder soms zijdelings aan de orde.²⁶⁹ Zo wordt er op 7 juni 1995 gesteld dat de Veiligheidsraad UNPROFOR heeft gemandateerd humanitaire hulp te geven, de *safe areas* te beveiligen, bestandslijnen te patrouilleren en tenslotte voor de eigen veiligheid zorg te dragen. Daar hoort het beschermen van de Bosnische bevolking nadrukkelijk niet bij.²⁷⁰ In de vergaderingen van 5 en 7 juli 1995 komen de Bosnisch-Servische vijandelijkheden jegens de enclave slechts zijdelings aan de orde. De meeste aandacht gaat uit naar de mogelijke Nederlandse deelname aan een UNPROFOR-transporteenheid in Sarajevo.²⁷¹

4.5.1 Ministerraadsvergadering van 11 juli 1995

Paragraaf 4.4.2 handelt over de redenen voor de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995. Deze paragraaf gaat over de inhoudelijke aspecten.

Zoals beschreven in paragraaf 4.4.2, wordt in de vroege avond van 11 juli 1995 een bijzondere ministerraadsvergadering bijeengeroepen in het DCBC. Na de opening van de vergadering door minister-president Kok geeft minister Voorhoeve een briefing van de ontwikkelingen in de enclave tot op dat moment.²⁷² Daarbij spreekt hij de hoop uit dat Dutchbat toestemming zal krijgen voor een spoedig vertrek. Commodore Hilderink geeft een toelichting op het verloop van de luchtaanvallen en de val van Srebrenica.²⁷³ Daarna volgt er een discussie tussen de ministers, waarbij het onderwerp van de vluchtelingen al snel aan de orde wordt gesteld. Zo zegt Van Mierlo dat hij «bezorgd [is] over de berichten dat alleen vrouwen en kinderen mogen vertrekken. Voor de mannen moet dan ook het ergste worden gevreesd.»²⁷⁴

Voorhoeve komt even later in de discussie op deze opmerking van Van Mierlo terug door te zeggen dat «de grootste vrees is dat alle mannelijke Bosnische moslims zullen worden vermoord. In zijn gesprek met de Bosnische minister van buitenlandse zaken Sacirbey is gebleken dat die ook die angst heeft. De Nederlandse commandant zou met een uiterst moeilijk ethisch dilemma worden geconfronteerd als hij toestemming krijgt te vertrekken in de wetenschap dat de Bosnische moslims dat lot zal

²⁶⁵ Openbaar verhoor H.F. Dijkstal, 18 november 2002, nr. 21.

²⁶⁶ M.J. Faber, «Srebrenica. De genocide die niet werd voorkomen».

²⁶⁷ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 191–192.

²⁶⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2299.

²⁶⁹ Voor een uitgebreid overzicht van deze vergaderingen, zie TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 183–187.

²⁷⁰ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 7 juni 1995.

²⁷¹ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 5 en 7 juli 1995.

²⁷² Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novativ.nl).

²⁷³ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novativ.nl).

²⁷⁴ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novativ.nl).

treffen. Spreker verwacht dat de Nederlandse commandant in dat geval niet zelf een beslissing zal nemen, maar zal terugrapporteren teneinde de onderhandelingen op een hoger niveau te laten plaatsvinden. (...) in elk geval zal er zo lang mogelijk worden vastgehouden aan de eis zoveel mogelijk mensen te laten vertrekken.»²⁷⁵

In zijn verhoor zegt Voorhoeve daarover:

De heer **Voorhoeve**: (...) Volgens die notulen heb ik opgemerkt: ik ben bang dat de mannen worden vermoord. Het is de vraag wat ik daar precies mee bedoelde. Ik geloof dat mijn opmerking sloeg op het feit dat er in die enorme vluchtelingenmassa rondom het kampement voornamelijk vrouwen, kinderen en ouderen waren en dat er weinig mannen bij waren, maar dat mijn vrees was dat als zich daarin nog mannen bevonden en eruit zouden worden gehaald, die mannen wel eens het allerergste lot beschoren kon zijn. Ik heb mijn opmerking niet kunnen maken vanuit de kennis dat een grote groep mannen de enclave inmiddels was uitgetrokken en op de tocht naar Bosnië gevechten leverde met Servische troepen of gevechten ging leveren met Servische troepen, want dat was toen, op die 11e 's avonds, nog niet bekend. Het enige wat mij toen bekend was, was de melding die via Tuzla en Sarajevo binnenkwam: «Er is een grote zee van vluchtelingen om het Nederlandse kampement, bestaande uit vrouwen, kinderen en ouderen. Waar de mannen zijn, weten wij niet». Er blijken zich overigens, bij nader onderzoek, nog aanzienlijke aantallen mannen onder die vluchtelingen te hebben bevonden. Mijn vrees was: als daar nog mannen in zitten, zouden de Serviërs hen wel eens kunnen vermoorden.

Ook Pronk herinnert zich dat de mogelijkheid van moord op de Bosnische mannen wordt geopperd.

De heer **Pronk**: (...) Moord! Massamoord. Het woord «bloedbad» is in de raad gevallen. De waarschijnlijkheid dat de Serven iedereen boven de vijftien jaar zouden beschouwen als een soldaat en dus zouden vermoorden, is expliciet aan de orde geweest. Dat is expliciet aan de orde geweest in de raadsvergadering. Dat expliciete besef dat zich dat zeer waarschijnlijk zou gaan afspelen, was ook de reden om te kiezen voor lotsverbondenheid en niet te mikken op een van de andere scenario's. Waar was dat besef op gebaseerd? Op de ervaringen, bijvoorbeeld in Vukovar, en al de gebeurtenissen uit de jaren die hieraan vooraf waren gegaan. (...) Ik herinner mij de formulering die in de raad is gebruikt. Iedere man en iedere jongen boven de vijftien jaar wordt door Mladic beschouwd als een potentieel soldaat en zal worden omgebracht. «Worst case», maar geen onmogelijkheid. Een grote mate van waarschijnlijkheid. Dat was gebaseerd op de ervaringen elders. Wij wisten wat zich in die jaren in Bosnië afspeelde. Daarom ben ik het ook totaal oneens met een groot aantal conclusies in het NIOD-rapport, maar zeker met de conclusie dat niet kon worden voorzien dat Zo is dat ook in de toespraak bij de presentatie van het NIOD-rapport expliciet gesteld. Natuurlijk konden wij dat voorzien en natuurlijk voorzagen wij dat ook.²⁷⁶

Nadat minister Van Mierlo nader is ingegaan op de internationale reacties op de val van Srebrenica, neemt minister Dijkstal het woord en zegt dat hij «het ermee eens [is] de lotsverbondenheid tussen de Nederlandse blauwhelmen en de Bosnische moslims te benadrukken.»²⁷⁷

In zijn verhoor stelt Dijkstal:

De heer **Dijkstal**: (...) Ik kan wel bevestigen dat ik het woord gebruikt heb. Ik zei u zo-even dat het een zeer uitzonderlijke en tragische omstandigheid was waaronder de ministerraad bijeen was. Iedereen die er zat, had het volledige besef hoe uitzonderlijk de situatie was. Nadat wij wat bijgepraat waren over wat er op dat moment bekend was, was het natuurlijk van groot belang om in de ministerraad te bepalen welke koers gevaren zou moeten worden. Er lagen als het ware allerlei vragen op tafel. Ikzelf vond het van groot

²⁷⁵ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

²⁷⁶ Openbaar verhoor J.P. Pronk, 20 november 2002, nr. 26.

²⁷⁷ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

belang om de positie van mijzelf en, doordat ik ook namens de VVD-collega's in het kabinet sprak, ook de positie van de VVD-bewindslieden in dat overleg te markeren.

Op 17 juni 1995 heeft de VVD-fractie voorzitter Bolkestein voor de VVD-partijraad geopperd, te overwegen de Nederlandse bijdrage aan UNPROFOR terug te trekken.²⁷⁸ Door het gebruik van de term «lotsverbondenheid» wil Dijkstal de verbintenis van de VVD-bewindslieden aan het kabinetsbeleid onderstrepen.

De heer **Dijkstal**: In theorie waren er drie mogelijkheden. De ene was: dit is zo ernstig, wij kunnen hier niets meer aan doen en wij trekken onmiddellijk de troepen terug. De andere mogelijkheid was om het mandaat dat er lag, terzijde te leggen en op eigen houtje nadere militaire of andersoortige maatregelen te nemen. De derde mogelijkheid, waarvoor ik gekozen heb, was om aan te geven dat ik die twee andere mogelijkheden niet wilde en dat wij zaten met een mandaat – achteraf bekeken was het een beperkt mandaat – en dat in die zin het lot van onze mensen van Dutchbat verbonden was aan het lot van de mensen daar; maar dan wel binnen het mandaat. Ook om politieke redenen heb ik dat in het kabinet willen accentueren. De voorgeschiedenis van deze vredesoperatie begon natuurlijk al in het kabinet daarvoor, toen de besluitvorming is genomen, waarbij de VVD-Tweede-Kamerfractie, waarvan ik toen deel uitmaakte, lang heeft zitten wikken en wegen en heeft geaarzeld over het instemmen met die vredesoperatie. Die aarzeling was vooral gelegen in de militaire voorwaarden rond die operatie. Ik noem de rules of engagement, de exitstrategie etc. Ik herinner mij dat er in de fractie toen meerdere malen uitgebreid over is gesproken. Uiteindelijk hebben wij toen ja gezegd. Ik wil daarmee aangeven dat er in die kabinetsperiode grote terughoudendheid was bij de VVD-fractie om ja te zeggen tegen zo'n vergaande vredesoperatie. Daarna – dat speelt zich af een paar weken voor eerdergenoemde ministerraadsvergadering – had de toenmalige voorzitter van de VVD-fractie, de heer Bolkestein, een openbare toespraak gehouden op de partijraad van de VVD. Daarin was hij in meer algemene termen wat kritisch over vredesoperaties. Dus ik moest er rekening mee houden dat de positie van Nederland op de 11de juli in Srebrenica een heel moeilijke was en dat de VVD als fractie en wijzelf wellicht als bewindslieden verleid zouden kunnen worden tot iets wat ik niet acceptabel vond op dat moment, namelijk het terugtrekken van de troepen. Dus ik heb geprobeerd politiek te markeren dat de VVD-bewindslieden – ik kon daar natuurlijk niet namens de fractie spreken – vonden dat wij moesten proberen om binnen het mandaat te doen wat wij konden doen.

Ook de verantwoordelijke ministers zijn in juni 1995 verrast over de toespraak van Bolkestein.

De heer **Voorhoeve**: Ik vernam de inhoud van die speech toen ik op werkbezoek was bij Nederlandse mariniers in Haïti die daar een zeer geslaagde vredesoperatie uitvoerden. Ik was niet blij met die speech, omdat het, naarmate juni vorderde, steeds moeilijker werd. Enerzijds is het begrijpelijk dat als dingen moeilijker worden, er stemmen opgaan om maar in te pakken en naar huis te gaan. Anderzijds is het, als de dingen veel moeilijker worden, juist het moment om met enige verbetenheid te zoeken naar nieuwe mogelijkheden om de zaak te redden. Een dergelijk signaal is dan niet behulpzaam. Na terugkeer heb ik daarover met de heer Bolkestein gesproken. Hij zei dat hij helemaal niet had bedoeld dat Dutchbat uit Srebrenica weg moest gaan, want hij begreep de situatie aldaar heel goed en beseftte dat wij daar niet weg konden. Hij zei dat hij had bedoeld dat vredesoperaties als die van UNPROFOR, zo gedemoraliseerd als die was – want de Fransen dreigden met terugtrekking, de Britten ook als het niet zou verbeteren, dat was al een paar maanden in het internationale nieuws – niet eindelijk zo konden doorgaan. Hij wilde het signaal geven dat zo'n gegijzelde, niet-effectieve internationale vredesoperatie niet eindelijk kon doorgaan. Daar had hij natuurlijk gelijk in, alleen kwam het signaal voor mij op een verkeerd moment.

²⁷⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 1935–1937; ANP, «Bolkestein: Niet langer doormodderen in Bosnië», 18 juni 1995.

De uitlatingen van de fractievoorzitter van de VVD zijn niettemin aanleiding voor het kabinet om op 23 juni 1995 een brief naar de Kamer te sturen waarin de bedoelingen omtrent de Nederlandse bijdrage aan

UNPROFOR worden uiteengezet.²⁷⁹ Bovendien wordt er op 28 juni 1995 een debat in de Kamer aan gewijd.²⁸⁰

In de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 wordt verder ingegaan op de toestand van Dutchbat en de vluchtelingen. Zonder het woord te noemen wordt de lotsverbondenheid ter discussie gesteld. Wijers stelt «dat Nederland uiteindelijk voor de zware keuze zal worden gesteld tussen de humanitaire doelstellingen van UNPROFOR en de veiligheid van de eigen militairen. Hij vraagt zich af of de Nederlandse commandant die keuze zal kunnen maken.»²⁸¹

Van Mierlo kan zich deze opmerking tijdens zijn verhoor nog herinneren.

De heer **Van Mierlo**: In de loop van die discussie zie je dat het hier en daar wordt gerelativeerd met zinnen als: lotsverbondenheid zo lang als het kan. (...) Ja, zo lang als je het kunt beïnvloeden. Zolang je invloed kunt uitoefenen op dat proces, ben je gehouden als UNPROFOR-militair Wij moeten goed bedenken dat wij het nu in Nederland zitten in te vullen alsof het onze eerste verantwoordelijkheid was, maar het was UNPROFOR. Het was VN.

Wijers krijgt van Voorhoeve het antwoord «dat die vraag thans niet aan de orde is, maar afhankelijk van de omstandigheden zal moeten worden beantwoord. Het redden van mensenlevens heeft de hoogste prioriteit. (...) De minister-president is het eens met minister Voorhoeve dat de gewetensvraag die door minister Wijers is geformuleerd, thans niet aan de orde is. Het antwoord zal afhangen van de omstandigheden. In de omstandigheden van een paar uur geleden gaf hij zondermeer prioriteit aan de veiligheid van de eigen mensen. Op dit moment lijkt de situatie weer zodanig dat de lotsverbondenheid met de Bosnische moslims kan worden gecontinueerd.»²⁸²

De enquêtecommissie vraagt Kok naar de verschuiving in de mate waarin voor en na de prioriteit aan de veiligheid van Dutchbat wordt gegeven.

De heer **Kok**: (...) Het vloeide wat voort uit een eerdere fase, die ook aandacht krijgt in het gesprek, namelijk hoe het staat met de fysieke en psychische omstandigheden van de Dutchbatters zelf, die ernstig in de problemen zijn gekomen door de overval op de enclave. Ik zeg dit niet om een tegenstelling te creëren, maar dat had ook veel aandacht. Dat heeft later in de Kamer veel aandacht gekregen. Hoe maken de jongens en de meisjes het die daar immers zijn om vrede te handhaven en die in gevaar zijn gekomen? Dat gesprek heeft zich uiteraard verbreed naar de verbondenheid met het lot van de vluchtelingen met dat van de Dutchbatters.

(...) Het is wel waar, en dat houd ik hier ook vol, dat de aandacht die middag even heel erg uitging en moest uitgaan naar de positie van Dutchbatters in verband met de gijzeling. U weet dat er op dat moment toen wel sprake was van een eventueel voorgenomen vorm van luchtsteun. Later is gebleken dat het allemaal overbodig was, want intussen was de luchtsteun in de VN-lijn al afgeblazen. Op dat moment wisten wij dat niet. Het was even een punt van afweging of wij, gegeven de aard en omvang van de gijzelingsactie ook nog het risico van een nieuwe vorm van luchtsteun konden nemen. Later heeft dit zijn relevantie verloren, maar op dat moment speelde het wel. Daarmee verklaar ik ook of geef ik aan dat er zoveel aandacht op dat ogenblik naar Niet ten koste van andere aandachtsvelden, maar de Dutchbatters waren werkelijk in levensgevaar. De heer Voorhoeve heeft vanmiddag al gezegd dat het reële risico bestond dat de Dutchbatters allemaal in gijzeling zouden worden genomen om misschien heel erge dingen Het ging niet om een rangorde in belangstelling, maar om een volgorde in de tijd. Er was een sterke concentratie van aandacht bij de heren Van Mierlo, Voorhoeve en bij mij op de fysieke positie van Dutchbatters. In de avond, na enkele uren het geheel overziende, was natuurlijk weer veel

²⁷⁹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 103.

²⁸⁰ TK 1994–1995, Handelingen 93, pp. 5587–5612.

²⁸¹ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

²⁸² Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

overzichtelijker dat je samen in één boot zat en dat binnen dat gegeven de veiligheid van mensen die aan onze zorgen waren toevertrouwd, zoveel mogelijk veilig gesteld moest worden.

Ook Van Mierlo kan zich deze opmerking herinneren.

De heer **Van Mierlo**: (...) En ik geloof dat iemand op een gegeven moment zei: in het begin dacht ik dat het nu vooral om de Nederlandse militairen ging; nu gaat het daar iets beter mee en kunnen wij weer aan lotsverbondenheid denken. Dat zijn formuleringen die voortkomen uit die impasse.

Evenals Pronk.

De heer **Pronk**: Ja. Aan het begin van de vergadering is expliciet meegedeeld dat tot dan toe het consigne was geweest dat de veiligheid van de Nederlandse militairen voorop stond en dat er geen Nederlandse slachtoffers mochten vallen. Dat was de informatie aan het begin van de vergadering. Dat was aan het begin van de vergadering van 11 juli. Toen werd ons de situatie geschetst door de meest betrokken bewindspersonen. Die kenden de situatie uiteraard beter dan wij. Aan het einde van deze vergadering hebben wij gekozen voor lotsverbondenheid. Dat was dus een ontwikkeling in het denken en in de keuze van de scenario's.

Dijkstal gaat tijdens de ministerraadsvergadering op 11 juli 1995 wel verder in op het argument van Wijers en «stelt dat op een gegeven moment zal moeten worden bezien in hoeverre het lot van de Nederlandse militairen verbonden moet blijven met het lot van de burgerbevolking van Srebrenica, hetzij met de ca. 7000 moslims die zich reeds op het Nederlandse terrein bevinden, hetzij met de 40 000 moslims in de directe omgeving. Tot die tijd is er in ieder geval sprake van lotsverbondenheid. Uiteindelijk is de keuze een politieke.»²⁸³

Voorhoeve beaamt de positie van Dijkstal, hij «is het eens met minister Dijkstal om de lotsverbondenheid met alle Bosnische moslims die de enclave willen verlaten zo lang het kan te handhaven.»²⁸⁴

De Nederlanders dienen samen met alle vluchtelingen die de enclave willen verlaten, te vertrekken. Een evacuatie zonder toestemming van de Bosnische Serviërs wordt niet goed mogelijk geacht omdat zich zoveel vluchtelingen bevinden op het Nederlandse terrein.

Voorhoeve gaat tijdens de ministerraadsvergadering in op de mogelijke motieven van de Bosnische Serviërs en zegt «dat zij [de Bosnische Serviërs] geen belang bij een vertrek van de mannen hebben omdat deze zich zullen aansluiten bij het Bosnische regeringsleger.»²⁸⁵

Pronk gaat op 11 juli 1995 uit van een andere premisse, hij «denkt dat de Bosnische Serviërs geen belang hebben bij een genocide omdat zij zich zullen realiseren dat de internationale reactie op de val van de andere enclaves daardoor zal worden beïnvloed.»²⁸⁶

Tijdens zijn verhoor door de commissie stelt Pronk dat de ministerraad op 11 juli 1995 expliciet verwacht dat de Bosnische Serviërs zich te buiten zullen gaan aan allerlei gruwelijkheden.

De heer **Pronk**: Wij hadden dat expliciet verwacht. Die verwachting werd gedeeld. Die verwachting is uitgesproken in de raad. Het ging eigenlijk alleen nog maar om de vraag: zal het ook gebeuren als je er nog bent? Dat was de vraag.

²⁸³ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

²⁸⁴ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

²⁸⁵ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

²⁸⁶ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novatv.nl).

Voorhoeve kan zich tijdens zijn verhoor de uitspraak van Pronk van 11 juli 1995 nog herinneren.

De heer **Voorhoeve**: Als ik het mij goed herinner, redeneerde collega Pronk als volgt: het zou wel heel erg dom zijn als de Serviërs nu op grote schaal zouden gaan moorden; dat zullen zij niet doen, want dat schaadt hun eigen belangen. Ja, men kan alleen maar wensen dat de Serviërs zo verstandig waren geweest – zo zeg ik even als commentaar – en dat de Serviërs krijgsgevangen genomen Moslims hadden uitgewisseld met de regering te Sarajevo. Maar zo dom blijken de Serviërs dus wel te zijn geweest.

Van Mierlo beaamt de lezing van Voorhoeve over de uitleg van de uitspraak van Pronk van 11 juli 1995.

De heer **Van Mierlo**: (...) Ik meen mij alleen te herinneren dat Pronk op dat moment de kans op genocide laag inschatte omdat hij dacht dat de Bosnische Serven er geen belang bij hadden om dat te doen. Dat was op dat moment zo. Later heeft hij, zoals u weet, zijn vreselijke verslag gerapporteerd, zijn vermoeden. Ik neem dat hem dat ook eerlijk gezegd niet kwalijk of zo. Ik heb alleen de discussie in die vergadering kennelijk anders beleefd dan Pronk. Het stond wel voor iedereen vast dat het woord «lotsverbondenheid» – zonder dat daartoe werd besloten – een regisseur van het gesprek was: het is onze opdracht, hoe moeten wij dat nou doen. Er kwam dus niets concreets uit, behalve de vaststelling dat wij daarvoor stonden. (...) Jaja. Ik geloof wel dat Pronk toen – of was dat op een ander moment – zei dat er tijd moest worden gerekend. Ik zie niet de woorden voor mij als ik denk aan dat verslag. Het kan best zijn.

Ook Kok herinnert zich de uitspraak van Pronk van destijds.

De heer **Kok**: Ja, maar collega Pronk heeft die avond ook andere dingen gezegd. Hij was ook zeer somber – u vindt dat allemaal op internet – over de risico's van wat daar zou kunnen gebeuren. Op enig moment sprak hij ook uit dat mogelijkwerwijs dit aspect van internationale repercussies voor de Bosnische Serviërs reden kan zijn om niet zo ver te gaan. Dat is allemaal inherent aan een samenspraak die grondig genotuleerd is. Het is op zichzelf goed voor de geschiedschrijving dat dit is gebeurd. Deze vergadering was geheel anders dan een reguliere. Als je je op een thema, op een problematiek voorbereidt en je gaat naar een vergadering, dan lees je natuurlijk niet alleen je eigen lesje op, maar je luistert ook naar anderen en zo kom je geleidelijk aan tot conclusies. Hier zie je tussen de regels door en zelfs in de regels dat het proces van hardop denken, ook over emoties die zich van mensen meester maken, volop gaande is. Dat moeten wij mede in ogenschouw nemen bij het scrupuleus lezen, onder ogen zien en interpreteren van juist de notulen van die vergadering. Het was eigenlijk geen vergadering. Ja, hardop denken maar wel met de bedoeling om tot iets te komen.

Pronk stelt tijdens zijn verhoor door de commissie dat de ministerraad op 11 juli 1995 een duidelijke betekenis heeft gegeven aan het begrip lotsverbondenheid.

De heer **Pronk**: Iedereen beseft uiteraard dat je niet precies weet wat er zich allemaal afspeelt. Maar de vertaling van het begrip «lotsverbondenheid» hield in: wij blijven. Er is expliciet afgesproken dat dat normaal gesproken zou inhouden dat vluchtelingen zouden worden begeleid. Expliciet is ook aan de orde geweest – wij hadden die informatie gekregen in de vergadering van woensdag 12 juli – dat diegenen die werden ondervraagd in het stadion, dus diegenen die waren uitgezocht door de troepen van Mladic voor ondervraging, weer zouden terugkomen. Die belofte is gedaan door Mladic en dat is ook aan het kabinet meegedeeld in de vergadering. Dat hing dus samen met het begrip «lotsverbondenheid»; je bleef totdat iedereen veilig was.

(...) Hij [Mladic] had de enclave op dat moment al ingenomen. Er was alleen Potocari nog maar. Het ging om de vraag: kun je de mensen die zich aan onze bescherming hebben toevertrouwd, redden? Het was mijn indruk: je redt ze zo lang je erbij bent.

(...) Het verbinden van de veiligheid van de Nederlandse militairen, die daar onder onze verantwoordelijkheid een beschermende taak uitoefenden, aan de veiligheid van de mensen die zich aan die bescherming van de Nederlandse militairen hadden toevertrouwd.

Van Mierlo deelt deze uitleg niet.

De heer **Van Mierlo**: (...) Het is heel merkwaardig. Ik heb gekeken naar de getuigenis van Jan Pronk met wie ik veel opvattingen deel. Ik heb toch het gevoel dat hij het woord «lotsverbondenheid» in die discussie een iets andere lading geeft dan ik. Ik zie in de discussie het woord «lotsverbondenheid» in de eerste plaats gewoon als een woord dat aangeeft hoe wij het voelden. Dat vloeide voort uit onze opdracht.

Er werd dus niet besloten tot lotsverbondenheid, er was lotsverbondenheid. In de loop van die discussie zie je dat het hier en daar wordt gerelativeerd met zinnen als: lotsverbondenheid zo lang als het kan. (...)

Ik wil maar zeggen dat die lotsverbondenheid niet betekende dat wij vonden dat wij bij hen moesten zijn tot wij de voor de lopen van het executiepeloton zouden staan. Dat was ook niet in onze macht. Zij werden ook weggehaald. Het was lotsverbondenheid zolang je het lot van de anderen ook echt kon beïnvloeden. Zo heb ik het ervaren en ik denk dat dit ook de enige denkbare ervaring is. [In uw visie was het ook niet iets nieuws, die lotsverbondenheid.] Voor mij absoluut niet. Het was zo vanzelfsprekend dat ik aan het woord zelf niet eens een speciale betekenis heb gehecht. Het was zo, natuurlijk was het zo! Daarvoor was je daar! Ja! [Precies, want Nederland had dat al getoond door daar aanwezig te zijn.] Ja. Op een of andere manier heeft dat woord door de discussie erover de lading gekregen van een expliciet besluit. Maar zo was het niet.

Voor zover ik mij herinner is het niet eens geëxpliciteerd in die discussie. Het was doodgewoon zo: er waren gewonden, er was het lot van de Nederlandse militairen, er waren vluchtelingen en dat alles moest tegelijkertijd door ons worden behartigd. Dat was op zichzelf – ik vond het vrij vanzelfsprekend – toch misschien niet zonder belang dat wij dit nog een keer met z'n allen vaststelden.

Volgens Kok wordt op 11 juli 1995 niet uitgebreid gediscussieerd over het begrip lotsverbondenheid. Het is meer een algemene notie.

De heer **Kok**: De definitie van het begrip is dan dat de bescherming die met onze aanwezigheid gepoogd wordt te bieden, ook onder de nu ontstane omstandigheden, misschien zelfs juist onder de nu ontstane omstandigheden moet worden gehandhaafd. Dat komt erop neer dat je van de mensen die daar zijn, ook verwacht dat zij dit tot hun taak rekenen en blijven rekenen, naar vermogen.

In mijn beleving is niet op die wijze uitgebreid gediscussieerd in de ministerraad over de vraag wat verstaan wij daar nu precies onder anders dan die algemene notie, zoals ik heb aangegeven. Het was ook helemaal geen notie waartoe een besluit moest vallen. Het is niet zo dat je dan bij elkaar komt en dat dan op enig moment de hamer valt en dat daarmee de lotsverbondenheid met elkaar is vastgesteld. De aanwezigheid van Dutchbat in dat gebied onder UNPROFOR-leiding is gebaseerd op het concept dat door die aanwezigheid bescherming wordt geboden. Nu is men in ernstige problemen gekomen. Hoe ernstig wist op dat moment niemand, maar de enclave was onder de voet gelopen. Uiteraard blijft de notie, blijft het begrip van de verbondenheid van het lot van degene aan wie bescherming moet worden geboden met die van de Nederlandse Dutchbatter bestaan. Dat wordt niet besloten, maar dat wordt zo beleefd. Het klinkt misschien heel vreemd zoveel jaren later en op zoveel afstand, maar op dat moment is ook in de bespreking de noodzaak dat die notie werd verwoord, duidelijk gebleken. Het was eerder een bevestiging van iets dat vanzelfsprekend is dan dat je iets nieuws bedenkt.

Volgens Van Mierlo wordt er geen specifiek besluit over lotsverbondenheid genomen.

De heer **Van Mierlo**: Daarover is geen besluit genomen. Er is niet besloten tot lotsverbondenheid. De lotsverbondenheid was het natuurlijke uitgangspunt dat niet door een besluit werd doorkruist.

Voorhoeve beaamt dat er is geen sprake is van besluitvorming als zodanig op 11 juli 1995, maar van een algemeen beeld binnen de ministerraad van wat er met het begrip wordt bedoeld.

De heer **Voorhoeve**: De ministerraadsvergadering was niet formeel besluitvormend, in de zin van: wij gaan nu de volgende instructies opstellen. De ministerraad concludeerde – dat ziet u ook in de notulen – tot een gevoel van lotsverbondenheid. Dat is het uitgangspunt van Nederland in deze situatie. (...) Dit is het gevoel, het oogmerk van Nederland en dat is het uitgangspunt voor het verdere handelen. Dat was het overigens vóór die tijd ook al, maar het was goed dat nog eens vast te stellen.

Ook volgens Kok neemt de ministerraad geen besluit over lotsverbondenheid.

De heer **Kok**: Over de lotsverbondenheid hebben wij niet besloten. Wij hebben vastgesteld dat dit onderdeel van de verantwoordelijkheid was, dat dit een onderdeel van de missie was en dat dit wat ons betreft ook zou moeten blijven. Hoe dat exact inhoud of vertaling moest krijgen in het feitelijk beleid of in de feitelijke verantwoordelijkheidsbeleving konden wij niet goed overzien. Zolang mogelijk. U zegt het al «mogelijk». Het was een kwestie van proberen om het voor de vluchtelingen, voor de zwakkeren die in ernstige moeilijkheden verkeerden, op te kunnen nemen. [Maar wat toen mogelijk was en wat niet, is die avond niet geëxpliciteerd?] Nee.

Volgens Van Mierlo hebben de verantwoordelijke ministers hetzelfde beeld van de betekenis van het begrip.

De heer **Van Mierlo**: Ja, volgens mij wel. Ik kan mij niet herinneren dat het ooit een punt van discussie is geweest. Als iemand in de ministerraad zou hebben gezegd: «Luister eens, wij moeten nu alleen maar denken aan hoe wij Dutchbat zo gauw mogelijk weg krijgen, wij hebben de slag verloren, laten wij zorgen dat die jongens zo snel mogelijk terugkomen», dan zou er een geluid hebben geklonken dat tegen dat algemene gevoel van lotsverbondenheid inging. Dat is niet gebeurd, niemand heeft dat gezegd.

De betrokken ministers zijn van mening dat het de bedoeling is dat de intentie van het begrip lotsverbondenheid aan Dutchbat moet worden overgebracht. Of en hoe dat is gebeurd, staat niet iedereen meer goed bij.

Pronk gaat ervan uit dat de beslissing van de ministerraad aan Dutchbat wordt overgebracht.

De heer **Pronk**: Wat mij betreft ik zeg wat mij betreft, want het was mijn perceptie. Overigens was het ook mijn perceptie dat dit de algemene perceptie was, maar daar zit een slag tussen. Wat mij betreft was het dus een keuze aan het eind, kiezen voor lotsverbondenheid. Ik ben het daarom ook niet eens – ik hoop dat ik dat op dit moment mag zeggen – met een andere belangrijke stelling in het NIOD-rapport en wel dat het slechts een kwestie was van politiek correct taalgebruik. Het was de uitkomst van een discussie waarin ook andere opties de revue zijn gepasseerd. Als dat een beslissing is, wordt ze uitgevoerd. Zo'n keuze wordt uitgevoerd zoals te doen gebruikelijk bij beslissingen van een vergadering van de ministerraad. Zo'n beslissing wordt uitgevoerd. [Weet u of er specifiek contact is opgenomen om die zorg over de lotsverbondenheid over te brengen in de VN-lijn?] Nee. Dat weet ik niet. Ik heb dat ook niet nagevraagd. De collega's zullen dat ook niet hebben nagevraagd. Je gaat ervan uit dat een beslissing zijn vervolg krijgt in de vorm van een contact, een communicatie of een instructie. Ik voeg daaraan toe dat wij de dag daarna op de volgende vergadering – wij hebben dinsdag,

woensdag, donderdag en vrijdag vergaderd en op al die vergaderingen heeft Srebrenica een rol gespeeld – informatie terugkregen op basis waarvan je ervan kon uitgaan dat er communicatie was geweest. Wij kregen informatie terug vanuit Srebrenica op basis van een contact met de personen ter plekke.

Ook Van Mierlo gaat ervan uit dat de lotsverbondenheid aan Dutchbat wordt doorgegeven, maar weet het niet zeker.

De heer **Van Mierlo**: (...) De communicatie met Dutchbat liep helemaal via Voorhoeve en Defensie. Ik kan mij niet voorstellen dat Voorhoeve daarover niet heeft gecommuniceerd, integendeel. Ik heb een paar maanden geleden Franken op de TV gezien, die zei: daar hebben wij nooit van gehoord en als wij daarvan hadden gehoord, hadden wij anders op getreden. Ik vond dat een merkwaardige uitspraak, tenzij Karremans weer niet zou hebben gecommuniceerd met Franken of zo. Ik kan mij dus niet voorstellen dat het verloop van de ministerraad en ons algemene gevoelens daar niet overgebracht zouden zijn naar Dutchbat. Ik ben er in ieder van uitgegaan dat Voorhoeve dat deed. Hij zal het ongetwijfeld hebben gedaan. Ik heb dat op mijn manier gedaan bij de hervatting van mijn werkzaamheden die zich voornamelijk aan de telefoon afspeelden.

Kok gaat er ook vanuit dat Voorhoeve het gevoelens van de ministerraad doorgeeft aan degenen die het aangaat.

De heer **Kok**: Dat weet ik niet in de zin dat ik dat heb geverifieerd. Ik ben er zonder meer van uitgegaan dat, wanneer je op zo'n moment over zo'n onderwerp met elkaar spreekt, ook al ben je niet bijeen om per se besluiten te nemen maar gevoelens te delen met elkaar, de vrucht van die samenspraak in een ministerraad natuurlijk ook te bestemder plaatse komt. Te bestemder plaatse is dus daar waar het bevel over Dutchbat wordt gevoerd.

Volgens Voorhoeve ligt het doorgeven van de lotsverbondenheid aan de Nederlandse militairen ter plekke inderdaad op zijn weg.

De heer **Voorhoeve**: (...) Waar het natuurlijk om gaat, is zo'n ethisch uitgangspunt in concrete daden te vertalen. Dat moest als volgt gebeuren en het lag in het bijzonder, zo lijkt mij, op mijn weg om dit te doen, namelijk om te communiceren met de VN-bevelslijn en waar mogelijk met de mensen in Srebrenica zelf over wat er te doen stond. Er was al vóór die ministerraadsvergadering het contact met generaal Nicolai en eveneens vóór de ministerraadsvergadering gaf de VN zelf de instructies van generaal Gobilliard: zorg voor de vluchtelingen, en daarbij al de verdere punten die u kent.

Karremans kan zich de term lotsverbondenheid echter niet herinneren. In het gesprek met de minister op 12 juli 1995 en in zijn contacten met de hogere VN-echelons is het woord lotsverbondenheid volgens hem niet gevallen.

De heer **Karremans**: De afstand Srebrenica-Den Haag was heel lang in die periode, als u begrijpt wat ik bedoel. Er is niet gecommuniceerd. Het woord lotsverbondenheid is volgens mij pas dit jaar ontstaan. Ik wil uitleggen wat ik daaronder versta. Het zal misschien wel vele keren ter sprake gekomen zijn in de vele telefoongesprekken die ik heb gevoerd met de generaal Nicolai. Dat was dan meer in de zin van: je zorgt ervoor dat je de bevolking humanitair zo goed mogelijk behandelt in dat kleine gebiedje waar je nu zit. Ik durf hier te stellen dat hij dat niet had hoeven vertellen, want dat deden wij al, met de geringe middelen die wij hadden. Er is niet gecommuniceerd. Hij [Voorhoeve] heeft het woord natuurlijk niet genoemd. Ik moet erg diep teruggrijpen. Ik geloof dat ik hem om acht uur aan de telefoon had. 's Nachts had hij nog uitgebreid met Brantz gesproken. Brantz heeft mij verslag gedaan van dat gesprek. 's Ochtends om acht uur had ik minister Voorhoeve aan de telefoon. Die heeft mij verteld dat hij wist onder welke omstandigheden ik er zat, maar dat ik ervoor moest zorgen, of woorden van gelijke strekking, met hetgeen ik nog kon doen daar humanitair zo goed mogelijk bezig te zijn. Als

dat wordt verstaan onder lotsverbondenheid vind ik dat prima. Ik denk dat hij het in die woorden zo ongeveer heeft gezegd. Hij heeft gesproken van «kijk wat je nog kunt doen». Het was niet in de zin van «wees een met de vluchtelingen». Het gevoel dat wij dat onder die beroerde omstandigheden waren, had ik al langer. Nee, «zorg ervoor dat je zo goed mogelijk probeert toch nog het laatste voor die mensen te doen». Ja, een humanitaire invulling. Ik denk dat het wel het centrale deel van het gesprek was. Natuurlijk wilde hij ons ook een hart onder de riem steken. Dat gebeurde natuurlijk wel vaker. Hij vroeg natuurlijk hoe het ermee was. Ik meen mij ook te herinneren dat hij heeft gezegd: weet dat wij hier erg druk mee bezig zijn en ons allemaal zorgen maken. Ik geloof dat hij dat nog heel duidelijk heeft verteld. Volgens mij heb ik de essentie van zijn bericht duidelijk begrepen: verleen zoveel mogelijk hulp.

Ik vind lotsverbondenheid ook een mooi woord. U moet mij maar niet kwalijk nemen, maar de overste Vermeulen en de overste Everts zouden een eender antwoord geven. Wij voelden ons al verbonden met de bevolking, omdat wij onder dezelfde rottige omstandigheden daar zaten. Alleen zaten wij altijd nog net even iets beter. Je werd daar bijna dag en nacht geconfronteerd met die omstandigheden. Ik denk dat wij als Nederlanders best een open oog hebben voor wat er gebeurt. Die lotsverbondenheid, als je dat woord mag gebruiken, was er wel. Wij waren verbonden met die bevolking. Vanuit dat oogmerk hebben wij in de hele periode dat de drie bataljons er hebben gezeten – ik praat even namens Dutchbat I, II en III – geprobeerd zoveel mogelijk inhoud te geven aan de humanitaire hulpverlening op allerlei gebieden. Dat is voor mij al een stukje lotsverbondenheid.

Voorhoeve bevestigt de verklaring van Karremans.

De heer **Voorhoeve**: Wij hebben daarin besproken: red wat er te redden is en help mensen zoveel mogelijk. De heer Karremans beaamde ook meteen dat hij dit zou doen, dat dit zijn voornemen en de inzet was, en dat zij daar in feite al mee waren begonnen omdat zij 's avonds van de nog resterende rantsoenen een soort soep hadden gekookt die was uitgedeeld aan alle vluchtelingen. Dat telefoongesprek had ook tot doel de heer Karremans moed in te spreken en hem het vol te laten houden, want psychologisch was de situatie natuurlijk wanhopig geworden.

Ik geloof dat de wijze waarop de heer Karremans de vraag van uw commissie daarover beantwoordde – wat was er in dat telefoongesprek van 8 uur 's morgens aan de orde? – juist was. Hij heeft toen ook die elementen aan de orde gesteld die ik zo-even aan de orde stelde en die in mijn herinnering zitten.

Voorhoeve ziet in dat de huidige situatie onhoudbaar is. Er staan Dutchbat en de internationale gemeenschap, waaronder Nederland, daarom drie dingen te doen.

De heer **Voorhoeve**: Dus, konvooien erin was opdracht nr. 1. Daar werd ook direct aan gewerkt, maar dat werd door Mladic geblokkeerd. Opdracht nr. 2 was: let zo goed mogelijk op de mensen, op wat daar gebeurt. Opdracht nr. 3 was – het betreft hier opdrachten aan onszelf – dat er zo snel mogelijk internationale onderhandelaars naartoe moeten die namens de internationale gemeenschap met Mladic kunnen spreken, die hem waar mogelijk de voet dwars kunnen zetten en die met name met hem spreken over: hoe nu verder?

Ook Nicolai en Brantz hebben het begrip lotsverbondenheid in die dagen niet gehoord in hun contacten binnen de VN-kanalen of met Den Haag.

De heer **Nicolai**: Nogmaals: het woord «lotsverbondenheid» dateert volgens mij van dit jaar, maar het gaat u erom, welke boodschap er gegeven werd.

De heer **Brantz**: Nee, ik heb de term «lotsverbondenheid» vernomen uit het bericht van het IKV in maart. Ik schaar dat onder terminologieën als «sneuevbereidheid» en «aanvaardbaar risico». Dat zijn terminologieën waar ik als militair niet veel mee kan. Trouwens, die lotsverbondenheid zat al in het mandaat en ook in de rules of engagement. Dus ik voelde

mij verbonden aan de veiligheid en de overlevingskansen voor de bevolking van de enclave. (...) Dat was toch de reden waarom wij daar waren? Kijk, als wij die bevolking niet hoeven te beschermen, dan heeft het toch geen zin om UNPROFOR daar in te zetten? Dat was mijn lijn. (...) Mijn mandaat was: beschermen van de lijdende bevolking in Bosnië. Dat heb ik gedaan in de regio Tuzla, in de regio Banovici, in heel de sector North East en dus ook in de enclave.

Tijdens zijn verhoor door de commissie herinnert Pronk zich dat de notie tijd winnen tijdens de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 aan de orde is geweest.

De heer **Pronk**: (...) Er is niet gesproken over specifieke voorwaarden, bijvoorbeeld tot wanneer die lotsverbondenheid zou gelden. Er is wel gezegd: zo lang mogelijk. Ik heb zelf ingebracht: tijdrekken. Ja. Tijdrekken. Het was mijn invalshoek dat wij er zo lang mogelijk bij moesten blijven, omdat er dan nog steeds een vertegenwoordiger van de wereldgemeenschap ter plekke zou zijn. Dan kan er dus niet in het geheim, achter de schermen, worden vermoord. Blijf er zo lang mogelijk bij en gebruik die tijd om te onderhandelen. Je weet natuurlijk nooit welke situatie zich gaat voordoen. Wij hadden ook geen volledig zicht – dat kan ook niet in een dergelijke oorlogssituatie – op de ontwikkelingen ter plekke. Die voltrokken zich uiteraard snel, dat wil zeggen in de loop van uren.

[Iedereen deelde de mening dat de Dutchbatters er zo lang mogelijk bij moesten blijven of was dat uw perceptie?] Dat is mijn perceptie, maar het is ook mijn perceptie dat iedereen die mening deelde. Ik heb dat ook regelmatig nagelezen in mijn eigen aantekeningen. Daarom zei ik zo-even ook: de dag daarna. Het begrip «lotsverbondenheid» is de dag daarna ook aan de orde geweest in een publieke vergadering van de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken. In die vergadering spraken namens het kabinet mijn collega's Van Mierlo en Voorhoeve. Ik ben naar die vergadering gegaan, uiteraard niet op uitnodiging van de Kamercommissie. Ik ben er wel naartoe gegaan en ik heb geluisterd naar wat er in die vergadering werd gezegd. In die vergadering werd het standpunt van het kabinet over lotsverbondenheid, met dat desbetreffende woord, uitgedragen.

In de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 wordt gesproken over tijd winnen. Pronk merkt daarnaast op dat hij «vindt dat er hoe dan ook zo lang mogelijk met de Bosnische Serviërs moet worden onderhandeld.»²⁸⁷

Pronk schetst in zijn verhoor een aantal scenario's die volgens hem in de ministerraadsvergadering een rol spelen.

De heer **Pronk**: Srebrenica was gevallen. De scenario's die zich voordeden, waren de volgende. De Serven sturen de Nederlandse militairen weg, bijvoorbeeld «at gunpoint». Dat is het eerste scenario. Het tweede scenario is dat de Nederlandse militairen worden gegijzeld door de Serven. Het derde scenario dat is genoemd in de vergadering, is dat de Moslims, de Bosniërs, de Nederlandse militairen gijzelen. Dat was ook een optie die zich kon voordoen. Dat was eigenlijk ook al eerder gebeurd met Morillon. Nadat deze drie scenario's kort de revue waren gepasseerd, spraken wij over de vierde optie, te weten de keuze om de veiligheid van de Nederlandse militairen te koppelen aan de veiligheid van diegenen die zich aan de beschermingen van de Nederlandse militairen hadden toevertrouwd. In dit scenario gingen wij niet weg, zo lang de bevolking niet veilig was. Er moet dan onderhandeld worden over de wijze waarop dat zou kunnen worden gedaan. Dat kost tijd. Doe het zo lang mogelijk. Mijn eigen hoop was – dat heb ik ook gezegd, maar anderen hebben het ook genoemd – dat de Nederlandse opperbevelhebber die onderhandelingen niet zou hoeven voeren, maar dat een ander dat zou kunnen doen, bijvoorbeeld iemand die vanuit de Verenigde Naties zou invliegen. Ja, maar dat was om de een of andere reden niet mogelijk.

Volgens Kok is inderdaad een voortdurende aanwezigheid van Dutchbat tot de aankomst van internationale waarnemers het devies.

²⁸⁷ Notulen van de ministerraad d.d. 11 juli 1995, zoals weergegeven op de website van NOVA (www.novvatv.nl).

De heer **Kok**: Dat is later, in de dagen die volgden, allemaal uitgebreid in verschillende deelgesprekken aan de orde geweest. Intussen was helaas ook duidelijk geworden hoe de krachtsverhoudingen waren komen te liggen en wie de lakens uitdeelde. Mladic was heer en meester in Srebrenica. Er moest worden geprobeerd om de best mogelijke opzet te kiezen om te kijken of humanitaire instellingen een rol zouden kunnen spelen. Er is sprake geweest van een UNHCR-geleide reddingsoperatie. Dat bleek niet te kunnen, ondanks dat wij daarvoor nog wat faciliteiten wilden aanbieden. Uiteindelijk is er het bedrog van die vrijdag geweest. Ik weet de datum niet precies meer. In ieder geval was er toen die bijeenkomst waarop de hele Servische top inclusief Milosevic, en waarop van de zijde van de VN de hoogste functionarissen aanwezig waren. Die heeft tot een toezegging geleid, ook van de kant van Mladic en anderen die flagrant in strijd was met de werkelijkheid zoals zij zich intussen al had voltrokken.

De aanwezigheid van Dutchbat kan zonder hulp van buiten echter niet lang voortduren.

De heer **Karremans**: Ik voorzag, gezien de omstandigheden daar, dat wij die 25 000 vluchtelingen niet lang op en rond de compound zouden moeten hebben, om de eenvoudige redenen dat wij niet meer in staat waren om hulp te verlenen die de mensen eigenlijk zouden moeten hebben om nog te kunnen overleven. Ik praat nu echt over basic needs. U hebt allemaal de verhalen gelezen over wat op dat moment ook nog gaande was. (...) Hoe lang zag ik dat nog in de tijd? Niet lang meer. Ik kon het daar niet dagenlang volhouden, nog niet een week. Ik denk dat ook andere mensen op andere niveaus dat gezien hebben en getracht hebben daar zo snel mogelijk een uitweg voor te zoeken. [Zou je kunnen zeggen dat de lotsverbondenheid het beste vorm kan krijgen door zo snel mogelijk gezamenlijk te vertrekken?] Dat is een optie geweest of dat zou een optie kunnen zijn. Alleen is de uitvoering wat anders geweest. Ik begrijp wat u bedoelt. Dat tijd rekken hadden wij ook voor ogen. Zo lang mogelijk tijd rekken, tot de internationale gemeenschap daadwerkelijk een oplossing heeft gevonden, via het internationale Rode Kruis, via het UNHCR of gooi troep uit de lucht om ons te helpen. Noem maar op. In ieder geval hoopten wij dat men op dat moment Dutchbat III nog uit de problemen kon halen. Wij hadden gewoon hulp nodig. Natuurlijk, hoe langer je tijd kunt rekken, des te meer heeft de internationale gemeenschap gelegenheid om wat te doen, door besprekingen met Mladic, door hem te dwingen om wat toe te staan; noem maar op. Daar zit een «maar» aan. Hoe lang kun je het zelf volhouden? Ik doel nu niet op het personeel van het bataljon, maar hoe lang kun je het humanitair nog volhouden? Echt niet lang meer. Er stond daar een catastrofe te gebeuren, om puur normale menselijke toestanden. Wij voorzagen dat er epidemieën zouden uitbreken. Wij hadden bovendien gewoon de middelen niet meer, met name de geneesmiddelen niet meer om er wat aan te doen. Wij hadden eigenlijk niks meer.

Ja, hoe langer hoe beter. Dat zou goed zijn geweest. Ik wijs echter even op de omstandigheden waarin wij verkeerden. Bovendien zaten wij met 110 tot 120 licht- en zwaar gewonden. Dat was eigenlijk mijn eerste prioriteit. Als wij voldoende middelen hadden gehad om het een week vol te houden, was ik het liefst daar een week gebleven, even los van het aanbod dat ik een aantal keren heb gekregen om eerder weg te gaan. Daar heb ik eigenwijs genoeg van gezegd: dat doen wij dus niet. Wij blijven zitten.

Ook volgens Franken is tijdrekken in de gegeven situatie erg moeilijk.

De heer **Franken**: Er vielen al doden. Wij hebben negen of elf mensen begraven op de base die niet ten gevolge van oorlogshandelingen, maar door uitputting en dergelijke om het leven zijn gekomen. Mijn informatie was dat het vier dagen met een betrouwbaarheid van één minder en een langer, afhankelijk van het weer, te doen zou zijn.

(...) Het betekent dat wij prioriteiten moesten stellen in het verstrekken van water, bijvoorbeeld aan de gigantische hoeveelheden kleine kinderen die daartussen zaten. Wij moesten water reserveren voor ons hospitaal voor mensen die met uitdrogingsverschijnselen binnenkwamen, maar dat was het.

(...) De situatie, zowel hygiënisch als humanitair, van de vluchtelingen werd met rasse schreden erger en erger. Ik heb daarmee die overweging meteen weggegooid. Wij hebben de rampen gehad met de poging om de gewonden weg te brengen, u wellicht bekend. Toen hebben de Serven datgene wat van dat konvooi terugkeerde bij OP Papa tegengehouden met de mededeling: jullie hadden geen clearance. Er is toen nog iemand gestorven, doordat hij medische hulp moest ontberen. Wetende hoe snel en effectief de VN in die tijd werkte, vond ik het – ik zal de nette versie gebruiken – een absolute waste of time om te proberen dat in die fase te regelen. De UNHCR is zelf bezig geweest. Ik had een goed en zeer nauw contact met de vertegenwoordiger van MSF, die echt de nodige noodkreten heeft losgelaten en ook heeft gevraagd enzovoorts. Mijn ervaring was helaas dat, als MSF het niet voor elkaar kreeg bij de VN, ik dat echt niet hoefde te proberen. Dat bleek later overigens ook.

Dat realiseert Voorhoeve zich ook.

De heer **Voorhoeve**: Ja, het was van belang dat Dutchbat er zo lang mogelijk zou blijven, omdat het volgende te doen stond. Er moesten zo snel mogelijk UNHCR-konvoien de enclave in, omdat er geen drinkwater en voedsel meer was en de verbandmiddelen snel oprakten. Er moest diesel de enclave in om de zaak daar draaiend te houden. De situatie zoals die was, was volstrekt onhoudbaar. Dus, konvoien erin was opdracht nr. 1. Daar werd ook direct aan gewerkt, maar dat werd door Mladic geblokkeerd. Opdracht nr. 2 was: let zo goed mogelijk op de mensen, op wat daar gebeurt. Opdracht nr. 3 was – het betreft hier opdrachten aan onszelf – dat er zo snel mogelijk internationale onderhandelaars naartoe moeten die namens de internationale gemeenschap met Mladic kunnen spreken, die hem waar mogelijk de voet dwars kunnen zetten en die met name met hem spreken over: hoe nu verder? Immers, de zogenaamde onderhandelingen tussen Mladic en Karremans waren natuurlijk geen onderhandelingen. Karremans kreeg daar orders van Mladic. Karremans was de verliezende partij en had niets meer in de melk te brokken. Kijk, de aansturing moest vanuit de VN plaatsvinden. Wij hebben alleen een aanvullende rol en een rol dat wij politieke wensen kunnen neerleggen, de rol ook dat daar waar wij aanmerkelijk gaten zien in de berichtgeving van de VN naar de lagere echelons, wij die zelf zijn gaan aanvullen waar wij konden, ook al ontbraken daartoe soms de formele mogelijkheden. [Maar er lag natuurlijk die instructie van de heer Gobilliard aan Dutchbat.] Ja, die dekte alles al. Dat [Karremans «niet uitvoerbaar»] bij die instructie had geschreven, heb ik pas later gezien. Dat was toen, op de avond van de 11e, niet een onderwerp van gesprek. Ik heb toen, die avond van de 11e, ook niet die instructie van Gobilliard gezien. Die blijkt toen gewoon door de VN, zoals dat hoorde, snel te zijn gegeven. Ik denk dat in het bijzonder generaal Nicolai daarvoor had gezorgd.

Het beste zou natuurlijk zijn geweest, als er snel UNHCR-konvoien binnen waren gekomen en als UNHCR de hele bevolking had kunnen evacueren zonder bemoeienis van de Serviërs; dan waren er veel minder doden gevallen. Daar was UNHCR niet toe in staat om verschillende redenen. Nederland had daarbij kunnen helpen, want wij hadden een logistiek bataljon dat elders in Bosnië bezig was; overigens nam het wel anderhalve dag om vanuit centraal Bosnië Srebrenica over de weg te bereiken. Er was in feite nog maar voor één dag aan voorraden om van te leven; mensen werden ziek en waren doodsbang. Er was sowieso een enorme druk op de ketel en het was een onhoudbare situatie. Dat is, denk ik, goed geschilderd door de majoor Franken en door de overste Karremans. Een evacuatie door de internationale gemeenschap was natuurlijk het allerbeste geweest. Mladic echter – ik denk dat hij dat niet zomaar uit de hoed toverde en dat daar van tevoren goed door Bosnisch-Servische militairen over was nagedacht – verscheen plotseling met 50 bussen voor de evacuatie, 50 Servische bussen. Hij zei: ik ga mensen naar Kladanj in centraal-Bosnië transporteren. De bevolking van Srebrenica zag die bussen als de redding om uit deze val, uit deze noodsituatie te komen, en liep dus naar die bussen toe en vertrok zo snel mogelijk. Dutchbat werd, zo heb ik begrepen, helemaal overrompeld door het tempo waarin Mladic de deportatie uitvoerde.

Niettemin realiseert de ministerraad zich volgens Kok ook dat de invloed van de raad gering is.

De heer **Kok**: Opnieuw, ik spreek voor mijzelf, maar in de veronderstelling dat ik ook namens het gevoelen van de ministerraad spreek. Ik kan dit echter niet verifiëren. Ik heb zelf de indruk gehad en ook overgehouden dat wij ons welbewust waren van de enorme emotionele betrokkenheid bij wat daar speelde en tegelijkertijd ook van de afstand die er was. Anders gezegd: wij waren ons bewust van het feit dat wij niet konden bepalen, ondanks alle informatie die wij ook in de bunker kregen die avond, wat de precies de stand van zaken en gang van zaken zou zijn op dat moment en ook in de uren die zouden volgen. Wij waren ons welbewust van de noodzaak om een aantal van die essentialia te benoemen met elkaar. Maar wij waren ons er ook van bewust dat Dutchbat – onder de leiding van UNPROFOR, maar ook met een zekere beïnvloedingsmogelijkheid vanuit Den Haag – in een omgeving en onder omstandigheden functioneerde of niet meer functioneerde, die wij niet in alle opzichten konden overzien.

Ter afsluiting van de vergadering wordt besloten om alle fractievoorzitters uit te nodigen voor een informatiebijeenkomst om zodoende de Tweede Kamer in te lichten. Ook wordt voorgesteld, aan de fractievoorzitters van de regeringspartijen te vragen terughoudend te zijn met commentaar op de ontwikkelingen.

De volgende ochtend, op 12 juli 1995, worden de fractievoorzitters en de leden van vaste commissies voor Defensie en Buitenlandse Zaken gebriefd op het DCBC.²⁸⁸ In de middag vindt een Algemeen Overleg plaats met de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie.²⁸⁹

Van Middelkoop verklaart dat tijdens de briefing die ochtend de nadruk ligt op de veiligheid van de Dutchbatters.

De heer **Van Middelkoop**: Het is een generaal gestelde vraag, dus dat geeft mij de gelegenheid om een generaal antwoord te formuleren. Ik kan ook moeilijk anders. Ik weet vrijwel zeker dat onze eerste zorg, zo u wilt zelfs onze primaire zorg – om het woord uitsluitende zorg maar even te vermijden – uitging naar onze eigen militairen. Daar was je verantwoordelijk voor. Die had je naar dat vreemde gebied gestuurd, waar alles fout was gegaan. Daar waren onze goede bedoelingen van geen kant gehonoreerd. Sterker nog, wij werden bedreigd. Daar ging je compassie naar uit. Ik herinner mij nog heel wel – dat moet 11 of 12 juli zijn geweest – dat een aantal woordvoerders, onder wie ikzelf, in de bunker is geweest onder het ministerie van Defensie, waar wij van de minister van Defensie, minister Voorhoeve, te horen kregen dat het fout was gegaan en dat wij daar weg moesten. Toen ontstond er een soort solidarisering, waarvan ik achteraf als parlementariër heb gezegd dat het misschien niet al te gezond was, ook rond de minister. Maar goed, dat is begrijpelijk in die situatie. Toen ging ook echt de aandacht primair, misschien zelfs uitsluitend, naar onze militairen uit. U moet zich goed realiseren dat de verhalen over de volkerenmoord pas weken later naar boven kwamen.²⁹⁰

Volgens Pronk gebeurt dit wel tijdens het algemeen overleg, hoewel het woord lotsverbondenheid niet in het verslag staat vermeld.

De heer **Pronk**: Het was een publieke bijeenkomst, een publieke vergadering. In mijn aantekeningen – ik maak mijn aantekeningen altijd op het moment zelf – staat lotsverbondenheid. Het begrip «lotsverbondenheid» is dus in de desbetreffende vergadering gewisseld. Ik kan mij overigens niet herinneren dat er op terughoudendheid is aangedrongen. Uiteraard komt in een dergelijke vergadering met een Kamercommissie niet alles aan de orde. Dat is onmogelijk.

Voorhoeve kan zich niet meer herinneren of tijdens het algemeen overleg op 12 juli 1995 het begrip «lotsverbondenheid» is gevallen.

De heer **Voorhoeve**: Ik denk dat iedereen erg bezorgd was over de bevolking van Srebrenica. Ik weet niet of in het overleg met de Tweede Kamer hetzelfde woord «lotsver-

²⁸⁸ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 192.

²⁸⁹ TK 1995–1996, 22 181, nr. 125.

²⁹⁰ Openbaar verhoor E. van Middelkoop, 13 november 2002, nr. 8.

bondenheid» is gebruikt. De geest ervan «wij moeten redden wie en wat er te redden is», zal in het overleg met de Tweede Kamer steeds aan de orde zijn geweest. [Het was niet iets van «de prioriteit is nu om snel onze mensen eruit te krijgen»?] Ik denk dat dit gevoelen zeker bij een aantal woordvoerders leefde en dat wij dit ook naar de dag moeten specificeren. In het eerste overleg met de Tweede Kamer leefde de vraag bij de leden of er veel Nederlandse doden waren gevallen. Ik herinner mij dat een van mijn eerste mededelingen aan de Kamer was, dat wij de Lieve Heer op onze knietjes mochten danken dat niet grote aantallen Dutchbatters tijdens de Servische aanval waren omgekomen. Vervolgens is natuurlijk de discussie met de Kamer gevoerd hoe nu verder te gaan en wat te doen. U zult er echter verslagen van hebben. Het was een element van de discussie. Natuurlijk waren de Kamerleden zeer bezorgd over het lot van de Dutchbatters en het vervolg.

4.5.2 Bijeenkomsten ministerraad na 11 juli 1995

Na de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 zijn de verantwoordelijke ministers druk bezig internationale steun te vergaren bij bondgenoten en internationale organisaties.

De heer **Voorhoeve**: Op de avond van de 11e heeft de heer Van Mierlo een oproep gedaan om de Veiligheidsraad zo snel mogelijk bij elkaar te laten komen. Volgens mij is de Veiligheidsraad ook die avond bijeengekomen. Hij is naar Buitenlandse Zaken gegaan en heeft al zijn contacten gebeld om hen in te lichten over de ernst van de situatie. Ik heb al mijn contacten gebeld. Ik heb de Amerikaanse en de Britse minister van Defensie gebeld. De chef Defensiestaf heeft de Franse collega gebeld. Minister Van Mierlo heeft minister Kinkel, de Duitse minister, gebeld. Op de 10e en de 11e had ik overleg met de secretaris-generaal van de NAVO, de heer Claes. Een aantal malen heb ik telefoongesprekken gehad met de heer Biegman, onze ambassadeur bij de Verenigde Naties. Eigenlijk past het telefoongesprek met de heer Claes niet in de opsomming die ik u zojuist gaf, ook volgtijdelijk niet, omdat dit een dag daarvoor plaatsvond. Ik attendeerde de heer Claes op de dreigende situatie rondom Srebrenica en stelde hem ervan op de hoogte dat de evacuatieplannen die de NAVO had geformuleerd, wel eens heel actueel zouden kunnen worden. Dat had verder geen gevolg, behalve dat hij vanaf dat moment goed was ingelicht over de ernst van de situatie en dit ook direct meedeelde aan de om hem heen verzamelde permanente vertegenwoordigers van andere NAVO-landen. Ik belde hem geloof ik voorafgaand aan een lunchbijeenkomst met de PV's. Het ging om het streven van de Nederlandse regering om de ogen en oren van de internationale gemeenschap dat gebied in te krijgen na de val van de enclave, evenals non-gouvernementele organisaties, niet-bewapende VN-waarnemers, die wat gemakkelijker door de Serviërs zouden kunnen worden toegelaten dan VN-troepen, het Rode Kruis en UNHCR.

Voorhoeve streeft ernaar internationaal toezicht in de enclave te krijgen.

De heer **Voorhoeve**: Wat eigenlijk bereikt had moeten worden is, dat er vanaf de val van de enclave zoveel mogelijk internationale ogen en oren in dat oorlogsgebied zouden komen. Zoals ook blijkt uit de analyse van het NIOD-rapport, hebben de grote moordpartijen plaatsgevonden tussen de 12e en de 16e. Waarschijnlijk lag de nadruk op de 12e, de 13e en de 14e. Ik weet niet hoe je dat in getallen zou moeten verdelen, maar het benadrukt nog eens de ernst van de situatie. Na de ministerraadsvergadering van de 11e is collega Van Mierlo meteen aan de slag gegaan met het erin krijgen van internationale waarnemers, met pleidooien. Hij heeft Bildt gebeld. Volgens mijn aantekeningen was dat nog die avond, maar volgens die van hem is dat niet helemaal zeker. Wij hebben er ook nog even over gesproken. In ieder geval heeft hij zijn uiterste best gedaan om daar mensen in te krijgen. Op de 15e was er een bijeenkomst met Mladic, Bildt, Milosevic en nog een aantal anderen. Ook generaal Smith was daarbij aanwezig. Mladic heeft toen heel plechtig beloofd dat UNHCR en het Rode Kruis erin mochten en dat er een weggedeelte zou worden vrijgemaakt voor de evacuatie van iedereen. Hij heeft de zaak toen gewoon bedrogen, want hij wist toen dat zijn ondercommandanten al de mitrailleurs hadden gezet op de verzamelde krijgsgevangenen.

Alarm slaan om de aandacht vestigen op het onzekere lot van de mannen is echter niet aan de orde, volgens Van Mierlo.

De heer **Van Mierlo**: Met andere woorden: als je alarm gaat roepen naar de wereld – ik zou nog niet weten waar – moet je een hele concrete boodschap hebben. Die was er niet. Er waren geen feiten. Op de compound waren geen feiten. Er was een begrijpelijke verwarring. Er was een wanhopige humanitaire situatie waar iedereen mee bezig was. Alles wat wij zouden kunnen weten over wat er aan de hand was, moest van de compound komen. En daar wist men het ook niet. Het enige was dat toen ik rapporteerde aan Kinkel dat de enclave was gevallen, hij bijeen zat met Kohl en Chirac. Chirac zou toen in woede ontstoken zijn over het feit dat de enclave was gevallen. Hij kwam toen met het aanbod, dat hij die dagen steeds heeft herhaald, om Srebrenica te heroveren. Dat werd door iedereen als een belachelijk plan beschouwd. U kent het, maar u moet beseffen dat het ook raar was dat dit verhaal kwam. Het was vreemd dat nadat Janvier ons in laatste instantie de luchtsteun had geweigerd, de president de mosterd na de maaltijd komt brengen.

Kok ontplooit zelf geen initiatieven. Hij is van mening dat de inspanningen van de ministers Van Mierlo en Voorhoeve voldoende zijn.

De heer **Kok**: Ik dacht heel veel. Als u de optelsom neemt van hetgeen minister Van Mierlo en minister Voorhoeve daarover vandaag hebben gemeld in de commissie, dan is dat veel. Dat gebeurde natuurlijk tussen alle andere dingen door en terecht, want dit had hoge prioriteit. Het was de laatste week voor het zomerreces van het kabinet. De Kamer was al een week met reces dacht ik. Er waren heel veel informatierondes gericht op fractievoorzitters, maar ook gericht op het blijven informeren van het kabinet. Wij hadden intussen veel vergaderingen. De collega's Voorhoeve en Van Mierlo hebben op dat punt heel veel werkzaamheden verricht. (...) Ik ben steeds beschikbaar geweest om daarbij eventueel ondersteuning te bieden. Als zij het nodig vonden om ergens doorheen te komen, was er altijd iemand achter de hand om hen daarbij te steunen. Dat is niet nodig gebleken. Zij hebben heel veel in beweging gezet. Helaas, met de kennis van achteraf, met te weinig resultaat.

Van Mierlo en Voorhoeve vragen Kok ook niet meer om zelf initiatieven te ontplooiën.

Bij al deze activiteiten is lotsverbondenheid niet langer het expliciete uitgangspunt.

De heer **Kok**: Niet in de zin dat wij iedere keer bij het woord lotsverbondenheid zijn begonnen met de vraag: wat verstaan wij daaronder? Wel stond centraal tijdens iedere stap die werd gezet of tijdens ieder informatie die wij kregen: past dit bij het uitgangspunt dat wij zoveel mogelijk moeten doen – wat wij konden doen werd almaar minder – om de positie van vluchtelingen, gevangen en gewonden veilig te stellen. Dat is tot op het allerlaatste moment een belangrijke factor gebleven, zij het dat geleidelijk aan duidelijk werd – zeker in de week die met de 16de, 17de juli begon – dat heel veel vreselijke gebeurtenissen inmiddels reeds hadden plaatsgevonden.

Op 12 juli 1995 komt de ministerraad opnieuw bijeen.²⁹¹ Ook nu komt de lotsverbondenheid aan bod. Er wordt gesteld dat de Nederlandse blauwhelmen Potocari pas kunnen verlaten als de aanwezige vluchtelingen ook mee mogen. Er wordt voorgesteld om in goed vertrouwen de dagelijkse beslissingen over te laten aan de minister-president en de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie. Bovendien wordt voorgesteld vast te houden aan de lotsverbondenheid van de Nederlandse blauwhelmen in de militaire basis Potocari met de aanwezige vluchtelingen. De lotsverbondenheid van de Nederlandse blauwhelmen met de vluchtelingen wordt nogmaals bevestigd. Aan de NAVO is weliswaar gevraagd voorbereidingen te treffen voor een eventuele evacuatie van

²⁹¹ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 12–14 juli 1995.

Dutchbat, maar deze optie wordt vanwege de lange voorbereidingstijd als praktisch onhaalbaar beschouwd.²⁹² De politieke inzet blijft daarom de handhaving van de lotsverbondenheid. Alleen bij een totaal nieuwe situatie zal een nieuwe afweging plaatsvinden. Ook wordt eenieder opgeroepen om alles te doen wat door middel van persoonlijke contacten in het buitenland kan worden bereikt.

Op 13 juli 1995 komt de ministerraad opnieuw bijeen.²⁹³ Daarin wordt verslag gedaan van de stand van zaken. Onder meer wordt gemeld dat de vrouwen en kinderen met Bosnisch-Servische bussen en vrachtwagens naar Kladanj worden gebracht. Karremans heeft daarbij bedongen dat op elke wagen een Dutchbat-militair meereist om toe te zien op de veiligheid van de vluchtelingen. Ook wordt verslag gedaan van de onenigheid tussen Karremans en Mladic over de Nederlandse eis van het gelijktijdige vertrek van Dutchbat en de vluchtelingen. Tenslotte wordt gemeld dat UNMO's proberen toe te zien op de deportatie van Bosnische mannen die in het voetbalstadion van Bratunac worden ondervraagd. De noodzaak van de handhaving van de lotsverbondenheid met de vluchtelingen ter plaatse wordt herhaald.

Op 14 juli 1995 komt de ministerraad voor de laatste maal bijeen voor het zomerreces.²⁹⁴ Op deze vergadering wordt ook gesproken over Srebrenica. Er wordt gemeld dat Mladic en Karremans overeen zijn gekomen dat de Bosnische mannen na hun ondervraging in Bratunac zullen terugkeren naar Potocari waarna zij onder Nederlandse begeleiding mogen vertrekken naar Tuzla. In Bratunac mogen echter geen UNMO's aanwezig zijn. Over lotsverbondenheid wordt in directe zin niet meer gesproken noch wordt het verder uitgediept.

De heer **Pronk**: Neen. Het is de omschrijving die ik geef. Het is niet een kwestie van het formuleren van condities. Het is een kwestie van zo lang mogelijk. Het was ook een bewuste keuze, omdat wij ons er rekenschap van gaven – dat was ook zo – dat Nederlandse militairen daarmee in een extra gevaarlijke situatie werden gebracht. Want expliciet wisten wij – dat werd ook gezegd – dat Nederlandse militairen op dat moment reeds gegijzeld waren. ik geloof dat er een dertigtal waren gegijzeld. Het was dus een heel bewuste keuze in die wetenschap. Het begrip is niet verder uitgediept. Er is, nogmaals, wel gesproken over het begeleiden. Dat was een expliciete uiting. Er is ook expliciet gezegd dat de Nederlandse militairen niet weg zouden gaan, dan nadat allen die zich hebben kunnen toevertrouwen aan de Nederlandse bescherming, ook daadwerkelijk in veiligheid waren gebracht. Dat was een vertaling daarvan.
[Voor zover de realiteit ter plekke dat toeliet?] Ja, ongetwijfeld. Ik heb mijzelf later, beter dan op dat moment, gerealiseerd dat de ontwikkelingen nog sneller gingen dan je je kon voorstellen. Ik heb dat wel eens geformuleerd in termen als: de feitelijke ontwikkelingen glipten ons tussen de vingers door. Voor een deel was dat ook een gevolg van het feit dat wij – ik besepte dat pas later – niet altijd de juiste informatie hadden dan wel konden hebben. Dat ligt ook voor de hand wanneer je in Den Haag vergadert en het «theater» in Bosnië is.

Wanneer politiek Den Haag met reces gaat, komen de verantwoordelijke ministers nog enkele malen bij Kok en Van Mierlo thuis bijeen om de ontwikkelingen te bespreken. Verslagen van deze bijeenkomsten worden niet gemaakt.

De heer **Kok**: (...) Er werden codes ontvangen of er kwamen berichten binnen over ontwikkelingen in andere hoofdsteden of internationale situaties werden geanalyseerd en naast elkaar gelegd. Het kabinet was met reces gegaan. De reguliere wijze van werken van departementen was natuurlijk ook anders geworden door de dramatische gebeurtenissen,

²⁹² NIOD, «Srebrenica», pp. 2438–2440.

²⁹³ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 12–14 juli 1995.

²⁹⁴ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 12–14 juli 1995.

zeker vanaf 11 juli. Dat betekende dat de topmensen van Defensie en Buitenlandse Zaken – die elkaar op geregelde momenten konden vinden – af en toe een poosje nodig hadden om alle informatie te poolen, zodat men vanuit één vertrekpunt opereert en ook gezamenlijk afspraken over het vervolg kan maken. De eerste keer was op zondag de 16de in Amsterdam bij Hans van Mierlo thuis. Twee of drie dagen later, op 18 of 19 juli, hebben wij 's ochtends nog bij mij gezeten. Nee, er kunnen wel aantekeningen van gespreks-deelnemers zijn, maar er zijn geen verslagen van.

4.5.3 Het bezoek van Pronk aan Bosnië

Op 14 juli 1995 vertrekt minister Pronk naar Bosnië.²⁹⁵

De heer **Pronk**: (...) Ik was verantwoordelijk voor humanitaire hulp. Dat had ik al een aantal jaren voor Bosnië gedaan. Op donderdag 13 juli heb ik voorgesteld dat ik zou gaan. Ik heb dat besproken met enkele collega's en in de raad is toen afgesproken dat ik zou gaan. Ik ben 14 juli vertrokken met een militair toestel dat sowieso naar Bosnië zou vliegen. Ik ben 15 juli aangekomen. Ik heb van de raad het expliciete mandaat gekregen om humanitair alles te doen wat noodzakelijk zou zijn en dan met name voor de opvang van vluchtelingen en gewonden. Tegelijkertijd begreep men wel dat een extra oog en oor een functie zou kunnen hebben. Mijn opdracht was humanitair.

Op 15 juli 1995 spreekt hij vanuit Tuzla telefonisch met Karremans.²⁹⁶

De heer **Pronk**: (...) Ik heb vanuit het militaire hoofdkwartier in Tuzla gebeld. Ik heb hem, zoals je dat doet, sterkte gewenst. Ik heb hem meegedeeld dat ik er was en gevraagd of ik iets zou kunnen doen. Uiteraard kon dat niet. Ik heb hem gevraagd naar de situatie ter plekke en met name of hij wist wat er was geworden van de jongens en mannen die waren weggehaald en in het stadion waren ondergebracht. Wij hadden namelijk in het kader van die lotsverbondenheid de toch min of meer uitdrukkelijke veronderstelling gehanteerd dat als die mensen zouden zijn weggehaald, ze zouden zijn begeleid en weer teruggekomen zouden zijn. Overste Karremans zei mij toen: ik weet dat niet; ik heb geen informatie over hen. Verder zei hij dat hij geen instructie had ontvangen om het vertrek van de Nederlandse militairen uit te stellen, totdat zij weer terug zouden zijn. Dat was eigenlijk de eerste keer dat ik mij realiseerde dat er iets wrong in de uitvoering van datgene wat ik in ieder geval had gepercipieerd als de uitkomst van de vergadering van de raad, te weten lotsverbondenheid. [Heeft u hem dat toen ook overgebracht?] Ja. Ik stond regelmatig in telefonisch contact met de collega's in Den Haag. Ik heb dat zo snel mogelijk doorgebeld naar Den Haag. Ik heb contact gehad met collega Kok en collega Van Mierlo. (...) De jongens en mannen waren al weg! Die waren in het stadion. Overste Karremans zei tegen mij dat hij niet de instructie had om te wachten met het vertrek van de Nederlandse militairen, totdat die vluchtelingen teruggebracht waren. Hij zei dat hij die instructie niet had. Ik kan hem dan niet iets anders meedelen. Ik kan zijn interpretatie van de instructie alleen maar terugkoppelen naar degene die die instructie heeft gegeven. Het was niet aan mij – dat zou echt verkeerd zijn geweest – om zijn interpretatie van de door hem ontvangen instructie zelf in een gesprek ter discussie te stellen. Die positie had ik niet. Ik heb op 15 juli vanuit Tuzla met zowel collega Kok als met collega Voorhoeve gebeld. [Zij zeiden] dat zij dit zo spoedig mogelijk zouden opnemen met de VN-militairen in Sarajevo. Dat was een adequate reactie. Ik heb in die gesprekken ook gesproken over wat zich afspeelde in het kader van de onderhandelingen. Men probeerde, onderhandelingen te laten voeren via Belgrado en daar hoge militaire VN-functionarissen bij te betrekken. Dit element zou daar dan mede aan de orde worden gesteld. Dat was adequaat.

Voorhoeve herinnert zich telefoongesprekken met Pronk en zegt daarover:

De heer **Voorhoeve**: Ik kan dat niet goed plaatsen, want het telefoontje van de heer Pronk was volgens mij op de 16e. De deportatie door Mladic was aan het eind van de 13e al voltooid. De heer Pronk verkeerde toen waarschijnlijk nog in de veronderstelling dat het nog gaande was. De instructies om niet aan [de scheiding van mannen en vrouwen] mee te werken en zo goed mogelijk op de mensen te letten, waren al veel eerder uitgegaan. Ik

²⁹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2837.

²⁹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2765.

herinner mij uit het telefoongesprek met de heer Pronk dat hij er de nadruk op legde dat er internationale waarnemers het gebied in moesten. De heer Van Mierlo en ik waren daarmee volop bezig. Wij waren het er ook helemaal mee eens. Het had geen zin om op dat moment, op de 16e, de instructies nog eens te herhalen. Inmiddels waren alleen Dutchbat en 59 gewonden er nog maar. Het ging erom, ogen en oren in het gebied te hebben om te zoeken naar ontbrekende mannen

(...) Ik denk dat de heer Pronk zei: wij mogen daar niet weggaan voordat de internationale waarnemers er zijn. Dat is ook logisch. Het probleem was dat Mladic niemand binnenliet. Die keuze lag zo niet voor. Er moesten zo snel mogelijk internationale waarnemers naar binnen. Daarnaast zat Dutchbat er nog om te proberen voor de gewonden te zorgen. Dutchbat had toen geen zicht meer op de vluchtelingen en de mannen. De aanwezige Dutchbatters hadden wel informatie over executies waarover zij hadden vernomen of die zij hadden gezien rondom Potocari. Volgens het NIOD zijn daar tussen de 100 en 400 mensen gedood. Dutchbat had geen kennis van en zicht op de grote stroom mannen die de enclave had verlaten en daarna door Mladic gevangen was genomen.

Kok herinnert zich de telefoontjes van Pronk ook.

De heer **Kok**: Hij [Pronk] heeft in ieder geval gebeld. Ik meen dat in dat telefoongesprek vooral de waarneming van Pronk dat er mogelijk erwijs toch ernstige misdrijven hadden plaatsgevonden op een te grote schaal, centraal stond. Als u mij vraagt, in één zin samen te vatten wat er echt uitspringt, dan is het dat geweest. [Ik wil vaststellen of Pronk met u heeft gesproken over zijn gesprek met Karremans en met name over het punt dat de lotsverbondenheid waar eerder die week in de ministerraad over was gesproken hem niet was geworden.] Dat is kort aan de orde geweest en daarover heb ik vervolgens contact met Voorhoeve gehad met de mededeling: hier zit in de beleving van collega Pronk een haakje los, wil je dat voor mij uitzoeken, want dat is belangrijk voor jezelf en ook voor later dat dit goed wordt nagegaan. Dat heeft Voorhoeve verder betrokken bij zijn vervolgoverwegingen en -activiteiten.

(...) Ik denk dat vooral het accent lag op: weet je het zeker? De vermoedens of de gissingen dat dit mogelijk aan de orde was geweest, waren duidelijk in zijn richting uitgesproken. Een vermoeden aanhoren, is iets anders dan het overnemen daarvan en dit als bericht met het zware woord «genocide» erbij naar buiten brengen. Het was meer een reflectie op basis van de vraag of hij het zeker wist. Het ergste is mogelijk, maar kun je dit ook echt bevestigen of blijft het een gissing die mogelijk erwijs waar is, maar toch een gissing blijft, een veronderstelling? In die sfeer hebben wij even contact met elkaar gehad. Nee, [er ging geen advies van uit om daarover wat terughoudend te zijn], ik denk dat die woorden op zichzelf voldoende aanleiding zouden kunnen hebben gevormd om extra voorzichtig te zijn bij het voor je rekening nemen van een veronderstelling van anderen. Daar was niet een bijzonder advies in die richting aan vooraf gegaan.

Op basis van zijn gesprekken met vertegenwoordigers van de VN, NGO's, de Bosnische regering en de vluchtelingen uit Srebrenica nemen de zorgen van Pronk over de duizenden afwezige Bosnische mannen toe.

De heer **Pronk**: Na mijn aankomst in Tuzla heb ik gesprekken gevoerd met de militairen in Tuzla zelf, de autoriteiten van de gemeente en de stad, de autoriteiten van de provincie, het Rode Kruis, UNHCR en een aantal andere instellingen. Kortom: met iedereen die ik te pakken kon krijgen. Ik voerde die gesprekken in aanvulling op mijn gesprekken met de vluchtelingen. Ik deed dat met behulp van een tolk en in aanwezigheid van een mijn medewerkers van het departement, zonder dat er pers en militairen bij waren. Ik heb die gesprekken gevoerd bij de aankomst in bussen van de vluchtelingen. Die bussen stopten op het vliegveld en daar stapten deze mensen uit. Ik heb verder gesprekken gevoerd met vluchtelingen die er al enige tijd zaten. Sommigen een paar dagen. Er waren ook vluchtelingen vertrokken vanaf het vliegveld naar andere opvangplekken, omdat het aantal vluchtelingen op het vliegveld te groot werd. (...) Die indruk werd bovendien zeer sterk bevestigd door het feit dat er alleen maar vrouwen en jonge kinderen waren. Men vertelde mij ook dat de mannen waren geselecteerd en weggehaald. Bovendien was er het schieten. Ik luisterde naar de vluchtelingen zelf die zeiden: onze mannen worden

vermoord. De vrouwen hebben mij niet verteld dat zij dat zelf hadden gezien. Het was de enige conclusie die je kon trekken als je daar ter plekke was. De enige conclusie ook die paste bij de geschiedenis van het desbetreffende gebied. Als je zou wachten totdat je het zelf zou hebben gezien, zou je veel en veel te laat zijn geweest. Je moest dus zo spoedig mogelijk die conclusie trekken. Die conclusie drong zich ook op. Er was geen andere conclusie mogelijk. Die conclusie heb ik pas 18 juli publiekelijk gemaakt. Op de vijftiende heb ik mijn conclusie uiteraard al doorgegeven aan Den Haag. Ik heb toen gezegd dat alles moest worden gedaan in de onderhandelingen om dat te stoppen. Dat was in overeenstemming met datgene wat wij hadden afgesproken.

(...) Ik heb mijn bevinding dat de mannen en de jongens werden vermoord, uiteraard ook meegedeeld aan de collega's. Het antwoord was: het moet door middel van onderhandelingen op het hoogst mogelijke niveau worden gestopt. Er was geen militaire oplossing meer mogelijk. Dat kon uiteraard niet meer. [Kok vond het] zeer ernstig. Direct contact opnemen zijnerzijds met het VN-contact, zodat het wellicht via Milosevic in Belgrado zou kunnen worden gestopt. De indruk bestond namelijk, ook in Den Haag, dat de enige die Mladic nog kon tegenhouden, Milosevic was.

Hij refereert daaraan in een interview met het NOS Journaal op 15 juli 1995.²⁹⁷ Op 17 juli 1995 maakt hij nog eens vergelijkbare opmerkingen tegenover Nederlandse media. Op 18 juli 1995 zendt NOVA een interview met Pronk uit waarin hij stelt dat er genocide in Srebrenica heeft plaatsgevonden.²⁹⁸ Dit doet Pronk uit eigen beweging, niet op verzoek van Kok.

De heer **Pronk**: (...) De minister-president vraagt nooit aan een minister om het wereldkundig te maken. Daarom zeg ik: uiteraard niet. Ik heb zaterdag in een televisie-uitzending voorzichtig iets verteld over mijn ervaringen en bevindingen. Ik heb toen ook de vrees uitgesproken dat zich iets ergs voordeed. De precieze bewoordingen kan ik mij niet goed herinneren, maar die liggen vast. Het woord «genocide» heb ik publiekelijk pas in een tweede uitzending gebruikt. Dat was de achttiende. Ik heb meegewerkt aan twee televisie-uitzendingen.

Pronk erkent dat Kok terughoudender zou hebben gereageerd.

De heer **Pronk**: Ongetwijfeld. Dat heb ik ook allemaal niet kunnen volgen, omdat ik daar tot mijn oren in de gebeurtenissen zat. Ik volgde niet wat er in Nederland gebeurde. Hij heeft mij ook niet gevraagd om terughoudend te zijn in de publiciteit.

De uitzending veroorzaakt consternatie in Den Haag, mede omdat in de ministerraad en met de Kamer is afgesproken terughoudend te zijn in de media aangezien Dutchbat nog steeds in de enclave zit.²⁹⁹ Voorhoeve is echter minder verbolgen.

De heer **Voorhoeve**: Ik schrok natuurlijk even van dat woord, maar ik had eerder ook zelf al over dat woord nagedacht. Ik denk overigens dat Jacques de Milliano [directeur Artsen zonder Grenzen] de eerste was die het woord genocide in de mond nam. Waarschijnlijk was dat op 14 of 15 juli, maar dat blijkt wel uit krantenpublicaties. Volgens mijn aantekeningen heb ik in die dagen drie telefoongesprekken gehad met de heer Pronk. Hij meldde er hier één, maar wij hebben er drie gevoerd. Deze gingen steeds over hetzelfde onderwerp. Het kan ook zijn dat ik hem heb gebeld om zijn bevindingen te horen. Een van de gesprekken ging over een ander onderwerp, namelijk over mijn vrees dat het scenario-Srebrenica zich spoedig zou herhalen in Zepa. Ik vreesde dat Mladic daar de aanval zou openen. Ik had inmiddels aan de Nederlandse ministerraad voorgesteld om het transportbataljon in te zetten om de bevolking preventief uit Zepa weg te halen, voordat Mladic daar zou toeslaan. Ik heb dat met de heer Pronk besproken omdat hij in het gebied was. Hij zou dit voorleggen aan president Izetbegovic en premier Silajdzic. Wij hebben toen ook telefonisch gesproken over hun reactie. Die luidde: Het is een vorm van preventieve etnische zuivering, je werkt dan in feite mee aan de Servische doeleinden, maar in dit geval kan het niet anders en zijn wij het eens met het Nederlandse voorstel; anders gebeurt er in Zepa hetzelfde als in Srebrenica is gebeurd. Deze telefoongesprekken

²⁹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2838.

²⁹⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 2838.

²⁹⁹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, p. 192.

hebben helaas geen effect gehad, doordat Mladic geen VN-voertuigen het gebied inliet om de bevolking te evacueren.

De woordvoerders in de Tweede Kamer nemen Pronk zijn uitlatingen niet in dank af. Er zijn, zoals hierboven reeds opgemerkt, afspraken gemaakt met de regeringsfracties over terughoudendheid bij publieke optredens. De Hoop Scheffer stelt de schriftelijke vraag of Pronk zich aan deze afspraken heeft gehouden.³⁰⁰ Van Mierlo herinnert zich zo'n afspraak niet maar is ook niet gelukkig met de uitspraken van Pronk.

De heer **Van Mierlo**: Nou, daar is toen geen afspraak over gemaakt. Het parlement is toen geloof ik over [Pronk] heen gevallen omdat hij dat zo zei. Ik moet zeggen dat ik ook niet gelukkig was. Ik vond de mededeling aan mij ontzettend relevant, maar ik was er niet gelukkig mee dat hij het woord ongecorrigeerd de wereld in slingerde. Wij wisten niet in hoeverre er sprake zou kunnen zijn van oorlogspropaganda van de een van de kanten en wij waren bezorgd over het lot van de Nederlandse militairen. Ik was er dus niet zo gelukkig mee. De eerste dag nadat wij met de fractievoorzitters hadden gesproken, hebben wij gevraagd om terughoudendheid. Terughoudendheid omdat er zoveel op het spel stond en wij absoluut geen overzicht hadden van de feiten. Nogmaals, met vermoedens Kijk, als je aan de ene kant aan het onderhandelen bent met een cynicus die net doet alsof hij het Rode Kruis gaat toelaten terwijl de mensen al dood zijn. Ik wil het verwijt wel op mijn nemen dat wij toen niet hadden moeten onderhandelen of zo, maar ik dacht dat dit het enige was dat je kon doen. Er moest onderhandeld worden over Dutchbat, maar ik zei: Dutchbat niet alleen. Als je op die lijn zit, kan je niet tegelijkertijd dingen gaan roepen die je op dat moment nog niet eens kunt waarmaken, namelijk dat er een massamoord plaatsvindt. Ik had dat vermoeden nog niet eens, het vermoeden van «alles over de kling». Maar je kunt niet op twee kaarten tegelijk spelen.

Kok krijgt kritiek van de Kamer te verduren.

De heer **Kok**: In de eerste plaats kreeg ik onmiddellijk de Kamer over mij heen. Op de dag dat Pronk die uitspraken deed, kwamen er Kamervragen van de heer De Hoop Scheffer. Hij is vrijdag weggegaan en dan kan hij Oké. Ik weet ook niet of hij mij nog op die zaterdag heeft gebeld of daarna. Dat ben ik eerlijk gezegd kwijt. Ik kan ook niet meer vinden wanneer dat was. Hij heeft mij in elk geval snel na zijn terugkeer uit Tuzla gebeld. Vreselijk geschrokken natuurlijk. Dat legde iets bloot, maakte iets zichtbaar, al was het nog maar in de vorm van een ernstig vermoeden, waar ik tot op dat moment in die omvang niet van was uitgegaan. Als dat werkelijk op die schaal het geval zou zijn ... Wij hebben dat onmiddellijk betrokken bij het poolen van informatie en het afstemmen tussen collega's in de vorm van de reguliere gesprekken die wij hadden.

(...) In de antwoorden zei ik dat over het algemeen woorden van die strekking Ik heb het nu niet meer precies bij de hand. Ik heb vanmorgen die tekst nog even gezien. Het is een heel kort antwoord. Over het algemeen moet sober en terughoudend met dit soort informatie worden omgegaan, zolang zij nog niet bevestigd is. De uitlatingen van collega Pronk zijn niet in strijd met dit uitgangspunt. Dat is de tweede zin van mijn korte antwoord. Ik neem geen afstand van Pronk. Ik geef wel expliciet aan – omdat de heer De Hoop Scheffer daarnaar gevraagd had – of hier de noodzaak van terughoudendheid gepast is, ook gelet op de wat diffuse omstandigheden. Vervolgens neem ik geen afstand van Pronk. Nou, [dit had] niet echt apart [te maken met de positie van Dutchbat]. Het belangrijkste punt is dat je überhaupt zeker van je zaak moet zijn – later is voldoende gebleken dat wij helaas zeker van ons zaak waren, maar wij spreken weer over dat moment – voordat dit soort dingen zonder verdere adstructie naar buiten worden gebracht. Dat viel samen met het feit dat Dutchbat nog op de *compound* was, maar los daarvan was dit ook een relevante overweging.

Ook bij de VN in Zagreb is men verrast over de melding van genocide.

De heer **De Jonge**: Dat is een aardige vraag. Ik weet de dag niet meer precies, maar het was pas dagen na de val van de enclave. Wij waren 's ochtends vroeg op de standaard-

³⁰⁰ TK 1994–1995, Aangangsels Handelingen 1071.

briefing. Akashi en Janvier werden daarin standaard gebriefd op basis van de rapportages van die nacht. Ik was daar altijd bij, ik moest dat zelfs doen. Een van de anderen die altijd een stuk van de briefing voor hun rekening namen, de man van de press and information office, gaf hun aan wat de berichten van de afgelopen nacht in de buitenlandse pers waren geweest. Die meldde daar dat een minister Pronk op dat moment in Tuzla het woord «genocide» in de mond had genomen. Akashi was daar hoogst door verrast. Dat weet ik, omdat hij iets mompelde van: ik moet my friend Pronk maar eens bellen, want ik moet weten hoe hij daaraan komt en wat zijn achtergrond is. Op basis daarvan bereedeneer ik nu dat wij tot dat moment niet in rapportages of andere berichten harde signalen hadden gekregen over misdaden.

De volgende dag vindt Pronk echter bijval van generaal Nicolai die stelt dat er wel degelijk sprake is van genocide, maar dat alleen nog onduidelijk is op welke schaal die heeft plaatsgevonden.³⁰¹

4.5.4 Verdere inspanningen van de VN

Het woord lotsverbondenheid of een vergelijkbare term valt tijdens de val van Srebrenica, meer in het bijzonder tijdens de reeks van vergaderingen over een passende reactie van UNPROFOR, in het UNPF-hoofdkwartier in Zagreb niet. In Zagreb richt de aandacht zich in eerste instantie op de evacuatie van Dutchbat. Op 11 juli 1995 rond 18:30 uur vindt er overleg plaats tussen Janvier en Akashi over de situatie in de enclave.³⁰² Met zijn gesprekken met Voorhoeve over de evacuatie van Dutchbat in het achterhoofd, doet Akashi de suggestie Dutchbat eventueel met geweld te ontzetten.³⁰³ Janvier acht dit «out of the question». Zowel Akashi als Janvier concluderen dat er geen andere optie is dan dat moet worden onderhandeld met zowel de Bosnische Serviërs als de Bosnische regering.³⁰⁴

Op de avond van 11 juli 1995 meldt Akashi aan New York dat hij Dutchbat wil instrueren om in de enclave te blijven totdat er onderhandelingen zijn gevoerd over het vertrek van de bevolking. Pas wanneer er een regeling voor het vertrek van de vluchtelingen is, wil Akashi onderhandelen over het vertrek van Dutchbat.³⁰⁵

De heer **Voorhoeve**: Uit het NIOD-rapport begrijp ik dat de politieke leiding van de VN, zoals vertegenwoordigd in Zagreb, en ook de militaire leiding van de VN de eerste dagen na de val niet echt waren gespitst op het risico dat er massamoorden zouden plaatsvinden. Pas na enige dagen werden er vragen gesteld en komen er rapportages in de internationale pers. Dan stuurt de heer Kofi Annan een vraag aan de heer Akashi wat er eigenlijk aan de hand is. Dan zijn wij al een aantal dagen verder. Uit het NIOD-rapport blijkt ook dat er binnen de Amerikaanse lijn omstreeks de 19e juli een rapportage is waarin staat dat er misschien wel eens enkele duizenden mannen zouden kunnen zijn vermoord. Het is allemaal veel te langzaam gegaan. De enige verklaring die ik daarvoor heb is, dat de kwaadaardigheid van de Servische militairen ontzettend is onderschat. Waarschijnlijk redeneerden veel mensen: zij zullen grote aantallen krijgsgevangenen maken, maar die gaan zij uitonderhandelen. Dat zijn onderhandelingsobjecten. Om daar de mitrailleur op te zetten, was zo'n waanzinnige misdaad, dat een groot aantal mensen daarover het hoofd zal hebben geschud.

Voorhoeve stuurt in de middag van 11 juli 1995 CDS Van den Breemen en plv. BLS Van Baal naar Zagreb voor overleg met Janvier.

De heer **Voorhoeve**: Er moet daar ter plekke bij degene die de bevelen formuleert – Janvier – en die vervolgens afdalen in de VN-lijn, op de kritieke momenten een gezaghebbende Nederlander zijn die dat met Janvier kan bespreken. Toen de enclave vallende was of viel op de 11e, is Van den Breemen naar Janvier gevlogen en hij is op de 12e 's

³⁰¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2840.

³⁰² NIOD, «Srebrenica», pp. 2432–2433.

³⁰³ NIOD, «Srebrenica», p. 2432.

³⁰⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2433.

³⁰⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2438–2439.

morgens vroeg weer teruggekeerd. Hij heeft die avond nog met Janvier gesproken, maar toen was de enclave al gevallen.

(...) Ik weet niet precies of wij hier kunnen wijzen naar iemand die het initiatief ergens toenam. Het overleg leidde tot de conclusie: Dutchbat dient zo goed mogelijk voor de vluchtelingen te zorgen, humanitaire hulp te geven, de situatie overeind te houden en mensenlevens te redden waar dat kan. Ergens aan het begin van die avond – ik weet niet precies hoe laat dat is geweest – is er een instructie van UNPROFOR naar de heer Karremans gegaan, getekend door generaal Gobilliard, waarin een aantal punten staan waaraan de heer Karremans zijn instructies ontleende. Dit is de bekende instructie ten aanzien waarvan hij op een aantal punten zegt: dat kan niet meer.

Wanneer Van den Breemen en Van Baal op de avond van 11 juli 1995 arriveren, is Srebrenica inmiddels gevallen. In zijn brief aan de enquêtecommissie legt Van den Breemen uit dat «De reis naar Zagreb werd ingegeven door de algehele verslechterde situatie en de dreigementen die door de Serven waren uitgesproken. De vraag deed zich o.a. voor: wat is nu verstandig? Doorvechten of onderhandelen? Hoe loopt het met de gevangen genomen Dutchbatters af? Hoe moeten wij nu met deze «oorlog» omgaan? Dit alles had toch niets meer met een blauwe vredesoperatie te maken. Dit was oorlog. Als we willen doorvechten, wat waren dan de mogelijkheden en de risico's? Waarom zo moeilijk met luchtsteun? Dutchbat moest toch in alles worden geholpen? Had doorvechten wel zin? Moest er niet ogenblikkelijk onderhandeld worden? Ook de evacuatiemogelijkheid van Dutchbat kwam aan de orde. Bij al die vragen speelde de veiligheid van Dutchbat een prominente rol. Immers dit scenario ging ver uit boven dat van het risicoprofiel van een blauwe vredesoperatie. De Minister was in Nederland uiteindelijk de primaire eindverantwoordelijke voor de veiligheid van de eigen mensen. Dat werd sterk gevoeld. Op mijn voorstel heeft de minister besloten dat ik de situatie in de context van de gevoerde discussies met Janvier ging bespreken. Ik heb van de van de minister verder geen specifieke richtlijnen ontvangen. Ook daarna niet tijdens de avond en de nacht. Na een verschrikkelijke vliegreis hoorden wij bij aankomst op het vliegveld in Zagreb dat Srebrenica was gevallen. Dat kwam toch als een schok en een verrassing. Na een eerste reactie die ik niet zal herhalen probeer je uit te vinden hoe de situatie is.»³⁰⁶

Van Baal licht het bezoek aan Zagreb tijdens zijn verhoor door de commissie desgevraagd toe.

De heer **Van Baal**: Wij reisden naar Zagreb omdat er in de ochtend een dramatische wending plaatsgreep. Wij hoorden dat de blocking positions waren omtrokken en dat Servische eenheden heel dicht tegen Srebrenica aan waren gekomen en zelfs in de stad aanwezig zouden zijn. In een bespreking om elf uur met onder anderen de minister heb ik gezegd dat ik ervan overtuigd was dat Mladic het heft in eigen hand ging nemen en de hele enclave ging aanvallen. Als dat het geval zou zijn, zou het eerste gedeelte van onze taakuitvoering niet langer meer mogelijk zijn, namelijk het door aanwezigheid, door afschrikking voorkomen dat een aanval op de enclave plaatsvindt. Als die taak niet meer mogelijk is, moesten wij terugvallen op onze tweede taak, de bescherming van de burgerbevolking. Wij hebben met elkaar afgesproken dat wij de lijn zouden volgen dat de taakuitvoering gericht zou worden op het beschermen van de bevolking en dat wij dat zolang mogelijk zouden doen, ook rekening houdend met het feit dat het leveren van gevechten op dat moment niet of nauwelijks zinvol meer was. Het onnodig laten vallen van slachtoffers zou dan niet meer aan de orde zijn. Een derde punt was dat wij er rekening mee moesten houden dat wij in een situatie terecht zouden komen waarin Dutchbat met de bevolking zou moeten evacueren naar het territorium van de MKF. Dat waren de

³⁰⁶ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

conclusies uit de vergadering met de minister die wij hebben meegenomen naar generaal Janvier in Zagreb. Op basis van die conclusies hebben wij de gesprekken met hem gevoerd.

De instructies van de Nederlandse regering inzake de veiligheid van Dutchbat blijken op dat moment te zijn achterhaald. Ook het kabinet is in de ministerraadsvergadering inmiddels tot die conclusie gekomen. De CDS en de plv. BLS treffen in Zagreb «een sfeer van ontredde» aan.³⁰⁷ Volgens Van den Breemen komen zij tijdens hun gesprek met Janvier al snel tot de conclusie dat het lot van de vluchtelingen voorrang verdient boven een snel vertrek van Dutchbat. In zijn brief licht Van den Breemen dit nader toe: «In het gesprek, dat uiteindelijk ook in chaotische omstandigheden plaats vond (HQ UNPROFOR was/werd aangevallen) ben ik niet meer teruggekomen op de niet verleende luchtsteun op de 10e. De aandacht ging meteen uit naar de actuele situatie. Het bleek dat gen Janvier en zijn staf de tijd die ze sinds de val hadden gehad inmiddels hadden besteed aan overleg en analyse. Het was kennelijk zijn eerste intentie geweest Dutchbat er zo snel mogelijk uit te halen in verband met het gevaar van gijzeling (dit gevaar had hij al eerder onderkend naar aanleiding van een discussie met Mladic, die tegen hem had gezegd dat de enclaves gebruikt zouden worden als gijzelobject om de inzet van de RRF te voorkomen). Dit strookte met mijn eerste reactie. Daarvoor moest echter gezocht worden naar een alternatief voor de bescherming van vluchtelingen. Die bleek er nog niet te zijn. UNHCR kon het niet was kennelijk gebleken en de inzet van de Rapid Reaction Force duurde te lang. Andere mogelijkheden waren er ook niet. Conclusie: Dutchbat moest blijven zolang er geen oplossing was voor de vluchtelingen. De vluchtelingen konden niet onbeschermd achterblijven. Ik begreep zijn redenering en was het ermee eens. Het beeld, dat ik in de loop van de avond en de nacht, naarmate de informatie binnenkwam, steeds meer gestalte zag krijgen was een complete chaos met tienduizenden zonder voedsel, drinken en sanitaire voorzieningen en een verzwakt Dutchbat aan het eind van zijn latijn. Daarnaast Serven die het voor het zeggen hadden en elk moment konden prijschietsen. Verder geweld gebruiken had geen enkele zin vond ook gen Janvier. Onmiddellijk overleg/onderhandelen was dus nodig. Bij het weggaan heb ik nog specifiek gepleit voor overleg op het hoogste niveau. Dat vond Janvier ook. Er moest dus een staakt het vuren komen. Dutchbat blijft; humanitaire hulp; voorbereiden evacuatie. Dit alles had de porté gezien de humanitaire toestand en ook de dreiging van de Serven, die elk moment alles konden doen, dat uiteindelijk de vluchtelingen alsmede Dutchbat zouden moeten evacueren.»³⁰⁸

Van Baal beaamt tijdens zijn verhoor de reconstructie van Van den Breemen.

De heer **Van Baal**: (...) Generaal Van den Breemen leidde de gesprekken. Ik was erbij en ik heb mijn bijdrage kunnen leveren. De insteek was gelijk. Wij hebben natuurlijk ook nog gesproken over het idee om gewapenderhand de enclave te heroveren. Die suggestie is vanuit Parijs gedaan. Generaal Janvier en generaal Van den Breemen zagen daar absoluut geen realistische mogelijkheden voor. Er zijn drie opties aan de orde geweest. In de eerste plaats de optie waarin Dutchbat de enclave verlaat omdat het bataljon zijn taken niet meer kan uitvoeren. In de tweede plaats de optie waarin Dutchbat zich gewapenderhand verzet. In de derde plaats de optie waarin Dutchbat gezamenlijk met de bevolking dan wel na de bevolking evacueert. Alles overwegende is eenduidig gekozen voor optie 3. Wij hebben gezegd: Dutchbat heeft als taak de bevolking te beschermen en de humanitaire hulpver-

³⁰⁷ NIOD, Srebrenica», p. 2441.

³⁰⁸ Brief van H.G.B. van den Breemen d.d. 5 november 2002 aan de enquêtecommissie (bijgevoegd bij verslagen openbare verhoren).

lening te realiseren. Dutchbat en de bevolking zullen gezamenlijk, dan wel na elkaar evacueren. Dat is als zodanig overeengekomen met generaal Janvier. Gedurende de besprekingen met generaal Janvier, die vrij lang geduurd hebben, is in Zagreb vanuit Sarajevo steeds meer informatie binnengedruppeld over de actuele situatie zoals overste Karremans die meldde. Er kwamen meldingen over aantallen vluchtelingen, de situatie rondom Potocari, het ontbreken van weerbare mannen – een van de eerste meldingen was dat er alleen maar vrouwen, kinderen en ouden van dagen waren – en later op de avond kwam er een kort verslag van de eerste bespreking die overste Karremans had met de Serven. Op basis daarvan zijn in goed overleg met generaal Janvier een aantal afspraken gemaakt. Dutchbat zou met het bataljon evacueren. Het evacueren van 27 000 mensen was een majeure operatie. Er zou eerst voor gezorgd moeten worden dat de humanitaire situatie in beeld werd gebracht en dat er humanitaire hulp zou komen. Daarvoor heeft Janvier het hoofd van UNHCR in Zagreb verzocht om zo spoedig mogelijk twee afgevaardigden van UNHCR in de enclave te krijgen om ervoor te zorgen dat overste Karremans de juiste richtlijnen zou krijgen en dat hij te horen zou krijgen hoe hij moest omgaan met deze stroom vluchtelingen rondom Potocari. Het accent werd toen eigenlijk verlegd van de militaire operatie van UNPROFOR naar de problematiek van de vluchtelingen. UNHCR was in Bosnië de eerstverantwoordelijke voor de vluchtelingen. Janvier heeft heel nadrukkelijk gezegd dat het die organisatie was die in eerste aanleg moest zorgen voor humanitaire hulp, zodat de vluchtelingen daadwerkelijk verplaatst konden worden naar de MKF. Dat moest uitonderhandeld worden.

Ook Akashi en Smith zijn de mening toegedaan dat de nadruk nu moet worden gelegd op de hulp aan de vluchtelingen, niet meer op het vertrek van Dutchbat. De NAVO blijft echter nog tot en met 13 juli 1995 studeren op mogelijkheden om Dutchbat al dan niet gewapenderhand uit de enclave te bevrijden.³⁰⁹

Op 11 en 12 juli 1995 vindt op verzoek van Frankrijk en Nederland een spoedzitting van de Veiligheidsraad plaats. In de voorbereiding daarvan wordt de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger bij de VN, Biegman, nauw betrokken. Zowel het lot van Dutchbat als dat van de vluchtelingen staan daarbij centraal.

De heer **Biegman**: Dat waren twee prioriteiten die goed gelijk opgingen. De veiligheid van de Nederlandse militairen kwam meer ter sprake in de Veiligheidsraad. Dat was de tijd dat ik in die contactgroep gehaald werd en bij allerlei overleg over de vraag wat er in de resolutie moest worden gezet. Dat is dan weer wat de Veiligheidsraad doet, een resolutie schrijven. Die resolutie ging over veroordeling van de Serven, terugtrekking, wederinstelling van de safe area, enzovoorts.

De zitting leidt tot Veiligheidsraadsresolutie 1004.

De heer **Biegman**: Er stond een paragraaf in waarin het gebruik van bepaalde middelen werd voorgesteld, hetzij «all necessary means» (dat kun je als een oorlogsverklaring opvatten, alles wat je maar kunt verzinnen, mag je erin steken), hetzij «all available means» en dat laatste is het uiteindelijk geworden. Nederland was nogal behoedzaam en zei: Het zit er niet erg in dat die enclave met succes kan worden heroverd; wij willen die Serven niet bozer maken dan zij al zijn. Ik weet niet waarom zij boos zouden moeten zijn, maar goed.

(...) Dutchbat kwam vooral ter sprake bij deze resolutie. De veiligheid van de vluchtelingen die mij persoonlijk enorm hoog zat, kwam meer ter sprake in het overleg met het VN-secretariaat in pogingen om hetzij het Rode Kruis hetzij UNHCR bij die vluchtelingen betrokken te krijgen.

Resolutie 1004 wordt op 12 juli 1995 aangenomen. Daarin wordt onder meer een herstel van integriteit van de enclave geëist.³¹⁰ De agressieve toonzetting wekt verwondering bij UNPROFOR en veel troepenleverende

³⁰⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2433–2437.

³¹⁰ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 329, p. 77.

landen.³¹¹ In de praktijk stuurt de VN aan op overleg met de Bosnische Serviërs om de in de resolutie verwoorde humanitaire doelstellingen te verwezenlijken.

Hoewel het lot van de vluchtelingen dus bepalend is voor de positie van Dutchbat, wordt ook binnen de VN al wel verder nagedacht over de evacuatie van het bataljon. Daarbij is een belangrijke vraag wat er met het materieel moet gebeuren. In de dagen tijdens en na de val van de enclave zijn al verscheidene pantser- en terreinwagens, persoonlijke uitrustingsstukken en wapens in handen van de Bosnische Serviërs gevallen. Vooral bij de VN heerst de angst dat deze door de Bosnische Serviërs zullen worden misbruikt voor oorlogsdoeleinden.³¹² Hoewel ook het Ministerie van Buitenlandse Zaken deze mening is toegedaan, staat voor Voorhoeve en zijn militaire adviseurs een heelhuidse terugkeer van de manschappen voorop.³¹³

Ook nadat de vluchtelingen op 13 juli 1995 uit de enclave zijn geëvacueerd, blijft de zorg bestaan voor de duizenden naar Bratunac en het omliggende gebied gebrachte mannen. Deze zijn zowel uit Potocari weggevoerd als gevangen genomen tijdens de uitbraak uit de enclave op 11 juli 1995. Er wordt in Nederlandse diplomatieke (Biegman, Van Mierlo) en militaire kringen (Van den Breemen) hard gewerkt aan duidelijkheid over hun lot.³¹⁴ Van Mierlo dringt er bij EU-onderhandelaar Bildt op aan de Bosnische Serviërs en de Joegoslavische regering hiertoe verder onder druk te zetten. Uit Zagreb wordt echter weinig vernomen. Naar aanleiding van berichten in de media, stuurt OSG Annan een memo op hoge poten aan Akashi, met het verzoek om opheldering.³¹⁵

Het is de internationale gemeenschap niet bekend dat al in de dagen voor 14 juli 1995 de Bosnische mannen allemaal door de Bosnische Serviërs uit Bratunac zijn weggevoerd.³¹⁶ Niettemin wordt door de VN in Zagreb en Sarajevo, alsmede in Den Haag intensief overlegd of, en zo ja hoelang, Dutchbat in de enclave dient te blijven zolang er nog geen internationaal toezicht is op de vastgehouden mannen.³¹⁷ De VN en de internationale humanitaire organisaties ondernemen in de dagen na 13 juli 1995 pogingen om toegang te krijgen tot de vermiste mannen.³¹⁸ Artsen zonder Grenzen meldt op 15 juli 1995 dat er enkele honderden, en op 16 juli 1995 7000 Bosnische mannen, in het voetbalstadion van Bratunac aanwezig zijn.³¹⁹ Ook UNPROFOR zet in samenwerking met UNHCR een zoektocht op touw. Zowel UNPROFOR en andere VN- en internationale organisaties als de NGO's krijgen echter geen toestemming van de Bosnische Serviërs voor toegang tot het gebied.³²⁰ Het Internationale Rode Kruis is huiverig om zich op voorspraak van de VN toegang te verschaffen tot Bosnisch-Servisch gebied omdat het bang is de schijn te wekken dat het als een politiek instrument wordt beschouwd.³²¹ Wel onderneemt de organisatie op 12 en 16 juli 1995 zelfstandig pogingen om toegang te krijgen tot de vermiste mannen.³²² Deze pogingen hebben geen succes.

Het VN-hoofdkwartier in Zagreb is, nu de vluchtelingen uit de enclave zijn weggevoerd, voorstander van een spoedig vertrek van Dutchbat. Het bataljon zal anders als gijzelaar kunnen worden gebruikt tegen een mogelijk VN-optreden wanneer de Bosnische Serviërs Zepa en Gorazde willen oprollen.³²³ In geval van een vertrek van Dutchbat is volgens de VN wel de aanwezigheid van UNMO's, het Internationale Rode Kruis en de UNHCR noodzakelijk. Ook de Nederlandse regering hanteert deze lijn.³²⁴

³¹¹ UN, «The Fall of Srebrenica», par. 339, p. 78.

³¹² NIOD, «Srebrenica», p. 2442.

³¹³ NIOD, «Srebrenica», pp. 2443, 2445.

³¹⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2445–2449.

³¹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2802.

³¹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2444.

³¹⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2445–2449.

³¹⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2582–2587.

³¹⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2584.

³²⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2584–2585.

³²¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2583.

³²² NIOD, «Srebrenica», p. 2584.

³²³ NIOD, «Srebrenica», p. 2445.

³²⁴ NIOD, «Srebrenica», p. 2447.

Op 15 juli 1995 hebben de co-voorzitters (Bildt en Stoltenberg) van de International Conference on the Former Yugoslavia (ICFY), alsmede Akashi en generaal Smith een ontmoeting met president Milosevic en generaal Mladic in Belgrado. Smith tast in het duister wat betreft het lot van de Bosnische mannen.

Mr **Smith**: We had no better picture at that stage, not least because the woman and children had all been evacuated, if I recall correctly. We were not getting the reports from the people who had been on the buses with them. The only evidence we were able to collect was from the battalion within its camp. Certainly, we had no understanding of the murders that had happened.

Hij stelt de zaak van de verdwenen mannen wel aan de orde bij Mladic.

Mr **Smith**: Very much so! He said we could have access to them. I argued that the ICRC and the UNHCR should be given access to those people. At the time we knew of plus or minus 2000 men who had been taken to Bratunac and who were held there in a football stadium. It is those people that I demanded access to, on behalf of the Red Cross. Yes, I had a fairly aggressive argument. I was told by Mr Akashi and Mr Bildt: go and talk to Mr Mladic. Indeed, Mr Milosevic told Mr Mladic the same thing: go and do this and sort out the issues of UNPROFOR as to freedom of movement, access to these people, the recovery of Dutchbat etcetera.

Van Mierlo neemt contact op met Bildt om te pleiten voor Dutchbat en het onzekere lot van de Bosnische mannen. Hij vraagt Bildt bij de vergadering in te brengen dat met de terugtrekking van Dutchbat moet worden gewacht tot het bewijs er is dat hulporganisaties bij de Bosnische mannen aanwezig zijn.

De heer **Van Mierlo**: Aanvankelijk was dat de bedoeling. Ik heb een paar keer met Bildt gebeld. De eerste keer om hem te rapporteren over hoe wij er tegenaan keken. De tweede keer was op een zaterdag. Bildt zat op de Amerikaanse ambassade in Belgrado. Hij had toen – niet daar, ik weet niet waar – een bijeenkomst waar Mladic, Milosevic, Karadzic, Bildt, Stoltenberg en Smith aan tafel zaten. Daar is dus door Bildt gezegd wat ik hem heb gezegd, namelijk dat wij niet weg zouden gaan als wij niet zeker wisten dat de vluchtelingen veilig waren. Dat wil zeggen dat ze meekunnen of dat het Rode Kruis of UNHCR ze onder controle heeft. Dat is toen gezegd. Mladic heeft gezegd dat hij dat inwilligde. Ik heb hier een notitie van mijn man uit de bunker waarin het verslag staat van die bijeenkomst met alles erbij. Die notitie begint met: Deze bijeenkomst is geheim. Niet alleen de afspraken zijn geheim. Ook het feit dat hij is gehouden, is geheim.

Deze pogingen hebben echter geen succes.

Mr **Smith**: (...) What had been reported was the outcome of a conversation with me again pursuing the demands for access, but I also continued my demand to find out what had happened to all these people who had broken out. If I remember it correctly, it was the 24th Division, which in my head was an armed body of men, who had broken out of the pocket, trying to get to Tuzla.

Smith heeft er weliswaar geen vertrouwen in dat Mladic zich aan het akkoord zal houden maar heeft evenmin alternatieven.

Mr **Smith**: No. I had no reason to trust him [Mladic] at all, but there was not much I could do about it at that stage, except to carry on as I was.

Van Mierlo schetst dat het voortouw ligt bij de VN.

De heer **Van Mierlo**: Er zit hier een beetje een probleem. Je moet vaak kiezen tussen overleggen en contesteren. Er was zo ontzettend veel wantrouwen, hoewel er niet de gedachte was dat er meteen een dergelijke massamoord zou plaatsvinden. Er was zoveel wantrouwen vanwege de wreedheden die men gewend was op elkaar uit te oefenen. Hier zitten – ik heb Akashi nog niet genoemd he? -Milosevic, Mladic, Akashi, Bildt, Smith en Stoltenberg bij elkaar. De hele UN-top zit daar dus. Alle verantwoordelijken aan de kant van de Serven zitten er ook. En die maken deze overeenkomst. Daar mik je dus op. Je denkt dat er een zekere veiligheid is. Het is vastgesteld. Vervolgens wordt wel gezegd dat de bijeenkomst zelf en de afspraken die er zijn gemaakt, geheim zijn. Met andere woorden, het wordt heel moeilijk en raar om internationaal aan de bel te trekken. Je trekt aan de bel terwijl je absoluut geen enkel feit met zekerheid kan melden. Je wist ook niet waar de bel anders kon staan dan hier, hier zit de wereld aan tafel!

Van Mierlo vraagt zich af of Nederland meer had kunnen doen.

De heer **Van Mierlo**: Ik moet toegeven dat wij toen weer opnieuw hebben gedacht dat je een afspraak kon maken met deze mensen. Als Milosevic er zelf bij zit Het komt toch niet in je hoofd op dat het zover gaat dat daar aan tafel mensen zitten die weten dat toen al iedereen dood was? Dat was de situatie! Je kunt het je niet voorstellen dat het zover gaat. Dat geeft een verlamming. Ik moet eerlijk zeggen dat de vraag of wij meer hadden kunnen doen en of wij alles hebben gedaan wat wij konden, mij nog bezig houdt. Ook in de voorbereiding op dit gesprek zat ik te piekeren over die vraag. Het is niet bevredigend dat je niets kunt doen en dat je nu achteraf weet wat er allemaal gebeurd is in die tijd. Ik kan niets bedenken. Ik moet heel eerlijk zeggen dat ik nu nog niets kan bedenken dat wij toen hebben nagelaten waardoor wij één mensenleven hadden kunnen redden.

De vergadering van 15 juli 1995 in Belgrado leidt tot een akkoord over de toegang van het Internationale Rode Kruis (ICRC) tot de gevangenen Bosnische mannen en het vertrek van Dutchbat. Op 16 juli 1995 stelt Nicolai de Nederlandse regering van de overeenkomst op de hoogte.³²⁵

Op 19 juli 1995 finaliseren en ondertekenen Smith en Mladic een overeenkomst. De overeenkomst houdt in dat:³²⁶

- het ICRC de volgende dag alle «reception points», centra waar mannen gevangenen worden gehouden, mag bezoeken;
- het UNHCR en de humanitaire hulpkonvooien toegang krijgen tot Srebrenica;
- de gewonden in Potocari en in het ziekenhuis in Bratunac worden geëvacueerd;
- het materieel en wapens van Dutchbat door de Bosnische Serviërs worden teruggegeven;
- de verplaatsing van Dutchbat uit Srebrenica in de middag van 21 juli 1995 zal beginnen wanneer de evacuatie van de burgerbevolking is afgerond.

Tijdens deze bijeenkomst op 19 juli 1995 is Smith nog steeds onwetend van de moorden op de Bosnische mannen.

Mr **Smith**: No. What had been reported was the outcome of a conversation with me again pursuing the demands for access, but I also continued my demand to find out what had happened to all these people who had broken out. If I remember it correctly, it was the 24th Division, which in my head was an armed body of men, who had broken out of the pocket, trying to get to Tuzla.

Op 13 juli 1995 ontvangt Karremans instructies van luitenant-kolonel De Ruiters van UNPROFOR in Sarajevo over de te voeren onderhandelingen met Mladic ten aanzien van het vertrek van Dutchbat.³²⁷ Hij heeft echter weinig invloed op de onderhandelingen omdat deze op enkele niveaus

³²⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2448.

³²⁶ «Agreement between general Smith and general Mladic», 19 July 1995; UN, «The Fall of Srebrenica», par. 392, pp. 87–88.

³²⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 2449–2454.

boven hem worden gevoerd, zoals op 15 en 19 juli 1995 blijkt. Op 19 juli 1995 komt na de ondertekening van de Smith-Mladic overeenkomst het bericht dat Dutchbat op 21 juli 1995 kan vertrekken. Daarmee wordt niet gewacht totdat er bevestiging is dat het Internationale Rode Kruis conform de Smith-Mladic overeenkomst bij de gevangen Bosnische mannen is geweest. Omdat Smith op dat moment in Londen verblijft voor de conferentie aldaar, neemt Nicolai de honneurs waar om toe te zien op de terugtrekking van het Nederlandse bataljon. Daarbij moet echter het materieel dat tijdens en na de val door de Bosnische Serviërs in beslag is genomen, toch worden achtergelaten.

Op de dag dat Dutchbat de enclave verlaat, op 21 juli 1995, vindt in Londen een internationale conferentie plaats. Daar spreken de vertegenwoordigers van troepenleverende landen, de VN en de NAVO over de toekomst van het Bosnië-beleid, met name ten aanzien van de *safe areas*.³²⁸

De heer **Voorhoeve**: (...) Wij moesten dus een Servisch offensief tegen Gorazde verwachten. Inmiddels was op 21 juni [moet zijn: juli] in Londen eindelijk het luchtwapen door de internationale gemeenschap geformuleerd in de zin van deterrence. Er werd toen gezegd: als nu ook Gorazde wordt aangevallen, slaan wij als internationale gemeenschap met het luchtwapen op andere plaatsen terug om de Servische posities militair of structureel/logistiek elders te treffen. Dat was een heel nuttig dreigement dat echter veel eerder ook voor de andere enclaves had moeten worden geïntroduceerd. Zo'n dreigement met echte afschrikkende werking door luchtaanvallen tegen Servische doelen elders kun je echter alleen waarmaken als je niet tegelijkertijd de Serviërs allerlei gijzelaars overhandigt. De besluiten van Londen konden dus alleen worden waargemaakt als je de gijzelingspositie waarin UNPROFOR zat, doorbrak en beëindigde. Dat zal voor de Britten de reden zijn geweest om 's nachts met gedoopte lichten Gorazde uit te rijden en hun blauwhelmen daar weg te halen.

Aldaar horen de Nederlandse ministers Van Mierlo en Voorhoeve van generaal Smith dat er wellicht drieduizend Bosnische mannen zijn vermoord. Smith kan zich de bron van dat bericht niet herinneren.

Mr **Smith**: (...) I can only imagine that I have added a figure for the breakout. By that time, I may have been given another figure by the Bosnians.

Ook Van Mierlo is in Londen. Hij wijst op de dan nog steeds bestaande onzekerheid over de gebeurtenissen en de zorg voor het lot van Dutchbat.

De heer **Van Mierlo**: (...) Collega Voorhoeve en ik waren daar beiden aanwezig en hij kwam mij vertellen dat Dutchbat vrij was. (...) Er was al die tijd een klemmend vermoeden dat er vreselijke dingen gebeurden. Van de massamoord zoals wij hem nu kennen, was op de dag dat Dutchbat vrijkwam nog absoluut geen beeld.

Ik wil graag aantonen dat wij echt niet alles alleen voor Dutchbat deden en dat het andere helemaal geen rol speelde. Ik hoop dat ik dat heb aangetoond. Wij vonden het lot van de Nederlandse militairen echter zeker niet onbelangrijk. Dat heeft wel degelijk een rol gespeeld. Je moest een aantal dingen tegelijk.

Na de val van Srebrenica en de in de ogen van de VN onafwendbare val van Zepa moet Gorazde als *safe area* worden behouden.³²⁹ Daartoe worden in de tweede helft van juli 1995 militaire plannen ontworpen waarin versterkingen naar de enclave moeten worden gezonden. Ook Nederland wordt gevraagd hieraan bij te dragen. Tijdens de ministerraadsvergadering van 18 augustus 1995 wordt dit in de ministerraad behandeld.³³⁰ Van Mierlo is van mening dat Nederland deelname aan een

³²⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 3098–3101.

³²⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 3096–3098.

³³⁰ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 18 augustus 1995.

dergelijke operatie serieus dient te overwegen. Tijdens zijn verhoor door de commissie licht Van Mierlo zijn standpunt van destijds desgevraagd toe.

De heer **Van Mierlo**: (...) de VN kwam met het voorstel en met het verzoek aan Nederland om daaraan mee te doen. Het lag zo dat je een andere invalshoek hebt. Voorhoeve had net de ellende van Srebrenica en zijn mensen achter de rug en zei: ik wil niet nog een avontuur aangaan. Ik zei: als de VN deze weg gaan, dan moeten wij misschien wel meedoen. Er was – ik heb het toen ook gezegd – een enorme kater, psychisch en in alle opzichten. Meedoen leek mij een soort recept. Ik rijd zelf niet, maar mensen die rijden, zeggen dat je na een ongeluk het beste meteen weer achter het stuur kunt zitten. Ik dacht: als de VN dit toch gaan doen na die vreselijke mislukking in Srebrenica, dan zou het én voor de Nederlandse militairen, voor het militaire apparaat, voor het zelfbewustzijn én ook naar de wereld toe goed zijn als wij de kracht oprichtten om daar weer aan mee te doen. Ik heb dat zo neergelegd, maar ik heb onmiddellijk het hoofd gebogen toen Defensie duidelijk maakte dat het er niet in zat. Toen dacht ik: oké. De tragiek van Srebrenica is dat daar de weg naar Dayton is begonnen. De oplossing voor het Bosnië-vraagstuk is bij de bombardementen en een robuuste houding aan te nemen. Dát heeft geleid tot een onderhandelingsbereidheid die weer leidde tot het akkoord van Dayton. Ik meen mij te herinneren dat de minister-president bereid was om mijn zienswijze te delen, maar hij was evenzeer bereid als ik om deze onmiddellijk los te laten toen van Defensie het non possumus kwam. Dat was ook geen punt. Ik respecteer [de positie van Defensie] ook. Ik heb alleen geprobeerd na te gaan of het andere er niet in zat. Voor onszelf ook.

Voor Voorhoeve is deelname aan wederom een operatie in een *safe area* een stap te ver.

De heer **Voorhoeve**: Dat denk ik wel. Ik was er geen voorstander van, omdat inmiddels Srebrenica en Zepa waren gevallen en nu de grote enclave Gorazde op het verlanglijstje van Mladic stond. Wij moesten dus een Servisch offensief tegen Gorazde verwachten. Inmiddels was op 21 juni in Londen eindelijk het luchtwapen door de internationale gemeenschap geformuleerd in de zin van deterrence. Er werd toen gezegd: als nu ook Gorazde wordt aangevallen, slaan wij als internationale gemeenschap met het luchtwapen op andere plaatsen terug om de Servische posities militair of structureel/logistiek elders te treffen. Dat was een heel nuttig dreigement dat echter veel eerder ook voor de andere enclaves had moeten worden geïntroduceerd. Zo'n dreigement met echte afschrikkende werking door luchtaanvallen tegen Servische doelen elders kun je echter alleen waarmaken als je niet tegelijkertijd de Serviërs allerlei gijzelaars overhandigt. De besluiten van Londen konden dus alleen worden waargemaakt als je de gijzelingspositie waarin UNPROFOR zat, doorbrak en beëindigde. Dat zal voor de Britten de reden zijn geweest om 's nachts met gedoofde lichten Gorazde uit te rijden en hun blauwhelmen daar weg te halen. Safe areas kon je niet met blauwhelmen overeind houden, als de Serviërs hadden besloten de aanval te openen en ze op te rollen. Wel kon je proberen ze overeind te houden met pure deterrence vanuit de lucht. Dat is voor Gorazde toegepast en daardoor bestaat Gorazde gelukkig nog steeds. Gorazde is niet gevallen; hier is de Serviërs de voet effectief dwarsgezet. De logica van de deterrence is dat je dan geen gijzelingssituatie moet creëren. Na de val van Srebrenica was een van mijn zorgen dat Mladic heel Dutchbat in gijzeling zou houden om daarmee de inzet van de Snelle reactiemacht en Operation Deny Flight onmogelijk te maken. Gelukkig heeft Mladic Dutchbat op 21 juli gewoon laten gaan. Daarna, dat viel ook samen met de conferentie in Londen, werd het luchtwapen pas echt effectief inzetbaar. Weer enige tijd later, besluiten de Amerikanen om 13 kruisraketten af te vuren op Servische doelen en dan zie je dat door de Serviërs de tijd rijp wordt geacht om de vredesovereenkomst van Dayton te sluiten.

Nederland wijst deelname aan de operatie uiteindelijk af. De plannen worden overigens nooit uitgevoerd.

5 NASLEEP (FASE 4)

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de «nasleep» van de val van de enclave Srebrenica behandeld, waarbij de incidenten in de informatievoorziening van de militaire top aan de politieke top centraal staan. Leidend daarbij zijn het onderzoeksonderwerp en de daarbij behorende onderzoeksvragen zoals opgenomen in box 5.1.

Eerst wordt kort ingegaan op de verantwoordelijkheid op het Ministerie van Defensie voor de informatievoorziening aan de bewindspersonen. Vervolgens komen de voornaamste incidenten in de informatievoorziening aan de orde. Daarna wordt de gang van zaken beschreven tijdens de in het najaar van 1995 gehouden debriefings van Dutchbat III. Voorts worden het onderzoek van Van Kemenade en de kritiek van het NIOD op dit onderzoek besproken. Tot slot wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de oorzaken van de gebrekkige informatievoorziening.

Box 5.1: Onderzoeksonderwerp en onderzoeksvragen fase 4

De commissie heeft als onderwerp voor het onderzoek met betrekking tot fase 4 vastgesteld:

Onderwerpen voor onderzoek zijn de geconstateerde incidenten met betrekking tot de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica (waaronder de debriefing) binnen de krijgsmacht en het Ministerie van Defensie aan de politieke leiding en (vervolgens) aan de Tweede Kamer. Centrale vraag daarbij is of sprake is geweest van onwil of onkunde. Hierbij worden ook de onderzoeken betrokken die in latere jaren naar deze incidenten hebben plaatsgevonden.

Tevens wordt onderzocht of de debriefing voldoende ruimte bood voor één van de door Defensie zelf genoemde doelen van de debriefing, te weten het verwerken van de indrukken en ervaringen die de militairen van Dutchbat III hadden opgedaan.

De commissie heeft de volgende onderzoeksvragen geformuleerd met betrekking tot fase 4:

- Op welke wijze is de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica (waaronder de debriefing) binnen het Ministerie van Defensie vormgegeven?
- Werd in de debriefing ruimte geboden aan de leden van Dutchbat III om hun indrukken en ervaringen ten aanzien van de gebeurtenissen in Srebrenica te uiten?
- Werden leden van Dutchbat III onder druk gezet om geen mededelingen te doen over hun indrukken en ervaringen die zij hebben opgedaan in Srebrenica?
- Op welke wijze heeft de militaire top haar verantwoordelijkheid jegens de minister met betrekking tot de informatievoorziening over Srebrenica ingevuld?
- Welke maatregelen heeft de minister van Defensie genomen om een zo goed mogelijke informatievoorziening over Srebrenica te waarborgen, mede op basis van de conclusies in het rapport van Van Kemenade?
- Waardoor wordt het verschil in interpretatie van verschillende onderzoekers (Van Kemenade versus NIOD) veroorzaakt?
- Wat is de oorzaak van de geconstateerde problemen in de informatievoorziening met betrekking tot de val van Srebrenica (onwil of onkunde)?

5.2 Verantwoordelijkheid voor informatievoorziening

De regels binnen het Ministerie van Defensie inzake de informatievoorziening die gelden in 1995 zijn geformuleerd in de Ministeriële Publicatie 10-005 (Regeling Documentaire Informatievoorziening, versie van maart 1994). Op grond van artikel 3 dienen alle dienststukken aan de bewindslieden en afkomstig van de bewindslieden te worden aangeboden «door tussenkomst van de secretaris-generaal».¹

In het kader van de verantwoordelijkheden van de verschillende functionarissen voor de informatievoorziening is voorts van belang het Algemeen Organisatiebesluit Defensie 1992. Volgens de versie die per 1 januari 1995 van kracht is, is de secretaris-generaal (SG) op grond van artikel 3 onder meer belast met:

«(...) e. de zorg voor de organisatie en de kwaliteit van de beleidsoverdracht en de informatie-uitwisseling binnen het ministerie;
f. de zorg voor het verschaffen van essentiële informatie ten behoeve van de bewindslieden;»²

Krachtens hetzelfde organisatiebesluit is de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) op grond van artikel 10 onder meer belast met:
«(...) f. het ten behoeve van de beleidsvoorbereiding, de beleidsevaluatie en controle voorzien in de door de centrale organisatie gestelde eisen aan de informatiebehoefte van de centrale organisatie;»³

De secretaris-generaal van het Ministerie van Defensie, de heer Barth, interpreteert deze regelgeving als volgt:

«Samengevat komt het erop neer dat het informeren van de bewindslieden over de Nederlandse deelname aan UNPROFOR een verantwoordelijkheid was van de bevelhebber der landstrijdkrachten. Stukken hierover moesten door tussenkomst van de secretaris-generaal aan de bewindslieden worden aangeboden.»⁴

In het verhoor gaat de heer Barth nader in op de vraag bij wie de verantwoordelijkheid lag voor de informatievoorziening aan de minister van Defensie.

De heer **Barth**: Materialiter was dat uiteraard de bevelhebber. Dat is in lijn met wat ik net heb gezegd. Dit is een bevestiging van wat u zo-even voorlas uit mijn brief. De eerstverantwoordelijke was echt de bevelhebber. Dat laat onverlet (...) dat er een overall verantwoordelijkheid voor de secretaris generaal was. Hij heeft die op grond van het Koninklijk besluit dat zijn positie regelt. Dat laat evenzeer onverlet dat er een politieke verantwoordelijkheid is, maar daar wil ik het helemaal niet over hebben. Zo zie ik het dus.⁵

In het NIOD-rapport wordt voorts vermeld dat de bevelhebbers sinds januari 1992 verplicht zijn om de directeur Juridische Zaken van het ministerie te informeren bij strafbare feiten «in geval er sprake is van feiten of omstandigheden waarvan de bevelhebbers menen dat de minister daarvan kennis dient te nemen, waaronder in elk geval zodanige feiten of omstandigheden zijn begrepen dat politieke en of publicitaire gevolgen voorzienbaar zijn. (...) De directeur Juridische Zaken informeert vervolgens de minister.»⁶

Wanneer de commissie aan professor Blom tijdens zijn verhoor vraagt welke documenten het NIOD heeft gevonden die de conclusie van onwil ondersteunen, wijst deze op een brief van de secretaris-generaal uit 1992.

¹ Ministerie van Defensie, Documentaire Informatievoorziening MP 10-005, maart 1994.

² Ministerie van Defensie, Algemeen Organisatiebesluit Defensie 1992, zoals gewijzigd bij het besluit van de minister d.d. 30 oktober 1994, nr. C92/209/94024851, blad 2.

³ Ministerie van Defensie, Algemeen Organisatiebesluit Defensie 1992, zoals gewijzigd bij het besluit van de minister d.d. 30 oktober 1994, nr. C92/209/94024851, blad 5.

⁴ Brief van D.J. Barth d.d. 25 september 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-37).

⁵ Openbaar verhoor D.J. Barth, 20 november 2002, nr. 24.

⁶ Brief van de secretaris-generaal, Patijn, d.d. 27 januari 1992 aan de bevelhebbers der krijgsmachtdelen en CKMar betreffende informatie inzake strafrechtelijke feiten. Zie ook NIOD, «Srebrenica», pp. 1622 en 2972.

De heer **Blom**: Er is een heel belangrijk document uit 1992. De secretaris-generaal van Defensie laat daarin aan de bevelhebbers van de krijgsmachtonderdelen nadrukkelijk weten dat in het kader van de verdere verzelfstandiging van de krijgsmachtonderdelen, het op de weg van de bevelhebbers ligt om uit eigen initiatief al datgene aan de minister te melden wat het politiek functioneren van de minister regardeert. Dat is dus een algemene instructie en dit geeft mij de gelegenheid, het belang daarvan nog eens te noemen.⁷

Mogelijk doelt Blom op de brief van SG Patijn, waarin de eerdergenoemde instructie wordt gegeven. Deze brief heeft echter uitsluitend betrekking op de informatievoorziening inzake strafrechtelijke feiten en is geen algemene instructie. Na een verzoek van de commissie aan het Ministerie van Defensie om het door Blom aangehaalde document aan de commissie ter beschikking te stellen, ontvangt de commissie als antwoord: «Ook na contacten met het NIOD hebben wij niet met zekerheid kunnen vaststellen om welk document het precies gaat.»⁸

Binnen de Centrale Organisatie van het Ministerie van Defensie spelen, onder de verantwoordelijkheid van de secretaris-generaal, met name de Defensiestaf, de Directie Algemene Beleidszaken (DAB) en ook de Directie Voorlichting een rol bij de informatievoorziening. Dit betreft zowel het informeren van de minister als het geven van antwoorden op vragen van de media en de Kamer.

Bij de Directie Voorlichting heeft in 1995 de plaatsvervangend directeur, Kreemers, «Srebrenica» in zijn portefeuille.

De heer **Kreemers**: (...) Voor de beantwoording en reacties op die vragen heb ik gezorgd. Ik heb dat niet alleen gedaan. Op een gegeven moment, vrij snel na de val van Srebrenica, had zich een soort geïmproviseerd werkverband gevormd van mensen van de directie Algemene beleidszaken, Defensiestaf en nog wat andere mensen daar omheen. Een vast patroon was dat, nadat de vragen van de media waren beantwoord en publicaties waren uitgegaan, er Kamervragen of verzoeken van de Tweede Kamer kwamen om een brief van de minister. Dan verschoof het initiatief om die informatie aan de minister door te geven door naar de directie Algemene beleidszaken. Ik speelde hier ook een rol in als leverancier van informatie aan de directie Algemene beleidszaken.

(...) Ik heb in februari 1996 van de minister persoonlijk de opdracht gekregen om hem rechtstreeks en onverwijld te informeren als ik zaken constateerde die voor hem van belang waren. U moet zich voorstellen dat op dat moment sprake was van een diep wantrouwen tussen de Defensieorganisatie aan het Plein, het ministerie, en de Koninklijke Landmacht. Het verzoek van de minister kwam in de periode na de bevordering van overste Karremans tot kolonel. De minister wist niets af van deze bevordering. Hij had het gevoel dat hij niet volledig werd geïnformeerd door de landmacht en zocht steun bij anderen mij om langs dat kanaal informatie te krijgen.

(...) [Wanneer u opdracht kreeg dingen uit te zoeken, rapporteerde u dan rechtstreeks aan de minister?] In die gevallen wel. Ik wil beklemtonen dat het niet de bedoeling was om wie dan ook te passeren in die informatievoorziening. Ik heb er altijd voor gezorgd, als de gelegenheid er was, anderen te informeren, ook de secretaris-generaal.

(...) Ik denk dat ik 100 tot 150 keer dingen gemeld heb aan de minister en dat is allemaal via de secretaris-generaal gegaan. Als voorlichter heb je vaak één op één contact met de minister. Vaak is daar het hoofd kabinet van de minister bij aanwezig en die zorgt altijd voor de feedback naar andere instanties als er zaken zijn waarvan het hoofd kabinet vindt dat ze dat moeten weten. Het hoofd kabinet heeft een lastige taak, omdat bij Defensie niet altijd de verantwoordelijkheden duidelijk liggen. Het hoofd kabinet heeft het altijd heel zorgvuldig en goed gedaan. Als ik bij de minister was geweest en hem meldde wat van belang was voor anderen, zorgde hij ervoor dat die informatie ter plekke kwam.⁹

⁷ Openbaar verhoor J.C.H. Blom, 27 november 2002, nr. 31.

⁸ Brief van het Ministerie van Defensie d.d. 13 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-237).

⁹ Openbaar verhoor H.P.M. Kreemers, 20 november 2002, nr. 22.

De directeur Algemene Beleidszaken van het Ministerie van Defensie in 1995, De Winter, gaat tijdens zijn verhoor in op de vraag van de commissie of hij rechtstreeks opdrachten kreeg van de minister om antwoorden te vinden op vragen over de val van Srebrenica.

De heer **De Winter**: Regelmatig. Dat was ook normaal. Soms mondeling, meestal schriftelijk. Ook telefonisch. Het is uiteraard de taak van de directeur Algemene beleidszaken om te anticiperen op problemen die er kunnen zijn. Dus vaak waren wij al bezig met het onderzoeken van dingen als wij verzoeken kregen van de minister. Die waren altijd welkom, omdat ik mij dan bij het onderzoek kon beroepen op het gezag van de minister: de minister heeft mij gevraagd dit of dat te onderzoeken. Het was altijd wel prettig om precies te weten waar je aan toe was. De heer Voorhoeve was altijd buitengewoon helder in zijn instructies. Dat was dus goed.

[Kwamen er ook instructies via de secretaris-generaal binnen?] Nee, niet veel. Het liep meestal rechtstreeks. De taak van de SG is een meer formele in dit soort zaken. Hij kijkt of hetgeen naar de minister gaat, qua vorm en inhoud beantwoordt aan de eisen van zorgvuldigheid, et cetera. Dat was zijn rol.¹⁰

Overigens meldt het NIOD dat de Sectie Militaire Geschiedenis van de KL (SMG) «op 13 juli een geheime opdracht (had) gekregen van de BLS om de *flow of information* tussen de KL-Crisisstaf en het ministerie rondom de val van Srebrenica te onderzoeken. (...) Hij (Couzy) meende dat hem door het Defensie Crisis Beheersingscentrum (DCBC) informatie was onthouden. (...) Bijna gelijktijdig had ook de commodore C.G.J. Hilderink, die werkzaam was op het ministerie bij het DCBC, opdracht gekregen van de Centrale Organisatie om de communicatielijnen tussen de KL en het ministerie te onderzoeken.»¹¹ In zijn verhoor noemt professor Blom, directeur van het NIOD, de geheime opdracht van de BLS een «prachtig voorbeeld» van de «vechthouding» van de landmachttop tegenover de Centrale Organisatie.

De heer **Blom**: Terug naar de bewuste vechthouding. Ik vind het een prachtig voorbeeld dat de bevelhebber toen hij naar Zagreb ging om mensen op te vangen en de eerste gesprekken met Dutchbat dat uit Srebrenica was gekomen voerde, aan de sectie Militaire geschiedenis de opdracht had gegeven om een aantal dingen uit te zoeken. Dat is op zichzelf niet ongebruikelijk. De sectie Militaire geschiedenis is er juist om de recente geschiedenis van de landmacht zo goed mogelijk te documenteren. Het was relatief vlug en het was opmerkelijk dat een aantal mensen van de sectie meeging naar Zagreb om bij die gesprekken te zijn. Dit had er ook mee te maken dat in de opdracht een element zat dat op verzoek van de heer Couzy geheim moest blijven, namelijk om uit te zoeken hoe het met de communicatie had gezeten tussen de KL-Crisisstaf en de DCBC, het centrum onder het ministerie. Het was op zichzelf opmerkelijk dat die twee centra er waren. De achtergrond daarvan is naar onze interpretatie dat de heer Couzy meende dat hij buiten dingen was gehouden. Als er zo'n geheime opdracht zit in de richting van de communicatie met de minister, dan denk ik dat dit niet de goede wil is om met de minister samen zo goed mogelijk informatie te verzamelen en hem op de hoogte te houden. Dat is een vechthouding die kennelijk van een zekere bewustheid van afstand tot de Centrale organisatie getuigt.

Overigens sterven beide «geheime» onderzoeken een zachte dood. De opdracht van Couzy aan de SMG leidt er wel toe dat medewerkers van de sectie als rapporteurs deelnemen aan de operationele debriefing van Dutchbat op 22 en 23 juli 1995 in Zagreb onder leiding van brigade-generaal Bastiaans. Vervolgens wordt hun «geheime» opdracht achterhaald door de opdracht van minister Voorhoeve tot het uitvoeren van een brede debriefing van Dutchbat.

¹⁰ Openbaar verhoor J.H.M. de Winter, 20 november 2002, nr. 23.

¹¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2942–2943; tevens pp. 2853–2855.

5.3 Voornaamste incidenten bij de informatievoorziening

In deze paragraaf worden kort de voornaamste incidenten beschreven die zich na de val van Srebrenica en de terugkeer van Dutchbat III voordoen bij de informatievoorziening aan de minister van Defensie over enkele zeer uiteenlopende gebeurtenissen. Deze incidenten komen soms geruime tijd na de val van Srebrenica in de publiciteit, waarna de minister verantwoording moet afleggen aan de Tweede Kamer. In de beschrijving van de incidenten wordt tevens aangegeven op welk moment de minister van Defensie op de hoogte wordt gesteld van de betreffende gebeurtenis en wanneer de Tweede Kamer daarover door de minister wordt geïnformeerd.

5.3.1 Het mislukte fotorolletje¹²

Luitenant Ron Rutten van Dutchbat III maakt op 13 juli 1995, in het bijzijn van twee andere Dutchbat-militairen, twee foto's van negen doodgeschoten mannen die buiten de *compound* in Potocari liggen. Voorts staan op het rolletje foto's van gevangengenomen Moslims (in het «witte huis») en van de evacuatie van de vluchtelingen uit Potocari. Rutten meldt bij terugkeer op de *compound* aan overste Karremans de vondst van de lijken en dat hij foto's heeft gemaakt. In Zagreb informeert Rutten generaal Couzy over de foto's, waarna deze daarvan expliciet melding maakt tijdens de persconferentie op 23 juli 1995.

Na terugkeer in Nederland geeft luitenant Rutten het fotorolletje op 25 juli 1995 aan majoor De Ruyter van de Militaire Inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht (MID/KL) om het door deze dienst te laten ontwikkelen. De commissie vraagt De Ruyter tijdens zijn verhoor waarom de MID/KL zo geïnteresseerd was in dit fotorolletje.

De heer **De Ruyter**: (...) gelet op de functie die ik destijds had, behoorde het tot mijn taak om informatie te verzamelen en daarmee de bevelhebber van dienst te zijn. De bevelhebber had in Zagreb al uitspraken gedaan. Op het moment dat er een fotorolletje is waarop het tegendeel staat, denk ik dat het goed is om de bevelhebber daarvan in kennis te stellen, met afbeeldingen en al.

(...) De bevelhebber had, als ik het mij goed herinner, gezegd dat er geen bewijs voor genocide was. Dat fotorolletje – wij wisten nog niet wat er exact op zou staan – zou duidelijk kunnen maken dat er misschien wél sprake was geweest van genocide. Als zoiets zich voordoet, denk ik dat een en ander zo snel mogelijk daar terecht moet komen.

[Wat zou erop tegen zijn geweest wanneer Ron Rutten het zélf had laten ontwikkelen en vervolgens de foto's ter beschikking had gesteld?] Ik denk dat er dan mogelijk tijdverlies zou zijn opgetreden. Ook bestaat de kans – op het moment dat je zoiets naar buiten, naar derden, brengt – dat derden ermee aan de haal gaan en dat die afbeeldingen helemaal niet bij Defensie komen, anders dan via media.¹³

De Ruyter haalt het rolletje op 25 juli 1995 op bij luitenant Rutten. Deze vertelt De Ruyter daarbij over zijn ervaringen in Srebrenica, waardoor De Ruyter een goede indruk krijgt van wat er op de foto's staat.

De heer **De Ruyter**: Ja, we hebben een hele tijd zitten praten. Hij vertelde een gedeelte van zijn ervaringen. Natuurlijk was dat niet alles; dat is niet in een paar uur samen te vatten. Hij vertelde wat er op het fotorolletje stond, waar hij de opnamen had gemaakt, hoe de omstandigheden waren. Ik denk – ik moet het schatten – dat wij twee uur, misschien wel tweeënhalf uur hebben zitten praten.

(...) Ik sprak met hem af dat ik het zou laten ontwikkelen en dat ik een set prints aan de staf van de bevelhebber ter beschikking zou stellen. Ik beloofde hem dat ik bij hem terug zou komen, met de foto's, en dat wij dan gedetailleerd zouden optekenen wat op welke foto

¹² NIOD, «Srebrenica», pp. 2717–2724 en pp. 3009–3028.

¹³ Openbaar verhoor De Ruyter, 6 december 2002, nr. 40.

stond. Hij zou mij dan nog eens zijn verhaal doen, maar dan met het beeldmateriaal erbij. Wij zouden dan nagaan: daar was dat, daar was dit, daar is dat gebeurd, daar is dit gebeurd. Op die manier zou het nog meer gaan spreken.

(...) Ik heb het fotorolletje in mijn koffer gedaan, ik ben in mijn auto gestapt en ik heb de koffer in de auto gelegd. Vervolgens ben ik regelrecht naar huis gereden. Ik heb mij thuis omgekleed. Het fotorolletje heb ik uit mijn koffer gehaald; dat heeft even op het nachtkastje gestaan. Thuis heb ik een kleine kluis voor als ik dienststukken heb die vertrouwelijk zijn; die kan ik daarin opbergen. Daar is het fotorolletje ingegaan. De volgende ochtend heb ik het er heel vroeg uitgehaald. Wij draaiden op dat moment op de Frederikkazerne een tropenrooster. Daarom ging ik heel vroeg naar de kazerne toe.

De volgende ochtend, 26 juli 1995, brengt De Ruyter het rolletje naar het fotolaboratorium van de MID/KL op de Frederikkazerne in Den Haag. Omdat de ontwikkelmachine daar kapot is, vraagt adjudant Winkelman, het hoofd van de afdeling Foto en Video van de MID/KL, aan zijn collega van de MID van de Koninklijke Marine (MID/KM), Schmöll, om het rolletje te ontwikkelen. Het fotolaboratorium van de MID/KM is gehuisvest in het gebouw van de Admiraliteit, eveneens gelegen op het terrein van de Frederikkazerne.

De heer **Winkelman**: (...) Het ontwikkelen kon ik zelf niet doen omdat mijn machine stuk was. Het negatiefontwikkelproces kon ik dus niet doen, de rest wél.

[Waarom vroeg u niet om het fotorolletje te laten ontwikkelen op een ander lab van de MID/KL, in de Julianakazerne?] Wij hadden met de MID-marine werkafspraken gemaakt omdat wij dezelfde soorten processen draaiden. Afgesproken was dat, als de één meer fotomateriaal kreeg dan hij aankon, de ander zou bijspringen. Nogmaals, er waren ten aanzien van allerlei zaken afspraken gemaakt omdat de werkprocessen dezelfde waren. Als ik te veel werk kreeg, kon ik naar Schmöll overhevelen. Als hij te veel werk had, kreeg ik het een en ander van hem, maar dat kwam nauwelijks voor omdat zij met z'n tweeën werkzaam waren.

[Wij hebben ook gehoord dat het om een vakantierooster ging.] Dat stond daar los van. Ik had de opdracht gekregen om het zelf te ontwikkelen. De oorzaak was dat die machine stuk was. Dat er ook afspraken waren voor vakantieperiodes – er werd bij elkaar ontwikkeld om de processen goed te houden – was iets dat daar helemaal los van stond.¹⁴

De laborant van de MID/KM, Van Boetzelaer, stopt het rolletje in de ontwikkelmachine en gaat vervolgens koffiedrinken. Pas op dat moment hoort hij van Winkelman wat het belang van het rolletje is en dat de bevelhebber zelf om het ontwikkelen heeft gevraagd. Als Van Boetzelaer het ontwikkelde rolletje uit de machine haalt, ontdekt hij dat het volledig mis is gegaan: «Er staat niks op». Doordat de ontwikkelaar verontreinigd is geraakt met fixeer, is het rolletje onherstelbaar beschadigd en zijn de opnamen definitief verloren gegaan.

De heer **Van Boetzelaer**: Die films waren niet normaal transparant met zwart, maar roze. Dat is echt schrikken geblazen. Beide films waren roze. Dat is natuurlijk een chemische kwestie geweest.

(...) het eerste bad is echt niet goed geweest. Het is bij wijze van spreken meteen gaan fixeren in plaats van ontwikkelen.

(...) Toen ik in de doka binnenkwam rook ik al een vreemde lucht, een ammoniakachtige lucht.¹⁵

Winkelman neemt het rolletje mee en alarmeert De Ruyter, die onmiddellijk zijn meerderen inlicht.

¹⁴ Openbaar verhoor Winkelman, 6 december 2002, nr. 41.

¹⁵ Openbaar verhoor H.W.J. van Boetzelaer, 6 december 2002, nr. 42.

De heer **Winkelman**: In eerste instantie zijn wij naar de chef van Schmöll gelopen, de kolonel Lansink. Hij was het hoofd van die dienst bij de marine. Hij werd geïnformeerd; het was in zijn ruimte dat het gebeurde. Vrijwel gelijktijdig ben ik naar de eigen afdeling

teruggelopen met het rolletje bij mij. Ik wilde het terugbrengen naar de heer De Ruyter. Hij verwachtte mij met fotomateriaal maar dat had ik niet. Ik had alleen maar een blanco rolletje.

De heer **De Ruyter**: [Wanneer hoorde u dat het ontwikkelproces fout was gegaan?] Dat hoorde ik in de loop van die ochtend, relatief kort nadat ik het fotorolletje bij de heer Winkelman had ingeleverd. Ik zat in een vergadering en werd daar uitgehaald door de heer Van Tubbergen die op dat moment hoofd was van de sectie Techniek waar de heer Winkelman onder viel. De heer Winkelman was erbij. De heer Van Tubbergen zei mij dat er iets fout was gegaan met mijn rolletje. Ik wist van de heer Winkelman – ik had vaak contact met hem – dat ze van bijna elke negatiefvorm nog beeld konden krijgen. Ik heb toen iets gezegd in de trant van: hoezo fout, kun je echt niet iets redden? Op dat moment hield de heer Winkelman het negatief omhoog, althans het restant daarvan. Het was zo bleek als een boterhamzakje.

(...) Ik heb met spoed mijn baas geïnformeerd, de overste Steinhart. Die heeft met spoed de overste Bleumink geïnformeerd. Daar ben ik bij geweest. Vervolgens is naar mijn weten de bevelhebber geïnformeerd. Dat was het zo'n beetje op dat moment.

Later, op 3 augustus 1995, vermeldt Winkelman in het register van het fotolaboratorium van de MID/KL: «vernietigd». Overigens staat in dit register als datum van ontvangst van het fotorolletje 25 juli 1995 vermeld. Dit register komt in juli 2002 boven water bij de overdracht van het archief van de voormalige fotosectie van de MID/KM aan de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD). De directeur van de MIVD, generaal-majoor Van Reijn, informeert de secretaris-generaal van het Ministerie van Defensie hierover in een brief d.d. 23 oktober 2002. In deze brief stelt hij dat de heer Winkelman «naar eigen zeggen» met de term «vernietigd» «niets meer heeft bedoeld te zeggen dan dat het fotorolletje tijdens het ontwikkelproces teloor is gegaan». Het register en de brief van de directeur MIVD worden op 25 november 2002 door de minister van Defensie aangeboden aan de enquêtemissie. In de brief meldt de minister dat de secretaris-generaal de Bevelhebber der Marechaussee heeft gevraagd «te bezien of en in hoeverre nadere actie nodig was».¹⁶ Na overleg tussen de bevelhebber en het Openbaar Ministerie laat de hoofdofficier van het parket in Arnhem weten dat hij «op grond van de mij thans bekende informatie geen aanleiding ziet het indertijd gesloten opsporingsonderzoek naar het fotorolletje (Kodakteam) te heropenen of een (nieuw) strafrechtelijk onderzoek te beginnen».¹⁷

Op de vraag van de commissie waarom zij pas op 25 november 2002 is geïnformeerd over het bestaan van het register terwijl het ministerie al op 23 oktober 2002 over deze informatie beschikte, antwoordt minister Korthals:

«Gelet op het feit dat het mislukken van het fotorolletje reeds een aantal malen in het justitiële kanaal is onderzocht, is de aanvankelijke melding van de DMIVD onmiddellijk doorgeleid naar de Bevelhebber der Koninklijke Marechaussee. Daarop is binnen de KMar en met het OM overleg gevolgd, uiteindelijk op 22 november resulterend in een schriftelijk bericht van het OM aan de Bevelhebber der Koninklijke Marechaussee en op 25 november aan mijn directeur juridische zaken. (...) Gelet op de te betrachten zorgvuldigheid en de herhaalde betrokkenheid van de KMar en het OM in het verleden verdiende beoordeling vooraf door de KMar en het OM de voorkeur. Na instemming van het OM bent U onmiddellijk geïnformeerd.»¹⁸

In dezelfde brief meldt minister Korthals dat de bevelhebber van de KMar inmiddels opdracht heeft gegeven aan kapitein b.d. Van Dijk van de KMar (die eerder betrokken was bij het onderzoek in 1995 van het Kodak-team)

¹⁶ Brief van de minister van Defensie d.d. 25 november 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-151).

¹⁷ Brief van hoofdofficier R.D.E. Daverschot d.d. 22 november 2002 aan de Bevelhebber der KMar; bijlage 3 bij brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 18 december 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-258).

¹⁸ Brief van de minister van Defensie d.d. 2 december 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-193).

om een inventarisatie te maken van de feiten en omstandigheden van de mutaties in het register. Het rapport van bevindingen van deze inventarisatie wordt op 18 december 2002 door de staatssecretaris van Defensie aan de commissie toegezonden.¹⁹ Deze bevindingen wijken niet af van de uitkomsten van eerder onderzoek en van de informatie die door betrokkenen wordt gegeven tijdens de verhoren door de enquêtecommissie.

In zijn verhoor door de commissie gaat Winkelman nader in op zijn aantekening in het register.

De heer **Winkelman**: Ja, maar het was voor mij meer een werk- of kladschrift om voor mijzelf de werkzaamheden bij te houden, dan dat het een officieel register of document was waarin alles werd geregistreerd.

[Die aantekening van de 25ste, «materiaal ontvangen van De Ruyter», sloeg op het fotorolletje?] Ja. Die regel heb ik achteraf, een paar dagen later, ingevuld – toen was het proces al gebeurd – om voor mijzelf vast te leggen dat het rolletje bij ons was geweest. (...) Er was sprake van dat het de 25ste zou binnenkomen, maar uiteindelijk heb ik het pas de 26ste gekregen, 's morgens vroeg. De datum «25 juli» kan ik best een paar dagen later per ongeluk hebben genoteerd. Ik heb nooit waarde gehecht aan die datum. Ik vond het veel belangrijker, vast te leggen dat het rolletje bij mij was geweest, en dat het – zoals ik het schreef – was «vernietigd». Daar bedoelde ik exact mee dat het vernietigd was in dat proces. Het was geen fotorolletje meer; het was een stuk plastic geworden.

(...) De gewoonte was om een fotorolletje vooraf, wanneer het binnenkwam, in te boeken en het pas daarna te gaan behandelen. Dat was in dit geval niet gebeurd. Ik heb het 's ochtends in ontvangst genomen en ben vervolgens meteen met het fotorolletje doorgelopen. Ik ben dus niet met dat rolletje in mijn eigen ruimte geweest.

(...) Ik heb pas later tijd gevonden om in het boek die regel te schrijven. Dat was voor mij de verslaglegging daarvan.

[Waarom heeft u niet eerder aan de onderzoekers van de Koninklijke Marechaussee en het NIOD verteld van dit register, dit werkschrift?] In de eerste plaats is er nooit om gevraagd. In de tweede plaats heb ik nooit gedacht dat dit belangrijk zou kunnen zijn. In mijn beleving ging het gewoon om persoonlijke aantekeningen over het fotomateriaal dat in de loop van de jaren door mij was behandeld.

Vervolgens is het werkschrift in het archief terechtgekomen, in een verhuisdoos. Wij stonden voor een verhuizing met de complete doka. Die verhuisdoos is een paar jaar blijven staan, met het schrift erin. Het is pas weer op tafel gekomen bij het controleren van de archieven door een archiefselectiecomité. Die kwamen toen dat schrift tegen.

Op verzoek van minister Voorhoeve installeert de Commandant van de KMar, generaal-majoor Fabius, nog op de dag van het incident, 26 juli 1995, een recherche-team van de KMar, het Kodakteam, onder leiding van kapitein P.H. (Peter) Rutten. De opdracht is om na te gaan of er opzet in het spel is geweest bij het mislukken van het ontwikkelproces. Het Gerechtelijk Laboratorium verleent medewerking aan dit onderzoek.

De heer (P.) **Rutten**: Ik werd op 26 juli omstreeks 10.00 uur gebeld door de overste Leupe. Hij was toen Chef Kabinet van de generaal Fabius. Hij vroeg mij om naar de Raamweg te komen, naar de staf van de Koninklijke Marechaussee. Daar hoorde ik dat een recherche-team moest worden gevormd om te gaan kijken of wel of niet opzettelijk het fotorolletje was vernietigd. Het team begon om 15.00 uur. De diverse rechercheurs moesten uit het hele land verzameld worden. Om 15.00 uur vond de oprichtingsvergadering plaats. (...) Dat was toen de opdracht: alleen nagaan of er van opzet sprake was geweest tijdens het ontwikkelen van het fotorolletje.²⁰

De Ruyter wil het slechte nieuws onmiddellijk doorgeven aan luitenant Rutten. Hij stuit echter op verzet van het onderzoeksteam van de KMar, dat wijst op het belang van het onderzoek.

¹⁹ Brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 18 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-258).

²⁰ Openbaar verhoor P.H. Rutten, 6 december 2002, nr. 38.

De heer (P.) **Rutten**: Omdat op dat moment een strafrechtelijk onderzoek liep, dat in handen was van de Koninklijke Marechaussee en wij graag zélf de regie wilden bepalen, wanneer en hoe de luitenant Rutten zou worden geïnformeerd. Hij moest op de een of andere manier, als eigenaar, tóch gehoord gaan worden, en dan wisten wij misschien de oorzaak van het teloorgaan.²¹

Op aandrang van de KMar geeft De Ruyter die avond aan luitenant Rutten alleen telefonisch door dat er «problemen zijn met het fotorolletje». Ook wordt Rutten nog gebeld door de chef van De Ruyter, overste Bleumink, die evenmin duidelijke informatie geeft over wat er is gebeurd met het fotorolletje. Hoewel luitenant Rutten op 28 juli 1995 wel volledig wordt ingelicht, krijgt hij een groot wantrouwen over de gang van zaken.

De heer **De Ruyter**: (...) Ik kreeg op de staf van de Koninklijke Marechaussee te horen dat het in het kader van het onderzoek niet wenselijk was dat ik naar Ron Rutten zou gaan. Daar is een discussie over geweest. (...) Omdat wij daar op dat moment samen niet uitkwamen, is er ook op het niveau van de generaal Fabius en de staf van de BLS overleg geweest. Dat heeft er uiteindelijk toe geleid dat ik daar weg ben gegaan, in de auto ben gestapt en naar Westervoort ben gereden. De overste Bleumink had toegezegd, mee te zullen gaan naar Ron Rutten. (...) Toen ik bij de overste Bleumink aankwam, stond hij mij op te wachten met de mededeling dat hij net was gebeld door de staf van de BLS, ik meen de kolonel Zuidema. Er was een compromis bereikt tussen de Koninklijke Marechaussee en de landmacht: wij mochten niet naar Ron Rutten, maar wij mochten hem wel in bedekte termen telefonisch in kennis stellen van het feit dat er iets fout was gegaan. (...) Ik heb vanuit het huis van de overste Bleumink naar Ron Rutten gebeld. Ik heb hem verteld dat er iets fout was gegaan met het fotorolletje en dat ik in opdracht van de Koninklijke Marechaussee niet bij hem langs kon komen. Ik had ontzettend veel behoefte om te verklaren waarom ik mijn woord niet nakwam. Vervolgens heeft de overste Bleumink met hem gesproken waarbij hij zich goed hield aan de opdracht om vaag te zijn. Ik denk dat dit compromis de absolute basis heeft gevormd voor alle verwarring en alle ellende die later zijn ontstaan. Ik ben nog steeds van mening dat, als wij toen gewoon naar Rutten waren gegaan en hem het restant van het negatief hadden laten zien en het verhaal erbij hadden gehouden, er veel onduidelijkheid zou zijn weggenomen. [Wanneer heeft u hem de ware toedracht verteld?] De volgende dag. De volgende ochtend was er een bijeenkomst op de staf-Koninklijke Marechaussee waarbij ook de generaal Fabius, de overste Bleumink, de overste Leupe en het Kodakteam onder leiding van de heer Peter Rutten aanwezig waren. Voor het eerst werden beelden van het andere filmpje getoond. Gevraagd werd of ik uit de beschrijvingen die Rutten mij had gegeven, kon opmaken of deze beelden dezelfde waren, of het om dezelfde plaats ging, of het om hetzelfde aantal slachtoffers ging als waar zijn opnamen over gingen. Afgesproken werd dat de Rutten van de Koninklijke Marechaussee de Rutten van de Koninklijke Landmacht zou horen. Ook werd afgesproken dat ik naar de woonplaats van Ron Rutten zou gaan. Ik heb hem toen thuis een en ander uitgelegd. Ik heb hem in de auto meegenomen en gebracht naar de brigade van de Koninklijke Marechaussee te Arnhem, waar twee man van het Kodakteam, de kapitein Peter Rutten en de adjudant Van Dijk, zaten te wachten. We hebben nog even met z'n vieren gesproken en daarna hebben zij Ron Rutten meege-nomen naar een andere ruimte, en ben ik in de auto gestapt om naar huis te rijden.

Minister Voorhoeve is zeer geïnteresseerd in wat er op de foto's had moeten staan. Hij is, op uitnodiging van generaal Fabius, aanwezig op het kantoor van Fabius om direct geïnformeerd te kunnen worden over de resultaten van het verhoor van luitenant J.H.A. (Ron) Rutten door kapitein P.H. (Peter) Rutten. Ook wordt gesproken over het opstellen van een persbericht over het mislukken van het fotorolletje.

De heer **Fabius**: (...) Het was een nogal oenige zaak. De minister moest daarmee naar buiten. De minister wilde toen weten wat de reacties waren van de luitenant van de landmacht Rutten, de eigenaar van de foto's. De overste Leupe, mijn Chef Kabinet heeft toen in mijn kamer gebeld met het huisadres van Rutten en kreeg de kapitein van de

²¹ Openbaar verhoor D.G.J. Fabius, 21 november 2002, nr. 29.

marechaussee Rutten aan de telefoon. Deze heeft toen gewag gemaakt van onvrede, frustratie en ernstige dingen die en passant aan de orde waren geweest. Dat gesprek is geëindigd. Ik heb gevraagd of de minister nog met Rutten wilde spreken. De minister wilde dat niet. Grosso modo kwam het persbericht dat we hadden gemaakt, erop neer dat in een fotolaboratorium van de Koninklijke Marine een redelijk belangrijk filmrolletje was mislukt. Omdat de Koninklijke Marine werd genoemd en het waarschijnlijk de volgende dag in de krant zou staan, heb ik de minister gezegd dat ik het fair vond dat ook de bevelhebber van de marine daarvan wist. Deze was namelijk de gehele week in Cambodja geweest op inspectiereis. Ik heb toen, waar de minister bij was, de admiraal gebeld. Er is wat heen en weer gepraat geweest. Dat heeft uiteindelijk geresulteerd in de tekst: in een fotolaboratorium van Defensie is een fotorolletje bij de ontwikkeling mislukt.²²

Voorhoeve bevestigt tegenover de commissie de door generaal Fabius weergegeven gang van zaken.

De heer **Voorhoeve**: [Heeft u op dat moment via Fabius instructies gegeven in verband met dat verhoor?] Neen. Ik heb in de stukken gelezen en ik heb uit de getuigenis van de generaal Fabius vernomen dat, toen ik op het kantoor van Fabius was en mij die wél ontwikkelde foto's werden getoond, tegelijkertijd ergens anders een gesprek met de luitenant Rutten van de landmacht plaatsvond. Ik herinner mij niet dat er uit dat gesprek telefonisch een melding kwam, maar dat kan heel goed het geval zijn geweest. Ik heb geen enkele reden om te twijfelen aan de wijze waarop de generaal Fabius dat aan u uiteen heeft gezet. Als hij het zich zo herinnert, zal het zo zijn gebeurd. Ik heb zelf geen rechtstreekse communicatie met de luitenant Ron Rutten gehad.²³

De KMar stelt op 31 juli 1995 een proces-verbaal op dat aan het OM in Arnhem wordt aangeboden.²⁴ Het Gerechtelijk Laboratorium publiceert op 11 augustus 1995 een technisch rapport.

De heer (P.) **Rutten**: [Waarop baseerde u in 1995 uw conclusie dat het om een menselijke fout ging?] Op het rapport van het gerechtelijk lab, dat onderzoek had gedaan naar de vloeistoffen die in het marinelab werden aangetroffen. Uit dat onderzoek bleek dat een te hoge concentratie ontwikkelaar of bleekmiddel.... In elk geval waren twee vloeistoffen verwisseld. Er was een te hoge concentratie van het een in het ander, en dat had als resultaat dat de hele filmlaag die op het plastic zat, werd «opgegeten».

Het OM concludeert dat er geen reden is tot vervolging, omdat er geen aanwijzingen zijn voor opzettelijk handelen. Tijdens het verhoor vraagt de commissie aan de laborant, Van Boetzelaer, hoe het dan mogelijk is dat hij deze fout heeft gemaakt.

De heer **Van Boetzelaer**: Daar heb ik natuurlijk heel lang over nagedacht. Het was een samenloop van omstandigheden. Die chemicaliën waren niet voldoende. Daar begon het al mee. Ik moest de boel snel weer nieuw aanmaken. (...) maar er was sprake van een tijdsdruk en dan ga je sneller werken dan je normaal doet. Verder durfde ik het licht niet aan te doen. Ik heb het dus vrij donker gehouden. Daarna werd ook verordonneerd dat elke tank zijn eigen kleur kreeg. Er werd toen een kleurcode ingevoerd maar op dat moment waren het allemaal witte tanks met witte vloeistof. Er stond wel met viltstift op aangegeven wat erin zat, maar misschien heeft dat wat sneller tot verwisseling geleid. Ik denk dat het gewoon een verwisseling van een voorraadtankje is geweest. (...) Het was een wat moeilijke tijd, vanaf het moment dat ik van vakantie terugkwam. De Koninklijke Marechaussee vroeg daar verder naar. Ze vroegen mij: wat ligt erachter? Toen heb ik verteld dat ik die maandagavond en die dinsdagavond bij familie was en tot vrij laat problemen van familieleden heb besproken. Als je laat naar bed gaat.... Je gaat niet de hele avond op een droogje zitten. Dat is wel gebeurd, wat u zegt. (...) Die avond daarvoor is het laat geworden, na middernacht.

²² Openbaar verhoor D.G.J. Fabius, 21 november 2002, nr. 29.

²³ Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 27 november 2002, nr. 34.

²⁴ Proces-verbaal P 11/1995.

[En u dronk ook alcohol, ook na middernacht.] Ja, dat is de twee avonden ervoor wel het geval geweest. (...) Dat kan een achterliggende verklaring zijn, dat je dan misschien niet niet scherp genoeg bent geweest. Dat kan ik mij voorstellen.

(...) Nog dagelijks heb ik er spijt van dat ik zo'n stomme fout heb gemaakt en dat ik de organisatie waar ik altijd prettig heb gewerkt, zo'n slechte dienst heb bewezen. Zowel naar de Defensie-organisatie toe als naar de politieke verantwoordelijken van destijds spijt mij dat nog steeds.

De minister van Defensie stelt de Tweede Kamer op 3 augustus 1995 in een brief op de hoogte van het verloren gaan van de opnames op het fotorolletje en tevens van het bestaan van een tweede fotorolletje, waarop (slecht zichtbaar) foto's van lijken staan.²⁵ Op 13 juli 1995 zijn in de nabijheid van Potocari namelijk ook enkele foto's van doodgeschoten mannen gemaakt door twee andere Dutchbat-militairen. Lang is gedacht dat het ging om dezelfde lijken die luitenant Rutten c.s. hebben gezien. De MID/KL geeft dit rolletje (na het mislukken van het rolletje van Rutten) ter ontwikkeling aan het Gerechtelijk Laboratorium. De foto's zijn echter nogal onduidelijk. Afdrukken van deze foto's worden door de minister van Defensie, De Grave, op 4 december 1998 toegezonden aan de Werkgroep Srebrenica van de vaste commissie voor Defensie uit de Tweede Kamer.²⁶

Op verzoek van de officier van Justitie, Besier, wordt door het Kodakteam op 2 augustus 1995 ook een proces-verbaal opgemaakt over de waarnemingen van de makers van de foto's van oorlogsmisdaden door de Bosnische Serviërs.²⁷

De heer **Fabius**: Ik heb toen met de heer Besier besproken of we niet konden proberen om met de vijf of zes militairen die die nacht in Srebrenica hadden gedood en op plaatsen waren geweest die achteraf gezien redelijk riskant waren, elke foto te reconstrueren in woord, zodat we een gerelateerd verbaal hadden. Besier heeft daar toen mee ingestemd. Het Kodakteam is toen daarnaast begonnen om luitenant Rutten en zijn collega's te horen over wat zij hadden gezien en wat foto één, twee of drie was. Het was toen één verbaal, het technische verbaal en het verbaal van de bevindingen.

Tijdens de verhoren van de vijf bij het maken van de foto's betrokken Dutchbat-militairen komen ook andere zaken aan de orde, met name over het functioneren van het bataljon na de val van Srebrenica. De leider van het Kodakteam, kapitein Rutten, legt die zaken vast in een verslag van twee pagina's, dat hij een «managementrapportage» noemt.

In april 1997 komt het incident rondom het fotorolletje weer in de publiciteit, waarna de BLS, luitenant-generaal Schouten, de directeur Voorlichting van Defensie, Van den Heuvel, en de directeur DAB, De Winter, gesprekken voeren met luitenant Rutten. De KMar doet vervolgens nader onderzoek naar de betrokkenheid van de MID, met name voorafgaande aan het ontwikkelen van het fotorolletje. Dit onderzoek, waarvan het proces-verbaal op 16 juli 1997 gereed is, levert geen nieuwe inzichten op.²⁸ Tegenover de commissie vertelt KMar-kapitein P.H. Rutten waarom het Kodakteam in het onderzoek van juli 1995 geen aandacht heeft geschonken aan wat er met het fotorolletje gebeurde vóórdat het bij het fotolaboratorium belandde.

²⁵ TK 1994–1995, 22 181, nr. 111.

²⁶ Brief van de minister van Defensie d.d. 4 december 1998 aan J.D. Blaauw, voorzitter van de werkgroep Srebrenica (no. D98003458).

²⁷ Proces-verbaal P 13/1995.

²⁸ Proces-verbaal P 970715.1200.

De heer (P.) **Rutten**: Daar is toen niet over nagedacht. Daar is toen niet over gesproken omdat wij op dat moment helemaal nog niet de waarde van het fotorolletje konden inschatten. Het was een fotorolletje uit Srebrenica, maar wij wisten niet wat er op moest staan. Dat bleek pas in de loop van die week.

[U heeft toen dus niet overwogen om het onderzoek uit te breiden omdat u dat van belang achtte?] Neen.

[Is bij het aanvaarden van de opdracht wel gesproken over de periode vóórdat het fotorolletje in het laboratorium kwam?] Daar is helemaal niet over gesproken. Wij zijn onmiddellijk begonnen met het onderzoek in het lab. Er zijn rechers naar het lab gegaan en nog diezelfde dag is het lab verzegeld. De eerste verhoren vonden op die dag plaats. De volgende dag is het onderzoek voortgezet, samen met de mensen van het gerechtelijk laboratorium.

[Kunt u aangeven waarom u op dat moment de majoor De Ruyter niet heeft verhoord?] Omdat wij daaraan op dat moment geen belang hechtten. Wij hadden geen enkel idee dat er ook maar iets gebeurd zou kunnen zijn in de periode voordat het fotorolletje in het lab was. Wij gingen er steeds vanuit dat er in het lab iets verkeerd moest zijn gegaan.

Overigens verkeert kapitein Rutten in zijn gesprek in augustus 1998 met de heer Van Kemenade nog in de veronderstelling dat het fotorolletje door De Ruyter naar het fotolaboratorium van de Koninklijke Marine op vliegveld Valkenburg is gebracht.

De heer (P.) **Rutten**: [Waarom verklaart u tijdens uw gesprek met de heer Van Kemenade dat het fotorolletje door adjudant Winkelman naar Valkenburg is gebracht?] Omdat wij bij eerdere onderzoeken altijd zaken hadden gedaan met het fotolab van de marine in Valkenburg. Toen in eerste instantie over het fotolab van de marine werd gesproken, wist ik bij god niet dat er ook een fotolab zat bij de MID van de marine, op de admiraliteit. Dat was duidelijk een misverstand.

In de zomer van 1998 gaan journalisten zich opnieuw verdiepen in de gang van zaken rondom het fotorolletje, die als voorbeeld dient voor de doofpot op Defensie.²⁹ Van Kemenade betreft dit incident bij zijn onderzoek en komt tot de conclusie dat het ontwikkelen van het fotorolletje «door een ongelukkige samenloop van omstandigheden gewoon is mislukt».³⁰ Verhalen dat mogelijk sprake is geweest van opzet of dat het rolletje wel degelijk is ontwikkeld maar de foto's worden achtergehouden, blijven sindsdien in de media echter de ronde doen.³¹

Naar aanleiding van een uitzending van NOVA op 19 juni 2001, waarin de voorzitter van de militaire vakbond AFMP, T. Heerts, verklaart dat de KMar altijd is blijven twifelen aan de gang van zaken rondom het fotorolletje, vraagt de Commandant van de KMar aan de onderzoeksleider, kapitein Rutten, om over deze twijfel te rapporteren.

De heer (P.) **Rutten**: [Waarom kwamen in 2001 die twijfels bij u op?] Er is dan een hele geschiedenis gepasseerd. Wij hebben in 1995 het fotorolletje. Direct daarna komt de debriefing, waarbij ik helemaal niet betrokken ben geweest. Op dat moment had ik al een Managementrapportage gemaakt over mogelijke strafbare feiten, gepleegd door Dutchbatters. Uit de debriefing blijkt echter helemaal niets van mogelijke strafbare feiten. Je ziet dan dat alle feiten die tegen de Nederlanders spreken, verdwenen zijn. Ik heb dan gesprekken met mensen van de MID die mij vragen of ik dat verhaal, zoals het in het marinelab is gebeurd, geloof. Wij krijgen nergens bevestigd dat er, buiten het fotorolletje van Ron Rutten, ooit van z'n leven een ander fotorolletje is mislukt in dit laboratorium. Ik heb een gesprek – ik verwijs naar de NIOD-verklaring – met een oud-marineman die Van Boetzelaer kent en die beweert dat een dergelijke fout Van Boetzelaer nooit kan overkomen. Al die feiten leiden tot de vraag: wat zou er eventueel fout hebben kunnen gaan? [Bent u later ook gaan twifelen over de voornaamste uitkomst van uw onderzoek, namelijk dat het om een menselijke fout ging?] Zoals wij het onderzoek toen, in 1995, hebben gedaan – ik verwijs naar de manier waarop het fotorolletje is ontwikkeld, zoals de getuigen hebben verklaard – kan ik zeggen: dat is de uitkomst. Wij blijven nog steeds achter dat onderzoek staan, maar wij kunnen niet garanderen dat er vóór die tijd niets is gebeurd. Als je het doet zoals het door het gerechtelijk lab is gedaan -ik doel op de situatie die het lab heeft aangetroffen – is dát het resultaat. Dan houd je een stukje plastic over.

²⁹ Bijvoorbeeld: NOVA, 17 augustus 1998.

³⁰ Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, p. 42.

³¹ Bijvoorbeeld: Intermediair, 8 en 22 oktober 1998; NOVA, 19 juni 2001.

[Staat u nog steeds achter de zorgvuldigheid waarmee u uw onderzoek in 1995 heeft gedaan?] Daar sta ik nog steeds achter. Met de wetenschap van toen – niet die van nu – zoals wij het toen hebben gedaan, met de deskundigen van het gerechtelijke lab erbij, sta ik er nog steeds achter.

In zijn rapportage, die op 24 juni 2001 verschijnt, plaatst kapitein Rutten vraagtekens bij de beperkte opdracht voor het onderzoek van juli 1995. Hij vindt dat dit onderzoek te zeer was gericht op wat zich in de donkere kamer had afgespeeld en te weinig op wat er de twee voorafgaande dagen met het fotorolletje was gebeurd. Pas in het in juli 1997 uitgevoerde nader onderzoek wordt hieraan aandacht besteed. Naar aanleiding van het rapport van kapitein Rutten spreken twee gepensioneerde KMar-officieren, op verzoek van de Commandant van de KMar, met de leden van het Kodakteam. Zij komen in hun rapport van 3 juli 2001 tot de conclusie dat er bij de leden van het Kodakteam geen twijfel bestaat over hun onderzoek van juli 1995. Wel wijzen zij op de «professionele vraagtekens, veroorzaakt door kennis achteraf, bij de beperkte opdracht van het onderzoek», zoals is verwoord in het rapport van kapitein Rutten.³²

De heer (P.) **Rutten**: Het bleef bij een gevoel. Ik heb er een hele middag met de heer Blom van het NIOD over gediscussieerd, waarbij het vooral ging om de vraag: wat zou dan voor Defensie het belang zijn om dat fotorolletje te laten vernietigen?

(...) Daar zijn wij toen niet uitgekomen.

Het NIOD komt op basis van een «replicatieonderzoek» (nabootsing van het proces) en nader technisch onderzoek (onder andere of het fotorolletje afkomstig is uit de camera van Rutten), in januari 2002 uitgevoerd door het Nederlands Forensisch Instituut (NFI), tot de conclusie dat het een menselijke fout betreft en dat er geen aanwijzingen zijn voor opzettelijke vernietiging.³³

Na het verschijnen van het NIOD-rapport wordt toch nog twijfel gezaaid over de uitkomsten van dit onderzoek. NOVA heeft op 4 juni 2002 een interview met een anoniem blijvende «gewondenverzorger van Dutchbat». Deze verklaart dat hem «tijdens een debriefingsgesprek met twee hoge militairen» een foto is getoond die lijkt op een schets die eerder is gemaakt op aanwijzing van luitenant Rutten in het kader van de reconstructie van wat er op de mislukte foto's zou staan.³⁴ De commissie heeft geen aanwijzingen die de opvatting ondersteunen dat de betreffende foto afkomstig zou zijn van het fotorolletje van luitenant Rutten.

Zowel luitenant Rutten en de beide andere bij zijn waarnemingen betrokken Dutchbat-militairen, als de twee Dutchbat-militairen die de andere foto's hebben gemaakt, leggen voor het Joegoslavië-Tribunaal getuigenis af van wat zij hebben gezien. Dat hun foto's niet kunnen dienen als bewijzen voor oorlogsmisdrijven doet aan hun getuigenis niets af, omdat de bewijskracht in het strafrecht van verklaringen van ooggetuigen superieur is aan die van foto's.

5.3.2 De verklaring van 17 juli 1995³⁵

Op 17 juli 1995 wordt in Potocari een verklaring opgesteld over de «correct» uitgevoerde evacuatie van de vluchtelingen, ondertekend door vertegenwoordigers van de Bosnische Serviërs en de Moslimbevolking en (in een Engelstalige versie) door majoor Franken (met zijn handgeschreven aantekening «as far as it concerns convoys actually escorted by UN-force»). De verklaring wordt, als bijlage bij een andere fax, op 18 juli

³² NIOD, «Srebrenica», pp. 3022–3023.

³³ NIOD, «Srebrenica», pp. 3027–3028.

³⁴ NOVA, 4 juni 2002.

³⁵ NIOD, «Srebrenica», pp. 2767–2769 en pp. 3004–3006.

1995 aan generaal Van Baal gefaxt. Deze stuurt de stukken door naar de sectie Juridische Zaken van de KL.

De heer **Van Baal**: [Waarom heeft u de minister van Defensie niet direct geattendeerd op deze verklaring?] Omdat ik de fax niet onmiddellijk heb beoordeeld als zijnde relevant in het totaal van datgene wat er gebeurd was. Dat is fout geweest.
(...) ik heb alleen ongenadig op mijn donder gekregen van de minister.
[Maar niet de beschuldiging dat het bewust was gebeurd?] Nee, maar ik heb ook van het eerste moment af aan gezegd: het is hartstikke stom wat ik gedaan heb. En daar bleef het bij, trouwens.³⁶

Na berichten in de media op 26 juli 1995 informeren medewerkers van DCBC en DAB bij de KL-Crisisstaff naar de verklaring, die op 27 juli 1995 aan hen wordt gegeven. Minister Voorhoeve wordt op 28 juli 1995 door zijn medewerkers ingelicht over het bestaan van de verklaring.

De heer **De Winter**: Ik noem om te beginnen de verklaring van Franken. Daar begonnen de spanningen al mee. Ik heb toen op verzoek van de minister moeten onderzoeken of er een verklaring-Franken was. (...) Wij informeerden overal bij de Centrale organisatie: er was geen verklaring. Wij informeerde bij de landmacht: er was geen verklaring. Het leek mij goed om toen ook Franken te bellen. Hij ontkende, tot mijn grote verbazing, achteraf dan, dat er een verklaring was. Wij zetten dat dus in de conceptbrief aan de Tweede Kamer en stuurden die aan de minister. Dat is meen ik op 26 juli. De volgende ochtend belde de minister mij. Hij zei: het lijkt mij goed om ook Karremans te vragen of er een verklaring-Franken is. Ik had de grootste problemen om het telefoonnummer van Karremans te achterhalen via de landmacht. Ik dacht dat ze dat hadden, maar goed, dat kreeg ik niet. Gelukkig kreeg ik het telefoonnummer via Voorlichting. Ik vroeg aan Karremans of hij iets wist van een verklaring-Franken. Hij ontkende daar iets van te weten. Dus ik werd door zowel Franken als Karremans op het verkeerde been gezet. Dat heeft toen geleid tot het heel onaangename incident dat de minister in een brief aan de Kamer meedeelde [27 juli 1995] dat er geen verklaring was en dat hij dat 's middags herhaalde in een persconferentie.

De minister van Defensie informeert de Tweede Kamer bij brief van 3 augustus 1995. Een kopie van de verklaring is als bijlage bij deze brief gevoegd.³⁷

5.3.3 De lijst van 239³⁸

Op initiatief van majoor Franken stellen vertegenwoordigers van de vluchtelingen op 13 juli 1995 in Potocari een lijst op met de namen van 239 op de *compound* aanwezige «weerbare» mannelijke vluchtelingen. De lijst wordt gefaxt naar een aantal geadresseerden in Bosnië en Nederland, waaronder de crisisstaff van de KL. Majoor Franken vernietigt het origineel. Hij smokkelt een kopie de enclave uit en overhandigt die op 23 juli 1995 aan een Norse UNMO en een Nederlandse majoor van de sectie inlichtingen van de UNPF. Laatstgenoemde faxt de lijst naar het DCBC in Den Haag en overhandigt een kopie aan brigade-generaal Bastiaans, Commandant van de Luchtmobiele Brigade (LMB). Ook gaan er kopieën naar *Civil Affairs* van UNPF in Zagreb en naar medewerkers van de VN-Commissie voor Mensenrechten.

Minister Voorhoeve wordt op 16 augustus 1995 geattendeerd op het bestaan van de lijst via een hem toegezonden verslag van een gesprek van medewerkers van de centrale organisatie met Karremans. Voorhoeve verzoekt vervolgens aan zijn medewerkers om na te gaan wat er met de mannen is gebeurd die op de lijst staan. Ook Buitenlandse Zaken vraagt bij Defensie naar de betreffende lijst (19 augustus 1995). Bij het DCBC en

³⁶ Openbaar verhoor A.R.P.M. van Baal, 18 november 2002, nr. 20.

³⁷ TK 1994–1995, 22 181, nr. 111.

³⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2744–2749 en pp. 3006–3009.

generaal Bastiaans kan de lijst niet worden teruggevonden. Na een lange zoektocht door medewerkers van Voorhoeve wordt de lijst op 25 augustus 1995 in Zagreb achterhaald.

De minister van Defensie informeert de Tweede Kamer bij brief van 28 augustus 1995.³⁹

5.3.4 Overeenkomst Smith-Mladic⁴⁰

Op 19 juli 1995 ondertekenen de generaals Smith en Mladic een overeenkomst over de terugkeer van Dutchbat naar Zagreb. Aan deze overeenkomst is een verslag van de bijeenkomst gehecht, opgesteld door een medewerker van Smith. De tekst van de overeenkomst en het verslag worden op 12 augustus 1995 naar het DCBC gefaxt. Minister Voorhoeve krijgt beide stukken op 31 augustus 1995 onder ogen. Overigens is de minister wel onmiddellijk na het sluiten van de overeenkomst mondeling door de Chef Defensiestaf (CDS) op de hoogte gesteld van de uitkomsten van het overleg tussen Smith en Mladic.

De heer **Voorhoeve**: Als ik u even mag aanvullen: ze blijken te zijn gevoegd in een stapel bijlagen die ik kreeg toen ik naar een algemeen overleg met de Tweede Kamer ging. Ik weet niet meer precies of ik ze toen heb kunnen lezen. Ik denk van niet want de publicatie die ongeveer een week daarna plaatsvond over deze overeenkomst tussen Mladic en Smith, overviel mij.

De heer **Van Baal**: De problemen met de informatievoorziening deden zich natuurlijk ook op de Centrale organisatie voor. De minister meldde de Kamer dat hij tussen zijn stukken voor het algemeen overleg op 30 augustus [N.B.: bedoeld is 31 augustus 1995] de overeenkomst tussen Smith en Mladic vond. De overeenkomst was op 12 augustus aanwezig bij de Koninklijke Landmacht en bij de Centrale organisatie. Het gaat om een hoogst interessant en belangwekkend document. En dat wordt de minister aangereikt in de stukken ter voorbereiding op een algemeen overleg. Dat is niet breed uitgemeten, maar het kan worden vergeleken met de fax waar wij het eerder over hadden. Niet inhoudelijk, maar wel qua beoordeling.

Op 11 september 1995 verschijnen berichten in de pers over de overeenkomst, gebaseerd op een anonieme brief die door een kolonel van de landmachtstaf, samen met kopieën van de overeenkomst en het verslag van de bijeenkomst, aan de pers is toegezonden. In de pers wordt Voorhoeve bekritiseerd, omdat hij de Kamer tijdens de debatten op 31 augustus en 5 september 1995 niet heeft ingelicht over de overeenkomst.⁴¹

Het NIOD concludeert dat de «lekkende kolonel» «slechts de gevoelens vertolkte die algemeen heersten bij de staf van de Koninklijke Landmacht».⁴² Voormalig Bevelhebber der Landstrijdkrachten, Couzy, schrijft in zijn in 1996 verschenen boek dat de kritiek van minister Voorhoeve op het ondertekenen door majoor Franken van een verklaring over de «correct» uitgevoerde evacuatie van de vluchtelingen in Potocari slecht is gevallen bij de landmacht. Men vindt het onrechtvaardig dat de overeenkomst van Smith met Mladic wel een normale zaak wordt gevonden: «Wat Smith deed was in de ogen van de Defensieleiding niet relevant, maar toen Franken het deed was het huis te klein.»⁴³ Tijdens zijn verhoor gaat generaal Couzy nader op deze passage in.

³⁹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 115.

⁴⁰ NIOD, «Srebrenica», pp. 2448–2449 en pp. 3028–3035.

⁴¹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 119 en TK 1994–1995, Handelingen 98, pp. 5955–6013.

⁴² NIOD, «Srebrenica», p. 3035.

⁴³ H.A. Couzy, «Mijn jaren als bevelhebber», 1996, p. 128.

De heer **Couzy**: Nou, het leefde heel sterk binnen de Koninklijke Landmacht dat heel veel zwartepieten bij de Koninklijke Landmacht werden gelegd die lang niet altijd terecht waren. Ik heb dat als een voorbeeld genoemd. Het feit dat je begrip hebt voor iemand die een misdrijf pleegt, is nog iets anders dan het willen bagatelliseren. (...) Het begrip was dat hij heel zorgvuldig volgde wat er allemaal gebeurde, vond dat er een heleboel zwartepieten ten onrechte bij de Koninklijke Landmacht werden gelegd en is toen door het lint gegaan. Hij was voor een bepaalde periode niet toerekeningsvatbaar. Ik heb er begrip voor gehad dat het op een gegeven moment om wat voor reden ook te veel wordt en dat je dan even eigenlijk niet goed weet wat je doet.⁴⁴

Dat de gevoelens van de «lekkende kolonel» breder bij de landmacht leefden, bevestigt secretaris-generaal Barth in zijn verhoor.

De heer **Barth**: Hoe algemeen die waren, weet ik niet, maar duidelijk is dat hij niet alleen voor zichzelf sprak. (...) Wat hij zei, werd breder gedragen, door mensen in zijn omgeving. Ik kan niet precies zeggen door welke afdeling. Ik weet het echt niet. Overigens, dit was een puur individuele actie. Er zat verder niemand achter, maar de gevoelens die hij in de brief aan de Volkskrant en de NRC vertolkte, werden aanzienlijk breder gedragen. Jawel.

In de verhoren antwoorden de secretaris-generaal en de directeur Algemene Beleidszaken van Defensie bevestigend op de vraag van de commissie of vanuit de landmacht bewust naar de pers is gelekt over deze overeenkomst om de Centrale Organisatie dan wel de minister van Defensie in diskrediet te brengen.

De heer **Barth**: [In de periode die volgt, wordt gelekt naar de pers. Werd dat gedaan om de minister van Defensie in diskrediet te brengen?] Zeker.

De heer **De Winter**: Dat was natuurlijk de bedoeling, inderdaad. Ik heb nooit een duidelijker poging meegemaakt in de vele jaren dat ik bij Defensie heb gewerkt, om de minister te beschadigen dan deze. Het is volstrekt evident dat dit de bedoeling was.

Ook Voorhoeve gaat in zijn verhoor in op de motieven van de «lekkende kolonel».

De heer **Voorhoeve**: Je weet niet wat de motieven zijn van iemand die zoiets doet. Je weet wél of iets al dan niet zo behoort te worden gedaan. Het anoniem versturen van een stuk, mét een anonieme brief erbij die duidelijk als strekking heeft de geloofwaardigheid van een minister in diskrediet te brengen, kan niet en hoort niet. Vandaar dat ik, toen ik de tekst van die brief in handen kreeg en las wat daar allemaal instond, heb gezegd: ik wil hebben uitgezocht wie dit heeft gedaan.

(...) Het ging om ongenoegen bij betrokkene. Uit het stuk kon je opmaken dat betrokkene er boos over was dat ik kritiek had geuit op de uitspraken van overste Karremans in Zagreb. Het ging daarbij niet om de inhoud van zijn operationele verslag, maar om de woorden «no good guys, no bad guys», de woorden die werden misverstaan als een relativering van misdaden. Ook was er in die brief kritiek te lezen op datgene wat ik had gezegd over het feit dat de majoor Franken de Servische verklaring dat de «evacuaties» van de bevolking correct waren verlopen, had ondertekend.

(...) Bovendien, deze vergelijking gaat niet op. De generaal Rupert Smith is een Britse generaal. Hij viel niet onder de politieke verantwoordelijkheid van de Nederlandse minister van Defensie. Hij viel onder de politieke verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties, de Veiligheidsraad en uiteindelijk de Britse politieke autoriteiten. (...) Ik kan mij wel voorstellen dat iemand die boos is over een kritische opmerking over Franken – hij stond en staat goed aangeschreven – zo'n vergelijking maakt, maar die gaat gewoon niet op.

⁴⁴ Openbaar verhoor H.A. Couzy, 21 november 2002, nr. 30.

Op verzoek van minister Voorhoeve wordt een strafrechtelijk onderzoek gehouden naar het sturen van de anonieme brief naar de pers. Dit onderzoek van de KMar leidt vervolgens tot onenigheid met de landmachttop, die van mening is dat de geheime classificatie van het internationale document inmiddels is achterhaald. De Chef Defensiestaf, generaal Van den Breemen, oefent druk uit op brigade-generaal Nicolai om bij zijn getuigenverklaring vast te houden aan de vertrouwelijkheid van het VN-document.⁴⁵

De heer Kreemers, toenmalig plaatsvervangend directeur Voorlichting op het Ministerie van Defensie, beschrijft in zijn boek dat generaal Couzy zich tegen voortzetting van het onderzoek door KMar-functionarissen op de Julianakazerne van de KL keert, nadat reeds bekend is geworden wie verantwoordelijk is voor het «lek»: «Couzy deed zelfs een poging hen van het kazerneterrein te laten verwijderen.»⁴⁶ Tijdens het verhoor door de commissie gaat de heer Kreemers nader op dit incident in, dat zich afspeelt in september 1995.

De heer **Kreemers**: (...) Ik noemde net het voorbeeld van die twee marechassees die op het kazerneterrein van de landmacht door de bevelhebber hoogstpersoonlijk werden verwijderd. Zij waren bezig met een strafrechtelijk onderzoek in opdracht van het OM. Die twee marechassees, de heren Lub en Den Braven zijn nog een keer bij mij geweest en zij zeiden dat zij zich gehinderd voelden in hun opsporingstaak. Dat kan niet. Dit is overigens naar mijn overtuiging een voorbeeld van onwil. Als je twee marechassees verwijderd van het kazerneterrein ben je willens en wetens bezig met het saboteren van een justitieel onderzoek.

Volgens generaal-majoor Fabius, de toenmalige Commandant van de KMar, zou de (lage) rang van de betrokken marechassees een rol hebben gespeeld bij de houding van Couzy.

De heer **Fabius**: Ik kan me die emotie voorstellen. Ik denk dat je als bevelhebber en goed militair een voorbeeld moet geven en dat je dat niet moet doen. Zij deden ook hun werk. Na een telefoontje is dat onmiddellijk rechtgetrokken en hebben zij onbelemmerd hun werk kunnen doen.

(...) Ik kon mij voorstellen dat de generaal zou hebben gezegd: als ik dan gehoord moet worden, wens ik door officieren gehoord te worden en niet door onderofficieren. Maar zo is de tijd niet helemaal meer. Hij had dat dan moeten zeggen. Hij had dan moeten bellen en zeggen: er waren twee onderofficieren, ik had geen tijd, ik zou het echter op prijs stellen als je mij laat horen – als dat dan al moet – door officieren.

(...) Ik denk dat dit een ernstige misser is geweest, die hij [Couzy] heeft hersteld.

Generaal Couzy geeft tegenover de commissie zijn visie op dit incident.

De heer **Couzy**: Ik weet zeker dat ik geïrriteerd was, omdat ik als een van de eerste verdachten gehoord zou worden door rechercheurs van de Koninklijke Marechassees. Die irritatie kan ik mij goed herinneren.

[U heeft gewoon die mensen van het terrein verwijderd.] Daar kan ik mij niks van herinneren. Ik las dat voor het eerst in het NIOD-rapport. Als dat gebeurd zou zijn, is dat misschien door iemand namens mij gedaan. Ik heb daar helemaal geen beelden meer bij. Ik kan mij er niks meer van herinneren. Die irritatie wel.

(...) Ik herinner mij ook dat ik gebeld ben. Hij zal dat geweest zijn. Ik ben gebeld door de Koninklijke Marechassees. Dat past in die irritatie.

De tweede keer De dader had zich toen bij mij gemeld. Ik heb onmiddellijk de secretaris-generaal geïnformeerd dat de dader bekend was. Ik weet niet meer of de secretaris-generaal of ik de Koninklijke Marechassees heb ingelicht. Ik was toen geïrriteerd dat ik weer gehoord moest worden. Ik dacht toen: de dader is bekend, waarom moet ik nou nog een keer gehoord worden? Die tweede keer kan ik mij de irritatie ook nog herinneren.

⁴⁵ NIOD, «Srebrenica», pp. 3032–3034.

⁴⁶ B. Kreemers, «De achterkant van de maan», 2002, p. 121.

(...) In mijn belevingswereld is het meer dat ik op een tijdstip dat mij heel slecht uitkwam op heel korte termijn heb gezegd: zo gaat dat niet, kan dat tijdstip ook in overleg met mij. Zo iets heb ik gezegd. Waarschijnlijk stonden zij er al en heeft iemand ze toen weggestuurd. Dat zou kunnen. Ik weet dus dat ik geïrriteerd was over hoe het begon, maar ik heb niemand weggestuurd.

(...) Toen heb ik dat telefoontje gehad en heb ik beterschap beloofd.

Tegen de kolonel die de stukken naar de pers heeft gezonden, worden uiteindelijk alleen interne maatregelen genomen.

De heer **De Winter**: [Heeft de leiding van de landmacht geprobeerd om dat lekken te bagatelliseren?] Ongetwijfeld. Als je kijkt hoe de man is behandeld. Als een ambtenaar van de Centrale organisatie dit had gedaan, was hij op z'n minst ontslagen. Hij was waarschijnlijk ook strafrechtelijk vervolgd. Deze officier, een kolonel nog wel, en ook nog wel van de juridische sectie, is overgeplaatst en daar is het bij gebleven. Hij is duidelijk beschermd. Dat staat vast. Ik heb niemand ontmoet die dit ooit heeft ontkend als je daarover sprak binnen de Centrale organisatie.

[Weet u door wie hij is beschermd?] Door de top van de landmacht natuurlijk. Dat is evident.

De secretaris-generaal van Defensie, Barth, reageert in zijn verhoor op de woorden van De Winter.

De heer **Barth**: [Had u op dezelfde manier opgetreden als dit in uw organisatie was gebeurd?] Zonder enige twijfel. (...) Ik heb vanochtend gehoord wat De Winter zei. Dat komt voor zijn rekening.

[Zijn opvatting deelt u niet:] Natuurlijk niet. Het kan toch niet zo zijn dat iemand in het ene organisatiedeel, bijvoorbeeld dat van mij, zwaarder of minder zwaar wordt gestraft dan in het andere organisatiedeel. Ik ken de betrokkene. Tegen de minister heb ik gezegd: deze man heeft een grote fout gemaakt, maar hij is niet fout. Dat was mijn overtuiging. Het maakt verder niets uit of hij bij de landmacht of de Centrale organisatie werkte.

(...) Het spijt mij dat ik eentonig word, maar dit is het werk geweest van generaal Couzy. Ik had er echter geen moeite mee, evenmin als het openbaar ministerie trouwens. Dat heeft gezegd dat de man voldoende was gestraft. Ik herinner mij ook nog dat ik heb gezegd dat ik in dezen absoluut geen rechter wilde spelen, omdat ik de man persoonlijk kende. Verder wijs ik er nogmaals op dat dit een maatregel is geweest van generaal Couzy.

De heer **Couzy**: Ik heb dat absoluut niet willen bagatelliseren, want het laten lekken van stukken naar de pers kan natuurlijk helemaal niet. Je kunt dat ook nooit bagatelliseren. Het was een heel ernstig vergrijp.

(...) Ik heb natuurlijk zorgvuldig overwogen wat mij te doen stond. Ik realiseerde mij heel goed dat het niet alleen een ernstig vergrijp was, maar politiek ook heel gevoelig lag, omdat het heel vervelende consequenties had. Dat was helder. Ik heb met de directeur personeel besproken wat ons te doen stond. Wij hadden daar heel snel een zelfde standpunt over. Vervolgens heb ik heel uitgebreid overleg gevoerd met de secretaris-generaal. Ik heb de secretaris-generaal mijn overwegingen voorgelegd om de persoon uit zijn functie te zetten. Dat is echt een straf die niet gebagatelliseerd moet worden. De secretaris-generaal was het geheel eens met mijn argumenten en ook met mijn strafmaatregel. Daarmee vond ik dat ik hiermee zorgvuldig was omgegaan, ook gezien de politieke gevoeligheid. Ik heb het eerst met de secretaris-generaal overlegd en vervolgens heb ik de persoon uit zijn functie gezet.

[Kende u overigens die kolonel?] Nou, hij werkte in mijn staf, maar hij zat op een pakket dat voor mij aan de rand van de organisatie was. Ik zag hem een paar keer per jaar. Ik wist dus precies wie hij was en wat hij deed, maar om te zeggen: ik ken hem goed, nee.

De Tweede Kamer wordt bij brief van de minister van Defensie a.i. op 12 september 1995 op de hoogte gesteld van de overeenkomst en krijgt een kopie van de overeenkomst (echter niet van het verslag van de

bijeenkomst) bij brief van de minister van Defensie op 14 september 1995 toegezonden.⁴⁷

5.3.5 *Bunkerlek*⁴⁸

Op 1 november 1995 vindt overleg plaats in het DCBC (de «bunker») tussen vier Nederlandse UNPROFOR-officieren en topmilitairen en hoge ambtenaren van Defensie over de wijze waarop de aanvragen voor luchtsteun van Karremans zijn behandeld in de UNPROFOR-commandolijn. Minister Voorhoeve heeft opdracht gegeven tot dit overleg om vragen van de Kamer over hoe het precies is gegaan met de aanvragen voor luchtsteun te kunnen beantwoorden. In NRC Handelsblad van 11 november 1995 verschijnt een artikel van journalist Westerman dat mede gebaseerd is op uitgelekte informatie over dit «bunkerberaad». De KMar krijgt opdracht tot een oriënterend onderzoek naar dit «bunkerlek», waarbij een groot deel van de ambtelijke en militaire top van Defensie wordt ondervraagd. Dit onderzoek geeft aanleiding tot een justitieel onderzoek dat op 20 november 1995 van start gaat. Het komt echter niet tot vervolging, aangezien het bewijs niet wettig en overtuigend kan worden geleverd.

Naar aanleiding van het verschijnen van het boek van Westerman en Rijs over Srebrenica⁴⁹ in januari 1997, komt de kwestie opnieuw in de publiciteit en worden er vragen gesteld over onder andere het justitieel onderzoek.⁵⁰

5.3.6 *Kritiek op medisch handelen Dutchbat*⁵¹

Incidenten rondom de medische zorg van Dutchbat tijdens en na de val van de enclave komen in het najaar van 1995 in de publiciteit. Dit betreft onder andere: het aanhouden van een «ijzeren voorraad» van medicamenten dat in een enkel geval leidde tot het onthouden van medische hulp aan de plaatselijke bevolking; de gang van zaken bij het transport van gewonden uit het ziekenhuis van Srebrenica; verwarring over verschillende lijsten met namen van gewonden; meningsverschillen tussen de twee in de enclave aanwezige medische teams van de Krijgsmacht Hospitaal Organisatie (respectievelijk KHO-5 en KHO-6) over het verlenen van medische zorg aan de plaatselijke bevolking; en conflicten tussen het KHO-team en de bataljonsleiding.

De berichten in de media leiden tot vragen vanuit de Kamer aan de minister van Defensie, die echter pas in een laat stadium en onvolledig wordt geïnformeerd over deze incidenten. Als voorbeeld van onvolledige informatie haalt het NIOD een citaat aan uit een brief van minister Voorhoeve aan de Tweede Kamer van 28 augustus 1995 (overigens door het NIOD ten onrechte gedateerd op 28 september 1995). Hierin schrijft de minister: «De humanitaire inspanningen ten behoeve van de bevolking in de enclave Srebrenica zijn tot het laatste moment voortgezet. De evacuatie door de Nederlandse blauwhelmen van het onder Bosnisch-Servisch vuur liggende ziekenhuis in Srebrenica, op 11 juli jl., onderstreept dat.»⁵²

Het NIOD concludeert echter, op basis van een reconstructie van de evacuatie van het ziekenhuis: «Deze voorstelling van zaken houdt geen stand bij een zorgvuldige bestudering van de bronnen. (...) Latere rapportages van MSF (Artsen zonder Grenzen) en Bosnische getuigen geven nog weer een ander beeld van de gang van zaken bij de afvoer van

⁴⁷ TK 1994–1995, 22 181, nrs. 120 en 122.

⁴⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2345–2346 en pp. 3035–3040.

⁴⁹ F. Westerman; B. Rijs, «Srebrenica, het zwartste scenario», 1997.

⁵⁰ TK 1996–1997, 22 181, nr. 181.

⁵¹ NIOD, deelstudie «Dutchbat III en de bevolking: medische aangelegenheden», pp. 7–192.

⁵² TK 1994–1995, 22 181, nr. 115, p. 4.

de gewonden dan het Debriefingsrapport. MSF evacueerde het grootste deel van de patiënten uit het ziekenhuis en niet Dutchbat.»⁵³

Een ander voorbeeld betreft de informatie die BLS Couzy op 16 en 17 juli 1995 krijgt tijdens gesprekken met het medisch personeel van de verbandplaats (KHO-5) en met de chirurg van KHO-5, kolonel Kremer, over de problemen die het medisch team heeft gehad met de bataljonsleiding en over het niet behandelen van een gewonde vrouw uit Srebrenica op 10 juli 1995. Couzy maakt een schriftelijke aantekening van deze gesprekken, maar informeert de minister hier niet over.⁵⁴

Met betrekking tot de informatievoorziening over de incidenten rondom het medisch handelen van Dutchbat verwijt het NIOD de plaatsvervangend BLS, generaal-majoor Van Baal, dat een door kapitein Van Hoogwaarden, de commandant van de verbandplaats van Dutchbat III, op 29 juli 1995 geschreven memorandum over het functioneren van KHO-6, gericht aan luitenant-kolonel Wertheim, stafofficier Geneeskundige Dienst van de KL Crisisstaf, niet is doorgegeven aan de Centrale Organisatie. Minister Voorhoeve krijgt dit memorandum pas op 4 december 1995 onder ogen.⁵⁵ De inspecteur van de Geneeskundige Dienst van de KL, brigade-generaal Mels, «zou de inhoud van het memorandum hebben doorgegeven aan plaatsvervangend bevelhebber Van Baal, maar bij hem zou de informatie zijn blijven «hangen». (...) Van Baal besloot eerst de resultaten van de debriefing in Assen af te wachten.»⁵⁶

Tijdens zijn verhoor door de commissie noemt professor Blom het niet doorgeven van de inhoud van het memorandum als een voorbeeld van «onwil» van de kant van generaal Van Baal.

De heer **Blom**: In het bijzonder kun je bij de heer Van Baal wijzen op de manier waarop hij met de medische informatie is omgegaan. Er zijn grote medische conflicten geweest en pijnlijke gevallen waarover informatie kwam die niet of in beperkte mate met de minister is gecommuniceerd.

Van Baal reageert op deze uitspraken van Blom in een brief aan de commissie. Hij ontkent niet dat hij de minister niet heeft geïnformeerd over het memorandum van Van Hoogwaarden, maar wijst op de informatie die BLS Couzy al eerder in Zagreb had gekregen over, volgens Van Baal, dezelfde kwesties.

«Het betrof informatie die al op 15 juli bekend was bij de generaal Couzy (de BLS) en wat hij heeft opgetekend uit de reacties van de groep van 55 in Zagreb. Generaal Couzy heeft mij daarover op 17 juli geïnformeerd, evenals over een groot aantal andere zaken (...). De BLS heeft mij toen meegedeeld dat hij persoonlijk de minister hierover zou informeren. Ik mocht er vanuit gaan dat de BLS dat ook heeft gedaan. Ik ben daar ook van uitgegaan. Toen ik na 25 augustus het verhaal van de kolonel Wertheim had vernomen constateerde ik dat het hier om dezelfde informatie ging die dus al bekend moest zijn bij de minister. Ik heb vervolgens kolonel Wertheim verzocht de informatie aan te reiken aan het debriefingsteam in Assen en ik heb kapitein Van Hoogwaarden verzocht zijn bevindingen persoonlijk in Assen te verklaren en zondig aangifte te doen. Een separate actie was derhalve niet nodig. Uit de verklaring van de heer Voorhoeve moet ik constateren dat de generaal Couzy na 17 juli deze informatie niet heeft doorgegeven aan hem. Ik constateer dat er bij mij «geen gebrek aan goede wil was» en daarmee is dit voorbeeld onjuist.»⁵⁷

⁵³ NIOD, deelstudie «Dutchbat III en de bevolking: medische aangelegenheden», pp. 74–75.

⁵⁴ «Aantekening BLS», bijlage bij brief van H.A. Couzy d.d. 15 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-53).

⁵⁵ NIOD, deelstudie «Dutchbat III en de bevolking: medische aangelegenheden», p. 137.

⁵⁶ NIOD, deelstudie «Dutchbat III en de bevolking: medische aangelegenheden», p. 138.

⁵⁷ Brief van A.P.P.M. van Baal d.d. 28 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-178).

Generaal Couzy schrijft de commissie desgevraagd dat hij na zijn terugkeer uit Zagreb op 17 juli 1995 met generaal Van Baal op de Juliana-kazerne heeft gesproken over zijn opgedane ervaringen. Inhoudelijk kan hij zich echter niets meer herinneren van het gesprek met Van Baal.⁵⁸

Kapitein Van Hoogwaarden laat de commissie schriftelijk weten niet meer te weten of Van Baal hem heeft gevraagd zijn bevindingen te melden tijdens de debriefing in Assen. Hij heeft zijn bevindingen overigens wel gemeld bij het debriefingsteam en verwijst voorts naar de brief die hij aan de Inspecteur Geneeskundige Dienst KL heeft gestuurd.⁵⁹ Overste Wertheim bevestigt in een brief aan de commissie dat hij de commandant van de KL Crisisstaf, brigade-generaal Pollé, en de inspecteur van de Geneeskundige Dienst van de KL, brigade-generaal Mels, direct heeft geïnformeerd over het memorandum van Van Hoogwaarden. Een verzoek van generaal Van Baal om de informatie aan te reiken aan het debriefingsteam in Assen kan Wertheim zich niet meer herinneren. Evenmin kan hij zich herinneren of hij aan dit eventuele verzoek heeft voldaan. «Maar ik acht het haast uitgesloten dat ik die informatie niet aan het debriefingsteam in Assen zou hebben doorgegeven wanneer dit verzoek er wel zou zijn geweest.»⁶⁰

De commissie legt de reactie van Van Baal vervolgens voor aan Blom, die de commissie naar aanleiding hiervan schrijft dat de informatie die Couzy in Zagreb kreeg niet identiek was aan de informatie in het memorandum van Van Hoogwaarden. «Dat de BLS aan generaal Van Baal zou hebben medegedeeld dat hij persoonlijk de minister zou informeren omtrent datgene dat hem in Zagreb ter ore was gekomen, kan ik niet bevestigen. Deze informatie is nieuw. In ieder geval staat vast dat generaal Couzy niet de minister heeft geïnformeerd. Verder is het niet juist dat de informatie over medische aangelegenheden op 15 juli in Zagreb uit de mond van de groep van 55 is vernomen. Dergelijke informatie was afkomstig uit een groepsgesprek dat generaal Couzy met leden van de verbandplaats op 16 juli in Zagreb voerde en uit een gesprek met chirurg kolonel Kremer op 17 juli, eveneens in Zagreb. De inhoud van de gesprekken die generaal Couzy voerde en de informatie die generaal Van Baal ter kennis werd gebracht, was niet identiek. In de gesprekken met generaal Couzy kwam kritiek op de bataljonsleiding tot uiting, de discussie over de niet-behandeling van een Moslimvrouw op 10 juli (waar de meningen binnen de verbandplaats over verdeeld waren), (...). De informatie van generaal Van Baal door overste Wertheim betrof andere zaken, zoals het weigeren van dienst opdrachten door medisch personeel en een slechte voorbereiding op de uitzending van KHO-6.»

Het Debriefingsrapport besteedt relatief weinig aandacht aan de incidenten rondom de medische zorg van Dutchbat. In het kort wordt ingegaan op de kwestie van de «ijzeren voorraad», inclusief de melding van een militair over het niet behandelen van een gewonde inwoner van de enclave.⁶¹ Voorts bevat het rapport een paragraaf over de spanningen tussen de bataljonsleiding en de KHO en over het niet uitvoeren van opdrachten van de commandant van de verbandplaats. Dit laatste waarschijnlijk op basis van de debriefing van kapitein Van Hoogwaarden.⁶²

De beknopte weergave in het Debriefingsrapport leidt, mede naar aanleiding van berichten in de media,⁶³ tot aanvullende vragen van de Kamer aan de minister van Defensie over dit onderwerp. Deze worden door de minister op 5 december 1995 beantwoord, mede op basis van een

⁵⁸ Brief van H.A. Couzy d.d. 18 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-261).

⁵⁹ Brief van R. van Hoogwaarden d.d. 16 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-236).

⁶⁰ Brief van W.J. Wertheim d.d. 15 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-256).

⁶¹ Par. 5.40 en 5.41, «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, pp. 66–67.

⁶² Par. 6.4, «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, pp. 68–69.

⁶³ Met name Brandpunt, 26 november 1995.

onderzoek door ambtenaren van Defensie.⁶⁴ In deze brief verwijst de minister ook naar een onderzoek dat de inspecteur Militaire Gezondheidszorg (IMG) is gestart naar aanleiding van de op 15 november 1995 door kolonel-arts Kremer aan de inspectie voorgelegde kwestie van het niet behandelen van de gewonde vrouw op 10 juli 1995. De IMG rapporteert op 15 december 1995 vertrouwelijk aan de minister van Defensie. Naar aanleiding hiervan legt de minister het dossier voor aan de Inspectie voor de Gezondheidszorg (IGZ). Het rapport van de Inspectie komt op 12 juni 1996 gereed. Hoewel de Inspectie concludeert dat enkele militaire artsen in hun medisch handelen zijn tekortgeschoten, ziet zij «echter, mede gelet op de bijzondere omstandigheden, onvoldoende redenen om tegen de betrokken artsen een klacht bij de medische tuchtrechter in te dienen.»⁶⁵ De minister van Defensie licht de Kamer hierover op 14 juni 1996 in.⁶⁶ Op basis van een onderzoek van de KMar naar het mogelijk niet opvolgen van dienststopdrachten komt het OM in Arnhem tot de conclusie dat er geen gronden zijn voor vervolging.

5.3.7 Bevordering van Karremans⁶⁷

In januari 1996 bevordert de landmachttop luitenant-kolonel Karremans tot kolonel met het oog op de nieuwe functie die hij per medio 1996 zal krijgen. Minister Voorhoeve is tevoren niet op de hoogte gesteld van deze (politiek gevoelige) bevordering. Formeel is er niets verkeerd gegaan, omdat kolonelsbenoemingen zijn gemandateerd aan de KL. De bevordering leidt echter tot Kamervragen en kritische berichten in de media over de relatie tussen Voorhoeve en Couzy.

Later wordt duidelijk dat vooral plv. BLS Van Baal het besluit tot bevordering van Karremans heeft voorbereid. In 1998 suggereert Couzy publiekelijk dat Van Baal zonder zijn medeweten de bevordering heeft doorgedrukt. Ook zou hij pas in een laat stadium op de hoogte zijn gesteld waardoor hij de minister niet meer kon inlichten. Het NIOD betwijfelt deze lezing en ziet de kwestie als een voorbeeld voor «de slechte communicatieve verhoudingen en het ondoorzichtig handelen binnen het defensieapparaat».⁶⁸ In zijn verhoor gaat Couzy in op de oorzaak voor het niet tijdig informeren van de minister.

De heer **Couzy**: Ja, oenigheid. Het had gewoon niet mogen gebeuren. Oenigheid. Het is niet met opzet gebeurd, maar het is wel verschrikkelijk oenig dat het gebeurd is. (...) Ja, ik ben verantwoordelijk, dus had het niet mogen gebeuren, want ik wist ontzettend goed van die gevoeligheid. Er had eerst overleg met de minister moeten zijn. Pas daarna had er een besluit kunnen komen. Het was hartstikke fout.

5.3.8 Het OP-Mike incident⁶⁹

In juli 1996 wordt minister Voorhoeve door zijn voorlichter, Kreemers, geïnformeerd over het mogelijk overrijden van vluchtelingen tijdens de terugtocht van een YPR-pantserwagen van OP-M naar Potocari. Deze gebeurtenis komt in het Debriefingsrapport niet aan de orde.

De heer **Kreemers**: (...) het incident met het pantservoertuig. Dat toonde ook aan dat het debriefingsrapport niet deugdelijk was. Dat gaf nogal wat fuss op het ministerie naar aanleiding van het incident met de YPR en wellicht ook in verband met andere zaken. In die tijd speelden vele zaken een rol die te maken hadden met het debriefingsrapport. (...) De minister dreigde de 9de juli met aftreden als het verhaal over het pantservoertuig waar was. Op het bureau van de nieuwe bevelhebber Schouten lag een ontwerpbesluit om, als het YPR-verhaal juist was, het 13de bataljon van de luchtmobiele brigade te ontbinden.

⁶⁴ TK 1995–1996, 22 181, nr. 136.

⁶⁵ IGZ, «Incidenten bij de medische hulpverlening aan burgers door de krijgsmacht hospitaal organisatie in voormalig Joegoslavië», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 161.

⁶⁶ TK 1995–1996, 22 181, nr. 161.

⁶⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 3040–3048.

⁶⁸ NIOD, «Srebrenica», p. 3047.

⁶⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 2257–2261 en pp. 3048–3056.

Als die twee zaken voorgekomen waren dan zou, zo was het algehele gevoel op het ministerie, de minister aftreden en zou er onherroepelijk een parlementaire enquête zijn gestart, niet in het jaar 2002 maar in 1996.

Minister Voorhoeve laat een onderzoek instellen door de KMar, die rapporteert dat het incident wel door een betrokkene bij de debriefing is gemeld en dat er contact is geweest met officier van Justitie Besier, die echter geen aanleiding heeft gezien tot strafrechtelijke vervolging.

Naar aanleiding van nieuwe publicaties in de media in augustus 1998 geeft minister De Grave de KMar opdracht om het OP-Mike incident, samen met enkele andere incidenten, opnieuw te onderzoeken. Het OM stelt vervolgens een strafrechtelijk onderzoek in, dat leidt tot het besluit om niet over te gaan tot vervolging van de chauffeur van de YPR.

Minister van Defensie De Grave licht de Tweede Kamer met een brief d.d. 13 augustus 1998 in over de gang van zaken in 1995 en 1996, en tevens over zijn besluit om de heer Van Kemenade onderzoek te laten doen naar de waarheidsvinding inzake Srebrenica.⁷⁰ Op 24 maart 1999 informeert de minister van Defensie de Kamer in een brief over de uitkomst van het onderzoek van het OM.⁷¹

5.3.9 Managementrapportage⁷²

Bij het KMar-onderzoek naar het mislukken van het fotorolletje krijgen de onderzoekers van de betrokken Dutchbat-militairen, met name van luitenant R. Rutten, ook informatie over de gang van zaken tijdens de val van Srebrenica. Het betreft onder meer kritiek op de bataljonsleiding en op mogelijke wandaden van Dutchbat-collega's.

De heer (R.) **Rutten**: (...) Als u weet dat ik de Managementrapportage heb gedaan nadat eerst marechausseefunctionarissen aan mij hadden gevraagd of ik aangifte wilde doen jegens mijn collega's.... Dat heb ik volmondig geweigerd. Ik vond dat dat niet mijn positie was. Ik vond wél dat de zaken die in de Managementrapportage waren vermeld en die ik nog niet eerder had gemeld, moesten worden onderzocht. Daarvoor gold maar één reden, namelijk dat de collega's die daarbij betrokken waren geweest, de zaken goed onderzocht kregen zodat zij later rust zouden hebben.⁷³

De onderzoeksleider van de KMar, kapitein P.H. Rutten, schrijft deze informatie op verzoek van de Commandant van de KMar, generaal-majoor Fabius, op 4 augustus 1995 op in een zogenaamde «managementrapportage». Dit twee pagina's tellende stuk wordt diezelfde dag doorgezonden naar generaal Fabius. Deze stelt minister Voorhoeve in de avond van vrijdag 4 augustus 1995 telefonisch op de hoogte van enkele in de managementrapportage vermelde punten.

De heer **Fabius**: (...) Als je dan hoort van de kapitein over het rijden over en het scheiden van een oude man en vrouw en nog een aantal van dat soort dingen, terwijl ik ook wist, maar niet de diepgang ervan, dat er in Pleso een debriefing was gehouden, dan gaan alle lichten op rood. Ik heb toen tegen kapitein Rutten gezegd, want hij ging op vakantie: doe mij een plezier, schrijf die feitjes voor mij op. Dan heb ik het erover met de minister. (...) Hij heeft daar een keurig papier van gemaakt en hij heeft in de aanbiedingsbrief gezet: hierbij bied ik u mijn Managementrapportage aan. Hij had ook kunnen zetten: mijn bevindingen, zoals door u gevraagd.

(...) Ik kreeg dat per fax op vrijdag. Ik heb toen de minister gebeld (...) en hem verteld over de belangrijkste zaken in het Managementrapport.

(...) Ik heb tegen de minister gezegd: We hebben Pleso gehad, maar nu het Kodakrolletje-verbaal klaar is en wij geprobeerd hebben om de hele fotoserie te reconstrueren in woord,

⁷⁰ TK 1997–1998, 26 122, nr. 1.

⁷¹ TK 1998–1999, 26 122, nr. 9.

⁷² NIOD, «Srebrenica», pp. 2945–2951.

⁷³ Openbaar verhoor J.H.A. Rutten, 11 november 2002, nr. 3.

zijn er een aantal dingen naar boven gekomen die ik ernstig vind. Hij had daar overigens al een beetje kennis van genomen in het telefoongesprek op 4 augustus [bedoeld is 28 juli] bij mij op de kamer, toen Rutten gewag maakte van het feit dat er dingen aan de oppervlakte waren gekomen.

(...) Ik heb het gehad over het rijden over mensen, dood dan wel levend. Ik heb het gehad over het echtpaar dat gescheiden was en over opmerkingen die men had gemaakt over de commandovoering van de commandant van Dutchbat III. Absoluut zeker heb ik de aanbeveling die kapitein Peter Rutten maakte als laatste in het Managementrapport: het zou verstandig zijn om iedereen de gelegenheid te geven om te kunnen praten in een debriefing. (...) De minister zegt dat hij geschokt is en dat hij daar maandag verder over zal praten. Daarmee is het gesprek voorbij. (...) Maandagmorgen heb ik de waarnemend bevelhebber der landstrijdkrachten generaal Warlicht gebeld in aanwezigheid van overste Leupe. (...) Ik heb Warlicht gezegd dat we klaar waren met het onderzoek. Daar zit behoorlijke onvrede en frustratie. Daar zijn twee dingen aan de orde gekomen, het rijden over mensen en nog iets.

(...) Ik heb gezegd dat ik de minister daarover vrijdagavond had gebeld en dat ik dacht dat het verstandig was als hij daar contact over opnam, omdat ik geadviseerd had een grote debriefing te houden. Ik heb gezegd dat ik hem ook de Managementrapportage zou sturen. Hij heeft mij toen gevraagd of hij die ook aan de minister moest sturen. Ik heb toen gezegd: Nee, ik heb de minister daarover geïnformeerd.

(...) Ik weet zeker dat ik niet de twaalf punten heb verteld. De minister gaf ook niet het idee dat hij erg veel tijd voor me had. (...) Ik heb een selectie gemaakt, waarbij ik de frustraties niet heb meegenomen. Ik heb het gehad over de echte waarnemingen die ertoe deden.

[U hebt de rapportage niet zelf naar de minister gestuurd?] Nee.

(...) Ik heb het naar generaal Warlicht gestuurd. Ik weet dat er maandag in het politiek beraad over mijn telefoontje is gesproken door de minister.

Tegenover de commissie bevestigt Voorhoeve de weergave door generaal Fabius van hun telefoongesprek op 4 augustus 1995. Hij is echter wel van mening dat Fabius hem op het stuk had moeten attenderen.

De heer **Voorhoeve**: (...) De wijze waarop de generaal Fabius aan u verslag deed over de gang van zaken komt precies overeen met mijn herinnering. Hij belde mij om mij erop te wijzen dat in gesprekken met enkele onderofficieren een aantal pijnpunten en zorgen naar voren was gekomen, waaraan direct aandacht zou moeten worden besteed. Dat was voor mij belangrijke informatie omdat wij toen bezig waren met het vormgeven van de debriefingsorganisatie en met de opdracht voor die organisatie. Wij hebben het nu over eind juli, begin augustus.

[Vindt u niet dat u dat rapport dat toen bestond – en waarin méér stond dan de generaal Fabius op dat moment telefonisch vertelde – had moeten krijgen?] Ja, dat vind ik, maar ik kan dat mijzelf aanrekenen; ik had daarnaar kunnen vragen. Mij werd overigens niet gezegd: er is een rapportage. Mij werd alleen gezegd: wij horen dit, wij horen dat, en de betrokkenen zitten daarmee want die zijn bang voor repercussies. Wat voor soort repercussies dat zouden zijn, was niet helemaal duidelijk. De boodschap van de generaal Fabius was: besteed daaraan aandacht in de debriefing, opdat al dergelijke vraagstukken, al dat ongenoegen en al die zorgen omhoog zouden komen.

[Had het dan van de generaal Fabius moeten komen of van de generaal Couzy?] Van de generaal Fabius, lijkt mij, want het waren officieren van de Koninklijke Marechaussee geweest die op de hoogte kwamen van dit ongenoegen; zij hadden met een zestal onderofficieren van Dutchbat gesproken. De generaal Fabius rapporteerde dat dus meteen telefonisch aan mij, maar volgens mij zei hij er niet bij: ik heb een stuk. Als hij dat wél had gezegd, had ik misschien behoren te vragen: zend mij dat stuk dan toe.

De managementrapportage wordt niet ingebracht in de debriefingsoperatie, hoewel een aantal verantwoordelijken voor de debriefing op de hoogte is van de rapportage: naast de Commandant van de KMar Fabius ook zijn plaatsvervanger brigade-generaal Roos en de wnd. BLS generaal-majoor Warlicht.

De heer **Van der Wind**: [waarom is dat niet meegenomen in de debriefing?] Ik kende het niet. Later is het inderdaad in het archief gevonden, maar ik kende het niet. Toen ik het later zag – het waren overigens twee A4-tjes – had ik daaraan ook geen echte herinneringen. Maar als je het leest, zie je dat het bestaat uit aantijgingen en hearsay. In september, toen ik met het onderzoek begon, stonden die zo uitgebreid in de pers, veel nauwkeuriger dan in de Managementrapportage! Of ik het wel of niet kende, in de praktijk heeft het voor mijn werk helemaal niets uitgemaakt. [Wie van hen had het u moeten melden?] Het was een KMar-stuk, zodat het mij van die zijde zou moeten worden aangereikt. (...) Roos of Fabius. De heer Roos heeft verklaard, het nooit aan mij te hebben gegeven.⁷⁴

Generaal Fabius verklaart tegenover de commissie dat naar zijn mening de BLS het debriefingsteam attent had moeten maken op de managementrapportage.

De heer **Fabius**: Nogmaals, daar verschillen de meningen toch. Ik heb loyaal en zoals het hoort, mijn minister daarover geïnformeerd. Ik heb de Managementrapportage gestuurd aan de bevelhebber der landstrijdkrachten, niet de eerste de beste, die uiteindelijk verantwoordelijk is voor de debriefing en die in het bezit is van de Managementrapportage. Dan is de rol van de Koninklijke Marechaussee wel uitgespeeld.

In juli 1997 wordt minister Voorhoeve door de plaatsvervangend directeur Voorlichting, Kreemers, op de hoogte gebracht van het bestaan van de managementrapportage, als document.

De heer **Kreemers**: (...) [dat] was op 1 juli 1997, toen ik bij toeval de zogeheten managementrapportage kreeg van de Koninklijke Marechaussee. (...) Daarin stonden zaken die later in de publiciteit zijn gekomen, maar die op 4 augustus 1995 voor ons volstrekt onbekend waren. Ik heb dat toen aan de minister toegestuurd met een briefje erbij dat ik vond dat wij dit in augustus 1995 hadden moeten weten. Toentertijd heb ik dat niet via de secretaris-generaal gestuurd, want ik vond het, omdat ik op 1 juli 1997 die rapportage kreeg, stokoude mosterd na de maaltijd. Wij hadden dat ding twee jaar eerder moeten hebben. Ik wilde voorkomen dat er fuss zou ontstaan als ik het via de geëigende weg zou sturen.

Een jaar later, in augustus 1998, duikt de rapportage echter op in het nieuws. Van Kemenade betreft de gang van zaken rond de managementrapportage bij zijn onderzoek. Kort na het uitkomen van het rapport van Van Kemenade worden twee exemplaren van de managementrapportage aangetroffen in het archief van het debriefingsteam. Naar aanleiding hiervan geeft minister De Grave de archiefdienst van Defensie (DARIC) opdracht tot een onderzoek naar de wijze waarop tijdens de debriefing in 1995 is omgegaan met de managementrapportage. Van Kemenade meldt de minister op 12 november 1998 dat de uitkomst van dit onderzoek niet leidt tot enige bijstelling van de conclusies in zijn rapport.⁷⁵

De heer **Van der Wind**: (...) Pas later, bij het onderzoek van Van Kemenade, is dat aan de orde gekomen. Toen vertelde één van mijn trouwe medewerkers dat ik daar had gezegd dat ik het rapport niet kende, maar hij wist dat het in het archief lag. Dat was natuurlijk ontzettend pijnlijk. Ik ben de volgende dag naar de minister gelopen en heb gezegd: ik begrijp de politieke gevoeligheid. Die Managementrapportage was op enig moment in het besluitvormingsproces, zeg maar begin augustus, natuurlijk wel belangrijk. Ik begrijp de politieke gevoeligheid, zei ik tegen de minister, en ik meldde hem dat het stuk bij mij in het archief was aangetroffen. Dat heb ik dus ruitelijk toegegeven. Niet alleen voor hem, maar ook voor mij was dat pijnlijk. Maar de Managementrapportage heeft in de loop der jaren veel lading gekregen, en is wat opgeblazen. Maar voor mijn werk als hoofd van de debriefingsorganisatie heeft het niets uitgemaakt.

⁷⁴ Openbaar verhoor O. van der Wind, 21 november 2002, nr. 28.

⁷⁵ Brief van de minister van Defensie d.d. 25 november 1998 aan de voorzitter van de Werkgroep Srebrenica (nr. D98003350); zie: «Rapport van de Werkgroep Srebrenica», TK 1998–1999, 26 122, nrs. 5–6, p. 7.

5.4 Debriefings Dutchbat III

Voorafgaand aan de grote debriefing van Dutchbat III, die in september 1995 in de kazerne van de Luchtmobiele Brigade in Assen wordt gehouden, zijn verschillende Dutchbatters reeds eerder betrokken bij kleinschaliger debriefingsactiviteiten van uiteenlopende aard en uitgevoerd door verschillende organisaties.

5.4.1 Debriefing 15–16 juli 1995, Zagreb

De 55 Dutchbat-militairen die door de Bosnische Serviërs na de overname van een aantal OP's naar respectievelijk Bratunac (OP's U, S, N, R en Q) en Milici (OP's C en K) zijn vervoerd, worden op 15 juli 1995 vrijgelaten. Hoewel ook de in Bratunac (ten noorden van de enclave Srebrenica) geïnterneerde Dutchbatters enige aanwijzingen krijgen voor executies van Moslimmannen, onder andere uit verhalen van Bosnisch-Servische militairen, worden de meest concrete waarnemingen van aanwijzingen voor oorlogsmisdaden en massale executies gedaan door personeel van de OP's C en K, die aanvankelijk in Milici (ten westen van de enclave Srebrenica) zijn geïnterneerd. Het personeel van de OP's C en K wordt op 15 juli 1995 in een bus vervoerd van Milici naar Bratunac om daarna gezamenlijk met hun collega's vanuit Bratunac via Zvornik naar Servië te rijden. De weg van Milici naar Bratunac loopt door het gebied waar de uit Srebrenica uitgebroken colonne Bosnische mannen door heen is getrokken. Tijdens de debriefing in Assen verklaren zeker tien van deze Dutchbatters dat zij langs de weg lijken hebben gezien. Ook worden meer specifieke verklaringen gedaan: een vrachtwagen, waarvan de laadbak met tussen de tien en vijftig lijken is gevuld; een shovel met lijken; bundels kleding, schoenen en persoonlijke bezittingen; een grasveld met circa vijftig paar schoenen.⁷⁷

Na een overnachting in Novi Sad (Servië), waar zij spreken met de Nederlandse militair attaché in Belgrado, komt de gehele groep van 55 op 16 juli 1995 in de ochtend in Zagreb aan. De Nederlandse zaakgelastigde in Belgrado geeft de bevindingen van de militair attaché op zondag 16 juli 1995 in een codebericht door aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Hierin wordt onder meer melding gemaakt van lijken die op weg naar de grensplaats Zvornik op diverse plaatsen langs de kant van de weg zijn gezien en van een vrachtauto vol met lijken, waarbij een bulldozer bezig was een gat te graven.⁷⁸ Uit het NIOD-rapport en het TCBU-rapport blijkt dat niet duidelijk is wat Buitenlandse Zaken met dit bericht heeft gedaan.⁷⁹

De 20 leden van het medisch team (KHO-5) van Dutchbat, die met een bevoorradingskonvooi de enclave op 15 juli 1995 mogen verlaten, komen de nacht van 15 op 16 juli 1995 in Zagreb aan. Er zijn van hen geen verklaringen dat zij tijdens hun reis van Potocari naar Zagreb aanwijzingen voor executies buiten de enclave hebben gezien.

Voordat de leden van de groep van 55 en van KHO-5 op maandag 17 juli 1995 (in gezelschap van staatssecretaris Gmelich Meijling en BLS Couzy) terugvliegen naar Nederland, worden zij op 16 juli 1995 op Kamp Pleso, de VN-basis bij Zagreb, gedebriefd. Deze debriefing krijgt weinig bekendheid, wat waarschijnlijk mede het gevolg is van het ontbreken van een formeel verslag. In feite hebben in Zagreb op 16 juli 1995 drie debriefings

⁷⁶ Bijlage bij TK 1997–1998, 26 122, nr. 1.

⁷⁷ paragraaf 4.5.15 «waarnemingen op 15 juli 1995», Feitenrelaas debriefing «Srebrenica», bijlage bij TK 1999–2000, 26 122, nr. 18, pp. 223–225. Deze informatie is in het debriefingsrapport opgenomen in een schema: «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», p. 96.

⁷⁸ Bericht van zaakgelastigde in Belgrado aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 16 juli 1995.

⁷⁹ TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 8, p. 195; NIOD, «Srebrenica», pp. 2790–2791.

plaatsgevonden: een psychologische debriefing door de KL, op bevel van BLS Couzy (overigens meer gericht op verwerking van ervaringen en emoties dan op het verkrijgen van inlichtingen); een operationeel/humanitaire debriefing door het Military Information Office (de inlichtingensectie van het UNPF-hoofdkwartier in Zagreb), uitgevoerd door onder andere een Nederlandse inlichtingenofficier, majoor Bourgondiën; en een korte operationele debriefing door de sectie operatiën van UNPF in de persoon van de Nederlandse kolonel De Jonge.⁸⁰

Kolonel De Jonge vertelt de commissie dat hij van de teruggekeerde Dutchbat-militairen niets heeft gehoord over aanwijzingen voor oorlogsmisdaden.

De heer **De Jonge**: (...) Ik heb geen debriefing gedaan, maar met een aantal mensen gesproken, om verhalen op te snuiven die de droge rapportage voor mij zouden kunnen verlevendigen. Nogmaals, je bent op zoek naar wat echt is gebeurd, hoe de situatie daadwerkelijk was. Soms zijn rapportages daarvoor onvoldoende en is het wel eens handig om vanachter je bureau vandaan te gaan en met mensen te praten. Zo moet u dat zien.

[Er zijn geen verslagen van gemaakt?] Nee.

(...) Het waren allemaal niet zulke gerichte vragen, ik heb met name mensen laten praten, kort ook, om een inkleuring te krijgen.

[U hebt geen specifieke vragen over misdaden gesteld?] Nee.

(...) Voor specifieke vragen is er een aanleiding nodig.

(...) Ik weet niet meer exact met wie ik toen heb gesproken. Wel weet ik vrijwel zeker dat er toen helemaal geen alarmerende signalen waren over misdaden.⁸¹

Pas enkele dagen later hoort kolonel De Jonge voor het eerst over mogelijke oorlogsmisdaden, door de uitspraken van minister Pronk over genocide tegenover de media.

De heer **De Jonge**: (...) Ik weet de dag niet meer precies, maar het was pas dagen na de val van de enclave. Wij waren 's ochtends vroeg op de standaardbriefting. Akashi en Janvier werden daarin standaard gebrieft op basis van de rapportages van die nacht. Ik was daar altijd bij, ik moest dat zelfs doen. Een van de anderen die altijd een stuk van de briefting voor hun rekening namen, de man van de press and information office, gaf hun aan wat de berichten van de afgelopen nacht in de buitenlandse pers waren geweest. Die meldde daar dat een minister Pronk op dat moment in Tuzla het woord «genocide» in de mond had genomen. Akashi was daar hoogst door verrast. Dat weet ik, omdat hij iets mompelde van: ik moet my friend Pronk maar eens bellen, want ik moet weten hoe hij daaraan komt en wat zijn achtergrond is. Op basis daarvan beredeneer ik nu dat wij tot dat moment niet in rapportages of andere berichten harde signalen hadden gekregen over misdaden.

BLS Couzy is aanwezig bij enkele gesprekken die op 16 juli 1995 in het kader van de psychologische debriefing van de KL worden gevoerd, en spreekt ook apart nog met enkele teruggekeerde Dutchbatters over hun ervaringen. Uit zijn aantekeningen blijkt dat Couzy in ieder geval aanwezig is geweest bij het groepsgesprek met de bemanning van OP-S en bij het groepsgesprek met het medisch team. Voorts heeft hij ook aantekening gemaakt van een gesprek van hem met kolonel-arts Kremer op 17 juli 1995.⁸²

De heer **Couzy**: Ik ben aanwezig geweest bij de debriefing van een team van een bepaalde observatiepost. De commandant daarvan was sergeant Bresser. Ik weet niet meer welke observatiepost dat was. Ik ben ook aanwezig geweest bij de debriefing van een deel van het hospitaalteam dat terugkwam en ik heb apart nog gesproken met de kolonel-arts Kremer. Voorts heb ik met een aantal andere groepscCommandanten gesproken die commandant waren van zo'n observatiepost en die ook allemaal gegijzeld

⁸⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2778.

⁸¹ Openbaar verhoor J.H. de Jonge, 15 november 2002, nr. 16.

⁸² «Aantekening BLS», bijlage bij brief van H.A. Couzy d.d. 15 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-53).

geweest waren. Ik heb ook nog met anderen gesproken: ik heb geprobeerd met zoveel mogelijk mensen te praten. Verder weet ik geen namen meer; ik zou niet meer precies weten met wie ik allemaal gesproken heb.

Blijkens zijn aantekeningen heeft Couzy, naast belangstelling voor de psychische situatie van de militairen en voor de manier waarop de OP's onder de voet zijn gelopen, vooral ook belangstelling voor de wijze waarop de bataljonsleiding heeft gefunctioneerd. Dit laatste noemt hij echter niet in zijn verhoor door de commissie.

De heer **Couzy**: Voor mij lag het accent op de psychologische debriefing, omdat ik absoluut geen enkel idee had in wat voor psychische conditie zij verkeerden. Ik ging ervan uit dat zij verschrikkelijke dingen hadden meegemaakt. Daarom had ik een aantal militaire psychologen en een aantal maatschappelijk werkers meegenomen om die psychologische debriefing te houden en mij daarna erover te informeren: zouden zij wel meteen met vakantie kunnen of moeten zij nog eerst een traject doorlopen om meer in evenwicht te komen? Zelf was ik er ontzettend in geïnteresseerd om te weten: wat hadden zij meegemaakt? Het ging mij daarbij om twee dingen: hoe waren nu al die observatieposten overruled, gevangengenomen dan wel uitgeschakeld, en wat hadden zij meegemaakt tijdens hun gijzeling, hun gevangenschap: hoe waren zij daar behandeld? Daar wisten wij niets van en daar was ik ontzettend nieuwsgierig naar. Ik was er voorts nieuwsgierig naar in hoeverre die sergeanten gefungeerd hadden als goede leiders. Want je kunt daar natuurlijk in vredetijd allerlei dingen doen, maar nu gaat het er dus echt om. Ik was heel benieuwd hoe zij als leider zich hadden gedragen onder die moeilijke omstandigheden. Dit was dus ideaal, want ik kon met hen spreken, maar ik sprak ook met die soldaten. Immers, soms kunnen dat twee verschillende belevingswerelden zijn en ik was er ontzettend nieuwsgierig naar hoe dat was verlopen. Bij mij lag het accent er dus veel meer op dat ik wilde weten wat er gebeurd was, maar het hoofddoel was natuurlijk de psychologische debriefing en de vraag of zij wel met verlof konden.

De aantekeningen van Couzy over het groepsgesprek met het medisch personeel bevatten enkele waarnemingen van mogelijke oorlogsmisdaden door Bosnische Serviërs *binnen* de enclave: «Langs de weg van Srebrenica naar Potocari liggen vele lijken met nekschoten. Eén van de groep is ooggetuige geweest van een executie van Moslimstrijders. De Serven pikten sommige mannen er uit en voerden hen af. Zij waren ervan overtuigd dat de schoten die zij later hoorden alleen maar executies waren.»⁸³

Couzy maakt in zijn aantekeningen echter geen melding van aanwijzingen voor executies *buiten* de enclave. Het NIOD concludeert desondanks dat Couzy op 16 of 17 juli 1995 op de hoogte moet zijn geraakt van enkele van de waarnemingen van de «groep van 55». In de hoorzitting met de TCBU op 22 mei 2000 verklaart Couzy: «(...) ik heb het aantal niet gehoord, maar wel dat een hoeveelheid lijken op een shovel lagen en die zij met de bus gepasseerd hebben. Ik kan mij herinneren dat ik zo'n bericht heb gehoord van een van de vrijgelaten Dutchbatters.»⁸⁴ Tegenover het NIOD laat Couzy zich in een interview op 4 oktober 2001 «gedetailleerder en ook zonder spoor van twijfel uit. Couzy had buiten de debriefings om een aantal gesprekken gevoerd, onder andere met de OP-commandanten.»⁸⁵ Couzy vermeldt tijdens dit interview dat een man, volgens hem een soldaat, hem in kamp Pleso heeft verteld dat hij vanuit de bus een shovel met een paar lijken in de achterbak had gezien. In een eerder interview met het NIOD zegt Couzy dat hij voorzichtig was met het trekken van conclusies uit meldingen die hij kreeg van mogelijke executies, omdat «het ook dode Moslims kunnen zijn die gesneuveld zijn in de enclave.»⁸⁶ Tijdens zijn verhoor door de commissie wordt hem opnieuw gevraagd welke aanwijzingen hij op 16 en 17 juli 1995 heeft gekregen over executies en moordpartijen door de Bosnische Serviërs.

⁸³ «Aantekening BLS», bijlage bij brief van H.A. Couzy d.d. 15 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-53).

⁸⁴ Hoorzitting H.A. Couzy, 22 mei 2000, TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999-2000, 26 454, nr. 10, p. 65.

⁸⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 2798.

⁸⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2798.

De heer **Couzy**: Ik heb een verhaal gehoord dat zij in de omgeving waar zij gevangen gehouden werden – zij werden in een school in, ik dacht, Bratunac gevangen gehouden – op een gegeven moment een aantal schoten hebben gehoord waarvan zij dachten, vermoedden, aannamen dat het om executies is gegaan. Dat was een beperkt aantal schoten. Ik weet niet meer of het er tien waren, maar circa dat aantal. Daarvan hebben zij toen duidelijk gedacht dat dit een executie is geweest. Dat is vrij dicht bij hun schoolgebouw geweest. Zij hebben dus niet gezien wie het waren, maar zij hebben het gehoord. Iemand heeft ook een afgeschermd voertuig gezien waar lijken in lagen. Hij wist niet te vertellen hoeveel, maar ik heb gevraagd: kun je een schatting maken? Nu, dat kon hij niet, maar uiteindelijk dacht hij dat het niet een ontzettend groot aantal was geweest. Dat is gemeld en ik denk dat dit het ongeveer was.

Tijdens de persconferentie op 16 juli 1995 in Zagreb antwoordt Couzy op vragen over waarnemingen van executies, dat er geen aanwijzingen zijn voor grootschalige moordpartijen.⁸⁷

De heer **Couzy**: Wat ik gehoord had, waren executies op betrekkelijk kleine schaal. Ten aanzien van de lijken was niet gezien of het militairen waren of burgers, want het was afgedekt. Dat hebben zij dus niet kunnen waarnemen. Daaruit kon ik niet concluderen dat er van genocide sprake was of van moordpartijen op grote schaal. Er waren oorlogsmisdrijven gepleegd – dat is helder – maar dat was, hoe erg dan ook, op beperkte schaal. (...) er is ook heel hard gevochten in de enclave, buiten het zicht van Dutchbat, tussen Moslimmilitairen en Serviërs. Daar zijn natuurlijk mensen bij omgekomen, die op gegeven moment ook verzameld en begraven worden. Het hadden dus ook gedode militairen kunnen zijn uit het gebied.
(...) Maar ik heb mij bewust toen op de vlakte gehouden, omdat er nog een aanwijzing was van de minister om maximaal rekening te houden met Dutchbat dat nog in de enclave zat.

Deze laatste opmerking van Couzy tijdens zijn verhoor leidt tot de vraag van de commissie op welke «aanwijzing» van minister Voorhoeve hij doelt en wat deze inhield.

De heer **Couzy**: De minister heeft heel duidelijk laten merken dat alles erop gericht moest zijn om Dutchbat zo snel mogelijk uit de enclave te krijgen.
[Wanneer heeft u die aanwijzing van de minister gehad?] Ik denk dat dit op 13 juli is geweest, die donderdag.
(...) Er werd toen opgesteld een aanwijzing, een opdracht – dat weet ik niet meer – voor de richtlijnen die uitgevoerd moesten worden, inhoudende dat Dutchbat zo snel mogelijk uit de enclave moest komen met: al het materieel en zo waren er een stuk of zeven à acht punten. (...) Nu, de Chef Defensiestaf had het allemaal op laten stellen, het was klaar en iedereen had er al naar gekeken. En toen vond hij dat ik daar ook mijn zienswijze op moest geven. Ik vond dat eigenlijk een beetje onnodig en eerder vertragend, maar goed, als hij ook nog een paraaf van mij wilde hebben: prima, die paraaf heb ik dus gezet. Daarin was het heel duidelijk – dat heb ik ook mondeling van hem te horen gekregen – dat wij ons erop moesten richten om Dutchbat zo spoedig mogelijk veilig uit de enclave te krijgen. Dat was prioriteit nr. 1.

Uit dit antwoord van Couzy blijkt niet dat de minister in deze (of een andere) instructie heeft aangegeven dat de bevelhebber zich terughoudend moet opstellen met uitspraken over aanwijzingen voor executies en moordpartijen. Zelf dringt generaal Couzy bij de Dutchbatters wel aan op terughoudendheid. Het NIOD schrijft dat de meeste van de op 17 juli 1995 naar Nederland teruggekeerde Dutchbat-militairen in interviews zwijgen over gevoelige zaken zolang hun collega's nog in Potocari zitten. Voor hun vertrek heeft generaal Couzy zijn manschappen voorgehouden niets tegenover de media los te laten over hun ervaringen om hun collega's niet

⁸⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2799.

in gevaar te brengen. Dit verzoek om terughoudendheid leggen de media uit als een «spreekverbod».⁸⁸

Het Algemeen Dagblad slaagt er echter wel in het verhaal op te tekenen van een lid van het KHO-team, dat onder meer verklaart: «Het jachtseizoen is geopend».⁸⁹ Dit bericht wordt overgenomen door het persbureau AFP en bereikt onder anderen de onder-Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan. Mede naar aanleiding hiervan vraagt het VN-secretariaat op 18 juli 1995 aan Akashi waarom over deze gebeurtenissen nog geen rapportage van UNPROFOR is ontvangen. Overigens worden de tijdens de busreis gedane waarnemingen gemeld tijdens enkele debriefingsgesprekken met het Military Information Office van UNPROFOR. De (Nederlandse) medewerker van dit bureau, majoor Bourgondiën, neemt deze meldingen op in zijn verslag van de debriefing, maar trekt hieruit niet de conclusie dat mogelijk grootschalige executies hebben plaatsgevonden.⁹⁰

R. Joosten, lid van de bemanning van OP-K, beschrijft in een interview met Trouw, dat op 22 juli 1995 verschijnt, wat hij heeft gezien tijdens de busreis van Milici naar Bratunac.⁹¹ Een ander lid van de «groep van 55», sergeant E.P. Smid, de commandant van OP-C, belt na zijn terugkomst in Nederland naar Defensie en wordt doorverwezen naar generaal Bastiaans, die bezig is met zijn verslag van de op 22 en 23 juli 1995 in kamp Pleso gehouden operationele debriefing. Bastiaans neemt de waarnemingen die Smid tijdens de busreis van Milici naar Bratunac heeft gedaan, op in zijn rapport, dat hij op 28 juli 1995 aan de (wnd.) BLS stuurt. Het betreft de waarneming van een rij schoenen en rugzakken van naar schatting 100 man op het voetbalveld van Nova Kasaba; een tractor met kar waarop lijken liggen; wederom een rij schoenen en uitrusting van naar schatting 20–40 personen en een kipauto met lijken; een shovel met lijken; een lijk in de bocht van de weg.⁹²

Het NIOD geeft geen uitsluitsel of generaal Couzy op 16 of 17 juli 1995 in kamp Pleso of tijdens de terugreis naar Nederland met sergeant Smid of een van de andere leden van de OP's K en C heeft gesproken over hun waarnemingen tijdens de busreis van Milici naar Bratunac. Tijdens zijn verhoor door de commissie zegt Couzy zich dit niet meer te kunnen herinneren.

Noch in het Debriefingsrapport zelf, noch in de schriftelijke antwoorden van de minister van Defensie op vragen van de vaste commissie voor Defensie ter voorbereiding van het Kamerdebat over het Debriefingsrapport wordt melding gemaakt van een debriefing op 16 juli 1995. Van Kemenade besteedt in zijn eindrapport geen aandacht aan deze debriefing, hoewel generaal-majoor Warlicht (waarnemend Bevelhebber der Landstrijdkrachten van 22 juli tot 12 augustus 1995) hem er wel op attendeert: «Een aantal mensen had reeds in Zagreb een psychologische debriefing ondergaan. Daarvan was geen verslaglegging, maar het was wel gebeurd.»⁹³ Tot de publicatie van het NIOD-onderzoek blijft bij velen het misverstand bestaan dat de 55 Dutchbatters (en de 20 leden van het medisch team) niet in Zagreb zijn gedebrieft.⁹⁴

Generaal Couzy brengt de minister van Defensie niet op de hoogte van de uitkomsten van deze debriefing en van de meldingen die enkele Dutchbatters hebben gedaan over aanwijzingen voor massamoorden. Ter verklaring verwijst Couzy in zijn verhoor naar de opstelling van de eveneens in Zagreb aanwezige staatssecretaris van Defensie, Gmelich Meijling.

⁸⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2800–2802.

⁸⁹ Algemeen Dagblad, 17 juli 1995.

⁹⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2813.

⁹¹ Trouw, 22 juli 1995.

⁹² Verslag operationele debriefing Dutchbat III, 28 juli 1995.

⁹³ Verslag van het gesprek van Van Kemenade met E.E. Warlicht op 20 augustus 1998, bijlage 4 bij Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, p. 2.

⁹⁴ Zie: B. Kreemers, «De achterkant van de maan», p. 110; TCBU, «Vertretpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nr. 8, p. 195.

De heer **Couzy**: [Heeft u de minister bij uw terugkomst op Soesterberg geïnformeerd over wat u gehoord had over oorlogsmisdaden?] Nee.

(...) Er was ook niet zoveel gelegenheid – maar als het belangrijk is dan maak je gelegenheid. Maar het punt was dat de staatssecretaris ook in Zagreb was en daar met veel mensen van de Dutchbatters heeft gesproken. Ik heb toen op een gegeven moment aan de staatssecretaris gevraagd: ik heb interessante informatie gehoord en die wil ik graag vertellen. Maar hij zei: nee, ik weet alles al; ik heb veel mensen gesproken, dus dat is niet meer nodig. Dan voelde ik niet meer de neiging dat ik nog apart de minister moest informeren, want de staatssecretaris was voldoende op de hoogte.

[Maar heeft u met de staatssecretaris even kortgesloten wat hij had gehoord en wat u had gehoord, om te kijken of het dezelfde informatie was?] Nee, hij wees dat van de hand. Hij had er geen tijd voor of geen zin in – dat weet ik niet – maar in ieder geval kapte hij dat af. Het was voor hem niet nodig en hij was voldoende geïnformeerd, zei hij.

(...) Hij heeft mij niet verteld wat hij wist, maar als een staatssecretaris tegen mij zegt dat hij er geen zin meer aan heeft, dan houdt het echt op.

Tijdens zijn verhoor bevestigt Voorhoeve geen rapportage te hebben ontvangen van de BLS over diens gesprekken op 16 en 17 juli 1995 in Zagreb. Voorhoeve gaat in zijn antwoorden ook in op de betrokkenheid van staatssecretaris Gmelich Meijling en in het bijzonder op het ontbreken van contacten tussen de staatssecretaris en de BLS tijdens hun verblijf in Zagreb en de terugreis naar Nederland.

De heer **Voorhoeve**: Neen. Hij [Couzy] heeft mij niet geïnformeerd over de inhoud van die gesprekken. U zegt dat hij daar samen met de staatssecretaris was, maar de staatssecretaris was niet betrokken bij de gesprekken die de generaal Couzy met individuele Dutchbatters had.

(...) Hij [Couzy] heeft ook geen melding gemaakt aan de staatssecretaris van informatie over mogelijke oorlogsmisdaden die door de Serviërs zouden zijn begaan.

(...) De staatssecretaris heeft mij vanuit Zagreb gebeld en gezegd: ik hoor hier kritiek op de leiding van Dutchbat, dus let daar op. Tijdens zijn verhoor zei de generaal Couzy: ik heb de staatssecretaris nog aangeboden om hem te brieven en te vertellen wat mijn bevindingen waren naar aanleiding van gesprekken met individuele militairen. Dat bevreemde mij want zoiets had ik nooit van de staatssecretaris gehoord. Ik heb inmiddels de staatssecretaris daarover bevestigd. De staatssecretaris heeft op zijn beurt zijn medewerkers gevraagd hoe dat liep. Wat mij is teruggemeld, is dat er niet een dergelijk aanbod van de generaal Couzy is geweest. Integendeel, toen aan het einde van de dag de staatssecretaris de generaal Couzy uitnodigde om met hem te komen dineren, werd die uitnodiging door de generaal Couzy afgeslagen. Hij zei andere bezigheden te hebben. Dat laatste kan heel goed het geval zijn geweest.

(...) Op de terugvlucht van Zagreb naar Nederland zaten de generaal Couzy en de staatssecretaris in hetzelfde toestel. Volgens de staatssecretaris had de generaal Couzy zich afgezonderd; hij zat in een ander gedeelte van het toestel te schrijven, waarschijnlijk over zijn bevindingen in Zagreb.

(...) Dat bevreemdt u misschien wat, maar voor een goed begrip van de situatie wijs ik erop dat de generaal Couzy een verstoorde verstandhouding met de staatssecretaris had, die terugging op een aantal andere meningsverschillen, over andere onderwerpen. De staatssecretaris en de bevelhebber landstrijdkrachten communiceerden als gevolg daarvan weinig meer.

Omdat Voorhoeve niet op de hoogte wordt gesteld van de waarnemingen van de eerder teruggekeerde Dutchbat-militairen, zijn het de meldingen in de media en van hulpverleners die hem aanwijzingen geven voor mogelijke massamoorden.

De heer **Voorhoeve**: Neen. De melding is niet via die eerste 55 terugkeerders verlopen. Mijn aandacht op mogelijke ernstige misstanden en massamoorden werd vooral gevestigd door de pers die in Tuzla aanwezig was en rondom de zestiende juli vaststelde dat in

de vluchtelingenstroom vrijwel alleen vrouwen, kinderen en ouderen waren. Ook herinner ik mij de bevinding van de vertegenwoordiger van Artsen zonder grenzen, Jacques de Milliano, die er in de kranten melding van maakte. Uiteraard werden daardoor onze zorgen sterk vergroot.

(...) Graag had ik een volledige rapportage van de generaal Couzy gehad over datgene wat hij die dag in diverse gesprekken had gehoord. Uit het NIOD-rapport is mij gebleken dat er die dag al veel boven tafel is gekomen.

(...) Er had natuurlijk – los van de vraag of er nu al dan niet een verstoorde verstandhouding tussen staatssecretaris en bevelhebber was – een goede en volledige rapportage moeten zijn van de berichten waarmee de 55 terugkeerders kwamen, óók als die berichten gedeeltelijk nog niet geverifieerd konden worden. Ik voeg hieraan toe dat, los van de lijn bevelhebber-staatssecretaris-minister, de bevelhebber ook rechtstreeks met de minister een lijn heeft. (...) Niets verhinderde de bevelhebber om over zijn bevindingen in Zagreb volledig verslag aan mij te doen.

(...) Hoewel ik begrip heb voor het punt van de generaal Couzy dat men voorzichtig moet zijn met onbevestigde berichten, moet ik toch zeggen dat, als men van verschillende militairen verschillende aanwijzingen krijgt dat ze heel erge dingen hebben gezien en gehoord, het zaak is om dat te rapporteren.

(...) Als wij de film terugdraaien, denk ik dat wij als Defensieorganisatie, als collectief, veel meer aandacht hadden moeten besteden aan datgene wat de eerste 55 terugkeerders hadden waargenomen. In de bijlage bij het debriefingsrapport – dat is enkele maanden later – zie je een aantal van die individuele waarnemingen en je ziet ook de tegenstellingen daartussen. Vanuit hetzelfde voertuig hadden verschillende militairen zeer verschillende schattingen gemaakt van het aantal lijken en wat zij overigens hadden gezien. Niettemin was dat beeld heel verontrustend. Het is normaal dat in dergelijke situaties verschillende getuigen verschillende impressies weergeven, maar waar het om gaat is niet de individuele getuigenis maar om het feit dat men een aantal indicaties krijgt.

Voorhoeve verklaart tijdens zijn verhoor dat hij Couzy verschillende malen heeft gevraagd om hem te informeren over aanwijzingen voor mogelijke massamoorden. Volgens Voorhoeve was Couzy echter «terughoudend» met informatie.

(...) Ik werd al gauw de «minister van onderzoek» genoemd, omdat ik dingen geverifieerd wilde hebben. Verschillende malen heb ik met de generaal Couzy gesproken, onder meer over de vraag of er al dan niet sprake was van massale moordpartijen, dan wel genocide. Ik moest constateren dat de bevelhebber terughoudend was met informatie – laat ik het zo vaststellen – en dat informatie mij vaak wel maar via andere kanalen bereikte. Ik had een groot aantal mensen gevraagd: als je iets ziet of hoort in de categorie «nare informatie», meld het mij dan onmiddellijk. Er kan door de politieke leiding alleen actie worden ondernomen of verslag worden gedaan als zij van een en ander op de hoogte is.

Het ontbreken van een rapportage door de BLS aan de minister van zijn bevindingen in Zagreb leidt er enkele maanden later toe dat de minister de Kamer onjuist informeert. In de schriftelijke vragenronde ter voorbereiding van het debat in de Kamer over het Debriefingsrapport vraagt de vaste commissie voor Defensie onder meer op welke gegevens BLS Couzy zijn uitspraak van 23 juli 1995 baseert dat Dutchbat geen genocide heeft geconstateerd en wanneer de legerleiding is geïnformeerd over de in het Debriefingsrapport beschreven oorlogsmisdaden. De minister van Defensie antwoordt de Kamer op 30 november 1995:

«De bevelhebber van de landstrijdkrachten heeft zijn oordeel tijdens de persconferentie in Zagreb gebaseerd op uitsluitend de beperkte waarnemingen van Nederlandse blauwhelmen in Potocari. Hij was niet op de hoogte van de waarnemingen van enkele van de 55 gegijzelde Nederlandse VN-militairen, die, zoals bekend, eerder waren vrijgelaten en niet in Zagreb aanwezig waren toen Dutchbat daar aankwam. (...) De waarnemingen van de 55 militairen die door de Bosnische Serviërs waren

gegjzeld en al eerder naar Nederland waren vertrokken, maakten geen deel uit van de voorlopige debriefing.»⁹⁵

Het NIOD concludeert dat het antwoord van minister Voorhoeve op de vraag van de Kamer «achteraf gezien onjuist [was]». ⁹⁶ Overigens wijst het NIOD er ook op dat Van Kemenade geen aandacht heeft besteed aan deze kwestie.

5.4.2 Debriefing 22–23 juli 1995, Zagreb

Op bevel van BLS Couzy organiseert brigade-generaal Bastiaans, de Commandant van de Luchtmobiele Brigade, een operationele debriefing in Kamp Pleso, waarbij op 22 en 23 juli 1995 23 kaderleden van Dutchbat III worden gedebriefd. Bij de debriefingsgesprekken die Bastiaans en twee van zijn medewerkers voeren, fungeren drie medewerkers van de Sectie Militaire Geschiedenis (SMG) van de KL als notulisten. Bij veel van de gesprekken die Bastiaans voert, is ook generaal Couzy aanwezig. De nadruk van deze debriefing ligt op het functioneren van het bataljon tijdens de inname van Srebrenica. Het verzamelen van waarnemingen van mogelijke oorlogsmisdaden is van minder belang. Dit blijkt ook uit de oorspronkelijke lijst van te interviewen kaderleden, waarop officieren en onderofficieren staan vermeld die in operationele functies werkzaam zijn geweest.⁹⁷

De heer **Bastiaans**: [Welke onderwerpen moesten er van Couzy speciaal aan de orde gesteld worden?] Hij heeft geen onderwerpen speciaal genoemd. Ik had die ochtend een snelle analyse gemaakt van wat ik wilde bespreken, van de manier waarop ik de debriefing zou aanpakken. Dat heb ik met hem besproken en voor zover ik me kan herinneren, heeft hij zich daar niet nadrukkelijk in positieve of in negatieve zin over uitgelaten. Dat was voor mij het teken dat ik eigenlijk de vrije hand had om de zaak aan te pakken zoals ik dacht dat ik het zou moeten doen.

(...) Ik heb op 20 juli 's avonds met generaal Van Baal gesproken, op mijn huisadres. Toen ging het met name om het verkrijgen van helderheid over wat zich in Srebrenica had afgespeeld van het begin van de acties van de Serven tot de terugkeer in Zagreb.

[Werd er ook gesproken van het nadrukkelijk verifiëren of er sprake was geweest van oorlogsmisdaden?] Dat is toen niet nadrukkelijk genoemd.⁹⁸

Luitenant Rutten, die op 13 juli 1995 bij Potocari foto's heeft gemaakt van negen lijken met rugschoten, staat niet op de oorspronkelijke lijst van te horen personeel. Op zijn eigen verzoek wordt luitenant Rutten, samen met adjudant Oosterveen, op zondag 23 juli 1995 gehoord door kolonel Lemmen, de stafchef van generaal Bastiaans. Ook adjudant Oosterveen heeft namelijk (op 12 of 13 juli 1995) bij Potocari foto's gemaakt van een aantal lijken. Tegenover het NIOD verklaart luitenant Rutten dat hij na zijn gesprek met kolonel Lemmen en SMG-onderzoeker Groen nog apart met generaal Couzy heeft gesproken.⁹⁹ Tijdens zijn verhoor door de commissie antwoordt Rutten bevestigend op de vraag of generaal Couzy bij het debriefingsgesprek aanwezig was.

De heer **Rutten**: Ja. Ik heb uitgebreid met hem (generaal Couzy) gesproken over wat ik had meegemaakt, de situatie in het Witte huis en het maken van de foto's. Daar was kolonel Lemmen bij aanwezig – later verdween hij – en ook was een mevrouw Groen van de sectie militaire geschiedschrijving aanwezig.

(...) Nadat ik mij aanvankelijk zelf had aangemeld omdat ik niet was opgeroepen, werd ik door de generaal Couzy gehoord. Dat gesprek ging over wat ik in de enclave had gedaan, over datgene wat ik de laatste dagen had meegemaakt en over de foto's. Kennelijk was hij daarvan al op de hoogte, want daar vroeg hij naar. Hij vroeg mij of ik het rolletje nog had.

⁹⁵ TK 1995–1996, 22 181, nr. 134, pp. 20–21.

⁹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2798.

⁹⁷ Bijlage bij brief van commandant LMB aan BLS d.d. 28 juli 1995.

⁹⁸ Openbaar verhoor G.J.M. Bastiaans, 20 november 2002, nr. 25.

⁹⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2878.

Overigens leidt de aanwezigheid van generaal Couzy bij het debriefingsgesprek tot terughoudendheid bij luitenant Rutten over het melden van zaken met betrekking tot mogelijk wangedrag en kritiek op het functioneren van de bataljonsleiding. Deze kritiek brengt hij later wel naar voren in de gesprekken met de KMar-officieren in het kader van het onderzoek naar het verloren gegane fotorolletje. Daarmee krijgt de kritiek ook een plaats in de «managementrapportage» van 4 augustus 1995.

[Uit het korte verslag van het debriefingsgesprek blijkt niet of u ook heeft gesproken over de kwesties die u tien dagen later wél meldde tegenover de onderzoekers van de marechaussee. Ik doel nu op wat later die beroemde Managementrapportage ging heten. Heeft u de kritische opmerkingen die u maakte tegenover deze onderzoekers, ook in Zagreb gemaakt?]

De heer **Rutten**: Neen. (...) Het was noch de plaats, noch het moment om dat te doen. (...) Het gesprek ging over datgene wat ik had waargenomen. Daarna werd ik door de generaal Couzy bedankt voor mijn meldingen. En dat was het. Dat was het einde van het gesprek. Er is nauwelijks ruimte geweest om te spreken over, noch werden er vragen gesteld over de zaken die in de Managementrapportage zijn vermeld. Ik moet hieraan toevoegen dat ik niet weet of ik daarover op dat moment had willen spreken. (...) U moet zich voorstellen dat de bevelhebber van de landstrijdkrachten tegenover een luitenant zit. Ik moet dan zaken naar voren brengen die mogelijk collega's zouden belasten. Ik weet niet of ik toen al zo ver was dat ik dat kon. Ik denk het niet. Anderhalve week later is er sprake van een heel andere situatie. Dan wordt er ruim gesproken over wat er allemaal in de enclave is gebeurd. En passant wordt dan de vraag gesteld: wat heeft u nog meer gehoord of gezien? Gaandeweg komen dergelijke zaken dan naar voren. Vervolgens worden ze in de Managementrapportage vervat.

Generaal Couzy noemt tijdens de persconferentie van zondag 23 juli 1995 de vondst van de lijken door Rutten c.s. en Oosterveen c.s. en het feit dat hiervan foto's zijn gemaakt:

«Twee andere militairen hebben geconstateerd dat negen mannen zijn afgevoerd voor ondervraging in een huis, vervolgens is er geweervuur gehoord en zijn ze gaan kijken en troffen daar negen lijken die naast elkaar lagen met rugschoten. Daar zijn foto's van gemaakt. Twee militairen hebben negen à tien lijken gevonden met rug- en zijschoten. Ook daar zijn foto's van gemaakt. Echter niet geheel duidelijk of het dezelfde lijken zijn of niet. Dus het kunnen twee verschillende oorlogsmisdaden zijn. Het kan dus ook om hetzelfde geval handelen. Straks als de foto's ontwikkeld zijn, dan kunnen we daar dus het duidelijke bewijs van krijgen.»¹⁰⁰

Overigens staat zowel in het verslag van generaal Bastiaans van zijn operationele debriefing als in het latere, door generaal Van der Wind opgestelde, rapport over de grote debriefing in Assen vermeld dat de waarnemingen van Rutten en van Oosterveen op dezelfde situatie betrekking hebben.¹⁰¹ Uit het onderzoek van het NIOD blijkt echter dat het om twee verschillende locaties moet zijn gegaan.¹⁰²

Luitenant Rutten uit tegenover de commissie kritiek op de wijze waarop generaal Couzy in zijn persconferentie is ingegaan op vragen van journalisten over aanwijzingen voor genocide.

De heer **Rutten**: Tijdens die persconferentie wordt er wel gesproken over de negen lijken die aangetroffen zijn, maar daarop wordt verder nauwelijks ingegaan. Voorts wordt de uitspraak gedaan dat er geen genocide heeft plaatsgevonden en dat er nauwelijks oorlogsmisdaden zijn gemeld. Ik ben toen bij die persconferentie weggegaan omdat ik mij daarover natuurlijk zeer verbaasde. Ik had zojuist de bevelhebber andere verhalen verteld.

¹⁰⁰ Inleiding luitenant-generaal H.A. Couzy, persconferentie Zagreb, 23 juli 1995.

¹⁰¹ Verslag operationele debriefing, 28 juli 1995, p. 9; «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 51.

¹⁰² NIOD, «Srebrenica», p. 2724.

(...) Inmiddels had ik van anderen begrepen dat die óók het nodige hadden waargenomen. Het zou toch welhaast onmogelijk zijn dat die hun verhaal niet hadden gedaan. Als je dat alles op een rij zet en dan toch zo'n voorbarige conclusie trekt, denk ik dat dat op z'n minst wat prematuur is.

Generaal Couzy heeft op zaterdag 22 juli 1995 ook al terughoudend gereageerd op vragen van journalisten naar aanleiding van de eerder die week gedane tamelijk stellige uitspraken over genocide van de ministers Pronk (op 17 juli 1995) en Voorhoeve (op 21 juli 1995). Tijdens zijn verhoor probeert Couzy een verklaring te geven voor zijn terughoudendheid tegenover de media. Ook verklaart hij dat hij de formuleringen die hij tijdens de persconferentie op 23 juli 1995 heeft gebruikt, achteraf betreurt.

De heer **Couzy**: De reden was de volgende. Ik schrok van de medische en vooral de psychische toestand waarin de Dutchbatters terugkwamen. (...) Toen ik met mensen ging praten, merkte ik ook dat zij heel gefocust waren op bepaalde dingen, bijvoorbeeld: de Moslims deugden niet, die waren buitengewoon slecht, de Serven waren heel anders, daar kon je zaken mee doen; allemaal ongenueanceerde opmerkingen. Ik schrok mij een hoedje. Er waren honderd journalisten op dat kamp. Ik dacht: al die indianenverhalen maandag in de kranten, o jee, o jee. Toen heb ik tegen het bataljon gezegd: journalisten springen op je af, je moet wel vertellen, maar alleen vertellen wat je weet, vertellen wat je zelf hebt gezien en niet ingaan op suggestieve vragen «zou het kunnen zijn dat» of «is het misschien zo dat»; je moet alleen maar zeggen wat je zelf hebt gezien en zelf hebt meegemaakt. Ik vond dat ik ook daarin het goede voorbeeld moest geven. Ik ben bij de formulering begonnen: na wat ik van de Dutchbatters gehoord heb wat zij gezien hebben in de enclave, kan ik u vertellen dat... Dan ga ik dus niet zeggen: misschien of: in de verte hebben wij gehoord Dat zijn allemaal suggestieve dingen. Ik vond dat wij ons bij de feitelijkheden moesten houden.

(...) Ja, ik heb wel gezegd dat zij ernstige oorlogsmisdrijven hadden geconstateerd.

(...) Ja, ik was verrast doordat ik daar geconfronteerd werd met een uitspraak van minister Voorhoeve die hij een paar uur daarvoor in Londen had gedaan. Rond vijf uur die middag [zaterdag 22 juli] stond ik daar voor de pers; dat was even ingelast. Nee, hij had het de dag daarvoor op vrijdag gedaan. In ieder geval wist ik het niet, want ik zat al in Zagreb. Ik werd dus verrast door die uitspraak, die een journalist mij voorlegde over genocide, met de vraag of ik dat kon onderschrijven. Toen heb ik gezegd: naar aanleiding van wat ik tot nu toe heb gehoord, kan ik die uitspraak niet onderschrijven, want ik heb niet anders gehoord dan een aantal oorlogsmisdrijven. Ik heb wel een slag op de arm gehouden. Zij vroegen mij: kunt u dat onderschrijven? Ik zei: ik kan dat nu niet onderschrijven na wat ik heb gehoord uit de uitlatingen van Dutchbatters tot nu toe; het antwoord is «nee». Dat was op zaterdagmiddag om 17.00 uur.

Nee, ik heb gezegd: naar aanleiding van wat ik gehoord heb van de Dutchbatters, kan ik dat niet onderschrijven. Ik wist op dat moment niet op welke informatie minister Voorhoeve dat had gebaseerd.

(...) Ik denk dat ik het die middag zodanig heb geformuleerd dat ik de volgende keer niet op een slimmere formulering had kunnen komen. Als u vraagt of ik zondag een andere woordvoering had kunnen gebruiken in de persconferentie, dan zeg ik «ja». Ik denk dat het verstandiger was geweest als ik een wat zorgvuldigere woordvoering had gekozen op zondag. Toen had ik meer informatie en ook meer tijd om zorgvuldig mijn woorden te kiezen. Dan had ik het beter, zorgvuldiger kunnen formuleren.

(...) Ja, dat betreurt ik. Dat had ik beter anders kunnen doen.

Toenmalig luitenant Van Duijn van Dutchbat III geeft in zijn verhoor door de commissie aan dat in zijn debriefingsgesprek in Zagreb niet alle aanwijzingen die hij had voor oorlogsmisdaden, aan de orde zijn gekomen. Zo heeft hij in dat gesprek niet verteld, dat hij na het wegvoeren van de mannen bij Potocari identiteitspapieren heeft gevonden, wat erop kan wijzen dat de Bosnische Serviërs de mannen niet hebben ondervraagd, zoals hem eerder is verteld maar dat de mannen zijn gedood.

De heer **Van Duijn**: (...) Ik heb toen benadrukt dat wij op geen enkele wijze hebben meegewerkt aan een scheiding van de mannen van de vrouwen en de kinderen en dat wij ons daartegen verzet hebben. Of er in dat gesprek verder nog specifiek over oorlogsmisdaden is gesproken, durf ik niet te zeggen.

[Het verslag van uw debriefingsgesprek met majoor Geerts bevat geen passage over het feit dat u de paspoorten heeft gevonden en de melding die u er eventueel over zou hebben gedaan aan de operations room van het bataljon. Heeft u daar in het gesprek melding van gemaakt?] In de operationele debriefing in Zagreb volgens mij niet, wel in de grote debriefing in Assen.

(...) De operationele debriefing in Zagreb was meer gericht op de feitelijke gebeurtenissen, waarbij eigenlijk vanuit militair oogpunt werd gekeken. Het was dus niet het complete verhaal.

(...) Dat heb ik toen zelf niet ter sprake gebracht. Het enige wat ik wel ter sprake gebracht heb, is dat wij absoluut niet meegewerkt hebben aan het scheiden van mannen van vrouwen en kinderen en dat wij zelfs nog hebben geprotesteerd zodat wij een aantal mannen bij hun familie hebben kunnen laten.¹⁰³

In zijn verhoor uit Van Duijn kritiek op de volledigheid van het gespreksverslag van zijn debriefing in Zagreb.

De heer **Van Duijn**: (...) Ik heb dat verslag daarna nooit meer gezien. Ik ben in 1999 ineens geconfronteerd met dat verslag. Er staan ook onjuistheden in, maar dat heb ik niet eerder kunnen constateren, aangezien ik het verslag pas in 1999 onder ogen kreeg.

(...) Er stond in dat ik over mensen was heengereden met mijn pantservoertuig. Dat klopt niet. Wel is ter sprake geweest dat tijdens de terugtocht mensen van onze twee pantservoertuigen waren afgevallen. Dat was niet mijn pantservoertuig maar het andere pantservoertuig dat samen met het mijne steeds kleine blocking positions innam om de karavaan van vluchtelingen te beschermen. Op het moment dat de pantservoertuigen stil gingen staan, zijn er mensen van de voorkant van het voertuig afgevallen. Wij zijn er dus niet overheengereden. Ook chronologisch klopt het verslag niet, in de zin van op welke dagen de verschillende gebeurtenissen plaatsvonden.

Overigens voeren medewerkers van het UN Centre for Human Rights en Civil Affairs van UNPF diezelfde dagen gesprekken met Dutchbatters die wel zijn gericht op het verkrijgen van inlichtingen over mogelijke schendingen van mensenrechten. De Nederlandse VN-officier kolonel De Jonge treedt hierbij namens generaal Janvier op als liaisonofficier tussen Dutchbat (op dat moment nog formeel onder het commando van Janvier) en de VN-onderzoekers.

Op 28 juli 1995 stelt Bastiaans het debriefingsverslag vast en nog diezelfde dag aangeboden aan de (wnd.) BLS generaal-majoor Warlicht. In het verslag wordt slechts oppervlakkig aandacht besteed aan mogelijke oorlogsmisdaden. De voornaamste passage hierover is gebaseerd op het in de vorige paragraaf beschreven telefoongesprek met sergeant Smid van de eerder teruggekeerde groep van 55 Dutchbat-militairen. Deze getuigenis voegt Bastiaans op 28 juli 1995 aan zijn verslag toe.

De heer **Bastiaans**: Wij waren al terug en eigenlijk stond de hele eenheid op het punt om met verlof te gaan. Ik kreeg een telefoontje met de vraag of ik onder de groep van 55 een soortgelijk onderzoek wilde houden. Ik heb toen gezegd dat ik het zou proberen, dat er wellicht nog een aantal mensen op het kazerneterrein zouden zijn, maar dat zij al bijna met verlof waren en dus onbereikbaar zouden zijn. Zij waren ook net vertrokken. Ik heb toen een drietal mensen telefonisch gesproken, onder wie sergeant Smid. Zijn verhaal kon ik het beste weergeven, de verhalen van de anderen dekten het. Uit zijn mededeling kwam helder naar voren wat er zich langs die route allemaal had afgespeeld.

¹⁰³ Openbaar verhoor L.C. van Duijn, 11 november 2002, nr. 2.

Tijdens zijn verhoor vertelt Bastiaans de commissie dat hij tijdens de uitvoering van zijn debriefing in Zagreb niet op de hoogte was van de waarnemingen van de 55 Dutchbat-militairen. Generaal Couzy had hem niet geïnformeerd over diens gesprekken een week eerder in Zagreb met leden van deze groep Dutchbatters.

De heer **Bastiaans**: Dat weet ik niet, dat is voor mij altijd hét grote vraagteken geweest. Uit de verslagen blijkt dat de groep van 55 van de observatieposten was gekomen en dat deze mensen buitenom en door het gevoelige gebied naar Bratunac gevoerd waren. Deze groep had waarnemingen van oorlogsmisdaden, maar natuurlijk ook van de manier waarop de observatieposten waren aangevallen en van de manier waarop er met de mensen was omgesprongen. Dat waren natuurlijk op zichzelf zeer belangrijke mededelingen, want het werd fysiek onmogelijk gemaakt dat VN-militairen een opdracht zouden uitvoeren, terwijl de partijen zich daartoe wel gecommitteerd hadden. Bij terugkeer in Arnhem heb ik een aantal van deze mensen gesproken en het was duidelijk dat zij in elk geval een aantal zeer waardevolle mededelingen op het gebied van de oorlogsmisdaden konden doen.

(...) Uit de gesprekken met generaal Couzy bleek op geen enkele manier dat hij kennis had van wat ik later uit die groep van 55 zou vernemen. Ik was ervan op de hoogte dat een aantal psychologen en geestelijk verzorgers met deze groep bezig was geweest. Het is zo onwaarschijnlijk dat die mensen toen geen mededelingen gedaan hebben en even los van alle emotionele bezwaren kan ik me niet voorstellen dat ze van een zodanige aard waren dat een geestelijk verzorger of een psycholoog zich op zijn geheimhoudingsplicht zou kunnen beroepen en de bevelhebber er niet over geïnformeerd zou hebben. Maar ik kan er geen antwoord op geven.

(...) Een van de belangrijkste zaken bij de persconferentie, namelijk of er al dan niet sprake was geweest van genocide, zou dan nooit zo naar voren gekomen zijn. Nooit. Dan zou namelijk gebleken zijn dat er naar alle waarschijnlijkheid massa-executies hadden plaatsgevonden.

(...) Maar het ernstigste voorval vond plaats langs de weg naar Tuzla. Dat was waargenomen, er was een goede indicatie dat die gebeurtenis echt had plaatsgevonden. Dat gold niet, althans niet in die mate, voor de mededelingen van de eenheid binnen de enclave. Er is wel een aantal van negen doden genoemd en er is gesproken over de deportatie zelf, maar dat was wel het ernstigste.

[Maar als u wat meer geweten had van die groep van 55, dan zou u die negen doden ook in een ander perspectief gezien hebben.] Dan zou het geheel in een heel ander perspectief zijn komen te staan, als het gaat om de vraag of er sprake was geweest van oorlogsmisdaden of genocide.

De dominerende rol van Bastiaans bij de debriefing in Zagreb leidt achteraf tot kritiek, onder andere van de medewerkers van de Sectie Militaire Geschiedenis (SMG), die zich van zijn verslag distantiëren. De SMG-medewerkers zijn van mening dat Bastiaans in zijn verslag te weinig aandacht besteedt aan meldingen van oorlogsmisdaden. Ook vinden zij dat Bastiaans kritischer had moeten zijn over het optreden van de militaire arts Schouten, die te weinig bescherming zou hebben geboden aan een groep gewonde Bosnische mannen. Verder hebben zij hun twijfels over de in het verslag van Bastiaans opgenomen passage, dat overste Karremans bij Mladic heeft geprotesteerd tegen de scheiding van mannen en vrouwen.¹⁰⁴ In zijn verhoor gaat Bastiaans in op deze drie kritiekpunten.

De heer **Bastiaans**: Ik denk dat wij dan eerst de positie van deze leden van de sectie Militaire geschiedenis moeten bezien. Ik begreep pas later dat zij een eigen agenda hadden. Zij wilden in ieder geval niet verantwoordelijk zijn voor de uitkomst van het onderzoek, wat die ook geweest zou zijn.

(...) Ik heb naderhand begrepen dat zij een eigen onderzoek hielden. Het was niet mijn opdracht om rekening te houden met die latente opdracht van de sectie Militaire geschiedenis. Over drie punten hebben wij met de medewerkers van deze sectie een

¹⁰⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 2858–2861.

discussie gevoerd. Het eerste is de mededeling van overste Karremans over de scheiding van mannen en vrouwen. Omdat zijn mededeling in tegenspraak was met die van sergeant Rave, heb ik gewikt en gewogen. Het was de commandant zelf die sprak en ik had hem daar eigenlijk niet toe uitgelokt. Ik weet dat generaal Mladic een aantal mogelijkheden had om een gesprek te blijven voeren, dus ik meende daarbij een keuze te moeten maken. Op basis van de kennis die ik later verkreeg, had ik dat wellicht voordeliger moeten formuleren. Dat kan mij verweten worden.

Verder ben ik op het punt van de oorlogsmisdaden al voldoende ingegaan, denk ik. Het «horen van» bij oorlogsmisdaden is onvoldoende grond voor een conclusie. Daar kon ik op dat moment niets mee doen en die conclusie had ik ook niet staande kunnen houden. En wat ik niet staande zou kunnen houden, heb ik niet opgenomen. Het was ook niet aan mij om alle voorvallen als oorlogsmisdaden te betitelen. Wel heb ik genoteerd wat er gebeurd was. Als u het verslag daarvan naleest, ziet u dat het eigenlijk een vrij grote aaneenschakeling is van oorlogsmisdaden of van blokkeren van optreden van de VN. Bij de mededeling van kolonel Schouten heb ik gehandeld op basis van mijn ervaring. Een van de redenen voor mijn uitzending, waarvoor ik ook mijn handtekening moest zetten, was dat ik zou moeten inschatten of de situatie voor kolonel Schouten zodanig was dat ik er redelijkerwijze van zou kunnen uitgaan dat het juist was, wat hij verklaarde. Dat heb ik inderdaad als redelijk ervaren. VN-mensen is meermalen, bij herhaling dus, de mogelijkheid ontnomen om begeleiding te geven of de zaak af te wikkelen zoals zij dat graag hadden gewild. Dat gebeurde met verhullend taalgebruik, maar soms ook openlijk. Dat komt nu misschien wat makkelijk over, maar je hoeft de mensen maar in de ogen te kijken; er wordt niet bij gelachen. En ik vertel u dat het gebeurd is, dat weet ik uit ervaring met de uitwisseling van krijgsgevangenen of lijken. Een te weinig en de andere dag hadden wij die ook.

[Begrijp ik het goed dat u zegt dat u het punt van het scheiden van mannen en vrouwen wat uitgebreider in het verslag had moeten opnemen?] Ik denk dat ik het voordeliger had moeten opvatten, in die zin dat ik het feitelijker had moeten weergeven. Hierbij had ik, with hindsight, geen keuze moeten maken.

Overste Karremans uit in een brief aan de commissie zware kritiek op de aanpak van de operationele debriefing, die volgens hem door generaal Bastiaans «op een superbotte en weinig begripvolle wijze werd uitgevoerd». In Zagreb komt het tot een heftige botsing tussen beiden: «Gedurende de uitzending van Dutchbat III is Bastiaans commandant van de Luchtmobiele Brigade geworden, [hij] heeft nooit de moeite genomen om contact met mij in Potocari op te nemen, is er in mijn periode ook niet geweest en heeft derhalve in zijn verhoor een beeld geschapen over de bataljonsleiding en het optreden ervan welke uitsluitend berusten op de mening van derden; ongenuanceerd, typisch «Bastiaans»; hij heeft ongetwijfeld enige reservering t.a.v. mijn persoon omdat ik hem in Zagreb bijna heb willen vermoorden en omdat ik hem in het openbaar IWAB heb genoemd («ik weet alles beter»).»¹⁰⁵

Overigens heeft Karremans nooit een kopie gekregen van het verslag van de operationele debriefing. Pas in december 1998 heeft hij onderhands een exemplaar gekregen. Volgens Karremans staan in het verslag «zaken onjuist vermeld hetgeen betekent dat ik gedurende drie jaar niet in de gelegenheid ben geweest om het een en ander recht te zetten.»¹⁰⁶

Het NIOD concludeert: «Bastiaans was er veel aan gelegen geweest de opstekende kritiek op het luchtmobiele paradepaardje te onderdrukken. Slechts zeer weinig mensen waren tevreden met het resultaat van zijn debriefing. De indruk bestond dat hij enige zaken onder het tapijt had willen vegen.»¹⁰⁷ Tegenover de commissie bestrijdt Bastiaans deze conclusie.

¹⁰⁵ Brief van Th.J.P. Karremans d.d. 22 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-140).

¹⁰⁶ Brief van Th.J.P. Karremans d.d. 22 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-140).

¹⁰⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 2937.

De heer **Bastiaans**: Ik heb moeite gedaan om de onderbouwing daarvan in het verslag te doorgronden. Misschien kan een van de heren die mij indertijd geïnterviewd hebben, die nog duidelijk maken. Het enige aspect waarvan het NIOD spreekt, is dat er een suggestie gewekt wordt. Ik moet zeggen dat ik dit op meer plaatsen in het rapport gezien heb. Generaal Bastiaans werd zich er ergens in februari van het jaar 1995 van bewust dat hij commandant van de Luchtmobiele Brigade zou worden. Daarvoor was ik formeel benoemd tot commandant van de 41ste brigade. Voordat ik naar Joegoslavië ging, was ik beoogd commandant van de 13de brigade, ter vervanging van generaal Pollé. Daarvoor was ik hoofd Operaties bij het legerkorps en natuurlijk heb ik toen bemoeienis gehad met de ontwikkeling van de organisatie en de mogelijke werkwijze van de Luchtmobiele Brigade. Het optreden van de bataljons had op zichzelf niets met luchtmobiel optreden te maken. Het was in de visie van de landmacht eigenlijk het eerste beroepsbataljon dat wij als zodanig konden inzetten. Het had ook een pantserinfanterie-bataljon kunnen zijn, even los van aspecten als bewapening of andere zaken. Het optreden bestond uit een door en door reguliere peacekeeping-operatie. Ik heb de opmerking gelezen en ik ben nog steeds benieuwd wat ik onder het tapijt zou hebben geveegd. Als het ernstig was geweest, zou dat toch bij de nadere onderzoeken een keer aan het licht hebben moeten komen.

Problemen tussen Bastiaans, die prioriteit geeft aan zijn operationele debriefing, en medewerkers van de VN die de humanitaire debriefing uitvoeren, leiden tot kritiek van de speciale VN-rapporteur voor de mensenrechten in het voormalige Joegoslavië, de Poolse oud-premier Mazowiecki, op de Nederlandse medewerking aan de debriefing van de VN.¹⁰⁸ Minister Voorhoeve probeert deze kritiek eind augustus 1995 in een brief aan de Tweede Kamer en tijdens een daaropvolgend algemeen overleg te pareren.¹⁰⁹

Op verzoek van minister Voorhoeve stuurt de waarnemend BLS, generaal-majoor Warlicht, hem op 28 juli 1995, op dezelfde dag waarop hij zelf ook het rapport heeft ontvangen, het verslag van de debriefing in Zagreb. Vervolgens kan de minister de Tweede Kamer bij brief van 3 augustus 1995 over de resultaten van deze debriefing informeren.¹¹⁰ Volgens het NIOD bleek het «echter niet de bedoeling van Couzy te zijn de minister hiervan een afschrift te geven; het feit dat generaal Warlicht het doorstuurde heeft voor enige paniek gezorgd binnen de KL-gelederen.»¹¹¹ Deze conclusie van het NIOD wordt door generaal-majoor Warlicht van de hand gewezen. Hij stelt in een brief aan de commissie: «(...) Bovendien was het weliswaar waar dat de minister om het rapport had gevraagd, maar ook zonder die vraag had de wvd BLS het rapport naar de minister doorgestuurd. In de tweede plaats is het onjuist dat het de bedoeling van Couzy was om het rapport niet verder dan zijn bureau te laten komen. De genoemde bron van deze bewering (Van Kemenade, deel 2, bijlage 4, E.E. Warlicht) is misleidend, want deze bewering is daar niet in terug te vinden. (...) heb ik op geen enkele wijze gemerkt dat mijn doorzending van het rapport aan de minister binnen de KL tot welke opwinding dan ook heeft geleid.»¹¹²

De bron waar het NIOD naar verwijst, is het verslag van het gesprek dat generaal Warlicht op 20 augustus 1998 heeft gehad met de heer Van Kemenade. Op de vraag van een medewerker van de heer Van Kemenade of de typering die Warlicht eerder in het gesprek heeft gegeven van de opstelling van de Landmacht ten opzichte van de Centrale Organisatie, ook heeft gespeeld in de nasleep, antwoordt Warlicht: «Niet in de tijd dat ik de BLS heb waargenomen. Ik had dus een iets andere houding. Daar is een klein voorbeeld van: er werd in die periode gebeld door de minister, die zich zorgen maakte over het rapport van

¹⁰⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2868–2872.

¹⁰⁹ TK 1994–1995, 22 181, nr. 115, p. 10; TK 1994–1995, 22 181, nr. 119, pp. 29–30.

¹¹⁰ TK 1994–1995, 22 181, nr. 111.

¹¹¹ NIOD, «Srebrenica», p. 2942.

¹¹² Brief van E. E. Warlicht d.d. 17 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-104).

Bastiaans. Over die operationele debriefing. En hij vroeg of hij daarvan een exemplaar kon krijgen. Ik viel haast van mijn stoel af, want ik dacht dat het al lang naar hem toegezonden was. Maar kennelijk was er gewoon niet aan gedacht om de minister daarvan een kopie te geven. Toen hij dat vertelde heb ik onmiddellijk een kopie naar hem toegestuurd. Maar dat past dus niet in de cultuur, het standaard naar de minister te sturen. Het ging primair naar de bevelhebber en die besliste verder.»¹¹³

Generaal Couzy reageert ontkennend, wanneer de commissie hem de vraag voorlegt of hij inderdaad, zoals het NIOD concludeert, niet wilde dat het verslag van de debriefing van Bastiaans werd doorgestuurd naar de minister.

De heer Couzy: Ik heb dat ook met verbazing gelezen. In het vliegtuig terug vroeg hij: is het rapport al klaar? Ik zei: nee, want zij zijn in tijdnood gekomen; het is niet klaar, maar ik heb tegen Bastiaans gezegd dat het deze week klaar moet zijn en dan krijgt u het. Verdachtmakingen dat ik het onder mij wilde houden slaan echt nergens op, want ik had al tegen hem gezegd: zodra het klaar is, krijgt u het. aangeboden. Dit is toch verdachtmakerij van anderen. Geen haar op mijn hoofd en het hoofd van de heer Warlicht om dat niet onmiddellijk de minister aan te bieden.
(...) Zodra het rapport van Bastiaans bekend was, zou de minister er een exemplaar van krijgen.

Minister Voorhoeve herinnert zich niet dat hij door Couzy in het vliegtuig op 24 juli is geïnformeerd over de debriefing van generaal Bastiaans. Wel is hij er zeker van dat hij zelf om toezending van het rapport van Bastiaans moest vragen.

De heer Voorhoeve: [Wist u dat deze debriefing had plaatsgevonden] Ik geloof niet dat ik het wist want ik was wat verbaasd door de melding van één van mijn directe medewerkers dat er een soort korte debriefing in Zagreb was geweest. Toen mij dat werd gemeld, gaf ik aan dat ik dat verslag graag wilde lezen. Ik vond het een nogal verontrustend verslag.
(...) Ik geloof niet dat dit onderwerp van bespreking is geweest tijdens de terugvlucht.
(...) Misschien heeft hij mij het gemeld en heb ik er toen onvoldoende aandacht aan besteed. Misschien ben ik het vergeten. Misschien heeft hij het niet als zodanig vermeld en alleen gezegd: er is een eerste ronde van gesprekken geweest. Wij hebben het in ieder geval niet over een debriefingsrapport of over een rapport-Bastiaans gehad. Ik herinner mij niet dat die naam toen is gevallen.
(...) Ik geloof niet dat het direct, spontaan, aan mij is aangeboden. Ik geloof dat mij door een medewerker (...) werd gemeld dat er een kort debriefingsrapport was, als gevolg waarvan er bepaalde vragen rezen. Daarop was mijn reactie natuurlijk: dat wil ik dan wel eens zien en lezen.
(...) De opzet was nogal ongestructureerd – dat was te begrijpen – maar er zaten zoveel elementen van verontrusting in dat dit mede een belangrijke reden was om op een zeer brede debriefing aan te sturen, waarbij iederéén zou worden gehoord.

Op 26 oktober 1998 stuurt minister De Grave het verslag van de debriefing in Zagreb, samen met andere door Van Kemenade geraadpleegde documenten, aan de Werkgroep Srebrenica van de Tweede Kamer.¹¹⁴ Van Kemenade wijdt in zijn eindrapport slechts een korte alinea aan de debriefing in Zagreb¹¹⁵ en betreft de gang van zaken bij deze debriefing niet expliciet in zijn bevindingen. Hoewel Van Kemenade dus wel kennis heeft genomen van het verslag van Bastiaans van de debriefing, behoort deze niet tot de door Van Kemenade gehoorde personen.

¹¹³ Verslag van het gesprek van Van Kemenade met E.E. Warlicht op 20 augustus 1998, bijlage 4 bij Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, p. 8.

¹¹⁴ Bijlage 31 en bijlage 2 bij het «Rapport van de Werkgroep Srebrenica», TK 1998–1999, 26 122, nrs. 5–6, p. 24.

¹¹⁵ Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, p. 5.

5.4.3 Debriefing september 1995, Assen

5.4.3.1 Opdracht en verantwoordelijkheid

Om zoveel mogelijk informatie rondom de val van Srebrenica boven tafel te krijgen, geeft minister Voorhoeve opdracht aan de Koninklijke Landmacht tot het uitvoeren van een uitgebreide debriefing van de soldaten van Dutchbat III. De minister spreekt hierover al met generaal Couzy tijdens de terugreis uit Zagreb op 24 juli 1995. Couzy ziet deze debriefing vooral als een reguliere operationele debriefing, in aanvulling op de beperkte debriefing van generaal Bastiaans in Zagreb.

De heer **Couzy**: Ja, als vervolg op zijn vraag over het rapport Bastiaans. Wij hebben toen natuurlijk ook al gefilosofeerd: hoe nu verder? Het was ons beiden duidelijk dat de debriefing van Bastiaans alleen maar een eerste aanzet kon zijn voor een veel diepgaandere debriefing in plaats van daar te stoppen.

(...) Ik heb tegen hem gezegd dat ik ervan uitging en natuurlijk vond dat de Koninklijke Landmacht, zoals dat altijd gebeurde, de operationele debriefing zou houden. Hij heeft daar niet echt een standpunt over ingenomen. Hij heeft toen wel gezegd: ik denk dat alle Dutchbatters gehoord moeten worden. Ik heb toen gezegd: allemaal is wel heel erg veel; ik weet niet of dat praktisch is. Het heeft niet geleid tot conclusies, maar het was helder dat er een diepgaande debriefing zou komen nadat men was teruggekomen van vakantie.

Het verhaal van generaal Couzy wordt tegenover de commissie bevestigd door generaal Van Baal.

De heer **Van Baal**: Generaal Couzy heeft mij verteld dat hij op de terugvlucht met de minister gesproken heeft. Zij hebben het over een groot aantal onderwerpen gehad: wat er in Zagreb gebeurd was, wat generaal Bastiaans gehoord had bij de operationele debriefing, het vervolgetraject, enz. Er is op dat moment echter geen besluit genomen. In ieder geval was duidelijk dat generaal Couzy voor zichzelf het idee had, eerst na het gesprek op de 15de juli met de 55 in Zagreb en daarna met de terugkerende militairen van Dutchbat op 21, 22 en 23 juli, dat na terugkeer van verlof een uitgebreide debriefing zou moeten plaatsvinden, waarin iedereen aan de orde zou moeten komen.

(...) Generaal Couzy was van oordeel dat het een Koninklijke Landmacht-verantwoordelijkheid was om die debriefing te houden.

(...) Ik heb generaal Couzy op Soesterberg heel kort gesproken. Hij zei mij: na terugkeer van verlof moet er een grote debriefing komen.

Minister Voorhoeve bevestigt tegenover de commissie dat hij in het vliegtuig met Couzy heeft gesproken over een debriefing van alle Dutchbat-militairen. Voorhoeve verklaart dat hij de uitkomst van dit gesprek in feite beschouwt als de mondelinge opdracht tot de debriefing.

De heer **Voorhoeve**: Overigens had ik wél met de generaal Couzy op de terugvlucht uit Zagreb, op 24 juli, gesproken over de noodzaak van een debriefing. Ik vroeg hem toen om alle militairen individueel te horen en ze ook vertrouwelijk te horen zodat ze, zonder vrees voor repercussies in de gezagslijnen, konden «leeglopen» en alles konden melden wat hun dwarszat.

(...) Daar was de generaal Couzy het geheel mee eens. Dat was op zich een goede start van de debriefingsoperatie. In deze overeenstemming ligt in feite ook al de mondelinge opdracht tot een grote debriefingsoperatie besloten.

Op 3 augustus 1995 informeert de minister van Defensie de Tweede Kamer in een brief dat de Koninklijke Landmacht de militairen van Dutchbat III aan «een uitvoerige operationele debriefing» onderwerpt.¹¹⁶ Enkele adviseurs van de minister betwijfelen echter of het verstandig is dat de KL zichzelf onderzoekt.

¹¹⁶ TK 1994–1995, 22 181, nr. 111, p. 1.

De heer **Kreemers**: [Waarom wilde de minister de debriefing laten uitvoeren door de landmacht?] Dat weet ik niet. Ik werd eerst verrast door de toewijzing van de debriefing aan de Koninklijke Landmacht. Dit staat in de brief van 3 augustus 1995 aan de Tweede Kamer. (...) Ik heb de minister op 4 augustus gevraagd waarom dit in handen van de Koninklijke Landmacht is gelegd. Ik heb dat met hem besproken toen wij samen op weg waren naar een tv-uitzending van NOVA in Hilversum. Gaande die tocht merkte ik aan de minister dat hij bedenkingen had bij de carte blanche die hij aan de Koninklijke Landmacht had gegeven.

(...) Ik heb de minister erop gewezen dat het niet goed was om de Koninklijke Landmacht dat zelf te laten uitvoeren. Het waren zaken die zich hadden voorgedaan bij een eenheid van de Koninklijke Landmacht.

(...) Hij kreeg bedenkingen en hij besloot om een paar dagen later, na het weekend van 5 en 6 augustus 1995, een aantal mensen bij elkaar te roepen om daarover te praten.

Ook de directeur Algemene Beleidszaken, De Winter, is voorstander van een onafhankelijk onderzoek.

De heer **De Winter**: [Waarom was u van mening dat dit onderzoek onafhankelijk moest plaatsvinden?] Dat had een voor de hand liggende reden. Als je een organisatie vraagt om zichzelf te onderzoeken, krijg je uiteraard een resultaat dat wellicht in het belang is van die organisatie, maar niet noodzakelijkerwijs in het belang is van een zo goed mogelijke voorlichting over wat er is gebeurd. Ook voor de geloofwaardigheid van het onderzoek leek het mij beter om dat door buitenstaanders te laten doen.

[Heeft u dat ook zo aan de minister voorgelegd?] Er zijn vergaderingen over geweest. Ik ben daarbij aanwezig geweest, een enkele keer, en ik heb dat gezegd, niet wetend dat het besluit om het onderzoek op te dragen aan de landmacht in feite al was genomen.

(...) De minister wist natuurlijk ook wel dat er bedenkingen waren tegen een onderzoek door de landmacht. Dat hoefde je hem niet te vertellen. Hij kende de voors en tegens uiteraard ook wel.

(...) Ik nam aan dat de minister zich niet vrij voelde om de landmacht in dit opzicht te passeren.

In de eerste besprekingen op het ministerie wordt ook nog vanuit de Centrale Organisatie geopperd dat de KMar de debriefing zou kunnen doen. Dit voorstel wordt afgewezen door de aanwezige KMar-functionaris, overste Leupe, Chef Kabinet van generaal Fabius.

De heer **Fabius**: (...) Overste Leupe zegt: er kan geen sprake van zijn dat wij dat doen. Dat was eerst de discussie: de marechaussee doet het onderzoek. Hij zegt: daar is geen sprake van, de marechaussee doet alleen het onderzoek als de officier van justitie daar opdracht toe geeft. Er is hier geen sprake van een strafbaar feit.

(...) Omdat de KMar dat onderzoek niet kan doen in opdracht van de minister. Dat moet in opdracht van de officier van justitie.

Minister Voorhoeve geeft tegenover de commissie aan waarom hij besloot dat de KL de debriefing moest uitvoeren.

De heer **Voorhoeve**: De zinsnede «dat de landmacht deze debriefing zelf moest uitvoeren» is iets te kort. Daar wil ik even bij stilstaan. Na terugkeer in Nederland is een aantal malen gesproken over de opzet van zo'n grote debriefingsoperatie. De modellen die u zojuist noemde, zijn daarbij aan de orde geweest. Daarover hebben de ambtelijke adviseurs hun verschillende meningen gegeven. Uiteindelijk ging het erom, door middel van deze debriefing in een zo kort mogelijke periode zoveel mogelijk informatie te verkrijgen voor een aantal verschillende doeleinden. Wat voor indicaties waren er voor oorlogsmisdaden? Die moesten direct aan het oorlogsmisdadentribunaal worden gemeld. Wat hadden de Dutchbatters zelf meegemaakt en wat lag er aan trauma's en persoonlijke problemen? Wat waren de operationele bevindingen van het bataljon dat zo buitengewoon lang in een zeer moeilijke positie had gezeten en de meest vreselijke dingen had

meegemaakt? Ook de personeelszorg speelde een rol. Omdat een aantal vliegen in één klap moest worden geslagen, werd besloten om over te gaan tot een brede debriefingsoperatie, zo snel mogelijk, met deelneming van een groot aantal verschillende personen met verschillende achtergronden.

[waarom u in verband met deze debriefing voor de landmacht koos] Daaraan lagen belangrijke praktische redenen ten grondslag. Wij hebben het nu over begin augustus. Ik had op 3 augustus de Tweede Kamer per brief gemeld dat zo snel mogelijk een groot debriefingsrapport zou volgen. Je hebt dan onmiddellijk een groot aantal mensen nodig. Waar haal je die vandaan? Wie hebben ervaring met debriefingsoperaties? De normale gang van zaken is dat dergelijke operaties bij de desbetreffende krijgsmachtdelen zelf plaatsvinden. Het zou een ernstige motie van wantrouwen tegen de Koninklijke Landmacht zijn geweest als ik zou hebben gezegd: deze debriefingsoperatie wordt niet door de Koninklijke Landmacht uitgevoerd maar wordt ondergebracht bij de Universiteit van Leiden of een samen te stellen groep gerenommeerde, professionele onderzoekers die niets met defensie te maken hebben. Om snel te kunnen rapporteren en alles boven water te krijgen, was dit de meest praktische gang van zaken.

Wanneer duidelijk wordt dat de opzet van debriefing breder is dan de traditionele, op de operationele gang van zaken gerichte debriefings van de KL, reageert de KL-leiding, in de persoon van waarnemend BLS generaal-majoor Warlicht, aanvankelijk afhoudend, zoals hij ook op 11 augustus 1995 verwoordt in een brief aan BLS Couzy:

«Duidelijk was (althans voor mij) dat nu het onderzoek zo breed was opgezet en met zoveel randvoorwaarden werd omgeven dat het een ministerzaak, of op z'n minst een CO-zaak zou zijn. In een later stadium is getracht de BLS ten volle verantwoordelijk te laten zijn voor de debriefing. Daar heb ik mij tegen verzet omdat m.i. de vele randvoorwaarden en de beperkte vrijheidsgraden een echt verantwoordelijkheid in de weg zouden staan. Na enkele heftige discussies, waarvan ik je de details zal besparen, is het volgende besloten: de BLS ontvangt de (ministeriële) opdracht om een breed opgezette debriefing *uit te voeren*, onder een strikt aantal randvoorwaarden, zoals: er komt een supercoördinator voor de kwaliteitsbewaking; het moet uitgevoerd worden onder al het personeel van DB-3; de KMar moet er bij betrokken zijn; het moet eind september a.s. afgerond zijn e.d. Een dergelijke opdracht kunnen wij als KL m.i. niet weigeren en dus heb ik hem geaccepteerd. Omdat CKAB mij gisteravond vertelde van jouw opvatting over e.e.a. heb ik gemeend je dat nu te moeten vertellen. Ik heb begrepen dat ik in lijn heb gehandeld met jouw opvattingen.»¹¹⁷

Minister Voorhoeve haalt tijdens zijn verhoor een passage uit deze brief juist aan als een bewijs dat Warlicht de opdracht accepteerde.

De heer **Voorhoeve**: Berichten dat de Koninklijke Landmacht bij monde van de generaal Warlicht zou hebben gezegd «dat kunnen wij niet», begrijp ik niet. Ik herinner mij wel dat erover werd gediscussieerd. Hoe moest het worden aangepakt en hoe konden zoveel mogelijk doeleinden tegelijkertijd en zo snel mogelijk worden bereikt? De generaal Warlicht liet de generaal Couzy weten (...) wat de opdracht was. Hij beschreef de elementen en voegde daaraan toe: «Een dergelijke opdracht kunnen wij als Koninklijke Landmacht mijns inziens niet weigeren en dus heb ik hem geaccepteerd.» (...) Over elke belangrijke beslissing wordt natuurlijk gediscussieerd door de belangrijkste adviseurs van de minister en de bevelhebbers. Dat overleg wordt vervolgens afgerond met een besluit. Zo is ook het hier bedoelde besluit genomen.

Het NIOD trekt uit het in de brief van Warlicht vermelde contact tussen BLS Couzy en de Chef Kabinet van de BLS (CKAB), kolonel Bosch, de conclusie «dat de bevelhebber zijn ideeën in ieder geval via Bosch aan Warlicht kenbaar had gemaakt. De rol van Couzy als coördinator achter de

¹¹⁷ Brief van Warlicht aan BLS Couzy d.d. 11 augustus 1995.

schermen wordt op die manier duidelijker.»¹¹⁸ In een brief aan de commissie noemt Warlicht dit:
«een fraai staaltje van «hineininterpretieren». Op 8 en 9 augustus heb ik over deze aangelegenheid noch contact gehad met Couzy noch met Bosch. Eerst op de avond van 10 augustus hoorde ik via Bosch van Couzy's opvattingen en constateerde toen dat die niet afweken van de mijne op grond waarvan ik mijn beslissingen reeds had genomen. Er is dus in het geheel geen sprake van Couzy's rol achter de schermen, een rol die bovendien in het geheel niet zou stroken met zijn persoonlijkheidsstructuur.»¹¹⁹

Tegenover de commissie verklaart Couzy dat hij het eens was met het verzet van generaal Warlicht. Vervolgens gaat hij in op de vraag hoe dit standpunt te rijmen is met zijn eerdere reactie tegenover de minister dat de KL de debriefing moest uitvoeren.

De heer **Couzy**: Het misverstand is het woord «debriefing». Dat wordt door vele mensen gebruikt en dan hebben zij er een andere gedachte bij. Je hebt een operationele debriefing, waaronder ik versta achterhalen wat er werkelijk gebeurd is. Dan heb je de psychologische debriefing om mensen te helpen traumatische ervaringen te verwerken. Minister Voorhoeve – daar kwam ik pas later achter – gebruikte «debriefing», maar hij bedoelde: ik wil een heel breed onderzoek waarmee ik alle vragen die maar voortkomen, kan beantwoorden. Dat is dus veel breder dan een operationele debriefing.
(...) Ik denk dat dat meegespeeld heeft in die vergaderingen, dat het verwarrend heeft gewerkt, dat men soms dacht over hetzelfde te spreken, maar dat men er toch weer iets anders bij dacht.

Couzy refereert aan de vergaderingen die in de loop van augustus 1995 plaatsvonden op het Ministerie van Defensie met deelname (vanwege vakanties in wisselende samenstellingen) van ambtenaren van de Centrale Organisatie en de waarnemend bevelhebber van de KL. Deze functie wordt van 22 juli tot 12 augustus 1995 waargenomen door generaal-majoor Warlicht en van 12 tot 21 augustus 1995 door de plaatsvervangend BLS, generaal-majoor Van Baal. Op 12 augustus 1995 hebben beiden, in aanwezigheid van brigade-generaal van der Wind, een bespreking over de opzet van de debriefing.

De heer **Van Baal**: Hij [Warlicht] heeft de onderwerpen genoemd waarvan de minister vond dat zij opgenomen moesten worden in de debriefing. Het ging om een inventarisatie van feitelijke informatie met betrekking tot alles wat er gebeurd was in en rondom de enclave, waarbij Dutchbat-personeel betrokken was. Het ging over een bepaalde periode, van 7 juli tot en met 21 juli. Het zou moeten gaan om vier belangrijke elementen. Ten eerste wat zich operationeel rondom de val had afgespeeld. Ten tweede het verloop van de humanitaire hulpverlening. Ten derde eventuele oorlogsmisdaden. Ten vierde andere relevante elementen rondom het functioneren van het bataljon zelf, bijvoorbeeld strafbare feiten of andere heel specifieke dingen. Dit allemaal om de informatieachterstand die de minister voelde, zo snel mogelijk in te lopen.

Er is toen ook gesproken over de vraag wie de opdracht zou uitvoeren en onder welke condities dat zou gebeuren. Generaal Warlicht heeft mij verteld dat hij zich tot het uiterste heeft verzet tegen uitvoering door de Koninklijke Landmacht. Toen hem bleek dat de opdracht zo breed was, heeft hij gezegd: dat moet u nooit door de Koninklijke Landmacht laten uitvoeren. Hij heeft daar uitgebreide discussies over gehad met de waarnemend SG en de waarnemend CDS. De minister was op dat moment vertrokken. Zij hebben hem duidelijk te verstaan gegeven dat de opdracht uitgevoerd moest worden door de Koninklijke Landmacht. Hij heeft alle argumenten nog eens op een rij gezet, maar er was geen sprake van dat het op een andere manier zou gebeuren. Er is toen wel een modus gevonden. De opdrachtuitvoerder, generaal Van der Wind, zou rechtstreeks voor de minister werken.

¹¹⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 2952–2953.

¹¹⁹ Brief van E.E. Warlicht d.d. 17 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-104).

(...) De Koninklijke Landmacht zou de debriefing doen. Vervolgens is gezegd: om te voorkomen dat de last bij de bevelhebber komt te liggen, gaat Van der Wind rechtstreeks functioneren en rapporteren onder de minister. Dat betekent dat er geen lijn bestond tussen Van der Wind met zijn hele debriefingsteam en de bevelhebber der landstrijdkrachten. Die lijn was doorgeknipt, mede om te voorkomen dat er ook maar welke invloed van buitenaf dan ook op dat debriefingsteam zou worden uitgeoefend.

De uitspraak van generaal Van Baal in bovenstaand citaat dat generaal Van der Wind rechtstreeks voor de minister zou werken, is echter in strijd met de passage in het hoofdstuk over «opdracht en verantwoording» van het Debriefingsrapport: «De minister van Defensie heeft de Bevelhebber der Landstrijdkrachten opdracht gegeven deze debriefing uit te voeren. Vervolgens heeft de Bevelhebber de leiding van de debriefing in handen gelegd van brigade-generaal mr O. van der Wind.»¹²⁰

De heer **Van der Wind**: Ik heb die opdracht op 17 augustus gekregen van de plaatsvervangend bevelhebber, generaal Van Baal. De formele weg is dat, als de minister wil dat er iets gebeurt, hij dat doorgeeft aan de bevelhebber, die dat vervolgens uitvoert.

(...) Ik weet nog heel goed dat ik op 8 augustus bij generaal Warlicht was, die nogal verhit was omdat hij net terugkwam uit een vergadering, waar hij geweigerd had een opdracht van de minister uit te voeren, namelijk om als Koninklijke landmacht (KL) deze zaak in zijn geheel te doen. In dat gesprek heeft hij tegen mij gezegd: als wij het gaan uitvoeren, zie ik die bal jouw kant opkomen. Dat was dus het eerste moment. Het tweede moment was meen ik op 12 augustus 1995. Ik weet niet of ik naar Warlicht ben toegegaan, of dat hij mij heeft geroepen. In ieder geval, ik herinner mij een gesprek bij hem thuis, waar ook generaal Van Baal bij was, toen wij daarover meer uitgebreid hebben gesproken. Op 17 augustus is mij meegedeeld dat ik de opdracht echt had.

Van Baal komt later in een brief aan de commissie terug op zijn tijdens het verhoor gedane uitspraken over de verantwoordelijkheid voor de debriefing. Hij verwijst in zijn brief naar eerdere uitspraken van de heren Kreemers en De Winter tijdens hun verhoren door de commissie. «Zowel de heren Kreemers als De Winter geven beiden de formele lijn aan: «De minister geeft de opdracht voor het houden van een debriefingsonderzoek aan de Bevelhebber die vervolgens daarmee de brigade-generaal Van der Wind belast.» Ik ben het eens met deze benadering en deze zienswijze: voor de minister uit te voeren onder verantwoordelijkheid van de BLS. Wat ik heb willen benadrukken in mijn openbaar verhoor was dat het debriefingsonderzoek moest worden uitgevoerd met de door de waarnemend Secretaris Generaal aan mij gerichte aanwijzingen (d.d. 14 augustus 1995) (...). Deze aanwijzingen en de overige richtlijnen tijdens de vergadering met de minister op 17 augustus 1995 (...) hebben mij de overtuiging gegeven dat het de uitdrukkelijke wens van de minister was dat binnen de door hem aangegeven richtlijnen en randvoorwaarden het onderzoek moest worden uitgevoerd en dat à contrario het niet de bedoeling was dat de Bevelhebber der Landstrijdkrachten zelf invloed zou hebben aan vorm en inhoud. Ergo het debriefingsonderzoek was primair volledig gericht op de informatiebehoefte van de minister en was dus voor de minister. Uit de werkwijze die gevolgd is door de leider en het debriefingsteam en de aansturing die uitsluitend is gerealiseerd door vertegenwoordigers van de Centrale Organisatie wordt e.e.a. nog eens bevestigd. Ook de adviseurs werkten rechtstreeks voor de minister. In de maand september is bovendien aan de Bevelhebber der Landstrijdkrachten duidelijk gemaakt dat de minister «er geen prijs op zou stellen dat de Bevelhebber der Landstrijdkrachten een aanbiedingsbrief (met eigen opvattingen of toevoegingen, aanvullingen) bij het rapport aan de minister zou voegen», hetgeen ook niet is gebeurd.

¹²⁰ «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 5.

Ik beseft dat ik tijdens mijn verhoor op de vraag: «Onder wie functioneerde de generaal Van der Wind?» heb geantwoord: «Onder de minister». Formeel is dit niet juist en had moeten luiden: «onder de Bevelhebber der Landstrijdkrachten».»¹²¹

Couzy beantwoordt tijdens zijn verhoor de vraag van de commissie wie verantwoordelijk was voor de debriefing.

De heer **Couzy**: Ik ben blij met die vraag; hij is lastig te beantwoorden. Toen ik terugkwam van vakantie – ik heb in gesprekken met anderen gereconstrueerd dat het 21 augustus is geweest – was ik hoogst ongelukkig met wat ik voorgelegd kreeg en wat de opdracht van de debriefing moest zijn. Een van de punten waarmee ik ongelukkig was, was dat niet helder was wie verantwoordelijk was voor het geheel. Ik kon er niet uit opmaken waar de verantwoordelijkheid van de minister lag en welke verantwoordelijkheid ik in dat traject zou hebben. Aangezien ik heel goed aanvoelde hoe gevoelig dit onderwerp was, ook politiek gevoelig, vond ik dat er meer duidelijkheid over moest komen. Voor mij was dat onduidelijk.

(...) Ik heb toen op korte termijn een gesprek gehad bij de heer Voorhoeve om in ieder geval meer duidelijkheid te krijgen over verantwoordelijkheid was voor het geheel.

(...) Ik heb hem toen mijn zorgen over een aantal dingen voorgelegd. Ik heb met name gesproken over die verantwoordelijkheid en daarbij ook betrokken de positie van de twee adviseurs van de minister: wat is hun verantwoordelijkheid en wat is hun taak in het geheel? Dat is niet echt voor mij geëindigd in een 100% duidelijke voorstelling van zaken. Ik heb hem voorgelegd hoe ik dat graag zag: hij is verantwoordelijk voor de inhoud en de Koninklijke Landmacht voert het uit, dus hij stuurt het aan en is verantwoordelijk voor de inhoud. Maar dat kwartje is niet echt mooi gevallen; althans, zo voelde ik dat. Hij bleef maar zeggen: ik geef de opdracht en jij voert het uit.

(...) Dat was dus niet duidelijk, want hoe kunnen dan die twee adviseurs Als ik het moet uitvoeren, dan zou ik die adviseurs moeten hebben en niet hij. Voor mij bleef dat duister. Ik ben mij blijven opstellen: ik ben er verantwoordelijk voor dat het gebeurt, maar niet voor de inhoud. Tijdens het traject werd dat steeds duidelijker. Ik heb mij verre gehouden van de inhoud, maar er kwamen steeds aanwijzingen van de secretaris-generaal: dit en zus en zo. In de praktijk werd het snel heel duidelijk: de minister stuurde aan op de inhoud en ik zorgde alleen maar dat het uitgevoerd werd. Maar helder is dat nooit geweest. De stellige uitspraak hier van de generaal Van Baal was voor mij wat erg aan de stellige kant, want ik heb dat nooit zo ervaren.

(...) De minister heeft de opdracht aan mij gegeven.

Minister Voorhoeve gaat tegenover de commissie nader in op de verantwoordelijkheid voor de debriefing.

De heer **Voorhoeve**: Tegen deze achtergrond is de discussie over de vraag wie nu eigenlijk verantwoordelijk was – was de opdracht om voor een debriefing te zorgen nu gegeven aan de generaal Couzy of aan de generaal Van der Wind? – een beetje kunstmatig. Ik leende de generaal Van der Wind van de landmacht voor deze speciale debriefingsoperatie. De opdracht ging dus naar de bevelhebber van de landstrijdkrachten om alle nodige personen en faciliteiten ter beschikking te stellen. Tegelijkertijd had de generaal Couzy geen bemoeienis met de inhoud van het debriefingsrapport. Dat was de bedoeling en ik geloof de generaal Couzy ook graag als hij benadrukt dat hij geen inhoudelijke bemoeienis met het rapport heeft gehad.

[Maar waarom moest u de generaal Couzy een opdracht geven?] Omdat de generaal Van der Wind onder de generaal Couzy viel. Dat zijn gewoon de formele lijnen. Als ik een kapitein ter zee ergens voor wil hebben, richt ik mij tot de bevelhebber der zee-strijdkrachten.

De minister geeft geen schriftelijke instructie voor het uitvoeren van de debriefing aan de KL. Tijdens zijn verhoor verklaart Voorhoeve tegenover de commissie dat hij de verslaglegging van de op het ministerie gehouden vergaderingen beschouwt als een geschreven opdracht.

¹²¹ Brief van A.P.P.M. van Baal d.d. 26 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-154).

De heer **Voorhoeve**: Het is opgeschreven door de plaatsvervangend SG. Eerder tijdens de verhoren is wel verondersteld dat er nooit een geschreven opdracht is geweest. (...) Ik heb die opdracht hier voor mij liggen. Hij is op 8 augustus vastgesteld door de plaatsvervangend SG en mij nagefaxt, omdat ik toen in Roemenië op werkbezoek was. (...) Er staat ongeveer hetzelfde in – slechts een of twee woorden zijn anders – als in de samenvatting van de vergadering over de opzet van de debriefingsoperatie, gemaakt door de heer Kreemers die door u is gehoord.

(...) Nogmaals, het staat hier zwart op wit. Als je als minister na lang beraad verschillende meningen hebt gehoord en je in de vergadering concludeert «zo gaan wij het doen» – en als iedereen het daarmee eens is – dan kan je ervan uitgaan dat dat correct wordt opgeschreven en aan alle betrokkenen wordt gecommuniceerd. Ik geloof dat ik bij het begin van de werkzaamheden van de generaal Van der Wind een kort bezoek van hem heb gekregen. Ik kende hem niet persoonlijk en wij moesten even kennis maken; hij zou aan een zware taak beginnen. Ik kan mij goed voorstellen dat je, als je een zo zware opdracht krijgt die op anderhalf kantje is verwoord, die opdracht nader gaat uitwerken in een plan van aanpak. Dat is zeer gebruikelijk. Hoe dan ook, het is niet zo dat er nooit een schriftelijke opdracht is verleend.

(...) Misschien is het een beetje een woordenspel. Wat is een opdracht? Je kunt een mondelinge opdracht hebben. Welnu, die had ik al op 24 juli gegeven, in het vliegtuig. Daarnaast had ik de aard van de debriefingsoperatie al geformuleerd in mijn brief aan de Tweede Kamer van 3 augustus. Daarin staat wat de Defensie-organisatie op zich neemt om te doen. Vervolgens is er in het begin van augustus een aantal malen met verschillende DG's en de plaatsvervangend bevelhebber gesproken over «hoe dan precies». Dat wordt dan op papier gezet. Het lijkt mij toch duidelijk. Er zijn diverse stukken waaruit blijkt wat de bedoeling is. Bedoelt men met het woord «opdracht» een plechtig schrijven, getekend door de minister, waarin nog eens wordt herhaald wat al is afgesproken, dan zou het kunnen zijn dat een dergelijk stuk er niet is. Maar ik vind dat je er als bewinds-persoon van moet kunnen uitgaan dat, als je vergaderingen leidt waarin afspraken worden gemaakt over de wijze waarop een bepaalde taak moet worden uitgevoerd – en in die vergaderingen valt ook het woord «opdracht» – er ook écht sprake is van een opdracht. Ik herinner mij heel goed dat de plaatsvervangend directeur juridische zaken mij vroeg: «Is dit dus de opdracht?». Mijn antwoord daarop was: ja. Dan is er toch duidelijk sprake van een opdracht?

Van de in augustus 1995 gehouden vergaderingen bestaan geen formele notulen of besluitenlijsten. Wel maken enkele deelnemers aan deze vergaderingen aantekeningen. De plaatsvervangend directeur Voorlichting, Kreemers, maakt een kort overzicht van de conclusies van de vergadering van 7 augustus 1995.¹²² De minister wordt door de plaatsvervangend SG, Hulshof, in een korte notitie op de hoogte gesteld van de uitkomsten van deze zelfde vergadering van 7 augustus 1995.¹²³ Dit is het stuk waarnaar Voorhoeve in zijn verhoor door de commissie verwijst als zou het de geschreven opdracht aan generaal Van der Wind betreffen. Ook stuurt Hulshof de minister ter voorbereiding op de afsluitende vergadering van 17 augustus 1995 een notitie waarin onder andere de voornaamste uitkomsten staan van de eerder gehouden vergaderingen (op 9 en 14 augustus 1995).¹²⁴ Beide notities van Hulshof zijn echter uitsluitend bedoeld ter informatie van de minister; de leiding van de KL krijgt hiervan geen afschrift. Over de uitkomsten van de vergadering van 17 augustus 1995 stuurt generaal Van Baal een memorandum aan BLS Couzy.¹²⁵

¹²² «Het onderzoek onder de 400 militairen van Dutchbat/de operationele debriefing – de data», opgesteld door PDV, z.d.

¹²³ Fax van PSG Hulshof aan de minister van Defensie d.d. 8 augustus 1995.

¹²⁴ Nota van PSG Hulshof aan minister van Defensie (i.a.a. CDS) d.d. 16 augustus 1995 (nr. 15816/95).

¹²⁵ Intern memorandum van wnd BLS aan BLS d.d. 18 augustus 1995.

De heer **Van der Wind**: Op uw vraag terugkomend, heb ik mij het schrijven van de opdracht eigenlijk alleen maar gebaseerd op – dat is het vervelende in de hele zaak – mondelinge gesprekken die ik in het begin met Warlicht, later met Van Baal en ten slotte met Hulshof, de plaatsvervangend SG, heb gevoerd.

(...) Toen ik het rapport inleverde, stond mijn opdracht daarin. Ik heb daar nooit kritiek op gekregen. Ik hoor dus nu dat er allerlei uitlegproblemen zijn ontstaan. Destijds heb ik naar eer en vermogen opgeschreven wat mij was aangereikt, en daar sta ik nog steeds voor. Dat was de informatie waarover ik beschikte, en zo heb ik het opgeschreven.

Volgens het NIOD krijgt de KL door het ontbreken van een «geschreven opdracht met duidelijke doelstellingen en randvoorwaarden» alsnog de mogelijkheid «om haar eigen stempel op de debriefing te drukken».¹²⁶

De heer **De Winter**: Als er een heel duidelijke schriftelijke opdracht was geweest, in de meest brede zin van het woord, van hetgeen de minister bedoelde, had dat natuurlijk wel kunnen helpen. Dan was het voor de landmacht minder makkelijk geweest om er zelf vorm en inhoud aan te geven.

De suggestie dat de landmacht een eigen stempel op de debriefing heeft gedrukt, wordt tijdens de verhoren door enkele betrokkenen ontkend. Als er al sprake is geweest van aansturing en bijsturing gedurende de debriefingsoperatie, gebeurde dat niet door de leiding van de KL, maar door de Centrale Organisatie.

De heer **Van der Wind**: (...) Ik heb dus zoals gezegd enige tijd aarzelingen gehad, maar tijdens het werk in Assen werd mij duidelijk, van wie ik aansturing kreeg op belangrijke beslismomenten, ten aanzien van de opdracht, de uitbreiding van de opdracht en eventuele tussenrapportages. Deze werden mij aangereikt door de secretaris-generaal. Van de zijde van de landmacht heb ik nimmer enige aansturing gekregen. Het enige moment was op 17 augustus, toen mij werd opgedragen, die klus te klaren. Verder heb ik gemerkt dat de aansturing op formele punten is gekomen van de secretaris-generaal, die ik daarover een aantal keren heb gesproken. Ik heb gisteren gehoord dat hij zich een aantal van deze momenten nog herinnert. Zijn herinnering spooft met die van mij. (...) Ik kan aangeven, wanneer hij mij heeft aangestuurd. Ik heb aansturing gehad over het geven van een tussenrapportage op 8 september, toen het voor mij glashelder was wie mijn baas was, te weten de secretaris-generaal. Ik heb aansturing gehad op 13 september, naar aanleiding van mijn vraag hoever mijn tijdvak waarover ik moet rapporteren, zich uitstrekt. Ik heb aansturing gehad op 22 september, toen ik ook nog het Nederlandse personeel moest horen dat in Tuzla, Sarajevo en Zagreb zat. Ik hoorde de secretaris-generaal gisteren zeggen dat dat een kleine uitbreiding was. Voor hem misschien, maar voor mij was het een gigantische klus! Ik was immers al bijna klaar met het Feitenrelaas. (...) Ik begreep hieruit dat de inhoudelijke kant van de zaak geheel bestierd werd door de secretaris-generaal. Het eindrapport moest naar de minister. Ik heb geen enkele aansturing gekregen van de zijde van de top van de landmacht. De bevelhebber en/of zijn plaatsvervanger hebben mij nimmer aangestuurd. De heer Couzy is één keer bij mij op bezoek geweest om te zien hoe het ermee stond, maar aansturing heb ik van de zijde van de landmacht niet meer gehad.

De heer **Barth**: (...) Voor zover ik daarbij een rol speelde – alweer, dat is dan die secretaris-generaal die ervoor moet zorgen dat alles gebeurt conform de uitgesproken wens van de minister -heb ik een paar keer met generaal Van der Wind gepraat. Ik was onder de indruk van de gigantische klus die hij moest klaren. Ik heb tegen hem gezegd: als er wat is, kun je altijd een beroep op mij doen. Ik meen dat wij twee keer contact hebben gehad. Eén keer ongeveer halverwege het traject. Toen hebben we gesproken over de gewenste uitbreiding. Daarbij ging het om een wens van de minister die ik heb doorgegeven via – en zo staat het naar ik meen in het NIOD-rapport – generaal Couzy. Ik kan mij echter niet herinneren dat ik zo zuiver in de leer ben geweest. Ik heb de documenten er niet op na geslagen; zo had het eigenlijk wel gemoeten. Het ging in dat gesprek dus over een kleine uitbreiding met mensen die in het operatiegebied werkzaam waren bij de VN-staven. De andere keer betrof het gesprek het geval waarover vanochtend even is gesproken: op een gegeven moment heeft de heer De Winter vergeefse pogingen gedaan om in Assen informatie los te krijgen.

De heer **Couzy**: (...) Ik heb nooit inhoudelijk enige aanwijzing gegeven aan de generaal Van der Wind. Ik ben daar een keer op bezoek geweest, puur om mijn belangstelling te getuigen en mensen te motiveren. Hij heeft mij verteld volgens welke procedure hij werkte. Hij heeft ook verteld hoe hij werkte met de adviseurs. Ik heb daar met belang-

¹²⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 3000.

stelling kennis van genomen. Ik heb dus nooit enige verklaring gelezen vanwege de vertrouwelijkheid. Ik hoorde alleen maar met belangstelling aan hoe er inhoud aan werd gegeven. Ik was erg geïnteresseerd: hoe zit je met je tijdschema? Ik voelde mij wel verantwoordelijk om de minister tijdig te kunnen informeren, als dat niet gehaald zou worden of als er bepaalde hindernissen zouden zijn.

[Dat komt natuurlijk voort uit de verantwoordelijkheid die u had voor de kwaliteit en volledigheid van het rapport?] Ja, zo kunt u het goed zeggen: de kwaliteit en de volledigheid van het rapport. Nee, toch niet, want de opzet bepaalt voor een deel ook al de uitkomst. Over de opzet heb ik geen enkele inbreng gehad.

(...) Ik kon de verantwoordelijkheid voor de inhoud niet dragen. Als je ergens verantwoordelijk voor bent, moet je er ook invloed op kunnen uitoefenen. Dat kon ik dus niet. Ik kon mijn verantwoordelijkheid niet uitoefenen ten aanzien van de inhoud van het rapport. Dat was mijn grote bezwaar, wat ik ook tegen de minister heb gezegd.

[Maar u bent verantwoordelijk gemaakt via een opdracht voor de uitvoering van het rapport. Daar zijn wij het over eens.] Ja. Als u het zo uitlegt, dan zeg ik: het was weer een mission impossible. Je krijgt wel een opdracht, maar inhoudelijk mag je je er niet bemoeien. Maar je bent wel verantwoordelijk voor de uitkomst. Dat kan natuurlijk niet.

(...) Ik heb eind augustus heel duidelijk tegen de minister gezegd dat ik zo'n opdracht niet kan uitvoeren en dat ik het alleen kan uitvoeren zoals ik het al eerder heb verwoord. ze debriefing uit te voeren. Daar kan toch niets tussen zitten? Dat is toch uitermate helder?

Couzy komt in dit stadium van het verhoor tot de uitspraak dat de door generaal Van der Wind in het Debriefingsrapport opgeschreven passage over «opdracht en verantwoording» («De minister van Defensie heeft de Bevelhebber der Landstrijdkrachten opdracht gegeven deze debriefing uit te voeren») in feite niet juist is.

De heer **Couzy**: Als je dat zinnetje zo leest, zou dat helder moeten zijn, maar niet als je je ook realiseert wat ik tegen de minister gezegd heb.

(...) Ik denk dat het wat genuanceerder had gekund.

[Hoe zou u het dan geformuleerd willen zien?] De minister laat de Koninklijke Landmacht het debriefingsonderzoek houden, waarbij hij verantwoordelijk is of blijft voor de inhoud.

(...) Het punt is dat ik nooit een opdracht van de minister heb gehad. Ik had zo graag die opdracht van de minister willen hebben. Ik heb er regelmatig om gevraagd, maar ik heb die dus nooit gekregen. Ik vind het dus raar dat je voor zoiets belangrijks geen heldere, duidelijke opdracht krijgt van de minister. Er is regelmatig toegezegd dat wij die zouden krijgen, maar die is dus nooit gekomen.

Minister Voorhoeve bevestigt in zijn verhoor dat Couzy zich inhoudelijk niet met het Debriefingsrapport heeft bemoeid. Ook verklaart Voorhoeve dat hij tijdens de voorbereiding van de debriefing niet de indruk kreeg dat de KL een eigen doelstelling had met de debriefing.

De heer **Voorhoeve**: (...) In het gesprek van 24 juli waren de generaal Couzy en ik het erover eens dat iedereen moest worden gehoord. Ik geloof dat hij wat dit betreft heeft verklaard, dat hij dit vooral bedoelde als: iedereen moet de gelegenheid hebben om zijn hart te luchten. Dat is voor een bevelhebber een juiste zorg, vanuit een personeels-oogpunt. Overigens ben je er met dit «hart luchten» nog niet waar het om de psychologische nazorg gaat. Tegelijkertijd moest er natuurlijk zo snel mogelijk een zo volledig mogelijk beeld van het gebeurde op papier worden gezet. Daar riep iedereen om.

De aansturing gedurende de debriefingsoperatie door de Centrale Organisatie was volgens Voorhoeve vooral van praktische aard en niet inhoudelijk. Hij verduidelijkt tijdens zijn verhoor nog eens de verantwoordelijkheid die generaal Van der Wind had, zowel voor de organisatie van de debriefing als voor de eindredactie en vaststelling van het Debriefingsrapport.

De heer **Voorhoeve**: Ik denk dat dat alleen in praktische zin gold. De generaal Van der Wind was verantwoordelijk voor de organisatorische «doos» die de debriefingsorganisatie was, die daarvoor speciaal werd gemaakt. Hij was ook verantwoordelijk voor de eindredactie van het rapport. Als ik het goed heb begrepen, zijn er tussen hem en de SG een aantal communicaties geweest over de wijze waarop dit allemaal in praktische zin moest worden ingericht. Hij had natuurlijk van alles en nog wat nodig om dit waar te kunnen maken.

(...) Ik heb iedereen, de Centrale organisatie en de leiding van de Koninklijke Landmacht, duidelijk gemaakt dat niemand zich inhoudelijk moest bemoeien met de aard van het uiteindelijk vast te stellen rapport. Dat was de taak van de debriefingsorganisatie. Verder heb ik gezegd: ik wil geen individuele vertrouwelijke verklaringen van militairen zien en ik wil ook niet halverwege met de generaal Van der Wind praten; ik wil een rapport waarin zo goed mogelijk de bevindingen zijn neergelegd.

Vervolgens gaat Voorhoeve in zijn verhoor in op de betrokkenheid van de BLS bij de vaststelling van het uiteindelijke Debriefingsrapport. Vóór de voltooiing van het rapport wordt aan generaal Couzy duidelijk gemaakt dat de minister geen aparte inleiding of aanbiedingsbrief van de BLS bij het rapport wenst.

De heer **Voorhoeve**: De bedoeling was dat het debriefingsrapport via de baas van de generaal Van der Wind rechtstreeks aan mij zou worden aangeboden. Ja, dat was de bevelhebber.

(...) Zo liepen de formele lijnen. Als ik het mij goed herinner, stuurde hij twee exemplaren, één naar de generaal Couzy en één naar mij. Ik geloof dat het in formele zin zo was dat ik mijn exemplaar ontving van de generaal Couzy. Het kan ook zijn dat ik het rechtstreeks van de generaal Van der Wind heb ontvangen.

(...) Ik heb nooit gehoord dat de generaal Couzy zich met de inhoud van het debriefingsrapport heeft bemoeid. Dat was duidelijk niet de bedoeling. Niemand behoorde zich met de inhoud van het rapport te bemoeien buiten degenen die daartoe waren aangesteld in de debriefingsorganisatie en de twee externe adviseurs die bij alle moeilijke vragen konden worden geraadpleegd.

5.4.3.2 Aanpak

Op 17 augustus 1995 wordt het door brigade-generaal Van der Wind ingediende plan van aanpak ongewijzigd goedgekeurd in een vergadering waarbij aanwezig zijn minister Voorhoeve, SG Barth, plv. CDS Schouten, plv. BLS Van Baal, directeur Voorlichting Van den Heuvel en plv. DAB Casteleijn. Ook zijn de beide externe adviseurs, oud-minister De Ruiter en generaal b.d. Huyser¹²⁷, die op verzoek van de minister voorzien in de begeleiding van de debriefing, voor het eerst bij een voorbereidende vergadering aanwezig. Een dag eerder heeft de plaatsvervangend SG, Hulshof, de minister in een nota aangegeven dat deze formeel ook nog steeds de mogelijkheid heeft om de beide adviseurs aan te stellen als onderzoeksleiders.¹²⁸ Minister Voorhoeve houdt echter vast aan zijn besluit om de heren De Ruiter en Huyser als externe adviseurs toe te voegen aan het debriefingsteam.

¹²⁷ Opvallend is dat het NIOD niet met de heer De Ruiter heeft gesproken (i.t.t. Van Kemenade en de Werkgroep Srebrenica van de Tweede Kamer). Wel heeft het NIOD gesproken met generaal Huyser. Dit gesprek vond echter reeds plaats op 8 oktober 1997, een jaar vóór de publicatie van het rapport van Van Kemenade. Evenmin heeft het NIOD gesproken met generaal-majoor Warlicht.

¹²⁸ Nota van PSG Hulshof aan minister van Defensie (i.a.a. CDS) d.d. 16 augustus 1995 (nr. 15 816/95).

De heer **Voorhoeve**: [Heeft u niet overwogen om die externen de leiding te geven?] Daar is over gedacht, maar het is niet zo eenvoudig om iemand voor een aantal maanden plotseling fulltime bij Defensie aan te stellen. Waar het om ging, was een goede controle op de objectiviteit van het geheel. Ik had geen enkele reden om de wijze waarop de officieren van de landmacht, de Koninklijke Marechaussee en de inlichtingendienst zouden handelen, niet te vertrouwen. Tegelijkertijd weet je bij het opzetten van zo'n onderzoek dat het goed is om af en toe steekproeven te nemen of te laten nemen door externen die er weer anders tegenaan kijken. Beide externe adviseurs – de generaal Couzy

maakte daar overigens nogal bezwaar tegen – hebben ongeveer eenderde van de verklaringen feitelijk gelezen. Ze hebben de wijze waarop een en ander verliep, bekeken.

De heer **Kreemers**: (...) Na begin augustus ben ik er altijd vanuit gegaan dat een buitenstaander de leiding zou krijgen over de debriefing. In het verslag van de plv. secretaris-generaal wordt gesproken over een supervisor. In het verslag van generaal Warlicht wordt gesproken over een supercoördinator. In mijn verslag wordt gesproken over een leider van het onderzoek. Uiteindelijk is dat generaal Van de Wind geworden.

[Is ook nog overwogen om de heren De Ruiter en Huijser die uiteindelijk extern adviseur werden de leiding te geven over de debriefing?] Dat was de aanvankelijke bedoeling.

Begin augustus is een lijstje gemaakt van personen die gevraagd zouden worden om leiding te geven. Interessant is dat in het verslag van de plv. secretaris-generaal staat dat met de aan te zoeken supervisor afspraken gemaakt moeten worden over de modaliteiten van het onderzoek. Dingen als vertrouwelijkheid, enz.

De leiding van de debriefing wordt in handen gelegd van brigade-generaal Van der Wind. Deze deelt de coördinatie en dagelijkse leiding van de debriefingsactiviteiten met kolonel Bokhoven, hoofd van de sectie Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL, die wordt aangewezen als plaatsvervangend onderzoeksleider. Voorts treedt, op verzoek van de BLS, de plaatsvervangend commandant van de KMar, brigade-generaal Roos, op als adviseur. In een intern memorandum aan BLS Couzy vat plaatsvervangend BLS Van Baal de uitkomsten samen van de vergadering van 17 augustus 1995.¹²⁹ Minister Voorhoeve licht de Kamer op 28 augustus 1995 in een brief in over de opzet van de debriefing.¹³⁰

Op 25 augustus 1995 stuurt generaal Couzy een brief aan alle Dutchbat-militairen om hen te informeren over de komende debriefing. In de voorbereidende vergadering van 7 augustus 1995 op het Ministerie van Defensie, waaraan onder anderen de minister van Defensie deelnam, was echter onder meer besloten: «op korte termijn gaat een brief naar alle militairen over het onderzoek. Daarin zullen zij worden verzocht al vóór 4 september 1995 contact op te nemen voor te houden gesprekken. DV stelt brief in overleg met wnd. BLS op. Het is de bedoeling al zoveel mogelijk gesprekken vóór 4 september 1995 te voeren.»¹³¹ De PDV (plaatsvervangend directeur Voorlichting van het Ministerie van Defensie), Kreemers, stuurt op 10 augustus 1995 een concept voor de brief van de BLS aan Dutchbat III voor commentaar aan de waarnemend BLS, generaal-majoor Warlicht. In dit concept staat onder meer: «Mocht U zich nu al beschikbaar kunnen stellen voor een gesprek dan wordt dat zeer op prijs gesteld.»¹³² Dit concept blijft echter liggen en wordt ook niet gebruikt voor het opstellen van de brief van de BL. Volgens Kreemers zitten er belangrijke verschillen tussen de door hem opgestelde conceptbrief en de definitieve, op 25 augustus 1995 verzonden, brief.

De heer **Kreemers**: (...) Het was de bedoeling om een helder beeld te krijgen van wat in Srebrenica was gebeurd en om informatie te verzamelen voor het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag. Op basis van die besluiten heb ik een brief opgesteld, dat was ook een besluit van die vergadering, die ik op 10 augustus naar de landmacht heb gestuurd. Het was een ontwerpbrief van alle Dutchbatters met het verzoek om zo snel mogelijk te reageren en om te beginnen met de debriefing. Daar stonden ook de doelstellingen in die ik daarnet geformuleerd heb. De brief is uiteindelijk pas op 25 augustus door generaal Couzy aan de Dutchbatters toegestuurd. Toen is de doelstelling van de debriefing omgedraaid. Het was meer de bedoeling om de Dutchbatters te laten praten en hun hart te laten luchten in het kader van de nazorg en in het kader van lessons learned. Daarmee werd de hoofddoelstelling die wij hadden, ondergesneeuwd, opzij gezet, door de doelstellingen die de landmacht graag wilde uitvoeren.

¹²⁹ Intern memorandum van wnd BLS aan BLS d.d. 18 augustus 1995.

¹³⁰ TK 1994–1995, 22 181, nr. 115, pp. 10–11.

¹³¹ «Het onderzoek onder de 400 militairen van Dutchbat/de operationele debriefing – de data», opgesteld door PDV, z.d.

¹³² «Concept-brief wnd. BLS aan Dutchbat 3 ivm onderzoek», op 10 augustus 1995 verzonden door PDV aan wnd BLS met verzoek om commentaar.

In de brief van 25 augustus 1995 schrijft BLS Couzy dat de debriefing in Assen een uitbreiding is van de eerder in Zagreb gehouden operationele debriefing naar een debriefing van al het personeel van Dutchbat III: «Alleen dan immers kunnen op basis van algemene conclusies de juiste lessen worden getrokken. Uw waarnemingen zijn hierbij van groot belang.»¹³³ Deze passage wekt de indruk dat het doel van de debriefing is om lessen te trekken op operationeel terrein. Verderop in de brief staat dat ook de waarnemingen van oorlogsmisdaden in de debriefingsinterviews aandacht zullen krijgen. In de brief wordt echter niet gewezen op het belang dat de minister van Defensie hecht aan de debriefing als instrument om zoveel mogelijk feiten en gegevens te verzamelen over wat er in Srebrenica is gebeurd.

Ondanks aandringen van minister Voorhoeve om de uitnodigingsbrief aan de Dutchbat-militairen eerder te versturen, gaat deze pas de deur uit na terugkomst van generaal Couzy van vakantie.

De heer **Van Baal**: Generaal Couzy stond erop om eerst met de minister te praten over de opzet en de reikwijdte van de debriefing. Dat heeft hij gedaan op 21 augustus. Daarna is de brief uitgegaan.

(...) Hij wilde over een heel belangrijk punt met de minister spreken, namelijk over de rol en de functie van beide externe adviseurs.

(...) Ik heb daar geen verklaring voor. Als waarnemend bevelhebber had ik de brief natuurlijk kunnen doen uitgaan. Ik vond het echter niet gepast om tegen de wil van generaal Couzy voordat hij de minister over de debriefing had gesproken de brief eigenhandig te doen uitgaan. Zo werkt het niet in de Koninklijke Landmacht. Er is maar één bevelhebber.

Tegenover de commissie ontkent Couzy dat hij opdracht heeft gegeven om de uitnodigingsbrief aan de Dutchbat-militairen pas te verzenden na zijn gesprek met de minister.

De heer **Couzy**: Ik heb dat horen verklaren, maar ik heb er geen enkele herinnering aan dat ik vanuit mijn vakantieadres gezegd zou hebben dat die brief zou moeten blijven liggen. Dat kan ik mij nauwelijks voorstellen, maar ik heb er geen herinnering meer aan. [dit is eigenlijk een brief die ik snel even heb getekend en die ik goed vond?] Ja, ik heb helemaal niet zo zorgvuldig naar die formulering gekeken of die precies klopte. Het ging mij erom: wat is de doelgroep, wat is de boodschap; helder en snel eruit. Die was gewoon blijven liggen en had al eerder uit moeten.

Achteraf zetten betrokkenen vraagtekens bij het besluit om de Dutchbat-militairen direct na hun terugkeer naar Nederland op vakantie te sturen voor een periode van zes weken, zonder hen eerst te debriefen. Een van hen is kapitein Groen, toenmalig commandant van de B-compagnie van Dutchbat III.

De heer **Groen**: (...) Dat is inderdaad niet goed geweest. Er waren mensen bij de eenheid die helemaal geen verlof hadden gehad. Ze hadden zeven maanden in die situatie gezeten. Vanaf de eerste dag werd alles afgeknepen. Dat is op zichzelf niet erg, want daar hadden wij rekening mee gehouden, maar dan wil je op een gegeven moment wel graag naar huis. Je hebt je familie zeven maanden niet gezien. De keuze om direct uitgebreid te debriefen kun je dus niet bij de eenheid neerleggen. Als geroepen wordt: jullie mogen naar huis om vakantie te vieren, dan is iedereen blij. Maar het had niet moeten. (...) Op dat moment moet je als organisatie zeggen: prima, jongens, maar wij willen de zaken eerst goed in beeld brengen om precies te weten wat er gebeurd is. Er is natuurlijk iets verschrikkelijks gebeurd. De enclave was gevallen. Dat is niet niks. Dat er daarna zoveel mannen gedood zijn, wisten wij toen niet eens. Het feit dat de enclave was gevallen, was natuurlijk al ernstig genoeg. Dat had niemand ooit verwacht. Dan verwacht

¹³³ Brief van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, lt.-generaal Couzy, 25 augustus 1995 (KAB/10540).

je dat je op dat moment probeert alles boven water te krijgen, voordat iedereen naar huis wordt gestuurd.

(...) In die zes weken dat er vakantie gevierd was, was er al het een en ander gebeurd. Het is logisch dat men niet zolang wil wachten op gegevens. De media waren zelf op zoek naar gegevens. Er waren beelden geschetst waar wij niet blij mee waren, want ze waren niet conform de realiteit. Op dat moment heb je de slag al verloren. Het lijkt net of je continu bezig bent om dingen recht te praten. Dan leeft al een gevoel van frustratie.¹³⁴

Ook generaal Couzy heeft achteraf twijfels over de lange verlofperiode voor de Dutchbat-militairen. Hij legt de schuld voor het late begin van de debriefing echter vooral bij de lange voorbereidingstijd op het ministerie.

De heer **Couzy**: Het heeft mijzelf ook verbaasd hoe lang het bataljon vakantie had gekregen. Dat had ik mijzelf ook niet gerealiseerd. Maar het ging mij hierom: als je iets beloofd hebt, vind ik ook dat je je in beginsel aan de afspraak moet houden, zeker na wat deze mensen allemaal hadden meegemaakt. Ik was ook verrast dat zij tot begin september vakantie hadden, maar ik vond het eigenlijk geen optie om ze niet met vakantie te sturen en onmiddellijk te beginnen. Alleen had ik mij niet gerealiseerd dat zij tot begin september vakantie hadden. Dat hoorde ik wel snel, maar dat was natuurlijk erg lang. Aan de andere kant, als ik zie hoe snel de voorbereidingen zijn gegaan, dan is dat ook niet helemaal in lijn met de grote urgentie. Op 7 of 8 augustus is de eerste bijeenkomst en op 17 augustus pas wordt dat geconcretiseerd. Dan heeft men toch ook bijna een maand laten verlopen voordat uiteindelijk de opdracht en de doelstelling van de debriefing duidelijk zijn. Op dat moment kon het dus niet meer eerder. Ook al was die brief 14 dagen eerder uitgegaan, dan waren nog niet voor 4 september verhoren begonnen. Dat kon gewoon niet meer. (...) Ik bedoel juist op het ministerie: de voorbereidingen van de doelstelling, wie gaat het doen. Dat heeft vrij lang geduurd. Het was pas op 17 augustus helder. Dan vind ik het wat merkwaardig dat je de Koninklijke Landmacht gaat verwijten: zij hebben het vertraagd of niet voldoende meegewerkt. [Maar werd dat de Koninklijke Landmacht verweten?] Dat staat in het NIOD-rapport. (...) Nee, dat vind ik dus niet terecht. Het enige wat de Koninklijke Landmacht terecht kan worden verweten, is dat die brief, die pas op 25 augustus is uitgegaan, eerder uit had kunnen of moeten gaan.

5.4.3.3 Vertrouwelijkheid

De concept-brief aan de Dutchbat-militairen van 10 augustus 1995 bevat geen passage over vertrouwelijkheid van de verslagen van de debriefingsgesprekken, terwijl de BLS in zijn brief van 25 augustus 1995 aan de Dutchbat-militairen wel wijst op de vertrouwelijkheid van de gespreksverslagen: «Uw vertrouwelijke verklaring zal uitsluitend gebruikt worden voor het opstellen van het genoemde rapport.»¹³⁵ De minister maakt in zijn eerdergenoemde brief van 28 augustus 1995, waarin hij de Kamer informeert over de opzet van de debriefing, geen melding van de vertrouwelijkheid van de debriefingsgesprekken en de daarop gebaseerde verslagen.¹³⁶ In de verhoren van de commissie wordt aan verschillende betrokkenen de vraag gesteld wie besloten heeft tot deze strikte vertrouwelijkheid, op welk moment dit besluit is genomen en wat de redenen hiervoor zijn geweest.

De heer **Van Baal**: [Wie heeft dat besluit genomen?] De minister.

(...) De vertrouwelijkheid is op 7 augustus al door de minister vastgesteld. Ik heb het op 12 augustus van generaal Warlicht gehoord. Op 14 augustus heb ik het van de heer Hulshof, de waarnemend SG, gehoord. Op 17 augustus werd dat nog eens bevestigd. Daar is geen misverstand over mogelijk. Iedereen was ervan overtuigd dat dit de methode was. (...) Er is geen misverstand over mogelijk. Dit is het besluit van de minister waarvan iedereen de portee en het belang inzag..

¹³⁴ Openbaar verhoor J.R. Groen, 11 november 2002, nr. 1.

¹³⁵ Brief van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, lt.-generaal Couzy, 25 augustus 1995 (KAB/10540).

¹³⁶ TK 1994–1995, 22 181, nr. 115.

De heer **Barth**: (...) Men heeft mij verzekerd dat daarover al eerder, namelijk op 9 augustus was gesproken en dat daarover toen overeenstemming is bereikt. Ik ben er niet bij geweest.

Toenmalig waarnemend BLS, generaal-majoor Warlicht, bevestigt dat ambtenaren van de Centrale Organisatie tijdens de bijeenkomst van 9 augustus 1995 over het belang van de te garanderen vertrouwelijkheid hebben gesproken, maar wijst er tevens op dat dit punt al op 8 augustus 1995 door de minister zelf in een vergadering over de opzet van de debriefing naar voren is gebracht.¹³⁷ De redenen om te besluiten tot vertrouwelijkheid van de debriefingsgesprekken worden tegenover de commissie uiteengezet door plaatsvervangend BLS Van Baal.

De heer **Van Baal**: In de eerste gesprekken die generaal Warlicht heeft gevoerd, is dit aan de orde gekomen. Bij de genoemde vergadering [bedoeld is 17 augustus] is dat ook gebeurd. De ervaring van de psychologen bij de Koninklijke Landmacht over een groot aantal jaren was de volgende. Als je mensen wilt laten praten, als je de mensen gelegenheid wilt geven om alles wat zij weten en op hun hart hebben, in vrijheid en openheid te vertellen, dan kan dat alleen maar als je dat doet op basis van vertrouwelijkheid. Dat was te doen gebruikelijk bij de debriefings in de voorgaande jaren. (...) De vertrouwelijkheid betekende overigens niet dat verklaringen niet met elkaar geconfronteerd konden worden. Er kon op bepaalde momenten ook afstand worden gedaan van de vertrouwelijkheid. Men kon zeggen: dit is zo ernstig dat het niet binnen de vertrouwelijkheid kan blijven. Daar is uitvoerig over gesproken. Vanwege het feit dat wij in een vrij korte tijd heel veel mensen wilden debriefen en onze informatieachterstand wilden inhalen, is gekozen voor vertrouwelijkheid. Men moest alles wat men wilde vertellen naar voren kunnen brengen. (...) Het ging om een debriefing. Er werd niet besloten tot een strafrechtelijk, huishoudelijk of justitieel onderzoek. Het ging heel nadrukkelijk om een debriefing met de methodiek die mensen kenden en herkenden. (...) Tot op de dag van vandaag heb ik begrepen dat heel veel mensen menen dat zij daar heel veel verteld hebben. Mensen menen dat zij daar bijna alles verteld hebben. Dat zij het niet hebben teruggevonden in het debriefingsrapport, is een ander probleem, maar het heeft wel gewerkt.

Generaal Couzy verklaart tijdens zijn verhoor dat hij tegen het vertrouwelijk houden van de debriefingsgesprekken was en deze mening ook tegenover de minister heeft geventileerd. Volgens Couzy was het ook niet gebruikelijk dat debriefings vertrouwelijk waren.

De heer **Couzy**: Nee, dat was niet gebruikelijk. Ik had er ook heel veel problemen mee, want ik voorzag dat het een goede debriefing ernstig in de weg zou kunnen staan. Je kunt niks meer met vertrouwelijke verklaringen. Je moet juist met die verklaringen verder om daaruit vragen te destilleren voor andere mensen. Je moet er ook op terug kunnen komen. Ik vond het dus een ramp dat die vertrouwelijkheid werd afgesproken. Ik begreep dat ook niet. Als argument werd tegen mij gezegd: dan zijn mensen eerder bereid om echt het achterste van hun tong te laten zien. Ik heb heel andere ervaringen, dus ik vond het echt heel vervelend dat het was vastgesteld. Daar wilde de minister niet meer op terugkomen. (...) Als er geen vertrouwelijkheid was geweest, had ik wel de verantwoordelijkheid voor het debriefingsrapport op mij kunnen nemen, want dan had ik de verslagen kunnen lezen. [heeft u dat ook nog op de een of andere manier aan de minister kenbaar gemaakt?] Ja, in datzelfde gesprek. (...) 22 of 23 augustus. (...) Ik weet niet hoe ik dat geformuleerd heb, maar in dat gesprek heb ik ook gezegd: ik kan die verantwoordelijkheid inhoudelijk niet dragen.

Minister Voorhoeve heeft andere herinneringen aan dit gesprek met Couzy. Volgens Voorhoeve verzette Couzy zich tijdens dit gesprek tegen de

¹³⁷ Brief van E.E. Warlicht d.d. 17 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-104).

benoeming van twee externe adviseurs, maar uitte hij geen bezwaren tegen de vertrouwelijkheid.

De heer **Voorhoeve**: Toen de generaal Couzy van vakantie terugkwam, eind augustus, had ik met hem een gesprek. Hij maakte bezwaar tegen het feit dat er twee externe adviseurs waren aangesteld. Hij vond dat geen blijk van vertrouwen in het vermogen van de Koninklijke Landmacht om dit zelf op een onberispelijke manier te doen. Overigens had hij in dat gesprek geen bezwaar tegen de vertrouwelijkheid. Daarover hadden wij het al eerder gehad tijdens onze vlucht op 24 juli. Ook had hij geen bezwaar tegen de debriefingsoperatie op zich. Hij hikte aan tegen twee externe «pottenkijkers». Dat is een woord van mij; zo noemde hij het niet. Ik heb hem uitgelegd dat het ook in het belang van de Koninklijke Landmacht was om een rapport te krijgen dat tegen kritiek bestand zou zijn en dat ondanks de tijdsdruk op een zorgvuldige en verantwoorde manier tot stand zou zijn gekomen. Dat accepteerde de generaal Couzy, en met de opdracht om de generaal Van der Wind ter beschikking te stellen, is hij bij mij vertrokken. Hij had het aanvaard. In feite liep een en ander al en was er sprake van een formele fase, want de generaal Van der Wind was zich al aan het inlopen.

[Wat was de uitkomst van dat gesprek? Ging het ook over inhoudelijke aspecten van de debriefing?] Neen. Het ging over het feit dat men met de debriefing zoveel mogelijk tempo moest maken. Ik had mij, eerlijk gezegd, geërgerd aan het tijdverlies. Het antwoord dat ik steeds op de vraag «wanneer begint het nou?» kreeg, was: iedereen is met vakantie. Ik heb daarom de debriefingsorganisatie gevraagd om met al degenen die in Nederland met vakantie waren, contact op te nemen om na te gaan of al met de gesprekken kon worden begonnen. Als alles moest wachten totdat alle te horen personen weer waren teruggekeerd, zou men vier weken verliezen. Het gesprek met de generaal Couzy ging over de opdracht, het lenen van de generaal Van der Wind, de externe controleurs en de verschillende doeleinden die moesten worden bereikt.

Tegenover de commissie zet minister Voorhoeve uiteen waarom hij besloot tot vertrouwelijkheid van de debriefingsgesprekken. Volgens hem is deze vertrouwelijkheid niet de oorzaak voor het niet volledig zijn van het Debriefingsrapport.

De heer **Voorhoeve**: [Ik begrijp dat u zélf heeft gezegd: juist om de mensen alles te laten zeggen, moeten de gesprekken vertrouwelijk zijn.] Precies. Waarom was dat zo belangrijk? Veel Dutchbatters waren nog betrekkelijk jonge mensen die bovendien in een hiërarchische organisatie functioneerden. Het is al moeilijk genoeg om iets naars te vertellen over een collega. Het is nog moeilijker om iets te vertellen waarvan je vindt dat een meerdere het niet goed heeft gedaan. Het is ook mogelijk dat je iets hebt gezien ten aanzien waarvan geen actie is ondernomen terwijl het wél is gemeld. Het was voor het verkrijgen van een goed beeld en een onberispelijke rapportage essentieel dat iedereen alles kon vertellen, dat dat werd opgeschreven, dat die processen-verbaal door betrokkenen werden getekend en dat betrokkenen konden rekenen op vertrouwelijkheid.

Wat het laatste betreft golden twee aantekeningen. In de eerste plaats zou alles wat bewijzen bevatte in verband met oorlogsmisdaden, worden voorgelegd aan het oorlogsmisdadentribunaal; het werd in het Engels vertaald en gemeld. In de tweede plaats werd van de individuele verklaring – sommigen praatten wel tien uur, anderen maar twee uur – gebruik gemaakt om feitenmateriaal te verzamelen voor het rapport. Echter, dat gebeurde op een zodanige manier dat niet was te zien dat Jan Jansen dat en dat over Piet Pietersen had gezegd. Het is dan ook onjuist om de factor vertrouwelijkheid, een belangrijke voorwaarde met het oog op zorgvuldigheid en compleetheid, later om te keren en te zeggen: omdat het vertrouwelijk was, konden we geen volledig rapport maken. Dat is eigenlijk een gotspe. Dankzij die vertrouwelijkheid krijg je immers zoveel mogelijk boven water. Dan heb je dus een zee van materiaal waarvan je een goede samenvatting kunt maken die vervolgens aan de politieke leiding wordt voorgelegd.

De debriefing heeft meerdere doelstellingen: verzamelen van informatie ten behoeve van de minister van Defensie en het Joegoslavië-Tribunaal; psychologische verwerking; trekken van operationele lessen. De

doelstelling van de debriefing wordt door rapporteur Van de Wind in het hoofdstuk «opdracht en verantwoording» van het Debriefingsrapport als volgt beschreven: «De belangrijkste functie van deze debriefing was het verkrijgen van zoveel mogelijk feitelijke en relevante informatie van betrokkenen zelf om daarmee te komen tot een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving van gebeurtenissen. Hierbij ging het niet om het verhoren (in strafrechtelijke zin), terwijl evenmin betrokkenen met elkaar(s) verklaringen) werden geconfronteerd. Dit strookte met de andere functie van de debriefing: een functie in het verwerken van de indrukken en ervaringen die het betrokken personeel heeft opgedaan. In de thans gehouden debriefing ging het met name om mogelijke schendingen van het oorlogsrecht, humanitaire aspecten, het operationele optreden en overige relevante aspecten rondom de val van de enclave.»¹³⁸

In de verhoren wijzen enkele betrokkenen op de nadelen van de meervoudige doelstelling van deze debriefing en van de aan de gedebriefde personen toegezegde vertrouwelijkheid. Tijdens de vergaderingen over de opzet voor de debriefing is men zich blijkbaar niet bewust van de tegenstrijdigheid om enerzijds betrokkenen vertrouwelijkheid toe te zeggen teneinde zoveel mogelijk informatie te krijgen, terwijl anderzijds die informatie vervolgens, vanwege de toegezegde vertrouwelijkheid, niet toegankelijk is voor de minister en zijn medewerkers.

De heer **Barth**: (...) In retrospect zeg ik: waarschijnlijk was er sprake van een verschil. De landmacht wilde het klassieke, operationele verhaal, het verhaal waaruit lering viel te trekken. Dat ligt ook voor de hand. (...) Verder wilde de landmacht eenieder de gelegenheid bieden om zijn verhaal te vertellen: de uitlaatklep, de verwerking. De minister wilde dat ongetwijfeld ook mogelijk maken, maar ik meen dat voor hem zeker even prominent gold al datgene waarover hij in toenemende mate werd bevraagd. Dat blijkt uit de brief van Warlicht waarnaar vanochtend werd verwezen. Er was de kwestie van de oorlogsmisdaden. Die was toen bijzonder actueel. Daarover dachten wij hetzelfde. Er werd gesproken over schendingen van het oorlogsrecht, over datgene wat men had gezien en wat aan het tribunaal zou worden meegedeeld. Er was dus een grote overlap. Ik vond dat op die 17de augustus knap werd gehandeld. (...) Het knappe vond ik dus dat men de verschillende elementen in het plan van aanpak bij elkaar heeft weten te brengen. Zo heb ik het toen gezien.

Een van de voornaamste nadelen van de toegezegde vertrouwelijkheid van de gesprekken is dat betrokkenen tijdens of na hun debriefing niet kunnen worden geconfronteerd met tegenstrijdige verklaringen van anderen.

De heer **Van der Wind**: Absoluut. Dit was geen regulier onderzoek. Als je een regulier onderzoek houdt, waarbij je mensen met elkaars meningen kunt confronteren en waarbij je de duimschroeven toch wat meer kunt aandraaien, komt er natuurlijk een heel ander proces op gang. Die vertrouwelijkheid en het onthechten hebben natuurlijk ook invloed gehad. Maar het is gebeurd met de beste bedoelingen. Het idee leefde dat, als die drempel zou worden weggehaald, er meer verteld zou gaan worden. In sommige gevallen is dat overigens zeker zo geweest. Maar in andere gevallen, waarin iets naar voren kwam dat ik verder wilde uitzoeken, had ik dus een probleem: ik kon niet naar zo iemand toegaan om te zeggen: iemand anders heeft dat en dat gezegd. Dat was dus erg lastig. Desondanks hebben wij dat toch wel een aantal keren gedaan, op een voorzichtige wijze en op een paar kritieke punten. Maar als generale regel konden wij dat natuurlijk niet hanteren.

(...) Het systeem was goed, maar toen het echt ging om het vinden van de feiten, veranderde dat. Toen wij in Assen zaten, begonnen die enorme perspublicaties op gang te komen, zodat wij ook meer gingen zoeken naar de feiten, waarbij wij op dit probleem terechtkwamen.

¹³⁸ «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 5.

(...) In een situatie waarin twee personen ruzie hebben over iets, maar zij hebben wel iets waargenomen wat voor mij belangrijk is, geldt het volgende. Als je tegen mijnheer B zegt wat je van mijnheer A gehoord hebt, weet hij natuurlijk wat mijnheer A heeft gezegd. Dat was het probleem: de vertrouwelijkheid van of de één of de ander werd geschonden.

5.4.3.4 Uitvoering

Vanaf 4 september 1995 voeren 25 debriefingsteams (waarvan 20 bestaande uit twee functionarissen van de KMar en een van de MID/KL; vier bestaande uit drie leden van de MID/KL; één bestaande uit een functionaris van de KMar en twee van de MID/KL) debriefingsgesprekken met in totaal 460 militairen: het personeel van Dutchbat en de Nederlandse officieren die deel uitmaakten van de VN-staven in Tuzla, Sarajevo en Zagreb. Daarnaast is er in Assen nog een aparte opvangorganisatie van specialisten, die eventueel individuele begeleiding kunnen geven. Van elk gesprek wordt een verslag opgesteld, dat wordt ondertekend door de debriefers en de gedebriefde persoon, aan wie is toegezegd dat dit verslag strikt vertrouwelijk zal blijven. Uitzondering hierop vormen meldingen van oorlogsmisdaden, die aan het Joegoslavië-Tribunaal ter beschikking worden gesteld.

De meervoudige doelstelling van de debriefing wordt aan de te horen militairen uitgelegd in een informatiebulletin dat hen voorafgaande aan de debriefingsgesprekken wordt uitgereikt. Hierin staat vermeld dat men met de debriefing drie dingen wil bereiken:

- a. U in de gelegenheid stellen al uw ervaringen, positief en negatief, in de betreffende periode *vertrouwelijk* kenbaar te maken. U kunt daartoe in alle openheid uw hart luchten over alles wat u kwijt wilt over de gebeurtenissen. U kunt hier *uw verhaal* kwijt.
- b. Een algemeen en gedepersonaliseerd (dus zonder de namen van de betrokkenen) verslag samenstellen ten behoeve van de minister van Defensie. Onze minister is immers gebaat met voldoende feitelijke informatie over alles wat zich in de betreffende periode heeft afgespeeld. Uit de media heeft U inmiddels op kunnen maken dat onze minister reeds verweten werd onvoldoende feitenkennis te hebben. Dit tekort dient bij zijn eindverantwoording aan het parlement in oktober ook door uw ervaringen te worden opgevuld.
- c. Uit de analyse van alle debriefingsverslagen voor de defensie-organisatie lering trekken uit de feitelijke gang van zaken. Bovendien heeft het VN-Tribunaal in Den Haag aan de minister van Defensie gevraagd al uw waarnemingen op het gebied van mogelijke schendingen van het humanitaire (oorlogs-)recht te krijgen.»¹³⁹

Ondanks deze informatie zijn de verwachtingen over de aard van de debriefingsgesprekken niet bij alle Dutchbat-militairen hetzelfde. Toenmalig luitenant Van Duijn vertelt in zijn verhoor door de commissie waar volgens hem de nadruk op lag in zijn debriefingsgesprek.

De heer **Van Duijn**: Puur de feitenverzameling. Ik heb later wel begrepen dat er onder collega's nog wel verschil van mening over bestond, in de zin dat mensen er toch met een heel ander gevoel naartoe gingen. De een ging erheen om feiten te vertellen en werd vervolgens tevens gevraagd wat hij van zijn baas en zijn collega's vond. De ander wilde meer zijn emoties kwijt en die werd puur naar de feiten gevraagd. Er zijn nogal wat mensen echt gedesillustioneerd vandaan gekomen omdat zij niet konden vertellen wat ze wilden vertellen. Ikzelf ben het gesprek eigenlijk vanuit een puur feitelijke benadering ingegaan. Het was op zichzelf wel een prettig gesprek. De mensen stonden er echt voor open en hebben heel hard hun best gedaan om zich in korte tijd voor te bereiden.

¹³⁹ «Informatiebulletin t.b.v. het te debriefen personeel», bijlage 7 bij «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, pp. 104–105.

Zijn collega, luitenant Rutten uit zich tegenover de commissie minder positief over zijn debriefingsgesprek.

De heer **Rutten**: [Heeft u de indruk dat u tijdens die gesprekken voldoende ruimte had om de indrukken en de ervaringen, tijdens de val van Srebrenica opgedaan, voluit te melden?] Neen, dat denk ik niet.

(...) Allereerst had ik mijn verhaal natuurlijk al gedaan tegenover het zogenaamde Kodak-team, volledig en zo uitgebreid als het maar zijn kon. Toen ik uitgenodigd werd voor het eerste debriefingsgesprek in Assen, trof ik de adjudant Van Dijk van de marechaussee daar wéér aan. Ik vroeg dan ook onmiddellijk of zij mijn verklaring niet hadden. Er ontstond toen wat commotie in de gang van dat gebouw. Ik kon mij er maar slecht in vinden. Om een tweede keer dezelfde verklaring af te leggen.... Daar zat ik niet echt op te wachten, natuurlijk. Uiteindelijk, na wat heen en weer-gepraat, zijn wij de dag ingegaan met drie mensen die mij de verklaring hebben afgenomen. Ik vroeg of alle verklaringen die ik tegenover de marechaussee had afgelegd, daar aanwezig waren. Daar werd door de adjudant Van Dijk bevestigend op geantwoord. Ik nam dus aan dat alles in goede handen was. Aan het einde van de dag was er een verslaglegging die kon worden nagelezen. Die mocht je dan voor gezien ondertekenen. Ik werd gedurende die dag geconfronteerd met verklaringen van anderen. Verteld was dat het debriefingsgesprek ook een nazorgaspect zou moeten kennen, maar dat heb ik niet teruggevonden. Vragen werden in staccato afgevuurd, en daar bleef het bij. Het werd allemaal afgewikkeld aan de hand van verschillende onderdelen, zoals oorlogsmisdaden, humanitair oorlogsrecht enz.

In het verlengde van de debriefingsteams, die de gesprekken voeren, zijn drie lees- en analyseploegen werkzaam die zich richten op respectievelijk: het operationele optreden; humanitair oorlogsrechtelijke aspecten en de rol van Dutchbat III bij het begeleiden van de vluchtelingen en gewonden; overige relevante aspecten, waaronder mogelijk strafbare feiten en wangedrag van Nederlandse VN-militairen. Deze drie ploegen lezen alle debriefingsverslagen en bundelen de voor hen relevante informatie, waarna uit deze informatie door een redactieteam van vijf personen het uiteindelijke Debriefingsrapport wordt opgesteld.

Het NIOD concludeert dat deze «viertrapsraket» er uiteindelijk toe heeft geleid «dat in ieder geval op drie niveaus uit het vele beschikbare materiaal een selectie is gemaakt, met telkens een verlies aan gegevens tot gevolg. (...) Van de 460 militairen zijn er maar een paar meer dan eens gehoord. Slechts zelden werden mensen met elkaars verklaringen geconfronteerd.»¹⁴⁰

De leider van de debriefing, generaal Van der Wind, vertelt in een interview in oktober 2002 dat hij reeds tijdens de debriefingsoperatie twijfels had over de debriefing: «Ik zat bij dit onderzoek in een no-winsituatie. Als ik te kritisch zou zijn, zou de landmacht over me heen vallen, als ik te weinig kritisch was, zou ik de rest van de wereld over me heen krijgen. Ik zat tussen Scylla en Charybdis. Ik zien mezelf in die dagen nog langs het kanaal in Assen wandelen en denken: dit gaat niet goed. Dit rapport kan nooit volledig worden. Elke letter zou worden nagekeken om te zien waar de gaten zitten. Ik was de gevangene van de opdracht geworden.»¹⁴¹ In zijn verhoor door de commissie wordt hem gevraagd deze uitspraken toe te lichten:

De heer **Van der Wind**: Het was, dat moge duidelijk zijn, een vreselijke operatie, met een enorme tijdsdruk. Terwijl ik in Assen aan het werk was, groeide de behoefte aan informatie in de samenleving. Dat zag je gebeuren. Ik wist dus dat ik met iets bezig was, waaraan beperkingen, hinderpalen, vastzaten. Het was een heel beroerd moment, want als je dat ziet aankomen, is dat geen pretje. Ik heb daar langs het kanaal in Assen gelopen met één van mijn nauwe vrienden, en gezegd dat dit niet goed ging. Wat gebeurt er, heb

¹⁴⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2987.

¹⁴¹ Vrij Nederland, 26 oktober 2002.

ik gevraagd, in september 1996, in 1997, in 1998? Dan komt er meer informatie naar voren en wordt altijd gevraagd, waarom dat niet in het debriefingsrapport staat. Daar heb ik het best wel moeilijk mee gehad.

(...) Het was de beste poging die wij konden doen om de stand van zaken op dat moment op te nemen. Dit voldeed niet aan de behoefte van degenen, die puur alleen maar die feiten op tafel wilden hebben.

(...) Ik heb geen seconde de tijd gehad om iets anders te doen dan kerels uit het buitenland terug te halen. Dutchbat omvatte 460 personen, maar die zaten niet allemaal meer in Assen. Dutchbat was destijds samengesteld – je moet bijna zeggen: samengeraapt – uit 50 verschillende andere onderdelen. Dat moest dus georganiseerd worden. Als je een probleem te onderzoeken had, moest je van mijnheer A naar mijnheer B gaan, of andersom. Maar dat lukte niet, omdat mijnheer B al was afgezwaaid, of in het buitenland zat. Dat soort problemen had je dus ook. Het was dus een enorme organisatie om het proces ook nog eens volgtijdelijk te onderzoeken.

Bij de opzet, vraagstelling en uitvoering van de debriefing wordt geen gebruik gemaakt van de gespreksverslagen van de in Zagreb onder leiding van brigade-generaal Bastiaans gehouden debriefing. Overigens worden deze verslagen pas in augustus 1998, tijdens het onderzoek van Van Kemenade, bekend bij de Centrale Organisatie van het Ministerie van Defensie.¹⁴²

De heer **Van der Wind**: (...) Maar het rapport-Bastiaans was echt een KL-operatie geweest, met andere doelstellingen. Ik wilde met een schone lei opnieuw beginnen: iedereen zou door ons worden gehoord, wat bij Bastiaans niet zo was. Het rapport-Bastiaans vond ik misschien wel goed voor het doel waarvoor het werd gebruikt, maar of het zou bijdragen aan de nieuwe opzet, waarbij mensen moesten kunnen uitpraten en waarin moest worden ingegaan op de onthechting, weet ik niet. Daarom zijn wij helemaal opnieuw begonnen.

Het KMar-personeel is tijdens de gesprekken in burger gekleed om duidelijk te maken dat zij niet optreden in de hoedanigheid van opsporingsambtenaar in de zin van de wet. Onduidelijk blijft echter hoe zij moeten handelen indien tijdens de debriefing melding zou worden gemaakt van mogelijke strafbare feiten die zijn gepleegd door Dutchbatters. In het «Feitenrelaas» wordt vermeld: «Met de Officier van Justitie te Arnhem is vooraf door de leider van het onderzoek overeengekomen dat mogelijke strafbare feiten vanuit het onderzoeksteam niet gemeld zullen worden.»¹⁴³ Volgens Van der Wind heeft hij met de plv. commandant KMar, brigade-generaal Roos, en de Officier van Justitie belast met militaire zaken, dhr. Besier, afgesproken dat in voorkomende gevallen betrokkene zou worden aangeraden aangifte te doen bij de KMar in Assen. Het Debriefingsrapport wordt na gereedkomen (4 oktober 1995) aan de Officier van Justitie in Arnhem gezonden, maar deze ziet hierin geen aanleiding voor nader onderzoek.

De toenmalige commandant van de KMar, generaal-majoor Fabius, betreurt achteraf tegenover de commissie zijn besluit om KMar-functie-narissen in te zetten bij de debriefingsgesprekken, omdat ze hun primaire taak, die van opsporingsambtenaar, niet konden waarmaken.

De heer **Fabius**: (...) Het zag er toen naar uit dat de Koninklijke Landmacht niet in staat was om mensen die enige ervaring hadden in horen en schrijven, in zo groten getale op de been te brengen dat zij 400 mannen en vrouwen zouden kunnen horen. Daarom ben ik toen akkoord gegaan dat de marechaussee als militair steun zouden verlenen bij de hoorteam.

¹⁴² Verslag van het gesprek van Van Kemenade met H.P.M. Kreemers op 24 augustus 1998, bijlage 4 bij Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, p. 3.

¹⁴³ Feitenrelaas debriefing «Srebrenica», bijlage bij TK 1999–2000, 26 122, nr. 18, p. 2.

(...) Dat was een praktische betrokkenheid. Verder waren wij toen al bezig om redelijk professioneel analyses te maken met computers, zodat een analyseteam van ons ook in staat zou zijn om verbanden te leggen tussen allerlei verhalen en gebeurtenissen.
(...) Wij zouden de expertise inbrengen als ieder ander en niet als opsporingsambtenaar.
(...) Gelet op de emotie bij de marechaussees die zich hier misbruikt voelden, zou ik dat nooit opnieuw doen.
(...) Ze waren opsporingsambtenaren, ze waren daar niet voor, vooral omdat ze konden aanlopen tegen strafbare feiten.
(...) als zij daar zaten, was hun expertise ook dat zij op een moment zouden zeggen: u bent nu niet meer verplicht om antwoord te geven op deze vraag. We stoppen met dit verhoor, want u gaat nu dingen zeggen waarmee u u zichzelf incrimineert.

BLS Couzy uit tegenover de commissie kritiek op de rol van de marechaussees bij de debriefingsgesprekken en wijst hun aanpak juist aan als een van de oorzaken voor het onbeantwoord blijven van belangrijke vragen in het Debriefingsrapport.

De heer **Couzy**: (...) Die conclusie is: de opzet van het onderzoek is gestructureerd door de Koninklijke Marechaussee. Die opzet is gebaseerd op de manier waarop zij werken bij een ongeval. Er worden getuigenverklaringen opgenomen waaruit een proces-verbaal wordt gemaakt. Zo was in feite ook de opzet van deze debriefing. 460 Dutchbatters – het aantal is later nog uitgebreid – hebben hun beleving, hun ervaring verteld. Die zijn opgeslagen. Daaruit is dat rapport gekomen. Dat is natuurlijk geen goede manier om echt aan waarheidsvinding te doen en om te weten te komen wat er echt gebeurd is. Dat doe je op een heel andere manier, namelijk op hoofdlijnen weten wat er gebeurd is en vervolgens de mensen vragen wat zij toen ervaren hebben, wat zij gezien hebben et cetera. Je krijgt dan een heel ander rapport. Een heleboel van die plekken worden dan wel ingevuld. Nu ben je afhankelijk van wat zij wel of niet vertellen. Dat betekent automatisch dat je er een heleboel witte plekken in krijgt. Ik vind dit een belangrijk punt. Vanaf het begin was dat mijn bezwaar tegen deelname door de Koninklijke Marechaussee. Niet dat ik iets tegen de Koninklijke Marechaussee heb, maar een operationele debriefing moet je doen door mensen die ter zake heel deskundig zijn en doorvragen als het stopt. Pas dan krijg je de meest belangrijke informatie naar voren. Daarom zeg ik dat je door die opzet van te voren weet dat er heel veel niet in staat, wat je er wel in wilde hebben. Als je het op een andere manier had georganiseerd, had je dat er zeker in gekregen.

5.4.3.5 Feitenrelaas

Naast de overzichten van de drie lees- en analyseploegen tekent een team, uitsluitend bestaande uit personeel van de KMar, op basis van de debriefingsverslagen een «Feitenrelaas» op, dat een vrij compleet overzicht bevat van alle tijdens de debriefing gedane uitspraken. Het Debriefingsrapport maakt melding van dit stuk, zonder echter de benaming «Feitenrelaas» te gebruiken:
«Tenslotte zijn met behulp van trefwoorden en coderingen alle verslagen in een algemeen relaas opgetekend.»¹⁴⁴

De heer **Van der Wind**: (...) Het Feitenrelaas geeft het aantal verklaringen aan dat per deelonderwerp is afgelegd, en de algemene strekking ervan. Als iemand een verklaring aflegde in Assen, ging die verklaring een bepaalde routing leiden, waaronder langs de stellers van het Feitenrelaas. De hoofden van de lees- en analyseploegen kregen die verklaringen, en zij bouwden hun kennis op op grond van de aspecten die we net hebben genoemd. Zij bouwden zelfstandig hun kennis op. Als een soort check werden die feiten ook nog eens in het Feitenrelaas gebracht. Maar dat waren soms geen feiten, die moesten soms nog worden gecheckt, waarvan ik een voorbeeld geef. Als wij een patrouille van vijf man in de buurt van Potocari onderzochten en een soldaat meldt op locatie X te hebben gezien dat de Serven een huis plunderden, staat dat in het Feitenrelaas. De hoofden van de lees- en analyseploeg kenden het verband, en wisten dus wie de andere vier leden van die patrouille waren en gingen dus kijken wat in hun verklaringen stond. Daaruit kon

¹⁴⁴ «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 7.

blijken dat zij op dat tijdstip helemaal niet daar geweest konden zijn. Dat Feitenrelaas kun je dus niet als zelfstandige kennisbron hanteren. Om dat wel te doen, moet je eigenlijk terug naar de verklaringen, wat steeds is gebeurd. De verklaring is de bron van alles.

Het op 22 september 1995 gereedgekomen «Feitenrelaas» zendt onderzoeksleider Van der Wind door aan de BLS en aan de Centrale Recherche van de KMar.¹⁴⁵ BLS Couzy verklaart tijdens zijn verhoor dat hij het «Feitenrelaas» nooit onder ogen heeft gekregen. Onderzoeksleider Van der Wind bevestigt dit.

De heer **Couzy**: Ik wist van generaal Van der Wind dat er zo'n document was. Ik kon mij alleen niet herinneren dat het toen ook al door hem een Feitenrelaas werd genoemd, maar ik wist dat het document bestond en deel uitmaakte van een procedure om met behulp daarvan het eindrapport te schrijven. Dat het bestond, wist ik, want ik had dat van Van der Wind gehoord toen hij mij uitlegde volgens welke procedures zij werkten.

(...) Nee, ik heb het niet gezien, want het was net zo vertrouwelijk als die gespreksverslagen.

(...) Inmiddels heb ik laten weten dat mij het nooit bereikt heeft. Het Feitenrelaas is rechtstreeks het archief ingegaan van de Militaire inlichtingendienst. (...) Vanwege de vertrouwelijkheid. Men heeft de gespreksverslagen van de Dutchbatters samen met het Feitenrelaas opgeslagen.

De heer **Van der Wind**: De bevelhebber heeft dat nooit gehad. Ik heb het Feitenrelaas meegenomen naar het archief. Hij heeft noch de verklaring, noch het Feitenrelaas gekregen.

De commissie legt generaal Van der Wind in het verhoor de vraag voor waarom dit «Feitenrelaas» niet ter informatie als bijlage – desgewenst geanonimiseerd – is toegevoegd aan het Debriefingsrapport.

De heer **Van der Wind**: (...) Ik vond het dicht tegen de vertrouwelijke verklaringen aanliggen. Er stonden namen en allerlei andere zaken in, dus ik vond dat die vertrouwelijke verklaringen niet weg mochten. Ik heb dat in die tijd in die sfeer gezien. Na het uitkomen van het rapport van Van Kemenade heb ik de mening geventileerd, een mening die ik nog steeds heb, dat ik die hele anonimiseringsactie van het Feitenrelaas natuurlijk best op een eerder tijdstip had kunnen doen. Maar dat is met de wetenschap van nu.

Minister Voorhoeve wordt zich pas na zijn ambtsperiode bewust van het bestaan van het «Feitenrelaas». In zijn verhoor verklaart hij dat het beter was geweest als hij het in oktober 1995 had gezien, hoewel hij niet uitsluit dat generaal Van der Wind hem er toen op attent heeft gemaakt.

De heer **Voorhoeve**: (...) Ik geloof dat ik mij pas echt bewust ben geworden van een apart document dat «Feitenrelaas» heette, in augustus 1998. Inmiddels was ik weer lid van de Tweede Kamer geworden en er ontstond toen grote commotie als gevolg van opmerkingen van de zijde van de vakbond van de Koninklijke Marechaussee. Van die zijde werd gezegd: een aantal dingen is niet goed gegaan. Toen kwam ook het Feitenrelaas naar boven. Ik sluit niet uit dat de generaal Van der Wind correct tegenover mij heeft gemeld dat die grote stapels individuele verklaringen waren samengevat, op grond waarvan hij zijn eindrapport had gemaakt. Een Feitenrelaas als afzonderlijk document heb ik, geloof ik, nooit ontvangen. Ik geloof ook niet dat ik het ooit heb gezien, ook niet nadat het in 1998 boven water was gekomen.

(...) Het was natuurlijk veel beter geweest als ik het had gezien. Ik denk ook dat ik wat dit betreft had moeten doorvragen: zijn er nog onderliggende stukken die ik zou moeten lezen?

Op 12 augustus 1998 duikt het «Feitenrelaas» plotseling op, wanneer de KMar het toezendt aan de Directie Juridische Zaken van het Ministerie van

¹⁴⁵ Feitenrelaas debriefing «Srebrenica», bijlage bij TK 1999–2000, 26 122, nr. 18, p. 2.

Defensie.¹⁴⁶ Tijdens zijn verhoor legt de commissie aan minister De Grave de vraag voor wanneer en door wie hij op de hoogte is gesteld van het bestaan van het «Feitenrelaas».

De heer **De Grave**: Dat weet ik op één punt zeker, namelijk toen in het rapport-Van Kemenade naar dat Feitenrelaas is verwezen. Toen heb ik direct contact opgenomen met collega Korthals van Justitie en gezegd: dit moet per ommegaande naar het openbaar ministerie. Dat is ook gebeurd. Of ik het daarvoor heb gekregen, weet ik niet. Dat is altijd simpel na te gaan, omdat alles wat ik heb gekregen, door mij is geparafeerd. Mocht ik het eerder hebben gekregen, dan heb ik toen geen aanleiding gezien daar iets mee te doen. Dat kan ik dan alleen maar verklaren uit mijn nieuwe positie. Het betrof een oud stuk en ik moest op dat moment aannemen dat er voor mijn voorganger redenen waren om daar niets meer mee te doen. Het is onderdeel geweest van het hele debriefingsgebeuren.¹⁴⁷

Het Openbaar Ministerie start in september 1998 op basis van het «Feitenrelaas» een strafrechtelijk onderzoek naar mogelijk strafbare feiten. Op 16 december 1999 meldt de minister van Justitie de Tweede Kamer dat het College van Procureurs-Generaal hem heeft laten weten «dat er in geen van de onderzochte zaken aanleiding bestaat voor een – nader – strafrechtelijk onderzoek of voor een strafrechtelijke vervolging.»¹⁴⁸ De Grave geeft in zijn verhoor aan waarom hij het «Feitenrelaas» niet onmiddellijk naar de Kamer heeft gezonden.

De heer **De Grave**: Dat is wel met de heer Korthals gewisseld. De conclusie was: dat is niet verstandig, omdat nu eerst het openbaar ministerie dat stuk moet gebruiken om na te gaan of er aanleiding is om hier in strafrechtelijke zin iets mee te doen. Dan is het goede gewoonte om dat eerst bij het openbaar ministerie te laten en daarna naar de Kamer te sturen. Dat is de afweging die ik heb gemaakt.

(...) Ik moet u wel zeggen dat ik, toen het in overleg met de collega van Justitie naar het openbaar ministerie is gestuurd, nog niet kon weten dat het openbaar ministerie zo lang zou nemen voor het onderzoek. Het was mijn intentie om het direct naar de Kamer te sturen na afronding van dat onderzoek, maar dat heeft erg lang geduurd. Dat vervolgens zo'n stuk, dat in alle vertrouwelijkheid bij het openbaar ministerie ligt, dan toch weer al dan niet via tramlijn 5 bij een medium komt, is iets wat gebeurt. Als op dat moment zo'n gesprek met de Kamer plaatsvindt, is er ook in overleg met de Kamer weer een nieuwe afweging te maken.

Op verzoek van de Tweede Kamer biedt minister De Grave het «Feitenrelaas» op 5 juli 1999 toch reeds ter vertrouwelijke kennisgeving aan de Kamer aan.¹⁴⁹ Na afronding van het strafrechtelijk onderzoek door het Openbaar Ministerie maakt minister De Grave het «Feitenrelaas» op 21 december 1999 (in geanonimiseerde vorm) openbaar. In de aanbiedingsbrief aan de Tweede Kamer stelt De Grave: «Het Feitenrelaas had eerder boven water moeten komen en eerder onder de aandacht van het Openbaar Ministerie moeten worden gebracht.»¹⁵⁰

Het NIOD beschouwt het niet toezenden van het «Feitenrelaas» aan de minister als een duidelijk voorbeeld van «onwil», zo verklaart professor Blom tegenover de commissie.

De heer **Blom**: Het Feitenrelaas, dat buitengewoon handig zou zijn geweest om op allerlei vragen om informatie nog adequaat te reageren en dat een groot inzicht zou hebben gegeven, ook op het ministeriële niveau en wat er nog meer was, is niet aan de minister gegeven. Het is bij de BLS terechtgekomen en bij de commandant van de marechaussee. Geen van beiden, en ook de direct betrokkenen bij de debriefing, hebben de gedachte gehad dat ze dat ook aan de minister hadden moeten voorleggen. Me dunkt, dat dit een heel duidelijk voorbeeld is van het gebrek aan goede wil om uit eigen initiatief te zorgen dat de minister zo goed mogelijk werd geïnformeerd.

¹⁴⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 2994.

¹⁴⁷ Openbaar verhoor F.H.G. de Grave, 27 november 2002, nr. 33.

¹⁴⁸ TK 1999–2000, 26 122, nr. 17.

¹⁴⁹ TK 1998–1999, 26 122, nr. 11.

¹⁵⁰ TK 1999–2000, 26 122, nr. 18, p. 2.

5.4.3.6 Debriefingsrapport

Op 4 oktober 1995 is het Debriefingsrapport gereed, waarna rapporteur Van der Wind het aanbiedt aan de SG van het Ministerie van Defensie en de BLS. In eerste instantie wordt het rapport door enkele betrokkenen nog positief ontvangen.

De heer **Van Baal**: In algemene zin had ik een goed gevoel bij het lezen van het debriefingsrapport met betrekking tot de situatie waarin Dutchbat had verkeerd. Ik kon geen relatie leggen tussen de verklaringen en het rapport. Daar had ik geen inzicht in, maar ik was zeer gerustgesteld door de mededeling van generaal Huijser en oud-minister De Ruiter, die zeiden dat het een waarheidsgetrouwe weergave van de verklaringen was. Er was heel veel informatie boven tafel gehaald. Ik realiseerde mij ook dat er heel vragen onbeantwoord bleven. Dat had alles te maken met het feit dat het debriefingsonderzoek zich gericht had op datgene wat er met Dutchbat was gebeurd, maar rondom Dutchbat gebeurde natuurlijk van alles. In Tuzla gebeurde van alles met de vluchtelingen die daar uiteindelijk terechtgekomen waren. Er was van alles gebeurd rond de close air support. Er was van alles gebeurd met de situatie in Zagreb. Kortom, er waren vele onderwerpen die niet binnen de scope van de debriefingsopdracht zaten, maar die wel de aandacht vroegen. In zijn vele gesprekken met de Kamer had de minister de volgende indruk gewekt: wacht u nu maar rustig op het debriefingsrapport, want dan zullen vele vragen van u beantwoord worden. Dat was dus onmogelijk.

De heer **Barth**: Toen ik het debriefingsrapport kreeg, was mijn eerste gevoel – dat herinner ik mij heel goed – een van grote bewondering. Ik wist niet bijzonder veel. (...) Ik had dus oprecht bewondering voor het rapport. Dat herinner ik mij nog. Ik raakte er snel van overtuigd dat er buitengewoon veel vragen overbleven. Dat was niet zo vreemd, omdat de vragen in die septembermaand elkaar in hoog tempo opvolgden en omdat duidelijk was dat alles er niet in stond. Ook ik kon voorzien dat er nog reeksen vragen zouden volgen.

Het rapport beantwoordt echter niet aan de op het ministerie levende verwachting dat het een antwoord zou geven op alle, ook in de publiciteit, nog levende vragen rondom de val van Srebrenica en het opereren van Dutchbat III.

De heer **De Winter**: Er ontbreken heel veel zaken in het debriefingsrapport, met name de politieke aspecten die voor de minister zo belangrijk waren. De belangrijkste reden voor de debriefing was voor de minister niet te achterhalen hoe het bataljon daar formeel had geopereerd. Het ging hem er natuurlijk om, een antwoord te vinden op al die incidenten die zich voordeden en waar de media en de Tweede Kamer lastige vragen over stelden, maar waar de minister geen antwoord op had. Dat was voor zijn positie uiteraard buitengewoon schadelijk.

Generaal Couzy is echter niet verrast dat het rapport veel vragen onbeantwoord moet laten.

De heer **Couzy**: Ik was niet erg verrast over de omvang en inhoud van het rapport, omdat ik gehoord had welke procedures gehanteerd zouden worden. Het verbaasde mij dan ook niet dat het rapport er inhoudelijk zo uitzag. Ik wist dus al voordat ik het onder ogen kreeg, dat er een aantal witte plekken in zouden voorkomen. Door de opzet weet je dat gewoon. Dat had ik ook ruim van te voren de minister laten weten. Ik had hem ook voorgesteld om razendsnel na het uitkomen van het rapport aan te geven welke witte plekken naar mijn mening nog nader ingevuld zouden moeten worden.

(...) Ja, als je tenminste zoals hij dat dan noemt een brede debriefing wilt hebben waarin een antwoord kan worden gevonden op alle vragen die zich maar kunnen voordoen. Dan weet je dat je met die opzet dat nooit kunt realiseren.

(...) Het eerste punt dat u noemt, de bataljonsleiding, is vanwege de vertrouwelijkheid niet in het verslag gekomen. Als je daarover vragen gaat stellen, kun je die heel moeilijk

anonimiseren. Je hebt dan te maken met de vertrouwelijkheid. Er waren zeer tegenstrijdige verklaringen, zowel negatieve als positieve reacties.

Ook onderzoeksleider van der Wind heeft zelf achteraf kritiek op zijn rapport.

De heer **Van der Wind**: Eigenlijk was het hele debriefingsrapport een blinde vlek. Zo simpel is het! Elke informatie die nadien opkomt, staat dus niet in het debriefingsrapport. Dat was het verhaal, en ik kon niet goed bevroeden, wat er op zou komen. Als mensen bij mij iets niet verklaard hadden, hebben wij dat als team niet kunnen opnemen. Als later aanvullende getuigenissen worden afgelegd, of als er later mensen komen die wel iets verklaren, dan is elke keer het verwijt dat dat niet in het debriefingsrapport staat. Achteraf gezien was alles een blinde vlek.

Minister Voorhoeve uit tijdens zijn verhoor kritiek op deze opstelling achteraf van generaal Van der Wind.

De heer **Voorhoeve**: [Heeft hij dat ook in oktober 1995 gezegd, bij de aanbidding van het rapport, of op een ander moment?] Integendeel. Ik denk dat de generaal Van der Wind door alle kritiek die later is uitgeoefend, nu geneigd is om afstand te nemen van zijn werk. Dat vind ik niet verstandig. Immers, toen hij mij het rapport aanbood, heb ik hem letterlijk het volgende gevraagd – ik herinner het mij nog heel goed en de generaal zal het zich ook herinneren – : «Kunt u naar eer en geweten verklaren dat in dit rapport alles staat wat relevant is en dat ook dingen die onaangenaam zouden kunnen zijn voor deze en gene, hierin zijn gemeld, dat er niets van belang is weggelaten?». Daarop liet hij een volmondig «ja» schallen. Ook beide adviseurs stelden dat dit een goede weergave was van de feiten die naar boven waren gekomen. Ik teken hierbij aan dat beide adviseurs ook andere werkzaamheden hadden en maar ongeveer eenderde van de verklaringen hebben meegelezen. Zij hebben een aantal malen met de generaal Van der Wind gesproken over het proces, de organisatie, de redactievoering enz. Met andere woorden: de verklaring «het was een blinde vlek» vind ik meer een emotionele uitlating, een aantal jaren na afloop gedaan. Die uitlating is begrijpelijk omdat er veel kritiek op het rapport is gekomen, maar zij komt niet overeen met de overtuiging die er was toen het rapport aan mij werd aangeboden. Toen was het: naar eer en geweten staat hier alles in.

De beide onafhankelijke externe adviseurs, generaal b.d. Huyser en ex-minister De Ruiters, verklaren op 4 oktober 1995 in een brief aan de minister van Defensie: «Het was voor de rapporteur geen gemakkelijke opgave al deze verklaringen – waaronder zeer lange – na analyse in een rapport samen te vatten. Naar onze mening is dit op verantwoorde wijze gebeurd en geeft het rapport een representatief beeld van wat is verklaard. (...) Het geheel overziende menen wij dat de rapporteur en zijn staf hun opdracht binnen de daarbij gestelde grenzen op verantwoorde wijze hebben vervuld.»¹⁵¹

Tijdens zijn verhoor probeert Voorhoeve te verklaren waarom verschillende belangrijke kwesties niet of niet voldoende aan de orde komen in het Debriefingsrapport.

De heer **Voorhoeve**: Dat is niet zo gemakkelijk te verklaren. Volgens mij zit het 'm in de wijze waarop uiteindelijk de eindredactie van het rapport heeft plaatsgevonden en in de wijze waarop met het uitvoerige feitenmateriaal is omgegaan, hoe dat materiaal is gecondenseerd en samengevat. Overigens, de aanvullingen op het debriefingsrapport zijn niet beperkt gebleven tot die 32 pagina's. Er zijn in de daarop volgende twee jaar honderden pagina's naar de Tweede Kamer gezonden omdat steeds moest worden nagegaan hoe bepaalde zaken precies in elkaar zaten. Het is dus een lange stroom geweest. Het is jammer dat, als men het over het debriefingsrapport heeft, men alleen naar dat rapport kijkt – ook al staat daar bijzonder veel in – en niet ook naar al datgene wat naast dat

¹⁵¹ Bijlage 2 bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128.

rapport en daarna nog is gemeld. Als er meer tijd zou zijn genomen voor het opstellen van de debriefingsrapportage en als de eindredactie uitvoeriger en zorgvuldiger was geweest, zou mijns inziens een gedeelte van het ongenoegen over de debriefingsoperatie eerder zijn weggenomen.

Ondanks de beperkingen aanvaardt minister Voorhoeve het Debriefingsrapport, zoals het is aangeboden. Medewerkers van de minister gaan binnen het ministerie echter wel op zoek naar aanvullende informatie ten behoeve van een begeleidende brief van de minister ter aanbieding van het Debriefingsrapport aan de Kamer.

De heer **Voorhoeve**: Bij het lezen van het rapport kwamen er bij mij veel vragen naar voren. Ik heb toen drie pagina's aan feitelijke vragen gedictieerd, die eigenlijk in het debriefingsrapport hadden moeten worden beantwoord. Omdat die vragen ook door anderen zouden worden gesteld, heb ik de DAB gevraagd om – met medewerking van personen van de defensiestaf – die vragen te beantwoorden. Hetzelfde gold voor vragen die zij zelf konden bedenken.

[En die zijn weer teruggegaan naar de generaal Van der Wind?] Neen, want inmiddels was het debriefingsrapport bij mij afgeleverd en ik wilde niet de indruk wekken dat ik, om welke reden dan ook, zou hebben ingegrepen in die «doos» van de debriefingsorganisatie, dat ik in die taak zou zijn gaan knoeien. Voor de helderheid heb ik het debriefingsrapport aanvaard zoals het was. Daarnaast heb ik een brief van 32 kantjes met bijlagen laten opstellen. Beide stukken zijn samen aan de ministerraad en, later, aan de Tweede Kamer aangeboden.

De heer **Kreemers**: De minister heeft zelf een lijst gemaakt van vragen. Onder leiding van de directeur Algemene beleidszaken is er een nog langere lijst gemaakt. Ik heb daar ook input aan geleverd en een aantal onderwerpen genoemd die voor mij niet duidelijk waren uit het debriefingsrapport. Dat heeft geleid tot de brief die op 30 oktober naar de Tweede Kamer is gestuurd.

(...) als u de nota van de directie Algemene beleidszaken leest, ziet u dat 50 vragen zijn onderverdeeld voor een groot deel de debriefingsorganisatie zelf betreffende, de Koninklijke Landmacht, de Koninklijke Marechaussee, Chef Defensiestaf, directeur Juridische zaken, enz.

(...) Ik herinner mij dat de minister mij naar aanleiding van het debriefingsrapport (...) gevraagd heeft om na te gaan wat het lot van de vermisten was. Het probleem van het debriefingsrapport waarmee ik belast werd, was dat dit rapport heel summier was over het lot van de vermiste Moslims. (...) Omdat ik met hen [twee Amerikaanse journalisten] in contact stond is mij toen gevraagd om een bijlage te schrijven bij de brief – die weer een bijlage was bij het debriefingsrapport – en twee alinea's in de brief zelf.

(...) Ik kreeg van de landmacht uitvoerige informatie over de hoeveelheid inwoners van Srebrenica die Tuzla hadden bereikt en op andere plekken terecht waren gekomen. Die cijfers, ik heb hierover nog een nota naar de minister gestuurd, heb ik op een gegeven moment terzijde willen leggen, omdat de aantallen die de landmacht opgaf zo hoog waren dat er nauwelijks sprake was van vermisten. (...) Naar aanleiding van de eerste behandeling van het debriefingsrapport in de ministerraad kreeg ik van de minister toch het verzoek om een bijlage te schrijven en daarin heb ik mij voornamelijk gebaseerd op de gegevens die ik kreeg van de twee Amerikaanse journalisten, waarover ik eerder sprak. Die kwamen uit op zesduizend zoveel vermisten, ongeveer de omvang van het drama in Srebrenica, zoals ook later bleek.

De heer **De Winter**: (...) Van meet af aan was duidelijk dat dit rapport niet in elk opzicht aan de wensen van de minister voldeed. Wij hebben toen zelf in de directie een lijst gemaakt van vragen, van allerlei kritiekpunten en gevoeligheden die in het rapport zaten.

(...) De dag daarna, dat moet ik zevende geweest zijn, kreeg ik van Ter Kuile een lijstje van de minister met soortgelijke vragen. Zij overlaptten elkaar ten dele. Ondertussen hadden we ook nog uit andere hoeken en gaten op het ministerie opmerkingen gekregen. Dit hebben wij bij elkaar gevoegd tot een lijst van, meen ik, 50 punten die betrekking hadden op het debriefingsrapport. Het waren vragen en kritiekpunten die wellicht in de media en

Tweede Kamer zouden kunnen gaan spelen. We hebben dus een lijst gemaakt die, zoals gebruikelijk is, is toegeëld aan organisatie-eenheden die daar wellicht een antwoord op zouden kunnen geven. De juridische vragen gaan naar de directie Juridische Zaken, voorlichtingszaken naar Voorlichting, enz. Er gingen er ook een aantal naar de debriefingsorganisatie in Assen, als die nog in Assen zat, maar dat weet ik niet.

(...) Ik moet daar wel aan toevoegen dat wij in die tijd weliswaar een lijst hadden van vijftig punten, maar dat de problemen die in het rapport zaten pas geleidelijk, in de loop van weken, maanden en eigenlijk jaren, duidelijk zouden worden. Dus wij konden toen lang niet alle gevoeligheden en potentiële problemen die in het rapport zaten, eruit halen en onderzoeken. Maar wij waren heel actief, mag in alle onbescheidenheid zeggen.

Na de publicatie van het Debriefingsrapport wordt de minister nog diverse keren geconfronteerd met gebeurtenissen die leiden tot vragen van de media en de Kamer, maar waarop geen antwoord te vinden is in het Debriefingsrapport. De toegezegde vertrouwelijkheid maakt inzage in de gespreksverslagen of de daarop gebaseerde analysestukken van de debriefing formeel niet mogelijk. Van het bestaan van het «Feitenrelaas» zijn de minister en zijn medewerkers niet op de hoogte.

De heer **De Winter**: Ik kan niet zeggen dat de medewerking [met de KL] altijd van harte was. Die kwam wel erg moeizaam en traag. Ik moet daar wel aan toevoegen dat men vaak zelf niet precies wist hoe het allemaal in elkaar zat. Weliswaar was er een debriefing geweest in Assen, maar de gespreksverslagen waren vertrouwelijk. Daar hadden we dus geen inzage in, althans in beginsel niet. Men wist op vragen die werden gesteld, ook vaak niet goed te antwoorden. Dat moest dus allemaal opnieuw worden onderzocht. (...) Er is van meet af aan een niet onbelangrijk interpretatieverschil geweest over het antwoord op de vraag wat de vertrouwelijkheid nu eigenlijk inhield. Ik heb het zo geïnterpreteerd dat de vertrouwelijkheid inhield dat datgene wat in Assen werd verklaard door Dutchbatters, niet kon worden herleid tot een Dutchbatter. Daar ging het ons om. Later heeft men het bij de landmacht vaak zo geïnterpreteerd dat alles geheim was. Dat is natuurlijk een merkwaardige opvatting als je ervan uitgaat dat de informatie juist ten doel had om te komen tot een debriefingsrapport, dat in beginsel openbaar zou zijn en ook aan de Kamer zou worden toegezonden. Dat was dus een heel merkwaardige gang van zaken, die later ook leidde tot het conflict dat ik had met Van der Wind over informatie die ik aan hem vroeg. Daar lag dat ook aan ten grondslag.

Al tijdens de debriefing wordt vanuit het ministerie bij de debriefingsorganisatie om informatie gevraagd. In september 1995 wordt een verzoek van de directeur Algemene Beleidszaken (DAB), De Winter, om bepaalde vertrouwelijke informatie te krijgen ten behoeve van de beantwoording van bij de minister binnengekomen vragen, door de onderzoeksleider, generaal Van der Wind, afgewezen.

De heer **De Winter**: (...) Wij zijn er dus heen gegaan. Ik heb daar aan Van der Wind gevraagd of wij inzage konden krijgen in de vier gespreksverslagen. Hij beweerde onlangs dat hij dat verzoek direct heeft afgewezen, maar dat is niet waar. Hij zei dat hij erover moest bellen en verdween vervolgens langdurig, een half uur, drie kwartier. Hij kwam terug met de mededeling dat hij geen inzage kon geven. Dat verbaasde mij zeer omdat hij ongevraagd drie gespreksverslagen vertrouwelijk had toegestuurd aan Kreemers. (...) Ik bracht de minister verslag uit van wat er was gebeurd. Ik had eigenlijk gehoopt dat de minister zou zeggen: dit kan natuurlijk niet, ik bel die Van der Wind wel even om te zeggen dat hij moet meewerken. Maar dat deed hij niet. Misschien was dat ook verstandig. Hij had een wat berustende houding, zo van «oké, neem er maar genoeg mee». Bovendien, voordat wij in Assen weggingen had ik Van der Wind in ieder geval zover gekregen dat hij ons los van de gespreksverslagen informatie zou sturen. Zijn rechterhand, Bokhoven, was daarbij aanwezig. Wij waren daar vrijdag. In het weekend zou hij informatie vergaren en die zou hij maandag per fax naar ons toesturen. Die informatie hebben wij nooit gekregen.

Minister Voorhoeve verklaart tijdens zijn verhoor dat hij indertijd het antwoord van generaal Van der Wind correct vond.

De heer **Voorhoeve**: (...) De generaal Van der Wind heeft hem vervolgens gezegd: ik kan je vragen niet beantwoorden want ik heb overleg gevoerd met de externe adviseurs en die hebben mij gesterkt in mijn oordeel dat ik geen vragen van het ministerie van Defensie moet gaan beantwoorden vóór het rapport klaar is. Dat antwoord is mij door de heer De Winter gerapporteerd en dat leek mij formeel een correct antwoord. Hiermee wilde de generaal Van der Wind elke schijn van bemoeienis met de inhoud van het rapport vermijden. Het advies van oud-minister De Ruiter aan de generaal Van der Wind leek mij juist. Daar moesten wij het toen in de Centrale organisatie mee doen.

Generaal Van der Wind gaat tijdens zijn verhoor door de commissie ook in op het «incident» in Assen tussen hem en De Winter.

De heer **Van der Wind**: (...) Het was een verzoek om inzage te krijgen. Hij noemde vijf namen van vertrouwelijke verklaringen, maar als ik die had gegeven, had ik de volgende vijf ook moeten geven, en dan weer de volgende tien. Dan had ik dus eindeloos vertrouwelijke verklaringen moeten afgeven, waarover ik een principebesluit wilde hebben. (...) Ik heb mij suf gebeld met de externe adviseurs. Behoudens de minister had ik niemand, ik stond helemaal alleen. Dit leek mij een mooi geval om de externe adviseurs te raadplegen. Die kreeg ik niet te pakken, en de minister ook niet. Ik weet overigens niet zeker of ik de minister geprobeerd heb te bereiken. Daar aarzel ik nog even over. Ik weet zeker dat ik geprobeerd heb, de externe adviseurs te bereiken. Die kon ik echter niet te pakken krijgen, wat mij wel is gelukt nadat ik tegen de heer De Winter heb gezegd dat hij met wapperende jaspenden weer weg kon gaan. Ik heb De Ruiter en Huijser gesproken nadat ik tegen de heer De Winter had gezegd wat ik ervan vond. Beide externe adviseurs hebben mij gezegd, mijn standpunt te delen. De heer De Winter had mij bij vertrek nog toegevoegd, naar de minister te gaan, en dan zou ik het wel horen. Toen lag de bal waar hij hoort te liggen, en niet op mijn niveau.

(...) Maar in de kwestie van de heer De Winter was mij niet duidelijk dat hij zei: ik kom van de minister, die mij heeft gevraagd tegen jou te zeggen dat die informatie moet worden gegeven.

[Heeft u nadien nog contact gehad met de minister hierover?] Ja, diezelfde vrijdag ben ik gebeld, toen de heer De Winter terug was uit Assen. Tot mijn verbazing kreeg ik niet de minister aan de lijn, wat ik wel had gedacht, maar de heer De Winter. Hij zei tegen mij, het aan de minister te hebben voorgelegd, die mijn standpunt zou delen. Toen was voor mij evident hoe de zaak zat, en toen heb ik verder consequent die lijn volgehouden.

Toch krijgen medewerkers van de minister na de publicatie van het Debriefingsrapport delen van gespreksverslagen te zien, zonder dat de betrokken Dutchbat-militairen hiervan altijd in kennis worden gesteld. Zo maakt de heer Kreemers de commissie er in een brief op attent dat hij op 10 juli 1996 in zijn functie van plaatsvervangend directeur Voorlichting van Defensie op zijn verzoek passages uit drie gespreksverslagen, waarin de namen van de betreffende Dutchbat-militairen staan vermeld, krijgt toegezonden door generaal Van der Wind.¹⁵² Tijdens zijn verhoor noemt Kreemers ook een eerder voorbeeld van het ter beschikking stellen van (delen van) gespreksverslagen door generaal Van der Wind. Dit vindt plaats in september 1995, wanneer het Debriefingsrapport nog niet is verschenen.

De heer **Kreemers**: (...) Op 22 september [1995] werd ik 's ochtends gebeld door een journalist van NRC/Handelsblad, Frank Westerman, die mij vroeg naar een lijst van 59 gewonden. Ik ben toen samen met mensen van DAB, de Defensiestaf, naar allerlei instanties gaan bellen – wij kenden die lijst niet – zoals het Rode Kruis in Genève. Ik heb ook generaal Van der Wind gebeld. Om 11.48 uur die ochtend heb ik van generaal Van der Wind drie delen uit die debriefingsverklaringen ongevraagd toegestuurd gekregen. Voor

¹⁵² Fax van C-OPS/BLS d.d. 10 juli 1996 aan PCDS en plv. directeur Voorlichting, bijlage bij brief van B. Kreemers d.d. 31 oktober 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-64).

het gemak waren daarbij zelfs geschreven de naam, de rang en de functie van de Dutchbatters die die verklaring hadden afgelegd. Ik heb, eerlijk gezegd, nooit begrepen wat die vertrouwelijkheid precies betekende.

(...) Ik kreeg wel het verzoek om dit niet een op een door te geven aan de media, maar ik kon het wel gebruiken om de vragen van de journalist te beantwoorden.

De genoemde delen uit deze gespreksverslagen worden door zowel Kreemers als De Winter ter informatie toegezonden aan de commissie.¹⁵³ Generaal van der Wind reageert in zijn verhoor op de uitspraken van Kreemers.

De heer **Van der Wind**: (...) Het is niet gegaan, zoals de heer Kreemers aangaf, dat ik die informatie een beetje ongevraagd omhoog heb gestuurd, maar het is als volgt gegaan. De heer Kreemers, die overigens voortreffelijk met ons had meegewerkt – daar lag het niet aan – belde mij op met de mededeling dat hij een verschrikkelijk probleem had. Hij kwam net van de kamer van de minister af, die vroeg om alles uit de kast te halen om gegevens over een bepaalde lijst boven tafel te krijgen. Verder had de minister Kreemers gevraagd, mij te bellen. Toen dacht ik: nu zit ik met een probleem. Hij had de indruk gewekt, namens de minister te spreken. Ik heb toen drie tekstdeeltjes – dus geen totale verklaring – naar hem toegezonden, in de veronderstelling dat de minister daarop zat te wachten. Ik heb toen twee dingen tegen Kreemers gezegd. Ten eerste heb ik gezegd dat hij de fax, na lezing, moest verscheuren, en ten tweede heb ik hem op het hart gedrukt, daarover alleen met de minister te praten, en verder met niemand anders. Later bleek mij dat hij met anderen daarover had gesproken. Daar was ik natuurlijk buitengewoon teleurgesteld over!

Op vragen van de commissie vertelt generaal Van der Wind dat hij ook later de minister een aantal keren inzage heeft gegeven in debriefingsverslagen.

(...) Ook jaren nadat het rapport was ingeleverd, ging ik, als de minister mij iets vroeg, naar het archief toe, haalde eruit wat nodig was en liet dat aan hem zien.

[Heeft u de betrokkenen nog toestemming gevraagd of die vertrouwelijke gegevens, waarvan de vertrouwelijkheid aan hen was toegezegd, naar de minister mochten?] Nee, dat heb ik niet gedaan. Ook later niet, als er weer eens een incident was. Maar wij hebben die dingen nooit naar buiten gebracht. De minister heeft een aantal keren inzage gehad in gegevens, die hij persoonlijk aan mij heeft gevraagd.

(...) eigenlijk was er absolute vertrouwelijkheid, althans zo stond het mij voor de geest. De enige die mij daarvan af kan houden, is de minister. Als hij tegen mij zegt om gegevens aan een ambtenaar te verstrekken, krijg je natuurlijk een ander verhaal. Maar dat heeft hij nooit tegen mij gezegd. Behalve in het geval dat ik u net schetste, van de heer Kreemers. In andere gevallen waarin ik vertrouwelijke informatie aan de minister gaf, heb ik vanaf dat moment ervoor gezorgd dat het rechtstreeks uit de mond van de minister naar mij kwam. Er heeft nooit meer iemand tussen gezeten. Dat liet ik mij immers geen tweede keer gebeuren!

Minister Voorhoeve gaat tijdens zijn verhoor in op de gevallen waarin de debriefingsorganisatie, in casu generaal Van der Wind, vanuit het ministerie werd gevraagd om nadere informatie. Voorhoeve geeft aan dat hierbij niet specifiek om gespreksverslagen is verzocht. Van der Wind had naar zijn mening de betreffende informatie uit de gespreksverslagen kunnen samenvatten in een notitie.

De heer **Voorhoeve**: Daar zijn drie voorbeelden van, waarbij door nadere publicaties of opmerkingen van Dutchbatters in het jaar dat volgde op de debriefingsoperatie, additionele informatie moest worden verschaft. () Dan werd natuurlijk nagegaan of een en ander in het debriefingsrapport stond. Als het er niet of niet duidelijk in stond, moest worden vastgesteld waarom dat niet het geval was.

¹⁵³ Brief van H.P.M. Kreemers d.d. 21 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-145); brief van J.H.M. de Winter d.d. 22 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-141).

In één geval stelde de heer Kreemers zo'n vraag aan de generaal Van der Wind en toen kreeg hij als antwoord elementen van verklaringen over het desbetreffende onderwerp toegezonden.

In een tweede geval liet ik iets onderzoeken. Wellicht was men met een pantservoertuig over gewonden, doden, mensen, gereden in grote haast, in de nacht, zich met te hoge snelheid verplaatsend van A naar B, maar onder oorlogsomstandigheden. Dit verhaal werd mij gemeld door de heer Kreemers (...). Ik heb dit vervolgens door de Koninklijke Marechaussee laten onderzoeken. Men is teruggegaan naar de Dutchbatters die in dat voertuig hadden gezeten. Ik geloof dat één van de cruciale personen toen eigener beweging tegen de marechaussee die bij hem thuis op de deur klopte, zei: ja, jullie komen mij nu allerlei dingen vragen maar die heb ik al eerder verklaard; hier is mijn verklaring; die is vertrouwelijk maar jullie mogen haar lezen. Zo bereikte die verklaring ook mij en zo kon ik zien wat betrokkene al dan niet had gezien. (...)

In een derde geval kreeg ik van de generaal Van der Wind toegezonden – het zal ongeveer een jaar na het verschijnen van het debriefingsrapport zijn geweest – stukken uit een verklaring van een Dutchbat-officier. Deze had ongeveer een jaar na de debriefing, naar aanleiding van vragen van de pers of eigener beweging, gezegd dat datgene wat hij had gezien en meegemaakt, op onvoldoende wijze in het debriefingsrapport was opgenomen. Vragen daarover werden door mijn medewerkers aan de generaal Van der Wind gesteld. Ze werden beantwoord met de mededeling: zo duidelijk als hij het nu zegt, heeft hij het mij toen niet gemeld; zie maar wat mij oorspronkelijk vertrouwelijk is gemeld; ik ben zorgvuldig omgegaan met die teksten. Ook was er soms de suggestie dat sommige personen na verloop van tijd hun ervaringen gingen herinterpreteren, hetgeen overigens een normaal menselijk verschijnsel is. Nadat men allerlei dingen heeft meegemaakt, gaat men daar opnieuw over nadenken. Men ziet nieuwe dingen en hoort dingen van anderen; het geheugen is dan een kneedbaar, niet-mechanisch, niet-wetenschappelijk geheel. (...) Ik had geen toegang tot individuele verklaringen, wilde die ook niet hebben en heb die ook nooit gehad. Ik wilde geen bemoeienis hebben met wat ik hoopte dat een onberispelijk en objectief proces zou zijn. Ik heb drie voorbeelden gegeven van situaties waarin ik stukken van individuele verklaringen voorgelegd heb gekregen. Daar had ik niet om gevraagd. Ik vroeg om antwoorden op prangende vragen. Als onderdelen van die antwoorden kwamen er stukken van individuele verklaringen.

(...) De heer Kreemers zal niet om een individuele verklaring hebben gevraagd. Hij zal hebben gevraagd: hoe zat dat en dat en hoe is er met gewonden omgegaan? De generaal Van der Wind had het ook anders kunnen aanpakken, door te zeggen: ik vat de verklaringen samen, anoniem, ten behoeve van de voorlichting van Defensie.

Bij verschillende Dutchbat-militairen die tijdens de debriefing hun verhaal hebben verteld, ontstaat ontevredenheid bij lezing van het Debriefingsrapport omdat zij hun verhaal hierin niet of onvoldoende terugvinden. Deels is dit terug te voeren op de afspraak dat een bepaalde gebeurtenis pas in het Debriefingsrapport wordt opgenomen indien minstens twee betrokkenen hiervan melding maken. Wanneer sprake is van tegenstrijdige verklaringen, wordt de betreffende gebeurtenis niet vermeld.

De heer **Van Baal**: (...) Dat heeft er ook toe geleid dat een groot aantal mensen die een verklaring hadden afgelegd met wezenlijke details, in het debriefingsrapport hun details niet meer terugvonden. Zij waren daar terecht zeer gepikeerd over. In die benaderingswijze hebben wij ons niet gerealiseerd dat dit wel eens het gevolg zou kunnen zijn.

Generaal van der Wind ontkent in zijn verhoor overigens dat deze afspraak is gemaakt, maar erkent wel dat een waarneming pas in zijn rapport is opgenomen na bevestiging hiervan door anderen. Ook heeft hij achteraf spijt dat hij deze werkwijze niet in zijn inleiding van het rapport heeft vermeld.

De heer **Van der Wind**: [Waarom heeft u besloten, tegenstrijdige verklaringen niet in uw rapport op te nemen?] Dat is niet zo, mevrouw, ik heb niet besloten om tegenstrijdige verklaringen niet op te nemen! Het gaat om een gigantische hoeveelheid verklaringen: er

zijn 460 mannen en vrouwen gehoord, zodat wij duizenden bladzijden verklaringen hadden, met tienduizenden feiten. Die moet je op een bepaalde manier rangschikken. Ik had gekozen voor deze systematiek: als je feiten opneemt in je rapport, moet je steunbewijzen hebben. Dus iemand anders moet het ook hebben gezien, of je moet een omstandigheid hebben waardoor dat wordt bevestigd. Zo heb ik gewerkt. Dan kan het dus gebeuren dat een feit maar door één man is gezien en door twintig anderen niet. Dan ga je wegen, hoe je daarmee omgaat. Niet voor niets heb ik de regel ingesteld dat één feit nog niet direct een feit is, omdat de meeste van al die waarnemingen gedaan waren in extreem moeilijke omstandigheden. Het is bekend dat je je bij waarnemingen in dat soort omstandigheden later niet meer precies herinnert, wat de objectieve werkelijkheid was. Die complicatie was er dus. Die check had ik ingebouwd.

(...) Mevrouw, als ik ergens spijt van heb, is het daarvan. Als ik in mijn inleiding gewoon had geschreven wat mijn werkwijze was geweest, was dat misschien van meet af aan voor een hoop mensen duidelijk geweest. Ik denk dat ik daarin tekort ben geschoten. Ik had dat gewoon in mijn inleiding moeten opnemen. Wij hebben daar zo ontzettend onder druk gewerkt! De opluchting was zo groot toen het rapport uitkwam! Misschien ben ik daarin tekort geschoten. Dat wil ik best accepteren.

Overigens heeft de door Van der Wind gekozen benaderingswijze geen gevolgen voor de informatie aan het Joegoslavië-Tribunaal. Alle afzonderlijke aanwijzingen voor oorlogsmisdaden worden aan het tribunaal doorgegeven.

Toenmalig luitenant Van Duijn is van mening dat zijn vondst van identiteitspapieren van weggevoerde mannen niet juist in het rapport is opgenomen. De passage in het Debriefingsrapport die mede is gebaseerd op het debriefingsgesprek met Van Duijn, luidt als volgt:

«5.21. De mannen in de weerbare leeftijd werden gescheiden van de vrouwen, kinderen en ouderen. Zij werden voor ondervraging naar een huis tegenover de *compound* afgevoerd of in een greppel langs de weg opgesteld en daarna separaat afgevoerd. Zij moesten hun persoonlijke eigendommen achterlaten. Deze werden op een hoop gegooid en verbrand. De transporten met mannelijke vluchtelingen mochten niet van Dutchbat-begeleiding worden voorzien, dan wel werd de begeleiding gedurende het transport onmogelijk gemaakt door inbeslagname van de escorterende VN-voertuigen.»¹⁵⁴

In plaats van «identiteitspapieren» wordt het minder beladen begrip «persoonlijke eigendommen» gebruikt. Door het gebruik van dit begrip denkt men een jaar later op Defensie met een nieuw feit te worden geconfronteerd, wanneer Van Duijn opnieuw vertelt over zijn vondst van identiteitspapieren. De directie Voorlichting van Defensie verzoekt hem daarom niet met de media hierover te praten tot duidelijkheid is verkregen over zijn verhaal.

De heer **Van Duijn**: Ja, het verhaal is in ieder geval niet vermeld in het grote debriefingsverslag van generaal Van der Wind. Er staat puur en alleen in dat de mannen persoonlijke eigendommen moesten afgeven. Er wordt niet gesproken over paspoorten.

(...) Ik heb daarover met hem [generaal van der Wind] gesproken Een jaar na de val van de enclave werd ik gebeld door Defensievoorlichting met de vraag om mee te werken aan een aantal NOS-journaals die een jaar na dato aan de val van Srebrenica zouden worden gewijd. (...) In een voorgesprek met Defensievoorlichting daarover kwam toen ook de vraag aan bod wanneer ik voor het eerst het idee had dat het fout zou gaan met de mannen. Ik vertelde toen dat dit de vondst van de paspoorten was. Daarop reageerde de desbetreffende ambtenaar van Defensievoorlichting met de opmerking dat hij dat verhaal van de paspoorten niet kende en dat hij mij hierover nog zou terugbellen, aangezien hij niet vond dat dit naar buiten mocht komen. Ik werd na een half uurtje teruggebeld waarbij mij werd gezegd dat het niet verstandig was om mee te werken aan het NOS-journaal, aangezien dat te veel heisa zou losmaken en dat dit niet goed zou zijn voor het bataljon en

¹⁵⁴ «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 60.

de minister. Ik heb toen gezegd: jullie bellen mij op om op het NOS-journaal te komen, ik zit er niet op te wachten, dus ik zal niet naar de pers toegaan.

Tijdens zijn verhoor geeft Van der Wind aan waarom hij in de betreffende passage in het Debriefingsrapport niet verwijst naar gevonden identiteitspapieren of paspoorten.

De heer **Van der Wind**: (...) In juli 1996 ben ik bij de minister geroepen, wiens stemming zorgelijk was, wat ik merkte aan zijn opmerkingen. Hij zei: ik heb hier een actiepuntenlijstje, waaronder punten die voor mij van buitengewoon groot belang waren. De minister toonde mij een verklaring dat een luitenant zou hebben gezegd dat er bij het Witte huis behalve persoonlijke eigendommen ook paspoorten zouden zijn verbrand, wat een aanwijzing zou zijn voor een op handen zijnde moordpartij. Toen de minister dat tegen mij zei, herinnerde ik mij dat onmiddellijk. Ik wist namelijk nog dat we in Assen daarover ruim hadden gesproken. De minister vroeg mij dat uit te zoeken en hem daarover te rapporteren. Ik ben mijn stukken gaan opzoeken, waarbij mij bleek dat er ongeveer 20 verklaringen waren waarin staat dat inderdaad was gezien dat daar een hoop kleren en bagage lag. Die omschrijvingen waren vrijwel identiek. Er was maar één verklaring van een mijnheer die ook paspoorten had gezien. In de redactie hebben we er uitgebreid over gesproken of het woord «paspoorten» wel of niet moest worden opgenomen. Toen heb ik de volgende passage opgenomen: [paragraaf 5.21]. Ik heb besloten, de elementen die oorspronkelijk separaat in de tekst waren verspreid, bij elkaar te brengen. Toen dacht ik: je hoeft geen schriftgeleerde te zijn om te begrijpen, wat hier aan de hand is. Bovendien had ik een paar bladzijden daarvoor die beschrijvingen van de echte moordpartijen al gegeven. Wat voegt de vermelding van die paspoorten in essentie dan toe aan het feit dat iedereen op dat moment wist dat er gewoon werd vermoord? Hier gaat het om een aanwijzing dat het zou gebeuren.

(...) Bij ons had hij [luitenant Van Duijn] gezegd: een grote stapel persoonlijke bezittingen, waaronder paspoorten. Ik dacht dat hij bij ons niet zo stellig was als u nu zegt, maar het zou kunnen. Ik moet voorzichtig zijn. Daarom hebben wij nu juist gekeken naar die andere verklaringen daaromtrent, die ook duidelijk waren. Als dat dan zo'n grote stapel was geweest, waarom hadden de anderen die dan niet gezien? Dan krijg je dit soort discussies. (...) Ik bleef echter twijfel houden aan de verklaring die de heer Van Duijn bij mij in eerste instantie aflegde over het vinden van die paspoorten. Want de anderen, die daar op of omstreeks dezelfde tijd gewoon aanwezig waren en dat dus ook allemaal hebben gezien, hadden daarover niets te melden. Dan wordt het toch lastig. Maar duidelijk was, wat de bedoeling was: men wist wat daar gebeurde. Dat heb ik zo opgeschreven, in samenhang met de executies die ik had opgeschreven. Het was evident in de enclave dat de Duchtbat-militairen ruim wisten dat er zou worden vermoord, en dat er werd vermoord.

Op verzoek van minister Voorhoeve spreekt Van der Wind met luitenant Van Duijn om diens debriefingsverklaring te bespreken.

De heer **Van Duijn**: Na een dag kreeg ik een fax van generaal Van der Wind waarin hij mij verzoekt om bij hem in Den Haag op kantoor te verschijnen voor een gesprek. In de fax staat letterlijk: het onderwerp is u bekend. Ik moest eerst even in mijn gedachten graven wie generaal Van der Wind ook alweer was. Ik ben toen die dag naar hem toe gegaan. Wij hebben daar ook gesproken over de paspoorten. Tijdens dat gesprek heeft hij geen aantekeningen gemaakt. Wij hebben onder meer gesproken over de vragen die Defensie-voorlichting mij eerder heeft gesteld. In de tussentijd had ik wel mijn eigen verslag erop nagelezen en voor de eerste keer ook het verslag van generaal Van der Wind. Toen constateerde ik dat «paspoorten» in mijn verslag, «persoonlijke eigendommen» in het grote debriefingsverslag waren geworden, waarbij ik concludeerde dat daarover wel de heisa zal zijn ontstaan. Generaal Van der Wind heeft mij toen ook gevraagd of ik verder nog iets wilde verklaren. Ik heb toen gezegd daar geen behoefte aan te hebben en dat ik over dit onderwerp ben gebeld en dat daarom mijn aandacht er alsnog op werd gevestigd. Hij zei toen ook tegen mij: het is niet verstandig dat je er nu mee naar buiten komt; het zou niet goed zijn voor het bataljon, het zou niet goed zijn voor de landmachttop en het zou niet goed zijn voor de minister; ik kan je natuurlijk geen spreekverbod opleggen

maar het zou niet verstandig zijn om dat te doen. Kort en goed werd er eigenlijk ook gezegd: jij wilt ook verder in dit bedrijf, dus het is niet slim om dit te doen.

Ook Van der Wind geeft tegenover de commissie zijn weergave van het gesprek met Van Duijn.

(...) De uitleg die ik net heb gegeven, heb ik ook aan de minister ook gegeven, die onder zware druk stond. Er waren geruchten dat hij zou moeten aftreden. De minister heeft toen gezegd, dit te begrijpen, zonder te zeggen dat hij het ermee eens of oneens was. Hij zei dat ik luitenant Van Duijn bij mij moest roepen om dezelfde uitleg te geven. Dat vond ik een goed idee, dus dat heb ik gedaan. Op 12 juli is luitenant Van Duijn bij mij gekomen, waarbij ik hem het verhaal heb uitgelegd. Maar wat gebeurde er tot mijn verbazing? Hij begon plotseling een heel aanvullend verhaal te vertellen, niet alleen dat hij die paspoorten had gevonden, maar ook nog dat hij naar aanleiding van die vondst de opstroom van het bataljon had gebeld, melding gemaakt had van dit feit en had geprobeerd, extra assistentie te krijgen bij het afvoeren van die groep. Zoals bekend, is die afvoer wel geprobeerd, maar het mislukt. Toen dacht ik: wacht even, ik ben net bij de minister geweest, ik weet wat er allemaal speelt op het Plein, dit is nieuwe informatie, dat kan ik niet zomaar op mijn bureau laten liggen, dat moet dezelfde dag nog bij de minister liggen.

(...) Ik had maar één zorg: de minister moet worden geïnformeerd. Op grond van de nieuwe gegevens had de minister besluiten moeten nemen, en dan had hij eventueel naar de pers moeten gaan. Ik had maar één doel: de minister moet worden geïnformeerd! Misschien zou hij diezelfde dag, of later, wel aftreden.

(...) Ik heb hem [luitenant Van Duijn] sterk afgeraden om naar de pers te gaan, omdat ik wilde dat de minister eerst zou worden geïnformeerd.

(...) Want als we die aanvullende verklaring in 1995 hadden gehad, hadden we er misschien nog wat aan kunnen doen, om uit te zoeken wat daar was gebeurd. Dat kon je in 1996 niet meer doen. Dat was de enige reden dat ik die jongen heb afgeraden, naar de pers te gaan. Dat zal ik hem wel duidelijk verteld hebben. Ik heb hem erbij gezegd dat hij desondanks naar de pers kon gaan, wat hij een week later ook heeft gedaan. Ik heb hem dat verteld, dat klopt. De woorden die in deze zaal zijn gesproken, daaraan heb ik geen herinnering. Ik zal ongetwijfeld stellig zijn geweest.

Minister Voorhoeve gaat tijdens zijn verhoor eveneens in op deze kwestie, waarbij hij enige kritiek uit op de wijze waarop Van der Wind dit onderwerp heeft vermeld in het Debriefingsrapport.

De heer **Voorhoeve**: (...) Ik heb gevraagd om uit te zoeken hoe dit precies zat omdat datgene wat de heer Van Duijn meldde, zo niet in het debriefingsrapport stond. Het stond er korter weergegeven, namelijk dat er een stapel persoonlijke eigendommen was. Wat Van Duijn nu meldde, was dat het mede om paspoorten ging. Dat woord «paspoorten» stond niet in het debriefingsrapport. (...) De generaal Van der Wind heeft die oorspronkelijke verklaring kunnen zien en dat was een reden om nog eens met de heer Van Duijn te praten, in de zin van: heb je dat wel met voldoende nadruk aan ons gemeld? Er is tussen de heer Van Duijn en mij geen communicatie geweest.

Mij ging het om de vraag: wat is er nu in feite gebeurd? Over dit punt is hier, tijdens de verhoren, gezegd [door Van der Wind]: wij hadden twintig verklaringen waaruit bleek dat het om persoonlijke eigendommen ging, en één verklaring waarin paspoorten werden vermeld; daarom konden wij het woord «paspoorten» niet opnemen. Ik denk dat iedereen die een rapport maakt, hiervoor een eenvoudige redactionele oplossing kan vinden, namelijk: stapels persoonlijke eigendommen, waaronder paspoorten. Eventueel kan men in een voetnoot vermelden: er is ook één melding dat het om paspoorten ging.

(...) De instructie om hierover niet met journalisten te spreken, is in elk geval nooit door de politieke leiding gegeven. Integendeel, toen David Rohde zich bij ons op Defensie meldde (...) met het verzoek om bepaalde mensen te spreken, hebben wij hem met onder andere de heer Van Duijn in contact gebracht. Hij zal ook met de luitenant Rutten hebben gesproken omdat die de meest verontrustende meldingen had.

Zoals Van Duijn ook tegenover de commissie verklaart, heeft hij enkele maanden na bovenbeschreven affaire zijn verhaal op verzoek van Defensie verteld aan de Amerikaanse journalist David Rohde.¹⁵⁵

(...) Aan het eind van 1996 werd ik door de personeelsofficier uit Assen – ik was toen werkzaam in Schaarsbergen – gebeld met de mededeling dat een Amerikaanse journalist een boek ging schrijven over Srebrenica en dat Defensievoorlichting mij verzocht om alle medewerking te verlenen. Ik heb daarover toen contact gehad met Defensievoorlichting met de vraag of het wel verstandig zou zijn, aangezien het een half jaar eerder nog niet verstandig werd geacht om alle openheid te betrachten en alle medewerking te verlenen. Er is mij toen gezegd dat niets in de weg stond om alle openheid en medewerking te verlenen. Ik was er wel over verbaasd maar heb toen wel besloten om mijn medewerking te verlenen. De desbetreffende journalist heeft mij gebeld en heeft medio 1997 een boek uitgebracht waarin ook het verhaal over de paspoorten naar voren komt. Toen heeft NOVA verzocht om een interview, dat ook door Defensievoorlichting is geautoriseerd en begeleid. Het was wat betreft Defensievoorlichting helemaal geen probleem om het naar buiten te brengen. Pas op het moment dat het naar buiten gebracht werd, zijn er Kamervragen over gesteld door de heer Hoekema.

De kwestie van de verklaringen van Van Duijn tijdens de debriefing komt in april 1997 in de publiciteit. Naar aanleiding van een uitzending van NOVA¹⁵⁶ stellen de Kamerleden Hoekema en Valk schriftelijke vragen aan de minister van Defensie. Minister Voorhoeve gaat in zijn antwoorden van 20 mei 1997 uitgebreid in op hetgeen Van Duijn tijdens zijn debriefing heeft verteld en wat daarvan in het rapport is terechtgekomen.

«Niet in het debriefingsrapport verwerkt is dat luitenant Van Duijn op 13 juli, zeer bezorgd over het lot van de Moslimmannen die waren afgezonderd in een huis nabij het VN-kampement, de «operations room» van het bataljon heeft verzocht om begeleiding van de bussen waarmee deze mannen werden afgevoerd. Dat het verzoek van luitenant Van Duijn om begeleiding van de bussen niet in het debriefingsrapport is vermeld, vindt zijn oorzaak in het feit dat het niet voorkomt in het door luitenant Van Duijn ondertekende schriftelijke verslag van zijn bij de debriefing gedane uitspraken. Desgevraagd heeft luitenant Van Duijn recentelijk verklaard dat hij dit verzoek om begeleiding op 12 en 13 september 1995 wel mondeling heeft meegedeeld, maar tegenover de debriefers niet heeft opgemerkt dat deze mededeling niet in het gespreksverslag terecht was gekomen.»¹⁵⁷

Voorts geeft Voorhoeve in zijn antwoorden op de Kamervragen aan wat de reden was om Van Duijn te ontraden uitspraken te doen in de media.

«Tijdens een oriënterend gesprek met een medewerker van de directie voorlichting ontstond de indruk dat luitenant Van Duijn over aanvullende informatie beschikte die niet in het debriefingsrapport zou staan. Om hierover opheldering te verkrijgen, werd een gesprek tussen de rapporteur van het debriefingsrapport, brigade-generaal mr. O. van der Wind, en luitenant Van Duijn noodzakelijk geacht. In afwachting van dit gesprek en van de evaluatie ervan binnen Defensie is luitenant Van Duijn ontraden uitspraken in de media te doen. Overigens had luitenant Van Duijn al eerder aan HP/De Tijd verteld wat hij tijdens de val van Srebrenica had waargenomen; het desbetreffende artikel is op 12 juli 1996 in dit weekblad verschenen.»¹⁵⁸

Overigens laat Voorhoeve bij zijn antwoorden in het midden of hij vindt dat de verklaring van Van Duijn over het vinden van paspoorten juist in het Debriefingsrapport is terechtgekomen. Volgens Voorhoeve was «de strekking van zijn bevindingen» verwerkt in het Debriefingsrapport.¹⁵⁹

¹⁵⁵ D. Rohde, «Endgame. The betrayal and fall of Srebrenica, Europe's worst massacre since World War II», 1997

¹⁵⁶ NOVA, 23 april 1997.

¹⁵⁷ TK 1996–1997, Aanhangsel Handelingen 1220.

¹⁵⁸ TK 1996–1997, Aanhangsel Handelingen 1220.

¹⁵⁹ TK 1996–1997, Aanhangsel Handelingen 1220.

Luitenant Rutten uit tegenover de commissie eveneens zijn ontevredenheid over de wijze waarop zijn verhaal is verwerkt in het Debriefingsrapport.

De heer **Rutten**: (...) De weergave die uiteindelijk tot stand komt in het debriefingsrapport, vind ik ronduit teleurstellend. Als je ziet wat daar wordt verteld.... Dat ze je hele verhaal niet opnemen, daarvoor kan ik alleen maar begrip opbrengen, maar
(...) Focussen wij op het symbool van deze hele affaire, het fotorolletje, dan wijs ik erop dat ze van twee gebeurtenissen – ik doel op de waarneming van de adjudant Oosterveen en de waarneming van mij; ik heb duidelijk uitgelegd dat het om twee verschillende locaties ging, met de kaart erbij – één melding maken, en dan ook nog met de verkeerde datum. Verder vind je niets terug van de melding dat paspoorten en andere legitimatiepapieren voor het witte huis lagen. In dat verband wordt een andere term gebruikt, «persoonlijke documenten» of iets dergelijks. Op die manier haal je de belangrijkste lading uit zo'n verslag. Je geeft niet goed aan wat er is meegemaakt, welke emoties er zijn geweest, wat de beleving van de mensen is geweest. Als je als lid van het bataljon die zaken niet terugvindt, wordt er geen recht gedaan aan datgene wat je zelf hebt meegemaakt. Veel collega's hebben dit onderschreven.

De ministerraad bespreekt de inhoud van het rapport en een concept van de begeleidende brief aan de Kamer op 20 en 27 oktober 1995. Op 20 oktober 1995 wordt verzocht om uitstel van de bespreking, omdat nog niet iedereen in staat is geweest om het Debriefingsrapport te lezen. Ook wordt gesteld dat het rapport in zijn huidige vorm kwetsbaar is, mede gelet op een aantal leemtes en formuleringen. Om deze reden wordt verzocht om uitstel van behandeling in de ministerraad. Anderzijds wordt ook aangedrongen op bespreking in deze ministerraad. Door aanhouding van de bespreking zou onbedoeld de suggestie worden gewekt dat er over het Debriefingsrapport ernstig verschil van mening bestaat binnen het kabinet, wat, vanwege de grote internationale belangstelling voor het rapport, zeer schadelijk zou zijn voor het aanzien van Nederland. Verder wordt aangevoerd dat voor 23 oktober 1995 reeds een persconferentie staat gepland over het rapport. Uiteindelijk besluit de raad de behandeling aan te houden tot de volgende vergadering. Wel vindt diezelfde middag en marge van de raad overleg plaats tussen de betrokken bewindspersonen.¹⁶⁰ Mede naar aanleiding van de kritiek van met name minister Van Mierlo¹⁶¹ wordt de begeleidende brief van minister Voorhoeve aan de Kamer voorafgaande aan de ministerraad van 27 oktober 1995 verder uitgebreid.

De ministerraad wijdt op 27 oktober 1995 een uitgebreide bespreking aan het Debriefingsrapport en de begeleidende brief van de minister van Defensie.¹⁶² De nu voorliggende brief wordt beschouwd als een duidelijke verbetering ten opzichte van de eerdere versie. Ook wordt gesteld dat de brief nog enige lacunes bevat. Zo wordt niet duidelijk waarom er geen debriefing heeft plaatsgevonden van het betrokken personeel bij de Haagse staven. Het handelen van Dutchbat is in belangrijke mate bepaald door signalen vanuit het DCBC en het crisiscentrum van de KL. Niet vergeten mag worden dat ook het kabinet de nodige beslissingen heeft genomen met betrekking tot het handelen van Dutchbat. In dit verband wordt onder andere gerefereerd aan de ministerraad van 11 juli 1995 op het Ministerie van Defensie. Voorts wordt de machteloze positie van Dutchbat benadrukt. De paragraaf over de medewerking van Dutchbat aan de evacuatie van de vluchtelingen in Potocari wordt beschouwd als de meest kwetsbare passage in het Debriefingsrapport. Dit is het enige moment geweest waarop de Nederlandse VN-militairen daadwerkelijk enige keuze hadden. Deze paragraaf luidt als volgt:

¹⁶⁰ Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 20 oktober 1995.

¹⁶¹ Memorandum van DPV aan de minister van Buitenlandse Zaken, 12 oktober 1995; memorandum van DPV aan de minister van Buitenlandse Zaken, 26 oktober 1995.

¹⁶² Geobjectiveerde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 27 oktober 1995.

«3.69. Het bataljon wordt verrast door de snelheid waarmee de BSA de evacuatie van de vluchtelingen start. Onverwacht snel blijkt de BSA over grote aantallen bussen en vrachtwagens te beschikken. Mladic negeert protesten van de bataljonscommandant. De opdracht van UNPROFOR aan Dutchbat is om de vluchtelingen zo goed mogelijk te beschermen en maximale steun te geven om de bevolking naar veiliger oorden te brengen. Om excessen bij het transport te voorkomen besluit de commandant mee te werken aan de evacuatie. Als de eerste bussen aankomen, bestormen een groot aantal vluchtelingen deze om zo snel mogelijk in te stappen. Dutchbat-militairen vormen vervolgens een afzetting naar de bussen.»¹⁶³

In de ministerraad wordt uitgebreid gereageerd op de verschillende opmerkingen. Wat betreft het optreden van Dutchbat wordt gesteld dat Dutchbat wellicht bij het scheiden van de mannen en de vrouwen door de Bosnische Serviërs harder had kunnen optreden. Zodra werd vernomen van de scheiding tussen mannen en vrouwen, is direct de bataljonscommandant geïnstrueerd dat hieraan onder geen beding mocht worden meegewerkt. Er kan niet worden beoordeeld of de Nederlandse militairen bij hun verzet tegen de gedwongen evacuatie van de bevolking en de vluchtelingen tot het uiterste zijn gegaan. Het Debriefingsrapport bevat kwetsbare punten. In de brief wordt uitgebreid ingegaan op die punten. Voorkomen moet worden dat de Tweede Kamer overgaat tot het instellen van een parlementair onderzoek, dan wel het houden van openbare hoorzittingen. Een dergelijk onderzoek zou het functioneren van de KL bemoeilijken, zonder wezenlijk nieuwe informatie op te leveren. De leden van de raad worden daarom verzocht om in hun contacten met de regeringsfracties aan te dringen op terughoudendheid. Verder onderzoek zou namelijk leiden tot nog meer schade voor het aanzien van Nederland en demotivatie bij de krijgsmacht.¹⁶⁴

Het Debriefingsrapport wordt samen met een uitgebreide brief met aanvullende informatie op 30 oktober 1995 door minister Voorhoeve aan de Tweede Kamer gezonden.¹⁶⁵

De heer **Van Baal**: (...) Volgens het NIOD-rapport wordt de kwaliteit van het debriefingsrapport bepaald door de brief aan de Tweede Kamer van 32 kantjes. Als u die brief analyseert, is er zegge en schrijve één bijlage bij waarin nieuwe informatie naar voren komt die mogelijk te maken heeft met de situatie in de enclave. Alle andere informatie betreft een politieke analyse, de opzet van het rapport, het antwoord op tussentijds gestelde vragen, terugkomen op eerdere gesprekken, reacties op vragen in het overleg van september en oktober. Het NIOD gaat in de fout door het debriefingsrapport te kwalificeren door te zeggen dat er een nota van 32 bladzijden voor nodig was. Dat is een niet steekhoudend argument.

Na de beantwoording door de minister van een lange reeks schriftelijke vragen van de vaste commissie voor Defensie¹⁶⁶ en een (besloten) hoorzitting van de vaste commissie voor Defensie met vier Nederlandse VN-officieren¹⁶⁷ voert de Tweede Kamer op 19 december 1995 een plenair debat. In dit debat geven de woordvoerders over het algemeen een positief oordeel over het Debriefingsrapport en de aanvullende informatievoorziening door de minister van Defensie.¹⁶⁸

Volgens het NIOD was de debriefing «vanaf het begin gedoemd te mislukken. (...) De hoofdoorzaak lag in het feit dat minister Voorhoeve niet in staat was van het bastion Koninklijke Landmacht gedaan te krijgen wat ervan verwacht werd: een breed opgezet onderzoek waarbij de onderste

¹⁶³ Paragraaf 3.69, «Rapport gebaseerd op de debriefing Srebrenica», bijlage bij TK 1995–1996, 22 181, nr. 128, p. 42.

¹⁶⁴ Geobjectiverde samenvatting van de notulen van de ministerraad d.d. 27 oktober 1995.

¹⁶⁵ TK 1995–1996, 22 181, nr. 128.

¹⁶⁶ TK 1995–1996, 22 181, nrs. 133 en 134.

¹⁶⁷ Van deze besloten hoorzitting is geen verslag gemaakt.

¹⁶⁸ TK 1995–1996, Handelingen 40. Voor een oordeel over dit debat, zie: Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, pp. 17–19 en p. 49; TCBU, «Vertrekpunt Den Haag», TK 1999–2000, 26 454, nrs. 7–8, pp. 209–211; NIOD, «Srebrenica», pp. 2996–2997.

steen boven zou komen. Hij stuitte in andere woorden vanaf het begin op het onvermogen en de onwil bij de KL-top om zich te schikken naar politieke doelen.»¹⁶⁹ De directeur Algemene Beleidszaken van Defensie, de Winter, heeft tegen het NIOD verklaard dat hij van mening is «dat de Koninklijke Landmacht een aantal zaken bewust had onderbelicht of weggedrukt, zoals het leiderschap van Karremans, de medische kwestie en de scheiding van mannen en vrouwen.»¹⁷⁰ Tegenover de commissie geeft De Winter aan wat de redenen hiervoor volgens hem was.

De heer **De Winter**: Dat was natuurlijk om de reputatie van de landmacht hoog te houden. Nogmaals, wanneer je een organisatie de opdracht geeft om zichzelf te onderzoeken, kun je verwachten dat niet de meest ongunstige zaken centraal worden gesteld. Men heeft een gunstig beeld van het opereren van Dutchbat willen geven en dat is ook gebeurd in het debriefingsrapport. Zo simpel is het.

De minister van Defensie meldt de Tweede Kamer op 9 juli 2002 dat in een overleg op 27 juni 2002 tussen de directeur van het NIOD, professor Blom, en medewerkers van het onderzoeksbureau BMC is «komen vast te staan dat de passages in het NIOD-rapport (over onwil) slaan op de met naam genoemde personen van de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Marechaussee die een rol hebben gespeeld bij de gebeurtenissen rondom de debriefings in Zagreb en Assen».¹⁷¹ Ook tijdens zijn verhoor geeft professor Blom aan dat de gang van zaken rondom de debriefing voor het NIOD een voorbeeld is van het «bewust» nemen van besluiten die de informatievoorziening aan de minister beperken.

De heer **Blom**: Omdat men daarover heeft nagedacht. Wij proberen een analyse te geven van de manier waarop de betrokken partijen die in de debriefing een rol hebben gespeeld met elkaar hebben gesproken. Men neemt de heel duidelijke beslissing om de marechaussee erbij te betrekken. Dat doe je niet onbewust. Je kiest ervoor, de marechaussee erbij te betrekken. Vervolgens heeft de marechaussee een probleem. Zij werkt met opsporingsambtenaren die lijnen hebben met het OM. Ze zitten vaak in de sfeer van de strafrechtelijke vervolging. Tijdens dat proces bedenkt men – en dat is bewust – dat in een debriefing waarin je vertrouwelijk mensen de gelegenheid wil geven om de zaak van zich af te praten (er zit een psychologisch element in de debriefing, waarbij je zo openhartig mogelijk met de mensen wilt spreken over wat ze gezien en ervaren hebben) een daarbij aanwezige opsporingsambtenaar remmend kan werken. Dus spreek je af, je hebt er dus over nagedacht; je doet het dus bewust, dat dit opsporingselement geen rol zal spelen en dat op het moment waarop dat aan de orde komt óf de betrokkene zich zal terugtrekken, óf de opsporingsambtenaar erop zal wijzen dat er met betrokkene iets aan de hand is en hem vraagt of hij daar wel mee verder wil gaan. Daar is dus over nagedacht. De debriefing pakte onbevredigend uit, mede door een cumulatie van besluiten die ertoe leidden dat er een beperkende fuik in het gehele proces zat. Toch zijn dit dingen waarover men heeft nagedacht. Men heeft misschien niet in alle gevallen heel nadrukkelijk de effecten daarvan gezien. De heer Van der Wind heeft in een interview, en ik meen ook hier, gezegd dat als hij te kritisch zou zijn, moeilijkheden zou krijgen met zijn eigen organisatie. Aan de andere kant begreep hij dat er veel informatie moest komen. Nogmaals, hier is over nagedacht. Men heeft een keuze gemaakt en ik vind dat begrijpelijk. Het gebeurt vaker dat zo'n cumulatie van elementen een rol speelt. Het element, en dat zou de goede wil zijn geweest waaraan het nu juist ontbrak, om de minister in de eerste plaats te informeren heeft niet geprevaleerd in alle gevallen bij die beslissingen. Andere elementen hebben de doorslag gegeven. Je kunt dat op veel andere plaatsen zien.

5.5 Onderzoek naar de informatievoorziening

In de zomer van 1998 komt Defensie opnieuw onder vuur te liggen van de media vanwege de gebrekkige informatievoorziening over gebeurtenissen rondom de val van Srebrenica. De net aangetreden minister van Defensie,

¹⁶⁹ NIOD, «Srebrenica», p. 2998.

¹⁷⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 2994.

¹⁷¹ TK 2001–2002, 26 122, nr. 38, p. 2.

De Grave, besluit tot een onderzoek, dat hij laat uitvoeren door Van Kemenade. In deze paragraaf wordt achtereenvolgens ingegaan op dit onderzoek, de kritiek daarop van het NIOD en een reactie van Van Kemenade op deze kritiek.

5.5.1 *Het onderzoek door Van Kemenade*

De Grave wordt als minister direct geconfronteerd met twijfels omtrent de juistheid van de informatievoorziening.

De heer **De Grave**: Het kwam een paar dagen na mijn aantreden als minister voort uit nieuwe berichten in de media, vooral in het televisieprogramma NOVA. Dat waren, in mijn eigen woorden gezegd, nieuwe onthullingen over informatie die nog niet bekend was gesteld aan de Tweede Kamer. Het waren de zoveelsten in een reeks die daarvoor had plaatsgevonden. Dat bracht mij ertoe om te zeggen: dat kan zo niet blijven doorgaan. Daardoor werd namelijk elke keer weer twijfel opgeroepen over de juistheid van de informatieverstrekking door de minister aan het parlement. Dat betreft natuurlijk een van de grondregels van het functioneren van onze democratie. Daarmee werd ook voortdurend twijfel geuit over het functioneren van het departement. Als nieuw aangetreden minister vond ik dat dat zo niet verder kon en dat er helderheid moest komen over de vraag: is er nu wel of niet sprake van een juiste informatieverstrekking door het departement aan de minister en daardoor door de minister aan het parlement?

Tijdens een vergadering met zijn voornaamste adviseurs, op 11 augustus 1998, wijst de nieuwe minister van Defensie, De Grave, het advies van de secretaris-generaal, de heer Barth, af om zich neer te leggen bij een parlementair onderzoek. Dit advies is de uitkomst van een ter voorbereiding op de bespreking met de minister gehouden bijeenkomst van de betrokken ambtenaren, waarna besloten is dat alleen de secretaris-generaal tijdens de vergadering met de minister het woord zal voeren.¹⁷²

De heer **Barth**: Ja. Wat dat parlementair onderzoek betreft, kan ik mij de discussie niet goed meer herinneren en al helemaal niet met de nuancering die vanochtend is aangebracht. Ik weet wel welk standpunt ik toen had: ik wilde dat dit naar buiten werd gebracht. U kunt zich, na alles wat ik heb gezegd, voorstellen wat de redenen daarvoor waren. Als u mij vraagt of ik voor een enquête was, zeg ik: dat weet ik niet meer precies.

De heer **De Grave**: Er lagen in mijn herinnering twee lijnen van een mogelijke reactie. De ene was, als ik het zo mag zeggen, de klassieke: gaat u op dit incident in door middel van een brief aan de Kamer, reageer daarop en geef aan waarom naar uw mening hier geen sprake is van onjuiste informatie of een nieuw feit. Er waren ook een aantal mensen bij dat gesprek die zeiden: is dat nou wel toereikend, gelet op alles wat er gebeurd is, is dit niet het moment om naar een verdergaande stap te gaan? Ik heb uiteindelijk besloten, want het blijft uiteindelijk altijd de verantwoordelijkheid van een minister, dat het ontoereikend zou zijn om weer op dat ene incident te reageren en dat nu echt het moment aangebroken was om helderheid te krijgen over deze heel fundamentele vraag: is de informatieverstrekking aan de politieke leiding van Defensie adequaat geweest? [het idee om een parlementair onderzoek uit te lokken. Is ook dat u ter ore gekomen en onderdeel geweest van de beraadslagingen?] Niet dat het mij bijstaat. Dat zou mij overigens ook hebben verbaasd, omdat een parlementair onderzoek een zaak van het parlement is. Hier betrof het de bestuurlijke verantwoordelijkheid van de minister, die geconfronteerd werd met indringende twijfels en een publieke discussie over de betrouwbaarheid van de informatieverstrekking aan de politieke leiding van het departement. Het lijkt mij dan echt wel primair een verantwoordelijkheid van de minister om daar onderzoek naar te doen. Dat kun je toch niet op het bordje van het parlement leggen. Het parlement controleert de minister. Je kunt, geloof ik, niet het parlement vragen om het werk te doen dat de minister moet doen.

¹⁷² B. Kreemers, «De achterkant van de maan», p. 162.

De minister besluit, na overleg met zijn collega Korthals van Justitie, dat een onafhankelijk persoon een onderzoek zal moeten doen naar mogelijke obstructie van de informatievoorziening op het ministerie rondom de val van Srebrenica. Nog tijdens de vergadering met zijn adviseurs meldt De Grave dat hij hiervoor de heer De Ruiter, voormalig minister van Justitie en van Defensie, heeft gevraagd. Niemand van de aanwezigen wijst de minister tijdens die vergadering op de eerdere betrokkenheid van De Ruiter bij de debriefing in Assen.

De heer **Kreemers**: [Hoe kon het dat niemand de minister daarop attent maakte?] Omdat wij niet mochten spreken. De secretaris-generaal had meteen zijn commentaar klaar. Hij vond het een meesterzet om de heer De Ruiter te vragen om voor de tweede keer bij zo'n onderzoek betrokken te zijn.

De heer **Barth**: (...) Ja. Ik schijn gezegd te hebben: dat is een meesterzet. Zelf weet ik dat niet meer, wel dat ik er absoluut voor was. Mijn bloemrijk taalgebruik herinner ik mij dus niet, maar dit is wat onze schrijver zegt. Ik vond dat de heer De Ruiter een man was van de grootst mogelijke verdienste en integriteit. Dat was mijn opvatting.

(...) Ik ging er namelijk van uit dat iedereen wist dat De Ruiter betrokken was geweest bij de debriefing. Ik verwachtte dat de heer De Ruiter het onderzoek zou gaan doen en ik dacht niet dat dat uitdrukkelijk op de debriefing zou zijn gericht. Ik verwachtte dat dat een aspect uit de massa zou zijn. Het debriefingsonderzoek stond voor mij niet zo centraal als het door de gang der zaken en door de opstellers van het NIOD-rapport is gezet. Het ging mij om het enorme complex aan problemen met de interne informatievoorziening bij Defensie.

De heer **De Grave**: Ja. Dat is een voorstel van mijzelf geweest. Ik had als staatssecretaris van Sociale Zaken intensief contact met de heer De Ruiter gehad, omdat ik toen met een ander lastig probleem was geconfronteerd. Dat ging om een regeling voor asbest-slachtoffers. Daar lagen heel veel juridische problemen aan ten grondslag. De heer De Ruiter heeft toen uitstekend werk voor mij verricht. Hij leek mij een voor de hand liggende kandidaat met de kennis die ik toen had. Hij was minister van Justitie geweest, minister van Defensie geweest en lid van het CDA, met andere woorden een partij die niet deel uitmaakte van de regeringscoalitie. Dat is ook een belangrijk element in het beeld rond onafhankelijkheid. Hij leek mij dus een zeer goede kandidaat. Ik heb in dat gesprek die naam genoemd en van de secretaris-generaal van het departement gehoord: dat is een uitstekende gedachte. Ik heb dat toen nog wel willen delen. Ik heb contact gehad met collega Korthals, de minister van Justitie, en met een aantal woordvoerders. De woordvoerders reageerden daarop positief. Ik wil daarmee geen verantwoordelijkheid wegschrijven want het blijft mijn verantwoordelijkheid, maar zo heb ik dat toen gedaan. Ik heb pas op een laat moment, aan het eind van de middag, voor het eerst een signaal gekregen dat er mogelijk een probleem kon zijn rond de heer De Ruiter. Dat was toen ik contact had met de heer Hoekema, die in Frankrijk zat. Hij zei, in mijn eigen woorden gezegd: Frank, is dat nou wel verstandig, want de heer De Ruiter is betrokken geweest bij het debriefingsrapport. Ik moet eerlijk zeggen dat deze term op dat moment voor mij voor het eerst viel, want zo had ik mij nog niet ingewerkt. Ik heb dat toen, ook in aanwezigheid van de secretaris-generaal, met de heer De Ruiter besproken, want die kwam daarna. Ik vroeg: is dat nou een complicatie?

(...) Wij hebben dat toen dus gewogen en op dat moment geconstateerd dat dit element toch onvoldoende zou zijn om de heer De Ruiter niet te vragen dat onderzoek te doen. Ik ben toen 's avonds naar NOVA gegaan om te reageren op de uitzending van de dag daarvoor en om dit ook bekend te maken. Daar bleek ook dat er van andere kanten, zoals militaire vakverenigingen, wat bedenkingen werden geformuleerd bij de vraag of het, gelet op de betrokkenheid van de heer De Ruiter bij dat debriefingsrapport, wel zo verstandig was om hem dit onderzoek te laten doen. Dat heeft tot een nader contact tussen de heer De Ruiter en mij geleid en zijn mededeling aan mij dat hij bij nader inzien niet beschikbaar was om deze opdracht aan te nemen.

[Het was dus eigenlijk zijn besluit om het niet te doen?] Ja.

Naderhand stelt minister De Grave in een interview dat zijn medewerkers hem hadden moeten wijzen op de eerdere betrokkenheid van De Ruiter bij de debriefing van Dutchbat.¹⁷³ Tegenover de commissie verklaart De Grave hierover het volgende.

De heer **De Grave**: Allereerst hecht ik er zeer aan om te benadrukken dat het uiteindelijk de verantwoordelijkheid is van de minister. Het was mijn verantwoordelijkheid. Ik wil geen enkel beeld hebben dat ik hiermee verantwoordelijkheden wegschuijft naar ambtenaren. Ambtenaren zijn nooit verantwoordelijk; dat is een minister. Ik heb het wel betreurd, want als ik dat had geweten, ook met de intensiteit van de mogelijke reacties, had ik dat kunnen meenemen in mijn afweging. Dat was dan voor mij wellicht aanleiding geweest om de heer De Ruiter niet te vragen. Dan had ik dit de heer De Ruiter bespaard, als ik het zo mag zeggen. Waarom is dat niet gebeurd? Ik denk dat de aanwezigen bij dat gesprek dit element van de betrokkenheid van de heer De Ruiter bij het debriefingsrapport hebben ingeschat als niet voldoende van belang om mij erop te wijzen dat het misschien niet verstandig zou zijn om de heer De Ruiter te vragen.

[Heeft de heer Kreemers u er nog op gewezen dat het een risico zou zijn?] Ja, dat heeft hij gedaan toen hij mij als plaatsvervangend directeur voorlichting vergezelde naar de NOVA-uitzending. (...) Op dat moment kon ik daar niet zo vreselijk veel meer mee. Bovendien was het daarvoor al met de heer De Ruiter en met de heer Barth gewisseld.

Op 13 augustus 1998 maakt minister De Grave bekend dat hij de heer Van Kemenade, op dat moment Commissaris van de Koningin in de provincie Noord-Holland, heeft gevraagd het onderzoek uit te voeren.

De heer **De Grave**: Na de begrijpelijke weigering van de heer De Ruiter in tweede instantie was het wel belangrijk om zo snel mogelijk iemand te vinden die deze toch wel heel lastige klus zou kunnen klaren. Er hebben toen een aantal gesprekken plaatsgevonden. Er zijn ook mensen geweest die dat hebben geweigerd. Toen heb ik contact gezocht met de heer Visser van Algemene Zaken; de minister-president was nog op vakantie. Ik heb toen gezegd: ik zoek eigenlijk wat ruggenspraak, u bent een ervaren ambtenaar, zou u wat suggesties hebben? Bij mijn beste weten is de naam van de heer Van Kemenade, overigens naast andere namen, door de heer Visser van Algemene Zaken in mijn richting gesuggereerd.

[Heeft u nog met de minister-president contact gehad over die naam en over het uitnodigen van de heer Van Kemenade?] Bij mijn beste weten niet rechtstreeks met de minister-president, want die was, zoals gezegd, op vakantie. De heer Visser stond natuurlijk wel in contact met de minister-president. Ik meen mij te herinneren dat de heer Visser mij heeft verteld, dat de minister-president dat een uitstekende gedachte zou vinden.

(...) Ik heb de heer Van Kemenade gesproken. (...) Hij heeft mij ook gewezen op het feit dat hij een baan had en het was nogal een stevige en lastige klus die ik hem vroeg. Ik heb hem gewezen op het grote belang en een dringend beroep op hem gedaan. Ik heb hem ook in dat gesprek gemeld dat mij via de heer Visser was gebleken dat de minister-president het ook zeer op prijs zou stellen als hij dat zou doen.

De heer **Van Kemenade**: [Is de suggestie van het NIOD juist, dat voor u de doorslag om deze klus aan te pakken gaf dat de minister-president een beroep op u deed?] Nee, niet de doorslag. De minister van Defensie belde mij op 12 augustus op en legde mij die vraag voor. Hij deelde mee dat hij het mede namens de minister-president vroeg. De minister-president zou het ook zeer op prijs stellen. Ik ben op 13 augustus op het ministerie van Defensie geweest om met minister De Grave te spreken. Ik heb erover nagedacht. Het was een vrij lastige klus en ik was helemaal niet bekend met defensieaangelegenheden. Ik heb op 13 augustus gezegd dat ik het zou doen, omdat er blijkbaar grote behoefte aan was. Op 14 augustus zijn wij begonnen.

[Heeft de minister-president zelf nog contact met u opgenomen?] Nee, niet dat ik weet.¹⁷⁴

De commissie legt ook aan toenmalig minister-president Kok in zijn verhoor de vraag voor in hoeverre hij betrokken was bij het verzoek aan

¹⁷³ Vrij Nederland, 19 mei 2001.

¹⁷⁴ Openbaar verhoor J.A. van Kemenade, 27 november 2002, nr. 32.

de heer Van Kemenade om het onderzoek op zich te nemen. Kok verklaart onder meer dat hij hierover telefonisch contact heeft gehad met minister De Grave.

De heer **Kok**: Ik herinner me dat ik in die vakantie – ik was in het buitenland – een aantal malen door een van medewerkers ben opgebeld met de mededelingen over de publiciteit die intussen was ontstaan en het feit dat de nieuw aangetreden minister van Defensie vrij snel hierover helderheid wilde geven. Het NIOD-rapport liep toen volop, maar het was ook bekend dat het nog wel even zou duren. Minister De Grave had voor het eerst ambtelijk, dus langs de ambtelijke lijn, contact met Algemene Zaken opgenomen over het voornemen om een beetje door de procedure van het NIOD heen hieraan bijzondere voorrang te geven; om hierover snel de nodige informatie aan de Kamer te kunnen laten geven. Ik heb in de dagen dat dit speelde ook een keer zelf telefonisch contact met De Grave gehad over dat voornemen. Ik vond dat wel verstandig omdat het voor hem als nieuw aangetreden minister een bijna onmogelijke zaak zou zijn om alleen met een beroep op het geduld de gemoederen te kalmeren. Daar moest wel wat worden gedaan. Ik heb minister De Grave daarin gesteund.

(...) zonder dat wij overigens in details zijn gegaan van wat dan de opdracht precies zou zijn, hoe zij zou worden geformuleerd. Er waren op dat moment ook nog een aantal namen en mogelijkheden in omloop. Daar wil ik verder buiten blijven. Op de hoofdvraag moet hier actie worden ondernomen want dit houden wij zo niet droog, er moet wat gebeuren wat duidelijkheid geeft, heb ik hem gesteund.

[Bent u betrokken geweest bij het aanzoeken van CdK Van Kemenade] Ik heb zeker die naam ook te horen gekregen. Het staat mij niet bij op welk moment dat precies is geweest, maar dat staat wel vast. Ik ben verder niet actief bij het aanzoeken van de oud-minister, CdK Van Kemenade betrokken geweest.¹⁷⁵

Van Kemenade krijgt van minister De Grave de opdracht «na te gaan of er aanwijzingen zijn waaruit zou blijken dat door personen van het Ministerie van Defensie en/of de defensie-organisatie feiten of mededelingen in verband met de gang van zaken rond de val van de enclave Srebrenica zijn achtergehouden of onzorgvuldig zijn behandeld dan wel het proces van waarheidsvinding daaromtrent op enigerlei wijze is belemmerd of beperkt.»¹⁷⁶

De heer **De Grave**: Ik wilde helderheid krijgen over de vraag of de informatieverstrekking van de Defensieorganisatie aan de politieke leiding van Defensie adequaat en betrouwbaar was. Dat is namelijk essentieel voor het functioneren van een minister in zijn verhouding tot de volksvertegenwoordiging. Dat was de vraag waar ik antwoord op wilde. Slechts met dat antwoord was ik als nieuwe minister in staat te beoordelen welke maatregelen nodig waren om dat departement weer adequaat te laten functioneren. [Betekent dit in uw ogen dat de opdracht zowel betrekking had op de organisatie en organisatiecultuur als op personen?] Op alles wat relevant was voor het antwoord op de vraag zoals ik die net heb geformuleerd.

De minister verzoekt Van Kemenade om hem de resultaten van zijn onderzoek «zo spoedig mogelijk doch niet eerder dan de vereiste zorgvuldigheid zulks toestaat» ter beschikking te stellen.¹⁷⁷

De heer **Van Kemenade**: (...) De Grave had er uiteraard behoefte aan dat het spoedig gebeurde. Anders had hij wel kunnen wachten op het NIOD-rapport. Hij was pas aangekomen en werd overvallen door alle mogelijke berichten en incidenten. Hij wilde snel geïnformeerd worden over de vraag hoe betrouwbaar het apparaat was. Laat ik het zo formuleren. De opdracht luidde: zo spoedig mogelijk, maar niet eerder dan de vereiste zorgvuldigheid toelaat. Er is geen tijdslimiet genoemd. Ik heb ook geen tijdslimiet aanvaard.

De heer **De Grave**: Ik heb hem geen periode meegegeven. Dat zou ook onverantwoord zijn, want dat kan je op dat moment niet beoordelen. In die formulering «zo spoedig

¹⁷⁵ Openbaar verhoor W. Kok, 28 november 2002, nr. 37.

¹⁷⁶ Brief van de minister van Defensie d.d. 17 augustus 1998 aan de heer Van Kemenade, bijlage 1 bij Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4.

¹⁷⁷ Brief van de minister van Defensie d.d. 17 augustus 1998 aan de heer Van Kemenade, bijlage 1 bij Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4.

mogelijk» – ik heb, geloof ik, in de Kamer later wel eens de term «zo spoedig mogelijk als verantwoord» gebruikt – zitten precies die twee elementen. Aan de ene kant is het een vrij extreme situatie dat er brede twijfel is over een juiste en adequate informatieverstrekking door ambtenaren aan de politieke leiding en daarmee aan het parlement. Dat is vrij uitzonderlijk. Dat legt een zeer grote hypotheek op het functioneren van een organisatie, die overigens op dat moment ook betrokken was bij vredesoperaties. Dat zit in het element «zo spoedig», want hoe eerder daarop antwoord kwam, hoe sneller ik in staat was de bijpassende maatregelen te nemen. In het element «mogelijk» of «verantwoord mogelijk» zit dat het natuurlijk wel verantwoord moet zijn. Je kunt niet eerder tot conclusies komen dan dat je die conclusies goed en verantwoord kunt beargumenteren. Dat zijn de twee elementen die in dat begrip «zo spoedig mogelijk» zaten. Daar bestond volgens mij tussen de heer Van Kemenade en mij geen enkel verschil van inzicht over. De heer Van Kemenade begreep de scherpste van de problematiek en dat dit niet eindeloos boven de markt kon blijven hangen, want dat verlamde natuurlijk ook het departement. Aan de andere kant is de heer Van Kemenade natuurlijk een zeer ervaren bestuurder en onderzoeker, die zich heel goed realiseerde dat hij zoveel tijd moest nemen als hij nodig had om zijn conclusies goed te kunnen beargumenteren. Daarom heb ikzelf altijd afgezien van het noemen van welke termijn dan ook. Dat zou vanuit mijn positie ook onverantwoord zijn geweest, omdat ik niet kon inschatten hoeveel tijd de heer Van Kemenade nodig zou hebben voor een goed en beargumenteerd antwoord op de vragen die ik had geformuleerd.

Van Kemenade stelt de onderzoekopdracht overigens zelf op.

De heer **De Grave**: [Wie heeft de onderzoekopdracht geformuleerd?] Dat is gebeurd op de manier zoals ik dat altijd heb gedaan, ook bij eerdere verantwoordelijkheden die ik heb gedragen voor onderzoeken. Ik vind dat de onderzoeker daar een belangrijke bijdrage in moet leveren. Hij moet zich ook goed thuis kunnen voelen bij die onderzoekopdracht. Ik heb dat natuurlijk ook in nauw overleg gedaan met mijn medewerkers. Maar uiteindelijk is er maar één iemand verantwoordelijk voor de onderzoekopdracht. Dat is degene die hem heeft getekend en dat ben ik.

De heer **Kreemers**: Toen ik bij de heer Van Kemenade kwam, had hij zijn opdracht net uitgeschreven op een klein briefje in zijn eigen handschrift. Voor mij was dat onleesbaar. Wij hebben de tekst van het briefje nog een keer laten inspreken op een dictafoon en dat laten uittikken en een persbericht uitgegeven.

De heer **Van Kemenade**: Ik heb de opdracht grotendeels zelf geschreven. Ik heb erover nagedacht na het telefoontje van minister De Grave op 12 augustus. Moest ik het wel doen? Ik heb erover gesproken met mijn gedeputeerde staten. Als je een nevenfunctie aanneemt, moet je dat altijd doornemen. Ik begreep best dat het de eerstkomende weken nogal wat tijd zou vergen. Ik heb de opdracht op hoofdlijnen geformuleerd. Op 13 augustus ben ik naar De Grave gegaan om over die opdracht te spreken. Ik heb toen ook Blom gebeld, om het onderzoek met het onderzoek van het NIOD af te bakenen.

Na de aanvaarding van de opdracht neemt Van Kemenade contact op met professor Blom, directeur van het NIOD, dat twee jaar eerder van de regering de opdracht heeft gekregen om onderzoek te verrichten naar «de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van Srebrenica».¹⁷⁸ Voor zowel Van Kemenade als Blom is het duidelijk dat er overlap zal zijn tussen beide onderzoeken. Het NIOD wordt in de zomer van 1998 overigens ook geconfronteerd met de mogelijkheid dat de Kamer zal besluiten tot het instellen van een parlementaire enquête.

De heer **Blom**: In die zomer was er veel politieke commotie. Er werd gezegd dat er een parlementaire enquête zou moeten komen. Dat was nog voordat de heer Van Kemenade aan bod was. Wij zagen dat met enige bezorgdheid aan. Natuurlijk respecteerden wij in alle opzichten het primaat van de politiek, maar wij vroegen toen wel aandacht voor bepaalde onderzoeksproblemen voor ons onderzoek dat ook in opdracht van de politiek

¹⁷⁸ TK 1996–1997, 25 069, nr. 1.

werd uitgevoerd. Omdat wij de indruk hadden dat die problemen niet goed onder ogen werden gezien, heb ik er publiekelijk aandacht voor gevraagd. Uiteindelijk heeft de politiek besloten – ongetwijfeld op andere gronden dan mijn publieke verklaring – om op dat moment niet een parlementaire enquête in te stellen. Het kabinet vond het echter wel nodig om toch iets te doen aan de kwestie die onderwerp van de commotie was. Dat ging dus over nieuwe beschuldigingen en in dat verband werd vaak de term «doofpot» gebruikt. De minister van Defensie heeft toen in overleg met de minister-president – dat werd althans gezegd – de heer Van Kemenade bereid gevonden om een onderzoek in te stellen. De heer Van Kemenade heeft mij tijdens zijn gesprekken op het departement nog opgebeld en meegedeeld dat het niet ging om een doorkruising van ons onderzoek en dat hij het als een beperkte opdracht zou beschouwen. Dat vonden wij erg plezierig. Als ik het mij goed herinner, heeft hij mij de onderzoeksopdracht nog voorgelezen, die zich inderdaad geheel richtte op de kwestie van de informatie. Ik heb dat voor kennisgeving aangenomen en gezegd dat ik daar heel goed mee kon leven. Ik ging ervan uit dat het voor ons geen grote onderzoeksproblemen zou opleveren en dat wij eventueel op een goede wijze gebruik zouden kunnen maken van het rapport van de commissie-Van Kemenade.

(...) Het ging niet om een eventuele overlap maar om een overlap. Onze opdracht had ook betrekking op de wijze waarop was omgegaan met de informatieverstrekking na de val van Srebrenica. Als de opdracht aan de heer Van Kemenade was om dat ook te doen, was er evident sprake van een overlap. Wetenschappelijk gesproken is dat niet zo'n groot probleem. Het is vrij gebruikelijk dat meer dan één onderzoeker zich bezighoudt met hetzelfde onderwerp. Het probleem dat wij hadden met een parlementaire enquête was, dat die enquête mogelijkerwijs invloed zou uitoefenen op de mensen met wie wij nog zouden willen spreken. Misschien zou hun bereidheid om openhartig te zijn, afnemen. Onze analyse was, dat een verhoor in deze setting met al deze camera's erbij mensen anders laat antwoorden dan in een vertrouwelijke setting, waarin langdurig met elkaar wordt gesproken, soms met de stukken op tafel. Dat gold ongetwijfeld in veel mindere mate voor de aanpak die de heer Van Kemenade zou volgen. Verder was ons hoofdonderwerp natuurlijk niet de «Haagse affaire», de perikelen rond de informatie, maar de val van de enclave en de massamoord die daarop volgde. Die wilden wij goed reconstrueren en daarom verwachtte ik niet dat er grote schade voor ons zou ontstaan. Ik verwachtte zelfs dat wij gebruik konden maken van het rapport van de heer Van Kemenade dat snel en direct zou worden gemaakt.

(...) Hij las de onderzoeksopdracht voor en legde uit dat hij ons onderzoek niet wilde doorkruisen. Als het niet anders kon, zou hij het zo weinig mogelijk doorkruisen. De beperking van de opdracht, zoals hij het opvatte, heeft hij mij toen goed duidelijk gemaakt. Daar had ik geen verder commentaar meer op, behalve dan dat ik dat op prijs stelde.

(...) Het is duidelijk dat zijn opdracht veel beperkter was dan de onze. Ik heb steeds begrepen – en in contacten die onderzoekers later met de heer Van Kemenade hebben gehad is dat ook duidelijk geworden en het staat ook in de inleiding van zijn rapport – dat hij het ook beperkt heeft ingevuld. Hij wijst er nadrukkelijk op dat het rapport geen wetenschappelijke pretentie heeft en dat hij de noodzaak om snel te handelen zelf ook voelde. In het gesprek met ons gebruikte hij de term «quick scan». Wij meenden – maar wij hebben daarnaar niet diepgaand onderzoek gedaan omdat het optreden van de heer Van Kemenade zelf niet bij voorbaat onderwerp was van onze onderzoeksopdracht – dat hij zich kennelijk realiseerde dat zijn opdracht een politiek-bestuurlijke urgentie kende.

De heer **Van Kemenade**: Hoe het NIOD dacht weet ik niet, maar ik heb op 13 augustus op het eind van de middag, na ons gesprek, in de kamer van de minister nog contact willen hebben met Blom. Ik wilde duidelijk hebben dat de opdracht niet op grote bezwaren van het NIOD zou stuiten. Als dat het geval zou zijn geweest, had ik het niet gedaan. Het moest tot een redelijke afbakening komen. Ik heb hem de opdracht zoals die was overeengekomen met de minister, voorgelezen en gevraagd of die problemen zou opleveren met het NIOD-onderzoek. Hij heeft gezegd dat hij die niet zag. Ik interpreteer nu, want ik weet het na vier jaar niet exact meer. Hij dacht ook dankbaar gebruik te kunnen maken van ons materiaal. Later heeft een van de medewerkers, de heer Verhey, nog contact gehad met

het NIOD over precieze technische afspraken over documenten, de uitwisseling van informatie enz.

(...) Er is natuurlijk altijd een zekere overlap. Het NIOD heeft, zo bleek later, in het derde deel nadere analyses gemaakt van de nasleep, onder andere de hele Haagse nasleep, de kwestie van de informatieoverdracht.

[Hebt u naar aanleiding van het gesprek met de heer Blom uw opdracht aangepast of beperkt?] Nee. Ik heb hem gewoon gezegd wat mijn opdracht was en of hij van mening was dat die storend was voor de werkzaamheden van het NIOD, toen trouwens nog het RIOD. Ik zou het problematisch hebben gevonden als er allerlei spanningen waren ontstaan, want dan krijg je ingewikkelde toestanden. Hij zei: dat lijkt mij niet.

[Is er toen sprake van geweest dat de één een historisch onderzoek zou doen en de ander een politiek-bestuurlijk onderzoek?] Nee. Dat vind ik ook geen tegenstelling. Ik heb geen politiek-bestuurlijk onderzoek gedaan. Ik heb een politiek-bestuurlijke opdracht gekregen om onderzoek te doen, zoals ook het NIOD een politiek-bestuurlijke opdracht heeft gekregen om de hele situatie voor, na en tijdens Srebrenica te onderzoeken. Uiteraard was ik daarin vrij om te zoeken naar de waarheid, zoals ik vond dat de waarheid moest luiden. Anders zou ik het ook nooit hebben gedaan.

Van Kemenade onderzoekt een aantal incidenten met betrekking tot de informatievoorziening (waaronder de incidenten die in de periode-Voorhoeve in de publiciteit zijn gekomen) en in het bijzonder de gang van zaken rondom de debriefingsoperatie.

De heer **Van Kemenade**: Laat ik eerlijk zijn. Ik had er van tevoren niet een indruk van. Ik was een relatieve leek op dat gebied. Ik zag alleen wat in de kranten stond, wat in de publiciteit een rol speelde. Wij zijn begonnen met heel veel documenten op te vragen. Er zijn heel veel bijlagen bij het rapport. Wij hebben ons gericht op wat ik maar noem de high-lights van de informatievoorziening, vooral de grote debriefing in Assen. Wij hebben enigszins aandacht geschonken – misschien komen wij daar nog op – op de debriefing in Zagreb. Wij hebben ons met name ook gericht op de berichtgeving rond een groot aantal incidenten dat in de publiciteit ook speelde. Ik noemde er al een aantal: het YPR-probleem, het fotorolletje, dat destijds een geweldige aandacht kreeg in de publiciteit, de verklaring van Franken, de lijst van 239, Smith-Mladic etc.

[Wat in de media was geweest had dus een prominente rol in uw onderzoek.] Ook omdat het high-lights waren in de informatievoorziening. Daar richtten wij ons in eerste instantie op. Overigens, naarmate het onderzoek vorderde hebben wij gesprekken gehad en documenten bekeken. Wij stootten ook wel op andere dingen, die nader zijn onderzocht.

Bij zijn werkzaamheden wordt de heer Van Kemenade ondersteund door een zestal medewerkers.

De heer **Van Kemenade**: Ik had vier inhoudelijke medewerkers, die samen met mij de documenten hebben geanalyseerd en de interviews hebben gedaan, en twee administratieve medewerkers. De twee administratieve medewerkers kwamen van het CAOP, waar wij waren ondergebracht. Van de vier inhoudelijke medewerkers kwamen er drie van het ministerie van Justitie. Ik heb onmiddellijk aan Borghouts, de toenmalige secretaris-generaal van Justitie, gevraagd of hij mij drie uitstekende mensen wilde leveren. Die konden uiteraard niet van Defensie komen. De vierde was mijn kabinetschef. Het waren vier juristen.

Op 28 september 1998 biedt Van Kemenade het rapport aan minister De Grave aan, die het rapport dezelfde dag met een begeleidende brief toezendt aan de Tweede Kamer.¹⁷⁹

De heer **Van Kemenade**: Wij hebben het rapport klaargemaakt. Wij hebben op 28 september 's morgens de minister het rapport aangeboden. Hij kon het zo even zien voordat het in de publiciteit kwam. Wij hebben het 's middags in de persconferentie openbaar gemaakt.

¹⁷⁹ TK 1998–1999, 26 122, nr. 4.

Van Kemenade concludeert: «Uit het onderzoek is niet gebleken dat het proces van waarheidsvinding door personen in de defensie-organisatie doelbewust is belemmerd, tegengewerkt of beperkt. (...) Wel moet worden vastgesteld dat het proces van informatieverzameling en -verwerking op diverse punten opmerkelijke tekortkomingen en onzorgvuldigheden heeft vertoond. (...) Zeker in de periode tijdens en kort na de val van Srebrenica is sprake geweest van communicatiestoornissen en moeizame verhoudingen tussen de Centrale Organisatie van Defensie en de Koninklijke Landmacht. Geconstateerd dient te worden dat de minister hierdoor niet steeds tijdig en adequaat is geïnformeerd, hetgeen het beeld naar buiten nadelig heeft beïnvloed.»¹⁸⁰ Voorts bekritiseert Van Kemenade het ontbreken van «een grondige en systematische betrokkenheid van het OM» gedurende het proces van informatieverzameling en -verwerking in verband met de val van Srebrenica. «Defensie had het OM op verschillende momenten niet alleen mondeling, maar ook schriftelijk moeten informeren. (...) De ontoereikende betrokkenheid van het OM is echter ook in belangrijke mate het gevolg geweest van een te passieve houding van het OM zelf.»¹⁸¹

De heer **Van Kemenade**: De termen onkunde of onwil zijn door mij nooit gebruikt. Ik vind het ook slechte termen. Onkunde is voor mij een veel te vrijblijvende term, zo van: zij wisten niet beter of hebben er niet voor doorgeleerd. Dat is helemaal niet aan de orde. Aan de orde is dat er naar mijn constatering in het defensieapparaat in die tijd slecht informatiemanagement was. In de kern gaat het om het feit dat er binnen een organisatie twee organisatieonderdelen zijn: de Centrale organisatie en in dit geval de Koninklijke Landmacht, met een verschil in oriëntatie. De een op de politiek-publicitaire omgeving en de ander op het functioneren van het korps. Ieder met eigen prioriteiten, gericht op de mensen en gericht op het bedienen van de minister. Met ten dele overlappende voorzieningen, beide hadden een afdeling Voorlichting en een crisisstaf. Met een verschillende perceptie van verantwoordelijkheden. Dat leidt ertoe dat men in crisissituaties op moeilijkheden kan wachten. Dat is vrij essentieel hierin. Dat is veel meer dan zomaar onkunde. Het is een structureel probleem in de Defensieorganisatie met culturele consequenties. Het is een vrij ingrijpende zaak. Onkunde is een veel te vrijblijvend begrip. Ik heb het ook niet gebruikt.

(...) Het probleem zit in de spanning tussen beide [Koninklijke Landmacht en ook bij de Centrale organisatie], zeker in crisissituaties. Het wordt nog eens verergerd en verscherpt als de hoofdrolspelers daarbij, de bevelhebber van de landstrijdkrachten en de minister, niet door één deur kunnen. Dan kun je wachten op problemen en miscommunicatie. Het wordt ook nog eens verscherpt in een situatie waarin een onderdeel zoals de landmacht in feite, in al zijn jaren van bestaan, helemaal nooit met dit soort politiek-publicitair grote aandacht te maken heeft gehad. De landmacht was een organisatie die op de hei lag te wachten tot er iemand over de Muur kroop. Dat was niet zo spectaculair. Ineens komen zij bij vredesoperaties in een situatie te zitten met heel emotionele politieke en publicitaire aspecten. Daar waren zij volstrekt niet op voorbereid.

Van Kemenade komt in zijn rapport tot zeer kritische bevindingen met betrekking tot de voorbereiding en uitvoering van de debriefingsoperatie en de inhoud van het Debriefingsrapport: «(...) moet achteraf worden geconstateerd dat tevoren onvoldoende grondig is nagedacht over aard en doelstelling van de debriefing, de inhoudelijke consequenties daarvan en de gevolgen van genomen beslissingen op langere termijn.» De meer-voudige doelstelling die de debriefing had, heeft volgens Van Kemenade geleid tot problemen bij de informatieverzameling en -verwerking en tot uiteenlopende verwachtingen bij de betrokken Dutchbatters. Voorts concludeert van Kemenade dat het Debriefingsrapport «onvoldoende expliciet aandacht schenkt aan enkele belangrijke aspecten. (...) Doordat een beschrijving van bepaalde relevante aspecten hiervan niet of slechts summier is geschied, is in het rapport op sommige punten een beeld

¹⁸⁰ Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, pp. 37–38.

¹⁸¹ Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, pp. 39–40.

geschetst dat gelet op hetgeen waarschijnlijk feitelijk heeft plaatsgevonden als onvolledig of te gunstig moet worden aangemerkt.»¹⁸²

De heer **Van Kemenade**: (...) Wij hebben nogal uitvoerig aandacht geschonken aan de debriefing in Assen, aan de opzet, (...) en vooral aan de resultaten. Onze conclusie was, mede op grond van de vergelijking maar ook op grond van de interviews, dat het debriefingsrapport te zakelijk en te abstract was. Het drukte niet alle emoties en frustraties die de mensen in de gespreksverslagen naar voren hebben gebracht uit. Het is in bepaalde opzichten te summier. Het was veel verstandiger geweest om meer informatie te leveren over een aantal humanitaire aspecten, zoals de scheiding van mannen en vrouwen, het eventueel overrijden van Moslims, de geneeskundige hulp en de bataljonsleiding. Ik heb dat in mijn rapport gezegd. Op grond daarvan hebben wij zelfs geconcludeerd dat het debriefingsrapport een onvolledig en een in een aantal opzichten zelfs te gunstig beeld geeft van wat zich daar in werkelijkheid heeft afgespeeld. Dat was een nogal hard oordeel over het debriefingsrapport.

(...) Was het destijds niet verstandiger geweest om het Feitenrelaas ook naar de Kamer te sturen? De minister wist er wel van. In als ik het mij goed herinner het eerste hoofdstuk van het debriefingsrapport wordt uitvoerig gerapporteerd over de werkwijze van de debriefing. Daar staat zonder twijfel in dat men het heeft gedaan zoals ik nu verwoord. De minister wist dus ook van het bestaan van het Feitenrelaas. Hij had het overigens niet. Het is ook niet naar de Kamer gestuurd. Achteraf zou ik het wijs gevonden hebben om het ook naar de Kamer te sturen, maar het was nog wijzer geweest om veel elementen uit het Feitenrelaas meer expliciet in het debriefingsrapport aan de orde te stellen. Niet omdat ik denk dat mensen het hebben willen achterhouden, maar omdat ik vind dat er onvolledige gevoel is voor de politieke en publicitaire realiteit en voor de aandacht die er was. Men had heel veel problemen kunnen wegnemen, die later allemaal weer zijn opgekomen, als het debriefingsrapport exacter en gedetailleerder was geweest. Nu kwamen er daarna almaar weer verhalen, ook al doordat nogal wat Dutchbat-militairen vonden dat het debriefingsrapport een veel te zakelijke weergave was van wat zij emotioneel hadden meegemaakt.

In zijn bevindingen vermeldt Van Kemenade niet expliciet de personen die verantwoordelijk zijn voor de «tekortkomingen en onzorgvuldigheden» in de informatievoorziening.

De heer **Van Kemenade**: Ik heb ten eerste geconcludeerd dat ik geen aanwijzingen of bewijzen heb gevonden voor het bewust achterhouden van informatie. Dat geldt over de hele linie. Als ik van iemand had gevonden dat het wel het geval was, had ik dat gezegd. Ik moet harde bewijzen hebben voor zo'n beschuldiging. Ik heb ten tweede gezegd dat de hele informatievoorziening, samengevat, in vele opzichten ondeugdelijk is. Had ik dan vervolgens moeten zeggen wie verantwoordelijk was voor die ondeugdelijkheid? Nogmaals, het zit 'm in de twee delen van de organisatie die het doen. Het is natuurlijk duidelijk wie uiteindelijk daarvoor verantwoordelijk zijn. Dat is politiek, de minister. Dat is ambtelijk aan de ene kant, in de Centrale organisatie, de secretaris-generaal en aan de andere kant de bevelhebber. Dat hoeft ik niet te zeggen, lijkt mij. Ik vind het te makkelijk om het aan bepaalde mensen toe te wijzen. Nogmaals, het gaat niet over het bewust achterhouden van informatie maar om het verbeteren van de communicatie- en informatiestructuur. Ik heb dat niet willen doen. Het zit in de hele organisatie. Na 1995 is er overigens een belangrijke verbetering gerealiseerd. Dat is de Chef Defensiestaf, die verantwoordelijk is gemaakt voor de vredesoperaties. Daardoor zijn de zaken iets meer bij elkaar gebracht. De Grave heeft nog een aantal andere organisatorische maatregelen getroffen. Het is volstrekt duidelijk wie er uiteindelijk politiek en ambtelijk verantwoordelijk zijn voor die slechte organisatie. Dat is helder.

Minister De Grave neemt de bevindingen en aanbevelingen van Van Kemenade over, maar ziet in het rapport geen aanleiding om maatregelen te nemen tegen bepaalde functionarissen van Defensie. Wel besluit hij tot een aantal maatregelen om de structuur binnen het ministerie zodanig te

¹⁸² Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, pp. 43–48.

veranderen dat de interne en externe informatievoorziening wordt verbeterd.

De heer **De Grave**: (...) Ik heb het rapport van de heer Van Kemenade als volgt verstaan, zoals ik ook in de conclusies aan de Kamer heb geformuleerd en zoals dat in een aantal gesprekken ook uitvoerig met de Kamer is gewisseld: nee, er is geen sprake van obstructie, er is geen moedwillige belemmering, maar er zijn wel een groot aantal feilen in de organisatie en fouten gemaakt; minister, dat betekent dat u een groot aantal maatregelen moet nemen om ervoor te zorgen dat het rond die informatieverstrekking adequaat gaat functioneren. Ik heb geen aanleiding gezien om met een bepaald rugnummer te zeggen: maar ook Pietje, of Klaasje of Marietje (er zijn weinig vrouwen in de Defensieorganisatie) Met andere woorden: ik heb het rapport van de heer Van Kemenade niet zo gelezen, dat er voor mij aanleiding in zat om in de richting van personen maatregelen te nemen. Er was wel aanleiding voor heel ingrijpende maatregelen die te maken hadden met de structuur van de Defensieorganisatie en vooral de cultuur in de Defensieorganisatie. In een aantal uitvoerige brieven aan de Kamer heb ik ook aangegeven welke conclusies ikzelf aan het rapport-Van Kemenade wilde verbinden.

(...) Op basis van het rapport van de heer Van Kemenade kwam ik tot de conclusie dat er geen sprake was van een persoon die ik eruit kon pikken. Het had meer te maken met structurele onvolmaaktheden in de organisatie, met een cultuur waarin onvoldoende scherp zicht was op het grote belang van volledige en snelle informatieverstrekking aan de politieke leiding. In dat verkeer tussen Centrale organisatie, minister en uitvoerenden bij krijgsmacht delen zaten veel feilen. Dat was meer een conclusie die was gebaseerd op fouten die waren gemaakt, zonder dat dit echt op een persoon te pinpointen was. Anders zou de conclusie van de heer Van Kemenade, in mijn eigen woorden gezegd, zijn geweest: we hebben een uitstekende organisatie aangetroffen, die zich zeer bewust is van de grote betekenis van die informatieverstrekking, maar op die en die plek onder leiding van die en die persoon werd dat anders beleefd en ging het fout. Dan kun je het op personen gaan toespitsen. De conclusie van de heer Van Kemenade gaf mij aanleiding om scherp aan de gang te gaan met de cultuurverandering, de cultuuromslag, een woord dat heel veel wordt gebruikt in brieven aan de Kamer. Daarmee wilde ik aan de organisatie duidelijk maken hoe cruciaal die volledige informatieverstrekking is, dat daarbij geen eigen afwegingen moeten plaatsvinden en dat het zaak is van de politieke leiding om af te wegen hoe daarmee moet worden omgegaan. Kortom, ik heb mij geconcentreerd op al die elementen die de heer Van Kemenade noemde. Ik zag in die analyse van de heer Van Kemenade geen aanleiding om het op een persoon of personen te concentreren.

(...) Als de heer Van Kemenade in 1998 mij had gezegd: «minister, ik ben tot de conclusie gekomen dat er sprake is geweest van onwil bij het verstrekken van informatie aan het parlement, maar ik acht mijzelf niet de persoon om daar namen bij te noemen, want dat is uw verantwoordelijkheid» dan had ik exact hetzelfde gedaan als ik nu heb gedaan bij het NIOD-rapport. Op dat moment moet de vraag worden beantwoord wie onwil heeft gepleegd. Met ambtenaren die bewust informatie achterhouden, kun je niet werken! Aan ambtenaren die functioneren in een cultuur en een structuur die niet optimaal is, kun je werken. Je kunt die cultuur veranderen, je kunt met ze praten, je kunt ze duidelijk maken dat je het anders wilt hebben. Je kunt daar ook als minister sturing aan geven. Dan kun je die maatregelen nemen. Als er echter sprake is van bewuste achterhouding van informatie, dan kan dat niet. Dan moeten er maatregelen genomen worden.

Deze maatregelen betreffen vooral wijzigingen in de organisatie van Defensie teneinde de informatievoorziening over en de aansturing van vredesoperaties te verbeteren. Het rapport van Van Kemenade vormt voor De Grave (op dat moment) geen aanleiding om maatregelen te nemen tegen bepaalde personen in de militaire top.

De directeur Voorlichting van het Ministerie van Defensie, Van den Heuvel, zendt op 6 oktober 1998 een nota aan minister De Grave, waarbij hem, conform zijn verzoek, een lijst wordt aangeboden met vragen over en commentaar op het rapport van Van Kemenade. Deze lijst is opgesteld door de plaatsvervangend directeur Voorlichting, Kreemers.¹⁸³

¹⁸³ Nota van H. van den Heuvel, directeur voorlichting, d.d. 6 oktober 1998 aan de minister en de staatssecretaris (V98001143).

De heer **Kreemers**: Ik heb voor de minister een nota opgesteld op 6 oktober met 15 kritiekpunten op het rapport van de heer Van Kemenade. Het Van Kemenade-rapport was erg belangrijk voor Defensie en erg belangrijk voor de minister. Overigens was het ook heel belangrijk voor mij. Ik lag in die tijd stevig onder vuur van een aantal media die mij ervan betichtten dat ik informatie had achtergehouden. (...) Het rapport zuiverde mij van blaam, maar desalniettemin vond ik het nodig om de minister een nota te sturen met commentaar en kritische vragen op het rapport van Van Kemenade. Ik zou een tweede deel van die nota hebben geschreven, maar daar ben ik niet meer aan toegekomen omdat ik zelf onder vuur bij het ministerie kwam te liggen en mijn functie als plv. directeur moest opgeven.

De nota komt op 16 april 2002 in de publiciteit, waarna minister De Grave deze op 17 april 2002 aan de Kamer stuurt. In de begeleidende brief stelt de minister:

«Gelet op de publiciteit terzake, bied ik u hierbij aan de nota, die de directeur Voorlichting begin oktober 1998 op mijn verzoek naar aanleiding van het rapport Van Kemenade heeft opgesteld. De nota was primair bedoeld om te reageren op vragen, die naar verwachting van de zijde van de media zouden worden gesteld. Vandaar dat de nota is opgesteld door mijn directeur Voorlichting. Ik heb hedenochtend nadrukkelijk met de ondertekenaar van de betreffende nota nogmaals vastgesteld dat de nota geenszins beoogde de conclusies van het rapport Van Kemenade op enigerlei wijze ter discussie te stellen.»¹⁸⁴

Tijdens het plenair debat met de Kamer op 25 april 2002 over het NIOD-rapport antwoordt minister De Grave op vragen van het lid De Graaf over deze nota: «De ondertekenaar van die notitie, de directeur Voorlichting, heeft mij gemeld dat met het stuk op generlei wijze beoogd is, afbreuk te doen aan de conclusie «onkunde». Overigens heeft de opsteller van de notitie, de toenmalig plaatsvervangend directeur Voorlichting, mij inmiddels schriftelijk later weten dat deze interpretatie correct is en dat hij als opsteller op geen enkele wijze de bedoeling heeft gehad, de conclusie «onkunde» ter discussie te stellen. (...) De opstellers van de notitie noch ikzelf hebben reden gehad om te twifelen aan de kernconclusie van het rapport van de commissie Van Kemenade.»¹⁸⁵

Het schriftelijk stuk waarop de minister in zijn antwoord tijdens het debat met de Kamer doelt, betreft een brief die de heer Kreemers hem op 18 april 2002 heeft toegezonden naar aanleiding van een gesprek tussen hen beiden op diezelfde dag. In deze brief schrijft Kreemers onder meer aan de minister: «Na de publicatie van het rapport van dr. J.A. van Kemenade op 28 september 1998 heb ik een lijst met lastige vragen opgesteld. Kort na de verschijning van het rapport is deze vragenlijst aan u toegezonden. Dit met het oog op te verwachten vragen van media en de Tweede Kamer.»¹⁸⁶

De brief bevat geen passage over het al dan niet leven van twijfels bij de opsteller van de vragenlijst over de conclusies van Van Kemenade.

In een verslag dat de heer Kreemers van het gesprek met de minister op 18 april 2002 heeft opgesteld, en dat hij aan de commissie heeft overhandigd, geeft hij een toelichting op bovenstaande passage uit zijn brief aan de minister:

«Op 25 april 2002 laat de minister van Defensie in de Tweede Kamer weten dat ik «schriftelijk heb laten weten dat hij [Bert Kreemers] als opsteller op geen enkele wijze de bedoeling heeft gehad, de conclusie «onkunde» ter discussie te stellen». Uit de bijgevoegde brief blijkt dat ik

¹⁸⁴ TK 2001–2002, 26 122, nr. 30.

¹⁸⁵ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4819–4820.

¹⁸⁶ Brief van B. Kreemers d.d. 18 april 2002 aan de minister van Defensie, F.H.G. de Grave.

mij in die zin in het geheel niet heb uitgelaten. Dat geldt ook voor een andere door de minister uitgesproken passage: «Om die reden is het ook belangrijk dat de opstellers van de notitie zelf aangeven dat zij geen reden hebben gehad om te twijfelen aan de kernconclusie van het rapport van de commissie Van Kemenade.»¹⁸⁷

In zijn verhoor distantieert de heer Kreemers zich opnieuw van de uitspraken van minister De Grave in het debat met de Kamer.

De heer **Kreemers**: (...) Ik heb de nota met het commentaar en de kritiek opgesteld. Op 17 april is die nota aan de Tweede Kamer aangeboden met een brief van de minister erbij, die opmerkt dat hij met de opsteller heeft gesproken en dat de opsteller geenszins de bedoeling had om de conclusie van de heer Van Kemenade te weerleggen of tegen te spreken. Woorden van die strekking. Het is misschien goed om u erop te attenderen dat ik wel met de minister heb gesproken, maar niet op de 17de of de dag daarvoor, maar pas op de 18de, een dag nadat de brief aan de Tweede Kamer is gestuurd. Voor alle duidelijkheid: die conclusie die wordt toegeschreven aan de opsteller is dus niet mijn constatering of conclusie. Er is dus sprake van een misverstand of een vergissing. (...) ik ben de 18de bij hem geweest en hij heeft mij toen gevraagd wat de bedoeling van die nota was. Ik heb hem uitgelegd dat ik commentaar en vragen had. Ik verwachtte, en jammer genoeg is dat niet gebeurd, dat het rapport van Van Kemenade een behandeling in de Tweede Kamer had gekregen. Er is wel een parlementair gevolg gegeven aan Van Kemenade, maar niet over de nasleep, maar over de aanloop. Daarover heb ik die nota met de 15 kritiekpunten geschreven. Later heeft de minister, ik meen op 25 april, gezegd dat ik op dat punt mijn boek zou hebben herroepen. Ik heb niets te herroepen en dat boek is, wat mij betreft, onder ede geschreven. Dus ook dat moet berusten op een vergissing, op een misverstand.

De Grave gaat in zijn verhoor ook in op de status van de lijst met vragen over het rapport van Van Kemenade.

De heer **De Grave**: Ik heb het ook gehoord, dat wil zeggen: ik heb in de krant gelezen – het was geloof ik de NRC – dat ik de Kamer heb misleid. Er moet sprake zijn van een misverstand. De ondertekenaar van de nota waarover wij het hier hebben, is niet de heer Kreemers. De ondertekenaar van de nota is de heer Van den Heuvel, de directeur van de directie Voorlichting. Mijn mededeling van 17 april aan de Kamer dat ik dat met de ondertekenaar van de nota heb afgestemd, was naar aanleiding van een gesprek dat ik met de heer Van den Heuvel heb gehad, de directeur Voorlichting. Hij heeft de nota ondertekend en niet de heer Kreemers. Ik citeer dus niet de heer Kreemers, maar de ondertekenaar, de heer Van den Heuvel.

Vervolgens heb ik de dag daarop een gesprek gehad met de heer Kreemers die ik toevallig tegenkwam, omdat hij betrokken was bij de commissie-Franssen. Tegen hem heb ik gezegd: goh, ik lees nu toch wat dingen in de krant. Die brief aan de Kamer was naar aanleiding van berichten. Die brief van de directeur Voorlichting kwam in één keer bij Nova terecht. Het is zeer interessant, waarom die dan in opeens bij Nova terecht komt, maar goed. Daar blijf ik even buiten. Ik zeg: «Goh, Bert, hoe kan dat nou. Die nota heb ik nog eens even bekeken. Jouw naam staat daar helemaal niet onder, maar die van Hans van den Heuvel, de directeur Voorlichting. Dat is helemaal geen inhoudelijke analyse van het rapport-Van Kemenade, maar het zijn vraagpunten. Ik heb van de heer Van den Heuvel begrepen dat dit mij zou moeten helpen bij eventuele lastige vragen.» Toen zei de heer Kreemers tegen mij: «Nee, dat klopt ook.» Ik zei: «Maar dat is heel wat anders dan nu wordt gesuggereerd.» «Ja» zei hij, «daar ben ik ook helemaal niet verantwoordelijk voor. Ik heb nooit willen beogen dat ik toen heb willen waarschuwen dat het rapport niet deugt.» Ik zei: «Ik vind het heel plezierig van je te horen, want het is een heel vervelende beeldvorming die daardoor is ontstaan. Zou je mij dat even schriftelijk willen meedelen?» Ik heb dan ook een brief bij mij van de heer Kreemers van 18 april waarin hij mij dat schriftelijk bevestigt. (...) De brief bevestigt de correctheid van de mededeling aan de Kamer over de ondertekenaar en de correctheid van mijn mededeling aan de Kamer later in het Kamerdebat, toen ik heb verwezen naar de heer Kreemers. Het is een bevestiging

¹⁸⁷ Verslag van het gesprek met de minister van Defensie, F.H.G. de Grave, 18 april 2002, opgesteld door B. Kreemers, z.d.

dat toen ik die notitie kreeg, ik geen enkele reden had, iets anders te veronderstellen dan wat een directeur Voorlichting doet, namelijk je voorbereiden op eventuele vragen van de media. Ik heb geen enkele aanleiding gezien op grond daarvan te veronderstellen dat het rapport van de heer Van Kemenade niet zou deugen. De heer Kreemers bevestigt dat dus schriftelijk aan mij.

5.5.2 *Kritiek NIOD op Van Kemenade*

Het NIOD, dat eveneens alle incidenten rondom de informatievoorziening heeft onderzocht, bekritiseert de werkwijze en de conclusies van Van Kemenade. Ook komt het NIOD tot een andere interpretatie dan Van Kemenade van de oorzaken voor de gebrekkige wijze waarop de land-machttop de minister van Defensie heeft geïnformeerd over de gebeurtenissen rondom en na de val van Srebrenica. Deze paragraaf bevat een opsomming van de voornaamste kritiekpunten van het NIOD op het onderzoek van Van Kemenade.¹⁸⁸

Het NIOD is van mening dat in de bij het rapport van Van Kemenade gevoegde gespreksverslagen de indruk wordt gegeven dat er in de informatievoorziening rondom Srebrenica meer is misgegaan dan Van Kemenade in zijn eindrapport concludeert. Dit kritiekpunt van het NIOD brengt ook de toenmalige plaatsvervangend directeur Voorlichting, Kreemers, in zijn verhoor naar voren.

De heer **Kreemers**: (...) het rapport van de heer Van Kemenade bevat heel veel informatie, met name in de verslagen van de gevoerde gesprekken, waarin talloze voorbeelden voorkomen van voorvallen waarbij informatie is achtergehouden. Het betreft met name de gesprekken met de marechaussees Kuys en Rutten, de opsteller van de Managementrapportage, een gesprek met kolonel Kremer, de chirurg van Dutchbat en een gesprek met generaal Fabius. De heer De Winter heeft ook een aantal voorbeelden genoemd. Ik laat mijzelf even buiten beschouwing.

(...) ik ben zelf bij de heer Van Kemenade geweest en ik heb hem een acht of negen voorbeelden gegeven van voorvallen waarbij informatie was achtergehouden. Mij was opgevallen dat hij niet doorvroeg. Hij vroeg niet wie die informatie had achtergehouden. Dat soort zaken kwam in dat gesprek niet aan de orde.

(...) Er was geen gebrek aan verklaringen die de heer Van Kemenade hadden kunnen leiden naar een andere conclusie. Op het ministerie waren er so wie so twee kampen. Ik zei al dat het rapport erg belangrijk was, maar er was ook een groep personen, waaronder de plv. secretaris-generaal, die het idee hadden dat Van Kemenade op basis van de aangereikte informatie precies het tegenovergestelde had kunnen beweren: dat er wél informatie was achtergehouden.

Professor Blom, directeur van het NIOD, licht dit in het NIOD-rapport geformuleerde kritiekpunt op het onderzoek van Van Kemenade tijdens zijn verhoor toe.

De heer **Blom**: Wij hebben erg veel aan het rapport van de heer Van Kemenade gehad. In zes weken heeft hij erg veel boven tafel weten te krijgen. Dat was voor ons zeer waardevol en heeft ons ertoe gebracht om bepaalde mensen niet meer uit te nodigen voor een gesprek. Tegelijkertijd maakte zich echter van ons een zekere verbazing meester omdat in dat materiaal aanwijzingen zaten voor een nader onderzoek van bepaalde aspecten. Wij hebben dat «het stellen van de hypothese van onwil» genoemd. Ik zeg niet dat dat materiaal eenduidig tot de conclusie leidde dat er sprake was van onwil. Ik zeg dat er aanwijzingen zaten in het materiaal op grond waarvan kon worden doorgegaan. Dat zou hebben betekend dat er langer onderzoek zou moeten worden gedaan en dat is niet gebeurd. De heer Van Kemenade heeft daarvoor ongetwijfeld goede redenen gehad. Dat interpreteren wij als een smalle opvatting van de onderzoeksopdracht. Die opdracht had

¹⁸⁸ NIOD, «Srebrenica», pp. 3064–3076.

ook breder kunnen worden opgevat door op dat punt verder door te gaan. Dan had je kunnen bezien of het relevant genoeg was voor een beschrijving.

(...) Voor alle duidelijkheid: wij schrijven dat het materiaal van de heer Van Kemenade voldoende bevat om de hypothese van «ook onwil» te stellen. Dat is iets anders dan dat op grond van het materiaal zélf die conclusie al kon worden getrokken. Het gaat dus om de vraag, als je op dat spoor verdergaat, waar je dan uitkomt.

Volgens het NIOD heeft de snelheid waarmee het rapport gereed is gekomen (zes weken) de mogelijkheid voor nader onderzoek naar een aantal zaken beperkt. Met een aantal betrokkenen is geen gesprek gevoerd en bij de wel gehoorde is niet altijd systematisch doorgevraagd.

De heer **Blom**: In bijna alle interviews komen opmerkingen voor die het verdienen om erop door te gaan. Ik wijs in dit verband met name op de interviews met Kremer, De Winter, P.H. Rutten en Van Dijk, Ter Kuile, Hetebrij en Brantz. Het zijn meer zaken die op de achtergrond zweven waarnaar de heer Van Kemenade niet doorvraagt. Het kan zijn dat hij het niet erg saillante opmerkingen vond, maar wij hebben dat later anders geïnterpreteerd.

Voorts suggereert het NIOD dat Van Kemenade niets wilde weten van voorstellen van zijn staf om een aantal zaken nader uit te zoeken en daarmee meer tijd te nemen voor het onderzoek.¹⁸⁹ Het NIOD baseert zich hierbij op vertrouwelijke vraaggesprekken met twee anonieme bronnen. Een van deze anonieme bronnen schrijft in een brief aan de commissie dat de kern van zijn kritiek op het handelen van de heer Van Kemenade een viertal punten omvat.¹⁹⁰ Ten eerste: «Voorbarige conclusies en snel aannemen van zaken als vaststaande feiten». Van Kemenade kwam volgens deze bron «halverwege het onderzoek met een eerste opzet van het rapport, waarin de zinsnede stond vermeld dat Defensie «naar eer en geweten» had gehandeld. Dit was een voorbarige conclusie, mede gelet op het feit dat de hoorzittingen nog niet waren afgerond.» Ten tweede: «Het niet horen, onvoldoende horen, dan wel geen nader onderzoek doen.» Ten derde: «Het niet inwilligen van mijn verzoek om verlenging van het onderzoek met een week (...) teneinde in staat te zijn een kruisbestuiving tussen de gespreksverslagen te maken, de tegenstrijdigheden daarin te analyseren en afhankelijk van het resultaat daarvan het onderzoek al dan niet te verdiepen.» Hij noemt in dit verband de medische kwestie, de verklaring van generaal Nicolai omtrent de overeenkomst Smith-Mladic, het Debriefingsrapport en de gespreksverslagen van de kolonels Brantz en Kremer. Ten vierde: «Het vernietigen van alle documenten, vertrouwelijke mededelingen, aantekeningen, concepten van gespreksverslagen, bandopnames en informatie op harde schijf.»

Van Kemenade meldt in zijn rapport dat hij informatie heeft vernietigd die verkregen is uit telefonische gesprekken en waarvan betrokkenen geen toestemming hebben gegeven om deze ter beschikking te stellen van het NIOD.¹⁹¹ Gedurende het onderzoek van de enquêtecommissie wordt bekend dat in door de staf van Van Kemenade gebruikte computers nog concepten van de gespreksverslagen van enkele gehoorde zijn achtergebleven. De commissie krijgt hiervan, voorzover betrokkenen toestemming hebben verleend, kopieën ter beschikking.¹⁹² Uit een vergelijking tussen deze onbewerkte concepten en de uiteindelijk door Van Kemenade openbaar gemaakte verslagen blijkt niet dat belangrijke inhoudelijke informatie is achtergehouden.

De anonieme bron schrijft de commissie dat ook hij «op het moment van presentatie van het rapport op 28 september 1998 over onvoldoende

¹⁸⁹ NIOD, «Srebrenica», pp. 3064–3065.

¹⁹⁰ Brief van anonieme bron (identiteit bekend bij commissie) d.d. 17 december 2002 aan de enquêtecommissie.

¹⁹¹ Van Kemenade, «Omtrent Srebrenica», bijlage bij TK 1998–1999, 26 122, nr. 4, pp. 3–4.

¹⁹² Brief van Th.H. Dragt, algemeen directeur Centrum Arbeidsverhoudingen CAOP, d.d. 26 september 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-36).

informatie beschikte om tot onwil bij de KL te kunnen concluderen.» Wel wijst hij op enkele passages uit de gespreksverslagen (met name van het gesprek met Kreemers) als «voorbeelden van indicaties die aanleiding kunnen geven tot onwil bij de KL om informatie te verschaffen»¹⁹³ aan de minister van Defensie.

In de NOVA-uitzending van 10 april 2002 wordt op basis van een door twee personen afgelegde anonieme verklaring (waarschijnlijk dezelfde personen als de anonieme bronnen van het NIOD) ook gesteld dat de conclusies van Van Kemenade al halverwege het onderzoek vaststonden. Deze laatste anonieme beschuldiging deelt het NIOD niet.

De heer **Blom**: (...) Ik heb met zoveel woorden in de epiloog opgenomen dat de beschuldiging dat de heer Van Kemenade niet integer te werk is gegaan en dat de conclusies vaststonden voordat hij met het onderzoek begon, niet is bewezen.

[Heeft het NIOD andere bronnen of documenten gevonden die deze suggestie bevestigen?] Nee. De ene informant vertelde overigens het verhaal dat hij van de andere informant had gehoord. In feite is er dus sprake van één anonieme informant. Wij hebben hem verder ook niet gebruikt in ons verhaal, maar wij hebben gemeend hem even te moeten noemen omdat je nooit kunt weten op welke manier zo iemand later naar buiten treedt en ons verwijt dat wij het feit dat wij hem hebben gesproken zouden hebben verdonkeremaand.

Aan een aantal onderwerpen besteedt Van Kemenade, volgens het NIOD, niet of nauwelijks aandacht: problemen met en binnen bataljonsleiding; intern functioneren Centrale Organisatie van Defensie op het gebied van informatievoorziening; de wijze van informatieverwerking door de debriefingsteams; de debriefing van de groep van 55 in Zagreb.

Het NIOD constateert voorts dat Van Kemenade bij de mogelijke verklaringen voor de geconstateerde communicatiestoornissen niet ingaat op de fundamentele cultuurverschillen tussen de KL en de CO op het niveau van informatievoorziening, het wantrouwen van de legerleiding jegens politieke inmenging en het gebrek aan politiek besef bij de KL.

Ook de bemoeienis van Defensie met KMar-onderzoeken en de rol van de MID bij de informatievoorziening rondom Srebrenica komen volgens het NIOD in het rapport van Van Kemenade niet voldoende aan bod. (N.B.: in 1999 komt naar buiten dat de minister van Defensie niet is ingelicht over de uitkomsten van een in 1996 door de MID verricht onderzoek naar rechts-extremistisch gedrag bij Dutchbat, waarna de MID-top zijn functie ter beschikking stelt. Mede in verband met «Srebrenica» houdt de minister in 1999 ook promoties tegen van de bevelhebber en de plaatsvervangend bevelhebber van de KMar. In paragraaf 6.3 komt dit nader aan de orde)¹⁹⁴

Het NIOD is van mening dat Van Kemenade om de individuele verantwoordelijkheid voor de incidenten in de informatievoorziening heen draait (de in de gespreksverslagen opgetekende kritiek op BLS Couzy komt bij voorbeeld niet terug in het eindrapport) en de nadruk legt op de ontoereikende organisatiestructuur bij Defensie.

Het NIOD verwoordt zijn conclusies over het onderzoek van Van Kemenade als volgt: «Het lijkt erop dat hij de noodzaak om op korte termijn orde op zaken te stellen heeft laten prevaleren boven waarheidsvinding. Zo bezien was het een politiek-bestuurlijke opdracht die Van Kemenade als zodanig heeft aanvaard en uitgevoerd.»¹⁹⁵ Voorts: «De

¹⁹³ Brief van anonieme bron (identiteit bekend bij commissie) d.d. 17 december 2002 aan de enquêtecommissie.

¹⁹⁴ NIOD, «Srebrenica», pp. 3069–3070.

¹⁹⁵ NIOD, «Srebrenica», p. 3073.

kernvraag in 1998 was of de falende informatievoorziening een gevolg was van opzet (onwil) of van de geschetste omstandigheden (onkunde). Deze vraag riep om een snel antwoord. In wezen was dit een bestuurlijk probleem, dat niet zonder onderzoek naar waarheidsvinding kon worden opgelost.»¹⁹⁶

De heer **Blom**: (...) Wij zijn tot de conclusie gekomen dat niet alleen moest worden uitgezocht hoe het precies zat maar ook dat het zo snel mogelijk moest gebeuren. De heer De Grave gebruikte nog wel de termen «niet eerder dan verantwoord» maar er lag toch een geweldige tijdsdruk op. Er was geen enkele reden meer te bedenken om het verder niet aan het NIOD over te laten als er eindeloos de tijd voor kon worden genomen. In die context van de opdracht lag de impuls om zo snel mogelijk met de resultaten te komen. Ik weet natuurlijk niet of de heer Van Kemenade nog heeft overwogen om verder te gaan. Ik heb begrepen dat hij na een aantal weken meende op hoofdlijnen te kunnen concluderen en dat hij geen argumenten zag om door te gaan. Na de quick scan is er vrij snel gerapporteerd. Dat is ook een logische gang van zaken, zeker als die urgentie zo sterk gevoeld wordt. Die urgentie komt niet voort uit het waarheidsvindingsproces als zodanig. Daar zou eerder de impuls in zitten om nog even door te gaan. Die urgentie zat echter in de politiek-bestuurlijke setting.

(...) Ik leg er na de nadruk op dat het om prioriteiten en afwegingen gaat. Gesuggereerd is dat wij gezegd zouden hebben dat de heer Van Kemenade niet op waarheidsvinding uit was, maar dat is niet wat wij schrijven. Ik vind dit een heel belangrijk punt om te onderstrepen. De heer Van Kemenade was wel degelijk uit op waarheidsvinding, alleen, in de afweging van de vragen hoe ver ga ik daarmee, op welk moment kom ik met mijn conclusies van dat moment, speelt de politieke prioriteit – zoals wij die interpreteren – een rol. In het gesprek dat met de heer Van Kemenade en onze onderzoekers is gevoerd, heb ik geen enkele andere opvatting daarover gevonden. In de publiciteit van die tijd is dat element heel erg duidelijk aanwezig. Er was een politiek probleem waar op korte termijn iets aan gedaan moest worden en dat kon vooral als er een gezaghebbende uitspraak op korte termijn kwam. In die politieke atmosfeer is dat de heldere prioriteit.

Het NIOD betoogt dat het materiaal van Van Kemenade ook aanknopingspunten bevat voor de conclusie dat ook een forse dosis onwil waarneembaar was en concludeert: «De informatievoorziening faalde dan ook als gevolg van een combinatie van onvermogen en onwil.»¹⁹⁷

In zijn verhoor geeft professor Blom een definiëring van het begrip «onwil», namelijk «gebrek aan goede wil». In het NIOD-rapport zelf is deze definiëring overigens niet terug te vinden.

De heer **Blom**: Dit geeft mij de goede gelegenheid om dat element van onwil in te brengen. Voor de zekerheid heb ik in het woordenboek nagezien of wij de juiste definitie van onwil gebruiken. In de Van Dale zult u aantreffen dat onwil gebrek is aan goede wil. Het gaat er hier om dat bij de landmachttop niet de goede wil aanwezig was om aan de algemene instructie van 1992, nog eens geconcretiseerd in de nadrukkelijke vragen van de minister in 1995, te voldoen om uit eigen initiatief voortdurend alles te melden. Als er vragen kwamen, werd meestal geprobeerd die zo goed mogelijk te beantwoorden. Verder is er sprake van een heel ingewikkelde interpretatie. Ik hoop dat u daar goed kennis van genomen hebt. Aan de landmachtkant spelen elementen een rol die je kunt samenvatten onder onkunde maar waar nog van alles achter schuil gaat: communicatieverschillen, slechte persoonlijke verhoudingen, interpretaties van bepaalde gevallen, slecht politiek gevoel, enz. Wij denken aan het gebrek aan goede wil om dat te doen. Dit hangt overigens samen met een visie op de verhouding tussen de krijgsmachtonderdelen, vooral de bevelhebber, en de minister. De Centrale organisatie speelt overigens bij die interpretatie ook een grote rol. Dit wordt nogal eens vergeten. Ook die kant zit nadrukkelijk in onze interpretatie.

[Zit hier ook iets moedwilligs in? Het bewust belemmeren van het geven van goede informatie?] Dat is op het individuele niveau over het algemeen erg moeilijk vast te stellen. Men schrijft dat niet op en als je het aan de mensen vraagt, zeggen ze meestal dat

¹⁹⁶ NIOD, «Srebrenica», p. 3075.

¹⁹⁷ NIOD, «Srebrenica», p. 3076.

dit niet het geval is. Wel is het opmerkelijk dat velen zich, ook in de openbare verhooren, ernstig achter hun onvermogen verschuilen, of althans dat als de hoofdoorzaak noemen. Zonder dat ik iemand persoonlijk wil treffen, is het een opmerkelijke conclusie dat zo'n hele legertop die toch behoort tot de best opgeleide en zwaarst geselecteerde mensen, waarvan wij mogen hopen dat zij hun taak op zeer hoog niveau kwalitatief hoogwaardig uitvoeren, kennelijk een vorm van collectief onvermogen heeft. De vraag is wat je – maar dat is niet aan ons om te beoordelen – vanuit de politiek gezien erger moet vinden: mensen die een opvatting van hun taak hebben, daarvoor gaan en die bekwaam uitvoeren maar met een aantal nadelen in de communicatie of mensen die kennelijk een hoge mate van onvermogen hebben om hun taak naar behoren uit te oefenen. Dit is overigens een beschouwing terzijde die u in het rapport niet zult aantreffen omdat die meer van mij persoonlijk is.

De definiëring van «onwil» als «gebrek aan goede wil» komt ook voor in een eerdere brief van professor Blom aan de commissie: «Onwil wordt in de Van Dale gedefinieerd als «gebrek aan goede wil». In die zin is het begrip ook door het NIOD gehanteerd. Het gaat niet om een samenzwering tot insubordinatie. Het rapport wijst de karakterisering «doofpot» ook met zoveel woorden af. (...) Maar de legertop had wel de wens de informatiestroom te beheersen en zelf te bepalen wat naar buiten kon worden gebracht en wat niet. Daarbij speelde de begrijpelijke wens het personeel te beschermen tegen de soms zeer ingrijpende gevolgen van emotievolle publiciteit en om het imago van de landmacht en in het bijzonder de Luchtmobiele Brigade en Dutchbat te bewaken. Dat strookte niet altijd met de wens van de minister om zo ruim mogelijk informatie naar buiten te brengen. (...) Er was doorvoor bij de Koninklijke Landmacht weinig begrip, zoals er een gering invoelingsvermogen was voor wat de politieke verhoudingen en de media vroegen. Zonder dat het om uitdrukkelijke insubordinatie gaat, was daarom ook van goede wil om naar de wens van de minister te handelen weinig sprake.»¹⁹⁸

Overigens geeft Van Dale als synoniem voor «onwil»: «weerspanning». De betekenis van «weerspanning» omschrijft Van Dale als «het zich verzetten».¹⁹⁹

Vervolgens geeft professor Blom in zijn brief aan de commissie een reeks voorbeelden uit het NIOD-rapport van gebeurtenissen die deze onwil illustreren: de wijze waarop de MID/KL informatie weigerde te delen met de MID/CO; het beperkt informeren van de minister door Couzy over de in Zagreb verkregen informatie; het «geheime onderzoek» van de SMG in opdracht van Couzy naar de communicatie tussen DCBC en KL Crisisstaf; de beperkte verslaglegging door Bastiaans van de debriefing in Zagreb en het niet willen doorgeven aan de minister van het verslag; de tegenstand van Warlicht tegen de opdracht aan de KL om de debriefing uit te voeren; de vormgeving en uitvoering van de debriefing onder verantwoordelijkheid van Van der Wind («oriëntatie bij de noodzakelijke keuzen op de eigen wensen van de KL en niet op de wensen van de minister»); het niet ter hand stellen aan de CO en de minister van het «Feitenrelaas»; het incident van de «lekkende kolonel»; niet doorgeven van informatie over de medische kwestie door Van Baal; besluitvorming rond bevordering van Karremans. Voorts noemt professor Blom een aantal kwesties waarbij «onkunde» wat nadrukkelijker aanwezig was (onder andere de verklaring van Franken; de lijst van 239 namen; de managementrapportage).

¹⁹⁸ Brief van J.C.H. Blom d.d. 31 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-69).

¹⁹⁹ Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, dertiende uitgave, 1999.

Na de publicatie van het NIOD-rapport geeft minister De Grave aan het consultantsbureau BMC de opdracht om te bezien op welke wijze een onderzoek zou kunnen worden verricht naar personen binnen de

landmachttop van 1995 waarop het verwijt van «onwil» bij de informatievoorziening aan de bewindslieden betrekking zou kunnen hebben. In haar rapport van juni 2002 doet het bureau voorstellen voor twee mogelijke onderzoeken: «Een «smalle benadering» die ingaat op de mogelijke individuele verwijtbare onwil bij de landmachttop. Een «bredere benadering» die zich richt op mogelijk in de structuur en cultuur van de landmacht verankerde collectieve onwil tot informatieverschaffing.»²⁰⁰ In een begeleidende brief schrijft de algemeen directeur van BMC dat op 27 juni 1995 overleg is gevoerd met het NIOD.

«In dat gesprek is, na toelichting door professor Blom, duidelijk geworden dat de term onwil door het NIOD niet in arbeidsrechtelijke of staatsrechtelijke zin is gebruikt. Het is een term die voortkomt uit een interpretatie van een historisch proces waarbij wordt gedoeld op een cultuur en een sfeer van spanning tussen de Landmachttop van 1995 en de toenmalige bewindsman. De desbetreffende passages uit het NIOD-rapport zijn niet direct te vertalen naar individuele handelingen. Er zijn in gesprekken beweringen en aanwijzingen geweest die de historische analyse ondersteunen, maar er zijn in het NIOD-onderzoek geen instructies en opdrachten naar voren gekomen. Het gaat, blijkens de toelichting van professor Blom, om een interpretatie van gebeurtenissen vanuit de methodologische bril van de historicus. De passages slaan, volgens de toelichting van het NIOD, bovendien op de met naam genoemde personen in de rapportage. De «Landmachttop» is in de NIOD-interpretatie meer dan de bevelhebber en diens plaatsvervanger c.q. waarnemers. Het gaat om de in het NIOD-rapport genoemde personen van de Landmacht en KMar die een rol hebben gespeeld bij de gebeurtenissen rond de debriefings (Zagreb en Assen). Op de heer Van Baal na – en deze is in beperkte mate actief betrokken geweest – is geen van de genoemde personen nog in functie.»²⁰¹

Overigens is deze laatste passage door het bureau BMC gewijzigd. In een eerdere versie van de brief van BMC aan het Ministerie van Defensie luidde deze passage als volgt:

«Op de heer Van Baal na – en deze is niet (direct) actief betrokken geweest – is geen van de genoemde personen nog in functie.»²⁰²

Minister De Grave stuurt het rapport van BMC op 9 juli 2002 naar de Kamer. In de aanbiedingsbrief schrijft de minister geen besluit te willen nemen over een van de door BMC voorgestelde onderzoeksmodaliteiten. Voorts acht de minister de precisering die professor Blom in zijn gesprek met BMC heeft gegeven van de term «onwil» en de personen op wie die term van toepassing is «verhelderend».²⁰³ Tijdens het verhoor van professor Blom blijkt dat het citeren door BMC, en vervolgens door de minister in zijn brief aan de Kamer, van de term «staatsrechtelijk» op een vergissing berust. Professor Blom heeft in zijn gesprek met BMC bedoeld te zeggen: «strafrechtelijk».

²⁰⁰ Bestuur & Management Consultants, «Srebrenica en de ministeriële verantwoordelijkheid: ontwerp van een onderzoek», bijlage bij TK 2001–2002, 26 122, nr. 38.

²⁰¹ Brief van A.T. Jansen, algemeen directeur BMC, d.d. 4 juli 2002 aan de heer Hulshof, directeur-generaal Financiën en Control, Ministerie van Defensie, bijlage bij TK 2001–2002, 26 122, nr. 38.

²⁰² Brief van de minister van Defensie d.d. 9 juli 2002 aan de enquêtecommissie.

²⁰³ TK 2001–2002, 26 122, nr. 38, p. 2.

De heer **Blom**: [... dat deze term door het NIOD niet in arbeidsrechtelijke of staatsrechtelijke zin is gebruikt.] Overigens moet dat «strafrechtelijk» zijn.

Vervolgens legt Blom de commissie uit waarom «onwil» niet in arbeidsrechtelijke of strafrechtelijke zin moet worden geïnterpreteerd.

De heer **Blom**: Wij hebben het niet als onze taak gezien om persoonsdossiers te vormen ten behoeve van functioneringsgesprekken en beoordelingen van individuele militairen in de landmacht of van individuele ambtenaren, in welke positie dan ook. Wij hebben het ook niet als onze taak gezien om op enigerlei wijze eventuele strafprocessen tegen

mensen voor te bereiden. Als te zijner tijd mensen ons rapport voor dat soort doeleinden zouden willen gebruiken, dan staat hen dat natuurlijk volstrekt vrij. Wij hebben nadrukkelijk in de proloog uitgelegd dat wij geen expliciete, politieke en morele oordelen zélf wilden verwoorden. Ik ken de ingewikkeldheden van de lijn tussen een analytische uitspraak over politiek en een politieke uitspraak. Ik weet hoe ingewikkeld dat is. Qua intentie is het heel iets anders. Enerzijds gaat het om de vraag: hoe zit het en waarom zit het zo? Anderzijds gaat het om de vraag: wat vind ik ervan en hoe had het gemoeten? Dit kun je al het ware transponeren naar het niveau van de functioneringsbeoordelingen van individuen in ambtelijke of militaire posities of eventuele strafprocessen. Dat is niet onze taakopvatting geweest om dat te doen. Vandaar ook dat wij zo sec mogelijk de voorbeelden beschrijven. Als je dat als geheel, als proces, overziet, krijg je zo nadrukkelijk die vele elementen op tafel, waaronder die onwil in de door ons bedoelde zin.

5.5.3 *Reactie Van Kemenade*

In een brief aan de enquêtecommissie gaat de heer Van Kemenade in op de kritiek van het NIOD.²⁰⁴ Allereerst beschrijft hij de totstandkoming van de opdracht van de minister van Defensie aan hem en de werkwijze van hem en zijn medewerkers. In dit verband betitelt Van Kemenade de op de anonieme bronnen gebaseerde suggesties van het NIOD en NOVA als «volstrekt onjuist». Hij verwijst hierbij naar een brief die vier van zijn medewerkers aan hem hebben geschreven, waarin zij «nadrukkelijk afstand (nemen) van het in de verklaring geschetste beeld alsof de conclusies reeds halverwege het onderzoek zouden hebben vastgestaan. (...) De uiteindelijke tekst van het eindrapport, inclusief de conclusies, is pas aan het eind van het onderzoek definitief vastgesteld.»²⁰⁵

De heer **Van Kemenade**: Wij hadden iedere dag of om de dag een stafbespreking. Wij vroegen ons regelmatig af wat wij inmiddels wisten op grond van de documenten, wat wij vonden van de interviews die wij hadden gehad, wat wij nog moesten vragen, hoever wij nu eigenlijk waren, welk beeld wij hadden, enz. Er is geen sprake van dat een van de beleidsmedewerkers heeft gezegd dat wij meer tijd moesten nemen en dat ik dat geweigerd heb. Zo waren de verhoudingen trouwens ook helemaal niet.

(...) Wij hebben voortdurend gesprekken gehad. Wij hebben vastgesteld dat wij op bepaalde elementen verder moesten gaan. In een aantal gevallen is er een tweede interview geweest. Ook zijn in een aantal gevallen nadere schriftelijke vragen gesteld aan betrokkenen, over heel specifieke aspecten.

(...) Als in de staf was gezegd dat wij echt nog een maand zouden moeten nemen, dan had ik dat gedaan. Als ik had gezegd dat ik dat niet wilde, had de staf dat niet geaccepteerd. Zo zaten zij ook in elkaar.

[Op welk moment stonden de conclusies voor u vast?] Op het moment dat wij het eindrapport vaststelden en geen dag eerder. Een werkwijze die u ook zult volgen is dat je telkens bijeenkomt na verhoren of na analyses van documenten. Je vraagt je dan af wat je inmiddels weet, welke indruk je hebt, wat je nog meer moet weten, welke richting het opgaat enz. Dat gaat altijd zo, in elke staf die bezig is met een onderzoek. Hoe schrijden wij voort? Het is absoluut niet waar dat de conclusies al halverwege het onderzoek vaststonden. Dat is een voortschrijdend proces geweest.

(...) Natuurlijk mag je in een wetenschappelijk onderzoek vertrouwelijke bronnen gebruiken. Het is wat dubieus, maar ik vind het toelaatbaar. Maar je moet wel checken. Men had heel goed de vertrouwelijke informatie – niet de naam, want die hoef ik niet te weten – bij mij kunnen checken, ook in het gesprek dat ik op 9 juli 2001 met twee NIOD-medewerkers heb gehad. Zelfs impliciet is het daar niet aan de orde gekomen. Ik vind het wat merkwaardig dat die informatie daar niet komt.

²⁰⁴ Brief van J.A. van Kemenade d.d. 15 juli 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-13).

²⁰⁵ Brief van vier voormalige medewerkers van Van Kemenade aan Van Kemenade d.d. 15 april 2002, gevoegd als bijlage bij de brief van J.A. van Kemenade d.d. 15 juli 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-13).

Vervolgens vat Van Kemenade de voornaamste bevindingen van zijn onderzoek samen, waarbij hij kanttekeningen plaatst bij zijn tijdens de persconferentie bij de presentatie van het rapport uitgesproken opvatting «dat er dus geen sprake was van een «doofpot». Dit begrip is, zo stelt Van

Kemenade nu in zijn brief aan de enquêtecommissie, «echter multi-interpretabel en geen zorgvuldige weergave van de bevindingen. Men zou immers ook van een doofpot kunnen spreken als de informatievoorziening, zoals is vastgesteld, uiterst gebrekkig, niet tijdig en onzorgvuldig was.» Van Kemenade is van mening dat ook het NIOD-rapport (evenals zijn eigen rapport) geen bewijzen bevat voor «onwil».

De heer **Van Kemenade**: Als je uitspreekt dat door ambtenaren, en zeker door militairen, doelbewust informatie wordt achtergehouden, is dat een zwaarwegende beschuldiging, niet alleen strafrechtelijk, maar ook zowel staatsrechtelijk als arbeidsrechtelijk. Het doelbewust achterhouden van informatie aan politieke ambtsdragers is een essentieel gebrek in de politieke democratie.

(...) Mag ik dan afronden met te zeggen dat ik vind, dat je als je zoiets zegt heel concrete bewijzen, over concrete feiten en concrete personen, moet hebben? Anders mag je die beschuldigingen niet uitspreken. Ik heb die bewijzen niet gevonden. Naar mijn stellige overtuiging heeft ook het NIOD dat niet. Je mag die beschuldiging dan niet uitspreken.

(...) Wij hebben voortdurend geprobeerd er achter te komen of er sprake was van doelbewust en moedwillig achterhouden van informatie. Ik heb de bewijzen daarvoor niet gevonden, in alle oprechtheid en naar eer en geweten. Dat is niet omdat ik de minister wilde helpen of omdat ik het defensieapparaat wilde opschonen. Ik wilde naar eer en geweten waarheidsgetrouw antwoord geven op de vragen die de minister aan mij heeft gesteld. Ik vind ook geen aanwijzingen in het NIOD-rapport. Ik zeg dat nog eens met nadruk.

Van Kemenade wijst er in zijn brief aan de enquêtecommissie op dat het NIOD uitvoerig gebruik heeft gemaakt van de feiten in zijn rapport en dat de bevindingen van beide rapporten met betrekking tot verschillende incidenten op hoofdzaken hetzelfde zijn. Volgens Van Kemenade levert het NIOD geen enkele bewijs voor de kritiek dat hij bewust en om politiek-bestuurlijke redenen de waarheid geweld zou hebben aangedaan.

De heer **Van Kemenade**: (...) Het zou een politiek-bestuurlijke opdracht zijn, dus niet gericht op waarheidsvinding. Dat is natuurlijk een heel merkwaardige uitspraak. In de eerste plaats heeft een politiek-bestuurlijke opdracht pas zin als zij ook is gericht op waarheidsvinding. De minister was er niet op uit om geen waarheid te vinden; anders vraag je het niet. In de tweede plaats kan men dat niet aan mij vragen, want dat doe ik niet. In de derde plaats was ook het NIOD-rapport het resultaat van een politiek-bestuurlijke opdracht, van het kabinet destijds. Het is uiteraard gericht op waarheidsvinding. Ik vind het een heel rare uitspraak. Bovendien wordt ermee gesuggereerd – ik wil er fors afstand van nemen – dat ik om politiek-bestuurlijke redenen de waarheid geweld zou hebben aangedaan. Dat is op geen enkele wijze aantoonbaar. Daar is ook geen enkele grond voor. Ik vind het een nogal merkwaardige beschuldiging.

Deze opvatting van Van Kemenade wordt gedeeld door toenmalig minister van Defensie De Grave, die hierop ingaat in zijn verhoor door de commissie.

De heer **De Grave**: Toen ik dat las, had ik voor mijzelf een vraag die ik de heer Blom had willen stellen: wat was uw opdracht dan? Natuurlijk is het een politiek-bestuurlijke opdracht. Het is een opdracht gegeven door een politiek orgaan, in dit geval de minister van Defensie. Het NIOD kreeg zijn opdracht naar ik meen ook van de minister van Defensie en misschien nog meer ministers. Het was in ieder geval ook een politiek-bestuurlijke opdracht. De suggestie achter die opmerking in het NIOD-rapport spreekt mij niet aan. Misschien mag ik het even in mijn eigen woorden zeggen. De heer Van Kemenade heeft een haastklus geleverd. Hij had eigenlijk veel dieper moeten doorvragen, maar omdat de minister snel antwoord nodig had, heeft hij er een rommeltje van gemaakt. Ik herhaal dat ik geen enkele aanleiding heb, van mening te zijn dat de heer Van Kemenade niet goed en grondig werk heeft geleverd.

Naar aanleiding van de uitspraken van Van Kemenade in zijn verhoor ontkent Blom in een brief aan de commissie dat het NIOD-rapport de integriteit van Van Kemenade in twijfel trekt:

«Van de waarheid geweld aan doen is nergens sprake. Wat het NIOD-rapport concludeert is dat bij het onderzoek van de heer Van Kemenade in de balans tussen de politiek-bestuurlijke noodzaak van snelle rapportage en het daarvoor te verrichten onderzoek (de waarheidsvinding, een term ontleend aan de opdracht aan de heer Van Kemenade) het eerste kennelijk het zwaarste heeft gewogen. Dat heeft dus een geheel andere strekking dat «de waarheid geweld aan doen.»²⁰⁶

Het verwijt van het NIOD dat hij met enkele betrokkenen niet heeft gesproken, kaatst Van Kemenade in zijn brief aan de commissie terug met de opmerking dat het NIOD ook een aantal voor de analyse van de informatievoorziening relevante personen niet heeft gesproken (bij voorbeeld generaal-majoor Warlicht, de heer De Ruiter, officier van justitie Besier en minister De Grave). Professor Blom beantwoordt in zijn verhoor de vraag van de commissie waarom hij niet heeft gesproken met minister De Grave over onder andere zijn opdracht aan Van Kemenade.

De heer **Blom**: De heer De Grave heeft in 1995 geen rol gespeeld. Ons onderzoek richtte zich in eerste instantie op 1995, op wat daaraan vooraf was gegaan en op de nasleep. Voor zover die nasleep op Nederland betrekking had, ging het vooral over de strijd om de informatie. Het logische afsluitingspunt was december 1995. In die periode heeft de heer De Grave geen rol gespeeld en daarom hadden wij geen enkele reden om met hem te spreken. Ik heb u eerder uitgelegd waarom wij niet een zeer diepgaand onderzoek hebben gedaan naar de werkwijze van de heer Van Kemenade. Wij vonden dat niet noodzakelijk en wij vonden het ook ongunstig omdat dit als het ware buiten de periode viel. Wij konden niet heen om het verschil tussen de analyse van de heer Van Kemenade en de onze. Daarom hebben wij er iets over gezegd wat zich vooral richt op de uitleg van dat verschil, op de interpretatie op grond van voornamelijk open bronnen en vooral op een gesprek met de heer Van Kemenade en zijn eigen materiaal. De opdracht van de heer De Grave was volstrekt helder. Die staat op papier. Hij heeft hierover in het openbaar allerlei verklaringen afgelegd. Dat paste eenvoudig niet in onze lijn.

Ook de kritiek dat hij in zijn gesprekken bij bepaalde personen, bijvoorbeeld de heer Kreemers, niet voldoende heeft doorgevraagd, wijst Van Kemenade van de hand.

De heer **Van Kemenade**: Ik heb het interview met de heer Kreemers nog eens nagelezen. Ik zie dat niet zo goed. Bovendien vroegen wij op het eind van elk gesprek of men nog nadere informatie had, waar wij niet naar gevraagd hadden, maar die voor ons onderzoek van belang kon zijn. Ik zie in het interview dat Kreemers daar niet op ingaat. Belangrijk is ook dat ik nog eens heb gekeken in hoeverre dat soort informatie dan wel in het NIOD-rapport naar voren komt. Dat zie ik eerlijk gezegd ook niet. Ik heb daar geen beeld van. De gesprekken waren overigens uitvoerig en naar mijn mening vrij grondig. Je kon op heel veel van die elementen verder doorgaan. Mijn opzet was om uit de documenten en gesprekken te zien of sprake was van het bewust achterhouden van informatie of niet. Dat maakt dat je op een bepaald moment, als je daar een beeld van hebt, stopt.

Op de kritiek van het NIOD dat zijn aandacht te zeer is uitgegaan naar de gebrekkige organisatie en niet zozeer naar de daarvoor verantwoordelijke personen, reageert Van Kemenade in zijn brief aan de commissie door te stellen dat die persoonlijke verantwoordelijkheid nadrukkelijk aan de orde komt in de bij zijn rapport gevoegde gespreksverslagen. Volgens Van Kemenade is de verantwoordelijkheid voor de gebrekkige organisatie van de informatievoorziening in de Defensie-organisatie echter van een geheel andere aard en orde dan de eventuele verantwoordelijkheid voor het

²⁰⁶ Brief van J.C.H. Blom d.d. 9 december 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-231).

doelbewust en moedwillig achterhouden van relevante informatie. Van dat laatste heeft hij, evenals zijns inziens het NIOD, geen bewijzen gevonden. Als voorbeeld noemt Van Kemenade in zijn verhoor de opzet van de debriefing.

De heer **Van Kemenade**: Wat een- en andermaal blijkt, in het licht van wat ik ruwweg schetste over de verschillende oriëntatie van de twee organisatieonderdelen, is het absolute gebrek aan gevoel voor politiek-publicitaire verhoudingen, voor politiek relevante zaken. Men had onvoldoende gevoel voor het feit dat in de politieke en emotionele situatie bij dit soort dingen men de minister veel eerder, tijdiger en veel zorgvuldiger moest informeren dan gebeurd is. Is dat bewust achterhouden van informatie om te manipuleren? Ik zie dat niet. Ik geef een voorbeeld, als het mag van de voorzitter. In het NIOD-rapport wordt gezegd dat de Koninklijke Landmacht de briefing zodanig heeft gemanipuleerd dat zaken onder de pet zijn gehouden. Als je het exact bekijkt, constateer je 1. dat de generaal Warlicht, toen waarnemend BLS, geweigerd heeft om dat te doen omdat hij vond dat het een extern onderzoek moest zijn omdat ook de landmacht zelf voorwerp van onderzoek was. Een legitieme zaak. Ik constateer 2. dat het toen opgedragen is en 3. dat Van der Wind in samenwerking met Roos een plan van aanpak heeft gemaakt dat vervolgens is goedgekeurd op een vergadering van 17 augustus, waarbij de minister aanwezig was, de secretaris-generaal, de plaatsvervangend directeur Algemene beleidszaken, het hoofd Voorlichting en de twee externe supervisors. Hoezo manipuleren? Ik constateer vervolgens dat die externe supervisors, De Ruiter en Huijser, als het rapport klaar is, een brief schrijven aan de minister waarin zij stellen dat het gaat, samenvattend, om een verantwoorde weergave van de gesprekken. Hoezo nou manipulatie? Dan moet je wel menen – dat zou ik het minst durven zeggen -dat iemand als De Ruiter bezig is zaken te verdoezelen voor de minister. Daar is toch geen sprake van? Ik noem dit omdat het in de publiciteit zo vaak naar komen komt.

Tijdens het verhoor gaat Van Kemenade ook in op de kritiek van het NIOD dat hij bepaalde onderwerpen niet heeft behandeld, bijvoorbeeld de problemen met en binnen de bataljonsleiding.

De heer **Van Kemenade**: In mijn rapport ging het met name over het achterhouden van informatie over de high-lights. Ik heb geen analyse gemaakt, zoals bij de debriefing, over de bataljonsleiding, de operationele aspecten, de humanitaire en de oorlogsrechtelijke aspecten. Dat zat in de informatie zelf. Dat hoefde ik niet te doen. Ik hoefde daar niet over te rapporteren.

(...) in het uiteindelijke debriefingsrapport bleek er weinig over te worden gerapporteerd. Dat was een van de manco's. Ik zocht verder niet uit hoe het zat met de operationele situatie, maar wel hoe het zat met de informatie over een aantal van die aspecten. [Ook niet de relatie? Hebben problemen bij de bataljonsleiding geen relatie met een slechte informatievoorziening?] Ik heb geen aanleiding gezien om dat te onderzoeken. Ik geloof ook niet dat het zo was. Uit het NIOD-rapport en trouwens voor een deel ook wel uit ons rapport, werd snel duidelijk dat de communicatie tussen UNPROFOR, de internationale gemeenschap, DCBC, de Crisisstaf in Den Haag en de compound ingewikkeld was. Dat was toch een onderwerp dat ik niet onderzocht. Na de afbakening vond ik dat veel meer een zaak voor het NIOD.

Van Kemenade vindt achteraf dat hij wel meer aandacht had moeten besteden aan de operationele debriefing van generaal Bastiaans in Zagreb. Hij uit echter tijdens zijn verhoor ook kritiek op de conclusie van het NIOD dat de debriefing van Bastiaans een voorbeeld is van «onwil».

De heer **Van Kemenade**: Wij hebben wel aandacht besteed aan de debriefing in Zagreb, maar beperkt. Er staat een paragraaf over in ons rapport. In de interviews met mensen die erbij betrokken waren, onder anderen Couzy en Voorhoeve, hebben wij er aandacht aan gegeven. Ik geef graag toe dat dit beperkt was. Het ging in de eerste plaats om een standaard operationele debriefing van Defensie. Ten tweede was er slechts een beperkt aantal mensen bij betrokken, 21. Ten derde zouden die 21 mensen ook in de grote

debriefing weer worden gehoord. Het belangrijkste was het vierde punt. De minister had al heel snel, op 28 juli 1995, het verslag van de debriefing in Zagreb en de gespreksverslagen van die 21 mensen gekregen. Dat is heel snel, want op 27 juli 1995 was het verslag gereedgekomen. Op 28 juli kreeg Warlicht, waarnemend bevelhebber landstrijdkrachten, het. Op 28 juli gaf die het ook aan de minister. Het was dus heel snel doorgegaan. Ik zag er geen belemmering van informatie in, want de minister heeft het heel snel gekregen. Achteraf had ik het verstandiger gevonden als wij meer aandacht hadden besteed aan de debriefing in Zagreb. Overigens heb ik natuurlijk de uitvoerige en gedetailleerde informatie in het NIOD-rapport over de debriefing in Zagreb gelezen. Daarin vind ik tal van aanwijzingen en bewijzen dat het hier weer om vrij slordige informatievoorziening ging. De informatie over de psychologische debriefing van de 55 gegijzelden is niet doorgegeven aan Bastiaans. Dat is nu niet bepaald verstandig. De vlugge manier waarop dat is gegaan, is ook niet bepaald verstandig. Ik vind daarin echter geen aanwijzingen dat bewust informatie is achtergehouden. Het NIOD concludeert naar aanleiding van de debriefing in Zagreb dat de strubbelingen tussen de sectie Militaire geschiedenis en Bastiaans aanwijzingen zijn voor onwil. In het NIOD-rapport zeggen de projectleiders van de sectie Militaire geschiedenis echter, dat het onbegonnen werk was om met Bastiaans samen te werken, niet omdat de eigenzinnige Bastiaans het straatje van zijn mobiele brigade probeerde schoon te vegen, maar omdat hij op militaire, ik zou haast zeggen onbehouwen en te haastige wijze, de debriefing heeft gedaan. De sectie Militaire geschiedenis zegt zelf dat hij dat niet deed om het straatje schoon te vegen. Achteraf vind ik dat ik meer aandacht had kunnen geven aan de debriefing in Zagreb, maar ik noemde redenen waarom ik het niet heb gedaan.

In het verhoor van toenmalig minister van Defensie De Grave komt ook aan de orde hoe De Grave achteraf, na de publicatie van het NIOD-rapport, oordeelt over het rapport van Van Kemenade.

De heer **De Grave**: (...) Ik heb de conclusies uit dat rapport [van Van Kemenade] overgenomen en daarmee voor mijn verantwoordelijkheid genomen. Ik had geen enkele aanleiding daar twijfel over te hebben. Ik ben nog steeds van oordeel, zoals ik publiekelijk in de Kamer heb verklaard dat de heer Van Kemenade naar mijn indruk zijn werk op een goede en professionele wijze heeft gedaan. Als een vervolgonderzoek plaatsvindt door onderzoekers die daar weer meer tijd voor nemen, is het mogelijk dat daar weer andere elementen bijkomen. Het is ook altijd mogelijk dat een andere instantie die nog eens naar feiten kijkt, tot een andere weging of conclusie komt. Misschien mag ik het voorbeeld geven van rechtszaken. Het is een fenomeen dat vaak voorkomt dat een rechtbank op basis van feiten tot een conclusie komt en dat vervolgens een hof op basis van feiten met nog wat erbij tot een andere conclusie komt. Dat hoeft niet te betekenen dat die rechtbank zijn werk niet goed heeft gedaan.

De Grave acht zijn verdediging van het rapport van Van Kemenade niet in strijd met het feit dat het kabinet de conclusies van het NIOD heeft overgenomen.

De heer **De Grave**: Bij mijn beste weten heeft de regering, zo heb ik dat althans zelf in het Kamerdebat geformuleerd, de conclusies op hoofdlijnen overgenomen. De conclusie die de regering dus wel heeft overgenomen, is de conclusie waar het allemaal om draait, namelijk de term die gebruikt is: onwil. Daarover heb ik in de Kamer gesproken. Die conclusie hebben wij wel overgenomen. Dat is wat anders dan de elementen die te maken hebben met kritiek op de werkwijze van de heer Van Kemenade. Ik heb zelf in de publiciteit altijd gezegd: ik heb geen aanleiding om kritiek te hebben op het werk van de heer Van Kemenade. Het is altijd mogelijk dat als je verder kijkt je tot meer elementen komt. Het is altijd mogelijk dat je feiten anders weegt, afweegt en dat je in een balans tot een andere conclusie komt. (...) Ik vind dat ook aanvaardbaar. Op grond daarvan heeft de regering geen aanleiding gezien van die hoofdconclusie van het NIOD waarbij het gaat om die term «onwil» afstand te nemen. Daarmee heeft de regering die conclusie overgenomen.

5.6 Oorzaken gebrekkige informatievoorziening

Tijdens de verhoren geven betrokkenen aan wat volgens hen de oorzaken zijn voor de problemen in de informatievoorziening richting de minister van Defensie over de gebeurtenissen tijdens en na de val van Srebrenica. In het onderstaande worden deze mogelijke oorzaken opgesomd aan de hand van citaten uit de verhoren. De verklaringen lopen uiteen van praktische en tijdelijke problemen tot meer structurele oorzaken. Tenslotte gaan verschillende getuigen in op het vraagstuk of ook sprake was van «onwil», met name bij de top van de landmacht. Enkele betrokkenen bestrijden tegenover de commissie de conclusie van het NIOD dat «onwil» bij de landmachttop ten grondslag lag aan de haperende informatievoorziening.

Spanning en druk; technische problemen

De toenmalige plaatsvervangend Bevelhebber der Landstrijdkrachten, Van Baal, noemt enkele meer feitelijke problemen die mede ten grondslag lagen aan de gebrekkige informatievoorziening, in het bijzonder de informatieuitwisseling tussen het DCBC en de KL Crisisstaf.

De heer **Van Baal**: Dat het in de communicatie na de val van de enclave regelmatig gestokt heeft is wel duidelijk. Dat is duidelijk uit de incidenten die er geweest zijn, uit de irritatie die is ontstaan en uit alle zaken die daarover gepubliceerd zijn. Het heeft te maken met twee belangrijke dingen. In de eerste plaats stonden de mensen in die tijd onder geweldige druk. Men heeft geprobeerd om het zo goed mogelijk te laten verlopen, om de informatievoorziening zo goed mogelijk te begeleiden en om ervoor te zorgen dat iedereen die informatie kreeg die hij moest hebben. De situatie was echter uitermate benard en spannend, hoewel ik onze situatie absoluut niet wil vergelijken met de situatie waarin overste Karremans met Dutchbat heeft gezeten. Ons leed was maar heel klein leed. (...) Verder hebben de spanning, de druk en de irritatie aan de problemen bijgedragen. Structureel heeft iedereen geprobeerd om het zo goed mogelijk te doen. Als je echter naar de incidenten kijkt, kun je altijd wel een reden vinden waarom bepaalde dingen niet liepen zoals ze hadden moeten lopen. (...) Dan is er nog een technisch punt. Wij hadden afgesproken dat vanuit het verbindingscentrum in Utrecht alle schriftelijke berichten altijd in twee richtingen verstuurd zouden worden. Achteraf blijkt dat dat niet altijd gebeurd is. (...) Normaal gesproken is het verbindingscentrum een organisatie die niet zelfstandig zaken doet. Men gaat tewerk op basis van adresseringen. Als de adressering maar in één richting was, maar het stuk was ook relevant voor een ander, dan kon dat niet door het verbindingscentrum worden beoordeeld. Dat is wat ik wilde aangegeven. Men ging de inhoudelijkheid van de berichten niet na. Vanuit de KL-Crisisstaf spraken wij af om het verbindingscentrum te instrueren dat alle berichten per definitie twee kanten op gingen. Alles wat uit Bosnië kwam, zou per definitie twee kanten op gaan. Dat is niet in alle gevallen gebeurd.

Gebrek aan politieke antenne bij de top van landmacht

Een wat zwaarder kritiekpunt richting de top van de landmacht is het gebrek aan besef van welke informatie politiek van belang was voor de minister en deze informatie dan ook met urgentie door te geven.

De heer **Barth**: (...) Ik meen dat het juist is om te zeggen dat er bij de landmacht een gering besef van de politieke relevantie was. Verder meen ik dat het fair is om te zeggen dat er een gevoel van miskennis bestond. Er was in een volstrekt uitzichtloze, ellendige situatie veel en goed werk gedaan en men vond dat dat in het publieke debat onvoldoende tot uitdrukking kwam. Dat leidde tot een soort verkramptheid die erg moeilijk was te reduceren. Iemand heeft hier van de week over de fog of war gesproken. De indruk was dat men in de eerste fase met een fog of information had te maken. Ik denk nu aan de lijst

van 239 mannen en de verklaring van Franken. Op een gegeven moment kon men de situatie misschien niet meer aan. Dit is een poging tot het geven van een verklaring.

De heer **Van Baal**: Een ander belangrijk punt is dat militairen erop gericht en getraind zijn om problemen niet bij hun baas neer te leggen, maar problemen op te pakken en proberen op te lossen. Ze komen bij hun chefs met oplossingen en niet met problemen. In de politieke context is het vaak heel interessant om vanaf het eerste moment het probleem bij de politiek neer te leggen om dan ook te voelen welke kant de politiek ermee uit wil. In de Koninklijke Landmacht, ook in de leiding ervan, waren er op dat moment nog maar heel weinig mensen die ervaring hadden in het functioneren op de Centrale organisatie, dicht tegen de politiek aan. Dan moet je de wensen van de politiek en de ambtenaren goed begrijpen. In de KL-leiding en de Legerraad zat zegge en schrijve één man, generaal Warlicht, die die ervaring had. De rest had dat dus allemaal niet.

Wantrouwen tussen de Centrale Organisatie en de Koninklijke Landmacht Als meer fundamentele oorzaak voor de problemen bij de informatievoorziening vanuit de landmacht naar het ministerie wordt door enkele getuigen gewezen op het wantrouwen dat bestond tussen de Centrale Organisatie en de Koninklijke Landmacht.

De heer **Barth**: Dat wantrouwen was er. Daarvan was ik mij zeer bewust. Ik heb naar vermogen geprobeerd dat wantrouwen te verminderen. Naar vermogen heb ik pogingen richting met name de bevelhebber gedaan. We spreken steeds over de landmacht. In mijn positie ging het niet uitsluitend om de bevelhebber, maar wel veelvuldig. Naar vermogen heb ik geprobeerd ervoor te zorgen dat de lijn open bleef, dat er elementaire communicatie bleef en dat wij on speaking terms bleven. Dat is mijn taak geweest en die heb ik naar vermogen vervuld.

De heer **Van Baal**: Er werd ondanks de goede, heldere afspraken toch op twee plaatsen gestuurd: vanuit het Situatiecentrum en vanuit het DCBC. Ook al zitten die maar 3 kilometer van elkaar, het kan leiden tot frictie. Het kan ook leiden tot irritaties op het moment dat de een de ander be vraagt. Dat kan beschouwd worden als controle. Waar heb je dat voor nodig? Kun je me duidelijk maken waar het om gaat?

De heer **Couzy**: Omdat er zoveel druk werd uitgeoefend op de minister probeerden medewerkers de minister zoveel mogelijk uit de wind te houden. Zij probeerden steeds schuldigen bij de Koninklijke Landmacht te zoeken.

[Als ik dat zo hoor, was er dus sprake van een diep wantrouwen tussen de landmacht en de centrale organisatie.] Wantrouwen was er zeker. Ja.

(...) Ik heb al geprobeerd te schetsen dat op de communicatie tussen de centrale organisatie en de krijgsmacht delen – het gold niet alleen voor de Koninklijke Landmacht, maar evenzeer voor de andere twee – veel was aan te merken. Dat is niet alleen maar in 1995 zo. Dat is nu nog zo, want ik heb in het rapport van de commissie-Franssen gelezen hoe het op dit moment wordt beschreven. Ik vind dat heel herkenbaar, want in '95/'96 was dat niet anders en twintig jaar geleden was het ook niet anders. Dat je niet goed omgaat met dat spanningsveld ligt een beide. Militairen moeten zich beter realiseren hoe belangrijk juiste en tijdige informatie is voor de minister en de staatssecretaris. Omgekeerd moeten zij ook heldere en duidelijke informatie verschaffen aan de krijgsmacht delen over wat er van hen verlangd wordt. Zij moeten zich ook realiseren dat er uitvoerbare opdrachten moeten worden gegeven.

De heer **Fabius**: Het was in die tijd natuurlijk helemaal geen feest tussen de defensie-organisatie en de landmacht. Generaal Couzy zat in een enorme spagaat, terwijl zijn hele krijgsmachtdeel keek hoe hij als boegbeeld Dutchbat wist te vrijwaren van een aantal negatieve uitspraken. (...) Ik kan mij levendig voorstellen dat je als commandant van drie bataljons, die redelijk nieuw waren, (...) voor je eenheden gaat staan en dat je aan dingen die naar buiten kwamen, mogelijkterwijs vanuit een natuurlijke verdediging termen toeschrijft als: dat is overdreven, dat is publiciteit, mijn mannen hebben het goed gedaan.

[maar was uw gevoel in die periode dat informatie daardoor niet of moeizamer terechtkwam bij de minister van Defensie] Laat ik het zo kwalificeren. Als ik het heb meegemaakt, dan was het met lange tanden.

Ook minister Voorhoeve wijst op het wantrouwen tussen de KL en de CO, maar geeft tevens aan dat de structuur van Defensie dit wantrouwen ook in de hand werkte.

De heer **Voorhoeve**: [De communicatie tussen bevelhebber en politieke leiding verliep buitengewoon moeizaam.] Niet alleen met de politieke leiding, maar ook met de Centrale organisatie. Ook de Chef Defensiestaf had een wat moeizame verstandhouding met de bevelhebber landstrijdkrachten die, geloof ik, het gevolg was van oorzaken die wat verder in de geschiedenis teruggingen. De aard daarvan heb ik nooit precies kunnen vaststellen. Ik vond de Chef Defensiestaf, de generaal Van den Breemen die helaas niet kan worden gehoord, een voorbeeld van een zeer communicatieve topmilitair die goed aanvoelt wat op welk moment aan de politieke leiding moet worden gemeld.

(...) De structuur was zodanig dat Defensie als ministerie een betrekkelijk kleine holdingmaatschappij was met drie, later vier grote «werkmaatschappijen», waarvan de allergrootste de Koninklijke Landmacht was. Zoals je wel vaker bij bepaalde beroepsgroepen ziet – het doet zich niet alleen bij militairen voor maar ook bij allerlei andere mensen die een bepaalde discipline hebben geleerd – ontstaat er een beetje een houding van: wij tegen hen, en ook van: wij tegen politici en journalisten die altijd van die lastige dingen doen en met vervelende opmerkingen en vragen komen, of ons dwarszitten met veel te grote bezuinigingstaken.

Er was structureel geen goede relatie. Dat viel mij overigens in het begin niet direct op. Het is een proces dat je pas geleidelijk merkt. In het begin word je natuurlijk als nieuwe minister overal ingehaald, met allerlei prachtige briefings; ieder schetst een heel positief beeld, en dan lijkt de communicatie ook heel erg goed. Ik teken hierbij aan dat toentertijd de positie van de Chef Defensiestaf nog relatief zwak was. Hij had niet de mogelijkheid om bevelhebbers tot de orde te roepen of opdrachten te geven. Naar aanleiding van de ervaringen die ik tijdens mijn eerste jaar op Defensie had opgedaan, heb ik – het zal in september of oktober zijn geweest – de Tweede Kamer een brief geschreven, waarin ik stelde dat ik de centrale leiding van de vredesoperaties in één hand wilde leggen, namelijk die van de Chef Defensiestaf.

(...) Het begrip «landmachttop» is erg breed. Daar horen natuurlijk ontzettend veel mensen bij die uitstekend werk leveren. Men moet oppassen met erg collectieve begrippen. Bovendien, waar iemand in een bepaalde organisatie de leiding heeft en een bepaalde teneur zet in de relatie met andere delen van de organisatie, werkt dat op deze en gene door. Men vergadert met elkaar, geeft commentaar enz. Men hoort het commentaar van de bevelhebber op de minister die dit en dat wil, hetgeen helemaal niet kan, of op de journalisten die dit of dat vragen, wat vervelend is. Dan krijg je een soort groepsgeest. Zo werkt de instelling van de leider door op de onmiddellijke niveaus daaromheen.

Overigens, het omgekeerde gebeurt ook. Degenen om hem heen wilden natuurlijk óók een zo positief mogelijk beeld schetsen van de nieuw gestructureerde Koninklijke Landmacht. Het is verder heel begrijpelijk dat degenen die de heer Karremans, de heer Franken en anderen die in de pers werden besproken, persoonlijk kenden, zich met hen solidariseerden, in de zin van: dat zijn toch goede mensen, die geen fouten hebben gemaakt.

(...) Ik maakte toen niet de analyse dat er een probleem bestond tussen de Centrale organisatie en de landmachttop. Zoals ik al aangaf, vond ik individuele leden van de landmachttop zeer open, behulpzaam en communicatief. Ik heb veel gehad aan de contacten met de generaal Van Baal en diverse anderen.

(...) Je moet bij dit soort dingen twee fouten vermijden. Je mag zo'n probleem niet helemaal gaan personifiëren; zo eenvoudig liggen de zaken niet. Ook mag je het niet zó algemeen gaan stellen dat niemand er meer iets mee kan omdat het dan alleen maar structurele oorzaken zijn, en er alleen maar een oplossing kan komen als er wordt gereorganiseerd. Mijn ervaring is dat je kunt reorganiseren tot je blauw ziet, maar daarmee kun je niet het feit dat mensen nu eenmaal hun beperkingen hebben, wegnemen. Er is een Britse uitdrukking die ook hier van toepassing is: There are no problems,

there are only people. Dat is een overdreven uitdrukking maar men probeert ermee te zeggen dat je ook in verkeerde structuren goede communicatie kunt hebben. Ik ben het ermee eens als men zegt dat de structuur in Defensie toen verkeerd was. Die is geleidelijk, met een aantal fasen, beter geworden. Ook de heer De Grave heeft een aantal stappen gezet om er veel meer één «werkmaatschappij» van te maken. Zijn opvolger, de heer Korthals, zet wederom een nieuwe stap. Dat lijkt mij nuttig. Er waren diverse – als ik ze opschrijf, zijn het er wel acht of negen – oorzaken waarom de communicatie niet goed liep.

Positie van KL in organisatiestructuur

Het wantrouwen tussen de Centrale Organisatie en de Koninklijke Landmacht vloeide mede voort uit de positie van de krijgsmachtdelen, met name de KL, binnen de organisatiestructuur van Defensie. Een aantal getuigen gaat hierop tijdens de verhoren nader in, onder wie de secretaris-generaal van het ministerie, de heer Barth.

De heer **Barth**: Bij de bevelhebber leefde het gevoel, overigens bracht dat ook de organisatiestructuur die wij toen kenden met zich, dat dit het pakkie aan van de landmacht was. Er was de, vind ik: merkwaardige, opvatting dat de bevelhebber integraal verantwoordelijk was. Dat is een term die u overal vindt. Hij was dat dus sinds de reorganisatie van 1991. Door deze bevelhebber werd deze verantwoordelijkheid buitengewoon ruim opgevat. Waarover wij het nu hebben, was naar zijn mening primair zijn zaak. Ongetwijfeld erkende hij volledig dat de politiek het primaat had, maar dat was weer iets dat voor hem ver weg was. Althans, dat is mijn ervaring, maar hiernaar moet u hem verder vragen.

Generaal Van Baal wijst op het verschil in taakopvatting tussen de CO en de KL.

De heer **Van Baal**: Als je de incidenten nader bekijkt, is er rondom de informatievoorziening bij dit soort calamiteiten een verschil in perspectief tussen de Centrale organisatie en de Koninklijke Landmacht. De Centrale organisatie is er vooral op gericht om de minister van informatie te voorzien. De Koninklijke Landmacht is vooral gericht op het functioneren van de Koninklijke Landmacht, meer naar binnen toe. Bij crisisbeheersingsoperaties moet de Koninklijke Landmacht echt naar buiten gericht zijn. Dat is ook naderhand duidelijk naar voren gekomen.

De medewerkers van Defensie, Kreemers en De Winter, zijn van mening dat de KL zelfstandig opereerde en de BLS de verantwoordelijkheid voor de operaties van de KL, waaronder de uitzending van Dutchbat, naar zich toe trok.

De heer **Kreemers**: Ik denk dat er drie hoofdoorzaken zijn. De eerste oorzaak zit in de organisatie van Defensie, zeker in die tijd. Er wordt wel eens beweerd dat Nederland geen krijgsmacht kent, maar drie krijgsmachtdelen en dat was zeker in 1995 het geval. Dat waren zelfstandig functionerende organisaties waar het eigenbelang vaak prevaleerde boven het belang van andere onderdelen van de organisatie, zelfs als dat ten koste ging van het belang van andere onderdelen van de organisatie. (...) Er was totaal geen gevoel bij generaal Couzy voor de politieke verantwoordelijkheid die de minister droeg. Er was bij generaal Couzy het idee dat hij verantwoordelijk was voor de uitvoering en daar viel alles onder wat in Srebrenica was gebeurd. De minister had zich daarmee, in de ogen van generaal Couzy, absoluut niet te bemoeien.

De heer **De Winter**: De reden is uiteraard wat ik eerder zei: het opereren van Dutchbat en het debriefingsrapport werden gezien als verantwoordelijkheden van de landmacht, waar de minister zich eigenlijk niet mee diende te bemoeien, vooral niet de Centrale organisatie, die toch werd gezien, uiteraard, als een verlengstuk van de minister. Dat gold dan vooral voor DAB en de directie Voorlichting. De hele Centrale organisatie was toch een organisatie waar je als landmacht toch niet zoveel mee te maken diende te hebben. Dat was in die tijd toch wel de sfeer.

(...) Een steek laten vallen is iets anders dan bewust tegenwerken. Bewust tegenwerken is er overigens maar heel beperkt geweest. De tegenstelling die het NIOD heeft gecreëerd – wat ook wel aan de orde was bij Van Kemenade – tussen onwil en onvermogen, vind ik eigenlijk niet zo geslaagd. De heer Kreemers zei het vanmorgen ook al: de krijgsmachtdelen hadden een hoge mate van zelfstandigheid, een hoge mate van autonomie. Zij gingen tot een vrij verre hoogte hun eigen gang. Dat Couzy vond dat Dutchbat en het debriefingsrapport zijn zaken waren, was dan ook niet helemaal verbazingwekkend.

Tegenover de commissie bestrijdt generaal Couzy de opvattingen dat hij de verantwoordelijkheid naar zich toe trok en vond dat de minister zich hiermee niet moest bemoeien.

De heer **Couzy**: Nee. De minister is ook verantwoordelijk voor het functioneren van de krijgsmachtdelen, ook van de Koninklijke Landmacht. Natuurlijk kan hij zich daarmee bemoeien.

Minister Voorhoeve geeft aan dat hij het probleem aanvankelijk vooral zag in de relatie van de BLS met de CO. De BLS had te weinig oog voor de verantwoordelijkheid van de minister voor het opereren van de landmacht.

De heer **Voorhoeve**: Ik zag in die periode – ik denk dat ik het toen te smal heb gezien – vooral een communicatieprobleem tussen de bevelhebber en de Centrale organisatie, en niet tussen een wat bredere landmachttop en de Centrale organisatie. Als minister heb je natuurlijk vooral contact met de bevelhebber. Dat communicatieprobleem had zich al eerder voorgedaan. In de Centrale organisatie, met de Chef Defensiestaf, de staatssecretaris en de SG, hadden wij daarover al eerder van gedachte gewisseld, maar ik zag het toen nog niet als een meer structureel verschijnsel. Dat is ook wel te begrijpen. Kijk je naar de wijze waarop Defensie toen was georganiseerd.... De Centrale organisatie was een klein, maar kwalitatief zeer goed apparaat, hier op het Plein. Daarnaast waren er de «werkmaatschappijen», met hun bevelhebbers, de grote onderdelen van de begroting en het personeel. De bevelhebbers waren in de tijd van de Koude Oorlog gewend geweest om toch vooral baas in eigen huis te zijn. Ze vonden al die vragen die van de politieke leiding en de Centrale organisatie kwamen – althans de generaal Couzy vond dat – eigenlijk maar vervelend.

(...) Ik vond iemand als de generaal Van Baal wél communicatief. Ik heb groot respect voor grote aantallen topmensen van de landmacht. Ik verengde het op dat moment dus tot, ja, een niet-communicatieve houding van de bevelhebber in de richting van de Centrale organisatie en de politieke leiding, omdat de bevelhebber eigenlijk vond dat het een grote teleurstelling was dat de minister niet op alle punten gewoon zei: wat de landmacht doet, is welgedaan, en dat ook verdedigde tegenover de media. De opvatting van de toenmalige bevelhebber was: de minister is er voor de begroting en de bevelhebber is er voor het leger.

(...) Dat was staatsrechtelijk geen juiste opvatting. Ik heb een aantal gesprekken met de generaal gehad over het feit dat voor bevelhebbers en voor andere topmilitairen hetzelfde geldt als voor elke directeur-generaal of andere medewerker van een ambtelijke instantie, namelijk dat alle lijnen ten slotte samenkomen in de staatsrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid om de volksvertegenwoordiging van correcte informatie te voorzien.

(...) Hij was trots op Dutchbat. Hij vond – dat is overigens mijn interpretatie – al het nare nieuws over datgene wat er was misgegaan, heel erg storend voor het positieve beeld van de Koninklijke Landmacht dat hij nodig had, mede om op de arbeidsmarkt jaarlijks 5 000 nieuwe soldaten te kunnen werven. Dat was een taak waar hij voor stond. Nu deed zich een verschil van opvatting voor waar het ging om de vraag hoe men met slecht nieuws diende om te gaan. Mijn opvatting is dat, als je in een organisatie met slecht nieuws te maken krijgt, je een en ander moet verifiëren; vervolgens kun je toch maar het best door de zure appel heenbijten en het snel naar buiten brengen. Slecht nieuws moet je zelf melden. Welnu, de generaal had een omgekeerde opvatting en die kwam neer op: het is toch eigenlijk ónze zaak, als Koninklijke Landmacht, om de kwestie Bosnië-Srebrenica verder af te handelen; er zijn in die oorlog allerlei vreselijke dingen gebeurd; iedereen

schiet op iedereen. De generaal vond het naar dat er zoveel kritiek kwam en dat er onderzoek na onderzoek kwam. Hij vond dat een doorkruising van zijn streven om een nieuwe Koninklijke Landmacht op te bouwen met een positieve uitstraling. Ik denk dat het beter was geweest om direct ten volle door de zure appel heen te bijten en vervolgens door te gaan met die nieuwe Koninklijke Landmacht.

Slechte relatie tussen minister en BLS

Naast de structurele oorzaken wijzen verschillende getuigen op de slechte persoonlijke verhouding tussen generaal Couzy en minister Voorhoeve, die ook gevolgen had voor de informatievoorziening.

De heer **Kreemers**: Een tweede oorzaak ligt, meen ik, in de persoonlijke verhoudingen. Het was erg moeilijk werken met generaal Couzy. Toen generaal Schouten op 4 juli 1996 het commando over de Koninklijke Landmacht overnam, verdwenen ook een groot aantal van die problemen in de persoonlijke sfeer en in de communicatie tussen de landmacht en het Plein als sneeuw voor de zon. Schouten was iemand die zelf contact zocht. Van Couzy hoorde ik alleen als er wat was gebeurd en dan kreeg ik dat meestal van journalisten te horen die mij vroegen om een reactie van de minister op wat de generaal had gezegd.

De heer **De Winter**: (...) Schouten was een man met wie veel makkelijker viel samen te werken dan met Couzy. Daarna is de sfeer onmiddellijk een stuk verbeterd. Dat komt mede omdat Schouten ook de Centrale organisatie goed kende, want hij had gediend als plaatsvervangend chef van de Defensiestaf. Maar het is ook een heel makkelijke en toegankelijke man, met wie het goed zaken doen was.

(...) Ik ben ervan overtuigd dat de persoon Couzy niet heeft bijgedragen aan een goede samenwerking tussen de landmacht en de Centrale organisatie, en tussen de landmacht-top en de minister.

De heer **Barth**: Zeker en naar mijn overtuiging: overheersend. Het was niet alles, dat weet u, maar ik heb het gevoel dat dit element overheersend was.

De heer **Van Baal**: In die periode waren er ook verschillen van opvatting tussen de bevelhebber en de minister. Die verschillen van opvatting zijn in de pers uitgebreid uitgemeten. Hoe pak je bepaalde zaken aan? Wat is mijn verantwoordelijkheid en wat is de verantwoordelijkheid van de ander?

De heer **Couzy**: Het was in ieder geval wel. Als ik het een fiets noemde en hij noemde het een rijwiel dan kwamen er vragen in de Kamer want er was weer een groot meningsverschil tussen de minister en de bevelhebber. Er werd heel snel veel druk op de relatie gelegd, ook van buiten. Ik had het probleem dat minister Voorhoeve soms opdrachten gaf die niet goed of niet uitvoerbaar waren. Dat is dan heel moeilijk, want ik moest ze wel uitvoeren. Ik moest dan dingen doen waarvan ik zeg: dat kan dus niet. Dat gaf veel spanning in onze relatie.

(...) Hij vond dat ik dus niet loyaal genoeg die dingen deed waarvan hij vond dat ze moesten gebeuren. Ik kon hem onvoldoende duidelijk maken waarom ik sommige dingen niet kon doen.

(...) De informatie-uitwisseling heeft daar zeker onder geleden.

De heer **Voorhoeve**: Het kwam al direct ter sprake in het overnamegesprek dat ik met mijn voorganger Ter Beek had. Hij vertelde mij van deze en gene, met wie het gemakkelijk en met wie het moeilijk samenwerken was. De heer Ter Beek had een niet erg communicatieve relatie met de generaal Couzy. Deze had enkele malen dingen gezegd waarvoor de heer Ter Beek hem had moeten corrigeren en vervolgens was die relatie dichtgeslagen. De heer Ter Beek wees mij daarop en ik heb daar toen extra aandacht aan gegeven. Ik dacht: ik wil niet in eenzelfde probleem verzeild raken. Ik heb toen met de generaal Couzy een aantal werkbezoeken aan landmachtonderdelen gebracht. Ik ben met hem samen naar gewonde militaire gegaan. Het begin van die verstandhouding was daarom erg goed. Ik dacht: wij hebben een goede, open relatie. Echter, geleidelijk aan zwakte dat weer af.

(...) Ik geloof dat vooral de totaal andere inschatting die de generaal Couzy met betrekking tot het gebeure in Bosnië maakte, de zaak verergerde. Het viel mij ook in het gesprek dat de commissie de vorige week met de generaal had, op dat hij zei: ik was zo trots op wat er was gedaan, en dat wou ik vertellen. Ja.... Hij was trots, en hij had op een aantal terreinen ook redenen om trots te zijn, maar dat waren andere terreinen. Wat hij bijvoorbeeld heel goed deed, was de reorganisatie van de Koninklijke Landmacht, de omvorming tot een vrijwilligerskrijgsmacht. Daaraan gaf hij naar mijn indruk op een goede manier leiding, en daar werd hij ook duidelijk om gewaardeerd. Wij moeten beseffen dat in die periode de Koninklijke Landmacht een zeer zware bezuinigingstaakstelling had te verwerken. Daar maken politici zich niet populair mee.

Functioneren van Centrale Organisatie/wijze van aansturing door minister

Enkele getuigen geven aan dat niet alleen de landmacht, maar ook de Centrale Organisatie, inclusief de minister, verantwoordelijk was voor de gebrekkige informatievoorziening. Hierbij speelden niet alleen structurele oorzaken een rol, maar ook individuele verantwoordelijkheden. De toenmalige plaatsvervangend secretaris-generaal van Defensie, Hulshof, geeft dit in zijn gesprek met het NIOD kernachtig weer:

«Wij roepen altijd dat personen niets kunnen veranderen aan de *systems*, aan de bureaucratie. Dat is natuurlijk onzin. Dit [Srebrenica] is een goed voorbeeld van hoe die personen toch die *systems* naar hun hand hebben gezet. De KL liet zich niet besturen en de CO wilde niet besturen. Waar ze voor in het leven geroepen zijn, deden ze niet.»²⁰⁷

De heer **Kreemers**: Een derde oorzaak ligt in het feit dat bij de Centrale organisatie het gevoel bestond dat dit alles wel zou overwaaien; er moet rust in de organisatie zijn; wij pakken de landmacht maar niet al te hard aan, want dan krijgen wij ruzie en herrie. Er was een bepaalde mate van lankmoedigheid en dat is een derde oorzaak waarom het allemaal zo slecht is gelopen.

[Gaf de minister zelf steeds duidelijk aansturing in de richting van de militaire top over de informatievoorziening?] Ik denk van niet. Ik zei al dat de Centrale organisatie ook niet uitblonk in krachtig en actief optreden. Men heeft veel te gelaten en lankmoedig afge wacht wat er allemaal zou gebeuren in de hoop dat alle ellende van de nasleep van Srebrenica wel zou overwaaien, maar het is als een dikke mist rond het ministerie blijven hangen.

De heer **Barth**: Ik heb in het begin van het gesprek ruiterlijk erkend dat er een verantwoordelijkheid gold. U hebt aangegeven wat formeel de situatie was. Ik hoef dat niet te herhalen. Het verwijt van te veel lankmoedigheid, werp ik van mij. Ik heb telkenmale, niet altijd in persoon, maar ook door toedoen van de collega's van algemeen beleid en voorlichting gehandeld. Ik erken het bestaan van directe lijnen, maar er werd op dit punt geheel gehandeld in mijn geest. De minister heeft er altijd voortreffelijk voor gezorgd dat ik wist wat er gebeurde. In het NIOD-rapport staat uitvoerig dat ik keer op keer een onderzoek instelde. Dat deed ik als er weer iets aan de orde kwam. Ik heb dat zo vaak gedaan, dat ik wel eens dacht: gaan wij niet te ver? Houden wij dit op deze wijze wel vol? Doen wij nog iets anders dan het werk van elkaar onderzoeken? Ik geef toe dat dit de situatie was. Als u dit lankmoedigheid wilt noemen, mag dat. De lijst is indrukwekkend. Ik kan u die geven, maar u weet dit allemaal beter dan ik.

Toenmalig waarnemend BLS, generaal-majoor Warlicht, wijst de commissie in een brief ook op persoonlijke verhoudingen als oorzaak voor de soms moeizame informatie-uitwisseling tussen CO en KL:

«Er is bij de KL geen «informatiesturingsbeleid» o.i.d. geweest. De soms moeizame informatie-uitwisseling met ambtenaren werkzaam op de centrale organisatie van het ministerie was dan ook niet te wijten aan een bewuste informatiesturing, maar veelal aan niet optimale persoonlijke verhoudingen.»²⁰⁸

²⁰⁷ NIOD, «Srebrenica», pp. 3075–3076.

²⁰⁸ Brief van E.E. Warlicht d.d. 17 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-104).

Generaal Couzy voert het gebrek aan duidelijke sturing door de minister aan als reden voor de verwarring bij de informatievoorziening.

De heer **Couzy**: (...) Het heeft er ook mee te maken dat minister Voorhoeve de ene keer een opdracht gaf aan een medewerker van DAB om wat namens hem te doen, een andere keer aan de CDS, dan weer een keer aan Voorlichting of Juridische zaken. Ja, dan was het ook niet altijd zeker dat die boodschap op de goede plaats terecht kwam, want als je militair-operationele zaken wilt regelen via een medewerker van DAB, dan vraag je om moeilijkheden, want die heeft daar niet voor geleerd, die weet ook niet precies wat het inhoudt en wat er moet gebeuren. Hij was daar heel wisselend in. Degene die het dichtst bij hem was, kreeg een opdracht om die uit te voeren. Dan denk ik: zo krijg je grote verwarring en heel onduidelijke communicatiepatronen.

Als belangrijkste voorbeeld van een opdracht van minister Voorhoeve die hij niet kon uitvoeren, noemt Couzy de debriefing. Daarnaast zijn er nog andere voorvallen geweest.

De heer **Couzy**: bijvoorbeeld het debriefingsrapport. Zo zijn er meer voorbeelden. (...) Hij heeft zich aan een aantal zaken geërgerd bij de afloop van Srebrenica. Om een voorbeeld te noemen. Op Soesterberg vond hij dat het militaire orkest dat daar stond niet voldoende stemmige muziek speelde. Hij wilde dat ik dat ter plaatse veranderde, maar dat kan niet. Als zij naar een bepaalde presentatie gaan, hebben zij zich daarop voorbereid en nemen de muziek mee die zij daar ten gehore brengen. Als zij bezig zijn met hun uitvoering kun je niet zeggen: en nu moeten jullie stemmige muziek spelen. Die muziek hebben zij niet bij zich. Ik probeerde hem duidelijk te maken dat dit niet kon en hij verwijt mij dus dat ik niet wilde. (...) Toen het bataljon uit de enclave zou komen, heeft hij tegen mij gezegd: denk eraan, geen feestje. Ik zeg: bedoel je daarmee dat er dus geen bier mag worden gedronken? Ja, zegt hij, dat klopt, er mag geen bier worden gedronken. Ik zeg: ja, maar dan moet je je toch eens voorstellen, die mensen die daar 6,5 maand gezeten hebben, die verschrikkelijke dingen hebben meegemaakt, nu zijn zij eindelijk uit de enclave, zij zijn er veilig uitgekomen en nou komen zij op een VN-kamp, daar staat het stijf van het bier en nou mogen zij geen biertje drinken. Ja, je kunt ze maar beter onder bescherming een paar biertjes laten drinken dan dat je het verbiedt, want dan weet je echt dat het uit de hand loopt. Dat zijn dingen die hij mij verwijt, als ik zei: dat kan dus niet. Zo was het voortdurend en daar ergerde hij zich dus enorm aan, want hij legde dat uit als onwil van mij. Maar opdrachten die je niet kunt uitvoeren, dan houdt het op. Die kun je niet uitvoeren. (...) ik vind ook dat militairen steeds loyaal moeten zijn aan de politiek en de politieke leiding. Aan de andere kant vind ik ook dat de politieke leiding alleen maar uitvoerbare opdrachten mag geven. Want loyaliteit werkt naar twee kanten.

Voorhoeve bestrijdt tijdens zijn verhoor de opvatting van Couzy dat hij geen duidelijke aansturing gaf en ontkent dat hij ooit een niet-uitvoerbare opdracht heeft gegeven.

De heer **Voorhoeve**: De minister hóórt verschillende opdrachten aan verschillende onderdelen van zijn ministerie te geven. Een juridisch vraagstuk gaat naar de directeur Juridische zaken; een algemeen beleidsvraagstuk wordt voorgelegd aan de directeur Algemene beleidszaken; een militaire vraag wordt aan de Chef Defensiestaf voorgelegd, èn – in overleg met hem of, gelet op de aard van het vraagstuk, rechtstreeks – aan de bevelhebbers. Ik heb nooit een niet-uitvoerbare opdracht gegeven. Bovendien behoren ambtenaren en militairen niet-uitvoerbare opdrachten gewoon te weigeren, onder uitleg waarom iets niet kan. Vervolgens moet de betrokken politicus iets beters zien te bedenken. (...) De aansturing was heel duidelijk. Dit commentaar van de generaal Couzy zult u ook niet van de andere bevelhebbers krijgen. Ik had voortreffelijke relaties met de bevelhebbers van de zee strijdkrachten, de Koninklijke Luchtmacht, de Koninklijke Marechaussee en met de ambtelijke top, de SG, de verschillende directeuren-generaal en hun plaatsvervangers. Ik heb persoonlijk – ik overdrijf niet en ik zeg het niet om jegens die

mensen aardig te zijn – in mijn vier jaar op Defensie de werkverhoudingen op het departement en met de andere bevelhebbers als uitstekend ervaren.

Wel erkent Voorhoeve dat de minister uiteindelijk staatsrechtelijk verantwoordelijk is voor tekortkomingen in de informatievoorziening.

De heer **Voorhoeve**: (...) Tekortkomingen in de informatievoorziening zijn uiteindelijk de verantwoordelijkheid van de minister. Als wij hier analyseren waar de functionele en structurele oorzaken van dergelijke tekortkomingen liggen, neemt dat niet weg dat het uiteindelijk mijn staatsrechtelijke verantwoordelijkheid was – en die heb ik ook ten volle gedragen – om ervoor te zorgen dat die problemen werden opgelost, en dat zo goed mogelijk informatie aan de volksvertegenwoordiging werd verschaft. Uiteindelijk komen de lijnen bij de minister samen.

Tijdens zijn verhoor beantwoordt Voorhoeve ook de vraag van de commissie of hij heeft overwogen om generaal Couzy te verzoeken om terug te treden als BLS.

De heer **Voorhoeve**: Het antwoord is: ja. Echter, de conclusie die ik trok was dat ik dat niet moest doen, dat ik hem niet moest heenzenden.

(...) Op een aantal momenten. Mijn conclusie – ook in overleg met de staatssecretaris, de Chef Defensiestaf en de SG – was steeds: het levert veel schade op voor de Defensieorganisatie als de relatie met de generaal Couzy wordt beëindigd. Ten eerste moet dan – hij zal immers niet vrijwillig terugtreden – worden gerekend op een juridische procedure. Je moet dan voor de ambtenarenrechter kunnen hardmaken dat bepaalde dingen veel beter hadden kunnen lopen en eerder hadden kunnen worden gemeld. Als ik nu naar het geheel van deze drie delen kijk, zeg ik: dat was misschien mogelijk geweest, maar dat is achteraf.

(...) Toen had ik zoveel materiaal niet. Ik had meer het gevoel van terughoudendheid in het melden van vervelend nieuws en terughoudendheid in overleg. Er waren losse incidenten waarvan je dacht: hoe kán het nou dat die en die gegevens niet tijdig zijn gemeld? Tegelijkertijd had je soms goede inhoudelijke gesprekken met de bevelhebber en ging het weer even goed. Daarbij kwam dat de generaal Couzy een cruciale rol speelde in de herstructurering van de landmacht. Je kunt een grote organisatie niet leiden – men weet het in het bedrijfsleven en men weet het ook in de politiek – wanneer er structureel wantrouwen is. Er moet dan ook zoveel mogelijk worden geïnvesteerd in geduld, praten, overleggen, uitleggen waarom je bepaalde dingen nodig hebt. Welnu, dat is een aantal keren gebeurd. Dat overleg heeft plaatsgevonden. Ik heb de generaal Couzy in augustus gesproken over een aantal verkeerde dingen die hij had gezegd, ook in Zagreb naar aanleiding van de uitspraken over genocide. Hij gaf dan toe dat hij een fout had gemaakt en dat hij dat zo niet had moeten zeggen.

(...) Ik zeg er nog bij dat ik de generaal Couzy recht moet doen in het benadrukken van het feit dat hij een heel positieve rol speelde in de herstructurering van de Koninklijke Landmacht. Hem voortijdig vervangen zou erg veel commotie hebben veroorzaakt en, denk ik, ook veel schade hebben veroorzaakt in de relatie tussen de Koninklijke Landmacht en de Centrale organisatie. Mijn conclusie was: ik kan hem beter vervangen zodra de tijd daar is. Ik had ook heel duidelijk op het oog wie dan zijn verantwoordelijkheden zou overnemen, namelijk de generaal Schouten, die ook direct veel heeft geïnvesteerd in een goede relatie en een open communicatie tussen de landmachttop en Defensie.

Minister Voorhoeve heeft de problemen op zijn ministerie met de informatievoorziening rondom de val van Srebrenica enkele malen aan de orde gesteld in de ministerraad en ook apart met minister-president Kok.

De heer **Kok**: (...) Elke keer als hijzelf met een probleem werd geconfronteerd – en dat waren er nogal wat – heeft hij dit vaak ook in de ministerraad gemeld. Soms heeft hij die apart, met mij, besproken, maar vaak ook collectief in de ministerraad aan de orde gesteld. U kunt zich voorstellen dat het onderwerp «Srebrenica», zeker gelet op de

dramatische gebeurtenissen die daar hebben plaatsgevonden, een enorme belangstelling hield, ook in de ministerraad.

De commissie legt aan toenmalig minister-president Kok de vraag voor of hij een verschil heeft geconstateerd in de manier van informatievoorziening en aansturing tussen de ministers Voorhoeve en De Grave.

De heer **Kok**: Het is een beetje flauw wat ik nu zeg, maar die omstandigheden zijn zodanig onvergelykbaar dat je geen vrije vergelijking kunt maken. Ik ben over de manier waarop oud-collega Voorhoeve mij en de ministerraad informeerde en ook Buitenlandse Zaken bij het geheel betrok allerminst ontevreden. Ik heb dat eerder uitgesproken, dacht ik. Ik wil dit ook bij dezen herhalen, maar de omstandigheden zoals ze zijn ontstaan in Srebrenica, de val van de enclave, de vreselijke misdaden die daar hebben plaatsgevonden en alle vervolgwquesties die opkwamen en die ook met informatieverschaffing te maken hadden, die vonden plaats in die periode. Natuurlijk zijn de twee oud-ministers Voorhoeve en De Grave verschillende persoonlijkheden en hebben ze ieder hun eigen manier van communiceren, zoals dat ook geldt voor ministers-presidenten. Ik denk dat de verschillen die tussen beiden waren waar te nemen in de afgelopen jaren sterk zijn terug te voeren op verschillen in omstandigheden waarmee ze hadden te maken en soms ook verschillen tussen mensen met wie ze hadden te maken. De Grave werkte in een andere personele samenstelling met een aantal mensen dan Voorhoeve dat moest doen. Dat is nu eenmaal een verschilfactor.

1. Onwil?

Voorhoeve gaat tijdens zijn verhoor in op de vraag van de commissie of hij zich kan vinden in de conclusie van het NIOD dat er, tijdens zijn ambtsperiode, sprake is geweest van «onwil» bij de top van de KL.

De heer **Voorhoeve**: Ik vond dat moeilijk vast te stellen. Ik vond dat er terughoudendheid was in het melden, tijdig melden en ten volle melden van alles wat in de categorie «naar nieuws» viel. Ik hoorde vanochtend de uitleg van professor Blom van het begrip «onwil». Daar sluit ik mij bij aan; ik geloof dat hij een correcte definitie heeft gegeven. Het ging om de vraag: is er goede wil om te communiceren, tijdig en zo nodig ook op eigen initiatief? (...) dus niet: alleen als er iets wordt gevraagd en dan zo zuinig mogelijk. Neen, óók als je denkt: dit is erg vervelend, daar zitten we mee, daar moeten we de minister over bellen, dat kunnen wij hem niet onthouden. Dát behoort de houding te zijn.
(...) Als je houding tegenover naar nieuws is dat daaraan maar zo weinig mogelijk aandacht moet worden gegeven en dat het maar even moet blijven liggen omdat het dan misschien wel weggaat – of zuinig even kort melden, dan heeft men zijn plicht gedaan, maar vooral niet te veel – dan denk je blijkbaar dat je op die manier verstandig omgaat met slecht nieuws. Ik geloof dat de ervaring leert dat het omgekeerde het geval is. Na het te hebben geverifieerd, moet je slecht nieuws meteen aan meerderen melden. Gaat het om slecht politiek nieuws, dan moet dat direct aan de volksvertegenwoordiging worden gemeld.
(...) Ik ben geschrokken door het vele dat ik in het NIOD-rapport aantrof. Ik heb geen reden om aan de kwaliteit van dat rapport te twijfelen. Ik vind het een buitengewoon grondig en gedegen stuk werk.

Na het verschijnen van het NIOD-rapport gaat minister De Grave na of de conclusie van «onwil» die het NIOD trekt, voldoende is onderbouwd. De uitkomst hiervan gebruikt hij voor de bepaling van zijn positie in het kabinetsberaad over het NIOD-rapport.

De heer **De Grave**: (...) Ik heb nog wel twee dingen gedaan na het verschijnen van het NIOD-rapport. Ik heb de dag erna gebeld met de heer Wiebes, de medewerker van het NIOD die meer in het bijzonder voor dit onderdeel verantwoordelijk was. Ik ben naar hem verwezen. Ik wilde horen hoe het NIOD dit onderdeel had behandeld en wat zij ermee hadden gedaan. Ik heb nog even mijn aantekeningen nagekeken. Daaruit is mij gebleken dat de heer Wiebes zei: dit is een zeer omvangrijk onderdeel geweest van de werkzaam-

heden van het NIOD. De conclusie is gebaseerd op zeer uitvoerig brononderzoek op basis van een groot aantal gesprekken en dossieronderzoek. Zoals de heer Wiebes mij zei: er is geen twijfel mogelijk over de conclusie zoals het NIOD die heeft geformuleerd. Dat heb ik even voor mijzelf genoteerd uit de gesprekken. Ik wilde weten hoe uitvoerig dit onderdeel van een heel groot NIOD-rapport eigenlijk was behandeld.

Overigens vergist De Grave zich in de naam van de NIOD-onderzoeker met wie hij het telefoongesprek voerde. Het betreft niet de heer Wiebes, maar de heer Van Uye. Deze correctie wordt later die de dag in het openbaar meegedeeld door de voorzitter van de commissie.

De **voorzitter**: Ik deel mee dat de medewerker van het NIOD waarmee de heer De Grave, die wij vandaag eerder verhoorden, heeft gesproken, niet de heer Wiebes maar de heer Van Uye is geweest. De heer Wiebes heeft hem doorverwezen naar de heer Van Uye.

Op verzoek van minister De Grave schrijft de directeur Algemene Beleidszaken (DAB), Casteleijn, een notitie over «onkunde» en «onwil» naar aanleiding van het NIOD-rapport.

De heer **De Grave**: Ik heb mijn directeur algemene beleidszaken gevraagd een beoordeling te geven over dat element van onwil. De conclusie na een analyse van twee vellen was dat ten aanzien van een aantal onderwerpen naar de mening van mijn directeur algemeen beleid het NIOD die conclusie van onwil aannemelijk maakt. Zowel binnen mijn eigen apparaat als bij het NIOD heb ik het geverifieerd, vanuit die marginale toets die je als opdrachtgever moet hebben. Voor mij is dat aanleiding geweest om in mijn inbreng in het kabinet te zeggen: ik vind dat wij die conclusie van het NIOD moeten overnemen op dat onderdeel.

(.....) Ik heb noch uit de notitie van de directie algemeen beleid, noch uit mijn nadere toelichtende gesprekken met die medewerker van het NIOD die zich hiermee in het bijzonder heeft beziggehouden, een aanknopingspunt kunnen vinden om die conclusie «onwil» ter discussie te stellen.

De directeur DAB gaat in zijn notitie aan de minister in op de verschillende «appreciaties» van Van Kemenade en het NIOD van de wijze van informatieverzorging door functionarissen van de KL aan de bewindslieden van Defensie:

«Van Kemenade benoemt de moeizame verhoudingen tussen de CO en de KL en lijkt deze als verklaring te hebben geaccepteerd. Het NIOD gaat verder dan verklaren en begeeft zich op het terrein van de vraag of de verklaring ook de rechtvaardiging is. Vandaar de aandacht van het NIOD voor individuele verantwoordelijkheden, waar Van Kemenade een meer algemene bestuurlijke rationaliteit hanteert.»²⁰⁹

Ook stelt de directeur DAB: «De gespreksverslagen – die Van Kemenade overigens in 1998 samen met zijn rapport publiceerde bevatten ontegenzeggelijk passages waarin wordt beweerd dat informatie «bewust» is achtergehouden. Het NIOD wijst hierop terecht.»

De directeur DAB geeft als definitie van «onwil»: «gebrek aan goede wil, tegenzin, weerspanningheid». In het verhoor door de commissie geeft De Grave aan wat hij verstaat onder «onwil».

De heer **De Grave**: Daar ging het in essentie om: was het onvermogen, onbekwaamheid, was het goedwillendheid, maar functioneert het slecht, dan is dat echt iets heel anders dan met de term onwil wordt bedoeld. Bij onwil is er sprake van een doel, van opzet, inzet om informatie achter te houden en om de zaak voor je eigen krijgsmachtdeel gunstiger voor te stellen en weg te houden bij een bewindspersoon. Dat is echt een heel ander begrip.

²⁰⁹ Nota van directeur DAB d.d. 12 april 2002 aan de minister van Defensie (nr. D02/324).

De secretaris-generaal van Defensie uit tegenover de commissie kritiek op het gebruik van het begrip «onwil» door het NIOD.

De heer **Barth**: (...) Dat er sprake zou zijn van onkunde heb ik met mijn redengevingen, hoe bescheiden en primitief ook, gedekt. Onwil is een term waarmee ik vreselijk heb geworsteld sinds het verschijnen van het NIOD-rapport. Als je zegt dat er onwil was in de zin van het bewust weghouden van de waarheid of het bewust geweld aandoen van de waarheid richting de politieke leiding, meen ik dat je een vreselijk zware beschuldiging uitspreekt. Ik heb niet het bewijs dat een dergelijke beschuldiging gerechtvaardigd is. Ik zal die dan ook niet uitspreken.

(...) Ik wilde zeggen dat ik nadien de brief heb gelezen van het managementbureau dat wij hebben gevraagd naar deze zaak te kijken. Op basis van gesprekken met professor Blom wordt het begrip onwil ingevuld op een wijze die veel minder ingrijpend is dan ik die zo-even beschreef. (...) Tegelijk heb ik kritiek op dit woordgebruik in het NIOD-rapport. Ik zeg dit niet licht. Wat is namelijk onwil?

Couzy en Van Baal keren zich tijdens het verhoor tegen de beschuldiging van «onwil» door het NIOD.

De heer **Couzy**: Dat werp ik ver weg. Bewust dingen achterhouden is door mijn naaste omgeving en door mij nooit gedaan. Absoluut uitgesloten. Die beschuldiging heeft mij heel erg geraakt.

De heer **Van Baal**: De passages in het NIOD-rapport hierover (...) bevatten een groot aantal zaken waaraan ik de kwalificatie geef die ik net gegeven heb: geen feiten, niet onderbouwd, zeer suggestief en zeer kwetsend. Op alle punten die daar staan, heb ik ernstige kritiek. Blom kan ze niet waarmaken. Daarmee is de conclusie niet onderbouwd en niet bewezen. Een historicus zou een zakelijke conclusie moeten trekken. Blom geeft echter een negatief moreel oordeel. Ik vind dat het van tafel moet. Het moet echt van tafel.

Volgens professor Blom is «onwil» in de betekenis van «gebrek aan goede wil» wel degelijk van toepassing op generaal Couzy.

De heer **Blom**: [Bedoelt het NIOD met de met naam genoemde personen in de rapportage de toenmalige bevelhebber der landstrijdkrachten Couzy en zijn plaatsvervanger Van Baal?] Die horen daar beiden bij. Het staat buiten kijf dat zij beiden een zeer hoge positie in de legertop innemen, namelijk de eerste en tweede positie, en dat zij beiden op allerlei manieren in het dossier voorkomen.

(...) Ik herhaal voor alle duidelijkheid: gebrek aan goede wil. Ik stel vast dat wij de heer Couzy er buitengewoon weinig op betrapten dat hij uit eigen beweging de minister volledig informeert over alles waarover hij beschikt. Ik heb het voorbeeld genoemd van zijn bevindingen in Zagreb, tweemaal. Daarvan rapporteert hij heel weinig aan de minister op dat moment.

Generaal Van Baal is van mening dat de kwalificatie «onwil» niet op hem persoonlijk kan slaan. Tegenover de commissie verklaart hij dat professor Blom ook die mening is toegedaan.

De heer **Van Baal**: Blom heeft desgevraagd bij de persconferentie na het uitkomen van het rapport op die vraag geantwoord: Van Baal valt niets te verwijten als persoon. Naderhand is hij door drie mensen van mijn staf bevraagd en, nadat ik mijn functie ter beschikking had gesteld, door de minister of hij dit kon zeggen ten aanzien van Van Baal. Daarop heeft hij [Blom] gezegd: ten aanzien van Van Baal kan ik dat wel, maar hij maakte deel uit van de KL-top en ik weet niet wat hij in die situatie heeft geweten en wat hij had moeten doen. Dat is dus een omgekeerde bewijslast. Ik vind dat zeer kwetsend.

Volgens professor Blom heeft hij tijdens zijn persconferentie een wat andere uitspraak gedaan over Van Baal in antwoord op vragen van journalisten.

De heer **Blom**: (...) Op de persconferentie heeft iemand van de pers naar de heer Van Baal gevraagd. Ik heb daar achteraf wat spijt over omdat ik mij daarmee toch op een voor mijzelf hellend vlak begaf. Gevraagd is: hoe erg was het met Van Baal? Dat is een leading question, omdat in onze optiek die term niet speelde. Ik heb toen gezegd, de precieze bewoordingen weet ik niet meer, dat onwil in de concrete voorbeelden bij de heer Van Baal niet tot de meest saillante voorbeelden behoorden. Iets van dien aard heb ik toen gezegd. Dat is op zichzelf een interpretatie met een waardeoordeel dat ik, bij nader inzien, liever niet uitspreek, maar nu ik het op die persconferentie heb gezegd, wil ik dat wel herhalen. Ik heb daarnet een voorbeeld genoemd waarin de heer Van Baal dat wel met enige helderheid aankleeft. Indien je echter het geheel overziet, behoren de concrete voorbeelden van de heer Van Baal ten opzichte van de anderen niet tot de meest opvallende en dominante van dat specifieke element van onwil. Dit heb ik nu keurig met de nodige omhaal van woorden gezegd, omdat dit een heel subtiel punt is.

(...) De heer Van Baal staat als tweede man iets meer op de achtergrond, maar is op allerlei momenten aanwezig. Je kunt je afvragen welke verhouding er tussen onwil en onkunde bestaat. Ook bij zijn optreden, elke keer dat er informatie langskomt die niet doorgaat, is dat element aanwezig in een wisselende verhouding.

(...) In het bijzonder kun je bij de heer Van Baal wijzen op de manier waarop hij met de medische informatie is omgegaan. Er zijn grote medische conflicten geweest en pijnlijke gevallen waarover informatie kwam die niet of in beperkte mate met de minister is gecommuniceerd.

Naast Couzy en Van Baal noemt professor Blom in zijn verhoor nog enkele personen uit de toenmalige landmachttop op wie de kwalificatie «onwil» volgens het NIOD van toepassing is. Hij noemt in dit verband ook de waarnemend BLS, generaal-majoor Warlicht, en voorts de generaals Bastiaans en Van der Wind.

De heer **Blom**: De heer Warlicht heeft een buitengewoon korte tijd een rol gespeeld. Hij is aan de ene kant een voorbeeld van iemand die op dat moment een bepaald stuk wel automatisch aan de minister heeft doorgegeven. Daar is dat bewustzijn in de andere richting aanwezig. Overigens is dat met de managementsrapportage niet gebeurd. Het niet onderkennen van het belang daarvan kan misschien een achteraf inzicht van een dergelijk stuk zijn. Tegelijkertijd kun je zeggen: als je nu weet dat de minister van alles op de hoogte wil zijn, dan attendeer je hem daar toch even op? Het interessantste voorbeeld inzake de heer Warlicht is dat hij uitdrukkelijk bezwaar heeft gemaakt tegen de opdracht in eerste instantie. Hij wilde niet dat de landmacht die opdracht zelf zou uitvoeren en meende dat het beter was als dit van buiten zou worden gedaan. Het is mogelijk dat hij dit meende omdat het de Centrale organisatie was. Eventueel ging het zelfs om buitenstaanders, hoewel hij dat niet heeft gespecificeerd. Niet precies duidelijk is zijn motief daarbij. Het is een vorm van onwil – dit liever niet willen doen – die overigens expliciet is gemaakt, om zakelijke argumenten en voorwaarden aan te voeren. Het element onwil heeft zeer te maken met die verhoudingen. Wel is het interessant wat het motief van de minister en de Centrale organisatie was om dit door te zetten.

(...) De landmachttop is natuurlijk breder. Het is duidelijk dat in ieder geval de heer Van der Wind in het hele proces een belangrijke rol heeft gespeeld als de leider van de debriefing. In de manier waarop hij die heeft uitgevoerd, is dat element terug te vinden. Maar nogmaals, nadrukkelijk niet als enige. Ik kan niet ophouden, dat te zeggen omdat de hele focus van het gesprek eenzijdig op dit element is gericht. Verder was ook, zoals u hebt kunnen lezen, de heer Bastiaans zijdelings bij het verhaal betrokken. Tevens is sprake van een aantal iets lager geplaatste personen. Een heel mooi voorbeeld, waarbij je bijna tegen obstructie aanzit, betreft de zogenoemde «lekkende» kolonel. De manier waarop dit is afgehandeld is een prachtig voorbeeld van de vechthouding die kennelijk toen bestond tegenover de Centrale organisatie en de minister. De daad als zodanig was een duidelijke

daad tot beschadiging van de minister en de manier waarop dit is afgehandeld, is een poging om dat met zo licht mogelijke disciplinaire maatregelen af te doen.

Ook gaat professor Blom in op de vraag van de commissie of de term «onwil» ook van toepassing is op andere krijgsmachtonderdelen, bijvoorbeeld de Koninklijke Marechaussee, of op de Centrale Organisatie.

De heer **Blom**: (...) Wij hebben geen aanwijzingen dat in deze concrete situatie, namelijk de informatieverzorging aan de minister, vanuit de eigen Centrale organisatie sprake was van gebrek aan goede wil om de minister goed in te lichten. Bij andere krijgsmachtonderdelen is alleen de Koninklijke Marechaussee aan de orde. Voor zover betrokken in het proces van debriefing zijn ze daarin verstrengeld. Zij hebben mede de verantwoordelijkheid voor die reeks van keuzes en de uitvoering daarvan. Bij de Koninklijke Marechaussee is het minder duidelijk. Je zou kunnen zeggen dat de heer Fabius een voorbeeld is van het omgekeerde op het moment waarop hij de minister uitdrukkelijk belt over die managementrapportage. Daarvoor had hij de minister al gezegd: kom even bij mij langs; op dit moment wordt de luitenant Ron Rutten gehoord. Wij hebben het fotorolletje-verhaal gehad. Daarover is de minister ook snel ingelicht en dat gebeurde ook via de marechaussee. (...) Hier staat tegenover dat ook de marechaussee het Feitenrelaas niet aan de minister heeft gemeld of gegeven onder het motto: als je geïnformeerd wilt zijn; hier heb je het.

De commissie bespreekt ook uitgebreid met De Grave welke consequenties hij uit het verwijt van «onwil» bij de landmachttop van 1995 heeft getrokken voor de in april 2002 nog in functie zijnde leden van die landmachttop.

De heer **De Grave**: De term onwil was helder. De term «landmachttop», waarop de onwil sloeg, was veel minder helder.

[over welke personen ging het?] Dat kon ik niet uit het NIOD-rapport afleiden. Het leidde wel tot een heel begrijpelijke vraag vanuit het parlement: nu de conclusie van het NIOD onwil is, wat gaat daarmee gebeuren? Ik heb toen voor mijzelf gezegd dat ik eerst een cesuur wilde aanbrenge in twee processen. Eerst moest het politieke traject worden afgewikkeld. Ik bedoel daarmee het antwoord van de regering zelf op de conclusies van het NIOD-rapport. Vandaar dat gesprek met de heer Wiebes. Dat was bedoeld voor mijn bijdrage aan het debat over de conclusies van de regering. Op het moment dat de regering haar conclusies heeft geformuleerd en de eigen politieke gevolgtrekkingen is deze vraag aan de orde. Ik heb mij dus eerst beziggehouden met het eerste traject. Toen op dinsdag 16 april het kabinet was afgetreden, kwam de vervolgvraag aan de orde. Ook die viel in tweeën uiteen. De eerste was dat ik in beeld wilde hebben op wie van de toenmalige top van de Koninklijke Landmacht die term onwil sloeg om te kunnen beoordelen wat met hem moest gebeuren. Ik heb daarover een uitvoerige briefwisseling met de Kamer gehad.

De tweede betrof, gezien de acute situatie, gelet op de publiciteit en de commotie en de vragen die daarover leefden in het parlement, de positie van de bevelhebber van de landmacht, generaal Van Baal. Dat was de volgorde. Eerst de politieke conclusies en het eigen oordeel, daarna pas deze vraag.

In dit verband refereert De Grave aan het eerder al door Blom genoemde gesprek tussen beiden over de rol van Van Baal.

De heer **De Grave**: Ik heb één gesprek met de heer Blom gehad. (...) Ik heb de heer Blom gesproken toen ik na de afronding van het politieke proces met het andere aspect zat. Dat was een acuut probleem en betrof de heer Van Baal. Er waren toen berichten dat de heer Blom op persconferenties bepaalde dingen had gezegd. Ik heb hem toen gewoon één vraag gesteld en die vraag was: valt de heer Van Baal onder «top van de Koninklijke Landmacht». Het antwoord dat de heer Blom mij heeft gegeven, is volgens mijn aantekeningen: «Couzy is de hoofdschuldige, Van Baal minder. Hij was wel plaatsvervangend bevelhebber. Hij moet ervan geweten hebben.» Op mijn nadrukkelijke vraag of de heer

Van Baal onder de top van de Koninklijke Landmacht valt, heeft de heer Blom mij gezegd: ik wil niet zeggen dat de term onwil niet op generaal Van Baal slaat. Het was voor mij toen helder dat de term onwil en de niet nader gedefinieerde term top Koninklijke Landmacht ook in de persoon Van Baal door Blom nadrukkelijk werden gekoppeld.

Overigens geeft Blom tegenover de commissie een wat beperktere lezing van het gesprek met De Grave.

De heer **Blom**: Als ik mij goed herinner werd in het gesprek uitdrukkelijk gevraagd of ik wat meer over Van Baal wilde zeggen. Toen is het antwoord geweest: nee, behalve dat hij de tweede man was. De beoordeling van het feitelijke optreden van de heer Van Baal moest op basis van de stukken niet door ons, maar door de minister plaatsvinden.

Vervolgens gaat De Grave tijdens zijn verhoor nader in op de latere duidingen van het begrip «onwil» door professor Blom.

De heer **De Grave**: Dat was vrij kort voor mijn vertrek als minister. Ik had eerlijk gezegd heel grote problemen om een instantie of een persoon bereid te vinden om die vertaalslag van onwil naar personen te maken. Ik was op een gegeven ogenblik bij BMC terechtgekomen met de vraag: hoe moet je dat doen, hoe moet je dat opzetten en hoe krijg je dat een beetje voor elkaar. Op een gegeven moment kreeg ik het BMC-rapport met deze zin. [dat de term onwil door het NIOD niet in arbeidsrechtelijke of staatsrechtelijke zin is gebruikt, maar dat die term voortkomt uit de interpretatie van een historisch proces] Ik moet u zeggen dat ik niet precies weet wat het betekent. De vraag die direct bij mij opkwam, toen ik dat las, was: waarom heeft Blom dat dan niet opgeschreven in het NIOD-rapport? Eén zin in het rapport «onwil, maar niet in arbeidsrechtelijke of staatsrechtelijke betekenis te begrijpen, maar gebaseerd op wetenschappelijke interpretatie» zou ogenblikkelijk hebben geleid tot een hoop vragen aan de heer Blom om erachter te komen wat hij daarmee precies bedoelde. Het stond echter niet in het NIOD-rapport, er stond: onwil gemengd met onkunde. (...) Waarschijnlijk bedoelde hij: wij hebben niet nagegaan of dit kan betekenen dat die gedragingen juridisch tot ontslag aanleiding kunnen geven. Met alle respect, bij het verschijnen van het NIOD-rapport op 10 april was dat niet iets waar wij iets mee konden doen.

[De zin had moeten luiden: niet in arbeidsrechtelijk en strafrechtelijke zin. Maakt dat voor u nog verschil?] In welke zin was er dan wel sprake van onwil?

(...) Het stond er 10 april niet. Als hij het toen had opgeschreven, hadden wij hem kunnen vragen in welke zin er dan wel sprake was van onwil. Nu begrijp ik eruit dat op basis van de feiten de heer Blom en het NIOD van mening zijn dat er wel sprake was van onwil, niet in strafrechtelijke of juridische zin, maar wel in gewone zin, in gewoon Nederlands, in gewone bestuurlijke verhoudingen? De kern is en ik neem toch aan dat de heer Blom daar zeer diep over heeft nagedacht toen hij deze term gebruikte, dat je zo'n formulering heel bewust opschrijft. Dat was ook het beeld dat ik kreeg van de heer Wiebes, die zei dat er heel grondig naar was gekeken.

[gebrek aan goede wil, gebrek aan initiatief] ... Tja, als dat allemaal was bedoeld, waarom heeft hij dat dan niet zo opgeschreven? Waarom heeft hij niet op al die vragen die hem bij de persconferentie zijn gesteld dat zo toegelicht? Het zal de heer Blom toch niet zijn ontgaan dat er veel commotie was over die term onwil? Waarom heeft hij dat niet gezegd toen ik hem belde? Toen ik hem zei dat ik nadrukkelijk bij hem de samenhang tussen onwil en top Koninklijke Landmacht inzake Van Baal wilde verifiëren, moet hij geweten hebben waarom ik die vraag zo cruciaal vond. Hij heeft mij geantwoord zoals ik heb weergegeven. Hij heeft niets tegen mij gezegd in de zin van: minister, neemt u het niet een beetje te zwaar op, wij bedoelden niet onwil in strafrechtelijke zin of in juridische zin, wij bedoelen eigenlijk niet onwil met opzet, maar onwil als een gebrek aan initiatief. Als hij dat had gezegd, was het gesprek misschien heel anders verlopen. Dat was niet het beeld van de wijze waarop het toen volgens mij is gegaan. Het is jammer dat het nu allemaal blijkbaar zo ligt. Het was mij liever geweest als hij dat met al die nuances had opgeschreven. Zijn rapport staat vol met zeer genuanceerde zinnen, maar op dit punt was het een heel harde formulering.

(...) Het is dus heel lastig te speculeren wat er zou zijn gebeurd als de beelden die u net noemde in het NIOD-rapport hadden gestaan. Ik had er dan natuurlijk indringend met de heer Blom over doorgesproken. Ik had hem gevraagd wat onwil dan wel precies is en wat dat met Van Baal te maken zou hebben. Maar goed, dat is allemaal speculeren achteraf. Ik had toen te maken met het NIOD-rapport, de toelichting van Blom, de conclusie van Blom dat Van Baal onder de top Koninklijke Landmacht viel en de term onwil waarover wij hebben gesproken, waarover ik met de heer Wiebes heb gesproken, alsmede met het parlement.

(...) Ik heb vanochtend tussen de bedrijven door gekeken naar het gesprek met de heer Blom. Veel van de heel harde kritiek van de heer Blom op het functioneren van personen blijft staande. Hij heeft daar heel scherpe woorden voor gebruikt. Dus dat blijft staande. Hij bleef bij zijn harde verwijten. Hij zei vanochtend ook het jammer te vinden dat zij het allemaal op zichzelf betrekken, want er zijn heel veel dingen erg fout gegaan. Hij gaf daar voorbeelden van. Hij hield eigenlijk dat beeld van onwil, zoals ik dat interpreteer, overeind. Tegelijkertijd masseerde hij dat woord weg. Laten wij wel wezen: gebrek aan initiatief? Dat is toch heel wat anders dan onwil? Gebrek aan initiatief. Als wij alle ambtenaren van onwil moeten betichten die gesprek aan initiatief hebben, dan zouden wij weinig ambtenaren overhouden! Dat lijkt mij toch heel moeilijk werkbaar. Ik kon het beeld niet helder krijgen tussen de semantiek rond het afzwakken van het woordje onwil en het staande houden van de vrij harde gezichtspunten die de heer Blom had. Het is in ieder geval allemaal achteraf. Op het moment dat ik er als minister van Defensie vanuit mijn verantwoordelijkheid mee moest werken, vanuit mijn verantwoordelijkheid voor de Defensieorganisatie, (...) was er niemand die toen zei dat het woord onwil heel anders geïnterpreteerd moest worden. Het woord onwil is door iedereen geïnterpreteerd zoals is gedaan.

6 OVERIGE ONDERWERPEN

6.1 Inleiding

Tijdens de uitvoering van de haar door de Kamer gegeven opdracht stuit de commissie op een aantal onderwerpen die niet (direct) vallen onder de opdracht van de Kamer. Vanwege het belang van deze onderwerpen besluit de commissie hier toch kort op in te gaan, teneinde de tijdens het onderzoek opgedane kennis over deze onderwerpen niet te laten wegebben. De commissie wijst erop dat zij grosso modo volstaat met het weergeven van deze kennis. De beschrijving van en het onderzoek naar deze onderwerpen is dus geenszins uitputtend.

Aan de orde komen achtereenvolgens omvang en inhoud van het archief van het Kabinet van de Bevelhebber van de Koninklijke Landmacht, de nazorg, het verloop van de carrière van een aantal betrokken militairen en het terugtreden van het kabinet-Kok II.

6.2 Archief

Het NIOD heeft aanzienlijke kritiek op het archiefbeheer van Defensie.¹ Het oordeelt dat het Ministerie van Defensie geen geüniformeerd archiefbeheersysteem heeft en dat delen van de archieven van de Koninklijke Landmacht (KL) zijn vernietigd. Het NIOD heeft voornamelijk kritiek op het archiefbeheer van de KL. Het NIOD stelt dat de KL «een rigoureuze vernietigingsbeleid hanteert».² Een klein maar niettemin belangrijk kritiekpunt van het NIOD is verder dat het archief van het Kabinet van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) slechts 20 cm stukken omvat en geen persoonlijke documenten bevat. Bovendien heeft het NIOD de indruk dat het archief is geschoond.³ Professor Blom, directeur van het NIOD, attendeert in zijn brief van 14 november 2002 de commissie op het bestaan van de persoonlijke aantekeningen van Couzy in het archief van de debriefing in Assen. Blom merkt ook op dat Couzy tegenover het NIOD heeft verklaard niet meer in het bezit te zijn van deze aantekeningen.⁴ De heer Couzy heeft de commissie echter al op 15 oktober 2002 de bedoelde aantekeningen verstrekt.⁵

Naar aanleiding van de kritiek van het NIOD op het archiefbeleid van Defensie stuurt de minister van Defensie op 27 mei 2002 een brief naar de Tweede Kamer waarin hij ingaat op de kanttekeningen van het NIOD.⁶ Verder meldt de minister dat aan de ambtelijke projectgroep Deltaplan documentaire informatievoorziening en archiefbeheer (DIVAB) is gevraagd of de opmerkingen van het NIOD nopen tot aanscherping van de huidige regelgeving.⁷ Bovendien geeft de minister aan dat extern onderzoek zal worden verricht naar het beheer van de in het NIOD genoemde KL-archieven.⁸

Op 19 november 2002 biedt de minister van Defensie het concept-rapport van het onderzoek naar het archiefbeheer aan de commissie aan.⁹ Op 25 november 2002 wordt het definitieve rapport door de minister van Defensie aan de commissie aangeboden.¹⁰ De opdracht voor het onderzoek luidt «of, en indien zo ja, in hoeverre met betrekking tot de in het NIOD-rapport genoemde archieven en documenten er binnen de KL sprake is geweest van handelen in strijd met de archiefwettelijke regels zoals vastgelegd in de Archiefwet 1962 respectievelijk Archiefwet 1995».¹¹ Ook het archief van het Kabinet van de BLS maakt deel uit van het onderzoek.

¹ NIOD, «Srebrenica», pp. 3234–3237.

² NIOD, «Srebrenica», p. 3235.

³ NIOD, «Srebrenica», p. 3240.

⁴ Brief van J.C.H. Blom d.d. 14 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-129).

⁵ Brief van H.A. Couzy d.d. 15 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-53).

⁶ TK 2001–2002, 26 122, nr. 35, pp. 1–3.

⁷ TK 2001–2002, 26 122, nr. 35, p. 4.

⁸ TK 2001–2002, 26 122, nr. 35, p. 3.

⁹ Brief van de minister van Defensie d.d. 19 november 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-125).

¹⁰ Brief van de minister van Defensie d.d. 25 november 2002, def0200208.

¹¹ Koenen Baak en Partners, «Onderzoek naar het archiefbeheer van de Koninklijke Landmacht in het kader van het NIOD-rapport »Srebrenica, een «veilig» gebied«, bijlage bij def0200208, p. 2.

In het onderzoeksrapport, van Koenen Baak en Partners, wordt op bepaalde punten kritiek geuit op het archiefbeheer van de KL. Ten aanzien van het archief van het Kabinet van de BLS wordt in het onderzoek echter een milder oordeel geveld dan het NIOD.¹² De navolgende drie conclusies zijn van belang.

Ten eerste is de omvang van het archief van het Kabinet van de BLS geen 20 cm maar 16 meter. Daarmee oordeelt het onderzoeksbureau dat de constatering van het NIOD onjuist is. Het NIOD baseert zijn oordeel op een door de KL aan het NIOD aangeboden selectie van archiefstukken. Het betreft een selectie van archiefbescheiden uit het archief op basis van trefwoorden door medewerkers van het Kabinet van de BLS gemaakt. Onduidelijk is overigens of de trefwoorden door het NIOD of door medewerkers van het Kabinet van de BLS zijn bepaald.

Ten tweede heeft er een «schoning» van het archief van het Kabinet plaatsgevonden ten aanzien van een aantal NATO-documenten, waarbij de daarvoor geldende wetgeving is gevolgd.

Ten derde is niet met 100% zekerheid vast te stellen of alle te bewaren archiefstukken ook daadwerkelijk zijn bewaard. Deze onzekerheid wordt veroorzaakt door de gefragmenteerde en gesegmenteerde wijze van archivering.

In het onderzoek worden ook conclusies getrokken ten aanzien van de persoonlijke archiefstukken van de bevelhebber.¹³ De generaals Couzy en Van Baal hebben beiden diverse papieren ter beschikking gesteld die moeten worden beschouwd als persoonlijke stukken, zoals blocnotes met aantekeningen voor de dagelijkse werkzaamheden. Dit zijn volgens de wet geen archiefstukken, dus deze stukken worden «onverplicht» gearchiiveerd. Dit geldt niet voor de notitie van generaal Couzy die hij gemaakt heeft tijdens de debriefing in Assen. Deze heeft Couzy overgedragen aan zijn Chef Kabinet en is daarmee een archiefstuk geworden. De onderzoekers adviseren sommige van de genoemde persoonlijke stukken in het vervolg wel in het archief op te nemen vanwege het belang daarvan voor historisch onderzoek.

Ten aanzien van de vernietiging van archiefbescheiden concluderen de onderzoekers dat de huidige vernietigingsvoorschriften niet zijn toegesneden op een organisatie die sinds het einde van de Koude Oorlog moet opereren in «een wisselend internationaal krachtenveld».¹⁴ Ook wordt geconcludeerd dat er betrekkelijk weinig archiefbescheiden van operationele eenheden bewaard zijn gebleven. De kwalificatie «rigoureuus» van het NIOD wordt onderschreven, met de belangrijke aanvulling dat dit ook de bedoeling was van de wettelijke voorschriften.

¹² Koenen Baak en Partners, «Onderzoek naar het archiefbeheer van de Koninklijke Landmacht in het kader van het NIOD-rapport «Srebrenica, een «veilig» gebied», bijlage bij def0200208, pp. 44–45.

¹³ Koenen Baak en Partners, «Onderzoek naar het archiefbeheer van de Koninklijke Landmacht in het kader van het NIOD-rapport «Srebrenica, een «veilig» gebied», bijlage bij def0200208, pp. 45–46.

¹⁴ Koenen Baak en Partners, «Onderzoek naar het archiefbeheer van de Koninklijke Landmacht in het kader van het NIOD-rapport «Srebrenica, een «veilig» gebied», bijlage bij def0200208, p. 48.

¹⁵ Openbaar verhoor H.A. Couzy, 21 november 2002, nr. 30.

Op 21 november 2002 wordt de heer Couzy door de enquêtemissie verhoord. Ook het archiefbeheer van het Kabinet van de bevelhebber komt daarbij kort aan de orde. Op de vraag of hij zijn persoonlijke stukken in een persoonlijk archief bewaarde of overdroeg aan het archief van het Kabinet van de bevelhebber, antwoordt Couzy:

De heer **Couzy**: Nee hoor. Als ik een actiepuntenlijstje had uitgewerkt, was ik ontzettend blij en gooide het onmiddellijk weg.

(...) Ik heb nooit iets in dat persoonlijk archief gestopt. Ik heb er nooit naar gekeken, dus toen ik las dat het 20 cm. was, was dat voor mij een nieuwtje. Ik had er nog nooit naar gekeken.¹⁵

In reactie op het onderzoek naar het archiefbeheer bij de Koninklijke Landmacht stuurt Blom op 3 december 2002 een brief aan de minister van

Defensie, in afschrift aan de voorzitter van de Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica.¹⁶

Daarin stelt hij dat de door het NIOD aangehaalde archiefoverzichten uitsluitend betrekking hebben op de gedeelten die van belang zijn voor de uitzending van Dutchbat of de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië. Ook de vermelde omvang van de archieven heeft daar betrekking op. Ten aanzien van de «persoonlijke archiefbescheiden van de bevelhebber» heeft Blom enkele kanttekeningen bij het rapport van Koenen Baak en Partners. De door Couzy aan het NIOD overgedragen documenten betreffen alleen de zaak van «lekkende kolonel» (zie paragraaf 5.3.4). Verder zijn de in Zagreb gemaakte aantekeningen van Couzy in het archief van de debriefing in Assen opgedoken, terwijl hijzelf tegen het NIOD heeft gezegd dat hij dit document had weggegooid. Gezien het belang van dit document voor het door het NIOD verrichte onderzoek, kan het niet worden aangemerkt als behorend tot het eigen domein van de ambtenaar. Dit is volgens Blom een belangrijke reden geweest voor de opmerking dat het archief van het Kabinet van de bevelhebber lijkt te zijn geschoond. Blom betreurt het dat de onderzoekers van Koenen Baak en Partners geen contact hebben opgenomen met het NIOD.

Op 4 december 2002 stuurt de minister van Defensie een brief aan de Tweede Kamer waarin hij verslag doet van de stand van zaken ten aanzien van de reorganisatie van het archiefbeheer van Defensie.¹⁷ Op basis van het onderzoek naar het archiefbeheer van de Koninklijke Landmacht stelt de minister dat de kritiek van het NIOD mag worden genuanceerd.¹⁸ Bovendien zijn voor wat betreft de geconstateerde tekortkomingen de afgelopen jaren al deels afdoende maatregelen genomen. De minister verwacht dat door de invoering van de in het DIVAB voorziene regelgeving de resterende lacunes kunnen worden ondervangen.

Eveneens op 4 december 2002 stuurt de heer Bosch, voormalig Chef van het Kabinet van de BLS, de commissie een brief waarin hij opmerkt dat bij zijn weten tot december 1995 geen documenten met betrekking tot Srebrenica binnen of door het Kabinet van de BLS zijn vernietigd. Daarnaast schrijft Bosch: «De suggestie dat bewust is geschoond (ook later), spoot niet met mijn kennis van de aanwezige documentatie en de wijze waarop binnen het kabinet met informatie werd omgegaan.»¹⁹

In een toelichting per e-mail van 5 december 2002 aan de enquêtecommissie licht de heer Schoonoord, onderzoeker van het NIOD, de brief van Blom op enkele punten toe.²⁰ Daarbij merkt hij onder meer op dat de indruk van opschoning van het archief ook is gebaseerd op het ontbreken van zogenaamde «kattebelletjes», A5-notities waarmee binnen staven veelvuldig wordt gecommuniceerd. Deze worden volgens Schoonoord bijvoorbeeld op de Centrale Organisatie wel bewaard. Tevens bevestigt Schoonoord desgevraagd aan de commissie dat het NIOD de Koninklijke Landmacht uitsluitend heeft gevraagd om stukken die betrekking hebben op voormalig Joegoslavië en Srebrenica.²¹

De commissie vraagt op 29 november 2002 de minister van Defensie een nadere aanduiding te geven van de samenstelling van de 16 meter archief van het Kabinet van de BLS.²² In zijn brief van 6 december 2002 antwoordt de minister van Defensie dat het archief van het Kabinet van de BLS zo'n 2,5 meter bescheiden bevat over vredesoperaties, zowel met betrekking tot voormalig Joegoslavië als met betrekking tot andere vredesoperaties. Deze bescheiden maken ook deel uit van het archief dat in 1999 is samengebracht ten behoeve van het onderzoek door de Tijdelijke

¹⁶ Brief van J.C.H. Blom d.d. 3 december 2002 aan de minister van Defensie (Sreb-02-206).

¹⁷ TK 2002–2003, 26 122, nr. 40.

¹⁸ TK 2002–2003, 26 122, nr. 40, p. 3.

¹⁹ Brief van J.M.J. Bosch d.d. 4 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-226).

²⁰ E-mail van D. Schoonoord d.d. 5 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-210).

²¹ E-mail van D. Schoonoord d.d. 5 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-210).

²² Brief van de enquêtecommissie d.d. 29 november 2002 aan de minister van Defensie (Sreb-02-149).

Commissie Besluitvorming Uitzendingen (TCBU). Daarnaast bestaat het archief volgens de minister voor zo'n 12,5 meter uit bescheiden met betrekking tot de algemene leiding, vergaderverslagen, juridische dossiers e.d.²³

6.3 Nazorg

6.3.1 Inleiding

Het onderwerp nazorg²⁴ is met iedere grootschalige uitzending van militairen in het kader van vredesoperaties onverbrekkelijk verbonden. Voor de uitzending naar Srebrenica geldt dit des te meer.

Nazorg maakt strikt genomen geen onderdeel uit van de onderzoeksopdracht van de commissie. Desalniettemin wordt voor nazorg gedurende de gehele onderzoeksperiode aandacht gevraagd.

Dit begint reeds tijdens het plenaire debat op 25 april 2002 naar aanleiding van het rapport van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport. Diverse woordvoerders besteden aandacht aan het aspect nazorg.²⁵ Rosenmöller wijst op «Dutchbatters met problemen. Collega Van Middelkoop heeft als voorzitter van de commissie een brief gekregen van een van de mensen die er mee naar buiten is gekomen. (...) Dat was de vader van een jongen uit Dutchbat II die zelfmoord heeft gepleegd. Dat staat voor een algemeen probleem, waarbij is gezegd dat Defensie te weinig aandacht heeft voor de afhandeling van problemen die Dutchbatters zelf hebben. Als wij in het parlement dergelijke signalen krijgen, vind ik dat wij daarnaar serieus onderzoek moeten doen of het in elk geval bij het onderzoek moeten betrekken.»

Van Bommel sluit zich aan bij Rosenmöller die «benadrukt heeft dat ook in het NIOD-rapport wordt geconstateerd dat op het punt van de nazorg aan de Nederlandse militairen het een en ander heeft ontbroken.»

Door de voorzitter van de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport, de heer Van Middelkoop, wordt erop gewezen dat het onderwerp nazorg behoort tot de reguliere werkzaamheden van de vaste commissie voor Defensie van de Tweede Kamer. Van Middelkoop vervolgt: «U stelde verder dat Defensie onvoldoende aandacht heeft besteed aan Dutchbatters. Ik wijs er dan op dat Defensie een veteranenbeleid heeft waarover de vaste commissie van Defensie regelmatig discussieert. Het lijkt mij dat in dat reguliere debat passende aandacht moet worden geschonken. Als wij ooit tot een politieke afronding komen, zoals wij ook nastreven, dan acht ik het ondenkbaar dat de Kamer, de politiek, daarna zwijgt over de veteranen van Srebrenica. Het is goed dat u daarvoor de aandacht vroeg. Op deze manier wil ik dat zijn plek geven.»

Van Bommel reageert als volgt: «Op het punt van de nazorg maakt de voorzitter van de tijdelijke commissie een terechte opmerking. Er bestaat een veteranenbeleid en daar moet de enquêtecommissie aan het eind van de rit nog eens naar kijken; het NIOD-rapport geeft daar ook aanleiding toe. Toch wil ik de commissie het volgende voorhouden. Gedurende het onderzoek van de enquêtecommissie in het bijzonder bij de voorbereiding van vooral de openbare verhoren, die veel aandacht zullen krijgen in de media, verdient het punt van de nazorg een extra accent. Het gaat namelijk om militairen die toendertijd zijn uitgezonden en die nog steeds met traumatische ervaringen zitten. De nazorg schiet nog steeds te kort, zoals in het NIOD-rapport staat. Op dat punt zijn er zorgen. Ik verzoek de commissie niet daarover een oordeel te geven, maar wel om er iets over

²³ Brief van de minister van Defensie d.d. 6 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-212).

²⁴ Onder nazorg kan zowel de medische als de psychologische nazorg worden verstaan. In dit hoofdstuk wordt met name ingegaan op de psychologische nazorg van militairen.

²⁵ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4751–4774.

te zeggen. Gedurende het onderzoek moet daar bijzondere aandacht voor zijn, juist ten behoeve van deze categorie militairen.»

Ook in het plenaire debat op hoofdlijnen over het NIOD-rapport op 25 april 2002 wordt door diverse woordvoerders (onder andere de heer Balkenende en de heer Melkert) gewezen op het belang van nazorg voor militairen.²⁶

Een aantal betrokkenen en nabestaanden vraagt vanaf het begin van het onderzoek van de commissie schriftelijk of telefonisch aandacht van de commissie voor nazorg.²⁷

Ook tijdens de openbare verhoren wordt door diverse getuigen op soms indringende wijze gewezen op het belang van een goede nazorg bij Defensie. Zo voert de heer Van Duijn in zijn slotstatement aan:

De heer **Van Duijn**: Zonder voorbij te gaan aan het lot van de Moslimbevolking heb ik er behoefte aan bij deze gelegenheid de nadruk te leggen op de nazorg van de Dutchbat-militairen. Ik heb zelf ook op een aantal terugkomdagen contact gehad met voormalige soldaten. De geluiden daaromtrent zijn zeer verontrustend en daar maak ik mij ook heel erg zorgen over. Ik hoop dat mijn eigen verwerkingsproces na de parlementaire enquête kan gaan starten. Het heeft mij natuurlijk zelf allemaal ook niet onberoerd gelaten, het is ook mij niet in de kouwe kleren gaan zitten. Ik maak mij evenwel ook zeer grote zorgen over de mannen en vrouwen van Dutchbat III die, als je kijkt naar de nazorg, niet altijd de beste behandeling gehad hebben die ze verdienen. Ik hoop dat de commissie daar nog naar wil kijken.²⁸

De heer Van der Vlis merkt in zijn slotstatement het volgende op:

De heer **Van der Vlis**: Als wij over risico's praten, denken wij aan doden en gewonden. Ik moet op deze plaats (...) benadrukken dat wij niet mogen vergeten dat 25% van de Dutchbatters met grote psychologische problemen kampt. Ik denk dan met name aan Dutchbat III. Dat is gigantisch! Wij zijn daar echter wel verantwoordelijk voor. Laat ik dus eindigen met te zeggen dat – wij zijn nu zeven jaar verder – Srebrenica voor mij een heel traumatische ervaring is. Ik vind het immens triest dat het zo gelopen is. Ik wil van mijn hart geen moordkuil maken en zeg u dan ook dat ik het ook heel triest vind dat het parlement niet in 1996 of 1997 een parlementaire enquête heeft gehouden.²⁹

In het NIOD-rapport wordt in de epiloog eveneens aandacht besteed aan de nazorg voor Dutchbat:

«Ook bij de andere aanwezigen in de enclave, de Dutchbatters, heeft hun verblijf daar diepe sporen nagelaten. Hoewel zij terugkeerden in een wereld die vergeleken met Bosnië een oase van rust, veiligheid en welvaart is, hebben velen langdurig de psychische gevolgen van hun ervaringen in Srebrenica ondervonden. Sommige in hevige mate tot op de dag van vandaag. De machteloosheid, angst, spanning, de dreiging van gevaar, incidenten en twijfel over eigen handelen bleven velen achtervolgen. Ook achteraf werden verscheidenen van hen geconfronteerd met angsten, stemmingen, schrikachtigheid, slaapstoornissen en relatieproblemen. Over de opvang en nazorg waren velen niet te spreken. Het duurde enige tijd voor de nazorg gestalte kreeg in de vorm van »terugkeerdagen« in kleiner verband nadat was gebleken dat grote reünies niet werkten.»³⁰

6.3.2 Omvang probleem

De commissie voert met betrekking tot de nazorg een aantal gesprekken. Er wordt gesproken met kolonel drs. W. Martens en luitenant-kolonel drs.

²⁶ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4775–4832.

²⁷ Brieven van H. Komduur d.d. 20 juni 2002 en 16 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-6 en Sreb-03-7); brief van C.W.F. van Renssen d.d. 27 oktober 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-60).

²⁸ Openbaar verhoor L.C. van Duijn, 11 november 2002, nr. 2.

²⁹ Openbaar verhoor A.K. van der Vlis, 13 november 2002, nr. 9.

³⁰ NIOD, «Srebrenica», p. 3171.

P. Sanders, werkzaam bij de afdeling Individuele Hulpverlening van de Koninklijke Landmacht, en met majoor E. Dijkman, bedrijfsmaatschappelijk medewerker bij het Ministerie van Defensie. Ook wordt een gesprek gevoerd met de heer J. Weerts, hoofd Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut. Aanvullend worden door de voorzitter van de commissie gesprekken gevoerd met de heer H. Komduur, vader van een Dutchbat-militair die zelfmoord heeft gepleegd en de heer C.W.F. van Renssen, wiens zoon op 8 juli 1995 in Srebrenica is omgekomen.

In de gesprekken met de heren Weerts, Martens en Sanders wordt de omvang van het probleem met betrekking tot de nazorg duidelijk geschetst. Hieruit komt onder meer het volgende naar voren. Een groot aantal Dutchbatters (ook van Dutchbat III) is weer het normale leven ingegaan en functioneert daar uitstekend. Bij ongeveer 20 procent van de Dutchbatters ontwikkelen zich echter, in meerdere of mindere mate, klachten naar aanleiding van de militaire ervaringen. Bij 5 à 6 procent van de Dutchbatters nemen die klachten dusdanige vormen aan dat professionele hulpverlening noodzakelijk is.³¹ Eén van de ziektebeelden waar veteranen mee te maken krijgen, is de zogenaamde posttraumatische stressstoornis (PTSS), een ziektebeeld dat optreedt wanneer een schokkende gebeurtenis of levensbedreigende ervaring niet goed wordt verwerkt. Bij weer anderen staat de schuld- en schaamteproblematiek op de voorgrond. Volgens genoemde heren zijn er geen suïcides getraceerd die direct aan de uitzending naar Srebrenica moeten worden gerelateerd.

Een probleem bij het verlenen van nazorg is dat niet alle huidige adressen van de veteranen bekend zijn bij de Koninklijke Landmacht. Men werkt aan een beter administratiesysteem. De adressen van militairen van Dutchbat III zijn voor het overgrote deel wel bekend. Een deel van de Dutchbatters wordt goed bereikt door de hulpverlening, een ander deel juist niet. Eén van de kenmerken van posttraumatische stressstoornis is dat alle contacten worden afgehouden, wat het extra moeilijk maakt om deze doelgroep te bereiken.

In de gesprekken van de voorzitter van de commissie met de heren Komduur en Van Renssen worden de problemen met nazorg verder geïllustreerd. Uit het gesprek met de heer Komduur komt naar voren dat de inspanningen op het gebied van nazorg door ontvangers in sommige gevallen niet als afdoende worden ervaren. Een adequate begeleiding vindt naar zijn mening niet in alle gevallen plaats. De heer Komduur heeft een oproep in de media gedaan waar hij familie van veteranen die een einde aan hun leven maakten en ex-Bosnië- of Libanongangers die lijden aan het posttraumatische stresssyndroom vraagt zich bij hem te melden. Hierop heeft hij vele reacties gekregen. Hij is bezig met het opzetten van een vereniging waarin experts zitting nemen die veteranen adviseren op medisch, militair-juridisch en maatschappelijk vlak. Er is veel kennis op bovengenoemd gebied maar deze kennis gaat, naar de mening van de heer Komduur, vaak niet verder dan de eigen organisatie. Er dient goed te worden nagedacht over hoe de nazorg het beste de doelgroep kan bereiken. Een van de suggesties die de heer Komduur doet is te bewerkstelligen dat huisartsen en andere reguliere hulpverleners beter van de problematiek op de hoogte worden gebracht. Uit het gesprek met de heer Van Renssen komt naar voren hoe belangrijk het is dat ook de familie en de naasten van de militairen bij de nazorg worden betrokken. De heer Van Renssen pleit voor een meer open en

³¹ Het precieze aantal is niet bekend, omdat met name bij civiele hulpverleningsinstanties dit niet als zodanig wordt geregistreerd (TK 2001–2002, 26 122, nr. 37, p. 1).

transparante nazorg. Informatievoorziening, bijvoorbeeld informatie over waarom de Dutchbatters gingen, maakt hier een belangrijk onderdeel van uit.

De voorzitter van de commissie voert op suggestie van de heer Komduur daarnaast nog een gesprek met majoor Dijkman, bedrijfsmaatschappelijk werker bij het Ministerie van Defensie. De heer Dijkman vertelt over de gebeurtenissen tijdens de val van Srebrenica en de rol die hij als bedrijfsmaatschappelijk werker daar heeft gespeeld. Hij schetst de activiteiten die zijn ondernomen met betrekking tot de nazorg van de Dutchbat III-militairen. Hij geeft aan dat er ten opzichte van de militairen van Dutchbat III extra nazorgactiviteiten zijn ontwikkeld. Ook benadrukt hij het belang dat Defensie de hulpverlening, gezien de specifieke expertise van Defensie op juist dit gebied en de importantie van lotgenotencontact, in eigen beheer houdt.

6.3.3 Aanpak Defensie

In de afgelopen jaren is het onderwerp nazorg herhaaldelijk aan de orde geweest in de Tweede Kamer. In algemene zin blijkt dat er met betrekking tot de zorg voor, tijdens en na de uitzending in toenemende mate inspanningen door het Ministerie van Defensie worden verricht.

De heer Voorhoeve geeft in zijn openbaar verhoor aan dat de staatssecretaris en hij er naar vermogen toe hebben bijgedragen dat de nazorg goed gestalte kreeg.

De heer **Voorhoeve**: (...) dat geldt in het bijzonder voor de staatssecretaris die de nazorg in zijn portefeuille had. Hij heeft hieraan veel aandacht besteed. Zelf heb ik Dutchbat III en de leden daarvan een aantal malen bezocht, een keer tijdens een oefening, een paar maal tijdens terugkomdagen waarbij ik ook met de familieleden heb gesproken. Ook heb ik een bezoek gebracht aan Assen om met Dutchbatters te spreken. Daarbij gold natuurlijk het advies van ambtelijke medewerkers en van de chef Defensiestaf: laten wij de leden van Dutchbat veel aandacht geven, want zij hebben het voor de kiezen gehad.³²

Naar aanleiding van een motie³³ van de leden Van den Doel (VVD) en Van 't Riet (D66) informeert de staatssecretaris van Defensie, Van Hoof, bij brief van 26 november 1999 de Kamer uitgebreid over de personeelszorg rond vredesoperaties.³⁴

Er is bij het Ministerie van Defensie sprake van een «driesporenbeleid»: de zorg vóór de uitzending, de zorg tijdens de uitzending en de nazorg.³⁵ Vanaf 1992 worden alle militairen voordat ze worden uitgezonden geïnformeerd over stress, hoe ze het kunnen herkennen en voorkomen. Op het eind van hun uitzending krijgen militairen in de regel altijd een psychologische einddebriefing door de in principe aan de eenheid toegevoegde psycholoog. In deze einddebriefing worden door systematisch op de periode van uitzending terug te zien en vooruit te kijken naar de periode na terugkeer, de verwerking van opgedane ervaringen gestimuleerd en de aanpassing aan het leven na thuiskomst voorbereid. Daarnaast zijn er terugkeer- of readaptieprogramma's ontwikkeld. Onderdeel hiervan maakt uit dat de militairen enkele maanden na terugkeer worden uitgenodigd voor een individueel gesprek met de commandant of een daartoe door de commandant aangewezen persoon. Sinds enkele jaren worden uitgezonden militairen geruime tijd na terugkeer (ongeveer 9 maanden) actief door de organisatie benaderd met vragen over hun psychische of fysieke gesteldheid. Er wordt dus niet afgewacht of

³² Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 27 november 2002, nr. 34.

³³ TK 1998–1999, 26 200 X, nr. 18.

³⁴ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1.

³⁵ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, p. 3.

militairen of veteranen met problemen zich zelf melden. De ervaringscijfers tonen aan dat deze maatregel effectief is.³⁶ Ook zijn er casemanagers ingesteld die verantwoordelijk zijn voor het «coördineren en begeleiden van activiteiten die dienen om de hulpvrager ondersteuning te bieden».³⁷

Er is een Veteraneninstituut opgericht, een samenwerkingsverband van de Stichting Dienstverlening Veteranen (SDV), de Stichting Veteranen Platform (VP), de Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en dienstslachtoffers (BNMO), de Stichting BNMO-Centrum en het Ministerie van Defensie. Het Veteraneninstituut is het eerste aanspreekpunt voor veteranen met vragen en/of problemen ten gevolge van de uitzending.³⁸ Ook ten aanzien van het thuisfront wordt een scala aan activiteiten ondernomen. Zo zijn er onder andere thuisfrontorganisaties opgericht, thuisfrontinformatiedagen georganiseerd en nieuwsbrieven uitgebracht.³⁹

Met betrekking tot de medische aspecten informeert de staatssecretaris van Defensie bij brief van 9 februari 2001 de Kamer dat evaluaties tegenwoordig een vast onderdeel vormen van uitzendingen. «Deze evaluatie wordt enerzijds gebruikt om het uitgezonden personeel en hun thuisfront na terugkeer te informeren. Anderzijds worden de resultaten van de evaluatie gebruikt als «lessons learned» voor het geneeskundige nazorgtraject zowel voor de eenheid in het algemeen als voor de individuele uitgezonden militair in het bijzonder (...) Als een militair klachten houdt en niet of minder inzetbaar is, wordt een casemanager toegewezen. Deze casemanager stelt in overleg met de uitgezonden militair en de hulpverlenende instanties een begeleidings/behandelplan op. Alle behandel- en begeleidingsactiviteiten zijn erop gericht de militair weer deel te laten nemen aan het arbeidsproces.»⁴⁰

Voor de militairen van Dutchbat III die in juli 1995 in de enclave hebben gediend, zijn verschillende extra nazorgactiviteiten georganiseerd zoals peletonsgewijze terugkeerdagen etc. In de brief van de staatssecretaris van Defensie van 4 september 1997 wordt de Kamer hierover geïnformeerd.⁴¹

Ook tijdens de presentie van het NIOD-rapport in april 2002 wordt «een speciaal zorgtraject voor de Dutchbat III-militairen opgezet».⁴² «De extra zorg kan overigens niet voorkomen dat vele Dutchbat III-militairen nog kampen met verwerkingsproblemen als gevolg van de traumatische ervaringen van destijds.»⁴³

6.3.4 Maatregelen tijdens verhoren

Los van het bovenstaande geven ook de werkzaamheden van de commissie zelf aanleiding om aandacht te besteden aan nazorg voor militairen (militairen van Dutchbat III in het bijzonder) en andere betrokkenen. De commissie wil zo veel mogelijk voorkomen dat de werkzaamheden van de commissie tot extra belasting van met name de betrokken Dutchbatters leiden.

In het kader daarvan voert de commissie een gesprek met de heer J. Weerts, hoofd Kennis- en onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut. In dat gesprek wordt het vermoeden van de commissie bevestigd dat de te verwachten publiciteit rond de enquête voor een aantal Dutchbatters emotioneel ingrijpend kan zijn. Bij brief van 2 september 2002 verzoekt de commissie dan ook aan de minister van Defensie «alle noodzakelijke

³⁶ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, p. 18.

³⁷ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, p. 20.

³⁸ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, p. 19.

³⁹ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, pp. 20–23.

⁴⁰ TK 2000–2001, 21 490, nr. 25, p. 3. Zie ook «Twee Vandaag» van 2 januari 2003 waar aandacht wordt besteed aan het veteranenbeleid van Defensie en dan met name de medische nazorg van militairen.

⁴¹ Brief van de staatssecretaris van Defensie d.d. 4 september 1997 aan de voorzitter van de vaste commissie voor Defensie.

⁴² TK 2001–2002, 26 122, nr. 37, pp. 2–3.

⁴³ TK 1999–2000, 26 933, nr. 1, p. 17 en TK 2001–2002, 26 122, nr. 37.

(aanvullende) maatregelen te nemen voor een goede opvang van Dutchbat III en andere direct betrokkenen».⁴⁴

Bij brief van 17 september 2002 antwoordt de minister van Defensie dat het ministerie de zorg over mogelijke repercussies bij personeel van Dutchbat III en andere betrokkenen deelt. «Gezien het publieke karakter, de geladenheid van de belevingen en de te verwachten dagelijkse aandacht in de media gedurende een lange periode, ontwikkelt Defensie – de Koninklijke Landmacht in het bijzonder – een scala aan activiteiten teneinde de kans op negatieve gevolgen (...) tot een minimum te beperken». Daartoe wordt een werkgroep in het leven geroepen. Deze werkgroep informeert alle betrokken (oud-)militairen over de voortgang van de parlementaire enquête en over het aanbod van de op de individuele behoefte afgestemde zorg. Deze zorg omvat onder meer het inrichten van een centraal telefonisch meldpunt op 24-uurs-basis, het naar behoefte organiseren van zogeheten terugkomdagen en het bieden van opvang voor, tijdens en direct na verhoor. Tevens voorziet de werkgroep, op de dag van het verschijnen van het eindrapport, in de te verwachten behoefte van direct betrokkenen om te worden geïnformeerd over de belangrijkste bevindingen van de commissie.⁴⁵

Ook de commissie zelf treft voorbereidingen om tijdens de openbare verhoren een beperkte vorm van opvang te kunnen bieden. De commissie laat zich voorlichten over mogelijke aandachtspunten bij het horen van Dutchbatters en hoe ze betrokkenen in de vraagstelling het beste kan benaderen. Daarnaast nodigt zij de heer kolonel Martens, hoofd van de afdeling Individuele Hulpverlening (AH) van de Koninklijke Landmacht en destijds psycholoog van Dutchbat II, en luitenant-kolonel Sanders, psycholoog van Dutchbat III, uit voor een gesprek. Tijdens dit gesprek wordt afgesproken dat beide personen tijdens een aantal verhoordagen aanwezig zijn om mogelijk noodzakelijke opvang aan getuigen te bieden. De commissie is beide personen veel dank verschuldigd hiervoor. Tevens besluit de commissie de stichting Korrelatie te verzoeken op bepaalde dagen tijdens de openbare verhoren telefoonlijnen open te stellen voor personen met een hulpvraag. Korrelatie verleent alle gewenste medewerking. De commissie is de stichting daar zeer erkentelijk voor.

6.4 Gevolgen voor carrières

De nasleep van de affaire «Srebrenica» heeft gevolgen voor het verloop van de carrières van enkele betrokkenen.

In juni 1999 wordt bekend dat de MID tussen februari 1996 en februari 1997 vier verslagen heeft gemaakt van gesprekken over vermeend rechts-extremistisch gedrag van enkele Dutchbat-militairen. Minister van Defensie Voorhoeve wordt hiervan in 1996 en 1997 niet op de hoogte gesteld, volgens de MID omdat er geen nieuwe feiten worden vastgesteld. Minister van Defensie De Grave schrijft op 13 juli 1999 aan de Tweede Kamer dat dit naar zijn mening «een ernstige beoordelingsfout is geweest».⁴⁶ Nadat de minister de leiding van de MID hierop heeft aangesproken, stellen het hoofd van de MID, commodore Vandeweijer, en diens plaatsvervanger, Wielinga, beiden overigens pas in 1997 benoemd, hun functie ter beschikking.

⁴⁴ Brief van de enquêtecommissie d.d. 2 september 2002 aan de minister van Defensie (09-Sreb-02).

⁴⁵ Brief van de minister van Defensie d.d. 17 september 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-32).

⁴⁶ TK 1998–1999, 26 122, nr. 13.

Eerder in 1999 onthoudt minister De Grave volgens berichten in de media aan de Bevelhebber van de KMar, generaal-majoor Fabius, bij zijn pensionering een bevordering tot luitenant-generaal titulair vanwege zijn rol in de nasleep van «Srebrenica». De benoeming van zijn plaatsvervanger, brigade-generaal Roos, tot Bevelhebber van de KMar wordt door de minister overigens ook tegengehouden. Dat gebeurt echter omdat hij wangedrag van uitgezonden KMar-functionarissen in Angola niet zou hebben aangepakt.⁴⁷

Tijdens de verhoren van de commissie verklaren enkele getuigen dat zij van mening zijn dat zij belemmerd zijn in hun loopbaan als gevolg van hun kritische opstelling of uitspraken die ze hebben gedaan in de openbaarheid. Onderstaand wordt ingegaan op de kwesties die tijdens de verhoren van de commissie aan de orde zijn gekomen.

6.4.1 Luitenant Van Duijn

Luitenant Van Duijn, die in 1995 pelotonscommandant is bij de C-compagnie van Dutchbat III, verklaart tijdens zijn verhoor met de commissie dat zijn sollicitatie bij de KMar aanvankelijk wordt tegengehouden door de toenmalige leiding van de KMar vanwege zijn opereren tijdens de val van Srebrenica.

De heer **Van Duijn**: Ja, mijn carrière is wel degelijk beïnvloed door dat hele verhaal. In 1997, in de tijd dat ook de Kamervragen van de heer Hoekema werden gesteld, heb ik geopteerd om over te stappen naar de Koninklijke Marechaussee. Dat is toen niet doorgegaan. Generaal Roos, de tweede man van de marechaussee zou mij daarover nog een uitleg geven. Dat gesprek had eigenlijk een heel onbevredigend einde. Ik was namelijk gebeld door een personeelswoordvoerder van de marechaussee dat mijn afwijzing voor de marechaussee iets te maken had met mijn periode in Srebrenica en vooral de nasleep ervan. Hij zei tegen mij: als je het gehele verhaal wilt horen, moet je het aan generaal Roos vragen. Ik ben toen naar Den Haag gegaan en heb een gesprek met generaal Roos gehad. Toen ik hem ernaar vroeg, antwoordde hij mij: het heeft er helemaal niets mee te maken. (...) Jan Hoekema heeft daarop gebeld met generaal Roos. Laatstgenoemde heeft tegen hem gezegd: het heeft helemaal niets te maken met zijn uitzending, het is een prima vent maar wij hadden drie betere kandidaten. Inmiddels weet ik beter. In 1999 ben ik gebeld door generaal Beelen, de opvolger van generaal Roos. In 1997 had ik geopteerd, in 1998 speelt het verhaal omtrent de managementrapportage waarin luitenant Rutten vertelt dat hij reeds in 1995 aangifte heeft gedaan van vermeende oorlogsmisdaden van mijn kant. Dat kwam pas in 1998 naar buiten, dus daar wist ik in 1997 nog niets van. Generaal Roos uiteraard wel. In 1999 werd ik gebeld door generaal Beelen met de mededeling: wij moeten eens praten want je afwijzing in 1997 is niet netjes gegaan. Ik heb begrepen dat ik toen wel op één stond en dus ook behoorde tot de drie kandidaten die zouden worden overgenomen van de landmacht door de marechaussee, maar dat door inmenging van generaal Fabius en generaal Roos dat niet heeft plaatsgevonden. Generaal Beelen heeft mij toen ook verteld dat hij contact had gehad met de minister om dit voor te leggen en dat hij daarna opdracht had gekregen om de zaken recht te zetten. Generaal Beelen heeft mij toen aangeboden om alsnog over te komen naar de marechaussee om mijn onterechte afwijzing in 1997 alsnog goed te maken. Ik heb er natuurlijk wel een tijdje over nagedacht, maar het gesprek met generaal Neisingh, de huidige bevelhebber, dus de opvolger van generaal Fabius, en met generaal Beelen hebben er toch toe geleid dat ik alsnog ben overgestapt naar de marechaussee
(...) Toen ik in 1998 geconfronteerd werd met luitenant Rutten die op tv ook mijn naam had genoemd en zei dat ik in zijn ogen had gecollaboreerd met de Serven, ben ik direct naar de officier van justitie in Arnhem, de heer Weerkamp, gegaan. Deze heeft mij te kennen gegeven dat er geen enkele aanleiding was om mij te vervolgen. Vervolgens heb ik met hem besproken of het voor mij haalbaar was om een aanklacht in te dienen wegens

⁴⁷ De Volkskrant, 14 juli 1999.

smaad of laster. Dat laatste heb ik vervolgens in augustus/september 1998 gedaan, waarna die aanklacht is geseponeerd in februari 1999.

(...) Ik heb ook gevraagd om een bemiddelingsgesprek onder leiding van generaal Van Vels, die toen brigadecommandant was van de Luchtmobiele brigade. Voordat ik de aanklacht heb ingediend, heeft er een gesprek plaatsgevonden om luitenant Rutten de gelegenheid te bieden om een rectificatie te plaatsen of iets in die trant. Ik wilde natuurlijk dat mijn naam gezuiverd werd. Hij heeft tijdens dat gesprek in 1998 weer gezegd dat ik in zijn ogen een oorlogsmisdadiger ben. Dat kwam natuurlijk kei- en keihard aan. Vervolgens heb ik besloten een aanklacht in te dienen wegens smaad en laster. Ik heb wel het gevoel dat door het NIOD-rapport duidelijk is geworden wat mijn beweegredenen zijn geweest en dat ik heb geprobeerd de Moslimbevolking in Srebrenica zo goed mogelijk te begeleiden. Ik ben dan ook heel erg blij en dankbaar dat er nog mannen gevonden zijn die in de spaarzame uren van de tweede dag van de afvoer tussen de mazen van het Servische web hebben kunnen doorglijpen.

Op verzoek van de minister van Defensie wordt in 1999 een onderzoek ingesteld naar de wijze waarop de sollicitatieprocedure van luitenant Van Duijn in februari 1997 heeft plaatsgevonden. De conclusie is dat de wijze waarop deze sollicitatieprocedure is verlopen, onbehoorlijk is:

«Wanneer elnt [eerste luitenant] Van Duijn schriftelijk verneemt dat hij is afgewezen, verzoekt hij om een gesprek. Tijdens dit gesprek wordt hem door DOKMAR [Directeur Operatiën KMar, brigade-generaal Roos] in strijd met de waarheid medegedeeld dat hij is afgewezen, omdat de andere kandidaten beter waren. Het feit dat hem tijdens het gesprek naar aanleiding van de afwijzing niet is verteld dat hij is afgewezen in verband met het feit dat hij vanwege Srebrenica en zijn optreden in de publiciteit omstrede is geraakt, ondanks het feit dat Van Duijn meerdere keren heeft gevraagd of dit de reden voor zijn afwijzing was, is onbehoorlijk.»⁴⁸

De plaatsvervangend secretaris-generaal van Defensie, Hulshof, verzoekt de Bevelhebber van de Koninklijke Marechaussee, generaal-majoor Neisingh, om Van Duijn uit te nodigen voor een gesprek om hem mede te delen dat zijn sollicitatieprocedure niet correct is verlopen. Voorts wordt de bevelhebber verzocht om een eventuele nieuwe sollicitatie van Van Duijn in heroverweging te nemen. De bevelhebber laat de secretaris-generaal vervolgens weten dat Van Duijn alsnog is aangenomen bij de KMar. Generaal-majoor Neisingh legt de verantwoordelijkheid bij brigade-generaal Roos:

«De gang van zaken in 1997 omtrent de afwijzing van de toenmalige elnt Van Duijn acht ik dusdanig geïndiceerd door het persoonlijk inzicht van de toenmalige DOKMAR dat ik dit niet kan beoordelen als een systematische tekortkoming in de overigens reeds vele jaren probleemloos verlopende procedure die gevolgd wordt voor de overgang van officieren uit de krijgsmacht delen naar de Koninklijke Marechaussee.»⁴⁹

Generaal-majoor Fabius gaat tijdens zijn verhoor door de commissie in op de afwijzing van de sollicitatie van luitenant Van Duijn. Ook hij wijst op de verantwoordelijkheid van brigade-generaal Roos, maar gaat ook in op zijn eigen rol.

De heer **Fabius**: (...) Er is een tijd geweest waarin de commandant van de marechaussee ongeveer persoonlijk de nieuwe officieren goedkeurde. Dat is veranderd. Daarvoor is een commissie in het leven geroepen. Daar zitten kolonels in. Generaal Roos was directeur operatiën en hij was daarvan de voorzitter.

(...) Er zat een volgorde in het lijstje. Van Duijn had het buitengewoon goed gedaan en stond nummer twee. Toen ik het lijstje zag, zei ik tegen Roos: er is iets met Van Duijn. Ik weet niet wat, maar die naam klinkt bij mij. Ga dat nog eens even na. (...) Ik wilde me er niet mee bemoeien, omdat je anders achteraf krijgt: Zie je wel, hij bemoeit zich overal

⁴⁸ Nota van de plaatsvervangend secretaris-generaal, H.H. Hulshof, d.d. 6 juli 1999 aan de Bevelhebber der Koninklijke Marechaussee.

⁴⁹ Nota van de Bevelhebber der Marechaussee d.d. 3 september 1999 aan de secretaris-generaal van Defensie.

mee. Achteraf krijg ik het lijstje waarop Van Duijn nummer vier of vijf staat. Roos zegt dat er wat onduidelijkheden waren in Srebrenica.

(...) Hij is gezakt op het lijstje en kwam dus niet in aanmerking. Dat had te maken met Srebrenica. Er was toen een aantijging van luitenant Rutten, als ik het goed heb, dat hij oorlogsmisdrijven zou hebben begaan. Dat is op zich voor een nieuwe officier van de marechaussee reden om niet bij de marechaussee te komen.

(...) Ik zeg nu wat generaal Roos tegen mij zei. Hij zei dat er vraagpunten waren over het optreden van Van Duijn in Srebrenica en dat ze hem, gelet op de andere vier mensen, op dit moment niet meer zo hoog op het lijstje hadden gezet dat hij het werd, maar dat hij volgend jaar, als het allemaal gestabiliseerd is, opnieuw kon solliciteren. Ik weet nog dat Van Duijn daarna een gesprek heeft aangevraagd met Roos waarom hij niet bij het wapen heeft mogen komen. Na de opmerkingen ben ik in het weekend daarover benaderd. Ik heb het toen laten uitzoeken. Daarbij bleek dat kapitein Rutten van de marechaussee een onderzoekje heeft gedaan naar luitenant Van Duijn.

(...) Dat is een onderzoekje geweest dat helemaal niet gedaan had mogen worden. Op basis daarvan heeft de commissie hem toen afgewezen voor officier van de marechaussee.

(...) Het feit dat hij een verhaal vertelde aan de commissie zonder daarbij de vraagpunten te noemen dat er discussies waren en dat hij bij NOVA was geweest, kan in de classificering van een tot en met vijf redenen zijn om, zij het niet helemaal genuanceerd, te zeggen: dan kiezen we toch voor de anderen.

(...) Het feit dat je alleen het goede vertelt en niet dat er ook nog wat pijnpunten waren omdat je een meningsverschil had, kan reden zijn voor de commissie om te zeggen: dan wachten we nog een jaartje.

(...) Ik denk dat het ingrijpen van de plaatsvervangend secretaris-generaal juist is.⁵⁰

Luitenant Ron Rutten, die in 1995 patrouillecoördinator bij de C-compagnie van Dutchbat III is, ontkent tijdens zijn verhoor door de commissie dat hij in 1995 aangifte heeft gedaan tegen zijn collega Van Duijn wegens oorlogsmisdaden.

De heer **Rutten**: Neen. Ik heb tegen niemand aangifte gedaan. Ik kom even terug op het interview van 1998, bij NOVA. Voor ik dat interview inga, stel ik de bevelhebber op de hoogte. Ik vraag hem of hij weet dat ik door voorlichting van Defensie voor dat interview ben gevraagd. Er volgt een kort telefonisch gesprek waarin hij mij vraagt: maar waarom heb je dan geen aangifte gedaan? Ik verbaas mij daar zeer over en zeg: ik denk dat het niet op mijn weg ligt om aangifte te doen jegens mijn collega's. Dan zegt hij mij dat hij zijn woorden onmiddellijk intrekt en dat hij beseft dat dit een opmerking is die niet op z'n plaats is. Meer in het algemeen vind ik dat het wat al te gemakkelijk is -zowel voor de opsporingsambtenaren als voor het OM als voor de KL-organisatie - om met betrekking tot de mogelijkheid van aangifte de verantwoordelijkheid neer te leggen bij de leden van het bataljon, die daarmee hun eigen collega's gaan belasten.

(...) ik denk ook dat het de taak van de rechtspraak is om, als men kennisneemt van zaken die onderzocht moeten worden - zaken die door opsporingsambtenaren worden aangereikt - stappen te zetten. Als ze dat niet doen, is duidelijk dat ze die verantwoordelijkheid niet nemen terwijl onze democratie daar toch op is gebaseerd. Als die scheiding niet in stand wordt gehouden, is dat geen goede zaak. Gelet op de samenstelling van het bataljon en de verantwoordelijkheid die je als officier in dat geheel kunt dragen, zou het absoluut niet mijn rol of positie moeten zijn geweest om aangifte te doen tegen collega's.⁵¹

6.4.2 Kapitein Peter Rutten

Kapitein Peter Rutten van de KMar staat aan het hoofd van het «Kodakteam» dat in juli 1995 onderzoek doet naar het mislukken van het fotorolletje van luitenant Ron Rutten van Dutchbat III. In het kader van dit onderzoek stelt hij ook de managementrapportage op, waarin een aantal kritiekpunten staat op het opereren van Dutchbat III tijdens de val van de enclave. In de jaren na de afsluiting van zijn onderzoek blijft hij twijfels

⁵⁰ Openbaar verhoor D.G.J. Fabius, 21 november 2002, nr. 29.

⁵¹ Openbaar verhoor J.H.A. Rutten, 11 november 2002, nr. 3.

houden over het uitblijven van concrete stappen van het OM naar aanleiding van deze rapportage en latere door hem uitgevoerde onderzoeken.

De heer **Rutten**: (...) Ik heb regelmatig gesproken met de heer Besier, toentertijd hoofd Militaire unit bij het OM in Arnhem. In 1996 moest ik onderzoek doen naar de gang van zaken rond post Mike, het overrijden van mensen door een pantservoertuig. Daarna had ik een gesprek met de heer Besier naar aanleiding van de vraag waarom daarnaar geen strafrechtelijk onderzoek was gedaan. Hij zei: mij is deze zaak nooit gemeld. In 1998 kreeg ik de opdracht voor een ander onderzoek en toen sprak ik opnieuw met de heer Besier. Wij spraken toen nog eens over alle strafbare feiten die eigenlijk al in 1995 bekend waren en die in mijn Managementrapportage stonden. Toen heb ik nogmaals gevraagd: moeten wij niet een nader onderzoek doen naar alle feiten die er liggen? Daar is toen ook geen reactie op gekomen.

Daarna ben ik nog bij de heer Borghouts geweest, de SG. Ik heb een en ander toegelicht en gezegd dat wij twijfels hadden over wat er allemaal in het militaire lab was gebeurd, maar er is nooit een reactie gekomen in de zin van: nou beginnen we er eens daadwerkelijk aan. Het enige wat er in 1999 gebeurde, toen het Feitenrelaas boven water kwam, was dat ik de opdracht kreeg om een onderzoeksteam op te starten. Twee dagen later werd ik van dat onderzoek afgehaald en werd iemand anders daarmee belast. Het moest iemand zijn die nog helemaal niet bij deze zaak betrokken was. Zo was er steeds sprake van versnippering. Ik heb het eerste onderzoek gedaan, met het Kodakteam. Ik heb het Bunker- en het Pleinteam gedaan maar bij de debriefing ben ik niet betrokken geweest. Daarna is het Sebrateam er gekomen. Daarvan heb ik de opstart gedaan, maar daar werd ik van afgehaald. Ik weet niet waar al die informatie gebleven is.⁵²

Naar aanleiding van deze uitspraken van kapitein Rutten ontvangt de commissie een reactie van generaal-majoor Fabius, waarin deze de gronden weergeeft waarom Rutten van het onderzoek naar het OP-Mike incident werd afgehaald. Volgens Fabius heeft de officier van justitie in Arnhem in augustus 1998 een gesprek gevoerd met kapitein Rutten over het besluit van Justitie om een strafrechtelijk onderzoek in te stellen naar het OP-Mike drama. Diezelfde dag hoort de officier op de radio het bericht dat de marechaussee een onderzoek gaat instellen naar het OP-Mike drama. De officier neemt contact op met Rutten, die hem vertelt dat hij heeft gesproken met de heer Heerts van de Marechausseevereniging. Heerts geeft aan de officier toe dat hij het nieuws aan de pers heeft verteld. Naar aanleiding hiervan deelt de officier aan Fabius mee geen vertrouwen meer te hebben in kapitein Rutten en derhalve op strafrechtelijk gebied ook geen zaken meer met hem te willen doen. Op verzoek van het OM wordt het onderzoek in handen gesteld van een andere officier. Kapitein Rutten wordt geïnformeerd over de redenen waarom een ander is belast met het onderzoek. Volgens Fabius heeft deze kwestie «nimmer geleid tot schade aan zijn carrière, immers hij is met een paar andere excellerende oud-onderofficieren bevorderd tot majoor, hetgeen voor deze groep uniek genoemd mag worden».⁵³

6.4.3 Luitenant-generaal Van Baal

Naar aanleiding van het verschijnen van het NIOD-rapport heeft de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS), luitenant-generaal Van Baal, op 15 april 2002 een gesprek met minister van Defensie De Grave over de conclusies van het NIOD inzake «onwil» bij de toenmalige landmachttop, waarvan Van Baal destijds als plaatsvervangend BLS deel uitmaakte.

⁵² Openbaar verhoor P.H. Rutten, 6 december 2002, nr. 38.

⁵³ Brief van D.G.J. Fabius d.d. 11 december 2002 aan de enquêtemissie (Sreb-02-238).

De heer **Van Baal**: [Wat was het standpunt van minister De Grave tijdens dit gesprek?] Dat was klip en klaar. Hij deelde mijn analyse dat dit absoluut onderzocht moest worden. Hij zei dat hij in het voorafgaande weekend contact had gehad met minister De Vries van

BZK, die bereid was om te bekijken of een commissie benoemd zou kunnen worden. Hij vroeg mij of ik in staat was een militair die niet bij Srebrenica betrokken was geweest, te vragen om in die commissie zitting te nemen. Hij was met mij van mening dat een zo zware aantijging tegen de leiding van de Koninklijke Landmacht niet boven de kim mocht blijven hangen: ik kan niet werken en jij kunt niet werken met mensen die onbetrouwbaar zijn. Daar gaat het in feite om. Onwil is het zwaarste dat je over een officier kunt zeggen, zeker een leidinggevende. Het is het eerste punt van de beoordeling van officieren. Als officieren onwillig zijn, zijn ze onbetrouwbaar. Dat moet tot conclusies en consequenties leiden.

(...) Na het uitkomen van het rapport heeft een belangrijk leesteam in de Koninklijke Landmacht met name deze periode nagelopen. Wij schrokken namelijk allemaal van de conclusie die op de 10de naar voren kwam (...): voor deze conclusie vond men in het rapport geen feiten. Toen heb ik gezegd: als dat het geval is, wil ik dat het onderzocht wordt op individuele basis. Het mag niet boven de hoofden van mensen bij de Koninklijke Landmacht blijven hangen. Zowel in het belang van de Koninklijke Landmacht als in het belang van de leiding van de Koninklijke Landmacht van 2002 heb ik gezegd: alle mensen die toen deel uitmaakten van de KL-leiding en die in verband gebracht (kunnen) worden met deze beschuldiging, moeten onderworpen worden aan een integriteitsonderzoek. Ondanks het feit dat Blom had gezegd dat er met mij niets aan de hand was, wilde ik mijzelf ook aan een dergelijk onderzoek onderwerpen. Ik pleitte mij daar niet van vrij.⁵⁴

Op 16 april 2002 dient het kabinet zijn ontslag in. Nog diezelfde avond heeft Van Baal opnieuw een gesprek met minister De Grave.

De heer **Van Baal**: De uitkomst van dat gesprek was dat ik mij zou beraden over de ontstane situatie. De situatie was dat de minister met het kabinet zijn ontslag had aangeboden en dat de minister bovendien had laten aantekenen dat voor hem ook van belang was de communicatieproblematiek in het ministerie van Defensie na de val van de enclave.

(...) Los van de verklaring van de regering ontstond in de publiciteit een enorme beweging die te maken had met mijn persoon. Ik was bevelhebber van de landstrijdkrachten en ik was in 1995 plaatsvervangend bevelhebber. Die plaatsvervangend bevelhebber maakte volgens Blom deel uit van de KL-top die onwillig zou zijn geweest in de informatievoorziening. Het kon niet zo zijn dat iemand die onwillig was geweest nu als bevelhebber zou functioneren. Kortom, er werd heel nadrukkelijk over mijn positie gesproken. Er werd heel nadrukkelijk gesproken over mijn functioneren als plaatsvervangend bevelhebber in 1995. Er werd zelfs gesproken over mijn integriteit.

[De minister zei dat u zich moest beraden. Sprak hij zijn steun voor u uit?] Hij heeft gezegd: ik zal je blijven steunen zolang ik kan.

(...) wij hebben een open gesprek gevoerd zonder conclusies. Wij hebben de situatie de revue laten passeren en geanalyseerd. Hij zei dat ik mij moest beraden op mijn situatie.

(...) De minister schetste in alle duidelijkheid de ernst van de situatie, maar hij heeft niet geadviseerd of aangedrongen of geïnspireerd of gesuggereerd: Ad, het is over, je kunt maar beter gaan. Ik moet eerlijk zeggen dat ik voor mijzelf op basis van de toevoeging aan de verklaring van de regering allerlei opties in mijn hoofd had.

Een dag later, op 17 april 2002, stelt BLS Van Baal zijn functie ter beschikking. In zijn verhoor geeft Van Baal antwoord op de vraag waarom hij dit besluit heeft genomen.

De heer **Van Baal**: In de eerste plaats omdat ik 's ochtends mijn huisblad uit de bus haalde en daarin een heel klein artikelje zag waarin stond dat ik de steun van de minister had verloren, de steun die ik de vorige avond nog meende te hebben. Vervolgens heb ik mij beraden. Kan een bevelhebber die geen steun heeft van de minister, nog functioneren? Ik ben tot de conclusie gekomen dat ik in het belang van de Koninklijke Landmacht niet moest aansturen op een langdurig of kortdurend conflict met de bewindsman door bijvoorbeeld te opperen om tijdelijk terug te treden. In het belang van de Koninklijke Landmacht in 2002 heb ik gezegd dat ik ambtelijk en militair ruimte wilde bieden om de Koninklijke Landmacht door te laten functioneren. Ik voorzag dat er in de Kamer mogelijk

⁵⁴ Openbaar verhoor A.P.P.M. van Baal, 18 november 2002, nr. 20.

maatregelen zouden worden geëist van de minister tegen zijn bevelhebber. Er zou een discussie kunnen ontstaan over mijn integriteit. Daar gaat niemand over dan ikzelf. Dat hield in dat ik in het belang van de Koninklijke Landmacht mijn functie met onmiddellijke ingang ter beschikking stelde. Ik heb daar twee uur over gesproken. Als laatste heb ik mijn echtgenote, de beste adviseur in dezen, opgebeld en een besluit genomen.
(...) Je kunt niet functioneren zonder steun van de minister. Ik wilde niet dat een conflict zou ontstaan tussen de bevelhebber en de minister, hetgeen ten koste van de Koninklijke Landmacht zou gaan. De Koninklijke Landmacht is mij alles waard, ik stap op.

Minister van Defensie De Grave informeert de Tweede Kamer bij brief op 17 april 2002 over het feit dat de BLS zijn functie ter beschikking heeft gesteld. De minister heeft dit verzoek ingewilligd. De Grave gaat in zijn brief aan de Kamer in op de beweegredenen van Van Baal.

«Generaal van Baal is tot de slotsom gekomen dat hij in het licht van de publieke discussie naar aanleiding van het NIOD-rapport en de vragen die daarbij zijn gerezen over het functioneren van de toenmalige landmachttop, waartoe hij als plaatsvervangend bevelhebber behoorde, niet langer goed kan functioneren in het belang van de Koninklijke Landmacht. In de afweging van generaal Van Baal heeft de vraag inzake zijn integriteit tijdens de val van de enclave Srebrenica en de nasleep ervan geen rol gespeeld. Hij is van opvatting dat de term «onwil» zoals gebruikt in het NIOD-rapport niet op hem van toepassing is.»⁵⁵

Minister De Grave gaat tijdens zijn verhoor in op de vraag van de commissie waarom hij generaal Van Baal in 2001 heeft benoemd tot BLS, ondanks zijn betrokkenheid bij het dossier Srebrenica. De Grave wijst de commissie er op dat zijn voorganger, Voorhoeve, Van Baal reeds had voorgedragen als nieuwe BLS.

De heer **De Grave**: Ik heb natuurlijk, toen ik de generaal Van Baal bij de ministerraad voordroeg voor benoeming tot bevelhebber mij uitvoerig rekenschap gegeven van het feit dat het NIOD-onderzoek nog liep. De complicatie was deze. Toen ik minister van Defensie werd, was de generaal Van Baal al door mijn voorganger voorgedragen als nieuwe bevelhebber. Het was nog niet officieel, maar het was hem wel gemeld dat hij dat zou worden. Ik heb toen aanleiding gezien, overigens ook omdat ik graag met een ervaren bevelhebber door wilde gaan vanwege de uitwerking van de bezuinigingen op de Defensienota, generaal Schouten de toenmalige bevelhebber te vragen om langer te blijven. Ik heb dat tegen Van Baal gezegd met het idee dat het NIOD-rapport er dan zou zijn. Zoals u weet, werd het uitkomen van het NIOD-rapport ernstig vertraagd. De heer Schouten zei: ik heb nu langer nagediend, maar het wordt tijd dat ik ga. Er kwamen ook meer en meer signalen uit de landmacht dat men een nieuwe bevelhebber wilde. Ik heb dit met de heer Van Baal besproken. Ik heb gezegd: «Ik vind het een probleem dat het NIOD-rapport er nog niet is. Aan de andere kant kan ik het niet verantwoorden, ook niet tegenover jou, je niet voor te dragen. Want als ik je niet voordraag, zal het voor iedereen duidelijk zijn dat ik dat maar om één reden doe, namelijk omdat ik vrees dat in het NIOD-rapport dingen zullen staan die voor jou zodanig zijn dat je dus niet in aanmerking zult kunnen komen voor een benoeming en dat vind ik niet verantwoord, want je bent een kundig officier, je bent voorgedragen door de legerraad, je doet je werk als plaatsvervangend chef Defensiestaf goed. Het zou dus heel onterecht zijn om op basis van het feit dat er een onderzoek loopt, je nu hiervoor te passeren.» «Maar» heb ik erbij gezegd «op het moment dat het NIOD-rapport uitkomt, is het denkbaar dat daarover een zodanige discussie ontstaat dat het jouw functioneren als bevelhebber kan raken. Wij moeten er dan opnieuw en indringend over praten. Want één ding moet helder zijn: ik wil geen verantwoordelijkheid dragen voor een bevelhebber die zich niet volledig kan inzetten voor het leiden van een groot krijgsmachtonderdeel dat bovendien betrokken is bij complexe vredesoperaties. Je kunt niet èn je verdedigen èn bevelhebber zijn.» Wij hebben toen ook nadrukkelijk afgesproken: «minister, als dat zich voordoet, dan is voor mij helder dat als ik

⁵⁵ TK 2001–2002, 26 122, nr. 31.

mij niet langer volledig kan concentreren op mijn werk als bevelhebber, ik zal gaan. Dat deel ik met u. Wij kunnen niet hebben dat die twee dingen door elkaar lopen.»⁵⁶

Vervolgens geeft minister De Grave tijdens zijn verhoor zijn perceptie van het gesprek met Van Baal.

De heer **De Grave**: Dit kwam terug in het gesprek dat ik had met Van Baal, overigens nadat ik eerst het politieke traject had doorlopen. Eerst moesten de politieke conclusies door de ministers worden getrokken en pas daarna volgde het gesprek met Van Baal. Hierover hebben wij gesproken. Wij hebben gesproken over de vraag: «kun je, gelet op de conclusie van het NIOD-rapport en het feit dat de regering die heeft overgenomen, nog goed functioneren als bevelhebber? Is dat nog goed mogelijk?» Op de achtergrond speelde mee dat er een enquête zou kunnen komen. Een meerderheid van de Kamer had zich daarvoor al uitgesproken. Er waren allerlei elementen die meespeelden. Toen zei Van Baal: «Ik begrijp die vraag. Bovendien hebt u gerefereerd aan het eerdere gesprek dat wij hebben gehad. Ik vind het een terechte vraag. Maar ik zit met het punt dat ik mijzelf niet herken in onwil van mijn persoon gekoppeld.» Ik zeg: «Dat is fair in die zin dat er niet staat: onwil Van Baal. Er staat: onwil toenmalige top Koninklijke Landmacht.» Dat heeft mij aanleiding gegeven Blom impliciet en expliciet de vraag te stellen of Van Baal nu wel of niet onder die top Koninklijke Landmacht valt. Van Baal zei ook van Blom te hebben begrepen dat hem niets te verwijten valt. Ik heb daarop geantwoord: «Als Blom tegen mij zegt: minister, de generaal Van Baal valt niet onder top Koninklijke Landmacht en er dus geen koppeling is met onwil, dan is de situatie natuurlijk heel anders.» Dat is een heel relevant feit. Ik heb u gezegd wat het antwoord van de heer Blom was. Vervolgens heeft dat tot de conclusie van de generaal Van Baal geleid, die hij hier zelf heeft gemeld. Ik heb die ook de Kamer geschreven, namelijk dat hij het niet langer verantwoord achtte in het belang van de Koninklijke Landmacht door te gaan als bevelhebber.

(...) De heer Van Baal wilde namelijk steeds met mij in discussie over zijn «persoonlijke onschuld» als ik dat zo even mag noemen. Ik zei steeds: ik wil het hebben over de verantwoordelijkheidsvraag, over het feit dat ik nu minister van Defensie ben en jij bevelhebber bent en dat dus de vraag aan de orde is of jij dat nog op een verantwoorde wijze kunt blijven, of jij je werk goed kunt doen. Dat loopt langs elkaar heen. Ik ben hier niet de scheidsrechter die nu kan zeggen: het NIOD heeft ongelijk en jij bent onschuldig. Het gaat mij nu als minister van Defensie, want dat NIOD-rapport is een gegeven, over de vraag of jij gezien dat NIOD-rapport nog kunt functioneren. «Dat vergt veel tijd. Daarin heb ik de zin gebruikt: ik zal je steunen zolang dat verantwoord kan. Ik bedoelde daarmee: zolang ik het verantwoord vind dat je bevelhebber blijft. Dat is wat anders dan dat ik daar de schuldvraag beantwoordde. Dat kon ik helemaal niet. Ik heb dat onderzoek niet uitvoerig gedaan. Ik had te maken met dat NIOD-rapport. Daar ging het om. Ik heb wel gezegd: »Ga nou naar huis en denk over deze vraag na. Ik ga ook naar huis en denk over die vraag na. Morgen zullen wij het antwoord moeten formuleren op de vraag of het nog verantwoord is, of het nog in het belang is van de Koninklijke Landmacht, of ik het als minister voor mijn verantwoording kan nemen dat gelet op deze conclusie en de maatschappelijke en politieke commotie je nog kunt functioneren.»

Ook gaat De Grave in op de vraag waar het bericht in de krant over de positie van Van Baal vandaan is gekomen.

De heer **De Grave**: Ja, het is wel opvallend. Het stond in één krant. Het was een vrij klein artikelje en geen citaat. Ik begrijp eerlijk gezegd niet hoe dat op dat moment in die krant kwam, want het gesprek dat ik met Van Baal heb gehad was onder zes ogen. Aanwezig waren de staatssecretaris, ikzelf, de generaal Van Baal en niemand anders. Ik heb verder niemand gesproken. Ik had daar geen enkele aanleiding voor, omdat wij hadden afgesproken dat wij de volgende ochtend conclusies zouden trekken.

De commissie ontvangt na het verhoor van De Grave het verslag van de afspraken die minister De Grave en luitenant-generaal Van Baal in december 2000, bij het besluit van De Grave om Van Baal tot BLS te benoemen, hebben gemaakt met betrekking tot mogelijke consequenties

⁵⁶ Openbaar verhoor F.H.G. de Grave, 27 november 2002, nr. 33.

van het verschijnen van het NIOD-rapport. De Grave refereert aan deze afspraken tijdens zijn verhoor. De meest relevante passage in deze afspraken luidt als volgt:

«Mocht onverhoopt mijn persoonlijke positie een goed functioneren als BLS in de weg komen te staan dan zal ik overwegen en besluiten mijn functie ter beschikking te stellen.»⁵⁷

Op verzoek van de commissie geeft luitenant-generaal Van Baal een schriftelijke reactie op deze afspraken. Van Baal schrijft de commissie dat hij de betreffende afspraken met de minister op diens verzoek op papier heeft gezet. Hij had daar geen bezwaar tegen, «zeker ook omdat de minister verzekerde dat het stuk in zijn persoonlijke archief zou worden gelegd en dat noch omtrent het bestaan noch omtrent de inhoud de minister hieraan bekendheid zou geven. De inhoud geeft mijn visie weer bij het gesprek dat ik op 20 december 2000 met de minister had.»⁵⁸

In dezelfde brief aan de commissie ontkent Van Baal dat er sprake is geweest van een toezegging in zijn richting door minister Voorhoeve dat hij BLS zou worden, zoals De Grave tegenover de commissie heeft verklaard. Ook minister De Grave heeft, volgens Van Baal, nooit een toezegging aan hem gedaan dat hij zou worden benoemd tot BLS. De commissie legt de kwestie vervolgens ook voor aan Voorhoeve. Deze schrijft de commissie dat hij in zijn ambtsperiode geen afspraak met Van Baal heeft gemaakt over een benoeming tot BLS.⁵⁹

6.4.4 Kolonel Brantz

Kolonel Brantz, in 1995 plaatsvervangend commandant van de sector North-East van UNPROFOR in Tuzla, vertelt in zijn verhoor over de problemen die hij heeft gekregen door zijn uitspraken in de media na de val van Srebrenica.

De heer **Brantz**: Ik gaf aan hoe de ontwikkelingen waren in Tuzla. Op de een of andere manier spoorde dat niet met de informatie die door de defensiestaf of de minister naar buiten werd gebracht. Dat is begrijpelijk, want wij leefden in twee verschillende werelden. Mijn wereld was een iets andere dan de wereld in Nederland. Er ontstond dus spanning tussen de informatie die ik naar buiten bracht en de informatie die waarschijnlijk in Nederland werd geventileerd. Op grond daarvan werd ik met name in de periode na de val van de enclave gewezen op het communicatiebeleid van de minister. U zult weten dat mij, zeker nadat de vluchtelingen bij mij op Tuzla airbase kwamen, regelmatig werd gevraagd om interviews af te geven. Dat gebeurde niet alleen ten behoeve van de Nederlandse televisie, maar ook ten behoeve van buitenlandse omroepen als ABC, NBC, CNN enz. Mijn public information officer – een Pakistaanse kapitein – was op vakantie, dus moest er iemand wat doen. Die verantwoordelijkheid heb ik op mij genomen voor zover betreft de ontwikkelingen binnen mijn sector.

(...) Ik werd wel eens aangesproken door de plaatsvervangend bevelhebber [Van Baal] op wat ik zei. Op 10 juli vertelde hij mij onder meer, toen ik net uit de gijzeling ontsnapt was en ongeveer 10 minuten achter mijn bureau zat, dat ik mij aan het communicatiebeleid van de minister moest houden. Toen heb ik hem heel beleefd gevraagd met wie hij dacht te spreken. Ik ben namelijk niet toevallig kolonel Brantz van de Nederlandse KL, maar kolonel Brantz, waarnemend commandant van de sector North East die belast is met onder andere het binnen de perken houden van de irritaties van de displaced persons in de sector en die redelijk intense contacten heeft met die displaced persons in Srebrenica. Het is niet verwonderlijk dat er een telefoonlijn was tussen Srebrenica en de displaced persons in Tuzla. Dat leidde tot gijzelsituaties voor mijn militairen, mijzelf en mijn persoonlijke staf. Ik heb toen bepaalde activiteiten ondernomen om ervoor te zorgen dat ik uit die gijzeling kon ontsnappen. Dat is heel moeilijk als je gegijzeld wordt door 500 vrouwen die redelijk geïrriteerd waren. Je moest dus wel enkele activiteiten ondernemen.

⁵⁷ Verslag van afspraken (personeelszeervertrouwelijk).

⁵⁸ Brief van A.P.P.M. van Baal d.d. 19 december 2002 aan de enquêtecommissie (Sreb-02-249).

⁵⁹ E-mailbericht van J.J.C. Voorhoeve d.d. 13 januari 2003 aan de enquêtecommissie (Sreb-03-12).

Je moest mensen ervan overtuigen dat je eruit moet gaan. Hoe dat gegaan is, is op zich niet relevant, maar in die situatie bevond ik mij. Ik kwam terug op mijn bureau en het eerste telefoontje dat ik kreeg was dat ik mij moest houden aan het communicatiebeleid van de minister. Komend uit zo'n situatie ben je wat minder geneigd om rationeel over dat soort zaken te praten. Je bent dan vanzelfsprekend wat emotioneel.

(...) Uiteindelijk hebben die spanningen geleid tot een vervelende situatie voor mij toen ik terugkwam. Ik kreeg een ambtsbericht onder mijn neus waarin stond dat ik de naam van twee ministers [Voorhoeve en Pronk] door het slijk heb gehaald, de naam van de KL niet heb uitgedragen zoals het behoorde en de commandorelatie tussen Karremans en mij in een interview voor Twee Vandaag op 6 september op een onjuiste manier heb weergegeven. De consequentie was dat ik bepaalde functies niet meer mocht bekleden.

(...) Ik heb in 1995 vanuit Tuzla een functie gekregen die ik geweigerd heb. Ik heb opdracht gekregen die functie toch aan te nemen. Die functie heeft mij – ik heb zelfs het tijdstip kunnen bepalen – in mei 1996 de nek gebroken. Ik ben via de CDS geplaatst op een functie in Brussel op het NATO-hoofdkwartier. Ik mocht een aantal belangrijke documenten over standaardisatie schrijven voor de secretaris-generaal. Vervolgens ben ik naar Rome gegaan voor zes maanden. Ik zit nu voor het vierde jaar in Amerika. Het was niet de invulling van de carrière die ik mijzelf had toegedacht. Aan de andere kant was ik blij dat ik überhaupt een baan had, want ik werd in de week van de 24ste juli, toen ik terugkwam, op 27 of 28 juli gebeld met de mededeling dat ik politiek besmet was, dat ik mijn baan in Brussel gedag kon zeggen.

(...) Generaal Termont belde mij op. Ik had net vijf minuten daarvoor de minister aan de telefoon gehad, die mij feliciteerde met mijn volgende functie in Brussel. Vijf minuten later was het van de baan. Daarna heb ik het wenselijk geacht om de minister weer op te bellen en hem te vertellen dat ik vereerd en verguld was met de felicitaties van zijn kant, maar dat helaas de functie van de baan was omdat ik politiek besmet was.

(...) Ik kan wel zeggen waar het op slaat. Er is op 15 juli een artikel verschenen in de Volkskrant en in de GPD-bladen, onder anderen van de hand van de reporter Cees van der Laan. De kop van dat artikel was «Ik had allang generaal moeten zijn». In een van de zinsneden in dat artikel stond: nu ga ik naar Brussel toe, maar wat moet ik daar in godsnaam doen? Het probleem is echter dat dit artikel naar voren gebracht werd als interview, terwijl ik geen interview heb gegeven. Ik heb vervolgens een brief geschreven naar de minister, de CDS en naar de bevelhebber, waarin ik met een aanvullend document van de persbegeleider die ik had, heb aangetoond dat er nooit een interview is geweest. Overigens heeft Cees van der Laan eind 1995 aan de bevelhebber, generaal Couzy, verklaard dat dit artikel nooit geschreven had mogen zijn. Ja, daar schiet ik natuurlijk niets mee op.⁶⁰

Luitenant-generaal Van Baal reageert tijdens zijn verhoor op de verwijten van Brantz in zijn richting.

De heer **Van Baal**: Ja. Ik heb hem gebeld naar aanleiding van zijn publieke optreden. Kolonel Brantz weet als geen ander dat je je als militair bij je professie moet houden en je niet op het gebied van de politiek moet begeven. Ik heb kolonel Brantz aangesproken naar aanleiding van een opmerking die de minister had gemaakt tegen de directie Voorlichting over dit onderwerp. Toen ik op een maandagochtend bij generaal Couzy zat – ik denk dat dat de 25ste is geweest – kwam dat bericht dat de minister een opmerking had gemaakt binnen. Ik heb daarop kolonel Brantz gezegd dat hij zich bij het geven van interviews moest houden aan de verantwoordelijkheid waar hij voor stond. Hij moest zich niet begeven op het gebied dat des politieks is. Daar was geen woord Spaans bij.

(...) Een militair moet zich niet met de politiek bemoeien. Het is een militair met een militaire verantwoordelijkheid in UNPROFOR. Hij moet zich vooral niet bemoeien met zaken waar de minister over gaat.

(...) Hij had een interview gegeven en daar was geweldige commotie over ontstaan. Ik heb de man daarop aangesproken. Dat is niet meer dan terecht. Als mensen hun boekje te buiten gaan, worden ze daarop aangesproken.

(...) Kolonel Brantz is een uitstekende kolonel. Hij heeft niet de capaciteiten om een generaalsfunctie te vervullen.

⁶⁰ Openbaar verhoor C.L. Brantz, 15 november 2002, nr. 18.

6.4.5 Plaatsvervangend directeur Voorlichting Kreemers

De heer Kreemers gaat tijdens zijn verhoor in op de redenen voor een tijdelijk terugtreden als plaatsvervangend directeur Voorlichting in 1998, in de vorm van het opnemen van ouderschapsverlof.

De heer **Kreemers**: Toen ik de minister informeerde over het YPR-incident, het incident met het pantservoertuig, heeft de minister gedreigd met aftreden. Hij wilde het precies uitgezocht zien. Wij praten nu over 9 juli 1996. Het is toen uitgezocht, maar niet op de manier waarom de minister had gevraagd. Er is niet uitgezocht wat er waar was van wat ik hem had gemeld over het pantservoertuig. Men heeft de vraagstelling gaande het onderzoek veranderd in: was dit al bekend tijdens de debriefing en is dit ook bij het OM gemeld? Het antwoord op die twee vragen was: ja, het is in de debriefing gemeld en ja, het is ook aan het OM gemeld. Dat laatste bleek overigens achteraf niet helemaal correct te zijn. Ik ben toen bij de minister geroepen en kreeg te horen dat wat ik tegen de minister had gezegd, sterk afweek – ik gebruik nu de woorden van de minister – van wat er in werkelijkheid was gebeurd. Een aantal mensen heeft toen mijn functioneren ter discussie gesteld. Ik heb toen in overleg met de hoogste ambtelijke leiding van het ministerie ouderschapsverlof aangevraagd. Ik ben toen twee maanden weg geweest.⁶¹

Vanaf begin 1999 krijgt zijn carrière naar eigen zeggen «een andere wending».⁶² Hij wordt voor een aantal jaren overgeplaatst naar het Instituut voor Internationale Betrekkingen «Clingendael». Kreemers vermoedt dat dit te maken heeft met zijn kritiek op het Ministerie van Defensie in het verslag van zijn gesprek in het rapport van Van Kemenade.⁶³

In 2002 keert Kreemers op een directeursfunctie bij het Directoraat-Generaal Financiën en Control terug op het Ministerie van Defensie.

6.5 Terugtrekken van het kabinet

Op 16 april 2002 legt de minister-president een verklaring af in de Tweede Kamer, waarin hij meedeelt dat het kabinet zijn ontslag heeft aangeboden aan de Koningin.⁶⁴ Aanleiding hiervoor is het rapport van het NIOD, waarvan het kabinet de hoofdlijnen overneemt. Kok is van mening dat de ernst van de bevindingen, waarvoor verschillende opeenvolgende kabinetten verantwoordelijkheid hebben gedragen, niet zonder politieke consequenties mag blijven. In zijn verklaring benadrukt Kok dat de verantwoordelijkheid voor de val van Srebrenica en de daarop volgende massamoord in juli 1995 ligt bij de Bosnische Serviërs, in het bijzonder bij generaal Mladic. De internationale gemeenschap is volgens Kok tekort geschoten in het bieden van voldoende bescherming aan de mensen in de *safe areas*. Daarmee is volgens Kok de Nederlandse regering als onderdeel van de internationale gemeenschap ook tekort geschoten.

Door af te treden neemt het kabinet integraal verantwoordelijkheid voor het gevoerde beleid gedurende een reeks van jaren. Kok benadrukt dat Nederland niet de schuld voor de massamoord op zich neemt en dat Dutchbat niet verantwoordelijk is voor de gebeurtenissen in de enclave. Omdat de internationale gemeenschap echter anoniem is en daardoor niet op zichtbare wijze haar verantwoordelijk kan nemen, neemt Kok die zelf wel.

De Tweede Kamer voert op 17 april 2002 een debat met Kok over zijn verklaring van een dag eerder.⁶⁵ Tijdens dit debat staat niet een verantwoording naar aanleiding van de inhoud van het NIOD-rapport centraal,

⁶¹ Openbaar verhoor H.P.M. Kreemers, 20 november 2002, nr. 22.

⁶² B. Kreemers, «De achterkant van de maan», 2002.

⁶³ B. Kreemers, «De achterkant van de maan», p. 175.

⁶⁴ TK 2001–2002, Handelingen 68, pp. 4539–4541.

⁶⁵ TK 2001–2002, Handelingen 69, pp. 4545–4580.

maar de vraag waarom het kabinet is afgetreden. Op 25 april 2002 debatteert de Tweede Kamer wederom met Kok, maar nu staat het NIOD-rapport centraal.⁶⁶ Dit debat wordt voorafgegaan door het debat tussen de Tijdelijke Commissie Aanvullende Onderwerpen NIOD-rapport en de Tweede Kamer over de noodzaak en vormgeving van eventueel parlementair onderzoek.⁶⁷ Omdat na dit debat het instellen van een parlementaire enquête de facto zeker is, is Kok tijdens het debat over het NIOD-rapport terughoudend over de inhoudelijke verantwoording. Hij wil «zo grondig en zo zorgvuldig mogelijk voorbereid (...) zijn bij het onder ede gehoord worden op alle details en alle aspecten die in de verschillende stadia ook tot vragen aan mij leiden.»⁶⁸

De commissie vraagt een aantal hoofdrolspelers tijdens de verhoren naar hun opvattingen ten aanzien van schuld of verantwoordelijkheid.

Minister-president Kok verklaart dat Nederland geen schuld heeft aan de gebeurtenissen in Srebrenica in juli 1995.

De heer **Kok**: (...) Nee, Nederland was het gezicht van de VN-vredesoperatie in Srebrenica. Nederland was het gezicht naar de mensen toe, naar de bevolking toe van een vredesoperatie die beoogde bescherming te bieden aan mensen die vervolgens in groten getale werden afgeslacht. Geen misverstand, de schuld daarvoor ligt maar bij één persoon en z'n handlangers en dat is Mladic. Ik hoop vurig dat het mogelijk zal zijn om op korte termijn meer mensen waaronder hijzelf naar Den Haag te brengen en ook te zorgen dat er recht wordt gesproken en recht wordt gedaan.⁶⁹

De heer Van Middelkoop spreekt in zijn slotwoord als enige getuige over «een geobjectiveerde schuld» van Nederland.

De heer **Van Middelkoop**: (...) Het debat [over het NIOD-rapport] werd als het ware voorlopig afgesloten – het wordt hervat als u met uw rapport komt – met de val van het kabinet en met de uitspraak van minister-president Kok dat wij wel verantwoordelijk waren, maar niet schuldig. Dat zit voortdurend achter alles waar wij mee bezig zijn en achter alle vragen die worden gesteld. Ik heb er veel over nagedacht. Misschien kan ik u dienen met de volgende reflecties. Ik vind dat geen goede uitspraak. Als je het hebt over verantwoordelijkheid en die koppelt aan bevoegdheden – wij kunnen ook moeilijk anders als politici – dan moet je zeggen dat die verantwoordelijkheid eigenlijk heel gering is. Het is de Veiligheidsraad die bevoegd en verantwoordelijk is voor de mandatering van het safe area-concept. Het is de Verenigde Naties die full command heeft over Dutchbat I, II en III. Daar gaan wij niet over. Dat minister Voorhoeve in december 1995 in de Kamer uitvoerig verantwoording heeft afgelegd over een heleboel zaken waar hij strikt formeel niet bevoegd toe was, het zij zo. Dat sierde hem, maar de verantwoordelijkheid is buitengewoon bescheiden. In de tweede plaats denk ik dat wij te gemakkelijk weglopen als wij zeggen dat er ook geen schuld was. Als je via het safe area-concept veiligheid belooft en je weet dat niet waar te maken op het moment dat het er echt toe doet, dan schiet je te kort. Dan laad je schuld op je. Vervolgens weten wij allemaal dat er, ik weet niet hoeveel, verzachtende omstandigheden zijn. Ik voeg dat er onmiddellijk aan toe. Dan is er ook nog de lastige vraag hoe je aan die schuld zou moeten voldoen. Wij weten allemaal dat het Joegoslaviëtribunaal daarvoor vele malen belangrijker is dan de Nederlandse Tweede Kamer, maar ik vind het te snel weglopen voor een geobjectiveerde schuld als je de formule hanteert waarmee minister-president Kok toen voorlopig het debat afsloot. Die reflectie zou ik u nog graag willen meegeven.⁷⁰

Voorhoeve vindt niet dat Nederland een vals gevoel van veiligheid heeft geboden.

De heer **Voorhoeve**: Het valse gevoel van veiligheid werd gecreëerd door de resolutie van de Veiligheidsraad die op papier uitsprak dat dit een safe area was, terwijl op dat

⁶⁶ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4775–4833.

⁶⁷ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4751–4775.

⁶⁸ TK 2001–2002, Handelingen 73, pp. 4805.

⁶⁹ Openbaar verhoor W. Kok, 28 november 2002, nr. 37.

⁷⁰ Openbaar verhoor E. van Middelkoop, 13 november 2002, nr. 8.

moment alleen generaal Morillon daar stond of had gestaan. Dat werd pas later ingevuld. Ik vind wel dat het de verantwoordelijkheid van vooral de leden van de Veiligheidsraad die deze resoluties opstelden en aannamen, was om zelf boter bij de vis te leveren. Bizar was dat de vijf grote mogendheden, die natuurlijk een leidende rol in de Veiligheidsraad spelen, dit allemaal wel plechtig vaststelden, maar dat er slechts twee van die vijf bereid waren om troepen te leveren, namelijk Frankrijk en Engeland.⁷¹

Nederland heeft wel een eigen nationale verantwoordelijkheid, aldus Voorhoeve.

De heer **Voorhoeve**: Nederland heeft die verantwoordelijkheid [om positief in het besluitvormingsproces te stappen] genomen. Dat is de nationale verantwoordelijkheid. Daarnaast is er de nationale verantwoordelijkheid van Sarajevo om al het mogelijke te doen om de enclaves overeind te helpen houden en de bevolking ervan zoveel mogelijk te beschermen. De Nederlandse regering was vervolgens natuurlijk verantwoordelijk voor het voortzetten van die toegezegde bijdrage. De ministerraad en de minister van Defensie in het bijzonder hebben de verantwoordelijkheid, alles op alles te zetten om de taken, die zij op zich hadden genomen, uit te voeren.

Voorhoeve ziet geen reden om te spreken over falen. Verder wijst hij erop dat de begrippen schuld, nalatigheid, politieke verantwoordelijkheid en deel van de internationale gemeenschap zorgvuldig moeten worden benaderd.

De heer **Voorhoeve**: Dit was een vredesoperatie en die is jammerlijk mislukt. Men kan niet anders constateren dan dat het uiteindelijk een jammerlijke en afgrijpselijke mislukking is geweest ondanks al het werk en alle inspanningen die Nederland heeft gedaan om iedereen ertoe te bewegen, de boel overeind te helpen houden.

(...) Ik denk dat wij heel zorgvuldig en scherp met die begrippen moeten omgaan. Schuld ligt bij degenen die de moorden hebben begaan, dus bij Mladic, zijn ondercommandanten en de vele honderden Servische militairen en misdadigers die zich als militair vermomden en van de oorlog gebruik maakten. Zij hebben die moorden in feite begaan en zijn er schuldig aan (...).

Aangaande het woord verantwoordelijkheid merk ik het volgende op: De VN-vredesoperatie is ingesteld door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties en valt onder zijn volkenrechtelijke verantwoordelijkheid, die voor de dagelijkse gang van zaken wordt gedelegeerd aan de secretaris-generaal en zijn personeel. Dat is de volkenrechtelijke verantwoordelijkheid. Nederland maakt daarvan als een van de lidstaten, deel uit. Vervolgens is er een nationale verantwoordelijkheid voor de vraag of je al dan niet een verzoek van de Verenigde Naties om troepen te leveren, inwilligt. Nederland heeft die nationale verantwoordelijkheid op zich genomen. Ik teken daarbij aan dat ik denk dat het verstandig was geweest als wij met die bereidheid onderhandeld hadden. Wij hadden toen het erop aankwam, moeten zeggen dat wij ertoe bereid waren mits een aantal lidstaten van de Veiligheidsraad meeding. Dan hadden wij een breekijzer gehad dat wij later, toen wij er eenmaal zaten, niet meer hadden. Mijs inziens moet je je bereidheid om lasten mede te dragen, benutten om anderen daar ook toe te prikkelen en hen zo onder druk te zetten, dat je er met een aantal naartoe gaat.

Minister Pronk heeft reeds vóór het uitkomen van het NIOD-rapport gezegd: «Terugkijkend hebben wij gefaald.»⁷² De commissie vraagt hem waarop hij deze verklaring baseert.

De heer **Pronk**: Het is de conclusie van mijn analyse. Mijn analyse is gebaseerd op mijn bevindingen ter plekke, de ervaringen die ik had opgedaan voordat Srebrenica viel en al mijn bezoeken die ik later aan het gebied heb afgelegd. Ik ben er tot en met 1998 vele malen geweest, omdat mijn humanitaire taak doorging. Ik ben vele malen in Tuzla geweest. Ik heb heel veel contact gehad met vluchtelingen uit Srebrenica. Ik ben als eerste na de val in Srebrenica geweest. Ik heb in Tuzla met vluchtelingen gesproken. Ik heb veel vluchtelingenkampen bezocht. Ik ben veel in Sarajevo geweest. Ik heb alles gelezen wat er

⁷¹ Openbaar verhoor J.J.C. Voorhoeve, 28 november 2002, nr. 36.

⁷² NOVA, 28 maart 2002.

te lezen valt over wat zich daar heeft afgespeeld. Daaronder bevinden zich ook boeken van auteurs van buiten Nederland. Daardoor kreeg ik geleidelijk aan een steeds beter beeld.

[Waar bestond dat falen uit?]

Ik heb het begrip «falen» vooral gebruikt met het oog op wat zich uiteindelijk heeft voorgedaan. Wij gingen daar naartoe als wereldgemeenschap om mensen te beschermen. Die mensen hadden ook echt de indruk dat wij kwamen om hen te beschermen. Er zijn natuurlijk allerlei juridische formuleringen uitgewisseld over de definities van een «safe area» en een «safe haven» en het feit dat er geen echte bescherming was, maar afschrikking. De mensen hadden echter de indruk dat wij kwamen om hen te beschermen. Dat is dus niet gelukt. Dat is niet gebeurd. Er zijn 7000 mensen omgebracht.⁷³

Of sprake is van «schuld» of «verantwoordelijkheid», kan Pronk niet direct aangeven.

De heer **Pronk**: Dat is iets waar je voortdurend over blijft nadenken. Zo is er ook een discussie gevoerd over het begrip «schuld» versus het begrip «verantwoordelijkheid». Ik heb veel gesproken met de betrokkenen daar, niet alleen met de autoriteiten maar ook met gewone mensen. Die mensen vroegen mij voortdurend: hoe kon dit toch gebeuren? Wat is er met onze mannen en onze zonen gebeurd? Ik had het gevoel dat ik voortdurend rekenschap moest afleggen. Ik weet dat er collega's van mij zijn die zeggen dat je je dan in schuld wentelt, maar ik moest regelmatig rekenschap afleggen. Soms had ik het gevoel dat wij ons ook een beetje moesten schamen.

(...) Ik heb dat woord wel eens gebruikt. Wij gingen om te beschermen tegen moordenaars. Wij wisten dat het moordenaars waren. De Arkan-troepen van Mladic waren massamoordenaars. Wij gingen om te beschermen. Wij hebben daarvoor gekozen. Ik weet wel dat de situatie in Srebrenica heel moeilijk was. Wij kenden uiteraard de situatie in Srebrenica, voordat wij daar naartoe gingen. Wij hadden de informatie over Morillon. Zelfs een goede krantenlezer had die informatie. Wij wisten dat het moeilijk was. Wij hebben het dus onvoldoende goed gedaan, getuige de uitkomst. Voor mij heeft altijd het referentiepunt van de slachtoffers een belangrijke rol gespeeld.

(...) Dat is dus falen. Dat is tekortschieten in de opdracht die je jezelf hebt gegeven en in de bescherming die men van jou verwacht had.

(...) Expliciet heb ik altijd gezegd: niet de militairen [hebben gefaald]. U heeft mij dat regelmatig kunnen horen zeggen. Als er beslissingen zijn genomen die anders genomen hadden moeten worden, dan is dat uiteindelijk de verantwoordelijkheid van diegenen die de instructies geven en de beslissingen nemen. En dat is de politiek. Dat is het kabinet en daar behoorde ik toe. Ik kan niet anders dan deze redenering volgen.

Dijkstal onderschrijft de mening van Pronk dat de politiek heeft gefaald niet.

De heer **Dijkstal**: Neen. Ik heb mij zeer verbaasd over die opmerking van hem. Ik vind dat het kabinet geprobeerd heeft te doen wat mogelijk was binnen de randvoorwaarden die er waren. Ik doel dan op het mandaat en ook op de internationale omstandigheden. Je kan misschien van oordeel zijn dat het kabinet op bepaalde onderdelen anders had moeten handelen, maar ik vind het een erg goedkoop nummer om te spreken over falen. Daar is geen sprake van.⁷⁴

Van Mierlo spreekt niet over falen, maar vindt wel dat de internationale gemeenschap en Nederland tekort zijn geschoten.

De heer **Van Mierlo**: Gefaald, dat klinkt zo... Ik heb iets tegen dat woord, maar wij zijn absoluut tekortgeschoten in het realiseren van wat wij zo graag wilden. Dat geldt in de eerste plaats voor de internationale gemeenschap, in de tweede plaats voor Nederland als lid van die internationale gemeenschap en in de derde plaats zullen er ook het operationele vlak momenten geweest zijn waarop wij iets anders hadden kunnen doen dan wij hebben gedaan. Of wij een mensenleven hadden kunnen redden, betwijfel ik.⁷⁵

⁷³ Openbaar verhoor J.P. Pronk, 20 november 2002, nr. 26

⁷⁴ Openbaar verhoor H.F. Dijkstal, 18 november 2002, nr. 21.

⁷⁵ Openbaar verhoor H.A.F.M.O. van Mierlo, 28 november 2002, nr. 35.

Van Mierlo overweegt na de gebeurtenissen in juli 1995 niet om af te treden.

De heer **Van Mierlo**: (...) Ik weet dat Joris Voorhoeve eraan gedacht heeft om het te doen en ik denk dat als Joris Voorhoeve het gedaan zou hebben, dan had ik het ook gedaan. Ik respecteer absoluut de redenen waarom Joris Voorhoeve het niet gedaan heeft, omdat hij zegt: dan zou het toch al vreselijke gevoel waar iedere Nederlandse soldaat mee rondloopt, alleen maar erger zijn geworden. Dan symboliseert mijn aftreden het falen van hen. In de tweede plaats heb ik er ook begrip voor omdat de wereld buiten Nederland niet zo geneigd is om het academische onderscheid tussen verantwoordelijkheid en schuld te erkennen. In de reacties op het aftreden van het kabinet zie je dat de meesten zeggen: dat is heel goed en ook heel nobel van het kabinet, want er is een heleboel misgegaan. Minister-president Kok had gelijk toen hij zei: ik treed af omdat ik uitdrukking wil geven aan het feit dat wij ons verantwoordelijk voelen, maar niet omdat wij schuld hebben. De Fransen stonden meteen al klaar om te zeggen dat je schuld had en ik denk dat ons aftreden, als wij inderdaad – het is de vraag of je je daaraan gelegen moet laten liggen – meteen waren afgetreden, opgevat zou zijn als een bekentenis van schuld. Ten slotte moet u bedenken dat er toen nog een oorlog gaande was, dat er nog Nederlandse militairen zaten. Ten aanzien van het moment van mogelijk aftreden, vond ik dat je dat niet doet op het moment dat de zaak nog volop aan de gang is.

Voorhoeve overweegt dit wel, op meerdere momenten.

De heer **Voorhoeve**: Ik heb op een aantal momenten overwogen om mijn ontslag in te dienen. Het eerste moment was direct na de val van de enclave. Ik heb het niet gedaan, omdat de berichten in de internationale media over Nederland altijd kort en meestal onzorgvuldig zijn. Daarom meende ik dat mijn ontslag internationaal zou worden opgevat als zouden de Nederlandse troepen de val van Srebrenica door nalatigheid hebben laten gebeuren. Dat was niet het geval; de Nederlandse militairen hebben daar hun uiterste best gedaan.

(...) Dat was een verkeerd signaal, want Nederland was juist het enige land dat het maximale had gedaan om de boel overeind te helpen houden.

(...) daarna begon de hele litanie van de nasleep met alle afgrijselijke gevolgen van dien. Toen drong zich opnieuw de vraag aan mij op of ik er geen punt achter moest zetten en ben ik op twee verschillende tijdstippen naar premier Kok gegaan. Ik heb de situatie met hem besproken en hem ook gezegd wat onmiddellijk na de val van de enclave mijn afweging was geweest om aan te blijven.

(...) Ik heb enige tijd erna mijzelf de vraag opnieuw gesteld en hem voorgelegd aan de heer Bolkestein, mijn politieke leider. De heer Bolkestein had een andere reactie. Hij zei dat het principieel fout was geweest als een Nederlandse minister naar aanleiding hiervan zijn functie had neergelegd, omdat UNPROFOR een volkenrechtelijke aangelegenheid was, de verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties. Het is de verantwoordelijkheid van Nederland om troepen van goede kwaliteit te leveren en die troepen tijdig af te lossen zolang de vredesoperatie loopt waaraan een bijdrage wordt geleverd.

(...) Een jaar later is het op een andere wijze nog een keer aan de orde geweest. Toen deed zich het afgrijselijke ongeluk met het Herculesvliegtuig voor. Mijn conclusie uit de eerste analyse van de gegevens was dat de brandweer en de luchtverkeersleiding in Eindhoven niet snel genoeg hadden opgetreden. Die mensen vallen onder de politieke verantwoordelijkheid van de minister van Defensie. Ik ben toen met minister Dijkstal, tegen wie ik het het eerst heb gezegd dat ik wilde vertrekken, naar de kamer van de heer Kok gegaan en heb mijn ontslag aangeboden. De heer Kok vond dit om een aantal redenen helemaal verkeerd. Ik heb mij door die redenen laten overtuigen. Een aantal van zijn redenen waren goed. Hij zei dat er voortdurend ernstige ongelukken gebeurden in Nederland, waarbij altijd wel een verband met de politieke verantwoordelijkheid te leggen was. Hij zei dat dit een heel verkeerd precedent zou zijn en vroeg of ik vond dat de minister van Verkeer en Waterstaat moest opstappen als er een ernstig treinongeluk gebeurde. Hij vond dit dus een verkeerde interpretatie van het begrip ministeriële verantwoordelijkheid. Hij zei ook – en ik hecht eraan dit op te merken – dat als ik wegens de Herculesramp vertrok, dit onmiddellijk geïnterpreteerd werd als een flauw excuus. Men zou volgens hem denken dat

ik eigenlijk wilde vertrekken wegens de afgrijselijkheden van Srebrenica en daarom ontraadde hij me dit te doen. Ik herhaal dat het uiteindelijk de eigen verantwoordelijkheid van de minister is om al dan niet af te treden of je ontslag aan te bieden. Ik heb de beker van de ministeriële verantwoordelijkheid volledig leeggedronken en hem als volgt geïnterpreteerd: verantwoordelijkheid is verantwoording afleggen en is alle vragen die worden gesteld, beantwoorden en overal de verantwoordelijkheid voor nemen. (...) Ik heb die ministeriële verantwoordelijkheid als minister van Defensie gedragen tot op het moment dat mijn tijd was gekomen om iets anders te gaan doen.

Kok bevestigt desgevraagd de verklaring van Voorhoeve.

De heer **Kok**: Hij wilde testen of zijn redenering, zoals hij die volgde, ook bij mij begrip ondervond. Ik heb gezegd dat ik er veel begrip voor had als hij net als in augustus – voor zover het augustus is geweest, maar in ieder geval net als de eerste keer, toen hij het voor zichzelf heeft gehouden – ook later in het jaar de balans zou laten doorslaan in de richting van wel aanblijven, omdat wij toen dachten dat de finale verantwoording in december 1995 zou plaatsvinden. Daar is een paar jaar bijgekomen. Die finale verantwoording tegenover het parlement zou plaatsvinden. Ik vond het verstandig, zonder dat ik voor hem besliste, dat hij daar zich zou verantwoorden met alles wat hij te bieden had als een volwaardig minister en dus niet in dat stadium de eer aan zichzelf zou houden. Vanmiddag heeft hij ook duidelijk gezegd dat daarmee de suggestie kon zijn gewekt dat de minister van Defensie die zo snel na het drama Srebrenica, na de val van de enclave, aftreedt, daarmee impliciet de schuld op zich neemt. Daarmee zou hij ook de jongens en de meisjes die dit nog heel vers in de benen hadden en dit vaak jaren met zich zijn blijven meedragen, onbedoeld in een kwaad daglicht stellen. Het is niet voor iedereen dan zo precies duidelijk van elkaar te onderscheiden.

Kok overweegt zelf in de periode direct na de val van Srebrenica niet om af te treden. Op 16 april 2002 doet hij dat wel. Daarnaast gaat Kok in op de gewraakte stelling van Pronk dat «we hebben gefaald».

De heer **Kok**: Die is niet los te zien van het überhaupt doen van die uitspraak op dat moment. Hier speelt ook een ongelukkige samenloop van omstandigheden een rol. Op de donderdag voor Pasen vergadert de ministerraad en spreekt nog eens duidelijk af dat ook niet inhoudelijk op het IKV-rapport dat intussen verschenen is, zal worden gereageerd voordat het NIOD-rapport verschijnt. Bij die vergadering is collega Pronk niet aanwezig. Hij is dan in Washington of in New York, dat weet ik niet meer. Hij is in ieder geval ver weg in Amerika. Hij doet dan zijn uitspraken in dat televisie-interview met NOVA, wat los van de inhoud, ook qua wijze van werken haaks staat op hetgeen wij in de ministerraad hadden afgesproken. Maar het interview was intussen al opgenomen. (...) Het was al opgenomen en het was mij verder ook niet bekend. Het werd uitgezonden op een ogenblik waarop wij net een lijn hadden bepaald van hou de hele boel even op tot het moment van verschijnen van het NIOD-rapport; dit was gebeurd in de ministerraad buiten zijn aanwezigheid. Het ging om een inhoudelijk oordeel, maar ook om de manier van werken die even niet past bij de gedragslijn van de ministerraad. (...) Ik ben het niet eens met de stelling: de Nederlandse politiek heeft gefaald, maar het ligt heel subtiel moet ik eerlijk zeggen. Het is ook een beetje de aard van het beestje. Ik bedoel dat niet onaardig, maar de een neemt het woord «falen» en zelfs «schuld» vanuit een bepaald begrippenkader wat anders of eerder in de mond dan de ander.

Pronk erkent dat hij deze uitspraak op een ongelukkig tijdstip, vlak voor de openbaarmaking van het NIOD-rapport, doet.

De heer **Pronk**: Dat was een fout van mij. Ik heb ook gezegd dat het mijn fout was en dat ik bereid was om daar mijn conclusies uit te trekken. Als politicus weet u wat dat betekent. Ik had in januari een journalist, die aanwezig was in Tuzla toen ik daar zelf ter plekke was, toegezegd dat ik zou terugkijken op mijn eigen ervaringen in Bosnië. Het was de bedoeling dat wij in een lang gesprek zouden terugkijken. Dat gesprek is voortdurend uitgesteld, omdat wij elkaar niet troffen. Hij was inmiddels in New York gaan wonen en ik

woonde hier. Het was een politieke fout om dat gesprek zo lang uit te stellen. Overigens was het niet zo duidelijk wanneer het NIOD-rapport uit zou komen! Het was dus een ongelukkige coincidentie, waarvoor ik de politieke verantwoordelijkheid op mij wens te nemen. Dat neemt niet weg dat ik nog steeds van mening ben dat datgene wat ik heb gezegd in dat overigens, op die ene conclusie na, niet uitgezonden gesprek nog steeds deel.

Naar aanleiding van dit interview wordt gecorrespondeerd tussen Pronk en Kok.

De heer **Pronk**: Ik heb met de minister-president gecorrespondeerd op blauwe brieven. Het was de bedoeling dat die correspondentie niet beperkt zou blijven tot ons alleen. Als zodanig heeft die correspondentie uiteindelijk niet gefunctioneerd. In die correspondentie heb ik geprobeerd, uiteen te zetten wat ik nu ook uiteenzet. Ik heb uiteengezet hoe ik die fout hebben kunnen maken dat ik voor mijn beurt heb gesproken. Dat is mij wel eens vaker verweten. Dat was een zeer ongelukkig moment. Ik heb daarna iets geschreven over mijn eigen omschrijving van het begrip «falen» en mijn interpretatie van de vergadering van 11 juli 1995, die ik een goede vergadering vond. Ik was blij met de uitkomst van die ministerraadsvergadering.

Pronk is bereid om na het interview, in zijn eigen woorden «een politieke blunder», af te treden.

De heer **Pronk**: De minister-president heeft mij gevraagd om een brief te schrijven, omdat ik hem eerst een brief had geschreven die was toegespitst op mijn voor de beurt spreken. Ik had in die brief aangegeven dat ik bereid was om daaruit conclusies te trekken en af te treden. Het was immers een politieke blunder. Hij heeft mij niet willen toestaan om af te treden. Hij heeft tegen mij gezegd: schrijf een brief aan de leden van de ministerraad. Dat heb ik gedaan. Die brief heeft alleen hem en niet de leden van de ministerraad bereikt, omdat premier Kok in de loop van die week tot de conclusie kwam dat het beter was om die brief niet aan de leden van de ministerraad te sturen. Op die woensdag kwam immers het rapport uit. Hij heeft overigens ook zijn reactie op mijn brief niet naar de raad gestuurd.

Om uitlekken van de brief te voorkomen, vraagt Kok aan Pronk om de brief niet te versturen. Maar ook uitdelen in de ministerraad vindt Kok niet verstandig. Pronk weet niet waarom.

De heer **Pronk**: Dat weet ik echt niet. Hij zei: ik heb liever niet dat je het doet. Ach, het is achteraf allemaal niet zo belangrijk, omdat wij in de desbetreffende vergadering van de ministerraad het rapport zelf bespraken. De aanleiding voor die brief was mijn politieke fout van het voor mijn beurt spreken. Dat was de aanleiding. In de brief ging ik in op de situatie in Srebrenica zelf. Dat kon ik in de discussie in de ministerraad ook aan de orde stellen. Daar bleek dat ik op een aantal punten – ik heb u er enkele genoemd – een redelijk geprononceerde positie inneem tegenover het NIOD-rapport. Dat is een andere positie dan die van een aantal andere leden van de ministerraad.

Kok geeft uitsluitel.

De heer **Kok**: Dat was eigenlijk vooral een sfeerkwestie in de raad. Door die voorgeschiedenis voor Pasen, waar ik net over sprak, was de sfeer buitengewoon op scherp komen te staan, ook bij andere bewindslieden die op een gegeven moment ook de vertrouwenskwesitie stelden: kunnen wij eigenlijk collega Pronk nog wel op zijn woord geloven. Ik heb het voor Pronk opgenomen en gezegd: ja, wij moeten ook collega Pronk op zijn woord willen geloven. Wij gingen dus op de eerste vrijdag na de uitbrenging van het rapport van het NIOD een heel moeilijke vergadering van de raad in. Ik heb getaxeerd – terecht of onterecht – dat het beter was in de stormen die toch zouden woeden niet nog een bijdrage te leveren in de vorm van een uitgereikte briefwisseling tussen Pronk en mij, maar het te beperken tot een (...)

De schriftelijke reactie van Kok op de brief van Pronk is vooral een weerwoord, hij is het niet eens met Pronk.

De heer **Kok**: Nee, het was een weerwoord. Bijvoorbeeld de termen waarop wij indertijd de aanwezigheid in Srebrenica waren begonnen, waren naar mijn idee niet helemaal juist gevonden door de heer Pronk. Hij had bijvoorbeeld de *deter by presence* wat verwaarloosd in zijn analyse. Men was daar niet in 1993 en wij dus vanaf 1994 aanwezig om vrede op te leggen of om een garantie te verzilveren dat wij Srebrenica echt onder alle omstandigheden konden verdedigen. Wij waren daar om door presentie af te schrikken en daarmee een bijdrage te leveren aan het tot stand brengen van een vredesregeling. Intussen ging het om het verrichten van humanitaire en politieke verplichtingen die de internationale gemeenschap had.

Gevraagd naar de Nederlandse verantwoordelijkheid, ook in verhouding tot die van de internationale gemeenschap, verklaart Kok:

De heer **Kok**: (...) Wij waren (...) onderdeel, ook qua verantwoordelijkheid van het internationale gebeuren. Dat neemt toch niet weg dat in het gehele proces tussen 1993 en daarna een groot aantal verantwoordelijkheden zijn beleefd, waar Nederland toch op wordt aangesproken. Ik heb het dus niet over de internationaal-rechtelijke kant, want dan ben je als het ware gedekt met die sluitende redenering. Daar hoeft je ook als minister-president en in zijn spoor als kabinet ook niet voor af te treden, zou je zeggen. Wat je als minister-president wel een keer moet beantwoorden – dat moment was daar toen het NIOD-rapport er lag en wij de eerste besprekingen daarover in de ministerraad voerden – dat is de vraag: moet je er zelf, hoewel mijn mandaat bijna afloopt, ik ben bijna demissionair, dat kan ook tegen je worden gebruikt – die man ziet de bui hangen en hij is toch op 15 mei demissionair, maar zo ben ik niet – politieke consequenties aan verbinden. Dat is iets anders dan de internationaal-rechtelijke redenering die je als het ware verschoont van die consequenties.

Dat kan worden opgevat als een politieke consequentie in de mate waarin Nederland die verantwoordelijkheid droeg. Kok verklaart ook dat de besluitvorming in Nederland een aantal zwakheden kent.

De heer **Kok**: Leest u het NIOD-rapport en alle andere beschouwingen die daarover zijn gegeven er maar op na, je kunt natuurlijk niet zeggen dat het allemaal onberispelijk was. Zowel aan de besluitvorming en de lacunes daarin, misschien moet je zeggen: de te grote naïviteit, ben ik debet. Ik zat niet in de eerste lijn als minister van Financiën, maar ik was wel vice-premier en verantwoordelijk minister van dat kabinet toen. Ik ben als het ware voor de hele keten tot en met 2002 verantwoordelijk, ook in de periode daarna, hoewel ik zelf niet zie wat wij heel concreet anders en beter hadden kunnen doen om onheil te voorkomen. Die hele keten laat zwakheden zien. Op enig moment komt er toch een ogenblik van de waarheid, waarop je jezelf de vraag moet stellen en die ook van een antwoord moet voorzien en dat heb ik met name in het weekend voor het aftreden een- en andermaal tegen het licht gehouden: kun je hier zelf nog naar jouw gevoel met goed fatsoen op door? Dat antwoord, dat mij niet licht is gevallen, is dus «nee» geweest. Daarmee wil ik geenszins afbreuk doen aan de redenering die wel degelijk houdbaar is over de internationale verantwoordelijkheid en ons aandeel daarin en het feit dat wij toch gewoon ons werk deden als deel van de internationale gemeenschap. Dat is waar, maar die uiteindelijke kernvraag die ook voor mij politiek gold, meende ik naar eer en geweten ook slechts zelf te kunnen beantwoorden.

Na het aftreden van het kabinet zegt Kok in het debat met de Kamer over het NIOD-rapport dat hij de verantwoording over het geheel aflegt in het kader van de parlementaire enquête. Tegenover de commissie verklaart Kok dat hij naar zijn mening in het verhoor verantwoording heeft afgelegd op alle kernpunten.

De heer **Kok**: Ik dacht het wel. In de eerste plaats was voor mij natuurlijk ook heel moeilijk te wisselen het argument dat ook wel vanuit de Kamer was te horen maar ook uit de media van nu wordt er een politieke verantwoordelijkheid genomen, terwijl er nog geen verantwoording is afgelegd. Ik heb zojuist al iets gezegd over het onderscheid tussen de begrippen «verantwoordelijkheid» en «schuld». Dat zal ik niet herhalen. Dit werd door sommigen als niet helemaal koninklijk ervaren. Je moet je eerst verantwoorden en dan eventueel verantwoordelijkheid nemen. Maar dan wijs ik toch op de bijzondere omstandigheden, ook in de timing. Het rapport van het NIOD is zo laat verschenen, op het tijdstip dat wij kennen, zonder enige druk of beïnvloeding door het kabinet. Ik had liever gezien dat dit eerder was verschenen. (...) Normaal gesproken – maar wat is «normaal» bij dit onderwerp – normaliter zou je zeggen: als zo'n rapport dat zo grondig is voorbereid en opgesteld, een doorwrocht rapport over zo'n lange periode, verschijnt, dan hebben parlement en regering toch minstens een paar maanden nodig om daar een in alle opzichten gedegen oordeel over te formuleren. Het was bekend dat de Kamer tot een parlementaire enquête zou besluiten. Het meerderheidsstandpunt in die richting was steeds duidelijker geworden. Dus dat was geen vraag meer. Doordat de verkiezingen naderden en het verkiezingsreces van het parlement, ik geloof een week of anderhalve week na het uitbrengen van het NIOD-rapport, uitbrak, los brak, moest er nog een bepaalde behandeling zijn. Dat zou betekenen dat ik mij voor de verkiezingen noch kon verantwoorden – want daar was meer tijd voor nodig – noch een antwoord kon geven op de vraag die met mijn verantwoordelijkheid te maken had. Dus dat is de enige reden waarom voor die wat ongelukkige manier misschien van al verantwoordelijkheid nemen voor het laatste woord is gewisseld, is gekozen. Ja, dat kon dus niet anders door de loop der dingen, tenzij ik gewoon deze parlementaire enquête had afgewacht en dan na verloop van tijd had gezegd: als ik nu nog premier was, zou ik zijn opgestapt. Dat is niet erg relevant en bovendien niet erg aardig tegenover je opvolger. Dus ik heb nu in dit verhoor, in dit gesprek in ieder geval kwijt gekund wat ik wilde zeggen.

7 BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk formuleert de commissie haar bevindingen over de verschillende onderzoeksonderwerpen die tijdens het onderzoek van de commissie aan de orde zijn. De commissie doet dit op basis van het door haar verzamelde feitenmateriaal zoals weergegeven in de vorige hoofdstukken. Doel van de commissie is het zo goed mogelijk beantwoorden van de door haar opgestelde onderzoeksvragen.

De bevindingen zijn fasegewijs en naar (cluster van) onderzoeksvragen gegroepeerd. Ook naar aanleiding van de «overige onderwerpen» (hoofdstuk 6) is een aantal bevindingen geformuleerd.

De commissie heeft zich willen behoeden voor het betrachten van wijsheid achteraf. Daarom worden in beginsel geen «als-dan» vragen besproken. Dergelijke vragen kunnen nooit met voldoende zekerheid worden beantwoord, «omdat de geschiedenis altijd haar alternatieve loop verhuult.»¹

De commissie tracht te beoordelen of de taken en verantwoordelijkheden adequaat zijn ingevuld, met de kennis en opties die de meest verantwoordelijke personen toen hadden of hadden moeten verwerven. De commissie komt tot deze beoordeling in het licht van de opdracht aan de commissie om de Tweede Kamer in staat te stellen een definitief politiek oordeel te vellen.

In tegenstelling tot hetgeen bij veel andere parlementaire onderzoeken gebruikelijk is, ziet deze commissie geen aanleiding tot het formuleren van inhoudelijke aanbevelingen. De wel opgenomen aanbevelingen hebben betrekking op het specifieke punt van nazorg en op procedurele aspecten.

De voornaamste reden voor het ontbreken van inhoudelijke aanbevelingen is dat de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen relatief kort geleden (in september 2000) een groot aantal aanbevelingen op het gebied van uitzendingen, inclusief een aanzet voor een vernieuwd Toetsingskader voor politieke besluitvorming over dergelijke uitzendingen, heeft gedaan. Vrijwel al deze aanbevelingen zijn destijds door Kamer en regering overgenomen, en worden sindsdien ook in de praktijk gebracht. De aanbevelingen van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen zijn mede gebaseerd op de ervaringen die destijds met betrekking tot de uitzending naar Srebrenica zijn opgedaan.

Daar komt bij dat deze enquête, meer dan veel andere parlementaire onderzoeken, een sterk retrospectief karakter heeft. Het gaat om het duiden van het drama Srebrenica en de verschillende verantwoordelijkheden daarbij, in het kader van versterkte waarheidsvinding. De getuigenissen van de diverse betrokkenen spelen daarbij een bijzondere rol. De nadruk ligt in dit hoofdstuk dan ook op de bevindingen.

De aanbevelingen met betrekking tot nazorg zijn in dit hoofdstuk opgenomen. De aanbevelingen met betrekking tot de procedurele aspecten worden in de bijlage beschreven.

¹ J.J.C. Voorhoeve, Opmerkingen bij het NIOD-rapport over Srebrenica, d.d. 17-10-2002; verstrekt aan de Parlementaire Enquêtecommissie Srebrenica.

7.2 Besluitvorming tot uitzending

Fase 1 betreft alle stadia van de voorbereiding tot uitzending, die uitmondt in het besluit om het luchtmobiele bataljon uit te zenden. De belangrijkste thema's hierbij zijn de motieven van diverse betrokkenen om te pleiten voor uitzending, het voortouw bij de keuze van de Luchtmobiele Brigade, de advisering van de ambtelijke en militaire top die aan de keuze vooraf is gegaan en de wijze waarop het kabinet na het besluit tot uitzending het mandaat in overleg met de Verenigde Naties (VN) heeft uitgewerkt.

7.2.1 Motieven

- Wat was, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het motief voor de diverse betrokkenen in Kamer, kabinet, ambtelijke en militaire top om te pleiten voor uitzending naar Bosnië?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, stelt de commissie aan de hand van de beschikbare documenten en de verhoren eerst vast welke door de TCBU en het NIOD genoemde motieven naar het oordeel van de commissie doorslaggevend zijn geweest.

Bij de TCBU staat een verschuiving in de motieven centraal, van «het bijdragen aan een vreedzame oplossing van het conflict in het voormalig Joegoslavië» naar «het leveren van een bijdrage aan de humanitaire hulpverlening, het voorkomen van schendingen van mensenrechten en het mogelijk maken van een vredesakkoord». Het NIOD onderscheidt twee hoofdmotieven in het Nederlandse beleid met betrekking tot voormalig Joegoslavië: «de wens in internationaal verband een rol van betekenis te spelen» en «het belang dat werd gehecht aan mensenrechten en humanitaire steun: morele politiek».

Om tot een nader antwoord op de bovenstaande onderzoeksvraag te komen, is het van belang te benadrukken dat de motieven van regering en Kamer vooral betrekking hebben op de situatie in voormalig Joegoslavië in het algemeen. Er is begin jaren negentig sprake van een oorlog in de «achtertuin van Europa», een situatie die zowel de politiek als maatschappelijke organisaties vanwege politieke en humanitaire redenen als ongewenst beschouwen.

De media doen uitgebreid verslag van de situatie in voormalig Joegoslavië. Ook wordt in de media veelvuldig gepleit voor ingrijpen in voormalig Joegoslavië – op welke manier dan ook – om erger te voorkomen.

Binnen de Kamer ligt het accent van de motieven om te pleiten voor uitzending voornamelijk op de humanitaire situatie in voormalig Joegoslavië. Het gevoel dat deze verschrikkingen, en ook nog zo dicht bij, niet kunnen worden toegestaan, is leidend in de opstelling van de diverse woordvoerders in de Kamer. Dit gevoel in de Kamer wordt versterkt door de media-aandacht voor de situatie in voormalig Joegoslavië. Daarbij speelt ook het veiligheidsbeleid een rol. Als de vonk overslaat naar omliggende landen zijn de gevolgen niet te overzien. Verder wil de Kamer dat Nederland een belangrijke rol in Europa speelt, al is dit geen leidend motief.

Ook binnen het kabinet spelen diverse motieven een rol. De betrokken bewindslieden leggen het accent op het Europese veiligheidsbeleid, dat volgens betrokkenen vooral is gericht op het beschermen van mensen. Sommige bewindslieden wijzen op de noodzaak om een vredesakkoord te sluiten. In feite hebben deze motieven betrekking op hetzelfde humanitaire motief dat ook voor de Kamerleden geldt.

Daarnaast spelen in het kabinet ook andere buitenlandspolitieke overwegingen een rol. Deze overwegingen passen binnen de al langer bestaande buitenlandpolitiek van Nederland om een actieve bijdrage te willen leveren aan de internationale rechtsorde. Dit uitgangspunt is zelfs vastgelegd in de Grondwet (artikel 90). De motieven om te pleiten voor ingrijpen van de internationale gemeenschap in voormalig Joegoslavië en voor een bijdrage van Nederland daaraan, passen geheel in dit beleid.

De commissie constateert dat er voor wat betreft de belangrijkste motieven geen wezenlijk verschil tussen Tweede Kamer en kabinet bestaat.

De discussie over ingrijpen in Bosnië spitst zich toe op de *safe areas* die op dat moment door de Veiligheidsraad zijn ingesteld. De meningen over het concept zijn verdeeld omdat het geen echte oplossing is voor het conflict. De *safe areas* worden op dat moment gezien als een tijdelijke oplossing vooruitlopend op een definitieve vredesregeling, ofwel als een overgangsregeling om mensen te beschermen en territorium voor één van de partijen in het conflict te behouden. Kern van het probleem is dat er op dat moment in Bosnië geen vrede is. Toch wordt in internationaal kader een oplossing gezocht die is gebaseerd op het principe van vredeshandhaving, en niet op basis van vredesafdwinging. Daarnaast wordt het tijdelijke concept een semi-permanent concept omdat een vredesregeling niet wordt gesloten.

Ook in Nederland worden de bezwaren van een concept dat niet aansluit op de werkelijkheid onvoldoende onder ogen gezien. De beelden van de verschrikking in voormalig Joegoslavië zijn leidend in de discussie over het deelnemen aan een vredesoperatie in Bosnië.

Daarbij maakt het Nederlandse kabinet geen goede inschatting van de eigen internationale positie. Tijdens de Europese top in Kopenhagen in juni 1993 blijkt dat de grote Europese mogendheden niet enthousiast zijn over het leveren van troepen om resolutie 836 van de Veiligheidsraad uit te voeren. Ook Engeland, toch één van de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad, is dat niet. Alleen Frankrijk, ook een permanent lid, wil een bijdrage leveren, zij het dat dit aanbod vooral een verschuiving van reeds in voormalig Joegoslavië aanwezige troepen inhoudt. De overige drie permanente leden (Verenigde Staten, Rusland en China) stemmen wel voor de resolutie, maar leveren geen bijdrage.

Ongeacht dit gebrek aan enthousiasme bij de belangrijkste spelers binnen de internationale gemeenschap zet het Nederlandse kabinet, gesteund door de Tweede Kamer, in op het leveren van een Nederlandse bijdrage. In elk geval had dit gebrek aan enthousiasme bij andere landen moeten leiden tot een kritische bezinning op het realiteitsgehalte van en de daadwerkelijke internationale steun voor het *safe area*-concept en op de specifieke mogelijkheden en onmogelijkheden van Nederland daarbinnen.

Samenvattend kan worden gesteld dat de wens tot ingrijpen in voormalig Bosnië in de eerste plaats voortkomt uit humanitaire overwegingen. Het leveren van een actieve bijdrage aan de internationale rechtsorde is, zoals eerder reeds opgemerkt, altijd een belangrijk element van de Nederlandse buitenlandse politiek geweest. Deze benadering kan in de Tweede Kamer ook altijd op brede steun rekenen. De opstelling van zowel de Tweede Kamer als het kabinet past in deze benadering, die overigens ook idealistische elementen in zich draagt. Ook dit idealisme wordt door kabinet en Kamer erkend en aanvaard.

De praktische haalbaarheid van succesvol ingrijpen verschuift echter naar de achtergrond. De opstelling van Kamer en kabinet inzake ingrijpen en inzake het concept *safe areas* lijkt vooral voort te komen uit het gevoel dat er iets moet gebeuren: «de wens is de vader van de gedachte».

De motieven van Kamer en kabinet passen in het Nederlandse buitenlandsbeleid, dat is gericht op het leveren van een actieve bijdrage aan de internationale rechtsorde, waarin humanitaire aspecten een belangrijke rol spelen. In het besluitvormingsproces over de uitzending van de Luchtmobiele Brigade hebben naar het oordeel van de commissie echter de humanitaire overwegingen te veel de overhand ten opzichte van de overwegingen omtrent de haalbaarheid van de missie. De commissie is van mening dat deze balans meer in evenwicht had moeten zijn. Zowel Kamer als kabinet zijn daarvoor verantwoordelijk.

7.2.2 Voortouw Kamer/kabinet

- Lag, gezien het verschil in accent in de bevindingen van de TCBU en het NIOD, het initiatief en het voortouw om te besluiten tot uitzending van een bataljon van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië voornamelijk bij de Kamer of bij het kabinet?

De keuze voor de Luchtmobiele Brigade als uit te zenden eenheid voor Bosnië is het resultaat van een langer lopend proces. Op 9 maart 1993 wordt de inzet van de Luchtmobiele Brigade voor vredesoperaties voor het eerst publiekelijk als mogelijkheid genoemd door toenmalig Kamerlid De Hoop Scheffer tijdens een debat tussen de woordvoerders Buitenlandse Zaken van de Kamer met de minister van Buitenlandse Zaken. De ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken spreken op 10 maart 1993, dan nog in het kader van de Prioriteitennota, met elkaar over de inzetbaarheid van de Luchtmobiele Brigade, hiertoe dus aangespoord door de Tweede Kamer. Op dat moment wordt de inzet nog gezien als bijdrage aan een implementatiemacht voor een vredesregeling. Deze gedachtegang wordt tijdens de ministerraadsvergadering van 3 mei 1993 ondersteund.

De Tweede Kamer dringt nogmaals aan op de inzetbaarheid van deze eenheid voor vredesoperaties, vertaald in de motie Van Traa/Van Vlijmen die op 19 mei 1993 wordt aangenomen. In deze motie wordt gevraagd om het inzetbaar maken van de Luchtmobiele Brigade voor VN-vredesoperaties. Een concrete bestemming wordt niet genoemd, maar uit het debat blijkt dat het om voormalig Joegoslavië gaat. Dat blijkt onder andere uit het verzoek om de Luchtmobiele Brigade ook geschikt te maken voor inzet met zwaarder materieel, waaronder pantserwagens. Dit expliciete verzoek in de motie is waarschijnlijk bedoeld om de minister van Defensie over de streep te trekken om de Luchtmobiele Brigade gereed te maken voor een vredesmissie naar Bosnië.

In 1993 is sprake van breed politiek draagvlak voor het gereedmaken van een bataljon van de Luchtmobiele Brigade voor een vredesmissie in Bosnië. De Tweede Kamer en het kabinet lopen hierbij gelijk op. Daarbij zijn de onderscheiden verantwoordelijkheden van Kamer en kabinet te weinig herkenbaar.

7.2.3 Advisering door ambtelijke en militaire top

- Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de nadere invulling van het mandaat, is er bijvoorbeeld een risico-analyse opgesteld, en tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoordelijken heeft dit geleid?
- In welke mate is in het kader van de invulling van het mandaat informatie ingewonnen bij het Canadese detachement dat in Srebrenica was gelegerd, en op welke wijze is over de resultaten van deze informatievergaring door de militaire top gecommuniceerd met de politieke leiding?
- In welke mate paste het binnen het mandaat van de VN dat Nederland bij de besluitvorming over en invulling van het mandaat gebruik zou maken van vormen van *intelligence*, en op welke wijze is over het gebruik van *intelligence* gecommuniceerd met de politieke leiding?

Deze vragen hebben betrekking op de fase voorafgaand aan het definitieve besluit.

7.2.3.1 Algemeen

De militaire advisering over uitzending naar Bosnië richt zich zowel op het concept van *safe areas* als de beschikbaarheid van de LMB voor eventuele uitzending. De discussie over de locatie Srebrenica speelt in eerste instantie geen rol, die discussie begint pas half oktober 1993.

De Chef Defensiestaf (CDS) en de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) zijn van mening dat het concept van *safe areas* onhaalbaar is. Het ontbreken van een vredesregeling wordt als een belangrijk bezwaar gezien, evenals het ontbreken van een geloofwaardige vredesmacht. Het verschil tussen de 34 000 man in de «zware variant» en 7 600 man in de «lichte variant» is in de ogen van de militaire adviseurs erg groot. Beiden hebben grote twijfels over het concept van afschrikking (louter) door aanwezigheid.

Verder richt de advisering zich op de beschikbaarheid van voldoende militairen. Volgens de CDS en de BLS kan Nederland geen gevechtstroepen leveren omdat er geen bataljon met dienstplichtigen kan worden gevuld en een eenheid van beroepsmilitairen op dat moment nog niet beschikbaar is. Beiden zijn daarnaast van mening dat de beoogde inzet van de Luchtmobiele Brigade met pantserwagens niet voldoende overeenkomt met de opzet van de Luchtmobiele Brigade zoals bedoeld in de Prioriteitennota. Ze zijn vooral bevreesd voor de negatieve uitstraling die dit kan hebben op de wervingskracht van de Koninklijke Landmacht op de arbeidsmarkt.

De militaire top is echter verdeeld, er zijn ook voorstanders van uitzending van een luchtmobiel bataljon naar Bosnië. Belangrijk motief daarbij is de Luchtmobiele Brigade in de etalage te zetten. De «switch» in de zomer van 1993, waarmee de uitzending van de Luchtmobiele Brigade ook binnen Defensie actief wordt bevorderd door samenvoeging voor te stellen van

twee verschillende aanbiedingen aan de VN tot de aanbidding van één luchtmobiel bataljon met een eigen logistieke eenheid, is hierbij een belangrijk moment. Het belang van de bezwaren van de CDS en BLS tegen de inzet van de LMB voor inzet in Bosnië wordt daardoor minder.

Het centrale punt in de bezwaren van de CDS en BLS is dat de inzet van een luchtmobiel bataljon met pantserwagens te veel afwijkt van het concept van de Luchtmobiele Brigade. Dit bezwaar wordt niet door de gehele militaire top gedeeld. In de politieke afweging om wel of niet deel te nemen aan een vredesoperatie in Bosnië speelt dit element naar de mening van de commissie terecht geen rol.

Meer aandacht had dienen te worden besteed aan de kritiek van de CDS en de BLS op de effectiviteit van de missie.

Tweede Kamer en kabinet willen dat Nederland een bijdrage levert met gevechtstroepen. De bezwaren van de militaire top, in ieder geval van Couzy, zijn bekend bij de Tweede Kamer, al vindt een deel van de Kamer dat Couzy zijn bezwaren alleen intern moet uiten. Zijn bezwaren vinden in de Kamer geen weerklank. Ook Ter Beek, die wel enig begrip heeft voor de bezwaren van deze militairen, maakt uiteindelijk een andere keuze.

Met betrekking tot de advisering van de minister ten aanzien van vredesoperaties verwijst Couzy in zijn verhoor door de commissie naar de Chef Defensiestaf. Hij beperkt zijn eigen rol tot de uitvoering van taken en het adviseren daarover. In het organisatiebesluit Defensie 1992 is echter ook het adviseren over het Defensiebeleid een taak van de bevelhebber, vanuit de integrale verantwoordelijkheid voor uitvoering van taken. Dit impliceert dus een bredere insteek: adviseren over het gehele Defensiebeleid. Dat kan ook worden afgeleid uit instelling en doel van het Departementaal beraad zoals weergegeven in de Defensienota 1991.

Voor de commissie staat niet ter discussie dat de Chef Defensiestaf het voortouw heeft bij het adviseren over wel of niet deelnemen aan vredesoperaties, inclusief welk krijgsmachtdeel daar het meest geschikt voor is. Dat laat echter onverlet dat een bevelhebber ook al in 1993 advies aan de minister kan uitbrengen over het gehele beleid, dus ook over de inzet bij vredesoperaties. Dit ligt zeker in de rede als het eigen krijgsmachtdeel daarvoor in aanmerking komt. In het traject daaraan voorafgaande behoort ook in 1993 de bevelhebber een rol te spelen. Het afschaffen van de Defensieraad begin jaren negentig leidt er toe dat een formeel kanaal voor direct contact tussen minister en bevelhebber wordt afgeschaft. Daar staat tegenover dat er regelmatig informele gesprekken tussen minister en de afzonderlijke bevelhebbers plaatsvinden. Deze werkwijze draagt wellicht niet bij aan het actief meedenken van de bevelhebbers bij integrale Defensiebrede vraagstukken, maar wel aan de mogelijkheid dat iedere bevelhebber de maximale aandacht voor zijn eigen krijgsmachtdeel kan vragen.

Couzy heeft naar de mening van de commissie een te beperkte taakopvatting ten aanzien van zijn adviserende rol bij vredesoperaties in het algemeen en bij de besluitvorming tot deelname aan de operatie in Srebrenica in het bijzonder.

In het verdere verloop van de gebeurtenissen wordt de locatie Srebrenica steeds concreter. In eerste aanleg adviseert Van der Vlis afwijzend vanwege grote logistieke problemen als gevolg van de ontoegankelijkheid van het terrein. Als uiteindelijk duidelijk wordt dat het luchtmobiele

bataljon naar een *safe area* of naar Centraal-Bosnië zal worden uitgezonden, vraagt Ter Beek expliciet naar de veiligheidsrisico's voor de uit te zenden militairen, voor hem een wezenlijk punt. De militaire top stelt dat de veiligheidsrisico's aanvaardbaar zijn, zonder overigens te kunnen aangeven wat onder «aanvaardbaar» moet worden verstaan. Een gestructureerde risico-analyse wordt niet opgesteld.

Wanneer de minister van Defensie tijdens het overleg met de Tweede Kamer op 16 november 1993 aangeeft dat hij van de locatiekeuze geen harde voorwaarde heeft willen maken, staakt CDS Van der Vlis zijn bezwaren en voert hij de beslissing loyaal uit. Pas nadat bekend wordt dat het luchtmobiele bataljon wordt uitgezonden naar Srebrenica, waarbij aanvankelijk ook Zepa als co-locatie wordt genoemd, wordt contact gelegd met de Canadezen die reeds in Srebrenica zijn gelegerd. Er worden drie verkenningsmissies gehouden. Daarnaast worden de reeds in Bosnië aanwezige Nederlandse militairen geraadpleegd. Op dat moment is Srebrenica een locatie waar weinig incidenten plaatsvinden. Dit alles leidt ertoe dat de minister van Defensie uiteindelijk met uitzending instemt.

De commissie is van mening dat de Tweede Kamer en het kabinet op de hoogte waren, c.q. konden zijn, van de risico's van de missie naar Srebrenica. De commissie concludeert dat het uiteindelijke advies van de militaire top dat de veiligheidsrisico's voor de Nederlandse militairen bij stationering in Srebrenica aanvaardbaar zijn, veel gewicht in de besluitvorming heeft gehad.

Naast de militaire top, spelen ook de ambtelijke top van Defensie en de ambtelijke top van Buitenlandse Zaken een rol in het aanbod van de Luchtmobiele Brigade aan de VN. De ambtelijke top van Defensie speelt een belangrijke rol bij het voorstellen van de «switch». Daarnaast is de ambtelijke top van Defensie verantwoordelijk voor de afstemming met de ambtelijke top van Buitenlandse Zaken.

In deze afstemming doet zich eind augustus/begin september 1993 het incident rondom het aanbod van het luchtmobiele bataljon en de voorwaarde van een vredesregeling voor. Oorspronkelijk doet Ter Beek aan de VN dit aanbod in het kader van een vredesregeling. Het aanbod van Ter Beek loopt via Buitenlandse Zaken, waar de voorwaarde van een vredesregeling wordt geschrapt omdat Buitenlandse Zaken het aanbod wil doen ten behoeve van de *safe areas*. Buitenlandse Zaken communiceert deze aanpassing van het aanbod met de ambtelijke top van Defensie. De minister van Defensie hoort naar eigen zeggen pas jaren later van het niet doorgeleiden van zijn brief naar de VN.

Des te opvallender is het dat nog op 21 september 1993 vanuit het Ministerie van Buitenlandse Zaken een bericht wordt verstuurd naar de PV NAVO en de PNVN, waarin het aanbod van de Luchtmobiele Brigade wordt gekoppeld aan de inzet van een implementatiemacht in het kader van een vredesregeling. Dit bericht is in tegenspraak met het aanbod aan de Secretaris-Generaal van de VN op 7 september 1993 waarin Nederland het aanbod van de Luchtmobiele Brigade niet koppelt aan een vredesregeling. Blijkbaar is het aanbieden van de Luchtmobiele Brigade voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken belangrijker dan het doel waarvoor het wordt aangeboden.

De commissie is van mening dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken bij het aanbod van de Luchtmobiele Brigade in september 1993 een weinig consistente rol heeft gespeeld.

7.2.3.2 Intelligence

Het verkrijgen en benutten van inlichtingen is primair een verantwoordelijkheid van de VN. De VN stuurt immers de vredestroepen, waaronder Dutchbat, aan. Een VN-lidstaat levert alleen troepen, de directe aansturing wordt binnen de grenzen van het mandaat overgedragen aan de VN.

Binnen dit mandaat vormt inlichtingenvergaring één van de middelen van de VN om de operatie goed uit te kunnen voeren. De VN hanteert een terughoudend beleid met betrekking tot het gebruik van inlichtingen, om de onpartijdige status niet kwijt te raken. Nederland conformeert zich aan deze beleidslijn, in tegenstelling tot andere VN-lidstaten die deze lijn niet (consequent) volgen.

Vastgesteld kan worden dat het vergaren van inlichtingen door UNPROFOR ontoereikend is geweest. Het *Military Information Office* van UNPROFOR in Zagreb was onvoldoende toegerust en de individuele VN-lidstaten hebben slechts beperkt informatie verstrekt. De informatie die de UNMO's aan UNPROFOR doorgaven, werd door UNPROFOR niet altijd op de juiste waarde geschat en verwerkt. Daardoor had men op uitvoerend niveau, dus ook bij Dutchbat, een groot gebrek aan inlichtingen, een tekortkoming die valt toe te rekenen aan de VN.

Het verzamelen van inlichtingen is een essentieel onderdeel van militaire operaties. De commissie is van mening dat de invulling van het restrictieve VN-beleid bij UNPROFOR met betrekking tot het verzamelen van inlichtingen Dutchbat op een onnodige achterstand heeft gezet. Ook hebben de diverse VN-lidstaten die wel informatie verzamelden, deze onvoldoende gedeeld met andere aan UNPROFOR deelnemende landen.

Naast de primaire verantwoordelijkheid van de VN om zelf voldoende inlichtingen te verzamelen, heeft iedere VN-lidstaat altijd de mogelijkheid om zelf inlichtingen ten behoeve van het goed functioneren van de uitgezonden eigen militairen te verzamelen. Dit geldt temeer als duidelijk is in welke situatie de Nederlandse militairen terecht zullen komen en aan welke risico's ze zullen worden blootgesteld. Deze risico's zijn al bekend vóór de uitzending van Dutchbat I.

Het uitwisselen van inlichtingen in internationaal verband is gebaseerd op het marktprincipe. Om inlichtingen te verkrijgen, moet een land ook iets kunnen aanbieden. Nederland heeft echter weinig inlichtingencapaciteit om een eigen inlichtingenpositie te kunnen verkrijgen. Dat Nederland niets krijgt, blijkt als op het hoofdkwartier van UNPROFOR in Sarajevo documenten rondgaan met daarop de tekst «not for Dutch eyes».

Ondanks de slechte marktpositie heeft Nederland in het geval van de uitzending van Dutchbat toch een mogelijkheid om inlichtingen te krijgen, door het plaatsen van zogenaamde communicatiekoffertjes die de CIA aanbiedt. Couzy wijst op het risico van ontdekking door de strijders in de enclave. De inschatting van Couzy dat de CIA deze koffertjes vooral uit eigenbelang aanbiedt en dat maar moet worden afgewacht of Nederland – of Dutchbat – de daarmee verzamelde informatie ook daadwerkelijk krijgt, wordt door Van der Vliet onderschreven maar door anderen weersproken.

Hoe dit ook zij, een dergelijke risico-afweging moet gezien het potentiële belang ervan aan de minister worden voorgelegd. Dat heeft Couzy niet gedaan.

Uit het voorgaande blijkt dat het gebrek aan inlichtingen het functioneren van Dutchbat onnodig bemoeilijkt. Dit betekent echter niet dat het wel beschikken over de gewenste inlichtingen automatisch zou hebben geleid tot een andere afloop. Wel zouden Dutchbat en ook UNPROFOR naar verwachting beter voorbereid zijn geweest op de gebeurtenissen.

De commissie is van mening dat Nederland als troepenleverancier ook een eigen verantwoordelijkheid op het gebied van inlichtingenverzameling heeft. Dat betekent dat alle mogelijkheden om inlichtingen te verkrijgen, moeten worden benut, ook als daar beperkte risico's aan zijn verbonden. De commissie is van mening dat de toenmalig bevelhebber van de Koninklijke Landmacht, generaal Couzy, in het geval van de communicatiekoffertjes zijn risico-afweging aan de minister had moeten voorleggen.

7.2.4 Uitwerking mandaat

- Wat was de inzet van het kabinet voor wat betreft de nadere uitwerking van het mandaat en wat was hiervan het resultaat?
- Is er sprake geweest van communicatie tussen de Nederlandse regering en de VN inzake de uitwerking van het mandaat?
- Zo ja, heeft de communicatie inzake de uitwerking van het mandaat met de VN tot maatregelen geleid?

Deze vragen hebben betrekking op de periode nadat het besluit tot uitzending is genomen. Dan treedt Nederland in overleg met de VN over de nadere uitwerking van het mandaat. Daarbij doet zich de vraag voor of het kabinet in voldoende mate gebruik heeft gemaakt van de beschikbare ruimte in internationaal verband. Gedacht kan worden aan de keuze van de bewapening, de termijn van uitzending en de locatie.

In eerste instantie is echter van belang hoe de diverse betrokkenen – kabinet, Kamer en militairen – de opdracht interpreteren. Immers, een goed inzicht in de inhoud en reikwijdte van de opdracht is bepalend voor de nadere uitwerking.

Het mandaat voor een vredesoperatie is gebaseerd op één of meer resoluties van de Veiligheidsraad, die het resultaat zijn van een onderhandelingsproces waarin politieke, militaire en juridische overwegingen een rol spelen. Deze verschillende overwegingen kunnen met elkaar in tegenspraak zijn. Daarnaast kunnen de politieke overwegingen onderling met elkaar in tegenspraak zijn. Een resolutie is als gevolg hiervan in de regel een compromis. Voor Nederland is dit compromis een gegeven. Nederland heeft dan alleen de keuze om, gegeven de resolutie, wel of niet aan de vredesoperatie deel te nemen. Dit staat overigens los van de mogelijkheid tot het stellen van voorwaarden in het kader van de uitvoering van het mandaat.

In het onderstaande wordt eerst ingegaan op de interpretatie van het mandaat van UNPROFOR, dat de basis vormt voor de opdracht van Dutchbat. Vervolgens wordt ingegaan op de keuze van de bewapening, de garanties voor luchtsteun, de termijn van uitzending en de locatie voor Dutchbat.

7.2.4.1 Interpretatie mandaat UNPROFOR

Het mandaat van UNPROFOR is gebaseerd op resolutie 836, waarin wordt gesproken over «deter attacks against the safe areas»: het afschrikken van een aanval. Het beschermen van de bevolking staat niet expliciet verwoord in de resolutie, maar is wel de achterliggende bedoeling van het instellen van *safe areas* door de Veiligheidsraad. De gedachte daarbij is dat niet mag worden toegegeven aan etnische zuiveringen, een motief dat overigens ook door Nederland met kracht wordt uitgedragen. Verder krijgt UNPROFOR op grond van resolutie 836 de bevoegdheid om bij de uitvoering van de taken uit de resolutie ter zelfverdediging geweld te gebruiken ingeval van bombardementen of een gewapende aanval op de *safe areas* of op humanitaire konvooiën. Ook krijgt UNPROFOR in de resolutie de bevoegdheid om zonedig gebruik te maken van *air power*. In resolutie 844 wordt de bevoegdheid om gebruik te maken van *air power* bevestigd.

De toevoeging «ter zelfverdediging» in resolutie 836 is verwarrend: mag geweld – zonedig in de vorm van *air power* – worden gebruikt bij een aanval op de *safe areas*, of alleen ter zelfverdediging als UNPROFOR zelf wordt aangevallen? Deze onduidelijkheid speelt in latere discussies een belangrijke rol.

De geweldsinstructies voor Dutchbat, als onderdeel van UNPROFOR, zijn uitgewerkt in de Vaste Order. Ook hierin is niet opgenomen dat geweld mag worden gebruikt om de *safe area* te beschermen. Luchtsteun die door de commandant van UNPROFOR kan worden ingezet, dient als compensatie omdat de «lichte variant» (troepenmacht van 7 600 man) onvoldoende is om de *safe areas* gewapenderhand te kunnen verdedigen. Daar is de «zware variant» (troepenmacht van 34 000 man) voor nodig. De opdracht voor Dutchbat heeft daarmee een beperkt karakter. Daar komt bij dat Dutchbat voor luchtsteun afhankelijk is van de hogere leiding van UNPROFOR.

Geconstateerd kan worden dat er sprake is van onduidelijkheid over de inhoud van het begrip «*deterrence by presence*» (afschrikken door aanwezigheid). Deze onduidelijkheid leidt tot verschillen in interpretatie bij diverse betrokkenen met betrekking tot de exacte betekenis van bescherming van de bevolking door Dutchbat.

In de verhoren wordt enerzijds gesteld dat bescherming van de bevolking alleen geschiedt door aanwezigheid. Het aanwezig zijn van blauwhelmen namens de internationale gemeenschap moet voldoende zijn om een aanval af te schrikken. Meer is in die redenering ook niet mogelijk, gezien de omvang en de bewapening van Dutchbat.

Anderzijds wordt gesteld dat bescherming van de bevolking als een vanzelfsprekendheid wordt beschouwd. Dutchbat gaat immers niet voor niets. Daarbij kan echter niet worden aangegeven in welke mate deze veronderstelling reëel is.

In de discussie tussen kabinet en Tweede Kamer omtrent de uitzending van Dutchbat is onvoldoende ingegaan op de exacte betekenis van «bescherming van de bevolking». Daardoor heeft vanaf het begin onduidelijkheid bestaan over de exacte inhoud van het mandaat. Deze onduidelijkheid leidt als gevolg van de gebeurtenissen in juli 1995 later tot discussie over de reikwijdte van het mandaat, een discussie die vooraf

gevoerd had moeten worden. In paragraaf 7.4 wordt op deze discussie nader ingegaan.

Naast de taak «afschrikken van een aanval» krijgt UNPROFOR op basis van resolutie 836 ook andere taken. Eén daarvan, het ontwapenen van de militairen en paramilitairen in de enclave, kan niet of nauwelijks worden uitgevoerd. De beperkte omvang van Dutchbat en het ontbreken van de bevoegdheid om huiszoekingen te doen, maken uitvoering van deze taak in de praktijk onhaalbaar.

Hoewel er voldoende informatie beschikbaar is over de situatie in voormalig Joegoslavië in het algemeen en Bosnië in het bijzonder, onderschatten de internationale gemeenschap en ook Nederland de diepte en complexiteit van het conflict. Bij het vaststellen van het mandaat voor UNPROFOR wordt ervan uitgegaan dat een vredeshandhavende («blauwe») operatie voldoende is om het conflict te beheersen. Er is echter geen sprake van vrede, deze kan dus ook niet worden gehandhaafd. Dutchbat krijgt steeds meer met geweld te maken en komt steeds meer onder druk te staan om hier «groen» op te reageren.

De commissie is van mening dat UNPROFOR een onduidelijk en beperkt mandaat heeft gekregen. Dat geldt derhalve ook voor Dutchbat, als onderdeel van UNPROFOR. Verdediging van de enclave door Dutchbat is niet aan de orde. Bescherming van de bevolking is als zodanig niet expliciet in de resolutie opgenomen, maar is wel de achterliggende bedoeling ervan. De Veiligheidsraad, maar ook het kabinet en de Tweede Kamer, hebben zich onvoldoende rekenschap gegeven van de precieze betekenis van de notie «beschermen van de bevolking». Daarbij zijn de aard en de ernst van het conflict te weinig onderkend. Dutchbat wordt uitgezonden voor een vredeshandhavende («blauwe») operatie naar een gebied waar geen vrede is. Het kabinet en de Tweede Kamer zijn daar onvoldoende op voorbereid.

7.2.4.2 Bewapening

De keuze van de bewapening is deels gebaseerd op de geweldsinstructie van UNPROFOR (alleen zelfverdediging). De keuze van de bewapening is deels ook gebaseerd op de aard van de operatie: vredeshandhaving. Daarnaast spelen praktische overwegingen, zoals trainingsmogelijkheden voor het gebruik van zwaardere wapens door de LMB en inzetbaarheid van deze wapens na verloop van tijd en/of onder moeilijke omstandigheden, een rol. Zwaardere bewapening wordt door de VN toegestaan, mits bedoeld ter zelfbescherming. De militaire top is echter van mening dat de gekozen bewapening niet licht is.

Nederland heeft een eigen keuze in de mee te nemen bewapening gemaakt. Achteraf komt daar veel kritiek op, de bewapening zou te licht zijn. De discussies achteraf worden gevoerd in het licht van een mogelijke verdediging van de enclave in juli 1995. Of de bewapening te licht was, ook al hanteerden andere landen nadrukkelijker een eigen lijn, kan worden betwijfeld. Ook met zwaardere bewapening had Dutchbat de enclave niet kunnen verdedigen, daarvoor is veel meer dan één bataljon nodig. Daarnaast was verdedigen van de enclave niet de opdracht. Daar hoefde de keuze van de wapens dan ook niet op te worden toegesneden. Voorts werd geredeneerd dat het meenemen van zwaardere wapens escalerend zou kunnen werken.

De commissie is van mening dat de gekozen bewapening past binnen het mandaat en de daarbij behorende geweldsinstructies voor Dutchbat. Bij de discussie over eventuele zwaardere bewapening moest een afweging worden gemaakt tussen enerzijds het risico daarvan voor escalatie en de te verwachten weigering van de Bosnische Serviërs om de wapens toe te laten tot de enclave, en anderzijds het vergroten van de militaire afschrikking. In elk geval was de personele omvang van Dutchbat te gering om een massale aanval af te kunnen slaan, ongeacht de bewapening.

De commissie is van mening dat de zwaarte van de bewapening van Dutchbat niet beslissend is geweest voor op het verloop van de gebeurtenissen in juli 1995.

7.2.4.3 Luchtsteun

Voor de verdediging van het mandaat wordt het luchtwapen aan UNPROFOR beschikbaar gesteld. Dit wordt in resolutie 836 opgenomen en in resolutie 844 bevestigd. De luchtsteun wordt geleverd door de NAVO.

In de loop van 1993 ontstaat er als gevolg van de verschillende termen die worden gehanteerd (*air power*, *air strikes* en *close air support*) echter verwarring over de inhoud van de luchtsteun. Ter Beek is bevreesd voor de gevolgen voor de Nederlandse militairen wanneer gebruik wordt gemaakt van *air strikes*, die verder gaan dan *close air support*. Om duidelijkheid te krijgen, voert het kabinet in januari 1994 nader overleg met de SGVN over de precieze inhoud van de luchtsteun. De interpretaties van de uitkomsten van dit gesprek lopen achteraf uiteen. Naar aanleiding van zijn gesprekken in Nederland schrijft de SGVN echter een brief aan de Veiligheidsraad op 28 januari 1994, waarin hij voor het eerst onderscheid maakt tussen *close air support* en *air strikes* in plaats van het tot dan gehanteerde, meer algemene begrip *air power*. Het Nederlandse kabinet en ook de Tweede Kamer zijn tevreden met deze brief.

Vanaf begin 1994 is er discussie over de lange bevelslijnen en de dubbele sleutel (NAVO en VN). Deze lange bevelslijnen en de dubbele sleutel staan in feite haaks op de aard van de toegezegde luchtsteun: ter zelfverdediging bij een aanval. Dan is snelle actie nodig, en moeten er niet te veel schijven in de bevelslijn zitten voordat tot actie kan worden overgegaan.

Minister Ter Beek is tevreden over het feit dat de vertegenwoordiger van de SGVN Akashi in voormalig Joegoslavië (Zagreb) kan besluiten tot inzet van *close air support*. Ook dan moeten echter nog diverse schakels worden gepasseerd voordat een beslissing tot toekenning van *close air support* is genomen. Voor verderstreckende *air strikes* is toestemming van de Veiligheidsraad nodig. De ratio daarvoor is dat juist *air strikes* gevolgen kunnen hebben voor het VN-personeel op de grond, omdat *air strikes* zwaarder van karakter zijn en niet alleen zelfverdediging betreffen. Met een *air strike* kiest de VN in feite partij.

Zowel Kamerleden als ministers leunen zwaar op de beschikbaarheid van luchtsteun. Zo wordt tijdens een overleg op 1 februari 1994 een nauwe relatie gelegd tussen de aard van de bewapening en de beschikbaarheid van luchtsteun voor het geval dat het luchtmobiele bataljon wordt aangevallen.

Achteraf kan de vraag worden gesteld of Nederland terecht is uitgegaan van een garantie op luchtsteun. Er waren in 1992 en 1993 al kritische geluiden over de inzetbaarheid van het luchtwapen. Het NIOD verwijst onder andere naar uitspraken van Couzy en Kamerleden eind december 1992.

Bedacht moet worden dat de genoemde bezwaren eind 1992 betrekking hebben op het afdwingen van het vliegverbod boven Bosnië, de operatie *Deny Flight*. Dit betrof weliswaar een op een resolutie van de Veiligheidsraad gebaseerde operatie, maar deze werd uitgevoerd door de NAVO. De leiding van UNPROFOR had geen directe invloed op die NAVO-operatie, maar de soldaten van UNPROFOR liepen als gevolg van deze NAVO-operatie wel risico's in termen van gijzelingen en dergelijke. De genoemde vrees van Couzy had juist op dit punt betrekking.

Tegelijkertijd kan hier wel uit worden afgeleid dat al eind 1992, begin 1993 bekend was dat luchtacties kunnen leiden tot gijzelingen van troepen op de grond. Over het risico van gijzelingen op de grond werd in het kader van de uitzending naar Srebrenica echter niet gesproken.

De commissie is van mening dat het toenmalige kabinet en de Tweede Kamer te veel waarde hebben gehecht aan de toezegging van de SGVN over de inzet van luchtsteun.

7.2.4.4 Uitzendvoorwaarden

Voor de uitzending van de Luchtmobiele Brigade formuleren de Tweede Kamer en het kabinet op verschillende momenten in het besluitvormingsproces diverse voorwaarden. Het betreft koppeling aan een vredesregeling voor voormalig Joegoslavië, de uitzendtermijn, het aaneengesloten zijn van de locatie en een bijdrage van andere landen.

Zoals in paragraaf 7.2.3.1 reeds is opgemerkt, meent Ter Beek dat hij op 7 september 1993 het luchtmobiele bataljon aan de SGVN aanbiedt als onderdeel van een implementatiemacht voor een vredesregeling. Op eigen initiatief heeft het Ministerie van Buitenlandse Zaken enige dagen daarvoor dit aanbod echter gewijzigd in een aanbod voor *safe areas*. Het Ministerie van Defensie wordt op ambtelijk niveau geïnformeerd. Tijdens de ministerraad van 3 september 1993 wordt de relatie met de vredesregeling naar voren gebracht. Niemand, dus ook de minister van Buitenlandse Zaken niet, wijst erop dat het aanbod aan de VN ondertussen is gewijzigd.

Als de SGVN op 21 oktober 1993 Nederland verzoekt de Luchtmobiele Brigade in te zetten voor een *safe area*, kan Nederland niet meer terugkomen op het aanbod van 7 september 1993. Laatstgenoemde datum kan dan ook worden gezien als het point of no return in de besluitvorming omtrent de uitzending van het luchtmobiele bataljon naar Bosnië.

De uitzendtermijn van Dutchbat ontstaat min of meer toevallig, doordat Ter Beek aan de bezwaren van Van der Vlis tegen uitzending tegemoet wil komen door de oorspronkelijk beoogde termijn van twee jaar te verkorten naar achttien maanden. Deze termijn wordt door Buitenlandse Zaken niet meteen gecommuniceerd met de VN, met als gevolg dat de VN lange tijd uitgaat van de beschikbaarheid van een Nederlands bataljon voor onbepaalde tijd.

De gebrekkige gang van zaken met betrekking tot het aanbod van het luchtmobiele bataljon aan de VN kan zowel de minister van Buitenlandse Zaken als de minister van Defensie worden aangerekend. De minister van Buitenlandse Zaken is wel eerstverantwoordelijk voor de besluitvorming en de internationale afstemming, inclusief het in overleg met Defensie formuleren van voorwaarden. De minister van Defensie is eerstverantwoordelijk voor de periode daarna, de uitvoering van het besluit.

De locatie is in Nederland geen zwaarwegend punt van discussie. De opstelling van Ter Beek hierin is opmerkelijk omdat in de ministerraad op 12 november 1993 wordt uitgesproken dat de over de implementatie nader zal worden beslist als meer feitelijke gegevens bekend zijn over de locatie en de medewerking van de bondgenoten. Wat de waarde van het voorbehoud voor de locatie is terwijl hieraan door Ter Beek geen harde voorwaarde is gesteld, blijft onduidelijk.

Andere VN-lidstaten die troepen voor Bosnië leveren, stellen wel voorwaarden. Zo weigert Nordbat om naar Srebrenica te gaan, omdat de regeringen van Noorwegen, Zweden en Denemarken daar niet mee akkoord gaan.

Op 2 december 1993 ontvangt Ter Beek de fax van Reitsma waarin Srebrenica als definitieve locatie voor Dutchbat wordt genoemd. Op dezelfde dag wordt een concept-brief aan de Tweede Kamer met het voorstel om Dutchbat naar Srebrenica én Zepa uit te zenden door het kabinet voor kennisgeving aangenomen.

Ondanks het feit dat geen enkele VN-lidstaat een eenheid ter beschikking wil stellen voor Srebrenica, gaat Nederland zonder nadere voorwaarden met deze locatie akkoord. In eerste instantie wordt richting de VN het (zo mogelijk) aaneengesloten zijn van de uiteindelijke locatie wel uitdrukkelijk als wens geformuleerd. Deze wens wordt met de aanwijzing van de locaties Srebrenica én Zepa (later Simin Han) niet vervuld.

Bij de uiteindelijke besluitvorming wordt het voorstel niet meer aan deze wensen getoetst. Er is geen sprake van duidelijke aansturing van het diplomatieke kanaal enerzijds en het militaire kanaal anderzijds om een zo goed mogelijke uitgangspositie voor Dutchbat te realiseren. Er ontbreekt een duidelijke onderhandelingsstrategie bij het beschikbaar stellen van de troepen.

De commissie is van mening dat het bij het kabinet ten onrechte heeft ontbroken aan een duidelijke onderhandelingsstrategie voor de uitzending van Dutchbat. Dit heeft er onder meer toe geleid dat Nederland uiteindelijk een zeer kwetsbare locatie krijgt toegewezen, zonder dat Nederland toezeggingen van steun vraagt voor het geval de situatie verslechtert.

De commissie is in aanvulling hierop van mening dat er tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Defensie onvoldoende afstemming heeft plaatsgevonden in het traject voorafgaand aan de uitzending van Dutchbat I naar Srebrenica.

7.2.5 Verloop van het besluitvormingsproces

Ook los van de specifieke onderzoeksvragen met betrekking tot fase 1 is het verloop van het besluitvormingsproces dat heeft geleid tot uitzending van Dutchbat een belangrijk aandachtspunt voor de commissie. Ten

behoefte van het formuleren van een aantal meer algemene bevindingen zijn de in paragraaf 1.2.6 genoemde ondersteunende vragen voor de analyse gebruikt.

Het besluitvormingsproces wordt gedomineerd door de politieke wil om een bijdrage te leveren aan het beëindigen van de verschikkingen in voormalig Joegoslavië. De humanitaire situatie in Bosnië vereist ingrijpen, zo luidt de algemene opvatting. Het verloop van het besluitvormingsproces, dat is beïnvloed door dit politieke en maatschappelijke klimaat, kent een aantal tekortkomingen. Dat wordt door meerdere betrokkenen ook erkend en is met betrekking tot het niet toetsen van het definitieve besluit aan eerder gestelde voorwaarden voor uitzending ook gebleken.

De minister-president speelt een belangrijke rol in de uitzending van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië. Allereerst pleit hij in internationaal verband voor ingrijpen in Bosnië, wat tot gevolg heeft dat Nederland niet vanaf de zijlijn kan blijven toekijken. Ook doet hij een concreet aanbod tijdens de Europese top op 16 juni 1993 in Kopenhagen. Later in het proces beschouwt Lubbers de Nederlandse bijdrage vooral als een kwestie van de minister van Defensie, Ter Beek. Op 12 november 1993 wordt een aantal voorwaarden voor definitieve instemming met uitzending geformuleerd. De uiteindelijke locatie wijkt af van eerder ingenomen standpunten, een nadere afweging wordt echter niet gemaakt. Bij het afwijken van eerder geformuleerde voorwaarden ligt een actieve agenderende rol van de minister-president als voorzitter van de ministerraad voor de hand. Dit is niet gebeurd. Een Srebrenica-debat is in de ministerraad niet gevoerd.

Ook de Tweede Kamer speelt een belangrijke rol in het besluitvormingsproces. De sfeer in de Tweede Kamer wordt in 1993 vooral bepaald door de afkeer van de gebeurtenissen in Bosnië en de wens daar iets aan te doen. De internationale gemeenschap moet ingrijpen, Nederland kan en mag daarbij niet aan de zijlijn blijven staan. Er worden vanuit de Tweede Kamer wel bezwaren geuit, voorwaarden en vragen gesteld, maar daar worden geen consequenties aan verbonden. Een voorbeeld daarvan is de keuze van de locatie. Als op 3 december 1993 het kabinet de brief met de locatie Srebrenica aan de Kamer verstuurt, terwijl Srebrenica eerder niet als de meest ideale locatie is beschreven, wordt daar verder geen actie op genomen.

Het uiteindelijke debat over de uitzending van Dutchbat vindt plaats op 1 februari 1994. De voorhoede van Dutchbat I is dan al aanwezig in Bosnië en onderweg naar Srebrenica. Tijdens dit overleg staat vooral de keuze van de bewapening centraal, en niet zozeer de locatie.

De commissie is van mening dat het kabinet meer specifiek aandacht had moeten besteden aan de besluitvorming met betrekking tot de inzet van Nederlandse militairen in Srebrenica. De commissie is van mening dat de minister-president op bespreking had moeten toezien.

Naar het oordeel van de commissie had ook de Tweede Kamer de brief van het kabinet van 3 december 1993 over de locatie meteen moeten agenderen. Bovendien had de Tweede Kamer de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica aan de eerder zelf geformuleerde voorwaarden voor uitzending moeten toetsen.

Bij een beoordeling van de besluitvorming over vredesoperaties door het kabinet moet overigens ook in ogenschouw worden genomen dat deze besluitvorming zich in een internationaal forum afspeelt. Daar is Nederland wel speler in, maar niet de spelbepaler. Het besluitvormingsproces binnen de VN wordt gekenmerkt door een incrementele aanpak, waarbij als gevolg van de vele, vaak tegengestelde, belangen van de diverse lidstaten steeds moet worden gezocht naar een compromis. De uitkomst van dit proces is voor Nederland min of meer een gegeven. Een integraal beslistmoment komt internationaal bijna niet voor.

Desalniettemin is en blijft het de eigen verantwoordelijkheid van het Nederlandse kabinet om zichzelf de mogelijkheid te verschaffen op enig moment een integrale afweging te maken ter beantwoording van de vraag of wordt deelgenomen aan een vredesoperatie of niet. Deze integrale afweging heeft in het besluitvormingsproces met betrekking tot de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica niet plaatsgevonden. Er is steeds een deelbeslissing genomen zonder een moment te kiezen om de uitzending op alle aspecten te toetsen aan eerder geformuleerde uitgangspunten of voorwaarden.

Voor deze gang van zaken is het ontbreken van een toetsingskader voor vredesoperaties in 1993 geen afdoende argument. Ook voorafgaand aan de totstandkoming van het Toetsingskader heeft de Tweede Kamer de verantwoordelijkheid om zorgvuldig om te gaan met besluiten over de inzet van Nederlandse militairen voor vredesoperaties.

De commissie is van mening dat de besluitvorming binnen het kabinet incrementeel en fragmentarisch van karakter is geweest. Dat is mede beïnvloed door de internationale besluitvorming. De commissie betreurt het dat een integrale afweging van het besluit om Dutchbat uit te zenden niet heeft plaatsgevonden, noch in het kabinet, noch in de Tweede Kamer.

7.3 Pogingen tot internationalisering

Fase 2 betreft pogingen van het in augustus 1994 aangetreden kabinet Kok, met name van de ministers Van Mierlo en Voorhoeve, om de positie van Dutchbat in Srebrenica te versterken en vervolgens om Dutchbat III af te lossen. Tevens komt het realiteitsgehalte van de evacuatieplannen voor Dutchbat aan de orde.

7.3.1 Versterking van de positie en de aflossing van Dutchbat III

- Welke maatregelen heeft het kabinet genomen naar aanleiding van de constatering van minister Voorhoeve in september 1994 dat de situatie in de enclave Srebrenica «uitzichtloos» was?
- Tot welke resultaten hebben de inspanningen van het kabinet om internationaal aandacht te krijgen voor de situatie in de enclave geleid?
- Heeft het kabinet alles gedaan wat redelijkerwijze mogelijk was om de geconstateerde problemen in Srebrenica op te lossen?

De constatering van minister Voorhoeve na zijn werkbezoek aan Srebrenica, dat de situatie in de enclave «uitzichtloos» is, vormt geen verrassing voor zijn collega's Kok en Van Mierlo. Beiden stellen tijdens de verhoren dat zij op de hoogte waren van de preciaire situatie van Dutchbat in Srebrenica. Voorts wijst Kok er in zijn verhoor op dat Voorhoeve volgens hem de term «uitzichtloos» heeft gebruikt in die zin dat de situatie zo niet nog enkele jaren mag voortduren. Daarover was iedereen het eens.

De situatie in de enclave is al vóór het aantreden van het kabinet Kok verslechterd. De bevoorrading vormt in feite al vanaf het begin van de ontplooiing van Dutchbat I een probleem. Dit wordt ook bevestigd door de diverse berichten die eerder Den Haag hebben bereikt. Dit alles is een verklaring voor het feit dat de situatie in de enclave ook niet onmiddellijk na terugkeer van Voorhoeve uit Bosnië uitgebreid aan de orde komt in de ministerraad.

Voorhoeve zelf verklaart tegenover de commissie dat hij de term «uitzichtloos» vooral in militaire zin heeft bedoeld: de enclave was niet verdedigbaar. Verdediging van de enclave was echter ook niet de opdracht van Dutchbat. Probleem is volgens Voorhoeve voorts dat Dutchbat zijn taken niet goed kon uitvoeren door blokkades van de kant van het Bosnisch-Servische leger en de weigering van het Bosnische regeringsleger in de enclave om zich te laten ontwapenen. De suggestie van minister Voorhoeve aan de Bosnische minister van Buitenlandse Zaken Sacirbey om herplaatsing van de bevolking van de enclave te overwegen, is ingegeven door zijn opvatting dat de bevolking binnen de enclave niet kan worden beschermd. De Bosnische regering weigert echter in te stemmen met een evacuatie van de bevolking van de enclaves. Voorhoeve realiseert zich terecht dat de positie van de enclave(s) in toenemende mate onhoudbaar wordt.

Het bezoek van Voorhoeve aan Srebrenica leidt niet tot een belangrijke beleidswijziging van het kabinet. Voortzetting van deelname aan UNPROFOR staat niet ter discussie. Pogingen om de situatie voor Dutchbat te verbeteren, worden door de ministers Van Mierlo en Voorhoeve ingekaderd in hun beleid ten aanzien van Bosnië: de voortgang van het vredesproces, de discussie over opheffing van het wapenembargo voor Bosnië en de voortzetting van de VN-vredesoperatie in Bosnië. De besluiten tot rotatie van Dutchbat I en Dutchbat II in respectievelijk juli 1994 (door het demissionaire kabinet Lubbers) en januari 1995 (door het kabinet Kok) leiden niet tot een nadere afweging; noch in het kabinet, noch in de Kamer.

Het optreden van het kabinet inzake Bosnië wordt, behalve door de bezorgdheid om de positie van Dutchbat in Srebrenica, ook bepaald door de opvatting dat de VN-vredesoperatie in het voormalige Joegoslavië om politieke en humanitaire redenen moet worden voortgezet en, zo mogelijk, versterkt. Op basis van deze beleidslijn overweegt het kabinet in het najaar van 1994 om ook troepen te leveren voor de enclave Bihac. Het NIOD concludeert eveneens dat het standpunt van het kabinet inzake Bosnië slechts ten dele was ingegeven door vrees voor de positie van Dutchbat in Srebrenica.

In de gezamenlijke beleidslijn inzake Bosnië die de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie eind september 1994 overeenkomen, vormt de «internationalisering» van de VN-troepen in de *safe areas* het meest concrete voorstel ter verbetering van de situatie voor Dutchbat in Srebrenica. De ministers hebben echter geen machtsmiddelen om dit voorstel geaccepteerd te krijgen door de internationale gemeenschap. Dit geldt temeer nu het kabinet om morele en praktische redenen niet wil en kan dreigen met terugtrekking van de Nederlandse militairen. Daarnaast ligt het voortouw voor het verbeteren van de situatie in de enclave bij de VN, in het bijzonder bij de leiding van UNPROFOR. Nederland kan als troepenleverend land alleen aandringen op actie om de situatie van Dutchbat te verbeteren. Minister Van Mierlo legt het idee van internationa-

lisering persoonlijk voor aan de onder-Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan. Het is de vraag of Buitenlandse Zaken, na de afwijzing van dit idee door de VN, met enige zin verder had kunnen aandringen op het stationeren van militairen uit «grote» landen in Srebrenica. Volgens Van Mierlo was deze mogelijkheid al «weggegeven» bij het besluit tot de uitzending.

De commissie is van mening dat aandringen op internationalisering in dit stadium van de uitzending prijzenswaardig is, maar weinig effectief kon zijn. Een brede internationale aanwezigheid in de enclave had vooraf als voorwaarde gesteld moeten worden in het overleg met de VN over de locatie voor het Nederlandse bataljon.

Nederland is afwezig in het voornaamste besluitvormende orgaan, de Veiligheidsraad, en wordt slechts indirect betrokken bij de activiteiten van de Contactgroep voor het voormalige Joegoslavië. Nederland heeft als lidstaat echter wel een volwaardige inbreng in de besluitvorming van de EU en de NAVO, die een rol spelen bij respectievelijk het vredesproces en de militaire acties ter ondersteuning van de vredesoperatie. Enkele getuigen wijzen in hun verhoor op het belang dat internationaal is gehecht aan de opvattingen van Nederland over de verschillende vredesvoorstellen voor Bosnië en op het verzet van Nederland tegen de opheffing van het wapenembargo voor Bosnië. In de voorbereiding van het besluit van de internationale gemeenschap tot versterking van UNPROFOR met de *Rapid Reaction Force* hebben de minister van Defensie en de Chef Defensiestaf een belangrijke rol gespeeld.

De conclusie van het NIOD dat Nederland in de internationale besluitvorming over Bosnië geen rol speelde, wordt niet gedeeld door de commissie. Nederland heeft op aanwijsbare momenten invloed gehad op de internationale besluitvorming inzake Bosnië. Deze invloed moet wel worden gezien tegen de achtergrond van de reële machtspositie van Nederland in de internationale gemeenschap.

De kwestie van de brief van Voorhoeve aan een Amerikaanse krant over de inzet van de NAVO in Bosnië kan niet beschouwd worden als symptomatisch voor de politieke verhoudingen tussen Van Mierlo en Voorhoeve. Wel hebben de verschillende verantwoordelijkheden van beide ministers gevolgen voor de prioriteiten die zij in hun activiteiten leggen.

Het NIOD stelt dat Voorhoeve onvrede had over het gebrek aan respons van de kant van Buitenlandse Zaken en Van Mierlo. Voorhoeve zelf ontkent dit in zijn verhoor. Hij verklaart tegenover de commissie dat hij zich steeds gesteund wist door Van Mierlo en dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken open stond voor alle zorgen en verzoeken van Defensie. Wel heeft Buitenlandse Zaken bij de inspanningen om te komen tot aflossing van Dutchbat III langer ingezet op pogingen van het VN-secretariaat om andere landen te zoeken. Voorhoeve nam als eerste het initiatief om de aflossing via bilaterale contacten te regelen.

Van Mierlo en enkele van zijn ambtenaren (Vos, Biegman) voeren tijdens de verhoren aan dat de inspanningen van het ministerie van Buitenlandse Zaken om de situatie van Dutchbat te verbeteren niet altijd even zichtbaar waren. Er zijn volgens hen veel codes verstuurd en telefoontjes gepleegd. Ook verder werkt dit ministerie vaak op informele basis, waardoor het moeilijk is om achteraf de inspanningen en de resultaten daarvan precies vast te stellen. Wel kan uit het uitblijven van een opvolger voor Dutchbat

III worden afgeleid dat de inspanningen van Buitenlandse Zaken richting de VN geen resultaat hebben gehad. Dat had echter vooral te maken met de onmacht van het VN-secretariaat om andere landen bereid te vinden het stokje van Dutchbat III over te nemen. Landen die kunnen, willen niet vanwege de slechte situatie ter plaatse. Landen die willen, kunnen niet omdat het moslimlanden zijn die als partij in het conflict kunnen worden gezien.

De commissie vindt noch in het NIOD-rapport, noch tijdens de verhoren aanwijzingen dat er tussen de ministers Van Mierlo en Voorhoeve belangrijke inhoudelijke verschillen van mening waren over het beleid inzake Bosnië.

De commissie concludeert dat Voorhoeve in het algemeen tevreden was over de inzet van de kant van Buitenlandse Zaken en Van Mierlo. Specifiek met betrekking tot de inspanningen van Nederland om te komen tot aflossing van Dutchbat III in Srebrenica kan worden geconcludeerd dat het initiatief primair bij Voorhoeve lag.

7.3.2 Evacuatieplannen

- Wat hebben de ambtelijke top en de militaire top geadviseerd over de militaire situatie (bijvoorbeeld over de exit-strategie en het militaire scenario indien luchtsteun achterwege zou blijven), en tot welke beslissingen of maatregelen van de politiek verantwoordelijken heeft dit geleid?

Over de plannen voor de evacuatie van UNPROFOR-eenheden uit Bosnië en meer specifiek Dutchbat uit de enclave Srebrenica bestaat bij betrokkenen grote onduidelijkheid. Het is niet altijd helder in welk stadium de plannen verkeren en voor welke omstandigheden de verschillende plannen bedoeld zijn (voor *permissive conditions* of voor *hostile environment*). Voorts kan getwijfeld worden aan de haalbaarheid van de verschillende plannen en de hardheid van de toezeggingen van bondgenoten voor medewerking indien tot uitvoering van de plannen zou moeten worden overgegaan.

In december 1994 stelt minister Voorhoeve in antwoord op schriftelijke vragen van het Kamerlid Marijnissen dat al op basis van de verkenningen ten behoeve van de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica een evacuatieplan is opgesteld. Deze mededeling is in tegenspraak met latere verklaringen van Voorhoeve, onder meer tegenover de TCBU en de enquêtecommissie, dat er ten tijde van zijn werkbezoek aan Srebrenica in september 1994 geen concrete en uitgewerkte evacuatieplannen bestonden.

De commissie heeft geen reden te veronderstellen dat minister Voorhoeve de Kamer in december 1995 bewust onjuist heeft ingelicht. De verschillen in de beantwoording van de vragen van Marijnissen en de latere uitspraken hierover van Voorhoeve, kunnen worden verklaard door onduidelijkheid over wat onder een evacuatieplan moet worden verstaan. Het gaat dan in het bijzonder om beantwoording van de vraag of het gaat om een plan voor reguliere terugtrekking van eenheden of om een evacuatie onder vijandige omstandigheden.

De besluitvorming over het grote evacuatieplan voor UNPROFOR, een evacuatie die door de NAVO zou moeten worden uitgevoerd, loopt vanaf

het najaar van 1994 tot in juni 1995. Hoewel dit plan in juni 1995 volledig uitgewerkt op papier staat, blijft het onduidelijk of de Amerikanen uiteindelijk aan de evacuatie zouden hebben deelgenomen.

Met de situatie waar Dutchbat III in juli 1995 terecht komt door de aanval van de Bosnische Serviërs, is in de plannen geen rekening gehouden. Er bestaat geen duidelijke en haalbare exit-strategie die voorziet in een evacuatie van Dutchbat. Bovendien ontbreekt een exit-strategie die voorziet in evacuatie van de bevolking uit de enclave. Noch op het niveau van Dutchbat, noch op hogere niveaus binnen UNPROFOR en de VN zijn plannen voorbereid voor een onverhoopte evacuatie van de bevolking.

De commissie is van mening dat evacuatieplannen voor Dutchbat onvoldoende zijn uitgewerkt om in de praktijk uitgevoerd te kunnen worden. Van bondgenoten zijn onvoldoende garanties verkregen dat zij de noodzakelijke ondersteuning zullen geven aan een dergelijke evacuatie.

UNPROFOR en Dutchbat zijn onvoldoende voorbereid op een worst case scenario, waarin ook rekening wordt gehouden met het lot van de bevolking.

7.4 De val van de enclave

Fase 3 betreft de periode direct voorafgaand aan de val van de enclave en de opvang en evacuatie van de vluchtelingen direct na de val.

De belangrijkste thema's in de bevindingen van de commissie zijn de ruimte die Nederland in internationaal verband heeft, het functioneren van Dutchbat, de besluitvorming in Nederland met betrekking tot de gebeurtenissen in Srebrenica en de lotsverbondenheid tussen Dutchbat en de vluchtelingen. Op deze thema's wordt in deze paragraaf ingegaan.

7.4.1 Internationale kaders

- Welke ruimte had Nederland binnen de internationale kaders, en hoe is daar mee omgegaan?
- Welke verantwoordelijkheden en bevoegdheden hadden de verantwoordelijke Nederlandse VN-militairen in Bosnië?

Deze onderzoeksvragen zijn onderverdeeld in een aantal onderwerpen. Eerst wordt ingegaan op de formele beïnvloedingsmogelijkheden die Nederland binnen de UNPROFOR-operatie had en de wijze waarop Nederland deze mogelijkheden heeft gebruikt. Daarna wordt ingegaan op de bevindingen ten aanzien van de opdracht van Dutchbat.

7.4.1.1 Invloed Nederland op UNPROFOR

Nederland heeft op het gebied van de operationele aansturing van Dutchbat niet of nauwelijks ruimte. Als een eenheid aan de VN ter beschikking wordt gesteld, moet de ontvanger – in dit geval de commandant UNPROFOR – zijn bevoegdheid kunnen uitoefenen. Nederland heeft op logistiek en personeelsgebied wel eigen ruimte.

Daarnaast houdt Nederland altijd *full command* over de eigen troepen, de troepen kunnen in beginsel op ieder moment naar Nederland worden teruggehaald. *Full command* houdt dus niet in dat de eigen troepen ook

operationeel kunnen worden aangestuurd. Terughalen van de troepen moet natuurlijk wel vooraf in internationaal overleg worden besproken.

Er bestaan voor Nederland in beginsel diverse mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de gang van zaken in Bosnië. Gedacht kan worden aan:

- de besluitvorming in de Veiligheidsraad beïnvloeden via de PVVN;
- de besluitvorming beïnvloeden via rechtstreeks contact met het hoofd van de missie in voormalig Joegoslavië (Akashi), de militaire commandant in Zagreb (Janvier) en de militaire commandant in Sarajevo (Smith);
- wensen inbrengen via Nederlandse functionarissen op strategische plaatsen in de VN-lijn in voormalig Joegoslavië;
- in de UNPROFOR-bevelslijn stappen.

Dat Nederland invloed kan uitoefenen, is van belang voor het geval er problemen ontstaan voor de Nederlandse troepen, zoals in Srebrenica. Dat geldt niet alleen voor Dutchbat III. Ook de twee eerdere bataljons ondervinden de nodige problemen tijdens hun uitzending. Het oplossen van deze problemen is primair een verantwoordelijkheid van de VN, in dit geval de leiding van UNPROFOR. Als troepenleverend land houdt Nederland echter altijd een eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van de uitgezonden soldaten én het thuisfront.

Naast contact onderhouden met de Nederlandse stafofficieren in Zagreb en Sarajevo, probeert Nederland in de dagen voor de val op diverse manieren invloed uit te oefenen op de gang van zaken bij UNPROFOR, deels via de PVVN en deels door een gesprek van de Nederlandse CDS met Janvier. De invloed van Nederland op de gang van zaken bij UNPROFOR is echter beperkt, mede omdat er geen instructies kunnen worden gegeven.

Van belang is echter ook de positie van Nederland in internationaal verband. Vastgesteld kan worden dat de grote VN-lidstaten wel directe invloed uitoefenen op het optreden van hun troepen via hun landgenoten op commandoposities. Generaal Smith kwalificeert dit tijdens de verhoren als «fact of life».

De situatie in Srebrenica leidt tot een intensivering van de internationale lobby, die bijvoorbeeld leidt tot de vorming van de *Rapid Reaction Force*. Slechts op een beperkt aantal momenten was het in beginsel mogelijk geweest activiteiten te ontwikkelen om de positie van Dutchbat III direct te ondersteunen. Het gaat onder andere om de volgende momenten:

- de *Post Air Strike Guidance* van Smith op 29 mei 1995, waardoor de mogelijkheden van luchtsteun voor Dutchbat III worden beperkt;
- de val van OP-E op 3 juni 1995;
- de fax van Karremans van 5 juni 1995.

De Nederlandse regering probeert direct voor en na de val van de enclave een aantal malen de bevelslijn rechtstreeks te beïnvloeden, hetgeen niet altijd tot resultaat leidt. Hierop wordt meer specifiek ingegaan in paragraaf 7.4.3.

7.4.1.2 Opdracht voor Dutchbat

De opdracht voor Dutchbat is afkomstig van de VN. Nederland heeft daar geen directe invloed op.

De opdracht voor Dutchbat bestaat eigenlijk uit meerdere deelopdrachten. Dit vindt zijn oorsprong in de vertaling van de opdracht van de VN in New York door de tussenliggende hoofdkwartieren in Sarajevo en Tuzla in diverse deelopdrachten (zie paragraaf 4.2.4).

De militaire opdracht van het hoofdkwartier in Tuzla houdt het volgende in:

- de afschrikking van een aanval door aanwezigheid (*deterrence by presence*);
- handhaving van aanwezige bestanden en demilitariserings-overeenkomsten;
- handhaving van een *Total Exclusion Zone*;
- waarneming en rapportage over de activiteiten van de strijdende partijen langs de *Confrontation Line*;
- inrichten van observatie- en commandoposten op basis van het principe «zien en gezien worden».

Het hoofdkwartier in Tuzla voegt aan deze opdracht nog toe dat de *safe area* in stand moet worden gehouden en dat een plan van aanpak moet worden opgesteld voor een eventuele evacuatie op korte termijn. Deze twee opdrachten worden specifiek voor Dutchbat in Srebrenica geformuleerd, maar zijn onvoldoende uitgewerkt.

De opdracht om een aanval af te schrikken wordt door de Dutchbatters mede geïnterpreteerd als een opdracht om de bevolking te beschermen, zo blijkt uit de verhoren. De door de diverse hoofdkwartieren geformuleerde opdrachten zijn hier echter niet allemaal even duidelijk over. De discussie spitst zich toe op de vraag in welke mate het afschrikken van een aanval automatisch ook bescherming van de bevolking inhoudt en zo ja, tot hoever die bescherming dan gaat. Tijdens de ministerraad van 7 juni 1995 wordt expliciet opgemerkt dat het beschermen van de Bosnische bevolking nadrukkelijk niet bij het mandaat hoort. Voorhoeve verklaart tijdens zijn verhoor door de commissie dat sprake is van een grote innerlijke tegenspraak in de VN-opdracht «beschermen door aanwezig te zijn», maar dat niet de middelen en de opdracht zijn verstrekt om feitelijk het gebied en de bevolking te verdedigen. Men wil, zo verklaart Voorhoeve, de bevolking beschermen en de enclaves overeind houden om rampen te voorkomen.

Gezien de opdracht heeft Dutchbat een beperkte geweldsinstructie. Geweld is in principe alleen toegestaan uit zelfverdediging, zoals in paragraaf 7.2.4.1 nader is beschreven.

Voor de bescherming van het mandaat is het luchtwapen beschikbaar. Voor de inzet van het luchtwapen is Dutchbat echter afhankelijk van de hogere echelons van UNPROFOR. Het is geen middel dat de bataljonsleiding zelfstandig in kan roepen om zijn taak te kunnen uitvoeren.

De positie van Dutchbat in juli 1995 moet worden gezien in het licht van de internationale situatie van dat moment. De Veiligheidsraad heeft Janvier kort daarvoor, in mei 1995, min of meer de opdracht gegeven om door te modderen met het bestaande mandaat. Op dat moment kiest Janvier voor het belang van zijn eigen troepen en geeft aan hun veiligheid een hogere prioriteit dan aan de uitvoering van het mandaat.

Het gebruik van het luchtwapen wordt in de *Post Air Strike Guidance* van generaal Smith van 29 mei 1995 verder beperkt als gevolg van de

gijzelingsacties bij Pale na de luchtaanvallen op 25 en 26 mei 1995. Vanaf dat moment heeft de veiligheid van de UNPROFOR-troepen meer prioriteit dan het uitvoeren van het mandaat. De nadere instructie van Janvier op 2 juni 1995 bevestigt deze lijn: gebruik van luchtsteun moet zo mogelijk worden vermeden om escalatie te voorkomen.

De opdracht om te demilitariseren en het daartoe zonodig ontwapenen van soldaten van het Bosnische regeringsleger blijkt beperkt uitvoerbaar te zijn. De bevoegdheden van Dutchbat zijn ontoereikend om effectief te kunnen ontwapenen. Huiszoeking is niet toegestaan. Dutchbat is daarvoor aangewezen op de plaatselijke politie die er omwille van de eigen veiligheid geen belang bij heeft om de wapens in het huis te vinden en aan Dutchbat te overhandigen. Daarnaast blijkt het Bosnische regeringsleger in de julidagen van 1995 goed voorzien te zijn van moderne wapens die de enclave zijn binnengesmokkeld. Illustratief is dat het Bosnische regeringsleger geen gebruik maakt van het aanbod van Dutchbat III om tijdens de aanval door de Bosnische Serviërs de wapens uit het *weapon collection point* te halen.

De opdrachten van de VN om te observeren, te monitoren, bijstand te verlenen, bestanden te handhaven et cetera zijn op zich opdrachten die geheel passen bij een humanitaire operatie. Uitgangspunt voor een dergelijke operatie is echter wel een omgeving waarin de strijdende partijen vrede nastreven en zich daar ook naar gedragen. De praktijk is echter anders. Er is weliswaar een bestand, maar dat wordt niet nageleefd. De opdrachten van de VN zijn echter niet toegesneden op deze situatie en worden daar in de loop der tijd ook niet op aangepast.

Dutchbat is uitgezonden met een beperkte opdracht, zonder een duidelijke interpretatie van de beschermingsopdracht en zonder een heldere uitwerking in de militaire operationalisering ervan. Blijkens de Post Air Strike Guidance stelt de UNPROFOR-leiding vanaf eind mei 1995 de eigen veiligheid van de UNPROFOR-troepen boven de uitvoering van het mandaat.

De commissie concludeert dat de opdracht aan Dutchbat na verloop van tijd niet meer in voldoende mate aansluit op de ontwikkelingen in de enclave. Het voor de missie van UNPROFOR kenmerkende concept van deterrence by presence is sterk aan erosie onderhevig. Pogingen om de fundamenten van het mandaat en de missie aan te passen hebben geen succes. De opdracht voor Dutchbat blijft derhalve hetzelfde. De commissie is van mening dat de VN hiervoor de primaire verantwoordelijkheid draagt.

7.4.2 Functioneren van Dutchbat

- Hoe hebben de Nederlandse VN-militairen in Bosnië hun verantwoordelijkheden en bevoegdheden ingevuld met betrekking tot de val van de enclave Srebrenica?

De analyse in deze paragraaf is verdeeld over verschillende deelonderwerpen, die in subparagrafen worden behandeld.

7.4.2.1 Aanloop tot de aanval

In de aanloop naar de val van OP-E op 3 juni 1995 en de periode daarna tot 6 juli 1995, wordt duidelijk dat de Bosnische Serviërs de VN steeds

meer durven te bruuskieren. De gijzelaarscrisis bij Pale is de aanleiding voor de leiding van UNPROFOR om terughoudender te worden met de inzet van het luchtwapen.

In mei 1995 maakt de leiding van Dutchbat III afspraken met het Bosnische regeringsleger over de verdediging van de enclave. Deze afspraken staan op gespannen voet met het VN-mandaat, maar zijn wel voorstelbaar. Bij de aanval op OP-E blijkt overigens dat deze afspraken door Dutchbat III en het Bosnische regeringsleger verschillend worden geïnterpreteerd.

De aanval op OP-E leidt weliswaar bij de bataljonsleiding tot bezinning op de te volgen aanpak, maar UNPROFOR als geheel onderneemt geen verdere actie. De onmacht van UNPROFOR en de onwil van de leden van de Veiligheidsraad om hetzij robuust optreden daadwerkelijk te ondersteunen, hetzij de hele aanpak van de vredesoperatie aan te passen, leidt steeds meer tot een situatie waarin Mladic feitelijk de baas is en UNPROFOR achter de feiten aanloopt. Op het niveau van Dutchbat III leidt dit ertoe dat alleen reactief wordt opgetreden, bij voorbeeld naar aanleiding van provocaties zoals de aanval op OP-E. Dat Mladic uit is op de hele enclave wordt op alle niveaus als een onwaarschijnlijke optie gezien.

Dutchbat beschikt niet of nauwelijks over inlichtingen, deels omdat dit niet past binnen het VN-beleid, deels omdat wel beschikbare informatie niet wordt doorgegeven, aangezien deze via nationale (Britse) kanalen is verkregen. Ook de KL-leiding is niet actief in het verschaffen van beschikbare informatie aan Dutchbat. Door het ontbreken van inlichtingen kan Dutchbat zich geen goed beeld vormen van de situatie rondom de enclave.

De taakuitvoering door Dutchbat III komt door de problemen in de bevoorrading ernstig in gevaar. De noodkreet van Karremans van 5 juni 1995 wordt gezien als een bevestiging van de reeds bekende, problematische situatie. Het bericht van 5 juni 1995 leidt aanvankelijk ook in de UNPROFOR-lijn tot verontrusting. Nadat de Bosnische Serviërs op 20 juni 1995 een konvooi doorlaten, wordt de situatie echter tijdelijk wat beter. Dat Mladic een spel speelt met UNPROFOR wordt ook onderkend, maar UNPROFOR is onvoldoende bij machte om hier verandering in te brengen. Bevoorrading door de lucht loopt vast op de onwil bij de lidstaten om daar een concrete bijdrage aan te leveren en op de angst van de VN-leiding dat een bevoorrading zonder toestemming van de Bosnische Serviërs zal leiden tot escalatie.

De conclusies van het NIOD omtrent het moreel van Dutchbat III zijn gebaseerd op verklaringen van buitenstaanders, soldaten en onderofficieren. Deze (negatieve) conclusies worden tijdens de verhoren door de bataljonsleiding genuanceerd. Hoe dit ook zij, de commissie is van mening dat door de situatie waarin Dutchbat III medio 1995 verkeerde het moreel van het bataljon zwaar onder druk stond.

De commissie is van mening dat de problematische situatie waarin Dutchbat in juni 1995 terechtkomt, in Nederland is onderkend. Dit leidde echter niet tot verbetering van de situatie, met name omdat de UNPROFOR-missie verlamd was. Ook de VN is niet in staat om de regie te voeren. De internationale gemeenschap blijkt niet bereid te zijn om een alternatief te bieden. Dutchbat III kan zelf weinig invloed uitoefenen. Hetzelfde geldt voor de Nederlandse regering, die onvoldoende steun

krijgt van andere lidstaten om de enclave door de lucht te bevoorraden teneinde de situatie voor de bevolking en voor Dutchbat III te verbeteren.

7.4.2.2 Blocking positions

Dutchbat heeft niet de opdracht én niet de middelen om de enclave verdedigen. Tegen die achtergrond moet worden beoordeeld of Dutchbat III tijdens de eerste dagen van de aanval van de Bosnische Serviërs conform zijn instructies heeft gehandeld. Deze instructies zijn echter niet eenduidig wanneer het gaat om de rol van UNPROFOR in de bescherming van de *safe areas*.

Documenten waarop een actieve verdedigende rol van Dutchbat zou kunnen worden gebaseerd zijn:

- VR-resolutie 836 waarin UNPROFOR wordt opgedragen: «to deter attacks against the safe areas»;
- RoE's waarin onder meer wordt gesteld dat UNPROFOR dient: «to resist deliberate military or paramilitary incursions into the [...] safe areas»;
- de Vaste Order waarin wordt gesteld dat UNPROFOR weliswaar niet verantwoordelijk is voor de verdediging van de *safe areas* maar daaraan wel een bijdrage kan leveren.

Daar staat tegenover dat:

- de in resolutie 836 genoemde afschrikking alleen slaat op de *aanwezigheid* van UNPROFOR (i.c. Dutchbat), eventueel ondersteund door luchtsteun;
- in de geweldsinstructies uitsluitend sprake is van zelfverdediging;
- Dutchbat in de Vaste Order niet verantwoordelijk wordt gesteld voor de verdediging van de *safe area*;
- beslissingen moeten worden genomen op een laag commandoniveau, terwijl op dat niveau geen sprake is van totaaloverzicht;
- het een binnen de gehele VN-hiërarchie onderschreven principe is dat de veiligheid van de UNPROFOR-troepen voorrang krijgt boven de uitvoering van het mandaat; dit wordt binnen de UNPROFOR-lijn op 29 mei 1995 schriftelijk bevestigd door generaal Smith en op 2 juni 1995 door generaal Janvier.

De VN en het NIOD, maar ook het IKV, stellen in hun rapporten de vraag of Dutchbat, los van het mandaat en de opdracht, de enclave had kunnen behouden wanneer het zich aan het begin van de aanval standvastiger zou hebben opgesteld.

De opdracht aan Dutchbat III met betrekking tot de *blocking positions* luidde: «Met de U ter beschikking staande middelen dient U een zodanige *blocking position* in te nemen dat een verdere doorbraak en opmars van de BSA-eenheden in de richting van de stad Srebrenica wordt voorkomen. Al het mogelijke moet worden gedaan deze posities te versterken ook voor wat betreft de bewapening. Deze *blocking positions* dienen op de grond herkenbaar te zijn. Vanaf maandag 10 juli 1995 kunt U rekenen op de U toegezegde aanvullende middelen.»

Allereerst kan worden vastgesteld dat de *blocking position* niet nodig is om aan de voorwaarden voor luchtsteun te voldoen. De enclave wordt aangevallen en de Bosnische Serviërs beschieten de stad. In principe is dat al voldoende.

Verder kan worden vastgesteld dat Janvier erg terughoudend is met het honoreren van verzoeken om luchtsteun zolang er niet gericht op UNPROFOR-eenheden wordt geschoten. Kolonel De Jonge wil een situatie creëren waarin Janvier een aanvraag tot luchtsteun wel moet honoreren. Zagreb formuleert de opdracht ook om Mladic kleur te laten bekennen. Door op een bepaalde locatie een streep te trekken die de Bosnische Serviërs niet mogen overschrijden (de zogenaamde horizontaal 84) moet duidelijk worden of Mladic een deel van de enclave of de gehele enclave wil innemen.

De opdracht zelf wordt binnen het bataljon door majoor Franken in de richting van kapitein Groen geëscalerend als een groene opdracht. Hiervoor heeft Dutchbat echter niet voldoende middelen beschikbaar, een echte vuist kan men niet maken. Hoewel in Zagreb een escalerend effect als hierboven omschreven wordt beoogd, kiest Groen als commandant ter plekke voor deëscalatie omdat hij meent alleen met een onpartijdige status een schild te kunnen blijven vormen voor de bevolking die door de Bosnische Serviërs wordt bedreigd.

Uiteindelijk overschrijden de Bosnische Serviërs de horizontaal 84, hetgeen een voorwaarde ten overvloede voor luchtsteun is. Desondanks wordt de luchtsteun niet direct toegekend.

Over de wijze waarop Dutchbat onder leiding van kapitein Groen bij de *blocking positions* is opgetreden, ontstaat later discussie. De discussie spitst zich toe op de vraag of er gericht op de Bosnische Serviërs moest worden gevuld.

De uitleg van Groen concentreert zich op het behouden van de neutraliteit van Dutchbat III om een schild te kunnen blijven vormen voor de bevolking. Betwijfeld kan worden of de opdracht hiermee strikt genomen is uitgevoerd. Immers, de intentie van Zagreb is enerzijds een aanval te stoppen en anderzijds luchtsteun mogelijk te maken. Dit kan worden geïnterpreteerd als een opdracht aan Dutchbat om zijn neutrale positie op te geven. Overigens heeft luitenant Van Duijn, commandant van een YPR-pantserwagen die een *blocking position* heeft ingenomen, tijdens zijn verhoor verklaard dat de opdracht door kapitein Groen als een «groene» opdracht is gepresenteerd.

Anderzijds kan worden volgehouden dat bij expliciet partij kiezen tegen de Bosnische Serviërs, de vrees van Groen voor het lot van de bevolking bewaarheid had kunnen worden. Daar komt bij dat de opdracht niet luidt: «gericht vuren op de Bosnische Serviërs», maar: «het voorkomen van een doorbraak en opmars van de BSA-eenheden in de richting van de stad Srebrenica». Gericht vuren kan daarvoor een middel zijn, maar over de hoofden vuren ook. Hierbij moet verder in ogenschouw worden genomen dat de artillerie en de tanks van de Bosnische Serviërs de grootste bedreiging voor Dutchbat III en de bevolking vormen. Die bevinden zich buiten het bereik van de wapens van Dutchbat III. Er had alleen gericht op de Bosnisch-Servische infanterie kunnen worden geschoten.

De SGVN merkt in zijn rapport hierover het volgende op: «It is true that the UNPROFOR troops in Srebrenica never fired at the attacking Serbs. They fired warning shots over the Serbs' heads and their mortars fired flares, but they never fired directly on any Serb units. Had they engaged the attacking Serbs directly it is possible that events would have unfolded differently. At the same time, it must be recognized that the 150 fighting

men of Dutchbat were lightly armed and in indefensible positions, and were faced with 2,000 Serbs advancing with the support of armour and artillery.»²

Bedacht moet worden dat uiteindelijk de commandant ter plaatse een afweging moet maken op welke wijze de opdracht het beste kan worden uitgevoerd, gezien de plaatselijke situatie die nooit helemaal kan worden ingeschat door de hogere echelons. Die ruimte vult Groen op zijn eigen wijze in.

De commissie betwijfelt of de exacte bedoeling van de opdracht om blocking positions te betrekken tot op het laagste commando-niveau op heldere wijze is doorgegeven. Dit blijkt uit de interpretatie die aan het begrip escalatie op diverse commandoniveaus is gegeven. De uitvoering van de (moeilijke) opdracht heeft niet geleid tot het stoppen van de Bosnisch-Servische troepen. Het betrekken van de blocking positions heeft wel bijgedragen aan het voldoen aan de voorwaarden die door Force Commander Janvier aan het verlenen van luchtsteun werden gesteld.

7.4.2.3 Ontwikkelingen rondom luchtsteun

Het luchtwapen is in de ogen van velen een cruciale voorwaarde om het concept van *deterrence by presence* waar te kunnen maken, als wapen achter de hand. Als gevolg van de gijzelaarscrisis wordt de inzet van het luchtwapen echter erg onzeker, vanwege de risico's voor nieuwe gijzelingen. Door het uitbrengen van de *Post Air Strike Guidance* van 29 mei 1995 worden de beperkingen van het luchtwapen benadrukt. *Force Commander Janvier* bevestigt dit nog eens op 2 juni 1995.

Oorspronkelijk was het verlenen van luchtsteun gekoppeld aan de situatie in de enclave. Door de toevoeging: «as a last resort» worden de mogelijkheden tot het toekennen van luchtsteun verder beperkt, en wordt de afwegingsruimte van de *Force Commander* groter. Het gevolg hiervan is dat op een lager niveau, waarop aanvragen in eerste instantie worden beoordeeld en van een advies worden voorzien, wordt geanticipeerd op de beslissing van de hoogste commandant.

Vastgesteld kan worden dat de nadere, beperkende, instructies voor het toekennen van luchtsteun voor Dutchbat buitengewoon slecht hebben uitgepakt. Er werd geen luchtsteun verleend toen het nodig was.

De situatie in de enclave tijdens de eerste dagen van de aanval zou, naar mag worden aangenomen, vóór eind mei 1995 aanleiding zijn geweest om luchtsteun toe te kennen. Gezien de beperkende instructies van de UNPROFOR-leiding is het verklaarbaar dat de aanvragen van Dutchbat voor luchtsteun op 6 en 8 juli 1995 worden afgewezen. Dat ligt anders voor de aanvragen vanaf 9 juli 1995. De opdracht aan Dutchbat om *blocking positions* in te nemen wordt op 10 juli 1995 gevolgd door een *warning order* van Janvier aan Mladic waarin expliciet wordt aangegeven dat «NATO close air support will be employed» indien Mladic niet stopt met de aanval. De aanval gaat door op 10 juli 1995, maar door lang twijfelen van Janvier is aan het einde van de dag luchtsteun niet meer opportuun. Dan hebben de Bosnische Serviërs echter al wel een deel van de enclave ingenomen. De volgende dag valt de enclave geheel in handen van de Bosnische Serviërs. Door het uitblijven van luchtsteun hebben de Bosnische Serviërs in feite vrij spel.

² UN, «The fall of Srebrenica. Report of the Secretary-General», 15 november 1999, par. 472, p. 105.

De discussies achteraf over *air strikes* of *close air support* lijken vooral een gevolg te zijn van begripsverwarring omtrent de mogelijkheden van inzet van luchtsteun. Het gaat om de inzet van het luchtwapen tegen meerdere stellingen van de Bosnische Serviërs in en rond de enclave en niet tegen strategische doelen van de Bosnische Serviërs in het achterland. Dit is met andere woorden te definiëren als een massieve vorm van *close air support*. Als de dreiging van artillerie komt, en de verdediging van het mandaat komt door die artillerie in gevaar, dan moet het luchtwapen ook tegen die artillerie worden ingezet, los van de definitie die men daar achteraf aan geeft en los van de vraag hoeveel vliegtuigen daarvoor worden ingezet.

De commissie is van mening dat de leiding van Dutchbat III in de julidagen van 1995 terecht rekent op de inzet van luchtsteun om de aanval van de Bosnische Serviërs te stoppen. De terughoudendheid op het hoofdkwartier in Sarajevo op 6 en 8 juli 1995 is te beredeneren op grond van de aanwijzingen van Smith op 29 mei 1995, die overigens wel negatief uitpakken voor de taakuitvoering door Dutchbat.

De commissie is van mening dat op 9 en 10 juli 1995 in ieder geval aan alle voorwaarden voor het toekennen van luchtsteun is voldaan, zelfs met inachtneming van de beperkende voorwaarden in de Post Air Strike Guidance. De commissie houdt Force Commander Janvier verantwoordelijk voor de te late toekenning van de luchtsteun.

7.4.2.4 Opvang van de vluchtelingen in Potocari

Dutchbat III begeleidt de tocht van de vluchtelingen vanuit Srebrenica naar Potocari door zich als schild tussen de vluchtelingen en de Bosnische Serviërs te blijven opstellen. Naar het oordeel van de commissie gebeurt dit op bewonderenswaardige wijze. Tevens blijkt, in tegenstelling tot latere aantijgingen, uit de laatste controle van overste Sanders dat er geen YPR-pantserwagens over vluchtelingen zijn gereden.

Dutchbat III wordt op 11 juli 1995 op de *compound* in Potocari geconfronteerd met een situatie die niemand vooraf heeft voorzien. De stroom vluchtelingen vanuit de stad Srebrenica naar de *compound* in Potocari is buitengewoon omvangrijk. De wijze van opvang van deze vluchtelingenstroom op en rond de *compound* in Potocari leidt tot een aantal vaststellingen en vraagpunten.

De commissie stelt vast dat Dutchbat op geen enkele wijze is voorbereid op de opvang van een grote hoeveelheid vluchtelingen. Ook Dutchbat verwacht aanvankelijk niet dat op grote schaal mannen worden vermoord en vrouwen worden verkracht. Beschermende maatregelen op grond van zo'n worst case scenario zijn echter niet voorbereid. Er is sprake van een totale onderschatting van het kwaad.

Ook vanuit de UNPROFOR-lijn is niet geanticipeerd op een dergelijk worst case scenario. Dit laat onverlet dat de bataljonsleiding zelf een plan van aanpak voor een situatie als hierboven geschetst, hoe basaal ook, had kunnen opstellen, mede vanwege ervaringen elders in de regio. Het ontbreken van een dergelijk plan werkt in de hand dat op het moment van de komst van de vluchtelingen de bataljonsleiding geen heldere instructies geeft, bijvoorbeeld over wie wel en wie niet voor opvang op de *compound* in aanmerking komt. Het gevolg is dat op een lager niveau ter plaatse keuzes moeten worden gemaakt, keuzes die thuishoren op het niveau van de bataljonsleiding.

Het is de vraag of er mogelijkheden waren om meer dan de ongeveer 5000 vluchtelingen op de *compound* zelf op te vangen. De bataljonsleiding besluit er bewust toe om op de *compound* manoeuvreerruimte voor de YPR's vrij te houden en om ruimte vrij te houden voor het eventueel betrekken van verdedigende stellingen. Dit besluit lijkt in tegenspraak met verklaringen van de bataljonsleiding dat men vreesde dat Mladic ieder moment een beschieting op de vluchtelingen uit zou kunnen voeren. Dan zou de *compound* onder vuur komen te liggen en zou zij, gezien de verklaringen van direct betrokkenen, onverdedigbaar zijn geweest.

De keuze om manoeuvreerruimte te behouden, lijkt voort te komen uit een eerste – op zich begrijpelijke – militaire impuls. Dutchbat III had op dat moment echter geen militaire opties meer. Karremans bestempelt de instructie van zelfverdediging van generaal Gobilliard immers zelf als «onmogelijk».

Er is op dat moment dus alleen nog maar de optie om humanitaire hulp te verlenen. Daarbij past dat maximaal ruimte wordt gecreëerd om vluchtelingen op de *compound* zelf op te vangen. Overigens moet daarbij worden bedacht dat de mensen op de *compound* alleen in zekere mate veilig zijn zolang ze op de *compound* blijven.

Deze kritische kanttekeningen laten onverlet dat Dutchbat III overigens alles doet wat in haar vermogen ligt, gezien de moeilijke omstandigheden waaronder het bataljon én de vluchtelingen zich op dat moment bevinden. Humanitaire hulp moet op dat moment van de VN komen, via de UNHCR en ondersteund door UNPROFOR, maar blijft uit. Mladic werkt niet mee en UNPROFOR kan geen vuist maken om hulpverlening af te dwingen. Dutchbat III staat er alleen voor.

De commissie is van mening dat vooral UNPROFOR als geheel tekort is geschoten in haar rol als hulpverlener aan de vluchtelingen. De bevolking heeft niet de bescherming gekregen die de internationale gemeenschap had willen en moeten geven.

De commissie is van mening dat de Dutchbatters vanaf het begin onder zeer moeilijke omstandigheden grote inzet en compassie hebben getoond bij de begeleiding en bescherming van de vluchtelingen.

De commissie is tevens van mening dat in de vervolgfase de bataljonsleiding had behoren te overwegen de compound, rekening houdend met de omstandigheden, voor meer vluchtelingen open te stellen. De commissie ziet dit mede in het licht van hetgeen de SGVN opmerkt in zijn rapport: «Perhaps the soldiers should have allowed everyone into the compound and then offered themselves as human shields to protect them. This might have slowed down the Serbs and bought time for higher-level negotiations to take effect. At the same time, it is also possible that the Serb forces would then have shelled the compound, killing thousands in the process, as they threatened to do».³

7.4.2.5 Misdaden rondom de *compound*

De Bosnische Serviërs plegen de eerste dagen na de val van de enclave vele misdaden rondom de *compound* van Dutchbat III. Er zijn geen aanwijzingen dat er ook op de *compound* misdaden worden gepleegd.

³ UN, «The fall of Srebrenica. Report of the Secretary General», par. 473, p. 105.

De Bosnische Serviërs halen gedurende die dagen onder het mom van ondervraging diverse mannen uit de menigte. Daarnaast lopen Bosnische Serviërs in van Dutchbatters gestolen VN-uniformen door de menigte om mannen eruit te pikken. Lang niet alle mannen keren terug. Tevens horen leden van Dutchbat III schoten van achter gebouwen. Achteraf blijkt dat de niet teruggekeerde mannen zijn vermoord. De moorden vinden voor het overgrote deel buiten het gezichtsveld van Dutchbat III plaats.

Dutchbat III is door de beperkte hoeveelheid manschappen niet in staat om volledig toezicht op alle vluchtelingen te houden. De Bosnische Serviërs maken gebruik van het ontbreken van toezicht op meerdere plekken.

Later wordt de aantijging gedaan dat ook een aantal Nederlandse militairen zich schuldig zou hebben gemaakt aan misdaden. De commissie heeft echter geen enkele aanwijzing gevonden dat leden van Dutchbat zich daadwerkelijk schuldig hebben gemaakt aan dergelijke activiteiten. Naar alle waarschijnlijkheid zijn Bosnische Serviërs in VN-uniform voor Dutchbat-militairen aangezien.

De commissie is van mening dat er geen enkele aanwijzing is dat de aantijging dat leden van Dutchbat III zich schuldig hebben gemaakt aan misdaden terecht is. De misdaden zijn gepleegd door de Bosnische Serviërs, al dan niet verkleed als VN-militair.

Uit het onderzoek van het NIOD blijkt dat veel misdaden buiten het gezichtsveld van Dutchbatters worden gepleegd. Toch worden sommige misdaden wel degelijk door Dutchbatters waargenomen. Deze Dutchbatters melden echter lang niet alles wat zij hebben gezien. Sommige Dutchbatters melden deze gebeurtenissen pas jaren later.

Niet alle meldingen van oorlogsmisdaden vanuit het bataljon worden door Karremans aan het hogere UNPROFOR-echelon doorgegeven. Sommige meldingen zijn niet gebaseerd op directe ooggetuigenissen. Karremans meldt deze dan niet omdat hij alleen meldingen op basis van harde feiten wil doen.

Karremans is ook niet altijd even duidelijk in zijn meldingen. Zo meldt hij direct na de val dat zich op en rond de *compound* slechts een handjevol mannen bevindt, zonder dat hij duidelijk maakt wat onder een handjevol moet worden verstaan. Verder geeft hij alleen de melding van luitenant Rutten over de negen lijken en de melding van soldaat Groenewegen over een executie door in de VN-lijn. Op basis van deze meldingen wordt hoger in de UNPROFOR-lijn en in Den Haag aanvankelijk nog geen rekening gehouden met massamoord.

De meldingen van Karremans worden door Sarajevo ook doorgegeven aan Zagreb. Dit blijkt uit bewaarde faxberichten. Deze berichten worden in Zagreb niet op waarde geschat. New York wordt niet geïnformeerd. Het boze memo van Kofi Annan aan Akashi op 18 juli 1995 illustreert de slechte informatievoorziening vanuit Zagreb aan New York. Dat valt echter buiten de invloedssfeer van Dutchbat III.

Ook Franken is terughoudend met het melden van misdaden, maar dan vooral in de richting van het bataljon zelf en de vluchtelingen. Hij wil geen paniek veroorzaken. Tegelijkertijd realiseert Franken zich heel goed dat de Bosnische Serviërs misdaden begaan tegenover de mannen onder de

vluchtelingen, zoals blijkt uit het opstellen van een namenlijst om een bewijs van hun aanwezigheid te hebben.

De commissie is van mening dat, hoewel de bataljonsleiding wel een beperkt aantal meldingen doorgeeft aan de hogere UNPROFOR-leiding, de berichten en geruchten over het aantal op en rond de compound aanwezige mannen en over de misdaden van de Bosnische Serviërs duidelijker hadden kunnen en moeten worden gecommuniceerd. Daarmee zou eerder en duidelijker informatie beschikbaar zijn gekomen op basis waarvan internationaal aandacht had kunnen worden gevraagd voor het misdadige optreden van de Bosnische Serviërs. Overigens was het ook verstandig geweest wanneer zowel vanuit de UNPROFOR-lijn als vanuit Den Haag systematisch navraag was gedaan.

7.4.2.6 Evacuatie van de vluchtelingen

De evacuatie wordt, zo blijkt achteraf, strak geregisseerd door Mladic. In eerste instantie wordt Karremans voorgehouden dat hij zelf voor de evacuatie mag zorgen. De beschikbaarheid van de vele bussen op de ochtend van 12 juli 1995 leidt echter tot de conclusie dat de evacuatie door de Bosnische Serviërs is voorbereid.

Ook hier schiet de leiding van UNPROFOR in de aansturing tekort. Er wordt weliswaar de instructie gegeven om alle mogelijke hulp aan de bevolking te bieden, maar middelen om de evacuatie zelf te verzorgen kan UNPROFOR niet leveren. Ook UNPROFOR loopt achter de feiten aan. De instructies van de waarnemend commandant in Sarajevo, generaal Gobilliard, aan Karremans zijn deels achterhaald en overigens slechts gedeeltelijk toepasbaar op de ontstane situatie.

De instructie van Voorhoeve om niet mee te werken aan de scheiding van mannen en vrouwen wordt niet expliciet aan Karremans doorgegeven. Ook wordt niet gemeld dat de instructie van Voorhoeve afkomstig is. Omdat men in Sarajevo, op basis van de meldingen van Karremans, in de veronderstelling leeft dat er zich nog maar weinig mannen op en rondom de *compound* bevinden, gaat men ervan uit dat het een non-issue is. De achterliggende bedoeling wordt wel doorgegeven, zo blijkt uit de diverse verklaringen.

Overigens bevatten de eerste berichten op 11 juli 1995 ook de vraag «waar de mannen zijn gebleven», omdat Dutchbat er maar heel weinig aantreft op en rond de *compound*. Deze waarneming lijkt leidend te zijn geweest in de contacten op 12 en 13 juli 1995 tussen Karremans en Sarajevo.

Later blijkt dat er groepen mannen, er zijn aantallen van 100 tot 400 genoemd, uit de menigte worden gehaald voor ondervraging. Franken verklaart tegenover de commissie een bewuste keuze te hebben gemaakt tussen het lot van de 25 000 vrouwen en kinderen enerzijds en de 600 à 700 mannen anderzijds, op dat moment overigens niet wetende dat de mannen zouden worden vermoord. Dit wijst erop dat de bataljonsleiding zich op 12 juli 1995 realiseert dat er zich wel degelijk een substantieel aantal mannen op en rond de *compound* bevindt. Immers, de genoemde hoeveelheden mannen kunnen niet meer worden gezien als «een handjevol».

Deze nieuwe inschatting van het aantal mannen leidt niet tot een verandering in optreden van Dutchbat. Aan Sarajevo wordt niet gemeld dat het toch om een substantieel aantal mannen gaat. Ook doet Dutchbat geen actieve pogingen om de situatie van de mannen te verbeteren, bijvoorbeeld door ze op de *compound* onder de directe bescherming van Dutchbat te brengen. Zeker in de loop van 13 juli 1995 is dat een mogelijkheid omdat het grootste deel van de vluchtelingen dan reeds per bus is vertrokken richting Tuzla, al moet worden erkend dat dit tot escalatie had kunnen leiden.

Achteraf blijkt dat er vermoedelijk ongeveer 2 000 mannen op en rond de *compound* aanwezig zijn geweest, waarvan er maar een paar weten te ontkomen. De overige mannen worden door de Bosnische Serviërs uit de menigte gehaald, voor ondervraging meegenomen en naar alle waarschijnlijkheid vervolgens vermoord.

Achteraf wordt ook duidelijk dat de mannen in de nacht van 11 op 12 juli 1995 proberen massaal uit te breken in de richting van Tuzla. De uitbraak wordt door de Bosnische Serviërs opgemerkt, de mannen worden op grote schaal gevangen genomen en vervolgens massaal vermoord. De massamoord op de mannen die de enclave zijn ontvlucht – het overgrote deel van de 7 800 vermoorde mannen – heeft buiten het gezichtsveld en de invloedssfeer van Dutchbat III plaats.

De commissie is van mening dat de hogere echelons van UNPROFOR niet adequaat hebben ingespeeld op de evacuatie vanuit de enclave. De UNPROFOR-leiding had direct moeten bezien of en hoe de regie over de evacuatie in handen had kunnen worden genomen. Karremans krijgt alleen algemene instructies, van daadwerkelijke ondersteuning is geen sprake.

De commissie is van mening dat de leiding van Dutchbat III in de chaos van het moment het aantal mannen en de risico's die ze liepen in eerste instantie op begrijpelijke gronden heeft onderschat. Nadat er meer duidelijkheid over het aantal mannen op en rond de compound was ontstaan, stond de Dutchbat-leiding voor een loodzwaar dilemma tussen wat zij zag als een noodzakelijke keuze tussen de 25 000 vrouwen en kinderen en het belang van de mannen. De commissie erkent dit dilemma ten volle. Mede op basis van communicatie uit Den Haag hadden opties ontwikkeld kunnen worden om voor deze mannen waar mogelijk betere bescherming te bieden c.q. instructies aan UNPROFOR te vragen. Dit laat onverlet dat ook deze opties mogelijk geen definitieve succesvolle bescherming hadden kunnen bieden.

Nicolai geeft de bataljonsleiding opdracht om de evacuatie te regelen. Regelen betekent in dit geval direct toezicht houden en de evacuatie reguleren. Er ontbreken echter instructies vanuit de bataljonsleiding aan de lagere echelons van Dutchbat III, met als gevolg dat de officieren van Dutchbat III ter plekke een afweging moeten maken hoe te handelen.

Luitenant Van Duijn besluit om door het maken van een sluis ervoor te zorgen dat de vluchtelingen op een redelijke manier in de bussen kunnen stappen. Dit leidt tot een enigszins gecontroleerde evacuatie. Deze keuze wordt achteraf door de bataljonsleiding geaccordeerd. Dat hierdoor de Bosnische Serviërs eenvoudiger de mannen uit de menigte kunnen halen is waar, maar dat betekent niet dat Dutchbat III bewust aan de scheiding

van mannen en vrouwen heeft meegewerkt. Dat moet volledig op het conto van de Bosnische Serviërs worden geschreven.

Luitenant Rutten besluit, in het licht van de waarnemingen in het Witte Huis en van de lijken, om niet mee te werken aan een gecontroleerde evacuatie om de Bosnische Serviërs niet onnodig van dienst te zijn.

Beide Dutchbat-militairen worden geconfronteerd met een duivels dilemma, mede veroorzaakt door het niet toereikend opereren van de leiding van UNPROFOR en de bataljonsleiding. Als gevolg daarvan worden individuele militairen geconfronteerd met keuzes met een zodanige impact en importantie, dat normaal gesproken de hogere leiding hiervoor richtlijnen moet geven. Deze richtlijnen krijgen beide militairen niet. Er rest hen niets anders dan, gegeven de omstandigheden, vanuit eigen integere overwegingen een keuze te maken hoe te handelen.

De evacuatie definitief tegenhouden is niet mogelijk. De bataljonsleiding overweegt het wel, maar de humanitaire situatie maakt het noodzakelijk om zo snel mogelijk de vluchtelingen naar veiliger gebied over te brengen. Voorts maakt de totale overmacht van de Bosnische Serviërs het voor Dutchbat III onmogelijk om de evacuatie fysiek tegen te houden.

De commissie is van mening dat Dutchbat geen verantwoordelijkheid draagt voor de scheiding van mannen en vrouwen. Deze verantwoordelijkheid moet volledig op het conto van de Bosnische Serviërs worden geschreven.

Zowel luitenant Van Duijn als luitenant Rutten worden geconfronteerd met een duivels dilemma, waarin iedere keuze tot kritiek achteraf zal leiden. De commissie acht zich niet in staat een oordeel over de juistheid van één van beide keuzes uit te spreken, omdat hierbij meer nog dan in andere gevallen als gevolg van de grote afstand en het verstrijken van de tijd een goed inzicht in de omstandigheden waarin de keuzes zijn gemaakt ontbreekt.

De commissie is van mening dat Dutchbat niet in staat was om de evacuatie definitief tegen te houden.

7.4.3 De besluitvorming in Nederland

- Hoe is door het kabinet de communicatie met Dutchbat, VN en NAVO in juli 1995 met betrekking tot de gebeurtenissen in Srebrenica vormgegeven?
- Tot welke inzichten en maatregelen heeft deze communicatie geleid?
- Op welke wijze is de coördinatie van het beleid ten aanzien van Srebrenica in juli 1995 binnen het kabinet vormgegeven?
- Welke minister, of ministers, zijn als eerstverantwoordelijken aangewezen en welk mandaat heeft hij, of hebben zij, van het kabinet gekregen?

Er bestaat in Den Haag een zekere mate van inzicht in de actuele situatie in Bosnië, maar altijd met een achterstand omdat nieuwe ontwikkelingen met enige vertraging worden doorgegeven en de gebeurtenissen zich op grote afstand afspelen. Dan is het niet mogelijk om een volledig actueel beeld van de situatie ter plaatse te hebben. De informatie gaat vaak ook nog over diverse schijven voordat deze in Den Haag aankomt, hetgeen

onvermijdelijk tot informatieverlies leidt. Het gevolg is dat Den Haag logischerwijze achter de feiten aanloopt, zeker in de hectische julidagen.

De contacten met voormalig Joegoslavië worden zowel door het DCBC als door de KL Crisisstaf onderhouden. Het DCBC valt direct onder de Chef Defensiestaf, de KL Crisisstaf onder de Bevelhebber der Landstrijdkrachten.

Over de situatie in de enclave Srebrenica worden zowel de KL Crisisstaf als het DCBC goed geïnformeerd. Alle *sitreps* van overste Karremans worden naar Den Haag gestuurd, en ook kolonel Brantz informeert Den Haag in de julidagen van 1995 dagelijks over de gang van zaken. Dat is ook de verklaring waarom de fax van overste Karremans van 5 juni 1995 die het karakter van een noodkreet heeft niet tot verbazing in Den Haag leidt. Het is een bevestiging van wat men al weet. Men kan er op dat moment echter niet veel aan doen. Het voortouw om de situatie van Dutchbat III te verbeteren, ligt bij de leiding van UNPROFOR die op dat moment verantwoordelijk is voor het operationele functioneren van Dutchbat III.

Er zijn geen aanwijzingen dat problemen in de afstemming tussen het DCBC en de KL Crisisstaf invloed hebben gehad op de communicatie tussen Nederland en UNPROFOR. Deels komt dat voort uit het feit dat tot begin juli 1995 de Nederlandse stafofficieren in Sarajevo met beide centra contacten onderhouden. In de julidagen van 1995 ligt het voortouw bij het DCBC, dat contact heeft met zowel Zagreb als Sarajevo.

Ook leiden de problemen tussen beide crisiscentra niet tot problemen in de informatievoorziening aan de politieke leiding in juli 1995. Het DCBC wordt voldoende geïnformeerd om zijn taak te kunnen vervullen. Wel leidt de taakverschuiving van de KL Crisisstaf naar het DCBC vanaf mei 1995, en in het bijzonder tijdens de julidagen 1995, tot een minder soepele informatievoorziening vanuit de KL Crisisstaf aan het DCBC. Dit blijkt ook uit incidenten van latere datum in de informatievoorziening.

De commissie is van mening dat de problemen in de afstemming tussen DCBC en KL Crisisstaf op zichzelf niet hebben geleid tot problemen in de communicatie met UNPROFOR of in de informatievoorziening aan de politieke leiding in juli 1995.

In paragraaf 7.4.1.1 is al ingegaan op de invloed van de Nederlandse regering op de aansturing door UNPROFOR. Op een aantal momenten dat de taakuitvoering door Dutchbat III in het gedrang kwam, heeft het Nederlandse kabinet niet direct de UNPROFOR-leiding benaderd om concrete steun te vragen en groot alarm te slaan.

Naast indirect invloed uitoefenen op de missie, bestaat ook de mogelijkheid om direct in te grijpen in de bevelslijn. Dit is in algemene zin bij vredesoperaties niet wenselijk. Alleen in uitzonderingsgevallen, bijvoorbeeld als de missie van de Nederlandse eenheid qua karakter verandert of als de locatie van de Nederlandse eenheid wijzigt, kan direct ingrijpen in de rede liggen. Overigens moet daarbij rekening worden gehouden met de hierboven beschreven informatie-achterstand die Nederland altijd heeft. Door in te grijpen laadt Nederland een verantwoordelijkheid op zich die wel moet kunnen worden waargemaakt. Grote terughoudendheid bij direct ingrijpen is derhalve geboden.

In de julidagen van 1995 bemoeit de minister van Defensie zich een aantal malen expliciet met de gang van zaken. Hij probeert meerdere malen de bevelslijn van UNPROFOR direct te beïnvloeden.

Op 10 juli 1995 gaat Voorhoeve akkoord met de opdracht tot het inrichten van *blocking positions*. Voorhoeve geeft ook militair-operationele instructies aan Dutchbat III, bijvoorbeeld om antitankwapens mee te nemen, om uit de YPR's te gaan en om er voor te zorgen dat er geen onnodige slachtoffers bij de *blocking positions* vallen.

Op 11 juli 1995 pakt Voorhoeve de telefoon om de luchtsteun te stoppen. Dit blijkt achteraf overbodig te zijn, Akashi heeft dan al besloten om de luchtaanvallen te stoppen.

Op 12 juli 1995 geeft Voorhoeve de instructie dat Dutchbat niet mag meewerken aan de scheiding van mannen en vrouwen. Deze instructie wordt niet letterlijk overgebracht aan Karremans en zeker niet als instructie van de minister. Omdat zich volgens Karremans slechts een handjevol mannen op en rond de *compound* bevindt, wordt deze instructie overigens als niet relevant beschouwd.

De directe bemoeienis vanuit Nederland met de operationele gang van zaken overziend, kan worden geconstateerd dat deze bemoeienis niet effectief is geweest.

De commissie is van mening dat direct ingrijpen vanuit Nederland in de bevelslijnen van een vredesoperatie risicovol is vanwege de informatie-achterstand en de mogelijke verwarring die kan ontstaan. Het kabinet laadt door ingrijpen een grote verantwoordelijkheid op zich die moet kunnen worden waargemaakt. Direct ingrijpen kan daarom alleen in uitzonderingsgevallen gerechtvaardigd zijn.

Het direct beïnvloeden van de bevelslijn van UNPROFOR door minister Voorhoeve in de hierna genoemde gevallen voldoet volgens de commissie aan de hierboven beschreven voorwaarden. De minister heeft hier naar de mening van de commissie adequaat gehandeld. Wel kunnen de volgende kanttekeningen worden geplaatst.

De instructie met betrekking tot de blocking positions had zich moeten beperken tot niet-militair-operationele instructies.

De poging om de luchtaanvallen op 11 juli 1995 te stoppen, was inmiddels door de feiten achterhaald.

De instructie om niet mee te werken aan de scheiding van mannen en vrouwen is onvoldoende overgekomen bij Dutchbat III.

Vastgesteld moet worden dat in geen van de drie gevallen aantoonbaar het beoogde effect van de instructie is bereikt.

De minister van Defensie is tijdens de uitzending eerstverantwoordelijk, zonodig en desgewenst ondersteund door de minister van Buitenlandse Zaken en de minister-president.

De commissie is van mening dat de betrokken ministers op een adequate wijze zijn omgegaan met de verantwoordelijkheidsverdeling zoals die geldt in de Nederlandse verhoudingen.

7.4.4 Lotsverbondenheid

- Wat verstond het kabinet onder lotsverbondenheid met de bevolking van de enclave Srebrenica en tot welke initiatieven van het kabinet heeft deze lotsverbondenheid geleid gedurende de verschillende tijdstippen voor, tijdens en na de val van de enclave?

- Lag bij het kabinet de nadruk op de veiligheid van Dutchbat, van de bevolking in de enclave, of van beide?
- Welke beleidslijn had de VN ten aanzien van lotsverbondenheid?

In het navolgende wordt ingegaan op het begrip «lotsverbondenheid», vooral in relatie tot het gebruik van dit begrip in een aantal ministerraadsvergaderingen vanaf 11 juli 1995.

7.4.4.1 Rol van de ministerraad

Op 11 juli 1995 komt de ministerraad bijeen om de gebeurtenissen in de enclave te bespreken. Het karakter van deze ministerraadsvergadering is niet direct besluitvormend. Volgens een aantal aanwezigen is het vooral een moment om gedachten uit te wisselen en zich te beraden op de ontstane situatie. Besproken wordt voor welke problemen Nederland zich op dat moment gesteld ziet en wat daaraan te doen is. Van expliciete besluitvorming, zoals anders wel gebeurt, is geen sprake, zo verklaren verschillende ministers. De gedachtewisseling kan worden gekenschetst als hardop denken. De afweging wat te doen als Nederland voor de zware keuze tussen de humanitaire doelstellingen van UNPROFOR en de veiligheid van de eigen militairen komt te staan, wordt op dat moment niet behandeld. Ook later maakt de ministerraad deze afweging niet.

Tijdens de bespreking wordt het begrip lotsverbondenheid gehanteerd. Deze term wordt het eerst door minister Dijkstal gebruikt. Tijdens het verhoor door de commissie verklaart Dijkstal dat hij tijdens deze ministerraad expliciet steun aan de uitzending wilde betuigen als tegenwicht voor de kritiek van Bolkestein, die tijdens een partijraad in juni 1995 de discussie over de toekomst van UNPROFOR heeft gestart. Eén van de opties van Bolkestein is het volledig terugtrekken van de Nederlandse militairen uit UNPROFOR. Dijkstal wil blijk geven van de solidariteit van de VVD-bewindslieden met het gevoerde beleid, en hanteert daarom de term lotsverbondenheid. Een definitie van het begrip geeft Dijkstal op 11 juli 1995 niet.

Uit de verhoren blijkt dat het begrip lotsverbondenheid tijdens de ministerraadsvergadering geen specifieke betekenis heeft. Het begrip heeft het karakter van een typering van de reeds bestaande situatie en van eerder gemaakte politieke keuzes. De uitzending van Dutchbat is op zich al een teken van lotsverbondenheid.

De exacte betekenis van het begrip lotsverbondenheid wordt tijdens de ministerraad van 11 juli 1995 niet uitgediscussieerd. De afweging wat te doen als Nederland voor de zware keuze tussen de humanitaire doelstellingen van UNPROFOR en de veiligheid van de eigen militairen komt te staan, wordt op dat moment niet behandeld. Ook later maakt de ministerraad deze afweging niet.

Tijdens de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 wordt de vrees uitgesproken dat de Bosnische mannen in de enclave zullen worden vermoord. Tijdens de vergadering komt het bericht binnen dat het aantal mannen onder de vluchtelingen beperkt is. Uitgesproken wordt daarnaast dat Dutchbat III zal vertrekken met alle vluchtelingen die de enclave willen verlaten. Ook wordt afgesproken om de Veiligheidsraad te verzoeken in spoedzitting bijeen te komen.

Uit het onderzoek van de commissie blijkt dat er naar aanleiding van de ministerraad van 11 juli 1995 geen specifieke instructie aan Dutchbat III is gegeven om lotsverbondenheid met de bevolking te betrachten. Wel wordt doorgegeven dat Dutchbat III goed voor de vluchtelingen moet zorgen.

Het instrueren van Dutchbat III om lotsverbondenheid met de vluchtelingen te betrachten is ook niet nodig, zo blijkt uit de verhoren. De omstandigheden waaronder de bevolking in de enclave zit en het feit dat het bataljon net als de bevolking «gevangen» zit in de enclave, leidt er toe dat Dutchbat III zich verbonden voelt met het lot van de vluchtelingen.

De instructie van Voorhoeve op 12 juli 1995 aan Nicolai en bestemd voor Dutchbat III, dat niet mag worden meegewerkt aan de scheiding van mannen en vrouwen, kan worden gezien als een uitvloeisel van de besprekingen in de ministerraad.

Tijdens de ministerraadsvergaderingen van 12, 13 en 14 juli 1995 wordt teruggekomen op de lotsverbondenheid met de bevolking. De besprekingen spitsen zich toe op de begeleiding van de evacuatie door Dutchbat. Daarbij is de informatie die de ministerraad krijgt niet altijd actueel. Zo wordt op 13 juli 1995 gemeld dat Dutchbat III de bussen begeleidt, terwijl dat op dat moment door de Bosnische Serviërs juist onmogelijk wordt gemaakt.

De commissie stelt vast dat het kabinet de ontwikkelingen wel op de voet tracht te volgen, maar door de snelheid van de ontwikkelingen steeds door de feiten wordt ingehaald.

Na het verschijnen van het IKV-rapport in 2002 ontstaat er een uitgebreide discussie over het begrip lotsverbondenheid. Centrale vraag is wat het kabinet onder het begrip verstaat en op welke wijze Dutchbat in 1995 wordt geïnstrueerd om lotsverbondenheid met de bevolking te tonen. Overigens wordt dit begrip ook al in het rapport van de TCBU van september 2000 genoemd, maar dan leidt dit niet tot discussie. Aan het woord «lotsverbondenheid» wordt blijkbaar achteraf meer belang gehecht dan op 11 juli 1995 en de dagen daarna in de ministerraad het geval was.

Tijdens de verhoren komt naar voren dat het karakter van de verslaglegging van de ministerraad ertoe leidt dat de uitkomsten achteraf soms verschillend kunnen worden geïnterpreteerd. De interpretatie dat minister-president Kok tot aan de val van de enclave de eerste prioriteit bij Dutchbat III legt en pas na de val bij het beschermen van de bevolking, wordt tijdens het verhoor weersproken. De heer Kok wijt de verwarring aan het karakter van de notulen: een samenvatting van de discussie en niet een stenografisch verslag.

De minister-president heeft tijdens de aanval van de Bosnische Serviërs zeker zorg voor het lot van Dutchbat III, vooral gezien mogelijke gijzelingen, maar laat deze zorg niet prevaleren boven het lot van de vluchtelingen.

De andere ministers bevestigen tijdens hun verhoren het gestelde in de notulen van de ministerraad van 11 juli 1995, dat minister Pronk er van uitgaat dat de Bosnische Serviërs niet tot genocide zullen overgaan omdat ze daar geen belang bij hebben. Pronk verwacht blijkens de notulen dat zij zich zullen realiseren dat de internationale reactie op de val van de andere

enclaves daardoor zal worden beïnvloed. Deze weergave wijkt enigszins af van de uitleg die Pronk geeft tijdens het verhoor door de commissie. Daarin verklaart hij dat de ministerraad op dat moment vreest dat Mladic een massamoord zal plegen, maar dat wel de vraag wordt opgeworpen of zo'n massamoord ook zal plaatsvinden in aanwezigheid van Dutchbat III. Pronk stelt in het verhoor voorts in de ministerraad van 11 juli te hebben gepleit voor zoveel mogelijk tijdrekken en Dutchbat III bij de bevolking houden.

7.4.4.2 Internationale activiteiten kabinet

Het kabinet onderneemt diverse acties om internationaal aandacht te vragen voor de ontstane situatie in de enclave.

De Veiligheidsraad neemt op 12 juli resolutie 1004 aan, waarin de inname van de enclave wordt veroordeeld. Wat de praktische betekenis daarvan is, is niet geheel duidelijk. Op dat moment heeft generaal Mladic immers al aangetoond geen enkel respect meer te hebben voor de VN-vredesmacht UNPROFOR, dus ook niet voor de Veiligheidsraad.

Tevens wordt geprobeerd om bij bondgenoten steun te vinden om iets te doen aan de ontstane situatie. De suggestie van de Franse president Chirac om gewapenderhand de enclave te heroveren, wordt door niemand serieus genomen.

Geprobeerd wordt ook om op korte termijn een internationale onderhandelaar in het gebied te krijgen om met Mladic over het lot van de vluchtelingen en van Dutchbat III te onderhandelen. Het is de bedoeling om overste Karremans van deze taak te ontlasten, gezien diens ongelijke positie ten opzichte van generaal Mladic. Deze inspanningen leveren geen resultaat op.

Het kabinet protesteert niet tegen de evacuatie die door Mladic wordt geregisseerd. Er wordt geen poging ondernomen om via internationaal overleg zwaarder in te zetten op de regierol van de VN met betrekking tot de evacuatie. Overigens moet daarbij worden bedacht dat zo'n poging hoogstwaarschijnlijk geen effect zou hebben gehad. Mladic dicteert de gang van zaken in de enclave en laat niemand van de internationale gemeenschap toe.

De pogingen van het kabinet om de situatie in de enclave te beïnvloeden, vinden vooral buiten de openbaarheid plaats. Of het optreden achter de schermen wordt ingegeven door de vrees dat expliciete internationale aandacht gevaar oplevert voor Dutchbat III, kan niet worden vastgesteld. Wel wordt aan het eind van de ministerraadsvergadering van 11 juli 1995 gevraagd om terughoudend te zijn met mededelingen naar buiten toe, en wordt op de ochtend van 12 juli 1995 een vertrouwelijke briefing voor fractievoorzitters en woordvoerders gehouden. Op dezelfde dag wordt 's middags echter ook een openbaar mondeling overleg met de Kamer gehouden.

Achteraf is gebleken dat reeds op 12 en 13 juli 1995 Moslimmannen zijn vermoord. Dat is op dat moment bij het kabinet niet bekend. Ook internationale waarnemers of de VN-leiding hebben hier geen signalen voor. Of bepaalde landen met spionagesatellieten op de hoogte waren van de massamoorden is niet goed vast te stellen. Ondanks de satellietfoto's van 13 juli 1995 – die pas half augustus 1995 openbaar worden – waarop is te zien dat een groep mannen bijeen is gebracht op

een voetbalveld in Bratunac, wordt er internationaal geen groot alarm geslagen over het lot van de mannen.

Minister Pronk vertrekt op 14 juli 1995 naar Tuzla en spreekt met vluchtelingen uit de enclave die melden dat de Bosnische mannen zijn vermoord. In een interview op 18 juli 1995 stelt Pronk dat er sprake is van genocide. Deze uitspraken leiden tot kritiek in Nederland en tot Kamervragen. Een paar dagen eerder had de directeur van Artsen zonder Grenzen, De Milliano, ook al over genocide gesproken. Een dag na de uitspraken van Pronk bevestigt Nicolai de berichten over genocide, maar geeft aan niet te weten op welke schaal genocide plaatsvindt.

De commissie stelt vast dat het kabinet zich heeft ingezet om internationale steun te verwerven, teneinde de situatie na de val van de enclave Srebrenica op een positieve manier te beïnvloeden.

Gelet op wat Pronk heeft gehoord van de vluchtelingen, is het terecht dat hij internationaal alarm heeft geslagen over een mogelijke massamoord op de Bosnische mannen.

7.4.4.3 Verdere inspanningen van de VN

De Veiligheidsraad neemt op 12 juli 1995 resolutie 1004 aan. Daarnaast treedt UNPROFOR in onderhandeling met Mladic. Op 15 juli 1995 vindt een eerste bijeenkomst plaats, waar Smith vraagt naar het lot van de verdwenen mannen. Mladic zegt toe dat het Internationale Rode Kruis toegang krijgt tot de mannen.

Van Mierlo pleit nog op 15 juli 1995 bij Bildt voor het lot van de Bosnische mannen. Het kabinet legt op dat moment nog een koppeling tussen het vertrek van Dutchbat en toegang van internationale hulporganisaties tot de Bosnische mannen. Deze koppeling wordt echter na het gesprek tussen Smith en Mladic op 15 juli 1995 losgelaten. UNPROFOR voert op dat moment de onderhandelingen, die geheim moeten blijven, en wil Dutchbat III zo snel mogelijk uit de enclave halen om te voorkomen dat het bataljon wordt gegijzeld.

Op 19 juli 1995 sluiten Smith en Mladic een overeenkomst, waarin onder andere wordt overeengekomen dat het Internationale Rode Kruis toegang krijgt tot de gevangengenomen mannen en dat humanitaire hulpkonvoeien toegang krijgen tot de enclave. Dat de meeste mannen reeds voor 15 juli 1995 zijn vermoord, maakt de opstelling van Mladic extra wrang. Blijkbaar realiseert op dat moment niemand zich, niet in Nederland maar ook niet bij UNPROFOR, met wat voor tegenstander men te maken heeft. Tot op het laatste moment heeft Mladic de regie en loopt UNPROFOR achter de feiten aan.

Hieruit blijkt dat sprake is geweest van een onderschatting van de diepte van het kwaad. Gezien de wreedheden die op dat moment plaatsvinden op de Balkan en die meer regel dan uitzondering zijn, kan niet anders worden geconcludeerd dan dat in 1995 kan worden verwacht dat de inname van een enclave gepaard gaat met oorlogsmisdaden. Dat men dat kan verwachten, blijkt ook uit de nationale en internationale verontwaardiging die reeds in 1993 de basis vormde voor de uitzending van Dutchbat. Gegeven deze kennis mag van zowel UNPROFOR als Dutchbat worden verwacht dat een worst case scenario zou worden opgesteld. Zo'n scenario was in juli 1995 niet voorhanden.

De commissie is van mening dat zowel in Nederland als bij de VN wordt onderschat waartoe de Bosnische Serviërs in staat zijn. De gehele internationale gemeenschap loopt achter de feiten aan en is onvoldoende voorbereid op de oorlogsmisdaden die door de Bosnische Serviërs worden gepleegd.

7.4.5 Tot slot

De commissie hoopt dat de parlementaire enquête kan bijdragen aan de moeilijke dialoog tussen de VN, Nederland en de nabestaanden van de massamoorden rondom Srebrenica. Laatstgenoemden zijn het meest gebaat bij waarheidsvinding en hun belangen dienen voorop te staan. De commissie heeft gepoogd zo nauwkeurig mogelijk de Nederlandse en internationale verantwoordelijkheden te benoemen. Waarheidsvinding kan bijdragen aan rechtvaardigheid, al is het leed nooit ongedaan te maken. Het boek Srebrenica zal dan ook nooit worden gesloten. Nederland zal in elk geval ten nauwste betrokken moeten blijven bij het lot van de nabestaanden en daarnaast een actieve bijdrage moeten leveren aan de verbetering van hun positie.

De commissie vindt het van groot belang uit te spreken dat Dutchbat onder zeer moeilijke omstandigheden, gestuurd door de politiek, een buitengewoon moeilijke taak heeft moeten uitvoeren. De commissie spreekt haar waardering uit voor de Dutchbatters die zich gedurende drie uitzendingen hebben ingezet voor de vrede in Bosnië. De Nederlandse politiek is ten volle verantwoordelijk voor hun uitzending in een uitzonderlijk zware situatie. De commissie heeft ook een aantal punten van kritiek op het optreden van Dutchbat III geformuleerd. Dit laat onverlet dat de commissie van mening is dat de leden van Dutchbat III hun taak naar eer en geweten hebben uitgevoerd.

Door het aftreden van het kabinet heeft Nederland terecht eigen politieke verantwoordelijkheid genomen voor het falen van de nationale en internationale politiek in Srebrenica. Ook voor de Nederlandse samenleving heeft het nemen van politieke verantwoordelijkheid door het aftreden van het kabinet betekenis. De massamoord is niet voorkomen en de bevolking is niet beschermd. Voor de oorlogsmisdaden jegens de bevolking en de vluchtelingen in de enclave Srebrenica zijn de militaire en politieke leiding van de Bosnische Serviërs en hun manschappen verantwoordelijk.

De commissie beveelt de Nederlandse regering aan met meer prioriteit aan te dringen op de arrestatie van generaal Mladic en van Karadzic, de hoofdverantwoordelijken voor de massamoord op de bevolking van Srebrenica, zodat zij door het Joegoslavië-Tribunaal berecht kunnen worden. Verder uitstel hiervan is onaanvaardbaar.

Bij toekomstige vredesoperaties zal ten volle aandacht moeten worden besteed aan voorbereiding, nazorg en de waardering voor de militaire professie.

7.5 Nasleep

Fase 4 betreft de periode na de val, waarin de informatievoorziening vanuit de militaire top aan de minister van Defensie centraal staat. Thema's hierbij zijn de incidenten in de informatievoorziening (waaronder de debriefings van Dutchbat III), de verschillende conclusies van Van

Kemenade en het NIOD en de oorzaken voor de gebrekkige informatievoorziening in de periode na de val van de enclave.

De commissie benadrukt dat het belang van deze fase – hoewel op zichzelf van groot belang voor het functioneren van het Ministerie van Defensie – volledig ondergeschikt is aan het belang van de gebeurtenissen in juli 1995 in Bosnië.

7.5.1 Informatievoorziening aan de politieke top

- Op welke wijze is de informatievoorziening over de gang van zaken tijdens en na de val van Srebrenica (waaronder de debriefing) binnen het Ministerie van Defensie vormgegeven?
- Werd in de debriefing ruimte geboden aan de leden van Dutchbat III om hun indrukken en ervaringen ten aanzien van de gebeurtenissen in Srebrenica te uiten?
- Werden leden van Dutchbat III onder druk gezet om geen mededelingen te doen over hun indrukken en ervaringen die zij hebben opgedaan in Srebrenica?
- Op welke wijze heeft de militaire top haar verantwoordelijkheid jegens de minister met betrekking tot de informatievoorziening over Srebrenica ingevuld?

Op basis van de beschrijving van fase 4 in hoofdstuk 5 komt de commissie tot de navolgende algemene bevinding. De rapporten van Van Kemenade en het NIOD laten een patroon van informatievoorziening van de KL aan de toenmalige politieke leiding zien dat ernstig bekritiseerd moet worden en nooit meer mag voorkomen, aangezien de minister daardoor is belemmerd in zijn verantwoordingsplicht aan de Kamer. De commissie is van mening dat dit de urgentie laat zien van het proces van fundamentele hervormingen in de Defensie-organisatie.

In hoofdstuk 5 heeft de commissie ten aanzien van de individuele verantwoordelijkheden voor de gebreken in de informatievoorziening tijdens de nasleep een nadere aanduiding gegeven van de rol van een aantal betrokkenen, zonder daarbij overigens uitputtend te kunnen of te willen zijn. In het navolgende wordt ingegaan op de problemen bij de opzet en uitvoering van de debriefings van Dutchbat III, die aan de orde zijn gekomen tijdens de verhoren. Ook formuleert de commissie in een aparte paragraaf haar bevindingen inzake het mislukte fotorolletje.

7.5.1.1 Debriefings in Zagreb

Generaal Couzy is door zijn aanwezigheid bij beide debriefings in Zagreb op de hoogte van oorlogsmisdaden die zijn gepleegd door Bosnische Serviërs. Hij informeert de minister er echter niet tijdig en volledig over. Tegenover de commissie verklaart generaal Couzy dat hij geprobeerd heeft om de staatssecretaris over de eerste meldingen van 15 en 16 juli 1995 te informeren, maar dat deze daarin niet geïnteresseerd was. Hij vindt het dan niet meer nodig om de minister te informeren, want de staatssecretaris is kennelijk al voldoende op de hoogte.

Deze verklaring van Couzy wordt door minister Voorhoeve weersproken. De minister wordt wel geïnformeerd over ernstige misstanden en massamoorden door berichten in de media, waaronder de bevindingen van de vertegenwoordiger van Artsen zonder Grenzen, Jacques de Milliano.

Dat generaal Couzy de minister niet heeft geïnformeerd over de berichten die hij in Zagreb van de groep van 55 en de Dutchbat-artsen heeft gekregen, is nalatig te noemen. Daaraan doet niet af dat de feiten op dat moment nog niet zijn geverifieerd; ook met dat voorbehoud moet een minister over dit soort kwesties te allen tijde worden geïnformeerd. De redenering van generaal Couzy dat de staatssecretaris en daarmee de minister op de hoogte zijn van de waarnemingen, is niet vol te houden. Los van het feit dat Voorhoeve de lezing van generaal Couzy inzake zijn contacten met de staatssecretaris weerspreekt, heeft een bevelhebber altijd een directe toegang tot de minister. Verwacht mag worden dat een bevelhebber berichten over oorlogsmisdaden zelf direct meldt aan de minister, zonder daartoe expliciet opdracht te krijgen.

Als nalatig kan ook worden beschouwd het feit dat Couzy de informatie die hij tijdens de eerste debriefing in Zagreb op 15 en 16 juli 1995 heeft verzameld, niet heeft doorgegeven aan generaal Bastiaans, als input voor diens operationele debriefing in Zagreb op 22 en 23 juli 1995. Juist als het om ongeverifieerde berichten gaat, ligt het voor de hand om een aantal direct betrokkenen te vragen naar waarnemingen van oorlogsmisdaden. Met deze informatie had Bastiaans de kritiek dat hij in zijn debriefing te weinig aandacht aan waarnemingen van oorlogsmisdaden heeft geschonken, kunnen voorkomen.

Tijdens de persconferentie op 23 juli 1995, terwijl de tweede debriefing nog gaande is, merkt generaal Couzy op dat hij geen aanwijzingen heeft voor genocide en dat er nauwelijks oorlogsmisdaden zijn gemeld. Op deze uitspraak komt later veel kritiek, mede omdat er op dat moment wel bepaalde feiten bekend zijn die wijzen op massa-executies. Dit kan ook worden afgeleid uit de uitspraken van minister Pronk op 17 juli 1995 en van minister Voorhoeve op 21 juli 1995, waarmee de pers generaal Couzy confronteert. Tijdens het verhoor door de commissie verklaart generaal Couzy dat zijn uitspraken tijdens de persconferentie inderdaad niet zo gelukkig zijn geweest.

Het NIOD suggereert dat de top van de Koninklijke Landmacht (KL) het Debriefingsrapport van generaal Bastiaans niet aan de minister heeft willen geven. Ook suggereert het NIOD dat het doorsturen van dit rapport door generaal Warlicht aan de minister heeft geleid tot paniek in de KL-gelederen.

Allereerst moet worden opgemerkt dat het een rapport betreft van een operationele debriefing. Normaal gesproken wordt een minister over de uitkomsten van een dergelijke debriefing niet direct geïnformeerd. Anderzijds betreft het hier geen normale debriefing van een normale missie. Dit laatste heeft de KL zich onvoldoende gerealiseerd. Daarom is niet automatisch een exemplaar van het rapport naar de minister gestuurd.

Er zijn geen aanwijzingen dat het doorsturen van het rapport aan de minister heeft geleid tot paniek in de KL-gelederen. Ook zijn er geen aanwijzingen dat de KL-top het rapport bewust heeft willen achterhouden. Er is wel aanleiding om te veronderstellen dat de KL-top onvoldoende de urgentie heeft beseft die bij de minister en de Centrale Organisatie bestond om feitelijke gegevens te krijgen, onder meer ten behoeve van het informeren van Kamer en media.

Het NIOD heeft kritiek op het rapport van generaal Bastiaans. Er zou onvoldoende aandacht zijn besteed aan meldingen van oorlogsmisdaden. Dit komt voort uit de beperkte doelstelling van de debriefing. Deze is vooral gericht op operationele zaken. Pas tijdens de debriefing ontstaat aandacht voor waarnemingen van oorlogsmisdaden.

De commissie is van mening dat generaal Couzy de minister onvoldoende op de hoogte heeft gesteld van de informatie over mogelijke oorlogsmisdaden die hij had gekregen tijdens de debriefings in Zagreb. Het niet doorgeven van de verkregen informatie uit de eerste debriefing heeft geleid tot het niet gericht doorvragen omtrent oorlogsmisdaden tijdens de tweede debriefing in Zagreb. Daarmee is belangrijke informatie niet tijdig beschikbaar gekomen. Daarnaast is door het ontbreken van deze informatie de minister later onnodig in politieke problemen gekomen.

De commissie is van mening dat niet is aangetoond dat de top van de Koninklijke Landmacht het rapport van generaal Bastiaans over de operationele debriefing in Zagreb heeft willen achterhouden voor de minister. Wel ontbreekt bij de Koninklijke Landmacht gevoel voor de urgentie om de verkregen gegevens zo snel mogelijk bij de minister te krijgen om vragen van de Tweede Kamer en de media te kunnen beantwoorden.

7.5.1.2 Debriefing in Assen

Minister Voorhoeve besluit zelf om de KL de opdracht voor de debriefing met de brede opzet te geven. De minister bespreekt ook tijdens de terugreis uit Zagreb op 24 juli 1995 met generaal Couzy dat de debriefingsgesprekken vertrouwelijk moeten zijn, om de Dutchbatters in de gelegenheid te stellen alles te vertellen. Het is daarom opmerkelijk dat generaal Couzy tijdens het verhoor door de commissie verklaart bezwaar te hebben gehad tegen deze vertrouwelijkheid. Hij heeft daar immers, voor zover de commissie kan nagaan, tegenover de minister destijds niet over gerept. Wel maakt generaal Couzy volgens minister Voorhoeve in een gesprek eind augustus 1995, na de vakantie van Couzy, bezwaar tegen de inzet van twee externe adviseurs. Generaal Couzy verklaart tegenover de commissie bezwaren tegen de inzet van externe adviseurs te hebben gehad omdat ze niet onder zijn verantwoordelijkheid vielen.

De keuze van minister Voorhoeve voor een debriefing met een dubbele doelstelling – zowel waarheidsvinding als verwerking – is niet realiseerbaar gebleken. De Dutchbatters ervaren de debriefingsgesprekken meer als een verhoor gericht op waarheidsvinding, dan als een gesprek gericht op verwerking. Dat is deels een gevolg van het met instemming van minister Voorhoeve inschakelen van zowel de KMar als de MID voor het houden van de gesprekken. De insteek is dan eerder een politieke, gericht op waarheidsvinding, dan een psychologische, gericht op verwerking. Dit is op zich logisch, medewerkers van de KMar en de MID hebben geen psychologische opleiding. Onduidelijk is echter waarom er geen psychologen bij de gesprekken aanwezig zijn geweest. Ze zijn wel aanwezig in Assen om, buiten de gesprekken om, voor opvang te zorgen. Juist om een dubbele doelstelling te kunnen realiseren, is het van belang om de gesprekken te laten voeren door mensen die beide doelstellingen kunnen uitvoeren.

Verschillende betrokkenen, ook van de Centrale Organisatie, verklaren tegenover het NIOD (plv. SG Hulshof) of tegenover de commissie (SG

Barth) expliciet dat de Centrale Organisatie geen schriftelijke opdracht heeft verstrekt aan de Koninklijke Landmacht. Minister Voorhoeve verklaart tijdens zijn verhoor door de commissie dat een formele schriftelijke opdracht voor de debriefing niet nodig is gezien de voorafgaande gesprekken op 24 juli 1995 met generaal Couzy en begin augustus 1995 met de waarnemend bevelhebber Warlicht over aard en doelstelling van de debriefingsoperatie. De informele opdracht in de vorm van een fax, opgesteld door de toenmalig plv. SG Hulshof, die minister Voorhoeve aan de commissie heeft overhandigd, is echter vooral te beschouwen als informatie voor de minister naar aanleiding van een bijeenkomst van een werkgroep ter voorbereiding van de debriefing en is niet voorgelegd aan de KL. Hetzelfde geldt voor het gespreksverslag van 16 augustus 1995. De plaatsvervangend bevelhebber van de KL stelt een eigen verslag van deze bijeenkomst op, bestemd voor de bevelhebber. Er is geen sprake van een gestructureerde verslaglegging of besluitenlijst, bestemd voor alle betrokkenen om misverstanden achteraf te voorkomen. Het gevolg hiervan is dat de diverse betrokkenen een eigen interpretatie kunnen hebben van de opzet en de verantwoordelijkheden met betrekking tot de debriefing.

Voor een goede uitvoering van een dergelijke operatie is het onontbeerlijk dat doelstelling en randvoorwaarden vooraf expliciet zijn beschreven, teneinde onduidelijkheid over de vraag of een opdracht goed is uitgevoerd achteraf te voorkomen. Dit geldt temeer als de opdrachtnemer, de KL, bezwaar heeft tegen de opdracht. In alle gevallen, maar zeker bij verschil van mening, behoort de Centrale Organisatie een formele opdracht te formuleren.

De commissie concludeert dat de Centrale Organisatie geen uitwerking heeft geformuleerd van de opdracht van minister Voorhoeve aan de KL tot het uitvoeren van de debriefing. De commissie is van mening dat het ontbreken van formele schriftelijke verslaglegging van de voorbereidende vergaderingen en een formele schriftelijke opdracht voor de debriefing hebben geleid tot onnodige onduidelijkheden over opzet en verantwoordelijkheden met betrekking tot de debriefing.

De commissie is overigens van mening dat de verantwoordelijkheid voor de opzet van de debriefing, met twee elkaar in de weg zittende doelstellingen, ligt bij minister Voorhoeve.

Minister Voorhoeve geeft de bevelhebber van de Koninklijke Landmacht de opdracht tot een debriefing, maar wenst niet dat deze zich er inhoudelijk mee bemoeit. Minister Voorhoeve verklaart tegenover de commissie dat hij de verantwoordelijke voor de debriefing, generaal Van der Wind, «leende» van de bevelhebber. Generaal Couzy is alleen verantwoordelijk voor het ter beschikking stellen van mensen en materieel om de debriefing uit te voeren, conform de wens van minister Voorhoeve, en niet voor het resultaat van de debriefing. De commissie heeft geen aanwijzingen gevonden die wijzen op een tussentijdse beïnvloeding van het verloop van de debriefing door de KL-top, wat wel door het NIOD is gesuggereerd.

De termijn tussen terugkomst van Dutchbat III in Nederland op 24 juli 1995 en de start van de debriefing op 4 september 1995 bedraagt zes weken. Minister Voorhoeve verklaart zich te hebben geërgerd aan het tijdverlies. Kapitein Groen verklaart tijdens zijn verhoor door de commissie dat deze periode zijns inziens te lang is geweest. De keuze van generaal Couzy om

Dutchbat eerst met verlof te sturen is niet goed gebleken, temeer daar hij zich op dat niet moment niet realiseerde dat de periode zes weken was, zo verklaart hij tijdens zijn verhoor voor de commissie. Het is opmerkelijk dat generaal Couzy zich dat niet heeft gerealiseerd.

Daarnaast kunnen de uitnodigingen voor de debriefing eerder worden verstuurd dan 25 augustus 1995, want op 18 augustus 1995 wordt het plan van aanpak goedgekeurd. De debriefing had dan eerder kunnen starten met reeds van vakantie teruggekeerde Dutchbatters. De lezing van generaal Van Baal dat generaal Couzy erop stond om eerst met de minister te praten over de opzet en de reikwijdte van de debriefing voordat de brief kon worden verstuurd, wordt niet door de laatste bevestigd. Generaal Couzy verklaart zich niet te kunnen herinneren dat hij een dergelijke opdracht heeft gegeven. Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat generaal Van Baal zonder nader overleg met generaal Couzy heeft besloten de uitnodigingsbrief vast te houden, mede gezien de bezwaren die generaal Couzy eerder had geuit tegen de opzet van de debriefing. Deze handelwijze heeft niet bijgedragen aan een snelle informatievoorziening van de minister over de gebeurtenissen in de enclave Srebrenica in de periode rondom de val.

De commissie is van mening dat het besluit van generaal Couzy om Dutchbat III zes weken op verlof te sturen heeft geleid tot een te late start van de debriefing. Door het tijdsverlies is onnodig informatieverlies ontstaan en is een grote druk op de debriefingsorganisatie gelegd om zo spoedig mogelijk met een rapport te komen.

De commissie is voorts van mening dat bevelhebber Couzy, hoewel hij formeel de opdracht heeft gekregen, feitelijk niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de inhoud van het Debriefingsrapport. De commissie beschouwt generaal Van der Wind als hoofd van het debriefingsteam en in zijn functie van rapporteur als verantwoordelijke voor de inhoud van het Debriefingsrapport.

Diverse betrokkenen stellen dat de vertrouwelijkheid van de gespreksverslagen ertoe heeft geleid dat veel informatie niet is doorgedrongen tot de Centrale Organisatie en de minister. De vertrouwelijkheid waartoe minister Voorhoeve heeft besloten om zoveel mogelijk informatie van de Dutchbatters te verkrijgen, wordt later gebruikt als argument om belangrijke informatie niet aan de minister door te geven. Ondanks de vertrouwelijkheid van de gespreksverslagen had in het rapport een beschrijving kunnen worden opgenomen van alle gebeurtenissen die Dutchbatters hebben genoemd. Dit geschiedt echter niet omdat informatie verloren gaat als gevolg van de procedure van verwerking (de zogenaamde viertrapsraket). Overigens moet hierbij worden vermeld dat alle informatie over oorlogsmisdaden die in de debriefingsgesprekken wordt gemeld, wel volledig en direct aan het Joegoslavië-Tribunaal wordt doorgegeven.

Aan de vertrouwelijkheid van de gespreksverslagen wordt niet altijd vastgehouden. Bij latere vragen van de minister draagt generaal Van der Wind alsnog (delen van) gespreksverslagen over aan medewerkers van de minister. De minister krijgt echter niet de beschikking over het eveneens vertrouwelijke «Feitenrelaas», dat een vrij compleet overzicht bevat van alle tijdens de debriefing gedane uitspraken, zij het in geanonimiseerde vorm. Met de beschikbaarheid van dit «Feitenrelaas» had minister

Voorhoeve veel vragen van Kamer en media sneller en vollediger kunnen beantwoorden.

In het Debriefingsrapport komen enkele belangrijke onderwerpen, die wel in de «managementrapportage» van de KMar zijn gemeld, niet of slechts zeer beknopt aan de orde: het functioneren van de bataljonsleiding, de rol van Dutchbatters bij de scheiding van mannen en vrouwen, het mogelijk overrijden van vluchtelingen door pantserwagens, de verhouding tussen de bataljonsstaf en de KHO-groepen en de problemen rond de «ijzeren voorraad». De gebrekkige aandacht voor deze belangrijke onderwerpen wordt niet veroorzaakt door de afgesproken vertrouwelijkheid, maar door de wijze waarop het uitgebreide feitenmateriaal, zoals weergegeven in het «Feitenrelaas», wordt gecomprimeerd en geselecteerd bij de redactie van het rapport.

De gedragslijn om geen gebeurtenissen te melden waarvan maar één melding beschikbaar is of waarover tegenstrijdige verklaringen zijn afgelegd, leidt tot een te beperkte selectie van materiaal. Door expliciet aan te geven dat een bepaalde gebeurtenis niet is geverifieerd of dat er tegenstrijdige verklaringen over zijn, hadden onnodige discussies kunnen worden voorkomen.

Van Kemenade en het NIOD komen tot zeer kritische bevindingen over de inhoud van het Debriefingsrapport. Generaal Van der Wind uit zich tijdens zijn verhoor ook kritisch over zijn rapport. Hij acht zich wel verantwoordelijk voor de uitvoering, maar niet voor het resultaat van de debriefing, en kwalificeert het rapport als een blinde vlek. Dit is opmerkelijk omdat generaal Van der Wind tegenover Voorhoeve bij de aanbidding van het Debriefingsrapport expliciet aangeeft dat in het rapport alles staat wat relevant is en dat er niets van belang is weggelaten. Deze opvatting van Van der Wind wordt overigens gedeeld door de beide externe adviseurs, de heren De Ruiters en Huyser. Zij verklaren in een brief aan de minister op 4 oktober 1995 dat de debriefingsverklaringen op verantwoorde wijze in het rapport zijn samengevat en dat het rapport een representatief beeld geeft van wat de Dutchbatters hebben verklaard.

De commissie is van mening dat de vertrouwelijkheid van de gesprekken ten onrechte als argument voor het achterhouden van informatie is gebruikt. Generaal Van der Wind, primair verantwoordelijk voor de debriefing, had het «Feitenrelaas» naast het Debriefingsrapport aan de minister moeten aanbieden.

De commissie is van mening dat in het Debriefingsrapport belangrijke zaken onderbelicht zijn gebleven als gevolg van de wijze waarop het beschikbare materiaal uit de debriefingsgesprekken is gecomprimeerd en geselecteerd. Voorts is de commissie van mening dat de beide externe adviseurs de minister een te positief beeld hebben gegeven van de verwerking van de debriefingsverklaringen in het rapport.

De commissie is van mening dat minister Voorhoeve door deze gang van zaken niet in staat was aan zijn informatie- en verantwoordingsplicht aan de Kamer invulling te geven.

7.5.1.3 Fotorolletje

De commissie heeft, naar aanleiding van het register met de aantekening

«vernietigd», geprobeerd definitief antwoord te krijgen op de vraag of het fotorolletje is mislukt als gevolg van opzet of van een grove fout.

Tijdens de verhoren wordt de eerdere conclusie van verschillende onderzoekers dat het om een menselijke fout gaat, niet weersproken. Wel blijven er twijfels bestaan bij de onderzoeksleider van destijds, KMar-kapitein Peter Rutten. Anderzijds zijn er nog steeds geen concrete aanwijzingen voor de complottheorie dat het rolletje doelbewust is vernietigd. Twijfels die nog worden geuit over de oorzaak van het mislukken, zijn niet op feiten gestoeld. De veroorzaker van het mislukken van het fotorolletje bevestigt onder ede dat er sprake is van een niet bewust gemaakte fout.

Indien direct in 1995 het voortraject (vanaf inleveren rolletje door luitenant Ron Rutten tot het aanbieden ervan aan de laborant) was onderzocht, hadden veel discussies nadien kunnen worden voorkomen. Overigens leveren het onderzoek van de KMar in 1997, het onderzoek van het NIOD en de verhoren van de enquêtecommissie geen aanwijzingen op die erop wijzen dat in het voortraject bewust activiteiten zijn verricht om het fotorolletje te (laten) vernietigen.

Generaal Couzy maakt al tijdens de persconferentie van 23 juli 1995 melding van het bestaan van de foto's en de afbeeldingen die erop te zien zouden zijn. Hij verwijst expliciet naar de nog te ontwikkelen foto's als bewijsmateriaal. Dat deze foto's vervolgens bewust worden vernietigd, is dan een zeer ongeloofwaardige suggestie. Ook kapitein Peter Rutten verklaart tijdens zijn verhoor geen belang voor de KL-top te zien om het fotorolletje bewust te laten vernietigen. Het onbegrip over de wijze waarop het fotorolletje is vernietigd, lijkt te hebben geleid tot de gedachte dat er wel een complot achter moet zitten. Bewijzen hiervoor zijn tot op heden echter niet gevonden.

De commissie is van mening dat het ontbreken van onderzoek direct na het mislukken van het fotorolletje naar de gang van het rolletje vanaf het moment van inleveren van het fotorolletje tot aan de aanbidding aan de laborant, tot twijfels heeft geleid. De commissie heeft echter ook in de aanvullende documenten en in de verhoren geen aanwijzing kunnen vinden voor opzet. De commissie komt tot de conclusie dat met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid sprake is geweest van een menselijke fout.

7.5.2 Van Kemenade en NIOD

- Welke maatregelen heeft de minister van Defensie genomen om een zo goed mogelijke informatievoorziening over Srebrenica te waarborgen, mede op basis van de conclusies in het rapport van Van Kemenade?
- Waardoor wordt het verschil van interpretatie door verschillende onderzoekers (Van Kemenade versus NIOD) veroorzaakt?

De conclusies in het rapport van Van Kemenade hebben vooral betrekking op fouten in de structuur van de organisatie. Er zijn geen verwijzingen naar persoonlijke verantwoordelijkheden opgenomen. Op zichzelf is het volgens Van Kemenade duidelijk wie daarvoor verantwoordelijk zijn: politiek de minister, ambtelijk de SG voor de Centrale Organisatie en de bevelhebber voor de KL. Op grond van zijn bevindingen heeft Van

Kemenade geen behoefte namen te noemen omdat daar volgens hem niet de kern van het probleem zit.

Minister De Grave neemt deze conclusie over en formuleert maatregelen die vooral zijn gericht op het verbeteren van de structuur van de organisatie. Deze maatregelen worden besproken met de Kamer en door de Kamer geaccordeerd. De minister ziet geen aanleiding om op grond van de conclusies van Van Kemenade maatregelen te treffen tegen personen die in 1995 deel uitmaakten van de leiding van de KL.

Wanneer minister De Grave vervolgens in december 2000 het besluit neemt om luitenant-generaal Van Baal te benoemen tot Bevelhebber der Landstrijdkrachten, legt Van Baal op verzoek van de minister schriftelijk vast dat hij zijn functie ter beschikking zal stellen indien naar aanleiding van het NIOD-rapport zijn persoonlijke positie een goed functioneren als BLS in de weg zou staan.

De commissie is van mening dat het standpunt van minister van Defensie De Grave juist is, dat hij op grond van het rapport van Van Kemenade geen reden had om in 2000 niet in te stemmen met de benoeming van luitenant-generaal Van Baal tot BLS.

Het NIOD komt tot een andere interpretatie van de oorzaken voor de gebrekkige wijze waarop de landmachttop de minister van Defensie heeft geïnformeerd na de val van de enclave Srebrenica dan Van Kemenade. Het verschil in interpretatie tussen de onderzoekers Van Kemenade en Blom spitst zich toe op het begrip «onwil», en meer specifiek op de vraag of in 1995 sprake was van onwil bij de KL-top. Voor een deel komt het verschil in interpretatie voort uit het verschil in onderzoeksaanpak. Van Kemenade heeft een gerichte opdracht om binnen een beperkte tijdspanne (maar wel zorgvuldig) tot een oordeel te komen over de vraag of de informatievoorziening aan de politieke top is belemmerd. Het NIOD heeft de opdracht om een diepgaand historisch onderzoek te doen naar de gebeurtenissen rondom de val van de enclave Srebrenica, waaronder de informatievoorziening na de val. Het NIOD heeft ook meer tijd beschikbaar. Het is goed voorstelbaar dat met een bredere insteek er meer behoefte bestaat om door te vragen op specifieke punten dan ingeval van een specifieke opdracht. Het is ook goed voorstelbaar dat verschillende onderzoekers met een verschillende onderzoeksaanpak tot verschillende conclusies komen. Van belang is dan een verantwoorde onderzoeksopzet en of de conclusies kunnen worden gebaseerd op de onderzochte feiten.

Het NIOD komt op grond van het uitgebreidere onderzoek, zich mede baserend op de onderzoeksresultaten van Van Kemenade, tot een verdergaande conclusie dan Van Kemenade. Het NIOD stelt dat sprake is van een combinatie van onvermogen en onwil.

Een concrete definitie van het begrip onwil wordt in het NIOD-rapport niet gegeven. Wel schrijft het NIOD dat «de kernvraag in 1998 was of de falende informatievoorziening een gevolg was van opzet (onwil) of van de geschetste omstandigheden (onkunde)». Deze beschrijving suggereert een actieve, afhoudende houding ingeval van onwil. In het NIOD-rapport wordt veel betekenis toegekend aan het Debriefingsrapport van de debriefing in Assen om de conclusie van onwil te onderbouwen. Het NIOD baseert zijn conclusie echter grotendeels op het onderzoek van Van Kemenade en draagt geen nieuwe feiten aan.

In de brief van het onderzoeksbureau BMC aan de minister van Defensie wordt aangegeven dat het NIOD tot haar conclusie omtrent onwil is gekomen als gevolg van de «interpretatie van een historisch proces» en het begrip onwil niet in arbeidsrechtelijke of strafrechtelijke zin heeft gebruikt. Tijdens het verhoor door de commissie beschrijft de heer Blom deze uitleg als «het ontbreken van goede wil», een definitie die is ontleend aan Van Dale. Daar waar de definitie in het NIOD-rapport ontbreekt, maar er wel een suggestie van opzet wordt gegeven, is deze tijdens het verhoor afgezwakt tot een gebrek aan goede wil, een gebrek aan eigen initiatief.

Op een vraag terzake van minister De Grave antwoordt het NIOD dat de kwalificatie van onwil ook betrekking heeft op Van Baal, aangezien deze in 1995 deel uitmaakte van de top van de landmacht. Hoewel Van Baal zelf van mening is dat de term onwil niet op hem van toepassing is, neemt hij op 17 april 2002 het besluit om zijn functie ter beschikking te stellen.

De commissie is van mening dat de ontstane onduidelijkheid over het begrip onwil heeft bijgedragen aan een klimaat waarin personele maatregelen zijn genomen. Deze personele maatregelen zijn overigens in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van de ontvangers van het rapport. Gelet op de eerder genoemde afspraak tussen De Grave en Van Baal bij diens benoeming en op de na het verschijnen van het NIOD-rapport ontstane commotie, acht de commissie het terugtreden van Van Baal als BLS begrijpelijk, maar niet terecht. Op basis van de bevestigingen van het NIOD ziet de commissie geen redenen waarom Van Baal zijn functie van BLS ter beschikking heeft moeten stellen.

7.5.3 Oorzaken

- Wat is de oorzaak van de geconstateerde problemen in de informatievoorziening met betrekking tot de val van Srebrenica (onwil of onkunde)?

De informatievoorziening binnen het Ministerie van Defensie schiet in de nasleep van de val van de enclave Srebrenica ernstig tekort. Relevante informatie wordt niet of niet tijdig aan de politieke leiding gemeld. Dit is het meest duidelijk in het rapport van de debriefing in Assen. Daardoor komt ook het functioneren van de politieke leiding onnodig onder druk. Een ambtelijk apparaat – en dus ook de krijgsmacht delen – behoort een minister tijdig en volledig te informeren, zodat ook politieke verantwoordelijkheid kan worden genomen. De commissie heeft hierover een algemene conclusie opgenomen in paragraaf 7.5.1.

Voor de problemen in de informatievoorziening aan de minister zijn diverse oorzaken aan te geven.

Tijdens de verhoren worden enkele structurele oorzaken aangegeven voor de problemen in de informatievoorziening richting de minister van Defensie: het gebrek aan een politieke antenne bij de top van de KL; het bestaande wantrouwen tussen de KL en de Centrale Organisatie; de positie van de KL in de organisatiestructuur; het functioneren van de Centrale Organisatie.

Ook wordt gewezen op de wijze van aansturing door minister Voorhoeve en op de slechte relatie tussen minister Voorhoeve en BLS Couzy.

Minister Ter Beek schaft in 1992 de Defensieraad af en minister Voorhoeve heeft dit orgaan niet opnieuw willen invoeren. Daardoor ontbrak een wekelijks overleg tussen de politieke leiding en de bevelhebbers. Wel was

er een overleg onder leiding van de SG, maar het ontbreken van eerstgenoemd overleg creëert afstand tussen de politieke en militaire top.

Verder is sprake van een groot wantrouwen tussen de Centrale Organisatie en de KL. Bij de KL werken in de periode 1995–1998 ook weinig mensen met werkervaring op de Centrale Organisatie. Men heeft geen ervaring met het functioneren in een politieke omgeving, die zo haar eigen dynamiek heeft. Het gevolg is een gebrek aan politieke antenne bij de top van de landmacht. Een voorbeeld hiervan is de bevordering in januari 1996 door de landmachttop van luitenant-kolonel Karremans tot kolonel. Minister Voorhoeve is vooraf niet op de hoogte gesteld van deze bevordering. De commissie is van mening dat de minister hierdoor onnodig in verlegenheid is gebracht.

Anderzijds kan de vraag worden gesteld of de politieke top altijd even duidelijk is geweest over haar informatiewensen. De plv. SG Hulshof verklaart tegenover het NIOD dat «de KL zich niet liet besturen en de Centrale Organisatie niet wilde besturen». Uit het onderzoek van de commissie is gebleken dat ook de Centrale Organisatie van Defensie steken heeft laten vallen. Er is geen schriftelijke opdracht geformuleerd voor de debriefing in Assen, terwijl de KL juist protesteerde tegen de opdracht. Dan is een duidelijke aansturing in de vorm van een formele opdracht noodzakelijk. Daarnaast heeft de Centrale Organisatie de Smith-Mladic-verklaring wel aan de minister verstrekt, maar op zo'n wijze dat hij de verklaring niet direct en eenvoudig kon vinden. Het incident omtrent deze verklaring had negatieve effecten in de richting van de KL, met meer wantrouwen tot gevolg.

Generaal Couzy hecht aan grote zelfstandigheid en zo min mogelijk betrokkenheid van de Centrale Organisatie of de minister, zo heeft minister Voorhoeve verklaard. Dat heeft onder andere te maken met de zelfstandige positie van de KL in de organisatiestructuur van Defensie. Het gevolg is een cultuur waarin de bevelhebber vindt dat de gang van zaken bij de landmacht vooral zijn zaak is en dat verder niemand, zeker niet van de Centrale Organisatie, zich daarmee moet bemoeien.

Daarnaast is de relatie tussen generaal Couzy en de minister niet goed. Dat is al ontstaan onder minister Ter Beek en zet zich, na een aanvankelijk goed begin, voort tijdens het bewind van minister Voorhoeve. Er zijn in de jaren dat generaal Couzy bevelhebber is, communicatieproblemen met beide ministers. Deze slechte onderlinge verhoudingen hebben een grote negatieve invloed op de informatievoorziening van de KL aan de Centrale Organisatie. In zo'n situatie moet een minister een duidelijke keuze maken: ofwel de bevelhebber wordt zodanig aangesproken dat de verhoudingen verbeteren, of hij wordt uit z'n functie gezet. Minister Voorhoeve verklaart dit meerdere malen te hebben overwogen, maar nooit te hebben doorgezet vanwege de schade die hij vreest voor de relatie tussen de KL en de Centrale Organisatie en het feit dat generaal Couzy de herstructurering van de KL op dat moment wel goed leidt. Door generaal Couzy niet aan te pakken of weg te sturen is minister Voorhoeve ook verantwoordelijk voor de verstoorde relatie tussen KL en Centrale Organisatie, ook al ligt de oorzaak wellicht vooral bij generaal Couzy.

Het NIOD concludeert dat het begrip onwil van toepassing is op de KL-top, zonder de KL-top nader te omschrijven. Wel worden Van Baal en Warlicht in het NIOD-rapport bij een aantal incidenten met name genoemd.

Het NIOD verwijt generaal Van Baal onder meer dat hij als plaatsvervangend BLS de minister in juli 1995 niet heeft geïnformeerd over een door hem ontvangen memorandum over het functioneren van het aan Dutchbat III toegevoegde medisch team (KHO-6). De commissie heeft deze kwestie aan een aantal betrokkenen voorgelegd en komt tot de conclusie dat Van Baal de minister inderdaad ten onrechte niet heeft geïnformeerd over het genoemde memorandum. Het staat echter niet vast dat er sprake is geweest van opzet bij generaal Van Baal.

Het verwijt aan het adres van Warlicht is minder overtuigend. Het is maar zeer de vraag of het bezwaar maken tegen het door de KL zelf uitvoeren van een onderzoek in zo'n gevoelige zaak als de debriefing van Dutchbat III een teken is van onwil, zeker nu betrokkene pleit voor externe onderzoekers. Deze suggestie kan ook als een blijk van goede wil worden gezien om alle relevante feiten boven tafel te krijgen.

De commissie is van mening dat Couzy als bevelhebber van de KL te weinig moeite heeft gedaan om de minister tijdig en volledig te informeren. De loyaliteit van Couzy lag meer bij de KL dan bij de minister. De nadruk op de loyaliteit voor de KL is naar de mening van de commissie onprofessioneel en verwijtbaar voor een bevelhebber van de KL, die ook een Defensiebrede rol moet vervullen. Bijkomend probleem is dat een dergelijke houding van een bevelhebber in een hiërarchische organisatie als de landmacht een negatief uitstralingseffect heeft.

De commissie is van mening dat Voorhoeve onvoldoende daadkrachtig heeft ingegrepen om Couzy op het goede spoor te zetten.

7.6 Overige onderwerpen

De commissie heeft een aantal onderwerpen in haar onderzoek betrokken die niet direct voortvloeien uit de onderzoeksopdracht maar die naar de mening van de commissie wel relevant zijn om te belichten. In deze paragraaf gaat de commissie in op de bevindingen over deze onderwerpen.

7.6.1 Archief

De discussie met betrekking tot het archief van de toenmalige BLS betreft in feite twee verschillende archieven. In de eerste plaats betreft het de persoonlijke aantekeningen van de BLS, Couzy, die formeel niet onder de archiefwet vallen. Deze zijn vernietigd, met uitzondering van de aantekeningen van Couzy naar aanleiding van zijn gesprekken in Zagreb op 15 en 16 juli 1995. Het NIOD heeft deze aantekeningen gevonden in het archief van de debriefing in Assen en in het NIOD-onderzoek verwerkt. Couzy heeft deze aantekeningen zelf aan de commissie ter beschikking gesteld. Onduidelijk is of Couzy deze aantekeningen niet aan het NIOD wilde overdragen, of dat er sprake is geweest van een misverstand.

Het archief van het kabinet van de BLS betreft 16 meter, waarvan in totaal 2,5 meter bescheiden over alle vredesoperaties waaraan de Koninklijke Landmacht in de periode 1992–1996 heeft deelgenomen. Uiteindelijk heeft hiervan slechts 20 strekkende centimeter betrekking op voormalig Joegoslavië en Srebrenica, zo heeft de Koninklijke Landmacht aan het NIOD doorgegeven. Aangezien de vredesoperaties van de Koninklijke Landmacht zich voornamelijk in voormalig Joegoslavië afspeelden, lijkt de genoemde 20 centimeter een beperkt onderdeel van het totale archief

over vredesoperaties in voormalig Joegoslavië uit te maken. Onduidelijk is of de selectie voor het NIOD is gebaseerd op trefwoorden van medewerkers van het kabinet van de BLS of van het NIOD zelf.

De commissie constateert dat het archiefbeheer bij Defensie verdere verbetering behoeft. De commissie is van mening dat niet kan worden gesteld dat sprake is geweest van opzettelijke vernietiging van onder de archiefwet vallende documenten. Duidelijke voorschriften omtrent het archiefbeheer bij en rondom vredesoperaties zijn van groot belang. De commissie constateert dat de minister van Defensie hiertoe zelf maatregelen heeft genomen, waarvan de Tweede Kamer de voortgang als onderdeel van haar reguliere controletaak kan volgen.

7.6.2 Nazorg

De commissie heeft de indruk dat zeker in aanvang de nazorg van het Ministerie van Defensie meer een reactief dan een pro-actief karakter had. Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat het Ministerie van Defensie in toenemende mate de aard en omvang van de problematiek onderkent en daar door een goed systeem van nazorg het nodige aan tracht te doen.

De nazorg van Dutchbat III is tekortgeschoten omdat nogal wat Dutchbatters die aangaven niet behandeld te willen worden niet actief zijn benaderd, terwijl dat juist een onderdeel van het probleem kan zijn.

De commissie heeft de indruk dat de problemen met betrekking tot de nazorg van leden van Dutchbat III mede te relateren zijn aan een gebrekkige voorbereiding van de uitzending. De commissie acht het van belang dat er blijvend aandacht wordt besteed aan zowel een betere voorbereiding van militairen op de uitzending als de redegeving van de uitzending. Specifiek ten aanzien van toekomstige leidinggevenden in vredesoperaties verdient het naar het oordeel van de commissie aanbeveling hen vóór uitzending nogmaals te testen op leidinggevende en communicatieve kwaliteiten onder zeer moeilijke omstandigheden.

De commissie is van mening dat de nazorg van Dutchbat op een aantal punten tekort is geschoten, zeker ook gezien het feit dat nogal wat Dutchbatters uit het gezichtsveld van Defensie zijn verdwenen. Naar het oordeel van de commissie dient ook in de toekomst met grote regelmaat te worden gezien hoe de nazorg beter kan worden georganiseerd en hoe de kennis met betrekking tot dit onderwerp beter kan worden benut. Ook de voorbereiding van militairen, inclusief leidinggevenden, op uitzendingen verdient blijvende aandacht.

7.6.2.1 Aanbevelingen met betrekking tot nazorg

1. *De commissie beveelt aan dat Defensie haar nazorg beter organiseert, onder meer door steeds adequaat in te spelen op signalen van buitenaf en door overleg met civiele hulpverleningsinstanties. Het is tevens van belang dat de vaste commissie voor Defensie van de Tweede Kamer het punt van de nazorg blijvend een volwaardige plaats in haar controlerende werkzaamheden geeft.*
2. *De commissie beveelt aan dat Defensie onderzoekt welke lacunes nog bestaan ten aanzien van de nazorg voor Dutchbat, en vaststelt of nader onderzoek naar Dutchbat noodzakelijk is.*
3. *De commissie beveelt aan dat het administratiesysteem bij Defensie*

van veteranen zo veel mogelijk sluitend wordt gemaakt en up-to-date wordt gehouden.

4. *De commissie beveelt aan dat Defensie blijft inzetten op verbetering van de voorbereiding van militairen op de situatie ter plekke en voldoende aandacht blijft geven aan motivatie en doel van de uitzending.*

7.6.3 Gevolgen voor carrières

Tijdens de verhoren wijzen enkele getuigen op problemen die zij hebben ondervonden in hun verdere loopbaan bij Defensie. Zij leggen een verband met uitspraken die zij hebben gedaan in de nasleep van Srebrenica.

De commissie wijst er op dat bij de keuze van personen die zij als getuige heeft opgeroepen, de kwestie van de carrières slechts een ondergeschikte rol heeft gespeeld. Het voornaamste criterium was de rol van de betreffende getuigen bij de besluitvorming alsmede bij de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van Srebrenica. De commissie kan derhalve uit de betreffende verhoren geen algemene conclusies trekken voor de gevolgen die de nasleep van Srebrenica zou hebben gehad voor de loopbaan van alle hierbij betrokken Defensiefunctionarissen.

Wat betreft het terugtreden van luitenant-generaal Van Baal als Bevelhebber der Landstrijdkrachten in april 2002 verwijst de commissie naar haar conclusie in paragraaf 7.5.

Wat betreft de aanvankelijke afwijzing door de toenmalige KMar-leiding van de sollicitatie van luitenant Van Duijn is de commissie van mening dat sprake is geweest van een onbehoorlijk verlopen sollicitatieprocedure, waardoor onnodig schade berokkend is aan de carrière van luitenant Van Duijn. De KMar-leiding had open kaart moeten spelen over de argumenten om Van Duijn niet aan te stellen bij de KMar.

Nederlandse betrokkenheid voormalig-Joegoslavië maart 1994

Uit: Klep, Chr.; Gils, R. van, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse deelname aan vredesoperaties sinds 1945.* – Den Haag: Sdu, 2000.

